«М А Т Е Н А Д А Р А Н»
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ ИМ. МАШТОЦА
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ АРМЯНСКОЙ ССР

МОВСЕС КАЛАНКАТУАЦИ

ИСТОРИЯ СТРАНЫ АЛУАНК

Критический текст и предисловие
В. Д. АРАКЕЛЯНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1983

«ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ»
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ
ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՄՈՎՍԷՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒԱՑԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ

Քննական բնագիրը և ներածությունը՝
ՎԱՐԱԳ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1983

ՄԴԴ 63. 3 (2 Հ) 1
Մ 916

Տպագրվում է Մաշտոցի անվան մատենադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրությամբ Ս. Ա. ԱՎԱԳՅԱՆԻ

Մ 916 Մովսէս Կաղանկատուացի.
Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի/Քնն. բնագիրը և ներած. Վարագ Առաքելյանի, խմբ. Ս. Ա. Ավագյանի.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983—412 էջ.:

Նշանավոր պատմիչ Մովսես Կաղանկատվացու «Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի» երկը հայ պատմագրության ամենաարժեքավոր կոթողներից է, որը արժանահավատ ու կարևորագույն տեղեկություններ է պարունակում VII—X դարերի Հայաստանի, մասնավորապես նրա արևելյան նահանգների ու հարևան երկրների քաղաքական անցուդարձերի, սոցիալ-տնտեսական վիճակի և մշակույթի վերաբերյալ։

Ցայժմ Կաղանկատվացու պատմության բնագիրը գիտությանը հայտնի է եղել առանձին ձեռագրերի հիման վրա կատարված, մասամբ թերի հրատարակություններով։ Սույն բնագիրը, պատրաստված լինելով հնագույն և կարևոր ձեռագրերի բաղդատությամբ, հանդիսանում է պատմագրական այդ ուշագրավ հուշարձանի գիտական-քննական առավել ճշգրտված ու ամբողջական հրատարակությունը։

0504020000
Մ ——————— 93—81
703 (02)—83

ԳՄԴ 63 . 3 (2 Հ) 1
9 (C 43) 1

© Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1983

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

ՄՈՎՍԵՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՎԱՑԻՆ ԵՎ ԻՐ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ» ԵՐԿԸ

Մովսես Կաղանկատվացու անունով մեզ հասած «Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի» գիրքը իբրև մի ամբողջություն ձևավորվել ու վերջնական տեսքի է բերվել X դարի առաջին կեսերին, սակայն սկսել է գրվել VII դարից և հայ մատենագրությանը ծանոթ է VIII դարից։ Մաքենացիների վանքի վանահայր Սողոմոնը, որ գործել է VIII դարում, գիտեր այս գրքի մասին, այն հայտնի էր նաև IX դարում ապրած Մաշտոց կաթողիկոսին[1]։ X դարի առաջին քառորդում Հովհաննես Դրասխանակերտցի պատմագիրը օգտվել է Կաղանկատվացու գրքից, բայց նախորդների նման նա էլ ոչինչ չի հաղորդում իր աղբյուրի մասին։ Այս պատմական երկի մասին մեզ հայտնի առաջին ուղղակի վկայությունը պատկանում է Անանիա Մոկացի կաթողիկոսին (943—966), որն իր թղթերում հիշատակում է Կաղանկատվացու գիրքը[2], բայց թե սա և թե ժամանակակից պատմիչ Ուխտանեսը, որ օգտագործել է «Պատմութիւնը», հեղինակին չեն հիշատակում։ Մինչև իսկ XII դարի ժամանակագիր Սամվել Անեցին, որ ի շարս իր ձեռքի տակ եղած մատենագրական այլ աղբյուրների, թվարկում է նաև հիշյալ երկը, դարձյալ հեղինակի անունը չի նշում։ Այդպես նաև XIII դարավերջի հեղինակ Ստեփաննոս Օրբելյանը, լայնորեն օգտվելով Կաղանկատվացու երկից, դարձյալ ոչ մի խոսքով չի ակնարկում նրա հեղինակի մասին։

Առաջին մատենագիրը, որ հետաքրքրվում է «Աղուանից պատմութեան» հեղինակի հարցով, Մխիթար Գոշն է։ Նա լրացրել է Աղվանից կաթողիկոսների ցանկը՝ սկսած X դարի երկրորդ կեսից և հասցրել մինչև իր ժամանակը։ Գոշը «Պատմութեան» հեղինակ է համարում Մովսես Դասխուրանցուն, որ հիշատակվում է նաև Գոշի աշակերտ Վանական Վարդապետի կողմից։

Վերջին երեք պատմիչները XIII դարի հեղինակներ են և ժամանակով, միջավայրով ու գիտական հետաքրքրություններով սերտ կապի մեջ են եղել։ Նրանց հետ մերձավոր շփման մեջ է գտնվել նաև XIII դարի մատենագիր Վանական Վարդապետի աշակերտ Կիրակոս Գանձակեցին՝ հայ գրականությունը լավագույնս ուսումնասիրած մի մարդ, որն անտեսելով իր երկու ուսուցիչների ցուցումը «Աղուանից պատմութեան» հեղինակ Մովսես Դասխուրանցու մասին՝ այն անվերապահորեն վերագրում է մի այլ հեղինակի՝ Մովսես

---

1 *Տե՛ս «Հանդէս ամսօրեայ», 1963, էջ 13։*

2 *«Արարատ», 1896, ապրիլ, էջ 233—235։*

Կաղանկատվացուն՝ այդ առթիվ չտալով ոչ մի բացատրություն։ Դժվար է ենթադրել, թե նա անտեղյակ էր Գոշի ու Վանականի վերագրմանը, ուստի անհասկանալի է մնում, թե ինչո՞ւ որևէ նշում չի անում իր կատարած անվանափոխության մասին։

Հավանական է մտածել, որ Գանձակեցին[3] Դասխուրանցին դարձրել է Կաղանկատվացի՝ հիմք ընդունելով «Աղուանից պատմութեան» երկրորդ գրքի 11-րդ գլխի այն հատվածը, որտեղ ինքը՝ պատմիչը, խոսելով Ուտի նահանգի Կաղանկատուք գյուղի տեղադրության մասին, ասում է. «...Որ է յանդիման գեղջն մեծի կողմանն Կաղանկատուաց, որ ի նմին յՈւտի գաւառի, յորմէ եւ ես»:

Այս ենթադրությունը, որ պատկանում է Ն. Ակինյանին, ճիշտ է[4]։

Մյուս կողմից Ակինյանը կարծում է նաև, որ հեղինակի Մովսէս անունը կարող էր վերցված լինել «Աղուանից աշխարհի պատմութեան» վերջում հիշատակված Տէր Մովսէս կաթողիկոսի անունից։ Այսպիսի ենթադրությունը այնքան էլ հավանական չէ։ Ավելի ստույգ կլիներ մակաբերել, որ Մխիթար Գոշը ճանաչել է «Աղուանից պատմութեան» շարունակությունը հորինող Մովսէս Դասխուրանցի անունով մեկին, իսկ հետագայում հիմնվելով երկրորդ գրքի 11-րդ գլխի վրա, նոր մականուն է տրվել հեղինակին՝ Կաղանկատուացի, անփոփոխ թողնվելով արդեն ավանդություն դարձած Մովսէս անունը։

Հայ մատենագրության հետագա հուշարձաններում իբրև «Աղուանից աշխարհի պատմութեան» հեղինակ է հիշատակվում միայն Մովսես Կաղանկատվացին (Գրիգոր Անավարզեցի, Վարդան Բաղիշեցի, Եսայի կաթողիկոս, Ղազար Ջահկեցի, Խաչատուր Ջուղայեցի և այլք)։

Հեղինակի անվան մասին խոսելիս՝ չենք կարող կրկին չանդրադառնալ երկրորդ գրքի 11-րդ գլխին, որի հիման վրա ստեղծվել է հեղինակի մականունը՝ Կաղանկատվացի:

Ակինյանը հիշյալ գլուխը առանց բավարար փաստարկների վերագրում է Վիրո կաթողիկոսին, ըստ այդմ ենթադրելով, որ այն հեղինակել է Վիրո (և ոչ Մովսէս) Կաղանկատվացին։ Ակինյանը նույնիսկ զարմանում է, որ Ք. Պատկանյանը, Հ. Աճառյանը, Հ. Մանանդյանը այդ գլուխը անվերապահորեն վերագրում են Մովսեսին, մինչդեռ նրա համոզմամբ այն գրել է Վիրոն[5]։

Բնագրական մեր դիտարկումները գալիս են ժխտելու Ակինյանի այդ կարծիքը։ «Աղուանից պատմութեան» երկրորդ գրքի 15-րդ գլխում մի հատված կա, ուր խտացած գույներով նկարագրվում են Աղվանքում տիրող սովը, սովամահությունն ու համաճարակը։ Շարադրանքի մեջ իմիջիայլոց նշվում է. «Ես՝ Վիրոյ Աղուանից և Լփնաց և Չորայ կաթողիկոս թողում ասել զայլ ամենայն պէսպէս զազրելիս...»[6]։ Այս տողերը ակնհայտորեն ցույց են տալիս որ տվյալ հատվածի հեղինակը կամ լրացնողը Աղվանքի կաթողիկոս Վիրոն է։

Եվ արդարև, այդ գլուխը աչքի է ընկնում աստվածաշնչային բազմաթիվ

---

3 Կիրակոս Գանձակեցի, *Պատմություն հայոց*, Երևան, 1961, էջ 7։

4 Տե՛ս «Հանդէս ամսօրեայ», 1953, էջ 29։

5 Նույն տեղում, էջ 23։

6 Տե՛ս Մ. Կաղանկատուացի, *Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի*, երկրորդ գիրք, գլուխ ԺԵ, աստ, էջ 164—166 (Մ. Կաղանկատվացու «Պատմութեան» սույն հրատարակությունից կատարված մեջբերումները այսուհետև ցույց են տրվում շարադրանքում մեջ բերված քաղվածքի վերջում աստ նշումով)։

քաղվածքներով՝ համեմատություններով ու հաստատումներով։ Երեք էջից բաղկացած այդ հատվածում գտնում ենք աստվածաշնչային հետևյալ մեջբերումներն ու զուգադրումները. «Այլ օրինակ մերոցն փորձութեանց ոչ կարեմք գտանել, բայց միայն զաւերն Երուսաղէմի ի Վեսպիանոսէ և ի Տիտոսէ։ Եւ կատարէր բանն մարգարէական, եթէ «զթաղումն իշոյ թաղեսցի, և հաց սգոյ մի՛ բեկցի ի տան ձերում»։ Զի յայսմ ևս յայտնի լիցի բանն մարգարէական, եթէ՝ «ածից ի վերայ ամենայն հասակաց քարձ, և ի վերայ ամենայն գլխոց կնտութիւն, և արարից նմա իբրև սուգ սիրելւոյ»։ Ի լրացումն այս ամենի, ամբողջ նկարագրությունը համեմված է աղոթքի ու բարեխոսության մրրմունջներով և ավարտվում է հոգևոր հայրերին բնորոշ վերջաբանով. «Եւ գըթասցեալ են նոցա զխնդրուածս նոցա, առաքեսց զլիութիւն յանձինս նոցա, յագեցոյց զքաղցեալս և լի արար զկարօտեալս բարութեամբ, զի վայելեալք զայնս յաւելցեն ի փառաբանութիւն Աստուծոյ» (սոտ, էջ 164—166)։

Իսկ ոճը հանդիսավոր է, վերամբարձ, լրացուցիչ նախադասություններով շղթայավորված, դասական գրաբարի արտահայտություններով ճոխացված, հոմանիշներով հարուստ, համաձայնությամբ անթերի։ Այն շատ կարդացած. դասական հայերենին քաջածանոթ բարձր գրագիտության տեր մարդու մշակված ոճի տպավորություն է թողնում. «Պարտ և արժան է մեզ այսուհետև յիշել վասն ժամանակի նեղութեան սովոյն, զի եկն եհաս եռացոյց ի ներքոյ ոտից մերոց զմուկն ծախող և եկեր զամենայն բոյսս և սպառեաց զամենայն պտուղ անդաստանաց մերոց։ Ապա ի մի վայր գումարեալք սոսկալի զօրավարքն երեքին՝ սովն, և սուրն, և մահն՝ գործակիցք նոցա զոյգ ընթացեալք ի միմեանս խուճապէին, և յանխնայ վիրաւորէին և դիաթաւալ տարածանէին։ Եւ ոչ արժանի լեալ հաղորդութեան՝ յետին թոշակի քաւութեանն, զի արգելոյր սուրն, և խեղդէր սովն, և հեղձուցանէր մահն։ Ո՜հ դառնութեան ժամանակիս այսորիկ...» (սոտ, էջ 164)։

Դրան հակառակ, երկրորդ գրքի 11-րդ գլխի շարադրանքը ակներևաբար հիշեցնում է Փավստոս Բուզանդի պարզունակ, երկխոսություններով հարուստ, դիմումներով, կարճ հարց ու պատասխաններով լի, միջարկված արտահայտություններով զունազարդված ոճը։ Ամբողջ ութ էջի մեջ ոչ մի կրոնական բառ ու արտահայտություն, եթե չհաշվենք միակ աստվածաշնչական համեմատությունը՝ «Եւ ի գիշերի յայնմիկ անցին ամենեքեան, որպէս երբեմն եբրայեցիքն ընդ ծովն Կարմիր» (սոտ, էջ 137)։

Ահա մի օրինակ ևս նույն գլխի նախաբանից. «Սատրիկ ամբոխիւ ելին խազիրք՝ ասպատակել յաշխարհս մեր հրամանաւ Հերակլի։ Եւ պատգամաւորք առ նոսա խօսրովու՝ Պարսից արքայի. «Եթե դուք ո՞յր հրամանաւ եկիք յաշխարհս իմ, որ թափառական և փախստական շրջէր յերեսաց իմոց ի կըղզիս ծովուն արևմտից։ Ապա եթէ կարօտեցար դու ի նմանէ ոսկւոյ կամ արծաթոյ կամ ականց պատուականաց կամ ոսկեման մարգարտայեռ հանդերձից, բեհեզից և ծիրանեաց կարող էի ես առաքել կրկին քան զնա հաճել զմիտս քո։ Վասն որոյ ասեմ քեզ. մի կրկնել առ իս վասն դորին ունայն խնդրոյ, ապա եթէ ոչ, եղիցի կամք քո» (սոտ, էջ 133)։

Ուշադրության արժանի են այս հատվածի ժողովրդական խոսքի կապակցումն ու պարզունակությունը. չկա ամբողջական մշակվածություն, կտրատված է ու հատվածական, միջարկված է ժողովրդական լեզվամտածողությանը հատուկ ուղղակի խոսքերով։ Մինչդեռ Վիրոյին վերագրվող հատվածը ամ-

քաղցական, կապակցված ու հմտորեն մշակված խոսք է՝ տրամաբանական կուռ հետևողությամբ, որ վարժ մտքի արդյունք է։

Այս ամենը ասում են, որ պետք է անընդունելի համարել Ակինյանի այն կարծիքը, թե երկրորդ գրքի 11-րդ գլուխը գրված է Վիրո կաթողիկոսի կողմից։ Այս գլուխը իսկապես գրել է պատմիչը, որին Կիրակոս Գանձակեցին կոչել է Մովսէս Կաղանկատուացի, և որը սկսած XIII դարից այս անուն-մականունով ճանաչվել է իբրև «Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի» երկի հեղինակ։

Գիրք կազմողը աշխարհիկ ոճով է գրել. դա ապացուցվում է նրանում մեջբերված կրոնավորների նամակների և բնագրի պատմողական հատվածների միջև եղած ոճական տարբերություններով։ Նամակները աչքի են ընկնում իրենց խրատական կանոնիկ ոճով, համեմված են աստվածաշնչային արտահայտություններով, կրոնական սպառնալիքներով, անեծքներով ու աղոթքներով։ Օրինակ, առաջին գրքի 11-րդ ընդարձակ գլուխը՝ «Թուղթ Գիւտայ եպիսկոպոսի առ սուրբն Վաչէ լի երկնաւոր շնորհօքն Աստուծոյ», ամբողջովին հագեցված է աստվածաշնչական քաղվածքներով, Քրիստոսի ու խաչի գովքով, աստվածային հրաշքների փառաբանությամբ, սուրբ երրորդության պաշտամունքի քարոզներով և այլն։ Իսկ այն, ինչ պատմվում է իբրև եղելություն, շարադրված է պարզ լեզվով՝ առանց կրոնական ու աստվածաշնչական խոսքերի պաճուճման։ «Քոյին իսկ աշխարհի հայրենի հաւատքն պահեցան, եկեղեցիքն չէն մնացին, վկայարանք ի խաղաղութեան, քահանայք ի քահանայութեան, պատարագք ի սեղանս, մարգարէք ի ընթերցուածս, առաքեալք ի մխիթարութիւնս, սաղմոսերգուք ի յօրհնութիւնս, կուսանք ի կուսութեան, կրօնաւորք ի սրբութեան և ամենայն ոք յիւրաքանչիւր կարգի»։ Եթե ցանկանանք աշխարհիկ խոսքի որևէ օրինակ բերել, դժվար թե կարողանանք ընտրել։

Մինչդեռ «Պատմութեան» այն հատվածները, ուր պատմիչը նկարագրում է պատմական իրադարձությունները, մեծ մասամբ զերծ են այդպիսի կրոնական համեմատություններից ու աստվածաշնչային դարձվածաբանությունից։ Հաջորդ՝ 12-րդ գլուխը սկսվում է այսպես. «Լինի զօրաժողով Տրդատէս մեծ թագաւորին Հայոց. և իջեալ ի դաշտն Գարգարացւոց՝ պատահէ հիւսիսականաց սաստիկ պատերազմաւ։ Եւ զթագաւորն Բասլաց մարտակից իւր լեալ, որ ձգեալ զճոպան արւոյն Տրդատայ ոչ զօրեալ ընկճել զնա, ինքն լինի միջակտուր ի նմանէն»։

Ինչպես կարելի է նկատել, թե՛ նախորդ հատվածը, թե՛ այս վերջինը գեղեցիկ ու անսխալ հայերենով են գրված, և երկու դեպքում էլ զգացվում են բնական հայերենի անբռնազբոսիկությունը, հստակությունը, անկաշկանդությունը, մանավանդ գրաբարին հատուկ շարադասությունը, որը տվյալ հարցի պարզաբանման առնչությամբ շատ է կարևոր ու բնութագրական. միայն առաջինը կանոնիկ, կրոնական ոճով է գրված, երկրորդը՝ աշխարհիկ։

Գրաբարի «աշխարհականացումը» առավել ցայտուն է դառնում երկրորդ գրքում։ Առաջին և երկրորդ գրքերը, անկասկած, գրված են VII դարում, բայց չի բացառված, որ «Պատմութեան» X դարի լրացնողն ու խմբագրողը ճավելումներ և այլ փոփոխություններ կատարած լինի նաև նախորդ երկու գրքերի մեջ: Լեզվական ուսումնասիրությունը ըստ դարերի դժվարանում է, որովհետև տարբեր հեղինակների ու ժամանակների շարադրանքները խառնվել են միմյանց և հետազոտողին զրկել լեզուն ու ոճը ըստ դարերի քննելու հնարավորությունից։

«Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի» հեղինակի ապրած ժամանակաշրջանի վերաբերյալ ևս տարբեր ու հակասական շատ կարծիքներ են հայտնվել։

Դեոևս Ս. Սոմալյանը, որի ձեռքի տակ միայն Կաղանկատվացու պատմությունից հատուկտորներ են եղել, 1829 թ. հայտնում է այն կարծիքը, թե Կաղանկատվացին VII դարի հեղինակ է[7]։ Սոմալյանից սույն տեղեկությունը բառացի քաղում է Ֆրիդրիխ Նոյմանը[8]։

1836 թ. հրատարակված «Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի»-ի առաջին հատորի տեղեկատու բաժնում ասված է. «Մովսեսի Կաղկանտացւոյ, կամ լաւ ես՝ Կաղանկատուացւոյ պատմութիւն Աղուանից հայկազանց մինչև ի Ժ դար»[9]։ Ուրեմն հիշյալ աղբյուրը Կաղանկատվացու գիրքը համարում է գրված մինչև X դարը, բայց թե որ դարից է սկսվել, Բառգիրքը մատնացույց չի անում։

1836 թ. Ե. Բորեն էջմիածնում ծանոթանում է 1289 թ. գրված Կաղանկատվացու երկի ձեռագրին, որի հիմամբ 1846 թ. հրապարակած իր հոդվածում մեր պատմիչին համարում է VIII դարի հեղինակ, իսկ երրորդ գրքի 24-րդ գլխի վերջում զետեղված կաթողիկոսների շարքը՝ հետագա հավելում[10]։

1851 թ. նոր արտագրված ձեռագրի մի օրինակ ուներ ակադեմիկոս Մ. Բրոսեն և այն կարծիքին էր, թե Կաղանկատվացին X դարի հեղինակ է։ Իսկ էրնեստ Կունիկը ըստ այդ օրինակի ռուսների՝ Աղվանք մուտք գործելու տարին համարեց 944 թվականը[11]։

Մ. Կաղանկատվացու «Պատմութեան» ամբողջական բնագրի հրատարակությունը առաջաբանով ու ընդարձակ ծանոթագրություններով առաջին անգամ իրականացրել է Կ. Շահնազարյանը 1860 թ.։ Առաջաբանում աշխատասիրողը հայտնում է, որ հետազոտելով հիշյալ աղբյուրը, նրանում հավաստի ապացույցներ է գտել այն համոզման օգտին, որ Կաղանկատվացին ապրել է VII դարի սկզբում՝ Վիրո կաթողիկոսի օրոք, որի հետ էլ գնացել է խազիրների արքայորդի Շաթին ողջունելու։ Իբրև իր պնդումի ապացույց Շահնազարյանը բերում է առաջին գրքի 18-րդ գլխից այն հատվածը, որտեղ պատմելով մատնահատության աղանդի մասին, պատմիչը ասում է, թե **ինքը անձամբ տեսել է աղանդավորներին**: Իսկ Շաթին ողջունելու առիթով հիշում է, թե այնտեղ իրենք տեսել են պալատական ընդունարանի բազմոցները։ Նույն ձևով հեղինակը հավաստիացնում է, թե տեսել է նաև Ջվանշիրին նվիրված փիղը և արքայական թութակը։ Եվ քանի որ **Ջվանշիրը ապրել է VII դարի կեսերին, նրա ժամանակակից Կաղանկատվացին ևս պետք է ստեղծագործեր այդ ժամանակներում**[12]։

Շահնազարյանը ենթադրաբար նրան կրոնավոր է համարում՝ նկատի ունենալով հայ գրականությանը նրա փայլուն ծանոթությունը, եկեղեցական գրքերի և Աստվածաշնչի մեջ նրա ունեցած հմտությունը։ Բայց, մեր կարծիքով, այդ հմտությունը առավել աչքի է զարնում գրքում տեղ գտած թղթերում և զանազան քաղվածքներում, որոնք ակներևաբար հեղինակի ձեռքի գործը չեն։

---

[7] Տե՛ս «Հանդէս ամսօրեայ», 1953, № 1։

[8] Տե՛ս Neumann, Karl Friedrich, Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur, Leipzig, 1836, էջ 103—104։

[9] ՆՀԲ, Ա, էջ 13։

[10] Տե՛ս «Հանդէս ամսօրեայ», 1953, էջ 19։

[11] *Kounik Ernst*, Sur la première expédition Caspienne des Russes-Normands en 944 d'après la chronique inédite de l'arménien Moise Caghancatvatzi, Bulletin hist. philolog. de l'Académie des Sciences, de St. Pétersbourg, t. IV, 12—13, էջ 202—204։

[12] Մ. Կաղանկատուացի, *Պատմիչ Աղուանից*, Փարիզ, 1860, էջ 82—83։

1861 թ. Ք. Պատկանյանը հրատարակում է Կաղանկատվացու գրքի ռուսերեն թարգմանությունը, որի առաջաբանում այն համոզումն է հայտնում, թե Կաղանկատվացին եղել է վանական և ապրել է X դարի վերջում։ Նա առարկում է Շահնազարյանի, Բրոսսեի, Սոմալյանի, Էմինի և այլոց այն պնդման դեմ, թե պատմագիրը ապրել է VII դարում։ Պատկանյանի կարծիքով, բնագրից բերված այն փաստերը, ուր պատմիչը ասում է «ես տեսա, ես եղա» և այլն, չեն կարող հուսալի կռվան ծառայել նկարագրվող դեպքերին նրա ականատեսության, որովհետև այդպիսի փաստեր կան գրքի այլ էջերում ևս, որոնք բերելով՝ կարելի էր հաստատել, թե Կաղանկատվացին նույնիսկ V դարի հեղինակ է։ Պատկանյանը Կաղանկատվացուց բերելով մի քաղվածք, որտեղ ասված է, թե «Զայս նշանագործութիւն Հոհան Հոնաց եպիսկոպոս, որ ի Մասքթաց աշխարհէն էր և յոյժ ճշմարտախօս, իւր իսկ ականատես եղեալ պատմեաց մեզ», նշում է, որ մատնահատների աղանդը վերացրել է Բարեպաշտ Վաչագանը, որը գործել է V դարում, երբ եղել է նաև Յունան եպիսկոպոսը։ Ուրեմն, ավելացնում է Պատկանյանը, տվյալ վկայությունը հիմք ընդունելով և առաջնորդվելով հիշյալ հետազոտողների սկզբունքով, Կաղանկատվացու ապրած ժամանակը կարելի է հետ տանել նույնիսկ մինչև V դար[13]։

Պատկանյանի այս փաստարկը առարկելի է այն պատճառով, որ վկայակոչված հատվածի՝ ինճճ իսկ ականատես եղեալ պատմեաց մեզ նախադասության մեջ մեզ դերանունը բնագրում չկա և ավելացվել է թարգմանչի կողմից, իսկ պատմեաց ձևն էլ չի նշանակում միայն անձամբ ասաց, այլ ավելի հաճախ գրեց, հաղորդեց, պատմեց, նկարագրեց, որ տվյալ դեպքում կարող էր վերաբերել նաև V դարում ապրած հոնաց Հունան եպիսկոպոսին։

Պատկանյանը միաժամանակ «Աղուանից պատմութեան» հեղինակի՝ VII դարում ստեղծագործած լինելու լավագույն ապացույցը համարում է այն, որ հատկապես առաջին գրքում այդ դարի դեպքերը նկարագրվում են ժամանակակցի հավաստիությամբ, ավելի մանրամասն ու ոգեշունչ, մինչդեռ հաջորդ գրքերում հետագա դարերի իրադարձությունների շարադրանքը դառնում է զգալի չափով կցկտուր, համառոտված ու առանց նկատելի ոգեշնչման։ Մյուս կողմից, Պատկանյանի կարծիքով, երկրորդ գրքի վերջում նկատվում են առաջին գրքին հակասող փաստեր, որոնք լավագույն ապացույց են դրանց հորինման տարբեր ժամանակների ու հեղինակների կամ հետնադարյան ընդմիջարկությունների։ Ի վերջո, Պատկանյանը նշում է, որ ինքը համաձայն կլիներ Շահնազարյանի և այլոց պնդումներին Կաղանկատվացու՝ VII դարի հեղինակ լինելու մասին, եթե որևէ հայ պատմիչ հաղորդեր, թե «Աղուանից պատմութիւնը» սկզբնապես բաղկացած է եղել երկու գրքից, քանի որ երրորդը անվիճելիորեն X դարի գործ է։ Այսպիսով, ըստ Պատկանյանի, «Պատմութեան» վերջնական խմբագրումը կատարվել է X դարում[14]։

Ալիշանը 1865 թ. Կիրակոս Գանձակեցու երկի ծանոթագրության մեջ հավանական է գտնում, որ Կաղանկատվացին ապրել է VII դարում, բայց «Աղուանից պատմութիւնը» շարակարգվել է նրանից հետո, հետագա դարերում[15]։

Ըստ Հր. Աճառյանի, Մովսես Կաղանկատվացին ապրել է X դարում։ Դրա

---

13 История Агван Моисея Каганкатваци, СПб., 1861, էջ VII—VIII։

14 Նույն տեղում։

15 Կիրակոս Գանձակեցւոյ համառօտ պատմութիւն, Վենետիկ, 1865, էջ 4, ծան. 1։

ապացույցն այն է, որ իր պատմությունը նա հասցրել է մինչև X դարը։ Ոչ մի պատճառ չունենք կարծելու, թե երրորդ գիրքը նույն Մովսեսինը չէ, քանի որ այդ գրքի վերտառությունը այդպիսի բան չի հաղորդում։ Եթե տիեզերական պատմություն գրող Ասողիկը չի հիշատակում Կաղանկատվացուն, ապա պետք է մտածել, որ նա կամ Ասողիկին ժամանակակից պատմիչ է, կամ գրել է նրանից հետո։ Աճառյանը մոռանում է, որ Անանիա Մոկացի կաթողիկոսը Ասողիկից շատ առաջ հիշատակում է «Աղուանից աշխարհի պատմութիւն»-ը։

Աճառյանը վերջիվերջո գալիս է այն եզրակացության, որ Կաղանկատվացու պատմությունը գրվել է 920 թվականին[16]։

1897 թ. Հ. Մանանդյանը Աղվանքի պատմության մասին մի ուսումնասիրություն է գրում[17], որտեղ Մովսես Կաղանկատվացուն համարում է X դարի պատմիչ։ Այս կարծիքը նա աշխատում է հաստատել հետևյալ փաստով. Մովսես Կաղանկատվացին ինքը գրքում հիշատակվող ոչ մի իրողության ականատես չի եղել, թեև հաճախ այդ մասին նշում է. ականատեսության փաստերը հիմնականում գտնվում են նրա օգտագործած աղբյուրներում, որոնք պատմիչը մեջ է բերում անփոփոխ։

Վկայակոչելով Բնդոյի և Վստամի ապստամբության աղբյուրների մասին (երկրորդ գիրք, 17-րդ գլուխ) պատմիչի խոսքերը՝ «Ի ստոյգ և ի բուն պատմագրաց այսպէս ծանեաք», Մանանդյանը նշում է, որ «տարօրինակ են ժամանակակից պատմիչի բերանում այդպիսի խոսքերը», ու եզրակացնում, որ այդ տեղեկությունները քաղված են ոչ թե «ի ստոյգ և ի բուն պատմագրաց», այլ ժամանակակից աղբյուրներից։ Մյուս փաստը, որ բերում է Մանանդյանը, այն է, թե «Պատմութեան» մեջ Միհրանից մինչև Ջվանշիրը մի քանի տասնյակ տարիների միջոց է նշվում, այնինչ ըստ հենց նույն «Պատմութեան» այդ ընթացքում իշխել է վեց սերունդ, որ միանգամայն անհավանական է։

Կաղանկատվացին հիշատակում է հայոց Եղիա կաթողիկոսին, որ VIII դարում էր ապրում, իսկ ինքը ինչպե՞ս կարող է VII դարի պատմիչ լինել։

Որ «Աղուանից պատմութիւնը» մի հեղինակի գործ է և հորինվել է X դարում, ըստ Մանանդյանի լավագույնս ապացուցում է երրորդ գրքի 23-րդ գլխի «Ջանուանս արքայիցն վերագոյն գրեցաք ի քաջէն Վաչագանայ մինչև ցբարեպաշտն Վաչագան՝ տասն թագաւորք» հատվածը, որը հաստատում է «Պատմութեան» երեք գրքերի միջև գոյություն ունեցող անխզելի կապը, քանի որ հիշյալ հատվածը իրոք վերաբերում է առաջին գրքի 15-րդ և երկրորդի 17-րդ գլուխներին։

Նույն 1897 թ. «Բազմավէպ»-ի դեկտեմբերի համարում «Հեղինակ Աղուանից պատմութեան» վերնագրով անստորագիր մի հոդված է լույս տեսել, որ վերագրվում է Ղ. Ալիշանին։ Հոդվածագիրը որոշակիորեն պատմությունը համարում է X դարավերջի գործ։ Ինչ վերաբերում է VII դարի նյութերին, որտեղ հեղինակը իրեն իբրև ականատես է հիշատակում և խոսում է առաջին դեմքով, ապա դրանք ոչ թե կազմողի խոսքերն են, այլ աղբյուրների, ասվում է հոդվածում։ Ըստ հոդվածի, գիրքը գրվել է 980 ու 1000 թվականների միջոցին և ունի երկու հեղինակ՝ Մովսեսը, որ իր մականունը չի հիշատակում, և Կաղանկատվացին, որ իր անունը չի տալիս[18]։

---

16 «Բազմավէպ», 1897, օգոստոս, էջ 370—374։

17 Beiträge zur albanischen Geschichte, Untersuchungen über Mose s den Utie (Kalankatuaci) Leipzig, 1897.

18 «Բազմավէպ», 1897, դեկտեմբեր, էջ 575։

Համարյա նույն մտքերը Ալիշանը արտահայտում է մի այլ տեղում, միայն լրացնում է, որ Կաղանկատույքը և Դասխուրանը չեն կարող միևնույնը լինել, և ըստ այսմ, երկու Մովսեսներ կան։ Մխիթար Գոշը և Վանական Վարդապետը միայն Դասխուրանցի են հիշատակում, որովհետև Կաղանկատվացին VII դարի դեպքերն է գրել, իսկ Դասխուրանցին՝ ամբողջը, այսինքն՝ իրենից առաջ ապրած գրողի գրվածքը խառնել է իրենին[19]։

Ըստ Մակար Բարխուտարյանի Կաղանկատվացին VII դարի հեղինակ է, բայց, ինչպես երևում է Անանիա Մոկացի կաթողիկոսի թղթերից, Աղվանքի ինքնակոչ Գագիկ կաթողիկոսը, Իշխանակ թագավորը և Հակոբ եպիսկոպոսը Աղվանքի բնակչությանը հակել էին քաղկեդոնականության և պնդում էին, թե Աղվանքում ավելի վաղ է ընդունվել քրիստոնեությունը։ Եվ երբ հոգևորականների ու իշխանների ժողովը պահանջում է Աղվանից պատմության գիրքը, նրանք թաքցնում են ու չեն տալիս։ Եվ թաքցնելն է եղել պատճառը, ասում է Մ. Բարխուտարյանը, որ մեր վաղ շրջանի պատմիչները տեղեկություններ չեն ունեցել Աղվանից պատմության մասին։ Եվ երբ գիրքը երևան է գալիս, Մխիթար Անեցին այն դնում է Սեբեոսից անմիջապես հետո։ Կաղանկատվացին, ըստ Բարխուտարյանի, իր գիրքը սկսել է գրել 625-ին և վերջացրել է 684—685-ին։ Գրքի առաջին երկու մասերը պատկանում են Կաղանկատվացուն, իսկ երրորդ մասը գրել է Մովսես Դասխուրանցին։ «Պատմութեան» երկու մասերի միջև զգալի տարբերություններ կան։ Տարբեր են նկարագրությունները, բառաբարդումները, դարձվածքները և այլ առանձնահատկություններ։ Մինչդեռ վառվռուն, հստակ, երկարապատում և գեղեցիկ գրաբար է Կաղանկատվացու գործը, երրորդ մասը աղքատ է, օտարազգի բառերով խառն և ճապաղ։ Կաղանկատվացին թվականներ չի գործածում, իսկ Դասխուրանցին ամենուրեք տարեթվեր է նշանակում[20]։

Դեռևս 60-ական թվականների կեսերին Գ. Զարպհանալյանը այն կարծիքն է հայտնել, թե Կաղանկատվացին VII դարի հեղինակ է և իր պատմությունը ավարտել է 685—686 թվականներին։ Երեք գրքերից երկուսը մեծ մասամբ իրենն են, իսկ երրորդը ուրիշի հորինվածքն է, որ Մովսես անունը ունենալով, նույնացվել է Կաղանկատվացու հետ։

Գ. Զարպհանալյանը գտնում է, որ ոչ միայն թագավորներն էին երկրի ընդհանուր պատմություն գրել տալիս, այլև առանձին առավել ազդեցիկ նախարարները, որոնք հաճախ պատվիրում էին գրել իրենց նահանգների մասնավոր պատմությունները։ Ինչպես ունենք Սյունյաց, Արծրունյաց, Մամիկոնեից, Բագրատունյաց պատմությունները, այդպես էլ հայ պատմիչ Մովսես Կաղանկատվացին գրել է Ուտիքի և Արցախի պատմությունը, ուր գերազանցապես ապրում էին հայեր, իսկ եթե այդ վայրերում եղել էին աղվաններ ու այլ ցեղախմբեր, ապա դրանք վաղուց հայացել էին։ Կաղանկատվացին հայ մատենագիր է, իր պատմությունն էլ գրել է հայերեն[21]։

Ա. Զամինյանը գրում է, թե Կաղանկատվացին մի ժամանակ համարվում էր VII դարի հեղինակ, իսկ այժմ ընդունված է, որ նա ապրել է IX դարի վեր-

---

19 Ղ. Ալիշան, *Հայապատում*, հ. Ա, Վենետիկ, 1901, էջ 74—75։

20 Մ. Բարխուտարեան, *Պատմութիւն Աղուանից*, հ. Ա, Վաղարշապատ, 1902, էջ 30—37։

21 Տե՛ս Գ. Զարպհանալեան, *Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն*, Վենետիկ, 1886, էջ 422, 433։

ջում և X դարի առաջին քառորդում։ Զամինյանը կարծում է, թե Կաղանկատույքը ու Դասխուրանը նույն գյուղի տարբեր անուններն են[22]։

Հացունին գտնում է, որ Կաղանկատվացու երկի առաջին հեղինակը գրել է առաջին գիրքը և երկրորդ գրքից 28 գլուխ։ 29-րդ գլուխն արդեն այլ հեղինակի գործ է։ Դրա համար իբրև ապացույց բերում է 28-րդ գլխի վերջին տողերը. «...զի քեզ բարի լիցի և որդւոց քոց ազգէ յազգ մինչև ցյաւիտեան» (աստ, էջ 201)։ Այս ցյաւիտեան-ով նա կարծում է, թե հեղինակը վերջացրել է սկզբնական գիրքը, որ գրվել է 628-ին և 670-ին կամ 665-ին։ Հաջորդ՝ 29-րդ գլուխը սկսվում է այսպես. «Զճշմարտախօս դրուագս բանից սակաւ ինչ նուազ գտի և զմիայնանալոյն Իսրայելի սկիզբն անյայտ իմն էր»։ Հացունու կարծիքով, սրանք արդեն երկրորդ հեղինակի խոսքերն են, որոնցով նա լրացնում է նախորդին։ Բայց անտեսում է շարունակությունը, ուր ասվում է. «Եւ միայնանալոյն Իսրայելի սկիզբն անյայտ իմն էր, այլ զայս և եթ, որ ինչ խորհրդոյս էին իրք, բովանդակեցաք», որ ակներևորեն հերքում է Հացունու այս տեսակետը։

Նրա եզրակացությունն այս է. Կաղանկատվացին ապրել է VII դարում և գրել է երկու նվագով։ Ցանկացել է գրել Աղվանքի պատմությունը, որտեղ անհրաժեշտ էին բոլոր ավանդածները։ Նյութերը ձևով և լեզվով շարադրված են կապակցված, եթե կան թվականության անհամապատասխանություններ և անճշտություններ, պետք է վերագրել մոռացությանն[23]։

Ն. Ադոնցը իր հոդվածում հանդես է գալիս Հացունու դեմ և կետ առ կետ հերքում նրա փաստարկները։ Նա սկսում է այն մասից, ուր Հացունին գիրքը համարում է 628 թ. գրված։ Ադոնցը պնդում է, որ պետք է գրված լինի 652 թվից հետո, որովհետև երկրորդ գրքի 13-րդ գլուխը վերջանում է արաբների՝ Պարսկաստանին տիրելու ակնարկով։

Ադոնցը Կաղանկատվացու գրքից մի շարք փաստեր է բերում ու հաստատում, որ երկրորդ գրքի 19-ից 33-րդ գլուխները առաջին գրքի 27—30-րդ գլուխների հետ գրված են միևնույն ոգով ու շնչով և ակնհայտորեն պատկանում են միևնույն հեղինակին։

Ադոնցը նշում է, որ պատմիչը գանգատվում է, թե քիչ բան է գտել Իսրայելի մասին, իսկ հայտնի է, որ Իսրայելը կենդանի էր 707 թ. և մասնակցել է այդ թվականի եկեղեցական ժողովին։ Ուստի մեր պատմագիրը չի կարող ժամանակակից լինել Իսրայելին, այլ պետք է շատ և շատ սերունդներ հետո եղած լինի։ Ադոնցի այս եզրակացությունը այնքան էլ հիմնավոր չէ. պատմագիրը կարող էր ապրած լինել հենց Իսրայելի օրոք, բայց նրա անցյալ կյանքի մասին տեղեկություններ չունենալ, որովհետև ինքը հենվել է գրավոր աղբյուրների վրա, իսկ Իսրայելի կյանքի սկզբնական շրջանի վերաբերյալ այդպիսի աղբյուրներ չի ունեցել։

Շարունակության մեջ Ադոնցը բազմաթիվ փաստեր է բերում՝ հերքելու Հացունու այն տեսակետը, ըստ որի Կաղանկատվացին իր գիրքը գրել է 628 թ.։ Ընհանուր առմամբ այդ փաստերը համոզիչ առարկում են հիշյալ թվականի դեմ, բայց չեն հավաստում, թե գրողը VII դարից հետո է գրել։ Խազիրների արշավանքը տեղի է ունեցել 526 թ., իսկ պատմիչը այն կատարված է համարել

---

22 Ա. Զամինեան, Հայ գրականութեան պատմութիւն, Նոր Նախիջևան, 1914, էջ 149—151։
23 «Բազմավէպ», 1938, հոկտեմբեր—դեկտեմբեր, էջ 268—276։

628-ին։ Այդպիսի շփոթություն, ըստ Ադոնցի, չէր կարող թույլ տալ VII դարի հեղինակը։ Ադոնցը մոռանում է, որ այն ժամանակ լրագրեր չկային, անընդհատ հոդվածներ չէին գրվում, տարեթվերը չէին նշվում, ըստ այդմ, բնական էին ժամանակագրական անճշտություններն ու դեպքերի շփոթումները։

Պատմիչը ասում է, թե խազիրները գնացել են Բյուզանդիայի մայրաքաղաքը և դաշինք կնքել, սակայն պատմությանը հայտնի է, որ Հերակլն է եկել Թիֆլիս, և հենց այստեղ է դաշինք հաստատվել։ Եթե պատմիչը VII դարում ապրեր, նման սխալ չէր գործի, եզրակացնում է Ադոնցը։ Այդպիսի սխալն էլ շատ տրամաբանական էր այն ժամանակներում, երբ ժամանակագիր հեղինակը առանց գրավոր աղբյուրների, սոսկ հիշողությամբ էր շարադրում պատմությունը։

Ըստ Ադոնցի, հայ թվականությունը կիրառվել է 684 թվականից հետո, իսկ երկրորդ գրքի 9-րդ գլխում հիշված է հայ թվականությունը։ Այս բոլորը ապացուցում են, որ պատմագիրը ժամանակակից չէ VII դարի նկարագրված անցքերին և նրանց մասին պատմում է ըստ գրավոր կամ բանավոր աղբյուրների։

Մեջ բերելով երկրորդ գրքի 9-րդ գլխից այն հատվածը, որտեղ պատմագիրը, խոսելով Աղվանքի վրա պայթած պատերազմների մասին, ի միջի այլոց նշում է. «Սակայն և այժմ առ անգամ մի թողեալ զահ և զերկիւղ, որ դեռ զմեզս ունի՝ ի նոյն կարգն դարձցուք», Ադոնցը բնագրի «զմեզս» բառաձևը առանց բավարար հիմքի ուղղում է «զմիտս» և ենթադրում, թե պատմիչը ոչ թե զգացել է պատերազմի արհավիրքների ծանրությունը, այլ անցյալ դեպքերը պատմելիս պարզապես հուզվել է։ Այդպիսի բացատրությունն ու համեմատությունը բնավ համոզիչ չեն։ Շատ հնարավոր է, որ պատմիչը չի գրել անմիջապես արհավիրքների օրերին, բայց որ նա տեսել և զգացել է երկրի գլխին պայթած աղետը, ակներև է ամբողջ շարադրանքից[24]։

Ակադեմիկոս Մ. Աբեղյանը առանց փաստարկումների ու մանրամասն քննությունների Կաղանկատվացուն դնում է X դարի պատմիչների շարքը[25]։

Ըստ Լեոյի, գրքի առաջին և երկրորդ մասերը Աղվանքի պատմությունն են հին ժամանակներից մինչև VII դարի վերջը, իսկ երրորդ մասը պատմության շարունակությունն է մինչև X դարը[26]։

Կաղանկատվացու մասին ընդարձակ ուսումնասիրություն է հրատարակել Ն. Ակինյանը[27]։ Պատմության ժամանակի մասին խոսելով՝ Ակինյանը այն միտքն է հայտնում, թե Ա—Գ հատվածները ենթադրում են մեկ խմբագիր, որ աշխատել է իր ձեռքի տակ գտնված հում ատաղձները դասավորել, պակասները լրացնել և ամբողջացնել իբրև մեկ երկասիրություն։ Հետևելով Հ. Մանանդյանին, Ակինյանը ևս գտնում է, որ «Պատմութեան» բոլոր երեք գրքերի վրա մեկ ձեռք է աշխատել։ Իբրև ապացույց վկայակոչված է երրորդ գրքի 23-րդ գլխի՝ վերևում մեջ բերված հատվածը՝ «զանուանս արքայիցն վերագոյն գրեցաք ի քաջէն Վաչագանայ մինչև ցԲարեպաշտ Վաչագան՝ տասն թագաւորք», որ ստույգ համապատասխանում է առաջին գրքի 15-րդ և երկրորդի 17-րդ գլուխներում տեղավորված արքայացուցակին։ Երրորդ գրքի

24 Տե՛ս «Անահիտ», 1939, ապրիլ—մայիս, էջ 69—77, հունիս—սեպտեմբեր, էջ 22—31, հոկտեմբեր—նոյեմբեր, էջ 4—9, 1940, էջ 20—29 (շարունակությունը լույս չի տեսել)։

25 Մ. Աբեղյան, *Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք առաջին, Երևան 1944*, էջ 456—457։

26 Լեո, *Հայոց պատմություն, հ. 2, Երևան, 1947*, էջ 350—352։

27 Տե՛ս «Հանդէս ամսօրեայ», 1953, էջ 1—32, 161—175, 321—349, 552—596։

23-րդ գլուխը ավարտվում է քաղաքական պատմությամբ, այն է՝ Հովհ. Սենեքերիմ թագավորի օծվելով, որ տեղի ունեցավ 1004—1005 թթ.։ Հաջորդ գլուխը նվիրված է Աղվանից աշխարհի կաթողիկոսների հաջորդականությանը. վերջին կաթողիկոսը Մովսեսն է (1002—1008), որ հովվել է Հովհ. Սենեքերիմի կենդանության օրոք։

Այս փաստը նկատի ունենալով, Ակինյանը գտնում է, որ գիրքը իբրև ամբողջականություն կազմվել է X դարի երկրորդ կեսին և չնայած այն 950 թ. ծանոթ է եղել Անանիա Մոկացի կաթողիկոսին, սակայն ոչ այն ծավալով, ինչ ծավալով որ հասել է մեզ[28]*։*

Մեզ հետաքրքրող խնդրին վերաբերող ուսումնասիրությունների մեջ առանձնակի տեղ է գրավում Ա. Մնացականյանի «Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը» հիմնալից աշխատությունը, որտեղ հանգամանորեն խոսվում է Կաղանկատվացու երկի ստեղծման հանգամանքների, բովանդակության, լեզվի, գրության ժամանակաշրջանի և այլ հարցերի մասին։ Ըստ Մնացականյանի, Մովսես Կաղանկատվացին VII դարի մատենագիր է, իսկ Մովսես Դասխուրանցին՝ X դարի։ Այս երկու հեղինակներն էլ հայեր են, իրենց միջավայրը հայկական է և գրել են հայերեն։

Ուրեմն, «Աղուանից աշխարհի պատմութիւնը» պատկանում է երկու հեղինակի, բայց թե նրանցից որն է որ մասի հեղինակը, հստակ պարզված չէ։ Մի բան ակներև է, որ յուրաքանչյուր հեղինակի գրածը բաժանվում է երկու ենթախմբի՝ սեփական ձեռքով գրված հատվածների և քաղագրությունների[29]*։*

Արդարև, Մովսես Կաղանկատվացին կամ մի այլ անունով հեղինակ ապրել է VII դարում և գրել է Աղվանից աշխարհի պատմությունը։ Որքան էլ Ակինյանը կամ նրանից առաջ ուրիշները հիմնվեն երրորդ գրքի 23-րդ գլխի վրա և պնդեն, թե ամբողջ պատմությունը մի հեղինակի գործ է, որն ամբողջացվել է X դարի երկրորդ կեսին կամ ավելի որոշակի՝ 1003 թվականից հետո, սակայն անժխտելի փաստ է, որ առաջին և երկրորդ գրքերի հիմնական նյութերը շարադրված են ականատես հեղինակի կողմից, որը չէր կարող հնարել չտեսած և չլսած բաներ։

«Աղուանից աշխարհի պատմութիւն»-ը, ինչպես արդեն ասվել է, կազմըված է երեք գրքից։ Առաջին գրքի սկզբում շարադրված իրողությունները վերաբերում են սկզբնական շրջանի՝ հատկապես IV և V դարերի դեպքերին, որոնց նկարագրությունը մեծ մասամբ քաղված է Բուզանդից, Խորենացուց, Ագաթանգեղոսից, Եղիշեից, Գիրք թղթոցներից, դավանաբանական ու վարքագրական թղթերից և այլ գրավոր աղբյուրներից։ «Պատմութեան» այս բանաքաղային հատվածները կարող էր շարադրել նաև ավելի ուշ շրջանի մի մատենագիր։ Իսկ ինչ վերաբերում է այնպիսի իրադարձությունների նկարագրությանը, որոնց ժամանակը հայտնի է, և որոնց մասին ականատես հեղինակն է պատմում, ամեն անգամ հավաստիացնելով, թե ինքը աչքով տեսել է, ոչ մի հիմք չունենք հավաստի չհամարելու դրանք։

Երկրորդ գրքի 14-րդ գլուխը վերաբերում է Շաթի՝ Աղվանք կատարած արշավանքին։ Հեղինակը այնպես մանրամասն է նկարագրում արշավանքը, բանակատեղը («ըստ հիւսիսոյ կողմանէ մերձ ի մեծ քաղաքն Պարտաւ»),

---

28 *Նույն տեղում, էջ 30—32։*

29 Ա. Մնացականյան, *Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը, Երևան, 1966, էջ 153—154։*

վրաններր և այլն, որ ոչ մի կասկած չի թողնում, թե ինքը այդ ժամանակ ականատես է եղել հիշյալ դեպքերին։ Ահա թե հեղինակը ինչպես է նկարագրում Շաթի և նրա պալատականների ճաշկերույթը. «Անդ տեսաք զբազմոցս նոցա՝ ի գուճ ի վերայ ծնգաց ըստ նմանութեան փաղանգաց ծանրաբեռն ուղտուց։ Իւրաքանչիւր կոնք մի լցեալ մսով յանսուրբ անասնոց, ըստ նմին եւ սկտեղք, յորում թանային յուտելն իւրեանց յաղաչուր։ Եւ զբաժակս և զըմպելիս արծաթեղէն քանդակունս յոսկի համակեալս, զորս բերեալ էր յաւարէն Տփղեաց. ըստ նմին և զըմպոցս եղջիւրեղէնս և զշորոմաձևս փայտեղէնս մեծամեծս, որով զարգանակսն լափէին և նովին պարարտական սառոյց, անլուայ աղտեղեալքն՝ յաբխոռն յանզգայս ի միոյ միոյ բաժակէ երկու երկու կամ երեք երեք ի նոցանէն զանապակ գինին կամ զկաթն ուղտուց և ձիոց անյագ յորովայնս իւրեանց իբրև ի տիկս ուռուցիկս չափէին։ Ո՛չ օրինաւոր մատուակք էին առաջի նոցա, և ո՛չ սպասաւորք ի թիկանց կողմանէ։ Եւ ոչ անգամ որդւոյ թագաւորին, բայց զինուորաց, որք զդուռն նորա պահէին, շուրջանակի ասպարափակ, նիզակախիտ զգուշութեամբ» (նույն, էջ 160)։

Այդ արշավանքը տեղի է ունեցել 628 թվականին։

Պատմիչը այնպես է նկարագրում, որ պարզ երևում է, թե դա պատմություն է և ոչ թուղթ կամ մի այլ բնույթի գրություն՝ կտրված ինչ-որ ամբողջությունից։ Ընդհակառակը, դա մի հատվածն է այն ամբողջության, որը վերաբերում է Աղվանքի կաթողիկոս Վիրոյի գործունեությանը, որից անմիջապես հետո պատմիչը օգտագործում է Վիրոյի թուղթը սովի և համաճարակի մասին։

Հաջորդ՝ 16-րդ գլուխը այն հարկահավաքման մասին է, որ պիտի կատարեր Շաթը Չորպան-թարխանի առաջնորդությամբ, ապա ճակատամարտը պարսիկների դեմ, պարսիկների պարտությունը և հետո խաքանի ետ կանչումը։

Ազոնցը, գնահատելով երկրորդ գրքի 9—16-րդ գլուխները, գտնում է, որ պատումի հիմքը պատմական հավաստի եղելությունններն են, կան մի շարք արժեքավոր տեղեկություններ, սակայն զերծ չեն թերություններից։

Ադոնցը այն կարծիքին է, որ X դարում Կաղանկատվացին իբրև պատմական աղբյուր օգտագործել է Վիրոյի հիշատակարանը, որի ապացույցն է սովի և ժանտախտի նկարագրությունը։

Շատ հնարավոր է, որ Վիրո կաթողիկոսը թողած լինի հիշատակարան, բայց այն գրքի է վերածվել ոչ թե X, այլ VII դարում։ Եվ պատմական իրողությունների ճշգրիտ պատմությունը անպայման ինչ-որ հոռմեական աղբյուրների վրա չպետք է հիմնվեր, որ ճշմարտապատում լիներ։ Հեղինակը պատմում է իր կենդանության օրոք տեղի ունեցած պատմական դեպքերը այնպիսի կրքոտությամբ, վերագնահատումներով, որ առարկության տեղ չի թողնում։ Նույնիսկ Կաղանկատվացուն X դարի հեղինակ համարողները անկարող են չխոստովանել, որ VII դարի իրադարձությունները պատմված են ականատեսի առարկայականությամբ, ճշմարտությամբ ու մանրամասնությամբ։

Պատմիչի որոշ վրիպումները նկատվում են միայն այն դեպքերում, երբ նկարագրվում են իրենից շատ առաջ կատարված պատմական իրողությունները, որոնց ստույգ թվականներն ու մանրամասները հեղինակը կարող էր մոռացած կամ շփոթած լինել, տեղի տալով որոշ ժամանակավրեպության։

Պատմիչի՝ VII դարում ապրած լինելու վերաբերյալ ստույգ տվյալներ

ենք գտնում երկրորդ գրքի 28-րդ գլխում, ուր նա ասում է, թե հարավի բըռնակալի մոտից Ջվանշիրը վերադառնում է մեծ շուքով ու ընծաներով։ Ջվանշիրը այցելում է իր շինած եկեղեցին, որ գտնվում էր Գարդմանում, ապա այդտեղ լինում է ընդհանուր ժողով, ուր պատմիչը նրան տեսնում է ավելի պճնված ու զարդարված։ Տեսնում է նաև արքայական թռչունը (թութակ), որ նկարագրում է ճիշտ ու ճիշտ այնպես, ինչպես վիպագիրը կարող էր ներկայացնել ընտանի թութակը։

Կաղանկատվացին, իբրև պատմիչ ու գրող, ունի սուր դիտողականություն և արտաքին երևույթները նկարագրելու զարմանալի ունակություն։ Ահա թե ինչպես է նկարագրում Ջվանշիրին ընծայված թութակը. «Տեսանէաք եւ զարքայական հաւ, որոյ տեսակն ցանկալի էր, զի ընդ դեղնագոյն փետուրսն փոքր ինչ կանաչութիւն համավար խառնեալ արտաքս ճողճայր, և լանջացն կարմրանիշագոյն այսր անդր տրոհէր շուրջ զպարանոցաւն առ միմեանս պատուածեալ նման գարնանային առաւօտու ցօղոյ կայլակաց յանդաստանս, ըռսկեծայր քտից մարգարտաձև ի վայր կախեալ բոլորովիմբ։ Այսպէս և բիբք աչացն, որ և սոնքաձև կտցոյն փողորտաձգութիւն ի վայր կոյս դարձեալ զբերանովն կռանայր, յորում բոլորատէգ լեզուոյն ծայր իբրու դանդանաց ցցեալ զբարակավանգ ճռուողումն ձայնի ըստ մարդկային բնութեանս խօսից ատէպ ատէպ առ բան հոլովէր» (սույն, էջ 199)։

Եվ վերջապես, Կաղանկատվացին տեսել է Դավթակ Քերթողին ու նույնությամբ վերցրել և տեղադրել է իր գրքում նրա ընդարձակ բարձրարվեստ ողբ քերթվածը Ջվանշիր իշխանի եղերական մահվան մասին։

Որքան էլ «Աղուանից պատմութեան» ժամանակագրության մեջ հակասություններ լինեն, մենք չենք կարող այսպիսի նկարագրությունները երևակայության արդյունք համարել։ Աղվանքի համար փիղն ու թութակը եղել են հեքիաթային կենդանիներ, այդ է պատճառը, որ պատմիչը տեսածը նկարագրում է զարմացած, բայց և նկարչական ճշտությամբ։ Բացի դրանից, «Աղուանից պատմութիւն»-ը VIII դարում ծանոթ է եղել Մաքենացիների վանքի վանահայր Սողոմոնին, IX դարում՝ Մաշտոց կաթողիկոսին։

Ուրեմն, «Աղուանից աշխարհի պատմութիւն»-ը իր հիմնական մասով կազմվել է VII դարում. X դարում, գուցե և XI դարի սկզբում այն վերջնականապես լրացվել ու խմբագրվել է իբրև մեկ ամբողջություն և այդ վերջնական տեսքով բազմիցս արտագրվելով՝ հասել մեզ։ Իսկ հետագա շուրջ կես դարում (մինչև X դàրի վերջը—XI դարի սկիզբը) գործած հոգևոր նվիրապետների ու իշխանների անունները «Պատմութեան» վերջում եղած ցանկերի մեջ են մտել, ամենայն հավանականությամբ, XI դարի սկզբին։

Հայ գրի մեծ ստեղծող Մեսրոպ Մաշտոցը կենտրոնական Հայաստանում գիր ու գրականությունն արմատավորելուց հետո անցնում է ծայրագավառները՝ համատարած դարձնելու իր ստեղծած լույսը։ Այդ ժամանակ Արցախը և Ուտիքը գտնվում էին Արևելյան Հայաստանի Արշակունի թագավորի տիրապետության տակ։ Հասկանալի է, թե ինչու Սյունիքում գրի տարածման ու դպրոցներ հիմնելու ընթացքին և բուն Աղվանքում աղվանական գիր ստեղծելուց հետո Գարդմանք (Ուտիք) գալով՝ մեծ մտածողը այնպես ջանադրաբար գործեց արդեն ծայրամասային դարձած այս երկու նահանգներում (Փայտակարանը Հայաստանից պոկվել էր դեռ 387 թ.)։ Մաշտոցի ու նրա գործակիցների հոգսն էր հայրենի գրով ու դպրությամբ տոգորված Ուտիքն ու Արցախը պատնեշ դարձնել ինչպես այլահավատ Պարսկաստանի, այնպես էլ այլացեղ

հյուսիսային հարևանների հանդեպ։ Եվ այդ հեռատես միջոցառումն իրեն փայլուն կերպով արդարացրեց հետագա դաժան փորձությունների ժամանակ։ 428 թվականից հետո ստեղծված պարսկահպատակ «Աղվանք» մարզպանության կազմում Ուտիքի և Արցախի միաձույլ հայությունը ոչ միայն կույլ չգընաց հարևանների ու հատկապես պարսիկ տիրապետողների ուծացնող քաղաքականությանը, այլև իր մշակութային բարձր մակարդակով խոր ազդեցություն էր պահում աղվանական ցեղախմբերի վրա, իսկ արաբական բռնապետության հաստատումից հետո էլ անառիկ պահեց իր ազգային ու դավանական ինքնուրույնությունը։

Պատմական դեպքերի բերումով Հայաստանից անջատված Ուտիքն ու Արցախը միշտ էլ դիտվել են Հայաստանի մասեր, և մշակութային առաջընթացն այդ նահանգներում միշտ էլ զուգընթաց է եղել Հայաստանի մնացած մասերի հետ։

Մենք այստեղ այդ հարցերի վրա ավելի հանգամանորեն կանգ չենք առնում, որովհետև դրանք փայլուն կերպով քննել, վերլուծել ու վեր է հանել Աս. Մնացականյանը իր ուշագրավ աշխատության մեջ[30]։ Միայն պետք է նշենք, որ Աղվանից աշխարհի մշակութային կյանքը հայ մտավորականին նույնչափ էր հետաքրքրում, ինչպես հետաքրքրում էր Սյունիքի, Տարոնի, Վասպուրականի և Հայաստանի այլ նահանգների մտավոր գործունեությունը։

Հենց այդ է պատճառը, որ տվյալ դեպքում Աղվանից պատմությունը լրացվել է դարից դար։ VII դարի Մովսես Կաղանկատվացուն լրացրել է X դարի Մովսես Դասխուրանցին, իսկ սրան էլ ցանկություն է հայտնել լրացնել կամ առաջարկել է լրացնել Մխիթար Գոշը[31]։ Շատ ավելի ուշ այդ պատմությանը կցվել են Աղվանից կաթողիկոսների ցանկերը մինչև XVIII դարը։

Հայ մտավորականը Աղվանից պատմությանը նայել է իբրև իր սեփական երկրի տարեգրության, որովհետև այն ստեղծել է իր սեփական ժողովուրդը դարավոր մշակութային կյանքով ու մեսրոպյան լեզվով։

«Աղուանից աշխարհի պատմութիւն»-ը բաժանված է երեք գրքի։ Առաջին գիրքը կազմված է երեսուն գլխից, որոնցից առաջին երեքի բովանդակությունը վերաբերում է ընդհանուր պատմությանը և ոչ մի կապ չունի Աղվանքի ու նրա պատմության հետ։

Առաջին և երկրորդ գրքի նյութերը հիմնականում վերաբերում են VII դարի իրադարձություններին, որոնց մի մասին պատմիչը ականատես է եղել և ներկայացնում է ամենայն արժանահավատությամբ։ Առաջին գրքի սկզբում պատմված իրողությունները վերաբերում են IV—V դարերին։ Այս տեղեկությունները պատմիչը, ինչպես ասվեց, քաղել է իր ձեռքի տակ եղած հայ մատենագիրներից, Գիրք թղթոցներից ու այլ գրավոր աղբյուրներից։ Հաճախ պատմիչը պատմական իրադարձությունները նկարագրելիս ուղղակի բանաքաղում է իր օգտագործած աղբյուրներից։ Առաջին գրքի գրեթե կեսը ծաղկաքաղ է հայ պատմիչների հաղորդած տեղեկությունների, որոնք երբեմն Կաղանկատվացին բերում է գրեթե նույնությամբ։ Օրինակ՝ «Իսկ արքայն Աղուանից ոչ կամեցաւ նուաճել անդրէն ի ծառայութիւն, այլ խրամատեաց զպահակն Ջորայ և անցոյց յայն կոյս զզօրսն Մասքթաց։ Միաբանեաց ընդ իւր և զմեծասան թագաւորսն գլեռնորդեայսն և ընդդէմ եկաց պատերազմաւ Արեաց գնդին և բազում վնաս արար զօրացն արքունի» (ստ, էջ 16)։

[30] Նույն տեղում, էջ 87—240։

[31] Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Բ, էջ 384։

Սրա դիմաց նույն իրողության մասին Եղիշեն ունի. «Սակայն Աղուանից արքայն ոչ կամէր նուաճել անդրէն ի ծառայութիւն,այլ խրամատեաց զպահակն ճորայ, և անցոյց յայս կոյս զզօրսն Մասքթաց. միաբանեաց զմեռասան թագաւորս, զլեռնորդեայսն, և ընդդէմ եկաց պատերազմաւ Արեաց գնդին, և բազում վնասս արար զօրացն արքունի»[32]։

Կաղանկատվացու աղբյուրները իր մայրենի լեզվով գրված հայ գրական երկերն են։ Նա ինքնուրույն է այնտեղ, երբ իբրև ականատես պատմում է իր ժամանակի որևէ եղելություն, պատմական որևէ իրադարձություն։ Ոչ միայն առաջին գրքի, այլև մյուս գրքերի աղբյուրները ևս Կաղանկատվացու մայրենի հայ գրականությունն է։ Կաղանկատվացու վերոհիշյալ աղբյուրների խնդիրը մանրամասն ուսումնասիրել է Ակինյանը և մատնացույց է արել եղած համապատասխանությունները։ Մեր նպատակից դուրս է «Աղուանից պատմութեան» ակունքների մանրամասն քննությունը. հետաքրքրվողը կարող է դրանք գտնել Ակինյանի ուսումնասիրության մեջ[33]։

Սակայն Կաղանկատվացու երկի արժեքը այն հատվածների մեջ է, որտեղ պատմիչը իբրև ականատես շարադրում է Ուտիքում, Արցախում տեղի ունեցած պատմական իրադարձությունները։ Այսպես, օրինակ, երկրորդ գրքի 14-րդ գլուխը վերաբերում է Շաթի արշավանքին, որ տեղի է ունեցել 628 թ.։ Պատմիչը այնպես է նկարագրում այդ արշավանքը, որ նախ՝ երևում է, թե ինքը ականատես է եղել, և հետո պատմելաձևից հայտնի է դառնում, որ դա ինչ-որ թուղթ չէ ամբողջությունից զատ ու առանձին, այլ ամբողջական շարադրանքի մաս է և բնույթով էլ պատմություն է, որից անմիջապես հետո նա մեջ է բերում ժանտախտին ու սովին վերաբերող Վիրո կաթողիկոսի թուղթը, իբրև հիշյալ արշավանքի պատմության համար արժանահավատ վկայաթուղթ։

Գրքի ուսումնասիրողները միաժամանակ պնդել են, որ այն ոչ միայն տարբեր ժամանակների կնիքն ունի իր վրա, այլև ոճերի մի խառնուրդ է ներկայացնում և, որ կարևորն է, հետևողական պատմության շարադրանք չէ։ «Պատմութեան» հեղինակը կամ հեղինակները բանաքաղել են մայրենի հայ գրական այն բոլոր մատչելի աղբյուրները, որոնք այս կամ այն առիթով խոսել են Հայոց Արևելից Կողմանց՝ Ուտիքի, Արցախի կամ անդրկուրյան լեռներում բնակվող աղվանների մասին։ Ինչ մնում է մնացած նյութերին, ապա դրանք մեծ մասամբ նամակներ, նշխարների գյուտերի նկարագրություններ, հրաշապատումներ են, մինչև իսկ կա Իլիոն քաղաքի ավերման և Հռոմի հիմնադրման պատմությունը, որ ինչ-որ տեղից հեղինակը առել է իր պատմության մեջ։

Ինչպես էլ որ գնահատելու լինենք այսօր Կաղանկատվացու երկը, մի բան ակնհայտ է, որ նրա հեղինակը տարված է եղել տեղական հայրենասիրությամբ և կամեցել է, որ Հայաստանի երկու մեծ նահանգների պատմությունը լույս աշխարհ հանվի։ Որքան էլ Հայաստանի առանձին նահանգներ լեզվով, կրոնով և մշակութային այլ ճյուղերով սերտորեն կապված էին միմյանց իբրև մի ընդհանուր երկրի հատվածներ, այնուամենայնիվ, ավատական հասարակարգին հատուկ էին կենտրոնախույս տրամադրություններ, երկրի ընդհա-

---

32 Եղիշէի Վասն Վարդանայ և հայոց պատերազմին, ի լոյս ածեալ բաղդատութեամբ ձեռագրաց աշխատութեամբ Ե. Տէր-Մինասեան, Երևան, 1957, էջ 198։

33 Տե՛ս «Հանդէս ամսօրեայ», 1953, 1955, 1957 թվականների համարները. «Մովսես Դասխուրանցի (կոչված Կաղանկատուացի) և իր «Պատմութիւն Աղուանից»։ Նորերս Կաղանկատվացու աղբյուրները ուսումնասիրել է Հ. Սվազյանը. տե՛ս ՊԲՀ, 1972, № 9։

նուր թագավորի գերիշխանությունից դուրս գալու և ինքնուրույն իշխանություն կազմելու միտումներ ու նպատակադրումներ, մի բան, որ անցանկալի լուրջ կերպարանք էր ստանում մանավանդ այն ժամանակ, երբ երկրի ընդհանուր գերիշխանությունը թուլանում էր։ Կենտրոնախույս այս տրամադրությունները, որ խարսխվում էին տնտեսական ու քաղաքական հիմքի վրա, դառնում էին տվյալ նահանգի համար ընդհանուր արմատավորված հոգեբանություն, որ պարարտ հող էր ստեղծում նաև առաջնության անհարկի բանավեճերի։

Ինչ վերաբերում է Հայոց Արևելից Կողմանց երկրամասին, այնտեղ տնտեսական ու քաղաքական վիճակն այլ էր։ Հայաստանի այդ երկու կարևոր նահանգները՝ Ուտիքն ու Արցախը, օտարված էին Հայաստանից և մասն էին կազմում Աղվանից մարզպանության։ Թվում էր, թե Հայաստանից անջատված այս նահանգները պետք է որ իրենց տնտեսապես ու քաղաքականապես ծանր վիճակում զգային՝ հայրենի կենտրոնական աշխարհից կտրված լինելու և ուրիշ երկրի հետ մեկ վարչաքաղաքական միավորի մեջ գտնվելու հետևանքով։ Սակայն պատմական իրադրությունը այստեղ այլ կերպարանք էր ստացել։ Այդ երկու հայկական խոշոր նահանգները, ունենալով հոծ հայկական բնակչություն և դառնալով «Աղվանք» մարզպանության առավել առաջատար ուժը, ամբողջ իշխանությունը կենտրոնացրել էին իրենց ձեռքում։ Փաստորեն հսկայական մարզպանական իշխանությունը հայկական էր, և աղվանական ու այլ ցեղերը ենթարկվում էին Ուտիքում ու Արցախում կենտրոնացած իշխանություններին։

Ունենալով տնտեսական ու քաղաքական ինքնուրույնություն՝ Հայոց Արևելից Կողմանքը ձգտում էր մշակութային ինքնուրույնության։ Տեղացի հայ իշխանավորները և ողջ երկիրը իրենց ազատ էին համարում նաև մշակութային զարգացման բնագավառում։ V դարի առաջին կեսում այդտեղ Մեսրոպ Մաշտոցը բաց էր արել հայկական դպրոցներ, և որքան հնարավոր էր այն ժամանակի պայմաններում, հայոց գիրն ու գրականությունը բավականաչափ արագ տարածվել էին այնտեղ։ Հայոց լեզուն երկրամասի պաշտոնական պետական լեզուն էր. կրոնական արարողությունները, գրագրությունները այդ լեզվով էին կատարվում։ Եվ Կորյունի այն խոսքը, թե Մաշտոցը գրեր ստեղծեց նաև աղվանների համար, չի վերաբերում Ուտիքին, Արցախին և նրանց շուրջ ընկած մերձակա տարածություններին. դա անառարկելի կերպով վերաբերում է Կուրից հյուսիս ընկած աղվանական ցեղերին։

Ավելի քան երկու դար Հայոց Արևելից Կողմանքում տարածվում էր հայոց լեզուն ու գրականությունը։ Մովսես Խորենացու, Ղազար Փարպեցու, Եղիշեի օրինակներով Հայոց Արևելից Կողմանքի իշխող և մտավոր դասը կամեցավ ունենալ նաև իր երկրամասի պատմությունը։ Սրա իրականացումը նշանակում էր հատուկ վկայագրով հաստատել, վավերացնել և բարձրացնել երկրամասի վարչաքաղաքական հեղինակությունը ոչ միայն տեղի բնակչության, այլև ողջ հայոց աշխարհի ու նաև հարևան երկրների աչքում։ Հենց այս հանգամանքները թելադրել են որևէ իշխանի գրել տալ երկրամասի ինքնուրույն պատմությունը, կամ թե անմիջապես հեղինակն է խթանվել ձեռնամուխ լինելու այդ գործին։ Բայց ի՞նչ աղբյուրներ կային երկրամասի հին պատմությունը գրելու համար։ Միայն ժամանակակից պատմական իրադարձությունների շարադրանքը պատմիչի ու նրա ընթերցողների աչքում քիչ բան էր ասում նահանգի ընդհանուր պատմության համար։ Անհրաժեշտ էր նկա-

քագրել անցյալի հերոսական գործերը, դրանց հերոսներին, քաղաքական, հոգևոր ու մշակութային ականավոր անձերի գործունեությունը։ Ներկայի պատմությունը պետք է հենվեր անցյալի վրա, անցյալն է պատմության խարիսխն ու հենարանը։ Իսկ երկրամասի անցյալը առնչվում էր Հայաստանի ու նրա պատմության հետ։ Աղվանից աշխարհի պատմություն գրող հեղինակը իր երկրամասի անցյալը պետք է պատմություն դարձներ մայր գրականության միջոցով, որ չնայած կարճ անցյալին, պատմագրական խոշոր ժառանգություն էր ստեղծել։

Եվ «Պատմութիւն Աղուանից աշխահի» երկի հեղինակը սկսեց պրպտել իր մայրենի հայ գրականությունը, և ինչ որ այնտեղ ասված էր իր երկրամասի վերաբերյալ, հավաքեց, հյուսեց, երբեմն նյութերը ուղղակի տեղադրեց իր պատմության մեջ։ Նրան առանձնապես հետաքրքրում էր իր երկրամասի եկեղեցու պատմությունը, որը ենթարկվելով Հայոց եկեղեցու նվիրապետությանը՝ ուներ իր առանձին պետը՝ կաթողիկոս տիտղոսով։ Միջնադարյան պատմիչի աչքում եկեղեցին այնպիսի մի կարևոր հաստատություն էր, որ փառք ու հեղինակություն էր բերում երկրամասին։ Ուստի անհրաժեշտ էր հաստատել այդ եկեղեցու առաքելականությունը, լուսավորչականությունը, հնությունը, հրաշագործ զորությունը, սեփական սրբերի գոյությունը և նրանց անցյալ գործունեությունը, որոնցով պայմանավորված էին երկրամասի՝ իբրև առանձին տնտեսական ու վարչաքաղաքական միավորի ամբողջականությունը, միասնությունն ու հեղինակությունը։ Հենց այս մտայնության գերիշխանությունը պատմիչին դրդել է գիրքը համեմել նաև հրաշապատումներով, տեսիլքներով, սրբերի նշխարների գյուտերով, վարքաբանական, հայրաբանական նյութերով, դավանաբանական վեճերին վերաբերող թղթերով ու նամակային վավերագրերով։ Եվ դա միանգամայն հասկանալի է։ Առաջին անգամ համակարգված պատմություն էր գրվում, որը պետք է դառնար նահանգի պատմական կյանքի տարեգրությունը, սակայն անցյալի վերաբերյալ տվյալները պակասում էին, և պատմագիրըստիպված էր թերին լրացնել վերոհիշյալ նյութերով։

«Պատմութեան» առաջին գրքի 7—8-րդ գլուխները վերաբերում են նահատակված քրիստոնյա սրբերին, նրանց մասունքների որոնմանն ու հայտնաբերմանը կամ դրանց նշխարները Աղվանից աշխարհ տեղափոխելուն։ Այն ժամանակվա համար սրբերի նշխարների մի վայրում գոյություն ունենալու փաստը հսկայական իրավական, բարոյական հիմք էր տվյալ վայրի եկեղեցու գոյության, հզորության և գերիշխող դիրքի։

Այս նկարագրությունները նպատակ ունեին պատմիչի հայրենի աշխարհը ներկայացնել իբրև քրիստոնեության տարածման օրրաններից մեկը, որտեղ դեռ վաղուց այցելել են այդ կրոնի նշանավոր տարածիչները, քարոզել են քրիստոնեության ուսմունքը, և շատերն էլ հենց այդտեղ նահատակվել են ու թաղվել։ Սրանց նշխարների գյուտերը, հանդիսավոր թափորներով փոխադրելը, երկրի զանազան վանքերում տեղադրելը, մանավանդ դեռևս քրիստոնեություն չընդունած, դեռևս ոչ լրիվ հավատացյալ զանգվածների մեջ հավատը արմատավորելու, վանքեր ու եկեղեցիներ այցելելու, եկեղեցական հասերը վճարելու, եկեղեցու հանդեպ այլ պարտավորություններ կատարելու և հենց եկեղեցու հեղինակության բարձրացման համար անչափ մեծ նշանակություն ունեին։

Որպեսզի պատմիչը իր երկրամասի և նրա եկեղեցու հեղինակությունը բարձր պահի և ապացուցի նրա առաքելական, լուսավորչական ծագումն ու

էությունը, պատմում է, թե ինչպես Աղվանից իշխան Վարազ-Տրդատը Իսրայել եպիսկոպոսին առաքում է Այրարատյան աշխարհը, որ սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի մասունքներից բերի Աղվանից աշխարհ։ Իսրայելը գալիս է Այրարատ, և երկար թախանձանքներից ու մեծ տիկնոջ՝ Հեղինեի (Աղվանից Ջվանշիր իշխանի քույրն էր և մարզպան Գրիգոր Մամիկոնյանի կինը), միջնորդությունից հետո Լուսավորչի ծնոտից մի մաս զիջում են Իսրայելին, որ մասունքը բերում և հանդիսավորապես տեղադրում է Գլխովանքում։ Պատմիչը միաժամանակ նշում է, որ թեև Լուսավորչի նշխարների բաժանումը արգելված էր, բայց Աղվանից եկեղեցու համար այդ զիջումը արվում է ի շահ նրա հեղինակության բարձրացման։

Աղվանից եկեղեցու առաքելական էությունն ապացուցելու մտահոգությամբ պատմիչը համակված էր դեռևս իր պատմությունն սկսելու պահերին։ Առաջին գրքի 6-րդ գլխում նա պատմում է, որ Հայաստանում քրիստոնեությունը տարածեց Թադեոս առաքյալը, որի աշակերտ Եղիշան Երուսաղեմում վարդապետ օծվելուց հետո անցավ Աղվանից աշխարհ, Գիս ավանում կառուցեց եկեղեցի և քրիստոնեություն քարոզեց։ Կաղանկատվացու Պատմության մեջ թափանցել է մի մտայնություն, ըստ որի Հայոց Արևելից երկիրը ավելի վաղ է ընդունել քրիստոնեությունը, քան բուն Հայաստանը։

Կաղանկատվացու երկի մեզ հասած ամենահին գրչագիրը (1289 թ. № 1531) ունի այսպիսի մի հատված. Հայոց Աբրահամ կաթողիկոսը (607—625) նամակ է գրում Աղվանից աշխարհ, որտեղ այն միտքն է հայտնում, որ «եթէ յառաջագոյն քան զՀայոց աթոռակալութիւն՝ կացեալ աթոռակալութեան Աղուանից» (թե Հայաստանի աթոռակալությունից առաջ հաստատվել է Աղվանից աթոռակալությունը)։ Ակներևաբար պատմական ճշմարտությանը և բոլոր աղբյուրներին հակասող այս տողերը Աբրահամ կաթողիկոսը չէր կարող գրել, և ամեն մի լրջմիտ հետազոտող պարտավոր էր դիմել Կաղանկատվացու երկի ձեռագրերին ու Աբրահամի նամակի բուն բնագրին՝ տվյալ հատվածի իրական բովանդակությունը վերականգնելու համար։ Սակայն «Աղուանից աշխարհի պատմութեան» և Աբրահամի թղթի գրչագրերին անտեղյակ որոշ «հետազոտողներ» բնագրի աղավաղված վկայության հիմամբ աշխատում են յուրովի, միտումնավոր լուսաբանել հայ առաքելական եկեղեցու և Աղվանից եկեղեցու առաջնությունները, մինչդեռ անկանխակալ քննությունից ակնհայտ է դառնում, որ երկբայելի հատվածում առկա է գրչագրական սովորական այլընթերցում, և «Գիրք թղթոցում» զետեղված Աբրահամ կաթողիկոսի նամակը հնարավորություն է տալիս ստույգ վերականգնելու Կաղանկատվացու երկի աղավաղված ընթերցումը[34]։

Ահա թե ինչու Կաղանկատվացու գիրքը այդքան հարուստ է բուն պատմության հենքի հետ կապ չունեցող հրաշապատում նյութերով ու առասպելախառն պատմություններով։ Այս պատմական երկի առաջին լուրջ թերությունը հենց նման նյութերով խճողվելու հաճախությունն է։ Սրբերի նշխարների

[34] Հայոց Աբրահամ կաթողիկոսի նամակի վկայակոչված հատվածի բնագիրը վերականգնվում է «Գիրք թղթոցի» միջոցով, որտեղ սույն նամակը զետեղված է ամբողջությամբ, առանց հետնադարյան աղավաղումների ու ընդմիջարկությունների։ Ահա տվյալ հատվածի ստույգ ընթերցումը. «Վասն այսր հարկաւոր համարեցան գրել յառաջագոյն քան զմեզ կացեալքն յաստիճանի կաթողիկոսութեան յԱղուանս, իսկ մեք ի Վիրս առ Կիւրովն»։ Այսպիսով, «Աղուանից պատմութեան» մեջ Աբրահամ կաթողիկոսի նամակի հատվածը մուծվել է սովորական գրչագրական աղավաղումով, և հազիվ թե հնարավոր է այնտեղ որևէ դիտավորություն նկատել (տե՛ս «Գիրք թղթոց», էջ 193—194)։

ու սրանց գյուտերի նկարագրությունները, ղավանաբանական վեճերի մեջբերումները, հրաշագործությունների պատմությունները և պատմության հետ չառնչվող այլևայլ նյութերի անտեղի միախառնումը խաթարում են պատմական երկի բնույթը և այն դարձնում են անհետևողական քաղագրական մի շարադրանք՝ ընթերցողին զրկելով պատմության ժամանակագրական ընթացքը ընկալելու հնարավորությունից։ Այսպես, երկրորդ գրքի 34-րդ, 35-րդ գլուխները շարունակությունն են 28-րդ գլխի. միջին երեք գլուխները, որ կապ չունեն պատմության հետ, ընդմիջարկել են պատումը։

Գիրք գրող կամ խմբագրող հեղինակը չէր կարող չնկատել այդ պարագան։ Սակայն նախ՝ այդ դարերում նման բնույթի նյութերին առանձնակի կարևորություն էին տալիս, և ապա՝ ընդմիջարկություններ կարող էին շարունակաբար ավելացնել հետագա դարերում։ Այս հանգամանքի վրա պնդում են բոլոր բանասերները, և ապացուցված է, որ սովի ու ժանտախտի նկարագրությունը, օրինակ, կաթողիկոս Վիրոյի ստեղծագործությունն է, իսկ երրորդ գիրքը և երկի վերջնական խմբագրումը ուրիշ ձեռքի գործեր են, որ կատարվել են X դարում։

Չնայած այս ակնհայտ թերությանը, Կաղանկատվացու երկի արժեքը բարձր է հենց այսօրվա գնահատությամբ։ Հայոց Արևելից Կողմանց պատմական կյանքի տարեգրությունը, իբրև հայոց ընդհանուր պատմության մի մաս, մանրամասն ու բազմակողմանի չի լուսաբանված մեր մյուս պատմիչների կողմից։ «Աղուանից պատմութեան» հեղինակը օգտագործելով հայ մատենագրության բոլոր տեղեկությունները Հայոց Արևելից Կողմանցի մասին, լրացնում է նրանց թերիները և իր կարողությունների չափով ամբողջացնում մեր այդ երկրամասի անցյալի պատմությունը։ Առաջին գրքի 5-րդ գլուխը, որ դժբախտաբար շատ համառոտ է, մի չքնաղ նկարագրություն է երկրի բարեբերության, կանաչության, հանքային հարստության, ջրառատության։ Եթե այս հատվածը ավելի ընդարձակ տրվեր, կդառնար Ղազար Փարպեցու՝ Արարատյան դաշտի նկարագրությանը հավասար մի գործ։ Այս փոքրիկ հատվածում իսկ զգացվում է Կաղանկատվացու նկարագրելու շնորհքը և մանավանդ նրա ջերմ սերը հայրենի բնաշխարհի հանդեպ։

Առաջին գրքի 16-րդ գլխում պատմիչը ցույց է տալիս, որ Վաչեից մինչև Բարեպաշտ Վաչագանը՝ մոտ երեսնամյա մի ժամանակաշրջան, երկիրը չուներ իր թագավորը։ Այս գլխում պատմագիրը մերկացնում է պարսից Պերոզ արքայի նվաճողական քաղաքականությունը Աղվանից աշխարհի վերաբերմամբ։ Ցասումով է նկարագրում, թե ինչպես է նա քանդում եկեղեցիները, հալածում, աքսորում ու կոտորում քրիստոնյաներին և ձգտում հրով ու սրով տարածել մոգության դիվապաշտական կրոնը։ Պատմագիրը վշտով է հայտնում Հայաստանի, Վրաստանի ու Աղվանից աշխարհի բազմաթիվ նախարարների բռնի կամ շքեղ խոստումներով կատարված կրոնափոխությունը, երկրում ատրուշանների կառուցումը։

Այս հատվածը, որ Պերոզի նվաճողական քաղաքականության բացահայտման նկարագրությունն է, պատմական առումով շատ արժեքավոր է, որովհետև շարունակությունն ու ընդօրինակումն էր Հազկերտի վարած քաղաքականության, որ հետամտում էր Անդրկովկասի ժողովուրդների ձուլման, մարզպանների ու մարզպանությունների իսպառ վերացման։ Ընդամենը ութ տարի էր անցել Ավարայրի ճակատամարտից, թվում էր, թե այդ ճակատամարտից հետո պետք է մեղմանար պարսից քաղաքականությունը ենթակա

ժողովուրդների նկատմամբ։ Բայց Կաղանկատվացին փաստերով նշում է, որ հին քաղաքականությունը նույն խստությամբ շարունակվում էր այնքան ժամանակ, մինչև որ հեփթաղները հյուսիսից խուժում, ջարդում են պարսիկներին ու ոչնչացնում հենց այդ նվաճողական քաղաքականության հեղինակ Պերոզին։

Այնուհետև Կաղանկատվացին 17-րդ գլխում պատմում է Ուտիքում և հատկապես Արցախում քրիստոնեության վերատարածման, աղանդների և մազդեզական կրոնի վերացման մասին։ Վաչագանը վերականգնում է նախարարական տների իշխանությունը, բոլոր փախած իշխաններին վերադարձնում և հաստատում է իրենց կալվածքներում։ Պատմում է, որ երկիրը մտնում է իր բնականոն զարգացման ընթացքի մեջ, հաստատվում է թագավորությունը։

Պատմիչի հաղորդած տեղեկությունները Վաղարշի (Պերոզից հետո) նոր քաղաքականության, Վաչագան Բարեպաշտի՝ երկրում իշխանական տներ վերահաստատելու, քրիստոնեությունը մասամբ բռնի վերատարածելու, աղանդները վերացնելու, կախարդներին, քրմերին ոչնչացնելու, երկիրը բարեկարգելու և այլ գործերի մասին պատմական արժանահավատ հաղորդումներ են, որոնք հեղինակը կարող է քաղած լինել մեզ անհայտ աղբյուրներից։ Իսկ դրանք պատմական մեծ արժեք ունեն հայոց պատմության համար Վարդանանց հերոսամարտից հետո ընկած ժամանակաշրջանի իրադարձությունները ուսումնասիրելու առումով։

Ինչ վերաբերում է երկրի մշակութային կյանքին, ապա հաջորդ 18-րդ գլուխը բացառիկ մի հատված է, ուր պատմիչը նկարագրում է, թե ինչպես Բարեպաշտ Վաչագանը վերացված ու ոչնչացված կախարդների, դյութերի, քրմերի, մատնահատների, դեղատուների մանուկներին հավաքում էր իր սեփական Ուտակ գյուղում, տեղավորում դպրոցներում, գրել-կարդալ ու քրիստոնեական կարգուկանոն ուսուցանել տալիս և, մինչև իսկ այցելելով գյուղերը, աշակերտներին խմբում էր իր շուրջը և միաբերան կարդալ տալիս ու լսում նրանց։

Այս գլխում մանրամասն նկարագրվում են մատնահատների, դեղատուների վայրենական աղանդների առանձնահատկությունները, այդ աղանդների հեղինակներն ու կրողները, որոնք մեծ չարիք էին գործում երկրում։ Աղանդների պատմության, քրիստոնեության տարածման, դպրոցների վերաբացման առնչությամբ այս գլուխը հսկայական պատմական ու ճանաչողական արժեք է ներկայացնում։

Կաղանկատվացու երկի առաջին գրքի 26-րդ գլուխը նույնպես պատմական խոշոր նշանակություն ունեցող վավերագիր է։ Սա մի կանոնադրություն է, որ կազմվել է ու վավերացվել V դարի վերջում, Արցախի Աղվեն վայրում, Վաչագան Բարեպաշտի ու Շուփհաղիշո եպիսկոպոսի կազմակերպած եկեղեցական ժողովի կողմից։ Աղվենի ժողովի այս կանոնները արժեքավոր են այն տեսակետից, որ բացահայտում են V դարի Հայաստանում գոյություն ունեցող եկեղեցիների ու վանքերի տերերի իրավունքները, եկեղեցուն տրվող տուրքերի տեսակներն ու չափերը, գործված հանցանքների ու զանցանքների դիմաց պետական պատիժները, ժողովրդի ու հոգևորականության իրավունքների սահմանածիրերը և այս կարգի այլ օրինականացումներ։

Կանոնները հիմնականում խարսխված են մեր ընդհանուր եկեղեցու կանոնագրքերի ընձեռումների վրա, բայց և պարունակում են տեղական հար-

մարեցումներ՝ կապված երկրի տնտեսական կյանքի ու տեղական ավանդությունների հետ։ Աղվենի ժողովի կանոնները ցույց են տալիս, որ Վաչագան Բարեպաշտը մի գործունյա թագավոր է եղել, որին մեծապես հետաքրքրել են երկրի մշակութային կյանքի զարգացումը, իրավական կարգականոնների ստեղծումը, հայ եկեղեցու հզորացումը, որը խոշոր գործոն էր մարդկանց հետամնաց վիճակից դուրս բերելու, քաղաքակրթելու, պետության ու երկրի օրինավոր քաղաքացիներ դարձնելու ճանապարհին։ Ըստ այդ կանոնների, արգելվում էին կնաթողությունը, մեռելների վրա հեթանոսական ողբն ու կոծը, կախարդներին ու քրմերին դիմելը, հոգևոր հայրերի և աշխարհիկ իշխանավորների չարաշահումները և այլն։

Մեր պատմության համար թանկարժեք նյութ է Հայոց Արևելից Կողմանց տարածքներում Մեսրոպ Մաշտոցի ծավալած կրթական ու լուսավորական գործունեության նկարագրությունը, որ հանգամանորեն տրված է նույն գրքի 27 և 28-րդ գլուխներում։ Սա ցույց է տալիս, թե Հայոց մեծ լուսավորիչը որքան էր շահագրգռված Հայաստանի ծայրագավառների ժողովրդի վիճակով։ Նա շատ լավ գիտեր, թե այդ ծայրամասերում դեռևս հեթանոսական ու վայրենական ինչ վայրագ սովորույթներ կան, որոնք խոչընդոտում են ժողովրդի բնականոն զարգացմանը և լուսավորության տարածմանը։ Եթե Մեսրոպի գործունեության այս դրվագները Կաղանկատվացու գրքի մեջ են անցել գրավոր աղբյուրներից, ապա դրանք պատմական ճշմարտություններ են և շատ արժեքավոր փաստեր, որոնք նորովի են լուսաբանում պատմական Հայաստանի տարբեր գավառներում Մեսրոպի ծավալած լուսավորական գործունեությունը, գրի ու գրականության տարածումը։ Իսկ եթե Կաղանկատվացին այդ տեղեկությունները վերցրել է ժողովրդական ավանդություններից, ապա դա ցույց է տալիս, թե ծայրամասերում ապրող հայությունն ինչպիսի երախտագիտությամբ էր հիշում իր առաջին մեծ ուսուցչին, որի մասին եղած նյութերը խնամքով պահել հասցրել էր մինչև VII դարը։

«Աղվանից աշխարհի պատմությունը» չափազանց արժեքավոր աղբյուր է ողջ Անդրկովկասի պատմության, հյուսիսային ցեղերի ու Անդրկովկասի ժողովուրդների, սրանց և Պարսկաստանի ու Բյուզանդիայի փոխհարաբերությունների մի շարք հարցեր պարզաբանելու տեսակետով։ Խազարների արշավանքների և դրանց քաղաքական ու տնտեսական դրդապատճառները ուսումնասիրելու առնչությամբ այս գիրքը ցայժմ մնում է իբրև անփոխարինելի մի աղբյուր։ VII դարի առաջին կեսի պարսկաբյուզանդական պատերազմները լավ առիթ են ծառայում, որ խազարները (ըստ Կաղանկատվացու խազիր) շարժվեն դեպի Անդրկովկաս։ Մինչ այդ նրանք Դերբենդից այս կողմ անցնել չէին կարող։ Բյուզանդիան դաշնակից է դառնում խազարների հետ ընդդեմ Պարսկաստանի և նրանց հրապուրում դեպի Անդրկովկաս։ Մինչ այդ Պարսկաստանը զսպում էր նրանց ախորժակը։ Իսկ երբ Պարսկաստանը մեծ պատերազմի մեջ է մտնում Բյուզանդիայի դեմ, Հերակլը խազարներին իբրև դաշնակից հրավիրում է դեպի հարավ, և նրանք իրենց առաջնորդ Ջեբու խաքանի գլխավորությամբ խուժում են Հայոց Արևելից Կողմանքը և գնում, պաշարում Տփղիսը, որ հռչակված էր հարստությամբ ու փարթամ կյանքի վայելքներով։ Կաղանկատվացին վիպական մանրամասնություններով է պատմում պաշարված քաղաքի ժողովրդի ծաղրուծանակի մասին, որ ուղղված էր պաշարող զորքի առաջնորդի հասցեին։ Իսկ այս վերջինը անզոր կատաղությամբ. վրիժառության հաստատուն երդումով ձեռնունայն վերադառնում է իր երկիրը։

Մի տարի հետո, 628 թ. Ջեբու խաքանը, ըստ Հերակլի հետ կապած դաշինքի, Անդրկովկաս է ուղարկում իր որդի Շաթին։ Շաթի այս արշավանքը աղետաբեր էր Անդրկովկասի, մասնավորապես Հայոց Արևելքից Կողմանքի երկու մեծ նահանգների՝ Ուտիքի և Արցախի համար։ Տփղիսը երկրորդ անգամ պաշարելուց և գրավելուց հետո Շաթը վերադառնում է Ուտիք և Արցախ։ Պատմիչը զարհուրելի գույներով է նկարագրում Թիֆլիսի անասելի կոտորածն ու ավարառությունը, Շաթի հրոսակների խժդժությունները, սրանց արտաքին կերպարանքը, մանավանդ անգթությունն ու դաժանությունը։ Կաղանկատվացու նկարագրած այս արշավանքները դեպի հարավ հասնում են մինչև Ատրպատական, իսկ դեպի արևմուտք՝ մինչև Սևանի ափերը։

Այդ ցեղերի ռազմամոլության, վայրագության, նրանց կյանքի, կենցաղի, սովորույթների, պատերազմելու եղանակների, բնավորության նկարագրության բնագավառում Կաղանկատվացին նախակարապետ է դառնում միջնադարի հայ պատմիչների համար, որոնք հետագա դարերում վաչկատուն ցեղերի աշխարհավեր ասպատակությունների ու ավարառությունները նկարագրելիս մեծապես օգտագործում են նրա հնարանքները (Կիրակոս Գանձակեցի, Գրիգոր Ականցի, Ստ. Օրբելյան)։

Կաղանկատվացու երկը անգնահատելի արժեք է ստանում հատկապես խազարների պատմության համար, մանավանդ որ պատմիչը բավականաչափ մանրամասն է պատմում նրանց ռազմական գործողությունների, կենցաղավարության, զենքերի, ուտելիքների, ձիերի, հագուստի, արտաքինի մասին։ Սրանք բոլորը ստուգապատում նկարագրություններ ու արժանահավատ տեղեկություններ են, որոնք կարևոր նշանակություն են ստանում պատմության բեմից անհետացած այդ ժողովրդի ուսումնասիրության համար։

Կաղանկատվացին լրացնում է նաև արաբական արշավանքների պատմությունը։ Նրա տեղեկությունները վերաբերում են արաբների մուտք գործելուն Անդրկովկաս և նրանց մղած կռիվներին ու շահատակություններին։ Կաղանկատվացին է նկարագրում Մուհամեդ Իբն Մրվանի գործունեությունը Հայաստանում ու Աղվանից աշխարհում VII դարի վերջում և VIII-ի սկզբում։ Նա գրում է, թե ինչպես Իբն Մրվանը 696 թվին զորքերի մի մասը թողնելով Դվինում, շարժվում է Դերբենդ՝ խազարներին ու հոներին զսպելու, որտեղից նրանք մուտք էին գործում Անդրկովկաս։ Հայերը օգտվելով առիթից՝ ապստամբում և ջարդում են Դվինի կայազորը։ Իբն Մրվանը վերադառնում է Դվին ու վրեժ լուծում ապստամբներից, կոտորում նախարարներին, գրավում երկրի ամրոցները, հրով ու սրով վերագրավում ողջ երկիրը։ Նույնիսկ այդ դաժան նվաճողի մահվան մանրամասներն է պատմում Կաղանկատվացին։

«Աղվանից աշխարհի պատմութիւն»-ը սկզբնաղբյուր է նաև Հերակլի ու Խոսրով Փարվեզի մղած պատերազմների, այս վերջինի կործանման և Կավատ Բ-ի գահակալության պատմության համար։ Խոսրով Փարվեզի տիրակալության և նրա անփառունակ վախճանի մասին Կաղանկատվացին պատմում է վիպական մանրամասնություններով ու գունեղ պերճ ոճով։ Առանձնապես ոգևորությամբ է նկարագրում բռնավորի դեմ ուղղված համաժողովրդական ապստամբությունը, Անհուշ բերդից արձակված շղթայակապ կալանավորների երթն ու ցասումը, հեգնանքը մենակ ու լքված վախկոտ բռնավորի դեմ հասնում է տիպականության։ Սակայն պատմիչը ի հակադրություն Խոսրովի, Կավատին ներկայացնում է իբրև բարի թագավոր՝ մոռանալով, որ նրա բարությունը տվյալ դեպքում միայն հարաբերական ու շահադիտական էր. այդ

նույն բարի Կավատը անմիջապես սպանում է հորը, անդամահատում իր եղբայրներին և, այդ էլ քիչ համարելով, ի վերջո կոտորում է բոլորին։

«Պատմութեան» երրորդ գրքի 21-րդ գլխում հիշատակվում է պատմական մի կարևոր իրադարձության մասին ևս, որը վերաբերում է երեք հազար հոգուց կազմված ռուսական մի զորամասի՝ Անդրկովկաս մուտք գործելուն։ Դասխուրանցին չի հայտնում, թե դա ե՞րբ էր, ինչպե՞ս էր այդ զորաբաժինը անցել Դերբենդը, ի՞նչ կռիվներ էր մղել ճանապարհին, որտեղի՞ց էր եկել։ Պատմիչը լոկ փաստն է արձանագրում։ «Աղվանից պատմութեան» բանասիրական քննությունները պարզել են, որ ռուսիկների այս արշավանքն Անդրկովկաս տեղի է ունեցել 944 թ.։ Այս մասին հաղորդումներ կան նաև ժամանակի արաբական աղբյուրներում։ Կաղանկատվացին ռուսական այդ զորաբաժնի արշավանքի մասին պատմում է. «Ընդ նոյն ժամանակս բախի ի կողմանցն հիւսիսոյ այլադէմ, օտարանշան ազգ իմն, զոր ռուզիկ կոչեն, որք ոչ աւելի քան զերիս ժամանակս ընթանալով իբրև զմրրիկ ընդ համատարած աշխարհածով ելիցն Կազբից յանկարծ հասանէին ի մայրաքաղաքն Աղուանից ի Պարտաւ, ոչ ուստեք լեալ կարողութիւն ընդդիմակայել նոցա»։

Կաղանկատվացու երկը միակ աղբյուրն է Միհրական ու Եռանշահիկ հարստությունների ծագման ու պատմության ուսումնասիրության համար։ Այս տոհմերը կարևոր դեր են կատարել մեր պատմության մեջ։

Կաղանկատվացու գրքի կարևոր արժանիքներից է նաև ժողովրդի կենցաղի, հեթանոսական պաշտամունքների, հավատալիքների, սովորույթների, մերձամուսնությունների և այլ փոխհարաբերությունների նկարագրությունը։ Նա հավաստի տեղեկություններ է հաղորդում երկրում գոյություն ունեցող չարագործ աղանդների մասին, որոնք վերացվեցին քրիստոնեության, գիր ու գրականության տարածումով։

Հետազոտողներից ոմանք նկատել են, թե, իբր, «Աղվանից պատմությունը» ոչ այնքան ժողովրդի, որքան երկրի պատմությունն է։ Այդ կարծիքը թյուրիմացություն է։ Կաղանկատվացու երկը իսկական պատմությունն է Ուտիքի և Արցախի հայ ժողովրդի, ինչպես նաև Կուրից այն կողմ բնակվող աղվանական ցեղերի։ Հիշատակվում են նաև բուն Աղվանքի (Անդրկուրյան) նախամարզպանական շրջանի վարչական կազմավորումների մասին՝ թագավորների ցանկի տեսքով, որ դարձյալ քաղված է հայ պատմիչների երկերից։ Ցավոք, աղվանական թագավորացանկում ավելի ուշ ներմուծվել են մարզպանական և հետագա շրջանի հայ թագավորների ու իշխանների անունները, որի հետևանքով առաջացել են ժամանակաշրջանի պատմական իրադրության գնահատության թյուր պատկերացումներ[35]։

Այդ ժողովուրդների կյանքը, կենցաղը, սովորույթները, մշակույթը այն ժամանակվա հասկացությունների չափով, գուցե և ավելի, նկարագրվել են այս գրքում։ Աղվանից աշխարհի եկեղեցին, որ հայոց եկեղեցու մի մասն էր կազմում (այնպես, ինչպես Սյունիքի նախաթոռ եկեղեցին, Աղթամարի, հետագայում նաև Սսի կաթողիկոսությունները) իր պատմության արտացոլումը լայն կերպով գտնում է Կաղանկատվացու գրքում։ Պատմիչը երկրորդ գրքի առաջին իսկ գլխում, գնահատելով իր աշխատանքը, ասում է, որ Արևելից կողմերում շատ զրույցներ կան, որոնք չեն անցել նախորդ պատմությունների մեջ, մենք պատշաճ համարեցինք մեր գրքում մեջ բերել դրանցից մի քանիսը։

---

35 Ավելի մանրամասն տե՛ս Բ. Ուլուբաբյան, Աղվանից թագավորական տան հարցի շուրջը, «Լրաբեր», 1971, № 7, էջ 56—60։

Իբրև օրինակ նա հիշում է հետևյալ դիպվածը. պարսից Շապուհ թագավորը զոռոզամտելով կամենում է իմանալ, թե որ ժողովուրդներն ունեն բարձ ու պատիվ. այդ նպատակով ճաշկերույթ է կազմակերպում և սեղանի շուրջը նախարարներին բազմեցնում ըստ նրանց աստիճանի։ Հայ նախարարների բարձն ու աստիճանը որոշելու համար դիմում է նրանց. «Զպարսից և զպարթևաց զընական Պահլաւիկս և զազատ արանց զնախագրութիւն քաջ գիտեմ. իսկ զԱրմենու զազատատոհմ և զնոցին նախապատուութիւն ոչ կարացաք գիտել՝ ոչ ի հարցն մերոց թագաւորաց և ոչ ի մատենագրաց։ Եւ արդ՝ մի յերկուց առաջի կայ մեզ նախարարացդ Հայոց՝ ցուցանել զնախնական գիր, զիւրաքանչիւր տանց զաստիճան և զպատիւ և դարձեալ մեծագոյն ունել ի մէնջ շքեղաշուք մեծարանս։ Ապա եթէ ոչ կարէք ակն յայտնի Արեացս դիդիս ցուցանել, զնախանիստ բարձ, զպատիւ, և՛ զտուն, և՛ զհող, և՛ զջուր, և՛ զամենայն ստացուածս ձեր Արեաց ազատ արանց շնորհեսցուք և զձեզ ապաշնորհս արձակեսցուք»։ Եւ նոյնժամայն խորհուրդ բերեալ իշխանացն Հայոց Մեծաց՝ մատուցին առաջի թագաւորին զԱգաթանգեղեայ Պատմութիւնն ցանկալի։ Եւ հրամայեալ ընթեռնուլ և թարգմանել ի պարսիկ գիր և լեզու։ Եւ իմացեալ, եթէ սկիզբն յԱրտաշրէ առնէ՝ ի նախնւոյն իւրմէ, առաւել զուարճացեալ և ներբողումն դրոցն առնելով՝ դնէր ի վերայ աչացն իւրոց խանդաղատելով։ Եւ գտեալ ի նմա գիր տասնեւօթն[36] բարձի՝ սկսանէր ըստ այնմ յարդարել զնիստ իւրաքանչիւրոցն ի սեղանն արքունի» (ստ. էջ 106—107)։ Այսպիսի զրույցների շարադրումը նույնպես կարևոր նշանակություն է ստանում, քանի որ դրանք չկան մեր մյուս պատմիչների գործերում։

Հայաստանի տնտեսական կյանքի մասին քիչ թե շատ լրիվ պատկերացում կազմելու համար չենք կարող հաշվի չառնել Կաղանկատվացու հիշատակած հարկերի ու տուրքերի տեսակներն ու սրանց գանձման պարագաները։ Կաղանկատվացու տվյալներով երկիրը կառավարվում էր բնատնտեսությամբ։ Հարկերը մեծ մասամբ գանձվում էին բնաբերքերով. դրամական շրջանառությունը երկրորդական նշանակություն ուներ։ Աղվենի ժողովի կողմից հաստատված կանոններում թվարկված են եկեղեցուն իբրև պտղի կամ տասանորդ տրվող հետևյալ հասույթները՝ ցորեն, գարի, քաղցու, հաց, գինի, ոչխար, բուրդ, պանիր, ձի, հորթ, խոշոր եղջերավոր անասուններ։

Այդ կանոնների մեջ արժեքավոր տեղեկություններ կան եկեղեցու կարգ ու սարքի վերաբերյալ։

«Աղվանից պատմությունը» անուղղակիորեն արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում խաշնարածության վերաբերյալ։ 851 թ. այնքան անձրևներ են գալիս, որ հեղեղը խաշնարածների ութ հարյուր վրան է քշում տանում։

Հիշենք նաև, որ Կաղանկատվացուն ենք պարտական VII դարի հայ բանաստեղծ Դավթակ Քերթողի նշանավոր «Ողբ»-ի համար, որ գրված է Աղվանից աշխարհի իշխան Ջվանշիրի եղերական մահվան առիթով։

«Ողբ»-ի հորինվածքը հետևյալ ձևով է զարգանում. բանաստեղծը սկզբում նկարագրում է ժողովրդին պատած համատարած սուգը, որն ինչքան էլ թանձր է իր գույներով, այնուամենայնիվ ժամանակի իրական վիճակն է ներկայացնում։ Մեր պատմությունից շատ լավ գիտենք, թե հին դարի հայ մարդը ինչ ողբ ու կոծ էր բարձրացնում, երբ մեռնում էր թագավորը, նշանավոր որևէ իշխան, որոնց հետ ժողովուրդը մեծ հույսեր էր կապում։ Քերթվածի

36 Իրոք, Ագաթանգեղոսի «Պատմութիւն Հայոց», Տփղիս, 1909, 414 էջում հիշատակված են հիշյալ «բարձ»-երը։

սկզբում ասվում է, որ Ջվանշիրը երկրի համար կենդանի վեմ էր, ամուր պարիսպ, բանավոր աշտարակ։ Այս պատճառաբանությամբ է հիմնավորվում երկրին պատած մեծ սուգը, մանավանդ որ բանաստեղծը կոչ է անում ժողովրդին սգալու մեծ իշխանի ողբերգական մահը։ Կա նաև մի այլ հանգամանք․ Քերթողը ասում է, որ մեր խաղաղությունը դառնության փոխվեց և ավազակային հորդաներ են թափվելու մեզ վրա, «Զի մեծասքանչ տէրութիւնն կործանեցաւ, Եւ հրաշալի պետութեանն շիջաւ ճառագայթ»։

Այս բոլորից հետո գալիս է Ջվանշիրի չափազանցված գովքը՝ ի հակադրություն անարգ մարդասպանի։ Մեկը մորենու մեջ նստած առյուծ էր, բարի հոգի, հանճարեղ մի մարդ, իսկ մյուսը՝ չարի ծնունդ էր, անօրինության զավակ, որ անեծքի է արժանի, և Դավթակը թանձր անեծքի մի ամբողջ հեղեղ է թափում մարդասպանի վրա։ Այս հակադրությունը և գրականացված ժողովրդական անեծքը քերթվածի ամենաուժեղ տեղն է։ Անեծքին հետևում է Ջվանշիրի բուն գովքը, որը ժողովրդական ողբերգու կանանց գովքերն է հիշեցնում իր ողջ հորինվածքով ու բովանդակությամբ։ Բանաստեղծ Դավթակը մանկությունից սկսած մինչև իր հասուն տարիքը հաճախ է լսել հայ մայրերի, քույրերի, վարձու ողբերգուհիների մեռելականչի գովքերը, որոնց հետ խառն են անեծքը՝ մահվան պատճառին ուղղված, հույսերի փլուզման դառն գանգատները, կենդանի մնացածների անելանելի վիճակի ծանրությունը, մաշող կարոտի մրմունջները։

Դավթակի «Ողբ»-ի մասին ասված է, թե ոճով հիշեցնում է Կոմիտասի «Անձինք նուիրեալք» շարականը։ Այս դիտողությունը արդարացի է։ Ահա նմանության մի քանի տողիներ.

Բեկումն մեծ, որ եղև արևելից աշխարհիս,
Եւ աղաղակ կործանման հնչեաց ընդ երկիր.
Ազգք և ազինք լուիցեն զբարբառս իմ,
Եւ երկրածինքս ամենայն ողբասցեն ընդ իս:

(Դավթակ Քերթող)

Բարբառք երկնաւորք լցին երկիր,
Քանզի հոտ անուշից բուրեցայք ի Քրիստոս:
Ողջակէզք բանաւորք և զոհք փրկութեան
Եւ որոջք անարատք ընծայեալք Աստուծոյ:

(Կոմիտաս, «Անձինք նուիրեալք»)

Դարձաւ ի դառնութիւն խաղաղութիւն մեր
Եւ դրունք հինից տեղացին ի մեզ.
Զի մեծասքանչ տէրութիւնն կործանեցաւ,
Եւ հրաշալի պետութեանն շիջաւ ճառագայթ:

(Դավթակ Քերթող)

Զօրք հրեշտակաց ընդ մարդկան տօնեցին,
Եւ կանայք ի յերկինս գրեցան զինաւորք.
Կուսութեամբ ընդ մահու պատերազմեալք յաղթեցին,
Խաչակից լինելով կուսածին արարչին:

(Կոմիտաս, «Անձինք նուիրեալք»)

Սակայն այս նմանությունը զուտ ձևական է։ Դավթակը օգտվել է շարականի ձևից՝ իր քերթվածին տալով զուտ աշխարհիկ ողբի բովանդակություն, որով նա դարձել է առաջին աշխարհիկ բանաստեղծական բարձրարվեստ երկի հեղինակ մեր հին գրականության մեջ։

Ե՛վ Կոմիտասի «Անձինք նուիրեալք» շարականի, և՛ Դավթակ Քերթողի «Ողբ ի մահն Ջուանշիրի մեծի իշխանին» եղերերգի վրա նկատելի է ոսկեդինիկ Եղիշեի ազդեցությունը։ Նշենք նաև, որ «Ողբը» գրված է իբրև ծայրակապային ստեղծագործություն (ակրոստիքոս)։

* * *

Նյութերի պակասի, կողմնակի անձանց կատարած լրացումների, հեղինակի մոռացության, չափազանցումների և այլ պատճառներով «Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի» երկում տեղ են գտել մի շարք անճշտություններ, ժամանակագրական շփոթումներ ու այլ կարգի թերություններ։

Այսպես, Կաղանկատվացին Ուռնայրին վերաբերող նյութը վերցրել է Խորենացուց, բայց Խորենացին չի ասել, թե Ուռնայրը Տապուհի քրոջ ամուսինն է։ Հավանորեն, մի ինչ-որ ավանդություն է դա, որ պատմիչը ճշմարտության տեղ է ընդունել ու նույնությամբ հաղորդել մեզ։ Այդպիսի անիրական հաղորդման պատճառ կարող է լինել նաև պատմիչի տեղական սնափառությունը։

Կաթողիկոսների ու թագավորների ժամանակագրական կարգի մեջ կան խախտումներ ու անհամաձայնություններ։ Ինչպես երևում է, պատմիչը ուշադիր կամ զուցե հմուտ չի եղել պատմական իրադարձությունները վերլուծելու ու ճիշտ բացատրելու գործում։ Մինչև իսկ պատմահայր Խորենացու նման բազմահմուտ հեղինակն է այսպիսի պարագաներում սայթաքում։ Կաղանկատվացուն շատ մեծ պահանջներ ներկայացնել չենք կարող։ Պատմիչը չի ասում, թե ինչու Ջվանշիրը ընդունեց արաբների տիրապետության ծանր լուծը, ինչու նրա հայրը կողմնակից էր այդ տիրապետության ընդունմանը, բայց հետո Ջվանշիրը դիմում է Կոստանդին կայսեր, որպեսզի նա գա և իշխի երկրի վրա։

Կաղանկատվացին ասում է, թե Կոստանդինը Ջվանշիրին շնորհում է մեծամեծ պարգևներ և դարձնում պրոտոն պատրիկ ու թույլատրում, որ նա իր արքունիքի ավագանուց հազար երկու հարյուր մարդու շնորհի բյուզանդական աստիճաններ՝ պատրիկություն, հյուպատոսություն, հյուպարքոսություն, ստրատելատություն, էլիստություն։ Այս կապակցությամբ մեջ է բերվում կայսեր հրովարտակը, որտեղ նվերների մասին խոսք կա։ Ըստ հռչակավոր բյուզանդագետ Ն. Ադոնցի, Կոստանդինի այս հրովարտակը, ինչպես նաև Ջվանշիրի թուղթը, վավերական չեն. առասպելական ու չափազանցված են նաև կայսեր շնորհած ընծաները, 1200 մարդուն տրվելիք պատիվներն ու աստիճանները և այլն։

Ըստ Կաղանկատվացու, կայսրը Ջվանշիրին նվիրում է նաև կենաց փայտից, որից նա ոչ ոքի չէր նվիրել։

Պատմությունից հայտնի է, որ 660 թվականին Կոստանդինը Պարսկաստան կամ Արևելք չի գնացել։ Նա Հայաստան է եկել իր թագավորության 12-րդ տարում՝ 653 թվականին։ 659 թ. կամ դրանից հետո Կոստանդինը Հայաստանում չի եղել և չէր կարող Ջվանշիրին Վաղարշապատում ընդունել։ Նա չի եղել նաև մարերի Քունգր գյուղում և չէր կարող այնտեղ կենեղուտ խաչից մաս հատկացնել նրան։ Հնարավոր չէր, որ նա Կոստանդինի կողմից նշանակվեր իշխան Վրաստանի սահմաններից մինչև հոների դրունքը։ Մուավին այդ տարածությունները մինչև Ճորա պահակը հանձնել էր Թեոդորոս Ռշտունուն և ոչ թե Ջվանշիրին։

Կաղանկատվացու երկը սոսկ պատմություն չէ։ Հեղինակն առանց ընտրության օգտվել է բազմաբնույթ աղբյուրներից։ Պատմական անցքերի շա-

բազրմանը միահյուսվում են վարքագրություն, վկայաբանություն, հերոսապատում, հրաշապատումներ, կենցաղագրություն, սովորույթների նկարագրություններ և այլն։ Եթե նկատի չունենանք վկայաբանությունները և հրաշապատումները, մնացած նյութերը շատ օգտակար են Հայաստանի այն ժամանակվա ծայրագավառների իրավիճակը այս կամ այն չափով ճանաչելու համար։

Խոսելով «Աղուանից աշխարհի պատմութեան» ոճի մասին, պետք է ասենք, որ այն բազմաբնույթ է ոչ միայն այն պատճառով, որ իր մեջ ամփոփում է այլևայլ թղթեր, վարքագրություններ, հերոսապատումներ, կանոններ, վկայաբանություններ և այլն, որոնք տարբեր հեղինակների գրություններ են և իրենց ներքին բովանդակությամբ պայմանավորված՝ միմյանցից ոճաբանորեն տարբեր, այլև ժամանակագրորեն հիշյալ նյութերը իրենց ոճով զանազանվում են։ Եթե նյութերը դասավորված լինեին ժամանակագրական կարգով, հնարավոր կլիներ դարից դար հետևել գրքի ոճի զարգացմանն ու փոփոխություններին և գնահատել դրանք ըստ արժանվույն։ Բայց քանի որ դասավորությունը կանոնավոր չէ, ապա ամեն մի առանձին վերլուծություն կարող է թյուրիմացությունների հանգեցնել։

Ընդհանրապես պետք է նշել, որ Կաղանկատվացին պատմելու և նկարագրելու լավ շնորհք ունի, նա առարկաները, դեպքերը, երևույթները նկարագրում է դիտողականություն ունեցող գրագետի հմտությամբ։ Արտաքին նկարագրությունները փայլուն են, որ ակնառու երևում է նաև վերևում մեջբերված հատվածներից։ Այդպիսի գեղեցիկ նկարագրություններ են Ջվանշիրի սպանության, Իսրայելի տեսիլքի պատումները (Գիրք 2, ԻԹ)։ Ճիշտ է, տեղ-տեղ նա հետևվում է ճարտասանական ոճի ընդունված ձևերին ու կանոններին, մանավանդ գրությունների սկզբում, բայց հետո մոռանալով՝ անցնում է իր բնական, ազատ ու հստակ շարադրանքին։ «Լերինք մշտնջենաւորք և ծովք անդնդայինք ալեկոծեալք հնազանդեալ կան բանին աստուծոյ, քանզի վիրնաոաք հրամանն յորժամ հայի յերկիր, դողացուցանէ զնա, և ի մերձելն ի լերինս՝ ծխին։ Որպէս և այժմ ահա յերեսաց ահի տեառն բարձրացեալ բլուրք հարթեալ հաւասարեցան, և այեփարթամ խորոցն ջրայեղց բռնութիւնքն անդէն յինքեանս սուզան» (սատ, էջ 192)։

Բնության այս վերամբարձ նկարագրությանը զուգորդվում է պարսից պետության հզորության նույնքան վերամբարձ նկարագրությունը. «որպէս ահագին փառք Պարսից տէրութեանն խոնարհեցան, զամպախրոխտ բարձրութիւնս նորա խորք ծածկեցին։ Լռեցին թևաւորք արձագանք խորոց ի հողմուստ եռանդանէ, և փուշք ագարակի օդասլաց թռչմամբ եկեալ տողաւորեցան ի վերայ մկանանց լայնատարած ծովուն։ Զի որպէս ջուրք բաղումք, որ կոհակաշարժք բռնութեամբ ծաւալասոյզ առնէին զերկիր, էր երբեմն ժամանակ, յորժամ թագաւորք Հռոմոց ամբոխեալ զօրօք այնպէս հիածածուկ զընդհանրական աշխարհիս առնէին բազմութիւնս» (Գիրք 2, Իէ, սատ, էջ 192)։ Ագաթանգեղոսի երկի սկզբի հատվածը հիշեցնող այսպիսի վերամբարձ ու խճողված հատվածներին զուգընթաց կան պարզ, անպաճույճ կտորներ։ Օրինակ, երկրորդ գրքի 17-րդ գլուխը, որ մի սովորական պատմություն է, որտեղ պատմիչը դիտողություններ, վերագնահատումներ է անում, մինչդեռ վերևում բերված հատվածները խճողված են ճարտասանական, վերամբարձ հնարանքներով։

Կաղանկատվացին վարպետ պատմող է և իբրև այդպիսին իր գրածի մեջ

ներդնում է սեր, ջերմություն, հույզ և հենց դրանով վարակում ընթերցողին։ Մեզ հայտնի են մեր գրականության մեջ թափանցած կրոնական, անհույզ, սխոլաստիկ հատվածներ, որոնց մեջ հոգի ու շունչ չկա։ Բայց հապա կարդացեք «Ջվանշիրի աղոթքը» և տեսեք, թե ինչ ջերմ սիրտ ու հոգի կա այդ անպաճույճ, անզարդ, բայց հոգեկիր աղոթքի մեջ (Գիրք 2, Իէ)։ Եթե նույնիսկ ընդունենք, որ դա քաղագրություն է, դարձյալ պատիվը պատկանում է հեղինակին, որ այդպիսի կաթոգին խոսքը ավանդել է սերունդներին։

Եվ որովհետև այս գրքի մեջ թափանցել են և՛ վիպական, և՛ դյուցազներգական, և՛ վկայաբանական, և՛ վարքաբանական, և՛ կենցաղագրական հատվածներ, ամենուրեք զգացվում է նաև դրանց համապատասխան տարբեր ոճերի բազմազանությունը։ Եթե Ջվանշիրի աղոթքը գրված է թախծային որոշակի գույներով ու երանգներով, որ հատուկ է կյանքում հաջողակ, բայց ջերմ ու երկյուղած հավատացյալ մարդուն, ապա Ջվանշիրի անձնական բարեմասնությունները, ճակատամարտերը, քաջագործությունները նկարագրվում են դյուցազնական պաթոսով ու համապատասխան ճարտասանական ոճով։

Սա ցույց է տալիս, որ հեղինակը գրելու շնորհք, նյութը ընտրելու և յուրահատուկ ձևավորելու ճաշակ ունի։

Կաղանկատվացու լեզուն չունի դասական հայերենի հարստությունը, ձևերի պեսպիսությունը, դարձվածքների առատությունը, բայց աչքի է ընկնում ճշտությամբ, պարզությամբ ու քերականական անսխալությամբ։

Կաղանկատվացին, ապրելով Հայաստանի Արևելից Աշխարհում, իր կարողության չափով ուսումնասիրել է երկրի սովորույթները, անցյալը, հատկապես եկեղեցու դրվածքը։ Եթե նրա պատմությունն ունի ինչ-ինչ թերություններ, ապա դա պետք է վերագրել նրա պատմագիտական կարողություններին ու ժամանակին, որ հեղինակին չի ընձեռել անհրաժեշտ նյութեր ու հնարավորություններ, որպեսզի նա կարողանար գրել ժամանակագրությամբ ստույգ ու հետևողական պատմություն։

Ճիշտ է, նա չունի Խորենացու խորաթափանց մտածողությունը, մտքի կուռ տրամաբանական հետևողականությունը, ընդհանրացնելու հզոր տաղանդը, պատմագրի բարձր գիտական ըմբռնումն ու պատասխանատվությունը, բայց և օժտված է բնական շնորհքով, հմտորեն տիրապետում է իր մայրենի լեզվին, քաջածանոթ է իր ձեռքի տակ եղած մատենագրությանը։ Մեծ գիտնական չէ, բայց իբրև ժողովրդի ծոցից դուրս եկած բազմաշնորհ մի մարդ, բարձր է իր միջավայրից հենց նրանով, որ հասել է երկրամասի պատմություն գրելու բարձր գիտակցությանը։ Նա անտարբեր ժամանակագիր չէ, այլ պատմած ամեն նյութի մեջ դնում է իր զգայուն վերաբերմունքը։ Շատ դեպքերում նույնիսկ անաչառ է, պախարակում է նաև նրանց, որոնց կողմնակիցն է ինքը, բայց որոնց արարքներում անարդարություն է տեսնում։

Կաղանկատվացին իր զգացումներով, աշխարհայեցողությամբ, նպատակներով ու ձգտումներով հայրենասեր հայ է։ Նրա ամբողջ մտասևեռումը ուղղված է այն բանին, որ հյուսիսային ժողովուրդները քրիստոնյա դառնան և միավորվեն հայ եկեղեցու հովանու ներքո։ Հայաստանը Մովսես Կաղանկատվացու համար տիեզերական աշխարհ է, իսկ սուրբ Գրիգորի մասունքները այն բաղձալի սրբություններն են, որոնց համար Իսրայել եպիսկոպոսը ամեն ջանք գործադրում է նրանցից մի մաս ձեռք բերելու Աղվանքի համար։ Եվ ահա, ինչպես վերևում տեսանք, հանդես է գալիս Մեծ Հայքի տիկին Հեղինեն՝ մարզպան Գրիգոր Մամիկոնյանի կինը, որ Աղվանից երկրից էր և իր հայրենի նա-

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

I. ՄՈՎՍԵՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՎԱՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ» ԵՐԿԻ ՁԵՌԱԳՐԵՐԸ

Կաղանկատվացու «Պատմություն Աղվանից աշխարհի» երկի մեզ հասած ձեռագրերը բաժանվում են երկու խմբի։ Առաջին խմբի ձեռագրերի մայրն է «Պատմութեան» ամենահին ձեռագիրը, որ պահվում է Մատենադարանում 1531 համարի տակ (հին №-ը՝ 1682)։ Այս ձեռագիրը արտագրվել է 1288—1289 թվականներին, սույն հրատարակության մեջ անվանված է a*։ Իսկ երկրորդ խմբի ձեռագրերի մայրն է № 2561 ձեռագիրը (1664 թ.), որ այստեղ անվանված է* c*։* a *և* c *խմբերի ձեռագրերը տարբերվում են առաջին հերթին բնագրական որոշ հատվածներով, որոնցից մեկ խումբը ունի այսինչ կամ այնինչ հատվածը, կապակցությունը, բառը, իսկ մյուսը չունի։ Օրինակ,* cblers *ձեռագրերը չունեն Ա գրքի 11-րդ գլխի վերջում* «Ոչ թէ դու միայն ես անման» *տողը։ Նույն տեղում մյուս խումբը* (adghkmw)՝ *չունի՝* «Ողջ հոգւով և առողջ մարմնով և»: *Դարձյալ նույն տեղում* adghkmw՝ *չունեն՝ «Լուսաւորեա զիմ տրտմութիւնս քո ողջունաբեր թղթով։ Դու եղեր չարչարակից Քրիստոսի, նմանեա նմա ամենայնիւ. զի թէ նա ի վերայ խաչահանուացն աղաչէր չյիշել զմեղս, որչափ ևս առաւել քեզ արժան է թողուլ զիմ հեղգութիւնս»։ Այս օրինակները քաղվեցին միայն մեկ էջից։ Ավելորդ ենք համարում այլ օրինակներ բերել, դրանք հազարների են հասնում։ Այստեղ իբրև փաստ չենք բերում նաև բառական ու նախադասական զանազանությունները, որոնք դարձյալ բազմազան ու բազմաթիվ են։ Այդ բանը ընթերցողը կտեսնի ծանոթագրությունների մեջ։ Սակայն ամենակարևոր փաստը, որ երկու խմբերը որոշակի զանազանում է միմյանցից, առաջին գրքի ԻԱ, ԻԲ, ԻԳ գլուխներն են։ Այստեղ բնագրերը ըստ խմբերի այնքան են զանազան, որ երբեմն կարելի է ինքնուրույն բնագրեր համարել։ Տեղ-տեղ միայն համընկնում են, իսկ գերազանցորեն այնքան տարբեր են, որ հարկադրված* c *խմբի բնագիրը առանձնացրինք իբրև տարբերակ։ Իբրև օրինակ բերենք մի հատված զուգահեռաբար.* a *խմբի բնագիրն է. «Էր բերեալ երիցուն Մատթէ անուն կոչեցեալ ի Յոհաննէ Մանդակունւոյ՝ Հայոց կաթողիկոսէն, զոր ունէր նորին մատանեաւն կնքեալ և առաքեալ անդ երիցունս առնոյր առ իւր։ Եւ ի գալ մեծին Գրիգորի հանդերձ պատերազմակից պսակելովքն Հռիփսիմեաւ և Գայիանեաւ ի մեծ ժողովն Դիւտականու, ընդառաջ ելանէր թագաւորն հանդերձ թագուհեաւն և ամենայն մեծամեծ նախարարօքն հեռագոյն ի գեղջէն ընդառաջ ելանէին ամենայն եպիսկոպոսունքն իւրաքանչիւր իշխանութեամբ և պաշտօնէիւք բազում դասք դասք և գունդք գունդք՝ յիւրաքանչիւր գնդի նշանք սրբոցն մեծապէս պատուով ընդ աւետարանին պատուեալք բազմութիւնք խաչիցն և զանազան նշանացն փողփողելով, ծուխ խնկելոցն ուժգին բուրեալ յիւրաքանչիւր դա-*

հանգի բարգավաճման մտահոգությամբ ամեն ինչով նպաստում է Իսրայել եպիսկոպոսի առաքելության հաջողությանը։

Իհարկե, Իսրայել եպիսկոպոսը միայն Գրիգորի նշխարների համար չէր եկել Արարատյան աշխարհը. նրան Վարազ-Տրդատն ուղարկել էր միաբանություն և համերաշխություն հաստատելու Հայաստան աշխարհի և նրա հյուսիսարևելյան եզերքը կազմող երկրի միջև (Գիրք 2, ԼԸ)։

Մովսես Կաղանկատվացին ցնծությամբ է դիմավորում Տրդատի հաղթանակը հյուսիսայինների դեմ, որոնց Հայոց թագավորը հալածում է մինչև հոների երկիրը։ Աղվանից Աշխարհում թագավորող Սանատրուկը, որ հոն էր և մասքութների ցեղից, ոխն է Կաղանկատվացու համար, որովհետև այդ Սանատրուկը թշնամի է Հայաստան աշխարհին։ Եվ երբ Սանատրուկը հարմար ժամ է գտնում Հայաստան արշավելու և Օշականի առապարների մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտում Վահան Ամատունին նիզակահարում է նրա հսկա, անպարտելի զորապետներից մեկին, «եւ ուղղեալ զնիզակն ընդ զաւակ ձիոյն յերկիր կործանէր զահագին վիրագն», ցնծությամբ բացականչում է Կաղանկատվացին (Գիրք 1, ԺԲ)։

Կաղանկատվացին Վաչագան Բարեպաշտին համեմատում է Կոստանդինոս կայսեր կամ Մեծ Հայքի Տրդատիոս Արշակունու հետ, որ «Հայոց Մեծաց փրկութեան գտող և մեզ արեւելեայցս եղեւ դուռն լուսոյ աստուածգիտութեան և բազմազան բարեաց օրինակ»,— ավելացնում է Կաղանկատվացին սիրով ու պատկառանքով։

Մասքութների Սանեսան թագավորը, հետապնդելով հավատացյալներին, Դիզափայտ լեռան վրա նահատակում է բազմաթիվ քրիստոնյաների։ Կաղանկատվացին հաղորդելով այս տեղեկությունը, սրտաբուխ բացականչում է. «Որոց բարեխօսութեամբ միշտ գթասցի Աստուած Աղուանից Աշխարհիս և Հայաստանեայց երկրին» (Գիրք 2, Ե)։

897 թվականն է. մեռնում են հայոց մեծ հայրապետ Գևորգը և Սյունիքի Աշոտ իշխանը, արաբների կողմից խաչվում է հայոց Սմբատ թագավորը։ Մովսես Կաղանկատվացու երկը շարունակող պատմիչը լալահառաչ ասում է. «Եւ ապա գուժէր ձայն աղետաւոր ի տանն Թորգոմայ, և առհասարակ աւերանք աշխարհին հասանէր»։ Եվ պատմիչը խոր գոհունակությամբ է նշում արաբների հեռացումը Հայաստանից։ Այս արդեն Աղվանից պատմությունը շարունակող Դասխուրանցին է, որ նույն ոգով է շարադրում պատմական իրադարձությունները, ինչ ոգով ներշնչված էր Կաղանկատվացին։

Կաղանկատվացու ողջ պատմությունը շնչում է հայ մշակույթի, հայ եկեղեցու, հայ պետականության գաղափարներով։ Պատմիչի ամբողջ իղձն է Հայաստանը և Աղվանքը ազատ տեսնել օտար տիրողներից ու բարբարոսներից, որպեսզի երկրում ծաղկեն դպրոցները, շենանան եկեղեցիները, և հայ մարդը ապրի ազատ, ինքնորեն ու լի։

Նա, անշուշտ հասարակ մարդ չի եղել, կապված է եղել պալատական շրջանների հետ, մոտ է եղել Ջվանշիրին, նրա շրջապատին, որտեղ և հղացել է պատմություն գրելու իր երախտագիտության արժանի մտադրությունն ու իղձը։ Գուցե հենց պալատում է առաջարկություն ստացել գրելու առկա պատմությունը։

սուէն, ձայնք սաղմոսանուագ հոգևոր երգոցն քաղցրագոյն հնչմամբ անհատ բարեբանելով զԱստուած՝ զտուողն մեծագոյն պարգևին» (տատ, 67)։

Այժմ բերենք c *խմբի համապատասխանը. «էր բերեալ Մաթէ երիցու՝ աշակերտի Յովհաննու Հայոց հայրապետի Մանդակունոյ և էր ի գիւղն Դարահոճ նորին մատանեաւ, զորոց առաքեալ երիցունս և ետ բերել ի բանակն։ Եւ ի գալ նահատակացն ելանէր առաջ մեծ արքայն Վաչագան ամենայն ժողովրդովն Դուտականաու և քրիստոսասէր դշխոյիւն և մեծամեծ նախարարօքն։ Եւ ամենայն եպիսկոպոսք զիւրաքանչիւր վիճակի սպասաւորս դաս դաս արարեալ բազմութեամբ խաչից զանազան փողփողելոց նշանից և հոտ խնկոցն ուժգին բուրմամբ և յայտ աւետարանք։ Այսպէս խաղացեալք ընդ առաջ ձայնք սաղմոսաց յիւրաքանչիւր դասուէ հնչեցեալ լինէին ի փառաբանութիւն Աստուծոյ» և այլն (տե՛ս սատ. էջ 67)։*

Արդեն ծանոթագրությունների բաժնում այդ երկու խմբերի ձեռագրերը բևեռանում են. բոլոր տեսակի ընդհանուր տարբերակումները առանձնանում են ըստ a *և* c *խմբերի։ Իրար համընկնումները սովորական տարբերակներ են, իսկ խմբագրական և մայրերից եկած փոփոխակները խմբավորվում են ըստ* a *և* c *ձեռագրերի։*

Ա. ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԽՈՒՄԲԸ

a—ձեռագիր, № 1531

Ամենահին ձեռագիրն է, որ արտագրված է 1288—1289 թթ.։ Ձեռագրի էջի մեծությունն է 48×33, գրադաշտը 40×22, երկսյուն, յուրաքանչյուր սյունակը 32 տող, մի տողում 18—20 տառանիշ։

Առաջին մասը Սոկրատի «Եկեղեցական պատմությունն» է, իսկ երկրորդը՝ «Աղուանից պատմութիւն»-ը։ Կազմը շատ ամուր կաշեպատ տախտակ է, որը ներսից պատված է վանդակազարդ գույնզգույն ամուր կտորով։ Գրված է հաստ, բավականաչափ լավ պահպանված թղթի վրա։ Սկզբից, ուր Սոկրատի «Եկեղեցական պատմությունն» է, 4 թերթ պակասում է, բայց այդ պակասը ոչ թե առկա ձեռագրի պակասությունն է, այլ գալիս է մայր օրինակից։ Մեր ձեռագիրը պահպանել է 4 դատարկ թերթեր, որոնցից երկուսը կտրված վերցված են, իսկ երկուսը ամբողջական մնում են. ուրեմն ձեռագիրը մեզ է հասել ամբողջական վիճակում

Ձեռագիրը գրված է խոշոր բոլորգրով, սկզբում վերնագիր չունի, իսկ «Պատմութիւն Աղուանից», որ սկսվում է 231 թերթից, բացվում է «Նախերգան պատմութեան Աղուանից առաջին հատածն *գլուխ[ք] Լ» վերնագրով և հաջորդող 30 գլուխների ցանկով։ Բուն բնագիրն սկսվում է 232 թերթի առաջին սյունակից։ Ցանկի սկզբնատառերը, բնագրի* աստուածաստեղծ *բառը, վերջակետից հետո եկող ու պարբերությունների սկզբնատառերը խոշոր երկաթագրեր են։ Ձեռագիրը ոչ մի զարդ չունի։*

236-րդ թերթի երկրորդ սյունակի 5-րդ տողից սկսած տասը տող ավելի քերված թղթի վրա մուգ թանաքով գրված է. «Զի Ուռնայր արքայն մեր խնդրեաց ի սրբոյն Գրիգորա նորին սուրբ ձեռնադրութեամբն լինիլ եպիսկոպոս աշխարհին իւրոյ, որք և այսու կանոնիւ կացին աշխարհս Հայոց և Աղուանից համակամ եղբայրութեամբ և անքակ ուխտիւ մինչև ցայսօր»։

Այս գրության տեղում ջնջվածքը երևում է, բայց ոչ մի հին տառի հետք չի նկատվում։ Տեղադրումն այնքան ճիշտ չափված ու ձևված է, որ ոչ մի տա-

ոի հավելում կամ պակասում չկա։ Այդ գրությամբ փոխարեն bcelrs ձեռագրերը ունեն. «Ոչ թէ ի հարկէ ինչ կամ թէ աւագ գոլ զՀայս քան զԱղուանս հաշուեցան, այլ սակս մեծամեծաց զօրութեանն որ կատարեցաւ ի Հայք, կամ եղև սորա կամաւ հնազանդիլ արժանաժառանգ զարմին սրբոյն Գրիգորի. կոչեցին և հաճեցան»։

Այս երկու բնագրերը հակասական որևէ բան չեն պարունակում, բայց առիթ են տվել անհիմն բամբասանքների։ Առաջին բնագրի թարգմանությունն է. «Որովհետև մեր Ուռնայր արքան խնդրեց սուրբ Գրիգորից, որ նա ձեռնադրությամբ եպիսկոպոս լինի իր (Ուռնայրի) երկրին, և այս կանոնով մնացին Հայոց և Աղվանից աշխարհները համակամ եղբայրությամբ և անքակտելի դաշինքով մինչև այսօր»։ Այստեղ չարախոսության ոչ մի առիթ չկա, ընդհակառակը՝ խոսվում է դաշինքի, եղբայրության և համակամության մասին։

Երկրորդ բնագրի թարգմանությունն է. «Ոչ թե ինչ-որ հարկադրանքով կամ Հայաստանը Աղվանից Աշխարհից ավագ լինելով ավագ համարվեց, այլ այն մեծամեծ հրաշքների պատճառով (Հայաստանը ավագ համարվեց), որ կատարվեցին Հայաստանում. սրանք (Աղվանից աշխարհի հոգևորականները, իշխանները, ժողովուրդը) կամեցան հոժարությամբ հնազանդվել սուրբ Գրիգորի արժանաժառանգ զարմին. հրավիրեցին և հաճեցան»։ Առաջին բնագրում խոսվում է այն մասին, որ Ուռնայրը խնդրել է սուրբ Գրիգորից, որ իր երկրի համար եպիսկոպոս ձեռնադրի, իսկ երկրորդ բնագրում խոսվում է սուրբ Գրիգորի զարմին հնազանդվելու մասին։

Ձեռագիրը գրված է հատ-հատ խոշոր տառերով, վարժ գծագրությամբ, բայց գրաբարի ընդունված ուղղագրությունից բավականաչափ հեռու։ Այս ձեռագրից արտագրված g ձեռագրի վերջին հիշատակարանում կարդում ենք սրան վերաբերող այսպիսի տողեր. «Եւ զի այսպէս սխալ, խրթին և մթին էր օրինակն գրքոյս, վասն որոյ ես անգէտս ոչ կարէի թարց նպաստի պարզագրել և ի լոյս ածել, ուստի բարեմիտ և գրասէր հաւս իմ զտեղի իմն սահմանեաց մերձակայ ինքեան վասն երկուց պատճառաց. նախ՝ զի ինքն ևս օժանդակ լիցի տկարութեանս իմոյ, երկրորդ զի փութով աւարտիցեմ զսա, յորում նստեալ գրէի նորին օժանդակութեամբ և մշտավերահասութեամբ մինչև յաւարտումն սորին»։

ի—Անթիլիասի ձեռագրի լուսանկարները (№ 180)

Լուսագիրը ստացել ենք Անթիլիասից խորին շնորհակալությամբ։ Ձեռագիրը չունի ոչ մի հիշատակարան, հայտնի չէ որտեղ և ով է գրել։ Միայն 94 էջի վերջին տողում միևնույն գրչի ձեռագրով հայտնվում է. «Ստացող գրոյս զերջանիկ հայրապետն տէր Աբրահամ կաթողիկոս ամենայն Հայոց»։ Սրանից իմանում ենք, որ ձեռագիրը XVIII դարի 30-ական թվականներին է գրված, որովհետև 1730-ից մինչև 1737 թ. հովվել են երկու Աբրահամ կաթողիկոսներ՝ Խոշաբեցի և Կրետացի։

Ձեռագիրը երկսյուն է, բաղկացած 297 լուսաէջից, մաքուր բոլորգրով գրված. գրադաշտ 20×13,5, բաղկացած է 23 տողից, ամեն տողում 40 նիշ։ Պակաս էջեր չկան։ Մի քանի տեղ լուսանկարը հաջող չի ստացվել, հայտնի չէ, ձեռագրի թերությունն է, թե լուսանկարի. որոշ տեղեր խավար տառերը երևում են։ Նմանվում է մեր g ձեռագրին (№ 2646, 1760—1761 թթ.)։ Երկուսն էլ պատկանում են a ձեռագրի խմբին։

d—ձեռագիր, № 3043 (հին՝ 1111)

Ընդօրինակված է Թավրիզում 1839 թ. «յայլ իմն ձեռագրոյ», ասում է Շահնազարյանը[37]։ Ձեռագրի վերնագրի տակ հիշված է, թե ընդօրինակված է սկզբնագրի (a-ի) բաղդատությամբ։ Բայց, ինչպես երևում է արտագրված է Թավրիզում գտնվող մի ձեռագրից, իսկ ինչպես է բաղդատվել a-ի հետ, անհասկանալի է։ էջի մեծությունն է 22×17,5։ Ունի լուսանցագծեր. գրադաշտն է 18×14, տողերի քանակն է 28, տառանիշերը մի տողում 35։ Գրված է լավ ընթեռնելի նոտրգրով, կապտավուն ամուր հաստ թղթի վրա։ Պահպանված է շատ լավ վիճակում։ Բնագիրը սկսվում է 4-րդ էջից, վերջանում է 367 էջով։ Վերջում երեք էջ հիշատակարան ունի և երկու ազատ թերթ։ Կազմը հաստ, ամուր խավաքարտ է, պատկերազարդ թղթյա շապիկով, կռնակը կաշեպատ։ d² d-ի հետ միաժամանակ ընդօրինակված է Թավրիժում Հովսեփ Հովհաննիսյանի ձեռքով միևնույն Ղազար վարժապետի պահանջով, ինչպես որ գրված է d ձեռագիրը։ Սա ևս համեմատված է a ձեռագրի հետ։

g—ձեռագիր, № 2646 (հին՝ 632)

Այս ձեռագիրը արտագրված է a ձեռագրից, 1761 թ.։ էջի մեծությունն է 27×18,5, գրադաշտը՝ 19×12։ Միասյուն՝ բաղկացած է 28 տողից, տողում՝ 39—40 տառանիշ (հաշված միայն նիշերը)։ Վերնագիրն է «Գիրք պատմութեան Աղուանից աշխարհին ի յերիս հատորս բաժանեալ շարադրեցեալ ի Մօսիսէ գերիմաստ վարդապետէ Կաղանկատացւոյ։ Ի վաղնջոց ժամանակ, ի փառս ամենամեծին Աստուծոյ»։

Նյութը թուղթ է, կազմը կաշեպատ, բարակ տախտակ, թերթերը մասամբ իրարից պոկվել են կարերը քանդվելու պատճառով։ Պահպանված է լավ վիճակով, ոչ մի էջ չի պակասում, միայն մի քանի լուսանցազարդեր կտրված հեռացված են, իսկ 93 էջը հավանորեն ունեցել է գեղեցիկ խորանազարդ (սկիզբն է երկրորդ հատորի), որ կտրված է և փոխարեն շղագրով գրված ու փակցված է ուրիշ թերթ։ Այդպես է նաև 269 թերթը, որով սկսվում է երրորդ հատորը։ Գրված է նոտրգրով. վերնագրերը կարմրագիր են, սկզբնատառերը՝ թռչնագիր, ծաղկագիր և կենդանագիր։ Երեք խորանազարդից մնացել է մեկը (էջ 5), ուր քառակուսի շրջանակի մեջ, վերևում գրված է «Ես Հայրապետս Հայոց Մեծաց ետու գրել զայս յինձ յիշատակ»։ Շրջանակի աջ մասում գրված է իբրև շարունակություն՝ «Նաև դեղ հոգւոյս ցաւոց»։ Շրջանակի ձախ մասում գրված կա. «Ես Յակոբոս այրս մեղսախոց»։ Ներքևում, ձախ անկյունում թվականն է՝ «թվին ՌՄԺ (1761)», իսկ աջում՝ «Երեմիայ ծաղկող»։ Շրջանակի բոլոր տառերը երկաթագիր են։ Ունի 76 լուսանցազարդ։ Գրիչն է Ղունկիանոս դպիրը, տեղը՝ էջմիածին։ Պատվիրատու և ստացող՝ Հակոբ կաթողիկոս Շամախեցի։

Ցանկն սկսվում է 2-րդ էջից, որի վերնագիրն է. «Ցանկ առաջնոյ հատորի գրքոյս։ Նախերգան պատմութեան Աղուանից։ Առաջին հատվածն ունի «զգլուխս երեսուն»։

85 էջում վերջանում է առաջին հատորը։ Ամէն *բառից հետո գրված է 1209 (1760)։*

Ինչպես արդեն ասվեց, այս g ձեռագիրը (№ 2646) արտագրված է a-ից (№ 1531)։ Գրիչը բնագրին հավատարիմ է մնացել, բայց ուղղագրությունը

---

37 *Տե՛ս Պատմութիւն Աղուանից, Փարիզ, 1860, հ. Ա, էջ 86։*

հիմնովին փոխել է և զարմանալիորեն գրել է գրեթե անսխալ։ Գրիչը հիշատակարանում ասում է, որ ձեռագիրը պատվիրող Հակոբ Շամախեցի կաթողիկոսը հետևել, վերահսկել և օժանդակել է արտագրությանը։

f—ձեռագիր, № 4197

«Արտագրեալ ճիշտ բաղդատութեամբ ընդ գաղափարին (a-ի), որ ի մատենադարանի Աթոռոյ Սրբոյ էջմիածնի ի պէտս սարկաւագ Սահակայ Գեղամեանց, ի 1822 թուականի»։ Միասյուն, նոտրգիր, գրադաշտ 29×16,5, մի էջում 27 տող, ամեն տողում 35 տառ։ Բաղկացած է 150 թերթից՝ մատյանաձև կազմով։

Այս ձեռագիրը մեզ ծանոթ ձեռագրերից ամենահինն է, որ ունի Դավթակի ողբի շարունակությունը, բայց թե ինչ ձեռագրից է արտագրված, հայտնի չէ։ Հավանորեն սրա մայրը եղել է Դավրեժի անհայտ ձեռագիրը, որից արտագրված է հենց Դավրեժում մեր d ձեռագիրը 1839-ին, որը նույնպես ունի ողբի շարունակությունը։

r—ձեռագրի լուսանկարը

Բրիտանական թանգարանի ձեռագրի լուսանկարն է։ Այս ձեռագիրը մանրամասն նկարագրել է Ֆրեդերիկ Կոնիբերը իր A Catalogue of the Armenian Manuscriptes in the British Museum գրքում (Լոնդոն, 1913), № 117-ի տակ։ Ըստ Կոնիբերի, ձեռագիրը կաշեկազմ է, միասյուն, գրված է բոլորգրով։ Թուղթը ջնարակած է, գրադաշտը 12,7×18,5 սմ. 245 թերթ, գրված է պարզ, խոշոր բոլորգրով։ Էջը ունի 21 տող։ Սկզբնատառերը կարմիր են, ավելացված են շեշտեր։ 5-րդ թերթի ձախ էջը ջնջված է և նոր գրված դատարկ թղթի վրա։ Նույն ձևով ութերորդ թերթի մյուս էջը ջնջվել է, կորցնելով գլխի վերջին մասը։ Հիշատակարան չունի։ Չի կարող գրված լինել 1500 թվականից շուտ և 1600-ից ուշ։ Ձեռագիրը նախկինում պատկանել է Րաֆֆուն։

t—ձեռագիր, № 2866

Գրված է 1829 թ., Հովհաննես աբեղա Գևորգյան Շահխաթունյանց Շահրիարցու ձեռքով։ Գրիչը հայտնում է, որ «Սոյն առաջին գաղափարի պատմութիւնս գոլով կարի մեծագիր և դժուարընթերց (խոսքը մեր a ձեռագրի մասին է)՝ օրինակեցի ես ինքնին զայն ի սոյն յայս ի պարապումն ինձ ի հարկաւոր դէպս և յաւելի ևս ի վախճանին զցանկ մտացն բովանդակ ըստ այբուբենական կարգի։ Յամի տեառն 1829, ի սուրբ էջմիածին»։

Ձեռագիրը բաղկացած է 109 թերթից, գրված է նոտրգիր, պարզ ընթեռնելի ձեռագրով, չունի ոչ մի զարդագիր։ Նկատի ունենալով, որ նույնությամբ արտագրված է a ձեռագրից և հիմք է ծառայել Շահնազարյանի հրատարակության, ավելորդ համարեցինք այս ձեռագրի համեմատությունը, մանավանդ որ Շահնազարյանի փարիզյան հրատարակությունը համեմատված է w անունով։ Ձեռագիրը պատկանում է a խմբին։

m—ձեռագիր, № 6520

Արտագրված է Միքայել արքեպիսկոպոս Սալլանթյանցի ձեռքով, Մոսկվայում, 1835 թ.։ Պատկանում է ձեռագրերի a խմբին։ Թուղթը չափազանց լավ է պահպանված։ Կաղանկատվացու բնագիրը բաղկացած է 76 թերթից,

սկսվում է 1-ից, վերջանում է 76-ով, գրված է շղագիր, միասյուն։ Թերթի մեծությունն է 22,5×18, գրադաշտը 19×16։ Ամբողջ ձեռագիրը բաղկացած է 150 թերթից. 79ա էջից սկսվում է Մխիթար Այրիվանեցու «Պատմութիւն»-ը և վերջանում է 141բ էջում։ Կազմը խավաքարտ, կռնակը բրոնզագույն կաշի, շապիկը և աստառը թուղթ։ Ձեռագիրը պատկանել է Գրիգոր Խալաթյանցին։ Էմինի տպագրությունը այս ձեռագրի հիման վրա է կատարված։ Չնայած իր սեփական ձեռագրին, որ նույնպես a խմբին է պատկանում, նա հետևում է m-ին, որ արտագրված է g ձեռագրից, բայց վերջինս ինչպես է հասել Մոսկվա, պարզ չէ։ Սալլանթյանցը 1բ էջում գրում է, որ ինքն է ընդօրինակել «ի Մոսկով, յամին 1835»։ Այլ հիշատակարան չկա։ Բայց Էմինի (n) ձեռագիրը m-ի հետ համեմատողը բերել է g-ի հիշատակարանից մի փոքրիկ հատված, որ m-ի մեջ չկա։ Բացի այս ապացույցից, կա և այն փաստը, որ g ձեռագիրը վերջին երկու էջում ունի Գանձակեցուց մի հատված, որը կա նաև Էմինի ձեռագրում։

n—ձեռագիր, № 6547

Գրված է հավանաբար Մկրտիչ Էմինի ձեռքով, 1847 թ., պատկանել է Էմինին։ Արտագրված է g ձեռագրից (№ 2646) նույնությամբ։ Այդ երևում է ոչ միայն համեմատությունից, այլև g ձեռագրի հիշատակարանի պատառիկից, որ արտագրված է այս ձեռագրի 137բ էջի լուսանցքում. «Փառատրութիւն Աստուծոյ և վերջաբանութիւն Աղուանից աշխարհին, զոր շարադրեալ է քաջ գիտնական և գերիմաստ վարդապետն Մովսէս Կաղանկատվացի, զոր հրամանաւ տեառն իմոյ Յակոբայ մեծի վեհին՝ ես Ղունկիանոս մեղսալի և պարապակոծ գպիրս ի խրթնացեալ և յերկաթագիր օրինակէ պարզեալ գծագրեցի ի հազար երկու հարիւր և տասն թուին»։ Հետագայում (մինչև 1860 թ.) Էմինի այս ձեռագիրը բաղդատվել է Միքայել արքեպիսկոպոս Սալլանթյանցի ձեռքով արտագրված № 6520 (1835 թ.) ձեռագրի հետ և Սալլանթյանցի ձեռագրի տարբերությունները գրված են այս ձեռագրի լուսանցքներում, ամենայն մանրամասնությամբ ու բարեխղճությամբ։ Էմինի հրատարակությունը ոչ թե իր ձեռագրի ընդօրինակումն է, այլ՝ Սալլանթյանցի։ Ջաջմանում ենք միայն, որ նա իր հրատարակության «Ազդ»-ում գրել է. «Յերկուց անթուական օրինակաց արարաք զյառաջիկայ տպագիրս մեծաւ զգուշութեամբ բաղդատեալ և մաքրեալ ի գրչացն վրիպակաց»։ Այս ձեռագրի g-ից արտագրելու մի այլ փաստն էլ այն է, որ g-ն ունի Կիրակոս Գանձակեցուց մի հատված, որն առկա է Էմինի ձեռագրում։ n-ն նույնպես պատկանում է a-ի խմբին։

n ձեռագրի համեմատությունը որևէ բան չի ավելացնում կամ լրացնում բնագիրը, մանավանդ որ արտագրված է g ձեռագրից նույնությամբ։ Իսկ g ձեռագիրը ամբողջությամբ համեմատված է։ Ինչ վերաբերում է Սալլանթյանցի (m) ձեռագրին, սա ևս համեմատված է, որ արտացոլված է Էմինի տպագրության (k) մեջ. այս k-ն ևս համեմատված է։

Բ. ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԽՈՒՄԲԸ

c—ձեռագիր, № 2561

Այս ձեռագիրը երկրորդ խմբի ձեռագրերի մայրն է, որ արտագրվել է Սիմոն գրչի ձեռքով, Ամարասի վանքի վարդապետ Ղուկասի կողմից հայտնաբերված մի հին ձեռագրից, 1664 թ.։ Ստացողն է նույն Ղուկաս վարդապետը։ Ձեռագրի մայր օրինակը եղել է Արցախում և հավանորեն կորել է, իսկ Ամա-

րասի վանքում մնացել է միայն c ձեռագիրը՝ իբրև վանքի սեփականություն։ Հետագայում այն Գանձասարից փոխադրվել է Էջմիածնի մատենադարան և պահվել նախ 633, ապա 2561 համարի տակ։ Նյութը լավ պահպանված հաստ թուղթ է, բաղկացած է 264 թերթից։ Ձեռագիրը վերջանում է 259 թերթի բ էջում, նույն էջի երկրորդ սյունակից սկսվում է հիշատակարանը և հասնում է մինչև 262 թերթը։ Գրությունը՝ բոլորգիր, մեծությունը՝ 17×13, գրադաշտը՝ 13×9,5, երկսյուն, 23 տող, յուրաքանչյուր տողում (երկսյուն միասին)՝ 30 տառանիշ։

e—ձեռագիր, № 8035

Արտագրված է c ձեռագրից (№ 2561), 1848 թ. Շուշիում։ Գրիչն է Ներսես Տեր-Բարսեղյան Աբովյան Օձնեցին։ Թուղթ, մեծությունը՝ 20×16,5, գրադաշտը 17×13,4։ Գրված է նոտրգիր, առանց զարդագրերի, վերջին էջի վրա կա գրչի հիշատակարանը։

b—ձեռագիր, № 1725

Նյութը՝ թուղթ, էջի մեծությունն է 16,5×10, գրադաշտը 11,5×7, միասյուն, տող 20, յուրաքանչյուր տողում 23 տառանիշ, նոտրգիր։ Պակաս թերթ չկա, մեջընդմեջ մի քանի թերթեր պոկված, 283 թերթ։ «Գրքերի» սկիզբները նկարազարդված են, ունի մեկ կամ երկու կարմիր զարդագիր, երկաթագիր, վերնագրերը ամբողջովին կարմիր թանաքով են գրված, իսկ բնագիրը՝ սև, կազմը կաշեպատ տախտակ, դրոշմազարդ, կռնակը ծայրերում քայքայված, շերտազարդ կտավե աստառով։ Գրիչ՝ Յոհաննէս, թվ. 1675-ից հետո։ Պատկանում է ձեռագրերի 2-րդ խմբին (c-ին)։

l—ձեռագրի լուսանկարների հավաքածու, № 19

Լուսանկարն է Լենինգրադում գտնվող մի ձեռագրի, որ մինչև 1915 թ. եղել է Վանում։ Վանից ի՞նչ ճանապարհով է հասել Լենինգրադ, երևի Օրբելին է Վանից բերել։ Գրված է գեղեցիկ ու չափազանց խնամքոտ բոլորգրով, երկսյուն էջերով, ամեն սյունակը բաղկացած է 37 տողից, ամեն տողում 49 տառ (երկսյուն)։ «Գրքերը» սկսվում են մանրանկարչական զարդերով ու թռչնագրերով։ Ինչպես երևում է, վերջում (էջ 364) ունեցել է հիշատակարան, որ ջնջված է և ջնջված տեղում Ղևոնդ վարդապետ Փիրղալեմյանը գրել է նոր հիշատակարան, ուր ասված է, թե ընդօրինակելու համար 1881 թ. մարտի վեցին ձեռագիրը իրեն է ներկայացրել մահտեսի խաչատուր աղա Աճեմ խաչոյանը։

Բայց թե ձեռագիրը ընդօրինակված է, հայտնի չէ, Փիրղալեմյանը ոչինչ չի ասում։ Լուսանկարը պատկանում էր ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելուն, մեր խնդրանքով ուղարկված է մեզ համեմատության համար։ Համեմատությունից հետո հանձնել ենք Մատենադարանին, ուր այժմ պահվում է լուսանկարների հավաքածուում, 19 համարի տակ։ Բաղկացած է 86 լավ նկարված լուսաէջերից։

Գրության թիվը և վայրը հայտնի չէ։ Տառերի ձևը ցույց է տալիս, որ XVII դարի ձեռագիր է, պատկանում է ձեռագրերի երկրորդ, այսինքն՝ c ձեռագրի խմբին։

Տ—ձեռագիր, № 8057

Գրված է 1855 թ.։ Մի շարք փաստերի հիման վրա ենթադրում ենք, որ արտագրված է C № 2561 (1664 թ.) ձեռագրից։ Հիշատակարանում ասված է. «Այս պատմագիր արտագրեցաւ ի պատճէնէն յորչյորչելոյ պատմութեան Աղուանից զոր գրեալ էր յ74 ամին Հայոց Մովսէս վարդապետն Կաղանկատուացի ի 1855 ամի փրկչին և 1304 Հայոց»։ Գրության տեղը չի նշված։ Գրված է շղագիր, միասյուն, կարմիր թանաքով։ Չափսը 21×17,5, գրադաշտը 15×12, 23 տող, ամեն տողում 37—40 տառանիշ։ Լուսանցքներում կան բազմաթիվ հայերեն և ռուսերեն գրություններ։ Պատկանել է Ազգագրական ընկերությանը։

* * *

Բացի այս ամբողջական ձեռագրերից Մատենադարանում պահպանվում են նաև ժողովածու ձեռագրեր, ուր արտագրված են Կաղանկատվացու գրքից հատվածներ. այդպիսի ժողովածուներ են №№ 2966, 3062, 4284, 4442, 6577 ձեռագրերը։ Սրանց համեմատությունը մասամբ նույնպես կատարված է, որոնք գնում են ընդհանուր Z անունով։

Այսպիսով, մեր Մատենադարանում պահպանվում են «Աղուանից աշխարհի պատմութեան» 12 ձեռագրեր, որոնց բոլորի համառոտ նկարագիրը տրվեց։ Բացի սրանից, կան այլ ձեռագրեր էլ աշխարհի մյուս ձեռագրատներում ու թանգարաններում։ Դրանցից մեր ձեռքի տակ եղել ու համեմատվել է Լենինգրադի ձեռագիրը, որի լուսանկարները 19 համարի տակ պահվում է Մատենադարանում և մեր համեմատության մեջ անվանվում է l։ Այսպես նաև Անթիլիասի ձեռագրի լուսանկար պատճենը, որ մեր համեմատության մեջ անվանվում է h և Բրիտանական թանգարանում պահվող ձեռագրի լուսանկար պատճենը, որ սույն հրատարակության մեջ արտացոլված է r անունով։

Մեր ձեռքի տակ չի եղել Երուսաղեմի № 375 ձեռագիրը, որը ինչպես երևում է նկարագրությունից, պատկանում է ձեռագրերի երկրորդ խմբին։ Առաջին գրքի 14-րդ գլխից էջեր են պակասում, որ համընկնում են մեր այդ խմբի ձեռագրերին։ Գրված է 1685 թ., նոտրգիր, ունի լուսանցազարդեր, կիսախորաններ։ Գրիչ՝ Վարդան Հունանյան, պատկանել է Եսայի վարդապետին, հավանորեն գրվել է Գանձասարում։

Մեզ անծանոթ է նաև Արմաշի վանքի ձեռագիրը, որ գրված է 1838 թ.։ Սա ժամանակին բաղդատված է եղել a ձեռագրի հետ. բայց թե ինչ ձեռագրից է արտագրված, հայտնի չէ։

Անծանոթ է նաև Թավրեժի երրորդ ձեռագիրը, որը, ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոսի, օրինակվել է բաղդատությամբ մեր a ձեռագրի, 1839 թ. էջմիածնի միաբան Երևանցի Անդրեասյան Մկրտիչ սարկավագի ձեռքով։ Հիշատակարանում հայտնվում է, որ հիշյալ Մկրտիչը ձեռագիրը արտագրել է մուսիո Բրոյեի մոտ գտնված ընդօրինակությունից, իր դաստիարակ Տեր Մարտիրոսյան Ղազար վարժապետ վարդապետի կարգադրությամբ Թավրեժում։ Այսպիսով, պարզվում է, որ Թավրիզի երրորդ ձեռագիրը սա է, իսկ սա էլ արտագրված է ֆրանսիացի Բրոյեի օրինակից, որն ըստ երևույթին, Շահնազարյանի օրինակից է։ Այս ձեռագրի տեղը հայտնի չէ։

ԽԱ.

Անծանոթ է նաև Վիեննայի Մխիթարյանների № 8 ձեռագիրը, որ արտագրված է 1838 թ.։ Սա էլ ընդօրինակված է էջմիածնում a ձեռագրից, ուստի առանձին արժեք չի կարող ներկայացնել։

Վիեննայում կա նախորդից 1845—1867 թթ. արտագրված մի այլ ձեռագիր ևս՝ № 36։

Շերմազանյանի անտիպ ձեռագրաց ցուցակում 170 և 190 համարների տակ հիշատակված են Կաղանկատվացու երկու ձեռագիր, մեկը 1558 թվականի (№ 170), իսկ մյուսը, ինչպես ասված է Մեսրոպ եպիսկոպոսի ցուցակում, «Օրինակեալ է ի գաղափարէ Բաղդասար մետրօպոլտի Հասան Ջալալեանց»։ Երկու ձեռագիրն էլ հրդեհի ճարակ են դարձել։

Մի այլ ձեռագիր գտնվել է Ս. Պետերբուրգի Ասիական թանգարանում (№ 10). սա, ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոսի, արտագրված է Շահխաթունյանցի 1829 թ. արված ընդօրինակությունից (a-ից)։ Ընդօրինակողն է տիրացու Հովհաննես Նազարով. կատարված է 1841 թ. Պետերբուրգում։

Վենետիկի ձեռագրատանը գտնվում է երկու ձեռագիր՝ № 1485 և № 1146։ Այս վերջին համարի մասին ասված է. «Ընտիր օրինակ պատմութեանս գաղափարեցաւ ի բոլորգիր օրինակէ, զոր առաքեալ էր առ մեզ ի 1842 ի Ղարապաղ Բաղդասար եպիսկոպոս Հասան Ջալալեան»։ Հասան Ջալալյանի կողմից ուղարկված ձեռագիրը մեր c ձեռագիրն է, որ պահվում էր Գանձասարի վանքում։ Վենետիկի առաջին ձեռագրի մասին գաղափար չունենք։

Ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոսի ցուցակի, Փարիզում գտնվում է հինգ ձեռագիր։ Մեկը արտագրված էջմիածնում 1850 թ., ըստ Մակլերի ցուցակի, համարն է 217։ Գրիչն է՝ Աբել վարդապետ Մխիթարյանը։ Ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոսի, այս օրինակից է Շահնազարյանը կատարել իր տպագրությունը։ Երկրորդ ձեռագիրը արտագրված է 1852 թ. Ս. Պետերբուրգի ձեռագրից և բաղդատվել է մի ձեռագրի հետ, որ պատկանել է Զամրճու Օղլուն Սկյուտարում։ Այս վերջին ծանոթագրությունը արել է Դյուլորյեն։

Երրորդ ձեռագիրը, որ կրում է Մակլերի ցուցակի 219 համարը, նույնպես արտագրված է 1852 թ. Մ. էմինի օրինակից. սա արտագրված է մեր c ձեռագրից (1761 թ.)։

Փարիզի չորրորդ ձեռագիրը Մակլերի ցուցակի № 220 ձեռագիրն է, գրված է Շուշիում 1857 թ.։ Ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոսի, ունի ավելի մասեր, որ մյուս օրինակներում չկան. «Վասն կոտորածին, որ ի կողմանս Խաչենու և վասն բարեպաշտ իշխանին Ջալալին». «Վասն եկեղեցւոյն, որ շինեաց ի Գանձասար». «Վասն մահուանն իշխանին Շահնշահին և որդւոյն նորա Զաքարէի»[38]։ Արտագրված է Ղափանի գավառ Ոչական (Վաչական) գյուղում, Սողոմոն Վեզիրյանի ձեռքով։

Փարիզի հինգերորդ ձեռագիրը Մակլերի ցուցակի 221 համարի տակ է. գրված է 1859 թ., արտագրված է էջմիածնում a ձեռագրից։

Կաղանկատվացու մի այլ ձեռագիր եղել է Պոլսում, Մկրյան քահանայի մոտ, միայն հիշված է, որ գեղեցիկ բոլորգիր է։

Կաղանկատվացու Հալեպի ձեռագիրը (ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոսի), որի նկարագրությունը տալիս է Ն. Սյուրմեյանը («Մայր ցուցակ հայերէն ձե-

---

[38] *Փարիզի ձեռագրի հիշատակված այդ երեք նյութերը վերցված են Գանձակեցու «Պատմութիւն Հայոց» գրքից (տե՛ս Գանձակեցու գրքի Ը, ԼԱ, ԿԴ գլուխները)։*

տագրաց Հալէպի և Անթիլիասի ու մասնաւորաց», Հ. Բ, էջ 150, № 54), այժմ Անթիլիասում է։ Այս ձեռագրի լուսանկարը ստացել ենք և համեմատել h անունով։

Շահնազարյանի 1860 թ. փարիզյան հրատարակությունը համեմատվել է W նշումով, իսկ նրա ծանոթագրությունները՝ V-ով։

II. ԿԱՂԱՆԿԱՏՎԱՑՈՒ ԵՐԿԻ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. «Պատմութիւն Աղուանից արարեալ Մովսիսի Կաղանկայտուացւոյ ի լոյս ընծայեաց հանդերձ ծանօթութեամբք Կ. վ. Շահնազարեան՝ միաբան սրբոյ էջմիածնի և անդամ խորհրդարանի Լազարեանց ճեմարանին, որ ի Մոսկվայ», Փարիզ, 1860, հատ. Ա—Բ։

Շահնազարյանը իր ընդարձակ առաջաբանի վերջում (առաջին հատոր, էջ 85) հայտնում է, որ «Այս գրքի տպագրությունը կատարվել է 4 օրինակների համեմատությամբ. դրանցից առաջինը չափազանց զգուշությամբ ես ինքս եմ արտագրել ս. էջմիածնում՝ մտադրություն ունենալով հարմար ժամանակի հրատարակել։ Երկրորդը նույնպես օրինակված է ս. էջմիածնում, որ ազգասիրաբար ինձ նվիրեց մեծապատիվ Մկրտիչ աղա Մոմճյանը՝ իմ բարեկամը։ Երրորդը գրված է Դավրեժում մի այլ ձեռագրից, որը համեմատության համար ինձ տվեց իմ հարգելի բարեկամ Գրիգոր էֆենտի Մարկոսյանը, իսկ չորրորդը ընդօրինակված է Կոստանդնուպոլսում, սա ինձ տվեց պատվարժան Գալուստ աղա Տէր Պողոսյանը»։ Շահնազարյանի այս հրատարակությունը մենք համեմատել ենք W անունով, իսկ նրա տողատակի ծանոթագրությունները նշել ենք V-ով։

2. «Մովսեսի Կաղանկատուացւոյ Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ էմին», Մոսկվա, 1860։ Կարճառոտ ազդում ասված է. «Յերկուց անթուական օրինակաց արարաք զյառաջիկայ տպագիրս՝ մեծաւ զգուշութեամբ բաղդատեալ և մաքրեալ զայնս ի գրչացն վրիպակաց»։ Գիրքը չունի ծանոթագրություններ և անվանացանկ։

3. Երրորդ հրատարակությունը լույս է տեսել 1912 թվին Թիֆլիսում՝ «Մովսեսի Կաղանկատուացւոյ Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի» վերտառությամբ։ Սա արտատպված է Մկրտիչ Էմինի հրատարակությունից անփոփոխ և միևնույն վերնագրով։ Իբրև ծանոթություն ասված է. «Մովսէս Կաղանկատուացւոյ պատմության այս տպագրութիւնն արտատպված է Մկրտիչ Էմինի 1860 թվին Մոսկվայում հրատարակված օրինակից», որից հետո բառացի մեջ է բերված Էմինի հակիրճ «Ազդը»։

4. «Մենամարտութիւն Բաբկայ Սիւնւոյ ընդ Հոնին», «Բազմավէպ», 1894, էջ 180—181։

5. «Ընտիր հատուածք քաղեալք ի գրոց նախնի և արդի մատենագրաց հայոց», Մոսկվա, 1848, էջ 60—68 (2-րդ գրքի Ա և ԺԲ գլուխները)։ Գիրքը նույնությամբ հրատարակվել է նաև հաջորդ՝ 1849 թ.։

6. «Ճանապարհորդութիւն ի մեծն Հայաստան աշխատասիրութեամբ տեառն Սարգսի Սանահնեցւոյ Ջալալեանց», մասն Բ, Տփղիս, 1858, էջեր 217—222, 234—239, 248—252, 370—375, 384—387, 391—393, 471—479։

7. Դավթակի ողբը, «Ճռաքաղ», 1860, էջ 79—88։

8. Ընտիր էջեր, Երևան, 1947, Դավթակ Քերթող, Ողբ ի մահն Ջևանշերի՝ մեծի իշխանին, էջ 210։

9. The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Dasxuranci, translated by C. J. F. Dowsett, London, 1961.

Գիրքն ունի ընդարձակ առաջաբան և լուրջ ծանոթագրություններ։ Առաջաբանը լույս է տեսել նաև հայերեն՝ **Դաուսեթ Չարլզ,** *Մովսես Կաղանկատուացու պատմությունը, Վիեննա, 1963։*

10. **Դաղեան Խ.,** *Նիւթեր Աղուանից պատմութեան ուսումնասիրութեան համար, «Արարատ», 1897, էջեր 67—70, 161—163։*

11. **Մովսես Կաղանկատվացի,** *Պատմություն Աղվանից աշխարհի, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Վարագ Առաքելյանի։ Երևան, 1969։*

12. Հ. **Ղ. Ալիշան,** *Հայապատում, մասն Բ, Վենետիկ, 1901, հրատարակված են «Աղուանից աշխարհի պատմութեան» հետևյալ հատվածները համապատասխան խորագրերով.*

Ա. էջ 220, «Սպանումն Այրուէզ Խոսրովու (Բ) և թագաւորել Կաւատայ» (2-րդ գիրք, գլուխ ԺԳ),

Բ. էջ 222, «Սասանեան պետութեան բարձումն ու ծագումն արաբացւոյն» (2-րդ գիրք, գլուխ Իէ),

Գ. էջ 223, «Հոնք յեօթներորդ դարու և գնալն առ նոսա կաթողիկոսին Աղուանից» (2-րդ գիրք, գլուխ ԺԴ),

Դ. էջ 224, «Առումն մայրաքաղաքացն Տփղեաց և Պարտաւայ ի Հոնաց» (2-րդ գիրք, գլուխ ԺԵ, էջ 226),

Ե. էջ 226, «Սով եւ սրածութիւն յարշաւանս Հոնաց» (2-րդ գիրք, գլուխ ԺԵ)։

13. «История Агван» Мойсея Каганкатваци, писателя X века, перевод с армянского, Санктпетербург, 1861.

Թարգմանիչ Ք. Պատկանյանը նախաբանում գրում է. «Հազվադեպ է լույս տեսնում գիրք իր թերությունների այսպիսի լրիվ գիտակցությամբ, ինչպիսին «История Агван» *գրքի այս թարգմանությունն է»։*

14. **Կոնիբեր Ֆ.** *Կաղանկատվացու մեկ նոր ձեռագիր, «Բանասէր», 1903, էջ 207։*

15. **Հակոբյան Վ.,** *Կանոնագիրք Հայոց, հ. Բ, Երևան, 1973։*

16. **Ավգերեան Մ.,** *Լիակատար վարք և վկայաբանութիւն սրբոց, Վենետիկ, 1813։*

17. Brooks E., An armenian visitor to Jerusalem in the seventh century: The English historical Review, 1896, 11, pp. 93—97.

Բ գրքի 50-րդ գլուխը (տե՛ս «Հանդէս ամսօրեայ», 1896, էջ 185)։ Այս նույնը ռուսերեն (տե՛ս Сообщение Имп. Палеогр. Общества, 1896).

18. Markwart Jos., Übersetzungen aus Moses Kalankajtwaci und der armenischen Chroniks vom jahre 686/687 bis zum ende der kaiseriste (*տե՛ս* Hippolytus Werke, Band IV, Leipzig, 1929, ss. 393—558).

19. Dowsett C. J. F., A neglected Passage in the History of Caucasian Albanians, BSOAS XIX/3, 1957, pp, 456—468.

20. Плач на смерть высокого князя Джеваншира, перевод Н. Гребнева (Армянская средневековая лирика, стр. 137, вступительная статья, составление и примечания Л. М. Мкртичяна, Л., 1972).

III. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՄՈՎՍԵՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՎԱՑՈՒ ԵՎ ՆՐԱ ԵՐԿԻ ՄԱՍԻՆ

1. Աբեղյան Մ., *Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք առաջին, Երևան, 1944, էջ 456—457։*
2. Աբեղյան Մ., *Երկեր հ. Գ, Երևան, 1968, էջ 505—507։*
3. Ադոնց Ն., *Խորենացիական հարցն ու Հ. Վարդան Հացունի, «Անահիտ», 1938, № 13, էջ 85—87։*
4. Ադոնց Ն., *Քննություն Մովսես Կաղանկատվացու, «Անահիտ», 1939, № 3, էջ 67—77, № 4—5, էջ 22—31, № 6, էջ 4—9, 1940, № 1—3, էջ 21—29։ Վերջին հոդվածը լույս չի տեսել։*
5. Ադոնց Ն., *Հայոց առաքելութիւնը հոնաց աշխարհում, «Արարատ», 1902, մարտ—ապրիլ, էջ 262—274։*
6. Ալիշան Հ. Ղ., *Հեղինակ Աղուանից պատմութեան, «Բազմավէպ», 1897, էջ 575—578։*
7. Ալիշան Ղ., *Աղուանք, «Բազմավէպ», 1970, № 11—12, էջ 336—353, 1972, № 2—3, էջ 343—356, № 4, էջ 507—517։*
8. Ալիշան Հ. Ղ., *Հայապատում, Ա, Վենետիկ, 1901, էջ 73—74։*
9. Ակինեան Ն., *Մովսէս Դասխուրանցի (կոչուած Կաղանկատուացի) և իր պատմութիւն Աղուանից, «Հանդէս ամսօրեայ», 1953, էջ 1—31, 161—175, 321—349, 552—556, 1955, էջ 309—329, 1957, էջ 38—40, 525—536, 1958, էջ 149—151։ Ամբողջ աշխատութիւնն առանձին գրքով՝ Վիեննա, 1958։*
10. Աղայան Է., *Աղվանից ամսանունները, ՀՍՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր», 1946, № 5։*
11. Անտոնեան Հ., *Մովսէս Կաղանկատուացի, Քննութիւն անոր գրութեան ժամանակի վրայ, «Բազմավէպ», 1897, էջ 370—374։*
12. Աճառյան Հ., *Աղվանից գիրը, «Տեղեկագիր» ՍՍՀՄ հայկ. ֆիլիալի, 1941, էջ 3—4։*
13. Աճառյան Հ., *Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Գ, Երևան, 1946, էջ 437—440։*
14. Աճառյան Հ., *Սրբագրություն Կաղանկատվացու մեջ, «Երևանի պետական համալսարանի գիտական աշխատություններ», № 27, էջ 213—215։*
15. Աճառեան Հ., *Հայերէն նոր բառեր Մովսէս Կաղանկատուացւոյն պատմութեան մէջ, «Բազմավէպ», 1913, էջ 239—240, 249—252, 299—304։*
16. *Անանուն ժամանակագրություն, Երևան, 1940։*
17. Անասեան Հ., *Նոր հայեացք աղուանագիտութեան բնագաւառում, «*Armeniaca*» ժողովածու, Վենետիկ, 1969, էջ 289—315։*
18. Անդրիկյան Հ. Ն., *Միայէլ հայ-աղուանական եպիսկոպոսը, «Բազմավէպ», 1906, № 3, էջ 160—166։*
19. Առաքելյան Ա., *Հայ ժողովրդի մտավոր մշակույթի զարգացման պատմություն, Երևան, 1959, էջ 458—460։*
20. Բարխուտարեանց Մ., *Արցախ, Բաքու, 1895։*
21. Բարխուտարեանց Մ., *Աղուանից երկիրը և դրացիք, Թիֆլիս, 1893։*
22. Բարխուտարեանց Մ., *Պատմութիւն Աղուանից, Ա, Վաղարշապատ, 1902, էջ 30—37, Բ, Թիֆլիս, 1907։*
23. Բարխուդարյան Ս. Գ., *Արցախի, Շաքիի և Փառիսոսի իշխանությունները IX—X դարերում, ՊԲՀ, 1971, № 1։*
24. Բարխուդարյան Ս. Գ., *Դերբենդի հայ-աղվանական թագավորությունը, ՊԲՀ, 1969, № 3։*
25. Գաղյան Խ., *Առան երկիր կամ աշխարհ, «Արարատ», 1896, էջ 233—235։*
26. Գուրեան Ե., *Ամբողջական երկեր, Ա, Երուսաղէմ, 1933, էջ 131։*
27. Եսայի Հասան Ջալալեանց, *Պատմութիւն համառօտ Աղուանից երկրի, Երուսաղէմ, 1868։*
28. Զամինեան Արր., *Հայ գրականութեան պատմութիւն, Նոր Նախիջևան, 1914, էջ 149—151։ Նույնը Պեյրութ, 1941, էջ 135—137։*
29. Զարպհանալեան Գ., *Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն, Վենետիկ, 1886, էջ 422, 433։ Նույնը՝ 1897, էջ 442—454։*
30. Լեո, *Հայոց պատմություն, հ. 2, Երևան, 1947, էջ 350—351։*
31. Խաչիկ վարդապետ, *Մովսէս Կաղանկատուացւոյ Աղուանից պատմութեան Մայր Աթոռոյս մատենադարանում գտնուած ձեռագիր օրինակները, «Արարատ», 1895, էջ 235—238, 333—348, 388—390, 424—426։*
32. Խաչիկ վարդապետ, *Համեմատական տախտակ «Պատմութեան Աղուանից» Մ. Կաղանկատ-*

վացու և «Գիրք թղթոց» Անանիայի կաթողիկոսի, «Արարատ», 1896, էջ 25—26, 67—71, 125—128, 176—179։
33. Կոստանեանց Կ., Համամ Արևելցի, Վաղարշապատ, 1896։
34. Կ. Վ., Հայոց եկեղեցւոյ յարաբերութիւնը Աղուանից հետ ըստ Վրթանէս Քերթողի դրութեան, «Արարատ», 1896, էջ 443—447։
35. Հացունի Հ. Վ., Մովսէս Կաղանկատուացին կապրէր է դարում, «Բազմավէպ», 1938, էջ 268—276։
36. Հովհաննիսյան Մ., Աղվենի սահմանադիր ժողովի կանոնները և նրանց աղերսը Աշտիշատի կանոնների հետ, ՊԲՀ, 1967, № 4։
37. Հովհաննիսյան Ա. Գ., Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, Երևան, գիրք առաջին, 1957, գիրք երկրորդ, 1959։
38. Ղահրամանյան Կ., «Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի» երկի աղբյուրները (դիսերտացիա), 1974։
39. Մալխասյան Ս. Մ. Կաղանկատվացի, «Մատենագիտական դիտողություններ», Երևան, 1961։
40. Մեսրովպ վ. Տէր-Մովսեսեան, Սոկրատայ Սքոլաստիկոսի Եկեղեցական պատմութիւն, Վաղարշապատ, , 1897, էջ ԺԸ—ԻԳ։
41. Մնացականյան Աս. Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը, Երևան, 1966, էջ 87—240։
42. Մսերեանց Զ., Տեղեկութիւն ի վերայ Ջուանշիր իշխանի և Դաւթակ ճարտասանի, «Ճռաքաղ», 1860, էջ 76—78։
43. Շահխաթունեանց Յ., Ստորագրութիւն կաթողիկէ էջմիածնի և հինգ գաւառաց, էջմիածին, 1842, էջ 330—332։
44. Շահնազարեան Կ., Պատմութիւն Աղուանից արարեալ Մովսիսի Կաղանկատուացւոյ, Փարիզ, 1860, էջ 79—86 (առաջաբան)։
45. Շրումպֆ-Զարպհանալեան, Հայ լեզուի ուսումն, էջ 268—269։
46. Ոսկեան Հ., Մատենագրական քննութիւններ, Վիեննա, 1926։
47. Չամչեան Մ., Պատմութիւն հայոց, հ. Ա, Վենետիկ, 1784, էջ 18, էջ 1046։
48. Պատկանեան Ռ., Հայ մատենագիրների երկասիրութեանց ցուցակը, «Փորձ», 1880, № 1, հավելված, էջ 18։
49. Սմբատյան Շ., Ճշգրտումներ «Աղվանից աշխարհի պատմության» բնագրի մեջ, ՊԲՀ, 1972, № 1։
50. Սմբատյան Շ., Երկու ճշգրտում Մովսես Կաղանկատվացու «Աղվանից աշխարհի պատմության» բնագրում, ՊԲՀ, 1973, № 1։
51. Սմբատեանց Ս., Նկարագիր սուրբ Սանփաննոսի վանաց Սաղիանի և միս վանօրէից և ուխտատեղեաց, Տփղիս, 1896։
52. Ս. Կ. (հավանորեն Ստեփան Կանայան), Աղուանքի պատմութիւն, գրախոսություն Մանանդյանի „Beiträge zur Albanischen Geschichte“ գրքի մասին, «Արարատ», 1897, էջ 117—120։
53. Սողոմոնյան Մ., Արցախի, Ղարաբաղի պատմությունից, «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», Երևան, 1969, № 1։
54. Սվազյան Հ., Մ. Կաղանկատվացու «Աղուանից պատմութեան» աղբյուրները, ՊԲՀ, 1972, № 2։
55. Սվազյան Հ., Աղվանից աշխարհ հասկացությունը ըստ Մ. Կաղանկատվացու, «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1973, № 1։
56. Սվազյան Հ., Աղվանից իշխաններ Ջվանշիրի և Վարազ-Տրդատի իշխանության տարեթվերի հարցի շուրջը, «Լրաբեր», 1973, № 11։
57. Սվազյան Հ., Աղվանքը է—Ը դարերում, Երևան, 1974 (դիսերտացիա)։
58. Ուլուբաբյան Բ., Հայոց լեզվի հյուսիս-արևելյան եզրի և հարակից հարցերի մասին, «Լրաբեր», 1968, № 1։
59. Ուլուբաբյան Բ., Աղվանից աշխարհի պատմությունը, «Գրական թերթ», 1969, № 14։
60. Ուլուբաբյան Բ., Աղվանից թագավորական տան հարցի շուրջը, «Լրաբեր», 1971, № 7։
61. Ուլուբաբյան Բ., Պատմաաշխարհագրական ճշգրտումներ, ԲԵՀ, 1971, № 1։
62. Ուլուբաբյան Բ., Արցախը պատմական աղբյուրներում և պատմագիտական գրականության մեջ, «Երևանի Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի ասպիրանտական գիտ. աշխ. ժողովածու», № 3, Երևան, 1969։
63. Ուլուբաբյան Բ., «Ալբանիա», «Աղվանք», «Առան» տեղանունները, ՊԲՀ, 1971, № 3։

64. Ուլուբաբյան Բ., *Դարձյալ Աղվենի ժողովի գումարման տարեթվի մասին, «Լրաբեր», 1969, № 6։*
65. Ուլուբաբյան Բ., *Դաղի կամ խութավանք, «Էջմիածին», 1971, № 6—7։*
66. Ուլուբաբյան Բ., *Խաչենի իշխանությունը X—XVI դարերում, Երևան, 1975։*
67. Ուլուբաբյան Բ., *Հայոց եկեղեցու Աղվանից թևի սկզբնավորման հարցը, «Էջմիածին», 1976, №№ Դ, Ե։*
68. Փափազեան Վ., *Պատմութիւն հայոց գրականութեան, Թիֆլիս, 1910, էջ 141—143։*
69. Քիպարեան Հ. Կ., *Պատմութիւն հայ գրականութեան, հ. Ա, Վենետիկ, 1944, էջ 210—215։*
70. Օշական Հ., *Մովսէս Կաղանկատուացի, «Սիոն», 1927, էջ 278—280։*
71. Օրմանեան Մ., *Ազգապատում, հ. Ա, Պէյրութ, 1959։*
72. *Адонц Н.*, Армения в эпоху Юстиниана, СПб., 1968, стр. 291—296.
73. Армянская средневековая лирика, Л., 1972 (вступительная статья Л. М. Мкртчяна).
74. *Артамонов М. И.*, Очерки древнейшей истории хазар, Л., 1936, стр. 200.
75. *Артамонов М. И.*, История хазар, Л., 1962.
76. *Давлаанидзе Л. С.*, «История Армении» и «Алванская хроника», как источники по истории народов Закавказья, автореферат, Тбилиси, 1970.
77. *Еремян С. Т.* Моисей Каланкатуйский о посольстве албанского князя Вараз-Трдата к хазарскому хакану Алп-Илитверу. «Записки института востоковедения АН СССР», Л., 1939, т. 7, стр. 129—155.
78. *Еремян С. Т.*, Экономика социального строя Албании III—VII вв., «Очерки истории СССР, III—IX вв.», М., 1958.
79. Известия Императорского Археологического общества, III, 1861, стр. 497—499.
80. *Крымский А. Е.*, Страницы из истории северного или Кавказского Азербайджана (сборник «Памяти акад. Н. Я. Марра»), М.—Л., 1938.
81. *Марр Н. Я.*, Кавказский культурный мир и Армения, СПб, 1915.
82. *Марр Н. Я.*, По поводу русского слова «сало» в древнеармянском описании хазарской трапезы VIII века (Избранные работы, т. V, 1935).
83. *Минорский В. Ф.*, История Ширвана и Дербенда X—XI вв., М., 1963.
84. *Мнацаканян А. Ш.*, О литературе Кавказской Албании, Ереван, 1969.
85. *Тревер К. В.*, Очерки по истории и культуре кавказской Албании, Л., 1959.
86. *Шопен И.*, Новые заметки на древнюю историю Кавказа и его обитателей, СПб, 1866.
87. *Юшков С. В.*, К вопросу о границах древней Албании, «Исторические записки АН СССР», т. 1, М., 1937.
88. *Anassian H.*, Une mise au point relative à l'Albanie Caucasienne (Aluank), „Revue des Etudes Arméniennes", nouvelle sèrie, t. VI, Paris, 1969, p. 299—330.
89. *Bain R.*, *N. Nisler*, Armenian Description of the Holy Places in the seventh century. Palestine exploration Fund quarterly statement, 1896, p. 346—349.
90. *Boré E.*, Nouvelles annales des voyages, t. II, Paris, 1848, p. 53—93.
91. *Boré E.*, Correspondances et mémoires d'un voyageur en Orient, t. II, Paris, 1840, pp. 51—52.
92. *Boré E.*, Histoire de Aghovans par Moïse Galkantouni.
93. *Brosset M.*, Extraits de l'Histoire des Aghovans en arménien par Moïse Caghancatouatsi (dans le iivre: Brosset M., Additions et...pp. 468—494).
94. *Brosset M.*, Additions et éclaircissements à l'histoire de Géorgie, St. Petersbourg, 1851, pp. 468—494.
95. *Dowsett C. J. F.*, The Name and the Role of Sahraplakan xaken, Byzantion 21 (1951), p. 311—321.
96. *Dowsett C. J. F.*, The Albanian Chronicle of Mxitar Gos, XXI/3, 1958.
97. *Kounik E.*, Sur la première expédition Caspienne des Russes-Normands en 944 d'après la chronique inédite de l'arménien Moïse Caghancatoautsi, Bulletin hist. philol. de l'Académie des sciences St. Pétersbourg, 1848 t. IV, 12, 13, pp. 202—204.
98. *Manandian A.*, Beiträge zur albanischen Geschichte, Untersuchungen über Moses der Utier (Kalankatuaci), Leipzig, 1897.
99. *Minorsky V.*, Caucasica, IV, BSOAS, XV/3, 1953, 504—529.
100. *Neumann C. F.*, Beiträge zur armenischen Literatur, München, 1849, S. 1—16.
101. *Neumann K. F.* Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur, Leipzig, 1836.

ել

Ց Ա Ն Կ

ՄՈՎՍԵՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՎԱՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ» ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԵՎ ՏՊԱԳՐԵՐԻ ՏԱՌԱՆԻՇՆԵՐԻ

1. Ձեռագիր	a	№ 1531,	1288—1289 թթ.,	Մատենադարան
2. »	h	» 180,	1730—1737 թթ.,	Անթիլիաս
3. »	d	» 3043,	1839	Մատենադարան
4. »	d^2	» 6466,	1839	»
5. »	g	» 2646,	1761 թ.,	»
.6 »	f	» 4197,	1822 թ.,	»
7. Ձեռագրի լուսանկար	r	» 117,	16-րդ դ. (1500—1600 թթ.)	Բրիտանական թանգարան
8. Ձեռագիր	t	» 2866,	1829 թ.,	Մատենադարան
9. »	m	» 6520,	1835 թ.,	»
10. »	n	» 6547,	1817 թ.,	»
11. »	c	» 2561,	1664 թ.,	»
12. »	e	» 8035,	1848 թ.,	»
13. »	b	» 1725,	1675 թ.,	»
14. Ձեռագրի լուսանկար	l	» 19,	17-րդ դ.,	Լենինգրադ, ակադ. Հ. Օրբելու հավաքածու
15. Ձեռագիր	s	» 8057,	1855 թ.,	Մատենադարան
16. »	z	№№ 2966, 3062, 4284, 4442, 6577,	տարբեր ժամանակներ	»

17. Կ. վ. Շահնազարյանի 1860 թ. Փարիզյան հրատարակության բնագիրը համեմատվել է W տառանիշով, բնագրի ծանոթագրությունները՝ V-ով*:

---

* Աստվածաշնչի վկայությունների ցանկը տե՛ս վերջում:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ

1—1079

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՍ ԱՂՈՒԱՆԻՑ

ԳԼՈՒԽ Ա

Նախերգաճ սակս պատմութեաճ Աղուաճից

Աստուածաստեղծ մարդն առաջին՝ հայրն մեր Ադամ եկեաց ամս ՄԼ և ծնաւ զՍէթ. Սէթ եկեաց ամս ՄԾԵ և ծնաւ զԵնովս. Ենովս եկեաց ամս ՃՂ և ծնաւ զԿայինան. Կայինան եկեաց ամս ՃՀ և ծնաւ զՄաղաղայէլ. Մաղաղայէլ եկեաց ամս ՃԿԵ և ծնաւ զՅարէթ. Յարէթ եկեաց ամս ՃԿԲ և ծնաւ զԵնովք. Ենովք եկեաց ամս ՃԿԵ և ծնաւ զՄաթուսաղա. Մաթուսաղա եկեաց ամս ՃԿԵ և ծնաւ զՂամէք. Ղամէք եկեաց ամս ՃՁԸ և ծնաւ զՆոյ. և Նոյ եկեաց ամս Շ և ծնաւ երիս որդիս՝ զՍեմ, զՔամ և զՅաբէթ։

Եւ յետ Ճ ամի ծննդեան Սեմայ եկն ջրհեղեղն յամի Ո-երորդի կենացն Նոյի։ Եւ լինին յԱդամայ մինչև ցջրհեղեղն ամք ՍՄԽԲ և ազգք Ժ։

---

1 abcr չիք *գլուխ* d *մովսիսի կաղանկատուացւոյ հատոր առաջին* m *պատմութիւն աղուանից ի մովսիսէ վարդապետէ կաղանկատուացւոց հատոր առաջին գլուխ առաջին*

2 gkm չիք *Նախերգան... աղուանից* h չիք *Նախերգան* c *աղաւթից* փխ *աղուանից* gkm *որ ինչ յադամայ մինչև ցնոյ ծնունդք ազգաստրութեանց* a *պատմութեանց*

3 c *Նախաստեղծ* e *առաջի* abcdeghrvs *եկաց* gm *յամս*

4 h *զսեթ* a *էկաց* bchr *եկաց* h *սեթ* m *յամս* km *ենովք* h *զենովս* a *էկաց* bchr *եկաց*

5 d չիք *և*[1] aghkm *զկայնան* b *զկաինան* aghkm *կայնան* b *կաինան* a *էկաց* bhs *եկաց* m *յամս* b *զմաղաղաել* g *զմաղաղայել*

6—8 a *զմաղաղայէղ* b *մաղաղաէլ* g *մաղաղայել* l *մաղաղիէլ* abghlm *ճկէ* a *էկեաց* bchrs *եկաց* l չիք *ամս* m *յամս* bcr *զյարէդ* e *զարէդ* ghlm *զյարեթ* bcers *յարէդ* glm *յարեթ* bhs *եկաց* g *յամս* b չիք *ամս... ենովք եկեաց* cr *յարէդ եկաց ամս ճկբ և ծնաւ զմաթուսաղայ* (r *զմաթուսաղա*) 7 els չիք *զենովք... և ծնաւ* cr *մաթուսաղայ* փխ *զենովք...* m *զենովս* dh *եկաց* cr չիք *ենովք եկաց ամս ճկե* gm *յամս* d *հարիւր վաթսուն հինգ* bdghm *զմաթուսաղայ* bdgms *մաթուսաղայ* 8 a *էկեաց* bhs *եկաց* k *յամս* բոլոր ձեռագրերը *ճկէ* ուղղում ենք ըստ խորենացու l *ղամեք* փխ *զղամէք* a *էկաց* bs *եկաց* gkm *յամս* ackm*ճ*

9 bl *նոյ ամաց շ-ից ծնաւ...* a *էկեաց* hs *եկաց* h *ճճ* d *ինն սուն* hm *զերիս* gklm *զսէմ,* des *սեմ* abchr *սեմ, քամ և յաբեթ.* ուղղում ենք ըստ «Անանուն ժամանակագրության» a *յաբէթ* b *յաբեթ* gkm *զյամբեթ*

10 cr *ծննընդեանն* hl *ծննդեանն* abcr *սեմա* b *ջրհեղեղ* m *վեցհարիւր*

11 bcr չիք *լինին* ahg *լինի* es *յադամայ* bcr *յադամա* b *ցջրհեղեղ* abcehrs *ազգ*

ԳԼՈՒԽ Բ

Գիր ազգաբանութեան Յաբեթի ծննդոցն

Աստանօր յայտարարութիւն սահմանացն Յաբեթի, և զազգաբանութիւն նորին գտցես յիւրում տեղւոջն։ Սահմանք Յաբեթի այս են, զոր Նոյ ետ բաժին. և երդումն իսկ պահանջեաց ի մէջ եղբարցն՝ չզրկել եղբարցն զմիմեանս. ի Մարաց մինչև ցԳադիրովն կողմն հիւսիսոյ և ցգետն Դկղաթ, որ մեկնէ ընդ Մարս և ընդ Բաբելովն։ Եւ որդիք Յաբեթի՝ Գամեր, և ի նմանէ Գամիրք. Մագոգ, և ի նմանէ Կեղտք և Գաղատացիք. Մադա, և ի նմանէ Մարք. Յաւան և ի նմանէ Հելլենք և Յոյնք. Թոբել, և ի նմանէ Թետալք. Մոսոք, և նմանէ Լուրիկացիք. Թիրաս և ի նմանէ Թրակացիք. Քետին, և ի նմանէ Մակեդոնացիք։ Եւ որդիք Թիրասայ՝ Ասքանազ, և ի նմանէ Սարմատք և Րիփաթ և ի նմանէ Սաւրոմատք. Թորգոմ, և ի նմանէ Հայք։

Որդիք Յաւանայ՝ Եղիսա, և ի նմանէ Սիկիլացիք և Աթենացիք. Թարշիշ, և ի նմանէ Վիրք և Տիւրենացիք. և Կիտրիս, ուստի և՛ Հռոմք, և՛ Լատինացիք, և՛ Հռովդացիք։ Ընդամենայն ազգք ԺԵ։

Եւ ի սոցանէ ելին մեկնեցան կղզիք հեթանոսաց, որ են Կիպրացիք։

---

1 ahr չիք *գլուխ* g *երկուս* փխ *բ*

2 a *յափեթի ծննդոց* ls *յաբեթայ որդւոցն* e *յաբէթա որդոցն* cr *յաբեթա որդոցն* gkm *յաբեթի և ծննդոց նորին*

3 l *զյայտարարութիւն* abcehrs *սահմանաց* ah *յափեթի*

4 h *զազգաբանութիւնն* bclrs չիք *յիւրում տեղւոջն* h *յորին* e *յաբէթի* l *այսք* s *զորս*

5—6 k *ետ նմա* m *ի բաժին* km *զերդումն* bcelrs չիք *իսկ* bclr չիք *եղբարցն* m *եղբարց* cr *չըզրկել* a *ցգիգիրովն* dgk *գիգիրովն* l *գադիոն* bcr *ցգադիրոն* es *զգատիրոն* acr *հիւսիւսոյ* e *հիւսիսայ* abcdehlrs *գետն* bcelrs *դկլաթ*

7 bcdelrs *պարսս* փխ *մարս* b *և ընդ բաբիէլօն* e *բաբէլոն* l *բաբիլօն* s *բաբիլոն* cr *բաբելոն* bcehlrs *որդիքն* es *յաբէթի* ah *յափեթի* cs *գամէր*

8 ahgk *նմանէն* bcelrs *մագոկք* bcer *մագա* dg *մարգոյ* m *մադայ*

9 ah *յունան* bl *յովնան* bcelrs չիք *հելլենք և* a *հելլէնք* bclkmrs *թոբէլ* a *թոբէղ* e *թօբէլ*

10—12 ah *թետաղք* cer *թէտալք* s *թետալ* b *թէտաղք* b *մասոք* bcers *լիւրիկացիք* ad *ղուրիկացիք* l *ղիւրիկացիք* abhglm *թիրամ* d *թէրամ* s չիք *թիրաս* bcer չիք *թիրաս և ի նմանէ թրակացիք* h *թիրակացիք* bcelrs *քետեմ և* d *նմանէն* a *մակէդովնացիք* dkm *մակեդովնացիք* e *մակէդոնացիք* abh *թիրասա* cers *գամերայ* փխ *թիրասայ* ahg *ազքանազ* bs *ասքանաս* d *նմանէն* cers *սարմատք* bl *երիփամ* cers *րիփամ* k *երիփատ* w *ռիփաթ* adhgm *երիփաթք* (ուղղում ենք ըստ «Անանուն ժամանակագրութեան») d *նմանէն* bcelrs *սուրոմամք* adhgkm *սուրոմատք*

13 gkm *հայկ*

14 celrs *յօնանայ* b *յովնանայ* adhw *յունանայ* gm *օղիշայ* l *եղեշայ* cers *եղիշայ* b *եղիշա* k *օղիշա* aw *աւղիշայ* (ըստ «Անանուն ժամանակագրության») h *աղիշայ* adhgm *սիլիկացիք* l *սեկեղացիք* bcers *սիկեղացիք* h չիք *և*[1]

15 km չիք *ևևև* adg *նմանէն* b *վիրք և ի նմանէ տիւրենացիք* clrs *տիտենացիք* hs *հռոմք* a *դատինացիք*

16 bclr *հռոդացիք* aehs *ազգ*

17 a *սոցանէն* bcels *նոցանէ* bcelr չիք *ելին* gkm *և մեկնեցան* g *կղզեցիք* e *կղզիքն* dgkm *որք* bcelrs չիք *են*

Ի Կիտիացւոց որդիք Յաբեթի, իսկ որ ի կողմանս հիւսիսոյ են, ազգակից են Կիտիացւոցն, ուստի Աղուանք. և ազգք են, որ ի Հեղայս աշխարհի են յայնցանէ, որ յետոյ փոխեցան անդր, որպէս Այետացիքն, որք բնակեալ են յԱթէնս քաղաքի պատուականն Յունաց և Թեբեացւոց։

Սիդոնացիք էլին պանդխտեցան, որ են ի Կադմեայ որդւոյ Ագենովրայ. և Կարգեդովնացիք են եկք ի Տիւրոսէ։ Իսկ ի խառնակել լեզուացն՝ ելին ի Յաբեթէ ազգք հնգետասան, ի Մարաց մինչև ցՍպարիովն, որ ձգի ցովկիանոս և հայի ընդ հիւսիսի։ Այս է երկիր նոցա՝ Ատրպատական, Աղուանք, Ամազոնիա, Հայք Մեծ և Փոքր, Կապադովկիա, Գաղատիա, Կողքիս, Հնդիկք, Բոսփորիա, Մեովտիս, Դեռիս, Սարմատիա, Տաւրինիս, Սաւրոմատէս, Սկիւթիա, Թրակէ, Մակեդոնիա, Դաղմատիա, Մովղիս, Թեսաղիս, Ղոկրիս, Բիովտիա, Հետաղիա, Ատտիկէ, Աքայիա, Պե-

---

1 ah *կէտարացւոց* gk *կեղարացւոց* bcer *կիտուրացոց* ls *կիտուրացւոց* dmw *կետարացւոց* (ըստ «Անանուն ժամանակագրության») km *յորդւոց* a *յափէթի* es *յաբէթի* h *յափեթի* glm *որք* a *հիւսիւսոյ* h *հիւսիսային* b չիք *են* bcl *և ազգակիցք*

2 cl *կիտուրացւոց* bers *կիտուրացոց* km *քետուրացւոց* adhw *կետուրացւոց* bcr *ազգ* km չիք *են* gl *որք* k *հելաս*

3 m *յայնցանէ* *են* kl *որք* bcelr *անտ* s *անդ* a *այէտացիքն* bcelrs *այիտացիք* m *որ* l *բնակեալք*

4 ah *յափէնս* b *յայթենս* abcdeghklmrw չիք *քաղաքի* (ըստ «Անանուն ժամանակագրության») ah *ի թեբայեցւոց* r *թեբէացոց* bc *թէբէացոց* e *ի թեբացոց* s *ի թէպաէացւոց* klmw *ի թէբէացւոց* (ըստ «Անանուն ժամանակագրության»)

5 dh *սիգովնացիք* bcers *ելեալ* km *ելին և* l *ելեալք* chr *պանտխտեցան* gklm *որք* b չիք *են* ah *կադմենա* l *կաթմա* bes *կադմայ* cr *կադմա* g *յորդւոյ* bcehr *ագենովրա*

6 cers *կարգեդոնացիք* a *կարգէդովնացիք* b *կարքիդոնացիք* l *կարքեդոնացիք* l *եկք են* bcrs *խառնել* l *խառնիլ* km *խառնակիլ* d *խառնակեալ*

7 akm չիք *ի* bcelrs *յաբեթեան* a *յափէթէ* h *յափեթէ* c չիք *ազգք* l *զարմքն* brs *զարմն* e *զարմ* bclr չիք *հնգետասան* ad *հինգասան* ms *մինչև ի* bcelrs *սպերիոն* g *յսպարիովն* adm *սպարիովն* e *ձգեալ* s *ձգէ*

8 g *ցօվկիանոս* ah *ցուկիանոս* km *յովկիանոս* e *ովկիանոսի* cr *ցովկիանոսի* a *հիւսիւսի* b *հիւսուսու* m *և այս է* bcelrs *երկիրն*

9 g *ամազոնիայ* d *ամազօնեա* s *մեծք* adg *փոքուն* cers *փոքու* ah *կապուղիկիա* g *կապուղիկիայ* m *կապատովկիա* d *կապուտիկա* h *գաղաղիայ*

10 h *հընդիկք* g *բոսպորիեայ* ces *պոսպորիա* abkl *բոսպորիա* l *միովտիս* ces *մէովտիս* adm *միաւտիս* bg *միօտիս* h *միստիս* l չիք *դեռիս* b *դեղիս* d *տաւրինիս* bcglr *սարմատիս* *տօրինիս* h *արմատի* l *տօրինիա*

11 l *սարոմատէս* ahm *ըստութիա* g *ստութիայ* e *տարմատին* *տօրինիս* *սարոմատէա* ads *սարմատիս* hg *մակեդովնիայ* km *մակեդովնիա* d *մակեդովնեայ* a *մակէդովնիա* d *դաղմատիայ* e չիք *դաղմատիա* ahgm *մաղխ* d *մաղթ* s *մողղիս* e *մողղին* cr *մողղիս* փխ *մովղիս*

12 adhg *թեսաղիս* dm *թէսաղիս* d չիք *ղոկրիս* bcers *Ծովտիա* l *Ծովտիսս* hg *Բիովտիայ* b *հետաղեա* gs *հետաղիայ* d *հեթաղիա* bl *աքաւէս* cers *աքաւէ* dg *աքիայ* ahw *աքիա* (ուղղում ենք ըստ «Անանուն ժամանակագրության») bcelrs *ալեղենիս* adghkm *տէղինիմ* (ըստ «ժամանակագրության»)

ղենիս, Ակարնէս, Հուպիրիստիմ*, Ղիուրիա*, Ղիքնիտիս*, Ադրիակէ, յորմէ ծովն Ադրիական, Գալիա, Սպանիոյ Գալիա, Իբերիա**, Սպանիա Մեծ։ Աստ կատարին սահմանք Յաբեթի մինչև ցկղզիսն Բրիտանիկեցւոց։ Եւ հային ամենեքեան ընդ հիւսիսի։*

ԳԼՈՒԽ Գ

Թէ որ ազգ գիտէ դպրութիւն

Եւ ի սոցանէ, որ գիտեն դպրութիւն՝ Եբրայեցիք, Լատինացիք, որով և Հոռոմքն վարին, Սպանիացիք, Յոյնք, Մարք, Հայք, Աղուանք։ Եւ են սահմանք սոցա ի Մարաց ընդ կողմն հիւսիսոյ մինչև ի Գադիրովն, որ ձգին ի Պարգամիդոս գետոյ մինչև ի Մատուսիա, որ է Իլիոն։

Իսկ կղզիք՝ Սիկիլիա, Եւբիա, Ռոդոս, Քիոս, Ղեսբոս, Կիթերա, Զակիւնթոս, Կեփաղենիա, Իթակէ, Կորկիրիա և Կիւղադէս, և մասն մի յԱսիայ, որ կոչի Յովնիա. և գետն Դկղաթ, որ մեկնէ ի մէջ Մարաց և Բաբելովնի։ Այս են սահմանք Յաբեթի։

1—4 bcrl *ակարնեա* es *ակարնիա* bcelrs *հիւտերիա* h *հուպիրիստիմ* bclr *ադիւրեա* g *գիուրիայ* es *ադիւրիա* b *լքնի տիս* celrs *դքնիտիս* d *դիքնիտէս* g *ծովն* cr *գաղիա* dhg *գալիայ* bcelrs *սպանոյ* km *սպանիոյ* d *սպանւոյ* g *սպանիաայ* g *իբերայ* ahkm *իբիրա* bcelrs *եւբերի* d *իբրասպանիա մեծ* abdelgsh *կատարի* ah *յափեթի* e *յաբէթի* c *ցըկղզիսն* celrs *բրատանիկեցոց* b *բրտանիկեցոց* d *բերտանիկեցւոցն* ah *բերտանիկեցւոց* b *ամենիքեան* a *ամէնէքեան* a *հիւսիւսի*

5 ahr չիք *գլուխ*

6 a *թե* km *ազգ են որ գիտեն* d *դիտեն* km *զդպրութիւն*

7 ag *սոցանէն* egkl *որք* gkw *զդպրութիւն* h *եբրաեցիք* a *էբրայեցիք* e *եբրայէցիք* բոլորը *ղատինացիք* ըստ «Անանուն ժամանակագրության»

8 a *հոռոմք* h *հռոմք* (h չիք *եւ են սահմանք սոցա)* «Անանուն ժամանակագրությունը» չունի *աղուանք*

9 bclr *սահման* g *կողման* a *հիւսիսւոյ* h չիք *ընդ* cr *ընդ հիւսիսոյ* abcdegklrsw չիք *մինչև* a *ցիղէգիրովնա* g *ցգիգիրովնայ* d *ցիդեգերեւնայ* e *ցգադերոնէ* bclr *ցգադիրոնէ* m *ցգիդիրովնա* h *ցդեգիրովնայ սահմանն որ ձգի*

10 gm *պարգամիտոս* er *պարտամիտոս* d *բարկոմիտոս* bl *պարտամիդոս* c *պատրամիտոս* h *պարգամադիոս* a *ցմաստոսիս* bclr *ցմաստոսիա* hd *ցմաստիոսիս* e *մաստոսեա* d չիք *է* bcelr *լիոն* gkm *լիովն* ah *դիովն* dw *եղիովն* k *լիովն*. ուղղում ենք *իլիոն*

11 g *կղզիքք* b *կղզի* adhkm *սկղիա* g *սկղիայ* b *սիկլիա* lkm *բիա* g *և բիայ* e *և բիա* w *եւբիս* hkm *գոդոս* փխ *ռոդոս* b *և հոռդէս* clr *հոռդէս* e *և հոռդոս* բոլորը *ղիբնոս*. ուղղում ենք ըստ «Ժամանակագրության» *ղեսբոս* cgr *կիթերայ* d *զինեկեթէոս* bcer *զանկենթ ոս* l *զանկենդոս* a *զինկեթեոս* h *զինկեթէոս*

12 adh *կափաղանիա* bclr *կափաղենի* e *կափաղէնիա* բոլորը *իթրակէ*. ուղղում ենք *իթակէ* bl *կորկուրիա* cer *կուրկուրիա* g *կարկիւրիայ* a *կարկիւրիա* h *կարկիւրա* m չիք *և*[1] adgkmw *կեղադէմ*. ուղղում ենք ըստ «Անանուն ժամանակագրության» *կիւղադէս* cr *կիսադէս* l *կիղադէս* b *կիղդէս* e *կիատէս* a *կեղադէմ* a *յեսիա* w *ասիոյ* d *յեսեա* h *եսիայ* gkm *յեսիայ* bcel *ձեսիայ*. ուղղում ենք *յԱսիայ*

13 bcgr *յովտնիայ* bcer *դկլաթ* l *դըկլաթ* bclr *ի մարաց և ի մեջ բաբելոնի* l *բաբիլոնի* w *բաբելոնի* r *մարաց*-ից հետո... *դարձի* նոր ձեռագրով e չիք *մեջ* a *բաբէլովնի*

14 l *այսք* e չիք *և... սահմանք* a *յափէթի* e չիք *յաբեթի* h *յափեթի*

* *Ըստ Անանուն ժամանակագրության՝ Ակաթնէա, Հէպիրոտիս, Իղիւրիս, Ղիքինիտիս։*

** *Ըստ Անանուն ժամանակագրության՝* իբերացիք:

Սեմ կալաւ զկողմն արևելից երկրին, և Քամ՝ զկողմն հարաւոյ, և Յաբեթ զկողմն արևմտից և հիւսիսոյ, ուր Աղուանք են և ծովն Կասպից։ Ծագք երկրի արևելք. և ի կողմն արևմտից երթան հասանեն ազգքս այս մինչ ի Տրապիզոնտ։

Իսկ որ ի Յաբեթէ մինչև ցՏիգրան՝ թագաւորք ԽԴ և կողմանց Պարսից թագաւորք յԱրշակայ մինչև ցԱրտաւան՝ ԺԴ և ամք ՆԾ։

ՑԱրտաւան սպան Արտաշիր ի Սասանեան Ստահրաց և եբարձ զթագաւորութիւնն Պարթևաց, որք Պարսից և Ասորեաց տիրեցին ՄԾԲ ամօք յառաջ քան զգալ կենարարին մերոյ Քրիստոսի և յետ դարձի գերութեանն Հրէից ի Բաբելովնէ ՄՀ ամաւ։ Եւ ի նոյն Պարթևաց, որք ի Վաղարշակայ մինչև ցԱրտաշիր՝ Կռամշապհոյ որդի, թագաւորք Հայոց՝ ԻՁ, ամք՝ ՈԻ։

Աստ բարձաւ թագաւորութիւնն յԱրշակունեաց և հայրապետութիւնն ի ցեղէ սրբոյն Գրիգորի։ Իսկ եթէ յաղագս Բագրատունեացն կամիցիս գիտել՝ Պարոյր՝ որդի Սկայորդւոյ, կոչէր Հրաչեայ՝ թագաւոր Հայոց, որդի Հայկայ, որ խնդրեաց յարքայէն Բաբելացւոց զմի ոմն ի գերելոցն Հրէից՝ Շամբաթ անուն, զոր ածեալ բնակեցոյց յերկրին Հայոց մեծաւ պատուով։ Ի սմանէ սերեցաւ ազգն Բագրատունեաց ի նուաղել մեծազոյն ազգին Յաբեթականի։

---

1 a սէմ e չիք սեմ... յետ դարձի (տ. 9) b զկողմ l յարևելից b արևելու bclr երկրի glkmw չիք և[1] agh հարաւու

2 bcr զկողմ r յարևմտից acr հիւսիւսոյ h հիւսոյ h աղուանքն blr և փխ ուր g ծովն adhl կազրից bcgk կասբից

3 km և ծագք km ընդ արևելս bcl կողմ a էրթան abcglr ազգս m ազգք m այսոքիկ

4 bcl մինչև a չիք ի c տրապիզոնա br տրապիզոն aeghkmw տրապոն d տրապօն

5 km որք abcdhr չիք ի a յափէթէ h յափեթէ gkm քսան և չորս (km չորք)

6 a յարշակա gkm տասն և երեք d տասն և չորս

7 l եսպան h զարտաշիր ckm չիք ի bclkmr ստահրացի w ստահրայ aw զթագաւորութիւն

8 bclr ասորոց km ասորւոց l տիրէցին bclr ամով

9 c չիք յառաջ... մերոյ h կենարին b զգալ c յիսուսի քրիստոսի bcdew գերութեան r գերութեան... արշակու (9—12)

10 cl հրէիցն a բաբէլովն b բաբէլոնէ lw բաբիլոնէ gk ամօք bclr ամով bcr չիք է[2] r արշակու

11 gk իսկ ամք

12 bcdekr թագաւորութիւն c արշակունեան h արշակունեաց cdekmrw հայրապետութիւն

13 cr ցեղէն a եթե bclr սակս փխ յաղագս d կամեցիս

14 a պատիւր սկաորդի w պարոյր սկայորդի կոչեցեալ g պարոյր հսկայ որդի կոչիւր km պարոյրս որդին սկաորդի կոչիւր (m կոչիուր) bcr պարոյր սկաորդի կոչէր հրաչէ (b սկայորդի) l պարոյր ըսկայորդի կոչիւր հրաչէ h պատիւր հսկաորդի de պատիւ իւր սկաորդի (d հսկա որդի) ուղղում ենք ըստ խորենացու. գիրք առաջին գլ. իբ cr հրաչէ km չիք որդի հայկայ

15 a հայկա h հայկեա cr բաբէլացոց b բաբէլացոց hl բաբիլացւոց e չիք գերելոցն... յաբեթականի (տ. 18) bcr հրէիցն

16 adehw շբաթ l ածել bclr ի հայոց երկրին

17 dgw նուազիլ km նուազիլն h նուազել

18 a աբեթականի h ափեթականի

ԳԼՈՒԽ Դ

Կարգելն Վաղարշակայ զնախագահութիւնն Աղուանից

Աստ սկիզբն առնու նախագահութեան Աղուանից. զի յսկզբանն աշխարհագործութեան մարդկութեանս, որ զմեծ լերամբն Կաւկասու բնակելոցն, չունիմք ինչ ասել զստոյգն ի պէտս լսողաց մինչև ցՎաղարշակ արքայն Հայոց, որ ի կարգելն իւրում զհիւսիսայինսն, կոչեաց զվայրենի եկամուտ ազգս, որ ի դաշտին հիւսիսոյ, կա՛մ որ զստորոտովն Կաւկասու, կամ ի հովիտս, կա՛մ ի խորաձորս՝ զհարաւով մինչև ցմուտս դաշտին, պատուէր առնէր զաւազակութիւն և զմարդադաւութիւն թողուլ և հարկաց արքունի հնազանդ կալ։ Ապա կարգեաց նոցա առաջնորդ և վերակացուս, յորոց գլխաւոր ումն ի Սիսական տոհմէ Յաբեթական ծննդոցն կարգի հրամանաւ Վաղարշակայ, Առան անուն, որ ժառանգեաց զդաշտս և զլեռինս Աղուանից՝ ի գետոյն Երասխայ մինչև ցամուրն Հնարակերտ։ Եւ աշխարհն յաղագս քաղցրութեան բարուց նորա անուանեցաւ Աղուանք, զի աղու ձայնէին զնա վասն քաղցրութեան բարուցն։ Ի սորա՝ Առանայ ծննդոց, ասեն, արք անուանիք և քաջք կարգեցան կողմնակալք բիւրաւորք ի Պարթևէն Վաղարշակայ։ Եւ ի սորա զաւակէ, ասեն, սերեալ զազգս Ուտէացւոց, Գարդմանացւոց և Ծաւդիացւոց և Գարգարացւոց իշխանութեանց։

Այս մինչ ցայս վայր ցուցումն ազգաբանութեանց։

---

1 ah չիք գլուխ

2 adcelrw ի կարգելն զնախագահութիւնն աղուանից վաղարշակայ (cder զնախագահութիւն a վաղարշակա w զնախարարութիւն) em ի կարգելն վաղարշակայ զնախագահութիւն աղուանից (m չիք ի) g կարգելն զնախագահութիւն աղուանից ի վաղարշակայ h ի կարգելն զնախակարգութիւնն աղուանից վաղարշակա

3 bcer աստի d անդ a յանսկզբանն d յանսկզբնականն bcerl առնին adghw առնէ abcdelrw նախագահութեանն gkm չիք աղուանից bcr յսկզբան klm ի սկզբան r յսկզբան lr աշխարհագործութեանն w յաշխարհագործութեան

4 bm կովկասու

5 w չունիմ m ստոյգ bcelr ի պէտս լսողաց զստոյգն h պետս

6 k արքայ km կարգել ar զհիւսիւսայինսն bm զհիւսիսային

7 celr ազգսն b ազգն bcdehlr չիք որ l չիք ի bcelr դաշտէն e հիսիւսոյ acr հիւսիւսոյ bdghkm կովկասու

8 km կամ որ ի հովիտս e հովիտսն km և ի փխ կամ ի blr ցհարաւով bcelr ի մուտս

9 a մարդադաւանութիւն ch զմարդադաւութիւնն l մարդաւութիւն aghkm հարկուց

10 cer և ապա g ապայ clkrw առաջնորդս

11 h յորց bcelr սիսականն a յափէթական bclr յաբեթականն e յաբէթական m ի յաբեթական h յափեթական c ծընընդոց b ծնընդոց

12 a հրամանով celr հրամանաւն bcelr զեռան փխ առան g յանուն

13 aghkmw գետէն a երասխա a մինչ

14 adeghlr անուանեցան

15 gm վասն զի a ձայնեին clr և ի սորա d չիք ի սորա... ազգաբանութեանց (տ. 19) bcr ծնընդոց

16 km առան cer չիք առանայ ah առանա bcrl ասեն առան։ միայն er ունեն արք km անուանի adghw անուանիս m քաջ adgw քաջս km կարգեցաւ km կողմնակալ adegw կողմնակալս adghw բիւրաւոր a պարթեւն

17 ah վաղարշակա amw զաւակէն m զազգ bcer ուտիացոց

18 ah գարդմացւոց e գարդմանացոց e ծովտիացոց adghkmw չիք և ծավդիացւոց և գարգարացւոց r ծովդիացոց գարգարացոց e իշխանութեանցն

ԳԼՈՒԽ Ե

Ցուցումն բերմանց եւ պարարտութեանց սահմանացն Աղուանից, թէ զինչ ունի ի պէտս մարդկան

Բարեվայելուչ և ցանկալի է աշխարհն Աղուանից ամենագիւտ շահիւք և բարձրաբերձ կոհակօք Կաւկասայ։ Եւ գետն մեծ Կուր հեզաահ զնացիւք բերելով յինքեան ձկունս մեծամեծս և մանունս՝ ճեմելով գայ անցանէ անկանի ի ծովն Կասպից. և որ շուրջ զնովաւն են դաշտք, գտանի ի նոսա հաց և գինի շատ, նաւթ և աղ, ապրեշում և բամբակ, անբաւ ձիթենիք։ Եւ հատանի ի լերանցն ոսկի, արծաթ, պղինձ և դեղնախունկ։ Եւ որ ինչ վայրենիք՝ առիւծ, ինծ, յովազ, ցիռ։ Եւ ի թռչնոց յոլովից՝ արծուիք և բազէք և նմանք նոցին։ Եւ մայրաքաղաք ունի զմեծն Պարտաւ։

ԳԼՈՒԽ Զ

Գիտութիւն երեւման աստուծոյ մերոյ մերոցս արեւելիցս. պատմութիւն ճշմարիտ

Առավել քան զնախագահելն Առանայ ի Վաղարշակայ տանս Աղուանից այլ ինչ ոչ գտաք մինչև ցքաջն Վաչագան, որ միանգամայն տիրեաց կողմանցս Աղուանից։

Իսկ ի հասանել ժամանակի երևման արեգականն արդարութեան և յայտ ելանել փրկութեան մերոյ անքնին էութիւն, լոյս փառաց և էութեանն

---

1 ah չիք *գլուխ*

2 cr *յաղագս* փխ *ցուցումն* b *ցուցու* e չիք *և պարարտութեանց* b *պարարտութեան*

3 k չիք *թէ* b չիք *զինչ* (ջնջված)

4 bclr *ի բարձրաբերձ*

5 abcdeghlr *կոհակացն* ah *կաւկասա գաւանս* d *կովկասա գաւանդ* g *կովկասու գաւանս* km *կովկասայ* w *կաւկասու աղուանս* celr *գետ* d *հեզահաս*

6 abcdehklrw *յինքեանս* k *զձկունս*

7 glm *և անկանի* g *ծօվն* h *անցանի* փխ *անկանի* abcghr *կասբից* l *կազբից* bcmr *զնովաւ* d *է* փխ *են* k *գտան*

8 b *նօթ* h *իւղ* փխ *աղ* bcelr *ապրիշում* gk *և անբաւ* bcdelr *ամբաւ* bcelr *ձիթենի*

9 belr *երկաթ* փխ *արծաթ* cr չիք *արծաթ* cr *պղինձ երկաթ*

10 abghlw *վայրենիք ինչ* a *առեւծ* behkrw *ինձ* gk *և ցիռ* bl *ցիռ արծուիք և թռչնոց* (l *թռնոց*) *յոլովք և բազէք* cer *յոլովք* d *արձուիք*

11 r չիք *և*[1]

12 ahr չիք *գլուխ*

13 hkm *երևմանն* b *մերոց* փխ *մերոյ* r *մերոյս*

14 bcer *արևելեաց* l *արևելեայցս* k *արևելեայց* d *արևելից* r *արևելեացս* agkmr *պատմութիւն ճշմարիտ.* բնագրի սկզբում է

15 bcelr չիք *քան* bcelr *նախագահութեանց* k *զնախագահիլն* abcehr *տանս* d *Վաղարշականս* (չիք *տանս*) ah *վաղարշակա* e *տասն* փխ *տանս*

16 cr *ցքաջն* k *Վաչական* h *վարչական* bcel *միանգամ* r *միանկամ*

18 l *հաստանել* d *հասանիլ* cmr *երևմանն* d *արեգական*

19 bcghlrw *անքննին* cm *էութիւնն* w *էութեան* h *յէութիւն* bcelmr *լոյսն* e *էութեան* w *և էութեան*

հօր ծագումն՝ զտնօրինականն կատարեալ զամենիցս, ամենայն եւ յէութեանն նստաւ փառս, ուստի ոչն էր մեկնեալ։ Ե՛ւ զսուրբ և՛ զցանկալի աշակերտսն իւր առաքեաց քարոզս տիեզերաց. որով և մերոցս արևելեայցս վիճակեցաւ սուրբ առաքեալն Թադէոս։ Սա եկեալ ի Հայս՝ յԱրտազ գաւառ. անդ առնու վախճան մարտիրոսութեան ի Սանատրկոյ արքայէն Հայոց։

Եւ աշակերտ նորին սուրբն Եղիշայ դառնայ յԵրուսաղէմ և պատմէ զանճառելի նահատակութիւնն առաքելակցացն նորա։ Անդանօր յազգմանէ սուրբ հոգւոյն ձեռնադրի Եղիշայ ի ձեռաց սրբոյն Յակովբայ՝ եղբօրն տեառն, որ էր առաջին հայրապետ Երուսաղէմի։ Եւ վիճակ առեալ իւր զարևելս՝ ճանապարհ արարեալ յԵրուսաղէմէ ընդ Պարսս՝ մտանէ ի Մասքութս, խոյս տուեալ ի Հայաստանեայցն։ Սկիզբն առնէ քարոզութեան ի Չողայ և ի տեղիս տեղիս զբազումս աշակերտեալ՝ ծանոյց զփրկութիւնն։

Անտի եկեալ յՈւտի գաւառ՝ ի Սահառն քաղաք երիւք արամբք աշակերտելովք, որոց հարազատ անօրէնք ոմանք զկնի եկեալ՝ մի յաշակերտելոցն ընկալաւ ի նոցանէ զնահատակութեանն վախճան։ Եւ երկուցն թողեալ զերանելին Եղիշայ գնացին զկնի ամբարիշտ և խողխողիչ արանցն։ Իսկ սուրբ հայրապետն եկեալ ի Գիս՝ կանգնեաց եկեղեցի և մատոյց զանարիւն պատարագ։ Յայսմ տեղւոջ եղև սկիզբն արևելեայցս եկեղեցեացս մայրաքաղաքաց և լուսաւորութեան տեղի։ Եւ անտի ան-

---

1—2 bcelr *զտնօրինականսն* km *զամենեցուն* km չիք *ամենայն* adghw *յէութիւնն* bcer *յէականն* l *յէական* km *նստաւ յէութեանն փառս* dw *ի փառս* bclr չիք *և զսուրբ*

3—4 adgkmhw *աշակերտս* l չիք *իւր* bcelr *որոյ* adgw *որում* bcelr *ի մերոցս* abcdgrw *արևելեացս* km *արևելեայց* a *էկեալ* abcdeghlrw *հայք*

5—6 bcer *գաւառի* clr *անտ* ad *վաղճան* gkm *զվախճան* bcer *արքայէ*

7 k *նորա* bcrw *եղիշէ* bcr *դառնա* abcdeglr *երուսաղէմ*

8 l *զքանչելի* փխ *զանճառելի* b *նահատակութենէն* adew *նահատակութիւն* l *առաքելականաց* b *առաքելակցայց* cerw *առաքելակցաց* delr *անդանօր* h *ազգմանէ*

9 b չիք *սուրբ* er *հոգոյն* r *հոգոյն ձեռաց* bcelrw *եղիշէ* e չիք *ի* bcegklr *յակոբայ* m *յակովբայ* a *յակովբու* h *յակոբու* r *յակոբա* adeghkmw *եղբօր*

10 celr չիք *էր* b *յառաջին* bcelr չիք *և* belr *իւր առեալ*

11 bcdegklmw *երուսաղէմի* a *յէրուսաղէմէ* bcelr *ի պարսս* d *մտանեալ* acdeglm *մազքութս* w *մազութս*

12 abcdegr *հայաստանեացն* km *հայաստանեայց* km *և սկիզբն*

13 bcr *չոլայ* l *չոլա* ekmw *չողայ* h *չողա* d չիք *և* acdg չիք *ի* r *տեղիս* բառից մինչև գլխի վերջը չունի: c *բազումս* b *բազում* m *ծանուցանէ* bkw *զփրկութիւն* e չիք *զբազումս... զփրկութիւն*

14 adh *անդի* h *ուտի* m *սհառն* k *սրհառն* ad *սոհառն* h *սոհան* abdeh *երիս* adeghkw *անձամբք* m *անձամբ* l *աշակերտովք* a *աշակերտելաւք* d *աշակերտելեօք* hw *աշակերտելօք*

15 m չիք *հարազատք* bl *մինն* m *յաշակերտոցն* k *յաշակերտացն*

16 kw *զնահատակութեան* m *զնահատակութիւնն* ad *վաղճան* bcl *զվախճան* cl *երկուքն*

17 ckl *եղիշա* bgw *եղիշէ* d *զեղիշայ* adeghkmw չիք *ամբարիշտ և* b *ի չարանցն* փխ *արանցն*

18 k *զեկեղեցի* h *եկեղեցիս*

19 bcl *զանարատն* փխ *զանարիւն* km *պատարագն* k չիք *յայսմ... տեղի* (k համարում է գրիչների ներմուծություն) acgh *արևելեացս* b *արևելեցեաս*

20 bcdlmw *եկեղեցեաց* abg *անդի* c *յանտի* e չիք *անտի... ժամանակս* (էջ 9 տ. 5)

ցեալ ընդ դաշտակն Ջերգունի՝ ի տեղի զոհարանի դիւցամոլ կապաշտիցն. անդ էառ զնահատակութեան պսակն։ Եւ անյայտ իմն է, եթէ յորմէ իմեմնէ եղև ելք իրացն. և անդէն ի գուբ մի մահապարտաց ընկեցաւ պատուական նշխարքն և ծածկեցաւ ի տեղւոջն, որ կոչի Հոմէնք, բազում ժամանակս։

ԳԼՈՒԽ Է

Գիւտ նշխարաց առաքելոյն լուսաւորչին՝ սրբոյն Եղիշայի

Ոչ էր պարտ ծածկել ճշմարտութեանն և ընդ փակմամբ լինել լուսոյ։ Յետ բազում ժամանակաց երևեալ երկիւղած արանց ոմանց տեսլեամբ գան միախումբ ժողով ի տեղի գբին և անդ տեսանեն ոսկերս յոգունս շեղջակուտեալս. և առհասարակ տարակուսեցան, սակայն հանին, դիզեցին և հսկեցին յաղօթս զգիշերն զայն։ Եւ եղև յառաւօտուն շարժումն մեծ, մինչև որ անդն կային անկանել յերկիր։ Եւ եկն հողմ սաստիկ յանապատէն, ցիր և ցան զանսրբոցն հոսեաց զոսկերսն ընդ դաշտ ամենայն. և մնաց միայն ի տեղւոջն առաքելականն այն նշխարք, զորոյ զգլուխն միայն մեծահաւատ ոմն Ստեփաննոս քահանայ Ուռեկան գեղջ յափշտակեալ ի միջոյն, աճապարեալ յերիվար իւր՝ ի բաց գնաց։ Եւ շարժեալ բազմութեանն զկնի նորա. մառախուղ խաւարային շանթիւք ընդ մէջ անցեալ՝ զարհուրեցոյց զնոսա, որք դարձան ի բանակն։

---

1 bcl *ի* փխ *ընդ* bl *զարգունի* c *զարգունի* k *ձերգունի* h *զերկունի* bcl *զոհարանաց* w *զոհարանացն*

2—3 cl *անտ* a *եառ* a *եթե* m *թէ* ag *յորում է իմնէ* bcl *յումմէ* փխ *յորմէ իմեմնէ* km *յորում* փխ *յորմէ իմեմնէ* dw *յորում տեղի* h *եթէ իմնէ եղեւ յորում է* m *եղեն* bcl *զելս* cl *անտէն* bcl *գուբս* bcl չիք *մի* bch *մահապարտացն* km *ընկեցան*

4 bcl *պատուական նորա* (c *պատուականն*) abdgh *նշխարք* c *նըշխարք* km *ծածկեցան* adeh *տեղւոջ* c *տեղոջն* ch *հոմենք* cgkm *ի բազում*

6 ach չիք *գլուխ*

7 bclr *լուսաւորչին. արեելից* km *արեելեայցս* b *եղիշէի*

8 k *է* glkmw *ծածկիլ* d *ըստ* փխ *ընդ* ce *փակմբ* cdkl *լինիլ* m *լուսոյն*

9 km *երևեալ նորա* cer *երկեղած* abcdeghlrw չիք *ոմանց*

10 mw *ժողովով* adghw *գբի* km *գրոյն* cer *և անտ* l *անտ* m *և* փխ *անդ* k *անդ և* adhw չիք *և* gkm *զոսկերս* a *յոքունս* acdmh *շեղջակուտեալ*

11 e *և դիզեցին*

13 m *որք* clr *անտն* d *անդ* m *անդր* dcl *անկանիլ* bcelr *եկեալ* hkl *հողմն* bcer *յանապատին* l *յապատին* d *յանապատէ*

14 m *ցան արարեալ* w *ցան արար* c *զանսըրբոցն* adghkmw չիք *հոսեաց* dh *ոսկերսն* agm *ոսկերս* w *զոսկերս* m չիք *և*[2]

15 bcr *տեղոջն* ahw *գլուխն*

16 cr *ստեփաննոս* cer *յուռական* b *ուռական* k *յուռեկան* l *յուռուկան* km *գեղջէ*

17 km *միջոյ և* (k չիք *և*) a *յերիւար* celr *յերիվարն* h *երիվար* w *բազմութեան* ad *բազմութիւնն*

18 b *խաւային* agkmw չիք *շանթիւք* h *անցեաւ*

19 km *որք և*

Եւ տեսլեամբ յայտնեալ սրբոյն Եղիշայի տարան հանգուցին զնշխարս նորա, ուր եդաւ գլուխն յաւանին Ուռեկան՝ ի ձեռն սրբոյ քահանային Ստեփաննոսի։ Եւ ապա անտի փոխեցին ի Ներսմիհրայ սուրբ ուխտն, որ այժմ կոչի Ջրվշտիկ ի փառս տեառն Աստուծոյ ամենակալի։ Իսկ յետ բազում ժամանակաց բարեպաշտն Վաչագան՝ Աղուանից արքայ, կանգնեաց սիւն ի գբի նահատակութեանն Եղիշայի։ Եւ սեննկապանն արքայի մենակեաց եղեալ ի վերայ սեանն՝ կատարի

ԳԼՈՒԽ Ը

Ըստ կարգի զրոյցք յԱռանայ մինչև ցՈւռնայր՝ Աղուանից արքայ եւ ցՏրդատ Հայոց արքայ, ոչ զտաք, այլ հարեւանցի գրեցաւ, որ ինչ ի պէտս էր, տեղեակ լինել

Յոյժ ցանկալի էր ըստ կարգաց գտանել զպատմածս, որ ինչ յԱռանայ նախագահութենէն ցայսր գործք։ Բայց արևելեայցս բազմազգութիւն մատենից և կտակարանաց հրկիզութիւնք ամբոխեալ ցուցանեն զորպէսն։ Սակայն յայսմ վայրի նպաստաւորէ մեզ Քերթողահայրն Մովսէս զպատերազմելն Արտաւազդայ ընդ Հռովմայեցիսն։ Վասն զի ի գումարելն նորա զբիւրաւորսն Ատրպատականայ անդ կոչեաց զհզօր ազգս լերինն Կաւկասու և զզօրս Աղուանից և Վրաց և խաղաց ի Միջագետս. և սոցին ուժով հալածեաց զզօրսն Հռովմայեցւոց։

1—2 g զնշխար adgh եդեալ h զգլուխն km եդեալ էր w էր (փակագծում) km յաւանն w ի յաւանին a ուռնեկան bcelr ընդ ձեռն

3 acr ստեփաննոսի ag անդի bclr Ներսմիրհա gkm ներսմերհա e Ներսմիհրան ah Ներսմիրհայ

4 cer Ջրվշտիկ որ նոյն ինքն է (e չիք է) եղիշա։ (e եղիշա) առաքեալն ի փառս

5 abdhl բարեպաշտ k վաչական bcelr չիք աղուանից արքայ

6 gkm զսիւն adegkw գբի m գբի անդ dew նահատակութեան gkm չիք եղիշայի w եղիշէի a սեննակապանն

7 adgkmw մէնակեաց r միայնակեաց

8 achr չիք գլուխ

9 ber զրուցք b յառանա

10 abceg տրդատ r տրտատ a արքա

11 e չիք տեղեակ լինել l լինիլ

12 e կարգի aghkmw գիտել փխ գտանել e ոչ ինչ bc յառանա d յաւանայ

13—15 b նախագահութէնէն dew ցայսօր adeghrw արևելեացս abcdeghmlrw բազմազգութիւն ամբոխեալ (elr ամբոխակ) ցուցանէ (c ամբոխացուցանէ) (d ամփոփեալ) զորպէսն (c չիք զորպէսն) (d զսպասն) և կտակարանացն (l զմատեան և կտակարանաց cer զմատենից և զկտակարանաց d կտակարանացս) հրկիզութիւնք (bcelr հրկիզութիւն) km բազմազգութիւն և կտակարանացն հրկիզութիւնք ամբոխեալ ցուցանեն (k ցուցանէ) զորպէսն ուղղում ենք ըստ Խորենացու h բազմազգութիւնն el նպաստաւորէ մեզ յայսմ վայրի h նպաստաւորի

16 l զպատերազմիլն bch արտաւազդա l հռօմայեցիս cds հռոմայեցիսն b հռոմայեցիս km հռովմայեցիս h զգումարելն

17 m զբիւրաւորս h զբիւրաւորն a ատրապատականա elrsw ատրապատականաց h արտպատականայ crs անտր beklm անդր bcdelr ազգն s ազգսն

18 cers որ ի լերինն bcdegkrsm կովկասու bcelmr չիք և²

19 a ըզզօրսն m զզօրս l զհռօմայեցւոցն զօրս b զհռոմայեցոց զօրս cers զհռոմայեցիսն և զզօրս նոցա

Իսկ ի շահատակելն Արտաշեսի ի վերայ Երուանդայ էր նա ի սահմանս Աղուանից՝ յՈւտի գաւառի։ Թողու անդէն զզօրսն և ինքն գնայ յիւր քաղաքն։ Եւ եկեալ Արտաշէս միաբանէ զզօրսն Աղուանից ընդ ինքեան և ելանէ առ ափն ծովակին Գեղամայ, և սրբօք վանէ զԵրուանդ, և ինքն տիրէ Հայաստանեայց։

Զայսու ժամանակաւ միաբանին Ալանք լեռնականօքն ամենեքումբք, մասն ինչ և ի Վրաց, և մեծաւ ամբոխիւ տարածանին յերկիրն Հայոց։ Ժողովէ և Արտաշէս զզօրս իւր ընդդէմ նոցա և բանակի առ Կուր գետով։ Սաստականայ պատերազմն, ըմբռնի արքայորդին Ալանաց ի ձեռս Արտաշեսի։ Եւ վասն այսորիկ զօրիորդն Սաթենիկ առնու կին Արտաշէս և դառնայ խաղաղութիւն հաստատեալ։ Վախճանի հայրն Սաթինկայ, և այլ ոմն բռնացեալ թագաւորէ և զեղբայրն նորա հալածէ։ Եւ դայեակն Արտաշեսի Սմբատ եկեալ զօրու մեծաւ՝ վանէ զբռնացեալն և տիրել տայ եղբօրն Սաթինկայ հայրենի աթոռոյն և դառնայ ինքն մեծաւ աւարաւ և բազում գերեօք ի Հայս։ Բնակեցուցանէ զգերեալսն ի գաւառին Շաւարշան, որ է Արտազ գաւառ։ Եւ նախարարութիւն Առաւեղեան տոհմին յազգէ Սաթինկայ է կարգեալ, որ և ի ժամանակս մեծին Խոսրովու՝ հօրն Տրդատայ խնամեցաւ ընդ ումեմն առն քաջի ի Բասլաց եկելոյ։

---

1 h *իսկ շահատակելն* cdr *արտաշէսի* ks *արտաշիսի* abehlrs *արուանդայ* c *արուանդա* h *է նա* m *սա* փխ *նա* h *ի սահմանս*

2 l *անտէն* celrs *զօրս* bcelrs *գնաց ինքն* d *գնաց* adg *իւր*

3 adghkmw *քաղաք* adghkmw *զզօրս*

4 km չիք *և*[1] d *զերվանդ*

5 bcelsr *տիրեաց* abdeghrsw *հայաստանեաց*

6 բոլոր ձ.ձ. *ազուանք*. ուղղում ենք ըստ խորենացու b *լեառնականօքն* brs *ամենայնիւ* el *ամենայնիւք* a *ամենէքումք*

7 gkm *և մասն ինչ* hw *և մասն ինչ էր* es *տարածանէին* d *տարածանեն* a *յերկիրս* d *ի յերկիրն* es *յերկինս*

8 bcelrs չիք *և*[1] b *արտաշես* bs *զզօրսն* c *զըզօրսն* b *գետովն*

9 l *և սաստկանայ* ac *սաստկանա* km *և ըմբռնի* abdghkmw *ազուանից* (b *անաց*) s *արքաւորդին* acglrs *արտաշէսի* dkw *արտաշիսի*

c *10* k չիք *և*[1] cersw *այնորիկ* adghk *սաթինեակ* bcelrs *սաթենիկ* gkm *ի կին* b *արտաշէս*

11 ah *դառնա* g *զխաղաղութիւն* ad w *հաստեալ* (w *հա(ստա)տեալ*) a *վաղճանի* s *հայր* bl *սաթինիկայ* ah *սաթինկա* e *սաթենէկայ* crs *սաթենիկայ*

12 bcelr *զեղբայր* k չիք *նորա* bcelmr *իսկ* փխ *և* bl *դաեակն* e *դահեակն* agh *արտաշէսի* cdkrsw *արտաշիսի*

13 a *սմպատ* cr *ըմբատ* adhsw *զօրով* bceglmr *մեծի* d *զբռնացեալսն* c *զըբռնացեալն* abh *տա*

14 adghkmsw չիք *սաթինկայ* elr *սաթինիկայ* e *սաթենիկայ* b *սաթինիկ* a *դառնա* aghkmw չիք *ինքն* bcelr *գերովք*

15 abcdehlrs *հայք* gkm *և բնակեցուցանէ* gkm չիք *գաւառին* bcelr *գաւառն* bce *շարաշան* r *շարարշանն* h *որքին* abcdelgkmrs *որք էին յարտազ* ուղղում ենք

16—17 abcdeghlrs *գաւառի* w *գաւառէն* km *նախարարութիւնն* bcers *առաւեղենեացն* l *առաւիզինեացն* h *առաւելեան* bers չիք *տոհմին* bcehlrs *յազգէն* bl *սաթինիկայէն* ah *սաթինիկայ* cr *սաթինկա էն* egs *սաթինիկայ էն* adh *էն* l *կարգեալք* h *որ ի մեծէն* adgkmw *որ ի մեծէն խոսրովու* h *հօր տրդատա* c չիք *խոսրովու* w *խոսրովամ* adgklsw *հօր* acr *տրդատա*

18 bcelrs *խնամեցեալ* adghkmw չիք *ընդ ումեմն* bcelrs *քաջի առն* d *առն մեծի և քաջի* h *եւ բասղաց եկելո* bcelrs *բարսլաց եկելոց* kw *եկելոց* a *եկելո* a *և զի ի* gw *և* փխ *ի* d *և ի*

ԳԼՈՒԽ Թ

Հաւատալն Ուռնայրի եւ մկրտելն ի ձեռաց սրբոյն Գրիգորի եւ Աղուանից միաբան լուսաւորելն ընդ ձեռամբ Ուռնայրի արքայի

Վասն զի երանելին Եղիշայ զառաքելագործն մշակութիւն ի ծագաց երկրի սկսեալ՝ լուսաւորեաց զմասունս ինչ արեւելից հիւսիսոյ, այլ ոչ զամենեսեան. և նոյն ինքն զբարուք կատարեալ զմարտ ի վերայ ժողովրդեան իւրոյ ճգնեցաւ։ Այլ յոր ժամանակս այց արար Աստուած ազգի մարդկան՝ ընդհանուր ծաղկեցոյց զարեւմտեայ կոյս մեծ կայսերբն Կոստանդիանոսիւ, լուսաւորեաց և զՄեծ Հայս երանելեաւն Տրդատաւ։ Ած ի հաւատս և զհիւս արեգականն, որ սակաւ ինչ ծանուցեալ էին զծագումն փրկութեան ճշմարիտ արեգականն։ Կրկնակի ընդ ձեռն Ուռնայրի գերագոյն լուսաւորեցան։ Եւ այսք ի միում ժամանակի եղեն հրաշք յաստուածուստ։

Եւ էր Ուռնայր արքայ Աղուանից քեռայր Շապհոյ Պարսից արքայի, քաջազօր այր, որ ի մեծամեծ պատերազմունս հոյակապ անուն ժառանգեաց ի մէջ Հայաստանեայցն, նշան յաղթութեան կանգնեալ։ Առնու և զվերստին ծնունդն ի սրբոյն Գրիգորէ՝ Հայոց Լուսաւորչէ, և գայ լուսազգեստեալ ի հոգւոյն սրբոյ, առաւել լուսաւորէ զԱղուանս և կայ մնայ որդի մշտնջենակալ լուսոյն, փախճանէ զմարդկային զկեանս։ Իսկ զկնի մահուանն սորա խնդրեցաւ յԱղուանից մանուկն Գրիգորիս ի կաթողիկո-

---

1 acr չիք *զլուխ*

2 ad *մկրտեալն* bceklmrsw *մկրտիլն*

3 aeh *լուսաւորել* cw *լուսաւորիլ* bgklmrs *լուսաւորիլն* d *լուսաւորեալ* bcegklms *ի ձեռն*

4 dl *երենելի* ekr *եղիշա* bcelrs *զառաքելագործ* bhls *մշակութիւնն*

5 cers *սկիզբն արարեալ* bl *սկզբնեալ* c *զըմասունս* k *ինչ միայն* km *արեւելեայցս* adgw *արեւելեացս* h *արեւելեաց* a *հիւսիւսո* h *ի հիւսիսոյ*

6 h *այլ նոյն* bcelrs *բարուք* g *զբարուք* mw *զբարիոքն* k *զբարուոքն* d *բարուք* a *կատարէալ* belrs *մարտ* b *և ի* ks *ժողովրդեանն*

7 k *իւր* bcelrs *ցոր* w *ժամանակի*

8 a *ընթանուր* e *ընհանոյր* km *և ընդհանուր* abcdr *զարեմտեա* gkm *զարեմտեանն* e *զարեմտեան* h *զարեմտակոյս* bcdelrs *կողմն* e *կայսերբ* aw *կոստանտիանոսիւ* s *կոնստանտիանոսիւ*

9 abcdeghlrsw *հայք* clrs *երանելովն* b *երանելով* e *երանելոյն* h *տրդատաւ* l *էած*

10 w *արեգական* km *որք* cr չիք *որ* g *ծանուցեալք* a *եին*

11 b *փրկութեանն* d *արեգական* km *և կրկնակի* ah *ուռնայի*

12—13 cr *յաստուածոց* e *աստուածոց* s *յաստուածոյ* k *աստուածուստ*

14 cers *արքային*

15 km *զհոյակապ*

16 abegw *հայաստանեաց* dm *հայասանեայցս* k *հայաստանեայց* hr *հայաստանեացն* m *յաղթութեամբ*

17—18 ds *վերստին* bds *ծնունդ* km չիք *և* a *գա* celrs *լուսազգեստ լեալ* aghkmw *ի սուրբ հոգւոյն* r *հոգոյն* h *առաւերէ* փխ *առաւել լուսաւորէ* km չիք *և* (տ. 18) ae *կա մնա* c *կա մընա*

19 brs *մշտնջենակս* gk *մշտնջենական* c *մըշտնջենակս* a *փաղճանէ* km *և փախճանէ* dkmw *կեանս*

20 bcers *մահու սորա* l *մահու նորա* m *նորին* k *սորին* aghw *սորա մահուանն* as *կաթողութիւն* bcdklr *կաթուղիկոսութիւն*

սութիւն իւրեանց, զի Ուռնայր՝ արքայն մեր խնդրեաց ի սրբոյն Գրիգորէ նորին սուրբ ձեռնադրութեամբն լինել եպիսկոպոս աշխարհին իւրոյ։ Որք և այսու կանոնիւ կացին աշխարհս Հայոց և Աղուանից համակամ եղբայրութեամբ և անքակ ուխտիւ մինչև ցայսօր։

ԳԼՈՒԽ Ժ

Վասն Վաչէի Աղուանից արքայի, թէ զիարդ ուրացաւ զհեթանոսական գործ մոլորութեան եւ հաւատաց յԱստուած կենդանի. և ետ պատերազմ ընդ Պարսս եւ միանձնացաւ յանապատի սուրբ վարուք

Յինն և ի տասներորդի ամի թագաւորութեանն Յազկերտի հասանէ նմա վախճան մահու. և ընդ հակառակս լեալ երկու որդիքն նորա ի վերայ տէրութեանն կռուէին։ Մինչ դեռ նոքա յայսմ խռովութեան էին, ապստամբի և Վաչէ՝ արքայն Աղուանից։ Զի էր նա նոցա քեռորդի և յառաջ լեալ էր քրիստոնեայ ըստ հայրենական աւանդին, զոր Ուռնայր հաստատեաց, և անօրէնն Յազկերտ արար բռնութեամբ զնա մոգ։ Իսկ յայսմ վայրի ժամ գտեալ պարապոյ անձին իւրոյ՝ լաւ համարեալ մեռանել պատերազմաւ, քան ուրացութեամբ ունել զթագաւորութիւնն։

1—4 h չիք *զի Ուռնայր... ցայսօր (տող 4)* abcehlrs *ոչ թէ ի հարկէ ինչ կամ թէ աւագ գոլ զհայս քան զաղուանս հաշուեցան, այլ սակս մեծասքանչ զօրութեանն, որ կատարեցաւ ի հայք* (h *ի հայս) եղեւ սոցա կամաւ հնազանդիլ* (h *հնազանդել) արժանաժառանգ զարմին* (e *զարմոյն* c *զարմի) սրբոյն Գրիգորի կոչեցին* (e *կոչեցի) և հաճեցան* փխն *զի... ցայսօր*

1 a *գրիգորա* gw *գրիգորայ*

2 km չիք *սուրբ* ak *լինիլ* km *որ*

3 km *կանոնաւ*

5 ahr չիք *գլուխ*

6 a *վաչեի* g *արքային* a *թե*

7 bclkmrs *մոլորութեանն*

8 g *կենդանի* ag *պարս*

9 c չիք *սուրբ վարուք*

10 c *ինն* ckmrs չիք *ի* bcr *ամին* ades *թագաւորութեան* bcers *ազկերտի* l *հասանի*

11 b *նմայ* a *վաղճան* bcelrs *մահալ* փխ *լեալ* behlmrs *որդիք*

12 behlmrs *տէրութեան* ahkmw *կռուեցան* beklmrs *և մինչդեռ* b *նոքայ* km չիք *յայսմ* bcr *խռովութեանն* km *ի խռովութեան* a *եին* bcegkmrs *ապստամբէ*

13 bcelrs չիք *և վաչէ* m *արքայ* cr *և արքայն* bcelrs *աղուանից վաչէ* bcelrs չիք *նա* w *յառաջն*

14 d չիք *էր* b *քրիստոնեա* dkm *հայրենի* km *աւանդիցն* e *աւանդեն* bcelrs *ուռ-նայրն*

15 adew *անօրէն* h *յանօրէն* cers *ազկերտ* bcelrs *արար զնա*

16 c *գըտեալ* h *մեռանիլ* bceklmrs *համարեցաւ մեռանել ի պատերազմն* (lrs *պատերազմ)*

17 ck *ունիլ*

Ընդ երկարել խռովութեանն Արեաց գնդին՝ ոմն Ռահատ անուն ի Միհրեան տոհմէ, որ էր դայեակ կրտսեր որդւոյն Յազկերտի. սա դիմեաց գալ անբաւ գնդիւ իւրով ի վերայ երէց որդւոյ թագաւորին. եհար սատակեաց զգունդն և ձերբակալ արար զորդին թագաւորին և անդէն ի տեղւոջն սատակեաց. և զմնացեալ զզօրսն ած հաւանեցոյց և միաւորեաց ի գունդն Արեաց։ Եւ թագաւորեցոյց զիւր սանն, որում անուն էր Պերոզ։ Իսկ արքայն Աղուանից ոչ կամեցաւ նուաճել անդրէն ի ծառայութիւն, այլ խրամատեաց զպահակն Չողայ և անցոյց յայն կոյս զզօրսն Մասքթաց։ Միաբանեաց ընդ իւր և զմետասան թագաւորսն զլեռնորդեայսն և ընդդէմ եկաց պատերազմաւ Արեաց գնդին և բազում վնաս արար զօրացն արքունի։ Եւ գրեալ երկիցս և երիցս հրովարտակս աղաչանաց, ոչ կարաց ածել զնա ի հաւանութիւն, այլ գրով և պատգամաւ յանդիմանէր զնա՝ վասն զուր աւերելոյն զաշխարհն Հայոց։ Յիշեցուցանէր և զմահ նախարարացն և զչարչարանս կապելոցն, որոց փոխանակ կեանս տալոյ սիրոյն և վաստակոցն զարևսն հատէք։ Լաւ լիցի ինձ չարչարանօք մեռանել, քան ուրացութեամբ կեալ

Եւ իբրև գիտացին, եթէ ոչ բռնութիւն և ոչ սէր կարեն ածել զնա ի հաւանս, զանձ սաստիկ ետուն տանել յաշխարհն խայլանդրաց։ Եւ բացին զդրունս Ալանաց և հանին զունդ բազում ի Հոնաց և կռուեցան զմի ամ ընդ Աղուանից արքային։

---

1 aghkmw երկար g գնտին bcelrs չիք ոմն bcelrs ռահամ g յանուն h միհրիեան

2—3 e դահեակ bcelr կրսեր ah կրտցեր er որդոյն bceklmrs չիք սա bcelrs զագանաբար փխ գալ անբաւ bcelrs գնդիւն abcgh էրէց cer որդոյ el և էհար և cr և սատակեաց

4 g զգունտն ad զգունդ g ձեռբակալ bcelrs արարեալ h որդի s չիք և[2] km զոր և անդէն l անտէն cr տեղոջն

5 acedgkmw զօրսն l էած a միաւորէացաւ cdeghlr միաւորեցաւ գունդն (g ի գունդն) w առ գունդն

6 d անունն

7 gklmw նուաճիլ bcers անդէն km ի ծառայութիւն նորա a այդ

8 cers ճորա g չօրայ km չորայ bl ճորայ km չիք և g յայն կոյս և անցոյց զզօրսն km էանց յայնկոյս և անցոյց զզօրսն (m զզօրս) d զզօրսն յայնկոյս a մասքութա dg մասքութայ h մաքսութա

9 abcdeghlrsw չիք ընդ իւր a մետասան bcdeghrsw մետասան bcekmrsw թագաւորս adhg թագաւոր l ըզլեառնորդեայսն ah զլեռորդեանսն cers զլեառնորդայսն k զլեառորդեայս b զլեառնորդեանսն dgs զլեռնորդեանսն m զլեռնորդեայս m չիք և[2]

10 a էակաց bcer արար վնաս dk վնասս

11—12 bcelrs հրովարտակ km զհրովարտակս bcelrs կարացին adhw ածել ի հաւանութիւն զնա km ի հաւանութիւն ածել զնա bl սիրով փխ գրով cers սա սիրով l զնոսա փխ զնա b սա վասն

13 gklm իզուր agh աւարելոյն abcdeghlrsw չիք յիշեցուցանէր

14 m կապելոց abcdeghlrsw որ gk զկեանս

15 adgh վաստակացն bcelrsw զարև adgh զորև km հատիք e չիք ինձ dhlw մեռանիլ

16 e ուրախութեամբ

17 a եթե bcelmrs թէ c բռնութեամբ c սիրով bceklrs կարացին km կարէ adgh կամի փխ կարեն

18 b հաւանութիւն celrs հաւան b զանձն adgw ետ le տանիլ adghw աղուանդրեայ m չիք և

19 m չիք և[1] g զգունդ g ի մի km ամ մի

20 h աղուան

Եւ թէպէտ պակասեցան և ցրուեցան զօրք նորա, սակայն զնա ոչ կարացին ածել ի հաւանս, այլ և հարուածք մեծամեծք հասին ի վերայ նոցա՝ էր որ կոտով և էր որ չարաչար ախտիւք ծիւրեցան։ Եւ յերկարել պաշարմանն՝ Մեծ Կողմն աշխարհին աւերեցաւ, այլ ոչ ոք ի նմանէն բաժանեցաւ։

Ապա յղեաց առ Վաչէ թագաւորն Պերոզ. «Զքոյրդ իմ, ասէ, և զքեռորդիդ ի բաց տուր ածել, զի ի բնէ մոգ էին, և դու քրիստոնեայ արարեր. և աշխարհդ քո քեզ լիցի»։

Իսկ երանելի այրն ոչ ի վերայ տէրութեանն կռուէր, այլ յաստուածպաշտութեանն մրցէր։ Եւ ետ տանել զմայրն և զկինն, և զաշխարհն բովանդակ ի բաց եթող, և ինքն զաւետարանն առ և ի բաց կամէր գնալ։ Զայն լուեալ թագաւորին Պարսից Պերոզի՝ ի զիջ եկեալ, զամենայն վնասն ի հայրն իւր արկանէր. անսուտ երդմունս կնքէր և տայր տանել առ նա՝ եթէ յաշխարհէդ միայն մի՛ գնար, և զոր ինչ ասես, առնեմ։

Իսկ նա հաճեցաւ միայն զսեպհականն առնուլ բաժին իւր, զոր ի հօրէն էր առեալ հազար երդ։ Առ զայն ի թագաւորէն և նստաւ ի նմա միայնակեցօք հանդերձ. և այնպէս անզբաղապէս կեայր ըստ Աստուծոյ։ Եւ ոչ յիշեաց ամենևիմբ, եթէ թագաւոր լեալ իցէ յառաջ։ Այս եղև վարք նորա։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ

Թուղթ Գիւտայ եպիսկոպոսի առ սուրբն Վաչէ

Լի երկնաւոր շնորհօքն Աստուծոյ, ողջոյն։ Ի ճառս սուրբ սիրոյ քոյ առաքինութեան ի կամս կամաց անձին իմոյ բղխեցան միտք իմ երկնաւոր զօրութեամբն՝ յօժարեցայ պատմող լինել բանիւ։

1—2 a թեպէտ bcelr հաւան ոչ կարացին զնա ածել

3 k նորա l չիք էր որ c չարչար ac ծոյրեցան dw ծրղեցան g ծորեցան abd յերկարեալ ahkm երկարեալ

4—5 d պաշարման crs կողմ adgh աւարեցաւ s չիք այլ ոչ ոք dh չիք ոք c նմանեն bklm նմանէ s չիք ի նմանէն բաժանեցաւ

6 bcelrs չիք ապա bclr չիք ասէ

7 h ասէ փխ ածել l մոգք a եին bers են զօքա (b զօքայ) c են b չիք և e քրիստոնայ d արարիւր

9 b երանել adh այր g այրս k այն փխ այրն m ոչ եթէ a այդ

11 a բաւանդակ cl էառ

12 adgkmw չիք պարսից bcelrs չիք պերոզի cers և ի bdelrs զեղջ

13 adghkmw հայր c կընքէր dl տանիլ

14 a եթե l յաշխարհէ cr աշխարհէդ h ին փխ ինչ bcer գնալ celrs ասեսն

15 bcelrs չիք իսկ abceglr զսեփհականն l էառ

16 b նմայ cr միայնակեցցք

17 bcelr կայր h կեար k ընդ փխ ըստ

18 c յիշէաց d իշխեաց bcelmrs ամենևին a եթե bcelr լեալ է (l էր e չիք է) թագաւոր յառաջ m յառաջն b նորա s սորա

19 achr չիք գլուխ

20 b գիտայ adghw գտայ d սրբազան

21 adgw չիք լի bkm շնորհօօք km չիք աստուծոյ ողջոյն w աստուծոյ երկնաւոր շնորհօքն ողջոյն ls քոյոյ e քոյս abdhkmw քո

22 km չիք կամս bcelrs բախեցան dkm բղխեցին

23 abcdehrsw յօժարեցի cglmrs պատմօղ լինիլ

Եւ ահ անկաւ ինձ մեծ և ահագին և բարձրագոյն քան զերկինս երկնից և խորագոյնս քան զներքին կիսագունդն։ Եւ յամենայն կողմանց շուրջ պաշարեաց զինև ի վեր և ի վայր, ի վերջ և յառաջ, յաջ և յահեակ. փախչել ոչ կարեմ և խորամուխ լինել երկնչիմ։ Մի եթէ զուցէ ընկղմիցիմ որպէս Պետրոս առաքեալ ի ծով անդնդային, բայց եթէ տէր Յիսուս ձեռն կարկառուցու յօգնականութիւն։ Յայս սակս քաջալերեցայց և յանմուխդ մխեցայց։ Քանզի բան ունիմ մտաց գործի, եթէ գտից ինչ հիւթ յաննիւթ հոգեկիր յառաքինութենէ արանց քաջաց, որք զհրեշտակս ածին ի զարմացումն և անգիր օրինօք անձամբ անձանց օրէնք եղեն, և առանց օրինաց զտէրն ի վեր ծանեան և զեղեալսն գիտացին ընդ օրինօք, և առանց առաջնորդի և մարգարէի ուրուք և կամ երկնաւոր հրեշտակի աստուածատեսք եղեն։

Արդ՝ ահա՛ յորմէ երկուցեալն էի, ի ձեռն սիրոյ մօտիմ, և՛ յուսով մերձենամ, և՛ հաւատովք աներկիւղ հաստատիմ, և սկսանիմ, ուստի արժանն է սկսանել։ Որպէս յառաջագոյն սէրն Քրիստոսի բնակեաց ի նախնւոյն ձերում Ուռնայրի, նախանձ երկնաւոր եբեր ընդ Տրդատայ Հայոց արքային. իբրև լուաւ զմեծամեծ սքանչելիսն Աստուծոյ, որ ի ձեռն սրրբոյն Գրիգորի նշանք և արուեստք գործեցան յաշխարհին Հայոց, վաղվաղակի զառնեալ սոցա ի բազում շաւղաց մոլար ճանապարհին առ մի ճրշմարիտն Աստուած։ Աստուածածանօթութեամբ և բարեկամութեամբ ի

---

1 km բայց փխ և[1] a անգաւ b ահաստկաւ փխ ահ անկաւ l սակաւ փխ անկաւ ers ահա թուի փխ ահ անկաւ es չիք և[2] agkm երկնի երկինս b զերկին ի երկինս d զերկինս երկնի ah զերկնի երկինս cr չիք և[3]

2 bcdehlmrsw խորագոյն es ամենայն

3 cers չիք շուրջ abcehlrs զիս

4 dl փախչիլ km խորամուտ cl լինիլ bcdelrsw չիք մի a եթե h միթէ

5 bcelrs իբրև փխ որպէս bcelrs զպետրոս bcers առաքեալն km առաքեալն պետրոս g ծօվ e ծովն acr անդընդային a եթե

6 gk կարկառեսցէ e կարկառացու m երկարեսցէ bcelrs յայսմիկ abgh սակաւ celrs սակաւ մի km սակաւս km յանմուխս

7 a եթե m միայն թէ փխ եթէ h գացէ adgmsw գտցի ինչ հիւթանիւթ e նիւթյաննիւթ s հիւթյանիւթ

8 bcelr չիք հոգեկիր cers քաջանց b չիք ի g ածեն

9 adhkmw անձին km չիք և[2] abcdeglrsw զառանց

10 abcdeghlrsw տէրն km ընդ օրինօք գիտացին g գիտացեն cr զառանց m չիք և առանց... եղեն (տող 12)

11 bcelrs միջնորդի փխ առաջնորդի adhw չիք և[1] adghkw չիք և[2]

13 d չիք յորմէ w երկուցեալս bl էր փխ էի adhw ձեռս c մաւրիմ bs մօրիմ փխ մօտիմ

14 eklm հաւատով c աներկիղ h երկիւղ z հաստատիմք rs սկսանեմ a ուստ bcelrs արժան

15 ahw չիք է dl սկսանիլ l բնակեցաւ km նախնին bders նախնոյն

16—17 bcdelrs քո km ձեր km յուռնայր m և նախանձ l էբեր c տրրդատա bcelrs արքային հայոց km արքայի թագաւորին bcelrs ի լսել d սքանչելիս l որք

18—19 k զառնայ վաղվաղակի z յաշխարհիս bclrs նոցա d չիք սոցա z շաղուաց d ի մոլար bcelrs ճանապարհի մի ունի միայն z-ը bcelrs ճշմարիտ

20 acdghsw ծանօթութեամբ km որոյ ծանօթութեամբ r աստուածանօթութեամբ

բաց ընկեցին զծանրատաղտուկ վլուծն հեթանոսաց, թօթափեցան. թեթևացան, թևակոխեցին, թռեան և յերկինս ճախրեցին։

Զայս լուեալ քաջին Ուռնայրի՝ ո՛չ դլաց, և ո՛չ դադարեաց, և ո՛չ ի ձեռն ծառայական հրեշտակի, այլ ինքնին մեծ թագաւորն մեծամեծօք նախարարօք և բազմագունդ զօրօք գայր հասանէր յաշխարհն Հայոց յանդիման լինէր հսկայազօր թագաւորին Տրդատայ։ Իսկ նորա եղբայրաբար, սիրով և բարեկամութեամբ ընկալեալ՝ զբոլորայնովքն առաջի առնէր նմա, զներքին և զարտաքին խորհուրդս մերկանայր և դնէր առաջի նորա՝ հանդերձ սրբովն Գրիգորիւ և ամենայն բազմութեամբ զօրացն Հայոց։ Խոնարհէր թագաւորն ծեր, անկանէր և պատէր զոտիւք և զձեռօք սրբոյն Գրիգորի, պատմէր զամենայն մոլորութիւն հեթանոսաց և ինքն խոստովան լինէր վասն ոգիտագործ մեղացն յանցանաց։

Քաջալերէր զնա սուրբն Գրիգորիոս ի գալուստ մարմնաւորութեան որդւոյն Աստուծոյ, որ ի թողութիւն եկն և ոչ ի դատապարտութիւն, ի կեցուցանել և ոչ ի մեռուցանել. և յառաջ անցելոցն ի հողոյ կեանս խոստացաւ։ Զայս ամենայն իբրև լսէր թագաւորն ծեր, ինքն և ամենայն զօրքն, որ ընդ նմա, զաւուրս քառասունս պահուց աւանդէին զանձինս իւրեանց՝ ի բաց հրաժարելով յառաջին ըստգտանելի գործոցն։ Եւ յաւուրն յիսներորդի իբրև ուրացանն ի սատանայէ և յամենայն գործոց նորա և խոստովանեցան երկրպագել զսուրբ երրորդութիւնն, էջ թագաւորն յամենասուրբ ջուրն և ամենայն զօրքն ընդ նմա։ Եւ կատարեաց զնոսա քահա-

---

1—2 hz *զծանր աղտաղտուկ* bcelrms *լուծն* acdghkmw *թեթևացան թօթափեցան* (d *թեթևեցան* a *թէթեւացան*) z *սթափեցան* փխ *թեթևացան* adghkmw *թևակոխեցան* adgkw *ի* փխ *և* abceglrsw *ճախրեցան* d *ճգնեցան*

3 z *գայն* kz *դլացաւ* crz չիք *և*[1] z *ոչ թէ*

4 d *ձեռին* adhw *հրեշտակին* bcelrsm *մեծամեծ*

5 bcelr *բազմագումար* c *զաւրովք* elrs *զօրովք* z- երբ *աշխարհս* a *հասանայր*

6—7 mz *և յանդիման* cr *հսկայձև* bl *սկայաձև* dw *սկայազօր* ers *հսկայաձև* a *սկաազօր* h *սակազօր* cers *արքային* ce *տրդատա* adghkmsw չիք *տրդատայ* z *եղբայրական* (*եղբարական*) abcdehlrswz չիք *և* z *նա* bclrs *ընկալեալ բարեկամութեամբ* e *սիրոյ ընկալեալ բարեկամութեամբ* adghkmw *բոլոր զինքն* փխ *զբոլորայնովքն* (k *զբոլոր* m *նզա բոլոր*) z *զբոլոր զինքն*

8 b *նմայ* bclrs *խորհուրդն* z *տանէր* փխ *և դնէր*

9 z *բազմութիւն*

10 abklmw *ձեր* e *և անկանէր* l *պատիւր* bcelrs *զոտովք* cers *զձեռովք* (c *ձեռովք*)

11 *սրբոյն գրիգորի* ունի միայն z:km *մոլորութիւնս* kmz չիք *ինքն*

12 adg *անցելոցն* kmwz *անցելոց*

13 d *գրիգորիս*

14 crz *որդոյն* d *դատապարտիլ* abceghlrsw *դատապարտել*

15 cer *յանցելոցն* l *կեան* bcelrs *խոստացեալ*

16 z չիք *իբրև* es *լսէ* adegklmsw *ձեր*

17 bcelrs չիք *որ* b *նմայ* a *զաւքն* adghkmw *քառասուն* bedglmrsk *պահոց* a *աւանդեին* z *աւանդէին և զանձինս*

18 acdh *զառաջին* bl *զառաջինն* h *հրաժարով* bcdeglmrsw *ստգտանելի* z *խոտունգանելի* bceklmrs *գործոց* l *յսներորդի*

19—20 z *իբր* adeghmwz *ուրացան* adhwz *խոստովանեցին* adhw չիք *երկրպագել* s *երկրպագանել* s չիք *զսուրբ* z *երկրպագելի* cers *երրորդութեանն* beglms *յերրորդութիւնն* a *երորդութիւնն* d *երրորդութիւն* bl *էր* փխ *էջ* h *ամենասուրբ* kz *ջուրսն*

21 b *նմայ* b *քահանայեան*

նայապետն ի վերստին ծնունդն՝ ի յերկնաւոր որդեգրութիւնն, ելին ամենեքեան լցեալ Հոգւովն սրբով։ Ի նմին ժամանակի շնորհեցաւ նոցա այր մի երանելի՝ ձեռնադրեալ յեպիսկոպոսութիւն ի Հռովմ քաղաքէ, որ եկեալ էր ընդ Տրդատայ արքային։

Այսու երկնաւոր բարեօք լցեալ՝ եկն Ուռնայր արքայ, եմուտ յաշխարհդ Աղուանից, ուսոյց և կատարեաց զնոսա առաքելական կանոնօք։ Ընկալան ամենեքեան զդրոշմն երկնաւոր և գրեցան ի դպրութեան կենացն։ Հալածեցան դևք աշխարհիդ, խափանեցան զոհք և ճենճերք, ամաչեաց մոլորութիւնն, բարձրացաւ ճշմարտութիւնն, թագաւորեաց լոյսն աներևոյթ, մերժեցաւ կամակոր խաւարն, կարգեցան երեխայրիք եկեղեցւոյ, տասանորդեցան պտուղք կալոց և հնձանաց, անդոց և շտեմարանաց, խաշանց և ամենայն ընտանի անասնոց։ Նաև զհող երկրին ևս ի նոյն վիճակեցոյց և հաստատեալ կալաւ կարգ ուղղութեան առ նախնեօքն ձերովք, և հարբն քով երանելեաւ և մեծամեծ հաւովքն և հանւովքն մինչև ի ժամանակս քոյոյ սքանչելի տէրութեանդ։

Վիշապն, որ հինն էր յաւուրցն առաջին մարդոյն, ետես զչքնաղ ծննունդ քոյոյ բնութեանդ առաջինն ի հայրենի հաւատոյն, երկրորդ որ ի գոռոզ վիճակէն։

Յոյժ կասկած ի միտ անկաւ չարասէր թշնամւոյն, եթէ գուցէ ընդ որս եղև մուտ կենաց յաշխարհս Աղուանից՝ ընդ այն ծնունդ և մուտ

1 bcelrs չիք ի[1] c վերըստին bcdelr ծնունդ beklmrz չիք ի kz յորդեգրութիւնն bcelr որդեգրութիւն adghmsw երրորդութիւնն m և ելին w ամենեքին

2 adghw չիք լցեալ l լցեալք d սրբովն cers և ի

3 a յէպիսկոպոսութիւն bcdelrsw հռոմ gz հռօմ

4 bcelrs չիք էր c տրդատա e տդատա blz արքայի

5—6 adhw բարուք c բարեաւք. լցեալ ունին միայն kz:c արքա adghkmw յաշխարհն r յաշխարհսդ chs յաշխարհս adghmw ուսաւ h կատարես bcelrsz կանոնաւն

7 a ամենէքեան w ամենեքին belrs զդրոշմ bcelrsz կենաց փխ երկնաւոր hw դպրութիւն bceklrsz ժառանգութիւն փխ ի դպրութեան bcelrs երկնից kz երկնաւոր փխ կենացն

8 z աշխարհին

9 d ճշմարտութիւն

10 կամակոր ունին միայն z բոլորը կամաւոր

11 bceklmrs կալոյ d կալաց beklms հնձանից cr հնծանից z անդւոյ adgmw շտեմարանաց

12 km հող km չիք ևս

13—15 km վիճակեցաւ bcelrs նախնովքն d նախնօք bcelrs չիք ձերովք hz ձերօք adgkmw հանեօք (k հանւով w հանուօք) և հարբնքով (dgkm քոյով) ah քո a երանելով h հանէաք ah քով z ձերօք առ մեծամեծ հաւօքն և հանօքն ձերովք և հարբքն քով երանելեօք w քոյ z քոյոյդ ah քով cr քոյով bcelrs հանւովն (cr հանովն) a տերութեանդ

16 z հին adh աւուրցն bcelrs յաւուրց gm աւուրց km յառաջին l էտես

17 b բնութեան քոյոյ առաջին մարդոյն ետես զչքնաղ ծնունդ բնութեան քոյոյ առաջինն r բնութէ քոյոյ cl բնութեան քոյոյ (c քոո) a քոյ aeghklmswz km հաւատոյ bcelrsz չիք որ km չիք երկրորդ... վիճակէն

18 c չիք գոռոզ dw վիճակին

19 km միտս bcelrs անկանէր bchr թշնամոյն a եթե bcelrz թէ m չիք գուցէ

20 kz որ աշխարհս z ադուանից աշխարհիս r յաշխարհն c աշխարհսkm արևելից փխ աղուանից m ընդ այնս եմուտ ծնունդ k ընդ նոյն եմուտ ծնունդ z ընդ սոյն g եմուտ փխ և մուտ

ճշմարտութեանն յաշխարհն արեւելից։ Շտապեցաւ, տագնապեցաւ, տարակուսեցաւ առաւել քան յաւուրսն Յոբայ արդարոյ։ Ժողովեաց գումարեաց զզօրսն իւր խաւարայինս, յայտնեաց նոցա զախտն չար, որ տանջէրն զնա։ Ամենեքեան զահի հարան և դողացին՝ ի միաբանութիւն եկեալ, ելս իրացն խնդրեցին. «Մի այդպէս, ասեն, տագնապեր յանձն քո, ո՛վ քաջդ. կանուխ է մոլորութիւնս մեր, քան զճշմարտութիւնն նորա. տկար զաւազանաւն առաջին մարդոյն յաղթեցեր, մեծ թագաւորաւս տղայոցն չկարե՞ս կալ առաջի»։ Զայս ասացին և զհամատարած ծովն շարժեցին ի վերայ քո։ Իջին ի նա օդք մրրկածինք, շարժեցին և յուզեցին ի վերայ նորա զբազմութիւն ալեաց։ Սկսաւ մրմռել, ելանել, տարածանել, ապականել զդաշտս և զլերինս։ Եկն եհաս ի վերայ քո միանգամայն բազմութիւն ազգաց հեթանոսաց՝ ահաւոր գազանօք, խառնադրոշմն նշանօք, բազմաձայն փողօք, զալարափող գոչմամբ, աներաախիտ նիզակօք, ճառագայթաւոր սուսերօք, ոսկեկմբեայ վահանօք, թանձր և ստուար մկնդօք։ Հողեղէնքն զհողեղէնսդ երկեցուցանէին, և ապականացուքն զանապականսդ կամէին կորուսանել, և անաստուածքն զաստուածային շառաւիղդ կամէին յարմատոցն կտրել. երկիցս և երիցս պարտեցան և ոչ ամաչեցին։

Իսկ այն, որ նստի յերկնից երկինս և տեսանէ զաշխարհս ամենայն ականելով և կշռելով զբարի օրէնս, և որ ընդդէմ իցեն, ետես զքեզ միայն

---

1 bcdeklrs *ճշմարտութեան* es չիք *յաշխարհն* k *ազուանից* փխ *արեւելից* z *յարեւելից*

2 bklrz *յաւուրս* h *զաւուրսն* m *յովբայ* e *յոբա* cz *յոբա* km *և գումարեաց*

3 b չիք *զզօրսն... խաւարայինս* celmrsz *զզօրս* lr *խաւարինս* b չիք *յայտնեաց* bceglrsw *տանջէր*

4 a *ամենէքեան* w *ամենեքեանք* adghw *զոյգ* փխ *զահի* m *ի սուգ* adhgmw *զողացան* w *և ի* h *և* փխ *ի* gkm *զելս* d *յիրացն*

5 kz *խնդրէին* բոլոր ձեռագրերը *տագնապիր*, միայն dr *տագնապէր* h չիք *այդպես* bcelmrs *ով քաջդ յանձն քո* adhkwz *ով քաջ* h *անձն*

6 bcelrs *մոլորութիւն* z *զճշմարտութիւն* bcelrs *գազանով* hz *գազանաւ*

7 gkm *յաղթեցեր առաջին մարդոյն* d *թագաւորաւն* abceghlrsw *թագաւորովս* bcelrs *կարես* z չիք *չկարես* cr *տղայոյն*

8 gkm չիք *ի վերայ*

9 gkm չիք *քո... շարժեցին* bclr *անոոսա* փխ *ի նա* es չիք *ի նա* bcelrs *յօդք* c *մրրկածին* a *յուզեացին* adhkmw չիք *ի վերայ* c *վերա* h չիք *և յուզեցին*

10 *մրմռիլ* gm *մռմռալ* dkw *տարածանիլ* b *տարածել* d *ապականիլ* gm *և ապականել*

11 e *վերա* dg *քոյ* h *զօրաց* փխ *ազգաց*

12 bcelrs *գազանով* dersh *խառնադրոշմ* bclr *նշանովք* es *նշանակօք*

13 bcelrs *փողով* bcelr *զալարափիլ* be *կոչմամբ* m *գոչմամբք* b *անզառախիտ*

14 a *ոսկեկմբեա* ce *ոսկէկմբեա* bl *ոսկեկնբեա* h *ոսկեգմբեայ* r *ոսկէկնբեայ* ah *վահանեաւք* a *ուստուար* crs *ստվար* e *ստմար* b *մկնդայիւք* adgkmw *մկնդակօք* h *մկնադակօք* h *հողեղէնքդ* bcl *հողեղենքն*

15 b *զհողեղէնքդ* d *ողեղենք* s *զհողեղէնդ* cer *զարհուրեցուցանէին զհողեղէնդ* a *երկեցուցանեին* bcl *զարհուրեցուցանեն* d *երկնէցուցանէին* h *երկեցուցանեն* r *զարհուրեցուցանեն զհողեղէնդ* k չիք *և* bcers *զանապականդ* a *կամեին* s *և կամէին*

16 h *աստուածային* ers *շառավեղդ* gl *շառաւիղքդ* adcmr *շառաւեղդ* a *կամեին* bgklrs *յարմատոյ* m *յարմատոց* h *յարմատուցն*

17 e *երկնիցս* k *մարտեցան* bclrs *ամաչէին*

18 aghkm *նստին* bcelrs *յերկնի* gk *յերկինս* bcelrs *զամենայն* (c *զամ*) *աշխարհս*

19 adgh *յականելով* bcelrs *և յականելեաւ* bcelrs *և որ զբարի* g *որք* s *ընդիմիցեն* 1 *էտես*

օրինաւոր, թոյլ ետ պատել շուրջ զքև բոց սաստիկ հնոցին։ Վառեցան, բորբոքեցան և այրեցան իբրև փուշք ի մէջ հրոյ։ Նմանեցար երից մանկանցն ի հուր հնոցին, զզօրութիւն հրոյն շիջուցեր, զխոշորութիւն կայծականցն ի կակղութիւն վարդի փոխեցեր, զմղձկութիւն ծխոյն ի սպիտակութիւն շուշանի շրջեցեր, զայրեցող բնութիւն հրոյն յարարող զօրութիւն սովորեցուցեր, զերրորդութիւնն Աստուծոյ յերկնից յերկիր ածեր քեզ յօգնականութիւն։ Իմաստունք նոցա յիմարեցան, քաջքն նոցա վատեցան, սպառնալիքն նոցա դադարեցին, նահատակք նոցա ղօղեցան, բազմութիւնք նոցա սակաւացան։

Երանի է քեզ և երանի է, որ մերձ են առ քեզ։ Սակաւ էիր թուով և անթիւ եղեր բազմութեամբք. սակաւ էիր յայտնէօք և անթիւ եղեր անյայտնեօք. նիզակ քո նիզակ Յեսուայ, և սպառազինութիւնք քո սպառազինութիւնք սպարապետին Աստուծոյ. ձայն փողոյ քոյ իբրև զձայն հրեշտակապետին Աստուծոյ, որ իջանէ ընդ նմա յաւուրն յարութեան։ Ձայնն նորա, որ զերկիր շարժէ, զվէմս դղորդէ, զգերեզմանս աւերէ, զմեռեալս յարուցանէ, զհնացեալս նորոգէ, զդատաստանս հատուցանէ՝ ոմանց ի ձախակողմն և ոմանց ի յաջակողմն։ Այս Աստուծոյ միայն է և նմա վայել է. իսկ քեզ իբրև հաւատարիմ ծառայի և՛ սիրելւոյ և՛ ժառանգաւորի արքայութեանն ետ շնորհս երկնաւորս, զի զաւուրն յարութեան բերէ նմանութիւն։

---

1 h յօրէնսն d պատիլ abcdeghkmrs զքեզ շուրջ w զքև շուրջ cers բոցաւ b նոցաւ bcels հնոցիւ h չիք զքև բոց

2 cers որպէս փխ իբրև adgw զփուշք bcelrs ի հուր փխ ի մէջ հրոյ bcelrs ընտանեցար փխ նմանեցար km նմանեցար դու

3 adghkmw չիք հուր c ըզհուր փխ ի հուր h չիք զզօրութիւն հրոյն e զխօշօրութիւն bels կայծականց

4 bclrs զմղձութիւն k և զմղձկութիւն

5 l զայրեցօղ d զայրացօղ abcdeglrsw հրոյ c զօրութիւնն

6 e սովորեցուցել km և զերրորդն adegmsw զերորդն bcklmr զերրորդն աստուած h օգնականութիւն

7—9 adgh իմաստութիւնքն m իմաստութիւնք b նոցայ s յիմարացան kn քաջք bcelrs քաջք վատացան (չիք նոցա) bcekmlrs սպառնալիք dkm դադարեցան d նահատակքն նոցին bcer զօղեցին l աղօղեցին m և բազմութիւնք d բազմութիւնքն d չիք նոցա b սոսկացան

10 k չիք է[1] bckms չիք է[2] l որք adhw մերձեցին փխ մերձեն gkm իցեն փխ են s չիք առ a եիր

11—12 cemrs բազմութեամբ bclrs եկիր փխ էիր bclrs յայտնովք e յայտնովք belr էիր փխ եղեր b անյայտնիւք celr անյայտիւք s անյայտովք bcelrs նիզակք քո նիզակք ah յեշուայ cr յեսուա l յեսովայ bel յեսաւայ a սպառազինութիւն քո bdeglm չիք սպառազինութիւնք

13—14 bels քո e և ես փխ իբրև e ձայն adghkmw չիք ձայն... հրեշտակապետին աստուծոյ bl նմայ adghkmw և փխ որ adghkw ձայն m ձայն

15 bcrs չիք որ e երկիր adghw շարժեաց cdgkm դղրդէ es դղրտէ e զգերեզմանսն

16 abdl ըզհնացեալսն c հնացեալս adeghkmw զդատաստանսն s յարուցանէ փխ հատուցանէ

17 d ոմանք bkm չիք ի km այն ձայն որ աստուծոյ d այս է աստուծոյ միայն w չիք և[1] b նմայ k չիք իսկ

18 k իբրու bcders սիրելոյ bdes չիք և ժառանգաւորի bdes յարքայութեան dgmw արքայութեան

19 km որ փխ զի g յաւուրն d չիք յարութեան a յարութեանն bcers բերէր

Որ պարծէր ի չարն, տագնապեցաւ. որ խիզախէր ի մոլորութիւնն, յիմարեցաւ։ Ամենայն ինչ քո գնդին կրկին է. եթէ զրահք էին պահապանք մարմնոյ, ընդ նմին և զրահքն հաւատոյ. եթէ սաղաւարտ էր ի զգուշութիւն սուսերի, ընդ նմին էր և սաղաւարտ փրկութեան. եթէ վահան ունէիր ընդդիմահար լանջացդ առաքինւոյ, ընդ նմին ունէիր և զվահանն համբերութեան հաւատոց. եթէ նետ ի կորովից քոց թռչէր ուղղակի, ընդ նմին և աղօթք սուրբք խնդրուածաց քոց վաղվաղակի գեր ի վերոյ զտանէին, քան զերկինս առաջի Աստուծոյ. Եթէ շողայր սուսեր ի բազուկդ առաքինիսդ, ընդ նմին լուսաւորութիւն հաւատոց քոց ի մէջ հրեշտակաց փայլատակմունս արձակէր։ Դրօշակք քո դրօշակք երկնաւորք և տէգք նիզակի քո ճառագայթաւորք իբրև զլարս արծաթոյ արեգական։

Այս է, որ զահի հարեալ էի ի սկզբան պատմութեանս, եթէ զիարդ կարացից բանիւ պատմել զայնմանէ, որ ի վեր քան զբանն գտանի։ Բանս չորեքնիւթեայս աշխարհս կարէ ասել։ Եւ այս վիճակ ոչ ամենեցուն է, այլ որ քաջն դէգերեցան յուսումնասիրութեանն ի թուականին, յերկրաչափականին, յաստեղաբաշխականին, ի բժշկականին և ապա ի ծայրս ծագաց հասին ի մարգարէականն, յառաքելականն, յաւետարանականն, որ է սկիզբն և ընձիւղումն։ Եւ թէպէտ և ունէի զայս ամենայն արուեստս նյութականաց պատմող, և էիր դու երբեմն նիւթական, այլ այժմ զաննիւթոցն

1—2 bcers չիք ի[1] bers չիք ի[2] bdelmw *մոլորութիւն* s *յիմարացաւ* km *ինչք* k *քոյոյ* d *գնդից* km *են* փխ *է* bcers *էր* փխ *է* a *եթե* d *զրահիւք* c *զըրահք* abeghlw *զրեահք* a *էին* b *պահպանք* cdegkmrs *պահապան*

3 d չիք *և* adkmw *զրահք* cers *զրեահքն* aghlw *զրեահք* a *եթե* cr *սաղաւարդ* e *և* փխ *ի* akhm չիք *ի*

4 km չիք *էր* bcer *երեխ* փխ *էր* *և* cr *սաղաւարդ* a *եթե* c *վահանք* a *ունեիր*

5—6 bcers *լանջաց* lrs *առաքինեացդ* e *առաքինեացն* a *ունեիր* abcdehlsw չիք *և* bcers *վահան* dkm *զվահան* b *ի* *դատոց* փխ *հաւատոց* aeghw *հաւատոյ* d *հաւատոյ համբերութեան* a *թե* cdeghlsw *թէ* bcers *կորովեաց* cr *թռչիւր* b *թողեր* adchl չիք *ընդ*

7 km *խնդրուածոց* a *գէր* a *վէրոյ* d *վեր* bes *գտանի* cr *գըտանի*

8 crs *զերկին* a *եթե* a *շաւղայր* d *շողայ* adghklmw *առաքինիս*

9 abdghklmw չիք *ընդ նմին* a *հրշտակաց* adhw *փայլատակունս* gm *զփայլատակունս* k *զփայլատակմունս*

10 a *արձակեր* d *արցակեցեր* bclr *դրօշք քո դրօշք* es *դրոշք քո դրոշք* dl *քոյ* s *երկնաւոր* adghkmw *տէգ*

11 kmw *ճառագայթաւոր* km *զլար* d *զշարս* bcelrs *արծաթոյդ*

12 abcdeghlms *է* փխ *էի* adhsw *սկզբանէ* a *եթե*

13 klmw *զբան* փխ *զբանն* km *զի բանս*

14 ah *չորէքնութեաս* km *զչորեքնիւթեանս* c *զչորեքնիւթեայ* d *չորեք նիւթէ* g *չորեքնիւթեան* cr *չորէքնիւթեայս* d *այս* *աշխարհս* k *աշխարհ* adhkmw *ոչ կարէ* d չիք *կարէ* d *ասիլ* e *և ոչ այս վիճակ ոչ* adghkmw չիք *է*

15 dklmw *որք քաջապէս* a *դէգէրէցան* bdegklm *յուսումնասիրութեան* rs *ուսումնասիրութեան* bcers չիք *ի* belrs *թուականի* a *յէրկրաչափականին*

16 bcelrs չիք *յաստեղաբաշխականին* adghw *յաստրանի* adgw չիք ի[1] bcelrs չիք *ի* *բժշկականին* *և* g *ապայ* cers *ապա և*

17 g *ի* *յառաքելականս* bcelrs չիք *յառաքելականն* d *յառաքելական* h *առաքելականն* d *յաւետարանս* h *յաւիտենականս*

18 cls *ընծիւղումն* ahw *ընձուղումն* d *յընձիւղումըն* m *ընձիւղումն այլոց* k *ձիւղումն այլոց* bcelr չիք *և*[2] *և*[3] ds չիք *և*[2] a *ունեի* m *նիւթականացս*

19 bcers *և պատմող* abcdelw չիք *և* dghl *պատմօղ* abcdelrsw չիք *այժմ* bclrs *զնիւթոյն* փխ *զաննիւթոցն* e *զնոյն*

ունիս ընմանութիւն։ Ընդ արուսեկին կշռեցից զքեզ՝ դու պայծառագոյն քան զարուսեակդ նշոյլս արձակես։ Արուսեակն ըվեց ամիս արուսեակ է և զվեց ամիս գիշերավար։ Դու աւուր աւուր արուսեակ և ի վեր քան զարուսեակ։ Արուսեակն յայգուն պահու և եթ երևի, իսկ դու ի քսան և ի չորս ժամս՝ ի տունջեան և գիշերի։ Եւ եթէ զլուսին ածից քեզ յօրինակ, յոյժ ծիծաղելի է իմաստնոց. երկոտասան անգամ ի տարւոջն վիժած, ժանգահոծ, մանգաղաձև, կիսագունդ, խոնաւալից, կիսալոյս, հիւանդոտ, գիշերագնաց, խաւարասէր, լուսատեաց, չղջանման, պակասընթաց, խաւարատանջ, բազում անգամ ի թաքուստ մտեալ։ Իսկ դու լիալայն, բարձր լուսաւորաս, աւետաբեր, հրեշտակակերպ, ուրախարար, քաջալերիչ, պայծառ և գեղեցիկ քան զամենայն հասակակից ընկերս քո։ Ոչ ինչ բաւական քեզ բաւեմ ասել, որ քան զարեգակն ի վեր զատանիս, ոչ զնա թշնամանեցից և զքեզ գովեցից, այլ զբնութիւն նորա պատմեցից քեզ. շեղագնաց, թիւրընթաց, կողմնաւոր, ստուերաշուք, հարաւաբնակ, ձմեռնատանջ, ամառնակէզ, թօնուտ գարնանի և երաշտուտ աշնանի, գիշերակուլ, առաւօտածին, ծաղկաթարշամ, դալարացամաք, կենդանահալած ի ստուերս ի միջօրէի, կիսաբաժին յաւուրն ողջունի. յիրաւի սմա Յոյնք Ապողովն կարդացին։ Եւ ապա եթէ զդուզնաքեայ ճառագայթս ածցես զմտօքդ, ընդ նմին և զայն գիտասջիր. գիշերաւ է ծածկեալ, ամպովք է թաքուցեալ,

---

1 acdehlw նմանութիւն d ըստ փխ ընդ b արօսեկի erl արուսեկի adghkmw զարուսեակն h պայծառ

2 gk զնշոյլս gm արիւսակէ e արուսեակի bcds արուսեկէ b վեց glm և վեց

3—4 gkm իսկ դու bcelrs գիշերավարն km յօր յաւուր g արուսեակ փխ զարուսեակ bcs արուսեակ dw չիք արուսեակն g արիւսեակն r արօսեակ s յայգւուն a յայգոյն h այգուն d պահի bhrsw պահուն aels պահոյն bclrs չիք երևի

5 abcdgmw տունջեան km չիք և[2] a եթե bcehkr զլուսինն cehr օրինակ

6 bcer տարոջն d տարւոյ d վիժայ e ժանգահեծ bcr ժանգհեծ r ժանդ հեւծ ah ժանգհաւծ s ժանգ հիւծ k ժանգակոծ d ժանգահայ l ջանգահիւծ

7 d մանկաղաց a մանկաղաձեւ

8—10 km չղջկանման w զղջանման adh չղջանման b պակասայընթաց cr պակասընթաց h պակասագնաց aghkmw հրատանջ փխ խաւարատանջ cgrsw թագուստ w լիալոյս փխ լիալայն ah լուսասորս e հրեշտակարեր

11 adhkmw չիք և a ընգերս d քոյ

13 bcelrs այլև a զբնութիւնն d շքեղագնաց

14 a ըստուերաշուք

15 h արևակեզ փխ ամառնակեզ el թօնութ gm թունուտ b գառնանայի clrs գարնանային e գառնանային es չիք և aghkmw աշնուտ փխ երաշտուտ d աշուն b երաշտտ belrs աշնանային c աշնանանային

16 m ծաղկաթորշոմ bclrs չիք ի[2]

17—18 dhkmw ի մէջ աւօրէի e միջօրէհ a առաւըեի c մէջօրէի km և կիսաբաժին abcdehlsw աւուրն km ողջոյն ag ողջոյնի b սմայ blr ապողոն es ապօղօն g ապօղովն a ապաւղովն d ապողոսովն cr ապաղոն belrs կոչեցին փխ կարդացին h կարդային a եթե ah ի դոյզնաքեայ b ի դուզնաքս m զդուզնաքիա dlsw ի դուզնաքեայ c դուըզնաքեա e դոյզնաքեայ r դուզնաքեայ km ճառագայթն adgw ճառագայթ h ճառագայթես մտօքդ ad անցես փխ ածցես w անցցես bclrs ընթանայցես e ընթանայցիս bcelr մտաւ s մտաւանքդ adgw մտօքդ bcelrs անդ ընդ (l անտ)

19 bcelrs գիտասջիր և զայն h զայս gkmr զի գիշերով e ամբօվք l ամպով adghw ամպօք g չիք է[2] gks թագուցեալ

փոշեաւք է մղտացեալ և մրրկօք է ալեկոծեալ։ Դու արեգական նմանեցեր, ի հօրէ զօրացար, ի յորդւոյ քաջալերեցար, ի սուրբ հոգւոյն լուսաւորեցար, ի գիշերի տեսանիս և ի տուընչեան թափ անցանեն ճառագայթք հաւատոց քոց։

Ասացից առ քեզ և բան ինչ առակաւոր. յամենայն կողմանց աչացար. սրատես ես քան զարծուի և երագալուր քան զմի ի հանդարտ անասնոց. ոչ միայն զերկինս տեսեր, այլև զերկնից մեծն տեսեր, և զփոքրս թողեր, զանցաւորս ետուր և զանանցն առեր, ի բաց ընկեցեր զոսկիակուռ թագ թագաւորին և ահա կայ պահի քեզ անձեռագործ պսակն, զոր ընդունելոց ես յամենասուրբ ձեռացն Քրիստոսի։ «Որ թողցէ վասն աւետարանին զհայր և զմայր և զքորս և զեղբարս և զամենայն ստացուածս իւր, զհարիւրապատիկն աստէն ընկալցի և զկեանսն յաւիտենից աշխարհին, որ ոչն անցանէ»։ Զայդ աղքատի ումեք դիւրագոյն է առնել, իսկ առն թագաւորի, իբրև զքեզ, անհնար է։ Ապա եթէ արասցէ ոք, որպէս և արարերդ, մարդկան անհաւատալի, հրեշտակաց զարմանալի, Աստուծոյ նմանելի, որ եթող զանթիւ բիւր բազում զօրս հրեշտակաց և եկն ի գձուձ կերպարանս մարդկան, զտաւ մարդ։ Քո գործդ Աստուածոյ նմանի։ Նա բոլոր աշխարհի եղև կեանք և փրկութիւն, և դու բոլոր աշխարհի բացեր զդուռն կենաց և փրկութեան։ Քոյին իսկ աշխարհիդ հայրենի հաւատքն պահեցան, եկեղեցիք շէն մնացին, վկայարանք ի խաղաղութեան, քահանայք ի քահա-

---

1 bceglrw փոշով d փոշիովք kms փոշւով ah փոշիով. ուղղում Նիք փոշեաւք abgh մղղացեալ cr մըղտացեալ belrs մրրկով abcdeghlrsw չիք և ade ալէկոծեալ a արէգական es արեգան agklmhw նմանեցար

2 cr յորդոյ bceklmrs չիք ի^{2} km և ի cer հոգոյն

3 dw տեսանես abh տունջեան bcer թափանց անցեն s թափանցեն l թափանցանցք են be ճառագայթիւք

5—6 dw չիք առ adhkmw չիք և g ամենայն gkm քաջացար փխ աչացար adghkmw սրատեսիլ e սրատել bcelr չիք ես d չիք և bcelrs արագալուր ես adghkmw հանդարտանաց փխ հանդարտ անասնոց

7—8 abcdeghlrs զերկիր փխ զերկինս km զմեծն d փոքրն b թողերս bcelrs թողեր փխ ետուր e զանցն փխ զանանցն h ընկեր

9 e թագաւորութիւն թագաւորին ad թագաւորութիւն hkmw թագաւորութիւնն er կա s զայ a քէզ

10 cer թէ որ

11—12 cers կամ զմայր bcers չիք և^{2} cr զհարիւրապատիկ els հարիւրապատիկ e կամ զեղբարս a զէղբարս bcelrs ընկալցին dkm զկեանս bk յաշխարհին clrs ոչ

13 bcelrs զայս bcmrs մեմն bl չիք իսկ cers բայց m չիք առն d առ

14 m քեզ a զքէզ a էթէ b չիք ոք l որպէսդ bceklmrs չիք և lr արարէրդ

15 gkm անհաւատալի է և a հրշտակաց gkm նաև աստուծոյ d իմանալի փխ նմանելի adg որպէս փխ որ

16 adghkmw թողեալ i էթող adgkhmw չիք բիւր bcelrs բազումս k և զբազում gm և բազում bcelrs չիք զօրս a հրշտակաց km չիք և b չիք ի gkm գծուծ d գձուց h գծուձ

17 adhkmw զտաւ քո գործդ այն նման (d քոյ գործքդ) d աննման bcelrs նմանի h այնմ նման blm և նա adhw նաև g աշխարհից

18 d չիք եղև կեանք և փրկութիւն agw բոլորից aghw աշխարհիս d չիք և^{2}... աշխարհի adgw դուռն aghkmw չիք կենաց և

19—20 d ողորմութեան փխ փրկութեան ace քոյին dek աշխարհի agw աշխարհին d պահեացն d եկեղեցին a եկեղէցիք ek եկեղեցիքն crs վկայարանքն d չիք ի^{1} d չիք ի^{2}

նայութեան, պատարագք ի սեղանս, մարգարէք յընթերցուածս, առաքեալք ի մխիթարութիւնս, սաղմոսերգուք ի յօրհնութիւնս, կուսանք ի կուսութեան, կնքաւորք ի սրբութեան և ամենայն ոք յիւրաքանչիւր կարգի։ Եհաս լուր առաքինութեան քոյ յարևելից մինչև ցԳադիրովն, ի հարաւոյ մինչև ի հիւսիսի։

Գրեցաւ անուն մարտիրոսութեան քոյ յոսկի տախտակսն ընդ առաքեալսն և ընդ նախավկայսն, ընդ հայրապետսն և ընդ եպիսկոպոսապետսն, միանգամայն և ի դպրութեան կենացն ի յերկինս։ Զգո՛յշ լեր, սքանչելի՛, որ այսչափ մեծամեծացն արժանի եղեր և յայսչափ բարձրութիւնս վերացար հասեր՝ ի հաստատուն կալ զյուսոյն խարիսխ, և անհա՛տ լեր ի սիրոյն և համբերո՛ղ լեր ի հաւատս ճշմարտութեան, զի մի՛ վիշապն մեռեալ զտուտնն շարժեսցէ ի վերայ կենաց քոց։

Զի թէ մինչ տղայն էիր, յաղթեցեր նմա, ի չափ հասեալ, գիտեմ, թէ առ ոտն կոխես զամենայն մենքենայս չարեաց նորա։ Այլ որչափ միտքս իմ այժմ զքեզ սիրեն, և մարթ էր զայն բանիւ ընդ պատմութեամբ արկանել, բազում մագաղաթի ծախք լինէին։ Բազում անգամ յառաջ ելեալ վասն քո սիրոյն՝ գալ առ քեզ և այժմ ի մերմէ բարեխօսութենէ և յամենայն սուրբ ուխտէ եկեղեցւոյ յանձն արարեալ հոգւոյն սրբոյ. տէր ընդ քեզ ամէն։

---

1 e *պատարագ* bcelrs *սեղան* d *մարգարէն* h *մարգարէութիւն ընթերցուածս* b *ընթերցուածս*

2 bcelrs *մխիթարութիւն* ecs չիք *ի*[1] clrw *յօրնութեան* b *օրհնութիւն* aehs *յօրնութիւն*

3 kw *կրօնաւորք* փխ *կնքաւորք*

4 l *էհաս* k *ոք* փխ *քոյ* abcegklmr *քո* l *ցգադիրոն* adghkmw *ի գադարովն* c *ցգադիրոն*

5 bel *ցհիւսիսի* փխ *ի հիւսիսի* a *ի հիւսիւսի* cr *ցհիւսիւսի* s *ցհիւսիս* kmw *ի հիւսիս*

6 a *գրէցաւ* a *մարտիրսութեան* abdehklms *քո* h *ոսկի* bcelrm *տախտակս* d *տապանակսն* փխ *տախտակսն*

7—8 b չիք *ընդ*[3] a *էպիսկոպ.ոսապետսն* klm *եպիսկոպոսապետս* bcer *համանգամն* ls *համանգամայն* h *ի դպրութիւն* bcekmrs *կենաց յերկինս* c *զգուշ*

9 e *այսքան* bceklmr *մեծամեծաց* de *այսչափ* bclrs *բարձր*

10 km *վերացեալ* bckmrs չիք *ի* km *կաց* փխ *կալ* km *ի յոյսն* d *ի յուսոյն* aghw *յուսոյն* adghkmw չիք *խարիսխ*

11 dw չիք *լեր*[1] es չիք *ի*[1] adghw չիք *և* dg *համբերօղ*

12 bcdegklrw *զտուտն* bclrs *շարժիցէ* adw *կենաց մերոց* (a *մերոցս*) h *կենացս մերոցս*

13 a *թե* km *եթե* c *տըղայն* a *եիր* b *նմայ*

14 d *կոխեր* e *կոխեալ* dklw *մեքենայս* c *մէքենայս* h *մենեքայս* abcdeghlrsw *չարի* adhw *միտք*

15—16 adhw չիք *իմ* adhw չիք *այժմ* km *զայնս* cer *ընդ բանիւ արկանել պատմութեան* bdls *ընդ բանիւ պատմութեան արկանել* a *արկարկանել* bces *լինին* a *լինեին* l *պէտք ծախք լինին* b *ելեալ* dw *եկեալ* elrs *եղեալ* km *ելի*

17 bcels չիք *վասն* gm *քոյ* b *սիրոյն սատուծոյ* փխ *քո սիրոյն* cels *քո սիրոյն սատուծոյ* bc չիք *գալ առ քեզ* w չիք *և*

18 abdhklmrw *ուխտի* bcr *եկեղեցոյ* cer *հոգոյն*

19 e *ամեն.* Այս բառից հետո k-ն իբրև ենթավերնագիր ունի՝ *երկրորդ թուղթ գիւտայ առ նոյն արքայ*

Վկայդ Քրիստոսի, չարչարակից խաչին, ի հրեշտակաց փառամատոյց պատմուճանաւ զարդարեալ, անգարշ որդեակ իմ Վաչէ՝ Աղուանից արքայ, Գիւտ եպիսկոպոս ի տէր բերկրիլ։

Յամօթալից հեղգութենէ չկարեմ համարձակել ասել բանս մխիթարութեան յաղթողիդ աներևոյթ պատերազմիդ, որ ոչ ի մարդկանէ առեր քաջալերութիւն, այլ զյոյժ ահեղ զօրութիւնն Քրիստոսի քեզ յօգնականութիւն կոչելով՝ վերագոյն գերազանցեալ, քան զբոլոր աշխարհս բարձրագոյն գտար։

Բայց արդ՝ զքեզ ի հաւան ածեալ քոյով ժուժկալութեամբդ, աղաչեմ, զի ախորժ և անոյշ իմ ողջոյնս քեզ թուեսցի. այլ գոհանալով զքո վերաբերութենէդ, ով զօրականդ Քրիստոսի, ոչ ունիմ գիտութիւն աղքատութեանս իմոյ կազմութեան պատրաստութեան. զի և ոչ նիւթ ինչ ճարտարեալ իմաստութեամբ իմով համբարել կարացից՝ կկել զգեստ ինչ գովութեան քում ազնուականութեանդ։ Նա մանաւանդ եթէ իսկ ամենայն հռետորական փիլիսոփայքն աշխարհին Յունաց ի մի տեղի գումարեսցին, և ոչ կարասցեն ասել զարժանն զգովութիւն քում հոգելից յաղթութեանդ։ Վասն զի դու ծանեար սիրելով զԱստուած յամենայն սրտէ, յամենայն անձնէ և յամենայն զօրութենէ. զամենայն ինչս և զմեծութիւնս փոխանակեցեր ընդ միոյ սիեառն ամենայնի. զի զնա ընդ քեզ հաշտ ունելով՝ ոչ միայն զերկիրս, այլև զերկնից զմեծութիւնն առեալ ըմբոշխնեցեր։ Հրաժարեցար ի զոհիցն ճենճերաց դիւամոլ հեթանոսաց և ահա եղեր հոտ անոյշ ի Քրիստոս, որ հասեալ մինչև

---

1 adghkmw *վկայ* a *հրշտակաց*

3 ce *արքա* ag *գիւտա* d *գիւտս* hw *գիւտայ* a *էպիսկոպոս* w *եպիսկոպոսի* bw *տէր* փխ *ի տէր* cr *տերամբ* es *տէրամբ* l *սուրբ* agh *բերկրի* km *բերկրեաց* cers *երկրիս* bl *բերկրիս* dw *երկրի.* ուղղում ե Ծք *բերկրիլ*

4 ls *ամօթալից* bcers *ի հեղգութենէ* adghkmw *չկարեմք* dgklm *համարձակիլ* bcelrs *բան*

5 al *յաներևոյթ* dgkmw *պատերազմին* ah *պատերազմիս* adghkmw *առեալ*

6 adgkmw *յոյժ յահեղ* h *յոյժ ահեղ* be *զօրութիւն* aghkm *զօրութենէն* l *ի քեզ* cl *օգնականութիւն*

7 gkm *վեհագոյն*

8 bclrs *գտեալ*

9 ab *քոով*

10—12 s չիք *իմ* bcelrs *գոհարաննելով* d *վերաբերութեան* adgkmw *զօրական* belrs *ունի աղքատութիւն ագիտութեանս իմոյ կազմութիւն* k *յաղքատութեանս* km *իմում* m չիք *պատրաստութեան* w *պատրաստութիւն* k *զինև և* h չիք *զի* bcelr *ճարտարեղ*

13 bclrs *իմաստութեանս իմոյ համբերել կարասցէ* adeghw *իմաստութեան* (a *իմաստութէ*) *իմ* (e *իմոյ*) *համբարել կարացից* (e *կարասցէ*) km չիք *իմ* k *համբերել* d *կրկնեալ* փխ *կկել* km *ի կկել* ah *կկեալ* km չիք *ինչ*

14 km *քումդ* km *ազնուականութեան* d չիք *Նա* (*իսկ* ունի միայն c) c չիք *ամենայն* blr *ամենայն իսկ* a *եթե*

15—16 d *փիլիսօփայն* m *փիլիսոփայք* adg *տեղ* km չիք *և* adhkmw *ոչ ինչ կարասցեն ասել զարժանն գովութեան* bcels *և ոչ ի փոքր ինչ հետազօտութիւն կարասցեն անկանել ասել զարժանն անհնար է* h *արժանն* d *ծանիր* bcelrs չիք *քում* c *հոգէլից*

17 d չիք *զաստուած* bcel *և յամենայն* d *զամենայն* bcels չիք *սրտէ*

18 adhkmw չիք *անձնէ և յամենայն զօրութենէ*

19—21 h *նա* m *ունիցիս* lm *զերկիրս* bcelrs *մեծութիւն* d *զմեծութիւն* bcelrs *ըմբոշխնեսցես* a *ըմբոշնեցեր* bcelrs *հրաժարեցեր* d *ճենճերանաց*

22 w չիք *ահա* bcel *քրիստոս յիսուս*

յարևմուտս՝ հոչակեալ ծաւալեցաւ և բերկրեալ զուարճացոյց զամենենեցուն հոգիս։ Թողեր զմեծութիւն երկրային, որ առիթ է մեղաց, ժառանգեցեր զարդարութիւն հանդերձ երկնային մեծութեամբքն. հեռացար բնաւ իսկ ի զբօսանաց աշխարհիս և մերձեցար ի Քրիստոս, որ է նաւահանգիստ խաղաղութեան։ Եւ գումարեալ զբանս իմ ի մի տեղի խօսեցայց. եթէ էիր մարդ, և եղեր հրեշտակ։ Ունէիր ազգականս ի յերկրի, և գտար եղբայր Քրիստոսի ի յերկինս. էիր մահկանացու, և եղեր անմահ։ Ոչ թէ դու միայն ես անմահ, այլ արդ՝ վասն զի համարձակութիւն ունիս առ Քրիստոս, բազում մահկանացուաց կարես տալ զկենդանութիւն։ Ցանկալի ես հրեշտակաց, փափագելի ես մարդկան, առաւել անձկալի ինձ՝ հեռացելոյս, չլինելոյս մարտակից քեզ յաներևոյթ պատերազմիդ ամենաչար սատանայի։

Բայց արդ աղաչեմ, փոխանակ ասեմ՝ չունել վնաս ի մտի, չյիշել զիմ հեղգութիւնս։ Լուսաւորեա՛ զիմ տրտմութիւնս քո ողջունաբեր թղթով։ Դու եղեր չարչարակից Քրիստոսի, նմանեա՛ նմա ամենայնիւ. զի թէ նա ի վերայ խաչահանուացն աղաչէր չյիշել զմեղս, որչափ ևս առաւել քեզ արժան է թողուլ զիմ հեղգութիւնս։ Զի այն, որ տարաւն զհեզ ողջ հոգւով և առողջ մարմնով և իւրում որդեգրութեանն արժանաւոր, նոյն և շնորհեսցէ մեզ՝ զքեզ առողջ հոգւով և մարմնով տեսանել յաշխարհի և վայելել ի քո շնորհալից վարսդ առաքինութեան։ Ողջ լինելով ի Քրիստոս՝ լիցիս մեզ բազում ժամանակս պարապեալ և լցեալ սիրովն Քրիստոսի. ամէն։

1—2 e *հարևմուտս* bcelrs *բերկրեցոյց* bcelrs չիք *զուարճացոյց* bcelrs *զամենայն* w *զամենեցունց* d *երկրայինս* ahkmw *առիթ մեղօք* c չիք *է*

3—4 dm *մեծութեամբ* *երնկնային* d *իսկ բնաւ* ces չիք *ի*[1] dw *զբաղանաց* abcdehlrs չիք *և* km *հանգիստ* փխ *նաւահանգիստ*

5 bcelrs *զբնաւ իսկ* փխ *զբանս իմ* bh *և խօսեցայց* bcelrs *ասացից* a *եթե* dw *և եթէ* gkm *թէ*

6—7 a *եիր* a *հրշտակ* c *հըրեշտակ* a *ունեիր* d *ունէր* bl *ազգայինս* cers *յազգայինս* d *ազգական* bceklms չիք *ի* b *երկրի* bcelrs *գտան եղբարք* c *գըտան* bcels չիք *քրիստոսի* a *եիր* bcelrs չիք *ոչ թե... անմահ* a *թե* h *եթէ*

8 a *այդ* adhkmw չիք *արդ* km *այլև* km չիք *վասն զի*

9 adgkmw *որ բազում* agh *մահկանացուած* adghkmw *կարէ* bcrs *օգնականութիւն* w *կենդանութիւն* l *ի կենդանութեան*

10 dl *փափաքելի* bceklmrs չիք *ես* d *ցանկալի* e չիք *ինձ*

11 abcdeglrs *ի չլինելոյ* (adg *չլինելոյս*) w չիք *չլինելոյս* ahkmw *պատերազմի* d *պատերազմին* a *յամենաչար* bkm *ամենաչարն*

13 bcls *փոխան* dw *չունիլ* km *և չյիշել*

14 adghkmw չիք *լուսաւորեա... հեզգութիւնս* l *լուսաւորեայ* s *ողջոյնաբեր*

15 l *նմանեաց նմայ*

16 e *աղաչել*

17—18 gkm չիք *զի* bces *հոգով* bcels *արար* adghkmw չիք *առողջ... մարմնով և* aghkmw *իմում* d *իմ* փխ *իւրում* km *որդեգրութեանս* d *որդեգրութեան* adghkmw *արժանի* dkm *նոյնն* (m չիք *և*)

19 bcelrs *զքեզ տեսանել յամենայն առաքինութիւնս և վայելել* ad *վայելեալ*

20 cers *վարս* bel չիք *առաքինութեան* ces *զողջ* k *լինել* bcelrs *լինիցիս իսկ*

21 k *զբազում* ers չիք *ամէն*

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

Պատերազմելն Տրդատայ ընդ Բասլաց արքային ի յաշխարհին Աղուանից, եւ թագաւորելն Սանատրկոյ ի վերայ Աղուանից, եւ ընդդիմանալն Հայոց, եւ խոստովլու գալն յօգնականութիւն զօրօքն եւ առնուլ զԱղուանս եւ զհարկսն

Լինի զօրաժողով Տրդատիոս՝ մեծ թագաւորն Հայոց և իջեալ ի դաշտն Գարգարացւոց՝ պատահէ հիւսիսականացն սաստիկ պատերազմաւ. և զթագաւորն Բասլաց մարտակից իւր ունելով, որ ձգեալ զճօպանն արւոյն Տրդատայ և ոչ զօրեալ ընկճել զնա՝ ինքն լինի միջակտուր ի նմանէն։ Եւ վարէ Տրդատիոս զնոսա կոտորմամբ մինչև ցՀոնս. և բազմաց լինի անկանել ի զօրացն Հայոց. և Արտաւազդ՝ սպարապետն Հայոց Մանդակունին մահանայ։ Անդ առնու պատանդս Տրդատիոս և միաբանեալ զհիւսիսայինսն՝ դիմէ ի վերայ Շապհոյ արքային Պարսից։

Իսկ ի վախճանելն Տրդատայ Սանատրուկ ոմն թագաւորեաց Աղուանից ի Փայտակարան քաղաքի և եկաց ընդդիմակաց Հայոց։ Եւ խոստովլայ՝ որդւոյ Տրդատայ ածեալ զԱնտիոքոս յունական զօրօքն և՛ զԲագարատ արևմըտեայ գնդիւն, և զՄիհրան Վրաց բդեաշխ։ Այսոքիւք ամենեքումբք միաբանեալ՝ խաղայ ի վերայ Աղուանից։ Անձապարէ Սանատրուկ զօրօքն Աղուանից և գնայ առ Շապուհ՝ արքայն Պարսից, թողլով զօր բազում ի քաղաքին Փայտակարան։ Եւ Անտիոքոս առեալ աւար բազում և զհարկն

---

1 ahr չիք *գլուխ*

2 bcdegkls *պատերազմիլն* a *պատերազմեալն* ace *տրդատա* bl *բարսլաց* cers *պարսլաց* k *բասզաց* adghmw *բարսզաց*

3 adghw *ի յաշխարհին* b *յաշխարհըս* km *յաշխարհին* c *աշխարհիս* l չիք *ի* ch ls *թագաւորել* a *սանատրկա*

5—6 ah *խոստովա* dkm *խոստովայ* b *կալն* փխ *գալն* bl *յունականօք* cers *ունականօք* փխ *յօգնականութիւն զօրօքն և* km *յունական զօրօք* h *զօրացն* h *առնու* bcekmrs *զհարկս* h *հարկն*

7 gkm *տրդատէս*

8 bcer *գարգարացոց* d *գարգարացուց* l *պատահի* ah *հիւսսականաց* c *հիւսիւսականացն* dgkmw *հիւսիսականաց*

9 a *զթագաւորն լեալ* kmw *թագաւորն լեալ* bcels *բարսլաց* w *բարսզաց* adghkm *բասզաց* դնում ենք *բասլաց* d *եղեալ* h *լեալ* cers *ճօպան* bl *ճոպան* adgh *զճապան*

10 d *արուոյն* celrs *արոյն* acehr *տրդատա* bcehlrs *զօրել* bcelmr *նմանէ*

11 celrs չիք *զնոսա* bcehlr *ի հոնս* a *զհոնս*

12—13 dglmw *անկանիլ* bcehls չիք *ի* bcelr չիք *և* cs *արտաւազ* bcelrs *մանդակունի մահանայ* (c *մահանա*) *սպարապետն* (c *սըպարապետն*) *հայոց* bl *պատանդ* cers *պատանտ* a *պանդանդս* m *տրդատէս* a *զհիւսիւսաինսն* c *զհիւսիւսայինսն* b *զհիւսիսայսն*

14 e *հայոց* փխ *պարսից*

15 agh *վաղճանելն* kl *վախճանիլն* a *տրդատա*

16—17 bh չիք *ի* al *էկաց* abeghkrsw *դիմակաց* bcelrs *խոստով որդի* a *որդոյ* d *զօրքն* s *զօրօք* d *զբագրատ* n *բագարատ* ah *արեմտեա*

18 b *գնդին* d *զմիրհան* l *բդեաշխին* ehs *բդեշխ* d *բդեշխի* c *բըդեաշխ* b *ամէնեքում* g s *ամենոքումբք*

19 bcelrs *խաղաց* bcelrs *զօրօք*

20 a *գնա* cr *գնաց* s չիք *առ* b *շապհոյ* d *շապհուոյ* adgk *արքայ*

21 ah *անտուոքոս* bcels չիք *բազում* adgh չիք *և*[1]

արքունի՝ դառնայ առ կայսր։ Եւ գտեալ ժամ պարապոյ Սանատրկոյ՝ հրամանաւ Ճապհոյ ժողովէ զզօրս Աղուանից՝ թուով իբրև երեսուն հազար և արշաւէ ի միջոցս Հայոց։ Եւ զօրագլուխն ումն անարի հսկայ ի տիգաւորացն վառեալ թաղեաւ կաճեայ՝ շահատակէր ի մէջ պատերազմին առ Օշական աւապարաւն. եթէ զինուք հարկանէին, ոչ գործէր, այլ ճախր առնոյր։ Յայնժամ քաջն Վահան Ամատունի նայեցեալ ի կաթողիկէն աստ. «Օգնեա ինձ». և ուղղեալ զնիզակն ընդ գաւակ ձիոյն յերկիր կործանէր զահագին վիրագն։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

Ճապհոյ թագաւորեցուցանելն զՏիրան եւ փրկելն ի հիւսիսականացն եւ դարձեալ կուրացուցանելն զՏիրան. եւ խռովութիւն հիւսիսայնոցն. եւ մահն Արշակայ եւ Պապայ թագաւորելն. եւ կորուստն Մեհրուժանայ. եւ խոց առնուլն Ռոնայրի յայնմ պատերազմի

Թագաւորեալ Տիրանայ Հայոց՝ առնէ խաղաղութիւն ընդ Պարսս և լեալ օգնական Ճապհոյ, թափէ զնա ի յարձակմանէ հիւսիսայնոցն, որք ամս չորս բնակեալ յԱղուանս նեղէին զՀայս։ Ապա ըստ բարուց չարին Տիրանայ կուրանայ ի Ճապհոյ։ Եւ Արշակ՝ նորին որդի, առնու զթագաւորութիւնն։ Ի նմին ժամանակի եղև խռովութիւն Ճապհոյ յազգացն հիւսիսոյ. և նա անցեալ ի Բիւթանիա՝ նստի ամիսս յոլովս և ոչ կարաց առնել ինչ։ Ապա սիւն առ ծովակին կանգնեալ և առիւծ ի վերայ՝ մատակ ընդ

---

1 a դառնա dk կայսրն bcelmrs և գտեալ սանատըրկոյ ժամ պարապորդ ahkd պարապ ուղում ենք պարապոյ a սանատրկա dkmw սանատրկայ
2 c ըզզօրս h զզօրսն belr հազարաւ
3 blrs չիք և er զօրագլուխն cers չիք ումն acehrs սկայ bglw սկա bclr չիք ի[2]
4 adghkmw թաղիւ bcer կաճեա d պատերազմի r աւշական
5 adghw առապարով km առապարաւ r առապարանաւն a եթե abcdehlrsw զինով bcelsw գծէր a այղ
6 d չիք վահան b նաեցեալ w հայեցեալ h նայեցաւ abcdhklrs կաթուղիկէն k ասաց bl օգնեայ
8 s վիրակն
9 abchlr չիք գլուխ
10 bcelrs թագաւորացուցանել c չիք զտիրան abcehlrs փրկել k փրկիլն
11—13 c խւհիւսիւսականացն փխ ի հիւսիսականացն a հիւսիւսականացն dk հիւսիսականաց bcelrs կուրացուցանել km չիք և դարձեալ... զտիրան dw չիք և դարձեալ... հիւսիսայնոցն abchs խռովութեանն el խռովութեան bcels ի հիւսիսայնոցն a հիւսիւսայնոցն w չիք և[1] w չիք և[3] ace արշակա և պապա hs պապա abcelrsh թագաւորել bcelrsw կորուստ a մեհուժանայ r մեհրուժանա h մեհուժանա
14 bcelrs առնուլ
15 h թագաւորել acr տիրանա d տիգրանայ bcels չիք հայոց e չիք ընդ ce պարս
16 a լէալ ah շապհո h թափել abcdegrs չիք ի ar հիւսիւսայնոցն
17 m զամս bcelrs նեղեցին e և ապա e պարուց
18 aeh տիրանա կուրանա c տիրանա ah շապհո d որդի նորին
19—20 h խսկ ի նմին l եղեալ cer ի յազգացն dw յազգաց ah իւսիւսոյ bcels հիւսիսայնոց r հիւսիւսայնոցն bcelrs ընդ փխ ի e բիւթանեա e հոլովս abdghw յոլով s չիք ոչ
21 g ապայ s կանգնեաց a առեաւծ bceklrs մատեան

ոտիւքն ունելով՝ նշան իմն կոչել առիւծ զՊարսս և մատակ՝ զՀոռվմայեցւոց տէրութիւնն։

Մեռանի և Արշակ, թագաւորէ Պապ. ապստամբի Մեհրուժան Արծրունի՝ զԱքիտոփելին խորհեցեալ զկորուստ անձին իւրոյ. լինի մեծ պատերազմ ի մէջ Պապայ և Մեհրուժանայ։ Յայնժամ քաջն Շերգիր՝ Ղեկաց արքայ, մեռանի ի ձեռաց Սպանդարատայ Կամսարականի։ Անդ առնու խոց մեծ արքայն Աղուանից Ուռնայր ի Մուշեղէ Մամիկոնենէ՝ Վասակայ որդւոյ. սատակի և Մեհրուժան ի սպարապետէն Սմբատայ Բագրատունւոյ՝ պսակեալ բոցագոյն երկաթիւ զգլուխն սրբոյն Ներսեսի աղօթիւք։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ

Սակաւիկ յայտարարութիւն վասն սրբոյն Գրիգորիսի՝
Հայոց լուսաւորչի եւ եռանելի որդւոց նորին.
Եւ ընդ նմին ծեռնադրութիւն սրբոյն Գրիգորիսի՝
որդւոյ Վրթանեսի՝ թոռին մեծին սրբոյն Գրիգորի,
ի կաթողիկոսութիւն Աղուանից եւ Վրաց.
Եւ եկն նորա յԱղուանս ի լուսաւորութիւն աշխարհիս.
Եւ նահատակութիւն նորին եւ բերումն նշխարացն

Արդ մի ոմն յաշակերտացն տեառն՝ Թադէոս անուն, որպէս յառաջագոյն ասացաք, հասեալ սմա մասն ինչ ի Հայաստան աշխարհին, լու-

---

1—2 bcdeklsw *ոտիւք* bcels *ունել* d *կոչիլ* a *առեալծ* a *զպարս* bceklrs *մատեան* bers *զհոռմայեցոց* b *տէրութիւնսն* c *զհոռմանցոց* l *զհռօմայեցւոց* adhkmw չիք *տէրութիւնն*

3 a *մէռանի* adkmw չիք *և* gklm *և թագաւորէ* adghm *մերուժան* bcelrs չիք *արծրունի... մեհրուժանայ*

4 adhw *կորուստ*

5 ah *պապա* d չիք *քաջն* d *շերգէր* h *շերգեր* adhkmw *ղէկաց* er *պապայ* բառից հետո ունեն *և լինի մեծ պատերազմ ի մէջ պապա և մերուժանա*

6—7 as *արքա* ah *սպանդարատա* ce *սպարատա* blrs *սպարատայ* bcels *կամսարականի*

8 bcelrs *մամիկոնէէ* adghkmw *մամիկոնէ* ուղղում ենք *մամիկոնենէ* er *վասակա որդոյ* h *որդի* aghm *մերուժան* a *յասպարապէտէն* bceghklmrw *յասպարապետէն* d *յսպարապետէն* d *սմպատայ* achr *սմբատա* cer *բագրատունոյ* adghkmw չիք *բագրատունւոյ*

9 h *պսակել* bcelr *երկաթեաւ* s *երկաթաւ* d *աղօթիւքն*

10 abchlr չիք *գլուխ*

11 bcelrs չիք *սակաւիկ... և ընդ նմին* adghs *գրիգորի*

12 a *էրանելի* adhkmw *որդեաց* g *որդեացն.*

13 d *Գրիգորի*

14 g *վրդանիսի* n *վարդանիսի* gkm *մեծի* bclrs չիք *որդւոյ.... վրաց* e չիք *որդւոյ... լուսաւորթիւն*

15 dk *կաթուղիկոսութիւն* h *կաթողիկոսութեան*

16 bclrs չիք *նորա* bls չիք *ի* bcls *լուսաւոր* bcelrs չիք *աշխարհիս* g *աշխարհի* km *աշխարհին*

17 es չիք *և* b *նշխարաց նորայ*

18 h *թաթէոս* bcelrs ունեն միայն հետևյալը. *որ ինչ սակս երից երանելոյն (*l *երանելւոյն) գրիգորի հայոց լուսաւորչի պատմութեան (*lrs *պատմութիւն) ազաթանգեղոս ուսուցէ. իսկ զոր առ (*s չիք *առ) ագուանս կատարեաց գործ ընդ ձեռն մանկանն գրիգորիսի գտանի յայսմ մատենի, վասն զի մեծին գրիգորի կամէր ոչ նստել (*l *նստիլ) յառաքելական (*s *յառաքելականն) յայն աթոռ (*էջ 33 տ. 1*)*

սաւորէր զկողմանս ինչ Արևելից աշխարհին, մինչև եկն հռչակելին պատերազմողն և երիցս երանելին Գրիգորիոս, զոր ի մեռանելն Խոսրովայ՝ Հայոց թագաւորի, ի սպանանել զնա նենգութեամբ Անակայ Պարթևի՝ հօրն Գրիգորի, և իւր փախուցեալ գնալով՝ հեղձամղձուկ ի ջուրս Երասխ գետոյ լինէր. դայեկաց ոմանց առեալ փախստեայ ի Յունաց աշխարհն զերծուցանէին զերանելին Գրիգորիոս։ Եւ այս լինէր նախախնամութեամբ մեծին Աստուծոյ յօրինակ նախամարգարէին Մովսեսի, որ ի պրտուեայ տապանակին ի մէջ ջուրցն զերծանէր ի ձեռաց ամպարիշտն փարաւոնի՝ առ ի փրկել զժողովուրդն Աստուծոյ ի ծառայութենէ եգիպտական տանջանացն։

Սոյնպէս և ամենասուրբն Գրիգոր զերծեալ ի սրոյ Հայաստան նախարարացն՝ ի փրկութիւն պահէր նորին Հայոց աշխարհին և ամենայն Արևելից Կողմանց, իբրև նետ մի ընտիր ի կապարճս թաքուցեալ ի յունական աշխարհին, որով խոցոտեալ սատակէր զաներևոյթ թշնամին։ Զոր ընտրեալ յորովայնէ մօր իւրոյ և սրբեալ յարգանդին յաղթող նահատակ, առաքեալ միանգամայն. և վայելուչ տուեալ քահանայապետ Թորգոմական աշխարհին և Ասքանազեան զաւակին։

Արդ՝ սնեալ և ուսեալ երջանիկն Գրիգորիոս զքրիստոսական հաւատոցն զօրութիւն՝ առաքելական և քաջալերական համարձակութեամբ եկեալ յանդիման լինէր Տրդատայ՝ արքային Հայոց, միամտութեամբ և քաղցր հարկանել ծառայութիւն, պաւղոսեան հաւանեալ ձայնի՝ հեզագոյն քաջութեամբ ծառայել տեառն զօրութեանց մարմնաւոր տերանց, այլ ոչ առ ականէ ծառայութեամբ և հնազանդութեամբ, ուր ստանայր երկուս որդիս՝ Արիստակէս և Վրթանէս։ Իսկ թագաւորն մոլեգնեալ ի դիւացն զանազան և պղծալից պաշտամունսն՝ ձեռն արկանէր յամենազօր նահատակն Քրիստոսի՝ օժանդակութեամբ չար վիշապին՝ կամեցեալ իւրն

---

1 km արևելեայ adhw արեւելեաց. ուղղում ենք արեւելից km չիք աշխարհին gkm հռչակելի

2 g պատերազմօղն h չիք երիցս k երանելի km գրիգորի a խոսրովա

3 h թագաւորին h չիք ի w յսպանանելն ad յսպանանել a ենակա dhw ենակայ

4 km փախստեայ

5 h դաեկաց ah փախստեա adhw չիք ի w յաշխարհն

6 a զերծուցանեին h չիք և

7 adgh զօրինակ adh մովսէսի gkw մովսիսի

8 ah պրտուեա w ամբարիշտն adgh ամբարիշտ

9 a փարաւովնի g փարաւօնի a էգիպտական

11 d ամենասուրբ գրիգորն

13 ah արեւելեաց. m կողմանցս dw թագուցեալ ah չիք ի[2]

14 a խոստացեալ d խօստացեալ gm խստացեալ

15 d յարգանտին dg յաղթօղ

16—17 m քահանայապետ տուեալ k թորգոմեան

18—19 h էրջանիկն m Գրիգոր adgw հաւատոյն agh համարձակութիւնն

21 d հարկանիլ gk պօղոսեան m պօղոսեանն

22 d քաջութեամբ ծառայեալ d տէրանց

23 h առականել adghw չիք և

24 km զերկուս adw ոստակէս h ոստտակէս dgw վրդանէս

25 k դիւաց d պաշտամունս

26 k յիւր

ծառայել ի խորխորատ կորստեանն դիցն աղտեղութեան պաշտամաննː Բազում և զանազան տանջանօք չարչարեալ զսուրբն ոչ ինչ կարաց զամագիտ լինել յանշարժելի հաւատս երանելւոյն, այլ օր քան զօր քաջաբար մրցեալ՝ առնու զյաղթութեան մրցանակն ի վերայ աներևոյթ և երևելի թշնամւոյնː Եւ իբրև ոչ ինչ կարացեալ պաճարանս գտանել՝ փոխելոյ զառաքինին յուղիղ հաւատոցն Քրիստոսի, յայնժամ ազդեալ չարին ի միտս չար արբանեկացն՝ տարեալ ընկենուին զսուրբն Գրիգորիոս յանհնարին խոր վիրապն Արտաշատ քաղաքի, յորում զերեքտասան ամ յօձախառն բնակէր վայրի, մինչև այլ ևս կանայք ոմանք երանելիք Հռիփսիմէ և Գայանէ հանդերձ երեսուն և հինգ ընկերօքն ի նորին ի Հայոց արքայէն կատարեցանː Եւ երանելեացն լինէին մարմինք բացընկեցիկː

Եւ ապա ամենազօրն Աստուած յայց ելանէր երանելւոյն Գրիգորիոսի և երանելի նահատակացն՝ սրբոցն Հռիփսիմեանց, և պատուհաս մեծ հասուցանէր ի վերայ աշխարհին Հայաստանի. Ոչ պատուհասի, այլ մեծի ողորմութեան է նշանակ, որպէս խրատել զսիրելի որդի և անտես առնել զօտարացեալ խորթնː Նոքին իսկ դևքն, զորս նուիրօքն և զոհիւք մեծարէին, իբրև ի վերայ թշնամեաց հասեալ՝ տային նոցա մոլեգնել և ուտել զիւրեանց մարմինսն. այլ և զնորին թագաւորին զկերպարանս ի խոզի դարձուցեալ բնութիւն՝ յեղէգն լինել փախստեայː Յայնժամ ահ և երկիւղ սաստիկ զամենեսեան լնոյր, մինչև մնային կորստեան կենաց աշխարհինː Մինչդեռ յայսմ ահի և ի դողման կային ի մեծամեծաց մինչև ի փոքունս, երևէր ի տեսլեան գիշերոյ հրեշտակ ողորմութեան Աստուծոյ կնոջ ումեմն խոսրովիդուխտ անուն՝ քեռ Տրդատայ՝ Հայոց արքայի. «Անհնարին է ձեզ, ասէ, ի հարուածոցդ զերծանել, բայց եթէ ի ձեռն սրբոյն Գրիգորի երթեալ հանէք զնա ի խոր վիրապէն»ː Եւ զարթուցեալ պատմէր զերազն. և ամենեքին ըմբերանեալ դսրովէին զկինն և ասէին. «Եւ դու ուրեմն դիւահարի՞ս. իսկ արդ և զոսկերսն անգամ զի՞նչ հնար է գտանել զնորա»ː Եւ

---

1 h *կորստականն* a *պաշտամանն*

2—3 adhw չիք *և* gkm *կամագիւտ* d *պատգամագիւտ* gk *լինիլ* a *այղ* h *երանելոյն* d *քաջարեր*

4 km *առնոյր* h չիք *և երեւելի*

5 ah *թշնամոյն* k *կարայ*

6 a *ուղիւղ* h *ուղիղ* adghw *հաւատոյն*

8—9 d *խորապին* ahw *վիրապին* d *զերեքտասն* km *ամս* h *որում* adgh *օձախառն* adh *այլև այլ ևս* a *հռոփսիմէ*

10 kw *ընկերօք*

11 d *մարմին* a *բացընկէցիկ* km *բացընկեցիկք*

12 a *ամէնազօրն* ah *երանելոյն* a *գրիգործի* dgkm *գրիգորի*

13 km *սրբոց* a *հռոփսիմեանց*

14 a *վէրայ* a *մէծի*

15 a *ողորմութէան* gkm չիք *է* gkm *առել* փխ *խրատել*

16 w *խորթ* k *նուիրօք* g *զոհիւքն*

17 k չիք *իբրև* adghnw չիք *նոցա* a *մոլէգնեալ* dn *մոլեգնեալ* h *մոլեգնեա*

18 k *մարմինս* h *նորին* d *թագաւորի* h *զկերպարանսն*

19 d *զբնութիւն* agn *զբնութիւնն* a *յեղեգն*

20 h *աշխարհին կենաց*

21 d *ահիւ* hk *ցփոքունս*

23 h *տրդատա*

24 adgw *հարուածոյք* d *զերծանիլ* a *եթե*

26—27 a *ամենէքին* w *ամենեքեան* h *ըմբերանել* a *դրսովէին* a *ասեին* d *դիւահար ես*

իբրև կրկնեալ և երեքկնեալ զտեսիլն, յարուցեալ առ վտանգի հարուածոցն, չոգան ի բերան վիրապին թերահաւատքն՝ կաղս ի կաղս բարբառեալ բանիւն Աստուծոյ. «Ել ի դուրս, եթէ իցես կենդանի»։ Եւ վաղվաղակի զեկուցանէր զկեալն կենդանի։

Բազում խնդութեամբք ի վեր առեալ ածին ի Նոր քաղաք Թագաւորանիստ Հայոց արքային։ Այնուհետև դիւացն առեալ զմարդիկն ակամայ ընդ առաջ մեծին Գրիգորի տանէին՝ մոլեգնելով և ուտելով զմարմինս զիւրաքանչիւր։ Եւ զթագաւորն նոյնպէս յեղեգանէն առեալ դիւացն ածէին ընդ առաջ սրբոյն. որոյ ծունր եդեալ մեծին սրբոյն Գրիգորի՝ արտասուօք խնդրէր յամենողորմէն Աստուծոյ զփրկութիւն թշուառացեալ ազգին. և անդէն վաղվաղակի ընդունէին ի ձեռն սրբոյն աղաչանաց զբժշկութիւն մարմնական տանջանացն, ընդ նմին և զհոգւոյն լուսաւորութիւն։

Եւ իբրև ոչ ուրեք ինչ զեկուցեալ վասն երանելի կանանցն, որ պսակեցանն՝ զՀռիփսիմեայն ասեմ և զնորին ընկերացն, ինքն իսկ ի խոր վիրապին մարգարէական ակամբն տեսանէր զնահատակութիւն երանելեաց վկայիցն Քրիստոսի և ասէ. «Ո՞ւր են նշխարք սրբոցն»։ Եւ մարդիկն զարմացեալ ասէին. «Զո՞ր սրբոցն ասէ»։ Եւ իբրև լուան ի նմանէն զանուանս պսակելոցն, ապա ի միտ առեալ՝ ցուցին զպատուական և զամենասուրբ նշխարս ոսկերացն։ Եւ առեալ Գրիգորի՝ պատէր իւրեանց իսկ պատառոտուն հանդերձիւքն չարարեալ ուրուք ինչ արժանի յերանելեացն մերձեցուցանել ի մարմինս, մինչ չև սրբեալք ելանէին յաւազանէն փրկութեան։ Եւ դնէր ի հանգստարանի՝ ի տեղւոջն, յորում պսակեցան սուրբքն։

Իսկ զբոլոր աշխարհն Հայոց ուսուցանէր և խրատէր և կնքէր կենսատու խաչիւն և լուսաւորէր մկրտութեամբ աւազանին փրկութեան. և արժանաւորս առնէր զանճառելի հոգւոյն ընդունել շնորհս և ճաշակմամբ կենսատու մարմնոյ և արեան տեառն։ Եւ ոչ կամեցեալ իւր իսկ ունել զա-

---

1 a *երէքկնեալ* d *երեք կրկնեալ* h *աղ վտանգի*
2 g *չոքան* adghmw *բարբառել*
3 a *եթե*
6 gn *զմարդիկքն* d *զմարդիս* a *ակամա*
7—8 d *մեծի* d *զիւրաքանչիւրս* m *իւրաքանչիւր* adgh *թագաւորն* h *եղեգանէն* m *դիւաց*
9 a *յառաջ* m չիք *սրբոյն*
10 dgw *յամենաողորմն* ah *յամենողորմն*
12 w *զհոգւոցն* a *լուսաւորութիւնն*
13—14 kw *ումեք* փխ *ուրեք* d *զեկուցեալ ինչ* ah *կանացն* w *կանանց* km *որք* dg *պսակեցան և* m *պսակեցան* a *զհռոփսիմեանն* gkm *զհոփսիմէն* dw *զհըռփսիմեանն* ուղղում ենք *զհռիփսիմեայն* h *զհռիփսիմեանցն* h *վիրապն*
15 d *երանելեացն* km *երանելի*
16 h *ասեն* d *մարդիկքն* g *մարդիքն* w *մարդիկ* n *մարդիքն*
17 kmw *նմանէ* d *նմանէ լուան* adhw *ասէ ասէին*
20 h *զգեստիւքն* փխ *հանդերձիւքն* a *չարարէալ* agkm *յերանելեաց*
21 dw *մինչև* m *սրբեալ*
22 a *տէղւոջն* a *պսակէցան*
25 w *ընդունիլ* d *զնշնորհս* m չիք *և*
26 g *արեանն* dh չիք *իւր*

թոռ քահանայապետութեան։ Հրեշտակ Աստուծոյ եկեալ առ մեծն Գրիգորիոս՝ ասէ ցնա. ոչ հետեւել և յամառել առ խոնարհութեան կարգին, այլ յայժմ քաջանալ և առնուլ կրկին զանանցական պատիւն, որ վասն քահայանապետութեան շնորհի յԱստուծոյ։ Եւ առեալ այնուհետև զքահանայապետութեանն պատիւ՝ եկեալ լուսաւորէր և զմնացորդս Աղուանից և Վրաց։ Եւ եկեալ ի Հաբանդ գաւառ՝ ուսուցանէր և խրատէր պահել զպատուիրանս Որդւոյն Աստուծոյ. անդ արկանէր հիմն եկեղեցւոյն ի գիւղաքաղաքին Ամարասայ. և կացուցանէր գործօնս և հրամանատարս՝ շինել եկեղեցի։ Եւ երթեալ ի Հայոց աշխարհն՝ օծանէր փոխանակ իւր զորդին՝ զՎրթանէս, նստուցանել յիւր աթոռ քահանայապետութեան, որ լի հայրենատուր շնորհօք և բանիւ վարդապետութեամբ կեցեալ՝ պատուհասէր և խրատէր զայնոսիկ, զորս ի դիւապաշտութեանն գտանէր յաղանդին. և յանդիմանէր զկինն թագաւորին վասն այլանդակ պոռնկութեանն։ Եւ մինչ դեռ մտեալ յեկեղեցի, ի Տարօն գաւառի զտէրունեանն կատարէր խորհուրդ՝ չար և դիւապաշտ մարդիկ ժողովեալք բազմութիւն յոյժ առ ի սպանանել զերանելին Վրթանէս խորհրդեամբ կնոջ թագաւորին։ Եւ յորժամ վազեցին ի գաւիթ եկեղեցւոյն, ի դիւաց պինդ կապեալ կաշկանդեալք եղեն հրամանաւ բարերարին Աստուծոյ՝ ուլնագելութեամբ ընդ

1—2 a հրշտակ bcelrs առ նա փխ առ մեծն գրիգորիոս bcelrs չիք ցնա bcelrs և արհամարհելով է յամառելդ (l յամառիլդ) ի խոնարհութեան կարգի a յամառեալ m կարգի

3 bcels չիք յայժմ bcelrs զկրկնակի bcel անանցականութեան rs անանցութեան d զանանձնական կրկին bcrs զոր abg քահանայապետութեանն lrs քահանայութեանն

4—9 d շնորհեն w շնորհէն adw աստուծոյ bcelrs չիք և (տ. 4) bcels չիք այնուհետև bcls քահանայութեան c ըզքահանայութեան d քահանայապետութեան hw զքահանայապետութեան r զքահա նայութեան adhw ևս պատիւ (w պատիւն) bcelrs պատիւն gkm զպատիւ adghw և երթեալ d լուսաւորել adhkmw զվրաց և զաղուանից աշխարհսն adgkm աշխարհն k չիք և[1] (տ. 6) bcelrs աս եկեալ d երթալն agkmw երթեալ c հաբանդ bcelrs և քարոզէր (փխ և խրատէր պահել) միշտ պատուիրանս որդւոյն (cr որդոյն) h զպատուիրան l անտ adhkmw և փխ անդ acr եկեղեցոյ d գիւղաքաղաքն le գիւղն cr գե-ղն bs գեօղն ar ամարասա bcels ամարաս bcelrs կարգէր (չիք և) գործունեայս (e գործօնայս cr գործօնեայս) շինմանն և ինքն դառնայր ի հայս ինքեան փոխանակ օծանէր զորդին իւր gkm գործունեայս km զեկեղեցին dw փոխարէն

10—12 bdl վրդանէս gw զվրդանէս bcelrs և նստուցանէր d նստուցանէր bcehlrs չիք յիւր bcelrs քահանայապետութեանն adeghkmw քահանայապետութեան զհրաման հայրենի վարուց լինել շնորհ հաւատոց և (km հաւատոյ չիք և) բանիւ վարդապետութեանն (dkm վարդապետութեան) որ ուղիղ և առաքինասեր վարուք կեցեալ s վարդապետութեան bcers կեայր l կայր bcelrs խրատելով և պատուհասելով belrs զայնս c զայս adg զոր h որ d չիք ի cdkrsw դիւապաշտութեան bcelrs յաղանդի d գտան յիւր

13 beklrs յանդիմանէր և b զկնի փխ զկինն de պոռնկութեան

14 adgkmw մինչչև փխ մինչ դեռ h մինչեւ bcelrs մտանէր (e և մտանէր) a յեկեղէցի bcelrs յեկեղեցին h եկեղեցի bcdelr զտէրունեան bcelrs կատարելով k կատարել

15 bdels զխորհուրդ bcelrs չարաղև g մարդիք cdelr մարդիկք bcdelrs կռապաշտից ժողովեալ

16 c սըպանանել bcelrs զվայելուչ փխ զերանելին h չիք զերանելին bcelrs քահանայապետն վրթանէս կամէին խորհրդեամբ dgnw վրդանէս c վըրթանէս

17 cer եկեղեցոյն adgk ի դիւապինդ s կապեալք m կաշկանդեալ

18 bcelr բանիւ աստուծոյ փխ հրամանաւ բարերարին աստուծոյ s չիք՝ հրամանաւ... աստուծոյ n բարերարէն

կապճեալք կային անմռունչ ամենեքեան, մինչև կատարեալ երանելւոյն զաստուածեղէն խորհուրդն և եկեալ արտաքս՝ զարմանայր։ Եւ հարցեալ զպատճառս՝ խոստովանէին զչար խորհուրդն իւրեանց և զկամս կնոջ թագաւորին։ Եւ նա կացեալ յաղօթս՝ ձեռնադրութեամբ զամենեսեան բժշկէր և խրատէր մի՛ ևս գործել չար ինչ, այլ ապաշխարութեամբ գտանել ողորմութիւն։

Եւ սորա երկու որդիք. միումն Յուսիկ անուն՝ առաքինասէր և սըրբամիտ վարուք, որ և սա նորին խոստովանական վարուքն կատարեալ պսակէր։ Քանզի հասեալ յաթոռ քահանայապետութեան հօրն՝ յանդիմանէր զթագաւորն վասն մեղսասէր չարագործութեանն. և նորա հրամայեալ անդէն յեկեղեցւոջն բրով սպանանել զնա։ Իւ անուն միւսումն Գրիգորիս յանուն հաւուն. և համանման և հաւասար նորուն վարուցն առաքինութեան՝ ոչ ամուսնացեալ ի կարգս աշխարհիս, այլ փափագեալ բաղձայր հայրենի հոգևոր ժառանգութեանն։ Եւ անդէն ի տղայական տիոցն վարժէր զինքն Աստուածաշունչ գրոց կրթութեամբ և զմարմնական զգայութիւնս պահօք և աղօթիւք պարկեշտացուցանէր, զհոգին սիրոյն հաւատօք լուսաւորէր, և անդէն վաղվաղակի զինքեան հաւոյն՝ զմեծին Գրիգորի զգերաշխարհիկն բարձրութեանցն զերկոսեան զպատիւս առեալ՝ յօրինէր զքահանայապետութեան զպատիւ և զաթոռն և զմարտիրոսութեանն զամենապատիկ բարձրութեանց պսակն։ Քանզի զհնգետասան ամօք ձեռ-

---

1 bcelr *կապարճեալք* km *կապճեալ* n *ընդկարճեալք* bcelr *կացին* a *ամենէքեան* abcehrs *երանելոյն*

2 bceils *աստուածային* dhkm *ի դուրս եկեալ* a *դուրս եկեալ* bcelrs չիք *և*[1]

3 bceklmrs *զպատճառն* a *խոստովանեին* bcelrs *խոստովան լինէին* c *ըղչար* adghkmw *զիւրեանց չարեաց խորհուրդն* d *կնոջն*

4 bcelr չիք *նա*

5 as *մի* փխ *մի ևս* b *զչարն* a *այդ*

7 n *որպէս* փխ *սորա* bcelrs *որդիք երկու* bcelrs *անուն միումն* (crs *միոյն*) g *միոմն* adgwn չիք *անուն*

8—9 bcelrs չիք *վարուք* b *սայ* b *խոստովանութեան* elrs *խոստովանութեանն* c *խոստովանութեամբ* w *խոստովանողական* km *վարուք* bcelrs *հետեեալ վկայ* (ec *վկա*) *կատարեալ պսակէր* g *պսակիւր* h *հասել* bcelrs *հայրապետական* փխ *քահանայապետութեան*

10 bcelrs չիք *մեղսասէր* d *չարագործութեան* bcelrs չիք *և* bcelrs *նա*

11 adgh *անդրէն* cr *յեկեղեցւոջն* bcelrs *սրով* be *սպանանէր* h *յանուն* bcelrs չիք *զնա* bcelrs *երկրորդին* փխ *միւսումն* bcelrs *գրիգորէս*

12 clrs չիք *յանուն... համանման և*

13 bcelrs *կարգի աշխարհական* a *այդ* bcelrs *ցանկայր բաղձանօք*

14 bcelrs *երկնաւոր* փխ *հոգևոր* b *ժառանկութեանն* h *ժառանգութեան* bcelrs *և ի տղայական տիոց անդէն*

15 c *զըրոց* bcels *կրթութեան* w *զգացութիւնս* bcelrs *զգայութիւնսն*

16—17 d *լուսաւորէր որ և զհոգին* bceklmrs *հաւատով* bclrs *զմեծին գրիգորի զինքեան* (cr *զինքեանն*) *հաւոյն* w *գրիգորիսի*

18 clr *զգերաշխարհիկ* s *գերաշխարհիկ* km *բարձրութեանց* a *զերկուսեան* bcelr *զպատիւն* bcelrs *զօրանայր* փխ *յօրինէր*

19—20 w *զքանանայապետութեանն* bcelrs չիք *զպատիւ և* belr *զաթոռ* a *զմարտիւրոսութեանն* w *զմարտիրոսութեան* bcelrs *զմարտիրոսական* bcelrs չիք *զամենապատիկ* ad *բարութեանցն* gkm *և զամենապատիկ բարձրութեանցն պսակ մարտիրոսութեան* (m *զմարտիրոսութեամբ*) s *պսակին* c *հինգէտասան* er *հինկէտասան* bls *հնգետասան* bcelrs *ամենից* w *ամեօք* adh *ամիւք* cers *ձեռնադրեցաւ*

նադրեալ յեպիսկոպոսութիւն մանուկն Գրիգորիս Վրաց և Աղուանից աշխարհին. և երթեալ լուսաւորէր զերկոսին զաշխարհսն և հաստատէր քրիստոսական հաւատովն գնալ։ Շինէր և եկեղեցիս ըստ կարգաց և քաղաքաց. և ձեռնադրէր երիցունս և յորդորէր ի պաշտօն սրբութեան. և յիշատակ սրբոց կանխեալ հանապազ. և նախանձեալ զբարի նախանձ առաքելական ուղղութեանն. և կատարէր զհրաման մարմնացեալ աստուածորդւոյն՝ շրջեալ ընդ ամենայն հեթանոսս, մկրտեալ յանուն Հօր և որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ։ Եւ տայր ուսանել պահել զամենայն տէրունեան պատուիրեալսն և ո՛չ առնուլ ընդ իւրեանս ոսկի և արծաթ և պղինձ և պարկ, անգամ և ցուպ։

Յայսմ բոլորից զգուշանալով՝ երանելւոյն առեալ ընդ իւր վայելուչ և յօժ պատուականագոյն թօշակ, զմեծ քահանայապետին և մարտիրոսին Զաքարիայ՝ զհօրն Յովհաննու ի պատուական արենէն նշխարս և սրբոյն Պանդալիոնի, որ դաւանեաց զբարիոք դաւանութիւնն Քրիստոսի և պսակեցաւ ի Նիկոմիդիա քաղաքի։

Եւ տարեալ զամենասուրբ նշխարս վկայիցն ի մեծ քաղաքն Յրի Աղուանից իշխանութեանն՝ շինէր փոքրիկ եկեղեցի և դնէր անդ մեծ զգուշութեամբ մասն ինչ յարենէն Զաքարիայ և ի նշխարաց սրբոյն Պանդալիոնի. և թողոյր երէց մի սպասակալ և պաշտօնեայ վկայիցն Քրիստոսի Դանիէլ անուն և ինքն առեալ զաշակերտսն իւր զբարեսէրս և զհաւանս

---

1 a յէպիսկոպոսութիւն h եպիսկոպոսութիւն adgkw զմանուկն bcklm չիք և

2 ers չիք և... լուսաւորէր a զերկուսին c զերկուսեն bl զերկոսեան bl աշխարհն gm զաշխարհս k աշխարհս ers չիք զերկոսին զաշխարհսն

3 blm չիք և[1] k զեկեղեցիս bcelrs չիք կարգաց և

4—5 bcelrs կարգէր փխ ձեռնադրէր dgkmw զերիցունս d յորդոր e պաշտօն bcels յիշատակաց mw ի յիշատակ d սրբոցն bers նախանձել փխ կանխեալ c նախանձեալ l նախանձիլ bcelrs նախանձն

6—7 bels ուղեգնացութեանն cr ուղէգնացութեանն bcelmrs չիք և (տ. 6) bcelrs կատարել celrs մարմնացելոյ բանին աստուծոյ b մարմնացելոյ աստուծոյ gkm որդւոյն աստուծոյ bcers շրջէր l շրջիւր bcelr չիք ամենայն bcelr և մկրտէր զնոսա bcelrs չիք յանուն... սրբոյ (տ. 8)

8—9 adghkmw չիք և տայր l ուսանիլ w ուսուցանէր bcelrs զպատուիրանս տեառն պահել փխ պահել զամենայն տէրունեան պատուիրեալսն bc չիք ընդ իւրեանս g զոսկի adghkmw չիք և[2] (տ. 9)

10 bcelrs կամ ցուպ d ցուպս

11—12 abcdghlr այսմ km այսց bcelrs զգուշացեալ bcdeglrs երանելոյն ունելով (dg առեալ) h երանելոյն bcelrs ընդ ինքեան յօժ վայելուչ տէրունական թօշակ a թաւշակ b զմեծն

13 bcelrs զաքարիայի a զաքարիա bcelrs հօրն es յոհաննու es չիք ի k չիք և bcelrs և ի k զսրբոյն c սուրբ w զսուրբն

14 es պանտալիոնի k պանդալէոնի w պանտալեւոն adgm պանդալիոն adhkmw զբարւոք g զբարուք d դաւանութիւն bcelrs չիք քրիստոսի

15 a նիկոմիդեա clr նիկոմիդա bes նիկոմիդայ dg նիկոմիդեայ l քաղաքին

16 g նշխարն bcelrs ի ցրի (l քաղաքի ի ցրի) adghkmw ցռի

17 km յաղուանից cdk իշխանութեան h իշխանութեամբն bcelrs փոքր d զփոքրիկ d չիք դնէր bcelrs չիք անդ

18 km զմասն ինչ bces ի յարենէն adglw յարենէ bcelrs զաքարիայի c զնշխարաց clr պանդալէոնի w պանտալեւոնի

19 bcglr էրեց d սպասակալն a պաշտաւնեա er պաշտոնեա bce պաշտօնեա

20 adghkmw չիք դանիէլ... Քրիստոսի bs (էջ 36, տ. 1) զբարէսէրս

հրամանացն Քրիստոսի և զկէս նշխարացն սրբոյն Զաքարիայ և երանելւոյն Պանդալիոնի և երթեալ ի Մասքթաց աշխարհն՝ յանդիման լինէր Սանեսանայ թագաւորին Մասքթաց՝ համատոհմին Արշակունեաց։ Եւ քարոզէր զանճառելի երրորդութեանն զմի արարչական զօրութիւնն և զմարմնանալն Աստուծոյ բանին, զբազում և զզանազան նշանագործութիւնս յերկրի առնել, զխաչելն և զմեռանելն և յերիր աւուր յառնել և նովին մարմնով ի յերկինս վերանալ, նոյնպէս և յերկրորդ գալստեանն երևել՝ դատելով զկենդանիս և զմեռեալս։ Եւ խնդութեամբ ընկալեալ հաւատային աւետարանական բանին զառաջինն։

Իսկ ամենաչարն սատանայ մտեալ ի սիրտս նոցա՝ գրգռէր չարանալ ընդ կենսատուր հրամանին բանիցն տեառն։ Սկսան դնել բաղբաղայս ճշմարիտ վարդապետական բանից երանելւոյն. քանզի նա ի քարոզութեանն ասէր զկամս բարերարին Աստուծոյ՝ ո՛չ աւարել և ո՛չ յափշտակել և ո՛չ գողանալ, այլ վաստակել ձեռօք և վայելել մարդաբար և երանելի լինել Աստուծոյ։ Եւ ասէն. «Հայոց արքային կեղծաւորութիւն է այդ՝ արգելուլ զմեզ յաւարէ Հայաստան աշխարհին կամին. և ի՞ւ կեցցուք, զի ոչ աւարեսցուք և ոչ յափշտակեսցուք»։ Ապա և զթագաւորն ևս խոնարհեցուցին յիւրեանց ամենաչար կեղծաւորութիւնն։ Յայնժամ կալեալ զմանուկն Գրիգորիս՝ ընդ ամեհի ձիոյ կապէին զագւոյն և արձակէին ի դաշ-

---

1—2 adhmw *զկէսն նշխարաց* (m *նշխարացն*) a *զաքարիա* bcelrs *զաքարիայի* r *պանդալէոնի և Զաքարիայի* bcelr չիք *երանելւոյն* d *երանելի* ah *երանելոյն* a *պանդալեւոնի* w *պանտալեւոնի* cklr *պանդալէոնի* adghkmw ունեն *առեալ ընդ իւր* (Պանդալիոնից հետո bcelrs *անցեալ* փխ *և երթեալ* bcelrs *մասքութաց* w *մասգթաց*

3 cr *սանեսանէա* gk *սանատրկայ* m *սանատկոյ* a *սանասանա* d *սասանայ* es *սանեսանէա* h *սանասանայ* bcelrs *մասքութաց* w *մազգթաց* bl *հոմատոհմին* c *հմատոհմին*

4 dg *զերրորդութիւնն զանճառելի* k *երրորդութիւնն* c *զի մի* adhw *մի*

5 km չիք *և*¹ bcelrs *զմարմնանալ որդոյն աստուծոյ և զբազում* km *բանին աստուծոյ* km չիք *զբազում և* abcdegrsw *զանազան*

6 cklrw *չխաչիլն* cdgklrw *զմեռանիլն* h *մեռանելն* bcelrs *յերրորդ* adg *յաւուր*

7—8 cdrw *յառնելն* bcels չիք *ի* d *վերանալն ի յերկինս* bcelrs *սոյնպէս* c *յերրորդ* փխ *յերկրորդ* h *երկրորդ* d *գալուստեանն* gk *երևիլ* w *երևիլն* bcelrs *երևելով դատել* h *դատել* a *զմեռեալ*

9 bcelrs *հաւատացին* a *աւէտարանական* cr *յաւետարանական* agh *զառաջինս* bcelrs չիք *զառաջինն*

10 b *ամենաչար* adghkmw *սիրտ* bcels *գրգռել* w *չանսալ* փխ *չարանալ*

11 dw չիք *ընդ* bcklr *կենսատու* a *կեանսատուր* d *զկենսատու* m *բանից* bcl *բանին* bcelrs *բաղայս իմն*

12—13 bcelrs *վարդապետութեան* d *վարդապետին* bcelrs չիք *բանից* bcers *երանելոյն* bcelrs *զի նա ի վարդապետութեանն* փխ *քանզի նա ի քարոզութեանն* adghkmw չիք *նա* dk *քարոզութեան* bcelrs *աւերել* adh *յաւելել* a *բարերին* a *յափշտակեալ*

14 adh *վայելեալ* bcelrs չիք *մարդաբար* d *մարդկաբար* h *երանի*

15 gl *լինիլ* bcelrs *յաստուծոյ*

16 a *զմէզ* adgh *աշխարհէ* mw *աշխարհի* adghkmw չիք *կամին* h *զի* փխ *և* bcelrs *եթէ* փխ *զի* h *և* փխ *զի*

17—19 ad *աւերեսցուք* adghkmw չիք *և ոչ յափշտակեսցուք* d չիք *ևս* adgkmw *խոնարհեցուցեալ* km չիք *յայնժամ* bcelrs *զմանկագոյն հայրապետն զգրիգորիս* gn *մանկանն գրիգորիսի* bcelrs *կապեցին* d *պատէցին* d *ընդ ագգի* bcs *զագոյն* er *զյագոյն* aghkmw *ընդ ագի* l *արձակեցին* bceklmrs *դաշտն*

տին Վատնեայ։ Եւ այսպէս պսակէր սուրբն, զոր բարձեալ աշակերտացն՝ բերէին յԱմարաս գիւղաքաղաքն, որ էր ի գաւառին Հաբանդայ։ Անդ եդեալ առ եկեղեցւոյն՝ հուպ ի բեմն ի հիւսիսոյ կողմանէ. և զսուրբ արիւնն Զաքարիայ ի միում ապակեղէն շշի եդեալ և ի միւսում շշի զերանելւոյն Պանդալիոնի զնշխարհս. և եդեալ զերկոսեան շիշսն ընդ ամենասուրբ նշխարսն մանկանն Գրիգորիսի և ինքեանք փախստեայ ի Հայս անկանէին։ Վասն զի Սանեսան բազում և անթիւ զօրօքն Հոնաց ի Հայս արշաւէր, և աստուածային բարերարութեանցն զօրութիւն տուեալ Հայաստան նախարարացն՝ առ ի խնդրել զվրէժ արեան մանկանն սրբոյն Գրիգորիսի։ Եւ ամենայն բազմութիւն զօրացն առ հասարակ ի սուր անկեալք՝ ոչ մնայր գուժատար յաշխարհն Մասքթաց. այլև ամենեքեան խողխողեալ սատակեցան յիւր ազգայնոցն սրով։

Իսկ ընդ ժամանակս ընդ այն բերդաքաղաքն անուանեալն Ցրի ապստամբեալ յԱղուանից թագաւորէն և ձեռն տուեալ ի Պարսից արքայն. և եկեալ Արգեսացիք ունէին զքաղաքն։ Անդ գտեալ զերէցն Դանիէլ՝ սպասաւոր սրբոցն, զոր կարգեաց սուրբն Գրիգորիս, և զմանուկ մի ճիղբ, զոր գտեալ երիցուն՝ քրիստոսական կնքովն էր վերծանեալ։ Սա լսէր հաւատոյն Քրիստոսի և հաւատացեալ՝ առնոյր զքրիստոսական կնիքն և անդէն աշակերտէր երիցոյն։ Եւ սա կամէր խելամուտ լինել վարուց քրիստոնէութեան։

---

1 ah վատնեա bcelrs վատնեան gn պսակիւր a աշակերտացն

2 a բերեին c բերեալ s բերեն elr բերին c յամարասս ls գիւղաքաղաք b գեղաքաղաքն cr գեւղաքաղաք bcelrs չիք որ... հաբանդայ d հաբանեայ agh հաբանդեայ

3 bcel եդին bcelr եկեղեցին acr հիւսիւսոյ b հիւսիսայկողմն bcelrs չիք և զսուրբ dw սուրբ

4 k արիւն bcelrs զաքարիայի c ապակեղեն bcelrs չիք եդեալ... զերանելւոյն dh զերանելոյն acr շըշի

5—7 clr և պանդալէոնի ah պանդալեւոնի bs պանտալիոնի e չիք պանդալիոնի k պանդալէոնի abcls նշխարս e չիք զնշխարս և եդեալ զերկոսեան h եդել bclrsw զերկոսին h երկոսեան km շիշս e չիք զշիշսն bcelrs սուրբ փխ ամենասուրբ adghkmw նշխարս a մանգանն bcelrs գրիգորիսի փխ մանկանն գրիգորիսի k չիք և (տ. 6) bcelrs ինքեանք գնացին փախստեամբ ի հայս a փախստեա a անկանեին bcels չիք անկանէին a սանէսան bcels չիք բազում h բազմութեամբ km զօրօք bcelrs հայք

8—9 bcehlrs աստուածային զօրութեամբն խրախուսեալ նախարարացն հայոց k բարութեանցն w բարերարութեանց adgh վրէժ k արժան փխ արեան bcelrs չիք մանկանն d չիք սրբոյն

10—12 bcekls չիք և (տ. 10) gk չիք ամենայն adghkmw չիք առհասարակ bcelrs ամենայն իսկ զօրքն առհասարակ (er չիք առհասարակ) սատակեցան յիւր ազգայնոցն (r ազգայնոյն) սրով և ոչ մնաց գուժատար adghkmw գուժաբեր km անկեալ d աշխարհն e մուսքութայ w մազթաց m այլ adghkmw զամենեսեան խողխողեալ սատակէր յիւր ազգայնոցն սրոյ km յիւրեանց bcels ազգայնոյն

13—14 bcelrs չիք իսկ bcehlrs ընդ այն ժամանակս ապստամբեալ յաղուանից (r աղուանից) բերդաքաղաքացիքն ցռոյ (lr ցւռոյ) ձեռնտու եղեն (b եղէն) յարքային (r յարքայն) պարսից kmw անուանեալ km արքայէն փխ թագաւորէն h չիք ի km տայր

15—19 a արգէսացիք a ունեին adghkmw իսկ փխ անդ adghkmw իսկ գտեալ զերէց (g զերէցն) զաշակերտ մանկանն գրիգորիսի, զոր թողեալ էր ի սպասաւորութիւն սրբոցն զերէցն զցռոյ (m ցււոյ k զցւռոյ) և զմանուկն մարտիրոսացուցին քանզի էր նորա գտեալ ճիղբ մանուկ bcelrs ճիբբ bcelrs և (չիք սա) ուսուցանէր անյապաղ զքրիստոնեութեանն կարգ փխ սա լսէր հաւատոյն... կնիքն և adgkmw որ փխ սա bcelrs չիք անդէն... քրիստոնեութեան km չիք սա a քրիստոնեութեան

Եւ զերկոսեանն զսոսա ի կապանս և ի չարչարանս արկեալ՝ ստիպէին լինել մոխրապաշտ դիւացն աղտեղութեան։ Եւ իբրև ոչ կարէին զամագիտ լինել բռնութեամբ, մաղթէին զճիղբ մանուկն և ասէին. «Մերոյ աշխարհիս մարդ ես, զմեր կամս արա՛, և մեծարոյ առնեմք զքեզ ի մերում իշխանութեանս»։ Եւ երանելին պատասխանի արարեալ ասէ. «Լաւ լիցի յառաջագոյն քան զերէցն մեռանել ինձ վասն անուանն Քրիստոսի, քան բնականալ ի յարկս մեղաւորաց»։ Եւ վաղվաղակի սրով գլխատեալք ընդունէին զերանութեան զպսակն և զամենավայելուչ նահատակութեան յաղթանակ մրցանակն ընդ իւրեանց հոգևոր հօրն մանկանն Գրիգորիսի։ Զորս առեալ Ասորեաց ոմանց աբեղայից տանէին ի Հակու անուանեալ գիւղն. և անդ եդեալ ի գերեզմանի, և ինքեանք ի տեղւոջն վանս շինէին. և անդ են, ասեն, նշխարք երանելեացն մինչև ցայսօր։

Եւ լինէր այն առ քաջին Վաչէիւ՝ Աղուանից արքայիւ։ Եւ ամրածածկեալ կային երանելեացն վկայից ամենասուրբ նշխարքն մինչև ցթագաւորութիւնն երրորդ բարեպաշտ Վաչագանայ՝ Աղուանից արքայի՝ որդւոյ Յազկերտի, եղբօր Վաչէի՝ սրբոյ արքայի։ Քանզի ի քաջէն Վաչագանայ մինչև ի Վաչէ թագաւորք էին Աղուանից թուով Թ՝ ըստ կարգի. որոց տասներորդ էր բարեպաշտ և աստուածասէր թագաւորն Վաչագան՝ Աղուանից արքայ։

---

1 bceklrsm չիք *և*[1] bcelrs *ըմբռնեալ զերկոսեանն* (b *ըմպռնեալ*) չիք *զսոսա* a *զերկուսեան* (չիք *զսոսա*) h *զերկոսեանս* d *զերկոսեան* bcelrs *արկանէին* a *ստիպեին* c *ըստիպէին*

2—3 gl *լինիլ* gkm *դիւթացն* փխ *դիւացն* bcelrs չիք *դիւացն աղտեղութեան* km չիք *և*[1] a *կարեին* d *կամէին* cr *կարացին* bcels չիք *զամագիտ լինել* gk *կամագիտ լինիլ* bcelrs *բռնութեամբ հաւանեցուցանել մաղթէին զճիրք* a *մաղթեին* d *ժողովէին* d *ճեղք* abchln *մերոց* g *ի մերոց* km *ի մերոյ*

4—6 w *զկամս մեր* aegkmsw *մեծարու* bcelrs չիք *ի մերում իշխանութեանս* h *իշխանութեամբս* bcelrs *նա* փխ *և երանելին* d *երանելի* bcelrs *պատասխանեալ* adghkmw չիք *ասէ* bcelrs *լաւ է ինձ նախքան* gl *զէրէցն* lw *մեռանիլ* bcelrs չիք *ինձ* bes *անուան*

7 l *բնակիլ* adcr չիք *ի* d *սիրով* փխ *սրով* a *ընդունեին*

8—9 gm *զերանութեանն զպսակ* bcels *զերանութեանն պսակն* k *զպսակ* cd *պսակն* bcelrs չիք *և զամենավայելուչ... մրցանակն* a *նահատութեան* km *ըստ* փխ *ընդ* bcelrs *ընդ երջանիկ հօրն և վարդապետին իւրեանց սուրբ հայրապետին գրիգորիսի*

10 cr *զոր* w *ուրեմն* bcdels *ուրումն* a *տանեին*

11 bels *գիւղ* cr *գեօղ* m չիք *և*[1] d *ինքեան* bcelrs չիք *ինքեանք* c *տեղոջն* a *շինեին* bcelrs *շինէին վանք* g *զվանս*

12 bclr *և անտ* (br *անդ*) *են* *են* d *ասէ* d *երանելւոյն* abdeghkm *է*

13—14 bcelrs *այս* փխ *այն* h չիք *առ* bcelrsw *քաջն* d *քաջին* bcelrs *ամբարեալ ծածկեալ* d *ամրածածկոյթ* dw *երանելեաց* bcelrs չիք *վկայից* aw *վկայիցն* bcelrs չիք *ամենասուրբ* g *ամենասուրբն* bceglrs *նշխարք* bcelrs *ի թագաւորութիւնն* k *ցթագաւորութիւն* h *ցթագաւորութիւնն մինչև*

15—16 bcelrs *երկրորդ* bcers *արքայիւ* cr *որդոյ* h *արքային* adhkmw չիք *որդւոյ... արքայի* bces *ի քաջն* d *ի վաչէն* փխ *ի քաջէն* g *վաչէ* (չիք *ի*) km *ցվաչէ*

17—18 bcelrs *էին ինն աղուանից ըստ կարգի և ապա բարեպաշտն վաչագան, որ է տասներորդ արքայից* adghkmw չիք *ըստ կարգի* g *յորոյ* km *յորոց* a *տասներրորդ* adhw չիք *էր*

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

Գիր անուանց նախազահ կարգելոց, որք յայտ են ի Յաբեթէ եւ յԱռանայ մինչեւ ցերրորդն Վաչագան

Յաբեթ, Գամեր, Թիրաս, Թորգոմ, Հայկ, Արամանեակ, Արամայիս, Ամասիա, Գեղամ, Հարմա, Արամ առ սովաւ Աբրահամ, Արայն Գեղեցիկ առ սովաւ Իսահակ. Անուշաւան, Պարէտ, Արբակ, Զաւան, Փառնակ Սուր, առ սովաւ Յեսու, Հաւնակ, Վաշտակ, Հայկակ, Ամբակ, Առնակ, Շավարշ, Նորայր, Վստամկար, Գոռակ, Հրանտ. Ընձակ, Դղակ, Հօրոյ, Զարմայր, Պերճ առ սովաւ Դաւիթ, Արբուն, Բազուկ, Հոյ, Յուսակ, Կայպակ, Սկայորդի. սա էառ թագ ի Բաբելացւոց թագաւորէն. Պարոյր, Հրաչեայ, Փառնաւազ, Պաճոյճ, Կոռնակ, Փաւոս, միւս Հայկակ, Երուանդ Սակաւակեաց, Տիգրան։

Ի սոցա ծննդոց կարգեցաւ Առան նախազահ Աղուանից. և թիւ անուանցն յԱռանայ մինչև ցքաջն Վաչագան, որ էր ի մեծ ազգէն Արշակունեաց, չէ յայտ. և զսոցայն ստոյգն, թէ յորմէ տոհմէ են, չունիմ ասել։ Եւ որք ըստ կարգի կացին թագաւորք Աղուանից տասն. անուանք են այսոքիկ. Վաչագան քաջ, Վաչէ, Ուռնայր, Յաւչագան, Մերհաւան, Սատոյ, Ասայ, Եսվաղէն, Վաչէ, ապա բարեպաշտն Վաչագան՝ արքայ Աղուանից, յորոց

---

1 abchr չիք *գլուխ*

2 bceklmrs *կացելոց* փխ *կարգելոց* d *որ և* km *որ* km *յայտնէ* nw *յայտնեն* bg *յայտն* e չիք *են* adghn չիք *ի*

3 bcelrs *և յառանայ և վաչագանայ (*l *և ի վաչագանայ)* c *յերրորդ* ers *յերկրորդ* l *ցերկրորդ* b *երկրորդ*

4 a *յափեթ* b *հայք* ah *հայգ* gk *արմենեակ* abcdehlmrsw *արմենակ* ուղղում ենք *արամանեակ* abcdehlrw *արմայիս* s *արմեիս*

5 a *ամայիսա* w *արմայիսա* d *արմայիսայ* h *ամայիսա* adg *հարմայ* փխ *արամ* w *հարմայ աւան* a *առան* d *արքայն* փխ *արայն*

6—7 gkmn *փարէտ* s *արարակ* b *զախան* l *զայիան* dw *հաւան* բոլորը *զաւան* բառից հետո ունեն *առ սովաւ*... ուղղում ենք այսպես ըստ Խորենացու abcelsw չիք *փառնակ* h չիք *փառնակ սուր* dgkm *յեսու փառնաս սուր հաւանակ* b *հօնակ* l *վշնակ* abcehkrs *վշտակ* bcelrs *հայկան* adgh *շաւաշ*

8 bcls *նորայի* a *նորաի* h *նորառ* բոլորը ունեն *վստամ կար (*c *վըստամկար)* ուղղում ենք ըստ Խորենացու d *գոռնակ* e *կարկոռակ* abcdelsmw *ընծակ* l *հրատ* bl *գղակ* c *ղըղակ* bcels *հօրայ* aw *հաւրա* d *հարաւա* h *հօրոս* adh *զառնէր* a *պէրճ*

9—10 abclr *հոյուսակ* փխ *հոյ յուսակ* e չիք *հոյ յուսակ* d *հայ ուսակ* h *ուսակ* bcls *կայկապ* e *կակապ* ah *ըսկաորդի* e *սկահորդի* gkm *հսկայորդի պարոյր* abcdehsw *առ* a *բաբէլացւոց* bcer *բաբելացոց* d *թագաւորէն բաբիլացւոց* bcls *թագաւորէ* a *պարիւր* gkm չիք *պարոյր* bcelrs *հրաչէ* abclrs *փառնուազ*

11 adgw *կոռնակ* d *փաւսայ* ah *երուանդ*

13—16 bcelrs *սոցին* c *ծնընդոց* adh *եռան* bcelrs *զեռանն կարգեցաւ* adghkmw *աւուրցն* փխ *անուանցն* bcelrs *անուանցն չէ յայտ մինչև ցվաչագանն քաջ* a *յաւանա* փխ *յառանայ* bcelrs չիք *որ*... *արշակունեաց* bcelrs չիք *չէ յայտ* adghkmw չիք *և զսոցայն*... *չունիմ ասել* bcelrs *լոկ ըստ կարգին* փխ *որք ըստ կարգի* km *իսկ որք* adghw *որ* adghkmw *տանս* փխ *տասն* bcelrs *որոց անուանք են այսոցիկ* h *անուանքն*

17—18 bcelrs չիք *քաջ* gkm *վաչագան* փխ *յաւչագան (*k *վաչական)* r *յօչագան* k *մրհաւան* w *միրհաւան* d չիք *սատոյ* cl *վաղէն* adghkmw *եսւաղէն* cr *արքա* h *որոց*

բազումք ի նոցանէ աստուածասէր և բարեպաշտ վարուք կեցեալ՝ առին յիւրաքանչիւր ժամանակի զվախճան։ Սակայն ոչ ինչ ումեք ի նոցանէն այսպիսի աստուածային և հոգևոր ծաղկեալ զանձ յայտնեալ ընձեռեցաւ, որպէս վերջին Վաչագանայ՝ բարեպաշտ Աղուանից արքայի։ Եւ ի հրամանէ Պերոզի՝ պարսից արքայի, շինեցաւ ի Վաչէէ Պերոզապատ մեծ քաղաքն, որ այժմ կոչի Պարտաւ։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ

Կեանք եւ վարք եւ կարգաւորութիւնք Աղուանից, որ ի Վաչագանայ արքայէ եղան. եւ զիւտ նշխարաց սրբոց

Իսկ զերեսուն ամ ի Վաչէէ մինչև ցՎաչագան բարեպաշտն առանց թագաւորի կացեալ աշխարհս Աղուանից. քանզի ամենաչար և ամբարիշտ թագաւորն Պարսից Պերոզ զայրացեալ մոլեգնէր իբրև զկատաղեալ շուն, կամէր բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս աշխարհի միանգամայն. շարժել զեկեղեցիս և բառնալ զկարգ քրիստոնէութեան և հաստատել կարգել յիւրում իշխանութեանն զմոգութեան դիւապաշտութիւնն, յոր բազում անպարտ արիւնք երանելի և սուրբ վկայիցն Քրիստոսի ի պղծալից նորա ձեռացն հեղոյր յերկիր։ Եւ յոյժ անթիւ անմեղաց անձինք խողխողեալ լինէին սրով չարին։ Այլ և կանայք տղայովք հանդերձ արտօսրահառաչ ձայնիւ գերեալ լինէին յօտար աշխարհ, ի դառն ստրկութիւն։ Եւ բազում նախարարս Հայոց, Վրաց և Աղուանից ի մոգութիւն դիւապաշտութեանն առածեալ կործանեաց՝ և՛ զոմանս բռնութեամբ, և՛ զոմանս պարգևօք

1—2 adgw սոցանէն h սոցանեն bcelrs աստուածասէրք dkmw քրիստոսասէր ah քրիստոսասէրք ghkm բարի վարուք bcelrs կեցին adghw տարան զիւրաքանչիւր bcelrs և առին զվախճան a զվաղճան km չիք ինչ bcelrs չիք ոչ ինչ ումեք km նոցանէ

3—6 adg ոգևոր bcelrs ի նոցանէ զերագոյն և աստուածային հրաշից (l հրաշիցն) զիւտ ոչ ումեք եղև որպէս վերջին վաչագանայ յայտնեցաւ պէսպէս (գլխի վերջ) ah ընձեռնեցաւ km վերջինս ah վաչագանա h հրամանի

7 abchlr չիք զլուխ

8 bcelrs կարգադրութիւն (cr կարգադրութիւնք) h կարգաւորութիւն w աղվանից

9 lm որք a վաչագանա adghkmw զիւտ b սրբոցն

10 ah վաչէ k զվաչական bcelrs սկսում են առեալ (bers լռեալ) դադարեաց (l դադարեցաւ) թագաւորութիւնն աղուանից ամս երեսուն ի վաչէէ մինչև ցվաչագան ի բարկութենէ (r բարկութենէն) պերոզի պարսից արքայի ի սորա հրամանէ շինեցաւ ի վաչէէ պերոժապատ մեծ քաղաքն որ այժմ կոչի պարտաւ

11 bcelrs ամենաչարն

12 adghkmw չիք պերոզ l մոլեգնէր bcelrs շուն կատաղի h կատաղել

13 bcelrs թագաւորութիւն b յաշխարհի bcelrs և միանգամ ջանայր բառնալ

14 d շարժեալ km չիք և[1] d չիք կարգ bcelrs և շարժել զեկեղեցիս աստուծոյ և հաստատել

15—17 kmw իշխանութեան adgkm մոլեգնութեան փխ մոգութեան w զմոլեգնութիւն դիւապաշտութեան d դիւապաշտութիւն abcdeglrsw որ adghkmw որ (km յոր) ամենայն սուրբ (km ամենասուրբ) վկայիցն քրիստոսի ի պղծալից ձեռացն (km ձեռաց) արիւն հեղուլ (km հեղոյր) bels վկայից bels ձեռաց c անձինք ան մեղաց a լինեին

18 gkm տղայիւք w տղայեօք adh տղայօք

19 agw գերեալք a լինեին aghw չիք ի w ստրկութեան c սըտրկութիւն h չիք և lrs և զբազում km զբազում

20 bcelrs դիւապաշտութեան ahn դիցապաշտութեանն w դիոցապաշտութեան

21 a առ ի ածել կործանէր dw առ ի յածել կործանել bcelrs յառածեալ km ածեալ կործանէր gn առ ի յածեալ կործանէր h առ ի յածել կործանէր bceklmrs չիք և[1]

մեծամեծ իշխանութիւնս ընձեռելով, և՛ ի տեղիս տեղիս ատրուշանս կանգնեալ՝ զօրանայր կրակալոյց պաշտամունք դիցն աղտեղութեան։ Եւ ազգի ազգի աղանդք չարախոհն սատանայի յոլովեալ թշուառացուցանէին զհիքացեալ մարդիկ աշխարհիս Աղուանից, զորս ամենապիղծն զրպարտէր ապստամբութեամբ պատճառաւ, կապանօք և բանտիւք նեղէր և ակամայ ի մոգութիւն խոնարհեցուցանէր։ Ընդ նոսին և Վաչագան առ բուռն և սաստիկ չարութեան թագաւորին յակամայ հաւանէր մոգութեանն, այլ զաղտ յաղօթս և ի պահս և ի Քրիստոսի խոստովանութեանն կանխէր հանապազ, մինչև այց արար ամենողորմն Աստուած հեղման արեան սրբոց վկայիցն Քրիստոսի և աւերածոյ սրբոյ եկեղեցւոյ, և ի զուր խողխողմանն ծերոց և երիտասարդաց և գեղութեան կանանց և տղայոց և կորստեան հոգւոց անմեղաց, որ մոգութեամբն եղեն հիքացեալք։

Եւ առաքեաց զաւաղան բարկութեան բռնաւոր և արիւնարբու թագաւորին Պարսից Հեփթաղական ազգն, որք հարեալ սատակեցին և համաջինջ արարին զամբարիշտն իշխանսն Պարսից աշխարհին հանդերձ խառնիճաղանճ ռամկօքն, անթիւ զօրացն բազմութեամբ։ Եւ թերևս ի վերայ սորա մարգարէանայր երջանիկն Եսայիաս, զտեսիլն, զոր ետես ի վերայ Բաբելոնի. «Բա՛ դիմեալ գան հսկայք յագեցուցանել զսրտմտութիւն իմ. խնդան գան միանգամայն և թշնամանեն։ Տէր զօրութեանց հրաման ետ ազգաց բազմաց՝ գալ ի յերկրէ հեռաստանէ. և հասեալ է տէր իւրովք սպառազինօք։ Ողբացէք ամենայն պիղծ, չար զաւակդ, զի մերձ

1—2 adghkmw *ի մեծամեծ* bcelrs *իշխանութիւն* h *յիշխանութիւն* hkm չիք *և* d *ատրուշան* adgkmw *կանգնելով* d չիք *զօրանայր*. dgkm *կրակալից* w *հրալից* ah *կրալից* d *պատերազմունքն* փխ *պաշտամունք* ahm *պաշտամունքն* h *դիցն դիցն* h *ազգի* փխ *ազգի ազգի*

3 w *սպանդք* փխ *աղանդք* adghw *չարախոհ* a *թշուառացուցանեին* c *թշուառացուցանէ*

4—6 h *ի յիգացեալ* ag *մարդիքն* w *մարդիկն* d *մարդիկքն* cer *մարդիկք* adghkmw *աշխարհին* abcdeghlnrsw չիք *զորս* d *ամենապիղծքն* h *ամենապեղծն* adghkmw *զրպարտեալ* kl *ապստամբութեան* d *պատճառին* w *պատճառանօք* ah *պատճառիւ* abkw *բանդիւք* l *յակամայ* a *ակամա*

7 adghkmw չիք *և* a *ակամա* er *յակամա* dkmw *ակամայ*

8 a *այդ* adghw *ի յաղօթս* bceklmrsw *խոստովանութիւնն*

9 c *ամէնողորմն*

10—12 d չիք *արեան* gkm *աւերածի* akw *սուրբ* adhkw *եկեղեցեաց* er *եկեղեցոյ* aw *զուր* adghkmw *խողխողման* adghw *ծերոցն* adgw *երիտասարդացն* n *երախտաւորացն* a *կանացն* gh *կանանցն* h *տղայոցն* adgw *ծերոցն և երիտասարդացն* b *կորստական* d *կոտորման* adghw *հոգեացն* ers *հոգոց* k *հոգեաց* km *որք* l *եղին* bcelrs *հիքացեալք*

13 c *բռնաւոր* hlw *արեանարբու*

14 d *զնետողական* փխ *հեփթաղական* բոլորք *զհեփթաղական* adghw *որոց* փխ *որք* aw չիք *և*

15 d *իշխանն* k *իշխանս*

16 bcelrs *ռամկովն* celrs *բազմութեամբք* b *բազմութիւնք*

17 n *որոյ* փխ *սորա* l *էտես* adghkmw *տեսանէր*

18—19 l *բաբիլոնի* l *բա դէմ եդեալ* c *հըսկայք* c *ըզսրտմտութիւն իմ խընդան* w *և միանգամայն*

20 bcelrs չիք *յերկրէ* m չիք *և* h *հասել*

21 ach *իւրաւք* belrs *իւրօք* gkmn *սպառազինուք* km չիք *ողբացէք... պատերազմօք* (տ. էջ 42 տ. 14) bcelrs չիք *ամենայն պիղծ* bcls *ամենաչար* փխ *չար* e *ամենաչարչար* l *զաւակք* h *զաւրակքդ*

է օր տեառն, և բեկումն յԱստուծոյ հասեալ է ի վերայ ձեր. վասն այսորիկ ամենայն ձեռք լքցին. և երկունք կալցին զքեզ իբրև զկանայս ծննդականս. զի ահաւասիկ օր տեառն հասեալ է ի վերայ քո, մարդախողխողդ, անհնարին, անբժշկելի բարկութեամբ անզաւակեցուցանել զքեզ յերկրէ և իջուցանել հնացեալ չարութեամբ զանձդ ի դժոխս սրախողխող տրտմութեամբ. և կորուսցէ զհպարտութիւն անօրինիդ, և զբարձրութիւն ամբարտաւանիդ կորացուցեալ՝ յերկիր կործանեսցէ։ Քանզի որ ըմբռնեսցին ի չար զաւակէն, ի պարտութիւն մատնեսցին, և ժողովեալք ի միասին սրով խողխողեսցին, և զորդիս նոցա առաջի նոցա սատակեսցեն, և զտունս նոցա աւար հարկանիցեն, և զկանայս նոցա առաջի նոցա խայտառակեսցեն, և լցցին տունք նոցա աղաղակաւ և գուժիւ։ Զաւակ չար, պատրաստեա՛ զորդիս քո ի սպանումն վասն մեղաց հօրդ իւրեանց. զի մի յարիցեն և ժառանգեսցեն զերկիր և լցցեն զնա պատերազմօք։

Յարուցից ի վերայ նոցա, ասէ տէր Սաբաւովթ, և կորուսից զանուանս նոցա յերկրէ և զզարմ և զզաւակ։ Ամենայն թագաւորք ազգաց ննջեսցեն պատուով՝ այր իւրաքանչիւր ի տան իւրում. և որդիք նոցա յաջորդեսցեն զթագաւորութիւնս նոցուն. այլ դու անկցիս ի վերայ լերանց իբրև զմեռեալ զարշելի ի մէջ բազում դիականց կոտորելոց սրով և իջելոց ի դժոխս, զի ապականեցեր զերկիր իմ և զժողովուրդ իմ անողորմ կոտորեցեր. արդ՝ այսուհետև մի՛ մնասցես յաւիտեան»։ Որում արդարև երկրորդեալ կատարեցաւ մարգարէութիւնս այս ի վերայ Պարսից թագաւորին՝ ամենաչարին Պերոզի, քանզի սկայաբար հրամանաւն Աստուծոյ

---

1 bcelrs չիք *և*

2 w *կալցեն* cr *զձեզ* d *իբր*

3 c *ծնընդականս* d չիք *է*

5—6 adgw *զհնացեալ* aw *անձնդ* d *անձն* aghw *սրախողխող տրտմութեամբ ի դժոխս* c *ըզհպարտութիւն*

7 adw *յերկրի* crs *ի յերկիր*

8—9 bcelrs *ըմբռնեսցին* h չիք *եւ ժողովեալք... խողխողեսցին* bcelrs *մատնեաց բոլորը ի հպարտութիւն* ուղղում ենք *ի պարտութիւն* (Եսայի ԺԳ 15)

10—11 h *սատակեսցին* e *տունս* bcelrs չիք *և զկանայս... խայտառակեսցեն* h *կանայս* a *լցին* agw *աղաղակով* b *գուսիւ* ers *գագիւ* l *գոգիւ* c *կագիւ* փխ *գուժիւ*

12 cers *հօրն*

13—14 e *հարիցեն* cer չիք *և լցցեն զնա* d *լցին* h *լցցին* bls *լցցեն զերկիր* h չիք *զնա* bcelrs *պատերազմաւ*

15—18 bcers *յարեաց* l *յարեայց* km չիք *յարուցից... յաւիտեան* (տ. 21) lsw *սաբաւօթ* h *կորուսից* adew *զանուն* adw *զարմ և զաւակ* be *զաւակ* g *զարմք և զաւակք* a *երկրին* dghw *երկրի* փխ *ազգաց* bcelrs *ննջեցին* bcelr *յաջորդեցին* bchl *զթագաւորութիւն* w *և զթագաւորութիւնս* s *նոցա թագաւորեցին յաջորդութեամբ զնոցին*

19 s *դիականաց* a *կոտորելոյ*

20 adhw չիք *և*

21 adg *յաւիտեանս* km *յորում*

22 adghw *երկրորդեալն* ah *մարգարեութիւն* d *մարգարէութիւնն* d *արքային* փխ *թագաւորին*

23 bcers *ամենաչարն* c *սկաաբար* gkm *հսկայաբար* a *ըսկայաբար* cgklms *հրամանաւ* ahw *հրամանով* aghkmw *աստուածային զօրութեանն* d *աստուածային*

Եկեալ Հեփթաղական ազգն յագեցուցանել զսրտմտութիւն բարկութեան տեառն։ Զի նախ զորդիս նորա առաջի նորա հարեալ սատակեցին սրով բերանոյ, զչար զաւակսն և զբովանդակ նախարարսն և զկուսակալս աշխարհին, ընդ որս և զխառնիճաղանճ անթիւ զօրացն բազմութիւնս և նոյն ինքն թագաւորն, զամենաչարն զՊերոզէ ասեմ, սրով խողխողեալ ի մէջ անթիւ դիականցն լինէր կորուսեալ, և զմարմինն և ոչ գիշու թաղեցեալ։ Եւ զամբարշտութեամբ մթերեալ անբաւ մեծութիւնն աւարեալ ի բաց բառնային և զկանայս նոցա խայտառակէին, և ոչ խնայէին ի մանկունս նոցա, և ոչ ողորմէին որբոց նոցա։ Եւ արդարապէս յագեցուցին զսրտմտութիւն բարկութեան տեառն, և հատուցումն չարեաց, զոր ամենայն ազգաց հատուցանէր արիւնարբուն Պերոզ, եօթանասնեկին տուժեցաւ, և դարձաւ չարն ի գլուխ նորին։

Յայնժամ լցաւ եկեղեցի Աստուծոյ երանութեամբ, զի զչար մանկունս նոցա զայրացուցիչս կալեալ հարին ոչ զքարի, այլ զբերանոյ սրոյ թշնամեացն, որ չարաչար մահուամբ վերացան ի կենցաղոյս։ Այլ և զնոյն ինքն զպիղծն հանդերձ չար զաւակաւն սրախողխող չարամահ դառնութեամբ բառնային յաշխարհէ։

1—2 ah հիւթաղական d նետողական r յեփթաղայական bl յանդեցուցանել cers հանդուցանել km յագեցուցանէր s բարկութեանն աստուծոյ տեառն bcelrs իւր փխ նորա

3 aw զբաւանդակ cs բովանդակ bels զկուսակալսն c ըզկուսակալսն

4—5 adghkmnw ընդ նմին l զխառնիճաղանջսն bcers զխառնիճաղանճն kms զօրաց adghkm բազմութիւնսն abcdeglsw զնոյն ինքն (c զինքն) crs թագաւոր adgw զթագաւորն adghkmnw զպերոզ bcelrs պերոզ ուղղում ենք զպերոզէ b չիք ասեմ r սրահար խոցոտմամբ

6 bcelrs չիք անթիւ c դիակացն h դիականացն bcelrs եղանէր s չիք զթաղումն bcels չիք և[1] adghkmw չիք և ոչ adghkmw իշոյ adghkmw թաղեալ s չիք և ոչ գիշու թաղեցեալ

7 bcelrs զամբարշտութեանն cls մեծութեան hr մեծութեանն abcglnrs աւերեալ e աւերել

8 km չիք և[1] adghw նոցունն a խայտառակեին a խնայեին cers չիք ի g մանկունսն

9 a ողորմեին d ողբոց փխ որբոց el սրբոց adgkmw արդարև a յագեցուցանեին dmw յագեցուցանէին a զսրտմտութիւնս

10—11 e չիք տեառն abcdeglnrsw զհատուցումն չարեացն (s չարեաց) bcels ազգացն w հատուցանէր w արեանարբուն a եւ եւթնանասնիկ d եօթանեսնիկն g և եօթնասնեկին b եւթնապատիկ celr եօթնապատիկ w և եւթանասնիկ d եօթանեսնիկն h և եօթասնիկ adghkmw չիք տուժեցաւ և

12 adgkmw չիք չարն agkmw նորա

13 km եկեղեցին e զօրութեամբ փխ երանութեամբ n չիք զի adghnw մանկունսն

14—15 bcegklmrs զայրացուցչին a ըզզայրացուցչին bcelrs զքարին adghkmw իբերան a թշնամեաց bcelrs չիք թշնամեացն gkm որք bcelrs և այսպէս չարագրաւ մահուամբք քերքեցան (e քերքեցաւ) ի կենցաղոյս a մահուամբք

16 bcelrs հանդերձ ամենապիղծն (bs ամենապիղծ) պերոզիւ բարձան յաշխարհէ և յետ սատակելոյ տեառն զպերոզ, որ իսպառ բարձաւ չարն ի միջոյ կամօք և զօրութեամբ քարձրելոյն (r իսպառ որ) gkm զաւակօքն

ԳԼՈՒԽ ԺԷ

Թագաւորելն Վաղարշակայ եւ ի սմանէ առնուլ Վաչագանայ զիւր թագաւորութիւնն Աղուանից

Եւ յետ բառնալոյ չարին Պերոզի չարաչար մահուամբ յաշխարհէս թագաւորէ Վաղարշակ՝ հօրեղբայր նորա ընդ նորա։ Եւ կատարի առ Վաչագան արքայ տէրունական ասացեալ բանն, եթէ որ արասցէն և ուսուսցէն, նա մեծ կոչեսցի յարքայութեանն Աստուծոյ։ Զայս իսկ արար աստուածասէր արքայն Վաչագան. յառաջ զինքն դարձուցեալ ի մեղանչական գործոց և ի չար ճանապարհէն և գործեալ բազում և զանազան առաքինութիւնս, և զյոլով աշխարհս ի դիւական չարագործ պաշտամանէն ի սուրբ և յուղիղ աստուածապաշտութեանն դարձուցանէր ի պողոտայն, և ի բարեպաշտութեան աւարտէր զառաքինութիւնն։ Քանզի զիւրոյ աշխարհին նախարարս, որ միանգամ մոգութեամբն աղտեղացուցեալ էին զոգւոցն զխոհականութիւն դիցն գարշելի պաշտամամբք և զմարմինս պղծալից պոռնկութեամբ խենեշացուցեալ, յորդորական խրատու ածէր ի խոստովանութիւն Քրիստոսի ճշմարտութեանն և ուսուցանէր Աստուածաշունչ գրոց վկայութեամբ՝ եթէ հաւաստեաւ լինելոց և յարութիւն մեռելոց՝ հրամանաւ աստուածորդւոյն Յիսուսի և անշէջ հրով դառն դատաստան յանանց յաւիտենին յաւիտենից ուրացողաց և ոչ խոստովանողաց և ամբա-

---

1 abchlr չիք գլուխ

2—3 a զթագաւորեալն վաղարշակա ghn զթագաւորելն h վաղարշակա adghkmw նմանէն (km նմանէ) der վաչագանա bcelrs թագաւորելն d զթագաւորութիւն kmw թագաւորութիւն

4 km չիք և bcels չիք և յետ... յաշխարհէս d յաշխարհէ

5—8 adghk թագաւորէր b վաղարշակայ abcdehlrsw չիք ընդ նորա a վաչագանա k վաչականաւ h վաչագանա n վաչագանու adghkmw չիք արքայ bcers արքայի l արքայ adhkmw տէրունեան g տէրունեանն bcelrs բան տէրունական (ce տէրունականն) ասացեալ a եթե bcelrs թէ b չիք որ bceklmrs արասցէ և ուսուսցէ n ուսուցանեն c արքայութեանն adghkmw զոր փխ զայս adghkmw չիք իսկ adghkmw աստուածասէր արքայն վաչագան արար յառաջ քան զինքն դարձուցանել l ինքն

9 adghkm չիք գործոց և ի չար crs չիք ի ahkmw գործել gkm զբազում c զանզան

10 bcelrs և զայլ ես բազում փխ զյոլով d և ի չարագործ bcels պաշտպանէն

11—12 lrs աստուածապաշտութեան adgkmhw դարձուցանել bcelrs պողոտայ (չիք ի) adghkmw և բարի քաւութեամբ gkm աւանդել adhw աւարտել bcelrs չիք քանզի g յիւրոյ adhw իւրոյ cr աշխարհի

13 adghw նախարարք bcelrs նախարարքն l միանգամայն bs աղտեղեցուցեալ a եին a որք bcer զոգոցն km զհոգւոյն

14 adgkmw խոհականութիւն gkm պաշտամամբ adhw պաշտամամբք bclrs զմարմին

15—16 km խենեշացեալ e խենեշացուցանել h խենեշացուցեալք bcelr խոստովանութիւնն w ճշմարտութեան h ուսուցանէր քրիստոսի adg ի յաստուածաշունչ

17—19 a թե dghkmw թէ bcelrs յարութիւն լինելոց է մեռելոց bcelrs յարութեամբ փխ հրամանաւ r աստուածորդոյն bcelrs յիսուսիւ gkm չիք յիսուսի e հրոյ agh հրովն d յանձանց փխ յանանց bcelrs չիք յաւիտենից d ուրացօղաց abcehls խոստովանելոց

րիշտ չարագործաց, և մշտնջենաւոր անճառ փառաց պարգևք խոստովանելոց զանքննելի երրորդութեանն մի աստուածութիւն և ըստ կամաց նորուն աստուածութեանն՝ բարեգործութեամբ յօրինել հրամայէր։ Եւ որք յետ շնորհի աւազանին փրկութեան էին զառածեալք ի մոգութիւն. ապաշխարութեամբ հաստատէր. և որք ի տղայութենէ իսկ երթեալ էին զհետ կորստեան ճանապարհին, հրամայէր լուսաւորել աւազանին փրկութեամբ և արժանաւորս առնէր ճաշակման կենդանացուցիչ մարմնոյ և արեան որդւոյն Աստուծոյ։ Եւ ինքն յոյժ ցնծացեալ ուրախանայր ոչ այնչափ ընդ թագաւորութիւնն, որչափ ընդ բոլոր նախարարաց աշխարհին միաբանութեամբ հաւասարել ուխտի եկեղեցւոյ սրբոյ. լուեալ ի կենարար պատուիրանէն, եթէ որ դարձուցանէ ոգի մի ի մոլորութեան ճանապարհէն և ուսուցանէ առաքինասէր վարս, քաւի մեղք նորա, և զիւր հոգին փրկէ ի մահուանէ և քաւեսցէ զբազմութիւն մեղաց իւրոց։

Եւ օր քան զօր յորդորելով յաստուածասէր պաշտամունս՝ անձանձրոյթ զյիշատակս սրբոցն կատարէր։ Հրաման տայր այնուհետև Արցախայ ամուր աշխարհին յիւրում ծառայութեան, ի բաց լքանել թողուլ զդիցապաշտութեանն զկարգս՝ զաղտեղի դիցն զոհամատոյց պաշտամունս։ Յոյժ բարեմիտ, և՛ բարերար, և՛ աշխարհաշէն, և՛ խաղաղասէր գոլով՝ հրաման տայր ամենայն կողմանց իւրոյ թագաւորութեանն, զորոց չարին Պերոզի հանեալ էր, զթագաւորութիւնն և զիշխանաց զհայրենիս և զբնիկ իշխանութիւնն բարձեալ էր, անդրէն առ իւրաքանչիւրսն դարձուցանէր զտէրութիւնն։

1—2 b ***չարագործեաց*** agkmw ***և անճառելի*** d ***փառացն*** bcels ***պարգևքն*** adgkmw ***խոստովանողաց*** adhkmw ***զանքննելի*** ***աստուածութիւն*** bs ***աստուած*** c ***միածնութիւն և ըստ կամացն***

3 c ***բարէգործութեամբ*** adghkmw ***յարուցելոց*** փխ ***յօրինել հրամայէր***

4—5 h չիք ***շնորհի*** c ***շընորհի*** d ***փրկութեամբ*** w ***փրկութեանն*** a ***եին*** m ***մոգութիւնս*** h ***ապաշխարհութեան*** bdgw ***տղայութեան***

6 cgr ***լուսաւորիլ*** d ***մկրտութեամբ*** փխ ***փրկութեամբ***

7—8 d ***առնել*** be ***կենդանացուցից*** cr ***որդոյն*** adghkmw ***ճաշակման ամենասուրբ մարմնոյ և արեան կենդանացուցիչ որդւոյն*** bcelrs ***խրախճանանայր*** փխ ***ուրախանայր*** d չիք ***ընդ***

9 dg ***թագաւորութեան*** be ***աշխարհիս***

10 l ***հաւասարիլ*** d ***հաստատեալ*** փխ ***հաւասարել*** m ***եկեղեցւոյն*** crs ***եկեղեցոյ*** adghkmw չիք ***սրբոյ***

11—13 a ***թե*** dghkmw ***թէ*** km ***դարձուցէ*** adghkmw ***զոգի (***km ***զոգիս) ի մոլար ճանապարհէն (***km ***ճանապահէ)*** cegkmrs ***ուսուցէ*** d ***ուսուցանէր*** gkm ***զառաքինասէր*** bcelrs ***բարս*** փխ ***վարս*** aghkmw չիք ***քաւի մեղք նորա*** b ***մեղքն*** bcelrs չիք ***և... իւրոց (տ. 13)***

14 bcelrs ***օր ըստ օրէ (***cr ***օրստօրէ) առատապէս յորդորելով*** gkm ***յօր աւուր յորդորելով*** h ***յորդորելոց է*** h ***աստուածասէր*** bclr ***պաշտամունսն***

15—19 bcr ***զյիշատակ*** km ***յիշատակս*** km ***սրբոց*** dw ***արձախ*** aghk ***արցախ ամուր*** cr ***արցախա*** bcelrs ***իւրում ծառայութեանն կարգս ի բաց թողուլ զաղտեղի դիցն զոհամատոյց կրօն*** h ***զդևապաշտութեանն*** փխ ***զդիցապաշտութեանն*** ah ***պաշտմունս*** bcelrs չիք ***և բարերար*** h ***խաղաղարար*** adgkmw չիք ***գոլով*** adghkmw ***և հրամանատար*** g ***յամենայն*** d ***իւրոց*** bcels ***զորոյ***

20—22 d ***զթագաւորութեան հանեալ*** aghkmw ***զթագաւորութիւնն հանեալ էր*** adgkmw չիք ***զհայրենի*** bcelrs ***հայրենի և բնիկ*** r ***իշխանութիւն*** d ***իշխանութեան*** n ***բարձրացեալ*** km չիք ***էր*** km ***անդէն*** aghnw ***դարձուցանել*** d ***զտէրութեանն***

Յայնժամ նախարարքն աշխարհին Աղուանից առեալ զիւրաքանչիւր իշխանութիւնս՝ միաբանեալ առնուն զՎաչագան յիւրեանց հայրենի թագաւորական զարմէն քաջարութեանց, իմաստուն և վարժ խոհականութեամբ, բարձր և վայելուչ հասակաւ, որդի Յազկերտի՝ եղբօր Վաչէի՝ արքային Աղուանից. և տարեալ թագաւորեցուցանէին ի ձեռն Վաղարշու՝ արքային Պարսից։ Եւ եկեալ յաշխարհն Աղուանից՝ խնդրէր հնարս պատճառանաց, որով մարթասցէ ի բաց թողուլ զաստուածուրաց մոգութեանն դէն և յայտնապէս իսկ բերել ի խոստովանութիւն՝ զՔրիստոս Աստուած ճշմարիտ գոլ։ Եւ դարձեալ նախախնամութեամբ մեծին Աստուծոյ ազդեալ ի միտս թագաւորին՝ հրաման տայր Վաղարշակ արքայն պարսից, եթէ զիւրաքանչիւր օրէնս հաստատուն պահեսցեն ըստ իւրաքանչիւր ախորժելոյ կամացն. և մի՛ զոք վտանգեալ՝ դարձուցանել ի մոգութեան կրօնս։ Եւ լուեալ զայս բարեպաշտ և աստուածասէր արքային Վաչագանայ՝ բազում խնդալից բերկրանօք դիմեալ յեկեղեցի Աստուծոյ, բազում աղօթիւք և արտասուօք խոստովանէր զմշտնջենաւոր և զանճառ սուրբ երրորդութիւնն. և մաղթէր բազում աղաչանօք զեպիսկոպոսսն և զերիցունս և զանապատականս և զամենայն ուխտ եկեղեցւոյ՝ ցաւակից և աղօթակից լինել իւր առ ի հաշտեցուցանել զամենողորմ Աստուած։ Եւ ինքն ի պահս և յաղօթս և յողորմութիւնս աղքատաց առատապէս կանխէր՝ հայեցեալ յերանելին Պետրոս, եթէ յետ ուրացութեանն կարաց գլուխ առաքելոցն

1—4 adghkmw չիք *նախարարքն* bcelrs չիք *աշխարհին* adghkmnw *աղուանից աշխարհն հարեալ զիւրեանց հայրենի թագաւորութիւնն* (d *թագաւորութեանն*) *և առեալ զվաչագան ի թագաւորական զաւակէն* (km *զարմէն*) *քաջարութեամբ* r *զաւակն* bel *վաչագանի* cs *ի յիւրեանց* dl *խոհականութեամբն* bcelr *յազգէ* փխ *յազկերտի* ces չիք *եղբօր* h *եղբայր*

5 adghkmsw *աղուանից արքային* (akmw *արքայի*) km չիք *և* n չիք *տարեալ* gkm *վաղարշակայ*

6 crs *պարսից արքային* k *յաշխարհս*

7 dkmn *մարթասցի* dkm *զմոգութեան* e *մոգութեան* ag *զմոգութեանն*

8 b չիք *դէն* m *դէնն* n *դդէնն* adhkmnw *զդենն* adgw *բերեալ* h *յայտնա* abcegkmls չիք *ի* adkmhw *քրիստոս* bers *զխոստովանութիւն* cl *զխոսովանութիւնն*

9 h *գոլով* adghkmnw *յայնժամ* փխ *և դարձեալ* k *նախախնամութիւնն*

10 bces *վաղարշակայ արքային* k *արքայ* a *եթե* bcelrs *թէ*

11 bcelrs չիք *զիւրաքանչիւր* gkm *աշխատելոյ* փխ *ախորժելոյ* d *ախորժելոց* c *ախարժելոյ*

12 aghkmw *կամաց* b *մեղօք* փխ *մի զոք* bcehls *վտանգել* adghkmw *մոգութիւն* (չիք *կրօնս*)

13 ahr *վաչագանա*

14—15 a *յեկեղէցի* s *արտասուոք և աղոթիւք* d *զուարճալի* aghkmw *զանճառելի* bl *զերորդութիւնն* e *երրորդութիւն*

16—18 bcelrs *զեպիսկոպոսս* h *եպիսկոպոսն* h *զերիցունսն* bcels *զանապատաւորս* ah *զանապատականսն* a *զամենէսեան* dgk *զամենեսեան* adghkmw *ուխտաւորս* a *եկէղէցոյ* bcr *եկեղեցոյ* l *լինիլ* a *հաշտէցուցանել* l *հեշտացուցանել* a *զամէնողորմն*

19 bcdelrs *յաղօթս և ի պահս* h *աղօթս* ah *յողորմածութիւն* gmnw *յողորմածութիւնս* r *յողորմութիւն*

20 hr *երանելին* a *թե* ghkm *թէ* w *որ* d *ուրացութեան* km *գլխաւոր*

լինել, և միանգամայն փակակալ և իշխան երկնից արքայութեանն։ Եւ դարձեալ՝ այլ ոմն յաշակերտացն տեառն թերահաւատեալ և յետոյ տէր և Աստուած խոստովանեալ՝ կալաւ զկարգ առաքելութեանն. և այլ ևս բազումք և յոլովք մեղուցեալք ի ծայրս, առաքինութեան ընթացան և եղեն ժառանգաւորք մշտնջենաւոր և վայելչական արքայութեանն։

Ընդ որս և բարեպաշտ թագաւորն՝ Վաչագան հայեցեալ՝ սրբեալ մաքրեաց զինքն յստակ հաւատոցն առաքինութեամբ ճշմարիտ դարձին առ ճշմարիտ աստուածութիւնն։ Եւ այլոց ևս բազմաց և բազում աշխարհաց բժիշկ լինել դարձի առ բոլորեցունցն Աստուած Յիսուս Քրիստոս և ազատել ի դառն ծառայութենէ սատանայի. զի բժիշկ այն իսկ է հմուտ և առաւել տեղեակ բժշկութեան արուեստին, որ յիւր մարմինն առեալ է դժնդակութիւն սրոյ խոցման և զառողջութիւն ի ձեռն հնարից և բազում պաճարանաց բժշկական դեղոց ընկալեալ, նովին դեղովք և զայլ վիրաւորեալսն կարող է վաղվաղակի ածել յառողջութիւն։ Սոյնպէս և մեղուցեալ ոք, որ դառնայ առ Աստուած յամենայն սրտէ, և բժշկական դեղ ապաշխարութեան ընդունի յառողջութիւն հոգւոյն, և նովին կենսաբեր դեղով՝ խոստովանութեամբ և ապաշխարութեամբ կարէ և այլոց ևս առողջացուցիչ և նորոգիչ գոլ հոգւոց և անմահացուցիչ մարմնոց և դառնալ ամենեւիմբ ի սուրբ և յամենապարկեշտ քրիստոնէութեանն պաշտօն։

Պատուհաս մեծ և տուգան ի վերայ ածէր և կարգէր, որ ոք բագին

---

1 l *լինիլ* adgkmw *փականակալ* h *փականակաւ* dek *արքայութեան*

2 aghkw չիք *այլ* d *յոմն* km *յաշակերտաց* b *աշակերտացն* cers *թերահաւատ լեալ*

3 s չիք *և*[1] adghkmw *խոստովանելով* dek *առաքելութեան* s *առաքինութեանն*

4 adgh *բազումս* kmw *բազում* bcekm *յոլով* d *այլով* փխ *յոլովք* ah *առաքինութեանն*

5 k *ժառանգորդք* bclrs չիք *մշտնջենաւոր և* akmw չիք *և*

6 bcelrs *բարեպաշտն վաչագան* a *բարէպաշտ* km *թագաւորին* adghkmw չիք *վաչագան* b *նաեցեալ* celrs *նայեցեալ*

7 aghkmw *հաւատոյն* crs *հաւատովն* h *ըստակ* b *դարձ* km *դարձիւ*

8 b չիք *առ* d *ևս այլոց ևս* adgheklmsw չիք *բազմաց և*

9 l *լինիլ* w չիք *դարձի* bclrs *բոլորեցունց*

10 bcdlrs *ազատիլ* km *ազատիչ* adghkmw *ի դառն սատանայական ծառայութենէ* adghkmw *քանզի* adghw *բժշկացն* km *բժշկաց* adgkmw չիք *այն*

11 bcelrs չիք *բժշկութեան* adgkmhw չիք *արուեստին* l չիք *որ* h *իւր* dl *մարմին* adghkmw չիք *է*

12 adgw *դժնդակութիւնս* km չիք *սրոյ* aghw *իւրոյ* d *իւրոց* h *իւրոյ հնարից* փխ *ի ձեռն հնարից* dw *զառողջութեան* gkm չիք *բազում*

13—15 bgklms *պատճառանաց* h *պատճարանաց* b *տեղ* փխ *դեղոց* a *դեղաւք* dghnw *դեղօք* dkmw *զայլս* dw *վիրաւորս* aghkm *վիրաւորեալս* l *կարօղ* g *յածել* e *առողջութիւն* bcers *մեղուցեալք* h *մեղաւոր* bcelrs *դառնայ* (bcer *դառնա*) *ոք* adghkmw *դեղս*

16 d *ապաշխարութեամբ* abcders *առողջութիւն* adgh *հոգւոցն* cr *հոգոյն* km չիք *և* adkmw *նովիմբ* h *կենաբեր*

17 adghw *դեղովն* adghkw *խոստովանութեան և ապաշխարութեան* (g *ապաշխարութեանն*) d *կարող է*

18—19 km չիք *և*[2] gkm չիք *և նորոգիչ* ah *գալ* փխ *գոլ* km *հոգւոյ* crs *հոգոց* dkm *մարմնոյ* bcelrs չիք *ամենեւիմբ* km *ամենևին* adghkmw *ի պարկեշտ* k *քրիստոնէութեան* b *պաշտօնն*

20 dw չիք *մեծ* km *տուգանս* b *սուգան* a *վէրայ* adghkmw *կարգէր* փխ *ածէր և կարգէր*

արասցէ և դիւթ հարցցէ, և կամ եթէ զինչ և իցէ, որ դից աղտեղեաց պաշտօն տարցի և զկարգս քրիստոնէութեան ամբողջ և հաստատուն ոչ պահեսցէ։ Եւ զկախարդս և զդիւթս և զքուրմս յետ միանգամ և երկիցս խրատելոյ և դարձեալ ի նմին չարութեան գտանիցի ի գործ, յայնժամ չարաչար տանջանօք և գանիւք, կապանօք ի դուռն արքունի հասուցեալ՝ մեծագոյն պատուհասս կրեսցեն։ Եւ զբազում կախարդս այնուհետև, և՛ զդիւթս, և՛ զքուրմս՝ զոմանս խեղելով, և՛ զոմանս շկօթակ առնելով և՛ զոմանս ի սորկութիւն արկանելով, և զյոլովս խրատելով՝ տուեալ զքրիստոնէական կնիքն՝ առնէր ուսեալս աստուածագիտութեան ճանապարհին։ Եւ կարգէր տեղեաց տեղեաց եպիսկոպոսունս, և՛ երիցունս, և՛ հայեցողս. և ի Կամբէճս և յԱղուանս զնոյն հրաման սաստից կարգեալ հաստատէր և այսպէս եպիսկոպոսս և երիցունս և սարկաւագունս. բոլոր իսկ ուխտ եկեղեցւոյ մեծարեալք և յարգեալք էին յամս թագաւորութեանն բարեպաշտ արքային Վաչագանայ։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

Վասն կարգելոյ դպրոցս արքային Վաչագանայ չարածնունդ մանկանցն դիւթաց եւ գտանելոյ զպիղծ աղանդն մատնահատութեան եւ վախճանի նոցուն

Յաստուածուստ պսակեալն այն Վաչագան հրամայէր ժողովել զմանկունս կախարդացն, և՛ դիւթաց, և՛ քրմաց, և՛ մատնահատաց, և՛ դեղատուաց. հրամայէր ի դպրոցս ունել և ուսուցանել զաստուածեղէն ուսումն

---

1 I դիւթս bces հարցէ adghkmnw հնարեսցէ bcelrs թէ իցէ ինչ k չիք եթէ a եթե bes որզոց c որզի փխ որ դից adghkmw չիք որ dw աղտեաց g դիցազգեաց km դիւցազգեաց փխ դից աղտեղեաց

2—8 adghkmw տարցէ bcelrs և զկարգ քրիստոնէութեան (r քրիստոնեութեանն) ամբողջ պահիցէ (elr ոչ պահիցէ) km չիք ե[2] (տ. 3) b երիցս d խրատելոց km եթէ դարձեալ abcdehlrsw չիք դարձեալ km գտանէին adghnw գացի km չիք յայնժամ c չարչար adgkmw չարաչար կապանօք և գանիւք gn զմեծագոյն km պատուհասիւ պատժէր զոմանս խեզգելով զոմանս շկօթակս առնելով r բազում adghw խեզգելով akmw չիք ե[2] (տ. 7) r ոմանս dg շկոթակս a ըշկաւթակս w շկաւթակս m չիք ե[3] (տ. 7) be շկօթակ առնելով և զյոլովս խրատելով ahw յսորկութիւն փխ ի սորկութիւն bcels սորկութիւնս dw առեալ փխ տուեալ e չիք տուեալ bcel զքրիստոսական

9 e առնել adhkmw կարգեալ

10—11 a էպիսկոպոսս kmw եպիսկոպոսս bcelrs չիք և հայեցողս km չիք ե[3] (տ. 10) ե[1] (տ. 11) r կամբէջս achkmw ի յաղուանս adghnw կարգէր h հրամանս adghkm չիք և այսպէս

12 a էպիսկոպոսս bcelrs եպիսկոպոսք և երիցունք և սարկաւագունք km զեպիսկոպոսս և զերիցունս և զսարկաւագունս bcers եկեղեցոյ r և բոլոր s ուխտք

13—14 hm մեծարեալ և յարգեալ a եին bcels լինէին փխ էին dk թագաւորութեան clrs բարեպաշտին abcdehlrsw չիք արքային r վաչագանա

15 abchl չիք գլուխ

16 be և կարգելոյ cer դպրոց km զդպրոցս

17 bceglrs ի չարածնունդ a դիւթուայ bcelrs գտեալ adghw գտանել h զպեղծ belr աղանդ

18 ah մատնահանութեան a վաղճանի km վախճանելոյ dw վախճան r նոցա

19—20 cr աստուածոյ bcelrs չիք հրամայէր bcelrs ժողովեալ զզասս մանկանց դիւթաց w դիւթայ r դիւթից km կախարդաց bcelrs չիք զեղատուաց h քրմից և մատնահատաց m չիք հրամայէր cr հրամայեաց bcelm ունել ի դպրոցս dl ունիլ bcelr ուսմունս

և տեղիակս առնել վարուց քրիստոնէութեան, առ ի հաստատել ի հաւատս երրորդութեանն և ուղղել յաստուածպաշտութիւն զիւրեանց ամբարիշտ հայրունեան ազգս։ Իսկ զյոլովս ի մանկանցն յիւր սեփական գիւղն Ռուտակ անուն ժողովէր և կարգէր ռոճիկս և դպրապետս ի վերայ. և հրամայէր վարժել և հմուտ լինել կարգի քրիստոնէութեանն։

Եւ ի գալն իւրում ի գիւղն կատարել զյիշատակս սրբոցն՝ նստէր ինքն թագաւորն ի դպրոցատանն և զորդիս դիւթացն և քրմացն զինքեամբ կացուցանէր. գոբողայաբար բակ առեալ բազմութեանն յոյժ՝ և ոմանց գիրս. և ոմանց պնակիտս ի ձեռին ունելով. և միաբան առ հասարակ ամենեցուն մեծաձայն հրամայէր կարդալ և ինքն զուարճացեալ ի մէջ նոցա յօրանայր իբրև մեծագոյն իմն գտեալ պարգևս համարէր անձին։

Այլ և ձեռն ևս արկանէր յուզել և՛ քննել, և՛ խնդրել զչար աղանդսն մատնահատութեան և դեղատուութեան, քանզի երկոքեան մարդասպանութեան են աղանդք։ Եւ մինչդեռ յայսմ խնդրի էր, մարդասէրն Աստուած կամեցաւ յայտնել սմա ի ձեռն աստուածասէր արքային բառնալ զչար աղանդն յաշխարհէ։ Քանզի ի բազում ժամանակաց, որպէս լուեալ էր Վաչէի, վարէր չարագործութիւնս այս յաշխարհիս Աղուանից։ Եւ նախկին թագաւորացն Աղուանից ոչ կարացեալ ըմբռնել և կամ թէ անփոյթ իսկ

---

1 a տեղէկացուցանել dghkmw տեղեկացուցանել bcelrs և կալ հաստատուն փխ առ ի հաստատել adghkmw չիք ի հաւատս… քրիստոնէութեանն

2 e երրորդութեան l անպարիշտ

3 els մանկտոցն crl սեփհական cr գեօղն b ռուակ

4 ավելացնում ենք ժողովէր cr վերա

5 l վարժիլ l լինիլ blr քրիստոնէութեան

6 adghmw և յորժամ ինքն ի գիւղն գայր m գեւղն cgkmr գեօղն adghkmw գայր ի կատարել l կատարեալ bcehlrs զյիշատակ adghkmw նստեալ

7 adghkmw չիք թագաւորն bcelrs ի տան դպրոցացն ahkmw չիք և[1] km դիւթացն և քրմաց a զինքեամբք

8 gkm գուբղայարար w գորդայարար bcelrs գորոզաբար adgh առեալք dw բազմութեան l բազմութիւն bcers բազմութիւնն km չիք և d գիրքս

9 a պնակիթս d բնակէտս bcelrs տախտակս aghw ձեռն bcelrs չիք միաբան l չիք առ

10—11 bl մի ձայն փխ մեծաձայն es միաձայն cr ի միաձայն bcelrs հրամայէր ամենեցուն adghkmnw ուրախ լինէր առաւել քան թե (a թէ) մեծագոյն ուրուք (agnw ուրեք) գտեալ աւար փխ զուարճացեալ… համարէր անձին b համար փխ համարէր

12 adgkmw չէք այլ և r չիք և[2] adgkmw չիք ևս bcelrs չիք և խնդրել abcehklrsw աղանդն

13—14 dg մատնահանութեան bcr մատնահատութեանն ավելացնում ենք և դեղատուութեան bcelrs որք (r որ) են աղանդք երկոքին սպանութեան փխ քանզի…։ աղանդք g մարդասպանութեանն աղանդք adghkmw ի խնդրուածս

15 adgkmw կամեցաւ ի ձեռն adghkmw չիք յայտնել սմա c և ի ձեռն adgkmw թագաւորին

16 dw յաշխարհէն

17—18 bcelrs չիք վաչէի m վաչէի լուեալ էր adgh չիք վարէր l վարիւր adghkmw զչարագործութիւնն adgkmw չիք այս agkm յաղուանից աշխարհին dw աշխարհին աղուանից adgkmw այլոց փխ և նախկին h չիք եւ նախկին թագաւորացն աղուանից adw աշխարհին աղուանից km չիք աղուանից adghkmw ի բուռն առնուլ փխ ըմբռնել k չիք և

արարեալ. իսկ անիծեալ և չար պարսիկ մարզպանքն շատ անգամ ըմբռնեալ զնոսա՝ կաշառօք կուրացեալ ի բաց թողուին։

Իսկ ի ժամու միում մինչդեռ կատարէին զչար գործ մատնահատութեան յամուր մայրւոջն առ ափն Կուր գետոյ, չորիւք ցցովք պրկելով զչորեցունց բութոցն՝ կապեալ մանուկ մի և մորթէին կենդանւոյն։ Այլ ումեմն մանկագոյն պատանեկի դէպ եղև ճանապարհաւ հուպ անցանել առ նոքօք և ի վայելն անդր ի ներքս յարեալ տեսանէր զմարդախողխողացն ոճիրս, և նոցա զհետ ելեալ մանկանն՝ կամէին ունել զնա ևս։ Եւ փախստեայ եղեալ մանկանն՝ անկանէր ի գետն մեծ Կուր։ Անդ ի միջի գետոյն ծառ մի կղզւոջ դիպեալ. և ի լուղ անցեալ ելանէր ի ծառն՝ չգիտելով չարագործացն։ Եւ ի միտ առեալ ճանաչէր զմարդիկն։ Անտի զերծեալ անցանէր ընդ մեծ գետն և եկեալ փութապէս պատմէր արքային։

Եւ զայս լուեալ արքային յաղօթս կացեալ գոհանայր զմարդասիրէն Քրիստոսի և հրամայէր ուխտի եկեղեցւոյն պահել և պաշտօն առնել առ Աստուած խնդրուածովք, զի յայտնեսցի չար դիւապաշտութիւնն և բարձցի յաշխարհէս։ Քանզի սատանայի այսպէս կալեալ էր զմիտս իւր չար արբանեկաց, մինչ զի անկարելի ումեք էր զչար աղանդոյն մարդիկ ի խոստումն ածել։ Յայնժամ հրամայեաց թագաւորն ունել զմարդիկն, զորս ի

1—2 ad պարսիկն cer պարսիկք h պարսիկքն bcdel մարզպանք k մարսպանքն adghkmw ի բուռն առեալ փխ ըմբռնեալ adghkmw չիք զնոսա adghkmw և կաշառօք cer կաշառովք bl կուրացեալք adghkmw չիք կուրացեալ adgh թողեալք kmw թողեալ b թողին

3—5 h չիք ի a կատարեին d զչարագործս մատնահանութեան lr մատնահատութեանն k գործն aw գործս aghkm յամուրս d յամուրն bcelr մայրոջն bcelr յափն (չիք առ) d Կոյր gkmw ցցիւք ah ցցուք bcel զչորեցունցն h չորեցունց bce բութացն bcelr կապելով adghkmw զմանուկ մի a մորթեին bcelr կենդանոյն k այլոյ

6 d մանգագոյն bcer պատանոյ l պատանւոյ

7 aghkm և ի վազիւ w, և ի վազի bcdelrs ի վայլեն ուղղում եմք ի վայելն w անդ b մարդախողողացն adghkmw զմարդախողխող չարագործացն

8—10 bcelr ոճիրս adhgkmw չարիս փխ ոճիրս b նոցա bcl եղեալ e եղեալ փխ ելեալ adghklmw չիք մանկանն gkm չիք կամէին ունել a կամեին l ունիլ aglw և զնա ևս cr չիք ևս ahr փախստեա b փախուստ bcelrs և նա l և փախստէ e փախստեա bcelr չիք մանկանն a անգանէր adghkmw ի կուր գետ l անտ adghkmw չիք անդ adgkmw և ի bclr միջոյ d մէջս bcelr դիպեալ ծառ մի ի կղզոջ (l կղզւոջ) agkw կղզւոջն d դիպել k չիք և cr լուղանելով ելեալ փխ լուղ անցեալ ելանէր gkmw ի լուղւոյ adh ի լուղոյ a ղանցեալ h ղանցեալ bel անցանէր bel ելեալ

11 aghkmw և փխ անտի bcer անդի d զմարդիկքն g զմարդիքն

12 adghkmw չիք մեծ bcelrs պատմէր փութայէս

13 adghkmw չիք զայս adghkmw թագաւորին a յաղօթ bcelrs կայր և cr զատուծոյ մարդասիրէն n զմարդասէրն

14—15 bel աստուծոյ փխ քրիստոսի cr եկեղեցոյն d զաղօթս փխ պաշտօն agkmw աղօթս h յաղօթս adghkmw չիք առ աստուած խնդրուածովք k դիւապաշտութիւն bcelr բարձցէ

16—18 bcelrm յաշխարհէ bcelr քանզի սկզբնաչարն սատանայ արկեալ ափշումն մտաց չար արբանեկացն իւր d այսպես սատանայի km այնպէս km իւրոց d չիք էր bcelr անկարելի էր c ումէք be ումմեք bcer գործօնեայսն փխ մարդիկ l գործունեայսն dg մարդիկք km մարդիկն adghkmw և իւրև փխ յայնժամ l ունիլ c մարդիկք adghkmw զոր

խողխողմանն իսկ տեսին և յոլովագոյն այլես մարդիկ, զորս համբաւս գիտէին, և բազում գանիւք և չարաչար տանջանօք ի փորձ առեալ՝ ոչ կարէին խոստացուցանել զչարագործսն, ապա բարկ քացախ և բորակ խառնեալ և զերկրեալ զչարագործսն արկանել հրամայէր ընդ ունչսն, մինչև աչքն լսնագոյն եղեալ շրջէին համայն. և յայնմ ևս դառն տանջանսն զոչ և զուրաստ կալեալ՝ չլինէին խոստուկ։

Իսկ իբրև Աստուածոյ յաջողեալ էր ի ձեռն Թագաւորին, որպէս եղևն ասացեալ, բառնալ զչար աղանդն յաշխարհէս, իմաստութեամբ խորհեցաւ ածել ի խոստումն։ Հրամայէր զամենեսեան ածել ի անդի սպանմանն. և զմի ոմն, որ մանկագոյնն էր ի նոցանէ, զառաջեաւ իւր հրամայեաց թողուլ և երդուաւ մեծապէս, թէ զքեզ չհրամայեմ սպանանել, եթէ զատոյգն ասես և հաւաստեաւ ցուցանես զհանգամանս դիւապաշտութեանն։ Եւ մանկանն սկսեալ և զգլուխն ընդ երկիր ածեալ՝ պատմէր զխորհուրդ չար աղանդոյն։ Ասէ. «Դէն յայտնապէս գայ ի կերպարանսն մարդոյ և հրամայէ երիս դասս լինել, և մէն երիս մարդս ունել և մի՛ խոցել, և մի՛ սպանանել, այլ ողջոյն հանել զմորթն և լուծանել զաջոյ ձեռինն զբոյթն և մորթովն տանել ընդ լանջսն և ի ձախոյ ճկութէն հանել, և լուծանել զձախ ճկոյթն։ Եւս ի ներքս նոյնպէս առնել և զոտիցն, մինչդեռ կենդանի կայ մարդն, և ապա սպանանել և զմորթն սնուցանել և՛ կազմել, և՛ դնել ի սապատի։

---

1 d խողխողման d մարդիկք g մարդիք d ի ձեռս համբաւոյ w ի ձեռն համբաւոյ bcelr համբաւով h զպահամբաւս

2—3 a գիտեին km արկեալ փխ առեալ a կարեին aghkm խոստ կացուցանել dw ի խոստ կացուցանել bcelr չիք զչարագործսն d չիք ապա bel բորակ cr բովրակ

4 bcelr և պրկեալ փխ և զերկրեալ d զչարագործս m ունչս d և նկուն w ունկսն

5 a շրջեին adgkmw չիք ևս bcel տանջանս

6 a չլինեին

7 adgkmw յաստուծոյ bcel աջողեալ adghkmw ի ձեռս d եղաւ

8 bcelm յաշխարհէ

9 bcelr հրամայեաց cr զխոստումն (չիք ի) adgkmw տանել փխ ածել d սպանման

10 adghkmw և զմի ոմն ի նոցանէ (ahw նոցանէն) որ էր մանկագոյն աւուրբք cr զառաջի adghkmw չիք իւր r հրամեաց

11—12 adghkmw երդուեալ a եթե bcelr եթէ d չհրամայիմ adgkmw խոստովան (a խոստուկ) լինիս և հաւաստեաւ (adhw հաւաստով) ցուցանես h խոստուն լինիս c զըստոյդ be զստուգն adghkmw ստոյգն l ասիցես l ցուցանիցես h զհանգամայնս bcelrs իրացն փխ դիւապաշտութեանն

13 abceghklmr չիք ընդ d ընդ յերկիր abcegklmr զերկիր (r զերկիրն) adgw և պատմեալ km պատմել adghkmw զխորհուրդս

14 adghnw աղանդին c աղանդնյն ah գո (h գոյ) ի մարդոյ կերպարանս agkmw ի մարդոյ կերպարանս

15—16 d չիք լինել l լինիլ cr մին n մէջներիս k զմարդն g զմարդս m զմարդսն dlw ունիլ km չիք և[2] (տ. 15) be չիք մի[1] d խոցիլ d սպանանիլ adghkmw չիք լուծանել d զձեռինն k ձեռին cr զբութն

17 l տանիլ km լանջս km չիք և[1] adhw հատել փխ հանել gkm հատանել բոլորը ճկոյթն ուղղում ենք ի ճկութէն adghkmw և փխ զձախոյ մնացածը զձախոյ. ուղղում ենք զձախ

18 aw ի ներքս նոյնպէս. նոյնպէս առնել h չիք և aghnw կայր cr կա

19 adghkmw հանել փխ սնուցանել d հանեալ g ապայ h սպանուլ m չիք և[1] d և կազմեալ

20 d պղղատի փխ սապատի

Եւ իբրև ժամանակ չար պաշտամանն եկեալ լինի, արարեալ աթոռ երկաթի ծալածոյ, և ոտք են ոտից մարդոյ նման, զոր բերեալ խսկ տեսաք բազումք. և հանդերձ ինչ պատուական դնեն ի վերայ աթոռոյն։ Եւ եկեալ դեն զգենու զհանդերձն և նստի ի վերայ աթոռոյն. և առեալ զինն մարդոյն զմորթն մատամբքն հանդերձ տեսանէ։ Եւ եթէ չկարեն ունել զսակն, զծառոյ կեղև հրամայէ հանել և արջառ կամ ոչխար զենեալ առաջի նորա՝ զոհ առնեն. և՛ ուտէ, և՛ ըմպէ ընդ չար պաշտօնեայսն իւր. և ձի թամբեալ և սանձեալ կազմ պահեն. և հեծեալ ի ձին արշաւէ այնքան, մինչև զկայ առնու ձին. և ապա ինքն չքացեալ աներևութանայ։ Այնպէս առնէ տարւոյ տարւոյ»։ Եւ եցոյց զայր և զկին աղանդոյն չարութեան. և ապա այլք ևս եկեալ յաղանդոյն զնոյն խոստովանեցան։ Եւ հրամայեաց ապա թագաւորն նմին առն, որ պատմեաց զայս ամենայն, եթէ քեզ արևդ շնորհեալ լիցի վասն երդմանն, զոր վկայեցեր. բայց արդ՝ որպէս նոքա զայլսն առնէին, դու նոյնպէս արա զնոսա։ Եւ այսպէս առեալ հրաման յարքայէն, առաջի բազմամբոխին արար ընդ նոսա ըստ օրինակին իւրեանց։ Եվ որպէս խոստուկն եղև, նոյնպէս արար զբազումս ի նոցանէն առաջի բազում արքայական բանակին։ Եւ զկէսս ի նոցանէ յիւրաքանչիւր գիւղս տանել առ դուրս ընտանեաց եւ խողխողել զնոսա, նոյն ձևով և բազում դեղատուս կալեալ՝ հրամայեաց սպանանել. քանզի և այն աղանդ էր պաշտամանն, զոր դիւին հրամայեալ ի տարւոջն միում մարդոյ տալ (դեղ) և

---

1 cr չիք *չար* d *լինէին* bcelr *աթոռ արարեալ*

2—3 d *ձուլածոյ* h *ծալածի երկաթոյ* kmr չիք *և* adghkmw *ոտքն* adgw *այն* փխ *են* km *յայնր* adghkmw *մարդոյ (w ի մարդոյ) ոտիցն նմանութիւն* k չիք *զոր բերեալ խսկ տեսաք բազումք* m *բազումքս* bcekm չիք *և*¹ (տ. 3)

4—5 adghkmw *զէն* bcelr *մարդոյ* be *մորթն* l *մորթ* bcelr *մատամբք* adhk *տեսանի* a *եթե* bcdel *թէ* d *չկարէն* dl *ունիլ* l *զսակս* d *պսակն* v *սակ, պսակ*

6 b *զծառնոյ* bce *ունել* փխ *հանել* l *ունիլ* d *արճառ*

7 km չիք *և*¹ acdlr *ըմբէ* bcelr *պաշտօնեայս* adhkmw չիք *իւր*

8 bcelr չիք *և սանձեալ* bcelr *պատրաստ* d *պահէին*

9—10 a *առու* g *ապայ* a *աներեւութանա* cr *աներևոյթանայ* mw *այսպէս* bcer *տարոյ տարոյ* v Երկու օրինակ *տարւոյ տարի* bcelr *աղանդին* d *այլ*

11 bcelr *յաղանդին զնոյն եկեալ* d *խոստովանութեաց* bcel *խոստովանեցին* c *ապա հրամաէ* bel *ապա հրամայէ*

12 l *առնն* bcelr *թէ* a *եթե* bcelr *արև*

13—14 adghkmw չիք *լիցի* bcel չիք *բայց* adghkmw չիք *նոքա* b *նոքայ* bcelrs *զայլս* adghm *առնէինն* b *արայ* adghkmw չիք *և այսպես... օրինակին իւրեանց* (տ. 15)

15—17 h *եւ այսպէս խոստուկն եղեւ* km *նոցանէ* bcelr չիք *և որպէս... արքայական բանակին* ag *կէսք* k *զկէսն* h *կէսն* a *գեաւղս* agkmw *գեօղս* cr *գեղս* bceir չիք *տանել*

18—19 adghkmw *առաջի նոցուն ընտանեացն յիւրաքանչիւր գիւղս (ag իւրս) նոյնպէս խողխողեալ* փխ *առ դուրս... զնոսա* be *ընդանեաց* c *խողել* adegkmw չիք *նոյն ձևով* h *նոյնպէս խողխողեալ* bcelmr *զբազում զդեղատուս* hkm չիք *կալեալ* adghkmw *հրամայէր* v 1 օրինակ *աղանդէր՝* մյուսը՝ *սպանդէր*

20 km *դին* adghkmw չիք *հրամայեալ* adghkmnw *հրամայէր* *տալ* cr *տարոյ* bel *տարւոյ*

սպանանել. և եթէ այլում չկարէր տալ, այնչափ նեղէր զևն, մինչ զի իւրում ընտանւոյն տայր տալ զմահու դեղն։

Եւ այլ ևս աղանդք դիւապաշտութեանն. զի մի զևն կոյր առնէր, և միւսն՝ պիսակ, որք հեղգային առնել զպաշտօնն չարութեանն։ Եթէ զայլ որ մատնեալ կախարդութեամբ չար դիւացն, զնոյն աղէտս կուրութեան և պիսակութեան ի վերայ հասուցանէին։ Զորս ի բուռն առեալ թագաւորին չարաչար տանջանօք բառնայր յաշխարհէս։ Եւ զաւազակս և զամենայն վնասակարս բնաջինջ արարեալ յաշխարհէն Աղուանից։ Եվ որպէս զքաջ և զարի մշակ՝ ջերմագութ սիրով խնամ տանել անդաստանացն՝ զփուշ և զորոմն ի բաց խլելով և սերմն բարի սերմանել և տարածանել՝ առ ի պտղաբերս առնելոյ զերեսնաւորս և զվաթսնաւորս և զհարիւրաւորս։ Յայնժամ բաւական և առատաբաշխին ողորմածին Աստուծոյ նայեցեալ յառնն ամենաբաւ բարուցն վայելչութիւն և տեսեալ թէ որպէս փոյթ ունի առ աստուածային կամացն կատարումն, այսուհետև շնորհեաց նմա զծածկեալ հոգևոր գանձն, ուր ուրեք կայր նշխարք սրբոց վկայից.

1—2 a եթե r յայնչափ l նեղէ m չիք մինչ abcdgklmnw զիւրում c իւրումն dghm զուրումն l ընտանւոյ ber ընտանոյ gkm ևս տայր w տայր տանել r տալ տայր gkm զմահազեղն

3 cr աղանդ bcdekl դիւապաշտութեան

4 adghnw մինն փխ միւսն h պիսակք be հեռի գային փխ հեղգային bcelr մատուցանել փխ առնել d զպաշտօն ah զպաշտաւն c ըզպաշտօնն h չարութեանն a եթե km և եթէ

5 k կախարգութիւն bcelr աղէտս տարակուսանաց կուրութեան

6 km հասուցանէր a հասուցանեին

7—8 bcelr յաշխարհէ adghkmw և զայլս փխ և զաւազակս hkm չիք և զամենայն վնասակարս adgkmw ջնջեաց h անզամ ջնջեաց adghkmw իբրև փխ և որպէս

9 km քաջ dgkmw առաքինի փխ զարի ah զառաքինի c արի d տանիլ gkm տանելով w տարեալ bceklmr անդաստանաց

10 adghkmw զփուշն adgk զսերմն փխ զորոմն dw սերմանեալ dw տարածանեալ bcelrs տարածել

11—12 cr պըտղաբերս h առնելոյ adhw երեսնաւորս a վացսնաւորս hw վաթսնաւորս dg զվաթսունաւորս dw հարիւրաւոր hn հարիւրաւորս առնելով bl առատաբաշխ adghkmw առատատուր bl ողորմածն d ողորմածիւ cr չիք ողորմածին bclr աստուած

13—15 bcelr յառն ամենավայելուչ (c յամենավայելուչ) բարուցն բարութիւն և ի (r չիք ի) փոյթն զոր առ կամս նորա ունէր կատարումն շնորհեաց mw այնուհետև gk ապա այնուհետև bcel չիք այսուհետև adghkmw շնորհեաց ուր ուրեք հոգևորական և անպատում գանձ կայր ծածկեալ adghkmw նշխարք ամենասուրբ վկայիցն քրիստոսի

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

Յայտնութիւն նշխարաց սրբոյն Զաքարիայ՝ հօրն Յովհաննու եւ Երանելւոյն Պանդալիոնի, որ վկայեաց ի Նիկոմիդիա քաղաքի, զոր տարեալ էր մանկանն Գրիգորիսի յաշխարհն Ճղբաց

Բազում նշանք և արուեստք լինէին ի քաղաքին՝ անուանեալն Ցրի՝ ի տեղւոջն, յորում երանելի վկայիցն Քրիստոսի նշխարքն կային։ Եւ ոչ ումեք յայտնի էր դիր նշխարացն սրբոց. և բնակիչք հեթանոսք էին աշխարհին, այլ երթեալ ջերմնոտք և ախտաժէտք առնուին հող յեկեղեցւոյն ուր նշխարք սրբոցն կային։ Թէպէտ և բարբարոսք էին, լինէր մեծամեծ բժշկութիւն։ Իսկ ամենաչար պարսկաց պապանձական պաշտօնն, որ միշտ հակառակ կայր եկեղեցւոյ Աստուծոյ, մտեալ պարսիկ մի մոգ, ուր կային նշխարքս այս՝ առ ի ծաղր առնելոյ, կամէր զպէտս իւր վճարել. և իբրև լուծեալ զխոնջանն, աղիքն ի վայր թափեալ, չարաչար տանջանօք ելանէր ի կենցաղոյս։

Զայս նշանագործութիւն Յունան Հոնաց եպիսկոպոս, որ ի Մասքթաց աշխարհին էր, և յոյժ ճշմարտախօս՝ իւր իսկ ականատես եղեալ պատմեաց։ Իսկ ի Հակու, ուր երանելեաց վկայից նշխարքն կային, որք վկայեցինն ի Ցրի քաղաքի առաջի գերգեսացւոյն պարսկի, երէցն Ցրւոյ և Ճիրք

---

1 bcelrs չիք գլուխ

2 a զաքարիա cr զաքարիաի egkm զաքարիայի

3 b յոհաննու n չիք և ch երեանելոյն bl երանելոյն d պանտալէոնի w պանտալեւոնի hl պանդալեոնի ackmrs պանդալէոնի

4 g նիկոմիդեայ a կոմիդեայ d կոմիդայ bcelr նիկոմիդա h ի կոմիդա adnw չիք էր

5 bcelr չիք մանկանն adghk ճրաց

6 d նշեանք a լինեին adghkmw քաղաքն kw անուանեալ բոլորը ցռի դարձնում են ցրի

7—9 c տեղոջն b որում bel վկայից cr վըկայից bcelr նշխարք կային adghkmnw կային իբրև ոչինչ ուրեք (km ուրուք w ումեք) գիտելով զդիր (km զդիրս) նշխարաց (gkm նշխարացն) սրբոցն (km սրբոց) իմացան (km չիք իմացան) զի (gkm և) աշխարհն (km յաշխարհին) հեթանոսք էին երթեալ bcelr չիք սրբոց bcelr երթեալք bcel ջերմոտք abcgklm ախտաժետք adghkmw հող առնուին n անուանին փխ առնուին bcer յեկեղեցոյն h եկեղեցւոյն

10 b վկային փխ կային a թէպետ b բարբարոսք adghkmw հեթանոսք a եին e ինե լ adghkmw մեծ

11 d չիք իսկ bcelr պարսկացն e պաշտոնն adghkmw զի փխ որ

12 bcr եկեղեցոյ e յեկեղեցոյ km եկեղեցւոյն h չիք աստուծոյ

13—15 adghkmw կային սուրբ զաքարիանց (hkmw զաքարեանց) նշխարքն (a լկային կրկնված) առի e վճարէր bcelrs և իսկ վայրեալ աղիքն արտաքս թափեալ h խոնճանն bcelrs չարապէս քերքեաց ի կենցաղոյս c քերքեց bel քերքէր r քերքեր

16 l յանուան փխ յունան w յունաց gkm եպիսկոպոսապետ a էպիսկոպոսապետ gn մածկթաց km մազկթաց ah մսկթաց d մոկթայ cr մասքութաց

17 cr աշխարհն e աշխարհ klm աշխարհէն bcelr չիք և bcelr ճշմարտախօսն adw որ իւր իսկ gkm որ ինքն իսկ

18—19 b հակուր bcelr ուր երանելեացն կային նշխարք վկայելոցն ի ցրի (l ցիր) akmw չիք քաղաքի d վկայիցն dk վկայեցին d ցաք բացի r-ից բոլորը ցոի bcer արգեսացոց l արգեսացւոց w գերգեսացւոյն d գերգեսացւոցն n երգեսացւոյն km արգեսացւոյն ag երգէսացւոյն h երգեսացւոցն h չիք քաղաքի bcelr պարսկին adghkmw չիք երեցն... այս bcelr էրէցն h երիցոյն c ցըրոյ adkmgw ցռոյ

մանուկն, որ գլխատեցանն և բերան ի Հակու, այս վանաց երիցու երևի ի տեսլեան գիշերոյն, որում անուն էր Յակոբ, այր մի աւագաշուք, լուսաւոր կերպարանօք, և մի ևս մանուկ յարանց նոյնպէս ահագին տեսլեամբ. և ասէին. «Երթ ի Յրի առ գործակալ քաղաքին խռճկորիկ անուն՝ նախարար յԱղուանից աշխարհէն և ասա՝ մեք և նմա ցուցանեմք զտեսիլդ. սուրբք եմք յեկեղեցւոջդ, հանէք դու և նա». և անփոյթ արարեալ երիցուն. կրկնեալ և երեքկնեալ նոյն տեսիլ, և դարձեալ ի վերջ ընկեցեալ անփոյթ առնէր։ Եւ նա ոչ զգաց մինչև ուժգին անկանել նմա ի ցաւս մերձ ի մահ։ Եւ եկեալ նոյն արք հրեշտակաշուք և ահաւոր կերպարանօք և ասեն ցերէցն. «է՞ր աղագաւ մեռանիս, գիտե՞ս, եթէ ոչ». և նա ասէ. «Եթէ ոչ, տեարք». և նոքա ասեն. «Վասն զի հեստեալ յամառեցեր և ոչ չոգար ի Յրի առ խռճկորիկ՝ առնուլ զմեր նշխարս անտի, արդ մեռանիս աւադիկ»։

Եւ աղաչեալ երիցուն հայցէր զբժշկութիւն. զի փութով երթեալ կատարեցից զհրամայեալսն. և նոցա ձեռն եդեալ ի վերայ՝ առժամայն բժշկէին։ Ընկալեալ զառողջութիւն և յարուցեալ գնայր ի քաղաքն Յրի։ Եւ իբրև գտանէր զխռճկորիկ, որ էր գործակալ ի քաղաքին և նորա ոչինչ հարցաքնին արարեալ, այլ որպէս առն Աստուծոյ առնէր ընդունելութիւն։

---

1 l *որք* l *բերանն* ak *երիցոյն* w *երիցուն* b *իրիցու* adghkmw *երևէր*

2 ah *գիշերւոյ* w *գիշերոյ* d *անուն նորա յակոբոս* e *անունն* cr *աւաքաշուք*

3 adghkmw *և միւս ևս* d չիք *և մի ևս... տեսլեամբ* bcglr *յօրաց* e *յորաց* aghkmw *լուսաւոր կերպարանօք* փխ *ահագին տեսլեամբ*

4 bcel չիք *և* adgkmw *ցոյ* adgkmw *և ասա գործակալի (*d *և ահա գործակալք) քաղաքին որ է խռճկորիկ անուն (*aw չիք *որ է* g *յանուն)* bcelr *խոչկորիկ*

5 l *յանուանից* փխ *աղուանից* b *աշխարհին* ավելացնում ենք *և ասա* dg *մեք ցուցանեմք նմա* a *մէք* ahkmw չիք *և*[2]

6 e *յեկեղեցոյն* cr *յեկեղեցոջ* akmw *յեկեղեցւոյն* adghw *դուք* b *ի նա* bcehkl *երիզոյն* dv *երիցունս*

7—9 adgkmw *և կրկնեալ* bcel *զնոյն* bcelr չիք *և դարձեալ... առնէր* adgkmw *ապա (*g *ապայ) ուժգին (*km *յուժգին) անկեալ ի հիւանդութիւն մերձ ի մեռանիլ (*m *մեռանել)* e *յոյժգին* l *անկանիլ* bcr *անգանել* l չիք *նմա* k չիք *և*[1] *(տ. 9)* l *լուսաշուքք* փխ *հրեշտակաշուք* b *լուսաշուք* cer *մեծաշուք* adghkmw *լուսաւոր* bcelr *տեսլեամբ* փխ *կերպարանօք* bcelr չիք *և*[3] *(տ. 9)* adh *ասէ*

10 bdg *ցէրէցն* a *եթե* bcelr *մեռանիս դու ոչ գիտես*

11 km *յամառեցար* adgkmw չիք *և*[2]

12 adgkmw *ցոյ* bcelr չիք *առ խռճկորիկ* bcehlr *զնշխարս մեր* bcelr չիք *անտի* bcelr *ահա* փխ *արդ* bcelr չիք *աւադիկ*

13—14 h *աղաչէր* bcehlr չիք *զի* bcelr չիք *փութով... զհրամայեալսն* d *փութալ* g *կատարեցէ* km *կատարեսցէ* adgkmw չիք *առժամայն*

15 a *կնքեին* h *կնքէին* փխ *բժշկէին* gkm չիք *բժշկեին* w *կնքէին* adghkmw *կենդանակիր (*h *կենդանակի) խաչի նշանաւն (բժշկէին* բառից հետո*)* adghkmw *և վաղվաղակի ընդունէր* փխ *ընկալեալ* bcel չիք *և* bcehl *գնաց* adgkmw *ցոյ*

16 km չիք *իբրև* bcelr *անդ գտանէր զգործակալն խռճկորիկ* փխ *և իբրև... քաղաքին* l *խոչկորիկ*

17 aghw *հարցաքննին* be *հարցաքննեալութիւն* clr *հարցաքննութիւն* a *այդ* m չիք *որպէս* adghkmw *առն աբեղայի արար*

Եւ վասն զի ի տեսլեանն ասացեալ էր, եթէ խոճկորիկայ նոյնպէս ցուցանեմ զտեսիլդ, երէցն ոչինչ ի վեր հանէր զբանսն։ Եւ իբրեւ յընթրեացն ի վեր յառնէին, երէցն երթեալ յեկեղեցւոջն հանգչէր՝ հանդերձ երկու ևս երիցամբք, որ ընդ գործակալին էին, և խոճկորիկն երկու պատանեօք՝ յիւրն վանսն։ Եկեալ նոյն արքն նովին ահաւորագոյն կերպարանօք՝ և ասեն զխոճկորիկն. «Արի երթ յեկեղեցին, և սուրբքն անդ են, հանէք դու և երէցդ»։ Եւ զարթուցեալ ի քնոյն ասէր. «Ուրեմն, ի ժամ վաղ չոգայ, վասն այսորիկ է տեսիլդ»։ Եւ դարձեալ ննջէր և վաղվաղակի անդէն քունն առնոյր և դարձեալ երևէր նոյն տեսիլն։ Եւ ասէին. «Ոչ եթէ վասն այնորիկ ասացաք, եթէ ի ժամ վաղ չոգար, այլ մեր նշխարքն կան յեկեղեցւոջն, երթ դու և երէցն հանէք». և զարթուցեալ յերկիւղ ահագին, դարձեալ քունն առնոյր քաղցրագոյն. և եկեալ երրորդ անգամ նոյն արքն լուսազգեստք, յոյժ պայծառ կերպարանօք շքեղացեալք և ասեն. «Արի երթ յեկեղեցին և տեսանես լոյս մեծ յեկեղեցւոջն և ուշ կալջիր լուսոյն, թէ յորում տեղւոջ լոյսն ժողովի, անդանօր կան նշխարք մեր»։ Եւ նոյն տեսիլ նոյնպիսի ի նմին ժամուն երիցս երևեալ երիցուն։ Եւ յարուցեալ երէցն յեկեղեցւոյն ի դուրս ելանէր առ խոճկորիկ գնալ։ Եւ նա առ սա չոգաւ՝ պատմել զտեսիլն. իրերաց դիպեցան և խոստովանեցան երկոքեան զմի պատճառս և պատմէին զտեսիլն իւրեանց։ Եւ այնուհետև երէցն Յակոբ

1—2 bcelr և սորա ոչինչ վերաբերեալ նմա բան փխ և վասն զի... զբանսն m թէ a էրեցն dg էրեցն km զբանն km չիք և (տ. 5)

3—5 a վէր a յառեին a էրէցն bcelr յառնեն յընթրեացն և երթեալ էրէցն (cr էրէցին) յեկեղեցին (bc չիք յեկեղեցին) երկու երիցամբք հանդերձ և խոչկորիկն յիւրն վանսն երկու պատանեկօք հանդերձ km չիք երթեալ h երթայր a յեկեղէցւոջն d ևս երկու gkm որք a եին d տապանեօք փխ պատանեօք adgh յորում վասն k չիք յիւրն վանսն m յիւրում վանսն w յիրում վանսն abghlr և եկեալ c չիք եկեալ bcelr յուսաձև փխ ահաւորագոյն d հաւասարագոյն bcelr կերպմամբ a կէրպարանաւք km չիք և (տ. 5) d ասէն

6—9 l չխոչկորիկն adghkmw ի վեր (a վէր) արի յեկեղեցին երթ bcelr չիք և (տ. 6) gkm զի bcelr սուրբք են անդ (l անտ) հանէք դու և երէցդ ah անդէն d երեցն ag էրէցն h երէցն և դու հանէք bcel չիք և³ (տ. 7) a զաթուցեալ bcelr ասէ dgkm քնոյ adghkm չոգար bcelr ուրեմն վաղ չոգա (l չոգայ) ի ժամ սակս այսր d չիք վաղ... ննջէր և bcelr տեսիլս h չիք է h չիք և դարձեալ ննջէր bcelr չիք անդէն քունն առնոյր և դարձեալ aghkm տեսիլ bcelr ասեն a եթե

10—13 bcelr կանխաւ եկիր ի ժամ h եկեղեցւոջն bcelr վասն մերոյ նշխարաց զոր եկեալ հանէք դու և երէցն (bcer էրէցն) միւս անգամ զարթուցեալ ի քնոյն երրորդ անգամ ննջէր dm զահագին զերկիւղ bcelr չիք երրորդ անգամ bcelr լուսազգեստքն փխ արքն լուսազգեստք a լուսազգեստք bcelr պայծառք փխ պայծառ կերպարանօք bcelr չիք շքեղացեալք a շքէղացեալք d շքեղացեալ bcelrm չիք և (տ. 13)

14 a յեկեղէցին h եկեղեցին kz անդ լոյս b եկեղեցիոջն h զլոյս եկեղեցւոջն bcelr նշմարես փխ և ուշ կալջիր լուսոյն adghkmw չիք թէ

15 adghkmw յոր տեղ bcr տեղոջ delr անտանօր adghkmw սրբոցն փխ մեր

16 bcelr չիք նոյնպիսի akm նոյնպէս h նոյն ժամ adgw նոյն ժամայն bcelr ժամու adgkmw չիք երիցս h այն երիցուն e երէցոյն adghkmw երևէր bcelr յայնժամ փխ և

17—18 abgr էրէցն d երեցն a յեկեղէցւոյն h եկեղեցւոյն bcelr ել եկեղեցոյն (l եկեղեցւոյն) գնալ առ խոճկորիկ h և առ adgkmw գալ adghkmw և սա առ երէցն (ag էրէցն) պատմել (g պատեալ a պատմէալ km ի պատմել h պատմեալ) bcelr չիք իրերաց դիպեցան bcelr չիք խոստովանեցան... իրերաց adgw չիք և (տ. 18) h երկոքեանն a խոստովանէցան a իրէրաց

19 a և այնուհէտև abcelr էրէցն d երեց b չիք յակոբ

և նախարարն Խոճկորիկ անուանեալ և երկու ևս այլ երիցունքն, որ էին ընդ գործակալին և երկու պատանիք, որոց տեառնագրեալ զինքեանս կենարար նշանաւ՝ խաչիւն դիմէին յեկեղեցին։ Եւ իբրև մտին ի գաւիթ եկեղեցւոյն, կայր խաչ արտաքոյ դրանն. անդ երկրպագեալ խաչին՝ հայեցեալ տեսին լոյս սաստիկ յեկեղեցւոջն աճաւորագոյն յոյժ։ Եւ զարհուրեալ յոյժ՝ անկան ի վերայ երեսաց առաջի սուրբ խաչին և ոչ կարէին ամբառնալ զգլուխս իւրեանց յերևեցելոյ նորահրաշ լուսոյն։ Եւ պաշտեցեալ սաղմոս մի, կամեցան յառնել և ոչ կարացին. և ասացեալ զերկրորդ սաղմոսն, դեռ ևս այն անգամ ոչ զօրեցին. և ի կատարել զերրորդն՝ օգնութիւն հասեալ յամենազօրէն յԱստուծոյ որպէս թէ եկեալ ոք զամենեսեան կանգնէր։ Եւ նոցա զօրացեալ ի շնորհաց բարձրելոյն, կնքեալ զինքեանս նշանաւ տէրունեան խաչիւն, մտանէին յեկեղեցին՝ ի լցեալն պայծառագոյն լուսով և պաշտէին մինչև ցառաւօտն։ Եւ ընդ այգանալն ժողովել սկսանէր լոյսն բովանդակ ի բեմ անդր և երթեալ միաբանէր ի տեղւոջն, ուր երանելեաց վկայիցն Քրիստոսի ամենասուրբ նշխարքն կային։ Եւ ի նուազել լուսոյն զօրէն ճրագի մերթ լուցանէր և մերթ անցանէր ի վերայ տեղւոյն, ուր սուրբ նշխարքն կային, մինչև նկատեցին զտեղին։ Եւ ապա բացեալ զտին զնշխարս երանելեացն. և գիր ի վերայ

1—3 bcelr չիք անուանեալ bcelr չիք ևս այլ d այլևս dw երիցունք a էրիցունքն dgk որք bcelr երիցունք բառից հետո ունեն համդիպեալ միմեանց պատմեցին զմի տե-սիլ ապա այնուհետև տեառնագրեալ զմիմեանս կենարար խաչիւն a էրկուս h տեառ-նագրեալ km պատանիքն ah զինքեան m խաչին km չիք որոց a դիմեին bcelr դիմեցին adgkmw չիք և (տ. 3) e չիք ի m գաւիթն

4—7 cr եկեղեցոյն k չիք եկեղեցւոյն adghkmnw մօտ առ բեմն և արարեալ (km չիք և) երկրպագութիւն առաջի խաչին փխ կայր խաչ... խաչին bcelr չիք հայեցեալ a յէկեղեցւոջն b յեկեղեցւոջ e յեկեղեցոջ r յեկեղեցոջն bcelr աճագին bel աճեալք փխ զարհուրեալ adgkmnw չիք զարհուրեալ... երեսաց r զարհուրեալք bcelr չիք սուրբ adghkmnw և աճագին (kw յաճագին) երևեցելոյ լուսոյն ոչ կարէին (a կարեին) ի վեր յառնել փխ ոչ կարէին երևեցելոյ նորահրաշ լուսոյն bcelr յերևեցեալ l պաշտեալ

8—12 gkm մի և երկու չկարէին յառնել և զերրորդն կատարեալ օգնութիւն առեալ adhnw մի քանգի ոչ կարէին յահեղ (h աճեղ) լուսոյն և պաշտեն զերկրորդ սաղմոսն չկարէին (a չկարեին) ևս այնու անգամ մի ի վեր յառնել (h առնել) և զերրորդն կատարեալ օգնութիւն առեալ l թերևս փխ դեռ ևս e յօգնութիւն զերկրորդն b ի յամենազօրէն adhkmw մարդ ոք զամենեսեան (k զամենեսին) ի վեր առնոյր և բոլորեցունց դարձեալ (k չիք դարձեալ) կնքեալ զինքեանս նշանաւ տէրունեան (k չիք տէրունեան) խաչիւն ի ներքս յեկեղեցին մտանէին (a մտանեին) լցեալ bcelr չիք կնքեալ... խաչիւն be ի լցեալ

13 ab նորապայծառագոյն bcer չիք և[1] adw լուսովն

14 l ժողովիլ a բաւանդակ bce բովական

15—17 bcr տեղոջն adghkmw տեղին km երանելի km չիք ամենասուրբ d նշխարք bcelr ուր սուրբքն կային նշխարք a յապառել h սպառել փխ ի նուազել k ի սպառ gm ի սպառիլ w յապառիլ d յապառ յապառեալ l նուազիլ d ճրագի և bcelr վառէր (l վառիւր) ի վերայ և մերթ անցանէր մինչև a նշանակեին h նշանակէին փխ նկատեցին dg նշանակէն kmw նշանակէին

18 bcelr չիք և[1] l բացեալ նկատեցին և գտանէին bcelr գնշխարսն bcelr չիք երանելեացն h իր փխ գիր

տարմալոյն, յորում սուրբքն կային զայս օրինակ. «Ես Գրիգորիս բերի զայս սուրբս՝ զերջանիկն Զաքարիա՝ զհայր Յովհաննու և զմեծ վկայն Քրիստոսի՝ զՊանդալիոն երանելի, որ վկայեաց ի Նիկոմիդիա քաղաքի. և ես աստէն վախճանեցայ»: Եւ առեալ լուսնային և օծանէին ղնշխարս սրբոցն անոյշ իւղովք. և կնքէր խոճկորիկն իւրով մատանեաւ. և ինքն հեծեալ յերիվար մի գեղեցիկ ճեպէր հասանել առ բարեպաշտն Վաչագան՝ պատմել զերևումն հրաշիցն:

Իսկ աստուածասէր թագաւորին յոյժ ցնծալից ուրախութեամբ զուարճացեալ՝ կանխէր յաղօթս և ի բարեբանութիւն մեծին Աստուծոյ. զոհանայր զմեծագոյն տուեալոյն զպարգևս:

Եւ անդէն վաղվաղակի ժողովէր զեպիսկոպոսս և զվանականս և զանապատաւորս, մեծապէս կատարէր զյիշատակ սրբոցն, և աղքատաց առատապէս առնէր ողորմութիւն, և զեպիսկոպոսս և զերիցունս զգեցուցանէր պատուական հանդերձիւք: Եւ զՄանասէ զիւր զգան երէցն, որ էր յոյժ հաւատարիմ, հանդերձ իւրովք պաշտօնէիւք առաքէր փութապէս առնուլ առ իւր զամենասուրբ նշխարս վկայիցն: Եւ ի գալ սրբոցն՝ ինքն թագաւորն հանդերձ թագուհեաւ ի հետիոտս ելանէր ընդառաջ բազում պաշտօնէիւք, տէրունեան պայծառացեալ խաչին նշանաւ, և՛ խնկովք, և՛ զա-

---

2 bcelr տարմանոյն ուղղում ենք տարմալոյն (քսակի, պարկի) adghw զարմանալի փխ տարմալոյն km չիք տարմալոյն adghmw ուր փխ յորում km չիք յորում սուրբքն կային bcelr այս ինչ փխ զայս օրինակ b չիք գրիգորէս r գրիգորէս h լուսանցքում՝ յով-հաննու որոյ անուն ասի յովհաննու

2—3 bcelr չիք զայս bcelr զսուրբքս adghkmw չիք զերջանիկն bcelr հայր (b հայրն) adghmw չիք զմեծ վկայն քրիստոսի b պանտալէոն g և պանդալիոն clr պանդալէոնի w և զպանտալեւոն m և զպանդալէոն bcelr չիք երանելի h երանելին bcelr չիք վկայեաց bcelr Նիկոմիդա g Նիկոմիդեայ a Նիկոմիդեա bcelr քաղաքի կատարել (r կատարեալ)

4—5 չիք և ես km չիք աստէն վախճանեցայ abc վաղճանեցայ d օծէին bcelr չիք զնշխարս սրբոցն adhw իւղով adghkmw խոճկորիկ a մատանւով h մատանւովն

6—7 adghkmw զեսպան ձիով (g ձիօվ) առ բարեպաշտ արքայն աղուանից (a աղվանից) հասանէր և պատմէր զերևումն մեծագոյն նշանացն (d նշխարացն) փխ հեծեալ... հրաշիցն e հրաշից

8 bcelr յայնժամ փխ իսկ bcelr աստուածասէրն արքայ bcelr ցնծացեալ կանխէր յաղօթս

9 bcelr փառաբանութիւն gk բարեբարութիւնս a բարէբարութիւն dh բարեբանութիւնս bcehlr չիք մեծին աստուծոյ

10 bcelr զմեծապարգև բարեացն km տուեցելոց պարգևաց

11—12 bcelr անդէն հրամայէր լինել (el լինիլ) ժողով (e ժողովք) զեպիսկոպոսաց և վանականաց և անապատականաց մեծախումբ կատարէր a զէպիսկոպոսս d զեպիսկոպոսապետսն m չիք և[2] (տ. 11) d զանապատականս h սրբոց

13—14 bcelr և զուարթ (e զուարդ) առատ առնէր զողորմութիւն առ (l առ ի) կարօտեալս և զեպիսկոպոսս (el զեպիսկոպոս) զգեստաւորեալ (b սգեստաւորեալ) a զէպիսկոպոսս h եպիսկոպոսս h զգեցանէր d երեցն g էրէցն bcelr էրէց

15 k և հանդերձ adhkw իւր bcel իւրօք gkm չիք առաքէր... պաշտօնէիւք

16 adw չիք առ իւր h չիք առ bcelr զաստուածային (փխ զամենասուրբ) այն զանս (l զանձ e զանձն) dw չիք ինքն

17 ahw թագուհւովն bcelr թագուհովն հանդերձ (l թագուհւովն) elr չիք ի bd յետիոտս a ընդ յառաջ bcelr բազմամբոխ

18 bcelr տէրունեան նշանաւն km տէրունեան խաչին նշանաւ adghkmw չիք և[1] adlw խնկօք

նազան ծաղկօք, և՛ անթիւ ժողովոց բազմութեամբ՝ օրհնեալ և փառաւորեալ հոգևոր երգովք ի ձեռն առաքինասէր նահատակացն Քրիստոսի զՅիսուս Քրիստոս՝ զճշմարիտն Աստուած։

Եւ այնուհետև զանազան թագաւորական զգեստուք յարմարեալ զապաս սրբոցն՝ կազմէր ոսկւով և արծաթով և ակամբք պատուականօք։ Եւ հրամայէր առնել խորան փայտեղէն ծալածոյ և շիկակարմիր կազմել մորթով և սպիտակ կտաւովք և ի ներքոյ դրուագել զհանգստարան սրբոցն և զբոլոր կտակարանաց կայեանս։ Եւ Շուշանիկ աշխարհատիկինն Աղուանից յոյժ հաւատացեալ և բարեսէր կինն զիւր մեծագոյն խորանն հրամայեաց ի շիկակարմիր խորանի սրբոցն ի վերայ հարկանել եկեղեցաբար, յորում պաշտօնեայքն և թագաւորն և յոլով ի ժողովոյն կային ի ներքս, որ ի ջերմին հով ունէր ի սուրբ խորանին, և յանձրևաբեր խոնաւէն ցամաք պահէր։ Եւ բէժ կտաւով զմեծ խորանաւն շուրջ որմափակաբար պատեալ, յորում բանակն արքունի ի ներքս մտանէր ի ժամ պաշտամանն առաջի ամենասուրբ խաչին և երջանիկ վկայիցն Քրիստոսի երկրպագութեամբ մաղթել զԱստուած և ունկն դնել Աստուածաշունչ գրոց։

Եւ քանզի միշտ ընդ իւր առեալ կրէր զնշխարս երանելեացն, հրամայէր դեսպակ առնել յանուն սրբոցն և նոյնպէս շիկակարմիր մորթովք կազմեալ և սպիտակազգեստ պատուական կտաւով ի վերայ յարմարեալ, և խաչ ոսկեղէն ի պատուականագոյն կազմեալ ականց և զանուն թագա-

---

1—2 bcgkmr *ծաղկովք* e *ծաղկով* dw *ժողովոյ* bcr *ժողովրդովք* e *ժողովրդով* l *ժողովրդօք* m *ժողովրդոց* bcelr չիք *բազմութեամբ* bcel *օրհնել* a *փառաւորել* km *փառաւորէր (*չիք *և)* agkmnw *հոգևորական* d *երգօք հոգևորականօք* hlw *երգօք* bcelr չիք *Քրիստոսի*

3 a *զՔրիստոս* d *ճշմարիտ* w *ճշմարիտն*

4 bcelr չիք *թագաւորական* e *զգեստք* dgkmlw *զգեստիւք* ah *սգեստուք*

5 ahw *սպասս* gkm *սպաս* bcelr *զապաս* e *սրբոյն* bcr *ոսկով* bcelr *պատուական ակամբ (*l *ակամբք)*

6 d *ծուլածոյ* bcelr *ծալածու* k չիք *և²*

7 a *մորթւով* dgn *մորթով կազմեալ* bcelr *կտաւով* dghnw *կտաւօք* a *կտաւաւք* d *դրուագեալ* bcelr *դրուագրեալ* aghw *դրուագեալ* kn *զհանգստարանս*

8 abcdeghlw *բոլոր* adghkw *կայեան* elr *շուշանիկն* adghw *աշխարհատիկին*

9 bcelr *յոյժ յոյժ* bceklmr *կին*

10 adgh *խորանն ի* w *խորանին* km *սրբոց* h *ի սրբոցն* a *վերայ*

11 d *պաշտօնայքն* b չիք *և յոլով ի ժողովոյն* bcelr *այլք* փխ *յոլով* km *յոլովք* adghmw *ժողովրդենէն* k *ժողովրդենէ* celr *կայ էին*

12—14 gkm *ի ներքոյ* bcelr *զի* փխ *որ* bclr *ջերմոտ օդոյն* e *ջերմօտ օդոյն* adghw *ջերմուն* ekm *հով առնէր* d *հողուն էր* bcelr չիք *ի²* (ա. 12) bcelr *սուրբն խորանի* b *անձրևաբեր* bcelr *խոնաւէ* abcdeghlnrw *պահեաց է* d *որ* փխ *և* (ա. 13) cr *կտաւ* bel *կտաւի (*b *կտաւիյն* համանորեն *կտաւին)* cr *ի մեծ* adgkmw *որմած փակարար* h *որմած փակապատել* d *որում բանական* c չիք *ի ներքս մտանէր* adghkmw *մտեալ* c չիք *ի ժամ պաշտամանն*

15 km չիք *ամենասուրբ* bcelr *կենսատուր (*b *կենսատու)* փխ *ամենասուրբ*

16 gkm *մաղթէր* ad *դնել* ու gkm *դնէր*

17 b *ընդ իւր պահէր առեալ կրէր* k չիք *կրէր* e *զնշխար*

18 bdgw *դեսպակս* a *դիսպ* h *դիսպանել* bcelr *կազմել* փխ *առնել* km չիք *և* agkmw *մորթով* h *մորթւով*

19 bcelr *սպիտակազգեաց* a *սպիտակազգեստ* bcer *կտաւովք* l *կտաւօք* m *կտաւ որ*

20 e *ոսկեղեն* bcel *պատուական* adghkmw չիք *կազմեալ* km չիք *և²*

ւորին ոսկեգործ քանդակով ի վերայ գրեալ, զոր ի վերայ դեսպակին հարեալ կանգնէին, և գունակ գունակ կերպասուց յարքունական թագէն խաչին նշանք փողփողեալ շողային, և յարքունի ապարատանէ ձիս սպիտակս ընտրեալս, որ իւր յոյժ սիրելի և պատուականք երևէին, և զագիս ձիոցն կարմիր ներկուածով տայր յարմարել, և պաշտակս յայտ արարեալ սրբոցն դեսպակի և ձիոցն սպաս ունել։ Եւ մի ևս ինչ ունել դեսպակին, բայց միայն զսուրբսն և զաւետարանն հանդերձ այլ ևս Աստուածաշունչ գրովք։ Եւ սայլ ևս հրամայէր կազմել սպիտակ եզամբք լծելովք, որ զխորան սրբոցն բառնայցէ, և՛ երիցունս բազումս, և՛ սարկաւագունս, և՛ դպրակարգացս, և՛ փսաղտս պահէր յարքունի դրանն, որք միշտ ի տուէ և ի գիշերի պաշտեալ՝ սպաս ունէին սրբոցն։ Եւ յորժամ չու լինէր բանակին, յառաջ սրբոցն դեսպակ ելանէր առաջի՝ սպիտակազգեաց կտաւով ծածկեալ և ոսկի խաչ ի վերայ դեսպակին՝ թագաւորական թագով, գունակ գունակ կերպասուցն փողփողելով, սպիտակ ձիովք, կարմրազգեացն ընդելուզեալ կերպասուք. և զպուրս թագաւորական ձիոցն կազմեալ թագաւ և բազմութիւն պաշտօնէիցն առաջի և զկնի դեսպակին՝ խաչ ի ձեռս, սաղմոսանուագ երգովք միաբան փառաւորէին զերրորդութեան միաբուն զօրութիւնն։

Եւ ապա դեսպակ աշխարհատիկնոջն և տիկնունի գունդն զհետ նորա։ Եւ յորժամ բանակել կամէին, յառաջ սրբոցն հարկանէր շիկակարմիր

---

1 a ոսկէգործ bcelr քանդակեալ l գրել bcelr և փխ զոր a դէսպակին

2—6 bceklmr չիք և (տ. 2) km չիք գունակ գունակ... շողային h կերպասիւք bcelr արքունական d վակասին փխ խաչին ahw փողփողեալք ah շողէին cr արքունի adghkmw սպիտակ ձիս c սըպիտակս bcelr զորս իւր իսկ յոյժ հաճեալ զագիս նոցա կարմիր ներկուածով շառագունեալս (b շառագունեալ) հրամայէ km պատուական k զագի adgm զագին h զայգին adh յարմարեալ a դէսպակի bcelr և ձիոցն ունել սպաս (cr ի ձիոցն) km ունելոյ d սպասս bcelr և յայն դեսպակի միայն փխ և մի ևս... միայն km չիք ևս w ի դեսպակին a դէսպակին

7—10 adghnw սուրբքն և աւետարանն bcelr և զայլ աստուածաշունչ գիրս դնել հրամայէր փխ հանդերձ... գրովք d չիք աստուածաշունչ... սայլ ևս a գրաւք h գրոց a սայգ km չիք ևս bcelr և սայլս կազմեալս (be կազմեալ) c սըպիտակ bcelr եզամբ լծելով bcel որ զայն խորանն բառնայցէ km բառնայցեն bcelr կարգեալ փխ պահէր c սարկաւակունս bcelr ի դրանն արքունի d չիք դրանն dh որ

11—15 adghn պաշտել և սպաս ունել w պաշտէին և սպաս ունէին bcel ունէին սպաս bcelr և ի չուել փխ և յորժամ չու լինէր km սրբոց դեսպակն c սըրբոցն a դէսպան bcelr ելանէր դեսպակ d լինել փխ ելանէր a սպիտակասգեաց bcelr այգպիսի կազմուածօք (cer կազմածովք b կազմածքով) զոր ի գրիդ կայ (cr կա) այդ և զայն ձիոց պուհսն (b պուհս) թագաւորականն պսակեալ թագիւ (bl թագաւ) ունէին gkm ոսկեխաչ a դէսպակին d ձիով d կարմիրազգեաց g կարմիրազգեացն a կարմիրասգեաց km չիք կարմրազգեացն... կերպասուք dg կերպասիւք d զպասս abcehlgkm զպուսն d թեացն agkm թիեացն h թիացն v մի օրինակ թիացն, մյուսը՝ թևոցն փխ ձիոցն

16 gkm թագիւ w թագով d պաշտօնեից a պաշտօնեիցն դէսպակին

17—18 dkmw ձէռին agh ձեռն aghkmw երգով l երգօք adgw միաբանութեամբ km չիք միաբան adghkmw բարեբանէին (a... եին) զերրորդութիւն (aghk զերրորդութիւնն w զերրորդութեանն) մի զօրութիւն (gkm ի զօրութիւն) l զերրորդութեանն

19 a դէսպակ bcelr և զկնի սոցա աշխարհատիկնոջն և այլոց կանանց զհետ ընթացողաց փխ և ապա... զհետ նորա

20 d բնակիլ ah բնակել w բնակիլ bcelr կամէին բանակել (l բանակիլ) a կամեին Ն celr հարկանիւր bcel չիք շիկակարմիր

խորանն և խաչ ոսկի ի վերայ. և ապա սպիտակ մեծ խորանն ի վերայ նորա, յոր եկեալ սուրբքն մեծաւ զգուշութեամբ, անուշագոյն խնկովքն ծխեցելովք և քաղցրաձայն սաղմոսանուագ երգովք ի հանգստարանն մտանէին։ Եւ ապա զարքունական խորանն և այլ ևս զանազան սպաս արքունեացն հարեալ կազմէին։ Եւ ինքն թագաւորն հանդերձ թագուհեաւն և բոլոր բանակօքն կանխէր զցայգ և զցերեկ յաղօթս Աստուծոյ և ի փառաբանութիւն սրբոցն։ Եւ զի մանուկ չէր աստուածասէր և բարեպաշտ թագաւորին Վաչագանի, վանականաց ուխտադրութեամբ աղաչէր զԱստուած ի ձեռն սրբոցն, զի շնորհեսցէ նմա զաւակ. և մարդասէրն Աստուած՝ այս է մատակարար բարեաց, լուեալ աղօթից նորա՝ շնորհէր նմա զաւակ արու։ Եւ խնդութեամբ ընկալաւ զպարգևսն ի յԱստուծոյ ի ձեռն սրբոց վկայիցն։ Եւ դնէր անուն մանկանն Պանդալիոն յանուն պատերազմող նահատակին Քրիստոսի Պանդալիոնի և հրամայէր սնուցանել զմանուկն ընդ երկիւղին Աստուծոյ և միշտ առաջի ամենասուրբ վկայիցն Քրիստոսի՝ երկրպագութեամբ կանխեալ։

Եւ յորժամ յընթրիս լինէր, բարեսէր թագաւորին թակոյկ մի մեծ արծաթի յարքունի սպասէն լցեալ արքայի ըմպելի գինի և երկուս արծաթի

---

1 bcelr չիք *և խաչ ոսկի ի վերայ... զգուշութեամբ* a *վէրայ*

2—4 adghw չիք *նորա* h *որ* bcelr *անուշահոտ խնկոցն բուրմամբ և քաղցրահնչիւն սաղմոսիւք ի սրբոցն մտանէին հանգստարանս* փխ *անուշագոյն... մտանէին* adghw *յորժամ անուշագոյն* (a *անոշագոյն*) dn *խնկօք* agw *խնկօքն* (ah *խնգաւքն*) a *ծխեցելաւք* h *ծխելօք* dw չիք *և... երգովք* (տ. 3) a *երգաւք* ghn *երգօք* a *մտանեին* aghkw *արքունական* bcelr *խորանն* bcelr չիք *այլ ևս* bcelr *սպաս* adghkmn *սպասք* w *սպասք* ուղղում ենք *սպաս*

5—8 bcelr չիք *արքունեացն* w *արքունեայ* a *կազմեին* bcelr *և այսպէս թագաւորն և թագուհին հանդերձ բոլոր բանակաւն կանխէին զցայգ և զցերեկ յաղօթս աստուծոյ և ի գովեստ սրբոցն* փխ *և ինքն... սրբոցն* ahw *թագուհւովն* adw *բանակօք* adgmw չիք *աստուծոյ* adghmw չիք *և*[3] (տ. 6) k *փառաբանութիւնս* bcegklmr *ոչ ունէր մանուկ աստուածասէր* (bcelr չիք *աստուածասէր*) *և բարեպաշտ թագաւորն* (bcelr *արքայն*) *վաչագան* adghkmw չիք *վաչագանի* bcelr *ապա աղօթից* (bl *աղօթից ապա և ուխտադրութեան* (c *ուխտադրութիւն*) *պարապէր ի ձեռն սրբոցն* hn *ուխտադրութեան*

9 bcelr չիք *զի... զաւակ*

10 ah *առէ* փխ *այս է* bcel չիք *այս է* w *որ է* h *բազմաց* փխ *բարեաց* bcelr չիք *աղօթից նորա* bcelr *շնորհեաց*

11—13 bcelr չիք *նմա* m *արու զաւակ* km *ընկալեալ* bcelr *և մեծապէս զուարճացեալ յանունըն զպարգեն դնէր անուն* փխ *և խնդութեամբ... և դնէր անուն* a չիք *յանուն... պանդալիոնի* d *պարգևն* hkm չիք *ի*[1] (տ. 11) km չիք *և* (տ. 12) w *մանկան* b *պանդէլոն* celr *պանդալէոն* w *պանտալեւոն* adhkmw չիք *յանուն... պանդալիոնի* bcelr *պանդալէոնի* bcelr *զգուշութեամբ հրամայէր* a *սնուցանելն*

14—15 adghkmw չիք *զմանուկն* bcelm չիք *ընդ* km չիք *և* (տ. 14) a *ամէնասուրբ* bcelr *սրբոցն միշտ ի յարկս նոցա երկրպագելով* փխ *ամենասուրբ... կանխեալ*

16—17 bcelr *և ի լինել* (i *լինիլ*) *ընթրեաց* (l *ընթրեացն*) *բարեյաղթ* (cr *բարէյաղթ*) *արքային* d *լինի* a *բարէսէր* adgkmw *թագաւորն* adghkmw չիք *մեծ արծաթի* bcelr չիք *յարքունի սպասէն* d *արքունական ի* bcelr *լցեալ անոյշ գինով* (l *գինւով*) փխ *լցեալ... գինի* adg *ըմբելի*

մեծագոյն սեղանս լցեալ արքունական հացիւ՝ հանապազ առաջի արքունական սեղանոյն դնել հրամայէր։ Եւ սարկաւագ մի յոտն կացեալ առ արքունական սեղանոյն, և որ ինչ ի սեղանն գայր, յամենայն խորտկացն առեալ՝ ի վերայ սեղանոյն դնէր. և իբրև զրաւ լինէր սեղանոյն արքունի ընթրեաց, յայնժամ առեալ սարկաւագին՝ մատակարարէր աղքատաց։ Եւ յամենայն կիւրակէի, յորժամ զաստուածեղէն խորհուրդն հանդերձեալ էին կատարել և կենարար աւետարանական բանքն ընթերցեալ լինէին առաջի յոլովագոյն ժողովրդոցն, ոչ ունէին հրաման դատարկաձեռն լինել, և ոչ ինքն թագաւորն ունայնաձեռն երթայր յողջոյն աւետարանին։ Եւ արդարև միշտ բևեռեալ էր ընդ երկիւղիւն Քրիստոսի և ջերմախանդ սիրով փութայր հանապազ ի պահս և յաղօթս՝ հանդերձ թագուհեաւն և ամենայն դրամբն, և անձանձրոյթ կատարէր զյիշատակ սրբոցն՝ յորդորելով զամենեսեան ի հաւատսն Քրիստոսի. և խրախացեալ միշտ յօրանայր հանդերձեալ յուսովն Քրիստոսի, անանցական բարութեամբ յանանց յաւիտեանս։

ԳԼՈՒԽ Ի

Գիւտ նշխարաց երանելւոյն մանկանն Գրիգորիսի՝ Աղուանից կաթողիկոսի, որ վկայեաց ի Մասքութս ի ձեռաց Սանեսանայ արքային Մասքթաց

Յոյժ ցանկալի տենչանս ունէր բարեպաշտն Վաչագան՝ արքայն Աղուանից առ ի գիւտ նշխարաց սրբոյ մանկանն Գրիգորիսի, քանզի

1—3 adgkm *լցեալս* bcelr *մաքրագունիւ* փխ *արքունական* bcelr չիք *հանապազ* bcelr *սեղանոյն արքունի* d չիք *և* (տ. 1) c *սարգաւակ* bcelr *առաջի սեղանոյ թագաւորին* փխ *առ արքունական սեղանոյն* gh *սեղանւոյն* a *սէղանւոյն* k չիք *և* (տ. 3) bcelr *և զոր* a *սէղանն* a *յամէնայն* k *խորտկաց*

4 bcelr *ի սեղանս անգ* փխ *ի վերայ սեղանոյն* gh *սեղանոցն* a *սէղանոցն* bcelr *Յւրժամ* փխ *իբրև* km չիք *սեղանոյն*[2]

5 bcelr չիք *ընթրեաց* dm *ընթրեացն* m չիք *յայնժամ* bcelr *սարկաւագն* bcelr *այն բաշխէր* փխ *մատակարարէր* h *որ ախքատաց*

6—7 bcelr *յաւուր կիրակէին* փխ *յամենայն կիւրակէի* a *կիւրակեի* d *կերակուր* h *կիրակի* d *զաստուածային* bcelr *սկսանէին* փխ *հանդերձեալ էին* a *եին* bcelr չիք *կենարար* w *կենդանարար* a *լինին* g *լինէր* h *ընթերցեալք լիցին*

8 bcelr *ի լսելիս ժողովրդեանն* փխ *առաջի... ժողովրդոցն* km *ժողովրդոց* adghkmw չիք *ոչ ունէին հրաման դատարկաձեռն լինել* bl *ոչ ունէին* (չիք *հրաման դատարկաձեռն լինել*)

9—10 adghkmw *ոչ* փխ *և ոչ ինքն թագաւորն* adgkmw *թագաւորն յողջոյն* bcelr *քրիստոսի աստուծոյ* փխ *աւետարանին* bcelr *զի արդարապէս* bcelr չիք *միշտ* k *երկիւղին* bcelr *երկիւղն* bcelr *ջերմեռանդն* dw *ջերմախառն*

11 bcer *թագուհովն* ahlw *թագուհւովն*

12 km *զյիշատակս* c *ըզյիշատակ*

13—14 bcer *հաւատն* m *հաւատս* d *զօրայր* w *զօրանայր* ahkmw *հանդերձ* bcelnr *յանանց միշտ վայելչանալ բարիսն* փխ *Քրիստոսի... յաւիտեանս* km չիք *յանանց*

15 ahlrw չիք *գլուխ*

16 adghnw *սուրբ* փխ *երանելւոյն* km *սրբոյն* bcelrs *երանելոյն* չիք *մանկանն*

17 adghnw չիք *աղուանից կաթողիկոսի* r *կաթուղիկոսի* adghnw *առաջի* փխ *ի մասքութս*

18 hn չիք *ի ձեռաց* agw *սանէսանայ* d *սանեսայ* br *սանեսանա* k *արքայի* bcelr չիք *արքային մասքթաց* k չիք *մասքթաց*

19 cer *տենչումն* km *բարեպաշտ* d *վաջագան* k *վաչական* bcelr *արքայ*

20 k n չիք *ի* bcelr *սրբոյն* bcelr չիք *մանկանն*

տեղեկացեալ էր ի հնադարացն պատմութենէ, եթէ ի Վատնեան դաշտին յեզր ծովուն մեծի առեալ էր դնահատակութիւն սուրբն Գրիգորիսի։ Եւ բարձեալ աշակերտաց նորին՝ բերին յԱմարաս գիւղ և եդին առ եկեղեցւոյն, զոր հիմնարկեալ էր մեծին Գրիգորի։ Եւ ոչ նշան ինչ արարեալ ի տեղւոջն՝ երկուցեալ այլ ուրուք բառնալոյ զնշխարս երանելւոյն և կամ թէ յերկիւղէն հինին ճեպելոյ, և կամ թէ ի յոլովութենէ ամաց բազմանալոյ ի մոռացումն զընկեցեալ եղանէր տեղին նշխարաց սրբոյն։ Խորհուրդ կալեալ Թագաւորին ընդ իւրոյ դրան երիցունսն խորհել պատճառս ինչ, որով կարասցէ գտանել զցանկալին յոյժ բարի անձինն։ Եւ կոչեցեալ զվանաց երէցն գեղջն հարցանէր, եթե նշան ինչ ուրեք է՞ առ եկեղեցեաւն ի գերեզմանին վերայ, թէ ոչ. և նա ասէ. «Բազում գերեզմանք են արդ շուրջ զեկեղեցեաւն. վասն զի ի հինախաղաց ժամանակէն և ի մեծագոյն հիմնարկութենէ եկեղեցւոյն ոչ ոք կարաց շինել, զոր մեծին Գրիգորի հիմնարկեալ էր»։ Եւ ասէ Թագաւորն, թէ զհող տեղւոյն ի բաց հրամայեմ պեղել, և եղեալ ի միտս իւր ասէ. «Գուցէ ի բազմութենէ գերեզմանացն ոչ կարեմք կալ ի վերայ ամենասուրբ գերեզմանի երանելւոյն, այլ ապաստան պարտ է լինել ի պահս և յաղօթս, և բազում աղաչանօք խնդրել յամենողորմէն Աստուծոյ՝ յիշեցեալ զտէրունեան զբանն, որ ասէ. «զբարի հայցումն վաղվաղակի առնուլ յառատատուրն Աստուծոյ»։

---

[1] a տեղակացեալ l տեղեկացել dw ի հանգամանացն պատմութեան v մեկ օրինակ հունգարաց bcelr չիք պատմութենէ a եթե a վատնեա dghkmw վատնեայ bcelr դաշտի

2—5 adghkmw կատարեցաւ երանելին գրիգորիս փխ յեզր... գրիգորիսի b եզր e չիք և բարձեալ... զոր d աշակերտացն h յաշակերտաց adghkmw ոմանց փխ նորին a գեւղ br գեօղ km գիւղն c գեաւղ h գեղ kgm յեկեղեցւոջն (չիք առ) bcr առ եկեղեցոյն adgw յեկեղեցումն (չիք առ) h եկեղեցումն ah ուրում փխ զոր gkm յորում d որում bcelr մեծին գրիգորի էր հիմնարկեալ (b հիմնեալ l է հիմարկեալ) ah հիմնարկեալ bcelr և աննշանեալ զտեղին (e զտեղոյն) փխ և ոչ... ի տեղւոջն km չիք և (տ. 4) m ոչ ինչ նշան adg տեղւոյն h ի տեղին bcelr չիք երկուցեալ adgh երկուցեալք bcelr վասն այլոց (l յայլոց) փխ այլ ուրուք gkm յայլուրէք h երանելոյն bl ամբառնալոյ c անբառնալոյ c զնիշխարս a եթե

6—7 l չիք յերկիւղէն cr յերկեղէ bkm յերկիւղէ e յերկիզէ a ճէպելոյ adghw չիք և տ. 6 km չիք կամ թէ bcelr բազմութենէ an յոլովութէնէ (չիք ի) bcelr անցելոց ամացն անյայտեալ իմն էր փխ ամաց... սրբոյն dkm ընկեցեալ km լինէր adgh ի տեղին adghn նշխարացն dgn սրբոց ahk սրբոցն

8 a կալէալ adgkm ընդ իւրոյ երիցունս դրանն l երիցունցն km երիցուն w ընդ երիցունս իւրոյ դրանն bcelr հնարել պատճառել ինչ adgnw խորհել պատճառել ինչ h պատճառել

9 bcel գիւտ լինել (l լինիլ) խնդրոյն, որում էր ցանկացող (l ցանկացօղ) փխ գտանել... անձինն bcelr յայնժամ փխ և l կոչեալ

10—14 m վաներէց k զվանացերէց abceglr զվանացէրէցն d զվանացերեցն a գեաւղջն d գիւղոջն bcelr չիք գեղջն bcelr թէ a եթե an ուրէք n չիք նշան ինչ bcelr կա (lr կայ) ինչ նշան առ եկեղեցովն (e եկեղեցոյն l եկեղեցւովն) ի գերեզմանի ուրուք փխ նշան ինչ... թէ ոչ d չիք է (տ. 10) bcelr յոլով (l յոլովք) են գերեզմանք մերձ յեկեղեցին d եկեղեցեաւն d հենախաղաց ժամանակին w ժամանակին km չիք և (տ. 12) dw հիմնարկութեան a եկեղէցւոյն bcel եկեղեցոյն dgw և զոր bcelr չիք զոր... և d հնարեալ էր a թե m եթէ (տ. 14) abcr տեղոյն el հրամայեմք

15—18 adghkmw չիք եղեալ ի միտս իւր gkm չիք ասէ h գերեզմանաց bcelr գուցէ ոչ գտանի գերեզման սրբոյն ի բազում գերեզմանացն, այլ պարտ և արժան է լինել (l լինիլ) ապաստան յաղօթս և ի պահս և հայցել յողորմածէն աստուծոյ (cer յաստուծոյ) որ տա (bl տայն) առատապէս զտուրս բարիս այնոցիկ որ (l որք) ճշմարտութեամբ են խնդրողք (l խնդրօղք) a վէրայ km չիք ամենասուրբ d գերեզմանին agin երանելոյն adhw յամենողորմէն dw տէրունեան զբան (d զբանսն) adghkm զոր

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Թուղթ արքային Վաչագանայ առ ամենայն եպիսկոպոսունս եւ քահանայս առ ի շնորհել նմա ի ձեռն աղօթից եւ պաղատանաց նոցա զծածկեալ զանձն

Յայնժամ հրամայէր թագաւորն հրովարտակս առնել ընդ ամենայն աշխարհս տէրութեան իւրոյ օրինակ զայս: Առ եպիսկոպոսս և երիցունս, և սարկաւագունս, և անապատականս, և առ ամենայն ուխտս եկեղեցւոյ՝ ողջոյն. յուշ լիցի ամենեցուն ձեզ անյապաղ պաշտել և պահել և առնել խնդրուածս առ մարդասէրն Աստուած առ ի շնորհել մեզ զնշխարհս երանելւոյն Գրիգորիսի. ողջ լերուք: Եւ ապա զայսպիսի հրաման արքային ընկալեալ այնուհետև ամենայն եպիսկոպոսք զիւրաքանչիւր իշխանութեան զերիցունս և զսարկաւագունս և զբոլոր ուխտ եկեղեցւոյ հանդերձ տէրունեան նշանաւ խաչին առեալ միաբանութեամբ և յոյժ փութով ժողովեցան ի սեպհական գիւղն արքունի՝ անուանեալն Դիւտական: Եւ որ սպուժեալ յամեսցի ոք, մեծ պատուհաս ի վերայ հրամայէր դնել: Եւ անդ զերիս աւուրս մեծապէս կատարեցին զյիշատակ սրբոցն, յորում ինքեան իսկ թագաւորին սովորութիւն էր յոտն կալ և պաշտել՝ զբոլոր ուխտ եկեղեցւոյն անդր ժողովեալ: Գտանէր և զամենասուրբ նշխարս Գրիգորի և

---

1 abchlrw չիք *գլուխ*

2 bcelr չիք *թուղթ... զանձն* k *վաչականայ*

3 a *ամէնայն* a *էպիսկոպոսունս*

5 d *պաշտամանց* փխ *պաղատանաց*

6—8 bcelr *յայնժամ առնէր հրովարտակ* (c *հըրովարտաք*) *թագաւորն* bcelr *յայնժամ... օրինակ զայս* իբրև վերնագիր d չիք *թագաւորն* bcelr *կողմանս* փխ *աշխարհս* (h *աշխարհն* a *տերութեան* h *տեսութեանն* bcelr *իւրոյ տէրութեանն* (e *տէրութեան*) adghkmw չիք *օրինակ զայս* bcelr *եպիսկոպոսունս* a *էպիսկոպոսս* adghw չիք *և* (տ. 7) km չիք *և*-եր (տ. 8) adghkmw չիք *և սարկաւագունս* mr *անապատաւորս* g *յանապատականս* h *անսաբատականս* adgnw չիք *առ* bcelr *բոլոր* g *յամենայն* adghkmw *ուխտաւորս* bcer *եկեղեցոյ* h *յեկեղեցւոյ*

9 adghkmw չիք *ողջոյն... ձեզ անյապաղ* bcelr *աղօթս առնել*

10—19 bcelr *զի շնորհեսցէ* փխ *առ ի շնորհել* bcelr *ինձ* փխ *մեզ* bcelr *զցանկալի զիւտ մեծի զանձին ծածկելոյ առաքելագործ լուսաւորչին մերոյ գրիգորիսի* փխ *զնշխարհս երանելւոյն գրիգորիսի* m *գրիգորի* adghkmw չիք *ողջ լերուք* bcehlr *զայսպիսի հրաման արքային ընկալեալ ամենայն եպիսկոպոսաց և քահանայից և կղերց եկեղեցոյ* (l *եկեղեցւոյ*) *առեալ զիւրաքանչիւր նշանս խաչի առհասարակ հասանէին փութապէս ի սեփհական գեւղ* (lr *գիւղ* b *գեօղ*) *արքունի դուտական* փխ *և ապա... դիւտական* a *էպիսկոպոսք* m *եկեղեցւոյ* ad *նշանով* a *սէփհական* w *ժողովեսցին* ahn *ժողովեցին* h *սեփհական* a *գեաւղն* hw *գեօղն* k *յանուանեալն* d *գիւթական* ghm *գիւտական* dv *որ ևս պուժել* (v *պուժեալ* 1 օրինակ) dgnv *յամիցի* bceklm *յամէր* ah *յամեցի* bcelr *պատուհաս մեծ ի վերայ դնել* (l *հրամայէր դնել*) bcelr *և զաւուրս երիս յոգնահոչակ կատարէին* փխ *և անդ զերիս... կատարեցին* ad *յիշատակ* bcelr *յորս և ինքն թագաւորն ունէր սովորութիւն յոտնկացութեամբ պաշտել զժողովեալսն* ahw *ինքն* d չիք *ինքեան* h *ոտն* d *բոլոր* k *եկեղեցւոյ* agh *ժողովեալս* h *գտանէ* bcelr *և ի կատարել* (l *կատարիլ*) *կանոնին այնմիկ կամ եղև առնուլ ընդ իւր զմասն նշխարաց ի մեծին սրբոյն գրիգորի* փխ *գտանէր... գրիգորի* d *գրիգորիսի*

յոյժ հռչակելոյն Հռիփսիմեայ և Գայիանեայ ի Դարահոջ գիւղն, որ է ի նահանգին Արցախայ, զոր էր բերեալ երիցուն Մատթէ անուն կոչեցեալ ի Յոհաննէ Մանդակունւոյ՝ Հայոց կաթողիկոսէն, զոր ունէր նորին մատանեաւն կնքեալ և առաքեալ անդ երիցունս առնոյր առ իւր։ Եւ ի գալ մեծին Գրիգորի հանդերձ պատերազմակից պսակելովքն Հռիփսիմեաւ և Գայիանեաւ ի մեծ ժողովն Դիւտականու, ընդառաջ ելանէր թագաւորն հանդերձ թագուհեաւն և ամենայն մեծամեծ նախարարօքն հեռագոյն ի գեղջէն, ընդ առաջ ելանէին ամենայն եպիսկոպոսունքն իւրաքանչիւր իշխանութեամբ և պաշտոնէիւք բազում դասք դասք և գունդք գունդք՝ յիւրաքանչիւր գնդի նշանք սրբոյն մեծապէս պատուով ընդ աւետարանին պատուեալք բազմութիւնք խաչիցն և զանազան նշանացն փողփողելով ծուխ խնկելոցն ուժգին բուրեալ յիւրաքանչիւր դասուէն, ձայնք սաղմոսա-

---

1—11 k *գյոյժ* bcelr *գյոյժ հռչակեալ* bcel *զհռիփսիմէի* h *հռիփսիմեա* ah *գայիանեա* bcel *զգայիանեա* (l *զգայիանեայ*) bcelr չիք *ի դարահոջ գիւղն, որ էր ի նահանգին արցախայ* h *դարահրջ* a *գեաւղն* ghkmw *գեօղն* d *արձախայ* ah *արցախեայ* bcel *զորս* bcelr *էր բերեալ մաթէ* (l *մատթէ*) *երիցու աշակերտի յովհաննու հայոց հայրապետի մանդակունոյ* (l *մանդակունւոյ*) *և էր ի գիւղն* (b *գեօղն* cr *գեւղն*) *դարահոճ նորին մատանեաւ զորոց առաքեալ երիցունս և ետ բերել ի բանակն։ Եւ ի գալ նահատակացն ելանէր առաջ մեծ արքայն վաչագան ամենայն ժողովրդովն* (belr *ժողովովն*) *գուտականու և քրիստոսասէր դշխոյին և մեծամեծ նախարարօքն և ամենայն եպիսկոպոսք գիւրաքանչիւր վիճակի սպասաւորս դաս դաս* (b *դասս դասս* l *դաս դասս*) *արարեալ բազմութեամբ խաչից զանազան փողփողելոց*

2 am *մաթէ* h *մաթեան* km չիք *կոչեցեալ*

3 k *յովհաննէ* km *կաթուղիկոսէ* adghkmw չիք *մանդակունւոյ*

4 hnw չիք *անդ*

5 a *պսակելեաւքն* dh *պսակելօքն* w *պսակելօք* a *հռոփսիմով* g *հռիփսիմաւ* w *հռիփսիմով* h *հռիմով*

6 ah *գայիանւով* gn *գայիանէիւ* w *գայիանով* adh չիք *ի* dv *ժողովրդիւ* dv *պականու* փխ *դյուտականու* d *թագաւորին*

7 km *թագուհեաւ* ahw *թագուհւոյն* km *նախարարօք* ah *մեծ հեռագոյն*

8 km *և ամենայն* a *էպիսկոպոսունք* km *եպիսկոպոսունք*

9—10 km չիք *բազում* agh *գունդք* փխ *գունդք գունդք* km չիք *գունդք գունդք* agh *գունդք յայտ աւետարանական յիւրաքանչիւր* d *սրբոյ* km չիք *պատուով* d *աւետարանի*

11 km *խաչից* adh չիք *և*

12 a *խնգելոցն* h *խնդրելոցն* g *յուժգին* d չիք *բուրեալ* km *դասուէ* gk չիք *ձայնք* hw *ձայն*

11—19 (էջ 68) bcelr *նշանից և հոտ խնկոցն ուժգին* (e *յուժգին*) *բուրմամբ և յայտ աւետարանք։ Այսպէս խաղացեալք ընդառաջ* (l *յառաջ*) *ձայնք սաղմոսաց յիւրաքանչիւր դասուէ հնչեցեալ* (er *հնչեցուցեալք*) *լինէին ի փառաբանութիւն* (b չիք *ի*) *աստուծոյ։ Եւ զուարճացեալ թագաւորն խնդալից բերկրանօք տայր ողջոյն սրբոցն հանդերձ ամենայն բազմութեամբն և երիցուն* (e *երիցոյն*) *որ* (e չիք *որ*) *զնշխարհս բարձեալ ունէր ինքն իսկ թագաւորն մեծապէս սպասաւորէր և բերեալ ի հանգստարան սրբոցն զաքարիայի և պանդալէոնի* (e *պանդալիոնի*), *վստահ լեալ* (e *վստահել*) *յիւր մեծահաւատ խնդիրսն և յառաքինութիւն բարեհայց ժողովոյն սաէ առ* (l չիք *առ*) *ամենեսեան. գիտեմ հաստատուն զի տայ* (bcr *տա*) *ինձ արդ աստուած ի ձեռն մեծացս այսոցիկ սրբոցս նշխարս գրիգորիսի առնոյր այնուհետև թագաւորն զբազմութիւն ժողովոյն և հրաման տայր գնդին եպիսկոպոսացն ամենայն ուխտիւքն իւրեանց իւրաքանչիւր խաչիւ և աւետարանաւ և յոլովութեամբ խնկոց* (b *խնգոց*) *անուշից զկնի ելանել և ինքնին արքայական զրանն երիցամբք* (ce *երիցամբ*) *յոլովագոյն պաշտօնէիւք։ Եւ էր ժամն գարնանային անձրեւաբեր հոսմանց. կամեցաւ թագաւորն անդէն թողուլ զաշխարհատիկինն, այլ նա ոչ հաւանէր, մեծաւ փութով փափագեալ զկնի ընթանայր ի խնդիր*

նուագ հոգևոր երգոցն քաղցրագոյն հնչմամբ անհատ բարեբանելով զԱստուած՝ զտուողն մեծագոյն պարգևին։

Եւ այնպէս թագաւորն մեծագոյն բերկրանօք ողջունեալ սրբոցն հանդերձ բազմութեամբն, ինքն մեծաւ զգուշութեամբ սպասաւորէր երիցուն, որ զնշխարհս սրբոցն բարձեալ տանէր։ Եւ բերեալ ի հանգստարան սրբոցն դնէր առ երանելեացն Զաքարիայ և Պանդալիոնի։ Եւ վստահացեալ այնուհետև բարեսէր արքայն յիւր հաստատուն հաւատոյն խնդիր և յառաքինի ժողովոյն բարի հայցումն, ասէ. «Հաստատուն գիտեմ, զի տայ ինձ Աստուած ի ձեռն մեծիս Գրիգորի զամենասուրբ նշխարս սրբոյն Գրիգորիսի»։ Առնոյր այնուհետև թագաւորն զբազմութիւն ամենասուրբ ժողովոյն և հրաման տայր բոլոր եպիսկոպոսացն՝ և երիցամբք և սարկաւագօք, և անապատաւորօք և բոլոր ուխտիւ եկեղեցւոյ՝ պաշտօնէիւք իւրաքանչիւր, աւետարանաւ և խաչիւ յոլովութեամբ իւրաքանչիւր դասու, և բազմութեամբ բուրվառաց խնկոց ծխելոց զկնի ելանել։ Եւ ինքն արքունի դրան երիցամբք և յոլովագոյն պաշտօնէիւք։ Եւ զաշխարհատիկինն թէպէտ և կամեցաւ անդէն թողուլ, քանզի ժամանակն գարնանային էր և յոլովութիւն անձրևացն բերման սաստկանայր յերկիր, ոչ հաւանէր առնուլ յանձն. այլ մեծաւ փափագանօք տենչացեալ, և ինքն երթայր ի խնդիր սրբոցն։ Եւ զհնգեսեան զամենասուրբ վկայսն Քրիստոսի՝ զմեծն Գրիգորիս և զերանելին Զաքարիա և զամենասուրբն Պանդալիոն, զլոյժ հուշակաւորս, զպատերազմայաղթս զՀռիփսիմէ և զԳայիանէ, առեալ ի բա-

---

1 d քաղցրաձայն a արարչրանելով

2 d տուողն

3 km զաուրբսն

5 h բերել (չիք ի)

6 ag զաքքարիայ w զաքարիայ h զաքարիա w պանտալեւոնի

7—8 h իւր a բարէսէր abcdeghlw յառաքինութիւն ժողովոյն w բարեհայցումն d հայեցումն h հարցումն

9 ghkm մեծին d զրիգորիս h գրիգորի km չիք զամենասուրբ km զնշխարս

11 d տայր հրաման km եպիսկոպոսաց երիցամբք d երիցամբ km չիք և[1]

12 d չիք և անապատաւորօք g ուխտիւք km ուխտի h ուխտ a պաշտաւնեիւք

13 a աւետարան h աւետարանիւ h չիք և[1] km չիք յոլովութեամբ... դասու adghw յոլովութիւն

14 adghw բազմութիւն a բուրուառաց a խնգելոց adghkm խնկելոց adghw չիք զկնի ելանել

15 bcdel երիցամբ h զրամբ երիցամբ agw չիք և[1] a պաշտաւնէիւք

16 adh անդրէն a զարնան էր

17—28 km նա առնուլ

19—էջ 69, տ. 12 bceir սրբոյն։ Եւ զհնգեսեսն սուրբսն զլոյժ հռչակեալ և զերեկլի (l զերանելի) զզանձն, զանպական երեելի հանգերձիւք պատուեալ հոյժ խնկօք (b խնգօք) և անուշահոտ ծաղկովք (l ծաղկօք) դնէին ի զեսպակին սրբոցն, զոր չիկակարմիր մորթով կազմեալ և սպիտակ կտաւով ի վերայ յարմարեալ և խաչ ոսկի մեծագնի ակամբ յորինեալ ի վերայ զեսպակին։ Եւ այլն ամենայն կազմածովքն, զոր վերագոյնն գրեցաք։ Այսպէս (l այնպէս) դասք պաշտօնէիցն արքային շուրջ բակ առեալ խաչ ի ձեռն անհատական բարբառով նուագէին զցայգ և զցերեկ (e զցէրէգ) ի փառս սրբոցն։ Ընդ որս և յիակատար հաւատովք մեծ արքայն առ զեսպակին երթայր՝ երգակից լեալ հանգոյն մեծին (b մեծի) Դաւթի ի կառավարել տապանակին ի մէջ իսրայէլի (l իսրայիլի) և դասք եպիսկոպոսաց

19—21 d սրբոյն gkm զհնգեսին km չիք զամենասուրբ km չիք զմեծն... պանդալիոն a զաքարիայ w պանդալեւոնի d հռչակաւորսն km չիք զլոյժ... զգայիանէ a զհռոփսիմէ h զհռիփսիմէն զգայիանէն

ընխօսութիւն մեծին և բոլորեցուն Աստուծոյ առ ի շնորհելոյ ի ձեռն նոցա զինքեան փափագելին։ Եւ զանազան թագաւորական հանդերձիւք պատեալ ընշխարս սրբոցն՝ բազում խնկովք և զանազան անուշահոտ ծաղկօք հանդերձ՝ դնէր ի դեսպակի սրբոցն, զոր շիկակարմիր մորթով կազմեալ և սպիտակ կտաւով ի վերայ յարմարեալ և ոսկի խաչ ի պատուականագոյն ականց քանդակեալ, ի վերայ դեսպակին հարեալ, և ձիս սպիտակս կարմիր ներկուածով զագիսն կազմեալ, և զպուրս, և զագիսն թագաւորական ձիոցն թագիւ պերճացուցեալ, և բազմաթիւ պաշտօնէից արքունի դրանն առաջնոյ և վերջնոյ դեսպակին, խաչ ի ձեռն անհատ քաղցրաբարբառ պաշտամամբք զցայգ և զցերեկ անդադար բարեբանէին զԱստուած։ Եւ ինքն թագաւորն առ դեսպակովն երթայր և երգակից էր սաղմոսաց օրհնութեանն։ Եւ դասք եպիսկոպոսաց իւրաքանչիւր հանդերձ մեծագոյն ժողովովն երթային ի չորեցունց կողմանց դեսպակի սրբոցն սաղմոսելով և բարեբանելով զմիածինն Աստուած՝ խնդրելով զամենեցուն ցանկալին՝ զսուրբ նշխարս սրբոյն Գրիգորիսի։ Եւ հրաման տուեալ թագաւորին Վաչագանայ՝ հանդերձ եպիսկոպոսօքն ոչ ինչ ճաշակել ումեք մինչև ցերեկոյ և յերեկոյին լոկ սակաւ հացիւ զօրանալ։ Եւ ինքն թագաւորն զնոյն առնէր մինչև ի գիւտ սրբոցն։ Իսկ դրան երիցունքն արքունի յոյժ ջերմագոյն պահէին և խնդրէին ի բարերարէն Աստուծոյ. և ոմանք ոչ ճաշակեցին մինչև ի գիւտ սրբոց նշխարացն։

---

1 d *և զբոլորեցուն* abcdehlw *նորա* փխ *նոցա*

2 km չիք *զանազան*

3 d *սրբոյն* km *նոցա* (m *նոցա անհատ*) փխ *սրբոցն* m չիք *բազում... ձեռն* ա. 39) a *խնգ ուք* hn *խնկօք*

4 a *դէսպակի* k չիք *սրբոցն*

6 a *դէսպակին* d *ձի*

7 k չիք *և զագիսն*

8 ahw *պերճացուցեալս* d *պաշտօնէիցն*

9 k *յառաջնոյ և ի վերջնոյ* a *դէսպակին* km չիք *քաղցրաբարբառ*

10—12 ah *պաշտմամբք* km չիք *զցայգ... անդադար* a *բարեբանեին* dw *և ինքն երգակից էր* a *դէսպակովն* g *դեսպակով* m *սաղմոսացն* w *օրհնութեանն* a *էպիսկոպոսաց* km չիք *իւրաքանչիւր* hkm չիք *մեծագոյն*

13—էջ 70, տ. 8 bcelr *ի չորեցունց կողմանց դէսպակին երամ երամ հրեշտակականս վերաձայնէին զօրհնութիւնս ի բարձունս* (bc չիք *ի բարձունս*) *զխնդրելին փութային գտանել զզանձն. անսուաղ հրամայեցեալ կալ յարքայէն ամենեցունց* (b *ամենեցուն*) *երեկոյ, և միայն հացիւ վճարել զպէտս կերակրոյ։ Նոյն կանոն* (b *կանոն*) *և թագաւորին պահիւք մինչև ի գիւտ սրբոյն։ Իսկ դրան երիցունքն առաւել կային ի պահս ջերմագոյն աղօթիւք և խնդրուածովք* (l *խնդրուածօք*)։ *Եւ նախ խորհրդաբար ի պահս լինէր թագաւորն սակս այսորիկ։ Եւ ընդ այն աւուրս առաքէր զմաթէ* (l *զմատթէ*) *դարահոճոյ* (l *զարահաճոյ*) *էրէց այլեւս պաշտօնէիւք ի սռհառ* (l *սռհառ*) *պաշտօն առնել, որ է գիստ* (l *գիսայ*) *եկեղեցին անդ* (l *անտ*) *մատուցանել պատարագ յանուն սրբոցն որ* (l *որք*) *յայտնեցան։ Եւ մինչ դեռ զառաւօտին* (b *առաւօտին*)

13 km *դեսպակին* a *դէսպակին* km չիք *սրբոցն*

14 km չիք *և բարեբանելով... աստուած* m *և խնդրելով*

15—17 km չիք *զսուրբ... գրիգորիսի* d *սրբոցն* փխ *սրբոյն* km չիք *վաչագանայ* a *էպիսկոպոսաւքն* km *եպիսկոպոսօք* d *երեկոյին* ah *երեկունն* d չիք *լոկ* km չիք *սակաւ* d *զնոյնն*

18 k *սրբոյն* km չիք *արքունի*

19 a *պահեին և խնդրեին* km չիք *և խնդրէին... աստուծոյ* km *բնաւ ոչ*

Եւ ի տուէ և ի գիշերի ամենայն ժողովելոցն անդադար լինէին աղօթք և խնդրուածք ուժգին գոչմամբք՝ հայցել զամենեցուն զցանկալին՝ զԳրիգորիս։ Եւ յորժամ խորհուրդ արար բարեպաշտ արքայն Վաչագան, և ժամանակ յոյժ արարեալ խնդրելոյ զնշխարս երանելւոյն Գրիգորիսի։

Ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ առաքեաց արքայ զՄատթէ երէցն Դարահոջու՝ հանդերձ պաշտօնէիւք ի Սուհառ՝ պաշտօն առնել և պատարագս մատուցանել յանուն սրբոցն, որ անդն յայտնեցան։ Եւ մինչ դեռ զառաւօտին կատարէին զպաշտօն յոտնկալեաց, նիրհ անկանէր երիցուն Մատթէի. ձայն լսէր ուժգին ասելով. «Զսուրբ Գրիգորիս խնդրէ՞ք.- ընդ արևելս է», որ և եղև։ Իսկ յորժամ բրէին զտեղի գերեզմանին՝ սխալեալ ի հիւսիսակողմն արարին զբրածն. և իբրև ոչ պատահեաց, յոյժ տրտմութիւն կալաւ զամենեսեան։ Եւ ապա ողորմութեամբն Աստուծոյ յարևելս կոյս արարեալ զբրածն՝ գտին զամենասուրբ նշխարս երանելւոյն ըստ եկեալ ձայնի հնչմանն։

Իսկ յորժամ չու արարեալ թագաւորն ի Դիւտականէ բազմութեամբ ժողովոյն, եպիսկոպոսօք, և երիցամբք և ամենայն պաշտօնէիւք յոլովութեամբ, և որպէս եղև ասացեալ, պահք և աղօթք և խնդրուածք յամենայն ժողովելոցն լինէին առ մարդասէրն Աստուած։ Եւ հասեալ ի գիւղ մի՝ Արաժանս անուն և սարկաւագ մի՝ Յովէլ անուն նորա ի դրան արքունի, տեսանէր ի տեսլեան յառաջ քան զծագել առաւօտուն, իբրև այն թէ՝

1—4 d չիք և[1] km չիք և ի տուէ... գրիգորիսի (տ. 4) agh երանելոյն

5—6 agm զմաթէ էրէցն դարահաջու h զմաթէ dw դարահանու v 2 օրինակ դարհան k դարահալու h դարնհաճու d պաշտօնէիւքն a պաշտօնեիւք

7 gkm սրք dmw անդ km զառաւօտուն

8—էջ 71, տ. 7 bcelr կատարէին պաշտօն յոտն կալով նիրհ անկանէր մաթէ (l մատթէ) երիցու և ձայն ուժգին լսելի լինէր առ նա ասացեալ զսուրբն խնդրէք զգրիգորիս գտանէք յարևելս կոյս եկեղեցոյն (l եկեղեցւոյն) յայնժամ չու արարեալ արքային ի դուտականէ։ Բազմութեամբ ժողովոյն ըստ գրեցելումդ ամենայորդոր (l ամենաորդոր) փութով հասանէին ի գիւղ (b գեօղ cr գեւղ) մի արժանս անուն։ Այն օր յովել սարկաւագ պարկեշտ այր ընդ ծագել առաւօտուն տեսանէր իբրև այն թէ բահ ունիցի յուս (l ի յուս) իւր և խնդրիցէ զգրիգորիս. և նոյն ինքն գրիգորիս նմա երևեալ յարեգայի կերպի (blr կերպ), սպիտակ զգեստիւ (b սպիտակազգեստիւ) ասէ զինչ խնդրէս. սա առ նա պատասխանեալ, եթէ արքայ (cer արքա) և ամենայն ժողով եպիսկոպոսաց և բովանդակ զունդն պղուանից զգրիգորիս խնդրեմք։ Եւ նորա կալեալ զձեռանէ սարկաւագին ակնյայտնի զտեղին ցուցանէր և ասէր զոր խնդրէքն, աստ գտանէք և հրամայեաց բրել զտեղին

8—9 a կատարեին dh զպաշտօնն յոտն կացեալ adh ներհ hm մաթէի a մաթեի m և ձայն km զսուրբն w խնդրեցէք

10 adghw չիք է adghw չիք և h եղեւ km զի յորժամ a բրեին d գերեզմանի

11 a հիւսիւսակողմն w արարեալ

12 gkm զամէնեսեան

13 km չիք զամենասուրբ d երանելեացն h երանելոյն

14 d յայտնի փխ ձայնի

15 g դիւթականէ hk դիւտականէ

16—18 h բազմութիւն d եպիսկոպոսունք km չիք եպիսկոպոսօք... աստուած h եպիսկոպոսովք d երիցամբ w պաշտօնէիցն d եղև a լինեին a գեաւղ

19 h արժանս g յանուն km չիք և ad յովել d դրանն

20 k իբրու hk առաւօտուն

բաՀ ունիցի յուսն և զնշխարս երանելւոյն Գրիգորիսի խնդրիցէ։ Եւ ինքն իսկ Գրիգորիս երևեցաւ սպիտակ Հանդերձիւ յարեգակն կերպարանս։ Եւ Հարցեալ ցսարկաւագն, թէ Զի՞նչ խնդրես. իսկ նորա պատասխանի արարեալ՝ «Եթէ արքայ և ամենայն պաշտօնեայք և բովանդակ գունդն Աղուանից զԳրիգորիս խնդրեմք և ոչ կարացաք գտանել»։ Իսկ երանելւոյն կալեալ զձեռանէ սարկաւագին և խոնարՀեցուցեալ ի տեղին, ուր կային նշխարք սրբոյն. «Եթէ զԳրիգորիս խնդրէք, աստ է», ասէր. և Հրամայէր բրել զտեղին։ Մօտ ի գերեզման անդր փոքր բլրիկ մի էր և խաչ ի վերայ։ Եւ երթեալ երանելւոյն ի վերայ բլրոյն՝ առընթեր խաչին կացեալ. և երէց մի Նաթան անուն՝ եղբայր նորուն սարկաւագին, և միւս ևս երէց Գեդեոն անուն բրէին զտեղին. և Յովէլ ի ծունգս իջեալ՝ շալակ ունէր առաջի։ Եւ գտեալ զնշխարս սրբոյն՝ գնային խնդալով։ Եւ նորա ձայնեալ անդրէն ասէր. «Կողքս և զստկունքս աստ են, ի ձեզ առէք»։ Եւ մեք գտանէաք, զոր ասացն։ Եւ զարթուցեալ պատմէր զտեսիլն արքայի։ Եւ զի չէր բնաւ երթեալ սարկաւագին յԱմարաս, ասէր՝ զտեղին, զոր եցոյց, գիտեմ։

Եւ արքայ յոյժ խնդալից եղեալ՝ զՄանասէ՝ զիւր դրան երէցն և զնոյն սարկաւագն առաքէր յԱմարաս յառաջ քան զիւր երթալն. և երթեալ ցուցանէր զնոյն տեղին, որ ի նմին իսկ տեղւոջն գտանէին զնշխարս սրբոյն։

1—2 d *երանելոյն գրիգորի* km չիք *երանելւոյն* km *գրիգորի* h *ի յուսն* adgh *գրիգորէս* d *արեգայի*

3 k *զսարկաւագն*

4 a *եթե* a *արքա* d *պաշտօնէայք* a *բաւանդակ* a *աղաւնից*

5 adgh *զգրիգորէս* d *երանելոյն*

6 m *նշխարքն*

7 m չիք *սրբոյն* h *սրբոցն* a *եթե* adgh *զգրիգորէս* d չիք *ասէր* d *Հրամայել*

8—էջ 72 տ. 4 bcelr *կայր առ նմա բլրիկ* (l *բրիկ*) *մի փոքրիկ և խաչ ի վերայ նորա և երթեալ երանելին ի բլուրն կայր Հուպ առ խաչին. և Նաթան էրեց* (bc *երէց*) *եղբայր սարկաւագին. և միւս երէց գեղէոն* (l *գեղէօն*) *բրէին զտեղին և յովել իջեալ ի ծունկս պատրաստ կայր. և գտեալ զնշխարսն գնալ սկսան խնդութեամբ։ Եւ նորա զկնի ձայնեալ ասէ կողքս և զստկունքս զեռ ևս աստէն* (l *աստ են*) *առէք ի ձեզ։ Անդրէն դարձան* (e *դարձաւ*) *և առին զայն։ Եւ զարթուցեալ ի քնոյ զտեսիլն պատմէր արքային։ Եւ ոչ էր տեսեալ սարկաւագն զԱմարաս, այլ ասէր գիտեմ զտեղին զուարճացեալ արքայ* (bc *արքա*) *վաղվաղակի առաքէ զմաթէ* (l *զմատթէ*) *էրէց* (b *էրեց*) *և զյովել սարկաւագ յամարաս նախքան զիւր երթալն։ Եւ ըստ ցուցմանն երթեալ* (b *գտանէ*) *զտեղին, ուր և գտինն իսկ։ Եւ չուեալ ժողովն ամենայն կազմութեամբն յարաժանից Հասանեն ի փոքրագոյն ագարակն քարուէճ* (e *քարվեճ*)

8 km *իսկ մօտ* m չիք *և*[1]

9 ad *երանելոյն* km *կայր* փխ *կացեալ* d *երեց*

10 g *յանուն* ag *էրէց* a *գէդեւուն* k *գետեուն* v 1 օրինակ *գեռօն, մյուսը՝ գէդէօն*

11 a *բրեին* d չիք bcel *ծունգս*

12 dh *սրբոցն* d *անդր*

13 km *զկտքս* ad *աստէն* a *մէք*

14 km *արքային*

16 d *երեցն* g *էրէցն*

17 k *որ* փխ *և*

18 km *յորում իսկ* փխ *որ ի նմին իսկ տեղւոջն* a *ի տեղւոջն* a *գտանեին* gh *սրբոցն*

Եւ չուեալ յԱրամանից սրբոյն Զաքարիայի և երանելւոյն Պանդալիոնի և յոյժ վայելչականին Գրիգորի և առաւել հռչակելեացն պատերազմողին Հռիփսիմեայ Գայիանէիւ հանդերձ, Թագաւորաւն և յոլովագոյն ժողովով և եպիսկոպոսօքն և քահանայիւք և պաշտօնէիւք։ Եւ հասեալ ի Քարուէճ՝ փոքրագոյն գիւղ մի. և լինէր անդ ցայգապաշտօն։ Եւ դարձեալ ցուցանէր նոյն Յովէլայ սարկաւագի ի նմին տեղւոջ արս չորս աւագագոյնս աբեղայս, և զնոյն Գրիգորէս մանկագոյն ևս քան զնոսա և յոյժ ահաւորագոյնս տեսլեամբ շուրջ կացեալ զնոյն տեղեօքն գոբաղայիւք, զոր բրել հրամայեաց։ Եւ յահէ անտի ի բերանս անկեալ սարկաւագին, և անդէն ի վեր յարուցեալ կամէր հարցանել ինչ, և նոքա աներևոյթ լինէին ի նմանէ։ Եւ յորժամ սկիզբն լինէր ցայգապաշտամանն ի նմին աւուր, և բարեպաշտ արքայն անդադար խնդրէր յԱստուծոյ զգիւտ սրբոյն Գրիգորիսի և տեառնագրեալ զինքն տէրունեան խաչի նշանաւն՝ յոյժ բազում աղաչանօք՝ ծածուկ սրտիւ հայցէր զառատատուրն Աստուած։

Տ ե ս ի լ   ե ր ա ն ե լ ւ ո յ ն   Վ ա չ ա գ ա ն ա յ

Եւ մինչև նստեալ՝ ի գիշերապաշտամանն էր, նիրհ առնոյր փոքրկագոյն զԹագաւորն. և եկեալ հնչիւն ձայնի ասէր. «Զոր դու հայցես աղաչանօք, անդ երևեցաւ»։ Եւ գիտացեալ ի տեսլեանն, որպէս պատմեացն, թէ ես յԱմարաս երթամ. և որ անդ, ասէ, երևելոց ումեք իցէ անդ մարդոյ։

1—3 km *սրբոց նշխարացն հանդերձ* փխ *սրբոյն զաքարիայի... հանդերձ* h *երանելոյն* w *պանտալեոնի* d *պանդալեոնի* dw *հռչակեցեալ* g *պատերազմողաց* a *հռոփսիմեայ* g *հռիփսիմեաւ* : *գայիանեիւ* g *գայիանէիւն* gkm *թագաւորաւ* w *թագաւորն* g *ժողովովք* km *ժողովովն* w *ժողով*

4 a *էպիսկոպոսաւքն* dw *եպիսկոպոսունք* km չիք *եպիսկոպօսօքն... պաշտօնէիւք* w *քահանայք* w *պաշտօնեայք* a *պաշտաւնեիւք* ah *հասեալք* d *քարուճ* v 1 օրինակ *քարուիճ*

5—19 bcelr *և անդ* (l *անտ*) *կատարէին զցայգապաշտամունս* (e *ցայգապաշտամունս*) *և դարձեալ նոյն յովէլ սարկաւագ տեսանէր ի նմին տեղոջ* (l *տեղւոջ*) *ծերագոյն ոմանս չորս աբեղայի ձևով. զգրիգորիս մանկագոյն և ի զգեստս* (ce չիք *ի*) *սպիտակս ընդ նոսա. շուրջ կացեալ զտեղովն* (l *տեղւովն*), *զոր բրել հրամայէ* (bl *հրաման*), *առ ի յահէ նոցա պակուցեալ անկանէր* (bl *անկանիւր*) *յերկիր* (b չիք *յերկիր*) *սարկաւագն և վերստին կանգնել* (l *կանգնիլ*) *կամեցաւ հարցանէլ ինչ և նոքա աներևոյթք եղեն և յամենայն իսկ աւուրսն զայգապաշտաման յոյժ սրտհառուչ* (l *սրտառուչ*) *գոչմամբ ծածկարար լինէին աղօթք արքային վաչագանա* (bl չիք *վաչագանա* e *վաչագայ*) *վասն իրացն հաստատութեան. և մինչ դեռ զպաշտօնն կատարէին փոքր ինչ նիրհէր թագաւորն և հնչիւն իմն եկեալ առ նա ասէր. զոր դու հայցես* (b չիք *հայցես*) *աղաչանօք անդ* (l *անտ*) *երևեցաւ. և առեալ* (el *յառեալ*) *ի միտս իւր ասէ երթամք յամարաս, և որ անդղ* (l *անտղ*) *ասէ երեւեալ ումեք* (cr *յումէք*) *իցէ անդ* (l *անտ*)

5—9 h *փոքր գեղ* a *գեաւղ* g *գեօղ* km չիք *և*¹ adghw *զայգապաշտօնս* km չիք *և դարձեալ... ի նմանէն* m. *10* w *յովելայ* h *զորս* փխ *արս* w *տեղւոջն* h *աւագագոյն* d *զգրիգորիս* dw չիք *և յոյժ ահաւորագոյնս* h *տեսլամբ* d *տեղօքն* dw չիք *գոբաղայիւք* adg *բրելն* a *անդի*

11 km *պաշտաման* km չիք *ի նմին աւուր և* h *պարեպաշ*

12 h *արքայէն* a *արք էն* փխ *արքայն*

13—14 a *նշանիւն* a *աչանաւք* gkm *և ծածուկ* d *զաստուած*

16—17 km չիք *տեսիլ... վաչագանայ* d *վաչականայ* ah *ներհ* gw *փոքրագոյն* d *հայցէր*

18—19 km չիք *և գիտացեալ... ումեք իցէ* d *տեսլեան* a *թե* d *յամարս* d *երևելւոյ* d *մարդւոյ*

Եւ անդէն վաղվաղակի զՄանասէ՝ զիւր դրան երէցն յառաջ քան զիւր երթալն յԱմարաս յղեաց. և ասէ. «Զիմ տեսիլդ մի՛ ումեք յայտնել». և եհարց եթէ յայտնեա՞լ ինչ ումեք իցէ։ Եւ Յովէլ երէց մի անապատական, որ առ արքային լինէր, պատմեաց, եթէ ես տեսի ի նմին տեղւոջ, ուր Յովէլ սարկաւագի բրել հրամայեաց, աղբիւր ելանէր յականէն նրբագոյն և յառաջ խաղացեալ յոյժ յորդագոյն։ Եւ իմ զարմացեալ՝ եթէ յառաջ չէր աղբիւր ի տեղւոջս, արդ այս յորդ ուստի՞ ելանէ։ Յորժամ չուեալ ի Քարուիճէ՝ կանայք յառաջ ելանէին ի գիւղաքաղաքէն Ամարասայ։ Եւ, որպէս եղեն ասացեալ, ժամանակն գարնանային էր, և յորդութիւն անձրևաց անդադար հոսմամբք իջանէր յերկիր. և բազմութիւն սմբակակոխ ձիոցն, յոյժ վարակոխ գործէր զճանապարհն։ Իսկ Թագաւորն ասէ. «Ոչ ինչ դանդաղել»։ Առ ի յոյժ ցանկալի տենչանացն ի վայր յերիվարէն իջանէր և շրջեալ ընդ դաս դաս եպիսկոպոսացն և երիցանց՝ կարգել և յարմարագոյնս երթալ՝ հանդարտիկ և յորդագոյն քաղցր ձայնիւ, սաղմոսանուագ երգովք բարեբանեալ զկենարար երրորդութիւնն։ Եւ ինքն անցեալ մեծաւ զգուշութեամբ սպասաւորէր դեսպակի երանելեաց վկայիցն Քրիստոսի.

3—5 (էջ 71) bceir *և անապատական ոմն յովել* (b *յովէլ*) *անուն էրէց արքայի պատմէ և նա՝ թէ ի նոյն տեղոջ* (l *տեղւոջ*) *ուր սարկաւագն եռեւ տեսի և ես. զի* (e չիք *զի*) *աղբիւր* (c *աղբեւր* e *զաղբիւր*) *մի ելանէր նրբագոյն* (e *նրբագոյն*) *յականէն* (e *յագանէն*) *յառաջ խաղացեալ յորդագոյն լինէր ընդ որ* (l չիք *որ*) *զարմացեալ կայի, թէ ընաւ իսկ յայս նիշ տեղոջ* (l *տեղւոջ*) *ոչ էր ջուր, և զիարդ գնայ* (er *գնա* bc *գնա*) *յորդագոյնս։ և ի քարուէճա* (l *քարուճայ*) *չուեալ բանակին այնմիկ* (bc *յայնմիկ*) *յայտ ելանէին ի գեղաքաղաքն* (l *գիւղաքաղաքն*) *յամարաս* (el *ամամարաս*)*։ և որպէս ասացաւն սաստկապէս լինէին հոսմունք անձրևաց, զի ժամն գարնանային էր։ և սմբակակոխ լեալ ճանապարհին ի բազմութենէն* (bl *և սմբակակոխ ի բազմութենէն լեալ ճանապարհին*) *դժուարինս գործիւր ճեպողացն։ անդ* (l *անտ*) *ապա զինչ արասցէ քրիստոսասէր արքայն մանկանց եկեղեցոյ* (l *եկեղեցւոյ*) *ոչ տայր թոյլ իջանել յերիվարացն, ինքն արի և քաջ հաւատովն իջանէր յերիվարէն և շրջեալ ի մէջ բանակին եպիսկոպոսաց հանդարտիկ և ըստ կարգի* (c չիք *կարգի*) *հրամայէր զգնալն* (b *գնալն*) *և թուէր իւր, թէ ի վերայ ծաղկանց և ի փափկութեանց ընթանայցէ և ոչ ի կաւի և ի տղմի սպասաւորէ դեսպակի* (b *դեսպակին*) *որբոցն մեծն այն արքայ և այսպէս ի բազմութենէ այլ և այլ լեզուացն և ձայնից ազգի ազգի հնչելոց և գունակ գունակ պայծառակերպութեանցն իբրև ամպ* (e *ամբ*) *լուսաւոր ծածկէր զերկիր։*

1 ag *էրէցն* d *երեցն*

2 adh *ումէք* w *յայտնէր*

3 a *եթե* d *յայտնել* d *իցեւ* g *յովել* a *էրէցն* d *երեց*

4—5 a *արքային* m *արքայի* a *եթե* m *թէ* d *յովել* dw *սարկաւագին* km *սարկաւագն* km *զի աղբիւր* h *յաղբիւր* km *յականէ*

6 km *յորդագոյն լինէր* a *եթե*

7—8 dh *տեղւոջն* m *և յորժամ* adhkm *քարուեճէ* w *քարուէճէ* a *գեաւղաքաղաքէն* km *գիւղաքաղաքն* km *ամարաս* a *ամարասա* km *և զի*

9 a *յորդութիւն*

10 w *հոսմամբ* km չիք *և* gkm *բազմութիւնք*

11—12 w *վատակոխ* v 1 օրինակ *վատակոխ* km *գործէին* d *զորզէր* dw *դանդաղիլ* k *և առ* h *երիվարէն*

13—14 d *դասս դաս* k *դասս (մեկ անգամ)* a *էպիսկոպոսացն* km *կարգէր* km չիք k^2 *(տ. 13)* d *յարմարագոյն* h չիք *յորդագոյն*

15 a *երգաւք* dghw *երգօք* h *քաղցրագոյն յորդառատ* k *բարեբանել* d *երրորդութիւն*

16 a *դէսպակի* km չիք *երանելեաց*

և ի բազմութենէ ձայնիցն պաշտամանց յայլ և այլ լեզուս մեծագոյն հրնչէր երկիրն. և ի յոլովութենէ տէրունեան խաչաձև նշանացն և ի փողփողելոյ նշանարձակ գունակ գունակ երանգախառն կերպարանաց, և փայլմունք ոսկւոյ և արծաթոյ և պատուական ականց, որ ի բազմութիւն խաչերոյն էին կառուցեալ, իբրև զլուսաւոր ամպ ծածկեալ ունէին զերկիր։

Իսկ դեսպակ սրբոցն սպիտակազգեստ կազմածով, սպիտակ ձիով, ոսկի ականակապ խաչիւն ի վերայ կառուցեալ, յոյժ պատուական թագ խաչին նշանարձակ ի վերայ դեսպակին լեալ իբրև զաստղ պայծառագոյն լուսով, և ուժգին շքեղացեալ փառօք երթայր ի մէջ քրիստոնեական բանակին։ Եվ յորժամ ի գիւղն մտանէր սուրբ և աստուածասէր ժողովն, գետ փոքրագոյն անցանէր ընդ մէջ շինին և կամուրջ կազմեալ արքունի պողոտային։ Իսկ արքայն առ ի յոյժ սիրոյն, զոր առ սուրբսն ունէր, ոչ հաւանէր զդեսպակ սրբոցն յայլ ոք թողուլ, այլ ինքն թագաւորական զգեստուք հանդերձ իջեալ անցանէր ընդ գետն։ Եւ երթեալ ի նշանակեալ տեղին յերկարագոյն ծունրդրութեամբ թագաւորն հանդերձ եպիսկոպոսօք և բազմութեամբ ժողովոյն առնէր խնդրուածս։ Եւ հարեալ զխորանն արքունի ի վերայ տեղւոյն հրամայէր զգուշանալ մինչև ցվաղիւն։ Եւ ընդ այն

---

1 d *բազմութիւն* km *ձայնից* a *յայղ և այղ* h *այլ և այլ* dgk *յայլ և յայլ*

2—5 ah չիք *ի*[1] *(տ. 2)* h *հնչէ յոլովութեանն* w *խաչից և նշանաց* d *խաչաց և նըշանաց* h *խաչաձև նշանացն տերունեան* d *և փոխփոխելոյ* h *փողելոյ* adh *երագախառն* gk *երակախառն* h *կերպարանացն* adghw *ի փայլունս* k *փայլունք* h *խաչերուն* adghw *էր* km *կառուցեալք* adgw *որ իբրև* h *որ իբր* km *լուսաւոր* h *զլուսաստու* ag *ամբ* km *ամբք* a *ծածեալ* km *կալեալ* adghw *ունէր* km *զերկիրն*

6—16 bcelr *այլ և դեսպակն նոյնաձև սատղաձաձանչ շքեղացեալ փառօք երթայր ի մէջ քրիստոսեան բանակին։ և իբրև մերձ եղեն ի գիւղն* (br *գեւղ* c *գեւղն* e *գեօղն) մտանել գետ փոքրիկ անցաներ ընդ մէջ շինոյն և կամուրջ* (c *կարմունջ) կազմ ի վերայ անյադ* (b *անյոդ) սիրաբորբոք վառմամբ տոչորեալ արքայն ի քրիստոս և ի սուրբս նորա ինքնին կայսերակերպ զգեստիւն իջեալ անցանէր ընդ ջուրն՝ ոչ թողլով զայլ ոք* (l *յայ ոք) զսպասաւորելն։ և երթեալ ի նշանակեալ տեղին յերկարագոյն լինի ծնրադրութիւն ամենեցուն խնդրուածս* (l *խնդրուածք)*

6 ah *դէսպակս* dgw *դեսպակս* a *սպիտակազգեստ*

7—8 w *խաչիւ* km չիք *ի վերայ կառուցեալ* agh *կառուցելոյ* km *և յոյժ* km *նշանարձակ թագիւն խաչին* km չիք *ի վերայ... լեալ* a *դէսպակին* km *աստղ* d *զպարզ* փխ *զաստղ*

9 m չիք *և*

10 a *գեաւղն* gkw *գեօղն*

11 km *յարքունի* h չիք *շինին*

12 km *և* փխ *իսկ* adghw *որ*

13—14 a *զդէսպակ* km *յայլս* փխ *յայլ ոք* a *սգեստուք* dgw *զգեստիւք* km *զգեստիւքն* w *ագելեաւն* փխ *իջեալ* aghkm *ագելուն* v *2* օրինակ *ագելուն* d չիք *իջեալ... և երթալ*

15 a *յերկարագուն* hkmw *երկարագոյն* dghkw *ծնրադրութեամբ* km չիք *թագաւորն* h *եպիսկոպոսն* փխ *թագաւորն* a *էպիսկոպոսաւք* m *եպիսկոպոսօքն*

16—17 bcelr *անդէն* (l *անտէն) հարեալ զխորանն արքունի զգուշանալ մինչև ցվաղիւն հրամայէր* (e *հրամաէր) ընդ այն ժամանակս եպիսկոպոս ոչ կայր յամարաս* (b *ամարաս). և հարցեալ արքայի զգեղջն էրէց և զայլս ոմանս ի ծերոց, թէ ձեր նշան ինչ տեսեալ է ի տեղւոջն* (l *տեղւոջս) թէ ոչ* *(տես էջ 75, տ. 7)*

ժամանակս եպիսկոպոս ոչ կայր յԱմարաս. և հարցեալ արքայի ցվանաց երէց գեղջն և ցայլ ևս աւագանի՝ եթէ ձեր նշան ինչ տեսեա՞լ է ի տեղւոջն, եթէ ոչ։ Պատմեցին նոքա, զոր ի Յոբայ ճգնաւորէ լուեալ էին։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ

Երանելւոյն Յոբայ ճգնաւորի հաստատցուցանելն զմեծագոյնն Արցախայ գաւառն Պազկանց

Եւ պատմեաց վանաց երէցն և ասէ. «Երէց մի Վեկերտու Յոբ անուն՝ ճգնաւոր և յոյժ առաքինի վարուք կեցեալ յաշխարհի, որ ունէր և առաքելական շնորհս. քանզի և մեծագոյն աշխարհ մի Արցախայ՝ Պազկանք անուն, դարձուցանէր ի մոլորութենէ և առնէր աստուածածանօթս անճառելի խորհրդոյ խորհրդակից Երրորդութեանն պաշտօնատարս։ Սա եկեալ կատարէր բազում անգամ զյիշատակ սրբոյն Գրիգորիսի և ասէր երկիցս և երիցս առաջի բազմաց, եթէ թագաւոր հաստատցեալ յառնելոց է յաշխարհիս Աղուանից և խնդիր առնէ տեղւոյս և սուրբ նշխարացս Գրիգորիսի։ Եւ դարձեալ այլ ումն անապատաւոր հիւր եկեալ մեզ, և մեր ընդ առաջ ելեալ ընկալաք զնա որպէս սովորութիւն է եղբարց։ Եւ լուացեալ զոտս ճաշակել փոքրագոյն ինչ, և ելեալ ի տեղւոջդ յայդմ ի քուն

---

33 h *տեղոյն* m չիք *և* adgh *այնմ*

1—2 a *էպիսկոպոս* h չիք *արքայի* adgkmw *զվանաց* h *զվանց*. ուղղում ենք *ցվանաց* d *երեցն* g *էրէցն* k *զվանացերէցն* a *գեաւղջն* h *գեօղջն* kmw *զայլ* h *այլ* km *աւագանին* a *եթե* w չիք *նշան* gk *զնշան* h *եղեալէէ* փխ *տեսեալ է*

3 a *եթե* km *թէ* adghkmw չիք *պատմեցին... լուեալ էին* abe *յոբա*

4 abchlw չիք *գլուխ*

7—17 bcehl *երանելոյն* abeh *յոբա* c *ճգնաւորին* b չիք *հաստատցուցանելն...* *պարզկանց* adhw *հաստատցուցանել* c *մեծագոյն* h *զմեծագոյն* w *արձախայ* c *արցախա* agkm *արցախագաւառն* agnkm *պարսկանց* d *պարսկաստանաց* w *պարծկանց*, v *պարսկանց մյուսները պարսկաստանեաց պարսականս պարսկանց, պարսականս*

7—17 bcelr *Յոբ ոմն այր ճգնաւոր և յոյժ առաքինի վարուք կեցեալ յաշխարհի* (b *աշխարհի*)՝ *ունէր և առաքելական շնորհս, որ բազմաջան աշխատութեամբ իւրով հաւատովն և սիրովն քրիստոսի զմեծագոյն արցախա* (l *արցախայ*) *աշխարհ մի պազկանք* (l *պազկանց*) *կոչեցեալ դարձուցանէր ի ճանապարհէն մոլորութեան և ի դիւանուէր սնոտի պաշտամանց փոխարկեալ առնէր ծանօթս քրիստոսի աստուածութեանն և անճառ խորհրդոյ սրբոյ երրորդութեանն պաշտօնատարս. սա բազում անգամ եկեալ կատարէր զյիշատակ սրբոյն Գրիգորիսի և ասէր երիցս առաջի բազմաց. թագաւոր հաստատցեալ յառնելոց է աղուանից աշխարհիս նա առնէ խնդիր տեղւոյս և սրբոյ նշխարացն Գրիգորիսի։ Դարձեալ այլ ումն անապատական հիւր եկեալ առ մեզ, ընկալաք զնա որպէս սովորութիւն է եղբարց և նա ելեալ ի տեղիդ, յայս* (cr *յայդ*) *ննջեցեալ և ի քնոյն*

7 a *էրէցն* km *մի էր* v երկու օրինակ *վերկերտու*

8 dkm չիք *որ* h չիք *և*[2]

9—10 m չիք *և* (*տ. 9*) km *զմեծագուն* g *աշխարհի* a *արցախա* w *պարծկանց* km *պարսական* adg *պարսկականս* h *պարսականս* g *յանուն*

11 dkmw *խորհրդոց* km *խորհրդակիցս* d *երրորդութեան*

12 h *սրբոցն բազում անգամ*

13 a *եթե*

14—15 d *յաշխարհէս* a *տեղոյս* h *նշխարացն այլ ումն*

16 agkm *ընդ յառաջ* h չիք *է* dw *եղբարցս*

17 km *ճաշակէր* w *ճաշակեալ* h *ճակեալ* aghkm *եղեալ* փխ *ելեալ*

մտեալ հանգչէր. և յարուցեալ վաղվաղակի՝ խաչ արարեալ իւրով իսկ ձեռամբ՝ կանգնէր ի տեղւոջն. և մեզ պատուիրէր ասելով. «Մի՛ ոք զխաչդ ի բաց հանցէ ի տեղւոյդ, այլ մեծագոյն խաչ տուք հարկանել ի տեղիդ և այգուն և երեկուն աղօթս կատարել և խունկ ծխել, զի մեծ սքանչելիս տեսանեմ ի տեղւոջն»։

Եւ այլ աբեղայ ոմն հիւր եկեալ, և մեք ճաշ հրամայեցաք տալ. և մինչ նա հաց ուտէր, և մանուկ մի գինի տայր բաժակաւ, և ի շինին ամբոխն իմն լինէր։ Եւ մեր ամենեցուն զհիւրն թողեալ մեկնակ՝ յաղաղակն երթայաք. և հիւրոյն յարուցեալ զբաժակն առեալ գնայր. և տարեալ վաճառէր. և զգինսն առեալ ի դպրոց մտանէր և ուսանէր թոշակաւն։ Եւ տեսանէր ի տեսլեանն բաժակագողն՝ այր մի եպիսկոպոս նստեալ աթոռով առ խաչին, զոր անապատաւորն կանգնեաց՝ ոսկետակզգեստ հանդերձիւ և յոյժ ահաւորագոյն տեսլեամբ և զինքն մերկ կապեալ՝ տանջել հրամայէր ի վերայ սրբոյ գերեզմանին։ Եւ յարուցեալ ցուցանէր զմարմինն բազմաց, զի կապուտակացեալ էր հարուածովք ահագին տանջանացն։ Եւ այնպէս՝

1—9 bceir զարթուցեալ իսկ և իսկ առնէր խաչ և դնէր ի տեղւոջդ (c տեղոջդ) և պատուէր տայր մի ումեք առնուլ զխաչն, այլ մեծագոյն ևս կանգնել խաչ։ և այգուն և իրիկունն (l երեկունն) անխափան կատարել զաղօթս խնկարկութեամբ, զի մեծապէս սքանչելիս տեսանեմ յայսմ տեղոջս (l տեղւոջս)։ Այլ ոմն աբեղայի կերպիւ եկեալ՝ ընկալաւ ի մէնջ որպէս զերկիւղած (c զերկիւղած) ոք ի ժամ (b ժամու) ուտելեացն մանուկ մի գինի մատուցանէր բաժակաւ և եղեալ (bl լեալ) ամբոխ իմն արտաքոյ, թողեալ մեր զնա միայն ընթացաք ի տես. իսկ նա առեալ զբաժակն

1 d իւրովի

2 adgh չիք ձեռամբ km տեղւոջդ h տեղոջն gkm չիք մեզ

3—5 h զխս աշտի ի բաց հանիցէ ի տեղոյդ km չիք ի տեղւոյդ km արկանել h այգուն hm երեկուն w յերեկոյն h զմեծամեծ փխ զի մեծ w տեղդ adg տեղւոյդ h ի տեղոյդ

6 v 2 օրինակ զհետ եկեալ km չիք և^{2}

7—8 adgw բաժակով h բակով m չիք և^{2} (տ. 7) d ամբոխի h ամբոխումն d մեկնաք gkm միայնակ h յաղակն երթայք km չիք տարեալ

9—էջ 77, տ. 7 bceir գնայց ծածկաբար. երթեալ վաճառէր և զգինսն առեալ մտանէր ի դպրոց, ուսանէր թոշակովն։ և տեսանէր գողն այն նստեալ եպիսկոպոս մի առ խաչին, զոր անապատաւորն էր (b չիք էր) կանգնեալ ահագին տեսլեամբ և զնա մերկ կապեալ ի վերայ գերեզմանի սրբոյն տանջել հրամայէր։ Ուստի յարուցեալ ցուցանէր զմարմինն իւր բազմաց, զի կապուտակեալ էր յահագին (cer ահագին) տանջանացն։ և այսպէս օրըստօրէ (cer օրստօրէ) բազմապատիկս տանջեալ՝ նենգախոհն այն ապաստանի ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ գտանել բոյժս տանջանաց (l տանջանացն)։ և անդ առաւելագոյնս ևս տանջեալ՝ նոյն գունակ ի նմին տեղոջս (l տեղւոջս), զինքն տեսանէր (l տեսանէ)՝ լսելով և ձայն զայս, թէ չիք հնար քեզ զերծանել (l զերծանիլ) ի պատուհասէդ, եթէ ոչ երթեալ խոստովանեսցիս ի տեղոջն (l տեղւոջն), ուստի զբաժակն գողացար։ անդի (l անտի) յարուցեալ այրն այն առնոյր զգինս (l զգին) բաժակին յԵրուսաղէմէ եկեալ մտանէ (l չիք մտանէ) յամարան։ և եկեալ յեկեղեցին կոչեաց առ ինքն զվանաց երիցն սկսանէր լալով խոստովանել (l խոստովանիլ) զիրսն

9—10 m վաճառեալ k չիք և^{1} (տ. 10) h թրշակաւն

11 dkw տեսլեան kmw զայր

12 a ոսկետակազգեստ

13 h ահաւորացոյն gkm չիք մերկ agkm տանջեալ h տանջէր փխ տանջել հրամայէր

14 agh զմարմինսն hkm բազմաց զմարմինն

15 h կապուտակ էին a եին dgw էին aw հարուածօք adgw յահագին

որ ըստ օրէ հրամայէր տանչել, և նորա ի բռնութենէ տանջանացն ապաստանի ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ՝ խնդրելով զբոյժ տանջանացն։

Եւ տեսանէր դարձեալ անդ ի տեղւոջն զնոյն եպիսկոպոսն դժնդակագոյն ևս հարկանել հրամայէր և ասէր. «Չիք հնար բուժել քեզ ի տանջանացդ, եթէ ոչ երթեալ խոստովանեսցիս ի նմին տեղւոջ, ուստի զբաժակն գողացար»։ Եւ յարուցեալ աբեղայն առնոյր զգինս բաժակին և գնացեալ յԵրուսաղէմէ՝ գայր յԱմարաս։ Եւ մտեալ յեկեղեցին՝ կոչէր առ ինքն զվանաց երէցն, սկսանէր լալով խոստովանել զիրսն։ Եւ բազում աղաչանօք տուեալ զգինս բաժակին և եկեալ ցուցանէր զտեղին, ուր խաչն կայր։ «Այդր եպիսկոպոս նստէր, ասէ, լուսաւոր զգեստու և ահաւոր կերպարանօք»։ Եւ զտեղին ցուցեալ զգերեզմանին, եթէ այդր հրամայէր զիս հարկանել։ Եւ ընկալեալ զառողջութիւն տանջանացն՝ գնայր խաղաղութեամբ։ Եւ բազումք ի գիւղս, ասեն, որ անորդիք լեալ են և եկեալ ուխտեալ և հող առեալ ի տեղւոյս՝ որդեծնութեան շնորհի հասին. և ամենայն ջերմոտք և ախտաժէտք հող առեալ՝ փաղփաղակի ընդունէին զառողջութիւն անձանց իւրեանց։ Եւ մինչ դեռ զայս ամենայն նշանագործութիւնս պատմէին առաջի արքային, լսելի լինէր նմա։

1—2 d *բռնութեան* adghkw *ապաստանել*

3—4 km *բայց* փխ *և (տ. 3)* km չիք *ի տեղւոջն* a *էպիսկոպոսն* km *զի դժնդակագոյն* w *բուժիլ*

5 a *եթե*

6 agh *աբեղէն* a *առնոյն*

7—8 a *յեկեղէցին* gkm *կոչէր զվանաց էրէցն* (k *զվանացերէցն) առ ինքն* ag *էրէցն*

8—17 bcelr *և սաստիկ աղաչեալ* (l *աղաչել) առնուլ զգին զգինս* (l *զգին) բաժակին. և պատմէր, զոր ինչ կրեալ էր պատիժս և զտեղի տանջանացն* (l *տանջանաց), ուր խաչն և գերեզմանն կայր ցուցանէր, և ինքն գնայր բժշկեալ։ Իսկ ի բազում գեւղս* (l *գիւղս* b *գեօղս) անզաւակքն ուխտաւորեալք գային և հող ի տեղւոջէն առեալ որդէծնութեան* (l *որդեծնութեան) հանդիպէին։ և բազում ջերմոտք և ախտաժետք ի նոյն տեղոջս* (l *տեղւոջս* b *տեղոջ) ի ձեռն հողոյս միայն* (bl *միայն) ընդունէին զառողջութիւն։ և մինչ դեռ զայս ամենայն պատմէին առաջի արքային, լսելի լինէր նման։*

9 km *աղաչանօք խնդրէր առնուլ զգինս* w չիք *բաժակին*

10 w *եթէ այդր* a *էպիսկոպոս*

11—12 k չիք *և (տ. 11)* w *գերեզմանին* a *եթե* gkm *այդր զիս հարկանել հրամայէր* d *տանջանաց* d *գայր*

13 a *գեաւղս* dgkw *գեօղս* d *ասէին* g *որք* m *թէ որք* k *թէ որ* k *անորդի* a *լիեալ են*

14 a *տեղոյս* d *տեղւոյն* m *որդեծնութեամբ* a *հասեան* hk *հասան*

15 d *գերիմաստ* փխ *ջերմոտք* h չիք *ախտաժէտք* a *ընդունեին*

16 adhw չիք *անձանց իւրեանց* km *մինչ* փխ *մինչ դեռ* km *նշանագործութիւն*

17 a *պատմեին* km *պատմեին առաջի արքային ի սոյն խորհուրդ և* h *պատմէի արքային* adghkmw չիք *լսելի լինէր նմա*

ԳԼՈՒԽ ԻԴ

Ի սոյն խորհուրդ տեսիլ մի եւ Խոճկորիկայ՝ պոռնկորդւոյն Եսվաղենայ՝ արքային Աղուանից, որ էր կարգեալ կողմնապահ. եւ պատմէ արքայի

Այրն այն Խոճկորիկ անուն, որում ի Յրի երանելին Զաքարիաս և սուրբն Պանդալիոն յայտնեցան, ի Հասարակ աւուր ի քուն կայր և տեսանէր ի տեսլեան եօթն այր յեկեղեցւոջն՝ սպիտակ, պճղնաւոր պարեգօտիւք և խօսեալ առն ընդ աբեղայսն՝ ասէ. «Օրհնեալ արք, յորժամ դուք աստ էք, ընդէ՞ր ոչ ցուցանէք զտեղի նշխարաց սրբոյն Գրիգորիսի. զի ոմանք ասեն, եթէ աստ է, և ոմանք եթէ անդ. և մեք յաշխատութեան և ի բազում հոգս եմք»։ Պատասխանի ետուն ամենեքեան և ասեն. «Նշան ինչ ո՞չ տեսեր»։ Նորա պատասխանեալ՝ ոչ։ Եւ մի յեօթանցն առաջնորդեալ առնն և ասէ. «Եկ զկնի իմ, և ցուցից քեզ զնշանակեալ տեղին»։ և տարեալ ի տեղին, զոր ցուցեալն էր յառաջ. և տեսանէի, զի երկիրն պատառէր և ընդ պատառուած հրազ լուցեալ էր և երևէր. և բոց հրագին յերկուս բաժանեալ բուրէր ի վեր։ Եւ ասէր ցաբեղայսն, որ զնշանն ցուցանէր, թէ երթամ, պատմեմ արքայի զնշանդ, զոր ցուցեր ինձ։ Եւ նա ասէ. «Ե՛րթ և

1 abcehlw չիք գլուխ

2—3 km չիք ի սոյն խորհուրդ (հմմտ էջ 77 տ. 16—17) km չիք և a խոճկորիկա bcel խոճկորիկ b չիք պոռնկորդւոյն... աղուանից l պոնըկորդի ce պոռնկորդի a եսվաղենա km եսուաղենայ cl եսվաղենայ որդի cel չիք աղուանից

4 be չիք որ... արքայի cl չիք և dkm արքային

5—7 g յանուն bcel որոյ ի ցրի յայտնեցան զաքարիա սուրբ և պանդալէոն կայր ի քուն ի հասարակ աւուրն (l աւուր) և տեսանէր յանուրջս, զի արք եօթն սպիտակազգեստք կային առ դրան եկեղեցոյն (l եկեղեցւոյն)

5 gkm չիք ի ցրի kmw զաքարիա h զաքարիայս

6 h պանտալիոն gkm յայտնեցան ի ցռի h աւուրս և

7 m տեսլեանն w եթէ երթայր փխ եօթն այր d և երթայր a եւթն adgh պճնաւոր m և պճղնաւոր a պարէգաւտիւք

3—10 bcelr և հարցեալ (b ի հարցանել) ցնոսա օրհնեալ (l օրհնեալք) դուք արք (b այրք) ընդէր ոչ ցուցանէք զտեղի նշխարաց սրբոյն գրիգորիսի, զի ի մեծի հգան կա (l կայ) արքա (l արքայն) և ամենայն ժողովն և ոչ գիտեմք զատոյգն. ետուն պատասխանի միաբան և ասեն

8 km խօսեցեալ

9 km զտեղին

10—11 a եթե m թէ a եթե յապաշխարութեանս և իմ բազում w յաշխատութիւնս a ամէնէքեան

11—էջ 79 տ. 3 bcelr նշան ինչ ոչ տեսաներ և ասէր ոչ և մի յեօթանցն առաջնորդ լեալ առնն ածէ զնա ի տեղի մի, որ երկիրն էր պատառեալ և հրազ լուցեալ էր և էր ի ներքուստ և բոց հրագին յերկուս բաժանիւր և ասէր ցայրն, որ զտեղին եցոյց. երթամ պատմեմ արքայի, զոր տեսի։ և նա ասէ. երթ պատմեա, և եկեալ նորա ի պալատն արքունի, թուէր թէ ի քուն կա (l կայ) արքա (l արքայ) և նա ոչ իշխէր զարթուցանել. անդէն(l անտէն) հարցանէր զնոյն այն այր

12 w չիք ոչ km թէ ոչ h եօթեանցն

13—14 km չիք ե[1] (տ. 13) km տարաւ զնս a տեսանէի h տեսանէին ad պատառուած gkm պատառուածն

15 km լուցեալ երևէր a էրեւէր a յերկուց h երկուց

16 km ասէ

17 d ցուցանէր

պատմեա՛»։ Եւ գայր այրն առ արքունիսն և թուէր, եթէ արքայ ի քուն իցէ, և ինքն չիշխէր զարթուցանել։

Եւ անդրէն դարձեալ առ այրն, ասէ. «Արքայ ի քուն էր, և ոչ իշխեցի զարթուցանել»։ Մինչև անդրէն դառնայր այրն, երկիրն նոյն պատառեալ կայր, և ճրագն լուցեալ, և աբեղայն առընթեր կայր ի տեղւոջն։ Եւ ասէր աբեղայն ցայրն. «Յորժամ զարթնու արքայն, զոր տեսերդ, պատմեսջի՛ր նմա»։ Եւ կամեցաւ ոտամբն զպատառուածն ծածկել և զլոյսն արգելուլ։ Եւ խոճկորիկայ բուռն հարեալ արգելոյր, եթէ՝ մի՛ առներ զայդ, մինչև արքայն ես տեսցէ։ Եւ նորա չառեալ ես յանձն՝ ոտամբ հարեալ զտեղին՝ անյայտ արարեալ զպատառուածն, ասէ. «Արքայ յորժամ զարթիցէ, պատմեսջի՛ր զնշանդ, զոր տեսերդ»։ Եւ զարթուցեալ ի քնոյ՝ եկն պատմեաց զայս ամենայն արքային։ Եւ ցայգն բոլոր ամենայն բազմութիւն ժողովելոցն անդադար խնդրուածս և պաղատանս մատուցանէին առ Աստուած՝ տուողին ամենայն բարութեանցն։ Իսկ ի վաղիւ անդր յորժամ զառաւօտուն կատարէին զպաշտօն՝ եկեալ միաբանութեամբ ամենեքեան ի տեղի նշանաւոր խաչին. և զխորանն արքունի ի վերայ տեղւոյն հարեալ. և

---

1 a եթե km թէ

3 km առ աբեղայն ասէր h առ այն

3—16 bcelr թէ ի քուն կա (bl կայ) արքա (l արքայ) և ոչ կամեցա (l կամեցայ) ազդել նմա։ և երկիրն կայր ես պատառուածն և ճրագն (b ճրագ) բուրէր յերկուս և այրն այն ասէ. յորժամ զարթիցէ արքա (l արքայ), ասասջիր և ինքն ոտամբն (b ոտամբ) զպատառուածն կամեցաւ ծածկել և արգելուլ զլոյսն, յայնժամ բուռն հարեալ խոճկորիկա (l խոճկորկայ b խոչկորիկա) արգելոյր և ասէր (l ասէ). մի առներ մինչև արքա (l արքայ) տեսցէ։ և ոչ հաւանեալ առն (l առնն) անյայտեաց զտեղին և ասէ. դու պատմեսցես արքայի և զարթուցեալ ի քնոյն եկն պատմեաց զայս առաջի արքայի և յայնմ գիշերի յերեկորեա (l յերեկորեայ b յերեկօրեայ) հնկումն լեալ ընդ այգանալն ամենայն ժողովն եկեալ ի տեղին երից ծունր կրկնեալ կնքէին զտեղին նշանաւ խաչին և այն ամենայն վայելչականքն

3 a իշխացի gkm կարացի

4 km և մինչ gkm չիք նոյն

5 m չիք և[1] km կացեալ km ասէ

6 km զարթնուցու

7 adg զպատռուածն ad ծածկեալ d զլուսն

8 dv երկու բուռն a եթե km թէ

9 km չիք ես[2]

10 km արար adg զպատառուածն d արքայն km և ասէ dw զարթչի g զարթիցի hm զարթիցէ

11 km տեսեր dw քնոյն

12—13 gkm արքային km վասն որոյ փխ և d ի ցայգ k զցայգն adghw ժողովելոցն հանդերձ ամենայն բազմութեամբ (d բազմութեամբ ամենայնիւ) անդադար g զխնդրուածս և զպաղատանս adlw խնդրուած

14 d բարեաց km բարութեանց h չիք ի

12—(էջ 80) bcelr որ ինչ արքունեացն էր անդ (l անտ) կազմ կայր և միաբանական (b ի միաբանական) բարբառոյն և յերգելն հնչէր յերկիրն (bl երկիրն). իսկ առաքինասէր թագաւորն հոլանեալ առնոյր բահ ի ձեռն և քաջապէս առնէր զբրածն և ինքն և ինքն բարեսէրն թագուհին թագաւորական զգեստիւն (bl թագաւորական զգեստիւն թագուհին) ի հողոյն (l հողոյն) փութապէս պէղէր։ Ընդ որս և եպիսկոպոսքն և կանայք նախարարացն իւրաքանչիւր զգեստիւք մեծաւ յօժարութեամբ կրէին զհող բրածին։

14—15 m չիք յորժամ d կատարէին զառաւօտուն h զառաւօտն a կատարեին adhw զպաշտօնս m և եկեալ a ամենէքեան

16 m չիք և a զխորանովն h զխորանով

շուրջ զխորանաւն բէժ ածեալ բացագոյն, և արտաքոյ բեժին ամենայն ժողով եպիսկոպոսացն՝ դասք դասք իւրաքանչիւր աշակերտօք շուրջ կացեալ զբեժովն, սարկաւագապետացն՝ խաչ ի ձեռս, և երիցանցն՝ աւետարանս ի գիրկս, և պաշտօնէիցն՝ բուրվառ ի ձեռս զանազանութեան խունկս ծխել. և միաբանութեամբ բարբառելոյն, սաղմոսելոյն և բարեբանելոյն զանճառելի երրորդութիւնն՝ հնչէր երկիրն։

Իսկ առաքինասէր թագաւորն հոլանեալ և բահ ի ձեռն առեալ՝ քաջաբար առնէր զբրածն։ Եւ բարեսէր և յոյժ հաւատացեալ թագուհին զխինձ մատուցեալ թագաւորական զգեստու՝ ի հողոյն կրէր փութայէս։ Յայնժամ եպիսկոպոսունք, և՛ երիցունք, և՛ նախարարք, և՛ կանայք նախարարացն՝ իւրաքանչիւր զգեստուք մեծաւ փափագանօք կրէին ի դուրս զհող բրածին. բայց սխալեալ առ կողմամբն առնէին զբրածն. իսկ երանելոյն նշխարքն յարևելս կոյս մնայր։

Յայնժամ յոյժ տրտմութիւն կալաւ զթագաւորն և զամենայն ժողովս բանակին, մինչև նստէր սորջացեալ թագաւորն ի մեծագոյն հողս. և ապա քաջաբելեալ արքային ճշմարիտ հաւատով՝ ասէր. «Անսխալ լինի բան ամենակեցոյցն Աստուծոյ՝ երկուց և երից ժողովելոց յանուն կենարարին վաղվաղակի գտանել զխնդիր բարւոյն։ Իսկ այսչափ բազմութիւն ժողովելոցս յամենասուրբ անուն բոլորեցուն Աստուծոյ՝ հաստատեալ գիտեմ, զի ոչ անփոյթ արարեալ մերժեսցէ զմեզ ամօթով։ Եւ հրամայեալ այնուհետև զսուրբ Զաքարիա և զամենասուրբն Պանդալիոն, զմեծ և զյոյժ

---

1 km *ածին* dgkmw *բէժին* km չիք *ամենայն*

2 a *էպիսկոպոսացն* km *դաս դաս* h *աշակերտօքն*

3—4 dghkmw *բէժովն* dgkm *սարկաւագացն* m չիք *և (տ. 3)* km *երիցանց* km *աւետարան* km *պաշտօնէից* a *բուրուառս* km *բուրվառ* h *բուրուվարս* km *զանազանութեամբ*

5 km *ածել* փխ *ծխել* w *ի միաբանութենէ* km *առ միաբանութեամբ սաղմոսելոյն* g *առ* փխ *բարբառելոյն* dw չիք *բարբառելոյն* ah *առոյն* ուղղում ենք *բարբառելոյն*

6 ag *երրորդութեանն* d *երրորդութեան*

7 ak *հոլոնեալ* g *զբահ*

8 gkm *նաև* փխ *և*[2]

9 d *զխենձ* m *զգեստուն*

10—11 a *էպիսկոպոսունք* m *Նախարարաց* k *Նոցա* փխ *Նախարարացն*

12—էջ 81 տ. 5 bcelr *և յայնժամ խորագոյնս փորեալ սխալէին ի կողմն հիւսիւսոյ* (bl *հիւսիսոյ) և նշխարքն յարևելս կոյս մնայր։ և ի մեծի տրտմութեան լեալ արքայն և ամենայն ժողովուրդն, մինչև նստեալ սորջացեալ թագաւորին ամենայն ժողովս* (bl *ժողովովն) ի մեծամեծ հողս։ և ապա քաջալերեալ արքայ ճշմարիտ հաւատով ասէ. անսխալ լինել* (l *լինիլ) ամենակալի աստուծոյ բանի յերկուց և յերից ժողովոց ի նորա անուն վաղվաղակի գտանել զխնդիրն թող թէ այսչափ ժողովելոցս ի բոլորեցունցն աստուծոյ անուն։ Հաստատեալ գիտեմ, որ ոչ անփոյթ արարեալ մերժեսցէ* (l չիք *մերժեսցէ) զմեզ ամօթով։ յայնժամ հրամայեալ զսուրբսն, որ զկնի էր բերեալ՝ դնել առաջի բրածին և յարևելս կոյս սկսան զբրածն առնել։ պատահեցին ցանկացելումն* (cer *ցանկացելուն) գանձին։ Եւ յաւէրժ լցեալ հրճուանօք արքա* (l *արքայ) և որք ընդ նմա ի խորանն անդր* (l *անտր)*

11—13 a *կրեին* m *կրէին ի դուրս կրէին զհողն* km չիք *բրածին* dgw *զբրանցն* ah *զբրացն* adgw չիք *բայց* gkm *կողմամբ* a *առնեին*km *և* փխ *իսկ* h *երանելոյն* km *նշխարք*

15 ah *սորացեալ* փխ *սորջացեալ* m *բայց* փխ *և* g *ապայ*

16 km չիք *արքային*

17 d *ամենակեցոյց* km *ամենակեցուցչին* gkm *յերկուց և յերից*

13 km չիք *յամենասուրբ* km *յանուն*

20—21 km չիք *այնուհետև* km *հրամայեաց* gkm *զսուրբն* d *զաքարիայ* km չիք *զամենասուրբն* k *զպանդալէոն* m *զպանտալէոն* w *պանտալեոն* m չիք *զմեծ և*

հոլակելին Գրիգորիոս և զՀռիփսիմեայ Գայիանեաւ հանդերձ բերել և դնել առաջի բրածին։ Վաղվաղակի առեալ առն միոյ զբահն՝ թողոյր զառաջի բրածին և սկսանէր զկողմանէ յարևելս դիմաւ. և պատահէր ամենասուրբ գերեզմանին երանելւոյն. յոյժ խնդալից եղեալ թագաւորն և ամենեքեան, որ էին ի խորանին։

Եւ ազդումն լինէր բազմութեան ժողովոյն գիտ նշխարաց սրբոյն. և դիմեալ ամենայն բազմութիւնն ի նշխարս սրբոյն՝ առ ոտս կամէին հարկանել զբէժն և զխորանն, մինչև արտաքս ելանել թագաւորին և հազիւ ուրեմն դադարեցուցանել զդիմեալսն։ Իսկ ի բանալ գերեզմանին և յերևել նշխարացն՝ անընդելական իմն բուրել հոտ անուշից, մինչև ամենեքեան ի թմրութիւն լեալ ժամս բազումս՝ ծածկելով զյոլովիցն խնկարկութեանցն հոտ։ Ընդ որ յոյժ հիացեալ արքայ և ամենայն որ ընդ նմա միաբան տային փառս տուողին այնպիսի աճաւոր բարեաց։ Ապա նստէր առ գերեզմանի սրբոյն թագաւորն ի վերայ երկրի և ի զանազան պատուեալ սպասուց արքունի հրամայէր բերել. և եդեալ սապատ ի վերայ ինքեան ծնկացն՝ յոյժ երկիւղիւ սպասէր։ Եւ երիցունքն հանելով զնշխարս՝ հաւաքէին ի վեր ի սապատն, զոր թագաւորն ունէր ի գիրկս իւր։ Եւ գտեալ շիշս երկուս ապակիս առ նոյն նշխարացն. ի միում կայր յարենէ Զաքարիայ և ի միում ի նշխարաց սրբոյն Պանդալէոնի։ Եւ առեալ զամենն ի դուրս՝ ողջունէին ամենայն բազմութիւնն մինչև ցերեկոյ. և կնքեալ արքունի մատանեաւն՝ հրամայէր մեծաւ զգուշութեամբ պահել մինչև ցառաւօտն։ Եւ

---

1 km *գրիգորիս* a *զհռափսիմեայ* kmw *զհռիփսիմէ* h *զհռիփսիմեա* d *առաջի*

2 kmvw *զառաջին բրածն* g *զառաջին* h *առաջի*

3—5 gkm *դիմել* h *զկողմէ* km *չիք* *ամենասուրբ* h *երանելոյն* gk *գերեզմանի* km *ապա յոյժ* a *ամենէքեան* km *որք* h *են* a *եին* d *խորանի*

7—9 bcelr *ազդումն լինէր բազմութեանն ամենայնի գիտ նշխարացն և առհասարակ դիմեալ ամբոխին առ կուռն կամէին հարկանել զբեժն* (bl *զբէժն)* *և զխորանն մինչև արտաքս ելանել թագաւորին և հազիւ ուրեմն հանդարտեցուցանել զդիմեալսն*

6—8 km *չիք* *և[1] (տ. 6)* km *առնէին* փխ *լինէր* km *զգիտ* d *չիք* *և դիմեալ... սրբոյն* k *բազմութեան* m *բազմութեանն* km *առ ի նշխարսն* d *ոտն* a *հարկանելն* g *յարտաքս* dw *ելանէր*

9 w *դադարեցուցանէր* w *յերևիլ* h *երևելն*

10 d *ընտելական* r *բուրէլ* glw *բուրեալ* cekm *բուրէր* h *բուրեալ* *անուշից հոտ* adgw *անուշից հոտ* km *ամենեցուն*

11 kw *թմրութեան* b *թըմբրութիւն* h *չիք* *լեալ* v *բժշկելով* փխ *ծածկելով* gkm *զյոլովից* a *խնգարկութեանցն* c *խընկարկութեանցն* dv *խանգարկ*

12 d *հօտ* km *զհոտ* bcr *արքա* gkm *որք*

13 adghrw *չիք* *ապա*

14 bl *յերկրի* adghw *չիք* *ի[1]* km *պատուելի*

15 bcelr *սպասուցն* (c *սըպասուցն)* a *հրամաէր* cr *եդեալն* bcelr *զսապատն* h *չիք* *ինքեան*

16—17 abdgkmr *ծնգացն* c *ծընկացն* h *ծնկանցն* bcelr *սպասաւորէր սրբոցն* bcelr *զնշխարսն* c *չիք* *ի վեր* a *հաւաքեին* bcelr *ի սապատն ի վեր* b *զոր ունէր թագաւորն* km *չիք* *զոր ...ունէր* bcelr *ընդ գիրկս* km *չիք* *իւր* km *և գտին եւ* g *գշիշս*

18 dw *նշխարաց սրբոցն* aghkm *նշխարաց* bcr *միումն* h *և* փխ *ի*bl *յարենէն* bchm *զաքարիա*

19 ahw *միումն* c *չիք* *ի[2]* bcelr *չիք* *սրբոյն* r *պանտալէոնի* w *պանդալեւոնի* bcel *պանդալէոնի* a *պանտալիոնի* h *պանդալիմոնի* klm *զամէնն*

20—21 a *ողջոյնեին* km *ողջունէր* d *բազմութեան* k *բազմութիւն* k *յերեկոյ* celrw *մատանեաւ* b *մատանով* cr *հրամաէր* d *մեծ* bcelr *չիք* *և (տ. 21)*

զտանէին ապակի մի ի գերեզմանին նորին Գրիգորիսի ըմպելի, զոր առեալ գոհանայր արքային զԱստուծոյ ամենակալէ՝ բարեաց տուեցելումն իւր։

Եւ ի վաղիւ անդր հրամայեաց զիւր խսկ վառն արկանել ի վերայ երկրին և ոսկեղէն մազզմայս բերեալ անոյշ գինւով՝ զնշխարսն հրամայէր լուանալ և յարևացուցանել ի վերայ ստորարկեալ վառին։

Անդ ուրեմն գողացեալ աբեղայի միոյ ի նշխարացն, որ էր յԱմարասայ վանիցն։ Եւ եկեալ Գրիգորիսի ի տեսլեան մեծավայելուչ փառօք, ումեմն երևեալ ասաց զանուն աբեղային և զգողանալն, զոր հարցեալ արքային, խոստովանեալ եբեր առաջի նորա զխորեալ մասն։ Եւ տարընջեալ առն միոյ ի քարակրացն՝ սկսաւ հայհոյել զնահատակն Քրիստոսի զԳրիգորիս, ասէր. «Մեզ նեռն ընտրեցաւ Գրիգորիսն այն»։ Եւ խսկոյն հասեալ նմա պատուհաս յԱստուծոյ, զգետնեալ յերկիր, դառնայր երեսքն յետս, և այնպէս բազում աւուրս առնէր ընդ առնն, մինչև եկեալ և հող առեալ ի տեղւոյն, ուր կայր գերեզման սրբոյն։ Հեղեալ արտասուս յոյժ, ապա գտանէր զառողջութիւն և զյանցանացն թողութիւն։ Ահ մեծ յայնժամ անկանէր ի վերայ գործօնէիցն և գործակալացն. և փութապէս երկիւղիւ գործէին զշինուած սուրբ եկեղեցւոյն։

Աստանօր հրամայէր թագաւորն տալ մասն իւրաքանչիւրումն եպիսկոպոսաց՝ առ ի բաշխել վիճակելոց իւրեանց. և մեծագոյն ինչ մասն յԱմարաս հրամայէր թողուլ ի նշխարացն. և զայլն մեծաւ զգուշութեամբ և զանազան սպասուք ինքն իսկ սպասաւորեալ՝ պահէր թագաւորական

---

1 a *զտանեին* adghkmw չիք *ի գերեզմանին* bcelr *նորուն* d *ըմբելի*

2—3 ce *առաւել* փխ *առեալ* m *արքայ* bl *ամենայաջողակ* cer *ամենայաջող* agw *ամենակալ* d *ամենակ* km չիք *բարեաց... իւր*

4 km *իսկ* փխ *և* ce *վաղիւն* bcelr *զվառն*

5—6 cr *ոսկեղեն* w *մազզմայս* bcelr *մազազմայս* aghkm *մազոզմայս* d *մոզմոզայս* bcel *բերելև* b *անուշ* ahr *գինով* cr *հրամաէր* a *ըստորարկեալ* bcelr *ըստ օրինակի*

7—8 l *անտ* abcdeghlrw չիք *միոյ* h *և* փխ *ի* (տ. *8)* acr *յամարասա* adghkmw *վանից* blr չիք *ի տեսլեան* g *տեսլեանն*

9 bcelr *այլ ումեմն* km *երևեալ ումեմն* h *զգօղանալն* w *հրամայեալ* փխ *հարցեա*

10—11 bcelr *արքայի* bcelr *խոստովան եղեալ* l *էբեր* bcelr *զխորեալ զմասն առաջի արքայի* b *ի տրտնջելն* bcelr *քարակրաց*

12 bcr *զգրիգորէս* m *և* փխ *զգրիգորիս* k *և ասէր* b *ընդրեցաւ* acdghrw *գրիգորէսն*

13 bcelr *յաստուծոյ պատուհաս* bcer *ի յերկիր* h *երկիր* b *դառնայք* d *երեսօքն*

14 bcelr *դառին* փխ *ընդ առնն*

15—16 bcelr *եկեալ ի գերեզմանն հեղեալ արտասուս յոյժ և հող ի տեղւոյն առեալ ապա* d *գերեզմանն* g *զարտասուս*

16 բոլորը *յանցանացն.* ուղղում ենք *զյանցանացն* gkm *զթողութիւն*

17 gm *արկանէր* փխ *անկանէր* bceglmr *գործունէիցն* (cl *գործունէից)* dh *գործակալաց* a *գործաւնէիցն* h *գործօնիցն*

18 bcelr *զշինուածն* h *զշինուածն* bcelr չիք *սուրբ եկեղեցւոյն*

19—20 c *հըրամաէր* abcdeghlrw չիք *թագաւորն* km *իւրաքանչիւր* w *յեպիսկոպոսաց* a *էպիսկոպոսաց*

21 bcelr *հրամայեաց յամարաս թողուլ* bcelr *զայլսն*

22 dw *սպասիւք* km *սպասուք պահէր թագաւորն* (k *թագաւորական)*

կնքով կնքեալ։ Եւ ի վերայ գերեզմանին հրամայէր հիմն արկանել մատրան և փութապէս աւարտել և անուանել մատուռն սուրբ Գրիգորիսի։ Եւ այնուհետև ոտանաւոր տքնութեամբ անձնապաշտ լեալ արքայն եպիսկոպոսքն հանդերձ ամենեքումբք ցնծալից ուրախութեամբ պաշտէր զհամայնաժողովսն ի ձայն քաղցր, երգս սաղմոսացն յորդագոյնս ի բարեբանութիւնս Աստուծոյ։ Ելանէր ի բանակէն, և յերրորդում գիշերին, յորում չորրորդն մերկանայր տիւ ի կատարել պաշտամանն, կատարէին զտէրունեան և զկենդանական ահաւոր խորհուրդն։

Ապա չուէր բանակն ամենայն առաջին կարգադրութեամբն և սրբոցն դասուք։ Անդանօր բարեացապարտն Վաչագան արքայ զհոգևորականն և զգերաշխարհիկն զայն աւար առեալ, որ էր անանց և անպատմելի բարեացն առիթ, որ նախ եղելոցն թագաւորացն նախ քան զնա իւր իսկ նախնեացն ոչ ումեք համբարեցաւ այսպիսի մեծաքանչ պարգևք։ Եւ քրիստոսաժողով բանակին աւարամասն առեալ զողորմութեանցն Աստուծոյ՝ զբերումն անճառաբար ստանային և ձեռն քրիստոսազգեստ արքային՝ Վաչագանայ, զորոյ զովութիւնն ոչ ինչ նուազ զոլ վարկանիմ, քան զարեմտականին տիրող Կոստանդիանոս կայսր, կամ զԱրշակունին Տրդատիոս՝ Մեծաց Հայոց փրկութեան զտող, որ և մեզս արևելեայցս։ Սա եղև դուռն լուսոյ աստուածագիտութեան և բազմազան բարեաց օրինակ երջանիկս այս։ Սա մեծապէս ելեալ ի հանդէսս յայս, դառնայ ըստ որում զգալն էր պատրաստեալ։ Նոյնգունակ և առաւելագոյն ևս հիացուցանող պայծառութեամբ զճանապարհն յօրինեաց։

1—2 կնքով կնքեալ bcelr կնքեալ կնքով b հրամաէր k արկանիլ bcelr արկանել հիմն k մատռան l մատրանի adg մատրանն l աւարտեալ bl չիք և² l անուանակոչեն bcer անուանակոչել a մատուրն h մատրանն d մատրուն bcelr մատրանն սուրբ գրիգորէս (b գրիգորիս) km սրբոյն h աւարտեալ h մատուրն

3—4 l այնու փխ այնուհետև abcdegl յոտանաւոր l տգնութեամբ a լիեալ a զէպիսկոպոսունսն km զեպիսկոպոսունս bdgl զեպիսկոպոսունսն (ուղղմ եմք) cer զպիսկոպոսիւքն km չիք հանդերձ ամենեքումբք a ամենէքումբք bc ամենեքումբ d ամենեքումբ

5—6 w զհամայն ժողովսն cer զհամայնսն ժողովս k զհամայն ժողովն lm զհամայնս ժողովս b զհամայնսն ժողովսն bklm և ի l և յերգ bce և ի յերգ bl սաղմոսաց (b սաղմոսասաց) ի բարեբանութիւն աստուծոյ յորդագոյն (l յորդորագոյն) ելանէր cer չիք յորդագոյնս h յորդագոյն w բարեբանութիւն k բարեբանութեան m բարեբանութեանն km չիք ի km բանակն cer ի յերրորդում գիշերոյն

7 w յորժամ փխ յորում km չիք ի կատարել պաշտամանն

8 bcelr զտէրունեան ահաւոր և կենդանարար խորհուրդն

9 d ի բանակն d առաջի h կարգագրութեանն

10 adgh դասիւք i անտանօր bcelr բարեցպարտն k վաչական abcer արքա bceklr զհոգևորական adgh զհոգևորականսն adghw չիք և

11 adkm զգերաշխարհիկ w աւարտեալ փխ աւար առեալ

12 bcelr առիթ նմա bcelr նախ եղելոց abcdeghlrw զոր km նախ քան զնա եղելոցն bcelr եղելոց km չիք նախ քան զնա իւր իսկ նախնեացն

13 abcer ումէք bcelr ամբարեցաւ k այնպիսի m եւս և k առ փխ և

15 km զբերկրումն անճառական cer քրիստոսազգեաց a քրիստոսազեստ

16—18 b վաչագանա km չիք վաչագանայ l չիք նուազ h զզովութիւնն bcehkr վարկանեմ d վարկեալ համարիմ bcelr զարևմտականն bcelr կոստանդիանոսի կայսեր a կոստանտիանոս d չիք կայսեր... տրդատիոս bcelr զտրդատիոս abcdelrw մեծաց հայոց bgl զտող km զի փխ որ ce մերո l մերոյ b մերօյ adgw արևելեայց bcehl արևելեացս

19—20 d աստուածագիտութեան լուսոյ bcelr երջանիկն այն km չիք երջանիկս այս d հանդէս ace դառնա

21 gw հայեցուցանօղ l հիացուցանօղ adhkm հայեցուցանող։ *22* bceklmr յօրինեալ

Շարժի ի տեղւոջէն և ի հետիոտս կացեալ արքային, ամենայն բազմութիւնն հանդարտ և ցածագնաց քայլիւք, նման խաղաղացեալ ծովու երթային։ Եւ ի քաղցրաձայն հնչմանցն, և՛ ի ճառագայթարձակ նշուլից փողփողելոց օդն զուարճացեալ, և՛ հրեշտակք իսկ երգակիցք։ Թուէր թէ երկիրս երկինք վերերևիւր։ Եւ ինքն իսկ թագաւորն անխոնջ վաստակով՝ որպէս ի գալն, նոյնպէս և ի գնալն անցուցանէր ընդ նոյն գետն և կացուցանել հրամայէր դդեսպակ սրբոցն։

Եւ նստէր թագաւորն ամենայն բազմութեամբն, և եպիսկոպոսացն օրհնեալ զխառնիճաղանճ բազմութիւնն՝ հրամայէին գնալ յիւրաքանչիւր տեղիս։ Եւ զդասս եպիսկոպոսաց, և՛ երիցանց և այլ պատուական արանցն առեալ թագաւորին ընդ սրբոցն՝ տանէր մինչև ցՔարուէճ յօթի տեղ և անդ գոհացեալ զամենեցունց թագաւորն և երկրպագութիւն մատուցեալ և շնորհիւ եկելոցն ի նորա հրամանսն և գործակցութեան խնդրոյն այնմիկ՝ մատուցանէր և ասէր. «Որոց բարեխօսութեամբ և ձեր աղօթիւք զցանկալին ինձ և ձեզ շնորհողին Քրիստոսի միշտ փառք և գոհութիւն»։ Եւ նոցա միաբան օրհնեալ զթագաւորն թագուհեաւն հանդերձ և ամենայն դրամբն՝ ասեն. «Զամենայն բարի զոր խնդրեցես դու յԱստուծոյ, ի ձեռն սրբոյն Գրիգորիսի տացէ քեզ և շնորհեսցէ մեզ լինել քեզ ընդ երկայն աւուրս խաղաղասէր ընդ աշխարհի, և ի փառաւորդութիւն եկեղեցւոյ առաւելապէս յարդարելով օր ըստ օրէ. և զվախճանն քո Քրիստոսի խոստովանութեամբ կնքեսցէ կենարարն Քրիստոս և նորին հայրն երկնաւոր»։

1—3 c տեղոջէն bcelr չիք և (տ. 1) adghkmw չիք ի km չիք արքային abcegl բազմութեանն d բազմութիւն km բազմութեամբն dw հանդարտիւ a քայլիւք d չիք նման... քաղցրաձայն b չիք ի k հնչմանց c հընչմանցն l չիք ի bcelr ճառագայթ km նշողից b նշոյլից adghw նշողաց

4 b օդին a հրշտակք b երգակիցք լինէին b թմիւր cer թըւիւր l թուիւր a թէ

5 b զերևիւր dkm վերևրևէր g անխուռն k անխունչ

6—7 adghkmw չիք և¹ bcelr չիք և² km կացուցեալ ad կացուցել bcer հրամաէր km չիք հրամայէր a զէսպակս dgmw զեսպակս c զըդեսպակ h զդեսրակս d սրբոյն

8 km չիք և¹ km չիք թագաւորն d բազմութեամբ a էպիսկոպոսացն d եպիսկոպոսաց

9 a խառնիճաղանջ dk բազմութիւն bcer հրամաէին

10 dw տեղիսն km իսկ փխ և¹ h և ի դասս a էպիսկոպոսաց a արացն bdl արանց

11 abcdeghlrw չիք թագաւորին d ըստ փխ ընդ dk սրբոյն g տանէին d քարուէճ adghkmw օթի ck տեղի k և այլ

12 bcelr թագաւորէն km չիք թագաւորն k երկիրպագութիւն bcelr մատուցանէր

13 adghkmw շնորհիւ (չիք և) bceklm հրամանս kmw ի գործակցութիւն h գործակցութեամբ

14 bcelr չիք մատուցանէր և ասէր km շնորհս մատուցանէր bcelr ձերոց

15 adghkmw և ցանկալին (km չիք և) b շնորհօղին bl փառք միշտ և յաւիտեան (l չիք և յաւիտեան) bcelr չիք գոհութիւն

16 bcehr թագուհովն alw թագուհւովն

17 bcelr ասացեալ

18—19 bcelr մեզ ընդ երկայնաւորս լինել խաղաղասէր (l երկնաւորս փխ երկայն աւուրս լինել) a քեզ բայց չնշմաճ նշանով ձեզ dgh ձեզ փխ քեզ b մեզ շնորհեսցէ d լինիլ w ըստ փխ ընդ km չիք և (տ. 19) bcer չիք ի bcelr եկեղեցեաց d եկեղեցւոյն

20—21 bcelr յորդորելով փխ յարդարելով c օրստօրէ a զվաղճանն w քոյ bcelr իւր խոստովանութեամբն cer երկնաւորն d հայր

Եւ առեալ թագաւորին ընդ ինքեան զաւագ եպիսկոպոսապետն Շուփհաղիշոյ գնայր. և յորժամ գեղջ ուրեք ի յայտ ելանէր դեսպակ սրբոցն, իջանէր թագաւորն և հետեւակ սպասաւորէր սրբոցն, մինչև տարեալ ընդ շինանիստն անցուցանէր. ոչ որպէս զօրէն թագաւորի փափկութեամբ յօրացելոյ հպարտացեալ, այլ իբրև զկիրթ և յոյժ հմուտ կարգի քրիստոնէութեան՝ արգելավարութեամբ վարեցեալ ի հանգստական փափկութիւնն, և երկասիրութեամբ հմտացեալ հպատակէր պատուիրանացն Աստուծոյ։

Այսոցիկ այսպէս եղելոյ և յոյժ հռչակեալ լուր սրբոյն Գրիգորիսի ընդ ամենայն աշխարհն Ուտիացւոց գաւառին. և յոր գիւղ կամէին մտանել սուրբքն, ընդ առաջ ելանէին ծերք և տղայք, արք և կանայք և հեռագոյն ևս գիւղք խաչիւք և՛ զանազան ծաղկօք, և՛ բուրմամբ խնկոց անուշից. անթիւ բազմութիւնք գային խնդացեալք և անդադար փառատրութեամբ օրհնէին զմիասնական սուրբ երրորդութիւնն։

Այս ձևով գային հասանէին ի սեպհական գիւղն Դիւտական և անդ հանգուցանէին՝ կատարելով զյիշատակ նոցա մեծապէս. և մեծագնի իւղովք անուշիւք օծանել հրամայէր զնշխարս սրբոցն։

Էր դուստր մի Խնչիկ անուն՝ տղայ հասակաւ, յոյժ սիրելի արքայի, որում անուան շինեալ էր դաստակերտ մի։ Տայ նմա մասն մի ի սրբոյն

1—2 adghw չիք *թագաւորին ընդ* m *թագաւորն* h *ինեան* a *էպիսկոպոսապետն* v *եպիսկոպոսն* h *շափհաղիշու* m *գայր* փխ *գնայր* abcdeghlrw չիք *գնայր* a *գեաւղջ* h *գիւղջ* bcer *ուրէք* adghkmw *ուրուք* abcdeghlrw չիք *ի* a *դէսպակ* d *սրբոյն*

3 km չիք *թագաւորն* w *սպաս արկանել* bcel *սպաս արկեալ* adv *սպասարկէր* h *սպաս առնէր* d *սրբոյն*

5—7 cer *հպարտացեալ յորացեալ* bl *յօրացեալ* bcelr չիք *հմուտ* gkm *հպարտացեալ և կամ արգելաւորութեամբ վարեցեալ ի հանգստարանի փափկութեանն* (k *փափկութեան*) *այլ իբրև զկիրթ և յոյժ հմուտ կարգի քրիստոնէութեան երկասիրութեամբ հպատակէր*

6—8 adgkmw *արգելաւորութեամբ* h *վարեցաւ* d չիք *ի... հմտացեալ* adghmw *հանգստարան* k *հանգստարանի* kw *փափկութեանն* gkm *փափկութիւնն այլ իբրև զկիրթ և յոյժ հմուտ կարգի քրիստոնէութեան երկասիրութեամբ* bcelr *պատուիրանաց տեառն*

9 dkmw *եղելոց* d *լուրս*

10—14 d *աշխարհս* g *օտէացւոց* aw *ւստէացւոց* d *ւստեացւոց* km չիք *և (տ. 10)* h *յոյր* a *գեաւղ* ghkmw *գեօղ* bcer *գեղ* b չիք *կամէին* b *մտանէին սուրբքն* agkm *յառաջ* a *ելանէին* bcehlr *ծերքն* bcelr *և որ* (e չիք *որ* l *որք*) *հեռագոյնք ևս գեւղք* (l *գիւղք* bh *գեօղք*) a *գեաւղք* dgkmw *գեօղք* m *խաչիւ* a *անոյշից* bcel չիք *անուշից* adeghkmlw *բազմութեամբ* bcelr *անդադար փառաւորէին* (c *փառաւորէին*) *զմիասնական* a *աւրհնէին* d չիք *սուրբ* k *երրորդութիւն*

15 m *այսու* a *հասանեին* h *և հասանէին* abcdeglr *սեփհական* a *գեաւղն* adgw *գեօղն* cr *գեւղն* e *գեւղ* aghkm *գիւտական* b *դուտական* d *դիւթական* l *անտ*

16 a *հանգուցանեին* bcelr *զյիշատակս նոցա մեծապէս կատարելով* gkm *մեծագնոյ*

17 adhw *իւղօք* km *իւղով* adghkmw չիք *անուշիւք*

18 bcelr *էր դուստր մի տղայական հասակաւ խնչիկ* (cr *խընչիկ*) *անուն յոյժ* ad *տղա* b *ի տղական* adgw *հասակով*

19 ad *յորում* abeg *անուանք* l *անուն* k *անուամբն* b *շինել* l *շինէր* a *տա* bcelr *տան* bcelr չիք *նմա* bcelr չիք *մի* bcelr *սրբոյ* d *սրբոցն* k *սուրբ*

նշխարացն և ի նմին դաստակերտին մեծապէս կատարի յիշատակ պէսպէս պատուով։ Առնոյր և ինքեան մասն, զոր միշտ ի բանակին շրջեցուցանէր ընդ ինքեան։ Եւ զմնացեալն ի նշխարացն կնքեալ՝ մեծաւ զգուշութեամբ տայր պահել ի սուրբ և յազնուական սենեկի, մինչև կատարեցի հիմնարկութիւն մատրանն, որ ի Դիւտական գեղջն՝ յանուն Պանդալիոնի. զի անդ փոխեալ զերանելին մեծարեաց յոյժ։ Թողոյր երիցունս և սարկաւագունս և յոլովագոյն գունդ պաշտօնէից, և ինքն ի տարւոջն երկիցս անգամ կատարէր զյիշատակ սրբոցն զերիս երիս աւուրս. և միշտ անձանձրոյթ էր ի պահս և յաղօթս և ի տուրս աղքատաց։ Իսկ որոց ի նշխարացն հրամայեաց տալ, պատուէր տայր մեծապէս կատարել զյիշատակ սրբոցն։ Յուշ առնէր հեղգացելոցն զահագին աստուածային դատաստանն, ջերմագոյն փութացելոցն զնորին բարերարութեանցն անպատում պարգևս։ Այսպէս փառաւորէ Աստուած զսուրբս իւր։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ

Հարցումն Վաչագանայ՝ արքային Աղուանից զՄատթէ Երէց գիտնաւոր

Ասէ արքայ. «Հոգիք հրաժարեալք ի մարմնոյ զգայո՞ւն են, թէ անզգայ. կամ կենդանիքս ննջեցելոցն զիա՞րդ կարեմք օգնել»։

Լուծումն. «Աղաչելով զԱստուած պահօք և աղօթիւք և պատարագօք և կամ այլ ինչ բարի յիշատակօք, որ յանուն նոցա կատարի։ Եւ զոր

1—7 abcdeghlrw *նորին* b *դաստակերտիւ* ekm *դաստակերտի* km *սրբոյն* փխ. *պէսպէս* bl *պատուաւ* d *առնոյրն* ahkl *զաքարիանց* փխ *ինքեան* bcegr *զաքարիանցն* mw *զաքարեանց* d *ինքեանց* ուղղում եմք *ինքեան* k *զմնացեալսն* d *նշխարաց* bcelr *Զաքարիանց և սաստիկս հանապազ լինէր սպասաւորութիւն յարքայէն* (b *յարքաէն*) *և զմնացեալն* h *կնքէր* b *կատարեցին* a *հիմարկութիւն* k *մատռանն* h *և որ* gkm *զիւտական* bcel *դուտական* d *դիւթական* h *գիտական* a *գեաւղջն* ce *գեւղ* b *գեօղ* l *գիւղ* h *գեօղջն* cklmr *պանդալէոնի* b *պանտալէոնի* w *պանտալեւոնի* d *զի ընդ* l *անտ* e *զիարդ* b *փոխել* dh *երանելի* e *զերանելին յույժ մեծարեացէ* km *թողոյր առ նշխարօքն* dgkm *զերիցունս և զսարկաւագունս* cd *զերիցունս* m *զյոլովագոյն* b *զունդն* g *գունտ* a *պաշտաւնեից* d *պաշտօնէիցն* e չիք *և ինքն* bcm *տարոջն* er չիք *ի տարւոջն... աւուրս* (տ. *8*) adw *տեղւոջն*

8 bl *զյիշատակս* d *սրբոյն* aw *երիցս* b չիք *երիս* km *երիս երիս*

9—10 bcelr *առ ի պահս և ի տուրս աղքատաց և յաղօթս* d *նշխարաց* e չիք *կատարել*

11—13 g *առնէ* h չիք *զահագին* d *դատաստան* gkm *դաստուածային ահագին* km *իսկ* (տ. *12*) փխ *և* bcelr *բարերարութեանց* չիք *անպատում* b *զաստուած*

14 abcehlrw չիք *գլուխ*

15 bcelr *արքային վաչագանա* (l *վաչագանայ*) acdgel *արքայի* bcelr չիք *աղուանից*

16 acehr *զմաթէ* bcegr *էրէց* l *երեց*

17 abcer *արքա* w *ոգիք* abcdeglr *է* d չիք *են* a *թե*

18 gkm *և կամ* abcdeglrw *կարեն* c *ննջեցելրցն* bl *օգտել*

19—20 ah *լուծում* bcelr չիք *և աղօթիւք* adgw չիք *և պատարագօք* abcdeglrw չիք *և*[1] (տ. *20*) abcdeghlr *յիշատակ* bcelr չիք *որ* kmr *զի* փխ *և*[2] (տ. *20*)

օրինակ Դաւիթ զգեցեալ զապառազինութիւնն Սաւուղայ՝ կաղալ և գթել սկսաւ, իսկ յորժամ մերկացեալ ի բաց ընկէց զծանրութիւն զինուցն և թեթևացեալ յիւրն դարձաւ բնութիւն, սոյնպէս և Հոգիք։ Մինչդեռ զգեցեալ զապառազինութիւն մարմնոյ՝ կան ի ծանրութեան, իսկ յորժամ զսա ի բաց դնիցեն, որպէս եղեն ասացեալ, սրատեսիկ և քաջիմաց և առաւել զգայուն լինին։ Եւ որք ասացին անզգայ լինել զՀոգին ելեալ ի մարմնոյն, յանդիմանեմք զնոսա Աստուածաշունչ գրոց վկայութեամբ, որ ասէ. «Մովսէս ծառայ իմ վախճանեցաւ, իսկ արդ եկեալ Մովսէս չքնաղազգեստն փառօք առաջի Աստուծոյ, ոչ մարմին զգեցեալ, որում Պետրոս բաղձացեալ խնդրէր ի տեառնէ զանդէն բնակութիւնն»։ Իսկ եթէ անզգայ էր Հոգի մարգարէին, որ ասենդ ելեալ ի մարմնոյն, ի՞բր գայր ի զգայութիւն և յայսպէս վայելուչ կերպարանս խօսել ընդ աստուածորդւոյն։ «Աստուած, ասէ, կենդանեաց եմ ես և ոչ մեռելոց. մեռեալ մարմինն ո՞չ ապաքէն անզգայ է, իսկ անզգայացեալ Հոգին, յայտ է, թէ մեռեալ է»։ Եւ դարձեալ եթէ՝ «վերակացու եղէց քաղաքիդ այդմիկ՝ վասն իմ և վասն Դաւթի՝ ծառայի իմոյ»։ Արդ՝ աղէ, ասա, անզգայացեալ Հոգւոյն զի՞նչ մեծարանք էին վերակացու լինել քաղաքին նորա. այլ յաղագս կենդանի Հոգւոյ մարգարէին արար շնորհս վերակացու լինել քաղաքին՝ փրկել զնոսա ի սրոյ թշնամւոյն։ Եւ առաքեալն Պօղոս ասէ. «Ելանել ի մարմնոյս և ընդ Քրիստոսի լինել՝ լաւ համարիմ». որ և նոյն իսկ կենարար Բանն ասէ ցհայրն. «Զորս ետուր ցիս, կամիմ զի ընդ իս իցեն և զփառսն իմ տեսցեն»։

Արդ՝ ըստ քո բանիդ անզգայ Հոգւոցն ո՞րպէս մարթ էր ընդ տեառն

---

1 h *զգեցաւ* bcdel *զապառազինութիւն* ah *Շաւուղայ* bcelr *սաւուղի* l *գթիլ* h *գթալ*

2 bcder *ընկեց*

3—4 d *յիւր* adgw *դարձեալ* a *բնութիւն* km *զգեցեալ են* bcelr *մարմնական ծանրութեանս* h *ծանրութեանն* e չիք *զսա*

5 bcelr *դնիցէ* d *դնիցէն*

6 a *զգաուն* abceghlr *լինի* bcelr *ոյք* cr *անզգա* b *անուգա* l *լինիլ* w *զհոգի* km *մարմնոյ*

7 bc *յանդիմանեսցուք* bj չիք *զնոսա* abcdeghlrw չիք *որ*

8—9 a *վաղճանեցաւ* km *եկեալ էր* a *չքնոզազգեստն* bcel *զքնաղազեղն* km *չքնաղազգեստ* d չիք *աստուծոյ* cr *ըզգեցեալ* h *զոյացեալ* d *յորում*

10 l *զանտէն* km *բնակութիւն* a *եթե* b *անզգա*

11—12 bcelr *որպէս* փխ *որ* bcdelrw *ասեսդ* g *ասէնդ* ah *մարմնէն* bcelr *գայր* փխ *գայր* adhw *յզգայութիւն* փխ *ի զգայութիւն* m *յայնպիսի* k *յայսպիսի* bcdelrw *այսպէս* w *ի կերպարանս* dklmw *խօսիլ* bcer *աստուածորդոյն*

13 adghkmw չիք *ես*

15 el *յայտն է* a *թե* b *եթէ*

15 a *եթե* km *թէ* b *եղեց* h *յայտմիկ*

16 cer *հոգոյն* b *հոգին*

17—18 bcelr *են* gl *լինիլ* bcderw *զաւակի* adl *զաւակին* h *զաւակին նորին* փխ *քաղաքին նորա* gkm չիք *նորա... քաղաքին* a *այղ* cer *հոգոյ* b *հոգոյն* a *մարգարեին* l *լինիլ*

19—20 kw *զնա* adh *թշնամոյն* bce *թշնամոյ* l *թշնամւոյն* e *պողոս* h *ելանելն* a *մարմոյս* h *մարմնոյ* ghl *լինիլ* km չիք *որ* adghkmw չիք *և (տ. 20)*

21 abceghlr *ընդ հօր* dv *հօր* w *հայր* km *ետուրն* dkm *զփառս*

23 d *քոյ* bcer *հոգոցն* d *հոգւոյն*

լինել կամ զանճառելի փառսն տեսանել, կամ մեռեալ մեծատանն հոգին ի տանջանարանէն հեռագոյն սրատես աչօք զԱբրահամ և զՂազար տեսանել կամ գիտել ուստի՞ էր. զի յայտնապէս փրկչին ձայն երևեցուցանէ ճշմարիտ առակաւն, եթէ առաւել քան ի մարմնի, յորժամ արտաքսանայ քան զմարմինն, լինի քաջատես և առաւել իմաստուն հոգին։ Ոչ միայն սրբոցն և վայելչացելոց հոգիք, այլ և մեղաւորաց՝ զգան և են լցեալ իմաստութեամբ որպէս մեծատունն քաջատես լինէր, զի մեծ վիհ ընդ մէջ կարէլ ճանաչել զԱբրահամ։ Եւ մեզ ուսոյց ճշմարիտ հաւատն՝ խնամն Աստուծոյ ի գժոխս ի փրկել զնոսա, եթէ արդարև զգայուն են և առաւել իմաստագոյնհոգիք հրաժարելոցն ի մարմնոյ։ Եւ որք կատարեն դշխչատակ սրբոցն, մեծարեալ պատարագօք աղաչեն զհոգիս նոցա և նոքօք հայցեն զողորմութիւն յառատատուրն Աստուծոյ,— Արդարև կարեն բարեխօսել հոգիք սրբոցն, և վաղվաղակի ընդունի Աստուած զխնդիրս նոցա,—և մեղացն շնորհէ թողութիւն։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ

Երանելոյն Աբրահամու՝ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի առ Վաչագան՝ Աղուանից արքայ թուղթ սակս ննջեցելոցն

Միտ դիր, ո՛վ սիրելի, զի թէ գիտութիւն և անգիտութիւն յաղագս հոգւոցն ննջեցելոցն ասիցեմք, չիք ինչ բնաւ այնպէս անմար քան զոչ հանգուցեալքն։ Այլ Աստուած, որ ընդունիչ է պատարագաց և կատարիչ ուխտից, լսէ աղօթիցն կենդանեաց, ընդունի զպատարագսն և թեթևա-

---

1—3 dl *լինիլ* bcelr չիք *կամ մեռեալ... տեսանել* b *երևեցուցանէր*

4 e *յառակաւ* adgw *առակովն* a *եթե* bceklmr *թէ* a *արտաքսանա*

5 e *զմարմին* cr չիք *առաւել*

6 m *սրբոց* cr *սրբբոցն* d *վայելչացեաց* gkm *վայելչացելոցն* kw *մեղաւորացն*

7 w չիք *զի*

8 km *կարէր* b *ճշմարիտն* km *յիշումն*

9 bcelr *և փրկել* փխ *ի փրկել* a *եթե* bceklmr *թէ* w *արդար և*

10—11 klm *ոգիքն* b *ոգիք* k *հրաժարելոց* bcgr *մարմնոյն* km *և թէ որք* belr *դյիշատակս սրբոց* ch *դյիշատակս* akm *սրբոց* km *և մեծարեալ* w *պարգևօք* k *զհոգիսս* d *նօքօք*

12 bcelr *հայցել* h *աստուած*

13 bcelr *զխնդրուածս* adghw *սրբոց*

14 bcelr *մեղուցելոցն* bdkmw *զթողութիւն*

15 abcehlrw չիք *գլուխ*

16 abcehlr *երանելոյն* a *էպիսկոպոսի*

17 k *վաչականն* bcer *արքա* l *արքայի* bcelr չիք *թուղթ* bcelr *վասն ննջեցելոց* hkmw *ննջեցելոց* a *ննջէցելոցն*

18 bcelr *սիրելութիւն* gkm *եթե* k *գիտութեան* dw *ագիտութեան* k *անգիտութեան*

19 hw *հոգւոց* bcer *հոգւոցն* d *հոգւոյն* km *ննջեցելոց* bcej *հանգուցելոցն* bcelr *ասիցեմք* (ce *ասեմք*) *ինչ բան ով այնպէս անմար քան զի ոչ* gkm *ասիցեմք ինչ բանս ով ոք այնպէս տխմարք եթե ոչ* ոչ մի բնագիր չունի չիք ճետևում ենք w-ին h *քանզի ոչ*

20 a *այզ* bl *աստուած է* abcdehlrw չիք *որ* adhw *ընդունի* ahw չիք *է* ahw *զպատարագսն* dh *զպատարագացն* adhw չիք *և կատարիչ... զոր և* (*էջ 89 տ. 1*)

21 km *աղօթից* gkm *զպատարագացն* ուղղում ենք *զպատարագսն*

ցուցանէ զբեռինս հոգւոցն մեռելոց՝ յուսով ննջեցելոց, վոր և ուսուցանեն մեզ Գիրք սուրբք, որպէս Եղիսէոս ոչ մանկան՝ մեռելոյն լսելով, այլ մօրն աղաչանաց լսելով՝ կենդանացոյց զմանուկն և աւանդեաց մօրն։ Եւ տէր Աստուած մեր գթացեալ յայրին՝ յարոյց զմիամօր որդի նորա. և առաքելոցն յայրեացն արտասուս և ի հառաչանս նայելով յարուցին զՏաբիթայն և աւանդեցին զնա նոցա։ Արդ՝ եթէ ընտանեացն աղօթք ի մեռելութենէ ի կենդանութիւն գիտեն ածել, ապա աստուածային զօրութիւն կարի յոյժ. և մեղաց թողութիւն հաւատասցուք առնուլ յուսով ննջեցելոցն, որք կենդանիքս նոցա խնդրեմք թողութիւն մեղաց, յԱստուծոյ ներողութենէն։

ԳԼՈՒԽ ԻԶ

Սահմանադրութիւն կանոնական ի Վաչագանայ՝ յԱղուանից արքայէ, եղեալ ի ժողովոյն, որ յԱղուէնն եղեւ

Յամս Վաչագանայ՝ Աղուանից արքայի բազում հակառակութիւնք լինէին ի մէջ աշխարհականաց և եպիսկոպոսաց և քահանայից, քորեպիսկոպոսաց, ազատաց և ռամկաց։ Ապա կամ եղև արքայի առնել ժողով յԱղուէնն բազմամբոխ ատեան յամսեանն մարերի, որ օր երեքտասան էր ամսոյն։

«Ես Վաչագան՝ Աղուանից արքայ, և Շուփհաղիշոյ՝ Պարտաւայ արքեպիսկոպոս, Մանասէ՝ Կապաղակայ եպիսկոպոս, Յունան՝ Հաշուայ

---

1 bcelr չիք *զբեռինս* k *յոգւոց* e *հոգոյ* bce *հոգոց* g *յոգւոցն* bcelr *հոգոց* (l *հոգւոց*) *յուսով մեռելոցն զմեզս* (l *մեզ*) *ուսուցանեն* bcelr չիք *զոր և*

2—3 adhw *զմեզ* a *Եղիսէոս* a *մանզանն* bceklmr *մեռելոյ* d *մեռելւոյն* km *լսէր* l չիք *այլ... լսելով* cder *աղաչանացն* l *զմեռեալն* փխ *զմանուկն*

5 bcelr չիք *ի* am *կառաչանս* bcel *կառաչն* bcelr *հայելով* d *նայելովն*

6 cer *զտապիթայն* a *եթե* bcelr *կենդանեացն* bcer *աղօթիւքն* l *աղօթիւք*

7 gkm *կարեն* փխ *գիտեն* km *յաստուածային* km *զօրութենէն* bceglw *զօրութիւնն* h չիք *զօրութիւն*

9 bcolr *խնդրեմք նոցա* (b *խնդրեմ*) gkm *վասն հանգուցելոցն* փխ *նոցա* beglmr *զթողութիւն* c չիք *թողութիւն* cer *մեղացն*

11 abcehlrw չիք *գլուխ*

12 h *սահմանադրութեամբ* d *կանոնացն* k *վաչականայ* ach *վաչագանա*

13 a *աղուանից* cr *արքաէ* d *արքայի* km *ժողովն* (c *ժողոյն*) ahw *ժողովէն* r *յաղուէն* w *յաղվանս* h *աղուանից արքայի* b *յալուեն* ce *յալուէն* h *յաղվեն* l *յաղուեն* b *եղեալ*

14 h *ամս* abchr *վաչագանա* k *վաչականայ* abeghkm *հակառակութիւն*

15—16 abcegkm *լինէր* h չիք *լինէին* h չիք *և*[1] (տ. *15*) a *էպիսկոպոսաց* a չիք *և քահանայից* bcelr չիք *և քահանայից քորեպիսկոպոսաց* gkm *քորեպիսկոպոսաց և քանայից* a *քորէպիսկոպոսաց* d *ազքատաց* փխ *ազատաց* d *կամք* bcelr *եղեալ* bl *առնէ*

17 dw չիք *յաղուէնն* ah *յաղուէն* cr *յալուէն* d *յատեան* h *յամսեան* l *օր էր* h չիք *որ*

18 d չիք *էր* bcer չիք *ամսոյն* h *ամսին*

19—20 k *վաչական* cr *արքա* dk *շուփհաղիշայ* bcer *պարտաւա* gkm *արքեպիսկոպոս պարտաւայ* a *արքէպիսկոպոս* d *պարտայ* a *կապաղա* bcer *կապաղակա* dgkmw *կապաղայ* a *էպիսկոպոս* a *հաշուա* d *հաշուայ* bcelr *հաշէոյ*

եպիսկոպոս, Անանիա և Սահակ, և Ուտոյ Փող եպիսկոպոս, Յովսէփ՝ Կաղանկատուաց երէց, Մատթէ՝ Պարտաւայ երէց, Թոմա՝ Թագաւորի դրան երէց, Պօղոս՝ Գայեգուճու երէց, Շմաւոն՝ Ցրւոյ քորեպիսկոպոս, Մատթէ՝ Դարահոճոյ երէց, Աբիկաւ՝ Բեգայ երէց, Ուրբաթայր՝ Մանուշէից երէց, Յովէլ և Պարմիզէ և՛ Յակոբ երիցունք, և՛ ազատ մարդիկ, և՛ նահապետք Արցախայ, Բակուր՝ Կաղանկատուաց նահապետ և այլք բազումք, որք միաբան առաջի իմ եկին ի հանդէս ի հովոց՝ ի տեղւոջս յԱղուէն, կարգեցաք այսպէս.

ա. Երիցունք, որ ի շէնս լինին, երկիցս անգամ ի տարւոջն եպիսկոպոսին երկիր պագցեն, և զկարգս հոգևորս ուսցին ի նմանէն ըստ Գրոց. և որպէս կարգն է, ի տարւոջն եպիսկոպոսին ընծայ տարցի։

բ. Քահանայ և սարկաւագ յորժամ ձեռնադրեն, Դ դրամ քահանային և Բ սարկաւագին տացեն։

գ. Ազատ մարդոյ և թագաւորազդւոյ որ ինչ հոգւոյ մասն է, տացէ իւրով ձեռամբ ի կենդանութեանն՝ ձի թամբօք և սանձիւք և զոր, ինչ կարողութիւն է իւր՝ տացէ. ապա եթէ ի կենդանութեանն չտայցէ, յետ մահուանն ընտանիքն տացեն։

դ. Պտուղ ի ժողովրդենէ երիցու՝ կարգ այս լիցի. թուանիկն Դ գրիւ ցորեան և Զ գրիւ գարի և ԺԶ փաս քաղցու և որ տառապեալն է հացոյ

1 dl անանիայ b իսահակ a եւուտո kr և ուտոյ d և հուտոյ bcelrw եւուտոյ abcelr փորէպիսկոպոսք ուղղում եմք ըստ Նոր Ջուղայի հնագոյն կանոնագրքի։

2 w կաղանկայտուաց cel կաղանտուաց b կաղանուաց gk կաղանկատուոց adhm կաղանկայտուոց abcegl էրէց d երեք abcdeghkmr մաթէ abch պարտաւա bceglr էրէց d երեց bcer թումա hl թումայ k թոմայ

3 d գեւղճայ bce գայէղոճու Նոր Ջուղայի հնագոյն կանոնագիրք՝ գայէգուճու ah գեգաճա gkmw գեգաճայ d էրեց bceglr էրէց a շիմաւոն ah ցրա bcer ցրոյ l ցրւոյ (bcelr քորեպիսկոպոս ցրոյ)

4—5 abcdeghkmr մաթէ ceglr էրէց d եպիսկոպոս փխ երէց bcer աբաւիկ l աբայիկ bcelr ագբեգու ah բեգա w բեգայ bceglr էրէց d երեց bcelr ուրբաթայր մանու-շէից էրէց w պրմանուշաց 2 օրինակ v այրմանուշայ dkm այրմանուշաց abcdel արմա-նուշաց h մանուշաց d երեց bceglr էրէց d յովեր bcr յովել abelw պարմիզէ cr բարմիզէ g պարմիզէ k պարպ և միքէ m պարպլ և միքէ w յակովբ h յազատ cr մարդիկք g մարդիք

6 bceklrm նահապետքն abchr արցախա w արձախայ km և բակուր g բագուր cerw կաղանկայտուաց km կաղանկատուց adgh կաղանկատուոց abcderw այլ

7—8 adegklmw հովոցի bcr տեղոջս յալուէն ի հովոց ի տեղւոջս d յաղուիս km յաղուէնն km և կարգեցաք

9—10 gkl որք cw երիցս bcer տարոջն á էպիսկոպոսին d պագցէն gkm ուսանի-ցին c ուսանիցեն bcelm նմանէ

11 bcer տարոջն a էպիսկոպին a ընձայ bcer ընծա adghkmw տարցեն bl տարցին

12 bcelr կամ փխ և

13 abcdeghlrw չիք տացեն

14 k մարդ h մարդոյն bcelr թագաւորազգի km թագաւորազն adgw թագաւորազ-նւոյ h թագաւորազնոյ adghw չիք որ bcer հոգոյ m հոգւոյն adghw չիք է h տայցէ

15—17 h կենդանութեան bcelr ձեռամբն adghmw սանձօք k սանձիւ adghkmw զինչ փխ զոր ինչ aghmw կարողութիւնն a եթե bcelr թէ bdk կենդանութեան bcelr չտացէ celr մահուն b մահուան b ընդանիքն adgw տայցեն

18—19 a գ փխ դ gkm պտուղք celr ժողովրդոց b ժողովրդեան (չիք ի) a իրիցո dw երիցս c իրիցու km երիցուն g իրիցու km կարգն w լինի cr թուանիկն որ է հարուստն ahw ցօրեն cr ցորեան գրիւն հարիւր խտիլնէ bcelr չիք և գ գրիւ գարի w թաս v երեք օրինակ քաս bcelr գհացոյդ km գհացիդ d հայոց v երկու օրինակ հայոց h հացո

զկէսն տացէ, և գինի որչափ և կարող է։ Իսկ որոյ վար և այգի ոչ է, մի՛ առցեն, և որ ոք աւելի քան զայս տացէ սակս հոգւոյն, բարի առնէ, որպէս Պաւղոս ասէ. «Որ առատութեամբ սերմանէ, առատութեամբ հնձեսցէ»։ Եւոյր ոչխարք են, ի տանէ ոչխար մի և Գ գզաթ բուրդ և մի պանիր և ոյր ձիք ի տան իցեն, մին յովանակ, և ոյր պախրէք իցեն, որթ մի։

ե. Եթէ ազատ է, եթէ շինական և եթէ այլ ոք յաշխարհականաց ի տարւոջն զպատարագն մի խափանեսցէ, այս ինքն՝ զմեռելոց յիշատակն, որպէս և կարողն է. և անմասն մի՛ արասցեն զմեռեալսն ի վաստակոց իւրեանց. և մեռեալ մարդոյն եթէ ձի է՝ մի ձի, զոր և կամի, և եթէ արջառ է՝ մի արջառ, զոր և կամի, յեկեղեցին տայցէ։

զ. Վանաց երէց, կամ վանական ոք եթէ ի վանացն գայթանք առնէ, և ի վերայ յայտ լինի, անարգեսցեն զնա և ի տեղւոյն ի բաց հանցեն, և զխոստակն յեկեղեցի կալցին։

է. Եթէ վանաց երիցունք բազումք են, և ժողովուրդք սակաւք և այլ վանաց ժողովուրդք բազումք են և երիցունք սակաւք, ի բազում ժողովրդենէն առցեն և տացեն վանացն, որոյ երիցունքն շատ են։

ը. Քրիստոնեայ մարդ, որ կռուի և արիւն հեղու, տարցի առաջի եպիսկոպոսին և ըստ օրինացն պատուհաս արասցեն։

թ. Երէց, որ զշէն մեծ պահէ, զայլ շէն մի՛ պահեսցէ. և որ մօտ երկու ագարակք են, մի երէց պահեսցէ, և այնչափ հովուեսցէ երէցն, որչափ առաջնորդել կարասցէ։

---

1 km *կէսն* b *կէսդ* adgw *տայցէ* l *կարօղ* km *կարողն* gkm *իցէ* a *իսկ որ որոյ* v 3 օրինակ h *իսկ որ որո* abcdhrw *չէ* փխ *ոչ է*

2 d *առնիցեն* gkm *իսկ այնք որք* փխ *և որ ոք* adgh *տայցեն* km *տացեն* g *հոգ-ւոց* c *հոգոց* h *ոգւոյ* bcelr *բարիս* gkm *առնեն*

3 b *ասէ պօղօս* d *պողօս* cgklmw *պօղոս* bcel *և հնձեսցէ*

4—5 bcelr *որոյ* փխ *ոյր* aghkmw *ոչխար է* փխ *ոչխարք են* d չիք *ոչխար* abcdehlrw չիք *ի տանէ* km *ի տան ոչխար մի* a *երէք* acdhr *բուրթ* g *մէկ* km *մեկ* abcdeghlrw չիք *և ոյր ձիք… որթ մի*

6 bceklmr չիք *է* a *եթե*[2] h *թէ* b *շինականք* km *և թէ* a *եթե*

7 bcer *տարոջն* d *խափանեսցէ* ag *զմեռելոյ* bcelr *յիշատակ*

8 bl *կարօղ* cer *կարող* c *զըմեռեալս* d *զմեռեալն* h *զմեռելոյ յիշատակ*

9—10 bcelr *թէ ձի է* cer *զոր կամի* gkm *կամիցի* km *և թէ* bcelr *յեկեղեցի տայցէ և եթէ արջառ է նոյնպէս արասցէ* gkm *կամիցի* a *յեկեղէցին* g *ի յեկեղեցին* km *տացէ*

11 abceglr *էրէց* d *երեց* a *եթե* bcelr չիք *ի* adhw *կայտակ ոք* br *կայտաք* l *կայ-տառք* ce *կայտք* v 2 օրինակ *խայտակ ոք մին՝ կատակ ոք* d *առնէր*

12 d *յայտնի* bl *լիցի* adhw չիք *զնա* d չիք *և*[2] bcer *տեղոյն* h չիք *և ի տեղւոյն… հանցեն* bgklm *արասցեն* փխ *հանցեն*

13 bcemr *խոստակն* adhw *զխոստակըն* a *յեկեղէցի* dkw *յեկեղեցին* abcdegkmrw *կալցեն*

14 a *եթե* cer չիք *և*[1] adghkmw *բազում* cw *ժողովուրդ* adghkmw *սակաւ*

15 agkmw *բազում* bcelr *էրէցք* adg *իրիցունք* h *ժողովուրդ բազում* km *սակաւ*

16 c *առցէն* dhw *տայցեն* cr *որ* dgkm *այնմ* փխ *վանացն* ahw չիք *վանացն* a *որ իրիցունքն* h *որ* l *շատք*

17—18 ac *քրիստոնեա* b *քրիստոնէ* abcdeghkmrw *տարցեն* l *տարցին* ուղղում ենք *տարցի* a *էպիսկոպոսին* b *օրինաց* bceklmr *պատուհասեսցեն*

19 bgl *էրէց* d *երեց* gkm *պահեսցէ* abcdehlrw *այլ մի պահեսցէ*

20 km *զմի երէց* bcegl *էրէց* d *երեց* h *ագարակ* km *պահեսցեն* a *հովեսցէ* bceglr *էրեցն* d *երեցն*

21 ah *առաջնորդեալն* gkm *կարիցէ*

Ժ. Այր զերրորդ ազգի կին մի՛ արասցէ և զեղբօր կին մի՛ արասցէ։

ԺԱ. Եւ որ զկին թողու առանց պատճառանաց և առանց պսակի կին առնէ, և՛ որ անօրէն և մարդասպան է, և՛ կամ զգէտս հարցանէ, զայնպիսին կապեալ ի դուռն արքունի տարցին, և դառն մահ ի վերայ դիցեն։

ԺԲ. Եւ այնք, որ կոծ դնեն, զտանուտէրն և զգուսանսն, կապեսցեն և ի դուռն արքունի տարցին և պատուհաս ի վերայ դիցեն, և ընտանիքն զհետ արտասուել մի՛ իշխեսցեն։

ԺԳ. Որ զմեռելոտի ուտէ, որ և ի քառասներորդսն միս ուտէ և որ ի կիւրակէի գործ ինչ գործէ և յեկեղեցի չերթայ, երէցն պատուհաս արասցէ ժողովրդեամբն հանդերձ։

ԺԴ. Եւ որ ի չորեքշաբթի և յուրբաթի միս ուտէ յառաջ քան զաղուհացսն, մի շաբաթ պահեսցէ. և եթէ երիցուն առաջի ոք գայ և վկայէ վասն մարդոյն, թէ չէ այդպէս, աւագն շինոյն կալցի զմարդոյն եզն մի և յերէցն տացէ։

ԺԵ. Եթէ աշխարհական ոք ի վերայ երիցու կամ սարկաւագի բամբասանս դնիցէ, և նոքա խոստովանեսցին, եթէ այդպէս իցէ, եպիսկոպոսն դնիցէ ի վերայ նոցա կարգ, և յանապատի ապաշխարեսցեն։ Ապա եթէ ոչ խոստովանեսցին ճշմարտութեամբ, և զոր այլքն ասեն ճշմարտութեամբ և ի յայտ գայ, որպէս ի կանոնսն է գրեալ, պատուհաս դիցեն և ի բաց հալածեսցեն ի շինէն. և եթէ մեղքն չեն յայտ, պատարագ հրամայեսցեն մատուցանել քահանային, և այն երդումն լիցի նմա։

---

1 bl մի արասցէ կին

2—4 bcelr չիք առանց պատճառանաց bceklmr և որ առանց cer կին պահէ l կին առնու g անօրէն է և որ dl չիք և[2] (տ. 3) b և որ փխ և կամ k չիք և[3] (տ. 3) c զգետս ac զայնպիսին bcdeghkmrw տարցեն b դիցեն ի վերայ

5 l որք adhw չիք և[2] bcelr զգուսանն d զկուսանս adw զգուսանս

6 adhw չիք տարցին bcegkm տարցեն

7 d իշխեսցին

8 adghmw քառասներորդն abceghl չիք որ ի dw չիք որ

9 a կիրակեի b կիրակի cegkmr գործեսցէ bcer չերթա g ոչ երթիցէ km յեկեղեցին ոչ երթիցէ h եկեղեցի bceglmr էրէցն d երեցն

10 bcelr հանդերձ ժողովրդեամբն

11 abcdegl չիք ի ce չորէքշաբաթու blr չորեքշաբաթու abcdehlrw կամ փխ և[2] g յուրբաթու bcel ուրբաթու adh ուրբաթի

12 km շաբաթ մի a եթե km առաջի երիցուն (g իրիցուն) a գա a վկաէ

13 a թե bcelr թէ ոչ է d առաջի շինոյ km աւագ շինին g շինին abcdeghklmrw կալցէ ուղղում ենք կալցի abcdehlrw չիք զմարդոյն l էզն

14 d երեցն cr էրէցն l յերէցէ beg յէրէցն h երէցն adghw տայցէ

15—17 a եթե d ոք իցէ որ երիցու adhmw չիք ի վերայ bcegklr յերիցու a երիցոյ h երեցւոյ bcegklr ի սարկաւագի վերայ (bce վերա) g զբամբասանս gk դիցէ a եթե bcdegklmr թէ abcdehklmw է փխ իցէ a էպիսկոպոսն gkms դիցէ bcelr չիք ի վերայ նոցա adhw չիք նոցա h յապաշխարեսցեն

18—19 a եթե bcdelr թէ d չիք և զոր... ճշմարտութեամբ gkm այլք cklmr չիք և (տ. 19) ah չիք ի[1] gkm յայտնի gklm լիցի փխ գայ bcr լինի b կանոն km գրեալ է

20—21 bcelr շինոյն gk ապա փխ և[3] abcdehrw չէ gkm հրամայեսցեն քահանային զպատարագ մատուցանել adghmw չիք և այն... լիցի նմա bcelr և երդումն այն լիցի նմա

ժզ. Եւ եթէ ընկերք իւր և աշակերտք մեղս ի վերայ դնիցեն երիցուն և ինքեանք հաւատարիմ են, երէցն առաջի սեղանոյն կացցէ, և ամբաստանողք ժողովրդեանն առաջի ի բեմէն ի վայր առցեն և ի շինէն արտաքս հանցեն։ Ապա եթէ ընկերք և աշակերտքն քինով լինին, և ժողովուրդքն գիտէին, եթէ յառաջ խռով էին, քահանայն պատարագ մատուցէ, և ժողովուրդն անխծիւք ի բաց հալածեսցեն։ Եւ թէ խոստովանին, թէ սուտ ասացաք, ապաշխարութիւն ի վերայ դիցեն և ի վանաց մի հանցեն. իսկ եթէ յետ այնր վնաս ինչ գործեսցեն, կանոնօք դատեսցին։

ժէ. Դարձեալ՝ եպիսկոպոսունք և երիցունք զազատ արանց առաջի արքայի եղեն տրտունջ, եթէ ի շինի երկուս կամ երիս եկեղեցիս առնեն վանս։ Եւ արքայի առաջի ազատ մարդիկ պայմանեցին, և՛ արքայի, և՛ եպիսկոպոսաց, և՛ ազատաց այսպէս հաճոյ թուեցաւ, եթէ զարարեալ եկեղեցիսն թողցեն և զպտուղ և զհաս եկեղեցւոյ ի վսամ եկեղեցին տացեն։

ժը. Եւ որ տասնորդս տան ազատ մարդիկ, զկէսն ի բուն եկեղեցին տացեն, և զկէսն յիւրեանց եկեղեցին։

ժթ. Կիրակէին տէր և ծառայ ի վսամ եկեղեցին երթիցեն յաղօթս և զյիշատակ յեկեղեցին արասցեն. այլ անաշխարհիկն զհոգեցատուրն յեկեղեցին տացէ։

ի. Ազատ արանց, որչափ իւրեանց դաստակերտքն իցեն, զերէց առանց

---

1 km չիք ե[1] a եթե adhw չիք իւր և աշակերտք bceglr աշակերտքն d չիք ի վերայ ahkmw դնեն g իրիցուն a յերիցուն

2–6 gl հաւատարիմք dh երեցն bceglr էրէցն a սեղանւոյն adghw կայցէ h ամբաստանողքն dgl ամբաստանօղքն ըստ Նոր Ջուղայի կանոնագրքի՝ ամբաստանողք km առաջի ժողովրդեանն d բեմին bcegklmr շինոյն gm յարտաքս abcdehlrw չիք ընկերք և km աշակերտք gm քինու b լինէին km ժողովուրդք adhw թէ k յառաջն a եին dl քահանայքն bcelr պատարագս k մատուսցէ gh մատուցանէ պատարագ (g պատարագն) bcelr աշակերտք km ժողովուրդք bcelr զժողովուրդքն bl հալածեսցին a թե bcelr ապաթէ gkm ապա եթէ

7 h ապաշխարանք a թե bgk եթէ bcelr վանացն

8 a եթե d թէ w յետ այնորիկ abcdehl այն abcdelw չիք ինչ d գործեսցին bpel[r] կանոնովք դատեսցեն gkm կանոնիւք

9 km չիք զարձեալ a էպիսկոպոսունք

10 a եթեbcelr շինին km զերկուս կամ զերիս a եկեղէցիս bcel չիք եկեղեցիս

11 gkm առաջի արքայի (g արքային) bcelr պայմանեցին ազատ մարդիկք (bl մարդիկ) dg մարդիկք abd պայմանեսցին h պայմանեսցեն b արքաի

12 a էպիսկոպոսաց a եթե bcegklmr թէ b զարարել d զարարեալսն

13 a եկեղէցիսն cr եկեղեցիս d եկեղեցին a եկեղէցւոյ bcelr եկեղեցոյ dv վասն ամենայն եկեղեցւոյն adgw վսամ եկեղեցւոյն

14 adghw տայցեն

15 l որք adhw տասանորդ ստանայ g մարդիկք b չիք ի

16 abcdeghlrw տայցեն b իւրեանց adw իւրեանց եկեղեցւոյն տայցեն h իւրեանց

17 b կիրակէիւն ag կիրակէին dw կիւրակէին w տէրն և ծառայն adh ծառայն b ծառա abcdeglw չիք ի a յեկեղէցին

18–19 gkm զյիշատակս bh եկեղեցին cegkmr տարցեն փխ արասցեն bl տարցին a այղ d աշխարհական ah զհոգեցատուրն w զհոգեաց տուրն a յեկեղէցին bh եկեղեցին ahw տայցէ g տայցեն

20 m արք ազատք bcelr չիք իւրեանց bcelmr դաստակերտք acr զէրէց d զերեց h երեց

եպիսկոպոսին մի՛ իշխեսցեն հանել և առնել. մի՛ եպիսկոպոսն իշխեսցէ հանել առանց նոցա և առնել։ Եւ երիցուն եթէ յազատէ, կա՛մ ի ժողովըրդականէ վտանգ լինիցի, առանց եպիսկոպոսին գնալ մի՛ իշխեսցէ։

իա. Եւ ազատ մարդ ոք յիւր եկեղեցւոջ թէ սեղան կանգնէ, կա՛մ նշխարս ինչ բերէ, կա՛մ պատարագ առնէ, եպիսկոպոսին հրամանաւ արասցէ, որչափ և իւր կարողութիւն իցէ։ Եւ որ զայս հրամանաւ առնէ և կատարէ, օրհնեալ լիցի. և որ ոչն առնէ, հեռի եղիցի յեկեղեցւոյն. և ապա ըստ կարի տուգանս բերցէ առաջի եպիսկոպոսին։ Եւ յետ այնր որչափ տուգանս տայցէ մարդն, որ ի կանոնսն գրեալն է, ընդ օրհնութեամբ արասցեն։

իբ. Զայս պայման արարին եպիսկոպոսունք, և՛ քահանայք, և՛ ազատ մարդիկ առաջի արքայի։ Եթէ ի մեր եպիսկոպոսաց, և՛ յերիցանց, և՛ յեկեղեցւոյ բերանոյ օրհնեալ լիցի թագաւորն թագուհեաւն և զաւակօքն հանդերձ, և ամենայն աշխարհաւս հանդերձ, որք յայս ժողովս են, օրհնեալ եղիցին։ Եւ զայս հրաման մատանեցին Մուծիկ՝ արքայի հրամանատար, Միրհօրիկ՝ հազարապետ, ազգապետք՝ Մարութ, Տիրազդ, Սպարակոս, Շամա, Բակուր, Առատան, Արշէս, Վարդան քաջ, Գարդմանայ տէր, Խուրս, Գերմանոսան, Խոսկէն, Փիրոզ նահապետ և ամենայն ազաւք Աղուանից։ Եւ վասն առաւել հաստատութեան գրոյս Վաչագանայ՝ Աղուանից արքայի մատանին եդաւ ի վերայ։

1—3 bcelr *այլ եպիսկոպոսն իշխեսցէ առանց նոցա հանել և առնել* ahw չիք *և մի... նոցա* d չիք *մի եպիսկոպոսն... և առնել* km *առանց նոցա հանել* bcelr *երիցոյն* d *երիցունքն* aghw *երիցունք* h *ազատք է* adghw *ժողովրդենէն* bdlm *ժողովրդենէ* w *լիցի* d *լիցին* bcel *լինի* a *էպիսկոպոսին* dw *իշխեսցեն* bl *մի իշխեսցէ գնալ*

4 k չիք *և*[1] ah *մարդոյ* փխ *մարդ ոք* dkmw չիք *ոք* h *իւր* a *եկեղէցւոջ* c *եկեղեւցոջ* l *եկեղեցւոջն* bceklmr *եթէ*

5 bcelr չիք *ինչ* a *էպիսկոպոսին*

6 bkm չիք *և* l *կարօղութիւն է* c *հըրամանաւ* h *հրամաւն* bceglr *հրաման* km *հրամանս* ah *հրամանով*

7 bgkm *եղիցի* ah *չառնեն* w *չառնէն* d *չառնէ* cer *և հեռի* adh *եղիցին* bcelr *լիցի* cer *յեկեղեցոյ* h *եկեղեցւոյ*

8 m *կարին* abcehlr *տուգան* a *էպիսկոպոսին* ah *այն*

9 bcelr *տուգանն* km *տացէ* dgkm *մարդն այն* d չիք *ի* b *կանօնսն գրեալ է* d *կանոն* km *կանոնս* kl *գրեալ է*

10 բոլորը *արասցէ* փոխեցինք ըստ Նոր Ջուղայի կանոնագրքի

11 bh *այս* a *էպիսկոպոսունք* m *եպիսկոպոսունքն* k *եպիսկոպոսքն*

12 cdgr *մարդիկք* gkm *արքային* a *եթե* k *թէ* b չիք *ի* a *էպիսկոպոսաց* cer *և քահանայից երիցանց* h *երիցանց*

13—14 achr *յեկեղեցոյ* bcklmr *եղիցի* փխ *լիցի* cer *թագուհիւն* ahlw *թագուհւովն* b *թագուհովն* abhlw *զաւակովն* dhw չիք *և... հանդերձ* km *յամենայն աշխարհէս* a *աշխարհովս* bcelr *որ* h *այս հրամանեցին* km *աստ ժողովեալս են* փխ *յայս ժողովս են* d *ժողովն*

15 km *հրամանս* d *մատնահարեցին* adhw *Մուծին* b *արքաի* dg *արքայ*

16—17 adghw *Միրհարիկ* d *հարազատ* փխ *հազարապետ* agh *ասկապետ* dw *ազգապետ* bcelr չիք *ազգապետք* w *Մարու* dv *Մարուք* a *Տիրազտ* g *Տիրոզգ* km *Տիրազգ* abcdel *Սպրակոս* adhw *Զամա* ըստ Նոր Ջուղայի կանոնագրքի *Շամայ* bcelr *Բկուր* abcdeghirw *Ոստան* dgkmw *Արշես* cr *Արջէս* cr *Քարդմանա* bg *Գարդմանա*

18 abcdelrw *Բերմուսան* h *Բերմուսայն* km *Խոսգեան* adhw *Փիւրոզ*

19—20 adhw *Աղուանից արքայի մատանիս եդին ի վերայ նորա* (a չիք *նորա*) cer *Վաչագանա* k *Վաչականայ* km *արքային Աղուանից* bcelr *արքայիս մատանիս*

ԳԼՈՒԽ ԻԷ

Յաղագս սրբոյն Մեսրոպայ եւ ընկերաց նորին պատմութիւն փիլասանաբար

Եւ եղև յետ վկայութեանն Գրիգորիսի՝ Աղուանից կաթողիկոսի, բարբարոսական ազգք կողմանցն արևելից վերստին ի դիւցախելար կռամոլութիւնս կործանեցան. և բազում ուխտս ատրուշանաց կատարելով յարուցին հալածանս ի վերայ քրիստոնէից։ Մի ոմն ի նախնեղևլոցն վարդապետաց, որ ի հոգւոյն սրբոյ խնամոցն նշանագիր երից ազգացն առնէր՝ Հայոց, Աղուանից և Վրաց. նա այնուհետև և ի սուրբն երթայր յերուսաղէմ մատուցանել ուխտադրութիւն։ Անտի դարձեալ աշակերտօքն, ընդ ինքեան ունելով զխաչն արծաթեղէն՝ ոսկեխաղաց տեսակաւ, յորում ի տէրունեան խաչէն էր մասնաւորեալ։ Անցանելով ընդ Հայաստան՝ ճանապարհորդէ հասանել ի սահմանս արևելից՝ ի գաւառն Ուտիական։ Եւ մտեալ բնակէին ի ճախճախուտ տեղիս և ի լօռաբոյս մօրսն՝ առ տեղեաւն, որում Գիսն կոչեն։ Եւ յայնժամ նորոգեալ զեկեղեցւոյ հաստատէ զհաւատս։ Եւ ձգէր զքարոզութիւն աւետարանին յաշխարհն Ուտիացւոց և յԱղուանս, և՛ Լփինս, և՛ ի Կասպս, և՛ մինչև ի դուռն Չորայ. և զայլազգի ազգսն, զոր գերութեամբն էր ածեալ Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ և նստուցեալ զմեծ լերամբն Կաւկասու, զԳարգարսն և զԿամիճիկ Հեփթաղսն դարձուցեալ ի

---

1 abcehlrw չիք *դլուխ*

2 a *մեսրոպա* cr *մեսրովպա* b *մեսրովրա* d *մեսրովրայ* m *մեսրովպայ* adghkmw *նորա*

4 d *վկայութեան* bcelr *որ աղուանից եղև կաթուղիկոս* k *կաթուղիկոսի*

5 l *ազգի* abcdeghmrw *ազգ* d չիք *վերստին* b չիք *ի* a *վերըստին* a *աղէքսանդրի* km *դիւցախելառ* d *դիւցախլար*

6 adghw *ուխտ*

7—8 d *քրիստօնէից* adgkmw *նախնեղելոց* h *նախնելեոց* b *վարդապետացն* cer *հոգոյն* bcelr չիք *սրբոյ* km *ազգաց*

9 km *և* փխ *նա* bcelrw չիք *և*² bcelr *երթայր սուրբն յերուսաղէմ* a *յէրուսաղէմ* h *երուսաղէմ*

10 bcelr *հատուցանել* d *մատուցեալ* bcelr *ուխտադրութիւնս* cr *անդի* bcelr *աշակերտօքն դարձեալ* g *ինքեամբ*

11 cr *արծաթեղեն* abcegr *ոսկէխաղաց* dw *ոսկի խաղաց* adghw *տեսակով* h *որում* c *տէրունական*

12 adghw *ճանապարհէ* km *ճանապարհ առնէ*

13—14 b *յարևելից* ah *ուտիական* g *օտիական* bl *բանակէին* k *բնակէր* a *ճաղճախուտ* km *ջաղճաղուտ* bcelr չիք *տեղիս* agh չիք *ի*² km *մօրս* d *մօրնս* c *մայրիսն* agh չիք *առ* a *տեղւովն* bcdel *տեղովն*

15 d *կոչէին* km չիք *յայն ժամ* c *զեկեղեցի* h *եկեղեցւոյ* bcelr *հաստատէր հաւատս* km *հաւատս հաստատէր*

16 ad *քարոզութուն* a *աւտիացւոց* gh *օտիացւոց* b *ուտիացոց*

17 dw *փլինս* ըստ v-ի չորս օրինակ *փլինս* bcelr *կազբս* adghkmw չիք *մինչև* ah *չողա* cer *չորա* dgw *չողայ* bcelr *գայլազան* km *յայլազգի* h *զառազգի* gkm *ազգիսն* km *զորս*

18 d *գերութեամբ* bc *մակեդոնացւոց* d *մակեդովնացւոյ*

19 bceklmr *կովկասու* g *կօվկասու* agkm *զգարգարսն* bcel *զգառգառսն* ag *կամիճիկ* l *զզամբեճիկ* bcer *զկամբիճիկ* d *կամիջիկ* ach *հեփաղասն* d *հեփաղսն* bcr *հեթփաղսն*

հաւատս՝ զկարգ աստուածպաշտութեան ուսուցանէր, զոր ի վաղնջուց ուսեալն՝ էին մոռացեալ։

Բոլորովին քարոզ և առաքեալ խուժադուժ Սարոստանեացն լինելով՝ ըստ նոցին բարբառոյ դպրութեան առնէր զնոսա ծանօթս։ Եւ անտի դարձեալ՝ ի Մօրսն երթեալ բնակէին՝ ղօղեալ ի սպառնալեացն դժնդակ իշխանացն. և անտի անտառ, ծածուկ լեալ օր ըստ օրէ հաստատէր զեկեղեցիսն Աստուծոյ։

Եւ անդէն ոգի մոլորութեան գրգռէր զմիտս գազանացեալ բռնակալացն. զայրագնեալ նոցա փոյթ յանձին կալեալ սպանանել զնոսա։ Իսկ երանելւոյն Մաշտոցի ի հոգւոյն սրբոյ ազդեալ՝ փութացեալ փորէր փոս մի ըստ պիտոյից գործոյն և զաստուածային առեալ զանձ, որ է խաչն տէրունական, եդեալ ի տապանի՝ ծածկէր ի գետնափոր կայենի։

Եւ այնուհետև հաւատարիմ և զուգակրօն աշակերտօքն միաբան յաղօթս և ի խնդրուածս ապաւինեալ՝ միմեանց կամաւ յերկուս բաժանէին ջոկս։ Կէսն ի կոյս կողմանց գաւառացն ելանել խորհէին. կիսոցն բազում աշխարհս հատեալ անցեալ քարոզէին հաւատս։ Բայց մնացեալ դասն ի տեղւոջ կայենի խաչին՝ յետ սակաւ ինչ աւուրց զմարտիրոսական առնուին զպսակ։ Յորոց նահատակութեանցն տեղւոջ նշանք լուսեղէնք և հրաշալի սքանչելիք երևեալ. զոր տեսեալ բազում անհաւատիցն, և ուսեալ, թէ մեծին Աստուծոյ է այն նշանն, հաւատային միաբան և մկրտէին առ հասարակ։

Իսկ մի ոմն ի նորահաւատիցն, որ բազում անգամ տեսեալ էր զնը-

---

1 adgh *հաւատ* a *վաղընջուց* h *վաղնջուց*

2 dw *ուսեալ* bcel *նոցա ուսեալ* a *եին* bcelr չիք *էին* km *և մոռացեալ* h *ի հաւատ աստուածպաշտութեան* կրկնված է (տ. 1)

3 km *և բոլորովին* d *առաքեալն* cr *խուժադուժ* km *սարոստանեացն* bcel *սարոստայնեաց* agh *սարոստայնեացն*

4 cr *առնել* l *առնէ* b *անգի*

5–6 bcelr *բանակէին* km *բնակէր* bceklmr *սպառնալեաց* bcr *դժընդակ* g *իշխանաց* cer *անդ անծածուկ օրնօրէ* b *անտիանան ծածուկ լեալ օրստօրէ* km *անդ յանտառն ծածկեալ օր ըստ օրէ* a *ավրստավրէ* bcelr *զեկեղեցիս*

8 km չիք *և* l *անտէն* h *անտի* cr *յոգի* b *հոգի* d *գրգռեր* bcel *գրգռեալ*

9 h *զայրագնացեալ* km *և փոյթ* bd *անձին* gk չիք *յանձին* km *ի սպանանել* d *սպանանիլ* km *զնա*

10 abceklr *երանելոյն* cer *մեսրոպայ* l *մաշթոցի* bcer *հոգոյն*

11 adgh *պիտուց* k *զաստուածայինն* w *զանձն* bcelr *էր*

12 dkm *տէրուեան* a *ծածէր ի գետափոր* h *գետափոր* բոլոր ձեռագրերը բացի ah-ից *կայանի* d *կայեանի* km *կայանին*

13–14 km *աշակերտքն* g *ի յաղօթս* bcelr *բաժանեալ*

15–17 km *կէսքն* d *անցեալ կէսն* adghw *ի կէս* փխ *ի կոյս* km չիք *ի կոյս* gkm *ելեալ* d *կիսոյն* gklm *և կիսոցն* adh *բազմաշխարհս* bcel *ի բազում* m չիք *հաւատս... աւուրց* k *զհաւատս* cr *մնացօղնն* bc *մնացօղն* l *մնացօղ* cr չիք *դասն* l *արքն* փխ *դասն* bcdel *տեղւոջն* (br *տեղոջն*) բոլոր ձեռագրերը բացի adh-ից *կայանի* l *աւուր* h *աւուց* ac *զմարտիւրոսական* glr *զմարտիրոսականն*· km *առնոյր*

18 abcdegblrw *պսակ* bceklmr *նահատակութեանց* beer *տեղոջ* m *ի տեղւոջ* cr *լուսեղենք*

19 h *երևեալք* km *անհաւատից*

20 bcelr *եթէ* dkmw *նշան* bcelr *հաւատացին* b չիք *միաբան*

22 km *նորահաւատից* h *նորահաւատիցն մի ոմն*

շանն զայն, ի վերայ գետնափոր կայենի խաչին շինէ մատուռն մի հողեղէն չորեքկուսի և տապան տախտակամած արարեալ՝ ամփոփէր զնշխարս նոցա ի տապանի անդ և ամ յամէ ուխտաւորեալ կատարէր զյիշատակս նոցա։ Եւ յոլովիցն լինէր բժշկութիւն ի տեղւոջն, յորս հաստատեալ նուաճեցան հաւատացեալքն։ Եւ նախ անդ եղեալ հիմունս՝ հաստատէին եկեղեցի Աստուծոյ ի կայարանի խաչին, զոր Հին եկեղեցի տեղւոյն անուանէին, որում Գիսն կոչեն։ Այլ և յետ բազում ժամանակաց վեհազգի ումն իշխան Վարազ Փերոժ անուն՝ յԱռանշահիկ տոհմէ, կամեցաւ նորոգել զհին եկեղեցին, և ոչ կարէր քակել զաղիւսաշար պոյր զմբեթին, սակս զի բնակեալ էր անդ խաչն տէրունական և նշխարք վկայիցն։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ

Շարագրած յաղագս աշակերտացն սրբոյն Մաշտոցի ընդ ներգոյս զրուցատրաքար

Յետ սրբոյն Մաշտոցի սուղ ինչ անցեալ ժամանակ նորին աշակերտեալքն, որ ի կողմանս գաւառացն Աղուանից, գումարեալք ի մի վայր, յազգմանէ սուրբ հոգւոյն խորհրդազգածք լինելով՝ փութային հասանել գործոց բարեաց։ «Զի՞նչ մեք արասցուք, ասեն, զի որ մերոյ լուսաւորութեանն էր առիթ, ննջեաց ի Քրիստոս։ Եւ ահա ի նմանէ մնացեալք եմք որբք, եկայք, եղբարք, յաստուածայինն երթիցուք ի քաղաքն Երուսաղէմ. և ի նոցանէ խնդրեսցուք մեզ առաջնորդս. զի բնական լուսաւորութեան

1—2 բոլոր ձեռագրերը *կայանի* ուղղում ենք *կայենի* ah *մատուրն* d *մատուր* cr *հողեղեն* chr *չորէքկուսի* bcelr չիք *տապան* h *տախտակամած տապլան* a *անփոփէր*

3 l *անտ* g *յամ յամէ*

4 bceklmrw *յոլովից* bcer *տեղոջն*

5 l *անտ* b *ելեալ* փխ *եղեալ* b *հաստատեն*

6 dkm *զեկեղեցի* bcelr *կայարանս* d *կայր ատանի* celr *եկեղեցւոյն* b *եկեղեցոյն* d *եկեղեցին* h *եկեղեցւոյ* bcelr չիք *տեղւոյն*

7 d *գինսն* b չիք *և*

8—9 d *վարէզ* b *զփերոժ* d *փէրոժ* km *պերոժ* g *յանուն* bcelr *յառանշահիկն* d *յանաշխարհի* adghkmw *կամեցեալ* ad *նորոգեալ* m չիք *և* (տ. 9) bcelr *քակտել* cer *բուրղն* l *բուրքն* b *բուրջն* ce *բերթին* blr *բերդին* gh *զմբէթին*

10 ḱm չիք *սակս* l *անտ* d *տէրունեան* d *վկայից*

11 abcehlrw չիք *գլուխ*

2 d *շարագրաց* k *աշակերտաց* abcdeghlrw չիք *սրբոյն*

13 dw *ներգրոյս* v 2 օրինակ *ներքոյս* a *զրոյցատրաքար*

14 adghw *ժամանակս*

15 bcegklr *որք*

16 gk *խորհրդազգացք* m *և խորհրդազգեաց* hl *հասանիլ*

17—18 gkm *մեր* bdw *լուսաւորութեան* ab *առիթն* adghw *նմանէն* bcelr *մնացաք* d *մնացեալքն* abcpeghlrw չիք *եմք*

19 g *որբքս* abcdehlrw *որբս* d *եղբար* h *եղբայրք* km *յաստուածային ի քաղաքն երուսաղէմ երթիցուք* h *աստուածայինն* g *ի քաղաքն երուսաղէմ երթիցուք* a *էրուսաղէմ*

20 bcelr *նոցունց* adghw *նոցանէն* dkm *առաջնորդ* w *բանական* adg *լուսաւորութիւն* bcelr *լուսաւորութեանն*

երկրիս արևելեայցս ի ձեռն սրբոյն Եղիշայի յՈրուսաղէմէ եկեալ ըս-կիզբն»։

Յայնժամ հանդերձեցան կազմեցան յերիս բաժանեալ գունդս՝ համբարձեալ ի կողմանցն Ազուանից յառաջ խաղային առ սահմանօքն Ասորեստանի. երթեալ հետևողաբար յՈրուսաղէմեան հասանէին քաղաք։ Եւ մտեալ յաստուածաբնակ եկեղեցին՝ երկիր պագանէին ամենակեցոյց փայտին կենացն։ Եւ հանդիպեցան հոգեզուարճ աստուածազարդ հայրապետին՝ տուեալ ողջոյն կղերց եկեղեցւոյն խոնարհամիտ համբուրիւ, ընկալեալ ի նոցանէ լինէին։ Եւ զջան քրտանցն Մաշտոցի բովանդակ պատմէին առաջի սրբոյ հայրապետին, եթէ զի՞նչ գունակ սքանչելիս առ բարբարոսականսն կատարեալ՝ լինէին ուղղութիւնք։ Զոր լսելով, նոցա մեծաւ խնդութեամբ ընկալեալ, բազում մեծարանս ցուցանէին խնամով։ Առնէին անդ աւուրս բազումս՝ յարելով յինքեանս արս երիս աստուածասէր քահանայս, որոց առաջինն՝ Աթանասիոս։ Զնոսա ողոքական բանիւք հաւանեցուցանէին գալ ընդ իւրեանս, զի յառաջնորդութիւն զնոսա վիճակեցուսցեն աշխարհին իւրեանց։ Եւ կատարեալ նոցա զերկրպագութեան ուխտ՝ երանաւէտ համբուրիւ ողջունէին զսրբոյ պատրիարքին ոտս։ Եւ նորին հրամանաւ յուղարկեալք անտի ոսկեղէն և արծաթեղէն սպասուք և բազում նշխարօք յամենայն սրբութեանցն Աստուծոյ. յարազուարճ ցնծութեամբ հրաժարեալք՝ քահանայիւքն հանդերձ ուղևորեալ գնային։ Եւ եկեալ հասանէին ի սուրբ պահս քառասներորդացն յեւթներորդ շաբաթու պասեքի զատկին ի խորախոխում անտառայար և ի մայրաստանիկ աշխարհն Արցախայ՝ գաւառն Մեծ Կուենից։ Եւ ի կիրճս ձա-

---

1 gkm արևելից abdhw արևելևայց cer արևելևայս bl ընդ ձեռն cer եղև km եղեալ է

3—5 h երիս bcelr ամբարձան km և համբարձեալ bcehjrw խաղացին km սահմանօք cer սահմանովքն ah ասորաստանի klm և երթեալ d յերուսաղէմէն bcel յերուսաղէմեանն w յերուսաղէմին a յէրուսաղէմեան d ի քաղաք

6 h աստուածաբնակ abceglrw եկեղեցիսն h յեկեղեցին bcelr և երկրպագէին km երկրպագանէին a պագանեին

7—8 bcelr հանդիպէին bcer հոգէզուարճ bcelr հայրապետին աստուածազարդ (bl և աստուածազարդ) gkm չիք կղերց b եկեղեցոյն h համբիւրիւ

9 l և ընկալեալք abcdeghrw ընկալեալք adghw նոցանէն a լինեին km քրտանց a բաւանդակ

10 a պատմեին abcdeglrw չիք սրբոյն a եթե bcelr թէ km սքանչելեօք abcdeghlrw սքանչելիք ուղղում ենք սքանչելիս

11 h կատարել abcdeghlrw չիք լինէին abcdeghlrw ուղղութիւնս bcelr զորս

12 bcelr ընկալեալ խնդութեամբ abcdegirw ցուցեալ h ցուցեալ

13—15 km և առնէին l անտ b զինքեանս d աստուածասէրս l ողոքական bcelr բանիւ bcelr ինքեանս cr առաջնորդութիւն d յառաջնորդութիւնս

16—17 gk յաշխարհին cr զերկրպագութեանն d զերկրպագութեամբ gk ուխտս cr ողջունիւ համբուրէին a ողջունեին acgklmr պատրիարգին b հայրապետին d պատարագին

18 w զոտս k ուղարկեալք g անդի cr ոսկեղեն և արծաթեղեն

19 abcdeghlrw սպասիւք bcelr նշխարովք d սրբութեանց

20 bcelr հանդերձ քահանայիւքն hkm քահանայիւք l ուղևորեալք km չիք ուղևորեալ

21—22 b գնացին bcelr քառասներորդացն a յեւթներորդ ce յեաւթներորդ b յեօթներաց d եօթներորդ l պասեկի c պասէքի a ձորախոխում w ձորախոխոջ d ձորախուխում gkm ձորախորխում v մի օրինակ ձորոխոխում մյուսն ձորախուծուծ h ձորախոխումն gw անտառայայրի d անտառայարի m անտառայայր k անտառայր adhw չիք և (տ. 22) gkm չիք և ի

23 w աշխարհին w արձախա abcehr արցախա bd կուենէից bcelr կիրճն

նապարհին երկաչոկեալ գունդն յերկուս բաժանելով նստէին գուպարս յայնմ տեղւոջ, որում Աստեղն կոչեն բլուր՝ ի հիւսիսոյ կողմանն. և գունդն երկրորդ յայնկոյս Տրտուական գետոյն, ի հարաւական կողմանն ի մայրոլորտ հովտի պուրակի բնակէին՝ Չղախն անուանեցելոյ։ Զի ուխտիւք խոստացեալ էին առ միմեանս կատարել ի տեղւոջն զամենասուրբ զատիկն։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

Դիմումն հիւսիսականացն յամենայն սահմանս Աղուանից, Հայոց եւ Վրաց. Եւ վկայութիւն աշակերտացն սրբոյն Մեսրոպայ

Ընդ այն ժամանակս ապա Թագաւորն Թոամոսրքեան իւրովք զօրօքն և Թոբելական գնդիւն գումարեալ՝ ժողովեաց զամենայն զօրս Հոնաց և անդ յայս կոյս Կուրական գետոյն՝ տարածեալ յՈւտիացւոց գաւառն։ Եւ ածեալ նստուցանէր զզակիշն իւր մերձ ի Խաղխաղն քաղաք։ Եւ անդէն արս երիս ընտրեալ զզակիշն իւր մերձ ի Խաղխաղն քաղաք։ Եւ անդէն և բովանդակեալ գումարէր ի ձեռս նոցա զմետասան զօրացն բազմութիւնս և հրամայէր յերիս առաջս առնել՝ ասպատակել ի վերայ աշխարհին Աղուանից, Հայոց և Վրաց։ Իսկ երրորդ մասն զօրուն հասեալ ի մուտ զատկին յԱրցախական գաւառն՝ տայր ասպատակ ի վերայ Մեծ Կուենից։

---

1 w երկջոկեալ b էրկաչոկեալ h երկուս cr գուքարս d գումարս

2 bcelr տեղոջն l տեղւոջն dw կոչէին ac հիւսւսոյ w կողման bcel կողմանէն km իսկ փխ և

3 d գունդ bcelr հարաւոյ l կողմանէն

4 w մայրոլորդ abcdeghlrw ովտի km հովտին d պարուկի km պուրակին h բուրակի bl բանակէին km բնակէր km չղախ d զչախն v 1 օրինակ զկախն մյուսն՝ զչախն kmw անուանելոյ

5 ad կատարեալ bcer տեղոջն

6 bcelr զատկի (b զատիկի) տօնն

7 abcehlrw չիք զկուխ

8 d զիպումն m հիւսխականաց a հիւսիւսականաց c հիւսիւսականացն

10 bcelr նահատակութիւն փխ վկայութիւն abcdehlrw չիք սրբոյն celr մեսրոպա b մեսրոբա d մեսրովբայ

11 km չիք ապա cer ժամանակն adghw ապա ժամանակս adgh Թագաւորին c ռոսմոսըքեան a իւրաւք dhw իւրօք cr զօրովքն km զօրօք

12—13 bcelr Թոբէլեան d Թօբէլական h Թոբեական gh գնտիւն b գումարեալք d հայոց (փխ հոնաց) և ասաց յայս կոյս կրիկական գնդոյն gklm էանց b յայն կոյս ah զուրական bcelr գետոյն կրիականի bcer յուտիացոց adkmw յուտեացւոց h յուտեցւոյ

14 h նստոցանէր km զզակիշ dh չիք ի adghkmw խաղխաղ bcel խաղաղն b քաղաքի l անտէն

15 bcelr չիք երիս b ընդրեալ h ընտրեաց bcelr զօրաւորս d առնէ d մեծին

15—17 a բաւանդակեալ c բովանդակ cer ձեռն d զմետազոն acegl մետազոն v մետազոն, մետալան, մետաղան h չիք զօրացն kmw բազմութիւն km չիք և (տ. 17) cr հրամաէր երիցս hl երիս d ասպատակեալ km և ասպատակել

18 cir երկրորդ kmw մուտս

19 dw յարձախական ac կուռննից b գունէից d կունէից

Զայն հէն համբաւու լուեալ Չղախական գնդին Երուսաղէմեան՝ զահի հարեալ մեծաւ երկիւղիւ։ Անճապարեալ է մի վայր ժողովէին զմասունսն նշխարացն ամենայն. և յերկուս ամփոփեալ արծաթեղէն կողովս ծածկէին յերկրի։

Եւ իսկոյն հասեալ օրհասականն այն գուժակիչ աղմուկ, նման ցօղացայտ անձրևի տարածեալ անճողոպրելի տարակուսանքն։ Դիմեալ որպէս զալիս ծովու՝ նախահաս յԱստեղն լինէին բլուր։ Նոցա անկասկած լինելով իրացն՝ յեղակարծ ժամու դիպէին անխնայ խոցոտման սրոյ առհասարակ։ Եւ զսպասսն ոսկւոյ և արծաթոյ աւար առեալ, ցիր և ցան զսրբութեանցն նշխարս ընդ բլուրն և վիժեալ ճապաղէին և զգլխաւորն քահանայից զերանելին Աթանաս անդրէն նահատակէին և զմնացեալսն գերի առեալ ի տեղւոջն բակարգել առնէին։

Բայց կին մի Թագուհի անուն՝ յՈւտի գաւառէ ի բնաշխարհիկ ազատաց, ի Բագնաց գեղջէ՝ մեծատուն յոյժ, որ նոյն ինքն ընդ երուսաղէմացիսն էր ցանկորդեալ։ Զնա տեսեալ զօրավարին Հոնաց ի մէջ գերելոցն, դիւայորդոր բղջախոհական ախտին յեղազեղեալ տոփէր ի նա, զի գեղեցիկ էր յոյժ։ Հրամայէր պահել զնա մեծաւ զգուշութեամբ՝ առնուլ ի կնութիւն իւր կամեցեալ։ Եւ ինքեանք զառօրեայ արշաւանսն վճարելով՝ ածին ժողովեցին զամենայն առ և աւար գաւառին և ընոցուն համագունդ եղբարսն։ Եւ զբազումս ի նոցանէ սպանանէին և զմնացեալսն գերի վա-

1 d հին b հեն h չիք հէն bcelr համբաւոյ aw լսեալ h լսել bcelr չղախարնակ v չխախական, պխաղական, սղախական bcelr զունդն d երուսաղէմի k երուսաղեմեան

2 b չիք երկիւղիւ a ժողովեին bceklmrw զմասունս

3—4 bcelr զամենայն h երկուս c զարծաթեղէն r արծաթեղեն br կողովս l կողովս ce կողովոս a ծածկեին d յերկրիս

5—6 d օրհասակայն agkmw գոյժաքոիչ dv զործակոիչ h գոյժակոիչն bcr ցօղայայտ h անճղոպրելի

7 bceklmr ալիք cer աստեղն b յայտեղէն a լինեին km լինէր agh յանկասկած

8 bcelr յանկարծ ժամուն h եղակարճ adghkm դիմէին փխ դիպէին bcer անխնա b սրոյն

9–10 bcelr զսպասն km զսպասս adghw սպասն bcelr ցան և ցիր m սրբութեանցն ոսկւոյ c ոսկոյ km չիք զսրբութեանցն ahghw չիք նշխարս adghkmw վիժան cer զգլխաւորսն adghkmw չիք զգլխաւորն... նահատակէին (տ. 11)

12 bcer տեղոջն

13 g յանուն b յուտիաց g յուտէ

14 d բագնայ

15 d ցակորդեալ k հոնայ a գէրելոցն

16 k դիւահորդոր a բղջախողական w յեղյեղեալ d յեղայեղեալ agw փոփէր d տրտէր abcdeghlrw նմա

17 b հրամաէր a պահեալ b առնել w չիք ի

18 abdhl ի կնութեան իւրում (bl իւր) w կնութեան g իւրում abcer զառօրեա արշաւան

19 b առաւար km և զնոյն իսկ փխ և զնոցուն

20 abdghklmw չիք և[1] d զբազում adghw նոցանէն

րէին՝ ածելով յԱստեղն բլուր։ Եւ ի մէջ գերելոցն ունէին զերկուս քահանայսն՝ ընկերս Աթանասիոսի վկային։ Քանզի մեծ զօրավարն Հոնաց անդէն բանակեալ կայր իւրովն զօրօք զայն գիշեր։ Եւ ընդ երեկս աւուրն սպահապետ գնդին Թոբելեան հրամայէր ածել զերանելի Թագուհին, զի կատարեսցէ ընդ նմա զկամս վաւաշոտութեանն իւրոյ։ Իսկ նա վառեալ զինու զօրութեամբ տեառն՝ այպանէր զնա, չանսայր, չհաւանէր, ծաղր իսկ առնէր զլկտի բարբարոսովն. «Քաւ լիցի ինձ, ասէ, տալ զզգաստութիւն պարկեշտութեան իմոյ շանազգի և խոզաբարոյ հեթանոսաց, կամ եթէ յերկիւղէ տանջանաց ինչ զանգիտել մինչև ի մահ, և փոխանակել զոչ ինչ կեանս ընդ այնմ, որ ոչն անցանէ»։ Եւ համբարձեալ զձեռս իւր առ Աստուած՝ բարբառէր ասելով. «Տէր տերանց և թագաւոր թագաւորաց, մի՛ յամօթ առնէր զիս՝ զյուսացեալս ի քեզ. ամբիծ և ուղիղ պահեա՛ յառժամանակեայ վտանգէս։ Որպէս շնորհեցեր ինձ զծնունդ աւազանին լուսոյ նորոգման ճանաչել զքեզ, արա՛ և այժմ անարատ մնալ ինձ ի մեղաց հաւատովք և սրբութեամբ։ Ծագեա՛ զլոյս ճշմարտութեան քո ի սիրտ անզգայ բարբարոսացս. զի և սոքա ծանիցեն զքեզ, միայն ճշմարիտ Աստուած»։

Իսկ զայն իբրև լուան անօրինացն ջոկք, չոգան պատմեցին իշխանին իւրեանց, զի թարգման կայր ի միջի նոցա, որ լսէր զամենայն խօսս նորա։ Յայնժամ մոլեկան սրտմտութեամբ ալլցեալ բռնաւորն, ըստ խածանող և մրմռող գազանութեանն զայրագնեալ՝ հրամայէր, զի եթէ ոչ եկեսցէ շքով և պատուով, անհնարին տանջանօք չարամահ արասցեն զնա։ Եւ երթեալ սպասաւորքն ստիպէին զնա առնել զկամս իշխանին։ Եւ իբրև ոչ

1—3 b չիք ածելով cer աստեղն b բլուրն a ունէին km զերկու h երկուս dghw քահանայս a քահայսն km զընկերս bceklmr աթանասի bcelr վկայի km և քանզի d չիք մեծ bcelr իւրովն զօրօք անդէն բանակեալ կայր զայն գիշեր adghkmw բնակեալ kmw ւրոյին adghkm իւրովին զօրօքն km չիք և (տ. 3)

4 d սպարապետ g գնտին d թօբելեան v թօբէլական v թօբէլեան c հրամաէր

5 bcelr ցանկութեան ah վաղաշութեանն dw վավաշութեան k վավաշոտութեան km վաղաշոտութեան l վառեցեալ

6—7 abceglr այպանեալ dh այպանել h չիք զնա bcelr ծաղր եւ g ծաղր առնէր իսկ km չիք իսկ cer լկտի h ինչ փխ ինձ m ասէր a զօզաստութիւն h զգաստութիւն

8 km անազգի h շնազգի a խողաբարւոյ a եթե km թէ h չիք եթէ

9 cr յերկեղէ h երկիւղէ dh տանջանացն adh փոխանակեալ

10 abcdeghlrw կեանքս d չիք ընդ այնմ bcer չիք այնմ l այն adghkw ոչ h չիք իւր

11 b և ասելով w տէրանց աստուած աստուծոյ

12—13 b ամօթ d յուսացեալս ghkm անբիծ a պահեայ d պահեալ b առժամանա-կեա aceh յառժամանակեա c վըտանգէս

14 a արայ b յայժմ l չիք ի մեղաց ah չիք ինձ

15 a հաւատաւք km սրբութեամբք dg քոյ bk սիրտս c սիրտն

16 bcer անզգա bcelr բարբարոսաց d չիք միայն dklm ճշմարիտ

17 km աստուածդ

18 d լուեալ w անօրինաց abcrw ջոկքն bgkl չոքան h չիք չոգան

19—21 ag թարքման celr թարգմանն b թարքմանն ac նոցա h լկէր h նոցա փխ նորա bcelr մոլական h լցեալ փխ ալլցեալ bdgl խածանօղ gl մրմռօղ d գազանութեան km զայրացեալ cr հրամաէր a եթե cgkm թէ

22 cr շըքով adgw արասցէ bcelr չիք զնա bcr չիք և

23 bcelr երթեալք a ստիպեին ոչ մի ձեռագիր չունի զնա բացի h ից

կարէին հաւանեցուցանել զանհրապուրելի Թագուհին, կապէին զձեռս նորա ի յետս և քարշէին զվարսից նորա, և դժնդակ փշովք անտառի յանապատին ծեծէին զերեսս նորա, և քանցէին մարմինք սրբոյն առհասարակ, և ապա բառնային զգլուխ երանելւոյն սուսերաւ։ Որպէս սուրբ տիկնոջն Հռիփսիմէի՝ լինէր մարտն, և աստուածայաղթ պսակօքն Քրիստոսի պսակեալ լինէր մեծն այն Թագուհի։

Եւ յետ այնորիկ, ի նմին գիշերի մինչդեռ արթնական խնջոյիւքն դեգերէին այլազգուն իշխանն հանդերձ զօրականօքն և առնէին ծաղրակատակ խնդութիւն, յանկարծակի նշան զարմանալի երևեալ նոցա ի տեառնէ։ Զի ահն յայտնի ամենեքեան տեսանէին լոյս սաստիկ ծագեալ ի տեղւոջն, ուր սուրբն Թագուհի վկայեաց, և ուր ցրեալ պատառած հանդերձի նորա սփիռ և տարած ընդ երեսս անտառին փայլէին իբրև զաստեղս։ Եւ հարուստ ժամանակաւ լոյս աստեղանման ծագեալ ի տեղւոջն՝ փարէր ի վերայ սրբոցն նահատակացն, զոր տեսեալ բազմութեան մարդկանն, զանուն տեղւոյն Աստեղաբլուր անուանեցին մինչև ցայսօր։ Վասն որոյ յաւետասքանչ հրաշիւք հիանայր իշխանն. և ի մեծի ահի եղեալ՝ հրամայէր առ ինքն կոչել զքահանայսն տեառն։ Եւ ուսեալ ի նոցանէ զփրկութեանն ճանապարհ՝ հաւատաց յԱստուած կենդանի. և հրամայէր ամփոփել զցրուեալ նշխարս սրբոցն, և պատել սուրբ կտաւովք և ծածկել ի բլրին։ Եւ անդէն կատարէին յոդեաց և յայծեաց պատարագս օրհնութեան. և զտէրունական զտօնն մեծապայծառ խմբէին յիշատակօք ի նոցին վկայելոցն։

1—4 a կարեին a կապեին abcdeghlrw ձեռս յետս (չիք նորա) (cr ի յետս) m չիք (և¹ ու. 2) a քարշեին dgh զվարսիցն d չիք նորա² aghkm փշով cr դժընդակ abdeghklmw անապատին a ծեծեին b չիք ծեծէին bcelr քանցէին (r քանցեին) առհասարակ մարմինք նորա փխ քանցէին... առհասարակ bcer երանելոյն bcelr այպէս փխ որպէս adg զսուրբ

5 bcelr չիք հռիփսիմէի km հռիփսիմեայ km մարտ նորա

6 dw թագուհի

7 bceglr խնջոյիւքն km խնճոյիւք h խնճիւքն

8—9 ah այլազունն bcelr այլազգան km իշխանքն km զօրականօք a առնեին adghkmw ծաղրական b ծաղրակատականօք m խնդրութիւնս adghkmw չիք նոցա

10—11 km չիք զի a ամենէքեան տեսանեին h զլոյս bcer տեղօջն bw սուրբ թագուհին dhm թագուհին h հանդերձն

12 kmw սփիւռ a փայլեին gkm որպէս փխ իբրև d զաստեղն km աստեղք

13—14 adghw ժամանակով bcer տեղոջն dw չիք ի վերայ a նահակացն km սրբոյ նահատակին cr որբոցն d բազմութեամբ

15 bcer տեղոյն bl աստեղ բլուր bcelr յաղագս

16—18 agkmw աւետասքանչ cer յաւէտահրաշ cr հրամաէր bekmr զքահանայս cr զըքահանայս agm նոցանէն abcdehlr զփրկութեան bcelr ճանապարհն km հաւատայր acr հրամաէր

19 bcelr զսրբոց ցրուեալ նշխարս adghkmw չիք զցրուեալ gkmw սրբոյն m չիք և dm կտաւով aghkw կտաւօք bl չիք և

20 bcelr բլրակին bcer անդ l անտ a կատարեին adgkmw պատարագ

21 a խմբեին bcelr յիշատակովք km նոցունց

ԳԼՈՒԽ Լ

Հաւատալն մեծի զօրավարին Թոքելեան ի Քրիստոս, եթէ նա է Աստուած. եւ նահատակել զօրօքն եւ որդւովքն եւ քահանայական դասուք յիւրմէ թագաւորէն յաշխարհիս Աղուանից

Ի հաւանել ճշմարտութեանն լուսոյ ի սիրտ աստուածարեալ իշխանին Թէոփիլոսի՝ ի բաց արձակել զմարդագերիսն հրամայէր. և ինքն չուեալ գայգոյ զատկին հանդերձ քահանայիւքն սրբովքն և այլ բազում հաւատացելովք՝ խաղայր գնայր Ագիտոսեան գնդիւն։ Եւ Երթեալ, հասեալ յՈւտի գաւառն՝ իջեալ բանակէին առ ափն Կուրական գետոյն, մերձ ի նաւահանգիստն Զոմաքատակ կամուրջին։ Եւ ինքն իսկ մեծ թագաւորն Ռոմոսոքեան դարձեալ լինէր, ամենայն զօրօք իւրովք ասպատակէր։ Բազմահոյլ գերութեամբն և մեծամեծ աւարօքն անցեալ զԿուրական գետովն ի յարևելից կուսէ բանակէին յայն կոյս յանդիման նոցա։ Յայնժամ հրաման տայր դիւցազնային մոլորութեամբն ձօնել նուէրս զոհից մեհենազարդ խնճոյիւք աստուածոցն իւրոց։ Զայն տեսեալ քրիստոսազարդին Թէոփիլեայ և Ագիտոսեան գնդին՝ մատուցանէին և նոքա պատարագս Աստուծոյ ըստ կարգի քրիստոսական կրօնից ի ձեռն օրհնութեան քահանայիցն սրբոց և խաչազարդ յօրինէին զնշանս դրօշիցն իւրեանց։ Իսկ զայս իբրև ետես գազանամիտ և անօրէն թագաւորն բարբարոսաց, դիւագրգիռ մոլորութեամբն դառնացեալ, հրամայէր առ ինքն կոչել զսուրբ զօ-

1 abcehlrw չիք *գլուխ*

2 bcelr *մեծ*

3 a *եթե* bceklmr *թէ* g *նայ* cgklmw *նահատակիլ* d *նահատակեալ*

4 km *զօրօքն նորա* l *զօրօքն իւրովք* w *որդւով* bcer *որդովքն* d *որդւովն* l չիք *սրդւովքն* bcer *դասիւք* gk *դասուքն*

5 g *յիւրում* b *յաշխարհս* adghw *յաշխարհին*

6 g *հաւանիլ* l *հաւանիլն* dhl *ճշմարտութեան* d *աստուածասիրեալ* c *աստուած-յարեալ*

7 i *Թոքիլոսի* bcer *զմարդագերին* l *զմարդագերի* cr *հրամաէր* h *չուել*

8—9 w *յայգոյ* b *զատիկն* a *սրբաւք* a *այղ* d *բազումք* adw *հաւատացելօք* (a *հաւատացելաւք*) b *անգիտոսեան* h *ագետոսեան* acdeglr *ագիտոսեան* k *ագեստրոսեան* b *գնդիւ* km *գնդաւն*

10 adghm *յուտի* bcelr *գաւառ* achr *բնակէին* abcdehlr *կրիական* փխ *կուրական*

11 abcdeglrw *նաւահանգիստ* ghkm *զոմաքատակ* v ² օրինակ *չոմաքատակ* cr *կամրճին* bekl *կամրջին* m *կարմրջին* l *թագաւոր*

12 a *իւրաւք* bcelr *յասպատակէն* km *ասպատակեալ*

13—14 c *բազմահոյլ* d *գերութեամբ* bcelr *աւարովքն* bcelr *կրի* adw *զկրիական* փխ *զկուրական* m չիք *ի* h *և* փխ *ի* cer *գետոյ անդ* bl *գետոյ անտ* a *բնակեին* km *բանակէր* d *ննակէին* h չիք *բանակէին* bcl *սոցա*

15—16 d *դիւցազնէին* km *դիւցազնն* agw *դիցազնէին* h *դիցազնեացն* k *մոլորութեամբ* a *ձաւնեալ* bdh *ձօնեալ* c *նուէրս* h *զոհիցն* ak *մեհեանազարդ* dlmw *խնջոյիւք* h *խնճիւք* gkm *չաստուածոց* cr *չաստուածոցն* adhw *աստուածոց*

17 a *թեոփիլեայ* bcer *Թէոփիլա* d *Թօքելայ* l *Թոքիլայ* bh *գնտին* b *պատարագ* d *զպատարագս* a *մատուցանեին*

19 d *սրբոցն* bcelrw *դրօշից*

20—21 abcegklr *զայն* h *այն* l *էտես* bcelr *բարբարոս* a *դիւագրգռ* adgkmw *մոլորութեամբ* cr *հրամաէր*

րավարն Թէօփիլոս երեսուն արամբք։ Եւ նախ ողոքանօք և ապա սրտմտութեամբ խօսել սկսաւ ընդ նմա և ասէ. «Սիրելի գոլով մերոյս թագաւորութեանս, քաջութեամբ յաղթող երևեալ՝ մեծարեցար յոյժ ի մերմէ խնամակալութենէս. վասն որոյ նախապատիւ ես քան զամենեսեան, եռամանեայ զօրավարութեամբ փառաւորեալդ. ընդէ՞ր դու թողեր զքաջատոհմիկ աստուածս ազգի քո, որ ետ մեզ յաղթութիւն ասպատակիս, և ապստամբեալ քո յինէն քոյովք զօրականօքդ՝ պաշտօն մատուցանէք Աստուծոյն, զոր մերն ոչ գիտեմք։ Սակս որոյ եթէ ոչ մատուցես զոհս աստուածոց մերոց, մահապարտ ես դու և զօրականքդ քո ի միասին»։

Պատասխանի ետ խոստովանողն Քրիստոսի՝ քաջ զօրավարն Թէոփիլէ և ասէ ցթագաւորն. «Իմաստութիւն կենաց մարդոյ ծնունդ է առաքինութեան. և առաքինութիւն քաջալաւ բարեօք մայր է աստուածպաշտութեան։ Արդ՝ եթէ յառաւելութիւն փառացն Քրիստոսի ծնունդ միաւորեցաւ ի մերում բնութեանս շնորհօք լուսոյն գիտել, ճանաչել զԱստուած՝ զարարիչն երկնի և երկրի, զմիահասարակ սուրբ երրորդութիւնն՝, որ իւրով բարերարութեամբն կամեցաւ մերժել զմեզ ի չքոտի կռոցն վնասակարութենէ։ Արդ՝ մի՞թէ արգելուլ ինչ կարասցես ի մէնջ զշնորհս երկնային, կամ համեմատել զձեր վայրկենի պատիւդ կամի՞ցիս ընդ աստուածային պատուոյն. կամ թէ սպառնալեօք քովք համարեսցիս զանգիտեցուցանել զմեզ և զառժամանակեայս ընտրել կեանս, թողլով զԱստուած՝ անմռնչոց մատուցանել պաշտօն»։ Յայնժամ դժնդակ բարկութեամբ լցեալ մրմռէր թագաւորն և հրամայէր վաղվաղակի տանջանաւոր մահուամբ կենազրաւել զսուրբ զօրավարն Թէոփիլեան հանդերձ երեսուն ընկերօքն

1 km *արամբքն* a *արամք* bm չիք *և*² g *ապա*

2—3 dlw *խօսիլ* bcegklmr *թագաւորութեան* h *թագաւորութեանն* d *յաղօթս* փխ *յաղթող* adghw *այլ յոյժ*

4—5 achr *եռամասնեա* km *փառաւորեալ* b *թողեր դու* d *թողեալ* h *թողիր*

6 hm *չաստուածս* bceir չիք *ազգի* w *ազգիս* a *ասպատակի*

7 b *ամպստամբեալ* bcelr չիք *քո* g *քոյ* h *քոով* w չիք *յինէն* d *քոյէն* փխ *քո յինէն* a *քոով* b *քոովք* gk *քոյով* cer *զօրականովք* bl *զօրականօք* h *զօրակնօքդ* d *մատուցանէ* c *մատուցիք*

8 k *աստուծոյ* adghkmw *մեք* a *եթե* d *մատուցանես* bcelr *թէ ոչ մատուցեալ զոհեսցես*

9 bcehkmr *չաստուածոց* l *աստուածոցն* bcelr *զօրականք* d *քոյ* h չիք *քո*

10—12 gk *խոստովանողն* a *թէոփիղէ* ceklm *թէոփիլոս* b *թէոփիլիոս* abcelw *կենաց մարդոյ իմաստութիւն* (w *իմաստութեան*) v 2 օրինակ *կենաց մարդոյ իմաստութեան* d *ծնունդ է իմաստի առաքինութեան* w *առաքինութիւն* bcelr *բարովք*

13 bcelr *առաւելութիւն* w *ծնունդք* d *զունդ* v 2 օրինակ *զունդք* km *ծնունդն*

15 cdenw *արարիչն* bgklm *արարիչ* h *երրորդութեանն*

16 b *բարերարութեամբ* c *զբմեզ* ag *չքնոտի*

17—19 abdhklmw չիք *արդ* a *մի եթե* gk *կարիցես* bel *զշորհս* c *զբշնորհս* l *երկնայինս* b չիք *երկնային* ch *զձեզ* a *վայրկէնի* d *վայրենի* adghkmw *կամիս*

19—20 adhmw *եթէ* adgkmw *ի սպառնալեաց քոց* h չիք *սպառնալեօք քովք* w *համարիցես* cr *համարեսցես* d *հրամայեսցես* km *զանգիտել մեզ* d *զանգիտացուցանել* h *առժամանակեայս* k *զառժամանակեայ* adghw *ընտրեալ* km *զկեանս*

21 cr *և անմռնչոց* b *դժնդակն* lr *դժընդակ* a *դժնակ* h *դժնեակ* adghkmw *ցասուցեալ* փխ *լցեալ*

22 km *մրմռայր* cr *հրամաէր*

23 bl չիք *զսուրբ* h *սուրբ* cw *թէոփիլոս* g *թոփիլեան* km *թոբելեան*

և սրբովք քահանայիւքն։ Որոց արիաբար կատարեալ զնահատակութեանն մարտ բարեօք վկայութեամբ, ըստ մարտիրոսութեանն հանդիսի ի Քրիստոսէ զյաղթութեանն ընդունէին պսակ, սուրբ խոստովանողն Թէոփիլէ քահանայական դասուքն և երեսնեակ զինուորօքն հանդերձ յերկնայինսն փոխէին խորանս։

Իսկ երանելին Մովսէս և Աներողոգիս՝ որդին սրբոյ զօրավարին Թէոփիլեայ հանդերձ Ագիստրոսեան գնդիւն և այլ հաւատացելովք իբրև զայն տեսանէին, աճապարէին յիւրաքանչիւր երիվարս՝ փախստական լինել յանօրէն թագաւորէն. լաւ համարել հալածել վասն Քրիստոսի, քան յանցաւոր կեանս ամբարշտութեամբ կեալ. կարևոր համարէին զնախատինս վասն Քրիստոսի, քան զմեծութիւն գանձուցն հայրենեաց։ Յայնժամ չուեալ նոցա ընդ կողմանս հարաւոյ՝ երթեալ հասանէին ի բարձրաբերձ կատար լերինն մեծի, որ պարունակեալ շրջագայէ զբազմաւորական գաւառս աշխարհին։

Ապա ի հրամանէ անօրէն թագաւորին գունդս գունդս հատանէին, և զկնի լինէին նոցա զօրքն Հոնաց։ Եւ հասեալ նոցա ի գլուխ լերինն՝ ջանային բազում ողոքանօք դարձուցանել զնոսա յերկրպագութիւն կռոցն և ի հնազանդութիւն թագաւորին։ Եւ ոչ կարացեալ հաւանեցուցանել զնոսա՝ հարկանէին սրովն սուսերի ի նմին տեղւոջն։ Այսպէս կատարեալ նոցա զընթացս սուրբն Մովսէս երջանիկ եղբարբն և ամենայն քրիստոսազգեստ Ագիստրոսեան գնդիւն։ Ընկալեալ ի Քրիստոսէ զմարտիրոսական պսակն՝ փայլին անաղօտ փայլմամբ, ի ծագաց հիւսիսոյ յափշտակողք եղեալ անմահ առագաստին ընդ ամենայն սուրբս. ամէն։

Կատարեցան գիրք առաջին «Պատմութեանս Աղուանից»։

---

1 b *սրբով* adgkmw *սուրբ* m *քահանայիւք* dk *զնահատակութեան* h *նահատակութիւնն*

2—3 bcelr *մարտն* bkim *բարւոք* g *բարուոք* cer *բարիոք* a *մարտիւրոսութեանն* bdk *մարտիրոսութեան* gkm *տեառնէ* փխ *քրիստոսէ* hr *զյաղթութեան* a *ընդունեին* bcelmr *զպսակն* gk *զպսակ* a *թէոփիղէ* w *թէոփիլոս* l *խոստովանօղն*

4—5 w *դասիւք* bceg *դասիւքն* dkm *դասուք* hw *երեսուն* d *փոխէին երկնային* a *փոխեին*

6—7 km *աներողոգէս* km չիք *թէոփիլեայ* adkm *ագիստրատոնեան* bl *ագիստրոնեան* h *ագեստրոստեան* h *գնտիւն* dhw *հաւատացելօք* a *հաւատացելաւք*

8—9 a *տեսանեին* a *աճապարեին* h *իւրաքանչիւր* b *փախըստեան լինել* l *փախստեայ լինիլ* ghkm *լինելով* km *համարելով* l *համարիլ* w *համարեալ* bcegklmrw *հալածիլ*

10—11 abceghklmr *կեանքս* a *համարեին* g *զնախատին* bl չիք *վասն* w *մեծութիւն* cr *հայրենեացն* l *քանձուցն*

12 ad *հարաւու* h *հարաւ* a *հասանեին*

13 km *կատարս* km *շրջագայի*

15 h *արդ* փխ *ապա ի* km *գունդք գունդք* a *հատանեին* h *հասանէին*

16 bcelr *զկնի նոցա* a *լինեին* k *առ նոսա* փխ *նոցա*

18 bcer *կարացին* gk *հնազանդեցուցանել* a *հարկանեին*

19 h չիք *սուսերի* bcer *տեղոջ*

20—21 ad *սուրբ* h չիք *երջանիկ* gk չիք *քրիստոսազգեստ* a *ագիստատրոնեան* k *ագիստրատեան* hl *ագիստրոնեան* bcmr *ագիստրատոնեան* d *ազգիս տոսեան* bh *գնտիւն* aghkmw *ընկալեալք*

22—23 adh *փայլեան* cr *փայլեն* agh *անաղտ* dw *անախտ* acr *հիւսիւսոյ* gl *յափշտակօղք* km *յափշտակող* cr *յափըշտակողք* bcelr *եղեն* km *եղեալք* g *սուրբսն* ckr չիք *ամէն*

24 km *առաջին գիրք* cr *յառաջին* cr *պատմութեանցս* dw չիք *տողը*

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՍ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Պատմութիւն ի դէպ զրոյցս

Որքան պայծառ են երկինք աստեղօք և երկիրս բուսովք, այսպէս է և ջան աշխարհագիր պատմողի՝ յայլոց նիւթոց պարազարդեալ։ Գտանին զրոյցք Արևելից կողմանց, որ ոչ են անկեալ ի գիրս հնագիր պատմագրաց, զոր պատշաճ վարկաք մակագրել ի տառս տաղաչափութեան մերում։ Յիշեցաք աստանօր զՇապհոյ՝ Պարսից արքայի Որմզդեան, որ յիւրում տէրութեան հպարտացեալ՝ յղփութեամբն կամեցաւ առնել քննութիւն, թէ որ ազգ և լեզու ունիցի բարձ և պատիւ։ Եւ գործեալ ճաշ մեծապէս ամենայն մեծամեծաց հնամենից տոհմից ազատատոհմն Պարսից նախարարաց և ըստ գահու նախապատիւս արարեալ բաժակաւ և ուռով առաջի իւր. զամենայն որք մեծարեալ ցուցանէր։ Իսկ զմուբիտանն մուբիտն ի սեղանն արքունի մեծապատիւ առնէր։

Եւ խորհուրդ բերեալ ընդ մեծամեծս իւր՝ ասէ. «ԶՊարսից և զՊարթևաց զբնական Պահլաւիկս և զազատ արանց զնախադրութիւն քաջ գի-

---

1—2 bchklrw չիք *հատոր երկրորդ* bedrw *երկրորդ պատմութիւն արևելեացս* (dw *արևելիցս*) *աղուանից նահանգիս* m *երկրորդ գիրք պատմութիւն աղուանից* kl չիք *պատմութեանս ...աշխարհին*

3 abcehlrw չիք *գլուխ*

4 d չիք *պատմութիւն* cr *գրոց*

5 l *պայծառք* cr *էն* aghkmw *է* d *աստեղք* bcenlr *երկիր* adghkm *բուսով* km *այնպէս* bcdelr չիք *է*

6 km *ջանք* dw *պատմողին* badeklr *պարազարդի* c *պարազարդի* v 2 օրինակ *պարազարդի* m *գիւրն պարազարդողի* h *պարազարդէ* m *գի գտանին* b *գտանեն*

7 abcdehlrl *զրոյց* bdl *արևելեայց* ac *արևելեաց* klm *որք* l *ոչ անկեալք են* c *ոչ անկեալ են* adnw *հնագրաց* bcelr *հնագրական*

8—10 klm *զորս* h *փողաչափութեան* km *յիշեցուք* b *արքաի* k *արքայէ* d *յորմըզդային* abcegl *յորմզդեան* abcdeghlr *զոր* bcelr *տիրողութեան* mh *տէրութեանն* l *յղըութեամբ* k *յղփութեամբ* a *թէ*

11 b *բարձր*

12 m *մեծամեծացն* w *հինամենից* bcelmr *իննամենից* adghkv *յիննամենից* ուղղում ենք *հնամենից* l *ազատատոհ*

13 adghw *գահոյ* k *նախապատիւ* l չիք *իւր*

14 b *մեծարէալ* d *մուպետն* bcelr *զմուպետն* m *զմուբիտանն* w *մուբիտանն* km *մուբիւտնի* bl *անմուպետ* c *անպետ* w *մուբիտն* km չիք *ի*

16—17 h *զպարից* adg *պարթևաց* bcelr *պահլաւիկն* a *պալհաւիկս* k *զնախադրութիւնս* w *զնախարարութքւն* m *զնախարարութիւնս* clr *զնախազատութիւն*

տեմ, իսկ զԱրմենու զազատատոհմ և զնոցին նախապատուութիւն ոչ կարացաք գիտել՝ ոչ ի հարցն մերոց թագաւորաց և ոչ ի մատենագրաց։ Եւ արդ՝ մի յերկուց առաջի կայ ձեզ նախարարացդ Հայոց՝ ցուցանել զնախնական գիր, զիւրաքանչիւր տանց զաստիճան և զպատիւ և դարձեալ մեծագոյն ունել ի մէնջ շքեղաշուք մեծարանս։ Ապա եթէ ոչ կարէք ակն յայտնի Արեաց գնդիս ցուցանել, զնախանիստ բարձ, զպատիւ, և՛ զտուն, և՛ զհող, և՛ զջուր, և՛ զամենայն ստացուածս ձեր Արեաց ազատ արանց շնորհեսցուք և զձեզ ապաշնորհս արձակեսցուք»։

Եւ նոյնժամայն խորհուրդ բերեալ իշխանացն Հայոց Մեծաց՝ մատուցին առաջի թագաւորին զԱգաթանգեղայ Պատմութիւնն ցանկալի։ Եւ հրամայեալ ընթեռնուլ և թարգմանել ի պարսիկ գիր և լեզու։ Եւ իմացեալ, եթէ սկիզբն յԱրտաշրէ առնէ՝ ի նախնւոյն իւրմէ, առաւել զուարճացեալ, և ներբողումն գրոցն առնելով՝ դնէր ի վերայ աչաց իւրոց խանդաղատելով։ Եւ գտեալ ի նմա գիր տասնևեօթն բարձի՝ սկսանէր ըստ այնմ յարդարել զնիստ իւրաքանչիւրոցն ի սեղանն արքունի։ Հասանէ չորեքտասաներորդ բարձն Անգղկայ Սիւնեաց տեառն։ Եւ նա հպարտացեալ ոչ ինչ ճաշակեաց և զգացուցեալ թագաւորին, վասն այնր ոչ ինչ փոյթ լինէր նմա։ Յայնժամ հասանէր համբաւ ի դուռն արքունի, եթէ Խազիրք բազմամբոխ գնդիւք ելին ընդ դուռն Ջորայ յաշխարս մեր։ Եւ ժողով անթիւ արարեալ Յասհայ Ասորւոց, Խորասանի, Խորազմայ, և առաւել քաջացն Պարսից Ատրպատական նահանգին, Հայոց, Վրաց և Աղուանից և երկոտասան

1—2 celr *զարմենոյ* b *զարմենեայ* d *զամինու* gkm *զազատատոհմն* ah *նախապատուութիւն* cr *նախապատմութիւն* b *նախապետութիւն* l *նախապատուութիւնս* km *նախապատուութիւնսն* h *ոչ կարաք* b չիք *ի*[2] a *մատեանագրաց*

3 g *զմի* abc *կա* h *երկուց*

4—5 km *իւրաքանչիւր* agh *զաշտիճան* b *պատիւ* cr *մեծագոյնն* gkl *ունիլ* a *եթե* bceklr *թէ*

6 cer *արանց* bl *արեաց* km *գնգի* h *գնտիս* km *բարձս ձեր* cr չիք *և*

7 bceklmr չիք *և*[1] m *արանցս* bcelr չիք *ազատ*

8 adghkmw չիք *և զձեզ... արձակեսցուք*

9 adghw *իշխանաց* w *ի խորհուրդ*

10 celr *զագաթանգեղոսի* b *զագաթանկեղոսի* km *զագաթանգեղոյ* h *զագաթանգեղայ* bcelr *ցանկալի պատմութիւնն* d *պատմութեան* k *պատմութիւն* ah *պատմութեանն*

11 km *հրամայեաց* a *հրամաեալ* v մի օրինակ չիք *ընթեռնուլ* a *թարքմանեալ* h *թարգմանեաւ* km *ի լեզու* h չիք *ի*

12 a *եթե* a *սկիսբն* km *զսկիզբն* cr *նախնուոյն* adgk *նախնոյն* abcdeghlrw *իւրոյ* bcelr *զուարճացաւ*

13 bw *գրոյն*

14—16 h *ի նա* h *ժ եւ բ* փխ *տասնևեօթն* a *ըսկանէր* c *սըսկանէր* a *յարդարեալ* b *իւրաքանչիւրոց* a *չորէքտասներորդ* bcelr *տասներորդ չորրորդ* abcehr *անգղկա* l *սինեաց*

17 bcelr *զգացուցին*

18—19 a *եթե* bcelr *թէ* d *խազերք* b *բազում ամբոխիւք* *ելին* h *գնդինք* d *ի դուռն* bcr *չորա* agkmw *չողայ* d *կազայ* h *չողա* d *զաշխարհս*

20 bcdeghklr *ասորոց* bcel *խորասանի* d *խորաստանի* abceh *խորազմա* d *խորոզմոց* km *խորոզմոյ*

21 bcdeglr *և վրաց* b չիք *և և* km չիք *և*[1]

լեզուաց խուժադուժ ազգաց լերինն Կովկասու։ Եւ ել գնաց անհամար զօրօքն ի դիմի հարկանել նոցա։

Իսկ Անդոկայ չար խորհեալ անձին և աշխարհի իւրում, խրամ հատանէր տանն արքունի՝ դաւաճանել զօրօքն իւրովք։ Հազար և եօթն հարիւր արամբք, ժիր և քաջազնաց երիվարօք հասանէր ի քաղաքն Տիգբոն և զզօրսն թաքուցանէր արտաքոյ քաղաքին, և պակաս վաշտկօք մտեալ ի քաղաքն՝ հարցանէր՝ ի չքմեղս եղեալ, եթէ ես առ Շապուհ եկի։ Եւ քաղաքացիքն յոյժ պատուեալ զնա. և ընդ լուսանալ առաւօտուն դիմեաց զօրն ի ներքս։ Եւ առին զգանձս ոսկւոյ և արծաթոյ անհամարս, և՛ զոհարս ականց պատուականաց, և՛ զշաւարն բազմագինս, և՛ զոր ինչ բառնալն կարացին ի թագաւորական տանէն, և յամենայն մեծամեծաց տանց աւար առեալ յոյժ անբաւ, ժողովէ զամենայն ի Բաղաքերդ։ Եւ զամենայն զաւառացն իւրոց դարմանս անասնոց այրել հրամայեաց, և զոր ինչ ուտելի է մարդոյ, ի բերդն հաւաքեաց, և զէն, օճառս, և զկազմածս հեծելոց։ Եւ տուեալ հրաման Անդոկայ փախչել ամենայն Սիւնեաց և զտունս և զհամբարս այրել։ Եւ ժողովեալ աշխարհին որ ինչ եկեղեցւոյ էր զարդ, զամենայն բերեալ ի Շաղատու եկեղեցին. հաւաքէին և զնշխարս սրբոց և լալով համբուրէին իւրաքանչիւր ոք։ Եւ Ը օր ցայգապաշտօն արարեալ՝ արարին հողաբլուր ի վերայ եկեղեցւոյն. և ինքեանք ցրուեցան ընդ ամենայն երկիր. և ոչ ոք իշխէր ասել զանուն Սիւնեաց, և ԻԵ տարի անմարդ, ապալեր կայր երկիրն ամենայն։

Ապա եկեալ Շապուհ արքայ ի վճարմանէ պատերազմին, ետես զա-

---

1 d *որ* փխ *և* agw *որ և* k չիք *և* km *ելեալ* b *անհուն*

2 l *հարկանիլ* b *գնոցա*

3 abcehr *անդոկա* h *խորհել* bcelr *անձինն* l *աշխարհին* bcer *յաշխարհին* bcelr *իւրոյ* ahkm *խրաս*

4 d *դաւաճանիլ* km *և դաւաճանեալ* d *զորովք* l *իւրօք* a *եւթն*

5—6 a *էրիվարաւք* adh *տիսբոն* bcer *տիսպոն* km *զզօրս* adw *զօրսն* h *զօրսն* h *զօրքն* l *թագուցանէ* bcekr *թագուցանէր* h *վաշկօք*

7 d *յարգարեալ* փխ *հարցանէր* ahk *չմեղս* a *եթե* bcelr *թէ* k *շապհու*

8 km չիք *և* b *լուսանալն* bcelr *առաւօտին* km *դիմեցին զօրքն* bcelr *ի ներս* bcer *ոսկոյ*

10 g *զօհարս* d *յականց* l *զաւարն* d *զշաւար* w *զաւար* beeklmr *բազմագին* k չիք *և*

11 adw *բառնալ* km *տանցն*

12 k *անբաւ* a *բաղաբէրդ* g *բաղայ բերդ* c *բաղաբերթ* km *բաղաց բերդն*

13 w *յամենայն* km *գաւառաց* abcdeghlrw *իւր* h *իւր այրել* km *գդարմանս* cr *հրամաէր* bel *հրամայէր*

14 km *ուտելի էր* km *ես և զզէն* adgw *զզէն* adh *ուճառ* g *ուճառս* km *և զաւճառս* v մեկ օրինակ *պահար* մյուսը՝ *ուճառ* adgw *կազմուածս* l *առեալ* փխ *տուեալ* d *աղոնակայ* ah *անդոկա* bcelr *ամենայն* (b *ամեն*) *սիւնեաց փախչել* (l *փախչիլ*)

15 km *յաշխարհին* bcer *եկեղեցոյ*

16 a *եկեղէցին* km չիք *և*[1]

18 d *սրբոցն* a *համբուրեին* km *իւրաքանչիւրքն* (չիք *ոք*) dw *ութն* bcelr *օր ութ*

19 a *եկկղէցւոյն* bcer *եկեղեցոյն* ah *ինքեանց* a *ցրուէցան*

20—21 h *երկիրն* cr *զանուն սիւնեաց ասել* g *ի քսան և հինգ* km *քսան և հինգ* h *զիե տարի* km *յանմարդս* adgh *յանմարդ* b *յապալերան անմարդ* l *յապալէր անմարդ* cer *յապալեր անմարդ* w *ապալերկ* d *ապլեալ* gkm *տապալեալ* bcelr *այն*

22 g *ապայ* a *առքայ* b *արքայն* l *էտես*

ղէտսն, լի ցասմամբ ետ հրաման ամենայն զօրացն ելանել ի Սիւնիս, գերել զխօսուն և զանասուն։ Եւ եկեալ ոչ ինչ գտանէին, և ի շրջելն հասին յԵկեղեցաբլուրն Շաղատու և ելեալ ի վեր։ Շարժումն մեծ եղեալ ահացեալք 'ի բաց գնացին գունդն Պարսից հանդերձ Աթաշխոդայիւ՝ զօրապետիւն իւրեանց։ Եւ անտի անցեալ՝ տային պատերազմ ընդ բերդին։ Եւ անտի վէմս գլեալ ընդ զառիվայրն՝ սատակէին առհասարակ։ Եւ կրկին և երեքկին տուեալ սաստկագոյն պատերազմ, ոչ ինչ կարէին առնել, այլ բազումք կոտորէին։ Եւ զայրագնեալ արքայն՝ այլ ևս սաստկացուցանել կամեցեալ զմարտն։ Յայնժամ ամենայն մեծամեծքն առաջի անկեալ՝ աղաչէին մի ևս տալ պատերազմ, այլ շուրջ զամրոցաւն աւերել։

Յայնժամ Անդոկայ պարապ գտեալ ժամ՝ թողու զբերդն և մեծաւ աւարաւ անցանէ ի Հռովմայեցւոց աշխարհն։ Եւ անդ մեծագոյն առեալ պատիւ՝ անդէն մեռանի։ Եւ նորին որդին՝ Բաբիկ փափագեալ ի հող հայրենի. որպէս քաղցր են ծնողք, նոյն և գաւառք։ Երթայ գնայ ի դուռն Շապհոյ արքային Պարսից և անդ ումեմն ի զօրականացն պատահեալ՝ զետեղի։ Եւ բազում արութիւնս յոլոմպիադս Պարսից ցուցանէ՝ ոչ ոք գիտելով զնա։

Յայնժամ ելեալ հոնն ի Հոնաց՝ Հոնազուր անուն, աւար առեալ զաշխարհն Պարսից՝ յղեալ առ Շապուհ՝ ասէր. «Զի՞ է հեղումն արեանս. եկ մենամարտեսցուք դու և ես»։ Եւ ինքն հոնն վառեալ էր յխնանիւթեալ զրահիւք զբարձր և զլայն հասակն և բևեռապինդ սաղաւարտիւ զահագին

1—2 m *և լի* k *և ի* k *ցասման* bcelr *ամենայն զօրացն հրաման ետ* cdgw *ամեն* kl *և գերել* a *գէրել* w *զասունս և զանասունս* cr *զասուն* d *զխոսունս* b *զասուն* h *զանասուն զխօսուն* d *զանասունս* aghw *եկեալք* b *եկեալ հասին* d չիք *ի* d *շրջեալն* l *շրջիլն*

3—6 ah *եկեղէցաբլուրն* h *շաղատա* b չիք *և* l չիք *ի վեր... եղեալ* d *շարժուն* d *ահաչեալք* km *գունդքն* h *աթաշխոռային* b *արդաշխոդայիւ* d *օթաշխօդայիւ* l *աղաշխուդայիւ* v 3 օրինակ *աթաշխօդայիւ* km *զօրապետիւ* cr չիք *և*[1] bcr *անդի* adghw *բերդոյն* bl չիք *անտի* adghkm *վէմն* bc *և վէմս* l *գրեալ* bcer *գլորեալ* cer *առ զառիվայր* bl *առ զառիվայրն* km *առ զառ ի վայրն* adghw *առի զառիվայրն* h չիք *և*[1] (տ. *6*)

7 k *սաստկագոյնս* ag *պատերազմն* cr *կարացին* h *յայլ*

8 km *բազումս* adgh *բազում* a *կոտորեին* bh *արքային* cer *կամեցաւ սաստկացուցանել* bl *կամեցեալ սաստկացուցանել*

9 km *կամէր* gkm *զպատերազմն* w *մեծամեծք* l *անկեալք* a *աղաչեին* g *զամրոցով* h *զամրոցովն* ad *աւերեալ*

11 ab *անդոկա* bcelr *պարապորդ* a *մեծով* bl *մեծ*

12 bcel *աւարովն* d *հռովմայեցւոցն* w *հռոմայեցւոց* bcelr *յաշխարհն* (c *աշխարհն*) *հռոմայեցոց* (l *հռոմայեցւոց*) l *անտ*

13 l *և անդէն* dw *չորրորդ որդին* dh *բաբեկ* b *փափագեալ մեռա ի հող*

14 k չիք *որպէս... գաւառք* a *էն* bgl *ծնօղք* cr *նոյնպէս և* bcelr *գաւառ* bcehlr *երթա* (l *երթայ*) *գնա* (l *գնայ*) *անցանէ* d *գայ* փխ *գնայ*

15 l *անտ*

16 kl *յոլոմպիաթս* cdr *յոլոմբիադս* g *յոլոմբիաթս* adhw *յողոմպիաթս*

17—18 bcelr *հոնազուրն* g *յանուն* gkm չիք *աւար... պարսից* l *և աւար* bcelr *և յեղեալ* bcelr *ասէ* d *արեանց* bcelr *արեան* aghkmw *արեանցս*

19 gkm *մարտնչեսցուք* cer *և մենամարտեսցուք* b *մենամարտիցուք* l *և միամարտեսցուք* ah *մարտեսցուք* w *մարտիցուք* clr *ես և դու* adghmv (*վերջինս* երկու օրինակ) *յխնանիւթից* beer *յանանիւթեա* l *յանանիւթեայ*

20 ahv (*վերջինս* 2 օրինակ) *զրեհիւք* d *չէհիւք* ahkm *բարձր* dl *հասակ* k չիք *և*[2] bcer *սաղաւարդովն* l *սաղաւարտովն* km *սաղաւարտաւ* w *սաղաւարտով* h *սաղաւարդով*

զլուխն և զերեքթզեան ճակատն պղնձեան տախտակաւ յօրինեալ և զանհեթեթ գեղարդն ի բարձրամայր փայտից, և զսուսերն բոցանշան ունելով՝ ահաբեկ զտեսողսն առնէր։

Աստուստ յայտնի անուն Բաբկայ առաջի արքային՝ թէ գործդ այդ նովաւ վճարի։ Եւ արքայն արքայից կոչէ առ ինքն զԲաբիկ և տայ վճիռ թագաւորութեան՝ կնքեալ վարազագիր մատանեաւ և ասէ ցնա. «Թէ մեծ քինուս այսմիկ յանդումն արասցես, մեծագոյն խոստմանց հասանիցես»։ Եւ նորա յանձն առեալ կատարել զխնդիրն։ Եւ նոյնժամայն ապաւինեալ ի վերին օգնականութիւնն ասէ. «Եկեղեցիք Սիւնեաց, օգնեցէք ինձ»։ Եւ առեալ զիւրոյ զօրութեանն զգէն և ճաճանչաւոր մարգարտական զրահիւք արքունի զվայելչականն զայն՝ զարդարէր զհասակ, և վագրակերպեան սաղաւարտիւն զգեղեցիկ գլուխն հիւսեալ, սուսեր ընդ մէջ, զոսկիակապ վահանն յահեակ ուսն ընկեցեալ և զգեղարդն քաջամուխ յաջ բազուկն առեալ աշտանակէր ի սեաւն երիվար և խոյանայր ընդդէմ թշնամւոյն. յարձակէին ի միմեանս։ Տուր և առ գեղարդացն ճայթիւն որոտման ելանէր յառաւօտէ մինչև ցինն ժամն։ Դատապարտիւր անհնարին հսկայն, և յաղթողանայր քաջն Բաբիկ, աճապարէր ի սուրն միասնոփ, որով անդէն սատակէր զմարդախոշոշ գազանն։

Եւ լցեալ Տապուհ մեծաւ ցնծութեամբ՝ կոչէ զԲաբիկ առ ի կատարել զառ ի նա խոստումնսն. և նորա բան խնդրեալ ասէ. «Բարձցի սանդն

1—2 a *զերէքթզեան* d *երեքթզեան* l *զերեքաթզեան* b *զերեքեաթզեան* v 1 օրինակ *չորեքթզեան* cr *զերեքաթզեան* d *պղնձեայ* km *պղնձի* cr *պղընձեան* bcelr *տախտակովն* d *և տաշտակով* aghw *տախտակով* bkm չիք *և (տ. 1)* abdghw *զանհեղեղ* cw *զանհեթեղ* bcelr *բարձր մայր*

3 b *զտեսողս* dl *զտեսօղսն* cer *զտեսանողսն*

4 abcer *բաբկա* d *արքայի առաջի* km *արքային* a *թե*

5 km *արքայ* a *տա*

6 bcelr *թագաւորութեան վճիռ եւ (տ. 5)* km *թագաւորական* d *վնասագիր* abd *մատանով* hw *մատանւով* g *ցնայ* gkm *եթէ* b չիք *մեծ*

7—8 adghkmw *քինոյս* h *յայսմիկ* bl *յանկումն* bcelr *ես հասանելոց* gkm *հասանիցիս* bcdkmr չիք *և*[1] *(տ. 8)*

9 b չիք *ի* d *օգնականութիւն* ce *ասէր* a *էկեղէցիք* l *եկեղեցիկ* bl *սիւնեաց ասէր*

10 b *զօրութեան* a *ըզէն* w *զզէնս* bce *զէնն* l *զէն* h *զզէնն* bcelr *և մարգարտական* b *ճաճաւոր*

11—12 a *զրէահիւք* k *զրահիւքն* bcelr *զայն հասակ* dhkw *զարդարեալ* agm *զարդարել* k *հասակ* gkm *վագրակերպ* km *սաղաւարտաւն* d *սաղավարդաւն* bcer *սաղաւարդովն* l *սաղաւարտով* agw *սաղւարտովն* h *սաղաւարտովն* a *զգեղէցիկ* l *զգեղեցիկն* bcelr *զգլուխն* abcegklmr չիք *հիւսեալ* d *ուսեալ* k *զսուսեր* km *և զոսկիակապ*

13 cr *ահեակ* d *յահեկակուսնն* ah *զեղեարդն* gm չիք *և*

14 h *աշտանակեր* adgh *ախոյանէր* m *ախոյանայր* v 1 օրինակ *ախոյանայր մյուսն՝ ախոյանէր* abcdhr *թշնամոյն*

15 w *ի տուր* cehlr *գեղարդեանցն* b *գեղարդեանց* km *իբրև ճայթիւն* adghkmw *որոտմանց*

16—17 dgw *յառաւօտէն* a *յառաւաւուէն* h *առաւօտէն* dkm *ժամ* l *և դատապարտիւր* k *դատապարտէր* acehlrw *սկայն* abcghmrw չիք *և*

d *յաղթող մնայր և յաղթողանայր* d *բաբեկ* bcelr *աճապարէ* km *և աճապարէր*

18 d *զմարդախողխող* ah *զմարդախորշորշ*

19 bcelr *ցնծութեամբ մեծաւ* h *լցաւ* d *զբաբեկ* cr *առ ինքն կատարել*

20 w *խոստմունս* ah *բարձցէ*

պղնձի ի դրանէ քումմէ»։ Եւ սանդն էր լի մոխրով հնոցի. և որք գային ի տեղին յայն՝ կոփէին ի նմա և ասէին. «Մինչեւ տէրութիւնն ընդ այս մոխիր ի վայր լիցի, և կեանքն և խորհուրդն»։ Եւ արքայ մեծաւ զարմացմամբ հրամայեաց բառնալ զսանդն ի տեղւոջէն։ Եւ ապա խնդրէր Բաբիկ յարքայէն զբնական աշխարհն իւր ի նա դարձուցանել. և շնորհեալ նմա արքայի՝ մեծաւ պատուով առաքէ զնա յաշխարհն իւր։ Եւ աւանդէ նմա պատիւ ընդ Բագրատունիս և ընդ Մամիկոնեանս համապատուել։

Եւ եկեալ էանց ընդ Երասխ գետ և շինեալ գիւղ մի Ակորզ անուն, այսինքն՝ է առաջին կորզեալ ի հայրենեացն։ Եւ յառաջին ամի տէրութեանն իւրոյ ելեալ յորս՝ շրջէր և տեսանէր ապալեր զերկիրն. և հասեալ ի Շաղատ՝ ելանէ ի բլուր մի, և անտի փախչի եղջերու մի, դէպ ելանէ յԵկեղեցաբլուրն։ Եւ Բաբիկ զհետ մտեալ, եղջերուն ի բլրին աներևոյթ լինէր. և ոտք երիվարին խրեցան ի բլրին. որ իջեալ յերիվարէն՝ հազիւ ուրեմն քարշէր զերիվարն։ Ահ կալաւ զամենեսեան։ Արտաքս պեղէին զհողն ի բլրէն և գտանէին զգեղեցկաշէն եկեղեցին՝ լի աստուածային գանձիւն և հոտ անոյշ բուրեալ։ Եւ օրն այն լինէր հոռի ամսոյ, որ օր մի էր։

Զայն օր մեծապէս կատարեցին տօն. ժողովք լեալ, և բազում բժշկութիւնք լինէին, որք ի ժամուն դիպեցան անդ։ Զոր տեսեալ անհաւատիցն՝ հաւատացին, և մկրտեցան Գոր և Գազանն, որք բազում զօրօք զկնի Բաբկայ եկեալ էին՝ երկու եղբարք մեծատունք. որոց արկեալ վիճակ Բաբկայ՝ հասանէ Գորայ աւանն Խոտայ, և կրտսերոյն՝ Գազանայ գիւղն

1 a *պղընձի* er *պղնծի* gkm *դիւանէ* փխ *դրանէ*

2 h *այն* bcr *կոփէր* bcr *ասէր* k *տէրութիւն*

3 h չիք *ի* adgw չիք *և*[1] km *նոցա կեանքն* bcel *կեանք և խորհուրդ* ah *արքա* km *արքայն*

4 bcelr չիք *զսանդ* bcr *տեղոջէն* g *ապայ*

5—6 d չիք *բաբիկ յարքայէն* bcer *ի յարքայէ* l *յարքայէ* k չիք *յարքայէն* h *ի յարքայէն* bchr *յաշխարհն* ah *շնորհել* b չիք *և (տ. 5)* km *արքային* adghw *յարքայէն* l *և մեծաւ* adgkmw *յիւր աշխարհն* h *իւր աշխարհն*

7 dw *համապատուեալ* abcdegkmr *համապատուիլ* ուղղում ենք *համապատուել*

8 adghw *անց* abcdeghlrw չիք *գետ* cdghkmrw *գեօղ* a *գեաւղ* b *գեղ* km *Նակորզ* bl *Նորակորզան* cer *կորզան* bcelr չիք *անուն* g *յանուն*

9—10 bcelr չիք *է* l չիք *ի* bcelr *հայրենեաց* abcdeghlr *յառաջի* dw *տէրութեան* a *տերութեանն* bcelr չիք *իւրոյ* h *եկեալ* km *յորսս* bcelr *ի յորս* km չիք *և*[1] *(տ. 10)* km *տեսանէր և լայր զերկիրն* g *ապա լայր* d *տապալէր* w *ապալերկ* a *ապալէր* l *զերկիրն ապալեր*

11 bcelr *ելանէր* agh *անդի* bcelr չիք *մի* ac *էլանէ* b չիք *ելանէ*

12 a *յէկեղցաբլուրն* b *եկեղեցաբլուրն* d *բաբեկ* bcelr *զեղջերուին* adgh *եղջերուին* gkm *բլուրն*

13 bceghlr *զոր* d *յոր* km *և* փխ *որ*

14 bcelr *քարշեալ* cr *երի վարն* l *և ահ* h *զամենեսեանն* g *յարտաքս* a *պեղեին*

15—16 d *և անդ* bcelr *գտանեն* a *գտանեին* h *գտեալ* a *զգեղէցկաշէն* bcelmr *գանձիւք* k *գանձիւ* adghw չիք *և*[1] *(տ. 16)* a *անուշ* d *ամսոյն* l *որ մի էր* c *մէկն*

17—19 bcelr *տօն կատարեցին* m *և ժողովք* a *լեեալ* bl *լեալք* h *լիալ* bceklmr չիք *և (տ. 17)* dlw *բժշկութիւն* adghw *լինէր* km *որոց* adgw *ո ոք* cer *յայնժամ* b *ի ժամ յայն* l *ի ժամն յայն* փխ *ի ժամուն* d *ժամու* l *անտ* km *անհաւատից* cr չիք *հաւատացին* km *զորն* d *զազան* h *որ*

20 abcr *բաբկա* l *եկեալք* l *երկուք*

21 abchr *բաբկա* abcr *գորա* d *անուանն* abchr *խոտա* w *կրսերին* bcelr *կրսերոյն* aghkm *կրտսերին* bcr *գազանա* a *գեաւղն* ghkm *գեօղն* beer *գեղն*

ցանկալի Շաղատ վիճակեցաւ։ Յորժամ այս եղանիւր, քսան ամաւ յառաջ լինէր քան զթագաւորելն Յազկերտի չարի, որ կամեցաւ բառնալ զհաւատն Քրիստոսի և դենի մազդեզնի հնազանդել։ Որ և սուրբքն Վարդանանք նահատակեցան ի նմին Յազկերտէ ՌԿԶ արք ընտիրք։ Եւ անտի մինչև ցՀայ թւին ՃԻ ամ լինէր։ Այսպէս իմա՛ զիրսս։

ԳԼՈՒԽ Բ

Որ ինչ յանօրէն Յազկերտէ վտանգէր Աղուանք, և գտանել զփրկութիւն ի Վարդանայ Հայոց զօրավարէ

Ի ժամանակս Յազկերտի ամբարշտի վառէր, բորբոքէր սատանայ ի միտս նորա բառնալ զքրիստոնէութեան կրօնս։ Եհաս հրաման սատակագոյն յաշխարհս Աղուանից՝ թողուլ զհաւատս և հնազանդ կալ մոգական աղանդոյն՝ կրակապաշտութեան։ Նոյն աղէտք և ի Հայս գործեցան ի նոյն թագաւորէն։ Բայց դէմ եդեալ հազարապետն Աղուանից և սուրբ եպիսկոպոսապետն աշխարհիս՝ հասանեն ի միաբան յուխտ Հայաստանեայց՝ պատմել զանցս աղետին եթէ մեծաւ տագնապաւ փութացուցանէր զզօրսն իւր. և ասէին. «Գունդն Պարսից, որ էր ի կողմանս աշխարհին Հոնաց, դարձաւ այսրէն, եկն եմուտ յաշխարհն մեր. և բազում ևս այլ այրուձի, որ ի դրանէ եկին։ Եւ թող զերկոսեան՝ այլ ևս երեք հարիւր վարդապետ ածեալ են ընդ ինքեանս և պառակտեցին զաշխարհն։ Զոմանս

---

1 d *յայնժամ* km *եղանէր* er *լինէր* bcelr *ամօք* k *ամ*

2 h *զթագաւորին* ah *յեզկերտի* d *չար*

3 hkm *զհաւատս* adghw *դնէր մեզ գեհենի* փխ *դենի մազդեզնի* cr *դէնի* bceklr *հնազանդիլ* d *սուրբք*

4 ah *յեզկերտէ* d *և վաթսուներեք (չիք հազար)* d *ընդիրք* bcr *անդի*

5 clr *ի հայ* b *հայ* adghw *թիւս* cr *զիրս*

6 abcelw չիք *դլուխ*

7 m *յանօրէնն* b *անօրէն* a *յեզկերտէ* g *յազկետէ* l *վտանգիւր*

8 gkm *գտեալ* cr չիք *ի* b *վարդանա* adgw չիք *հայոց*

9 l *ամպարշտի* l *և բորբոքէր*

10 km *կրօնն* d *կանոնս* l *էհաս*

11 b *ի շաշխարհն*

12 bh *աղէտս* adglw *աղէտքս* b չիք *ի* abcde ghlrw *հայք*

13 c *հազարապէտն*

14—15 a *էպիսկոպոսապետն* w *եպիսկոպոսն* d *հասանեն աշխարհես* a *հասանէն* bcelr չիք *հասանեն* adghkmw չիք *ի* l *ուխտ* abcdeghr *հայաստանեաց* m *և պատմել* k *և պատմեալ* celr *աղէտիցն* dhw *աղէտին* b *աղետիցն* a *եթե* bcelr *և* փխ *եթէ* km չիք *եթէ* adhw *տագնապով* km *փութացուցանէին*

16 adghkmw *զզօրս* bceklmr չիք *իւր* abcdeghlrw *ասէր*

17 adghw *ասէ* փխ *այսրէն* l *էմուտ* km *յաշխարհս*

18—19 m *այրուձի* l *որք* km *զերկոսեանդ* a *այդ* dgw *այլ* h չիք *ևս* a *արիւր* փխ *հարիւր* km *վարդապետք* bcer *ածեալ էր* l *ածեալ է* ah *պառակատեցին* km չիք *և (տ. 19)* m *և զոմանս*

յինքեանս արկին և կամէին յեկեղեցիս ձեռն արկանել։ Եւ հրամանաւ արքայի ստիպեն զամենեսեան և ասեն. «Եթէ կամաւ յանձն առնուք զօրէնս, պարգևս և պատիւս գտանէք ի նմանէ, և թողութիւն հարկաց արքունի լինի ձեզ։ Ապա եթէ կամաւ զայդ ոչ առնէք, հրաման ունիմք ի գիւղս և յագարակս շինել ատրուշանս և զվռամական կրակն ի ներքս դնել և կացուցանել մոգս և մոգպետս օրէնսդիրս աշխարհիս։ Եւ եթէ ստամբակէ ոք, մահուամբ սատակի, և կին և որդիք այնպիսւոյն անաշխարհիկ լիցին»։

Զայս լուեալ գնդին Հայոց ոչ ինչ լքեալք, այլ համագունդ լեալ վասն զուժին այնմիկ՝ քաջալերս տուեալ արձակեցին զնոսա, զի առ ժամանակ մի խաբէութեամբ կալցին զնոսա, զի մի ձեռնարկեսցեն յուխտ եկեղեցւոյ, մինչև եւս իրացն խնդրեսցեն։ Յայնժամ գրեցին գունդն Հայոց առ Թէոդոս կայսր՝ օգնել նոցա ի մեծի վտանգին։ Իսկոյն հասանէր նմա վախճան, և անօրէնն Մարկիանոս թագաւորեալ՝ ոչ պահէր զուխտն, այլ ըստ խրում բարուցն միակամի հեթանոսացն։ Եւ ոչ ուստեք գտեալ օգնականութիւն քաջացն Հայոց՝ ի վերին ապաւինեալ յամենակալ զօրութիւն բարձրելոյն՝ յերիս բաժանեալ զզօրսն Հայոց, զառաջինն տան ցՆերշապուհ Ռմբոսեան պահապան Ատրպատական կողմանն, և զերկրորդ գունդն տան ի ձեռն Վարդանայ զօրավարին Հայոց՝ անցանել ընդ սահմանս Վրաց ի վերայ մարզպանին Չորայ, որ եկեալ էր աւերել զեկեղեցիսն Աղուանից։

Եւ երանելին Վարդան ոչ գիտէր զդարանագործութիւն անիծելոյն Վասակայ ուրացողի, որ յառաջ քան զգալն զօրուն Հայոց յԱղուանս՝ ազդէ Վասակ մարզպանին Պարսից՝ Մերսեբուխտայ, եթէ բաժանեցին

1—2 km չիք և[1] a կամեին celr յեկեղեցի b զեկեղեցի d յեկեղեցին adghkmw ձեռնարկել h հրամաւ bceglr արքային bcelr ստիպէին bcelr ասէին c և ասէին առ ամենեսեան a եթե ah առուք ah զօրէնսս

3 b չիք և[1] adghkmw պատիւ

4 a եթե b կամօք l կամովք l չառնուք bcer շառնէք a գեաւղս gw գեօղս bcelr գեղս d գեօղն

5 b յագակս cr զվըռամական

6 b օրէնսդիր a եթե b չիք եթէ d չիք ստամբակէ

7 d ոմամբք կէսք մահուամբ bcelr մահու abchr այնպիսոյն clr անաշխարհիկք d ազնաշխարհիկ gkm լինիցին h լիցի

8 h գնտին km լքեալ

10—11 բոլոր ձեռագրերը կալցեն, բացի h-ից bcelr որ (l որք) ոչ փխ զի մի cer զեկեղեցիսն bl յեկեղեցիսն փխ յուխտ եկեղեցւոյ b յեւս adghkmw չիք իրացն km գունդք

12 a Թեոդոս dh կայսրն ber հասանէ

13 a վաղճան cr վախճանն d անօրէն bcelr պահէ

14 d ըստ որում km միակամ լինէր ընդ հեթանոսս gw միակամ g ի հեթանոսականացն abcehr հեթանոսականացն l հեթանոսականաց abcelr ուստէք

15 d վերին celr ամենակար b ամենակարող

16—17 h երիս km զզօրս ch ցնէրշապուհ a ռընբոսեան bcelr ռոմբոսեան dh ռնբոսեան k ռըմբոսեան cr ատրպատականի bghkmw ատրպատականն k կողման

18 b վարդանա

19—20 adghkmw չողայ cr չորա a աւերեալ cr զեկեղեցիս

21 b ոչ էր գիտէր b elr զդարանագործութիւնն ad անիծելին clw անիծեալն

22 cr վասակա bkl զգալ h զօրացն

33 bcr մերսեբուխտա w միհրսեբուխտայ bcelr թէ բաժանեցի a եթե

զզօրս Հայոց և զՎարդան պակաս զօրօք յայդ կողմն հանին։ «Արդ պատրաստ լեր ի դիմի ելանել, զի խսպառ սատակեսցես զդոսա»։ Այս էր անօրինին խորհուրդ։ Զոր զգացեալ Մերսեբուխտայ զքաջալերսն ի Վասակայ՝ ոչ եկաց ի կողմանս Ջորայ, այլ կուտեաց զամենայն բազմութիւն զօրաց իւրոց և փութանակի գայ անցանէ ընդ գետն մեծ Կուր և պատահէ նմա ի սահմանս Վրաց հանդէպ Խաղխաղ քաղաքի, որ ձմերոց էր թագաւորացն Աղուանից։ Ռազմ եդեալ՝ զբոլոր մեծութիւն դաշտին ի ներքս փակէր՝ զինեալք և վառեալք ի մարտ պատերազմի ընդդէմ գնդին Հայոց։ Իսկ քաջն Վարդան և զօրքն, որ ընդ նմա, իբրև տեսին զբազմութիւն հեթանոսացն, նայեցան և յիւրեանց սակաւութիւնն, թէպէտև կարի իսկ նուազք էին քան զնոսա, ոչ ինչ զանգիտէին առ ի յոյժ բազմութենէն. այլ առ հասարակ միաբանեցին և ամբարձեալ յերկինս զձայնս իւրեանց՝ ասեն. «Դատեա՛, տէր, զայնոսիկ, որ դատին զմեզ. մարտի՛ր ընդ այնոսիկ, որ մարտնչինն ընդ մեզ. զինու և ասպարաւ քո օգնեա մեզ, շարժեա՛ և դողացո՛ զգունդ անօրինացն»։

Եւ այսպէս կացեալ յաղօթս և խումբ արարեալ յարձակէին քաջքն Հայոց և զաջ թևն բեկեալ զձախոյ կողմամբն արկանէին և սրոյ ճարակ զամենեսեան առնէին ընդ երեսս դաշտին. փախստականս արկանէին յամուր տեղիս մայրեացն առ խորագոյն դարիւք Լուբնաս գետոյ, ուր ընդդէմ դարձեալ թագաւորազանց ոմանց Բաղասական արքայի. անդ ընկեցին ի ձիոյ զոմն ի նախարարացն Հայոց ի գնդէն Դիմաքսենից, զՄուշն

1 bcelr պա կասաձեռն adghkmw յայդմ l կողմդ abcdehr կողմ bcelr հանի
2 dg է
3 k խորհուրդն bcelr զորս ah ազդեցեալ abchr մերսեբուխտա w միհրսեբուխտայ d զքաջալերեալսն
4 bcr չորա ah չողա gkmw չողայ adghw բազմութիւնս զօրացն
5 abcr գա l պատահի
6 bclr խալխալ aghkmw թագաւորութեանն d թագաւորութեան
7 l և ռազմ bcelr արարեալ փխ եդեալ h ի ներքոյ
8 km զինեալ և վառեալ (c վառեալքն) cr չիք ի cr պատերազմին h պատերազմնի h գնտին
10 ab նաեցան km և նայեցան km չիք և b յիւրեանցն h իւրեանց dk սակաւութիւն cr պակասութիւնն k նուազ
11 a եին a զանգիտեին kmw զանգիտեցին
12 l միաբանեցան bcelr ամբարձին dkm զձայն celr և ասէին b ասէին
13 dklm որք bdklm դատեն l զիս փխ զմեզ km և մարտիր dg որք l ոյք
14—15 bceklrw մարտնչին km զինուք bl ասպարով adgkmw ասպարօք h ասպարօք adghkmw չիք քո b շարժեալ abcr դողացոյ l զգունդն
16 adghkmw չիք և² d խուք a յարձակեին
17—18 bcer զձախու l ընդ ձախու արկանէին կողմամբն km ընդ ձախու կողմամբ արկանէին a արկանեին km չիք և² d ճարակ տային զամենեսեան bcelr տային փխ առնէին a առնեին km և ընդ adgkmw փախստական
19 d մայրեցան h մայրացն cr առի bl յուբանաս cr գետոյն b գետաւք
20 adghkmw թագաւորազնեաց adghkmw չիք ոմանց a բաղսական bcel բալասական d մալասական h բաղսակայն d արքային adh արդ փխ անդ cr անտ
21 d գնդեն h գնտէն ah դէմաքսենից l զմուշկն

սպանին, զԳագրիկն վիրաւորեցին։ Յայնմ տեղւոջ գդէտակն ի վեր ամբառնայր Արշաւիրն Արշարունի, գոչէր առիւծաբար և յարձակէր վարազապէս. սատակէր զՎուրկն քաջ՝ զեղբայր Թագաւորին Լփնաց և զայլս անհամարս, զորս յայսմ տեղւոջ սատակէր։ Եւ այնպէս ամենեքին այր զընկեր իւր ախոյեան կործանէր. առ յոյժ յանդուգն յարձակմանէն բազումք այն էին, զոր գետասոյզ առնէին, քան զանկեալսն սրով ի ցամաքի։ Եւ ի բազմութենէ անկելոցն յատակ ջուր գետոյն յարիւն դառնայր. և ոչ գտանէր ոք ի նոցանէ ամենևին ապրեալ և թաքուցեալ յանտառախիտ մայրիսն դաշտացն։ Իսկ մի ոմն ի զօրացն թշնամեաց զինու հանդերձ ելեալ ի նիւս երիվարին՝ անցանէր ընդ մեծ գետն մազապուրծ զերծեալ զոյժ տանէր ի բուն բանակն, որք փախստեայ անկանէին ի մեծ շահաստանին։

Եւ յայնմիկ զօրքն Հայոց կատարելով զգործ մեծի պատերազմին՝ ժողովէին զբազմութիւն աւարին և կուտէին արծաթ և ոսկի յոյժ, զզէնս և զզարդս արի արանց և քաջ երիվարաց։ Եվ դարձեալ յարձակէին քաջաբար ի վերայ բերդից և քաղաքաց, զոր ունէին պարսիկք յաշխարհիս Աղուանից։ Հզօրապէս մարտնչէին, այրէին զամուրս արգելանոցաց նոցա և զերամ երամ մոգսն զայթակղեցուցիչս ուր և գտանէին, սրոյ ճարակ առնէին և զգէշ թռչնոց երկնից և գազանաց երկրի արկանէին։ Սրբէին զտեղիսն յամենայն պղծագործ զոհից և ազատեցին զեկեղեցիսն յանհընարին նեղութենէն։

1—3 w *և սպանին* bcer *զգագրկանն* l *և զգագրկան* w *և զգագրիկն* gkm *յայն* a *տէղւոջն* cr *տեղոջն* b *տեղոջ* dgkm *տեղւոջն* h չիք *տեղւոջ* bcer *գետակն* adkm *գիտակն* h *տիտակն* a *վէր* b *ամբառնոյր* km *արշաւիր* d *արշարունիք* b չիք *և* l *յարձակիւր* cr *վարազաբար* b *վաղազարպէս* l *և սատակէր* cr *զվուրիկն* d *եղբայր* d *զայլ*

4 klmw *յայնմ* bcer *ի յայնմ տեղոջ* a *ամենէքին* bcr *ամենեքեան*

5—6 a *ախոեան* cr *անդուգն* cr *բազումս* cr չիք *այն էին զոր* h *որ* l *այնք* d *տեզասոյզ* cr *լինէին* փխ *առնէին* a *սրով* փխ *սրով* km *որի* bcelr *սրով ի պատերազմի* (b *պատերազմին*) *որ* (l *որք*) *ի ցամաքին*

7 a *յիտակ* cr *յըստակ* h *յիակ* cr *արիւն*

8 celr *ամենևին* *ապրեալ ոք ի նոցանէ* bl *գտանիւր* b *ապրեալ յարքս ի նոցանէ* d *ի նոցանէն գտանէր ամենևին* km չիք *ամենևին* d չիք *ի* adghkmw *ի թաքուցելոցն* h *յանդառախիտ*

9 kmw *մայրիս* dg *մայրեաց* a *մայրից* h *մայից* adghw *դաշտացն* adghkm *ոմն մի* bcelr *իսկ միումն* adghkmw չիք *իսկ մի ոմն* adgkmw *ի զօրաց թշնամեացն ոմն մի* (w *մի ոմն*) d *հանդերձեալ*

10 agh *ի միւս* փխ *ի նիւս* ah *երիվարն* d չիք *մեծ*

11 bcdeglr *զուժ* d *գտանէր* փխ *տանէր* bcelr չիք *բուն* d *բնակն* ah *փախստեա* dw չիք *մեծ*

13 gkm *զօրք*

14—15 a *ժողովէին* b *աւարն* a *կուտեին* c *զըզէն* h *զէնս* elr *զզէն* abdhkm *զէնս եւ զարդս որ* (gkm *որք*) *յարանցն քաջաց և երիվարաց* dh չիք *և* ուղղում ենք ըստ Եղիշէի l *զզարթ* bcer *զզարդ* h *զարդս* a *յարձակեին*

16 a *վէրայ* cgr *բերթից* abcdehlrw *յաշխարհին*

17 adg *ամուրս* l *և այրէին* a *արգէլանոցաց* c *մարտընչէին*

18 a *զէրամ էրամ* km *մոգս* a *զայթակղէցուցիչս* b *զայթագղեցուցիչս*

19 bcelr *տային* փխ *առնէին* b *գէշն* l *թռչնոցն* ghkm չիք *և*[1] l *գազանաց երկնի* a *երկնից, էրկրի* adghkmw չիք *արկանէին* l *և սրբէին*

20 d *զտեղին* a *յամէնայն* b *յամենապիղծագործ* l *յամենապղծագործ* km *զոհից* km *ազատէին*

21 d *նեղութենէ*

Եւ բազումք ի նախարարացն Աղուանից և ի շինականաց, որք վասն անուանն Աստուծոյ ցրուեալք և վտանեալք էին յամուրս լերանց Կապկոհի, իբրև տեսին զմեծ յաղթութիւն զնդին Հայոց, զայլն ժողովէին և նոքա և խառնէին ի զօրս նոցա. և միաբանեալ կցորդ լինէին նահատակութեան նոցա։ Խաղային գնային այնուհետև ի վերայ պահակին Հոնաց, զոր ունէին բռնութեամբ Պարսիկք, առնուին, քանդէին զպահակն և կոտորէին զզօրսն որ բնակեալ էին ի ներքս. և զդուռն տային ի ձեռն Վահանայ ումեմն, որ էր յազգէ թագաւորացն Աղուանից։ Եւ յայսր ամենայն քաջութեանց վերայ ոչ ոք անկաւ ի նոցանէ, բայց միայն Մուշն, որ նահատակեցաւ։

Եւ անդէն զնոյն այր, որում զդուռնն յանձն արարին, արձակեցին դեսպան յաշխարհն Հոնաց՝ բանս դնել ընդ նոսա և ուխտ հաստատել և անքակ ունել զմիաբանութիւնն։ Իսկ նոքա իբրև զայն լուան, խկոյն հասին ի տեղին, և ականատեսք լինէին յաջողմանն. և երդմամբ եդին ուխտ օրինօքն իւրեանց, յանձն առին զերդումն քրիստոնէութեան՝ պահել ընդ նոսա հաստատուն միաբանութիւն և այսպէս կատարեալ զամենայն ըստ կարգի իւրեանց։ Եւ մինչդեռ ի տեղւոջն էին, գուժկան հասանէր յերկրէն Հայոց վասն ուրացողին Վասակայ՝ եթէ աւերեաց զբազում երկիրս Հայոց։ Զու արարեալ Վարդանայ մեծաւ աւարաւն, անտրտում ուրախութեամբ, գոհութեամբ առ Աստուած և նորին յուսովն հասանէր յերկիրն Հայոց յաւուրս երեսուն։ Ազդ լինի Վասակայ բարեյաղթ գալուստ քաջին Վարդանայ, և միաբանութիւն Հոնաց և Աղուանից։ Գնայ փախստեամբ յերեսաց

---

1 b բազում km Նախարարաց b չիք ի bcelr շինականացն

2—5 bcelr ցրուեալք էին և վտանեալք km ցրուեալ և վտարեալ էին g վտարեալք a եին adg լերանցն bcelr կապիկոխ adghkmv կապիկու w կապկոհ. ուղղում ենք ըստ Եղիշէի։ h գնտին a ժողովեին dgkm չիք և (3-րդ տ.) a խառնեին bcelr և ժողովէին նոքա l միաբանեալք l կցորդք a լինեին bcelr նահատակութեանն bcelr չիք նոցա w խաղացին գնացին g խաղացին b գնային bcelr չիք վերայ bl պահակն d յոնաց

6—8 adghw պարսիկքն bd առնէին a քանդեին a զպարհակն km չիք և (տ. 6.) a կոտորեին gkm զզօրս gklm որք l բնակեալք c բընակեալ km զդուռնն w ումեմն վարդանայ adghkm վարդանայ b չիք ումեմն h յաղուանից abcdeghklmr յայսմ w յայս. ուղղում ենք ըստ Եղիշէի։

9 dw չիք վերայ cr չիք բայց միայն մուշն d չիք որ h չիք մուշն

11 h զդուռն bcelr արձակէին

12 a դէսպան bcelr դեսպանս g ուխտս km չիք և

13 h ակն ունել փխ անքակ ունել lw ունիլ d զմիաբանութիւն c զըմիաբանութիւնն b և փխ իսկ gkm իբրև նոքա

14 h տեղինին b ականեատեսք km ականատես a լինեին km չիք և²

15 adghkmw օրինօք երկնից qcelr չիք յանձն... քրիստոնէութեան

16—17 bcelr ուխտ միաբանութեան (b միաբանութեամբ) փխ հաստատուն միաբանութիւն w զմիաբանութիւն adhw զկամս փխ ըստ կարգի gkm կամս bcel ըստ կամս. ուղղում ենք ըստ Եղիշէի cklmr չիք և (տ. 17) a եին bl գուժկանն

18 bcr վասակա a եթե bcelr թէ bcr աւարեաց bcelr զերկիրս (r բազում) բազումս

19 bcelr վարդանա (l վարդանայ) մեծ աւարովն gkm վարդան l և անտրտում

20 l և գոհութեամբ w յուսով bcelr գա (l գայ) անցանէ փխ հասանէ h երկիրն

21 bcr վասակա cr բարէյաղթ գալուստս

22 h միաբանիցութեամբ bcelr գնաց

նորա, ըստ չար բարուցն չար կրեալ անցս՝ նաև ոչ գտանէ յԱստուծոյ ողորմութիւն։

Այս եղև ի ժամանակս Յազկերտի արքայի ի մէջ Աղուանից և Հայոց վերնոյն օգնականութեամբ։

ԳԼՈՒԽ Գ

Գալուստ Մեսրոպայ վարդապետի առ Եսվաղէն Աղուանից արքայ. և առնել գիրս և կարգել վերստին դպրոցս և հաւատս հաստատել տանս Աղուանից, բառնալ և զմնացեալ աղանդսն

Յորում ժամանակի՝ Թէոդորոս Փոքր Յունաց էր կայսր, և Վռամշապուհ Հայոց թագաւոր, և Յազկերտ Պարսից արքայ, և Եսվաղէն Աղուանից թագաւոր, եկեալ երանելին Մեսրոպ յԱղուանս՝ մեծավաստակ, ընտիր անօթ հոգւոյն սրբոյ, առ հայրապետն մեր Երեմիա և թագաւորն Եսվաղէն։ Որոց կամաւ առեալ յանձն զվարդապետութիւնն նորա ըստ շնորհելոյ նմա յաստուածուստ պարգևին, որ Հայոց և Վրաց ետ նշանագիր ի ձեռն նորա հոգին սուրբ։ Հաճեցան և ետուն մանկունս ընտիրս յուսումն. և զԲենիամին թարգման կոչեալ ի Սիւնեաց, զոր Վասակ Մանուկ ի ձեռն Անանէի եպիսկոպոսին արձակեաց։ Եւ նոքա եկեալ առ Մեսրոպ և նոքօք ստեղծ զնշանագիրս կոկորդախօս, աղխազուր, խժական, խեցբեկագունի լեզուին Գարգարացւոց։ Թողու աստ վերակացու զաշակերտն իւր Յովնաթան, և ի

---

1 cr *յանցս* adghw *նաև ոչ եւ* celr *նա ոչ յաստուծո գտանէ* b *նա ոչ գտանէ յաստուծոյ*

4 b *օգնականութեամբն*

5 abcehlrw չիք *գլուխ*

6 l *գալուստն* ab *մեսրոբա* cr *մեսրոպա* d *մեսրովբայ* m *մեսրովպայ* w *մեսրոբայ* bcr *վարդապետին* adh *սոսւաղէն* w *եսուաղէն* gkm *արսվաղէն* w չիք *աղուանից* acr *արքա*

7 bcegklmr *զգիրս* b չիք *և*² dcrw *և վերստին կարգել* gkm *զդպրոցս*

8 gkm *զհաւատս* cr *և հաստատել հաւատս* km *ի տանս*

9 klmw *բառնալ* bcr *բառնալն* klmw չիք *և* bcelr *աղանդն*

10 c *կայսեր*

11 adgg *ազկերտ* c *արքա* gkm *արսվաղէն* adhw *եսուաղէն*

12 bcelr *մեսրոպ (*b *մեսրոբ) երանելին* aw *մեսրոբ* d *մեսրովբ* b *ընդիր*

13 bcr *հոգոյն* dg *երեմիայ* adh *սոսւաղէն* w *եսուաղէն* gkm *արսվաղէն*

14 d չիք *առեալ* bcdeghklmrw *զվարդապետութիւն* cr *շնորհելոյն*

15 cr *յաստուծոյ* km չիք *որ*

16—17 d *մանուկս* gkm *զմանկունս* b *ընդիրս* c *ընտրիրս* bc *զմենիամէն* r *զբենիամէն* a *թարքման* bcr *անանիաի* l *անանիայի*

18 a *էպիսկոպոսին* l *եպիսկոպոսի* ab *մեսրոբ* dw *մեսրովբ* m *մեսրովպ* km *նորա* l *ստեղծ* abdehkmw չիք *և*²

19 b *զնշանագիրն* ah *աղի զուր* dk *աղխալուր* gm *աղի լուր* b *խոժակն* b *լեզուն*

20 cer *գարգարացոց* b *գանգարացոց* m *զաշակերտ* dw չիք *իւր* ah *յանաթան* l *գյովնաթան*

տան թագաւորի կարգեալ քահանայս՝ դառնայ ի Հայս։ Անցանէ ի Բիւզանդիոն առ Թէոդոս թագաւոր և դարձեալ անտի՝ շրջէր աշակերտօքն։ Եւ լուեալ եթէ ի Գարդման մնացեալ է հեթանոսական աղանդ, դառնայ ի Սիւնեաց և գայ առ Խուրս՝ Գարդմանայ իշխան և նովաւ ածէ յուղղութիւն, և ինքն գնայ ի կոչ բդեշխին Վրաց Աշուշայ վասն նորին գործոյ։

Ի նմին ժամանակի երևեցաւ Նեստոր անիծեալ, որ նզովեցաւ յերկերիւրոցն յԵփեսոս։ Եւ յՆրկրորդ Յազկերտի արքայի յառաջին ամին փոխի սուրբն Սահակ յելս նաւասարդի ամսոյ. և յետ վեց ամսոյ անցանելոյ փոխի և երանելի վարդապետն Մեսրոպ ի Վաղարշապատ քաղաքի՝ հանգուցեալ ընդ սուրբս։

Խոսրով ոմն՝ Գարդմանայ նախարար գնացեալ ի Հայս. եղև նմա լինել առաջի Շապհոյ՝ անարի թագաւորին. գինեգինեալ ի խնճոյսն՝ սեղեխաբար վաւաշէր ի կին մի. ընդ որ ցասուցեալ Շապհոյ՝ զնդանել զնա հրամայեաց. և նա ի վաղակաւորն յեցեալ՝ անց գնաց, և ոչ ոք իշխեաց ձգել ի նա ձեռն։

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ

Փոխումն հայրապետական աթոռոյն Աղուանից ի Չորայ և նստուցանել ի մեծ քաղաքին Պարտաւ. զաթոռակալութիւնն սակս խազրաց հինին, զոր յելսն իւրեանց աւերեցին

Յետ այսորիկ գերեցաւ ի խազրաց աշխարհս Աղուանից. հրկէզ եղեն

1—2 dw *թագաւորին* gkm *զքահանայս* bcer *դառնա* bcelr *հայք* l *և անցանէ* b *և բիզզանդիոն* (չիք *ի*) ah *բուզանտիոն* abgklmw *զաշակերտօքն* cer *աշակերտովքն* ուղղում ենք *աշակերտօքն*

3 bcelr *թէ* b *դառնա*

4 bcr *գա* d *խսրագարդման* փխ *խուրս* *գարդմանայ* h *գարդմանաց* d *իշխանայ* *իշխանն* a *յուղութիւն*

5 b *գնա* agk *բդեաշխին* c *բըդեշխին* d *անշուշտ* ah *հաշտուշտ* gkm *առ հաշտուշտ* br *հաշուշա* c *հարշուա* l *հարշուշայ* w *աշուշայի* ուղղում ենք *աշուշայ* d *գործոց*

6—7 b չիք *անիծեալ* d *յերկիրն իւրոց* l *յերկուց հարիւրոցն* cer *յերկու հարիւրիցն* b *յերկու հարիւրոցն* h *ի երկերիւրոցն* a *յէփէսոս* adgmw *երկրորդ* k *յերկրորդս* a *յեզկէրտի* g *ազկերտի* h *եզկերտի* bcelr *առաջին* k *ամի*

8—9 chr *իսահակ* kl *ամսոց* h *ամաց* k *անցելոց* adghmw *անցելոյ* ab *մեսրոբ* dw *մեսրովբ*

10 gkm *հանգուցեալ ընդ սուրբս ի Վաղարշապատ քաղաքի* (տ. 9) b *և ընդ սուրբս հանգուցեալ*

11—13 abcehr *գարդմանա* bcelr *հայք* bcelr *և եղև նմա առաջի* (չիք *լինել*) g *լինիլ* cd *շապուհոյ* ah *գինէգէնեալ* b *գինէգինեալ* dg *գինեգենեալ* km *և գինեգենեալ* d *խնջոյս* m *խնջոյսն* adh *սիւղիզաբար* bcelr *սիզեխաբար* v *սիւղեզաբար* bcelr *վաւաշոտէր* ah *վաշարշէր* elr *զնտանել* d *զատանել* c *զընտանել* adghkmw չիք *զնա*

14 d չիք *ի* l *էանց* a *ձգեալ* bcelr *արկանել*

15 b *նմա* փխ *ի նա*

16 abcehlrw չիք *գլուխ*

17 l *հայրապետան* cr *հայրապետական*

18 w *ի չողայէ* cr *ի չորաէ* ah *ի չողայ* b *չորա* (չիք *ի*) bcelr *քաղաքն* gkm *պարտաւու*

19 bcdehklrw *զաթոռակալութիւն* l *հինից*

20 l *որք* abcdeghmr *որ* ուղղում ենք ըստ w-ի adghkmw *յելս* ah *աւարեցին*

21 a *գէրեցաւ* cr *յաշխարհս* c *հրկեզ* l *հրկէզք* bd *եղէն*

եկեղեցիք և կտակարանք։ Ապա յերկրորդ ամին Խոսրովու՝ արքայից արքայի, յորժամ զսկիզբն հայ թուականին եդին, ի սոյն ամի փոխեցին զաթոռ հայրապետութեանն Աղուանից ի Ջորայ քաղաքէն ի մայրաքաղաքն Պարտաւ վասն հինահալած արշաւանաց թշնամեաց խաչին Քրիստոսի։ Եւ նստուցին հայրապետ զտէր Աբաս ի գաւառէն Մեծիրանց, որ կալեալ զաթոռն ամս ԽԴ, սրբական վարուք կեցեալ փոխադրի յանմահ կեանսն

ԳԼՈՒԽ Ե

Յայտարարութիւն վկայելոցն ի Դիզափայտ լերինն և երեւումն նշխարացն յաւուրս հայրապետութեանն Աբասայ

Յառաջ քան զտեսչաւորելն տեառն Աբասայ Աղուանից աշխարհիս ի թշնամեաց հրդեհեցան վկայարանքն. ի Դիզափայտ լերինն ի Կատարոյ վանս, որ ի ժամանակս Վաչագանայ Աղուանից արքայի և Գառնիկայ՝ Ամարասայ եպիսկոպոսի, յայտնեցան, որոց անուանքն են այսոքիկ՝ սուրբն Մովսէս, սուրբն Դանիէլ, սուրբն Եղիա։ Սոքա որդիք գոլով Սանեսանայ արքային Մասքթաց, որք աշակերտեալ սրբոյն Գրիգորիսի. և ԳՌ և ԸՃ և Հ այր ընդ նոսա։ Ամենեքեան սոքա ի լեառնն Դիզափայտ անձապարեալ խստաբուտ կենօք, զորոց զհետ եկեալ արիւնարբուն Սանեսան՝ ի սուր սուսերի արկ զնոսա ի Թ նաւասարդի ամսոյ. որոց բարե-

1 b *կտարականք* g *ապայ* bcнhr *երկրորդ* d *յերրորդ* bcelr *ամի*

2 km *արքային* փխ *արքայի* km *սկիզբն* adh չիք *եղին* gkm *եղե*

3 d *հայրապետութեան* ah *չողա* bcer *չորա* agkmw *չողայ* bcelr *քաղաքէ*

4 bcelr *արշաւանացն*

5 gh *ապաս* bcelr *մեծիրեանց* d *մեծարանաց* agh *մեծարանց*

6 h *զաթոռ* w *և սրբական*

7 bcelr *ի կեանս անմահ* dkm *կեանս*

8 abcehlrw չիք *գլուխ*

9 c *վըկայելոցն* d *գեզափայտէ* adghw *լերին*

10 d *յերևումն* d *նշխարաց* dkw *հայրապետութեան* bcelr *հայրապետին աբասա* (l *աբասայ*) h *ապասայ*

11 bcelr *յառաջագոյն* l *զտեսչաւորիլ* cdr *տեսչաւորեալ* b *զտեսչաւորել* gkm *զտեսչաւորիլն* a *զտեսչաւորեալն* bcer *աբասա* h *ապասայ* gkm չիք *աղուանից աշխարհիս* bh *աշխարհս*

12 bcelr *հրդեհեցաւ* adghw *վկայարանք* d *գեզափայտ* dw *կատորոյ* be *կատարո* cr *կատարո*

13 w *վանքն* abcdeghlr *վանք* km *որք* k *վաչականա* bcegmr *վաչագանա* adhw չիք *աղուանից* a *արքափ* achr *գառնիկա* w *գառնկայ*

14 cr *յամարասա* b *ամարասա* a *էպիսկոպոսի* d *եպիսկոպոսին* w չիք *են*

15—16 bl *սուրբ* l *սուրբ* a *դանիէղ* adg *եղիայ* adh *սենասայ* bcer *սանեսանա* c *արքաին* bdl *արքայի* w *մազքթաց* d *մասքութայ* l *մազքթաց* abceghkmr *մասքութաց* bcelr *աշակերտեալք*

17—19 l *և ութ* bcer չիք *և* (*տ. 17*) a *եւթանասուն* d *ութանասուն* egw *արք* bcdelrw *լեառն* d *գեզափայտ* b *խստաբուս* l *խստաբոյս* bcegklmr *որոց* cer *զկնի* փխ *զհետ* aghw *արեանարբուն* d *արեանարբու* l *սանէսան* l *էարկ* bcer *ի իթ* (*ի քսան և ինն*) d *ի ինն* g *ի յինն*

խոստութեամբ միշտ գթացի Աստուած Աղուանից աշխարհիս և Հայաստանեայց երկրին։

ԳԼՈՒԽ Չ

Տեսիլն Վեհկի

Յառաջնումն ամի հայրապետութեանն տեառն Աբասայ տեսի ես անարժանս Վեհիկ ի տեսլեան այր մի անապատական, որ ունէր նշան աստուածային խաչին ընդգրկեալ. և ասէր ցիս զանուն իմ։ Եւ ասեմ. «Ո՞վ ես դու, տէր»։ և նա ասէ ցիս. «Ես եմ Պօղոսիկ։ Արդ ե՛կ երկրպագեա՛ խաչիս և մի՛ մերձեցիս ի սա»։ Եւ ես զարթուցեալ ի քնոյն՝ ոչ ինչ փոյթ առնէի զիրացն։ Եւ յետ երկուց ամաց տեսանէի ի տեսլեան որպէս եթէ սուրբն Վարոս ի կերպ աբեղայի ասէր ցիս. «Մեք եմք նշխարք ծածկեալ ի գաւառին Արցախայ՝ ի Մխանց տոհմին ի վայրս Կաղնետու։ Նախավկայն է տէրն Ստեփաննոս և Թէոդորոս նահատակ, սուրբքն Վարոս, Մամաս, Մար, Սարգիս, Գէորգիոս վկայ, Կոզմաս և Դամիանոս և մասն մի ի սուրբ քառասնիցն»։ Եւ երևէր այր մի նոյն ձևով և ասէր ցիս. «Ես եմ Բասիրա՝ ծառայ Քրիստոսի, որ չարչարեցայ ի խաչի և խնդրեցի ի փրկչէն մի կորնչել նշխարաց իմոց. և որք մասին ցանկան ի սուրբ խաչէս, ընկալցին. և է մասն մի յայն խաչէն և մասն մի յաստուածընկալ նշանէն»։ Եւ ես Վեհիկ հիացեալ կայի ընդ միտս իմ՝ մինչև ցեօթն անգամ խնդրելով յամենողորմէն Աստուծոյ և ի սուրբ վկայիցս՝ ստուգութեամբ և ճշմարտապէս ցուցանել զխորհուրդ տեսլեանն։

1—2 h *բարեխօսութեամբն* c *գըթացի* bcelr *աշխարհիս հայոց և աղուանից* adghw չիք *և հայաստանեայց երկրին*

3 abcehlr չիք *գլուխ*

4 adghkmw *տեսիլ* w *վեհկին* d *վեհին*

5 dw *յառաջնում* bcdrw *հայրապետութեան* adghkmw չիք *տեառն* ah *աբասա*

6 d *արժանս* a *վեհեկ* cl: չիք *ի տեսլեան* km *զայր* adghkm *որում էր* փխ *որ ունէր*

7 adgkmw *խաչի* km չիք *ընդգրկեալ* adghw *գրեալ* փխ *ընդգրկեալ* bcelr *ասէ*

8 bl *նա* փխ *և նա* dg *պողոսիկ* km *պօղոս* km չիք *արդ*

9 bcelr *իմ* փխ *ես* a *զարգուցեալ* kmw *քնոյ* a *փոյտ* a *առնեի* bcelr *առնէի փոյթ*

10 a *տեսանեի* bcelr *տեսլեամբ (չիք ի)* a *եթե* bcdeklrw *թէ*

11—12 bcelr *ասէ* cdlw *ծածկեալք* bcer *գաւառի* dw *արձախայ* ac *արցախա* m *արցախոյ* h *արցախու* b *և մի մխանց* l *և ի մխանց* bcelr *տոհմի* w *տոհմէն* km *վայրսն* adgkmw *կաղնետոյ* h *կաղնեզոյ* d *նախավկային* kw *տէր*

13 ac *Ստէփաննոս* a *Թեոդորոս* w *Թէոդոս* abcdghrw *սուրբն* d *մամոս* gl *մարսարգիս* km չիք *մար*

14 ce *Գրիգորոս* gl *Գէորգէոս* km *Գէորգ* adh *գիորգիոս* cr *վկա* d *կոզմաս* ad *դոմիանոս* g *դամիւնոս* l *որբոց* d *քառասնից*

15 cr *ի նոյն* b *ասէ* w *բասիրայ*

16 a *չարչարեցա* d *խաչին* begklrw *կորնչիլ* c *կորընչիլ* ad *նշխար*

17 b չիք *է* w չիք *մասն*

18 c *վէհիկ*

19 bcr կացի bl *ի* փխ *ընդ* g *մինչ* a *ցեաւթն* cr *ցեւթն* adgkmw *ամ* փխ *անգամ* cr *յամենաողորմէն* b *ամենաողորմ* d *ամենողորմ*

20 b չիք *աստուծոյ* acdeghklmrw *սոյն* փխ *ի սուրբ* adhkmw չիք *և*² km *և ճշմարտութեամբ* b *և ճշմարտապէս*

21 b *զխորհուրդն* dw *տեսլեան*

Եւ յաճախէր ես առաւել նոյն տեսիլն, և ճեպէր զհանելն, զի դեռ ի Նեղի եմք, ասէր։ Եւ ապա յարուցեալ ես Վեհիկ՝ չոգայ առ սուրբ Հայրապետն Աբաս՝ պատմելով նմա զխմբումն մեծապայծառ վկայիցն։ Եւ նորա լուեալ զտեսեալսն յինէն, ետ փառս Աստուծոյ կենդանւոյ բազմապատիկ գոհութեամբ. և նոյնժամայն արձակեաց զԴանիէլ մեծահաւատ քահանայն Տրխոյ իրագէտ լինել մեծասքանչ խորհրդոյն։ Եւ երագութեամբ ընթացաւ այրն հաւատարիմ հանդերձ Բոհիւ քահանայիւ և Եզեկիէլիւ դպրաւ, որք փութանակի հասին ի վայրս Կաղսեառ առ իս Վեհիկս։ Հասին և այլքն ի հանդէսն գործակից մեզ. Աբաս՝ Մոմհարէից երէց հօտիւն իւրով և Մարկոս քահանայ իւրով եղբարբք և հայր Տիրիթ ի Յովհաննու վանից՝ յանապատէն Քարմեղինայ և այլ բազմութիւն յոյժ հաւատացելոց։

Սոքօք հանդերձ կացեալ մեր յաղօթս մեծահայց խնդրուածովք՝ սկսաք զբրածն առնել որպէս չափ մարդոյ։ Եւ յանկարծակի եղև բուռումն անուշահոտութեան ի տեղւոջն. և յայտնեցաւ ծածկեալ գանձն ըստ փրկչական բանին, եթէ չէ պարտ թաքչել լուսոյ և դնել ընդ գրուանաւ։ Այսպէս արտահայտեաց Աստուած սրբական ծառայից իւրոց ճրագ և ետ լոյս փափագողաց սրտի աննուաղելի ճառագայթ։ Որոց ի յայտնելն արար Աստուած ողորմութիւն աշխարհիս Աղուանից և քաղցրութիւն առողջական վայրին Կաղսեառ։ Եւ նոյնժամայն մեծապէս օրհնաբանութիւն Աստուծոյ և գովեստ սրբոցն տուեալ ժողովոյն՝ ամփոփեցին զնշխարսն ի պատուական ինչ տեղարանս՝ յիւրաքանչիւրոցն առեալ մասն։ Զմեծագոյնսն պարփակեալ Դանիէլ քահանայ վաղվաղակի հասանէ մեծարգի

1 a ճէպէր h ի հանելն

2—3 bcelr Նեղիմք g ապայ b վեհիկս b չոքա ah չոգա a սուրբն c հայրապէտն h ապաս bcelr պատմել b զխումբն d զխնբումն

4 w զտեսեալն km զտեսիլսն d ի տեսեալսն լուեալ յինէն v և սորա ի տեսլեան ուեալ յինէն c ըզտեսեալսն b կենդանոյ

5 a զդանիէզ d զմեռանել փխ զդանիէլ d զմեծահաւատ

6 bcehl քահանայ v տրխոյ gl լինիլ d երկրպագութեամբ

7 b այր gkm չիք հանդերձ a եզեկիեզիւ l էզէկիէլիւ cr եզեկիելիւ

8 d զպրիւն abceghlr զպրիւ km կաղսեառյ h կաղսեառ b չիք իս c վէհիկ abehlr վեհիկ

9 kmw այլք m գործակիցք h ապաս bcelr մոմհարից d երեց celr էրէց d հաւտիւն

10 adgh չիք իւրով c քահանայիւ km եղբարքն km հայրն adghkmw չիք ի

11 km վանաց d յանապատէ bcelr քարմեղինա bcelr չիք յոյժ

13 a խնդրուածաւք l խնդրուածօք

14 w զչափ km ի չափ

15 cr տեղոջն gkm գանձն ծածկեալ h զծածկեալ

16 bcelr թէ a եթե g թաքչիլ km թագչել adcegklmrw դնիլ

17 km այնպէս ble վերայայտնեաց l վերայայտեաց b չիք աստուած b զսրբական d սրբակայ c սըրբական m ծառայիցն km զճրագ

18 m փափաքող d փափագօղ aghkw փափագող w սրտից km աննուաղելի kmw յորոց adhw չիք ի gl յայտնիլն

19 adghmw քաղցրութեամբ

20 km վայրացն km կաղսեառյ adghkmw չիք մեծապէս

21 adghkmw զնշխարս

22—23 cr տեղիսն b տեղի ինչ տեղարանս ckmr և իւրաքանչիւրոցն b իւրաքանչիւրոց g յիրաքանչիւրոցն l իւրաքանչիւրոց adgh առնել km առնելով h զմեծագոյնս b զմասն k քահանայն bcdklmr հասանէր

ընծայիւն առ հայրապետն Աբաս։ Ընդ որ յոյժ հրճուեալ նորա, ի գալ սրբոցն տօնախմբէ զնոցին յիշատակ և դնէ ի մաքրագոյն յարկեղս։

ԳԼՈՒԽ Է

Թուղթ Յովհաննիսի՝ Հայոց կաթողիկոսի առ տէր Աբաս՝ Աղուանից կաթողիկոս սակս հաւատոյ հաստատութեան

Լաւաց, ճշմարտից, աստուածասիրաց՝ սիրելի եղբօր և աթոռակցի մերում տեառն Աբասայ՝ Աղուանից կաթողիկոսի, Մովսեսի՝ Բախաղատու եպիսկոպոսի, Գրիգորի՝ Կապաղակայ եպիսկոպոսի, Հոմկայ՝ Ամարասայ եպիսկոպոսի, Տիմոթէի՝ Բաղասականու եպիսկոպոսի, Ամբակումայ՝ Շաքւոյ եպիսկոպոսի, Յոհանկայ՝ Գարդմանայ եպիսկոպոսի, Ղեւոնդի՝ Մեծկողմանց եպիսկոպոսի։

Ի Յովհաննիսէ՝ Հայոց կաթողիկոսէ, յԱբրահամէ՝ Տարօնոյ եպիսկոպոսէ, ի Գրիգորէ՝ Մարդպետական եպիսկոպոսէ, ի Ստեփաննոսէ՝ Տայոց եպիսկոպոսէ, ի Մաշտոցէ՝ Խորխոռունեաց եպիսկոպոսէ, ի Գիւտայ՝ Վանանդայ եպիսկոպոսէ, յԱրդիշուէ՝ Ասորեաց եպիսկոպոսէ, ի Պապայ՝ Ամատունեաց եպիսկոպոսէ, ի Քրիստափորէ՝ Ռշտունեաց եպիսկոպոսէ, ի Սեկունդոսէ՝ Մոկաց եպիսկոպոսէ և յայլ ամենայն եպիսկոպոսաց Հայաստանեայց օրհնութեամբ ողջոյն։

---

1 cr *ընծայիւքն* a *ընձայիւն* c *հայրապէտն* h *նոցա*

2 d *սրբոյն* d *տօնախմէ* cer *յիշատակս* bl *զյիշատակս նոցին*

3 abcehlw չիք *դլուխ*

4 dk *կաթուղիկոսի* b *կաթողիկոս աղուանից* dk *կաթուղիկոս* h *ի տէր*

5 bcelr *հուատոց* clr *հաստատման* gkm *հաստատութեան երկնաւոր չնորհօք աղցեալ*

6 d *լուսոյ* փխ *լաւաց*

7—11 agh *մերոյ* bcer *աբասա* dck *կաթուղիկոսի* ah *մովսէսի* dcgmw *մովսիսի* l և *մօսիսի* b *մովսի* w *բաղաեատու* km *բաղախատոյ* l և *գրիգորի* d *կապաղակեայ* l *կապաղակու* bcchr *կապաղակա* a *կոպաղակա էպիսկոպոսի* abeh *հռմկա* l և *հռօմակայ* c և *հռոմակայ* abh *ամարասա* cr *յամարասա* a *տիմոթեի* cr *զիմոթէի* l և *տիմօթէի* b չիք *տիմոթէի բաղասականու* km *բաղասականոյ* b չիք *եպիսկոպոսի*[1] a *էպիսկոպոսի* abchr *ամբակումա* l և *ամբակումայ* bcelr *շաքիոյ* ah *յոհանկա* w *յովանկայ* c *յովհանգա* br *հովհանկա* d *յովհանգայ* l և *յովհանկայ* abcer *գարդմանա* km *գևոնդեայ* l և *գևոնդեայ* bcer *գևոնդեա* d *մեծակողմանց*

12—14 bd *յովհաննիսէ* gkm *հայոց մեծաց* dk *կաթուղիկոսէ* cr *յաբրամա* b *յաբրահամու* և *յաբրահամու* d *տարօնայ* m *տարոնոյ* a *էպիսկոպոսէ* d *գրիգորայ* aghkmw *գրիգորոյ* l և *ի գրիգորէ* d *մարդպատական* h չիք *ի* l և *ի* adgw *յստեփաննոսէ* փխ *ի ստեփաննոսէ* g *տարոց* cr *տաոց* a *էպիսկոպոսէ* l և *ի* h *մաշոցէ* d *խորխորունեաց* a *էպիսկոպոսէ* cer *գիտա* g *գիւտոյ* dw *գտայ* abh *գտա*

15 abcelr *վանանդա* d *վանանտայ* kmw *յարդիշոյէ* l և *յարդիշոյ* bcer *յարդիշոյ* h *յարդիշուեայ* be *ասորոց* l *ասորւոց* a *յասորեաց* cr *ասորաց* h *յասորոց* a *էպիսկոպոսէ* abcr *բաբա* gkm *բաբայ* l և *ի բաբայ* h *բագա*

16 a *էպիսկոպոսէ* l և *ի* a *յըշտունեաց* a *էպիսկոպոսէ*

17—18 l և *ի* gh *սիկունդոսէ* d *սիկնդոսէ* a *սիկոնդոսէ* d *մոգաց* a *էպիսկպոսէ* adg *յամենայն* abghl *հայաստանեաց*

Քանզի եհաս մեզ լուր դժնդակ համբաւու, եթէ են ոմանք դայլք յափըշտակողք զգեստուք ոչխարաց, որ եկին յաշխարհդ ձեր ի վանաց պըղծոյն Պետրոսի, որ անուամբ աղքատասէրք կոչին և գործովք՝ քրիստոսատեացք և ուրացողք զսուրբ երրորդութիւնն, զչար որոմն անիծելոյն Նեստորի և զժողովոյն Քաղկեդոնի անարգելաբար սերմանեն ի հոգիս անմեղաց՝ թիւրելով զնոսա յուղղափառ հաւատոյն՝ մատնել ի յաւիտենական կորուստն։ Զորմէ լսելով թէ վնասակար հոգւոյ և մարմնոյ եղեն անբժշկելի ցաւք։ Վասն որոյ ամենայն հարկաւորութեամբ փութացաք կարեկից լինել ձեզ և գրել՝ յիշեցուցանելով ձեզ զբանս սրբոյ առաքելոյն զգուշանալ անձանց և հօտիդ, յորում եդ զձեզ հոգին սուրբ տեսուչս և վարդապետս՝ հաստատուն ունելով զհաւատս ուղղափառութեան, զոր ընկալան հարքն մեր ի Սրբոց գրոց՝ Հին և Նոր Կտակարանաց ի ձեռն սրբոյն Գրիգորի և յերից երանեալ ժողովոցն՝ ՅԺԸ-իցն ի Նիկիա, և ՃԾ-իցն ի Կոստանդնուպօլիս, և Մ-իցն յԵփեսոս, որոց ձայնակիցք և ժառանգորդք եղաք ուղղափառ նոցա հաւատոյն, այսինքն ամենայն եկեղեցիք Քրիստոսի Աստուծոյ։

Խոստովանիմք զմի Աստուած հայր ամենակալ՝ զարարողն ամենայնի և զմի տէր Յիսուս Քրիստոս՝ որդի Աստուծոյ, ծնեալ ի հօրէ, Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ, որով ամենայն։ Եւ սուրբ հոգին ելող ի հօրէ՝ ընդ հօր և ընդ որդւոյ երկրպագեալ և փառաւորեալ՝ արարչակից և

1—4 clr *ի մեզ* a *դժնակ* bcelr *համբաւոյ* a *եթե* bcel *թէ* bgl *յափշտակօղք* bcer *զգեստիւք* ahl *զգեստուք* bklm *որք* b *յաշխարհս* k չիք *պղծոյն* l *որք* abcdeghkmr *աղքատասէր կոչի* a *գործաւք* h *գործօք* abceghkmr *քրիստոսատեաց* d *քրիստոնեայ* gl *ուրացօղք* mk *ուրացող* b *զչար ոմն* km չիք *անիծելոյն*

5 km չիք *և... քաղկեդոնի* adghw *զժողովն* a *քաղկէդոնի* d *սերմանեալ* aghkmw *սերմանել* abceghlr *յոգիս* փխ *ի հոգիս*

6 km *հաւատոց* l *և մատնել* adgh չիք *ի*

7 a *թե* bcel *եթէ* bcer *հոգւոյ* ah *անմարմնոյ*

8 ah *ցաւուց* bcdelrw *ցաւոց*

9 gl *լինիլ* km *յիշեցուցանելով* clr *զբան* clr *սուրբ*

10 l *և զգուշանալ* b *յորում զձեզ հոգին սուրբ եդ* g *եդ*

11 adghw *ուղղափառութեամբ* k *ուղղափառութեանն*

12 bdgk *սուրբ* l *ի գրոց սրբոց* l *ի հին և ի նոր*

13 aw *երիցս* (ըստ գիրք թղթոցի) km *յերիցս* bcelr *երից երանելեաց* d *ժողովոցս* agkmw *ժողովոց* cl *ժողովոյն* km *ութ և տասանիցն* w *318-իցն* gkm *որք ի Նիկիա* (hk *Նիկիա*) abdegkm չիք *և*[2]

14 k *ի հարիւր և յիսնից* m *յիսնից* gkm *որք ի* a *Կոստանդնուպուլիս* bcelr *Կոստանդինուպօլիս* w *Կոստանտնուպօլիս* k *յերկերիւրոցն* w *200-իցն* cr *բձոց* gk *որք յեփեսոս* a *յէփեսոս* adghkmw *յեփեսոս* բառից հետո ունեն *Ջուղայ* (d *Ջուղրայ*) *Ովք սուրբ* (d *սուրբք*) *հայրապետք*, որ համարում ենք գրչագրական ներմուծույթ

15 ahkm *եղէք* w *եղեն* bcelr *նոցայն* bceklr *հաւատոցն* l *եկեղեցիկ* km *եկեղեցեաց*

16 bcelr չիք *աստուծոյ*

17 bgl *զարարօղն*

18 agkmw *ի մի* dh *մի* akm *յորդի* b *որդին*

19 agkmw *ի սուրբ* acglr *ելօղ*

20 k չիք *ընդ*[2] bcer *որդոյ*

հաւասար Երրորդութեանն, կատարեալ միով բնութեամբ, փառօք և զօրութեամբ՝ նախախնամելով զընդհանուր եղեալսս։

Իսկ ի վախճան յաւիտենիս Աստուած գոլով մշտնջենաւոր բանն Աստուծոյ՝ եղև մարդ կատարեալ անյեղապէս, մարմնացեալ անճառապէս ի սուրբ կուսէն, ոչ հեռացեալ ի բնութենէն, և ոչ քայքայեալ ի մարմնաւորութիւն, այլ եկաց մնաց որ էրն. նոյն անփոփոխելի Աստուած մարմնացեալ ոչ մասամբ, այլ բոլորովիմբ. ոչ երկուութիւն, այլ միութիւն անբաժանելի. ոչ հայր մարմնազգեաց, այլ որդի. ոչ սուրբ հոգին մարմնացեալ թանձրաձև, այլ միածինն ի հօրէ. բայց կամաւ և հօր զօրութեամբ և սուրբ հոգւոյն. այլ գոյութեամբ միայն բանն Աստուած։ Այսպէս և սուրբ ծնունդն ճանաչի։

Նոյն ինքն անբովանդակելին խանձարրապատեցաւ, զի մեք զգեցցուք զանապականութիւն. եդաւ ի մսուր, զի մեք զանասնական բարսն ի բաց դիցուք. ի հրեշտակաց փառաւորեցաւ, զի մեք լիցուք նոցա երգակից. ընծայեցաւ ի մոգուց, զի պատարագեսցուք զհաւատս. կաթամբ բուծեցաւ, զի զանմեղութիւն ընկալցուք. զարգացաւ ըստ մարմնոյ ամենակատարն, զի ժամանեսցուք ի չափ հասակի լրմանն Քրիստոսի. եկն կամաւ ի չարչարանս, զի ի տանջանաց մեղացն զերծցուք. խաչեցաւ, զի ի կենդանութեան պտղոյն վայելեսցուք. մեռաւ, զի մահուամբն մեռուսցէ զմահ. եդաւ ի գերեզմանի, զի խորտակեսցէ զնիգս դժոխոց. յերրորդ աւուր յարեաւ, զի զմեզ ի կենդանութիւն փոխարկեսցէ. համբարձաւ յերկինս, նստաւ ընդ աջմէ հօր, զի դասեալ լիցուք և մեք ընդ աջմէ նորա։ Գալոց է միւսանգամ դատել զկենդանիս և զմեռեալս, և չիք վախճան նորա թագաւորութեանն։

Այսպէս հաւատամք և երկրպագեմք և փառաւորելով ասեմք. «Սուրբ

---

1 bdw երրօրդութեան celr երրորդութիւն k երրորդութիւնն

2 a զընթհանուր cel ընթհանուր b ընթանուր bcelr եղելոցս adghkmw եղեալքս ուղղում ենք եղեալսս

3 ab վաղճան dw վախճանիս dw յաւիտենից b մշտընջենաւոր h բան

5—9 c բնութենեն k բնութենէ w մարմնաւորութենէն k մարմնաւորութեանն d մարմնաւորութեան h մարմնաւորութիւն a էկաց km էնն abcdeghlr էն m այն փխ նոյն ah երկութիւն d եկաւորութիւն a այղ a անբարժանելի d անբաժանելի միութիւն ah մարմնազգեաց b մարմնացեալ a այղ km որդին bcelr չիք սուրբ cr թանձրացեալ մարմնով a այղ km զօրութեամբ հօր

10—11 bcelr չիք սուրբ bcer հոգոյն a այղ mk չիք այլ... ծնունդն l զօրութեամբ փխ գոյութեամբ c ծընունդն km չիք ճանաչի

12—13 ah անբաւանդակելին cr զգեցցուք a զանապանութիւն bcelr բարս

14 a հրշտակաց d փառաւորեցաւ bcelr նոցա երգակից (l երգակիցք)

15 a ընձայեցաւ b մոգուց c զի մեք h պատարեսցուք bcelr զհաւատն k բուծեցաւ

16 k զանմեղութեան h զանմեղութիւն կալցուք

17 dw չիք չափ w հասակ

18 d տանջանարանցն մեղաց bcelr զերծուսցէ

19 c պտղոյն bcelr սպանցէ d մեռուցուսցէ

20 bcdehlr դժոխոցն h և երրորդ cr յաւուր

21—22 cr փոխեսցէ bl և նստաւ bcelr նորա փխ հօր bcelr չիք զի դասեալ... աջմէ նորա

23—24 a վաղճան gkm նորա թագաւորութեանն վախճան

25 adghkmw չիք և երկրպագեմք

Աստուած, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ, որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա՛ մեզ»։ Իսկ զոչ այսպէս խոստովանողսն նզովեցին սուրբ հարքն, նմանապէս և մեք նզովեմք զհին զամենեսեան եղեալ հերձուածողսն և զնորս՝ զԱրիոս, զՊաւղոս Սամոստացի, զՄանի և զՄարկիոն, զպիղծն Նեստոր և զԹէոդորիտոս, և՛ զսնոտի չար ժողովն Քաղկեդոնի, և՛ զհրէական տոմարն Ղևոնի, որ լրբաբար յանդգնեցան ասել երկու բնութիւնս և երկու դէմս ի վերայ միոյ Քրիստոսի Աստուծոյ, և եթէ սուրբ կոյսն ոչ ծնաւ Աստուած, այլ՝ մարդ սոսկ ըստ մեզ և լոկ տաճար բանին Աստուծոյ։

Են և այլք ոմանք, որ ասեն, եթէ մինչ ի յերկրի էր տէրն Քրիստոս, յերկինս ոչ էր. և մինչ ի խաչին էր, չէր յաթոռ փառաց. և մինչ ի գերեզմանին էր, ոչ էր ընդ աջմէ հօր. զխորհեցողսն այսպէս՝ նզովէ Աստուած, և մեք նզովեմք զամենայն, որք այսմ հաւանեցան կամ հաւանին։ Եւ առաքեցաք առ ձեզ յուխտէս մերմէ զայր հաւատարիմ՝ զՄատթէոս քահանայ բերել զգրեալս մեր առ ձեզ։ Յիշեցուցանեմք և զբանն Յովհաննու աւետարանչի, որ ասէ. «Եթէ ոք եկեսցէ առ ձեզ և զվարդապետութիւն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ոչ ունիցի, մի՛ ընդունիջիք զնա ի տունս և մի՛ բանիւք ողջոյն ասել նմա։ Եւ եթէ ոք տացէ այնպիսւոյն ողջոյն, կցորդ լիցի չար գործոց նորա. զի որ ոչ խոստովանի զտէր Յիսուս մարմնով եկեալ, նա ինքն իսկ է Նեռնն մոլորեցուցիչ։ Զայնպիսին ի սահմանաց ձերոց հալածեսջի՛ք և զմահաբեր վարդապետութիւն նորա ամենևին ոչ լսել»։ Արդ՝ վասն զի հարքն ձեր հաւատակից էին հարցն մերոց, և դուք մեզ. հաճոյ թուեցաւ գալ ի ձէնջ այսր եպիսկոպոսաց երից կամ աւելեաց լսելով ի մէնջ յանդիման զճշմարիտ վարդապետութիւնն, զի մի ոք կորիցէ

1—2 ab ողորմեայ | ողորմեաց b ոչ | խոստովանօղսն a նզովէցին

3 b չիք և^2 w զհինսն k զամենայն cmr հերձուածողս | հերձուածօղս

4 c նորս adghmw չիք զարիոս g զպօղոս d սողոմայեցիս h ամօսատացի w մարկիոն b և զպիղծն d զպիղծս ch զպեղծն km չիք զպիղծն

5—6 km զնեստոր a զթիոդորիտոս w զթէօդորետոս bcelr զթէօդորիտոսն d զթեոդորոտոս bl չիք և^2 km և զայլս km չիք զսնոտի չար ժողովն a քաղկէդոնի km չիք քաղկեդոնի... ղեոնի clr չիք և d զչար փխ զհրէական bcer տումարն | տօմարն bceghlr լեոնի gkm որք a լրբար c լըբբաբար d յանդգնեան m երկուս

7 m երկուս a եթե kmw թէ

8 km զաստուած km զմարդ km զլոկ abcdeghlw չիք լոկ d բանի

10 bcelr այլ և են ոմանք ad այլ klm որք d ասէն a եթե bceklmr թէ bcelr յերկրի h ի վերայ երկրի

11 bcelr չէր փխ ոչ էր bcelr յաթոռ փառաց չէր d չիք էր^1

12 gkm զխորհողն | զխորհօղսն d աստուած այսպէս նզովէ

13 cr և փխ կամ k զամենեսեան h ամենայն որ cr հաւանեն

14—16 b չիք յուխտէս... մեր առ ձեզ achr զմաթէոս h քահանայն a բերեալ gkm յիշեցուցանել m չիք և b աւետարանչին a եթե h ոք որ

17 adh ունիցին bcelr ընդունիցիք

18 clr բանիւ bcr չիք և a եթե h տայցէ abhl այնպիսոյն cer ողջոյն այնպիսոյն

19 h նոցա

20 adgkmw չիք ինքն cklw նեռն c չիք է

21 bcelr հալածեսջի b մահաբեր abcdeglw նոցա

22 l հաւատակիցք a եին

23—24 a էպիսկոպոսաց b չիք երից km լսել aghkw ի ձէնջ ad վարդապետութիւն

ի հովուաց կամ ի հօտից, այլ ի վերայ բարւոյ գիտի ձերոյ եղիցի ուրախութիւն հրեշտակաց յերկինս և մեզ՝ յերկրի, ծառայիցս և երկրպագուացս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. ողջ լերուք ի տէր։

ԳԼՈՒԽ Ը

Հալածումն հերձուածողացն յԱղուանից, զոր արէր Աբաս՝ Աղուանից կաթողիկոսն ընդ գալ թղթոյն ի Հայոց արտաքսմանեաց

Զայն շփոթ աղմկի սփռեալ տարածեցաւ ընդ ոլորտս երկրի ի ժողովոյն Քաղկեդոնի ի սնոտի և ունայն չարափառաց պղտորմանէն, որ ի ներելն Աստուծոյ զօրացաւ սուտ վարդապետութիւն նոցա, և դիւրալուր ունկնդրութեամբն ներկեալ բազմաց ազանց հոգիքն՝ մշտնջենաւոր խաւարի կորստեան մատնեցան։ Եհաս որոմնաբոյս արմատս այս յաշխարհս Աղուանից։ Ի նոյն ժամանակս տեառն Աբասայ Աղուանից կաթողիկոսի յոյզ քննութեան առնելով իւրովք եպիսկոպոսօք, որ վերագոյնդ կան ի գրի, նոքօք հանդերձ հալածեաց ի տանէ Աղուանից զպիղծ վարդապետս աղանդոյն այնորիկ՝ զԹոմասն կեղծաւոր և զփսաղտն Եղիա և զԻննոտն և զԻբաս և զայլսն ընդ նոսա, զնմանողս նոցին արար տարաբնակ ի հեռաւոր վայրս։ Եւ այնու եղև խաղաղութիւն ուխտի եկեղեցւոյ ի ժամանակին յայնմիկ ողորմութեամբ տեառն ամենակալի. այլ մարմնաւորական պատերազմունքն կարի յաճախէին։

---

1 adgw հօտից (չիք ի) bcer բարոյ
2 a հրշտակաց c հրեշտաց
3 bclr նորին քրիստոսի h և ձեզ
4 abcehlrw չիք գլուխ
5 km հերձուածողաց mw զորս
6 dk կաթուղիկոս aghm կաթողիկոս bcelr հայրապետն աղուանից w ի գալ
7 adghkmw չիք ի հայոց
8—14 abcdegklmw յայն փխ ձայն r յոյժ փխ ձայն adghkmw փոյթ փխ շփոթ bcelr սորոտս երկրի dkm չիք ի km համբաւ ժողովոյն g չարաժողովն km չիք ի սնոտի ...պղտորմանէն l և յունայն bcelr պղտորմանց d ի լինելն փխ ի ներելն km չիք սուտ d ուխտ փխ սուտ d վարդապետութեան m նորա abcdeghkmrw դրութեամբն k ներկեաց km դրազմաց l բազմազանց cer յոգիք bl ոգիք km հոգիսն km չիք մշտնջենաւոր... մատնեցան bcr կորստեանն l էհաս km եհաս զաւանութիւնս այս և յաշխարհս աղուանից ի ժամանակս տեառն աբասայ կաթողիկոսի (k կաթուղիկոսի) որ յոյժ abchr աբասա bcelr չիք աղուանից bcelr կաթուղիկոսի abdghkmw յոյժ փխ յոյզ b զքննութիւն d քննութեամբ aghkmw քննութիւն l իւրօք a էպիսկապոսաւք gklm որք ahw վերնագոյնդ
15 d նօքօք gkm տանէն km չիք պիղծ hl զպեղծ g վարդապետսն km զվարդապետս
16 km կրօնին փխ աղանդոյն adghkmw այնմիկ cehlr զԹումասն b զԹումաս km չիք կեղծաւոր km չիք զփսաղտն km զեղիային adg եղիայ
17 cer զիբիաս bdghkmw զայլս km նոսին bcelr արտաբնակ
18—20 bceir այնուհետև փխ այնու cr եկեղեցոյ acdgh ժամանակի l այնմիկ h տեառն ամենակալի աստուծոյ ողորմութեամբն cr մարմնական h մարմնաւոր m պատերազմունքն a յաճիւր gkm աճէին bcelr յաճախիւր d յաճախէր h յաճախր

ԳԼՈՒԽ Թ

Պատմութիւն յաղագս յարուցման ազգաց բարբարոսաց և պէսպէս անցից տիեզերահեծ տագնապին, որ եղեւ աշխարհաց

Ո՛վ սքանչելի պատմութեանս, զոր հանդերձեալ եմ հնչեցուցանել ի լսելիս տիեզերաց, մօտաւորաց և հեռաւորաց, որում համեմատ են ո՛չ դարուցն առաջնոց նշանագիրք ազգի ազգի պատերազմաց և խռովութեանց, որք ի տեղիս տեղիս և յազգս ազգս գործեցան և ի հոգւոյն սրբոյ բազում մասամբք և բազում օրինակօք կանխաւ դրոշմեցան։ Նա և ո՛չ արտաքնոցն յարմարական ճարտարախօս առասպելացն երկրաւոր, շընչաւոր, իմաստասիրական յօրինուածքն կարող են հանգոյն այսմ գտանել։

Զի եկն եհաս ի վերայ մեր միանգամայն և կատարեցաւ, զոր փրկիչն մեր ի կենսաբեր աւետարանի անդ ի ժամանակի չարչարանացն, ըստ հանդուրժելոյ լսելեաց ընտրեալ երկոտասանիցն մարդկօրէնս գիջանելով խօսէր. ասէ. «Լսելոց էք պատերազմունս և համբաւս պատերազմաց. և՛ լինել սովուց յաճախութիւն, և՛ սուրք, և՛ սասանութիւնք, և՛ նշանք յարեգակն, և՛ ի լուսին, և՛ յաստեղս. և՛ խռովութիւնք ժողովրդոց՝ որպէս ալեաց ծովու խռովելոյ»։ Եւ նոյն ինքն տէրն զգուշացուցանէր, եթէ արթուն լերուք, զի ոչ գիտէք զօրն և զժամն։

Եւ արդ՝ քանզի ընկղմեցան միտք իմ և զմբաղեցան խորհուրդք իմ ի տիեզերական հարուածոցս, և մոռացայ զկարգ բանին, զոր հանդերձեալն էի արկանել հիմն և սկիզբն առնել ժամանակաց և անցից, որ անցին ընդ աշխարհս Աղուանից՝ ըստ բանի մարգարէին, որ ասէր, եթէ մոռացայ

---

1 abcehlrw չիք *զլուխ*

2 km չիք *յաղագս*

3 a *տիէզէրահեծ* d *տիեզերահեձ* k *տագնապիցն* d *աշխարհս հայոց*

4 abcdeghlr *որ* d *հանդերձեալ էր*

5 d *լսելիսն* km *համեմատեն* bacdeglw *համեմատէ* h *համեմատի*

6 h *առաջնոցն*

7 d չիք *և*[1] d *ազգս* bcer *հոգւոյն*

8 adghkmw չիք *բազում* k չիք *նա*

9—10 d *առասպելեացն* km *առասպելաց* d *երկնաւոր* gkm *և շնչաւոր* c *օրինուածքն* d *յօրինուածք* l *կարօղք* kw *գտանիլ*

11 l *էհաս*

12 a *կենանաբեր* l *անտ*

13 d *լսելեացն* b *ընդրեալ* dwv չարս օրինակ *առ երկոտասանից* bcdelr *մարդկօրէն* h *իջանելով*

14 bgl *լինիլ*

15 b *սասանութիւն*

16—17 d *յարէգական* bh չիք *ի* km *լուսինն* c չիք *և խռովութիւնք* c չիք *ժողովրդոց... ծովու* b *յալեաց* cdlr *խռովելոց* a *եթե* bcelr *թէ*

18 r *գիտակք* cr *և ոչ ժամն*

19 d *մեր* bgklmw *զբաղեցան* d *նուաղեցան*

20 d *հարուածոյս* bcehlr *մոռացա* abcdeghlrw *որ*

21 adghw *էր* gklmw *որք*

22 a *մարգարեին* բոլոր ձձ. չիք *որ ասէր*, բացի b-ից a *եթե* bceklmr *թէ* chr *մոռացա*

ուտել զհաց իմ ի ձայնէ հեծութեան իմոյ։ Սակայն և այժմ առ անգամ մի թողեալ զահ և զերկիւղ, որ դեռ զմեզս ունի, ի նոյն կարգն դարձցուք. քանզի տեսանեմք զբազումս, զի կան և կամին լսել, եթէ զի՞նչ արդեօք կարիցէ բովանդակել, զի անթիւ հարուածս բարբարոսականաց թշնամեաց շուրջանակի զմեօք պատեալ։ Այլ և ընդ նմին զնշանս մեծամեծս և զարմանալիս, որով զթշնամիս մեր պարտեաց հզօր և մարդասէր աջն Աստուծոյ, և անկան տապաստ առաջի աչաց մերոց։ Եւ զի անցեալ ժամանակն յետս յետս զիւրն պահանջէ ի մէնջ պատմել, սկսայց յառաջին ժԸ է նահանջէն յայտնութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի մեհեկանի ամսոյ ի ԼԵ ամին Խոսրովու Յորմզդեան՝ Պարսից արքայից արքայի։

ԳԼՈՒԽ Ժ

Յառաջին ժԸ է նահանջէն. սկիզբն պատմողաբար

Իբրև լցաւ ժամանակ գերութեանն Երուսաղեմի, որ յաւուրս Փլաւոս Հերակլի քրիստոսասէր կայսերն, որպէս երբեմն եօթանասուն ամացն՝ յաւուրս Կիւրոսի պարսկի, այց արար Աստուած յանդիմանել զսէզ թագաւորն Պարսից՝ զմեծն Խոսրով, որ ի բազում ժամանակաց յաղթահարեալ վանեաց վարատեաց նա զտունն օգոստոսական մեծ աշխարհաւն իւրով հանդերձ Հռոմաւ և նշանաւոր քաղաքաւն Պաղեստինեայ։

Արդ՝ իբրև ետես նա եթէ յաջողեցաւ գործ մարտի պատերազմաց,

---

2 bcelr *զմեզ* h *զմեզս* cr *դարձցի*

3 adghkmw *զի* փխ *քանզի* c *կամի* a *եթե* bcelr *թէ*

4 a *բաւանդակել* adghkmw *զանթիւ* փխ *զի անթիւ* adghkmw *բարբարոսական*

5—6 adghkmw չիք *պատեալ* g *ապայ* clr չիք *այլա և* bcelr *և զնշանս* d *նշանս* cr *զզարմանալիս* km *զթշնամիսն* adgw *թշնամին* h *զթշնամին* adgh *պատեաց* bcel *պատժեաց*

7 h *անկան տառաջի աչաց մերոց տապաստ*

8 w *յետս կոյս* փխ *յետս յետս* bcelr *յետս* փխ *յետս յետս* gk *պահանջէր* a *յառաջին յառաջին* km *ութևտասն* d *տասն և ութն*

9 dgkmw չիք *է* d *նահանջեն* h *նահանջին* km *յարութեան* g չիք *տեառն* gk *մեհեկի*

10 km *ամսոյն* h չիք *ի* a *երեսուն* փխ *ԼԵ* b *հինգ* kw *որմզդեան* adghw չիք *պարսից* abcdeghlrw *արքայի որ եղև*

11 abcehlrw չիք *գլուխ* g *գլուխ ժ-րն*

12 d *տասն և ութն* km *ութևտասն* dkmw չիք *է* bcer *նահանջի* l *նահանջին* d *նահանջեն*

13 dw *գերութեան* abcdegmrw *երուսաղէմի* dw *բլորոս* v *փղօսս* b *փղօս* aceghkm *փղաւոս*

14 abw *հերակղի* a *եւթանասուն*

15 b *յաւուրսն* dw *պարսից* clr *և այց* k *զսեզ* c *ըզսէզ*

16—17 cr *յաղթարեալ* k *զտուն* adghw *զտունս* b *օգոստուսական* l *օգոստական*

18 adghkmw չիք *հանդերձ* h *հռովմաւ* cr *նշանաւ* a *քաղաքովն* gkmw *պաղեստինեաւ* d *բաղաստինեաւ* l *պաղեստեայ* cer *պաղեստեա* b *պաղեստինեա* ah *պաղեստինեաւ*

19 l *էտես* a *եթե* bcelrm *թէ* abcdeghkmrw *յաջողեաց* ce *պատերազմաց մարտի* blr չիք *մարտի*

զոր սկսաւ առնել ընդ արքային Յունաց ի ձեռն զօրավարին իւրոյ, զոր կացոյց ի վերայ զօրուն այնորիկ, զոր կազմեալ էր ընդդէմ արևմտից, որոյ բուն անուն իւր Խոռեան կոչէր։ Եւ վասն մղելոյ նորա և յօրինելոյ զճակատն պատերազմաց և զյաղթութիւնսն կատարելոյ ըստ խորագիտութեանն Պարսից, այլ և այլ պճնող անուամբ յորջորջեն զնա. երբեմն Ռոզմի Ոզան և երբեմն Շահ Վարազ։

Սա առ և հրձիգ արար զսուրբ քաղաքն Երուսաղէմ և ի գերութիւն վարեաց զփայտն կենաց՝ զխաչն լուսատու տիեզերաց, որով դժոխք գերեցան, և զսպասսն ամենայն սրբութեանց կողմանցն այնոցիկ զոսկւոյ և զարծաթոյ և զականցն պատուականաց և զհանդերձս ծիրանիս ընդելուզեալ մեծագնի մարգարտով. նա և զկահ անգամ շինուածոց զարմանալի հոյակապ մայրաքաղաքաց, զսիւնս և զխոյակս կճեայս, նաև զշորքոտանիս և զթռչունս մեծամեծս, զորոց զանուանս անգամ ոչ էր լուեալ ի կողմանս արևելից։ Եւ զի ոչ երկարեցից զբանս, քանզի անցանել զանցանէ զչափ կարգի տեսութեանս իմոյ գործն, զոր գործեաց նա։ Եւ զմըթերս գանձուցն, զոր աւարեաց և ետ բերել ի դուռն Պարսից արքայի։ Սակայն ոչ յագեցաւ և ոչ շատացաւ անթիւ կարասեաւն, և հրգեցիկ ազգի ազգի արուեստաւորօքն խրախճանականաց փափկասուն աղջկանց և մանկանց. այլ առաւել ևս ոգորէր ընդ ծով և ընդ ցամաք, և զգեղեցկաշէն քաղաքս Հռովմայեցւոց բնակչօքն իւրովք հանդերձ խաղացուցանէր ի կողմանս Պարսից վասն տենչանաց իւրոց։ Նմանապէս ճարտարօք ի նոյն ձև օրինակի նստուցանէր և անուանէր զոմն առաւել քան զԱնտիոք քա-

---

1 bcelr չիք առնել c սըկսաւ

2 bcel կացուցեալ էր km զօրացն adghw իւրոյ այնորիկ km այնմիկ bcelr չիք ընդդէմ արևմտից

3 bcehlrm անունն adghm խոռիեան bcekl խոռիան ghl կոչիւր bcelr կոչիւր յարևմտից adgh մղելոյն gh յօրինելոյն h օրինելոյն

4—6 dmw յաղթութիւնս aghk զյաղթութիւնս dk խորագիտութեան a այդ և այդ d այլև l պճնօղ d պճնողս bdghkw յորջորջէ m յորջորջէր bcelr ռուզմի ոզան d ռազմի սշան

7 gkm էառ gkm զմեծ փխ զսուրբ b չիք երուսաղէմ a գերութեան

8 bl որովք

9 km զսպասս abcdehlw զսպասն bcelr զոսկոյ

10—11 h արծաթոյ և ականց gkm ծիրանիս մեծագինս ընդելուզեալս d ընդելուզեալս bcelr մեծագին d մեծագնո km մարգարտօք km զկահս ad շինուածու w շինուածոյ g զշինուածու

12—13 adghkw զսիւն bcelr զխոյակսն a կնճեայս g զշորեքոտանիս bcr զորոյ adghw որոց bcelr և զանուն w զանունս gkm ոչ էր լուեալ անգամ

14 cr յերկարեցից d անցեալ փխ անցանել gkm անցանէ

15 b չիք զչափ

16 b աւերեաց d աւեաց ad բերեալ adgw արքային

17 bcdegkr կարասովն amw կարասուովն l կարասեաւ b երգեցիք

18 w արուեստաւորօք d արուեստաւորս abgl արուեստաւոր cer չիք արուեստաւորօքն abcdegklrw խրախճականացն l և փափկասուն l ախճկաց cr աղճկանց

19 a այդ g ծով c չիք ընդ[2] a զգեղեցկաշէն

20 cel զքաղաքսն b զքաղաքն l հռօմայեցւոց cer հռոոմայեցոց w հռոմայեցւոց bcdelr բնակչօք a իւրաւք bl իւրօք

21 km և զճարտարս bcer ճարտարովք

22 abcdeglrm նստուցանել w անուանել b զանզիոք

9—1079

ղար. և զայլսն ամենայն ի նոյն օրինակի յիւր անուն՝ զառաւելն ի վերայ յաւելեալ։

Արդ՝ իբրև էլից յաղթութեամբն ըստ ցանկութեան զկամս իւր ի վերայ ամենայն ազգաց և թագաւորութեանց, մինչև ցայնչափ զօրանալ և հպարտանալ և կարծել անձին քաջութեամբ առնուլ զթագաւորութիւնն իւր ահեղ և զարմանալի և ոչ էառ ի միտ, եթէ տէր է բարձրեալն թագաւորութեան մարդկան և ում կամի, տայ զայն։

Ապա սկսաւ տակաւ նուաղել և տկարանալ առաջի արքային Յունաց և ոչ կարէր ամբառնալ զգլուխ իւր ըստ առաջին զօրութեանն։ Զի յանկարծակի աղդ արարեալ կայսերն ամենայն զօրավարաց և զօրագլխաց իւրոց զյաջողելն Աստուծոյ առաջի նորա, հրամայէր վաղվաղակի ի մի վայր գումարել հանդերձ ամենայն զօրութեամբ, որ ընդ ձեռամբ իւրեանց և լըսելի լինէր ամենեցուն ժամադիր գումարտակին այնորիկ։ Ոչ ժամանէր այր ընկերի իւրում, այլ առանց յապաղելոյ փութանակի կոտորէին զխոփս իւրեանց ի սուսերս և զգերանդիս իւրեանց ի գեղարդունս։ Տկարքն և հանդարտքն խրախուսէին, եթէ հզօր և պատերազմող եմք մեք։ Եւ յարուցեալ ամենայն զօրութեամբ իւրով՝ ինքն իսկ իւրովի զօրավար և առաջնորդ լինէր առաջի զօրաց իւրոց։ Եւ զդուռն պալատանն իւրոյ թողեալ ի ձեռս որդւոյն իւրոյ, թագ կապեալ նմա՝ նստուցանէր փոխանակ իւր յաթոռ թագաւորութեան իւրոյ։

Եւ ոչ հարկանէր ընդդէմ զօրացն Պարսից, որք պատեալ պաշարեալ ի հնազանդութեան ունէին զաշխարհս և զքաղաքս նորա. և ոչ անցանէր մօտ

---

1 km զայլս abcdeghrw զայլն km չիք ամենայն adghkmw չիք ի նոյն bcehlr իւր c օրինակի իւր b զառաւել են

2 c աւեալ l աւելեալ

3 bcelr արդ իբրև յաղթեաց և էլից զցանկութիւն ըստ կամս (c կամ) w յաղթութիւնն d յաղթութեան km ցանկութեանն bcelr չիք իւր

4 celr այնչափ b չիք ցայնչափ m յայնչափս k յանչափս] bcelr զարմանալ փխ զօրանալ

5 d անդէն փխ անձին d քաջութիւն k առնել

6—7 aw չիք և ոչ էառ... մարդկան bcdegr առ cdelr թէ abcemr տա

8 b տակաւին gklmw նուաղիլ c նուազել k անկարանալ

9 d զօրութեան acdegklmw չիք կարէր

10—12 a արարել km կայսեր b զամենայն adgkmw զօրաց իւրոց և զօրագլխաց ad զյաջողեալն bcer զյաջողեալ l զյաջողել cr հրամաէր lw գումարիլ d զօրութեամբն k զօրութեամբք gkm որք km ձեռամբք

13 d լինէին gl լինիլ abcer լինել l ժամադիրք cr գումարտկին d գումարդին

14 km ընդ ընկերի a առ առանց d յապրելոյ a կոտորեին d կատարէին d զխոտս

15—16 cr չիք ի l չիք ի սուսերս և զգերանդիս իւրեանց adghw տկարն և հանդարտ km տկարք և հանդարտք a խրախուսեին a եթե bcelr թէ dl հզօրք g պատերազմօղ l պատերազմօղք d պատերազմողք

17 cr և ինքն

18 bcelr զօրացն l զդուռնն h դուռն ahw պաղատանն bcr պաղատան dl պալատան km չիք իւրոյ

19—20 ad որդոյն bcer որդոյ l որդւոյ h թագ կապմեալ cr նստուցանէ d իւրոյ յաթօռ թագաւորութեան իւր m թագաւորութեանն m չիք իւրոյ

21 km չիք և l հարկանիւր l պատեալք պաշարեալք

22 a ունեին bcelr զաշխարհ նորա և զքաղաքսն k չիք և

առ նոքօք, և ոչ գրգռէր զնոսա ի մարտ պատերազմի. այլ թողեալ զնոսա անդէն յերկրին իւրում, եկն եւ ընդ ծով, ճանապարհ կազմեալ ընդ աշխարհն Եգերացւոց՝ գայ ընդ Հայս և անցանէ ընդ գետն Երասխ։ Եւ խորհէր ի մտի իւրում յանպատրաստ ունել զմեծ թագաւորն Խոսրով։

Եւ իբրև ազդ լինէր Խոսրովու, հիանայր ընդ միտս իւր և ասէր. «Ո՞չ նա է սա, որ յերկիւղէն իմմէ յանդունդս վարեցաւ. իսկ արդ այս զի՞նչ»։ Եւ խոյս տուեալ յերեսաց նորա յամրոցացն սահմանացն Մարաց՝ գնաց անդէն յաշխարհն Ասորեստանեայց։ Եւ վաղվաղակի առաքէ սուրհանդակս երագահասս և գրէ առ մեծ զօրավարն իւր Շահ Վարազ երդմունս մեծամեծս և սպառնալիս։ «Այնու քաւեսցի մեծ նախատինքս և ցասումնս իմ, եթէ այսպէս ժամանեսցես փութալ հասանել և ոչ թողուլ և ո՛չ զմի ոք ի մարդոյ մինչև յանսաուն ի համարձակելոյդ յերեսս իմ»։ Եւ ի ձեռն առեալ զօրավարին զհրամանն, ընթերցեալ և լուեալ զլուրն ահագին՝ վաղվաղակի հանդէս առնէր ամենայն զօրացն Պարսից։ Եւ թողեալ ի ձեռս գումարտակաց զքաղաքսն Հռովմայեցւոց և Պաղեստինացւոց զեկեալսն ի հնազանդութիւն ծառայութեան. և զգուշութեամբ պատուիրէր ունել մինչև դառնալ նմա յիրացն հասելոց։ Եւ ինքն շարժէր զզօրսն հանդերձ ընտիր սպառազինուք և քաջընթաց երիվարօք աճապարէր հասանել ի հրաման թագաւորին։

Իսկ կայսրն մեծ Հերակլիոս իբրև ետես եթէ խոյս ետ յերեսաց նորա թագաւորն Պարսից, դադարեաց ի պնդելոյ զհետ նորա։ Եւ ասպատակ

---

1 d ի պատերազմ մարտի a այդ

2 bcer անդրէն l անտէն b ի յերկրի celr յերկրի c յիւրում w չիք եկն d եկեա փխ եկն եւ bcelr ի փխ ընդ w կալեալ փխ կազմեալ

3 bcer եգերացոց ah գա d չիք և[1] bcer անց l էանց

4 adghkmw չիք ի մտի իւրում hw անպատրաստ km յանպատրաստի abcdeghrm ունելով d խոսրովու

5—6 km չիք և[1] bcelr ոչ է սա նա (l այն) d ոչ է նա սա cemr յերկիւղէ bl յերկիւղէ a իմէ b յանդունդք h յանդս

7 w յամարոցաց bcdel յամրոցացն km յամարայնոց g յամարանոցացն bcelr ի սահմանաց c գընաց

8 l անտէն m անդրէն bcelr յերկիրն d յաշխարհ abcdeghr ասորեստանեաց km չիք և bcelr առաքէր

9 abcdeghlw երագահաս bl գրէր cr դրդռէր w չահվարազն ah չահվարազս adgh երդումն

10 bcelr այսու km քաւեսցի սաէ bcelr նախատինք և ցասումս d ցասումն

11 a էթե b փութանալ l հասանիլ cr չիք և ոչ[2] d զոք մի

12 w ցանասուն d յանասունս abcdeglr չիք ի[2] dw յերեսիս bm երեսս ag երես h յերես

13 klm և ընթերցեալ km չիք և adghkmw չիք լուեալ c ըզլուրն

14 adghw առնէ d առնես adghw ձեռն

15 adgw գումարտակացն c գումարտկաց dkm զքաղաքս l հռոմայեցւոց bce հռոմայեցոց

16 bcegklmr չիք և w ունիլ

17 bcelr նորա adg յիրաց cr զզորն b զզօրն d զզօրս

18 dw ընտիր ազնուաշուք ս պառազինօք bcelr սպառազինօք gl հասանիլ b ի հասանել

20 a հերակղիոս bv հերակղիոս a եթե bcmr թէ

21 bcelr պարսից խոսրով l պնտելոյ bcr ասպատ

սփռեալ զկողմամբք Ատրպատականկու. մինչև ցտեղի անուանեալն Գայշաւան՝ տեղի ամարոցաց ամսոց ջերմութեան ընտրեալ յառողջութիւն հովասնութեան թագաւորացն Պարսից, որ է ի սահմանս Մարաց աշխարհին։ Աւերէր, քանդէր,գերէր զերկիրն ամենայն և անտի դարձեալ՝ կամէր ձմերել ի կողմանս Աղուանից, Վրաց և Հայոց աշխարհաց։ Ուստի և գիր արարեալ առ իշխանս և առաջնորդս աշխարհաց, զի ինքնակամ կամօք ելցեն ընդ առաջ նորա և ընկալցին և պաշտեսցեն զնա հանդերձ զօրօքն իւրովք յաւուրս ձմերանւոյ։ Ապա եթէ ոչ՝ համարեսցին առաջի նորա իբրև զհեթանոսս, և առցին ամուրք նոցա, և գերեսցին սահմանք աշխարհացն այնոցիկ ի զօրաց նորա։ Եւ իբրև լուան զայս ամենայն պետք և իշխանք աշխարհիս Աղուանից, ի նոյն ինքն ի հրամանէ խոսրովու թողեալ զքաղաքն մեծ Պարտաւ և ելեալ գնացին ամրացան ի տեղիս տեղիս. և բազումք ի քրիստոնէից և ի հեթանոսաց, յարուեստագործաց բնակչաց քաղաքին, որք վասն անկարութեան և տկարութեան իւրեանց ոչ կարացին զերծանել փախչել առաջի նոցա, մնացին անդէն ի քաղաքի անդ։

Եւ քահանայ ումն՝ անուն Զաքարիա՝ այր սուրբ, որ էր վանական Պարտաւայ եկեղեցւոյն, հեզ և հանդարտ, որ եդ զանձն իւր ի վերայ նոցա, և երդմամբք և ազգի ազգի հնարիւք զերծոյց զբազում անձինս քրիստոնէից՝ աղօթիւք իւրովք երաշխաւորեալ զնոսա։ Նա և վասն հրէից և հեթանոսաց, ուստի և յետոյ գովեցաւ գործ նորա և վկայեալ յամենեցունց կարգեցաւ յեպիսկոպոսապետութիւն աթոռոյն Աղուանից։ Իսկ իբրև եկն եհաս զօրն Հոռվմայեցւոց անթիւ բազմութիւն յոյժ յոյժ և բանակեցան յՈւտի գաւառի առ հեղեղատովն, որ ի մէջ սահմանացն զեղջն

1—3 bcelr սփռեալք w զկողմամբ bcl զկողմամբքն adgkmh զկողմամբն bcelr ատրպատականի bkmw ցտեղին d ի սոյն տեղի bkm անուանեալ bcelr գաշաւան v գայշանխոյ adghkm ամրոցաց adghkmw չիք ամսոց d ջերմութեամբ b ընդրեալ h ընկալեալ edr հովհանութեան b հովասանութեան cr էր d վրաց

4 l աւարէր abcer անդի clr դարձուցեալ

5 d ձմերեալ clr և վրաց

7 c եղցեն cr յառաջ ach ընկալցեն dgkm ընկալնուցուն

8 bcehlr ձմերայնոյ dg ձմերայնւոյ g ապայ bcelmr թէ a եթե bcelr զի ոչ adgh համարեսցի bcelr համարեալ

9 d հեթանոս km հեթանոսք km չիք և[1] d առցեն bcer ամրոցք l ամրոցքն bd գերեսցեն

10 k չիք և[1] bcelr չիք ի

11—13 d չիք ի[2] d զքաղաք k զմեծ քաղաքն k չիք և[1] (տ. 12) km իսկ բազումք h բազում a քրիստոնեից hw արուեստագործաց d արուեստագործոց d բնակչացն

14 b անկարգութեանց bcelr չիք և km չիք և տկարութեան

15 ghlw զերծանիլ ghl փախչիլ l անտէն l անտ

16 g յանուն a զաքարիայ

17—18 bcer պարտաւու bcer եկեղեցոյն k եկեղեցւոյ km չիք որ abg եա d չիք իւր c նորա adghkmw երդմամբ adgw չիք և[2] (տ. 81)

19—21 adgh աղօթիւքն bcel և աղօթիւք cer երաշխի առեալ bl յերաշխի առեալ km չիք զնոսա bcelr զհեթանոսաց և զհրէից (չիք վասն) adghkmw չիք և[1] (տ. 20) ah յետս bcer յետո acdegmrw յամենեցուն h ամենեցուն w յեպիսկոպոսութիւն a յէպիսկոպոսապետութիւն d աղուանից աթոռոյն

22—23 bcer հոռմայեցոց l հռօմայեցւոց w բազմութեամբ bcel բազմութեան ckmr յոյժ փխ յոյժ յոյժ km չիք և (տ. 22) aghkm բնակեցան

Կաղանկատուաց. և կոխեցին քանդեցին զգեղեցիկ ստացուածս այգեստանեաց և գիւղաստանեաց, ընդ որ անցանէին։ Եւ անտի չուեալ բանակեցան առ հեղեղատովն Տրտուայ՝ մօտ ի գիւղն Դիւտական։

Ապա եկեալ հասին զհետ նոցա զօրն Պարսից, զոր Նոր զօր անուանէին։ Եւ էր զօրագլուխ նոցա Շահապղակն։ Եւ ի հաւատարիմ նախարարաց թագաւորին վերակացու և հրամանատար ի միջի նոցա՝ այր մի, զոր Գրանիկն Սաղար անուանէին, եկն էջ ընդդէմ նորա. և միւս զօրավարն Պարսից եկեալ ի Հռովմայ և դարձուցեալ զՀերակլիոսն ընդ կրունկն և վարեցին ընդ աշխարհն Սիւնեաց։ Զի թէպէտ և հարուածք մեծամեծք եղեն զօրացն Պարսից, սակայն հանին տարան արկին զնա յաշխարհն իւր և անդէն կալան զքաղաքսն, զոր հանին բռնութեամբ ի նմանէ։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ

Վասն գումարելոյ Խոսրովու ընդդէմ արքային Յունաց և յաղթահարելոյ զնա ամս բազումս սրով և զօրութեամբ աշխարհին Հռովմայեցւոց

Սատիկ ամբոխիւ ելին խազիրք՝ ասպատակել յաշխարհս մեր հրամանաւ Հերակլի։ Եւ պատգամատարք առ նոսա Խոսրովու՝ Պարսից արքայի, «Եթէ դուք ո՞յր հրամանաւ եկիք յաշխարհս իմ. որ թափառական և փախստական շրջէր յերեսաց իմոց ի կղզիս ծովուն արեւմտից։ Ապա եթէ

1—2 hw *կաղանկայտուաց* d *կաղկանտուացւոյ* km *կաղանկատուոց* ag *կաղանկայտուոց* w չիք *քանդեցին* d *այգեստանեացս* hkm *այգեստանեաց* a *գեաւղաստանեաց* w *գեօղաստանեացն* l *գեղեստանեացն* cr *գեղաստանացն* dm *գեօղաստանեայցն* k *գեղաստանեայց* g *գեօղաստանեայց* be *գեղեստանացն* km *որս* a *անցանեին* bg *անդի*

3 abcer *տրտուա* a *գեւղն* bcer *գեղն* gh *գեօղն* bcelr *դուտական* d *թիւթական* h *դեւտական*

4—6 g *ապայ* bcelr *եկին* bcelr *զօրն պարսից զհետ նոցա* a *պարից* m *զօրքն* k *զօր* km *զօրս* aghk *անուանեն* bcer *զօրական* aghk *շահրապղական* w *շահատրպաղական* d *շահատրպալատական* blm *շահապղական* b չիք *ի (տ. 5)* b *նախարարացն* bcr չիք *և (տ. 6)* a *հրամատար*

7 m *գրանիկ* bcelr *գրանիկան* bcelr *սալար* a *անուանեին* m *նոցա* l *միւսն*

8 bcdelmr *հռոմայ* a *հռովմա* bcelr *դարձուցին* a *հերակղիոսն* km *զհերակլեանսն* bcelr *ընդ կրունկն* (b *կրունկ) զհերակլիոս* (b *հերակղիոս)* km չիք *և*[2]

9—10 k չիք *զի… իւր* a *թեպէտ* l *և տարան* w *տարին* d *յաշխարհէն* agw *յաշխարհ*

11 d *կեալն* փխ *կալան* gh *զքաղաքն* l *զորս* cr *զնմանէ* adgkw *նմանէն*

12 abcehlrw չիք *գլուխ*

13 a *գումարելո* abcdehlrw *ընդ* փխ *ընդդէմ*

14 g *յամս* k *զամս*

15 bcelr *զաշխարհն* k *յաշխարհին* l *հռոյմայեցւոց* dw *հռոմայեցւոց* bcer *հռոմայեցւոց*

16 bcelr *ամբոխեալ* h *ամբոխիւք* d *ասպատակեալք*

17 a *հերակղի* w *հերակղիոսի* b *հերակղի*

18 a *եթե* bcelr *թէ* bcelr չիք *ոյր* bcelr *հրամանաւ նորա ելէք* (l *ելիք) մեր* gkm *այնմ որ*

19 gkm չիք *փախստական* d *կղզին* b *յարեմտից* h *երեսաց* d չիք *եթէ* a *եթե*

կարօտեցար դու ի նմանէ ոսկւոյ կամ արծաթոյ, կամ ականց պատուականաց, կամ ոսկեման մարգարտայեա հանդերձից, բեհեզից և ծիրանեաց, կարող էի ես առաւել կրկին քան զնա հաճել զմիտս քո։ Վասն որոյ ասեմ քեզ, մի՛ կրկնել առ իս վասն դորին ունայն խնդրոյ. ապա եթէ ոչ, եղիցին կամք քո։ Բայց ահա կանխաւ ասացից քեզ, զոր ինչ ես գործելոց եմ յառաջագոյն. ի թողացուցանել ինձ նմա ըստ բանիդ քում, կոչեցից ես յերկրէ նորա զյաղթող զմեծ զօրավարն իմ Շահ Վարազն հանդերձ երկու քաջ զօրականօքն իմովք՝ Շահենովն և Քոռիկարինաւն և զզօրսն իմ՝ զբիւրաւորս և զհազարաւորս զընտիր սպառազէնսն իմ, զոր յօրինեցի ընդդէմ արևմտից կորուսանել և ջնջել զնա յերկրէ իմմէ։ Արդ՝ ահա դարձուցից զերասանակս նոցա ընդդէմ արևելից, և յարեայց ամենայն զօրութեամբ իմով ի վերայ քո, և ոչ թողից զքեզ, և ոչ տաց քեզ դուլ և դադար, մինչև հանից զքեզ ընդ ծագս տիեզերաց։ Ապա գիտասցես և ի միտ առցես զանիմացական, զտրտմեցուցիչ անձին քո խնդիրս, զոր առնես. զի ուր տաբայց, հանգուցից, յորժամ հանից ես անտի զայն ամբոխ բազմութեան. և կամ ո՞ր իցէ երկիր, որ բաւիցէ առաջի նոցա. եթէ ոչ արարից ըստ բանիդ ըստ այդմիկ»։ Եւ այսպէս միաբան սպառնալեաց պատգամաւ դադարեցին յամին յայնմիկ և դարձան անդրէն ընդ նոյն դուռն։

Ապա իբրև ետես իշխանն՝ տէրն նոցա զայն ամենայն աղխ գերութեան աւարացն մարդոյ և անասնոյ և անօթոց, արծաթեղինաց և ոսկեղինաց և հանդերձից պատուականաց, խորհեցաւ ի մտի իւրում յայն կոյս ինքն իսկ իւրովի գալ ելանել։ Ազդ առնէ այնուհետև ամենեցուն, որ

---

1 w կարօտացաք km կարօտացայք gl կարօտացար abcder կարոտեցար adgkmw h չիք դու նմանէն bcer ոսկոյ belr և արծաթոյ c և կամ արծաթոյ

2 bcer ոսկէման d մարգարտիւ h մարգարեա a բեեզից g բէեզից km բեհեզաց

3 l կարօղ

4 ag չիք առ իս d դարին gk դորա km խնդրոյն a եթե bklm թէ d չիք եթէ

5 d քոյ h չիք ես bcelr ցուցի փխ ասացից amw ասացի

6 bcelr թողացուցանել h բանի

7 bcelr ի յերկրէ h երկրէ h զօրաւարն bcelr զմեծ զօրավարն իմ և զյաղթողն (l զյաղթօղն) g զյաղթօղ bgl զշահվարազն cr չիք շահվարազն km զշահվարազ

8—9 a իմաւք b իմօք km շահենով adghkmw զրտակարինով c քըրտիկարինաւն km զզօրս adghw զզօրն cr ըզզօրսն d զբիւրաւորսն l զհազարաւոր b զընդիր l զնդիր km և զընտիր a զնտիր cr զընտիր km սպառազէնս h զսպառազէնս l զորս d յօրինեցին

10 adghkmw չիք կորուսանել ...յերկրէ իմմէ cr իմէ bcer չիք և b չիք արդ cr դարձուցանեմ b դարձուցի

12—13 bcelr չիք և ոչ... հանից զքեզ h մինչ g ապայ bcelr առնուցուս

14 d քոյդ խնդրես km զխնդիրն

15 gkm հանիցեմ adhw հանդիցեմ l անդի bcelr բազմութեանն

16 km չիք և կամ adghw ուր փխ որ a եթե

17 km այսպիսի փխ և այսպէս bcelr անմիաբան k չիք միաբան cer պատգամօք bl պատգամովք adghw պատգամովն

18 w չիք յամին h այնմիկ bcelr դարձեալ bcelr չիք անդրէն bcelr մտին ընդ նոյն դուռն

19 l էտես adgkmw իշխան տէր d ախղ

20 ah աւարուցն cl աւարոցն km աւարաց cr ի փխ և[1] բոլոր ձձ., բացի h-ից չիք արծաթեղինաց

21 aghkmw յայնմ

22 celr կողմն փխ կոյս b կողմինքն b չիք ինքն gkm որք

ընդ ձեռամբ իւրով էին, տոհմից տոհմից և ազգաց ազգաց, լեռնականաց և դաշտականաց, յարկաբնակաց և բացօթեկաց, ծովամխաց և ցամաքայնոց, գլխագերծաց և գիսաւորաց. զի ընդ ակնարկել նորա պնդակազմ, պատրաստական գտանիցին։

Արդ՝ յամին երեսներորդի ութերորդի, որ ամ էր տագնապի և աղետի, սպանման Խոսրովու, եկեալ նոյն ինքն, զոր վերագոյնն ասացաք, որ էր նա Ջեբու խաքան, ունելով ընդ իւր և զորդին իւր. և զհամար զօրուն նորա ոչ ոք կարէր արկանել ընդ թուով։ Իբրև եհաս յերկիրս Աղուանից բօթն ահագին, կամեցեալ ամրացուցանել զաշխարհս մեր ի մեծ մայրաքաղաքին Պարտաւայ բերդին. և լինէր այն ի հրամանէ առն միոյ, որում անուն էր Գայշաք, որ առաքեալն էր ի Խոսրովայ պետ և իշխան աշխարհիս. որ փակեաց ի ներքս զբազմութիւն շրջակայից գաւառաց և կամէր պնդել զինքն միաբանութեամբ հանդերձ մեծամեծաց աշխարհիս և բնակչաց քաղաքին կալ ընդդէմ նոցա։ Բայց հայէր տեսանել, եթէ զինչ ինչ անցք անցանիցեն ընդ պահապանս մեծի քաղաքին Ձորայ. և ընդ զումարտակս սքանչելի պարսպացն, զոր բազում ծախիւք թագաւորացն Պարսից մաշեալ էր զաշխարհ իւրեանց՝ զումարել ճարտարապետս և հնարելով ազգի ազգի նիւթս ի շինուածս մեծասքանչ գործոյն, զոր փակեցին աղխեցին ընդ լեառն Կաւկաս և ընդ մեծ ծովն Արևելից։

Արդ՝ ի մօտել տիեզերական ցասմանն, որ առաջի էր մեզ ամենեցուն, նախ՝ զնա բախեցին ալիք ծովուն ծաւալեալ և ի հիմանց տապալեալ։ Քանզի տեսանելով զահն սաստկացեալ ժանտատեսիլ, ժպրհերես,

---

1 a *եին* bcelr *է* d *տոհմից և ազգաց*

2—3 a *բացեաւթակաց* a *ցամաքայնւոց* bcelr չիք *ընդ* bcelr *յակնարկել* dl *պնտակազմ*

4 cr *գտանիցեն*

5 bcer *ի յամին* l *ութներորդի* adghkmw չիք *և* km *աղետից* acdeglrw *աղէտի*

6 hkm *սպանմանն*

7 clr *զօրաց*

8 cr *կարէր ընդ գրով արկանել կամ ընդ թուով* h *երկիրն աղուանիցն* l *էհաս*

9—10 km *կամեցան* bcelr *մայրաքաղաքն պարտաւ* ag *պարտաւա* d *պարտաւոյ* km *պարտաւաբերդի* g *բերթին* r *պարտաւու* bg *անունն*

11 bcel *գաշաք* adghkmw *առաքեալ* bcelr *ի խոսրովու* a *պէտ*

12 km *շրջակայ* abcdeglrw *շրջագայից* l *պնտել* aghkmw *պնդեալ*

13 a *մեծամէծաց* bcelr *մեծաց*

14 a *եթե* b *թէ* adghkmw չիք *ինչ*

15 adg չիք *անցանիցեն* w *անցանելոց են* adghkmw *մեծ* adh *չողա* bcr *չորա* gkmw *չողայ*

16 d *քանզի* փխ *սքանչելի* km *պարսպացն նորա* w *զորս* a *ծախովք* d *ծախօք* bcelr *թագաւորաց*

17 adhklmw *զաշխարհս* d *զումարեալ* k *զումարելով* h *ճարտարս արս* d *և հնարելով*

18 cer *շինած* bl *շինուած* km *որով*

19 gkmw *կովկաս* l *կաւաս* b *կօկաս* d չիք *և* bcelr չիք *մեծ* g *ծօվն*

20 gl *մօտիլ* b *ցասման* dcelr *առաջի կայր*

21 k *բաղխեցին* d *ծովու* g *ծօվուն* cr չիք *ի*

22 bcelr *զահս* cr *ժանգատեսիլ* w *ժպիրհերես* a *ժպրհէրես* h *ժպրհէին*

լայնադէմ անարտևանուն բազմութեանն ի ձև իգական գիսարձակս դիմեալս ի վերայ՝ դողումն կալաւ զնոսա առաջի նոցա. մանաւանդ ի տեսանել զպնդաքարշ կորովաձիգսն, որ իբրև զկարկուտ սաստիկս տեղայր ի վերայ նոցա։

Իբրև զգայլս գիշախանձս անամօթացեալս դիմեցին ի վերայ նոցա և անխնայ կոտորեցին յանցս և ի փողոցս քաղաքին. և ոչ խնայէր ակն նոցա ի գեղեցկատես, պայծառագեղ, մանկահասակ արուի կամ իգի, և ոչ յանպիտանս և յանօգուտս. և ոչ թողուին զհաշմս կամ զծերս, և ոչ գթային կամ գալարէին աղիք նոցա ի խանդաղատանս տղայոց, որք զկոտորեալ մարքն փարէին և դիէին զարիւն ստեանց նոցա իբրև զկաթն։ Այլ իբրև զհուր վառեալ յեղէգն՝ մտանէին ընդ դուռն և ելանէին ընդ միւսն՝ գործ գազանաց երկրի և թռչնոց երկնից թողեալ ի նմա. ապա տակաւ տակաւ շարժէին ալիքն ընդդէմ մեր։

Արդ՝ իբրև լսէր զայս ամենայն պետ և իշխանն մեր, որ պահէր և ունէր զքաղաքն Պարտաւ, կամէր խօսել առ ամրացեալ բազմութիւնն, որք էին ժողովեալ ի մեծ բերդին, վասն սաստկացեալ ահին, եթէ զինչ իցէ արժան գործել։ Ելաց զբերան իւր և յերկիւղէն մեծէ անդրէն զբանն կրկնել ոչ կարաց, քանզի թափեցաւ սիրտն նորա, և դողումն կալաւ զնա յոտից մինչև ցգլուխ, և ծունգք նորա զմիմեանս բախէին։ Եւ իբրև գիտաց բազմութիւնն զանչափ վատասրտել առնն, զաղաղակ բարձին և ասեն. «Ընդէ՞ր ընաւ արգելեր զմեզ պահել ի ժամս յայս՝ տալ զմեզ կանամբք և որդւովք մերովք ի ձեռս արիւնարբու գազանացն։ Եւ արդ՝ որպէ՞ս կարի-

---

1—3 d *այտնադէմ* փխ *լայնադէմ* b չիք *բազմութեանն... իգական* a *ձէւ* a *դի-մէալս* clr *դիմեալ* a *վէրայ* gkm *տեսանելով (չիք ի)* bdgl *զպնտաքարշ* bcelr *զկորովաձիգ-նետսն* gk *որք* k *կարկուտ* dgkm *սաստիկ* km *տեղային*

5—6 d չիք *զգայլս* km *գայլք* km *գիշախանձք* k *անամօթացեալ* m *ամօթացեալ* km *դիմէին* d *դիմեցին յանցս և ի փողոցս քաղաքին ի վերայ նոցա* ce *յանխնա* b *ան-խնա* a *յանխընա* dghlw *յանխնայ* km *կոտորէին* b չիք *ի (տ. 6)* cr *խնաէր* d չիք *ակն*

7 a *գէղէցկատես* bcelr *մանկան հասակ* km *մանկահասակս*

8 bcelr *զանպիտանս և զանօգուտս* h *յանպիտանս էր* abcdehlrw չիք *և ոչ* k *ոչ* փխ *և ոչ*[1] a *եր* փխ *և* clr *և զծերս*

9 bcelr չիք *կամ* d *գթացին* a *խանտաղատանս* g *որքք* bklm *որ*

10 d *մարքն* clr *մարմաքն* bcelr *որպէս* փխ *իբրև* a *ըստեանց*

11 a *իբեւ* փխ *իբրև* k *հուր* l *վառեալք* cr *ի յեղեգն* h *եղէգն* b *մտին ի յեղեգն մտին* celr *մտին* a *ելանեին* bcelr *ելին*

12—13 abcdeghklmw չիք *երկրի.* ավելացնում են adgkmw չիք *թռչնոց.* h չիք *երկնից* g *ապայ* adghkm *տակաւ* փխ *տակաւ տակաւ* bcehlr *ի վերայ մեր*

14—15 km *և* փխ *արդ* adgkmw չիք *և*[1] d *իշխան* adghkmw չիք *մեր* bcelr չիք *որ պահէր և ունէր* lw *խօսիլ* b *ամրացեալս*

16 a *եին* gkl *ժողովեալք* g *ի մէջ բերդին* a *եթե* bcer *թէ*

17—18 bcelr *արժան է* cr *յերկեղէն* h *բերանն և երկիւղէն* adh *կրկնեալ* adg *զնոսա*

19 bcelr *ի վեր* փխ *ցգլուխ* b *ծունկ* d *ծունգկ* b *բախեն* dkm *բաղխէին* km չիք *և*

20 d *բազմութիւն* hk *զայնչափ* dgklmw *վատասրտիլ* b *վատասրտեալ* h *վատա-սրրտութիւնն նորա* k *աղաղակ*

21 cr *արգելէր* b *այս* adw *մեզ*

22 bcer *որդովք* bl չիք *մերովք* adgw *ի ձեռն* h *արեանարբու* bcelr *թշնամեացն* փխ *գազանացն*

ցեմք ելանել փախչել առաջի նոցա այսչափ խառնաղանճ բազմութիւն քաղաքիս, քանզի եկն եհաս ահա սատակիչ թշնամին մօտ առ մեզ իբրև մղոնօք երիւք։ Ապա ասեն այր ընկեր իւր. «Ընդէ՞ր հեղգամք առնել զքաղաքս գերեզման անձանց մերոց, թողցուք զկահ և զկարասի մեր, ելցուք գնասցուք, թերևս զերծնուլ մարթասցուք»։ Եւ դէմ եդեալ առ հասարակ ընդ չորս դրունս քաղաքին՝ աճապարէին անկանել ի լեռնակողմն Արցախայ գաւառին։

Եւ իբրև իրազգած եղեն թշնամիքն եղելոցն՝ պնդեցան զհետ փախստէիցն. և հասեալ ի մասն ինչ առ ստորոտով լերինն, որ է յանդիման գեղջն մեծի կողմանն Կաղանկատուաց, որ է ի նմին յՈւտի գաւառի, յորմէ և ես։ Եւ ի նսեմանալ աւուրն ոչ կարացին ժամանել ի բազում ինչ ի վնաս, այլ զանկեալսն փոքր ի շատէ ի ձեռս, զորս կոտորեցին և զորս զհետ կահուց, սայլիցն և գրաստուցն անկելոցն ի բուռն՝ դարձուցին անդրէն ի բանակն իւրեանց։ Եւ ի խնամակալութենէն Աստուծոյ ոչ ևս յաւելին պնդել զհետ բազմութեան փախստէիցն։ Եւ ի գիշերի յայնմիկ անցին ամենեքեան, որպէս երբեմն եբրայեցիքն ընդ ծովն Կարմիր, և անկան յամուր գաւառն Արցախայ։ Եւ նոյնպէս և այն իշխանն՝ Գայշաք անուն զերծաւ համօրէն տամբ իւրով և անկաւ ի կողմանս Պարսից. և այլ ոչ ևս կարաց կարգել զինքն ի նոյն իշխանութիւն։

Եւ յետ այսր ամենայնի դիմէին ուղխքն յարուցեալ, գետն յորձանուտ ընդդէմ Վրաց աշխարհին, և պատեալ պաշարէին զփափկասուն, վաճառաշահ, հռչակաւոր մեծ քաղաքն Տփղիս։ Ազդ լինէր և մեծի կայսերն

1 bcelr չիք ելանել h այսքան cer խառնիճաղանչ b խառնաճաղանչ l խառնաղանչ gkm խառնիճաղանճ h խասնաճաղանճ

2 adhw քաղաքի bcelr չիք եկն l էհաս h չիք ահա d սրտակէզ փխ սատակիչ dw չիք մօտ

3—5 b մղոնովք adghkmw մղոնիւք g ապայ adghkw չիք իւր a ընդեր gkm առնելով bcelr չիք առնել զքաղաքս գերեզման անձանց մերոց d կաքաւս փխ զքաղաքս bclr չիք թողցուք... մեր w կարասի v զահ և զուկարութիւն մեր km և ելցուք bcer զերծանել klm զերծանիլ bcelr զիմեալ փխ դէմ եդեալ

6 bcer չորեսեան l չորեսին a աճապարեին ghl անկանիլ clr լեռնակողմ d լեառնակողմն

7 agh արցախա w արձախայ clr արցախ d արձախ k արցախագաւառին

8—9 bcelr և իբրև երբ ուրեմն a իրազզայ (ուղղված իրազգած) l իրազգածք d թշնամին l պնտեցան km փախստէից a ստորոտով bcelr չիք է

10 bcelr մեծ գեղին (l գիւղին) կաղանկատուաց որ և (l որ է) ի նմին ghkm կողման adghkm կայտուաց r (լուսանցքում) ի թու հայոց 50 կամ 60 w չիք կողմանն a դէաւղջն k որ ի նմին h որ է

11 dk չիք և a նսէմանալ hm վնաս (չիք ի)

12—16 d զոր km կահից adghw կահաց km սայլից km գրաստուց km չիք անկելոցն ի բուռն adghw անկելոց adg բանակ adghkmw չիք և ի խնամակալութենէն... փախստէիցն l պնդիլ cer բազմութեանն d չիք ի (տ. 15) km իսկ ի գիշերին a ամենէքեան b հեբրայականքն cer յեբրայականքն adhlw հեբրայեցիքն g ծօվն c կամիր

17 adghkmw գաւառս dw արձախայ k արցախոյ bcer արցախս bklm չիք և[1] b չիք և[2] km իշխանն այն abcehlr գաշաք g յանուն

19 cr կարգիլ cer իշխանութիւնն b զիշխանութիւն

20 km չիք և km դիմէր km ուղխն h ուխքն w գետ km և գետն

21 b պաշարէցին

22 cer վաճառաշահն քաղաք հռչակաւոր և մեծն տփխիս b վաճառաշահն bhl զմեծ bklm տփխիս l արդ փխ ազդ km չիք և adghw մեծ

Հերակլիոսի։ ժողովեալ և նորա զամենայն զօրս զօրութեան իւրոյ, գայր վաղվաղակի հասանէր առ նիզակակից օգնականն իւր. և ի մատուցանել զօժիտս և զընծայս թագաւորական ընկալեալ, յոյժ բերկրեցան ի տեսանել զմիմեանս։ Ապա այնուհետև անդ էր տեսանել զաղէտս եղկելի անձանցն, որ փակեալն էին ի բերդին։ Հասեալ ի վերայ նոցա թշուառութիւն ի վերայ թշուառութեանն. բայց վասն զի չև ևս էր հասեալ ժամանակն, որ առաջի կայր։ Եղև այսպէս, զի իմացեալ խոսրովու զժամադիր մեծ թագաւորացն երկոցունց ի քաղաքն յայն, յառաջ քան զպաշարելն զօր փութանակի առաքէր յօգնականութիւն նոցա և ի պահպանութիւն քաղաքին, զյօժարն և զքաջ պատերազմող զզօրագլուխն իւր զՇարհապաղ և յընտիր հեծելոց թիկնապահաց և դռնապահաց իւրոց ընդ նմա իբրև արս հազարս։ Զոր իբրև տեսին բնակիչք քաղաքին զզօրավիգն առաքեալ հանդերձ յաղթանդամ և կիրթ պատերազմակցօքն, յոյժ զօրացան յանձինս իւրեանց. և սկսան ծաղր առնել զերկուս թագաւորսն, զի թէպէտ և տեսանէին զանթիւ բազմութիւն զօրացն հիւսիսոյ և արևմտից, զի ի նմանութիւն լերանց ճակատեալ շուրջ զքաղաքաւն, թնդայր, դողայր երկիրն ի բազմութենէն, նա և ընդ նմին զմեքենայսն և զչորեքանիւսն և զայլ ազգի ազգի հնարս յօրինեալ ի ձեռաց ճարտարացն Հոռմայեցւոց, որով անվրէպ առնէին զքարաձիգսն ի փլուզանել զպարիսպն քարամբք մեծամեծօք։ Նա և զուռուցիկ տիկսն մեծամեծս, քարալիցս, աւազալիցս, որով զգետն մեծ՝ զԿուր, որ պատէ զկողմն քաղաքին՝ ուռուցեալ յետս ընդդէմ ընդ պարիսպն դիմեցուցանէին. այլ նոքա ոչ ինչ վարեալք և յոչ մի ինչ իրաց,

---

1 g հերակլիսսի abcdelm չիք հերակլեոսի km հերակլիոնի km և ժողովեալ նորա h նորև

2 dh օգնական cer մատուցանէր

3 bcelr զօժիտսն a զընձայս k թագաւորականս bcelr ընկալեալ ի նմանէ cr տեսանելն

4 l անտ a անդր cer ի տեսանել adghkmw չիք զաղէտս km զեղկութիւն փխ զեղկելի

5 gl որք bk փակեալ agh թշուառութիւնն

6 agh թշուառութնան gkm թշուառութեանց bcelr չիք վասն

7 adghkmw չիք այսպէս

8 a երկուցունց cr երկոցունցն adghw այն a զպաշարեալն k զպաշարիլն

9 cr չիք ի

10 a պարէրազմողն l պատերազմօղն bcerg պատերազմողն h պատերազմօղն agh զշարհապաղա bcelr զշարհապլական w զշահրվարազ km զշարհապալայ d զշահապազ a յնդիր b ընդիր cr յընտիր

11 adghw իւր hk հազար b զորս

12 dw զօրավիգն

14 km զերկու a թեպէտ a տեսանեին

15—16 acr հիւսիւսոյ abcdeghlw զարևմտից km չիք զի adgh չիք ի l ճակատել l թնթայր adghkmw չիք թնգայր... բազմութենէն

17 a զմենքենայսն a չորէքանիւսն d զչորիւքանիւսն c զչորէքանիւսն adgkmw հնարսն

18 bdw ձեռն lw հռոմայեցւոց bcer հռոմայեցոց l որովք a առնեին

19—20 l զքարաձիքսն bcelr չիք ի (տ. 19) l զպարիսպսն l մեծամեծս l չիք Նա և l չիք զուռուցիկ տիկսն մեծամեծս bcer աւազալից k չիք աւազալիցս km որովք

21 bcelr զքաղաքին կողմն l չիք ընդ kl պարիսպսն h պարսպին

23 km սակայն փխ այլ bcer ոչ մի adgkmw ոչ ի մի k չիք այլ

այլ քաջալերէին զմիմեանս. և զբեկեալսն ի պարսպէն անդէն շինէին և կանգնէին։

Ապա իբրև լքան վատեցան վաստակեցան զօրք երկոցունց Թագաւորացն, և ոչ սակաւ էր Թիւ անկելոցն ի մարտի հետևակացն, խորհեցան առ միմեանս Թագաւորքն և ասեն. «Ընդէ՞ր է այս կորուստ զօրաց մերոց. ո՞չ ապաքէն յորժամ կապիցեմք զհզօրն, զտուն նորա, որպէս և կամիցիմք, աւար հարկանիցեմք»։ Յայնժամ կարգէր, յօրինէր նախանձախնդիր մեծ կայսրն Հերակլիոս, եԹէ զինչ ինչ արժան իցէ գործել։ Եւ ասէ ցայրն այն, որ եկեալ էր յօգնականուԹիւն նմա. «Դարձի՛ր դու, մո՛ւտ խաղաղութեամբ զօրօք քովք յամիս յայսմիկ ի տեղի քո. զի տեսանեմք զհովանութիւնդ ձեր, և ահա ոչ կարէք տոկալ՝ ի հասանել ամառնային տապախառն ջերմութեան աշխարհին Ասորեստանի, ուր է Թագաւորանիստն Պարսից առ գետովն մեծ, որ է Տիգրիս։ Եւ ի գալ միւս ամին և ի նուազել ամառոցն ջերմութեան փաղփաղեսցես ելանել այսրէն, զի կատարեսցուք զկամս մեր. և ես ոչ դադարեցից ոգորել ընդ Թագաւորին Պարսից և փտանգեալ նեղեցից զաշխարհս և զծառայս նորա. և այնչափ հնարեցայց խելամտութեամբ. մինչև յիւրոցն վճարեսցի»։

Եւ եղև իբրև լուան բնակիչք քաղաքին զլքանել զվատել նոցա, առաւել հպարտացան յանձինս իւրեանց և սկսան զպատճառ կորստեան իւրեանց զխաղն խաղալ։ Բերին դդում մի մեծ, նկարէին ի վերայ նորա զպատկեր Թագաւորին Հոնաց՝ կանգուն մի յերկայնն և կանգուն մի ի լայնն. և զտեղի արտևանաց աչացն յօտ մի ծրագրեալ, զոր ոչ ոք կարէր

1–2 bcelr *քաջալերեալ* adghkmw *ի նոցանէն* փխ *ի պարսպէն* km *նոցանէ* kmw *անդրէն* a *շինեին և կանգնեին* d *զանգնէին*

3 g *ապայ* km *վատնեցան* abcdehl *վանեցան* l *և վաստակեցան* h չիք *վաստակեցան* bcelr *զօրքն*

4 km *հետևակաց* a *խորհեց* d *խոնարհեցան*

5 d չիք *ասեն* w *Թէ ընդէր* a *մէրոց*

6 b *զտունն* b *կամիցեմք*

7 l *հարկանիցիմք* b *զնախանձախնդիր* d չիք *մեծ*

8 h *կայսր* d *հերակլիւս* abcew *հերակղիոս* a *եԹե* bcel *Թէ* adghkmw չիք *ինչ* w *արժան էր* abcdeghl *արժան է* adghkmw չիք *այն*

9 bcer *մուտ դու* l *և մուտ դու*

10 gk *զօրովք* bcer *ի յամի* l *յամի* d *յամիսս* b չիք *ի* cr *տեղիս* a *տեսանիմք* bcelm *տեսանեմ* aghkw *զհովանութիւն* dm *զհովանաւորութիւն*

11–12 d չիք *ահա* gl *հասանիլ* adghkmw չիք *ջերմութեան* adghkmw *որ* փխ *ուր* d չիք *է* agw *և առ*

13–14 l *մեծի* bcelr չիք *և* adh չիք *ի*[2] d *նուազեալ* l *նուազիլ* bce *նուազել* gk *նուազիլ* d *ամառյս* bcel *ամառյ* d *ջերմութիւն* bcer *ջերմութեանն*

15–16 km *դադարեցայց* h *ոգորեցից* d չիք *ընդ* a *փտանկեալ* h *փտանգել* gkm *նեղացուցից* gkm *հնարեցից*

17 l *յիւրայոցն* bcer *յիւրայիննոցն* d *վճարեսցին*

18 l *եղեն* w *զլքանիլն* l *զլքանիլ* w *վատնիլ* l *և զվատնիլ* d *զվատնել* abcegkmr *վատնել* ուղղում ԵՑք *զվատել*

19 bcelr *զպատճառս*

20 k *բերէին* a *զրդում* h չիք *նորա*

21 bcelr *հոնաց Թագաւորին* bk *յերկայն* d *երկան* h *երկայնն* a չիք *ի*

22 dkw *լայն* bcder *արտևանացն* w *հօտ* d *հոտ* l *յաւտ* v *յոտ* h *յոտս* a *ծրագրեալ* dw *ծրագրելով* b *և* փխ *զոր* abcdeghm չիք *զոր* kl *որ* d չիք *ոչ* k չիք *ոք*

նշմարել։ Նոյնպէս և զտեղի մօրուացն լերկս, ժպիրհս, և զտեղի շնչառու քթացն թիզ մի լայն՝ թուով մազից պերճեշտիցն, զոր և թէ կարէր ոք ճանաչել։ Եւ բերեալ զայն եդին ի վերայ պարսպին յանդիման նոցա և աղաղակէին առ զօրսն և ասէին. «Ահաւասիկ կայսր թագաւորս ձեր, ուր կայս․ դարձարո՛ւք, երկի՛ր պագէք սմա. Ջերու խաքան է այս»։ Եւ առեալ գեղարդ ի ձեռն՝ ծակոտէին յանդիման նոցա զդդումն՝ զնմանեցուցեալն ի պատկեր նորա։ Նոյնպէս և զմիւս թագաւորն ձաղէին, ծաղր առնէին, այպանէին, պիղծ և արուագեղծ կարդային։ Զայս տեսեալ և լուեալ թագաւորացն՝ քինանային, փքանային, ոխս մթերեալս ժողովէին ի սիրտս իւրեանց, շարժէին զգլուխս իւրեանց և մեծաւ նզովիւք նզովէին զանձինս իւրեանց, զի եթէ ոչ մի հոգի չապրեսցի յամենեցունց, որ են ընդ թագաւորութեամբ նոցա, մինչև խնդրեսցի վրէժ նախատանացն այնոցիկ, որ ձաղեցանն նոքա ի նոցանէ։ Եւ դարձուցեալ զերեսս իւրեանց նովին սպառնալեօք գնացին։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

Գալ զօրացն հիւսիսոյ օգնել Հերակլի

Ապա այնուհետև յամին երեսներորդի վեցերորդի Խոսրովու եդ ի մտի իւրում կայսրն օգոստոսական՝ հնարել հնարս, թէ զիա՛րդ արդեօք կարիցէ բուժել յանհնարին տրտմութենէն և ի նախատանացն։ Նա և ղամենայն

---

1 km չիք *Նոյնպէս* ackIr *մուրուացն* l *լեկս* l *և ժպիրհս* acdeghkmw *շնչաւոր* b *շունչառու*

2 hkm *քթիցն* bcdelr *մազուցն* agw *մազուց* h *մազաց* a *պէր և եշտիցն* gw *պէրևէշտէիցն* km *պէրևէշտէից* c *պերևէշտիցն* bd *պէրևէշտիցն* v 2 օրինակ *պերևէջտիցն* bcelr չիք *զոր և* adghw *որ և* dgkm *ոք կարէր*

3 adghkmw չիք *զայն* adghkmw *եդեալ* d *պարսպացն* adgkmw չիք *և*[2]

4 d *զօրս* bl չիք *կայսր* dkw *թագաւոր* adghkmw չիք *ուր կայս*

5 d չիք *դարձարուք* km *երկրպագէք* d չիք *երկիր ...այս* w *նմա* bcer *խաքանեայս* փխ *խաքան է այս* l չիք *է* km *սա* փխ *այս* bcelr *գեղարդս*

6 l *և ծակոտէին* a *զդըդումն*

7 clr *նոցա* d *և ծաղր* cer *ծաղրէին ձաղկէին* b *ծաղէին ծաղրէին* l *ձաղէին ծաղրէին*

8 d *զայն* d *թագաւորացն և լուեալ*

9—10 l *և ոխս* bcehlr չիք *շարժէին...զանձինս իւրեանց* km չիք *իւրեանց* aw *նզովօք*

11 a *եթե* km *թէ և* m չիք *մի* k *հոգի մի* g *հոգիս* blw *ոգի* cer *յոգի* adh *ոգիս* bcelr *ոչ ապրեսցի* d *չապրեսցէ* b *ի յամենեցունց* gklm *որք* d *էն* d *թագաւորութեան*

12 bcelr *բայց եթէ* փխ *մինչև* d *խնդրեսցի* bcelr *նախատանաց նոցա այն զոր* h *նախատանաց* g *որք* km *զոր* dw *յոր* adghkmw *ձաղեցան* b *ձաղկեցանն*

13 adghw *նոցանէն* (h չիք *ի*) d *սպառագինօքն* cl *սպառնալեօքն*

14 l *և գնացին*

15 abcehlrw չիք *գլուխ*

16 cr *հիւսիւսոյ* dkmw *յօգնել* a *հերակղի* w *հերակղիոսի* cr *հերակլայ* d *հերակղի*

17 g *ապայ* bcelr *յամի* d *եռ*

18—19 bl *օգոստական* gkm *հնարս հնարել* a *թե* a *արդեւք* adghkmw *կարասցէ* h *անհնարին* gklmw *բուժիլ* gkm *տանջանացն* փխ *տրտմութենէն* acdeghlr չիք *ի* km *և ընդ այն ժամանակս միաբանէր* փխ *նա և զամենայն...*

ժամանակս իւրոյ թագաւորութեանն միաբանէր առ իւր զամենայն տունն Հռովմայելեայ, զոր կոչել յօգնականութիւն, խրամատել զմեծ լեառն Կաւկասու, որ փակեալ ունի զկողմանս արևելից հիւսիսոյ. բանալ զդրունս Չորայ, հանել զազգս ազգս բարբարոսաց և նոքօք վանել զթագաւորն Պարսից՝ զհպարտն Խոսրով։ Յայնժամ հանդերձէր կազմէր զոմն ի նախարարաց իւրոց Անդրէ անուն՝ այր հանճարեղ և իմաստուն, առաքէ զնա բազում խոստմամբք անթիւ և անհամար գանձուց, թէ միայն ձեռնտու լինիցին ինձ ի մեծ նախանձուէս յանձն առնում և ես լնուլ զպարգևս զազանաբարոյ ոսկեսէր ազգին գիսաւորաց։

Արդ՝ իբրև զայս լսէր յաջորդ արքային հիւսիսոյ, որ էր երկրորդ թագաւորութեանն նորա՝ անուն իւր Ջեբու խաքան, և տեսանէր զմեծամեծ պարգևացն խոստմունսն, ընդ նմին և առնուլ ասպատակաւ յաւարի զամենայն աշխարհս, որ ընդ հնազանդութեամբ Պարսից արքայի, յայնժամ մեծաւ յօժարութեամբ առնէր զպատասխանին ասելով. «Ես եղէց վրէժխնդիր ընդդէմ թշնամւոյն. ես եկից ելից հասից անձամբ իմով օգնական նմա քաջ զօրօք իմովք և հաճեցից զմիտս նորա գործովք պատերազմաց, սրով իմով և աղեղամբ, որպէս ցանկայ անձն նորա։ Յայնժամ առաքէր ընդ նախարարին ընդ այնմիկ առ ի հաստատել զխորհուրդ պայմանին այնորիկ արս հեծեալս ընտիրս, զօրաւորս զօրութեամբ, աղեղնաւորս կորովաձիգս թուով իբրև հազար մի. որք դիմեալ յանկարծակի ընդ դրունս Չորայ՝ առ ոչինչ համարեալ զքաղաքապահսն և զզումարտակսն Պարսից արքային, որք էին կարգաւորեալք ի մեծի դրանն. այլ սլացեալք որպէս

---

1 d թագաւորութեան dh տունս

2—3 ah հռովմայեղեայ w հռոմայեցւոց bcelr հռոմելայ dkm հռովմայեցւոց adgw զօր km զօրս lw կոչեալ adw խրամատեալ b կօկասու gk կովկասու adghw կողմանս acr հիւսիւսոյ h հիւսիսոց

4 a չողա dghkmw չողայ bcer չորա bcelr չիք ազգս dh վարել փխ վանել

5—6 bcerm նախարարացն b ոմն g յանուն m և առաքէր k առաքէր

7—9 clr հանդերձ անթիւ km չիք և l գանձուք km զի եթէ km չիք միայն bcehlr լիցին ah ձեռնատու l լնուլ a գազանաբարւոյ a սկէսէր cr և ոսկէսիրաց ei և ոսկեսիրաց b ոսկեսիրաց h չիք ոսկեսէր d չիք գիսաւորաց

10—11 l լսէր զայս w յաջորդն ac հիւսւսոյ r հիւսիւսոյ bhlw թագաւորութեան km և անուն իւր adghw զմեծապէս

12 m պարգևաց bcelr զխոստմունսն adw ասպատակով h չիք ասպատակաւ h աւարի

13 bcelr աշխարհն gkm որք w արքային km չիք յայնժամ

14 b պատասխանին a էղէց bcder եղեց

15 k ընդ փխ ընդդէմ abcdehr թշնամոյն (b թշնամոյն քո) d չիք ես եկից d չիք ելից... օգնական l և հասայց b հասայց

16 bcer զօրովք h զօրականօք bl իմօք d չիք քաջ... զմիտս նորա k ես փխ և a գործաւք g գործօք

17 bcelr աղեղամբ իմով km աղեղամբք abcer ցանկա

17 h չիք առ ի l զխորհուրդս c պայմանի

19—20 h յայնմիկ g այնմիկ l այրս cer ընտիր b ընդիր d ընտիրս հեծեալս a զաւրավորս dgh զօրավարս km և աղեղնաւորս cr գորովաձիգս cr թըվով bcelr դիմեալք adghkmw դուռն

21 a չողա dghkmw չողայ bcer չորա l առ յոչինչ bcelr համարելով h համարել l զքաղաքապահս bcelr զպարսից զումարտակսն

22 bcelr չիք արքային a եին k կարգաւորեալ acdegkmrw մեծ km չիք այլ

զարծուիս առ մեծ գետովն Կուրայ՝ յոք ոչ խնայելով, որ հասանէր ընդդէմ նոցա։ Ճանապարհ կալեալ ընդ աշխարհն Վրաց և Եգերացւոց՝ հատին անցին ընդ ծովն մեծ մինչև ի պալատն արքունի. եւ յանդիման լեալ մեծի կայսերն Հերակլեայ հաստատեն առ միմեանս զերդմունս ըստ իւրաքանչիւր օրինաց։ Եւ առեալ ի նմանէ զհրաման վասն ելիցն իւրեանց՝ դարձան անդրէն ընդ նոյն ճանապարհ աշխարհն իւրեանց, ոչ ինչ կասկածեալ յումեքէ։

Իսկ ի մտանել ամին երեսներորդի եօթներորդի նոյն ինքն Խոսրովու առաքեաց թագաւորն հիւսիսոյ զխոստացեալ զօրն պատերազմող՝ զօրավար կարգեալ զեղբօրորդին իւր, որում ի պատիւ իշխանութեանն իւրեանց Շաթ անուն կարդային։ Որ եկեալ՝ արշաւեաց ընդ ամենայն սահմանս աշխարհիս Աղուանից և ընդ մասն ինչ Ատրպատականու. որ մաշեաց ի սուր սուսերի զբազում անձինս քրիստոնէից նաև հեթանոսաց։ Իսկ զթիւ նոցա, որ գերեցանն ի նոցանէ, ո՞ կարիցէ հասու լինել և ընդ գրով արկանել։

Եւ բանակեալ նոցա առ գետովն Երասխայ՝ առաքէր ի ձեռն պատգամաց առ մեծ թագաւորն Խոսրով՝ յայտ առնելով զմիաւորելն իւրեանց ընդ կայսերն և զգալ նմա յօգնականութիւն։ Եւ են պատճէնք պատգամացն առ միմեանս այսպէս. «Եթէ ոչ դարձուցանես զերեսս քո ի թագաւորէն Հռովմայեցւոց և թողցես ի նա զամենայն աշխարհս և զքաղաքս, զոր առէր բռնութեամբ քոյով և յուղարկեսցես զամենայն գերեալսն յերկրէ նորա, զոր այժմդ ունիս ընդ ձեռամբ քոյով հանդերձ փայտիւն խաչի, զոր ամե-

---

1 bcelr *զարծուի անդր* d *սլացեալ հասանէին առ մեծի* adgw *մեծի* abcdehr *կուրա* dgkm *յոչ ոք* h *որք ոչ* cr *խնաելով* cr *հարկանէր* l *հարկանիւր* փխ *հասանէր*

2 b *զերերացոց* a *էգերացւոց*

3 g *ծօվն* b չիք *ի* abcel *պաղատն* d *լինի*

4 abcdehlrw չիք *հերակլեայ* bcelr *հաստատէին* celr *զերդմունսն* b *զերդունմնմունսն* d *ընդ* փխ *ըստ*

5—6 bl *օրինացն* km *առնուն* bcelr *նոցանէ* d *նմանէն* w *հրաման* adghkmw չիք *դարյան ...իւրեանց* l չիք *ինչ*

8 cr չիք *ի* bcer *ա երորդ է երորդի* adghkmw չիք *նոյն ինքն խոսրովու*

9 bcelr *առաքէ* a *հիւսիւսոյ* l *զխոստացեալն* km *զօրսն* b *զօրն իւր* gl *պատերազմօղ*

10 h *կարգեաց* b *եղբօրորդին* abcdeglrw *որոյ* m չիք *իւրեանց*

11 g *յանուն* cr *կարդային* adghkmw *յամենայն* փխ *ընդ ամենայն* h *կողմանս* փխ *սահմանս*

12 cdr *աշխարհին* b չիք *աշխարհիս* w չիք *ինչ* km *և* փխ *որ*

13 d *բազում* km *և* փխ *նաև*

14 bgkl *որք* bdklm *գերեցան* bcelr *նմանէ* h չիք *ի նոցանէ* gl *լինիլ* km *կամ* փխ *և* celr *ի գիր* b *և գիր*

16 a *բնակել* g *բնակիլ* dhkmw *բնակեալ* m *նորա* g *գետով* abchr *երասխա*

17 gklw *զմիաւորիլն* c *զմիաւորութիւնն* bcelr չիք *իւրեանց* km *իւր*

18 w *կայսրն* kmw *զգալն* cer *գալն* bl *գալ* km *յօգնականութիւն նմա* adghkmw *էին* ah *պաճէն* bcdeglr *պատճէն*

19 bcelr *այսոքիկ որ* (l *որք*) *առ միմեանս թէ ոչ* a *եթե* a *զերես* h *ի թագաւորութենէն*

20 cer *հռոմայեցւոց* b *հռոմայեցոց* l *հռօմայեցւոց* l *զորս* d *առնէր*

21—22 a *քոով* ghkl *քով* bce *քո* w չիք *և... գերեալսն* clr *յղարկեսցես* a *գէրեալսն* w չիք *յերկրէ ...ընդ* bcer *ի յերկրէ* d *զոր և* klm *զորս* w չիք *ձեռամբ քոյով* ab *քոով* cehlmr *քով* l *պայտիւն* adghkm *փայտիւ խաչին*

նայն ազգք քրիստոնէից երկիր պագանեն և փառաւորեն, և կոչեսցես արտաքս քան զսահմանս նորա զամենայն զօրս քո. այսպէս ասէ արքայն հիւսիսոյ՝ տէրն ամենայն երկրի, թագաւորն քո և ամենայն թագաւորաց, հաստատեցից և ես զերեսս իմ ի վերայ քո, կուսակալդ Ասորեստանեայց. և փոխանակ միոյ չարեացն, զոր ընդ նա անցուցեր, կրկին հատուցից քեզ. և խաղացից ընդ ամենայն սահմանս քո սրով իմով, զորօրինակ խաղացեր դու սրով քով ընդ սահմանս նորա։ Եւ ոչ թողից զքեզ և ոչ յամեցից առնել ընդ քեզ ըստ բանիդ ըստ այդմիկ, զոր խօսեցայ ընդ քեզ»։

Յայնժամ, իբրև լսէր զայս ամենայն մեծ թագաւորն Խոսրով՝ յարուցեալ իբրև զհեղեղ անհուն և կամ որպէս առիւծ ընդդէմ որսորդաց և իբրև զարջ որդեկոտոր, այսպէս և նա։ Թէպէտ և ինքն միաբանեալս և յարուցեալս ի վերայ իւր տեսանէր, սակայն ըստ խորագիտութեանն իւրում ոչ յայտնէր զերկնչելն և զզօղելն յերեսաց նորա. այլ հպարտութեամբ և մեծաւ սաստիւ առնէր զպատասխանիսն. «Ե՛րթ, ասա՛ թագաւորին քում և եղբօրն մերում խաքանայ, եթէ ի վաղնջուց հետէ ի նախնեացն իմոց և յինէն մեծարեալ և պատուեալ էր տունդ ձեր իբրև եղբօր մերոյ սիրելւոյ. վասն որոյ ուստերօք և դստերօք ընդ միմեանս պատուաստեալ էաք ի խնամութիւն։ Արդ՝ ոչ էր պարտ և արժան քեզ թողուլ զանդամս քո և խօտորել ի բանս ծառային իմոյ՝ կորճին Հռովմայեցւոց»։ Տուրականն դարձաւ յաշխարհ իւր։

Իսկ կայսերն առեալ զզօրս իւր՝ դիմեաց ի կողմանս Պարսից. և յամառեալ, պնդեալ հասանել ջանայր ի դուռն Պարսից արքային։ Իսկ իբրև

1—2 bglw *ազգ* d չիք *ազգք* h *քրիստոնէիցն* bg *երկիր պագեն* d *երգրպագեն* km *երկրպագանեն* alw *երկրպագեն* gl *յարտաքս* b չիք *զամենայն* d *քոյ*

3 ac *հիւսիւսոյ* g *տէր* l *տեառն*

4 h *երեսս* g *քոյ* abceghrw *ասորեստանեաց*

5 aw չիք *և* adh չիք *նա* gk *նմա*

6 adgh չիք *քո* d *սրով քով* w *քո*

7 abghkmw *ի* փխ *ընդ* ahkmw *թողացուցից* dg *թողուցից* dw *յամեցուցից* d չիք *և ոչ յամեցից*

8 adgw *այդմիկ* փխ *ըստ այդմիկ* adgh *խօսեցայց* bcer *խօսեցա*

10 w *հեղեղ* adgkmw *կամ* փխ *և կամ* hw չիք *և*[1] w չիք *և*[2] acr *առեւծ*

11—12 kmw *արջ* a *թեպէտ* km չիք *և ինքն* bcelr *ինքն գիտէր միաբանեալս…* k *միաբանեալ* d *միապետեալս* b *յարուցեալ* km չիք *և յարուցեալս* bcelr *նորա* փխ *իւր* bcelr չիք *տեսանէր* km *տեսանէր զյոլովս* dkmw *խորագիտութեան* adghkmw *իւրոյ*

13 kl *զերկնչիլն* d *երկնչել* h *երկնչելն* gklmw *զզօղիլն* km *զզօղիլն իւր* d *զզօղեալն* b *երեսաց*

14 d *զպատասխանիցն* gm *զպատասխանի* k *պատասխանի* cr *զպատասխանիններ* g *ասաց* a *ասայ* d *քոյ* aghkmw *քո*

15 bcelr *եղբօր* hw *իմ* km *իմում* adg *իմոյ* dw *ջերու խաքանայ* cel *խաթանա* (l *խաթանայ*) b *խաքանա* bh *նախնեաց*

16 l *մեծարեալ էր և պատուեալ* a *իբր* cer *եղբօր սիրելոյ մեր* b *սիրելոյ* dw *մերում*

17 adlw *պատուաստեալք* adw չիք *էաք*

18—20 b չիք *քեզ* gklmw *խոտորիլ* bcelr *բան* d *ծառայիցն* bcelr *կորչին* d *կորճին իմոց* l *հռոմայեցւոց* bce *հռոմայեցոց* d *հռոմայեցւոց* h *հռովմայեցւոյց* dw *տուրկանն* l *տուրուականն* b *տուրուկան* vw *զորկան* km չիք *տուրականն* km չիք *դարձաւ… իւր* bcelr *ի տեղի*

21 gkm *կայսրն* (g *կայսերն*) *հիւսիսոյ* agw *զօրս*

22 l *հասանիլ* h չիք *ի* km *որ* փխ *իսկ*

եւես արքայն Պարսից, եթէ և այնպէս ոչ վճարեցաւ, այլ համարձակեալ դիմեալ գայ ի վերայ նորա, փախստական գնայ առաջի նորա, անկանի ի բուն թագաւորանիստն իւր՝ ի մեծ Տիզբոն. և զկանայս և զհարճս իւր և զորդիս անցուցանէ յայնկոյս գետոյն Դկլաթու։ Եւ զպատրաստական զօրն իւր, որ էին փոքր ի շատէ, մօտ առ ինքն ժողովէր, կազմէր, առաքէր ընդդէմ կայսերն։ Եւ յօժարեցուցեալ զոմն բազում մեծարանօք և կարասեաւ, որ վկայեալ էր ի դրան նորա քաջութեամբ. և փոխէր այլ անուն նմա, Ռոճվեհ անուանէր. հրապուրելով զնա մղէր, հարկանէր ընդդէմ ալեացն, զօրավար զօրուն առաքեցելոցն ի նմանէն զնա կացուցանէր։ Որ վասն երկիւղի հրամանի նորա ակամայ կամաւ յանձն առնոյր, այլ ինքն գիտէր զպարտելն յանկարծաժողով տկար զօրուն խոսրովու առաջի կայսերն։ Եւ առաքէր միանգամայն և երկիցս, և չորրորդէր գրով զգուշութեամբ առ թագաւորն իւր խոսրով և ասէր. «Եթէ ոչ միայն վասն մահուն իմոյ, այլ վասն կորստեան զօրաց քոց յառաջագոյն ծանուցից քեզ. զի եթէ ոչ փութանակի յաւելցես ինձ զօր ի թիկունս իմ, ես ոչ զանգիտեմ ի մեռանելոյ, բայց ապա գիտասջիր»։

Եւ ապա անդէն հրամայէր թագաւորն գրել զպատասխանիսն, եթէ մի՛ երկիցես յերեսաց նոցա, այլ մարտի՛ր և յաղթեա՛, իսկ ի վերջնում նուագին յոյժ խրոխտացեալ գրէր առ նա՝ ասելով. «Զի եթէ յաղթել ոչ կարասցես, իսկ մեռանել ընդէ՞ր ոչ»։ Տեսեալ նորա զհրամանն զայն խիստ, վերացուցեալ զձեռս իւր հանդերձ զօրօքն իւրովք յարեգակն և ի լուսին՝ աղաղակեաց մեծաձայն և ասէ. «Աստուածք իմ, դատ արարէ՛ք ընդ իս և ընդ թագաւորն իմ անողորմ»։

1 l *էտես* km չիք *արքայն պարսից* a *եթե* bceklr *թէ* a *համարձեալ*

2 bcelr չիք *դիմեալ* bcelr *գնաց* km *և անկանի*

3—4 abcdeghr *տիպոն* klm *տիբոն* h *հարճս* k չիք *և զկանայս... գետոյն* l *զհանճար* փխ *զհարճս* bcelr չիք *ի-ր*^{2} *(տ. 3)* bcelr *զորդիսն անցուցանէր* m *դկզաթայ* k չիք *դկլաթու* adgw *դկզաթու* h *դղաթու* d *զօր* km *զօրս* bcel *զզօրսն* h *պատրաստական*

5 bcelr չիք *իւր* gklm *որք* km *ժողովեալ* l *և առաքէր*

6 a *կայսէրն* a *յօժարէցուցեալ* m *յօժարացուցանէր* k *յօժարեցուցանէր* a *կարասեաւ* bcr *կարասով* km *կարասեօք* gh *կարասև*

7 gkm չիք *քաջութեամբ* h *փոխէ* km չիք *և* km *յայլ զանուն նորա և* g *նորա և*

8 w *ռոճվէհ* km չիք *զնա* hkm *հարկանէր զնա* adgw *զնա մղէր, հարկանէր զնա*

9 km *և զօրավար* bcelr *առաքելոցն* w *առաքելոյն* bklm *նմանէ*

10 cr *երկեղի* cr *հրամանաց* a *ակամա կամով* bcr *ակամա* d *կամով* km *կամօք*

11 gklmw *զպարտիլն* h *կայրերն* k չիք *և*

12 lw *միանգամ* d *չորրորդէ*

13 adghkmw չիք *իւր* a *եթե* bcelr *թէ* bceklmr *մահուան*

14 d *իւրոց* փխ *քոց* a *էթե*

15 k *զօրս* bcelr *զօր յաւելցես ինձ այսր ի թիկունս* բոլոր ձ.ձ. բացի hից չունեն *իմ* b չիք *ի*

16 g *յապա*

17 k չիք. *և* adhmw *անդրէն* km *զպատասխանին*

18 k *նորա* d *մարտիր* adghw *յաղթես* bcr *յաղթեայ* g չիք *ի* l *վերջնումն*

19 dw *նուագի* a *եթե* bcelr *թէ*

20 gklw *մեռանիլ* d *խիստս*

21 adgkw *զօրօք* km չիք *իւրովք* abcdeghw *իւր* l *իւրօք* ուղղում ենք *իւրովք* ձ *յարեգական* h *արեգակն* cgkr *լուսինն*

22 b *աղաղակեցին* a *աղաղեաց* d *և ասէ մեծաձայն* d չիք *իմ*

23 l *թագաւոր*

Եւ մխեալ ի պատերազմն՝ անկան առաջի զօրացն Յունաց ինքն և զօրքն իւր և եղեն իբրև զփոշի, զոր տանի մրրիկ։

Արդ՝ իբրև տեսին նախարարքն Պարսից զայն ևս բեկումն մեծ, որ եղև զօրացն Պարսից, սկսան քրթմնջել ընդ միմեանս և ասեն. «Մինչև ցե՞րբ հոսեսցեն վտակք արեանցս այսոցիկ ի տեղիս տեղիս պատերազմաւ անձանց Արեաց աշխարհիս. մինչև ցե՞րբ իցեմք յահի և ի դողման արիւնահեղ թագաւորիս. մինչև ցե՞րբ ժողովեսցին ինչք և ստացուածք մեր յարքունիս, ոսկի և արծաթ մեր ի գանձս նորա, մինչև յե՞րբ պնդեալ, կապեալ կայցեն կիրճք ճանապարհաց՝ յարգելուլ զշահս վաճառաց կողմանց կողմանց. մինչև յե՞րբ սարսեալ թափեալ կան ոգիք մեր յանձանց մերոց յահագին հրամանէ նորա։ Ո՞չ ապաքէն սպառեաց և եկուլ որպէս ծով զընտիր ընտիր ընկերս մեր՝ զառաջնորդս աշխարհաց. ո՞չ ապաքէն բազում եղբարք մեր ի ժամանակս ժամանակս երամ երամ, դասք դասք ի պէս պէս տանջանս հրամանաւ նորա վճարեցան, և ոմանք խորասոյզ իսկ եղեն. ո՞չ ապաքէն զայր ի կնոչէ և զհայր յորդւոյ եհան բաժանեաց յազգս հեռաւորս ի ծառայութիւն և յաղախնութիւն և ի գումար տայ բնակութեան ընդ երեսս չարաշուք թշնամեաց»։

Զայս և նման սմին բազում շշնչէին զնմանէն, այլ ոչ ոք իշխէր համարձակապէս խօսել ինչ, մինչև լցաւ ժամանակ կատարածի կենաց նորա։ Ապա յարեաւ ոմն մի ի հաւատարիմ ընտանեաց նորա նախարար մի, որ էր դայեակ անդրանկանն Խոսրովու, որ Կաւատն կոչիւր։ Խորհուրդ արարեալ ընդ նմա՝ ետ բառնալ զկիշատակ հօր իւրոյ Խոսրովու և զբազմութիւն եղբարց իւրոց. և էառ զթագաւորութիւնն Պարսից։ Հնարելով և առաջնոր-

---

1 d պատերազմ

2 bcelr զօրք bcelr որք agh որ փխ և adghmw որ փխ զոր bl տարաւ

3 bcelr և զայն ևս d և փխ ևս d զբեկումն

4 bcelr ասել

5—8 k յերբ ghklw հոսեսցին km չիք այսոցիկ b չիք մինչև ցերբ... թագաւորիս h ահի k յերբ gkm զողութեան d արիւնահեղեղ acgkmr յերբ h երբ adgkmw ինչք մեր և ստացուածք (g ստացուած) ոսկի և արծաթ ի գանձս յարքունի (d արքունիս) h չի ստացուածք dw ցերբ b պնտեալ

9—10 gkm կայցեն և կապեալ d կայցեմք cl կացցեն ag կիրճ dh կիրճս adghkmw աշխարհաց փխ վաճառաց b վաճառանց aw և կողմանց կողմանց h կողմանց մի անգամ d ցերբ bcelr են փխ կան gkm հոգիք

11—12 k յահակին bcelr չիք ապաքէն adghkmw չիք և 1 էկուլ adghkmw չիք որպէս ծով b զընդիր զընդիր ceir առաջնորդ b առաջնորդաց adgkw առաջնորդս

13 abcdeghlr եղբարս bcegklmr չիք մեր h ի մեր

15 h եղան bcer յորդոյ 1 էհան b և բաժանեաց

16—17 h զազգս b չիք և[1] (տ. 16) agh տա kmw գումար տա բնակութիւն bcclr գումարտակս բնակութեան dv գումարտակարանութիւն d կալարուք փխ չարաշուք g թըշնամեացն

18—19 w սմին նման gkm սորին փխ սմին lm բազումս a շըշընչէին d նմանէին km զնմանէ b համարձակ m համարձակեալ glw խօսիլ cr ժամանակն լցաւ begl ժամանակն

20 g ապայ w մի ոմն gkm չիք մի bcr չիք ի b յընդանեաց km չիք որ էր

21—22 g դաեակ bcelr անդրանկան նորա (չիք խոսրովու) h անդրանկացն bcelr կոչիւր նա երարձ (1 էբարձ) զյիշատակ (cr զիշատակ b զյիշակ) կենաց հօր... km հօրն adh խոսրովայ d բազմութիւն

23 abcdehrw առ dw զթագաւորութիւն km չիք պարսից

դելով դայեկին իւրոյ՝ հրապուրեաց, պղտորեաց զմեծայարմար կարգս բնակչաց դրանն Խոսրովու։ Եւ խոտորեաց յանկարծակի զսիրտ ամենեցուն զհետ սանուն իւրոյ Կաւատայ՝ առ ի թագաւորեցուցանել զնա փոխանակ հօր իւրոյ։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

Սպանումն Խոսրովու

Բայց անսացէք ինձ սակաւիկ մի, և պատմեցից կարճառօտիւ զխոռափութիւն առնն, եթէ զիա՞րդ կամ որո՞վ օրինակաւ կարաց արգելուլ ի զառագեղն մահու զահեղ որսորդն՝ զառիւծն արևելից, որ ի գոչելն միայն ազգք հեռաւորք սարսեալ դողային, և մօտաւորք յերեսաց նորա իբրև զմոմ հալեալ պակասէին։ Եւ նա այնպէս ի վայրկեան ժամանակի գողացաւ զամենեցուն սիրտ. և յարեաւ ի վերայ նորա իբրև յորբոյ միոյ։ Եւ առնելով զայս ամենայն՝ ո՛չ այլ թագաւոր և իշխան ի թիկունս կոչէր, և ո՛չ զազգս և զլեզուս հեռաւորս զօրավիգն օգնականութեան սանուն իւրոյ ընդդէմ նորա պատրաստէր։ Այլ առաքէր միայն ծածկաբար առ կայսրն Հերակլիոս՝ զետեղանալ նմա անդէն, ուր էրն զօրօքն իւրովք հանդերձ աւուրս ինչ։

Եւ հրամայէր գրել հրովարտակս յերեսաց Կաւատայ առ մեծամեծս և առաջնորդս գնդից գնդից մեծի դրանն թագաւորութեանն Պարսից, եթէ բարձաւ ի հօրէ իմմէ և ինձ տուաւ իշխանութիւն թագաւորութեանս, պատրաստական լերուք սակաւ ինչ հեծելովք։ Եւ կացուցանէր զնոսա առ խելս կամրջին Տիգրիս գետոյ՝ ըստ Վեհ Արտաշիր քաղաքէ՝ յանդիման դրանն

1 d դահեկին h դաեկին
2 bckmr զսիրտս
3 adghw սանն k թագաւորեցուցանելոյ bcelr չիք զնա
4 m նորա փխ իւրոյ
5 abcehlrw չիք գլուխ
7—8 b սանսայցէք cer սակաւիկ մի ինձ bl սակաւ մի ինձ bcer կարճառօտ gkm կարճառօտիւք c ըղխորագիտութիւն gk առն a եթե bcer և կամ
9 a զառագիղն d զառագէն d ահեղ a զառեաւծն cr զառեւծն k յորոյ m յորոց
10 b ազգ adghkmw չիք սարսեալ h երեսաց
11 bcelr մոմ cr հալէին cr չիք պակասէին adghw նա և km չիք և
12 d ամենեցուն d զսիրտ m սիրտս cr որբոյ
13 km զայլ bcelr իշխան զօրաց
14 k չիք և[1]cr հեռաւոր cr չիք զօրավիգն cr զօգնականութեան adghw յօգնականութիւն
15 bcelr ընդդէմ պատրաստէր նմա km հօրն փխ նորա
16 aw հերակղիոս clr անտէն cr էր d զօրօք a իւրաւք l իւրօք
18 d մեծամեծ
19 d գնդից գնդի bcelr չիք մեծի l ի դրան bgk դրան bdlw թագաւորութեան a եթե
20—21 cr թագաւորութեանս պարսից h իշխանութիւնն թագաւորութեանն b պատրաստ adghw հեծելով belr հեծելօք
22 g կամուրճին dh կամուրջին d գետո m գետոյն d վեհ արպաշիր h վեհարտաշէր abdghkmw քաղաքի

Տիզբոնի, ուր էր հայրն նորա Խոսրով՝ պահպանեալ մերձակայ զօրօքն իւրովք։ Եւ քարոզն մեծաբարբառ աղաղակէր յաջմէ և յահեկէ Կաւատայ և ասէր. «Ով է մարդ, որ սիրէ զկեանս և կամի տեսանել զաւուրս իւր ի բարութեան, վաղվաղեսցէ ելանել ընդ առաջ նորոգ թագաւորութեանս Կաւատայ, զի սա է արքայից արքայ»։ Եւ բացին զդրունսն Անյուշն բերդի. և յախուռն կոչէր արտաքս զամենայն կալանաւորս արքային, որք էին ի բազում ժամանակաց արգելեալք ի ստուերս մահու անթիւ բազմութեամբ յոյժ յոյժ։ Եւ ասէր ցնոսա. «Եկայք, ելէք, թշուառականք՝ սրտառուչք ի Խոսրովայ. զի բացան դրունք կենաց ձեզ ի նորընծայ թագաւորէս՝ յորդւոյ նորա Կաւատայ»։ Եւ բեկեալ իւրաքանչիւր ուրուք զշղթայս իւր՝ դիմեցին առ հասարակ արտաքս։ Եւ ելանէր ձայն գոչելոյ օրհնութեան նոցա յերկինս, որք օրհնէին զԿաւատ և ասէին. «Արքա՛յ, յաւիտեան կեա՛ց»։ Եւ մխեալ յընտիր յընտիր երիվարս ասպատանացն Խոսրովու. շղթայք իւրեանց ի ձեռս իւրեանց հեծեալք արշաւէին յայս կոյս, յայն կոյս արհամարհելով զԽոսրով։

Ապա և բազումք ի գնդից գնդից դռնապահաց և թիկնապահաց և անուանակրացն դրանն Խոսրովու առեալ զնշանս դրօշից իւրեանց՝ դիմեցին առ Կաւատ՝ որդի նորա։ Եւ որ մնացին անդրէն ի դրանն, ճեպէին զնոսա պատգամաւորքն Կաւատայ զգուշութեամբ ունել պահել զԽոսրով, ապա եթէ ոչ՝ մահու մեռանիցին։

Արդ՝ իբրև լսէր Խոսրով զբարբառ աղաղակին այնորիկ, ասէ ցայնոսիկ, որ ի մօտն կային. «Զի՞նչ են ձայնք գոչմանցն այնոցիկ»։ Եւ նոքա լռեցին, քանզի պատկառէին պատմել նմա։ Եւ խառնաձայն փողոցն ևս քան զևս սաստկէին։ Դարձեալ ասէ ցնոսա, որ մերձն էին. «Զի՛նչ են անկարգ

---

1 bcelr *տիպղոնի* g *տիսբոնի* agw *հայր* bcer *մերձակա* k *մերձակաց*

2 d *քարող*

3—4 a *ասեին* bcdehlr *առէին* d *ով էր* bcelr *որ կամի զկեանս և սիրէ զաւուրս իւր տեսանել ի բարութեան* b չիք *իւր* gkm չիք *ելանել* a *յառաջ* gkm *նորոյ*

5—6 d *կաւատոյ* b *ասէ* փխ *սա է* b *թէ* փխ *և (տ. 5)* cklw *զդրունս* g *անուշն* d *բերդէն* c *յախոռն* g *յախուրխն* c *կոչիւր* m *կոչէին* cr *զամենայն կալանաւորս արտաքս* bcelr *որք էին* փխ *արքային որք էին ի* adghkmw չիք *որք էին*

7 kmw *արգելեալս* bcelr չիք *արգելեալք* ag *բազմութեան* bcdelw *բազմութիւն*

8 km *ասէին* km *թշուառականքդ* h *սրտառուք*

9—10 gkm *զի ձեզ բացան դրունք կենաց* a *նորընձա* bcer *նորընծա* w *թագաւորութեանս* cr *յորդոյ* abcehlr *իւրուրուք* h *զշղթայսն*

31—32 g *յարտաքս* a *աւրհնեին և ասեին* a *արքա* ch *կաց*

13 b *յընդիր յընտիր* ckw *յընտիր ընտիր* adghkmw *ասպատակէին ի վերայ խոսրովու* փխ *ասպատանացն խոսրովու*

14—15 bcelr *ձեռին* clr *և յայն կոյս* d *արհամարելով*

16—18 g *ապայ* l *գնդից գնտից* adgkw *ի դռնա և ի թիկնապահաց և յանուակրաց* dgmv *անուարակաց* a *անուայկրաց* hw *անուակրաց* bcelr *դրացն* a *խոսրովայ* l *և դիմեցին* klm *որք* abcdeghlw *մնացին*

19 bcelr *պատգամաւ որ ի կաւատայ* (l *պատգամաւ որք)* d *պատգամաւորք* lw *ունիլ* l *և պահել* ce *ունել զխոսրով և պահել*

30 a *եթե* bcehlrw *թէ*

21 bcelr *զձայն աղաղակին*

22 gl *որք* adghkmw չիք *ի* a *կային* bcelr *բարբառք կոչմանցն* (b *գոչմանցն)* g *կոչմանցն* d *գոչմանց*

23 d *խռնաձայն*

24 gl *որք* bcelr *մերձն կային*

հնչիւնք բարբառոցն»։ Եւ նոքա ասեն. «Քանզի կամի թագաւորել փոխանակ քո որդի քո Կաւատ. և ամենեքեան ընթանան առ նա. և ահա ճակատեալ է յանդիման քաղաքիս առ եզերբ գետոյն. և արձակեաց զամենայն կալանաւորս մեծի բանտին զարգելեալսն ի հրամանէ քումմէ. և ցնծալով ամենեքեան օրհնեն զնա՝ արքայ կարդալով»։

Իբրև լուաւ զայս ամենայն աղէտս գուժին, մանաւանդ զարձակումն կալանաւորացն, հաչէր հառաչէր, վայէր վարանէր յանձն իւր. ոչ ի նըստելն իմանայր, և՛ ոչ ի յառնելն զգայր ամենևին, քանզի ետես զզօրն ահագին հասեալ ի վերայ իւր։ Եւ ելեալ հետիոտս ընդ դուռն բուրաստանին իւրոյ՝ գնաց և թաքեաւ ընդ ծառովք բուրաստանին, և կայր ղօղեալ՝ թափեալ ոգի իւր յանկարծ երկիւղէն. և դիտէին աչք իւր վերանալոյ ի վերայ նորա անողորմ սրոյն։ Ապա եկին հասին ի վերայ նորա գունդն ամենայն շուրջ զապարանօքն։ Եւ զհետ մտեալ խնդրակքն՝ գտին զնա ի տեղւոջն, ուր նստէր վարանեալ։ Եւ ածեալ զնա արտաքս քան զապարանսն՝ մուծին ի սրահ մի, զոր Քատակի Հնդուկն կոչեն՝ յապարանսն Մարասպանդ կոչեցելոյ։ Եւ իբրև եմուտ ստուգեաց զտեղւոջէն և զտանուտեառնէն, բախեալ զկուրծս իւր՝ հեծեծելով ասէր. «Վա՜յ ինձ, եղուկ եմ ես. որպէ՞ս հրապուրեցայ ի կախարդացն, որք ըղձային ինձ ի Հնդիկս ի Մարասպան տեղւոջ ըմբռնել։ Եւ արդ՝ ահա եհաս ինձ ըստ բանի նոցա ցնորք, այլ ոչ ճշմարտութեամբ»։

Եւ պահեալ զնա առ այն օր՝ ի վաղիւն բառնային սրով զգլուխն. և բարձաւ չարն ի միջոյ։ Նոյնպէս և զեղբարս իւր Կաւատ արքայ յոտից և ի ձեռաց անպիտանս արարեալ՝ կամէր խեղութեամբ շնորհել նոցա կեանս. ապա յամբաստանութենէ բազմաց բարձան և նոքա սրով։

1—2 d *հնչմունք* cr *հնչիւն* a *նոքայ* bcelr *որդին քո փոխանակ քո կաւատ* g *քոյ* a *ամենէքեան* b *ընթանային* adghw չիք *առ նա*

3 g *զամենեսեանն*

4 b *կալանաւոր* abg *բանդին* d *գնդին* h չիք *և*

5 a *ամենէքեան* dh *օրհնէին* bcr *արքա*

6 bcelr *և իբրև* b *աղետս*

7—8 d *հաչէր* w չիք *վայէր* h *վարկանէր* h *ձայն իւր* dgl *նստիլն* bcelr չիք *ի* ag *յառնել* l *էտես* bcehlrw *զօրն*

9 acklm *լեալ* փխ *ելեալ* cr *հետիյոտս*

10—11 bcelr չիք *իւրոյ* bcelr *և կայր ղօղեալ թափեալ ոգի իւր յանկարծ յերկիւղէն* (cer *յերկիղէն*) *գնաց թագեաւ ընդ* dg *թագեաւ* bcelr *ծառով* adhw *ծառօք* km չիք *բուրաստանին* h *բուրաստանին իւրոյ* d *թագեալ* ahw *թաքեալ* փխ *թափեալ* dw *ոգի եւ յանկարծ* km *ոգի նորա ի յանկարծ* abcdelrw *վերանալով*

12—13 l *անողորմն* g *ապայ* d *շուրջ ամենայն* km *գունդք* a *խնդակքն* bcr *տեղոջն*

14 d *ուր էր և կամ նստէր* b *վարեանեալ* m *յարտաքս* km *զպարիսպսն* փխ *զապարանսն*

15—17 bcelr *հունդուկան* adgkmw *յապարանս* d *մարզպանդ* v *մարազպանդ* c *կոչելոյ* w չիք *եմուտ* cr *ի տեղոջէն* b *զտեղօջէն* bcr *զտանուտեռնէն* d *բախղեալ* m *բազխեալ* bcelr *զկուրծսն* aghkm չիք *իւր* cr *հեծեծալով* cr չիք *ես*

18 a *հրապուրեցա* bcelr *ըղձանային* abdgkmw չիք *ի*[2] abcbeghr *մարասփան*

19 bcr *տեղոջ* gkm *տեղւոջս* dghkmw *ըմբռնեալ* cr *ըմբռնիլ* bcelr չիք *բանի*

21 l *և ի վաղիւն* km չիք *և*

22 adghkmw *բարձեալ* l չիք *իւր* abw չիք *ի*[2]

23 w *նոցա շնորհել* m *զկեանս*

24 g *ապայ* cr *ամպաստանութենէ* d *յամբաստանութեամբ*

Եւ ինքն կալաւ զտեղի Խոսրովու՝ հօր իւրոյ թագաւորութեանն։ Եւ էր բարեխորհ, ողորմած առ ամենայն աշխարհս և առ ծառայս իւր. և խնդրեաց զխաղաղութիւն առ թագաւորակիցս իւր։ Եւ արձակեաց յիւրաքանչիւր տեղիս զամենայն կալանաւորս, որք էին ի դիպահոջ դրան հօր իւրոյ։ Եւ գրեալ հրովարտակս ընդ ամենայն սահմանս թագաւորութեան իւրոյ՝ ցնծութեամբ և ուրախութեամբ կեալ ամենեցուն. և զամենայն հարկս և զմաքս արքունի երեքամեայ ժամանակս ընդ ամենայն տեղիս իւրոյ տէրութեանն շնորհեալ ամենեցուն։ Նա և ջանայր ևս առնել, զի մի՛ ոք կապեսցէ զսուր իւր յազդեր իւրում զամենայն ժամանակս թագաւորութեան իւրոյ։ Այլ քանզի վիրաւորելոց էին զմեզ մեղք մեր անտերունչք անկարգ ժամանակօք, ընդունայն կորեան խորհուրդք նորա։ Կարճեցաւ կէտ կենաց նորա, տևեալ ամիսս է. յաւելաւ առ հարս իւր հայրասպանն այն, քանզի բառնալոց էր թագաւորութիւնն ի տանէ Սասանականացն, և տալ ի ձեռս որդւոցն Իսմայելի։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

Յաղագս Վիրոյի աշխարհակալ կաթողիկոսութեանն Աղուանից և մեծամեծ վշտակրութեանն և Աստուծոյ խնամոցն

Ապա ի գտանել ամենեցուն զթողութիւն յանցանաց իւրեանց ի նորընծայ թագաւորէն Կաւատայ՝ շնորհելով զմիւս ևս պարգևն, որ կարի իմն ախորժելի թուէր կալանաւորացն և այնոցիկ, որք ի դիպահոջ էին միայն պահեալ ի մեծի դրանն, որոց մոռացեալ էր յոյս իւրեանց դառնալ յիւրաքանչիւր աշխարհ և յերկիր ծննդեան։ Որք փութանակի յուղարկէին ի հրամանէ նորա, և մեծաւ փափագանօք գնացին ի տուն հայրենի։

1 bcelr *կալաւ զաթոռ հօր իւրոյ* d *իւր* w *թագաւորի* d *թագաւորէն* cer *թագաւորէր* bl *թագաւորութիւն էր* bcelr չիք *և էր*

2—3 d *բարեխոհ* adh *խնդրել* w *խնդրէր* bl *խնդրեալ* gkm չիք *և խնդրեաց... իւր* b *արձակել* dghklm *արձակեալ*

4 d *դիպահուջ* ahw *դիպահուջ* d *դրանն*

5 km չիք *և* bcehir *թագաւորութեանն* bcelr չիք *իւրոյ*

6—8 d *եկեալ* փխ *կեալ* bcelr *ամենեցուն շնորհէր և զամենայն հարկս և զմաքս արքունիս երեքամեայ (cr երեքամեա) ժամանակս* m *հարկ* d *մաքս և հարկս* d *ժամանակ* k *ժամանակաւ* d *տէրութեան* dh *ևս առաւել զմի ոք* km չիք *ևս*

9—10 cr *յազդէր* d *զժամանակ* clr *իւրոյ թագաւորութեանն* adghw *իւրում* a *այդ* b *մեղքն* w *անտերունջ* ber *անտերունջք* dkm *անտերունչ* c *անտերոջք*

11 l *կարճացաւ*

12—14 km *և տեեալ* dw *հինգ* b *աւելաւ* l *յաւել* bcelr չիք *հայրասպանն... Իսմայէլի* d *որդւոց* adgw *Իսմայէլի*

15 abcehlrw չիք *գլուխ*

16 d *վերոյի* cklr *կաթուղիկոսութեանն* dw *կաթողիկոսութեան*

17 ah *վշտակցութեանն* w *վշտակրութեան* d *վշտակցութեան* bl *և խնամոցն աստուծոյ*

18 g *ապայ* h *զթողութիւն ամենեցուն* a *նորընձա* r *նորընծա* d *թագաւորութենէ* ah *կաւատա* bcelr *և զմի* փխ *զմիւս* b *պարգևին* km *պարգևս* km չիք *որ* b *և էր* փխ *որ*

20 l *թուիւր* a *կալաւորացն* m *որ* adghw *դիպահոջն* km *դիպահոջն* a *եին*

21 km չիք *միայն* agh *պահել* clr չիք *ի* km *և որոց* km *զյոյս*

22—23 km *աշխարհս* m *յերկիրս* cr *ծննդեան* bcelr *յղարկէին* abcdegkrw չիք *և* d *փափականօք* mw *գնային* km *տունս* m *հայրենիս*

Ընդ որս էր և կաթողիկոսն մեծ իշխանութեանն Աղուանից՝ Վիրոյ անուն նորա. այր հանճարեղ և իմաստուն, զօրաւոր ի բանս իմաստութեան, և լեզու նորա իբրև գրիչ երագագրի ի պատմութիւնս խօսից խորհրդականաց և ի մտավարժութիւն գովութեանց թագաւորաց և մեծամեծաց, նա և խոնարհախօսութիւն նորա քաղցրալուր ռամկաց և խառնիճաղանճ ժողովրդոց։ Երկայնէր զխօսս իւր՝ համեմատեալ ընդ ճառս իմաստնոց և ընդ առակս նոցա. շարէր յօրինէր զբարբառ բերանոյ իւրոյ զորօրինակ զմարգարիտ ոք յոսկի յեռուցու։ Մանաւանդ ի թարգմանութիւն լեզուին Պարսից վարժեալ նորա ամս քսան և հինգ ի դիպահոջ առ դրանն Խոսրովու՝ յանցական գտեալ զնա ընդ ապստամբողս մեծամեծացն իշխանաց աշխարհիս Աղուանից. որք ապստամբեցան յարքայէն Պարսից և կորեան անկան բազումք ի նոցանէ՝ ոմանք ի սուր և ոմանք ի խեղութիւնս անդամոց, ոմոնք տարագրեալք յաշխարհս հեռաւորս։ Իսկ նա փախստեայ անկանէր ի դուռն արքունի. և յաջողեցաւ առաջի նորա, զի շնորհք սրբոյ նշանի նորա յորդեցին նմա ճանապարհ ի դուռն թագուհւոյն, որ մեծաւ ջանիւ կարաց գտանել ի պարգևի զկեանս նորա ի թագաւորէն։ Բայց մեծաւ երդմամբ հաստատէր յանձն իւր թագաւորն վասն նորա՝ զամս կենաց նորա ոչ դառնալ նմա յերկիր իւր. այլ կալ մնալ նմա ի դիպահոջն, որ առ դրանն։ Եւ ոչ արգելոյր ի նմանէ զհաս իշխանութեան աթոռոյ նորա, և ոչ զանուն կաթողիկոսութեան նորա եբարձ ի նմանէն. այլ պահէր զնա իբրև զանօթ ինչ ընտիր և խնայէր ի նա իբրև յերիվար ինչ ընտիր քաջընթաց յօր մարտի և պատերազմի. մինչև լցաւ ժամանակ պանդխտութեան նորա, և մերձեցան երկունք հարուածոց անողորմ տանջանաց ի ձեռն չար թշնամեաց աշխարհիս Աղուանից։ Եւ առաքէ զնա որպէս երբեմն զՄովսէս ի Մադիամայ, զի եկեալ կորզեսցէ, հանցէ ի ձե-

1 cr *և էր* bcelr *կաթուղիկոս* dk *կաթուղիկոսն* kw *իշխանութեան* d *վերոյ*

2—6 bcelr *զօրաւոր էր նա իմաստութեան* (l *իմաստութեամբ*) *ի բանս և հմուտ էր նա* (ce չիք *նա*) *բանի գիտութեան* cekmr *գրիչ* bcelr *արագագրի* dgv *և ի մտաւոր խօսից թագաւորականց և մեծամեծաց* aw *և ի մտաւոր խօսից թագաւորականաց* km *և ի մտաւոր խօսս թագաւորաց* bcelr *ի խոնարհախօսութիւն* w *ի խոնարհախօսութեան* abcdeglrw չիք *նորա* abcdelrw *խառնաղանջ* km *որ երկայնէր* adgmw *զճառս* (փխ *ընդ*)

7 abcdeglrw *շարժէր* փխ *շարէր* adgkmw *զառակս* փխ *զբարբառ*

8 adgkw չիք *ոք* adw *յոսկւոյ* bcelr *յոսկոյ* a *թարքմանութիւն* km *թարգմանութեան*

9 adgkmw չիք *նորա* m *դիպահոջն* adgw *դիպահւոջ* bcelr *ի* փխ *առ*

10—11 adgkmw չիք *զնա* l *ապստամբօղս* b[:]*ապստամբողսն* adgkmw *մեծամեծաց* b *իշխանացն* adgkw *աշխարհին* m չիք *աշխարհիս* bl *ապստամբեցին*

12 bcelr *նոցանէն* k չիք *և*[2] k *և ոմանք*

14 acr *փախստեա* l *փախստական էր ի դուռն* b *անկանի*

15—17 bcelr *նշանին* clr չիք *նորա* l *հորդեցին* bcr *թագուհոյն* d *թագաւորութեան*

18 k *յամս* km *կենաց իւրոց* agkmw չիք *մնալ*

19—20 bce *դիպառջն* d *դիպահուջ* agw *դիպահւոջն* km չիք *որ* km *զհասս* c *զըհաս* bcдlr *զանուն աթոռոյ* dklm *կաթուղիկոսութեան* cr *կաթուղիկոսութեանն* bm *նմանէ*

21 b *ընդիր* d *և նայէր ի նա* k *ի նմա* adgkmw չիք *ինչ*

22 adgkmw չիք *ընտիր* b *ընդիր* adghkmw *մերձեցաւ* փխ *լցաւ*

23 admw չիք *և* adghkw *եհաս* փխ *մերձեցան* m *հասին*

24 bcelr *առաքէր* km *զնա ատուած*

25 l *զմօսէս* h *մովսէս* bcelr *մադիամ* bcelr *կորզիցէ և* b *հանիցէ*

ռաց արուասպան և իգաչար ազգին՝ առ ի բուծանել զաւակ ի վերայ երկրի զսակաւ մնացեալսն՝ մի յազգէ և երկու ի քաղաքէ։

Արդ իբրև եւ նա յարքունուստ անտի և եկն ի սահմանս երկրի ծննդեան իւրոյ. փարէր, ննկանէր նա ամենայն ուրեք զդրամբք և զյատակօք եկեղեցեաց իւրոյ վիճակին, հեղոյր, յորդէր զարտասուս. և ի կրկնել զծունր թանայր զգետինն։ Եւ դարձեալ ի յառնելն քաջալերէր զինքն և մխիթարէր, զորս ընդ ինքեան էին՝ գոհանալով զԱստուծոյ, որ եզերծ զնա ի ժանեաց առիւծուն և շնորհեաց նմա տեսանել միւսանգամ զյարկս սրբոց եկեղեցեաց։ Եւ խորհէր հանգչել սակաւ մի և լնուլ զանձուկ սիրոյ խանդաղատանաց իւրոց բազմաժամանակեայ հեռաւորութեանն։ Բայց զի առաջի կայր նմա սուգ անհնարին, ջանք և քրտունք՝ տեսանելոյ զկործանումն, որ ընդ հուպն լինելոց էր։

Եւ մինչդեռ սփռեալ էր զանձուկ սիրոյ իւրոյ ի տեղիս տեղիս ծննդեան իւրոյ, յանկարծակի երկրորդեաց, հնչեաց հողմն հիւսիսային և բախեաց զծովն մեծ Արևելեան։ Եկն եւ գազանն ապականիչ հանդերձ արիւնարբու կորեամբն իւրով՝ Շաթն կոչեցելով։ Եւ նախ՝ նա հաստատէր զերեսս իւր ընդդէմ Վրաց աշխարհին՝ քաղաքին Տփղեաց. և ոչ զոք գտեալ ի ներքս յառաջին քաջ արանցն, տեղի գտեալ սփռելով զոխսն մթերեալս սակս առաջին նախատանացն ի նոցանէ։ Եւ իբրև պաշարեաց զքաղաքն և սկսաւ մարտնչել, նեղել զբնակիչսն, որ ի նմա. դարձան և նոքա ընդդէմ նորա։ Եւ յոյժ աշխատեալք որպէս աւուրս երկուց ամսոց զուր ջանալով ընդ հրամանի կատարածի կենաց իւրեանց։ Եւ ահ հեղման արեանց իւրեանց,

---

1 dv ի գազան փխ իգաչար dghv ազգէն

2 a չիք ի

3 adgh յարքունուստն b անդի ahkmw չիք անտի cr երկրի ծնընդեան abdghklmw չիք երկրի

4 km չիք նա adgw նա ննկանէր cr ուրէք adgh զդրամբքն b և զդրամբք cr և և զատակով bel զյատակով h չիք զյատակօք

5 cr յորդ h որդէր bcelr արտասուս bgkm չիք ի w կրկնելն k և կրկնեալ ag զծունրն

6 adghw չիք ի

7 cr զորսն bcelr իւրն էին c չիք որ b զոր aghlm էզերծ h չիք զնա

8 a ռեւծուն km առիւծոյն bcelr շնորհեաց տեսանել նմա d միւսանգամ տեսանել

9—10 d եկեղեցեացն dgl հանգչիլ l խանդաղատականաց b բազմաժամանակեա d հեռաւորութեամբ hkm չիք զի

11 bcelr չիք նմա bcehlr սուգն adw տեսանելով mk չիք ջանք

12 adghkmw հուպ bcelr լինելոցն

13 clr եռ (չ և) սփռեալ h զան

14 cr չիք իւրոյ km անկարծակի acr հիւսիւսային w բաղխեաց

15 g զծօվն bcehlr արևելից d ապականել

16 km որ փխ և h կոչեցելոյ bcdeklmr չիք նա

17 w տփղիսայ bceklmr տփխեաց d տփխեայ gh ոչ ոք d գիտեալ

18 cr առաջին bcelr մթերեալ

19 l նախատանաց km չիք է իբրև d զպաշարեաց cr քաղաքն cr չիք և[2]

20 d մարտնչեալ gl մարտնչիլ bcelr և նեղել gkm նեղէր dw զբնակիչս gkl որք bcelr ներքսն փխ նմա km որք դարձան ընդդէմ նորա

21 adgw աւուրց km յաւուրս bcer երկուս gkm ի զուր km ջանացին km ընդդէմ փխ ընդ

22 m չիք հրամանի km չիք իւրեանց km չիք և ահ ah ի հեղմանց cdkmr արեան

որ ընդ հուպն էր դիպելոց նոցա, տագնապէր զնոսա։ Յայնժամ գոչեաց գաղանն ահագին ի վերայ նոցա, որսացաւ և հեղձոյց բաւական կորեանց իւրոց. և ելից զմորիս իւր որսով և զզօրս իւր յափշտակութեամբ։ Եւ վերացուցեալ զսուրս իւրեանց առ հասարակ դիմեցին ի պարիսպն և զմիմիեամբք դիզանալով այնչափ բազմութեանն՝ վերանային քան զպարիսպն գեր ի վերոյ։ Եւ անկանէր սասուեր խաւարային և ահ ի վերայ եղկելի բնակչաց քաղաքին։ Լուծան յօդք անդամոց նոցա, թուլացան բազուկք նոցա, մատնեցան ի պարտութիւն, անկան յետս ի պարսպէն և խուճապեալք որպէս ճնճղուկս ըմբռնեալս ի գործիս որսորդաց, ոչ ոք կարելով ժամանել ի տուն իւր՝ ձայն տալ գուժին ահագին, հրամայել սիրելւոյ ամուսնոյ իւրոյ, կամ գթալով ի ծնունդս որովայնի իւրոյ, կամ զմտաւ ածել զծնողաց զծնողական գութս. այլ պակուցեալք՝ ջանային ծածկել զանձինս իւրեանց. ոմանք ի վերայ տանեաց և ոմանք ի ներքոյ խողովակաց. իսկ բազումք դիմեցին ի սուրբ յարկս եկեղեցեաց և բուռն հարեալ զեղջերաց սեղանոյն։

Եւ ելանէր գոչիւն հառաչման նոցա ըստ նմանութեան բազմամբոխ հօտից մաքեաց առ զառինս և մօր առ մանուկն իւր։ Եւ զհետ նոցա հընձողք անողորմք, որոց ձեռք իւրեանց հեղուին զվտակս արեաց. և ոտք իւրեանց կոխէին զդիակունսն, և աչք իւրեանց տեսանէին զդիաթաւալն իբրև զհեղեղ կարկտի։ Եւ յորժամ հատան ձայնք ողբոց և վայիցն, և ոչ ոք մնաց ապրեալ և ոչ մի, ապա գիտացին և նոքա, եթէ յագեցան սուրք

1 ah ընդ էր դիպել dgkm անդ էր դիպելոց h դիպելոց (չիք հուպ) cdklmrw չիք նոցա ahkm չիք տագնապէր զնոսա d կոչեաց

2 cr հեղծոյց d կորեանցն

3 km չիք և[1] d ելոյց km զմօրիս m իւրոյ d զորսս km որք փխ և[3]

4—5 d զսուր l զօրս b դիմեին gkm ի վերայ պարսպին km ուր փխ և km զմիարանք dw բազմութիւնն

6—7 bcelr և ահ ի վերայ նոցա որք բնակիչքն էին քաղաքին h չիք և ահ d բնակչացն d յոդք cr և թուլացան

8—9 bcelr ի յետս km չիք և w խուճապեալ d խուճապեալս h խուճապելս d չիք որպէս... ըմբռնեալս kmw ճնճղուկք c ճընճղուկս h ճնճղուկ km ըմբռնեալք bcelrw ըմբռնեալ cr գործին clr առաջի որսորդաց h որսորդովք bcer ոչ ուրէք l ոչ ուրուք

10—11 bcelr տալով a ահանգին d ուժգին ահագին l ահագնի km ահագին գուժին d հրամայեալ bcelr սիրելոյ bh ամուսնոյն km չիք կամ bkm գթալ l գթեալ h յորովայնի

12 bcelr ածել զծնօղական (b զծնողական) սնունդ ծնողաց (c ծնաւղաց r ծնօղաց) իւրոց (l իւրոյ) այլ w պակուցեալ bcelr պարտասեալք (l պատրաստեալք) և պակասեալք ad ծածկեալ h ծածկեալք

13—14 gkm չիք և dw ներքս b ներքո k մէջ a վերայ ah հողովակաց bcer եկեղեցոյ եկեղեցւոյ km չիք և

15 adgm զեղջեւրուէ kw զեղջերուէ h զեղջերւէ a սեղանւոյն

16 bcr չիք և cr գոչումն bcelr հառաչանաց d հնչման

17—18 d հոտից b զառինսն km կամ մօր abcdeghw չիք և[2] (տ. 17) ag մանուկս l հնձօղք l չիք իւրեանց h զվտակ km չիք և (տ. 18) l ոտքն

19 l չիք իւրեանց dkm զդիակունս l աչքն l չիք իրեանց w զդիաթաւալսն km զդիաթաւալս cr զդիթաւալն

20 ceklr զհեղեղս b հեղեղատ bcelr իբրև փխ և յորժամ bcelr ողբոցն km վայից d վկայիցն clr չիք և[2]

21 km չիք ոք g ապայ cr չիք և[2] a եթե bceklm թէ

նոցա։ Ածին և զերկոսին իշխանսն՝ զմի իշխանն պետ կողմնակալ թագաւորութեանն Պարսից, և զմիւսն ի բուն բնակչաց իւրոց, ի տոհմէ իշխանութեանն աշխարհին Վրաց՝ զերկոսեան ունելով։ Որք իբրև ածան ձերբակալք առաջի թագաւորին՝ հրամայեաց փորել զաչս նոցա՝ փոխանակ զի կոյր նկարեցին զպատկեր նորա ի նախատել նոցա զնա։ Եւ դառն չարչարանօք հեղձամահ արարեալ զնոսա, ողջոյն վարեցին զմորթս նոցա յանդամոց նոցա. և պրկեալ, հագնեալ, լցեալ զնոսա խոտով՝ կախեցին ի վերուստ զպարսպէն։

Յայնժամ արկին զձեռս իւրեանց յարկեղս գանձուցն մթերեալս, և ծանրաբեռնեալք ամենայն բազմութիւն զօրացն բերէին դնէին առաջի իւրեանց բռնաւորին շեղջս շեղջս և կոյտս կոյտս։ Մինչև այնչափ յաճախել բերել առաջի նորա, մինչև ձանձրացեալ հայել տեսանել նմա զանհամար, զանթիւ տաղանդ ոսկւոյ և արծաթոյ։ Իսկ զզարդուց եկեղեցեաց, զականակապ, զմարգարտայեռ սպասուցն ո՞վ իցէ բաւական առ ի պատմել։

Արդ՝ իբրև արար և կատարեաց նա ըստ կամս իւր և հրամայեաց բառնալ անտի զաւարն ամենայն, ինքն չուեալ անտի հանդերձ գանձիւքն՝ դառնալ ի տեղի իւր. և թողեալ զօրս պատերազմողս ի ձեռն որդւոյն իւրոյ Շաթայ՝ հանդերձ դաստիարակօք արամբք քաջօք, երթալ հրամայէր ի սահմանս Աղուանից։ Եւ պատուիրէր նոցա զայս ինչ. ասէ, թէ ելցեն մեծամեծք, առաջնորդք նոցա աշխարհին ընդ առաջ որդւոյ իմոյ և տացեն ի ձեռս զաշխարհն իւրեանց ինձ ի ծառայութիւն և ընդարձակեսցեն զքա-

---

1—3 km և ածին b զերկոսեան km զմին bcelr զմի իշխան abdgkmw կողմնակալութեան (d ...թեանն) փխ կողմնակալ թագաւորութեանն clr միւսն h չիք ի[1] (տ. 2) km չիք իւրոց... իշխանութեանն h բնակչաց փխ իշխանութեանն աշխարհին w զերկոսեանսն bcel զերկոսեանն

4 a փորեալ d չիք զաչս նոցա

5 g զպատկերս km չիք նորա bcelr նախատելն իւրեանց

6 adghkmv ողջէն l և ողջոյն adgh այլ (a այղ) վարեցին w այլ և վարեցին adghkw զմորթ m զմորթն m չիք նոցա

7 kw կանգնեալ abcdeghmr հանգնեալ l և կախեցին

8 bl չիք ի

9 km զձեռս արկին km չիք իւրեանց dkmw գանձուց

10 km ծանրաբեռնեալ km բազմութեան h բազմութիւնք a դնեին l և դնէին

11—13 bkm բռնաւորին իւրեանց l շեղջս՝ (մեկը միայն) d չիք և (տ. 11) km և փխ մինչև (տ. 11) k յաճախեալ km բերին bcelr որ և փխ մինչև l ձանձրանալ w ի հայել ahw չիք նմա a զանհամարն թիւ gkmw զանհամար թիւ l և զանթիւ w տաղանդից km տաղանդաց l տաղանտ bcr ոսկոյ bcelr այլ և փխ իսկ km զզարդս adghw զարդ cr զզարթուց b զարդուց celr եկեղեցեացն b եկեղեցեայցն

14—15 l և զմարգարտայեռ h զմարգարտաեռ d զմարգարտիւ bcelr առ ի պատմել ո՞վ իցէ բաւական adghkm պատմելոյ cr ըսպասուցն

16 adghkmw չիք արար և celr չիք նա k զկամս փխ ըստ կամս

17 bcelr անդի (l անտի) բառնալ a անդի adw զօրն փխ զաւարն bcelr չիք ամենայն l և ինքն adghkmw չիք անտի

18 ad տեղիս gkm զզօրս l պատերազմօղս a պատերողս kmw ձեռս bcr որդոյն

19 bcdlr շաթայն l արամք աջօք b արամբ քաջովք cr քաջովք d քաջօք արամբք ag երթեալ d հրամայել

20—22 k եղուանից a ասե թե km չիք ասէ gkm եթէ b մեծամեծքն klm և առաջնորդք km չիք նոցա bcelr չիք աշխարհին km որդւոյն bc...որդոյ bcdelr տայցեն cr ի ձեռն d չիք զաշխարհն

ղաքս և զամրոցս իւրեանց և զվաճառս առաջի զօրաց իմոց, թողացուցէք և դուք նոցա կեալ և ծառայել ինձ. ապա եթէ ոչ՝ մի՛ խնայեսցէ ակն ձեր ի նոսա յամենայն հասակ արուի ի հնգետասանամենից ի վեր. և զմատաղատունկս արուացն և զաղզն իգականացն պահեցէք ինձ և ձեզ ի ծառայութիւն և յաղախնութիւն։

Եւ մեկնեալ ի միմեանց զօրացն՝ արարին ըստ բանին ըստ այնմիկ. ապա եկին հասին (ի տեղին յայնմիկ) ի հրամայեալսն։ Յայնժամ առաքէր պատգամս ըստ բանի հօրն իւրոյ առ կուսակալ իշխանն Պարսից, որ էր մարզպան Աղուանից աշխարհիս, Սեմավշնասպ անուն նորա և առ նոյն կաթողիկոսն Աղուանից Վիրոյ, զոր վերագոյնն ասացաք։ Եւ ոչ առեալ յանձն Պարսկին. «Ո՞վ ես, ասէ, և ուստի՞ տունդ Աղուանից, զի՞ եդից ես փոխանակ դոցա զանձն իմ ընդ հրամանաւդ ընդ այդուիկ»։ Եւ առեալ զաղխն իւր ընդ իւր, յափշտակեալ զբազում ինչս յաշխարհէս աստի՝ զերծաւ գնաց անկաւ ի կողմանս Պարսից։ Իսկ հայրապետն Աղուանից՝ Վիրոյ, որպէս լուաւ, եթէ եհաս լուծ ծանրութեան ի պարանոց իւր միայն, վարանէր յանձն իւր, կասկածէր, երկնչէր ի Պարսից թագաւորէն, քանզի վասն նորին իսկ անուան ապստամբութեան պանդխտեալ էր նա յօտարութեան յաքսորս ի բազում ժամանակս և անսալ պատգամացն և կալ առաջի թշնամւոյն վասն բեկման և կորստեան աշխարհիս կամէր յանձն առնուլ։ Ապա ըստ խորագիտութեանն իւրում գրէր թուղթ ի ծածուկ առ թագաւորն Պարսից՝ զսպառնալիս թշնամւոյն, եթէ ներեսցէ նմա թագա-

---

1 d *զվաճառ* bcelr *զօրացդ*

2 a *եթե* bcelr *թէ*

3 d *ամենայն* km չիք *ի* cr *հնկէտասանամէնիցն* d *հնգետասան ամից* km չիք *հնգետասանամենից* h *հնգէտասանամենից* d *ի վերև* bcel *և ի վեր* km չիք *ի վեր* d չիք *և*

4 l *տունկսն* adghkmw *զազգս* bcelr *իգական* bcelr *պահիցէք*

6 bcelr *ի նմանէն* bcelr *ըստ բանին այնմիկ*

7 g *ապայ* adghkmw չիք *ի տեղին յայնմիկ*

8 bcelr *հօր* b *կուսակալս*

9 dw *աշխարհին* bcehl *աշխարհին աղուանից* adghkmw *սեմավշտնաս* bce *սեմավրշպնաս* l *սեմավշպնազ* r *սեմավշպնաւ* ուղղում եՑք *սեմավշնասպ* k չիք *նորա* adghw չիք *առ*

10 cdklr *կաթուղիկոսն* adghkmw չիք *աղուանից* d *վերոյ* dm *վերագոյն*

11 bcelr *ասէ ով ես*

12 ahw *հրամանովդ* adghw չիք *ընդ* bcehlr *այդմիկ*

13—15 ah *զախն* bcelr *զաղխ* bcelr *յափշտակեալ* kw *և զբազումս* abcdeghlrw *զբազումս* km *ինչ* abcdeghlrm չիք *ինչս* ուղղում եՑք *ինչս* h *աշխարհէ* adgw *ի յաշխարհէ* bcelmr *յաշխարհէ* adghw *զերծ* bcelr *գնացեալ* d *վերոյ* l *վիրո* l *իրրև* a *եթե* clr *թէ* l *էհաս* ah *լուր* փխ *լուծ* bceklmr *ծանրութեանն* dw *իւրեանց* dw չիք *միայն*

16 l *և երկնչէր*

17 dw *ամբաստանութեան* bh *պանտխտեալ* km *պանդըխտացեալ*

18 g *յագսորս* blw չիք *ի* m չիք *և* d չիք *անսալ* l *պատգամաց*

19 abcdhr *թշնամոյն* l *կորստեանն* bl չիք *կամէր*

20—21 g *ապայ* dkw *խորագիտութեան* bcelr *ի ծածուկ գրէ առ թագաւորն պարսից* d չիք *ի* d *զսպառնալիսն* h *սպառնալիսն* abcdhr *թշնամոյն* km *զի եթէ* bcelr *զի թէ* gkm չիք *նմա*

ւորն, հաճեսցէ առ անգամ մի զմիտս թշնամւոյն իւր առաջի կալով։ Ապա եթէ ոչ ի բաց գնասցէ ի սահմանաց աշխարհացս։

Եւ մինչ դեռ նա ակն ունէր պատասխանւոյն ի թագաւորէն, և կամէր հրապուրել պահել ինչ զպատգամաւորսն, որք առաքեցանն առ նա ի թըշնամւոյն՝ կալեալ զաշս նոցա սակաւ ինչ արծաթով։ Եւ տանէր բերէր զնոսա պատճառս կազդուրելով. երբեմն ասէր. «Կոչեցից զգլխաւորս, զառաջնորդս ամենայն գաւառաց աշխարհացս, զի միաբանեսցին և նոքա ընդ իս ի պատասխանիս հրամանի թագաւորին ձերոյ». և երբեմն ասէր. «Ոչ ինչ է պիտոյ յամել մնալ ինձ բազմացն խորհրդակցութեան, այլ ես ինձէն պատասխանեցից և յօրինեցից ըստ պատշաճի թագաւորական ընծայիցն ընծայս ի պատիւ ողջունի թագաւորին ձերոյ»։

Յայնժամ սկսան պատգամաւորքն ստիպել և ասեն. «Զի՞ կաս, հի՞մ յապաղես, զի ահա եհաս օրս սահմանեալ սփռելոյ ասպատակ ընդ ամենայն երեսս Աղուանից աշխարհիս, յայտնեսցուք ահա քեզ զխորհուրդ ծածկեալ իշխանացն մերոց և տեառն մերոյ Շաթայ։ Արդ՝ եթէ ոչ կամիցիս առնել ըստ հրամանի նորա, աճապարեա՛ փախչել զերծանել, քանզի գտին անձինք մեր մեծարանս և տուրս ի ձեռաց քոց։ Եւ երկնչիմք մեք յաստուծոյ մերոյ, և չկարեմք նենգել քեզ և տեսանել, թէ մխեսցին ձեռք բազմութեան զօրաց մերոց ի քեզ և ի մերձակայ բանակդ և ի ժողովուրդ քո»։

---

1 adghw *հաճեսցի* adghkmw չիք *առ* l *առա ամ մի (առ անգամ մի)* cer *առ այն ամ մի* b *առ սակաւ մի* adh *թշնամոյն* c *թշնաւոյն*

2 bceklmr *թէ* adkmw *զի* g *աշխարհացս սահմանաց (*չիք *ի)* km *յաշխարհիս սահմանաց* adkmr *ոչ զի*

3—5 km *պատասխանւոյ* abcdr *պատասխանոյն* k չիք *և*[2] *(տ. 3)* adghw *հուպ ունել (*d *ունիլ)* փխ *կամէր հրապուրել* km *հուպ առնել* փխ *հրապուրել* adghkmw *առաքեցան* adghkmw չիք *առ նա* abcdhr *թշնամոյն* bcelr *կալաւ* d *կալ* ad *սակաւիւ* g *սակաւիւք* h *սակաւն* adghkmw չիք *ինչ* g *արծաթովք* km չիք *և (տ. 5)* l *և բերէր*

6—7 k *զգլխաւոր* l *զգլխաւորն* h *գլխաւորս* l *և զառաջնորդս* adghkmw *առաջնորդս* r *առաջնորդքն* km *աշխարհիս* k *միաբանեսցեն*

8 aghkmw *պատասխանի* bcelr չիք *հրամանի* cr չիք *և*

9 gkm *յամենալ* l *և մնալ* gkm չիք *մնալ* b *խորհրդակցութեամբ*

10 ah *պատասխան* dw *զպատասխանն* gkm *պատասխանի* adhkmw չիք *և* bl *ընծայից* adgkmw *թագաւորին*

11 km *ընծայիւք և ըստ պատուոյ ողջունի* adghw *ընծայիցն ի պատիւ ողջունի* (a *ողջոյնի* gh *և պատիւ)*

12 d չիք *սկսան* d *ասէն* h *ասել*

13 c *յապաղէս* d *հապաղես* h *յապաղիս* l *էհաս* km *օրն* l *օր* gkm *ասպատակ սփռելոյ* h *սփռել*

14 adghkmw չիք *աշխարհիս* adgkmw *յայտնեցաք* clr չիք *ահա քեզ* c չիք *զխորհուրդ*

15—16 cr *զծածկեալ* km *զծածկեալ խորհուրդ (տ. 14)* a *տեռն* a *շաթա* b *շաթայն* km *ապա* փխ *արդ* a *եթե* aeghw *կամեսցիս* cr *հրամանաց* adgkmw *զերծանել* (gw *զերծանիլ) փախչել* (g *փախչիլ)* h *զերծել փախչել* clr *զերծանիլ* t *փախչիլ*

17 adghw *ձերոց* dw չիք *և*[2]

18 l *մերմէ* bcelr *ոչ կարեմք* l *ներգել* adhhkmw չիք *քեզ* a *թե* adghw *մխեցին*

19—20 adhkmw *ի ձեզ* ac *մերձակա* b *և մերձակա* d *և մի մերձակայ* adh *բանակք* k *ընակս* gmw *բանակս* adgh *ժողովուրդք* kw *ժողովուրդս*

Մինչ դեռ նոքա զայս խօսէին, յանկարծակի սպառեաց մեզ և մառախուղ զամենայն երեսս երկրիս մերոյ առ հասարակ, զդաշտս և զգլուխս լերանց, զբլուրս և զխորս ձորոց․ և ոչ ուրեք մնաց և ոչ քայլ մի ոտին յամենայն սահմանս երկրիս մերոյ, ի շէնս և յագարակս, ի տունս և յանցս ճանապարհաց։ Բերան ամենեցուն կարդայր վա՜յ, վա՜յ․ դոչիւն բարբարոսական ոչ լռէր, և չէր, ուր ոչ ելանէր սաստակիչ բարբառ չար թշնամեացն։ Եւ այն ի միում աւուր, ի միում ժամու։ Քանզի բաժանեցին վիճակաւ յառաջագոյն ըստ գնդից գնդից զգաւառս և զշէնս, զհեղեղատս և զգետս, զաղբիւրս և զմօրս, զլերինս և զդաշտս յամենեսին միապէս ըստ ժամադրին սփռեալ զասպատակն աշխարհակուլ։ Ի ծագաց մինչև ի ծագս դողային սահմանքս մեր։

Ապա այնուհետև անդ էր տեսանել նմանապէս կատարեալ ըստ բարբառոյ մարգարէին․ «Եթէ զոր օրինակ փախնուցու մարդ յերեսաց առիւծու, և պատահիցի նմա արջ, և զերծեալ ի նմանէ՝ անկանիցի ի տուն իւր և յեցուցեալ զձեռս իւր յորմն, և հարկանիցէ զնա օձ»։ Այնպէս հասին ի վերայ մեր աւուրքն այնոքիկ, զի յերեսաց սրոյն, որպէս յահեղ առիւծէ, ի մագիլս գիշաքարշս բեկանող արջոյ՝ ի ժանիս սովոյն մատնէին։ Եւ անտի լքեալք, յօղալոյծք, սովաբեկք, ակամայ դիմեալք ի գերութիւն, որպէս ի չարաթոյն օձից ի յահէ տեսլեան դառնաշունչ թշնամւոյն խածանէին։

Ապա ի ծածկել զմեզ ծովային ալեացն այնոցիկ, զհետ մտեալ և կաթողիկոսին մերոյ, հանեալ զնա ի տեղւոջէ ապառաժից վիմայատակ լերանցն ի գեղջն, որ կոչի Կողթագարակ․ թողեալ նորա զկահ և զկարասի

1—2 bcelr իբրև այս այսպէս եղև փխ մինչ դեռ... խօսէին adghw պատեաց զնոսա (h զոսսա) aghkmw մէզն և մառախուղն (g մառախուղս) dv մէզն և խաւարն մառախլապատ bcelr երկրի բոլոր ձձ. մերում ուղղում ենք մերոյ

3 acr ուրէք km չիք և ոչ[2] cr յոտին

4 k երկրի abcdeghkm մերում d յայնց l յանձս h ի յանցս

5—6 l և գոչիւն h վայ վա km բարբարոսացն d լռեր b ուրեք adghw որ ձ սրտակէզ փխ սաստակիչ g ի չար

7—8 bcelr և ի միում ժամու h և ի միում adghkmw յառաջագոյն վիճակով (dgkm վիճակաւ ad զգնդից w գնդից փխ ըստ գնդից b ըստ գնտից l չիք գնդից[2]

9 cr զաղբեւրս h զլեռնս bcelr յամենեսեան

10 adh զսփռեալն w սփռել d զասպատական ce ի ծագէն blr ի ծագէ km և ի ծագաց

11 adghkw սահմանք

12 g ապայ l անտ w կատարիլ dkm կատարել k չիք ըստ

13—14 a եթե d թէ cr առեւծու adcghkmw պատահեսցէ b պատահեսցի r պատահիցէ l չիք իւր

15 l զձեռն d չիք իւր km չիք և celr հարկանէ b հարկանի h զնայ օձ

16 h երեսաց h իբրև b ահեղ a առեւծէ l առիւծուլ cr առիւծուց

17—18 bl մաքիլս g մաքիլ km մագիլ adgv գիշագարշս k գիշաքարշ gl բեկանօղ km արջոյն m և ի ժանիս l սրոյն փխ սովոյն a մատնեին adghkmw ի միասին փխ և անտի d սովաբեկ abcr ակամա bcelr գերութիւնն

19 adgh չարութիւն kmw չարութենէ l օձիցն chlr չիք ի[1] h չիք տեսլեան d դառնավըսենչ abchr թշնամոյն a խածանեին

20 g ապայ d ծնանիլ ahkmw չիք և

21 cdklr կաթուղիկոսին km հանին l և հանեալ bcr տեղոջէն l տեղւոջէն d ապառաժեաց km ապառաժ

22 w չիք ի a գեաւղջն l գեղջէն h գեօղջն a կաւղթագարակ k կողթ ագարակ g կօղթագարակ dv կողթակարգ c գողթագարակ km և թողեալ g զկարաս

իւր և զսպաս զանձուցն՝ հեծեալ ի ձի փախստական լինէր առաջի նոցա։ Եւ ոչ ոք կարաց ընդ նմա ելանել ի սպասաւորաց իւրոց, բայց մի ումն յապահկաց աշխարհիս՝ անուն նորա Գադվշնասպ, այր յաղթանդամ և զօրեղ՝ ի տոհմէ գնդապետութեան ազգին իւրոյ. նա միայն ժամանեաց ելանել ընդ նմա։ Եւ ոչ արգելին զարշաւանս թշնամւոյն՝ վիմախառն, ձորախիտ ապառաժք լերանց Արցախական ամուր գաւառացն. այլ գործեցին մեզ մեր առաջի նոցա զդժուարինսն ի դիւրինս և առանց գայթակղութեան էին գնացք ընթացից երիվարաց նոցա ի վերայ գլխոց լերանց։

Հասին զկնի կաթողիկոսին թշնամիքն, լարեցին զաղեղունս ի վերայ նորա յիրս դառնութեան։ Յայնժամ սքանչելի շնորհք սուրբ խաչին, զոր ունէր ընդ իւր, անջրպետեաց ի մէջ նորա և թշնամեացն. և ոչ մխեցաւ ի նա ձեռն յաւուրն յայնմիկ։ Եւ ի նսեմանալ աւուրն զերծեալքն ուխտիւք խնդրէին զխաւար գիշերոյն առաւել, քան զլոյս տուընջեան։ Եւ ի գիշերին յայնմիկ ընդարձակէր ճանապարհ փրկութեան մեծի հայրապետին և ամենայն ապրելոցն։ Եւ կրկնեալ անդրէն հասին պատգամաւորքն թըշնամւոյն, թէ՝ «Արա՛ զայդ և ապրեսցիս դու և տուն քո և ամենայն մնացորդք երկրի քոյ. ապա եթէ ոչ, հրամայեցաւ յինէն ունել ածել զքեզ առ իս ակամայ կամօք»։ Եւ ժողովեալ առ ինքն կաթողիկոսին զամենայն գլխաւորս, զորդիս թագաւորազանց մեծաց աշխարհիս, զգաւառապետս և զգիւղապետս, զերիցունս և զսարկաւագունս և զդպիրս, որ ի ժամուն անդ հանդիպեցան յամրոցին Ջարաբերդոյ. և ասէ ցնոսա. «Արք եղբարք, դուք ինքնին գիտէք զհարուածս մեծամեծս, զահ և զդողումն անյագ և անողորմ սրոյն, որ վասն մեղաց մերոց առաքեցաւ մեզ և ընկղմեաց յանկարծակի զանձինս մեր։ Եւ ահա եմք ի տարակուսանս, և ոչ գիտեմք յո՞ եր-

1 | և հեծեալ b չիք ի

2—4 ad ապայեկաց g ապեկաց bcelr պայազատյեկաց blr դատվշնասպ bcdlr յաջող փխ զօրեղ cr գնտապետութեան d ժամանակաց

5 bceir զարշաւանսն abchr թշնամոյն

6 bcelr ապառաժքն լերանցն dw արձախական d գաւառաց

7—8 bl մեզքն c զժուարիս b չիք ի (տ. 7) k չիք և d գայթագղութեան a էին d ընթացք գնացից d գլխոյ

10 cdkr կաթուղիկոսին bcelr չիք թշնամիքն bcelmr և լարեցին

11 dw նոցա փխ նորա b չիք նորա d յեայս փխ յիրս d շնորք bcelr սրբոյ

12 d անջատեաց bcelr նոցա bcelr խառնեցաւ փխ մխեցաւ amw ի նոսա

13 bcehr յաւուր klm աւուր d զերծեալն bcelr ուխտիւ

14 cr տուընջեանն adgkmw տուէնջեան celr որ b որք փխ և

15 d ընդարձակեցեր km ճանապարհն

16—19 celr կրկնելով b երկնելով bl պատգամաւորք adh թշնամոյն bcelr ի թշնամոյն (l թշնամւոյն) a թե bcelr եթէ b չիք և ամենայն... երկրի քո d մնացորդք clr քում abdhkmw քո g ապայ a եթե bcdeklmr թէ w ունիլ d ածել ունիլ cr չիք առ իս abr ակամա ckr կաթուղիկոսին

20 dw գլխաւոր cdr որդիս dw թագաւորացն km և մեծաց

21 acr զգեւղապետս bhw զգեօղապետս bcelr չիք և զսարկաւագունս gklm որք l անտ

22 bcelr դիպեցան bcelr չարաբերդու m չիք և h արդ

23 blr և զահ և զդողումն

24 bcelr սրոյս

a յոյ bcelr ուր

թիցուք, կամ ո՞ւր փախիցուք յերեսաց նոցա։ Եւ արդ՝ եթէ արասցուք ըստ կամաց նոցա և եթէ ոչ, սակայն օր մահուան մերոյ ի ձեռս նոցա յամենայն ժամ նկարեալ է առաջի աչաց մերոց. խորհելով վաղվաղակի արարէք ինձ պատասխանի, որում և ես անսացից տեսեալ զօգուտն, քանզի ստիպէ զիս եկեալ պատգամն. և սա զի ոչ ի ռամկաց, այլ նախարար ի զօրս թշնամեացն և հաւատարիմ դայեակ և դաստիարակ թագաւորորդւոյն Շաթայ»։

Եւ իբրև զայս խօսեցաւ, ձայն բարձին միաբան և ասեն. «Ընդէ՞ր խօսի տէր մեր ըստ այդմ բանի այպանել զթշուառացեալ անձինս մեր. իսկ արդ զուցէ՞ ոք ի մէնջ իմաստնագոյն քայն զքեզ ճանաչել զիմաստութիւն և զխրատ. և կամ համարձակիցի՞ ոք առաջի քո բանալ զբերան իւր և խօսել զբանս հանճարոյ։ Արդ՝ եթէ երկայնամտեսցէ մարդասէրն Աստուած, մի՛ յապաղեր որպէս հովիւ քաջ դնել զանձն քո ի վերայ մեր. վասն որոյ և մեք ըստ կարի մերում դիցուք զանձինս ի վերայ քո»։ Յայնժամ ասէ ցնոսա. «Եթէ միայն տէր հաճեսցի, ես ոչ զանգիտեմ յերկիւղէ նոցա. բայց դուք զայս արարէք, զոր ասեմս ձեզ. իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ ըստ կարի իւրում բերցէ արծաթ և ոսկի և հանդերձս. և մի՛ ագահեսցեն սիրտք ձեր յինչս ձեր. զի կարասցուք ցածուցանել զերեսս նոցա պատարագօք»։

Յայնժամ բերեալ յօժարութեամբ ամենեցուն եդին առաջի նորա. ապա եհան և նա բազում ինչս ի գանձուց իւրոց, որ ինչ պատշաճ էր ի

---

1 h կամք km նորա

2—3 cr նորա a եթե ոչ b չիք յամենայն ժամ d ժամանակ արարեալ է

4 km չիք որում և bcelr տեսեալ bcehlr որում և ես անսացից տեսեալ զօգուտն խորհելով վաղվաղակի արարէք ինձ պատասխանի adghkmw որում և (km չիք որում և) ես անսացից տեսանել զօգուտն խորհրդով (k ձեր խորհրդով) վաղվաղակի արարէք ինձ պատասխանի (ուղղում ենք այսպես) m զի k չիք քանզի

5 k չիք զի aceghl յռամկաց փխ ի ռամկաց d ռամկաց (չիք ի) b յռամկամաց r չիք ի[1]

6 w զօրու d թշնամեաց h դաեակ bcr թագաւորորդոյն

7 ah շաթա

8 bklm չիք և[1]

9 d տէրն bcelr անձամբք մերովք (l մերօք)

11—12 km չիք և[2] adgmw համարձակեսցի kh համարձակեսցուք h իմաստութիւն k չիք ոք d քոյ adghkmw չիք բանալ զբերան իւր և dgw խօսիլ bcelr իմանալ adgw բանս ah հանճարո a եթե h չիք եթէ adghkmw երկայնամտեսցէ մեզ

13 c յապաղէր clr քաջ հովիւ l զանձդ քո

14 m չիք վասն որոյ bdg քոյ

15 cr յերկեղէ

16 adgkmw ասեմ l ի ձէնջ իւրաքանչիւր ոք

17 d ոսկի և արծաթ admw չիք և[1] bl ագահեսցին

18 a սիրք km չիք ձեր bcelr յինչսն g ի յինչս b չիք ձեր d վերակացուք փխ կարասցուք

20 bcelr չիք յայնժամ bcelr ամենեցուն յօժարութեամբ adghkmw չիք եդին

21 g ապայ l էհան dkm ինչ փխ ինչս b էր պատշաճէր

պատիւ ընծայից նոցա պարգեւաց։ Եւ զեկեալն առ ինքն՝ զդայեակ արքայորդւոյն հարցեալ և ստուգեալ ի նմանէ զանուանս մեծամեծացն՝ իշխանաց և զօրավարաց, նախարարաց և պետաց, ցեղից ցեղից ամենայն զօրուն իւրեանց՝ ըստ առաւելութեան և ըստ խոնարհութեան նոցա, զի գիտասցէ ինքն պատուել կարասեաւն։ Եւ այսպէս բաժանեալ զինչսն ըստ անուանց տոհմից նոցա, և գրով նշանակեալ կնքեաց։ Եւ հրամայեաց կահավարից և սայլից բառնալ. և ասէ ցորս անդն կային. «Իրաւունս համարիմ ես, բայց ի խառնաղանճ ժողովրդոց, ձեզ ամենեցուն յայտնի անձանց գալ ընդ իս ի բանակ այլազգւոյն, զի հաւատարմագոյն լիցի յաչս նոցա երթն իմ ձեօք հանդերձ ի հնազանդութիւն նոցա»։ Իբրև լուան զայս, բազումք յօժարեցան ելանել զհետ նորա, և սակաւք սրտաբեկեալք յետս կացին։ Եւ թոյլ տուեալ ոչ զոք բռնադատէր, այլ օրհնեաց զնոսա, որք ելին ընդ նմա և ասէ. «Քաջալերեցարո՛ւք, որդեակք իմ, մի՛ երկնչիք, քանզի առաջնորդ մեր է հոգին սուրբ ճշմարտութեան և գաւազանն Մովսեսի, շնորհք սուրբ խաչին Քրիստոսի, առ ի հարկանել զալիս ծավալեալ ծովուն առաջի մեր»։ Եւ չուեալ անտի՝ գնաց յառաջ ելանել։ Եւ իբրև անցին ընդ ձորս լերանց և թափեցան ի գեղեցկատեսս, վայելուչ, հարթ հաւասար յուռթի դաշտն Ուտի գաւառի, ոչ կարէին իմանալ նշմարել զտեղիսն ընդ որ անցանէին յանթիւ բազմութենէ զօրացն Շաթայ։ Այլ որպէս երբեմն ի մէջ Կարմիր ծովուն, նոյնպէս և սահմանք անթիւ բանակին, մինչև հասանել նոցա ի դուռն արքայորդւոյն, պարիսպ էին ընդ աջմէ և ընդ ահեկէ իւրեանց։ Գտին զնա բանակեալ ի նմին գաւառի ըստ հիւսիսոյ կողմանէ, մերձ ի մեծ քաղաքն Պարտաւ՝ ի մէջ յորդաբուղխ մօրաչուրցն։

1—3 a ընձայ dgw ընծայ km յընծայ bcelr պարգևեաց h եկեալն d զեկեալսն adgm դայեակ h զաեակ b արքայորդոյն bcelr չիք հարցեալ և d նմանէն km մեծամեծաց adghw և իշխանացն և նախարարացն և զօրավարացն km և իշխանաց նախարարաց և զօրավարաց (m զօրավացաց) l պետից

4 k չիք իւրեանց h առաւելութեանն adghw չիք և

5 km չիք ինքն akmw կարասուովն gh կարասովն m այնպէս adgkmw անուան

6—7 m բառնալ կահաւորից և սայլից adghkmw զոր d անդ l անտն cr համարեմ

8 gk բաց b չիք ի b խառնադանջ dgkm խառնիճաղանճ

9 adghkmw չիք ընդ իս d այլազգազոյն c այլազոյն br այլազգոյն h այլազգուն bcelr լինիցի

10 a ձեւք d ձեոք

11 adhw յօժարեցին adghkmw չիք ելանել bcr նոցա km սրտաբեկեալ adghkmw չիք յետս կացին

12—13 bl բռնադատեյ cer բռնադատեալ h զոք ոչ bcer էին փխ ելին adghkmw չիք այլ... ընդ նմա adghw ասէր w քաջալերացարուք adgkw չիք իմ

14 agkw է մեր d էր մեզ m է մեզ adgkmw չիք սուրբ abh մովսէսի l մօսիսի dgkw մովսիսի l և շնորհք c շնորհ d շնորք

15 w սրբոյ d չիք քրիստոսի d չիք ծաւալեալ bcelr ծովուդ d ծովու

16 abcg անդի

17 a գեղէցկատես ah հարկ փխ հարթ

18 adgh յուտի dw գաւառին l և նշմարել adghkmw զտեղին

19 adgkm բազմութենէն h անթիւ d զօրաց a շաթա d շաթոյ

20 d հասեալ k ի հասանել

21—22 c արքաորդւոյն br արքաորդոյն km պարսպէին զնա d պարսպէին km չիք իւրեանց klm և գտին adghw նորին acr հիւսիւսոյ b հիւսոյ

23 bcelr մօտ փխ մերձ h մերձ ի մէջ bc չիք ի[1] b քաղաքին d քաղաքն մեծ d մուտ ի մէջ agw մօտ ի մէջ d յորդաբուխ b մօրջուրցն

Եւ ի հասանել նոցա ի դուռն նորա էին մեծամեծք և նախարարք առաջի նորա. անդ տեսաք զբազմոցս նոցա՝ ի գումն ի վերայ ծնգաց ըստ նմանութեան փաղանգաց ծանրաբեռն ուղտուց։ Իւրաքանչիւր կոնք մի լցեալ մսով յանսուրբ անասնոց. ըստ նմին և սկտեղք, յորում Թանային յուտելն իւրեանց յաղաչուր։ Եւ զբաժակս և զիմպելիս արծաթնեղէն քանդակունս յոսկի համակեալս, զոր բերեալն էր յաւարէն Տփղեաց. ըստ նմին և զըմպոցս եղջիւրեղէնս և շորոմաձևս փայտեղէնս մեծամեծս, որով զարգանակսն լափէին և նովին պարարտական սառոյց, անլուայ աղտեղեաւքն յաքխոռն յանզգայս ի միոյ միոյ բաժակէ երկու երկու կամ երեք երեք ի նոցանէն դանապակ գինին կամ զկաթն ուղտուց և ձիոց անյագ յորովայնս իւրեանց լբրև ի տիկս ուռուցիկս չափէին։ Ո՛չ օրինաւոր մատուակք էին առաջի նոցա, և՛ ոչ սպասաւորք ի Թիկանց կողմանէ։ Ե՛ւ ոչ անգամ որդւոյ Թագաւորին, բայց ի զինուորաց, որք զդուռն նորա պահէին. շուրջանակի ասպարափակ, նիզակախիտ զգուշուԹեամբ։

Եւ իբրև մուծին զնոսա ի ներքս ըստ մի դռնապահսն մինչև ցերկրորդսն, և զընծայ ողջունին, որ բարձեալ ի վերայ բազկաց մերայնոցն զկնի կաԹողիկոսին. ապա ընԹացան ընդ առաջ նորա և հրամայեցին ամենեցուն փոխել ոտն ոտն և երկիր պագանել երիցս անգամ, և զայլսն արգելեալ յերկրորդ դրանն, և փոխեալ ի նոցանէ զօժիտսն ի բազուկս իւրեանց, տարան զկաԹողիկոսն միայն ի ներքսագոյն խորանն, ուր նըստէր արքայորդին։ Եւ ի յանդիման լինելն երկիր եպագ կաԹողիկոսն ի վե-

1—2 bcelr *հասանելն* km չիք *և ի հասանել... առաջի նորա* l *անտ* kmw *գումս* քոլոր՝ *ծնկաց* բացի ad-ից

3 d *փաղագնաց* d *ձանրաբեռն*

4 բոլոր ձձ. *անսուրբ.* ուղղում ենք ըստ ch ձձ-ի l *կերակրոց* փխ *անասնոց* aghw *յուտել* d *յուտելի*

5 h *աղաչուր* abcd *զըմբելիս* km *արծաԹեղէնս* w *քանդակաւնս* d *քանդակունեւոյ* l *անտակունս*

6—8 bcelr *համբակեալս* cklmw *զորս* acdeghkmw *բերեալ* km *էին* agkm *տըփխեաց* d *տփղեայ* h *տփխԹաց* ak *ընդ նմին* ag *զըմբոց* bcdr *զըմբոցսն* km *զըմբոցս* l *զըմպոցս* cr *եղջիւրեղենս* a *եղջեւրեղէնս* w *չերեփաձևս* c *շորոմաձեռս* d *շորմաձևս* km *զշորոմաձևս* v *զորօմաձև* cel *փայտեղէն* b *պայտեղէն* r *փայտեղեն* agkmw *զարգանակն* l *զանգանակսն* d *զարեգակն* d *փայլէին* փխ *լափէին* c չիք *և (տ. 8)* bceir *պարարտատական* g km*սառոյց* h *անլւայ* a *աղտեղիաւքն* dw *աղտեղիւքն* bcelr *աղտեղովքն* gkm *աղտիւքն* h *աղտեղիօքն*

9 alw *յախուռն* a *ի միոյ միո* bcel *ի միոյ ի միոյ* k *ի միոյ* փխ *ի միոյ միոյ*

10—13 km *նոցանէ* c *դանապազ* g *գինի* bcelr *ուղտուցն և ձիոցն* gkm *յանյագ* km *որովայնս* g *զյորովայնս* d *յորովայն* l չիք *ի (տ. 11)* d *մատուակէին* bcr *անկամ* b *որդոյ* l *բացի* adghkmw չիք *ի (տ. 13)* adgkm *զինաւորք* hw *զինուորք* bl *որ*

14 bcelr *նիզակիտ*

15 d *զնա* km *դռնապահս*

16 a *զընձա* bkm *զընծայս* bcelr *ողջունի նոցա* km *ողջունին նոցա* bceklmr չիք *որ* l չիք *ի վերայ* adghkmw չիք *վերայ* h *ընծայ* c *մերոց այն* l *մերայոցն* adghkmw *մերոց*

17 bceklr *կաԹուղիկոսին* g *ապայ* h *առաջի նոցա* cr *հրամաեցին*

18 a *ամէնէցուն* d *փոխիլ* d *երկըրպագեալ* km *երկրպագանել* abgiw *երկրպագել* h *զայլն*

19 d *փոխիլ* a *փոխել* b չ! ք *ի նոցանէ* a *զյաւժիտսն* g *զյօժիտսն*

20—21 cdklr *զկաԹուղիկոսն* b *ներքսակոյն* gkm *ներքսագոյնն* d *ներքնագոյն* k չիք *խորանն* k *էր նստեալ* h *նստէրն* cr *արքաորդին* abcdeghcr չիք *ի*[1] *(տ. 21)* gl *լինիլն* a *էպագ* cklr *կաԹուղիկոսն*

րայ երեսաց իւրոց. և մատոյց նմա զպատարագսն. նոյնպէս և մեծամեծացն ամենեցուն։ Եւ ընկալեալ ի ձեռաց նորա և յոյժ բերկրեալ ի տեսանելն զնա, հանդերձ բազմութեամբն երթալ առ նա նստել, հրամայեաց նմա մերձ առ ինքն ի խորանի անդ։ Եւ հայեցեալ ընդ երեսս կաթողիկոսին իբրև ժամ մի, ասէ. «Հայր իմ ես դու, և տեսիլ քո իբրև զտեսիլ Աստուծոյ. և զի՞ յամեցեր գալ առ իս. զի ոչ լինէր այդ շտապ տագնապի ի զօրաց իմոց աշխարհիդ քում։ Եւ արդ ի գալդ քո ելցեն հրամանք յերեսաց իմոց առ ամենայն զօրս զօրութեան իմոյ, զի դարձցին անդրէն ի բանակս իւրեանց և ոչ ևս ելցեն ասպատակ սփռել ընդ սահմանս երկրի քոյ. և բերանոյ քո հնազանդ լիցի ամենայն զօրութիւն իմ. և ուխտ եդից քեզ երդմամբ յարևն հօր իմոյ Ջեբու խաքանայ, զի զոր ինչ խնդրեսցես յինէն, անվրէպ կատարեցից։ Եւ դու պատուէր տաջիր ամենայն իշխանութեան քում, զի դարձցին յիւրաքանչիւր տունս և ի վաստակս իւրեանց և ի գործս ձեռաց։Եւ ասպատակեցից ես ընդ աշխարհս, որ շուրջ զքև և բերեալ հանգուցից զաւարն և զկապուտն ի սահմանս քո. և փոխանակ միոյ բեկմանն կրկին հատուցից քեզ զլիութիւն մարդոյ և անասնոյ, զի ատացաւ հայր իմ զաշխարհս զայսոսիկ զերեսին՝ Աղուանից, Լփնաց և Չորայ իւր սեպհական ժառանգութիւն յաւիտենականն»։ Յարեաւ կաթողիկոսն և երկրպագեաց նմա և ասէ. «Ծառայք քո և հօր քոյ եմք ես և ամենայն բնակիչք երկրիս. խնայեա՛ այսուհետև յանձինս ծառայից քոց և դարձո՛ զսուր քո ի մէնջ, զի քեզ ծառայեսցուք և հօր քում, զոր օրինակ ծառայեցաք Սասանականին»։ Եւ զայս ասացեալ՝ զօրութեամբ սրբոյն խաչին

---

1 w զպարգևսն dh զպատարագն

2—3 bl չիք և[2] (տ. 2) bcelr բերկրեցաւ w տեսանել d տեսլեան h երթեալ d բազմութեան bcelr բազմութեամբն հանդերձ gl նստիլ

4 bcelr մօտ a յինքն h չիք նմա h առ իւր l անտ cdklr կաթուղիկոսին

5 l և ասէ

6 gkm յամեցար

7 dw յաշխարհի agkm աշխարհի dgw քոյ փխ քում ahkm քո bcelr ի քո գալդ h հրաման

8 ahw իմ d դարձին

9 bcer յաւելից l արևելից փխ ելցեն bcelr սփռել ասպատակ d սփռիլ adgkmw ընդ abcdehklmrw քո

10 adghw լիցին w զօրութիւնք km և ես ուխտեցից փխ և ուխտ եդից cr ուխտեցից d ընդ քեզ եդից

11 aghkm երդմամբք adghkmw յարև b հօրն b խաքանա c խանայ

12 km յամենայն

13 dgl քոյ abcehkmrw քո ուղղում են՝ք քում

14 l գործ bcdelr չիք ես klm որք h յաշխարհս (չիք ընդ) adh չիք և

15 dw զօրն փխ զաւարն d կապուտն c սահմանքս

16 w բեկման d չիք քեզ d մարդւոյ

17—18 d զաշխարհ km երեսին abr չոլա d չողա ghkmw չողայ h չիք և adl սեփհական cr սեփական h ժառանկութիւն cdkr կաթուղիկոսն

19 m չիք և[1] k երկրպագեալ c երկիր պագեաց d ծառայ bdhkm քո փխ քոյ l եմ

20 d բնակիչքս b չիք քոց c դարձոյ

21 adhkmw քո g քոյ

22 cr սուրբ

շիջաւ ցասումն բարկութեան զազանաբարոյ ազգին՝ ամենայն նախարարացն և ամենայն զօրացն առաջի կաթողիկոսին։ Եւ եղեն զգօնացեալք իբրև զոչխարս և իբրև զարս երկիւղածս յԱստուծոյ առ սիրելի եղբարս և առ համաշունչ քաղաքակիցս և դրացիս։ Եւ կարդային զանուն կաթողիկոսին ըստ անուանն արքայորդւոյն իւրեանց Աստուած Շաք և Աստուած կաթողիկոս և զանուանս երթելոցն ընդ նմա՝ սիրելի եղբայր:

Ապա հրամայեցաւ նոցա նստել՝ յուտել ընդ ինքեանս. և իջուցին զնոսա ի վերայ ծնգաց ըստ օրինին իւրեանց՝ եդեալ առաջի զամանս լցեալ ի մսոյն պղծոյ. և ոչ կամեցան ճաշակել, զի էին աւուրք պահոց քառասներորդացն։ Եւ թոյլ տուեալ ըստ կամաց ծառայիցն Աստուծոյ՝ բարձին զմիսն և բերին եդին հացս սակաւս անօսրունս խարշեալս ի տապակի։ Եւ գոհացեալ զԱստուծոյ՝ օրհնեցին և բեկին կերան և հաճեցին զմիտս նոցա։ Եւ յարուցեալ յընթրեաց անտի՝ հրամայեաց յուղարկել զկաթողիկոսն հանդերձ իւրայնովքն մեծաւ պատուով, զի երթիցէ ի քաղաքն և հեշտութեամբ ագցի ի տան իւրում։ Ապա յայնմ օրէ հետէ էր ընդ նոսա ի բանակս նոցա՝ ի չուել նոցա և ի նստել։ Եւ իբրև հաստատեցան սիրտք նոցա ի նա, ապա և նա սկսաւ համարձակապէս առնել զխնդիր իւր և ասէ առաջի արքայորդւոյն. «Որովհետև ծառայք քո եմք, խօսեցայց զօգուտն առաջի քո, տէր իմ։ Զի մի՛ խոպանացեալ անապատասցի երկիրս, առաքեսցես ի քէն գործակալս արս հաւատարիմս յամենայն տեղիս, ի շէնս և յագարակս, ի բերդս և յաւանս, զի դարձցին բնակիչք երկրիս և գործեսցեն առանց երկիւղի և պահեսցին նոքօք յամենայն բռնութենէ զօրաց քոց։ Եւ եթէ միամտութեամբ ստացայք դու և հայր քո զերկիրս ի ծառայութիւն,

1—2 a զազանաբարւոյ km իշխանին փխ ազգին km և ամենայն նախարարացն և զօրացն bcelr չիք ամենայն զօրացն adgh առաջի կաթողիկոսին (d կաթուղիկոսին) և ամենայն զօրացն bcelr առաջի կաթուղիկոսին և ամենայն իւրայոցն km չիք առաջի կաթողիկոսին bcelr չիք և^{2} a զգաւնեալք km զգօնացեալ h զգօնեալք

3 adgkmw զօրս փխ զարս c երկիղածս r երկեղածս b աստուծոյ

4—6 l չիք զանուն cdk կաթուղիկոսին a արքայորդոյն c արքաորդւոյն br արքաորդոյն dk կաթուղիկոս km եղբարս

7 g ապայ dgl նստիլ w և ուտել d ուտել a յինքեանս

8 adeghl ծնկաց dklw օրինի l և եդեալ gk չիք լցեալ

9—10 b մսոցն bcdelr պղծոց h կարացին bcelr քանզի a էին cr պահոցն gk քառասնորդացն m քառասնորդաց

11 abcdeglrw հաց adgw սակաւ h խարշեալ dv անարիւն փխ անօսրունս

12 km չիք և l կերին adghw հաճեցան

13 bcr անդի a յուղարկեալ bcelr յղարկել dk զկաթուղիկոսն h կաթողիկոսն

14 a իւրայեաւքն bcelr իւրայովքն gk իւրայնեօքն hmw իւրայնօքն adghkmw չիք մեծաւ պատուով

15—16 cr ագիցի g ապայ adghkmw չիք հետէ d չիք էր km բանակի dl նստիլ

17 g ապայ m ապա սկսաւ նա d համարձակեալ g համարձակիլ adhkm համարձակել adghkmw խնդրել փխ առնել զխնդիր իւր

18 cr արքաորդւոյն b արքայորդոյն g քոյ h չիք զօգուտն

19 g քոյ a խոբանացեալ blr անապատեսցի h անպատասցի d երկիր agkmw երկիրն

20 h չիք ի քէն h չիք ի շէնս

21 cr դարձցեն bcr չիք և^{2}

22 cr երկեղի bcelr պահեսցեն

23 a եթե

խոնարհեա՛ց դու մեծամեծօքդ յաղաչանս իմ և հրամայեա՛ արձակել զամենայն անձինս գերեալս ի զօրաց քոց՝ զարս և զկանայս, զաղջկունս և զմանկունս, զոր ունին արգելեալ ի խորանս իւրեանց, զի մի՛ քեցեսցին բաժանեսցին հարք յորդւոց իւրեանց, և մարք ի դստերաց, և սարտուցեալ ելանիցեն ըստ երկիրս, որպէս եղինք զօրովեալք յորսորդաց յորթուց իւրեանց»։

Այսպէս մեղմ և ողոք բանիւք ըստ հոգևոր իմաստութեան իւրոյ, դարձոյց զսիրտս նոցա ի խնդիրս իւր։ Եւ ել հրամանս այս յերեսաց արքայորդւոյն և ամենայն զօրաց իւրոց, զի արձակեսցին ամենայն գերեալքն և մի՛ ոք իշխեսցէ արգելուլ կամ թաքուցանել, ապա եթէ ոչ՝ պատիժս մեծամեծս կրեսցեն։ Եւ առաքեաց ի վերայ այսոցիկ արս յայտնիս, **ի մօտակայից իւրոց, զորս Թնդիւնս անուանէին ընդ արամբք սպասաւորօք կաթողիկոսին։ Եւ ելեալ ի բանակս նոցա՝ քննէին և յուզէին ի խորանս և ի վրանս նոցա. և զթաքուցեալսն ի ներքոյ կարասւոյ կամ գրաստու** պատանաց զմատաղ մանկունսն նոցա քարշէին, ածէին արտաքս, և ոչ ոք իշխէր հարկանել ընդդէմ նոցա։ Եւ ժողովեալ երամ երամ՝ ածէին ի դուռն կաթողիկոսին։ Իսկ նա, իբրև հաւ ի վերայ ձագուց գթացեալ, զգեցուցանէր զմերկսն և կերակրէր զկարօտեալսն, և առաքէր յիւրաքանչիւր տունս։ Եւ շնորհք Աստուծոյ էին ընդ նմա. և յաջողէր յամենայն ճանապարհս և ի խորհուրդս իւր։ Եւ մեծացաւ անուն նորա ի մէջ բազմութեան թշնամեացն մինչև յօրն, յորում այց արար Աստուած ի ձեռաց նոցա ժողովրդեան իւրում ի փրկութիւն։

1—2 abcdeghkmw *խոնարհեա* c *և մեծամեծօքդ* ach *հրամայեայ* a *արձակեալ* bcelr *զանձինս ամենայն* bcelr *գերեալ* b *զաղճկունս*

3 klm *զորս* b *ունէին* d չիք *մի*

4—6 br *յորդոց* d *յորդւոյ* l *սարտուցեալք* h *սարդուցեալ* dw *ընդ* փխ *ըստ* bcelr չիք *ըստ* bcelr *յերկրէս* d *ընկերս* cr *եղունք* d *ելիւք* h *կորովեալք* c *յորսողաց* h *յորսորդաց* l *յորսողաց* h *որսորդաց* c *յորդւոց* d *որդուց* aegkm *որթուց* h *որթոց* r չիք *յորթուց իւրեանց*

7 km *այսպիսի* b *եղև ողոք* փխ *մեղմ և ողոք* chlr *իմաստութեանն*

8—10 km *նորա* km *հրամանն այն* d չիք *այս* cr *արքաորդոյն* b *արքայորդոյն* g *և յամենայն* hkmw չիք *և (տ. 9)* km *առ ամենայն զօրս* km չիք *իւրոց* km *գերեալք* abgkm *թագուցանել* a *եթե* bcdehlrw *թէ*

11 w *կրեսցէ* gkm *այնոցիկ*

12 cdghkmw չիք *ի մօտակայից իւրոց* d *զոր* l *թնթունս* bcer *թնդունս* k *թընդեանս* adghkmw *անուանեն* w *ութն* փխ *ընդ*

13—15 cdkr *կաթուղիկոսին* km *որք* փխ *և*[1] *(տ. 13)* w *եկեալ* a *քննեին* m չիք *և (տ. 13)* a *յուզեին* bcelr *խորանսն* cr *վրանսն* bckr *զթագուցեալսն* cr *կարասու* bh *կարասոյ* g *կարասի* adgw *գրաստուն* qcer *պատատաց* l *պատատած* bceklmr *մանկունս* adgkmw չիք *նոցա* l *և ածէին* g *յատաքս*

16 lw *հարկանիլ*

17 cdkr *կաթուղիկոսին* bcer չիք *իսկ* l *և* փխ *իսկ*

18 m չիք *և*[1] h *իւրաքանչիւր*

19 m չիք *և*[2] a *աջողէր* c *յաստուծոյ* փխ *յամենայն* d *զամենայն*

20 adgw չիք *ի*[1]

21—22 bcer *թշնամոյն* l *թշնամւոյն* h *որում* w *նորա* dgkm *ժողովրդեանն* dw *փրկութեան (չիք ի)* abcegr չիք *ի*

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

Վասն սաստկացեալ սովոյն, սրոյն և գերութեանն ի միասին

Պարտ և արժան է մեզ այսուհետև յիշել վասն ժամանակի նեղութեան սովոյն, զի եկն եհաս, եռացոյց ի ներքոյ ոտից մերոց զմուկն ծախող. և եկեր զամենայն բոյս և ապականեաց զամենայն պտուղ անդաստանաց մերոց։ Ապա ի մի վայր գումարեալք սոսկալի զօրավարքն երեքին՝ սովն, և՛ սուրն, և՛ մահն՝ գործակիցք նոցա զոյգ ընթացեալք ի միմեանս խուճապէին, և յանխնայ վիրաւորէին և դիաթաւալ տարածանէին։ Եւ ոչ արժանի լեալ հաղորդութեան՝ յետին թոշակի քաւութեանն, զի արգելոյր սուրն, և՛ խեղդէր սովն, և՛ հեղձուցանէր մահն. մինչ դառնութեան ժամանակիս այսորիկ։ և եղկելի են աչք նոցա, որք տեսին զվիհն դառն մեծ։ Զուառացեալ զերծեալքն աղերսէին լերանց, եթէ անկերուք ի վերայ մեր. ահաբեկեալք ի նոցանէն ի տերևոյ ևեթ խարշափելոյ սրտաթափք։ Եւ ի ժամանակի նեղութեան յաւուրս քառասներորդացն պահոցն յախուռն, անխտիր մերձեցեալ ի գէշ մեռելոտեաց անսրբոց, այլ և զարմատս բանջարոց և զկեղևս ծառոց հանեալք և զծայրս ոստոցն ծամէին, և ոչ ինչ լինէր օգուտ ուժի ինչ յուտելն։ Այլ և զկոր խիզ խաղողոյ ո՞ տայր անձանց թշուառականացն յաղալ և յուտել։ Եւ բազմութիւն սովածացն ժողովեալ ի մի վայր՝ դիմէին ի վերայ այնպիսեացն, որ ունէին. յափշտակէին ի նոցանէ և պատուհասակոծ ևս առնէին վասն ընչիցն։ Եւ այնպէս սատակէին և նոքա ընդ չքաւորսն։ Եւ միշտ քաղցեալ կային աչք նոցա յագահել և հանել զընկերին։ Եւ լուայ ի հաւատարիմ մարդոց, եթէ տեսաք մեք զո-

1 abcehlrw չիք *զլուխ*

2 bd *գերութեան*

3 adghkmw չիք *այսուհետև* d *յիշելս* bcelr *ժամանակին*

4—5 m *որ* փխ *զի* l *էհաս* c *ներքո* l *ծախօղ* a *ծաղող* l *էկեր* dkm *պտուղս*

6 g *ապայ* km *գումարեալ* l *ժողովեալք* bcelr *երեքեան* d չիք *երեքին*

7 gkm չիք *և*[1] abcklr *գործակից* km *ընդ միմեանս*

8 a *խուժապէին* km չիք *և*[1] dk *անխնայ* bcr *յանխնա* bcelr *դիթաւալ* km չիք *և*[3]

9 a *լիեալ* bcer *լինել* l *լինիլ* bhkl *թոշակին* bceklmr *քաւութեան*

10—11 km չիք *և*[1] adghkmw *հեղգայր* փխ *խեղդէր* b *խեղէր* bl *ժամանակի* ckm չիք *և* h չիք *զայն*

12 a *չշուառացեալ* aghkmw *թշուառացեալ* a *աղերսեին* bcelr *թէ* km չիք *ի*

13 cr *ահաբեկեալքն* b *ահաբեկեալ* km չիք *նոցանէն* l *նոցանէ* h չիք *ի*[3] k *և ի տերևոյ* gk *խարխափելոյ* d *խարշատելոյ*

14 bl *քառասնորդացն* gkm *քառասնորդաց* lw *պահոց*

15—16 km *մերձեցեալք* d *գէշ* chr *մեռելոտաց* w *յարմատս* dw *բանջարաց* d չիք *զկեղևս ծառոց* agw *և հանեալք զկեղև ծառոց* d *հանեալ* km *ոստոց* adghxmw չիք *ինչ*

17 bcelr *ուժոյ* abcgw *ուտելն* km *ուտելն զայնս* km *նաև* փխ *այլ և* bcelr *խիժ* w *խեչ* d *խաղողաց* adghkmw չիք *ո*

18 d *թշուառականաց* km *աղալ* bceklmr *ուտել* km *առ որս* փխ *և*[2] l *ժողովեալք*

19—21 m չիք *վայր* abl *այնպիսոյն* gw *այնպիսւոյն* abdghklmw չիք *որ ունէին* abgh *նմանէն* dlw *նմանէ* km չիք *և*[1] *(ա. 20)* d *պատուհաս* km չիք *ևս* km չիք *վասն ընչիցն* bgl *իւրայոցն* ahw *իւրայնոցն* bcelr չիք *և (ա. 20)* a *սատակեին*

22—23 km *աչքն* gkm չիք *նոցա* d *յագիլ* km *և ի հանել* adgkmw *և զընկերին* km չիք *և*[2] bchr *լուա* d *մարդւոյ* km *մարդկանէ* a *եթե* bcelr *թէ*

մանս յուտել զմեռելոցն անդամս, այլ և զբազմաժամանակեայ մորթս արջառոց և զպարկս ծխակերս և զօդս կօշկաց հնացեալս եփէին և ուտէին։

Այլ օրինակ մերոցն փորձութեանց ոչ կարեմք գտանել, բայց միայն զաւերն Երուսաղեմի ի Վեսպիանոսէ և ի Տիտոսէ։ Եւ կոխեցաք զդիկունս սովամահաց՝ սևացեալս և ուռուցեալս ընդ երեսս դաշտաց և ճանապարհաց իբրև զքարինս հեղեղատի։ Եւ կատարէր բանն մարգարէական, եթէ՝ «Թաղումն իշոյ թաղեսցի, և հաց սգոյ մի՛ բեկցի ի տան ձերում»։ Եւ ի ժամուն յայնմիկ և ի խառնել դալարւոյն առաւել էր թիւ սատակելոցն, քան զամենայն աւուրս ձմերայնոյն։ Եւ մանաւանդ որք կարեոր էին ի լսել և ի միտ առնուլ, որ է այս ինչ. մօտ ի վախճան ժամանակին կատարածի սովոյն այլ իմն ախտք հիւանդութեան տարածեցան ընդ սահմանս աշխարհիս, որ ոչ էր ըստ բնութեան այլոց ցաւոց։ Այլ յանկանել յախտէ անտի անզգայեալք իբրև աւուրս ամսոյ միոյ կամ երկուց կարկափեալք կցրէին զատամունս իւրեանց և յեղուին զաչս իւրեանց. և ոչ զնշան անգամ հիւանդութեանն իմանային, և չուր իսկ խնդրել ոչ գիտէին։ Եւ ոմնք իբրև մոլեգին վարսամնահարք՝ ելեալք յանկողնոցն մերկք և խայտառակք՝ ընդ որմս խօսէին և ընդ հողմս կոծէին. այլք զհիւանդապաշտս կոփէին։ Թէպէտ և ցաւքն ժանտք էին, սակայն մահք ոչ գործեցան. զոր անուանեցին ցաւ խելագարութեան. այլ ծիւրէին սևացեալ, հալէին մարմինք նոցա և լուծանէին յօդքն և ճողէին մազք հերացն և մօրուացն։ Զորս ողբալ ի սուգ առի աւուրս բազումս ի վերայ անթիւ խայ-

1 hkm ուտել adgw մեռելոյն c անդամսն h անդամն km չիք այլ և abch զբազմաժամանակեա d բազմաժամանակեայ adgh զմորթս

2 d չիք և[1] amw ծխակիրս km նաև փխ և[1] d զօդս g զյօդս adgh չիք և[3]

3 km զայլ km մերոյ adghw մերոց aghw փորձութեանցս km փորձութեանս

4—8 bcelr զպաշարելն փխ զաւերն h աւերն abcdeghw երուսաղէմի a վէսպիանոսէ mw վեսպասիանոսէ d վեսբիանոսէ km չիք և[2] (տ. 4) bcelr կոխեալք d զդիարունս cr սևացելոյ adghkmw չիք և ճանապարհաց km առ որս կատարէր adghkmw չիք և (տ. 6) d կատարիւր d մարգարէին a եթէ cekm զթաղումն blr իշու d թաղեցաւ adghkmw զացի փխ բեկցի km նորա փխ ձերում b ժամանակին adgw յայնմ h յայն km չիք և[2] (տ. 8) bcelr ընդ խառնելն դալար d դալարուցն d թիւն

9—11 agh ձմերեննոյն b ձմերայնոցն km ձմերայնւոյն km բայց որ կարևոր է l կարևորք b չիք և (տ. 10) km այս է փխ որ է այս ինչ km զի մօտ l մօտ ի կատարածի սովոյն վախճանի ժամանակին adgkmw մօտ ի վախճան (a վաղճան) ժամանակի կատարածի սովոյն (d սովուն) bccr սովոյն ժամանակին a այն փխ այլ km ախտ chkm տարածեցաւ

12—13 d սահման d ընդ փխ ըստ d բնութեամբ km զի փխ այլ dw յանականկալ l յանկանիլ c յանկանելն km անկեալքն c յանդի r անդի r անզգա լեալք km զաւուրս aw միոյ ամսոյ

14 w կարկամեալք c կարկափեալ k կափկափեալք m կափկափեալ a կցրեին gklm կցէին km չիք իւրեանց aghmw չիք և[1] km չիք և[2]

15 km չիք անգամ dw հիւանդութեան bcelr չիք հիւանդութեանն adghkmw չիք իսկ

16 km չիք և[1] cr ի մոլեգին m զմոլեգին bcelr վարսամահարս d վարսմնահարք km վարսամնահարս km եղեալք

17—18 d որմ l որմն bcelr չիք ընդ[2] bcer զհողմս l զհողմակոծէին l և այլք bcelr զհիւանդապահսն d հիւանդապաշտն km և թէպէտ k ժանտ blr ժանդք a եին

19—21 k խելագարութիւն km չիք այլ a ծիւրեին g ծուրէին km սևացեալք b սևացեալ էին հալէին km չիք և b օղքն km չիք և[2] (տ. 20) l ճողիւր bcer ճողէր abceglr մազ ahkl մուրուացն km զորոց cr չիք ի a սուք gkm առին bcelr առ ի բազում աւուրս km զաւուրս բազումս adghkmw անցից փխ անթիւ

տամահացն՝ աղաչելով զամենողորմն Աստուած, զի յանգումն արասցէ անտանելի հարուածոցն։

Ես Վիրոյ Աղուանից և Լփնաց և Չորայ կաթողիկոս թողում ասել զայլն ամենայն զպէսպէս զազրալիս՝ զմարմնոյ սևութիւն և զկնտութիւն գլխոց. զի յայսմ ևս յայտնի լիցի բան մարգարէական, եթէ՝ «Ածից ի վերայ ամենայն հասակաց քարձ և ի վերայ ամենայն գլխոց կնտութիւն, և արարից նմա իբրև զսուգ սիրելւոյ»։ Ապա իբրև ետ Աստուած կատարել զամենայն կամս իւր, յիշեաց իբրև զՆոյ ի ջուրցն հեղեղէ ի տապանի անդ։ Եւ գթացեալ ետ նոցա զխնդրուածս նոցա. առաքեաց լիութիւն յանձինս նոցա. յագեցոյց զքաղցեալս և լի արար զկարօտեալս բարութեամբ, զի վայելեալք յաւելցեն ի փառատրութիւն Աստուծոյ։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ

Սակս մեծ սքանչելեացն որ խնդրեցաւ վրէժ ի թշնամեացն

Յերկրորդ ամի Արտաշրի՝ որդւոյ Կաւատայ, Պարսից արքայի, մինչդեռ և սա առնէր զիշխանութիւնն ըստ կամս իւր, իշխանն հիւսիսոյ զօրանայր բռնութեամբ յամենայն հրամանս իւր։ Եւ եդ զահ և զերկիւղ ընդ երեսս երկրի. և առաքեաց գործակալս ի վերայ ազգի ազգի արուեստագործաց, որք զգիտութիւն ոսկեծնութեան, և՛ արծաթահալութեան, և՛ երկաթահանութեան, և՛ պղնձագործութեան ունէին։ Նա և զանցս վաճառաց և զկարթընկէցս ձկնորսութեան մեծամեծ գետոցն Կուրայ և Երասխայ՝

---

1 cr *զամէնողորմն* adhlw *յանկումն*

3 dh *վերոյ* bcelr չիք *և*[1] cr *չորա* ab *չոլա* d *չողայոց* gkmw *չողայ* dkr *կաթուղիկոս*

4—5 km *զայլ* km *պէսպէս* adghkmw *զմարմնոյն* bcelr *և զմարմնոց* bcdeklmrw *սևութիւնս* h *տեսութիւն* d *զկնդութիւնս* mw *զկնտութիւնս* celr *և զգլխոց* (r *կնդութիւն*) *կնտութիւնս* b *զգլխոց գնդութիւնս* klm *բանն* a *մարգարեական* b *մարգէրական* d *մարգարէին* a *եթե*

6 l *հասարակաց* ahl *քուրց* bcdgr *քուրձ* km *զքուրձ* bcelr չիք *ի վերայ ամենայն* km *զկնտութիւն*

7 bcer *սիրելոյ* g *ապայ* bcer *ետես* l *էտես* bl *կատարեալ*

8 km *յիշեաց զնոսա* bcelr *որպէս* փխ *իբրև* a *նո* w *ջուրց* bcelr *ջրոցն* d չիք *անդ*

9 d չիք *անդ* l *նոցա ետ* g *և առաքեաց* dgkmw *զլիութիւն*

10 l *և յագեցոյց* adghkmw *զկարօտեալս լի արար* g *զի զոր*

11 km *վայելեալք զայնս* d *վայելեցուք* adghlw *յաւելցին* g *փառաբանութիւն* km *փառաբանութիւնս*

12 abcehlr չիք *գլուխ*

13 adghkmw *խնդրեաց* km *զվրէժ*

14 bcr *որդոյ*

15 bcekmr *ես* փխ *և սա* km *առնէր նա* w *ունէր* b *իշխանութիւն* d *ընդ* փխ *ըստ* h *իշխան* ac *հիւսւսոյ* h *հիւսիսւոյ* r *հիւսիւսոյ*

16 dw *հնարս* փխ *հրամանս* cr *զերկիղ* a *երկիւղ* k *զերկիւղ իւր* km չիք *և*[2]

17—19 d *ազգի տէրութեանս արուեստագործութեանց* abckr *ոսկէծնութեան* bcelr *արծաթաբերութեան* blw *երկաթահալութեան* d չիք *երկաթահանութեան* cr *պղընձագործութեան* a *ունեին* clr *վաճառուց*

20 bce *զկարթընկեց* lr *զկարթընկէց* bcr *կուրա* b *երասխա*

զամենայն ճշդիւ պահանջէր, և զդիդրաքմայսն ըստ սովորութեան աշխարհագրին Պարսից թագաւորութեանն։ Եւ իբրև ստուգեաց զամենայն բարութիւնս երկրիս և հաստատեաց ի միտս իւր զոչ ծածկեալն ի նմանէն, եդ ի մտի իւրում ի ժամանակս ամառնային վարել յաշխարհն Հայոց, և զնոսա ևս սահմանակցօք իւրեանց ածել ի հնազանդութիւն։ Եւ ընտրեալ ի զօրաց իւրոց արս զօրաւորս իբրև երիս հազարս և իշխան նոցա Ջորպան Թարխան կոչեցեալ՝ այր ժպիրհ և արիւնարբու։ Առաքէր զնա յառաջագոյն քան զինքն, զի պատրաստեսցէ առաջի նորա աներկիւղ զճանապարհս նորա և քննեսցէ վասն հպարտացեալ զօրավարին Պարսից, որ դեռ ևս ունէր զաշխարհն Պաղեստինացւոց։ Եւ ինքն տակաւ չուեաց զհետ նորա ըստ կազդուրելոյ աղխի բազմութեան զօրուն իւրոյ։

Արդ՝ իբրև եհաս իշխանն առաջապահ նորա յաշխարհն Հայոց, լսէր այնուհետև զգալն ընդդէմ նորա զօրավարին Պարսից՝ ընկճեալ կայր իբրև զօձ ի ճանապարհին դարանակալ և պահէր առաջի նորա զճանապարհն։ Ազդ լինէր ապա Շահվարազայն լուրս այս, եթէ զինչ խորհեցաւ թշնամին և կամ եթէ ուր ձգեցան աներկիւղ առաջապահքն զօրուն իւրեանց ընդդէմ նորա։ Յայնժամ և նա հրապարակախօս լինէր ի մէջ իւրոց և կարծիս տայր կորել զշառաւիղս Սասանականին և իւր՝ զթագաւորելն։ Եւ ասէր. «Տեսէ՛ք և իմացի՛ք տունդ Պարսից, զի ոչ ինչ էք առանց իմ, որ վանեցի զորդին Հռոմելայ և արդ դարձայ ընդդէմ արևելից և հրամայեմ քաջ զօրաց իմոց ընդ ոտս երիվարաց կոխել զԳողեստանս՝ ելեալ յերեսաց հիւսիսոյ։ Եւ զիա՞րդ ոչ փրկեաց զնոսա դիեցիկն իւրեանց, յոր յուսացեալն

1—2 bcelr² և զամենայն l ճշտիւ a ճժդիւ k զդիտրաքմայսն k աշխարհագրի d աշխարհագիտին dw թագաւորութեան d զստուգեաց h անցս

3 km ոչ ինչ cr ծածկելն km ծածկիլ km նմանէ

4 h եւ km վազել h աշխարհս

5 w զնա bcdeklr սահմանակցօքն km նորա a իւրաւք dgw իւրովք h իւրօք d ածեալ bd ընդրեաց

6—8 km զչորպան թարխանն bghl թարխանն bcelr կոչէին w ժիրհ bl յառաջոյ cer առաջի cr չիք քան զինքն cr չիք առաջի նորա

10 bcr պաղեստինացոց b տակաւին cr սակաւ bcelr չուէր bcelr նոցա

11 a կազդիւրելոյ bl յաղխի

12 l էհաս k նորա առաջապահ km և լսէր

13 km չիք այնուհետև h զգալն զօրավարին պարսից ընդդէմ նորա bcelr պարսից զօրավարին bcdelmr ընգճեալ

14 բոլորը բացի d-ից օձ

15 l ապա և g ապայ bcel ապա և d շահվարազացն m շահրվարազայ w շահր-վարազայն h զլուրս a եթե l թէ

16 km չիք և d կամ փխ եթէ a եթե clrw թէ cr աներկիւղ bcelr ի զօրէն km ի զօրուն

18 d կատարել ah զշառաւել cr զշառաւեղս gkm զշառաւիղ k զիւր c թագաւորելն

19 bcelr զիտացէք gkm ի միտ առէք փխ իմացիք adh վանեցին

20—22 a հռոմէզա g հռոմէլայ d հռոմայեցւոց v երկու օրինակ որ վանեցին · զորդին հռոմայեցւոց a դարձա cr հրամաեմ կոխել bel հրամայեմ կոխել bcelr զօրացս adgh չիք կոխել a զգողէստանսն d զգողեստանսն gw զգողեստանսն h ընդ գողեստանսն km ելեալս w իջեալ d լեալ ac հիւսւսոյ h հիւսիւսոյ r հիւսիսոյ km դի ոչ փխ զիարդ ոչ abcdeghlrw դիացիկն chr որ d յարուցեալն v երկու օրինակ յարուցեալն փխ յուսացեալն

էին, որում և եղեալն է խաղալիկ ի ձեռին, և գգուէին ի գիրկս որպէս մանուկ ընդոծնի իւրեանց։ Այլ անկան պարտեցան առաջի սակաւուորացն, որոց և անմարդի գտեալ զձեզ՝ հաստատեցան ի սիրտս իւրեանց ժառանգել զփառս Արեաց աշխարհիս»։

Եւ զայս ասացեալ՝ հպարտութեամբ բարբառէր առ մի ոմն քաջարանց զօրուն իւրոյ, զոր Հոնահն կոչէին՝ իշխան գնդին տաճկածւաց. «Արի՛, ասէ, անց ի մէջ, ընտրեա՛ դու քեզ զունդս՝ արս արիս իբրև տասն հազարս և դիմեա՛ ի վերայ նոցա։ Եւ մի՛ ընտրեսցես վասն նոցա տեղի պատերազմի. և մի՛ ճակատեսցիս ընդ նոսա. և մի՛ ձգեսցես զսուր քո ի պատենից իբրև վրէժխնդիր ի վերայ թշնամեաց իւրոց, զի մի՛ պարծեսցին յազգս իւրեանց, եթէ սրով իւրեանց սատակեցին զնոսա. այլ ընդ ոտս և ընդ լանջս երիվարաց քոց կոխեսցես զնոսա և հոսեսցես զնոսա իբրև զփոշի առաջի հողմոյ։ Այլ և զայս արասցես ընդ նոսա. զի ի սպանել զառաջինսն՝ յառաչեսցես մխել ի պատերազմ թագաւորին և ի բանակս նորա և քեզէն միայն վճարեսցես զգործ պատերազմին ընդ նմա։ Եւ իբրև սպառեսցես զամենեսին առ հասարակ, կոչեսցես զտեղի պատերազմին **Գերեզմանս թշնամեաց**: *Ահա ասացի քեզ»։*

Արդ իբրև լուաւ զայս հպարտն ի հպարտէն, պանծացեալ յանձն իւրեւլանէր հոխութեամբ յերեսաց նորա. և հանդէս արար զօրուն նորա և եհաս ընդդէմ թշնամւոյն։ Եւ իբրև եղեն իրազէկ թշնամիքն, յառաջ քան զգալ նոցա դարան գործեալ ի ճանապարհին՝ կէսն ընդդէմ նոցա ճակատեալ կային։ Եւ բախեալ ընդ միմեանս՝ խկոյն ի փախուստ դառնային առաջի նոցա։ Եւ յարուցեալք աստի անտի գոչէին ի վերայ նոցա. և շուրջ

1—2 a երն adgkmw չիք *որում և եղեալն է* c *եղեալն էին* cr *գըգեն* dehlw *գգուեն* a *գըգուեն* km *զմանուկ* ad *ընտոծնի* bcelr *պարտասեցան* a *սակաւ աւրկացն* h *սակաւօրկացն* bcelr *սակաւ ուրկացդ* km *սակաւաւորաց*

3 km չիք *որոց* h *զանմարդի* abcdeglr *զամիարտի* bcelr *իբրև* փխ *և* kmw *հաստատեցին*

5 adghw *առաջի միումն* փխ *առ մի ոմն*

6 w *հոնակն* bcelr *վասն հոնահն* d *հոնան* dw *տաճկացեաց* km *տաճիածւոց* abceghlr *տաճկածւեաց* ուղղում եճք *տաճկածւաց*

7 bcelr չիք *ասէ* agkm *անցիր* h *անցիր ընդ մեջ* ad *ի մէնջ* g *ընդ մէջ* l *և ընտրեա* b *ընդրեա* aghkm չիք *արս* d *արիս արիս*

8 h *հազար* km չիք *և²*

9 a *պատէրազմի* km չիք *և¹* agkw *ճակատեսցես* b *ձգիցես*

10—11 c *պատէնից* c *ի վրէժխնդիր* bcelr չիք *իւրոց* b *պարծեսցի* k չիք *իւրեանց* bcelr *թէ*

13—14 adgkmw *որպէս* փխ *իբրև* adgw *փոշի* bcelr *այլ* փխ *այլ և* adgkw չիք *ի* (տ. 13—14) kn *սպանելն* adgw *յսպանել* d *յառաջեսցեն* dkml *մխիլ* adghkmw չիք *պատերազմ* adgkmw *թագաւորն*

15 c *քեզեն* h *գործ* bcelr *պատերազմի*

16—17 h *սպառեսցիս զառհասարակ զամենեսին* b *զամենեսեան* bcelr *զանուն տեղոյն գերեզման* փխ *զտեղի... գերեզմանս*

18 c չիք *զայս* bl *զայս լուաւ* a *պանձացեալ*

19 bcelr չիք *և հանդէս... նորա* m *արարեալ* km չիք *նորա և* km չիք *և²*

20 dl *էհաս* abcdhr *թշնամոյն* km չիք *և* km *իրազեկ եղեն*

21 bl *զգալն* km *կէսքն*

22 m *բաղխեալք* k *բաղխեալ* l չիք *ի* bcelr *շրջէին* փխ *դառնային*

23 km չիք *առաջի նոցա* km *ապա* փխ *և¹* bcelr *յարուցեալքն* km *յարուցեալ* bcgr *անդի* klm *աստի և անտի* d *անտի աստի*

պատեալ որպէս հուր յեղէգն զեզերբ ծովուն Գեղամայ, ոչ թողին ի նոցանէ և ոչ մի. և ոչ ոք էր, որ գումկան լինէր այնչափ արանց։ Եւ պարծանք նոցա յետս ընդդէմ դառնային, զի ոչ եթէ իւրով զօրութեամբ զօրանայր մարդ, այլ տէր տկար առնէ զհակառակորդն։

Եւ իբրև կողոպտեցին զդիակունսն և ժողովեցին զզարդն երիվարացն, զգեղարգունս, և՛ զսուսերս ոսկիապատս, և՛ զվահանս, և՛ զհանդերձս սպառուականս՝ Հռովմայեցւոց ճարտարաց ներկեալ և յօրինեալ, և բովանդակ զամենայն կուտեալս բաժանեցին յինքեանս. և, ըստ սովորութեանն իւրեանց, զամենայն գեղեցիկ երիվարացն հերձուին զլանջս և զշնչափողսն, կտրէին և զվարսս պարանոցացն և ճակատուցն, և զագիսն ընդ մորթսն և ընդ ոսկրն մինչև ցկանգուն մի. անշքեղացուցանէին զտեսիլ նոցա իբրև զիշուց կահակրաց։

Արդ՝ իբրև պարտեցաւ այն ևս հպարտութիւն, գիտաց ի միտս իւր ամենայն պատերազմող և որ կայէր զսուր իւր յաղդեր, եթէ ոչ ինչ համարի առաջի նոցա իշխանութիւն թագաւորաց և զօրութիւն զօրավարաց։

Այնուհետև դարձոյց զերեսս իւր կատսայն հիւսիսոյ՝ անդրէն յետս ընդդէմ որդւովքն իւրովք. և սկսաւ ոգորել իւրովի ընդ ինքն և ցանել զեռանդն բարկութեան իւրոյ ի վերայ կորեանց իւրոց, և տուժել ընդ միոյ հազարս և ընդ երկուց՝ բիւրս։

Քանզի սկսայ ասել վասն ահագին և սոսկալի հատուցմանն, որ հատուցաւ ի գլուխ թշնամեաց մերոց։ Եւ յուլին միտք իմ բազում ճառօք ածել օրինակս. մի՞թէ առաւել իցէ քան զընկղմելն Փարաւոնի, կամ ամ-

---

1 bcelr չիք պատեալ b յեղեգն h եղեգն adw զեզերբք bcr գեղամա g թողուին
2 m զմի m չիք և²
3—4 adghkmw լինէին փխ դառնային a եթե bcelr թէ cr զօրանա adghkmw զհակառակորդս
5 km չիք և¹ km երիվարաց
6 l և զգեղարգունս adw սուսերս bcelr ոսկիապատ bcelr չիք և¹
7 cr հռոմաեցոց lw հռոմայեցւոց b հռոմայեցոց abcdeglr ճարտարաններկեալ km ճարտարաններկեալս bceklm յօրինեալս a բաւանդակ
8 bl կապտեալս m կուտեալ kw սովորութեան
9—10 bcelr չիք զամենայն a գեղէցիկ bl զգեղեցիկ km երիվարաց g լանջս bcelr զականջսն km զշնչափողս km չիք և (տ. 9) b զվարս adghw վարս l զճակատուցն adghw ճակատացն
11 km մորթն d ըստ ոսկրսն aw ոսկորն km սրով անչքացուցանէին
12 ad և իբրև kmw զիշուց abdl իշոց
14 gl պատերազմօղ bcelr չիք իւր cr յաղդէր
15 ag զօրավորաց
16 km բայց անդէն դարձոյց adghw անդէն փխ այնուհետև gklm կաթսայն d կաւսայոյն acr հիւսիւսոյ h չիք անդրէն
17—18 a զորդիսւքն w զորդեօքն h զորդիօքն bcer զորդովքն dl զորդւովքն gkm որդւոցն ուղղում ենք որդւովքն gkm իւրոց c որոգել km ոգորիլ bl իւրովին adgkmw չիք և² (տ. 17) bcelr ցուցանել d զեռանդ d տուժեալ k տուժիլ
19 km զհազարս ghk երկուցս a բեւրս km զբիւրս
20 km և քանզի adghw սկսաւ km չիք և
21 bceklmw յուզին d յուզեն adghkmw զբազում d ի բազում
22 bcelr առ ի յօրինակ ածել km օրինակ km եթէ փխ միթէ adghkmw էցեն d քան թէ gklmw զընկղմիլն g փարաւոնի

բառնալ խաչանման ձեռացն Մովսեսի ի հարկանելն զԱմաղէկ, կա՛մ մեծ, զոր Գեդէոնն կոտորեաց, կա՛մ սկայազօր քաջութիւն որդւոյն Յեսսեայ, կա՛մ սոսկալի ահ գիշերոյն, որ եհաս ի վերայ Ասորեստանոյն և որ սոցին նման։ Այլ մեք ի նոյն դարձցուք ի կարգ բանիցն, զի մեծ արար տէր զյառնելն իւր ընդ մեզ, և մեք ոչ նայեցաք։

Դիմեցին նոքա ի կիրճս ճանապարհաց երից աշխարհացն՝ Հայոց, Վրաց և Աղուանից։ Եւ անդ ընկճեալ վաղվաղակի հասանէր բօթն ահագին ի հիւսիսական օձառող առիւծէն, որ էր նա ինքն Ջեբու խաքան, առ գիշախանձ կորիւնն իւր՝ Շաթ, թէ հասին ի վերայ իմ հէնք, և ոչ յաւելուս տեսանել զերեսս իմ. փոխանակ զի ոչ կացի ես յակաստանի, այլ ձգտեցայ յանպատշաճ թագաւորութիւնս, որ ոչն էր ինձ անկ։ Վասն որոյ յամբարտաւանելն իմում և յայսմ բարձրութենէս անկայ։ Եւ արդ՝ դու մի՛ յապաղեր զազգդ ամենայն սատակել, որ ընդ քեզդ են և ջանա՛ ապրել ի ձեռաց դոցա. զի յառաջագոյն լսել դոցա զեղեալքս, վաղվաղեսցեն պատառել զքեզ. այլ ես կորեայ և անզաւակացայ։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ

Վասն Միհրական տոհմին՝ լինել ի Սասանեան խոսրովու ցեղէն և լինել նախագահ Աղուանից տանս

Ի ստոյգ և ի բուն օրինակս պատմագրաց այսպէս ծանեաք, եթէ Բնդոյ և Վստամ եղբարք՝ ազգայինք Պարսից թագաւորին, յարեան ի վե-

---

1—2 d *ձեռաց* l *մօսիսի* abdh *մովսէսի* cegrw *մովսիսի* sdgh *հարկանելոյ* km *քան զոր* d *կէդէոնն* g *գէդէօնն* h *գեդոնն* clr *կատարեաց* k *հսկայազօր* c *սկազօր* br *սկաազօր* ckmr *քաջութիւնն* bcr *որդոյն* h *որդոցն* d *յերեսաց* a *յեսեայ* h *եսեայ*

3—4 adgkmw *գիշերային* bhl *գիշերին* gl *էհաս* d չիք *ի վերայ* km *ասորեստանեայց* adghw *ասորեստանւոյն* km *նմանք* a *այդ* a *մէք* bcr չիք *ի*² *(տ. 4)* l *կարգս* bcelr *բանից*

5 adm *զառնել* a *մէք* a *նաեցաք* bcelr *լռեցուք* փխ *նայեցաք* h չիք *իւր*

6 km *արդ դիմեցին* kmw *աշխարհաց*

7 b չիք *և*² dm *ընդճեալ* bcelr *ընդ զճեալ* v *ընկիճեալ* adghkmw չիք *վաղվաղակի*

8 adh *հիւսիւսականաց* w *հիւսիսականաց* cr *հիւսիւսական* cr *օձառող առիւծէն* agh *առղառ ի ծովէն* km *առչորիչ ծովէն* d *յօձառող առիւծէն* km *է*

9—12 km *և փոխանակ* g *յադաստանի* ah *ձգտեցա* cr *ձկտեցա* ah *անպատշաճ* ahkmw *թագաւորութիւն* adgkmw *ոչ* km *վասն այն* dgklm *յամբարտաւանիլն* bcelr *յայս* adghkmw *բարձրութենէ* cr *բարձրութենես*

13 adghkmw *սատակել զազգդ* փխ *զազգդ ամենայն սատակել* gl *որք* adgkmw *քեզ* dg *ջանայ* gklm *ապրիլ*

14—15 dw *նոցա* bceklm *զի մի* kmw *ի յառաջագոյն* w *լսելն* clr *լուեալ* r *զեղեալքս* բացի k-ից բոլորը *պատրաստել քեզ* abchr *կորեա*

16 abcehlrw չիք *գլուխ*

17 cdgklmr *միրհական* l *տոհմ* gl *լինիլ* m *լինելոյ* c *սասանէան* k *սասանեկան* adghmw *սասանական*

18 ahw *ցեղէ* g *լինիլ* bcelr *լինելոյ* gkm *տանս աղուանից*

19 g *յըստոյգ* adw *յստոյգ* փխ *ի ստոյգ* adghkmw չիք *օրինակս* d *պատգամաց* փխ *պատմագրաց* a *եթե* bcelr *թէ*

20 ad *բնդս* bcelr *վահրամ* փխ *բնդոյ* bcelr չիք *եղբարք* bcel *արքային*

րայ Որմզդի արքայի՝ հօր խոսրովու, և սպանին զնայ և ինքեանք գնացին զհետ քեռորդւոյն իւրեանց խոսրովու՝ որդւոյ Որմզդի, փախստեայք եղեալ ի ձեռաց Վահրամայ Չոբինն կոչեցելոյ՝ անկանին ի Յոյնս առ Մորիկ թագաւորն Հոռոմոց։ Եւ նորա փեսայացուցեալ զխոսրով՝ առաքէ ընդ նմա զօրս բազումս. և նա անցանէ գայ, առնու զթագաւորութիւնն իւր։

Յետ բազում ամաց լինի վրէժխնդիր արեան հօր իւրոյ Որմզդի. կոտորէ զերկոսեան զքեռիս իւր՝ զԲնդոյ և զՎստամ և ի նոյն ազգէ իբրև արս վաթսուն։ Ուստի լեալ փախստական Միհրանայ՝ ազգակցին խոսրովու, միաբանէ ընդ իւր զկողմանս աշխարհացն. և առեալ երդս իբրև երեսուն հազար՝ անցանէ ի կողմանս Աղուանից, հասանէ յՈւտի գաւառ՝ մերձ ի քաղաքն մեծ Պարտաւ։ Կամէր անտի ևս մտանել ի Խազիրս և յաւելուլ ի թշնամիսն։ Իսկ արքային խոսրովու լինին մեղադիր պատուաւորքն իւր, թէ ընդէ՞ր ոչ է քեզ փոյթ վասն Միհրանայ ազգակցին քո, որ յերկիւղէ քումմէ յաւելաւ ի թշնամիս քո և յարուցանէ ի վերայ քո խռովութիւն։ Նա իսկ և իսկ առաքէ գիր խոնարհութեան զկնի Միհրանայ. «Եղբայր իմ և հարազատ, մի՛ լիցի քեզ հեռանալ յինէն թշնամութեամբ. և եթէ ոչ հաճեցար ընդ իս բնակել, ուր հրովարտակդ իմ հասանէ, երկիրդ այդ քեզ լիցի ի բնակութիւն, որչափ և հասանեն գնացք ոտից քոց»։

Եւ ի գալ հրովարտակին՝ պատահի նմա ի սարոտն գաւառին Գարդմանայ. զոր առեալ ընթերցաւ և լի եղև ուրախութեամբ։ Եւ տեսեալ զբարեխառնութիւն աշխարհին՝ հաճեցաւ ի նմա լինել բնաբար։ Եւ շինեաց յիւր անուն քաղաք մի՝ կոչելով զնա Միհրաւան։

1—5 cr *արքային հօրն* bcelr *զնա հանդերձ ամենայն* (bcer չիք *ամենայն*) *ազգատոհմաւն իւրեանց, ուստի զերծեալ խոսրովու փախստեա* (l *փախստեայ*) *անկանի առ մօրիկ թագաւորն* (bl *թագաւոր*) *և կնքեալ նորին որդի. նորին* (l *և նորին*) *զօրութեամբ գայ անցանէ* (l *անցանի*) *ունի զթագաւորութիւնն* (b *զթագաւորութիւն*) *իւր*

2 h *որդւոյն* dm *փախստեայ* k *և փախստեայ*

3—4 km *եղեալք* a *վահրամա* ghk *վարհամայ* gh չիք *ի*² adh *մուրիկ* d *հռոմոց* h *առնքէ*

5 w *զթագաւորութիւն*

6—9 bcel *և լինի վրէժխնդիր արեան հօրն կոտորէ* (l *և կոտորէ*) *յիւրոց զարմիցն* (bl *զարմից*) *իբրև արս Կ։ ասստուստ լեալ փախստատակտն միրհն այն* (bl *միհրանայ*) *ազգային խոսրովու միաբանէ ընդ իւր զկողմանս*

7 m *քեռիս* k *քեռիսն* d *և բնդոմ* aw *վստամ* a *ազգէ*

8—9 d *ելեալ* km *միհրանն այն* w *միհրան* d *միրհ այն* gh *միհրն այն* a *միհրնայն* kmw *ազգային* d *ազգաւ* adghkmw *զկողմս* b *աշխարհաց*

10 g *կողման* km *կողմն* l *հասանի*

11 bcelr *առ մերձ ի* d չիք *մեծ* km *և կամէր* adghkmw չիք *անտի ևս* d *խազերս*

12—13 bcelr *պատուաւորք* a *թե* d չիք *քեզ* ce *ոչ է քեզ* r *քեզ ոչ է փոյթ* d *միրհանայ* bcelr *քում*

14 cr *յերկեղէ* c *քումեմէ* g *քոյ* adw *քո* m *թշնամիսն* g *քոյ* dw *հասուցանէ* փխ *յարուցանէ*

15 adghkmw *առնէ* փխ *առաքէ* bcr *միհրանա*

16 bcelr *թշնամութեամբ հեռանալ յինէ* (b *ի յինէն*)

17 b չիք *և* a *եթե* celr *թէ* cghlr *բնակիլ* l *հրովարտակս* bce *հրովարտաքս* d *հրովարտաքդկդ* gl *հասանի*

18 g *հուսանի* l *հասանին* adhw *հասանէ*

19—22 c *հրովարտաքին* r *հրովարտակս* c *պատահէ* b *պատահեցաւ* c *սարոտն* r *սարոտ* bcelr *գարդմանա* (l *գարդմանայ*) *գաւառի* a *զբարէխառնութիւն* adhkmw *զբարեխառնութիւն* bcer *զբարի լաւութիւն* dgl *լինիլ* c *բընաբար* admw *շինեալ* h *իւր*

23 adgw չիք *մի* adghkm *միրհաւան*

Իսկ ի գալ գարնանային աւուրցն՝ ելանէ ի վերկոյս Գարդման գաւառի. դաւով առ ինքն կոչէ ի գլխաւորացն արս երկոտասանս, սրով բառնայ և տիրէ աշխարհին։ Ապա յետ բազում ժամանակաց խաղաղական կենօք վճարի յաշխարհէս։ Լինի սորա որդի Արամայէլ, որ ծնաւ զՎարդ. Վարդ ծնաւ զքաջն Վարդան, որ շինեաց զբերդն Գարդմանայ զերիս ամս։ Եւ նենգեալ ի սիրտ իւր զնախնական ազգն Հայկազնեանց՝ Եռանշահիկս, զոր վերագոյն գրեցաք ի մատենիս, կոչէ որպէս ի սէր իմն ի ճաշ, և հաց կորստեան գործեալ նոցա՝ տայ ուտել ի ճաշի անդ արեամբ իւրեանց։ Արար գլխատումն արանց վաթսնից, միայն թողոյր ի նոցանէն զփեսայացեալն իւրում ցեղին Ջարմիհրն Եռանշահիկ։ Այսպէս եղև նոցայն տիրել Աղուանից։ Նա և զվայրասուն ազգն Կուկասու հնազանդեցոյց իւր։

Եւ սա մեռանի խաղաղութեամբ։ Սորա լինի որդի Վարդ. Վարդ ծնանի զՎարազման և զՇուշիկ տիկին և զՎարազ Գրիգոր՝ առաջին իշխանն Աղուանից, որ էառ զմկրտութիւն ի Վիրոյէ՝ Աղուանից կաթողիկոսէ։ Վարազ Գրիգորի լինին որդիք չորք՝ Վարազ Փերոժ, Ջուանշիր, Յեզուտ Խոսրով, Վարազման. այս կացցէ ի պատշաճն։

ԳԼՈՒԽ ԺԸ

Գործք և քաջութիւն մեծի իշխանին Ջուանշիրի՝ երկրորդ որդւոյն Վարազ Գրիգորի, որ ի պարսիկս եցոյց արութիւն քաջութեան

Յետ ամաց չորից մահուան մեծին Խոսրովու, որ Պարսիցն էր արքայ,

1—3 d չիք Իսկ b գարնային d աւուրց kmw գաւառին l և դաւով abdeghklmw երկոտասան bcr սրոյ acr բառնա k բառնայ զնոսա a ապայ bcelr ժամանակի

4 bcelr վճարի ի կենցաղոյս միհր cr և լինի m նորա cer արմայել abl արմայէլ b վարդն

5 bcelr ծնանի

6 abcghm ի նենգել r նենգել k ի նենգելն km ազգս abhl հայկազնեաց w հայկազեանց ckm հայկազնեայց km զեռանշահիկս bl յեռանշահիկս

7 l որ ahkm վերագոյնն bl գրեցաւ cr կոչէ ապա adghkmw չիք ի սէր իմն bcelr չիք ի ճաշ

8 bcelr նմա տայր km տայ նոցա g յուտել bcelr չիք ուտել

9—10 bcelr չիք արար d գլխատումն g վաթսունից aceklmr նոցանէ c զփեսացեալն b զփեսաացեալն d զփեսայացեալն միմիայն bcelr ազգին փխ ցեղին adh զարմիրհն bcel զառմիրհեռանշահիկ bcehlr նոցա

11 bcelr աշխարհիս աղուանից celr զվայրենաուն b վայրենասուն bcdegk!mr կովկասու bcelr ի կամս իւր km ինքեան փխ իւր

12 bcelr որդին լինի clr և վարդ d ծնաւ

13 km չիք և[1] adgw շուշիկ bcelr զշուշիկն k զառաջին

14 ahcdehrw առ bcehl զմկրտութիւնն cd վերոյէ cdklr կաթուղիկոսէ

15 aw գրիգորոյ d գրիգորայ b լինի b չորս ah ջաւանշէր w ջեւանշէր gkm ջիւանշիր w յիզուտ

16 km և վարազման a կացէ km պատշաճիս

17 abcehlrw չիք գլուխ

18 d գործ m քաջութիւնք abcelr մեծ dh ջեանշերի w ջեւանշէրի gkm ջիւանշրի c ջիւանշէրի a ջեւանշերի

19 bcr որդոյն

20 abcdehlrw զոր bcr արիութիւն k զարութիւն c քաջութիւն h քաջութեանն

21 d պարսից

թագաւորէ որդի նորա Յազկերտ։ Զօրանայ ազգն Հագարու՝ միաբանեալ իբրև ցեղս տասն. խրոխտ և ահեղ յոլովութեամբ յերկրէ հեռաստանէ դիմեալ գան իբրև մրրիկ ընդ անապատ, անցանեն ընդ կողմանս Ասորեստանի և ելանեն տագնապաւ ի վերայ տէրութեանն Պարսից։ Յայնժամ, որ միանգամայն ի ձեռս թագաւորութեան Պարսից էինն; զօրավարք և իշխանք, տեարք և բնաշխարհիկ ազատք կողմանց կողմանց զօրաժողով լինէին կալ ընդդէմ օտարազգւոյ թշնամւոյն։

Եւ ի լինել այսորիկ՝ Վարազ Գրիգոր՝ իշխանն Աղուանից, ըստ սեպհականն իւր լինելոյ յԱրտաշրական տոհմէ՝ տեսեալ զերկրորդ որդին իւր Ջուանշիր խրոխտ և սիգողաճեմ, չքնաղագեղ ունելով տիպ։ Դեռ ևս կամէր ծաղկել և ի ծնօտսն տէգ մօրուացն, սիրեցեալ յաչս հօր, պատրաստ ի սպառազինութիւն, քաջասլաց իբրև զարծուի։ Վստահ եղեալ հօրն յամենայաջողն Ջուանշիր՝ հաստատէր ի միտս իւր լինել նմա հնարաւոր ի կեանս աշխարհիս հաւասարել զինքն ի մեծամեծս և կալ առաջի թագաւորաց։ Վասն այսորիկ յորդւոց անտի փոխանակ իւր պատշաճ համարէր զնա առաքել ի դուռն արքունի։ Որոյ առեալ զգունդն ի հօրէն՝ նախքան զիշխանն Սիւնեաց և զսպարապետն Հայոց յառաջէր հասանել ի համաշխարհականն յայն բիւրաւոր ժողովս։ Զոր տեսեալ զօրավարին Ռոստոմայ՝ թուեցեալ լինէր յաչս նորա իբրև զեղբայր կամ զորդի. այլև ամենեցուն երևէր ըղձալի։

Անդ առնոյր զօրավարն զյոգնահազարս հեծելոց, գայր հասանէր ի Տիզբոն քաղաք առ թագաւորն Յազկերտ և յանդիման առնէր զմանուկն

---

1 bcr *ազկերտ* a *զօրանա* k *միաբանեալք* m *միաբան*

2 adghkmw *ի* փխ *իբրև* adghkmw *երկոտասան* փխ *տասն* cr *յահեղ* d *ի հեռաստանէ*

3 d *զմրրիկ* adghkmw *անապատ երկիր* (d *երկիրս*) dw *անցանէին* bcelr *անցին*

4 ah չիք *և* bcelr *ելանէ* d *ելանէին* g չիք *ի վերայ* km *ընդդէմ* c *թէրութեանն* adghkmw *թագաւորին*

5 bcelr *միանգամ* d *ոչ միանգամ* bl *ընդ ձեռս* w *թագաւորութեան* bklm *էին*

6 bl *և տեարք* d *բնաշխարհիկք* d *աղքատք* փխ *ազատք* bcdeklmr *ի կողմանց կողմանց*

7 a *լինեին* abchr *օտարազգոյ* km *օտարազգի* d *օտարազգաց* abcdhr *թշնամոյն*

8—9 d չիք *ի* gl *լինիլ* bcelr *այսոցիկ* b *գրիգորն* g *գրիգորի* abcdehlr *սեփհականն* d չիք *իւր...յարտաշրական* bcelr *լինելով* adghkmw *արտաշրական* w *տոհմին* adghkm *տոհմի* d *նորա* փխ *իւր*

10—11 ah *ջեւանշէր* dw *ջևանշէր* gk *ջիւանշիր* m *ջիւանշեր* bcelr չիք *ջուանշիր* w *սիգաճեմ* b *սիգողաջեմ* cr *չքնաղ* r *գիպ* km *որոյ դեռ ևս* km *կամէր* ինչ adghkmw *կամէր և* klm *ծաղկիլ* d *ծնոտսն* r *ծնօտս* h *դէզ* m *մօրուաց* k *մուրուաց* agh *մուրուացն* cr *սիրեալ* bkl *հօր*

12 adghkmw *քաջասնոյց* m *արծուի* h *զարծվի*

13 aw *ջեւանշէր* gkm *ջիւանշիր* dh *ջևանշէր* cr *ջուանշէր* dgl *լինիլ* bdg *նման*

14 w *հաւասարեալ* l *և հաւասարել* d *կեան* adgh *թագաւորացն*

15—16 bd *այնորիկ* bcr *յորդոց* abg *անդի* d *հրամայէր* փխ *համարէր* bcelr *առաքել զնա* h *տուռն* gkm *արքայի* aghkmw *զգունդսն*

17 d *նախ* d չիք *զսպարապետն... հասանել* bcelr *յառաջանայր* gl *հասանիլ*

18—19 d *և ի* adghw *այն* m *ժողով* a *ըռոստոմայ* bcelr *ռոստոմա զնա թուեցեալ* adghkw չիք *լինէր* km *եղբայր* km *որդի*

21 clr *անտանօր* ab *զյոքնահազարս* l *հեծելոցն*

22 abceglr *տիսպոն* d *տեսպան* adghkmw չիք *քաղաք*

Ջուանշիր։ Նոյնժամայն եղեալ արքային զձեռն ի գլուխ նորա գովեաց և կոչեաց զնա սպարապետ Աղուանից։ Յետ այսորիկ առնոյր զզօրսն ամենայն զօրավարին Պարսից և իջանէր յերկիրն Ասորեստանեաց։ Եւ անցեալ ընդ գետն Դկլաթ՝ եհաս ի Վեհկաւատ գաւառ. ի բազումս պարծեցեալ զօրս՝ մեծամեծս խրոխտանայր՝ առաթուր հարկանել զհարաւայինսն ամենայն։ Եւ յայնկոյս Մեռեալն ջրոյ բանակեցաւ ընդդէմ նոցա։ Եւ յորժամ ելանէին ասպատակք ի նոցանէն, ելանէր և սպարապետն Աղուանից և զկաջողութիւն ցուցանէր արիաբար։ Եւ յառաջնում նուագին զոմանս հարկանէր, ևս առաւել սրայորդոր լինէր, զի գիտէր, եթէ տէր ընդ նմա է։ Եւ յետ սուղ ինչ աւուրց յամսեանն մեհեկանի, որ օր ծննդեանն էր Քրիստոսի, երեսուն հազար հեծելոց և տասն հազար հետևակաց զինեալ ընդդէմ նոցա ճակատեցան. և որդիքն Հազարու եկեալ ի Կատշանէ՝ բազմութիւն հեծելոց և քսան հազար հետևակաց՝ ասպարախիտ շարժմամբք յառաջ խաղացեալ նախաձեռն լինէին՝ հարկանել զզօրն Պարսից։

Իսկ սպարապետն Աղուանից ընդ արս զօրութեան միջամուխ լեալ՝ զերկուսն ի դիմամարտիցն հարեալ ընկենոյր, և գայր ելանէր երիս վէրս դժնդակս յանձին բերելով և զերիվարն ի չորս վայրս խոցեալ. ուստի մինչև ցգետն Եփրատ հինահալած արարեալ՝ արշաւանօք զհետ ընթանայր թշնամին։ Սա և մարտուցեալ ընդ նոսա՝ գայր և զգետովն անցանէր արիւնաղանգ լեալ՝ զգեստն և զէնքն շաղախիւր։ Իսկ իբրև ետես զմեծամեծսն և զզօրսն ամենայն իբրև զխոտ հնձեալ, աճապարէր անդէն ի դուռն ար-

---

1 aw *ջեւանշէր* bcr *ջուանշեր* dh *ջևանշեր* gkm *ջիւանշիր* bckmr *և նոյն* բոլորը *ձեռս* ուղղում ենք *ձեռն (տես էջ 175 ա. 3)* bcelr *ձեռս ի վերայ գլխոյ* d *գլուխն աղուանից նորա*

2—3 ahk *սպարապետ* adghkmw չիք *յետ այսորիկ …ասորեստանեաց* bcer *իջանէր (չիք և)*

4—5 adgkmw *դկղաթ* h *տկղաթ* l *էհաս* bcr *վեհքաւատ* celr *բազումսն* b *բազումնն* km *և պարծեցեալ (k պարծեալ) ի բազում զօրս իւր* adghw *պարծեալ զօր (d զօր)* d *մեծամեծ* ahkw *խրոխտայր* g *առաթուրս* h *առթուր*

6 k *զամենայն* d չիք *և յայնկոյս …բանակեցաւ* d *և ընդդէմ*

7 abhl *տակատք* w *փախատք* v մի օր. *տակաւ արք* մյուսը *տասնհատք* cer *տակատք* d *տասնհատք* dm *նոցանէ*

8 bcr չիք *և*[1] km *զյաջողութիւն իւր* h *զյաջողութեանն* bcelr *արիաբար ցուցանէր* km չիք *և* ah *նուագէն*

9—10 km *և առաւելս* w *սրայարդար* km *սիրայորդոր* v մի օրինակ *սորա յորդոր* մյուսն՝ *սիրայորդոր* bcelr *լինելով* d *լինիլ* bcelr *զի ծանեաւ զտէր, թէ ընդ նմա է* d *յամեսեան* gkm *մեհեկի* h *մեհեկեան* l *օրն* km *ծննդեան*

11 kmw *հազարք, հազարք* b *հետևակօքաց*

12 adghkmw չիք *զինեալ* km *եկեալք*

13—14 bcgklmr *բազմութիւնք* a *ի հեծելոց* km *հազարք* bcelr *ասպարայխտ շարժմամբ* km *խաղացեալք* a *լինեին* bcelr *զզօրսն* g *զօրն* km *զզօրս*

15 cr չիք *զօրութեան* bcelr *եղեալ*

16—17 bcelr *զերկու* bl չիք *ի* bl *յընդդիմամարտիցն* cer *ընդդիմամարտիցն* dk *դիմամարտից* a *ընդենոյր* bcelr *դժնդակ վէրս* adgw *վայր* d *խցեալ*

18 agh *մինչ* adghkmw չիք *եփրատ* adghkmw չիք *արարեալ*

19—20 bcegklrw *և սա* dw չիք *ընդ նոսա* bcelr *զգետով (c զգետնով) գայր անցանէր* h *ընդ գետովն* abcdeghlr *արենագանգ* km *և արենաղանգ (m արիւնաղանգ)* a *սզգեստն* bcelr *զգեստքն* km *զգեստս* gm *զզգեստն* km *զզէնս* d *զէնք* gm *զզէնքն* h *զինքն* km *շաղախէր* l *էտես* km *զմեծամեծս*

21 w չիք *և* km *զզօրս* km *հնձեալս* cr *անտէն* k *անդրէն* l չիք *անդէն*

քունի։ Եւ իբրև պատմեցաւ արքայի արութեան նորա գործք և կարեվէր խոցոտմունք, նոյնժամայն հրամայէր տալ նմա ապարանս, և արքունի բժշկաց կալ առ նմա. նա և յաշխարհէն բազում ընդունելութիւն։

Ապա գտեալ զառողջութիւն՝ մտանէ առ արքայ, և արքայ դնէ զձեռն ի գլուխ նորա և բանս բարեաց ի լուր ամենեցուն զնմանէն խօսէր։ Եւ ըստ զօրավարաց կարգի տայր նմա նշանակս և փողս ազդեցութեան՝ երկուս նիզակս ոսկիս և երկուս վահանս ոսկեքանդակս, զոր միշտ առաջի շրջեցուցանէին և նախամեծար քան զամենեսեան առնէին. ընդ մէջ ածեալ գօտի ոսկի ընդելուզեալ մարգարտով, և սուսեր ոսկեսարեայն, ապարանջանս բազկացն և պսակ ցանկալի ի գլուխ նորա. ետուն նմա զանկապանս մարգարտով և գումարտակ նոյնգունակ՝ շուրջ զպարանոցաւն։ Ագուցին նմա արջնաթոյր ստորս չորիւք դրօշակօք, և դրաստս սընդուսս, մետաքսառէջս՝ ոսկեթեզան փարուազով։ Եւ հրամայեցին նմա գիւղաստանեայս բնաբար ծառայութեան և գետս ձկանց։ Անդ էր տեսանել ըստ գրեցելումն ընդ վաստակոց բարեաց պտուղ փառաւոր։ Որոյ առեալ զայսքան թագաւորական մեծութիւնս՛ յառաջադէմ ևս լինէր։

Քանզի Իմայ և Ահմատան երկու զօրավարք սաստիկ վրդովմամբ զմիմեանս բախէին ի կռիւ։ Հարեալ սորա զայր մի յանդիման ամենեցուն թաւալգլոր՝ խաղաղացուցանէր։ Եւ ինքն որպէս զիմաստուն ոք զնոսա ի խաղաղութիւն վարեաց. ուստի և զօրավարն Խոռազատ բազ-

---

1 km չիք *և* dk *պատմեցան* bcdr *կարէվեր* h *կարեվեր*

2 bcdelr *խոցոտմունքն* acr *հրամաէր* a *նմայ*

3 g *առ նա*

4 g *ապայ* g *արքայն* d չիք *և արքայ* g *և արքայն* km *և նա* bcr *և արքա* bkm *դնէր* a *զձեռնն* bcelr *ձեռն*

5 km չիք *և*¹ bceklr *զնմանէ* cr *ասէր* km չիք *և*

6 blr *զօրավարացն* w *կարգին* bcelr *կարգիլ*

7—8 adgmw *երկու* b *նիզակս* *երկու* clr *ոսկի* brw *երկու* bcr *ոսկէքանդակս* k *զորս* l չիք *զոր* km *առաջի նորա* a *շրջեցուցանեին* k *զամենեսին* km *առնէր զնա* a *առնեին*

9 cr չիք *ոսկի* a *ոսկէսարեայն* w *ոսկեսարայն* cer *ոսկրեսաեան* b *ոսկրեսարեան* d *ոսկեսատարայն* g *ոսկէսարեացն* lh *ոսկեսարեան* k *ոսկէսարեայս*

10 km *և ապարանջանս* cr *ապարանճանս* w *ոսկէսարեան ետուն* d *ոսկեսատարեան ետուն* km *նմա ևս*

11 akm *զանգապանս* bcelr *և զանգապանս* d *զականակապս* a *մարտարտով* b *նուն-գունակ*

12—13 w *արջմաթար* agh *արջմաթորս* d *աջմաթարս* bcelr *արջմաթոր* aghkm *մորս* d *տորս* ahkm *դրաւտս* w *գրաստ* d *գրաստս* abhl *սնդս* w *սնդոյ* d *սնդո* e *սնդուս* c *սրնտս* r *սնտս* a *մէտակսառէջս* bcegkr *մետաքսառէչս* h *մետակսառէջս* abdeglw *և ոսկե-թեզան* abcgkr *ոսկէթեզան* h *ոսկէթզեան* bcelr *փարուազաւ*

14 ac *գեւղաստանեայս* r *գեղաստեայս* b *գեղաստայս* l *գիւղաստեայս* clr *գետ* bcelr *ձկնորսաց* l *անտ*

15 bcelr *ըստ գրեցելումն տեսանել* gkm չիք *ընդ* adhw *անդ*

16 celr *զահմունս* b *զահմուն* փխ *մեծութիւնս* km *և ևս յառաջադէմ* agh չիք *ևս*

17 km *ի մարս* փխ *իմայ* ag *իմա* w *ի մայ* agkmw *յահմատան* d *յամատան*

18 w *բաղխէին* d *բախղէին* km *և հարեալ*

19 bcelr *թաւագլոր* h *թաւալօգլոր* cdehklmrw *խաղացուցանէր* km *իմաստուն* gkm չիք *ոք*

20 km *վարէր* bcr *խոռոզատ*

մամեծար յարգանօք ընդ իւր առեալ ածէր։ Իսկ յութերորդ ամին Յազկերտի եւ միւս անգամ թշնամին և պաշարեաց զարքայ ի Տիզբոն քաղաքի զամիսս վեց։ Յայնժամ զօրավարն Խոռազատ և սպարապետն Աղուանից դէմ եդեալ շարժէին զօրօքն հանդերձ։ Անդ ակն ի վեր եդեալ արին Ջուանշիր՝ երիւք հազարօք նախընթաց լինէր ի վերայ և հինահալած արշաւանօք տարեալ զնոսա անցուցանէր ընդ գետն և ոչ տայր նոցա թոյլ զամիսս վեց անցանել ընդ Դկլաթ գետն, մինչև առեալ զթագաւորն ելանէին ի Դաստակերտն Մեծ։ Եւ ահեղ յոլովութեամբ դիզանայր թշնամին ի վերայ նորա. և անտի շարժէին զթագաւորն ի Բեկղաղ. և որդիքն Հազարու յոգնահազար բռնութեամբ նմանեալ ալեաց ծովու զհետ շարժեալ խաղային։ Եւ եղեալ անդ սակաւ ինչ աւուրս՝ ոչ դադարէր սպարապետն Աղուանից յելանելոյ առ նոսա և զիւր անձինն հրապարակաւոր ցուցանել քաջութիւն, որոյ բազում անգամ առաջի իսկ թագաւորին զօտարազգի թշնամեացն բերեալ ընկենոյր զգլուխս։

Յետ այսորիկ ճակատ առ ճակատ պատերազմ խմբեալ. և եղև բեկումն չար ի տեառնէ Պարսից զօրուն ի լրման ժամանակի նոցա. և վերնառաք հրամանն երթայր կործանէր զթագաւորութիւն նոցա։

Արդ՝ զամս եօթն ի պատերազմունս յայսոսիկ տարժանեալ մրցէր քաջն Ջուանշիր մեռասան դժնդակ վէրս յանձն առեալ՝ գայր հրաժարեալ ի նոցանէ յԱտրպատական գաւառ։ Եւ տեսեալ զայնքան հռչակեալ նորա անուն՝ զօրապետն Պարսից ստիպէր զնա՝ առնուլ զքոյր իւր ի կնութիւն։ Իսկ նա վասն չկամելոյ զոք յանօրինացն առնուլ կին՝ դիմեալ գայ յերկիր իւր։ Վասն որոյ յոյժ խնդութիւն քաջախնամող հօրն լինէր։ Նմանեալ նահապետին Յակոբայ՝ ի տեսանել զանդրանիկն Հռաքելի, առ որ հոգին

1—3 km զնա ընդ adghbmw չիք առեալ adg յութէամոյն b ութերորդ km յութ l յութներորդ h յութէմիոյն km ամսոյն փխ ամին v չորեքին օրինակք յութն ամսոյ h չիք ամին a յզկերտի g ազկերտի abcehklmr տիսպոն d տեսպոն g տիպոն adghlrw ամիսս b խոռոզատ d խոռվազատ ahk ասպարապետն

4 gkm դիմեալ փխ դէմ եդեալ k զօրօք l անտ

5 aw ջեւանշէր dh ջեանշէր gkm ջիւանշիր c երեք cr վերա

7 b չիք զամիսս վեց ghm դգղաթ adkw դկգաթ klm գետ

8 b յահեզ adghkmw դիզանէր

9 ag անդի b և անդի h թագաւորն bcr բեկլալ d բեղչաղ

10—12 adh հարաւու bklmw հարաւոյ փխ հազարու ab յոքնահազար l շարժեցեալք l անտ adghkmw չիք ինչ ag ասպարապետն h ասպարապեդն bh ելանելոյ l յելանելոյն km զիւրոյ m հրապարակաւ

13 l ցուցանէր km զքաջութիւն km որ bcelr և առաջի km թագաւորին իսկ

14 bcelr թշնամոյն (l թշնամւոյն) ag զգլուխ cr զգլուխնն bd զգլուխն l զգլուխսն

15 a պատէրազմ belr խմբեցաւ c խըմբեցաւ km չիք և

16—17 bcelr նոցա և եղև ի վերայ նոցա հրաման երթայր

18 a եւթն bcelr մրցէր տաժանեալ k տաժանեալ

19 aw ջեւանշէր dh ջեանշէր k ջուանշիր bcelr չիք քաջն ջուանշիր adgkmw տասն և մի (km և տասն և մի)

20—21 b նոցանէն bcelr գաւառէ k ուր փխ և (տ. 20) ad հռչակել bcelr հռչակելի km անուն նորա bcelr նորա վարս adghkmw զօրապետին b զօրավարն adghkmw պարսկի

22 d վասն որոյ իսկ նախքան չկամելոյն km յանօրինացն abcghkmr առնել aghkm զ այր cr երկիր

23 bcelr յազագս d չիք վասն որոյ d քաջն խնամող l քաջախնամօղ bcelr նման

24 d յակօբայ km տեսանելն k հռաքէլի bl ռաքելի

արծարծեալ. այսպէս փարէր զորդւովն իւրով՝ զգոյն երեսաց ալեծաղիկ զարդարեալ։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

Սպառապետութիւն Ջուանշիրի Աղուանից և զրթանարել զպարսկիս, և մահն Յազկերտի և անձնատուր լինելն Յունաց կայսերն

Եկեալ մեծապանծ անուամբ ամենապայծառն Ջուանշիր ի Պարսկաստանացն մարտից՝ հանդիսացուցանէ ընդ ինքն զբովանդակ տունն Աղուանից ըստ թագաւորական հրամանին։ Եւ առեալ զգունդն իւր հանդերձ հարբն՝ ի վերկոյս Պերոզապատ քաղաքին ելանէր։ Եւ քաջքն Պարսից շարժեալ գային ի վերայ աշխարհիս սակս ապստամբմանն Ջուանշիրի։ Եւ մինչդեռ առաջք թշնամեացն զառ ստորին կոյս նորին գաւառի ճեպով ելանէին՝ անդէն վաղագոյն ճեպով ի վերայ դինեալ ինքնաձեռն լինէր հարկանել անդ զգիւղմնազգի* ումն հեղինակ զօրուն։ Առ որ սրահար ճաբակմամբ ինքն և զօրքն իւր անկումն բազմաց առնէին. այլ և ձերբակալս ի նոցանէ և՛ ձիս, և՛ ջորիս, և՛ կապուտս յոլով առեալ դառնային։ Եւ ոչ դադարէին հնտամուտ լինել զունդն Պարսից։ Լինէր միւս անգամ ի լեռնավայրի անդ բախումն ընդ միմեանս. յաջողեցաւ ևս այն օր նմա ի տեառնէ

---

1 g փարէր այսպէս km փարէր նոյնպէս bcr զորդովն gkm երեսացն abcd ալէծաղիկ

2 bcelr զարդարէր k զարդարել

3 abcehlrw չիք գլուխ

4 bl սպարապետութիւնն a ջեւանշերի dw ջեւանշէրի k ջուանշրի h ջեանշերի adh զրդահարեալն g զրդահարելն km զրթահարել նորա w յաղթահարելն c զթահարելն

5 c պարսիկս g ազկերտի

6 c յանձնատուր d յանձն առնուլ g յանձնապուրծ l անձնատուրն g լինիլն l լինիլ km կայսեր յունաց lw կայսեր

7—8 w անուամբն dgkm ամենապայծառ aw ջեւանշեր dh ջեանշէր gkm արին ջուանշիր (k ջրւանշիր) w պարսկաստանեացն km պարսկաստանի deg պարսկաստանեաց bcelr մարտիցն bcelr հանդիսաւորէ gkm հանդիսացուցանէր gkm ինքեան a զբաւանդակ bcelr զտունն

9 bcelr հրամանի km զգունդս

10 bcelr ելանէ km իսկ փխ և d քաջն

11 d գնային br վերա m ապստամբութեանն k ապստամբութեան dw ջեանշէրի gkm ջիւանշիրի a ջեւանշերի h ջեանշերի

12 d առաջի gl զառաջք bcelr ստորև d ստորինս a ճէպով

13 a ելանեին l անտէն k չիք ի վերայ a գինէր d շինեալ km չիք լինէր

14 km հարկանէր l անտ w զգելմնազգի v 1 օրինակ գեղմնազգի մյուսը՝ գեղանազգի c զգեւղմնազգի blr և զգիւղմազգի k գիաղմն ազգի ah գիւղմնազգի abcehlr հիւղինակ km չիք առ bcelr որս b սրահարակ

15 adgw զօրք agh չիք և[2] bcelr ձերբակալ

16 bceklmr կապուտ k դառնայր

17 km դադարէր a դադարեին gl լինիլ km գնդին

18 k չիք անդ d բախումն bcelr առ փխ ընդ km յաջողեցաւ bcel յաջողեցան bceklmr այն ևս օր km քրիստոսէ փխ տեառնէ

* Ենթադրվում է, որ պետք է լինի Գելմնազգի: Ըստ Ադոնցի, Գիլանի լեռներում բնակվող դելմիկները կամ դեյլեմացիները:

առնելով զյաղթութիւն։ Եւ իսկոյն եհաս գեղուր գումի, եթէ մտին զօրքն Պարսից ի Պերոզ Կաւատ և զմայրն հանդերձ եղբարբքն գերի առեալ վարեցին։ Արդարև ասեմ, եթէ որպէս արջ որդեկոտոր զայրագնեալ գազանանայր։ Եւ ղառնացեալ ճեպով անցանէր զհայրենի վիճակին իւր սահմանս յայնկոյս գետոյն Կուրայ ի Կապիճանն գաւառ և՛անդ դնէր ընդ նոսա ոչ վարկպարազի, այլ խոհականապէս դէմ առ դէմ ռազմ պատերազմի։ Եւ անզանգիտող մրցմամբն իւր առնոյր վէր ի գլուխն, այլ բաւական աջոյն Քրիստոսի օգնութեամբ սաստիկ և զօրեղ զինքն եցոյց, մինչև որ միոյ առն մնալ ի թշնամեացն, որ ոչ սատակեցան։ Ուստի և մեծապանծ անուամբ դադարէր դարձեալ առ սահմանօքն Վրաց։ Եւ անդ մեծապատիւ այրն Ատրներսեհ՝ իշխան աշխարհին, որ երբեակ իշխանութեան գահերիցութիւն ի Հռովմայեցւոց թագաւորութենէն ունէր, գայր առ նա և իւրովի պատէր զվէրս նորա. և զմեծ քաջութեան նորա զյաղթութիւն խնդութիւն համարեալ։ Յայնժամ խաղաղական և անքակ միաբանութիւն հաստատեալ ընդ միմեանս՝ առնու յօգնականութիւն զզօրսն Վրաց, աճապարէր նախարշաւ յՈւտիականն գաւառ. և ուր միանգամայն գտանէր զոք ի զօրացն Պարսից սրոյ ճարակ առնէր։ Եւ նոյնգունակ հասեալ շտապ տագնապի ի վերայ ձմեռնահանգիստ քաղաքին իւր առնէր, մինչև զհասակածին և արգանդակիցս մանկունս պահանջմամբ թափէր։

Եւ յետ այսորիկ սկսան յԱտրպատականացն առաւել ևս անդր հեղուլ գունդք բազում։ Իսկ նա ոչ ինչ կասկածէր ի նոցանէ, զի բնութիւն էր ի նմա, որ առ բազումս խիզախող լինէր առաւել, քան, առ սակաւս։ Որ և ի Ճակաշէն

---

1 km *առնել* cklmr *յաղթութիւն* l *էհաս* w *լուր* փխ *գեղուր* d *գիգուր* hkm *գեգուր* ag *գէգուր* v 1 օրինակ *գեղուր* a *եթե* bcelr *թէ* dw *զօրք*

2 adghkmw *քաղաք* փխ *կաւատ* celr *քաւատ* ուղղում ենք *կաւատ* gkm *զհայրն* h *մայրն* cr *եղբարբն*

3 a *եթե* bcelr *թէ* achr *որդէկոտոր*

4 km *ղառնայր* փխ *ղառնացեալ* adw *անցանէր ճեպով* (a *ճէպով*) km չիք *անցանէր* h *վիճակն* km *ի հայրենի* c *ըզհայրենի*

5 achr *կուրա* bcer *կամբեչանն* l *կամբէճանն* l *անտ* h չիք *և* cr *գնէր*

6 d *և ռազմ* cr *բռազմ*

7 bcelr *զանգիտող* b *մրցմամբ* celr *ի գլուխ վէրս* b *ի գլուխ վերս* h *գլուխն իւր*

8 bcelr *օգնութեամբն* k *օգնականութեամբ* g *միոյն* l *առնն*

9 g *որք* bcelr չիք *և* a *մէծապանծ*

10 bcelr *դարձեալ դադարէր* l *անտ*

11 cr *ադրներսեհ* adgkmw չիք *իշխանութեան*

12 delw *հռոմայեցւոց* bcr *հռոմայեցոց* celr *թագաւորութիւնն* b *թագաւորութիւն* d *թագաւորէն* d *պատմէր*

13—14 k չիք *և* bcelr *մեծ* km *զմեծի* h չիք *նորա* h չիք *խնդութիւն* bcelr *խնդութիւն վասն նորա քաջանայոյն ցիւրոյն ցուցանէր անձին յայնժամ*

15 km *առնոյր* b *օգնականութիւն* a *յօգնականութիւնս* b *զզօրն* d *նախարաշաւ*

16 agh *յոտիեանս* d *յուտիական* m *յուգիեան* k *յուտիեանն* bcelr *զոր* փխ *ուր* bcelr *միանգամ* aghkm չիք *զոք*

17 km չիք *և* km *գնոյնգունակ* adghkmw չիք *հասեալ* km *և ի*

18—19 d *ձմեռն հանգիստ* m *իւրոյ* d *զհասարակածինն* c *յարգանդակիցս* d *արգանդակից* km *զարգանդակիցս* h *արգանդածինս* d *պահանջ* k *նահանջմամբ*

20 k չիք *և* h *ատրապատականացն* bce *յառաւելազոյն* lr *առաւելազոյն* cr *անտր*

21 gkm *զգունդս* adhw *գունդս* adghkmw *բազումս* l *նայ* d *է* l *նմայ*

22 adghkmw *ի* փխ *առ* d *խիզախողխող* g *խիսախօղ* adghkm չիք *առաւել* adgkmw *ի* փխ *առ* d *շագաշէն*

գաւառի յերկու իմն պատերազմունս զհազարաւորս հանդերձ իւրեանց գնդիւն քաջավրիժակ խոցոտմամբ կենազրաւէր։ Եւ եթէ զորս յետ այսր եղեալ ի տեղիս տեղիս անթիւս սրահար ջարդմունս պարսկացն ի Ջուանշիրէ անտեղի է ասել։

Յայսոսիկ նայելով նախարարացն Հայոց և Վրաց աշխարհին՝ խորհէին ի ծննդոց իւրեանց տալ նմա կին։ Իսկ նա յԱրուինան տոհմէն առնոյր կին զդուստր իշխանին Սիւականեան աշխարհին, ընդ որ յաւէժ ուրախ եղեն Սիւնիք։

Իսկ զօրավարն Պարսից գիտացեալ զմեծ պարտեյն իւր ի նմանէ և զկործանումն զօրացն՝ շրջեալ ի սէր խաղաղութեան. գրէր թուղթ և արձակէր զմեծազահ իշխանն Սիւնեաց մեծաւ երդմամբ գալ նմա ի միաբանութիւն, զոր հազիւ ուրեմն հաւանեցուցանէր միջնորդն՝ առնել զմիակամ սէր և խաղաղութիւն։ Զայս կնքեալ խորհրդաբար ի մտի իւրում՝ դառնայր, և սպարապետն Աղուանից մարբն և եղբարբքն հանդերձ դառնայր յաշխարհն իւր։

Եւ ահա յիշեցեալ զնուազելն մեծ թագաւորութեանն Պարսից, և զառաջնոց թագաւորացս արևելեացս ինքնակալութիւնս և զիւրն նմանեցուցեալ արքայաբար շուք՝ դնէր ի մտի զիշխանութեանն իւրոյ վիճակ ոչ ումեք լինել ընդ ձեռամբ։ Խիզախէր և առ Պարսիցն զօրապետ իւրաքանչիւր կողմանցն իշխել առանձնակի, և ինքն եղբարբքն հանդերձ ելանէր ի հայրենի գաւառն։ Իսկ զօրագլուխն Պարսից դաւաճանեալ կոչէ պատճա-

---

1—2 km զերկուս պատերազմունս abcdeghlrw երկու ուղղում ենք յերկու adghkmw հազարաւորաց bcel զհազարաւորաց r զհազարաւորացն ուղղում ենք զհազարաւորս km չիք հանդերձ իւրեանց գնդիւն a եթե bceklmr չիք եթէ gkm չիք յետ այսր ad այս

3—4 blr եղեալս gk լեալ bceklmr անթիւ km պարսկաց a ջեւանշէրէ w ջեւանշիրէ d ջեանշերէ gkm ջիւանշիրէ ad չիք է

5—7 a նաեյով blr նախարարքն km ի փխ և bcelr խորհեցան aghkm առնուլ փխ տալ agh յարուեւծան km յարուեծան bcelr ի յարուինան a առնուր bcelr չիք իշխանին km սիսական d սեւանականեան b յաւերժ d յաւէրժ m յաւէտ

8 bc եղեն

9 d իսկ իբրև adghkmw զմեծ պարտիլն (d պարտելն) ի նմանէ գիգացեալ

10 km զօրաց bcelr խաղաղական

11 bcelr մեծամեծ երդմամբք

12 h առնուլ

13 k զխաղաղութիւն km և նա զայս km չիք ի մտի իւրում adghw չիք իւրում

14—15 l չիք և k նոյնպէս և bcelr դառնայր սպարապետն աղուանից մարբն և եղբարբն յաշխարհն իւր (l յաշխարհ) adw եղբարբն

16 km և ապա l յիշեալ a նուազել bceklm զնուազիլն g զնուազիլ w զնուազել d զմեծ նուազի h նուազել r նուազիլն ah թագաւորութիւնն d թագաւորին k թագաւորութեան

17—18 agh զառաջնոյ ckImr թագաւորաց gkm արևելից bdew արևելեայ r արևմելեացս b ինքնակալութիւն km զինքնակալութիւնս adghkm զիւր w իւր bcelr ստացեալ փխ նմանեցուցեալ km արքայականն ad զիշխանութիւն ոիրոյ km զիշխանութիւնն իւր և զսիրոյ վիճակ

19 bcelr ումէք l լինիլ adghkmw դնել km վասն որոյ խիզախէր km պարսից (k պարսիցն) զօրապետս

20—21 dkm կողմանց km իշխողս adhw եղբարբն bcelr ի հայրենի (r հայրենին) ելանէր սահման

ռաւոր բանիւք զհայր նորա, զի ի հնազանդութեան կացցէ նմա. և արձակէր գունդս և կարգէր կողմնակալս Աղուանից նահանգիս։

Արդ զի՞նչ արասցէ արին այն Ջուանշիր և անդրանիկ եղբայրն իւր. արք չառանձնողք քինախնդիր եղեալ, զէն զանձամբ արկեալ՝ հեծան յերագընթաց երիվարս, և զերկայն զայն ուղի և կարճ բերելով գային շըրջագայութեամբ անդ ի Պերոզ Կաւատ քաղաք՝ ի զուարափակ և յանտառախիտ տեղւոջ զառաջին քնովն ղօղեալ։ Եւ ընդ ծագել արեգականն ձիարձակք եղեալք որպէս կորիւնք առիւծու զքաղաքն յափշտակէին, և զորս ի քաղաքին կամ յամենայն սահմանս ընդ հրամանաւ զօրավարին Պարսից գտանէին, չարաչար պատժէին։ Եւ վառեալ ղօրօքն իւրեանց հարուածըս մեծամեծս Պարսիցն հասուցանէին, մինչև ողջամբ զհայրն անդրէն դարձուցանէին։

Եւ ի քսաներորդի ամի թագաւորութեանն Յազկերտի համօրէն ի բաց բառնայր ի միջոյ տէրութիւնն Պարսից. և այն երեսուն և մի ամ էր տիեզերամարտութեանն Հագարացւոց և տեառն իմոյ Ջուանշիրի հնգետասան ամ։

Եւ այսպէս տաճիկք յարձակեցան ի կողմանս հիւսիսոյ և արևելից. և վտանգէին զտեարս տոհմից տալ ի ձեռս զտեղիս ապաւինութեան և պատանդս առնուլ զզաւակս և զկանայս՝ չապստամբելոյ ի նոցանէն։ Իբրև տեսանէր զգաւազանն խստութեան հարաւյնոյն Ջուանշիր, փոքր ինչ

---

1 blr *բանիւ* a *հնազանդութեանն* ah *կացցէն* w *կացցեն* d *կայցեն* a *նմայ*

2 km չիք *և* aç *կողմնակալ*

3 aw *ջեւանշէր* dh *ջևանշէր* gkm *ջիւանշիր* cr *ջուանշէր* dl *եղբայր*

4—8 km *որք* փխ *արք* w *զառանձնողք* v *զաստնցանողք* km *չյանձնառու* bcer *չառյանձնողք* l *չառյանձնօղք* g *զյանձնառուք* bcelr *լեալ* km *եղեալք* a *արկել* bcelr *հեծեալ* l *յերագընթաց* bcelr *երիվար* w *զերկայնն* adghkmw չիք *ի* bcelr *գային անդ* (l *անտ*) *ի շրջագայութեան* bceklmr չիք *անդ* bcer *պերոզ քաւատն* l *պերոզ կաւատն* gkm *պերոզ քաւատ* dg չիք *ի* km *ուր ի* cr *զուարակափակ* dh *անտառախիտ* bcer *տեղոջ* km *զառաջինն քնով* k չիք *և* ah *արեգակն* gkmw *արեգական* bceklmr *ձիարձակ* m չիք *եղեալք* a *առիւծոյ* cel *առիւծուց* bkm *առիւծոց* g *առիւծոց* r *առեւծուց* bcelr *յափշտակեցին* bcelr *զոր*

9—10 el *և յամենայն սահման* (l *սահմանս*) *ընդ հրամանաւ որ գտանէր զօրավարին պարսից* cr չիք *ընդ* adghkmw *ընդ հրամանաւ որ գտանիւր զօրավարին պարսից* ուղղեցինք այսպես cr *պարսից եկելոցն որ* (r *գտանիւր*) dh *վառեալք զօրավարքն*

11—12 dkm *պարսից* dkmw *ողջանդամ* g *ողջանդամամբք* ah *ողջանդամբ* km *զհայր իւրեանց*

13 a *ի քսանէրորդ* gk *քսաներորդ* bcelr չիք *ամի* dw *թագաւորութեան* km չիք *թագաւորութեանն* g *ազկերտի* c *յամօրէն*

14—16 adw *տէրութիւն* h *տերութեանն* a *էրեսուն* dw *տիեզերամարտութեան* bcr *հագարացոց* a *ջեւանշերի* dw *ջեւանշէրի* gkm *ջիւանշիրի* h *ջևանշերի* adgkmw *տասն և հինգ*

17 clr *այսպէս ձևով* cr *արձակեցան* acr *հիւսիւսոյ*

18—19 km չիք *և* cr *ապաւէնութեան* a *պանդանդս* bcelr *պատանդ* km *և ի պատանդ* km *առնուլին* bl *զզաւակսն* km *առ չապստամբելոյ* bcelr չիք *ի նոցանէն* dkm *նոցանէ*

20 c *իմաստութեան* d *հարաւայնւոյ* km *հարաւայնոյ* a *ջեւանշերի* w *ջեւանշէր* m *ջիւանշիր* dh *ջևանէր* bcelr *ջուանշէր*

ժամանակ դաւաճանեալ զնոսա. էանց յայնկոյս գետոյն, ուստի անվեհերն իւր սիրտ վառէր, բորբոքէր վերստին առնել առ նոսա պատերազմ, զի զհայրն իւր ի նոցանէ ես թափեսցէ։ Եւ հայր նորա արգելոյր զնա ի խորհրդոյն և գնայր կամաւորաբար ի թշնամիսն։ Իսկ բազմիմաստ Ջուանշիր ընդ զօրավարին Հայոց դնէր ուխտ և քաջալերէր դառնալ ի հնազանդութիւն կայսերն Հոռոմոց. եղեալ միակամն եղբայրութեան՝ գրէ առ թագաւորն Յունաց օրինակ զայս։

ԳԼՈՒԽ Ի

Թուղթ Ջուանշիրի առ թագաւորն Յունաց Կոստանդին

«Ամենայաղթ տէր, հզօր և ողորմած թագաւոր Հոռոմոց Օգոստոս Կոստանդին՝ ծովու և ցամաքի աստուածաբար իշխան. Ջուանշիր սպարապետ և իշխան Աղուանից հանդերձ արևելեայս ծառայական աշխարհաւ նուաստաբար ողջունելով երկրպագէ։

Հաճոյ թուեսցի քրիստոսասէր տէրութեանդ ախորժելով ընդունել ի հեռաւոր անձանց զնորընծայ հնազանդութիւնս. զի ի մեծ վայելչութենէ փառացդ պարգևեսցի և պատկառանօք խոնարհութեանս մերում աստուածաշնորհ բարերարութիւն»։

Արդ իբրև մատուցաւ հրովարտակն առաջի ամենաբարեպաշտ կայսերն, զուարճանայր, զուարթանայր, բազմամեծար ուրախութիւն զօրն զայն առնէր և իսկոյն հրամայէր գրել երդումն և ունել հնամամբ խաղաղութիւն։ Եւ պարգևս մեծամեծս շնորհէր և դահոյս արծաթիս քանդա-

---

1—2 ac *անվէհերն* b *յանվեհէրն* r *անվէհէրն* a *վէրստին* a *առնէլ* gk չիք *առնել* km *ի պատերազմ*

3 c *զհայր իւրեանց* br *զհայրն իւրեանց* ghkm *զիւր հայրն* adw *զիւր զհայրն* l *հայրն նորա*

4—5 bcelr *ընդ* փխ *ի* km *առ* ah *բազմիմաստ* kmw *բազմիմաստն* l *բազմիմաստ* d *բազում իմաստս* aw *Ջեւանշէր* km *Ջիւանշիր* dg *Ջիւանշէր* dh *Ջևանշէր* bcelr *Ջուանշէր* a *քաջալէրէր* d *քաջալերել*

6 cr *կայսէրն* km *և եկեալ ի միակամ եղբայրութիւն* (c *եղեալ*) aclrw *միականն* aghw *եղբայրութիւն* bcelr *գրէր*

8 abcehlrw չիք *գլուխ*

9 bcelr չիք *Թուղթ... Կոստանդին* a *Ջեւանշերի* dw *Ջևանշէրի* km *Ջիւանշիրի* h *Ջևանշէրի* adgw *Կոստանտին*

10 ad *Հոռմոց*

11—13 b *Կոստանդին* adgwm *Կոստանտին* km *Ջիւանշիր* w *Ջևանշէր* dh *Ջևանշէր* a *Ջեւանշէր* bclr *Ջուանշէր* a *սպարապետ* cr *ըսպարապետ* a *հանդէրձ* gkm *արևելիցս*

14 d *նուաստէր*

15 d *տէրութեան* w *ընդունիլ* d *ընդունելով*

16 c *ըզնորընծայ* r *զնորընծա* b *հնազանդութիւն* a *մէծ* a *վայէլչութէնէ* d *քաղցրութենէ*

17 km չիք *և* a *մէրում*

19 a *ամենաբարէպաշտ*

20 a *բազմամեծ* l *և բազմամեծար* b *ուրախութեամբ*

21 cr *հրամաէր* cr *երդմունս գրել* km չիք *և* w *ունիլ* km *յունել*

22 km չիք *և*[1] bceklmr չիք *և*[2] agkm *արծաթի* w *արծաթաքանդակակերպ* d *արծաթականդակակերս*

կակերտ թիկամբ ոսկեզօծ, և հանդերձ ոսկեմանեալս և զիւրոյ անձինն մարգարտայեռն պատենիւք սուսեր։ Եւ առնէ զնա պոռոտն պատրիկ և տայր բերել պատրկութեան և հիպատութեան և ապհիւպաքոսութեան և ստրատելատութեան և ելխտութեան հազար երկերիւր արանց պատիւ. զի որում ինքն կամեսցի՝ շնորհեսցէ և նա զայն։ Եւ որ ի կենեղուտ խաչէն Քրիստոսի մասն, զոր միշտ ի ծոց իւր կրէր, հանեալ յիւրմէ առաքէր նմա։

ԳԼՈՒԽ ԻԱ

Պատճէն հրովարտակին

«Քեզ տեառնդ Ջուանշիրի՝ Գարդմանայ տեառնդ և Աղուանից իշխանիդ, ապուհիպատ և պոռոտն պատրիկ և արևելից կուսակալ, ի փրկական խաչիս աստուածային զօրութենէ շնորհք և ողորմութիւն, և ի մերմէ օգոստոսական թագաւորութենէս խաղաղական և մեծ սիրով ողջոյն։

Ընկալաք զգիր ողջունի, որ եցոյց մեզ զառ Աստուած բարեպաշտութեան քո սէր, և ուրախ եղաք փոխանակ զի առեր յանձն հանդերձ արևելեայց աշխարհաւդ նուաճել մեզ ի հնազանդութիւն. վասն որոյ մեք և որդիք մեր ընդ քեզ և ընդ ծնունդս քո մտերմաբար անքակ սիրով ազգէ յազգ մինչև յաւիտեան քաղցրութեամբ եղիցուք»։

Իբրև լսէր նա զբանս թղթոյն, հրաշալի խնդութեամբ զուարճանայր, մանաւանդ զնշանին զամենազօր զալստենէն առաւել լինէր զոհացող. ուստի անկեալ ի վերայ երեսացն առաջի փրկական խաչին՝ փառաւոր առնէր զԱստուած, որ ամենայն բարութեանց տուողն է։ Յայնժամ կաթողիկոսն Աղուանից եպիսկոպոսօքն հանդերձ և երևելի արանց բազմութեամբ

1 aghkm զանդակակերպ abcdgklmrw թիկամբք a ոսկէզաւծ cr ոսկէզօծ km չիք և g հանդէրձ achr ոսկէ մանեալս adw անձին

2 agkmw մարգարտայեռ d մարգարտահեռ km սուսերն blmr առնէր c պատիկ փխ պատրիկ

3 km տանել փխ բերել d պատրկութեամբ և հիւպատոսութեամբ w հիւպատութեան bcelr և ապեհիւպաքութեան (b ապեհիպաքութեան g ապայ հիւպաքոսութեան adkm ապա հիւպաքոսութեան w ապհիւպարքոսութեան h հիպոքոսութեան

4 a ստրատէլատութեան aghkm չիք և ելխտութեան

5 bl որոց cr զորոց h որ h շնորհեսցի bcelr նաև զայն km զայնս l չիք և² cr որ և bcelr կենսատու g խաչէ

6 b առաքեաց c չիք նմա

7 abcehlrw չիք զլուխ

9—10 adgkmw տեառն a ջեւանշերի w ջեւանշէրի d ջևանշերի gkm ջիւանշիրի h ջևանշէրի aber գարդմանա abcdegkmrw տեառն abcdegkmrw իշխանի aghk ապուրիպատ w ապահիւպատ adghkmw պատրկի adw արևելեաց adghkmw կուսակալի

11 adghw խաչէ dw զօրութեան d ողորմութիւնք

12 d խաղաղական առ մեծ ողջոյն

13—14 km ողջունիդ a ողջոյնի a էցոյց d չիք մեզ cr բարերարութեան gl քոյ km զսէր l եղեաք a եղէաք gkm արևելից adhw արևելեաց gklmw նուաճիլ d զմեզ

16 bcelr և ի փխ և ընդ d չիք ծնունդս... սիրով g քոյ gkm յազդէ

17 km ցյաւիտեան

18 bcelr և իբրև bcdelrw չիք նա

19 bcelr զամենազօր նշանին km ամենազօր bl զալստենէ cr զոհացեալ gl զոհացող

20 km երեսաց bcelr փրկչական

21—22 bcelr է տուիչ cdkr կաթուղիկոսն a էպիսկոպոսաւքն adghkmw ազամբք բազմութեանցն (m բազմութեանն k բազմութեան)

առաջի եկեալ՝ ծաղկաբերք և օրհնաբանիչք լինէին մեծազարդ պատուին։ Անդ այնուհետև ոչ լինէր գործ անկարգ խօսից կամ արբեցութիւնք կամ կատակերգութիւնք, այլ չափաւոր վայելմունք։ Որ և զգիշերն դայն փակեալ զինքն ի քնոյ՝ անցուցանէր խորհելով զաշխարհին իւրոյ զօգուտն։ Եւ ի ծագել Արուսեկին մեծի առնոյր զարքունական զարդն իւր և նստէր ի գահոյս իւր. և դրունք բանային. և զինուորքն մտեալ՝ ունէին զզէնս իւրեանց աստի անտի շուրջ զնովաւ պարախմբեալք։ Եւ ըստ կարգի պատուաւորքն մտանէին ահաբեկեալք։ Դատաստան արդար և իրաւունք անկաշառ ի դրանն նորա համարակաց լինէին շնորհեալ։ Եւ ոչ զբազմունք պագշոտելիք, այլ զօրն ողջոյն աշխարհական հոգւոց պարապէր. և զորս առ լերամբն Կովկասու զվայրագասունսն իմաստաբար ածէր ի զգայութիւն։ Այսպէս ի սահմանացն Վրաց մինչև ի դրունս Հոնաց՝ միահեծան ճոխութեամբ եղև տէր մինչև ցգետն Երասխ։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ

Կայսերն Յունաց գալն ի Պարսս ի կոչել զՋուանշիր

Իսկ յինն և ի տասներորդի ամի թագաւորութեանն իւրոյ Կոստանդիանոս՝ թոռն Հերակլի բազմամբոխ զօրօք և ընտիր ընտիր գլխաւորօքն Յունաց հանդերձեալ եկն յաշխարհն Պարսից՝ կորզել ի տաճկաց զկողմանս աշխարհին զճառագայթաւէտ զլոյս աշխարհաց ընդ իւր ունելով։ Յայնժամ

---

1 bacdegw *եկեալք* km *ծաղկաբեր և օրհնաբանիչ* a *լինեին* km *պատուոյն*

2 km *և անդ* l *անտ* km *ոչ լինէին* cr *արբեցութիւն*

3 cr *կատակերդեցորթիւնք* d *կատակերգութիւն* d *վայելչմունք* k չիք *որ*

4 km *զինքն զուրկ ի* b *քնոյն* bcelr *օգուտն*

5 gl *ծագիլ* b *ծագելին* ah *առնուր* b *զգահ արքունական* km *զարդս* l *զզարդն* bcelr չիք *իւր*

6 km *գահոյսն* km չիք *իւր և*

7 km *աստի և անտի* abcghr *անդի*

8 a *մտանեին* adw *դատաստան ատեան*

9 blr *դրան* a *լինեին* bcelr *շնորհեալ լինէր* a *շնորհել* km չիք *և* d *զբազմունս*

10 a *պաքշոտելիք* bcelr *պակշոտելիք* adh *զօր* bcelr *հոգոց*

11 km *վայրագասունք* ach *ի վայրառգասունսն* d *զվայրագասուն ումն*

12 bcelr *սահմանաց* l *և մինչև*

14 abcehlrw չիք *գլուխ* b *իա*

15 km *կայսեր* adgikmw *գալ* h *պարս* m *զջիւանշիր* aw *զջեւանշէր* dh *զջեանշէր* cr *զջուանշէր.*

16—17 l *ի յինն* b չիք *ի* d *թագաւորութեան* bl *իւրում* l *Կոստանդինոս* ag *Կոստանտիանոս* w *Կոստանտինոս* a *հայրակղի* w *հերակղիոսի* d *հայրապետի* gkm *հերակլայ* b *ընդիր ընդիր* a *ընդիր ընտիր* km *ընտիր* (միայն մեկը) km *հեծելովք և գլխաւորօքն* d *գլխաւորօք* g *հեծելօք և գլխաւորօքն*

18 bcelr *ի սահմանս* փխ *յաշխարհն* adghkmw *կորզեալ* adghv *տանեաց* w *պիտանեաց* km *նոցանէ* c *տաճկացն*

19 l *աշխարհաց* bcer *աշխարհացն* ah *ճառագայթաւէտ* km *զլոյսն* d *լոյս* bcelr *ընդ իւր ունելով զճառագայթաւէտ լոյս աշխարհի. զխաչն քրիստոսի յայնժամ*

առաքեաց զմի ոմն ի գլխաւորացն առ Ջուանշիր՝ գալ նմա ի տեսութիւն։ Եւ վաղվաղակի անապարեալ հասանէր յաշխարհն Մարաց առ մեծ կայսրն։ Զորոյ զգալն լուեալ ընդ առաջ նմա ինքն ելանէր ի Քունգր գիւղ և ողջամբ ընկալեալ զնա։ Եւ նոյնժամայն հրամայէր փոխել ի նմանէն զտխրականն զգեստ, զոր սակս մահուան ամուսնոյն իւրոյ էր զգեցեալ. և ագուցին նմա զարքունական զգեստն։ Ընդ որս առեալ համարձակութիւն՝ խնդրէր ի կայսերէ զմասն յաւիտենից թագաւորին նշանի։

Եւ նորա առեալ զփրկութեան արեգակն՝ յանդիման իւր կտրեաց և ետ նմա զայրիչն մեղաց ասելով. «Սա եղիցի քեզ և որդւոց քոց աշտարակ հզօր ընդդէմ թշնամւոյն»։ Տեսեալ զայսպիսի և երկնաւոր պարգևս առ նա եղեալ, նախարարացն Հայոց և զօրավարին Համազասպայ ի նախանձ մեծ բրդեցան. և նմա ոչ էր փոյթ այն. և այնուհետև խնդրէր հրաժեշտ ի բարեսէր տեառնէն։ Եւ նա ոչ իբրև զծառայ ոք, այլ իբրև զեղբայր համազահ՝ յանդիման Պարսից։ Եւ Այրարատեան ազատքն զնա յուղարկեալ, որոյ հիացեալ ընդ Աստուծոյ ներողութիւնն առ ինքն լեալ՝ գայր յիւրն աշխարհ։ Զայս լուեալ զնորայն գալուստ հոգեկուարճ հայրապետին Աղուանից Ուխտանիսի՝ հանդերձ բազում ժողովով օրհնեաց զնա ի ձայն մեծ ասելով. «Ահա առաքեաց մեզ տէր ի Սիոնէ գաւազան զօրութեան, և սովաւ տիրեսցուք մերոց թշնամեաց»։

Խորհի մեծիմաստն Ջուանշիր տեղի հանգստեան տէրունական նշանին գտանել. և ի բնակչան գաւառին ի Գարդման բերդին հիմն արկեալ տուն Աստուծոյ մեծապէս գեղազարդէ ի հրճուանս և ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ։

Եւ ի փոխանորդել գարնանային ժամուն հանդերձաւ, կազմեցաւ

---

1 gkm *ջիւանշիր* adw *ջեւանշէր* cr *ջուանշէր* h *ջեանշէր*

2 d *կայսրն մեծ*

3 km *իբրև լսէր* adh *լսել* w *լսելով* g *լսէր* a *ընդ յառաջ* a *նման* bcehlr *նորա* bcelr *ինքնին* bghklm *գեօղ* a *գեւղ* c *գիօղ* r *գիող* d *ողջմամբ*

4 cr *ընկալաւ* cr *հրամայեաց* d *փոխիլ* blmr *նմանէ* hkm *զտխրական*

5 km *զգեստն* d *զօգեստ* bcelr չիք *մահուան* b *ամուսնոյ* cr *իւր*

6 bcelr *զգեստս* d *զօգեստ* akm *որ* bl *խնդրէ*

7 g *կայսերէն* bcelr *մասն* l *ի յաւիտենից* bcelr *թագաւորէն նշանէ*

8 bcr չիք *և* h *արեալ* adgh *զփրկութեանն*

9 bcr *որդոց*

10 abcdr *Թշնամոյն* l *և տեսեալ* c *երկնաւորսա* blr *երկնաւոր*

11—12 h *նախարարին* b *հայոցն* bcr *համազասպա* h *համազասպի* h չիք *ի* c *մըտե-ալ* l *մտեալ* gkm *դրդեցան* adghkmw *այլ* փխ *այն* abcdegkrw չիք *և*[2] (տ. 12) bcelr *բարերար*

14—15 cr *պարսիցն* w *արարատեան* h *այրարատեան* bceklmrw *ազատոյն* dw *ազատօքն* h *ուղարկել* km *յուղարկեաց* bcel *ընդ որոյ* d *յորոց հեցեալ* d *ներողութիւն* gh *ներողութեանն* aghw *ի յիւրն* d *ի իւր* adh *աշխարհն*

16 bcelr *գալուստն* acr *հոգէկուարճ*

17 d *ուխտիանոսի*

18 ah *սիովնէ* bcdkmr *սիօնէ*

20—21 gkm *ջիւանշէր* adw *ջեւանշէր* cr *ջուանշէր* h *ջեանշէր* c *հանգիստեան* h *հանգստեանն* bcelr *խաչին* փխ *նշանին* gk *գարդմանայ* abcdemw *զարդման* փխ *ի գարդման* aghkm *բերդի* cer *հիմնադրեալ* l *հիմնադրեալ* b *հիմնատրեալ*

22 km *տունն* b *գեղազարդ և հրճուանս* l *դեղեցկազարդէ*

23 b չիք *ի* b *հանդերձե* c չիք *կազմեցաւ*

մեծարգի իշխանն Աղուանից միւսանգամ տեսանել զկայսրն՝ հանդիպել նմա ի Վաղարշապատ քաղաքի։ Յայնժամ հրամայի ի թագաւորէն, զի մեծամեծք պալատանն և վեհանձունքն ընդառաջ նորա ելցեն։ Եւ այնպէս արքայաբար մտանէ ի կայսերական մարզարանն։ Զնա տեսեալ կայսերն՝ խնդամիտ համբուրիւ յառաջագահ անդ զնստելն առձեռնէր քան զամենայն մեծամեծացն։ Եւ լինէր օրն այն յաւուրս օրհնեալ պէսպէս գեղեցկազարդութեամբ ոսկւոյ և արծաթոյ։ Եւ զինչ թագաւորականն սպաս էր, զամենայն նմա հրամայեաց տալ, ընդ որ տրապէզիտքն անգամ սոսկացան։ Եւ ի վերայ այնոցիկ զքաջ հաւուն իւրոյ Հերակլի և զնիկիտայ հանւոյն զարքունական գօտին ածին ընդ մէջ նորա, և զիւրն պատմուճան և դրօշս երկուս. և զորդիս նորա առնէր պատրկունս զաղայականս։ Եւ որ միանգամ առաջին թագաւորացն Աղուանից գիւղաստանեայք և սահմանք լեալ էին, զամենայնն ի նա ընձեռեաց ազգաց յազգս և արևելեայցս ամենեցուն արքայաբար առնել տեսչութիւն։

Եւ ոչ էր խորհուրդ կայսերն ծածկեալ ի նմանէ, և ի նմանէն լսելով հանճարեղ խորհրդականութիւնս բազումս հիանայր. և ողջունեալ զնա՝ ասէ. «Անձն քո ընդ անձին իմոյ, և սիրտ իմ որպէս զսիրտ քո. ե՛րթ ի խաղաղութիւն»։ Այսպէս գերահռչակ հրճուանօք անցեալ գայր յաշխարհս իւր։ Եւ վերստին առնէր հրամանս ընդ որս իւրն է աշխարհս՝ շինել, տնկել, վայելել և կեալ ի խաղաղութեան։ Եւ իւր շինեալ բազում ապարանս. և որ ինչ մարդկան է վայելուչ, և ամենապայծառ իրք անկարօտ էր նմա

1—2 h *իշխան* adgw *զկայսր* g *հանդիպիլ* k *հանդիպեալ* bcelr *զկայսրն և հրաժարեալ ի նմանէ* (b *նմանէն*) *ի Վաղարշապատ քաղաքի* h *առ ի* bcelr *ել հրաման* d *հրամայէ* l *թագաւորէ*

3 d *մեծամեծ* bcel *մեծք* abcehlr *պաղատանն* km *վեհանձինք* ah *վեհանձուկքն* bcr *վէհանձունք* a *յառաջ*

4 adghkmw *արքունաբար* bcelr *կայսերականն* abdghw *մարզարան* km *և զնա*

5 a *համբոյրեւ* km *ի յառաջագահ* bcekmr *անդր* l *անտր* dw *նստելն* gklm *զնստիլընW* *ընձեռեալ զնէր* adghkm *առձեռնեալ զնէր* փխ *առձեռնէր*

6—7 bcelr *մեծանձանց* km *յաւուրս նորա* d *օրհնեալս* a *գեղեցկազարդութեամբ* bcelr *գեղեցկութեամբ* bcr *ոսկոյ* k *թագաւորական* bcelr *թագաւորական էր սպաս* (b *սպայ* l *սպա*)

8 adk *զամէնն* gmw *զամենն* d չիք *հրամայեաց* dl *տրապեզիտքն* bcr *անկամ*

9—10 bcer *այսոցիկ* l *այսորիկ* d *հաւոյն* a *հերակղի* w *հերակղիոսի* w *նիկեայ* abcghr *զնիկիտա* d *զնեկհանոցն* k *զնիկիտահանոյն* փխ *զնիկիտայ հանւոյն* abcehlr *հանոյն* adgh *գօտի* km *էած* bcelr *ընդ նորայն մէջ*

11 b *դրօշակս* c *զաղականս* b *զաղայական* r *տղայականս*

12—13 d *առաջի* ah *գիւղաստանայք* c *գեղաստեայք* b *գեօղաստայք* r *գեւղաստեայք* l *գիւղաստայք* cr *լեալ էին և սահմանք* a *եին* dghkl *զամենայն* bcelr *հրամայեաց ընձեռել* gkmw *յազգաց* km *ազգս* acdghrw *արևելեացս*

15 adghw *նմանէն* km չիք *և* bcelr *նմանէ* km *յորմէ* k *և լսելով*

16 bcelr *խորհրդակցութիւնս* a *ողջոյնեալ* h *ողջունել*

17 bceir *իմում* d չիք *իմ*

18 adgkmw *գայր անցեալ* adghkmw *ընդ աշխարհս* (hkw *աշխարհ* d *աշխարհն*) bclr *յաշխարհ*

19 km *հրաման* c *հըրամանս* km *որ* adgmw *էր* k *աշխարհ*

20 l *և վայելել* d *վարել* cd *խաղաղութիւն* bcelr չիք *իւր* blr *շինել* d *բազումս*

ի փառացն Աստուծոյ, մինչ զի և Թուրքաստանեայց Թագաւորն խնդրէր ի նմանէ սէր և խաղաղութիւն. և ընծայաբերս նմա առնէին երիվարս ընտիրս, ծառայս և աղախնեայս և զանազան զէնոց մորթս. այլ և յԱսորեաց և յԱտրպատական գաւառէ և յԱյրարատեան կողմանցն և ի Վրաց աշխարհէն. մինչև ի Հնդկաց ևս գային առ նա լսել և տեսանել: Եւ նորա բազմահանճար խորհրդականութիւնն և խոնարհամիտ սէրն առ հասարակ եկելոցն լինէր հիացուցանող պատմութիւն յիւրաքանչիւր աշխարհի: Եւ ոչ ուստեք եղև նմա այս, այլ փայտն կենաց յայտնի արար զանուն նորա ամենայն տիեզերաց, և օրհնութիւնք բարեխնամ ծնողին զնա ծաղկեցուցին:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ

Վասն ելիցն խազրաց և յաղթահարելն ի Ջուանշիրէ յայնկոյս գետոյն Կուրայ

Յետ այսորիկ լինելութեան և երկուցն հոլովելոց ամաց ելանեն խաղիրք յաշխարհս Աղուանից յառ և յաւար: Յայնժամ իշխանին Աղուանից զինեալ զինքն՝ մտանէ առաջի ամենայաղթ նշանին. և կացեալ ի վերայ ծնկաց իւրոց զարքային Իսրայելի երգէր երգս, եթէ՝ «տէր իմ, առ զզէն և զասպար քո, արի օգնել ինձ և արգել զեկեալսն ի վերայ իմ»: Եւ առեալ զգունդն իւր՝ անց յայնկոյս գետոյն մեծի Կուրայ: Եւ ետ ընդ նոսա պատերազմ, և ոչ վրիպեցաւ ի խնդրոյն. զի ի խռնել պատերազմին դթեալ քաջասլաց նորայն երիվարն գլորեցոյց զնա, սակայն ոչ կործա-

---

1 adgkmw *մինչև* adghkmw չիք *զի և* km *Թուրքաստանի* adgh *Թուրքաստանայ* bcelrw *Թուրքաստանեաց* (ուղղում ենք այսպես) bcelr *խնդրէ*

2—4 d *նմանէն* ad *ընծայաբեր նմայ* gkmw *ընծայաբեր* w *լինէր (առաքելով նմա)* km *լինէր* adg *լինէին* փխ *առնէին* celr *ընտիր* b *ընդիրս* adl *աղախնայս* w չիք *յասորեաց* agh *յասորեստանեաց* dkm *ասորեստանեայց* hklm չիք *և*^{2} *(տ. 4)* w չիք *յայրարատեան կողմանցն* adghkm *յայրարատեան գաւառէ* bcelr չիք *և*

5 b *և* փխ *ևս* km *տեսանել զնորա*

6 dk *խորհրդականութիւն* bcelr *խոնարհամտութեան* m *սէրն նորա* k *սէր նորա*

7 gl *հիացուցանօղ*

8 cr *ուստէք* adghkmw *այս նմա* a *նայ յայտնի* dghkmw *նա յայտնի*

9—10 k *օրհնութիւնն* adgmw *օրհնութիւն* c *ծնօղացն* akm չիք *զնա* d *ծաղկեցուցանէին* akm չիք *ծաղկեցուցին*

11 abcehlrw չիք *գլուխ* b *իբ* փխ *իգ*

12 w *ելից* cr *խազրացն* cdgkl *յաղթահարիլն* w *յաղթահարելոյն* gkm *Ջիւանշիրէ* d *Ջեվանշիրէ* aw *Ջեւանշէրէ* h *Ջեանշէրէ*

13 adghkmw չիք *Կուրայ*

14 km *այսոցիկ* h *լինելութիւն* bcelr *այսորիկ հոլովելոյ յերկուց ամաց* km *երկուց*

15 d *խազերք* h *աշխարհն* clr *իշխանն*

16 l *մտանէր*

17 adg *ծնգաց* b *զարքայն* al [*իսրայ*] *իղի* b *իլի* dgw *իսրայէլի* bcelr *երգէ* ghk *զերգս* a *եթե* bcelr *թէ*

18 bl *զզէնն* abdeghklmw չիք *արի... ինձ*

19 km *զգունդս* gklm *էանց* bcr *կուրա* d *ես* փխ *ետ*

20 a *վրիպէցաւ* km *և* փխ *զի* bcelr չիք *ի* bcelr *խռնեալ*

21 aghkm *քաջասնոյց* d *քաջասլաց անոյց նորայն* bckmr *երիվար* l *երեվար* a *գլորէցոյց* l *զնայ* a *կործանէցաւ*

նեցաւ, զի տէր ետ ձեռն և կանգնեաց զնա։ Որ ի յառնելն եհար զընդդիմամարտն։ Եւ զայն օր ես արար յաղթութիւն մեծապէս՝ ասելով առ բարբարոսն այն ազգ. «Գնա՛, մո՛ւտ ընդ դուռն Ձորայ, և մի՛ ես յաւելուր գալ այսր, զի արգել տէր զյառնելն քո»։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ

Կատարումն տաճարին տեառն ի բերդին Գարդմանայ, և նաւակատիքն ի Ջուանշիրէ, և օրհնաբանումն նորին և կանգնելն ի նմա խաչին Քրիստոսի

Ի յաղթահարելն Ջուանշիրի զխազիրսն և երկուց ամաց անցելոց զկնի վանելոյն զզօրսն խազրաց կատարի գեղեցկայարմար շինումն տաճարի անուան Աստուծոյ։ Եւ նորա յարուցեալ անկանի առաջի մշտնջենաւոր լուսոյն կալով յաղօթս. «Այժմ արի՛, տէր, ի հանգիստ քո, զոր շինեցի անուան քոյ և ի յարկ քոյոյ կենեղուտ փայտիս»։ Յայնժամ առնու զկաթողիկոսն հանդերձ եպիսկոպոսօքն և ամենայն նախարարօքն իւրովք՝ ելանէ իբրև աւուր միոյ ճանապարհ ի վեր կոյս Պերոժ Կաւատ քաղաքի. անկեալ աղօթէր նախ ի վանս մի, զոր շինեալ էր յանշէն վայրս ի մէջ երկուց գաւառաց, ամենալի բարեօք ի հանգիստ իշևանի իւր և ամենայն եկելոց անդր։ Եւ հրաման կարգեալ ի վերայ թէ մի՛ ես լիցի անընդունելի ումեք ի ձէնջ մնալ։ Եւ անտի յարուցեալ բազմախումբ կարճառաւն մտանէ ի Գարդման գաւառ. որ օր մետասան էր արաց ամսոյ, զխաչն լուսոյ

---

1 abcdeghlrw չիք ի c յառելն

2 bcel և զայն օր ես r և զայն ես օր bcelr մեծապէս յաղթութիւն

3 b ազգն d գնա փխ գնա h գնայ ah չոլա b ձորա l սորա gkmw չողայ r չորա gkm յաւելցիս a յաւելոյր

4 d զյառնել քոյ l զառնելն քոյ

5 abcehlrw չիք գլուխ bc իգ

6 l տաճարն cl չիք տեառն clr բերդն clr գարդման

7 g նաւակատիկն b նաւակատիկքն l նաւակիքն aw ջեւանշէրէ dh ջևանշերէ k ջիւանշիրէ gm ջևանշիրէ

8 l կանգնել agk կանգնիլն bcer կանգնիլ

9—11 a ջեւանշերի dw ջեւանշէրի k ջիւանշիրի gm ջևանշիրի h ջևանշէրի adghkmw չիք զխազիրսն bcelr զխազիրսն զկնի երկուց ամաց կատարի k վանելոյ km զզօրս a գեղէցկայարմար bceklmr տաճարին gkm յանուն h յանուան l նորայ b կանգնի

12 l քոյ c շինեցան b զոր և

13—14 gkm անուամբ bd չիք քոյ w քո aceghkmr քո km չիք և (տ. 13) bceglr չիք ի d յարկքս bd չիք քոյոյ abтdeglrmw քո bcelr կենսատու km փայտից km առնոյր ak զկաթուղիկոսն l յանդերձ bcelr եպիսկոպոսօքն հանդերձ a էպիսկոպոսօքն km եպիսկոպոսօք br նախարարովքն cel նախարարովք gk նախարարօք

15 adghkm ելանէր cr ելանէ ի վեր կոյս իբրև աւուր միոյ ճանապարհ ah փէրոժ քաւատ bedelr փերոժ քաւատ km պերոզապատ g պերոզ քաւատ bel քաղաքին cr քաղաքէ

16 cr և անկեալ b եկեալ l ելեալ bcelr աղօթէ d չիք մի l վարս

17 bcelr ամենալիր d ամենակալի ah բարոիւք bcelr բարոյիւք agk հանգստի d ի իշխանի k իշեվանի h ի հանգստի bceklmrw իւրոյ

18—20 km անդր եկելոց km չիք և adehklmw հրամանս adgw չիք թէ bcelr ի վերայ կարգեալ k լինիցի bceklmr ումեք անընդունելի (cr ումէք) abg անդի d բազմամբոխ bcer կաճառովն l կաճառով

21 adhw և որ ah արանց d ամսոյն արաց

տարեալ հանգուցանէ ի տանն, զոր շինեաց։ Եւ անդ կացեալ ի վերայ ծնրակաց իւրոց թախծալից զղջմամբ և արտասուօք դնէր աղերս ամենահաստչին և ասէր։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ

Աղօթք Ջուանշիրի

Տէր իմ, տէր, որովհետև եղեր անյիշաչար ծառայի քում բազմամեղի և պարգևեցեր ինձ զխաչս զայս, զորմէ զքեզ բևեռեալ կախեցեր յերկրի, առաքեա՛ ի տաճարս յայս զշնորհս սուրբ հոգւոյդ և հանգոյն Սողոմոնի տաճարին հոգեխառն ամպով փառաց քոց իբրև մգով զսա զարդարեալ վայելչացո՛։ Արա՛ զսա տուն աղօթից խնդրուածոց, որք յարևելս ծովեզերեայքս են։ Զի որք միանգամ պատարագօք զերեսս քո պաշտեսցեն ի տեղւոջս յայսմիկ, լուիցես դու ի բարձանց, և տացես զխնդրուածս նոցա։ Եւ եթէ ամենայն աշխարհս Աղուանից միաբան՝ պայցեն փառաւորել զանուն քո ի տանս յայսմիկ, աստուածընկալ զօրութեամբ խաչիս աղխեսցես զդրունս թշնամեացն, և խափանեսցես զմարտիցն հէնս. զօդս քաղցրաբերս հրամայեսցես հեղուլ ի վերայ երկրի, զի լիապատար բերմամբ որթ և թզենի և ամենայն բոյսք անդաստանաց պտղաբերք լիցին, և յղձալի երկրիս անվրդով հանգիցեն։

Իսկ զիս զՋուանշիր, որ ծանրաբեռնեալս եմ յանցանօք, ի քո, տէր, ամենազօր նշանիս օգնականութիւն, որպէս կարօտագոյն ոք հիւանդ ի բժիշկ բարի անձկացեալ ապաւինեցայ, մի՛ զպարծուցաներ ունայն և ամաչեցեալ. և զտունս զոր շինեցի, արա՛ զսա հովանի գլխոյ իմոյ յօր մարտի, և զյարուցեալսն ի վերայ իմ, ի ներքոյ իմ արասցես. և զուստերս և զդըս-

---

1—3 bcelr *հանգուցանէր* blr չիք *և* adk *ծնգաց* cr *թախձալից* dh *թաղծալից* dv *ամենատեսչին* bcelr *ամենահաստիչ փրկչին*

4 abcehlrw չիք *գլուխ* b *իզ*

5 a *Ջեանշերի* w *Ջեւանշէրի* b *Ջուանշէրի* g *Ջուանշրի* km *Ջիւանշիրի* h *Ջեանշէրի*

6 g *քոյ* adhkmw *քո*

7 k *զխաչն* d *զխաչս քո* adghkmw չիք *զայս* cr *կախեցար*

8 b *առաքեայ* b *այս* bcelr *հոգւոյդ* (r *հոգոյդ*) *սրբոյ* w *սաղօմօնի* bcelr *սողոմոնեան* g *սողոմոնի*

9 acr *հոգէխառն* abd *ամբով* h չիք *զսա*

10–11 abcr *վայելչացոյ* l *վաելեցո* h *վայելչացեալ* gkm *աղօթից և* agh *խնդրուածոց* d *խնդրուածոց քոց* ce *արևելքս* blr *յարևելքս* ad *ծովեզերայքս* bcelr *ծովեզերայս* g *ծովեզերայքս* km *ծովեկերայք* bl չիք *են* cer *կան* km *իցեն* b *քանզի* w *պարգևօք* bl *պատարագովք*

12 bcr *տեղոջս* d *չուիցես* bcelr *տայցես*

13 a *եթե* d չիք *ամենայն* d *յաշխարհս*

15—16 bcdelr *զմարտից* bcer *զօդ օգտաբերս* l *զօգտաբերս* փխ *զօդս քաղցրաբերս* bcelr չիք *հեղուլ* km *երկրիս*

17—18 bcelr *անդաստանի* a *պտղաւէտք* bcelr *պտղաբերք* km *պտղաւէտ* cr *յղձալի* l *երկիրս*

19 adghkmw չիք *զիս* km *զՋիւանշիրս* adgw *զՋեւանշէր* cr *զՋուանշէր* h *զՋեանշէր* k *ծանրաբեռնեալ* b *ծանրաբեռնեալք* km *և ի*

21—22 b *բժշկ* h *ապաւինեալ անցկացայ* bcelr չիք *անձկացեալ* a *ապաւինեցա* h *ամաչեալ* ah *զայս*

23 km չիք *և* adw *զյարուցեալս* a *վերայ* agkm չիք *ի* bcelr *ինձ* փխ *իմ* km չիք *և*

տերս իմ աներկիւղ արասցես ի չարէ և զօրաւոր պահեսցես յամենայնի։ Եւ դու, տէր իմ, տէր, որ պահեցեր զիս ի մանկութենէ իմմէ և ի շրջապատեալ փորձութեանց փրկեցեր, յաճախեցեր ինձ ոսկի և արծաթ, ծառայս և աղախնեայս, և ետուր ինձ իշխանութեամբս իմով արքայաբար առնել տեսչութիւն, ընկա՛լ և այժմ զծառայս քո ի բարի և ի վերայ ծննդոց իմոց հե՛ղ զհանճար գիտութեան՝ գնալ ի ճանապարհս քո, և հնազանդ կալ առ ի քէն պսակելոյ կայսերն Յունաց աներկբայաբար։

Իսկ ի համաշխարհական աւուրն յարութեան հասանելոյ, յորժամ աներեւոյթքն զերևելիս փոխանորդեն, և փողագոչ հնչմունքն զննջեցեալսն կոչեն ի քնոյ, և հրեղէն ջոկքն ի ծագաց երկրէ առ ամենակալ թագաւորդ հաւաքին, յայնժամ ի ձեռն կարապետի խաչի քո, յոր ապաւինեալս եմ, ողորմութեամբ այց արասցես ինձ և զուգակցի իմոյ Խոսրովանուշի և նախահարց իմոց, մանաւանդ ծաղկեալ ալեօք հօր իմոյ Վարազ Գրիգորի և մօր իմոյ՝ Գորիդխտոյ և եղբարց իմոց Վարազ Փերոժի և Յեզուտ Խոսրովու և զաւակաց իմոց։ Իսկ զիս զՋուանշիր, որ օրինակ Դաւթի Երանելւոյ իջուցի արտասուս, մի՛ բարկութեամբ խրատեր, և մի՛ ճշդիւ պահանջեր. զի զի՞նչ օգուտ է քեզ յարենէ իմմէ իջանել ինձ յապականութիւն։ Փրկեա՛ զիս ի յաւիտենից փորձանաց և փոխանակ տաճարիս այսորիկ, զոր շինեցի անուան քում յերկրի, պատրաստեա՛ մեղուցելոյս հոգւով օթևանս ի տան հօր քում, Քրիստոս։

Եւ իբրև կատարեաց զաղօթս, մատոյց և զայն, որ յաղագս նորահրաշ տօնին էին պատարագք, և ուխտեաց անդ ուխտ փրկութեան, եթէ սա

---

1 cr աներկիղ celr զօրաւորս b զայրաւուրս adghw արասցես փխ պահեսցես km չիք պահեսցես

2 bcelr չիք դու a մանգութենէ km չիք և clr չիք ի

3 l և յաճախեցեր w չիք ոսկի... ծառայս

4 w չիք և աղախնեայս և ետուր ինձ bcelr աղախնայս ad տուր cr արքաաբար

5 d չիք տեսչութիւն... իմոց

7 g պսակեցելոյ cr աներկբաաբար

8 abdgklmw հասելոյ

9 dw զերևելիս h երևելիս bd հնչմունք

10 d դոչեն cr հրեղեն w յերկրէ

11 adghw հաւաքեն d յայն փխ յայնժամ bcdelr չիք ի ձեռն g քոյ bhl որ

12 ah խոսրովանոյի w խոստովանոյի k չիք և^{2}

13—14 h Նախահարցն l չիք և մօր իմոյ Գորիդխտոյ bcel գրիգորիդխտոյ c չիք և^{2} (տ. 14) ad վար փխ վարազ gkm պերոժի c փէրոժի bcelr եզուտ d լեզուզ

15 w զջեւանշէր a ջեւանշէր g ջուանշիր d զջևանշէր km զջիւանշիրս bcelr ջուանշէր h զջևանշէր k յօրինակ b զաւթայ

16—17 bcr երանելոյ d երանելւոյ ah արտասունս bcegklmr զարտասուս bcelr իմ մի bcel զատել փխ խրատեր km ճշգութեամբ adl պահանջէր d յարէ փխ յարենէ k յիջանել d յապականութիւն ինձ b չիք ինձ

18 a փրկեայ abcdgr չիք ի adghkmw այսմիկ

19 a շինէցի gh յանուան km յանուն bcelr յերկրի (b չիք յերկրի) անուան քում սրբոյ adghkmw քո w հոգւով մեղուցելոյս b հոգով g հոգեոր km զհոգեոր

20 g քոյ adhkmw քո m չիք և

21—22 bcelr չիք և h չիք էին a եթե bcelr թէ

եղիցի ինձ և որդւոց իմոց տեղի՝ տալոյ երախայրիս առաջի տեառնն գտանել ողորմութիւն ի քէն։ Եւ յետ այսորիկ իջանէ անտի աստուածավայելուչ ուետեօքն ի ձմեռնահանգիստ քաղաքն Պերոզ Կաւատ. և զամն ողջոյն յըղձալի և ի խաղաղաւէտն անցուցանէ հանգիստ։

ԳԼՈՒԽ ԻԶ

Խնամութիւն Ջուանշիրի ընդ Հոնս և առնել սէր թշնամեացն

Մինչդեռ նստէր խաղաղացեալ ի գահոյս իւր արին Ջուանշիր, ի միւս ամին լինէր ձմեռնային եղանակի հասարակաւորութիւն, եւ թագաւորն Հոնաց յոգնահազար հեծելովք։ Եւ թէպէտ և յառաջագոյն զգուշանալ և ամրանալ աշխարհին հրամայեալ լինէր ի նմանէ, սակայն ասպատակաւորքն Հոնաց յայսկոյս գետոյն Կուրայ և զեզերբքն Երասխայ ոչ միայն զընաշխարհիկսն, այլ որ զԱյրարատեան գաւառացն և ի Սիւնեստանեայց աշխարհէն հօտք և անդեայք ի ձմեռնաճաշակ դաշտն եկեալ էին յարօտ, զերի վարեալ զամենայն ի բանակետղն ժողովէին։

Ապա եղև թագաւորին Հոնաց ցանկութիւն տեսանել զերեսս Ջուանշիրի. և արձակեալ զեղբարս իւր՝ թախանձեցուցանէր զնա տեսանել զմիմիեանս և ի մէջ իւրեանց առնել սէր եղբայրական։ Իսկ քաջ և արի տէրն ոչ ինչ ածել զմտաւ զարհուրէր, կամ թէ ո՛ ոք յարքայիցն Պարսից որ կարաց յանդիման իւր տեսանել զԹուրքաստանեայցն թագաւոր. այլ նա աներկիւղաբար և անվեհեր սրտիւ անկեալ առաջի փրկչական խաչին, ասէ.

1—3 abcr *որդոց* d *երախայրիւ* km *գտանելոյ* km *զողորմութիւն* km *նմանէ* փխ *քէն* adghkmw *այնորիկ* bcelr *իջանէր* bl *անդի* adghkmw չիք *անտի* a *ուետաւքն* bc *ուետեօք* h *ձմերնահանգիստ* bcelr *պերոզապատ* aghkm *պերոզ քաւատ*

4 agh *յիղձանի* cr չիք *յղձալի* d *յեղձանի* b չիք *ի* clr *խաղաղաւետն* km *խաղաղաւէտ* bl *անցուցանէր* adgh *անցանէ* km *ի հանգիստս* a *հանգիստս*

5 abcehlrw չիք *գլուխ* b *իե*

6 bcelr *խնամաւորութիւնն* (bl... *թիւն*) km *ջիւանշիրի* g *ջուանշրի* w *ջեւանշէրի* ad *ջեւանշերի* bcl *ջուանշէր* h *ջեանշերի* h *հոնսն* bl *առնէր* b *թշնամեաց*

7—8 km *ջիւանշիր* r *ջուանշէր* h *ջեանշէր* adw *ջեւանշէր* k *միւս ամն* adhmw *միւսումն* (չիք *ամ*) g *միւսումն ամն* w *ձմերնային* bcelr *ձմեռնային լինէր յեղանակի* dw *հասարակութիւն* l *հասարակաւորութիւնն*

9—11 a *յոքնահազար* l *հեծելեօք* abdghw *հեծելօք* k չիք *և*[2] bcelr *յառաջ քան զգուշանալ աշխարհին և մրանալ ի նմանէ լինէր հրամայեալ* a *զգոյշանալ* hkm չիք *և ամրանալ* adgw *աշխարհին հրամայեալ ի նմանէ ամրանալ* (g *նմանէն*) km *էր* փխ *լինէր* dh չիք *լինէր* gkm *ասպատաւորք* abchr *կուրա* bceklmr *զեզերբք*

12 b *զընաշխարհիկն* km *գաւառաց* d չիք *ի* crw *սիւնաստանեաց* b *սիւնեաստանեաց* l *սիւրաստանեացն* adgh *սիւնեստանեաց*

13 w *ձմեռնաճարակ*՝ d *ձմեռնաճաշակք* bcelr *դաշտսն* bcelr *յարօտս*

14 bcelr *գերի առեալ* a *գէրի* w *զամենեսեան* d *բնակետղն* l *բանակեղտն*

15—16 g *ապայ* bcelr չիք *ապա* d *յոնաց* a *ջեւանշերի* w *ջեւանշէրի* dh *ջեանշէրի* bclr *ջուանշէրի* l *զեղբայր* km *իւր առ նա* m *թախանձէր*

17 bcelr *ի մէջ նոցա* h *ի մէն*

18 adgw *ածել* bcelr *զմտաւ ածել* km չիք *կամ* km *ոչ ոք* l *կամէր ոք* փխ *կամ թէ ո* dm *յարքայից* km չիք *որ*

19—20 adghkmw չիք *իւր* abcdeghrw *զթուրքաստանեացն* adghkmw չիք *նա* b *սաս* cr *աներկեղաբար* adghkmw չիք *և անվեհեր սրտիւ* bclr *անվեհէր* dh *փրկական* m *ասէր*

«Թէպէտ և գնացից ի մէջ ստուերաց մահու, ոչ երկեայց ի չարէ, զի դու, տէր, ընդ իս ես»: Անտի յարուցեալ ելանէր առ նոսա արքայաշու կազմութեամբ: Իսկ թագաւորն Հոնաց ընդ առաջ նմա ելեալ՝ գայր հանդերձէր ի նաւ և յայսկոյս խաղացեալ դադարէր յեզր գետոյն ի վերայ նարմաշարժ և խորասոյզ ջրոյն: Դնէին առ միմեանս խորհուրդս խաղաղականս բառնալ ի միջոյ զանմիաբանութիւնս երկոցունց և մանաւանդ գրուելով ի համակամ եղբայրութիւնս. որոց կնքեալ զդաւիլն՝ դարձան յիւրաքանչիւր տեղիս:

Իսկ զի՞նչ քաջասիրտ տէրն իմ և միւսում աւուրն եցոյց. ժէ արամբք էանց յայն կոյս գետոյն ի բանակն Հոնաց. անդ առնոյր զդուստր թագաւորին իւր ի կնութիւն և դարձուցանէր յաւարէ անտի հարիւր և քսան հազար հոտից և եօթն հազար ձիոց և արջառոց բազմութիւն, և ոչ ինչ նուազ քան զհազար և երկերիւր արանց գերելոց: Աստ իմն դարձեալ խաղաղութեամբ գայ ի տեղի իւր բարգաւաճեալ սրտիւ: Կայր առաջի տեառն, կարդայր և ասէր. «Ոչ եթէ յաղեղն իմ յուսացեալ եմ, այլ դու, տէր, փրկեցեր զիս և պարծանք իմ ի քեզ,տէր, են»: Յայնժամ հրամայէր, զոր ինչ դարձուցեալ էր յաւարէն, զի արք հաւատարիմք առ իւրաքանչիւր ոք ըստ մասին բաժանեսցեն: Եւ ահա այս երկու ամք պակաս յերից տասներեկաց, յորս աշխարհակալ սպարապետութեամբն իւրով ի տիոց անտի երիտասարդականաց մինչև ցմիջակ արբունս ժամանակի՝ դրուատայեղց, համաշխարհալուր կատարեաց զերիս ի չորից անտի, նախ ի Պարսս, ապա ի դրունս Հոնաց անվեհեր քաջութիւնս՝ անսխալ գոլով, մինչ զի արևելից

1 ah ստորուաց d մահու ոչ երկեայց մահու ոչ երկեայց ի չարէ h երկաց

2 ceplmr անտի b և անդի b չիք ելանէր առ նոսա bcr արքաաշու adw արքայաշուք

3 a ընդ յառաջ bcelr ընդ առաջ եկեալ նմա dw հանդերձ

4 adghkmw նաւով l դադարիւր d գետոյ kmw մեղմաշարժ adgh ներմաշարժ

5 c և դնէին adghkmw դնեն bcdr խորհուրդ h խաղաղականց

6 dw զանրաւականութիւնս bcelr զանմիաբանութիւն km չիք մանաւանդ m գրաւել k գրաւիլ

7 bcelr համակամն եղբայրութիւն km եղբայրութիւն h եղբայրութեանս dl զդաւելն h իւրաքանչիւր

8 bcr տեղի

9 agh քաջասիրտն d տէր blr չիք իմ d միւսումն k աւուր a արամբ

10—11 bcelr բանակս l անտ bcelr թագաւորին անդրանկանն իւր ի կնութիւն (blr կնութեան) adhw կնութեան (չիք ի) b անդի blr չիք և

12 d չիք հազար d հոտից c արջարո ց

13—14 bcelr և ի գերելոցն ոչ ինչ նուազ քան զհազար երկերիւր արանց d վեց հազար a էրկերիւր k գերելեաց b չիք գերելոց cr աստի km և անտուստ փխ ատ իմն a դարձեալ bcr խաղաղութեամբ դարձեալ bcelr չիք գայ km գայր a բարգաւաճել

15 a էթէ bcelr թէ a էմ փխ եմ bcelr իսկ փխ տէր

16 ecelr չիք իմ d տիրեն փխ տէր են km զի որ adghw որ

17 b դարձուցեալն w յաւարէ

18—22 a բաժանէսցեն a ահա w չիք այս d այս աշխարհակալ սր ամի պակաս երից km և այս եղև երկու ամօք պակաս a ամբք g ամօք a յէրից a տասնէրրէկաց w տասներեակաց dg տասներրեկաց aw ասպարապետութեամբն b անդի a էրիտասարդականաց km երիտասարդականացն bcelr միջահասակ փխ ցմիջակ km ժամանակին bl դրուատյեղց d դրուայեղձ km ...յեղց և ag համաշխարհալու h համաշխարհակալու a կատարէաց km չիք զերիս ի չորից անտի a զէրիս bcelr զերիսն ab անդի g ապայ km և ապա ի հոնս զանվեհեր a անվէհեր c անվէհէր lr անվեհէր bcelr քաջութեամբ w անսխալս d անսխալ արս մինչ dw չիք գոլով b յարևելից

և արևմտից, հիւսիսոյ և հարաւոյ, յԱրիս և յԱնարիս հրատարակաւոր ամենեցուն և քաջափարթամ եցոյց ծանոթութիւն։ Արդ՝ ձեռնարկեցից և զայն ասել, եթէ որպէ՜ս կամ զինչ պատճառաւ շնորհատուն այն խաչ ծագեաց նմա ի խաւարէ լոյս կամ քաղել ծաղիկ ի հրոյ։

ԳԼՈՒԽ ԻԷ

Որ ինչ ի թագաւորէն հարաւոյ մեծարանք արևելից իշխանին եղեւ, աստանօր գտցես

Լերինք մշտնջենաւորք և ծովք անդնդայինք ալեկոծալք հնազանդեալ կան բանին Աստուծոյ, քանզի վերնառաք հրամանն յորժամ հայի յերկիր, դողացուցանէ զսա, և ի մերձելն ի լերինս՝ ծխին։ Որպէս և այժմ ահա յերեսաց ահի տեառն բարձրացեալ բլուրք հարթեալ հաւասարեցան, և ալեփարթամ խորոցն ջրայեղց բռնութիւնքն անդէն յինքեանս սուզան, որպէս ահագին փառք տէրութեանն Պարսից խոնարհեցան, և զամպախրոխտ բարձրութիւնս նորա խորք ծածկեցին։ Լռեցին թևաւորք արձագանք խորոց ի հողմուռոյց եռանդանէ, եւ փուշք ագարակի օղասլաց թռչմամբ եկեալ տաղաւարեցան ի վերայ մկանանց լայնատարած ծովուն։ Զի որպէս ջուրք բազումք, որ կոհակաշարժ բռնութեամբ ծաւալասոյզ առնէին զերկիր, էր երբեմն ժամանակ, յորժամ թագաւորք Հոռոմոց ամբոխեալ զօրօք այնպէս հիածածուկ զընդհանրական աշխարհիս առնէին բազմութիւնս։

Իսկ այժմ այն աթոռոյն ամբարձեալ զօրութիւնք այնքան ի վայր ցնդեալ՝ զիջան, մինչ զի որ միանգամ ընդ ձեռամբ նորա էին մարդկային

1—2 acr *հիւսիւսոյ* c *արիս* h *յանցերիս* d *հրատարակէր* m *հրապարակաւ* k *հրապարակաւոր* a *ամենէցուն* w *ամենեցունց* bcdehlr չիք *և* (ա. 2) km *ամենեցուն եցոյց զքաջափարթամ* cm *ծանօթութիւնս*

3 a *եթե* bcelr *թէ* bcelr չիք *այն* bcelr *ասել և զայն*

4 bcelr *ծաւալեաց խաւարելոյս* (l *ի խաւարէ լոյս*) *կամ քաղել ի հրո ծաղիկ* a *նմայ* a *եւ քաղել*

5 abcehlrw չիք *գլուխ* bc *իզ*

6 bcelr *որ ինչ մեծարանք ի թագաւորէն*

8—9 cr *անդընդայիք* l *ննդայինք* acr *ալէկոծեալք* b *հնազան* abcdelr *վերառաք*

10 chr *երկիր* adghkmw *զնա* gklmw *մերձիլն* d *ծխէին* b *և այժմ և ահա*

11 adghkmw չիք *ահի* km *բլուրքն* d *հարդեալ* a *հաւասարէցան* c *հօսասրեցան*

12 abckr *ալէփարթամ* d *զրայեղձ* dkw *բռնութիւնք* mw *անդրէն* cr *յինքեան*

13—14 bdgl *որպես զի* amw *զի* փխ *որպէս* h *որպէս զի* cr չիք *ահագին* adgkmw *պարսից տէրութեանն* (a *տէրութէն* d *տէրութեան*) d *խոնարհեցան* km *խոնարհեցաւ* km չիք *և* bcelr *զամբախրոխտ* adgkmw *զամբաւ* (ah *զանբաւ*) *խրոխտ* w *նոցա* c *և խորք* bcelmr *ձայնք* w *առ ձայն* d *առձայնք* ahk *արձանք* gv *արձայնք* v *արձագանք*

15 a *հողմուռուց* d *հողմուռոց* l *եռանդէ* adghkmw *եռանդմանէ* d *ագարակք*

16 b *տաղավարեցան* b *վերա* w *մնանաց* bcelr *մկանացն* ah *մկանանցն* bcelr *ծովու*

17 km չիք *որ* gl *որք* b *կոհակաշարժարանութեամբ* cr *զնութեամբ* adhkmw *ծովասոյզ* g *ծօվասոյզ* klm *առնեն*

18 a *զէրկիր* km *նոյնպէս յերբեմն ժամանակի* փխ *էր երբեմն ժամանակ* g *որ* փխ *էր* km չիք *յորժամ* bcelr *յորում* boelr *թագաւորքն*

19—20 m *զօրօքն* km չիք *այնպէս* d *հիածածուկք* W *զհանրական* d *ընդհանրական* d *բազմութիւնք* m *զբազմութիւնս*

21 km *այնր աթոռոյ* kmw *ի վեր* km *զօրութիւնքն*

22 adgkmw *շիջան* gkm *որք* d *մարդիկք*

անտառք՝ գնացեալ յարեցան ընդ հովանեաւ այնր, որ ըստ Գեղէոնեան դժնկին՝ էր պատաղիճ, զոր ի նուս բարձեալ բանաւորաց՝ շառավիղքն և խլրտալ անգամ ոչ կարէին։ Զի իբրև ետես քօշն արևմտեան, թէ դարձոյց տէր զօգնականութիւն ի սրոյ նորա և կինճ վայրենի գազանանայ փշրել զեղջիւրս նորա. առեալ զլրումն ժամանակի ըստ կանխասաց մարգարեութեանն և խոստմանցն Աբրահամու, եթէ ձեռք Իսմայելի յամենեսին, և ձեռք ամենեցուն ի դա. և եթէ առաջ նորա հուր ծախիչ, և վերջ նորա բոց բորբոքեալ։

Յայնժամ առեալ կայսերն՝ Հոռոմոց զսինլքորս զորացն՝ անճապարէր ընդ ծով եւ ընդ ցամաք անցանել ի սահմանս հեռաւոր կղզեացն արևմտից։ Այն վեցերորդ ամ էր հարաւայնոցն փոխելոյ զթագաւորութիւնն իւրեանց յաշխարհն Ասորեստանի. զի թողեալ զերկիր աղախնոյն՝ արկանէին զաթոռ տէրութեանն ի Դամասկոս։ Որոյ նստեալ անդ սկսանէր շուրջ զիւրև յաջ և յահեակ ծծել զուղիղ երկրի։ Քանզի տուաւ նմա անընդդիմակաց զօրութիւն, աշխարհավար իմաստ, երկրավար քաղցրութիւն և հեզութիւն մարդկային, ուստի չորիւքս այսոքիւք և չորից անկեանց աշխարհիս հասարակաց կալով իշխանութիւն՝ տեսանելով զանհնարին տկարանալն կայսերն Հոռոմոց ի թագաւորէն Հարաւայնոյ, որ իբրև զբոց ճարակեաց զբազմամարդ հրապարակս և զքաղաքս նորա սրով։

Յայնժամ բազմահոգ վասն իւրոյ իշխանութեանն լինէր մեծ իշխան արևելից Ջուանշիր. նախ զգաստ լինէր, թէ գուցէ ամբոխն հարաւոյ ընդ ոտս առեալ զերկիրն կոխեսցեն։ Եւ թէպէտ և կարող էր զԹուրքաստանեայց հանել զանթիւ զօրսն իւր յօգնականութիւն, սակայն յանձն առնոյր նուա-

1 d այն k չիք ըստ a գէղեւոնեան rw գէղէոնեան b գեղէօնեան d գեղեոնեան h գէղևոնեան

2 ah դժնգկին dg դժնգակին cr դժնիկին k պատաղիչ bcelr պատաղիշ a պատղիշ dgw պատաղեալ adghkmw նոսա փխ նուս km բանաւորայ adghw բանաւորացն abchw շառաւեղքն km չիք և

3 km խլրտել bcr կարեն l էտես bcer արևմտեա l արևմտեայ

4 m զօգնականութիւնն l զօգնութիւն gkm կինճն a վայրէնի abchr գազանանա

5—6 cr զեղջեւրս g զեղջիւրն adhkmw զեղջիւր k ժամանակին cd մարգարէութեան km խոստմանն bl թէ l իմայիլի bcderw իմայէլի cr յամենիս են

7 bcelr կամ թէ առաջ փխ և եթէ km առաջք cw թէ km ի նա dw հուր փխ բոց

9 bcelr յունայց փխ հոռոմոց bcdghqlmr զսինլքորսն l զօրաց cr և անճապարէր

10—11 g ծով c չիք ընդ k հեռաւորս h կղզեացն անցանել յարևմտից a վէցերորդ a հարաւայինցն dkm զթագաւորութիւն

13 dw տէրութեան bcer որոց l անտ

14—15 adgw զիւրեաւ adgh ծծեալ cr ծըծել cgkw զուղեղ h յերկրի cr յանդիմակաց b յանդիմանակաց d անդդիմակ l անդիմակաց g լայն ընդդիմակաց km լայն և ընդէիմակաց

16 cr մարդկաին bl այսոքիկ crw այսոքիւկ bceklmr չիք և bcelr ի չորից

17 km հասարակապէս (m հասարակայ) եկաց իշխան km արդ տեսանելով

18 d տկարանշան dm կայսեր d հռոմոյ km բոց

19 agh զքաղաք cr նոցա adghkmw հրով

20 km չիք յայնժամ h նորա փխ իւրոյ dv բազմագահ bcel յաղագս bcel իշխանութեան իւրոյ d իշխանութեան

21—23 adw ջեւանշէր m ջիւանշիր bclr ջուանշէր h ջևանշէր k նախազգաստ bchr ազգաստ w չիք լինէր cr հարաւոյ ամբոխն dv ընդոստ km զերկիր նորա km կոխեսցէ d կոխեցին bcdegklr չիք և² (տ. 22) l կարօղ celr զթուրքաստանեացն dgh զթուրքաստանաց aw զթուրքաստանեաց bcelr չիք զանթիւ d զզօրսն k յիւր bcelr յօգնականութիւն իւր k չիք սակայն

ճել ընդ լծով ծառայութեան Թագաւորին Հարաւոյ։ Արդ՝ իբրև լսէր բռնակալն Հարաւոյ սակս մերոյ իշխանին ի ծայրափառելի բարեւլաւութեանն, զոր առ կայսրն ունէր Հոռոմոց, կամ եթէ նա ինքն է երասանակալ Թուրքաստանեայցն ազգաց՝ Հանել և արգելուլ կարող է յաղագս մարմնական խնամաւորութեանն, անդանօր անըմբերելի նախանձ ի միտս տիեզերակալ պարծողին բորբոքէր։ Ուստի ի ձեռն Հաւատարիմ պատգամաւորաց առաքէր երդմունս մեծամեծս և խոստմունս անչափ պարգևաց, զի առ նա երթիցէ։

Իսկ նա ըստ մեծայոյս բարութեանցն ի խաչն Քրիստոսի վստահ եղեալ՝ կազմէ ընծայս բազմապատիկս և Հանդերձի նոքօք յողջոյն տիեզերակալին։ Եւ նախ ժամանէ ի տուն տեառն, զոր յապաւինութիւն իւր շինեալ էր ի բերդն Գարդման։ Եւ անդ սրտառուչ Հառաչմամբ ի ծածկագիտէն խնդրէր այցելութիւն, որպէս մեծն Դաւիթ ասէ. «Արարիչ իրաւանց և արդարութեան, մի՛ մատներ զիս ի ձեռս նեղչաց իմոց»։ Եւ այսու մտօք Հրաժարեալ մեծայաղթ լուսոյն՝ գինեցաւ չուել ի տար աշխարՀ։ Իսկ զօրավարին Հայոց ամենայն նախարարօքն Հանդերձ ընդ առաջ նմա ելեալ զուարճալից խնդութեամբ ընդունողք լինէին, և մեծապատիւ շքով յուղարկիչք լինէին։ Իբրև իջանէր յերկիրն Ասորեստանեայց, տեսանէր զի ահա Հրամանաւ Թագաւորին պետք գաւառաց և ճոխք քաղաքաց ըստ իւրաքանչիւր սաՀմանս պատուիչք լինէին. երիվարք պատրաստք, օթևանք կազմք, մինչև եՀաս ի դուռն Թագաւորին մեծաւ շքով։

Յայնժամ Հրամայեալ մերձակայ մեծամեծացն ընդ առաջ ելանել նմա՝ ածելով զերիվարս, յորս ինքն Թագաւորն Հեծանէր։ Եւ այնպէս շքե-

---

1 km *նուաճիլ* m *ծառայութեամբ* bcelr *Հարաւայնոյ*

2 bl *մերոյս* b *իշխանութեան* l *իշխանի* adgkw չիք *ի* km *ծայրափառ* c *բարէլաւութեանն* bl *բարելաւութեան*

3—4 abcdeghlrw *որ* km *և կամ* l *կամ թէ* adghw չիք *նա* km չիք *ինքն* km *էր* bcelr *երասանակակալ* d *երանասակալ* bcelr *Թուրքաստանեաց* adghw *Թուրքաստանեացն* l *կարօղ* km *գնոսա յաղագս* h *մարմնաւոր*

5 bcdr *խնամաւորութեան* km *խնամութեանն* d *աստանօր* h *անտանօր* dw *անըմբռնելի* l չիք *ի*

6 bcelr *պանծողին*

7 km *զխոստմունս* bcelr *մեծամեծս* փխ *անչափ* d չիք *նա*

9 adghkmw չիք *ըստ* abcdeghkmrw *որի ի* cr *խաչ* b *խաչին*

10—11 a *ընձայս* bcr *բազմապատիկ* bcel *ի ողջոյն* r *ի յողջոյն* k *տիեզերակալի* cdlr *նախաժամանէ* m *տունն* celr *ի յապաւինութիւն* b *ի ապաւինութիւն*

12—13 adgw չիք *էր* d չիք *և (տ. 12)* d չիք *անդ* kw *զծածկագիտին* adgh *ծածկագիտին* h չիք *ի* m *զայցելութիւն* km *զոր* adg *որ* փխ *որպէս* blr *ասէր*

14 l *արդարութեանց* d *մատնէր* adhk *ձեռն*

15 ahw *լուսէն* g *յուսոյն* km *յուսով* egkm *չուեալ* v *ի տէր* փխ *ի տար*

16 bcr *զօրավարն* km *նախարարօք* adghkmw չիք *Հանդերձ* al *ընդ յառաջ* b *ընդ առաջել* aghkmw *նորա* d չիք *նմա*

17 d *եղեալ* a *խնթութեամբ* dg *ընդունօղք* km *ընդունող* a *լինեին* km *լինէր*

18 km *յուղարկիչ* cg *ուքարկիչք* adghkmw չիք *լինէին* acghrw *ասորեստանեաց* adghw *և* փխ *զի*

19 adghkmw *պետք Թագաւորին գաւառացն այնոցիկ Հրամանաւ նորա և ճոխք քաղաքացն ըստ* l *պետ*

20 km *պատուիչ* km *և օթևանք*

21 adghw *կազմ* bcelr *մինչ (*lr *մինչև) ի դուռն եՀաս (*l *էՀաս) Թագաւորին*

22—23 bcelr *պայծառ* փխ *մեծաւ* bcelr *Հրամանել ի մերձակայ* (b *մերձակա*) bcejr *ելանել ընդ առաջ նորա* d *նմա ելանել* bcelr *տծելով անդ (*l *անտ)*

դաշուք պատուով մուծանէին ի բանակն յոգնահոյլ զուպարից։ Վասն որոյ ի հոյակապ նորա անուն խառնիճաղանճն ամենայն ի տես ճեպէին՝ համախմբեալ ի ճանապարհին։ Իսկ Թագաւորն Հարաւոյ ընդ ծագել արեւուն՝ նախքան զսովորական ժամն՝ յարուցեալ ի քնոյ՝ հրճուալից մտօք և բարի ողջունիւ զիշխանն արևելից տեսանէր. և յարազուարճ վասն գալըստեանն նորա լինէր։ Ուստի անմենակատար ընդունելութեամբ և ոչ առ մի ոք ի կողմնակալաց երկրի այնպէս եղև փաթշաբար մեծագրութիւնք. մանաւանդ յորժամ զփորձ ևս առնոյր խոհական հանճարամտութեան նորա։ Վասն զի Թէպէտ և բազում տեարք և յոլով ազգաց հեղինակք ընդ ձեռամբ անկեալ կային հնազանդեալք, այլ ոչ ումեք ի նոցանէ աներկեան խորհուրդ որպէս Ջուանշիրի տայր, յորոյ վերայ և պարգևս մեծամեծս շնորհէր նմա և որոց ընդ նմայն էին։ Եւ յետ այսօրիկ խնդրէր իշխանն արևելից խաղաղական ողջունիւ հրաժեշտ։ Իսկ արքայն Հարաւոյ վասն սեռն և սերտ սիրոյն հաստատութեան երդմունս կնքեալ՝ տայր նմա և զաջ իւր, որ չէր երբեք լեալ սովորութիւն տիեզերապետ զօրոգին օտարազգւոյ առնել զայս։

Այսօրիկ այսպէս եղելոց, մեծավայելուչ փառօք յուղարկիւր ի համաշխարհական մարզարանէն։ Գայր հասանէր յԱյրարատեան գաւառն, ուր ընդ առաջ լինէր նմա ի Մամիկոնեան տոհմէն քաջն Գրիգոր համօրէն ազատօքն և ածէ զնա ի ի գիւղաքաղաքն իւր Արուճ։ Գայր հասանէր անդր աղաւնին սուրբ՝ սիւնն եկեղեցւոյ՝ մեծն հայրապետն Հայոց Անաստաս։ Զնա տեսեալ մեծահաւատ իշխանին՝ հոգեզուարճ բերկրանօք լցեալ, խո-

1—2 g փառօք փխ պատուով km փառօք և պատուով a մուծանէին acr յոքնահոյլ w վասն այսորիկ bcelr զուպարիցն km անունն bcelr խառնիճաղանջն a ճէպին c ճէպէին
3 gh համախմբել l համախմբեալք a հոմախմբել km ի ծագել
4 m զսովորականն adh ժամ bl քնոյն
5—6 b չիք վասն cel յազագս ckr գալստեան w ընդունելութեամբն
7 d չիք ի l կողմնակալացն cr չիք այնպէս km այնպիսի bcelr եղև այնպէսի (b այնպիս) km եղեն w փաղաքշաբար cr փառշաաբար km փաթշահաբար v փաթշաբար b փաթշաբարագրութիւնք dv գրութիւնք gk մեծարգութիւնք l մեծագրութիւն
8 cr փորձ adghkmw չիք ևս km զխոհական d հանճարամտութեամբ
9 a հեղինակք bcelr հիւզանակք h հիւղինակք
10 adghkmw չիք անկեալ celr անկեալք km նորա կային abcr ումէք a անէրկեան
11 aw ջեւանշէրի d ջևանշէրի km ջիւանշիրի cr ջուանշէրի h ջևանշէրի cmr յորոց a վէրայ h չիք վերայ adghkmw չիք և a մեծամէծս
12 adghw չիք նմա km չիք և[1] bcr ընդ նմա cr այնորիկ
13 a ողջոյնիւ gkm ողջոյն և bcelr տէրանց (l տերանց) տէրն փխ արքայն հարաւոյ
15—16 cr երբէք bl զօրոգոյն qcelr օտարազգին d տարազգայ ah օտարազգոյ km ումեք առնել bceglr զայն
17 bcehlr եղելոյ d գիւղարկիւ
18 klm և գայր agkmw յայրարատական h յարարատական k գաւառ m գաւառս clr գաւառոն
19 a ընդ յառաջ km լինի a նմայ ag չիք ի bcelr որի adgm մամիկոնեանն adgkm տոհմէ
20 bcelr ազատովքն abcdghr չիք և a գեւղաքաղաքն g արած cr անդ l չիք անդր
21 d սուրբ աղաւնին km և սիւնն a եկեղէցոյ cr եկեղեցոյ l անանիաս
22 km զոր փխ զնա acr հոգէզուարճ

նարհեցուցեալ զինքն՝ օրհնեցաւ ի նմանէ որպէս ի հրեշտակէ սրբոյ։ Եւ նովին բարեզարդութեամբ գայր, իջանէր ի գաւառն Գարդման. իսկ և իսկ մտանէր ի յարկ ապաւինին իւրոյ։ Սկսանէր այնուհետև զոր ինչ ազնուական նիւթեղինացն էր, առ ի զարդ յօրինել նորահրաշ գեղեցկութեանն անճառելի լուսոյն։ Եւ ծախս մեծս արարեալ և դեղագեղիչս ի գործ արկեալ՝ նկարեաց ի գմբեթէն մինչև ի բարաւորս դրանն պատաղահիւթ կերպասագործեալ. և զդուռն սենեկին՝ զլոյսն տիեզերաց ունողին արծաթապատ հրաման տայր քանդակել։ Եւ յայտ վերայ իբրև զերեամ ողջոյն հաւատարիմ խորհրդովք տիրասէր առ թագաւորն հարաւոյ զինքն ցուցանէր մեծավայելուչ իշխանն Ջուանշիր։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ

Կրկնակի երթն Ջուանշիրի առ բռնակալն հարաւոյ և օգնելն Յունաց իմաստաբար օժանդակութեամբ և կիսակտուր զհարկս առնել

Դարձեալ թագաւորն հարաւոյ կոչէ պարգևախոստ հրաւիրանաւ զհրաշակերտն Ջուանշիր՝ արևելից իշխանն, զի ի նախկին պատիւ ևս առաւել արասցէ յաւելուած փառաց. սակս զի ճոխք քաղաքին Բիւզանդեայ եկեալ էին յանձն առնուլ զլուծ հարկատրութեան որդւոցն Հագարու, վասն այնորիկ, որ էր յեօթներորդի ամի թագաւորութեան Կոստանդնի, ինքնա-

1 adgh նորին a հրշտակէ

2 a բարէզարդութեամբ l և իսկ և իսկ k ուր իսկ և իսկ

3 bcelr մտեալ bcr չիք ի clr յարկս km և սկսանէր km չիք այնուհետև adghkmw որ

4 adgkmw չիք էր adghkmw չիք յօրինել bce յօրինեալ acdgw նորա հրաշագեղեցկութեան (a հրաշագեղէցկութեան c հրաշագեղեցկութեանն) km չիք նորա k հրաշագեղութեան

5 adghkmw լուսոյն ծախեալ (k ծախել) որ և (d չիք որ և) գեղագեղիչս (k գեղագեղիչս) h արկեաց

6 cr գմբէթէն bcelr ցբարաւորս w պատշաճահիւթ bcelr պետաղահիւթ

7 aw զլոյս a տիեզէրաց ունողին

8 adgh և հրաման bcelr յայտ dw այտու km յայտու ամենայնի վերայ abcegirv զերեամբ km զերեամ մի

9 blr խորհրդով acdehw խորհրդօք

10 bcelr մեծավայելուչն bcelr չիք իշխանն m ջիւանշիր adw ջեւաշէր bclr ջուանշէր h ջեանշէր

11 abchlrw չիք զլուխ b իէ

12 dh ջեանշէրի w ջեւանշէրի a ջեւանշերի h ի առ bl բռնակալ

13 bcelr օգնել km օգնելն նորա al օժընդակութեամբ cr օժնդակութեամբ

14 bcelr զհարկսն l առնեայն

15 dv 2 օրինակ պարգևախիտ l հրավիրանաւ

16—17 aw ջեւանշէր m ջիւանշիր dh ջեանշէր bclr ջուանշէր bcelr արևելեաց adgkmw իշխան bdl չիք ի km պատիւսն bcelr արասցէ առաւել km չիք սակս d չիք քաղաքին a բիւզանդեա b բիւզանդիայ cekr բիւզանդիոյ l բիւզանտիոյ

18—19 cr հարկաւորութեան bcr որդոցն l հագարոյ b այսորիկ km այն զի km չիք որ էր adghkmw չիք էր adghkmw յերեսներորդ bcer յերեսներորդի l եօթներրորդի bhklmr թագաւորութեանն l կոստանդինի

ձեռն եղեն ներքինիքն սպանանել զնա. որոց ի թագաւորէն լինէր հրաման մնալ մինչև եկեսցէ անդ իշխանն արևելից։ Իսկ բազմագով տէրն Ջուանշիր ըստ առաջնում նուագին կազմութեամբ անյապաղ անդ հասանէր, որում ի վեր քան զառաջինն անհամեմատ մեծարանս և պատիւս հանդիպէր. զի զհարազատ եղբօր իւրոյ ապարանս ի հանգիստ նմա յօրինել հրամայէր. և յընթրիս միշտ ընդ իւր նստել ի սեղանն. ուստի և եկեղցն ի կայսերական քաղաքէն պատուական արանց, նմա հրամայէր, առ նոսա բանս խաղաղականս դնել։ Ընդ որ յոյժ զարմացեալ լինէր թագաւորն յաղագս տրամախոհ խորագիտութեան նորա, որում և ոչ սակաւ լինէր շնորհակալութիւն, որ ի թագաւորութենէն Հռոմայեցւոց անդ պատգամաւորաց. քանզի բազում իրօք և յօգուտ նոցա զթագաւորին հնարէր հաւանեցուցանել զմիտս։

Եւ յետ այսորիկ գերահռչակ ևս պատուով ըստ թագաւորիկն՝ արքայից զարևելից իշխանն ծայրափառեալ թագաւորն հարաւոյ հրամայեաց շնորհել նմա զայն, որ ի Հնդկաց աշխարհէն քաջահրահանգ, առատուսն փիղն խրոխտաձև, որով դրունք թագաւորաց ահեղագոյն և բազմաշուք զարդարին։ Զորմէ յաւիտեան ոք մինչև ցայսօր ոչ լուաւ, թէ առ ի մեծարգութենէ ինչ կրտսերագունից շնորհեցաւ։ Զկնի այսորիկ և զպապկայն, որ պատուականն ևս է, քան զամենայն թռչունս, զոր ի նախավաղն ժամանակի ոչ գոյր հնար յայլում ուրեք տեսանել վայրի, բայց միայն ի Հռովմայեցւոցն թագաւորութեան։ Ըստ նմին և այլ ևս մեծութիւն

1 h *ներքին* b *սպանել* c *նա*

2—3 h *մինչև ի* d *իշխան* bcelr *աղուանից* փխ *արևելից* bclr *ջուանշէր* adghkmw չիք *ջուանշիր* adghkmw *առաջին* adhm չիք *անյապաղ* b *անդր* kw *անդր*

4—5 km *մեծարանք* cm *պատիւ* lr *ի պատիւս* d *հանդերձ մեծութեամբ հանդիպէր* km *զապարանս* m *նորա*

6 cr *հրամաէր* km *յընթրիսն* d *նստիլ* l չիք *նստել* gkm *ի սեղանն նստիլ* (k *նստել*)

7—8 bcel *հրամայէր* (bcr *հրամաէր*) *դնել* k *առ նորա* bcelr չիք *դնել* h չիք *լինէր* d *թագաւորէ*

9 d *տրամախոյ* dw *գիտութեան*

10—12 a *թագաւորութէնէն* d *թագաւորէն* a *հռովմայէցւոց* c *հռոմայեցոց* b *հռովմայեցոց* l *հռօմայեցւոց* l *անտ* d *պատգամաւորութեանց* bcr *օգուտ* bcelr *նոցա հնարէր* *զթագաւորին հաւանեցուցանել* h *զթագաւորէն* adghw *միտս*

13 km չիք *և* m *այնորիկ* a *գէրահռչակ* km *թագառիկ* dw *թագաւորական*

14—15 cr *զարևելեաց* ahl. *ծայրափառել* adgkw *հրամայեաց թագաւորն* h *հարաւոց* ahm չիք *շնորհել նմա զայն* k *ընծայելով նմա զայն* clr *քաջահրանգք առատ ունին* h *հրահանգ* w *քառոտանին* փխ *առատուսն* km *առատուս* ag *առատուսին* d *փառս տանին* h *առատունին*

16 ahw *փիւղն* m *փիղ* d *փիւղքն* d *անհեղագոյն* h *ահեղակերպ*

17—20 celr *զորմէ և յաւիտենից ոք* bg *զորմէ ոչ յաւիտենից* km *ի յաւիտենից* bcelr *եթէ առ ի* adghkmw չիք *ի* aceg klmrw *մեծարգութիւն* dv *մեծագնութիւն* b *մեծարգութիւնն է* v 1 օրինակ *մեծարգնութիւն.* ուղղում ԵԾր *մեծարգութենէ* h *մեծարգութիւնն* a *կրտսէրագունից* cr *կրցերագունից* bl *կրոերագունից* a *հրամայէցաւ* adgkmw *հրամայեցաւ* փխ *շնորհեցաւ* m *այնորիկ* agkm *զպապկեայն* d *զպապկեացն* h *զպապկեայն* adghw *ևս որ* adgkmw *պատուական* adgkmw չիք *ևս* km *նախավաղ* h *վաղանախն* adghkmw չիք *հնար* adghw *յայլումն* acr *ուրէք* l *ումեք* bcelr *գտանել*

21 w *հռոմայեցւոցն* bcer *հռոմայեցոց* l *հռօմայեցւոց* a *հռովմայէցւոցն* bcelr *թագաւորութեանն* m *զայլ* k *մեծութիւնս* h *մեծութեանն*

շնորհէր նմա. սուսեր պողովատիկ, ոսկեպատեան, մարգարտահոծ, գեղաշարեալ պատմուճանս, ոսկեհուռս ընտօրակս և դիպակս, ողիբէրոն և զուարճատեսիլ ծիրանիս և որ ինչ մեծազան գոյնք ըստ թուոյ միահամուռ, որ յառաջն և այժմ, և յիսուն և երկուս ձիս երագաքայլս, յորս ինքն թագաւորն նստէր։

Նա և տիկնացն իւրոց դշխոյին հրամայէր, զի նա ևս արևելից տիկնոջն տացէ ըստ թագուհեաց պարգևս հրաշապաճոյճ գեղազարդութեան, մետաքսառէշ և ոսկեհիւսակ զգեստս։ Եւ որոց զկնի եկելոցն հրամայէր իւրաքանչիւր ումեմն տալ, իբրև յիսուն արանց դիպակս և ճեղանակս. ուստի և ընդ ձեռամբ նորա փակէր զսիւնաստանեայցն իշխանութիւն. այլ և ստիպէր զնա թագաւորն, զի առցէ յանձն և յայնկոյս գետոյն Ատըրպատականացն իշխել։ Իսկ նա ոչ հաւանէր տիեզերական կողմանցն միահեծան իշխանութեամբ ճոխանալ։ Թողու զայն յաւելուած փառաց և ըստ բնական աշխարհաշէն բարուց բնութեանն լաւ համարէր զընտանին խորհել օգուտ։

Սկսեալ այնուհետև թողութիւն ծանրաբեռն իւրոյ վիճակին խնդրել հարկաց. զոր ախորժելով յանձն առ թագաւորն հարաւոյ և հրամայեաց երկակիսել զհարկացն լուծ թեթևացուցանել յառաջին երրեակն չափուց մասն մի։

Արդ՝ յետ այսչափ մեծապարգև երախտեաց, որով արար նախամեծար

1—2 adghkmw չիք *շնորհէր նմա* a *սուսէր* km *զսուսեր* abchr *ոսկէպատեան* a *գեղաշարեալ* km *զպատմուճանս* acr *ոսկէհուռս* gkm *ըստաւրակս* v *ըստաւարակս* w *դիպակ* km *զդիպակ* bcelr *ողորիրոն* w *աողիբերան* d *ողիբերան* gh *ողիբերոն* km *ողիբերոնս*

3 km *զզուարճատեսիլ* (k... *տեսել)* a *զուարճատէսիլ* b *զուարճատեսակ* celr *զուարճատեսիկ* w *մեծաշուք* bcelr *մետազանագոյնք* d *մեծազունք*

4 km *և որ այժմ* bcr *ծը* km *զյիսուն* m *զերկուս* k *երկու*

6 clr *տիկնանացն* d *տիկանց* h *տիկնեացն* cr *հրամաէր* ah *հրամանաւ* abdlw *արևելեաց*

7 bcehlr *տայցէ* h *զթագուհեացն* a *զթագուէաց* dgkmw *զթագուհեաց* փխ *ըստ թագուհեաց* adghkmw չիք *պարգևս* km *գեղազարդութիւնս* a *գէղազարդութիւն* dgh *գեղազարդութիւն*

8 km *զմետաքսառէչ* d *մետաքսառէչս* g *մետակսառեչ* a *մէտակսառէչ* h *մետակսառէչ* acr *ոսկէհիւսակ* dw *ոսկեհիւսեակ* cdw *զգեստ* a *էկելոցն* cr *հրամաէր*

9 celr *իւրաքանչիւրումն* b *իւրաքանիւմն* փխ *իւրաքանչիւր ումեմն* a *ումէմն* h *արամն* kmw *ճեղենակս*

10 km չիք *ուստի* a *զսիւսէստանեացն* km *զսիւնեստանեայցն* bcelr *զսիւնաստանեաց* g *զսիւնեստանեացն* dw *զսիւնաստանեացն* h *զսիւնեստանեացն*

11 bcelr *և որոց* b *և յանկոյս*

12 bcelr *էին իշխեալ (l իշխել)* d *կողմանց*

13 bcelr *իշխանութեամբն* bcelr *թողոյր* km *այլ թողու* b *փառացն*

14 cr *աշխարհէն* bcelr *բարոյիցն* bdl *բնութեան* l *զնտանին*

15 l *օգիւտ* h *զօգուտ* ag *յօգուտ*

16 km *և սկսեալ* h *սկսաւ* km *զթողութիւն* bcelr *յազագս ծանրաբեռն*

17 bcelr չիք *հարկաց* gkm *էառ*

18 adgkmw *երկակիսեալ* bcelr *զհարկուցն* d *զլուծ* c *թէթևացուցանել* km *երրեակ* h *երկակն*

19 km *զմասն մի*

20 d *անդ* h չիք *յետ* adghkmw *մեծարանս*

քան զամենայն իշխանսն, դարձեալ տայր նմա զաջ իւր և յաւէտասքանչ պատուով արձակէր զնա։ Գայր, հասանէր յաշխարհն իւր, փութայր ժամանել ի տուն տեառն. անկանէր ի վերայ երեսաց իւրոց. գոհանայր զանպատում պարգևացն Աստուծոյ և ասէր. «յԱստուծոյ է զօրութիւն իմ և փառք իմ»։ Անտի իջանէր յոստանն անդր, որ ցրտային ձմերայնոյն էր հանգիստ։ Յայնժամ լինէր անդ համաշխարհական ժողով. և տեսանէաք անդ ոչ միայն սովորական չափով, այլ առաւել և բազմապատիկ արքայական շքով պատուեալ և պճնեալ պերևետեալ։ Տեսանէաք զթագաւորական հաւ, որոյ տեսակն ցանկալի էր. զի ընդ դեղնագոյն փետուրսն փոքր ինչ կանաչութիւն համավար խառնեալ արտաքս ճողճայր. և լանջացն կարմրանիշագոյն այսր անդր տրոհէր շուրջ զպարանոցաւն առ միմեանս պատուածեալ նման գարնանային առաւօտու ցօղոյ կայլակաց յանդաստանս, զոսկեծայր քտից մարգարտաձև ի վայր կախեալ բոլորովիմբ։ Այսպէս և բիբք աչացն, որ և սոնքաձև կտցոյն փողորտաձգութիւն ի վայր կոյս դարձեալ զբերանովն կռանայր, յորում բոլորատէգ լեզուոյն ծայր իբրու դանդանաց ցցեալ զբարակավանդ ճռուողումն ձայնի ըստ մարդկային բնութեանս խօսից սոէպ սոէպ առ բան հոլովէր։ Եւ սա զօրօրինակ յառաջինսն անդ Ներոնի ումեմն կայսեր ի սենեակսն լինէր գովող. այսպէս և ի վերջնումն սատ յոգնաբաստիկ իշխանիս մերոյ տեսաք օրհնիչ։ Ընդ որ թէպէտ առաւելասքանչ զարմանք, սակայն ոչ այնչափ զոր հան-

---

1—3 adgw չիք *քան* km *իշխանաց* bcelr *յաւետասքանչ հասանէր և պատուով* b *ի նմա* bcelr *արձակիւր ի տէրանց* (lr *տերանց) տեառնէն գայր յաշխարհ իւր* bcelr *յաշխարհ իւր* aghw *ի յաշխարհն* bcelr *և փութայր հասանել* blr *անկանել* a *վէրայ* l չիք *ի վերայ* l *յերեսաց* bcelr *գոհանայր*

4 l *պարգևաց* bcelr *ասելով յաստուծոյ* adgkmw չիք *իմ*

5 cr *անդի* bcelrw *յոստան* cr *անտր* b *անդ* bl *իւր* փխ *որ* cde *ուր* bcelr *զցրտաշունչ*

6 bcelr *հանգիստն էր* km *և յայնժամ* d չիք *անդ* km *ուր* փխ *և* cr *տեսանեաք*

7 cr *անտ* km *զնա* փխ *անդ* k *առաւել ևս* b *ի բազմապատիկ*

8—9 adghkmw չիք *պատուեալ և* w *փերևեթեալ* cr *պերևերտեալ* a *պէրեւետեալ* km *ևս զարքայականն* w *հաւն* a *դէղնագոյն* a *փէտուրսն*

10 l *կանաչութիւնն* bcelr *համուար* gkm *ճոճէր* adhw *ճողճէր* l *լանջոց* abcghm *լանջուցն*

11 bgkmw *կարմրանիշ գոյն* ah *կարմրանչգոյն* d *զպարանոցաւ* a *պարանոցաւ* adghw *առ ի*

12—13 bcelr *և նման* bcr *գառնանային* km *առաւօտեան* w *ցօղու* ah *ցօղո* agh *կալոյկք* d *կալաքք* bcelr *կայլակք* d *զանդաստան* abcl *զոսկէծայրք* w *զոսկեծայրս* ghk *ոսկէծայր* r *զոսկէծայր* aghkm *քրտից* bl *ըստից* ag *կոխել* k *կոխեալ*

14—15 aghkm չիք *այսպէս... կոյս* d *կոյոյն* փխ *կտցոյն* dv *փոլորտաձգութիւն* w *փողորդաձգութիւն* hkm *և բերանովն* abcdeglrw *որում* d *բոլորագէտ* h *բոլորաղէգ* km *լեզուն* d *լեզուացն* ag չիք *ծայր*

16—17 d *իբրև* l *դնդանաց* bcer *գնդանաց* km *դանդանք* hk *ցուցեալ* a *ցըցեալ* clr *զբարգաւանդ* abdemw *բարկավանդ* h *զբարգաւանդ* ahw *ճավղումն* b *ճռուողմուն* g *ճըռվըռումն* a *մարդկաին* adghkmw *բնութեան* d *խոսից* km չիք *առ բան*

18 b *յառաջինսնն* adh *Ներովնի* d *սենեկասն*

19 bclr չիք *և* acdghw *յոքնաբաստիկ* d *իշխանի* km *տեսաք զնա* bcelr *օրհնիչս*

20 bcelr *թէպէտ և* km *առաւելասքանչ էին* bcelr *զարմացաք* km *քան զոր* k *հանդերձեալս*

դերձեալ եմ ասել, զի յորժամ կամէր յորս ինչ ելանել կամ ի զբօսանս խաղու, տեսանէաք յելս արքայաշու կազմութեանն արտաքոյ պարսպին ի նախադրան ճանապարհին, որպէս առն թագաւորի. եւ երկրպագութիւն եկեալ անարի, անբարի անհեդեդ կենդանին՝ վիմահաստակն փիղ, որոյ գերանաձեւ սրունք որպէս զլեառն ինչ ի վեր բարձեալ ունէին, և զխելապատակէ անտի ըստ չարաթոյն սողնոյն նմանութեան ի վայր կոյս կախեալ ձեռնայր պատիճ, զոր առ գետնովն շրջշրջելով այսր անդր ստէպ ստէպ դարձուցանելով և ուղղորդաձև ի վեր կանգնելով և մերթ ի յինքն քնթռնեցուցանելով, և ուժգնակի մռնչմամբ զտուր և առութիւն շնչոյն ընդ խռչափողն արտաքս հոսելով, արդարև ասեմ թէ իբրև բեհմութ ի շարժելոյն գլխոյ ահաբեկ զարհուրանօք դողումն լինէր բնութեան մարդոյ։ Տեսանէաք և զերիվարս ածեալս. սիգաւորք, պերճասոսորդք ճեմողք, ճեպողք և ևս ճախրասլացք, որք հողմավար թեթևութեամբ զարշաւանս առնէին ոսկեսանձ թամբօք և գեղգեղեալ զինուք։

Աստանօր և արդ զի՞նչ ասացից և կամ զո՞ր խօսեցայց, զի աստուածային նախախնամութեամբ ի ծնէ իսկ սա ի փառս և ի մեծութիւն ստեղծաւ, և մինչև ցայսօր ժամանակի ընդարձակեաց սմա տէր լինել առ ամենայն ամենափառ։ Վասն այսորիկ ոչ ինչ նուազ, քան որ թագաւորաց, զսա տեսաք՝ լի ամենայն ընչիւք, ոսկի և արծաթ բազում յոյժ, ծիրանիք պատուականք և հանդերձք գեղեցիկք և ականք պատուականք և լուսափայլ մարգարիտք ոչ սակաւք. նաև ամենայն ինչ լի և պատարուն։ Արդ՝ այս երրեակք տասներրեակք և տարիք երեք, յոր սկսաւ տէր բազմամե-

---

1—5 adghkmw չիք *զի յորժամ... ելանել* km *զի* փխ *կամ* d *զբօսանս* km *խաղուց* km *յելս անդ* bcei *ի յելս* bcr *արքաշու* bcelr *կազմութեան* d *կազմութեամբ* d *նախադրանն* dkm *առ* km *թագաւոր* h *երկրպագութիւն* km *գայր* փխ *եկեալ* l *անբար* adghkmw չիք *անհեղեգ* d *կենդանիքն* adhkmw *փիւղ* d *զարնանաձև* bcekimr *սրունքն* bcelrw *լեառն*

6—8 a *ունեին* km *ունէին զնա* dw *զխելապատկէ* bcelr *անդի* l *չարաթնոյ* adghkmw *չարութեան* dw *սողնոյ* km *սողնոցն* abceghr *սողնոյ* km *պատիճն* adghkmw *գետովն* b *շուրջ շրջելով* h *շրջելով* km *ստէպ* փխ *ստէպ ստէպ* km չիք *և* bcer *ուղորդաձև* l *ոլորդաձեւ*

9 km չիք *և* bcekjr չիք *ի* bl *քնթեռնեցուցանելով* bcelr *և նա* d *ուժկնակի*

10 h *ի յառութիւն* a *խռնչափովն* celr *խոռոչափողն* d *խնչափողսն* g *խռչափովն* w *խնչափողն* b *խռնչափողն* adghkmw *հեղլով* փխ *հոսելով* k չիք *թէ* d *զի* փխ *թէ*

11 adghkmw *ի* փխ *իբրև* ah *բեհմուտ* (ուղղված *բեհմութ*) w *բեհմովթ* b *բեհմութի* abcdeglrw չիք *ի* bcelr *շարժնոյն* km *շարժելոյ* km *գլխոյն* cer *զարհուրումն լինէր զողութեամբ* adgkmw *զողումն ունէր*

12—13 km *զբնութիւն* d *բնութեամբ* w *բնութիւն* bcelr *ածեալ* celr *սիգաւարք* b *սիգաւարգ* d *սիգաւորս* w *պերճ առ ոտիւք* d *պերճառոտիք* b *պերճանաւորդք* km *պերճազարդք* ag *պերճաւորդք* a *ճէմողք* g *ճեմօղք* a *ճէպողք* g *ճէպՕղք* cr *ճեպող* bkm չիք *և* d *ևս և* d *ճախրասլաց*

14 adgkmw *զարշաւանսն* acgklmr *ոսկէսանձ* l *թամպօք*

15 km *և արդ աստանօր* bcelr չիք *և* km *և զինչ* փխ *զոր*

16—18 adgh *ընդարձակեցաւ* b չիք *լինել* l *լինիլ* km *ամենեսեան* փխ *ամենայն* bcegklmr *վասն որոյ* km *պակաս* փխ *նուազ* w *զոր ի* km չիք *որ* km *զթագաւորս*

19 g *և* փխ *լի* hk չիք *լի*

20 d *գեղեցիկս* bceklmr *ակունք* d *ակունս* aghw *ականս* h չիք *և*[2] adgh *պատուականս*

21 adghw *մարգարիտ* adw *կատարուն*

22 abcdeglr *եռեակք* km *երեք են* adghkmw *զոր* bd *զբազմամեծար*

ծար զբարեյաղթ իշխանն Աղուանից առնել, ի չորից ազգաց թագաւորաց աշխարհակալաց պատուել և մեծարել յոյժ, ոչ ինչ նուազ գոլով, քան զբռնակալսս զայսոսիկ, այլ յամենայնի վեհ և մեծ գոլով։ Մի՛ ոք տղայական բարուք և անիմաստ խորհրդով փոքր վարկանելով զսորայս տիրողութիւնս յաղագս ոչ ունելոյ թագ և եթ ի գլուխ, ծայրայապաւիչ թագաւորական պատուոյ, յոգնավայելուչ մեծութեան։

Վասն որոյ ամենանուաստ ծառայիցս ընդարձակ եղիցի ոչ ընդ Օգոստի ումեմն կամ ընդ Տիբերի կայսեր, այլ ընդ աստուածաշնորհ բարեբարութեանն՝ ահեղագոյն գերազանցելումն ընդ երանելոյն Կոստանդիանոսի, որ յաստուածուստ պսակօք, պատուեալ փառաւորեցաւ։ Այո՛, արդարև զքեզ ինքն բազմամեծար իշխանդ արևելից՝ լծորդեալ բարգաւաճեցուսցուք, քանզի զինչ խնդրէ ի քէն տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, որ զքեզ ստեղծ, տէր իմ Թէոդորոս, եթէ ոչ՝ հրաժարել ի մեղաց և սիրել զԱստուած, երկնչել ի նմանէ և գնալ ի ճանապարհս նորա. զի քեզ բարի լիցի և որդւոց քոց ազգէ յազգ մինչև յաւիտեանս։

ԳԼՈՒԽ ԻԹ

Տեսիլ միանձնացելոյ առն Աստուծոյ Իսրայելի ի վերայ Մաշտոցի սրբոյ, և նահատակութեան աշակերտացն, ի գիւտ սրբոյ խաչին, որ ի Գիսն էր

Զճշմարտախօս դրուագս բայից սակաւ ինչ նուազ գտի զմիայնանալոյն Իսրայելի։ Սկիզբն անյայտ իմն էր, այլ զայս և եթ, որ ինչ խոր-

---

1—2 a *զբարէ յաղթ* d *և զբարեյաղթ* bcelr *աշխարհակալ թագաւորաց պատուեալ և մեծարեալ* km *պա- տուեալ և մեծարեալ* c *գոլովքն*

3—5 d *բռնակալիս* abceghlr *զբռնակալքս* km *զբռնակալսն* km *զայնոսիկ* bcelr *մեծ և վեհ* km *ապա մի ոք* c *տղական* a *բարիւք* km *զսորա* d *տիրողութիւն* b *յաղագս որ ոչ ունելով* km *ունելոյն* km *գլուխն* agh *ծայրայապաւինիչ* w *ծայրայապաւ ինչ* l *ծայրապաւիչ* d *ծայրապաւինիչ* km *լինիցի թագաւորական* bcelr *յոգնավայելուչ* km *և յոգնավայելուչ* km *մեծութեան սորա*

7 bcelr *և ամենանուաստ*

8 dw *օգոստոսի* b *օգուստի* c *Օգոստ* gm *տիբերոյ* k *տիբերայ* w *այլ ըստ*

9—10 dkm *բարեբարութեամբ* a *ահէղագոյն* d *գերազանցելում* b *ըստ* փխ *ընդ* abcelr *երանելոյն* w *կոստանտիանոսի* l *պսակօք պսակեալ*

11 a *այս* փխ *այո* km *զբազմամեծար* a *արևէլից* km *լծորդել*

12 km չիք *բարգաւաճեցուսցուք* adghw *պարգևեսցուք* bcelr *ի քէն տէր մեր* d չիք *մեր*

13 a *զքեզ* a *եթե* bcelr *թէ* l *հրաժարիլ* adgw *հրաժարեալ* w չիք *և*

14 cglr *երկնչիլ* a *քէզ*

15 bceklmr *լինիցի* bcr *որդոց* b *որդոց քոց բարի եղի* bcelr *մինչև յաւիտեան ազգէ ազդ* (lr *յազգ*) g *յաւիտեան* km *ցյաւիտեան*

16 abcehlrw չիք *գլուխ* b *իբ*

17 al *իզի* d չիք *իսրայելի* bcdegrw *իսրայէլի*

18 clrw *նահատակութիւն* adg *աշակերտաց*

19 ad *գիսն* bl *է*

20—21 adgh *զրուակս* c *զըրուակս* kmw *բանից* dh *բացից* b *նուաղ* ghkm *միայնա- նալոյն* (k *և միայնանալոյն*) a *միայնանալն* al *իզի* bcdegrw *իսրայէլի* b *անյայտ* bcelr *իմն է* d *այլև*

Հրրդոյս էր իրք, բովանդակեցաք։ Կատարեալ ամ մի ի լերինն ննջէր ի յերկրի ի վերայ ծնգաց իւրոց. ի չորրորդում պահու գիշերոյն յեղակարծումն երևեալահա նմա տեսիլ Հրաշալի, զարմանազան, լուսեղէն փայլատակեալ, և ընդ նմին ծաւալեալ հոտ անուշից և առլցեալ պարարէր զնորա հոտոտելիսն, և իմաստութիւն յաւելեալ ի նա՝ խելամուտ նմա առնելով, զամենայն ի միտ առնուլ զասացեալսն, զմեծ խորհուրդ ցուցակութեանն զանցեալ ժամանակաց. զմեծաց նախապարգև աւետեացն քարոզութիւն, թէ ի՞բր արդեօք կամ զի՞արդ ընկալան, որպիսի՞ արամբք, և կամ ո՞ ուստեք էին, որք արեամբ պատերազմեալք՝ վկայ անուն ժառանգեցին և կամ ուր ուրեք զաստուածային ծածկեցին զգանձ. և եթէ զի՞նչ պարտ իցէ քեզ առնել։ Զայս ամենայն ասացեալ առ նա մի անգամ և երկիցս՝ զարթուցեալ այրն, յահի լինէր իբրև ժամ մի հարուստ։ Ապա յարուցեալ անտի՝ զուարթանայր և բազկատարած եղեալ առաջի Աստուծոյ գոհութեամբ զառաւօտին կատարէր զաղօթս։

Եւ ի վաղիւ անդր իբրև զմտաւ ածէր զաստուածային բանն, թե՝ «Վա՜յ, որ գործէ զգործս տեառն հեղգութեամբ», փութացեալ իջանէր ի լեռնէ անտի՝ առնելով ընդ ինքեան զիւրն արբանեակ, ճեպով հասանէր յեկեղեցաւան եպիսկոպոսանոցն. և մտեալ մեծաւ զգուշութեամբ, ասաց մանրամասնաբար զերևումն ցուցակութեան խորհրդոյն եպիսկոպոսին

1 km *էին* bcelr չիք *էր* a *բաւանդակեցաք* bcel *բովանդակեցուք* d *կատարել* km *թէ կատարեալ* km *ննջէր նա*

2—4 h *երկրի* l չիք *ի* elmw *ծնկաց* km *և ի չորրորդում* b *չորրորդումն* adg *գիշերին* d *յաղակարծումն* km *յեղակարծում* d *ահ* km չիք *ահա* adghw *ի գիշերին տեսիլ* d *տեսիլն* cr *լուսեղեն* km *լոյս* d *փայլակեալ* bcer *ծաւալէր* l *ծաւալիւր* d չիք *և* km *որ* փխ *և* a *անոշից*

5—8 g *զնա* փխ *զնորա* bcelr *հոտոտելիս* g *յիմաստութիւն* bcelr *առնելով նմա* m *առնել նմա* k *նմա առնել* w *զամենայնն* km *և ի միտ* d չիք *ի* bl *նմա զմեծ* w *զմեծախորհուրդ* d *մեծախուրդ* w *ցուցակութիւնն* bd *ցուցակութիւն* celr *ցուցակութեան* km *անցեալ* km չիչ *զմեծաց* h *զմեծնապարգև* bcelr *զմեծապարգև* փխ *զմեծաց նախապարգև* m *և զպարգևաւօտ* k *զպարգեւաւէտ* g *նա պարգևաւէտ* փխ *նախապարգև աւետեացն* ah *աւէտ* d *քարոզութեան* km *քարոզութիւնսն* bcelr չիք *կամ* km չիք *և*

9 adghkmw չիք *կամ* a *ուստէք* bl չիք *որք* g *արեամբք* km *պատերազմեալ* bcelr *վկայք*

10—11 adghkmw չիք *և* c չիք *կամ* cr *ուրէք* bcelr *զաստուածային* adgw *զաստուածային* bcelr *զաստուածայինսն* bcelr *զանձն ծածկեցին (*l *զարձքն)* a *եթե* bceklmr *թէ* gkm *քեզ զինչ պարտ իցէ* a *զինչ քեզ պարտ իցէ* a *քէզ* agh *ունել* փխ *առնել* w *յայս* adghkm *այս* bcelr *այսմ* ուղղում հնք *զայս* bcel *ի խօսեցելոյ* փխ *ասացեալ* dw *ասացելոց* agh *և ասացելոյ*

12 h *ահի* g *ապայ*

13 abcr *անդի* h *և զարթուցեալ* d *ելեալ*

14 bcelr *գոհութիւն մատուցանելով զառաւօտուն*

15 adghkmw *վաղիւն* փխ *վաղիւ անդր* bcelr *ածեալ* b *զաստուածեղեն* l *զաստուածեղէն*

16 l *զգործս* h *գործ*

17 ah *լեառնէ* ac *անդի* h *փութով* a *ճէպով* l *և ճեպով* adgw *անցանէ* hkm *անցանէր*

18 a *յեկեղէցաւան* bcelr *յեկեղցաւանն* bcdeklrw *եպիսկոպոսանոցին* a *էպիսկոպոսանոցն* km *աւէր*

19 a *զէրևումն* bcelr *եպիսկոպոսին զերևումն ցուցակութեան խորհրդոյն* w *ցանկութեան*

ճշգրտիւ զբովանդակն։ Եւ ասէ. «Տէրդ իմ, մի՛ հեղգասցուք զհրամանս Աստուծոյ յապաղել, գուցէ իբրև զլացողս դատապարտիմք. այլ զկնի լինելով գործոյս փութապէս կատարեա՛, զի յայտնեսցի Աստուծոյ զանձն»։ Զայսոսիկ ամենայն լսելով եպիսկոպոսին Դաւթայ, որ Մեծ կողմանցն էր տեսուչ, մտախոհ եղև իբրև ժամ մի. խորհէր ընդ միտս՝ իւր՝ առնուլ ընդ իւր արս ոմանս ի քորեպիսկոպոսաց անտի պարկեշտից, և նոքօք հանդերձ պատմեաց հայրապետին Աղուանից Ուխտանիսի։ Նորա լուեալ զայն՝ ուրախութեամբ գոհանայր զտեառնէ՝ յոյժ զարմացեալ ընդ զրուցատրութիւն եպիսկոպոսին, որ պատմէր զտեսիլ հօրն, եթէ զիարդ եղև արժանի այնմ խորհրդոյ։ Եւ յաղագս նորին իրաց հրամայէր կաթողիկոսն ժողով մեծ լինել, և կոչել նաև զմիւս եպիսկոպոսն Արցախական կողմանց, զոր Մեծիրանցն կոչեն, զարի այրն Յովէլ, որոյ եկեալ անդէն՝ սաստիկ բարբառով յանդիմանէր զկաթողիկոսն և զեպիսկոպոսն Դաւիթ, թէ՝ «ընդէ՞ր բնաւ թողէք յականջս ձեր զայնպիսի դատարկաբանութիւն. անսայք ցնորական տեսլեան, զոր Գիրք մեզ չհաւանել ուսուցին։ Զի յետ առաքելոցն և աւետարանչացն քարոզելոյ ոչ երևել այդպիսի իրք, և ոչ այժմ լինել պարտ է»։ Եւ ինքն լի էր հզօր գիտութեամբ և տեղեակ Աստուածաշունչ գրոց։

Յանժամ պատասխանեալ առ նա սրբոյ հայրապետին՝ ասէ. «Ըստ Գրոց իմանալի է այս. բայց չի նոր իմն և չքնաղ է պատմութիւն տեսլեանս,

---

1—2 h *ճշկրտիւ* ah *զբաւանդակն* h *ասէր* bcelr *Այս քեզ յինէն ով քահանայապետ ճշգրտիւ խօսեցեալ զբովանդակն բայց ի ծուլութենէ քումմէ տէր իմ սուրբ մի հեղգասցի հրամանն աստուծոյ* m *ասէր* m *տէր* h *իմի* փխ *մի* h *յաստուծոյ* dg *զլացող* cl *զլացօղս* kmw *զլացող* kmw *դատապարտիցիմք*

3 a *կատարեայ* cr *յաստուծոյ*

4 km *զայս* g *զամենայն* bcelr չիք *ամենայն* a *էպիսկոպոսին* abcr *դաւթա* l *դաւթի* km *մեծկողմանց*

5—6 a *մտայխոհ* blr *մտախորհ* bl *լեալ* cer *եղեալ* g *խորհէ* km *խորհեցաւ* bcelr *ընդ միտսն առնուլ ընդ իւր* d չիք *առնուլ ընդ իւր* m չիք *իւր* a *քորէպիսկոպոսաց* bcelr *քորեպիսկոպոսացն* bcelr չիք *անտի* d *նօքոք*

7 bcelr *պատմել* bcelr *աղուանից մեծի առն աստուծոյ ուխտանիսի* w *ուխտանէսի* d *ուխտիանոսի* celr *և նորա*

8—9 w *զայս* bcelr *գոհանայր զփառացն աստուծոյ յոյժ* d *ուրախութեամբ գոհութեամբ գոհանայր* a *զրոյցատրութիւն* a *էպիսկոպոսին* bcelr *արասուն* փխ *հօրն* a *եթե* bcelr *թէ*

10—11 cr *հրամաէր* cdkr *կաթուղիկոսն* dgl *լինիլ* abcdeghlrw չիք *և կոչել* h *մեծ* փխ *զմիւս* bcelr չիք *նաև* a *էպիսկոպոսն* dw *արձախական*

12 km *կողմանն* bceglr *կողմանցն* abcdeghlrw *որ* w *մեծ իրանցն* bcelr *մեծարանց* km *մեծիրանք* adgh *մեծիրացն* d *յովել* l *անտէն*

13 dk *զկաթղուկոսն* a *զէպիսկոպոսն*

14 c *թէ թէ* km *թողիք* bcelr *թողուք* b չիք *յականջս* bcelr չիք *ձեր* bceir *զայդպիսի* b *դակտարկաբանութիւն*

15 d *անսացէք* cmkl *և անսայք* w *անսացիք* h *անսալէք* bcelr *տեսլեանց* h *տեսլեանն* d *չհաւանեալ* l *չհաւանիլ*

16—18 km *առաքելոց* d *աւետարանչաց* d *քարոզելոց* bcelr *ոչ են երևեալ* g *երևիլ* km *երևին* l *այսպիսի* bcelr *և ոչ լինել (*l *լինիլ)* d *լինէր* gl *լինիլ* km *պարտի* bcelr *աստուածային*

19 bcelr չիք *առ նա*

20 bcelr *այդ* dhw չիք *զի* l *իմն է* bcer չիք *է* c *ի տեսլեանս*

գուցէ յԱստուծոյ իցէ, և մեք այնմ ընդդիմամարտեալ՝ իբրև զլացողս դատապարտիմք. և չէ պարտ հակառակել, գուցե աստուածամարտք գտանիցիմք. զի ոչ է պարտ ի մտաց ասել զերևումն, որ յետ առաքելոցն ամենայն սրբութիւնք սուրբ խաչին հանդերձ և զանձք երկնայինք ծածկեալք՝ ընդ վերջին ժամանակս տեսլեամբ ի ձեռն մարդկան ի տեղիս տեղիս երևեալ յԵրուսաղէմ սուրբ քաղաք և ի բազում քաղաքս, որ այժմ լցեալ տիեզերք և պայծառացեալ եկեղեցիք։ Զի աստէն իսկ յԱղուանից աշխարհիս ի բազում տեղիս երևեալ են նշխարք սրբոց. և չէ ինչ այս նոր զարմանք, որ այժմս երևի, զի ոչ ինչ է ի գանձուց Աստուծոյ, որ ծածկեսցի յերկրի. և չէ իսկ պարտ զճշմարտութիւն ընդ ստութեան և ընդ խաբէութեան ի բաց ընկենուլ, և զգործ Աստուծոյ սատանայի լլկանս համարել, այլ ստուգիւ քննել և ճշմարտիւ ի վերայ հասանել, որպէս սուրբ առաքեալն ասէ, թէ զամենայն ինչ փորձեցէք և զբարին ընկալարուք։ Եւ դարձեալ ի կաթողիկոսէն ասէ, թէ մի՛ ամենայն հոգւոյ հաւատայք, այլ ընտրեցէք, որ յԱստուծոյ հոգին։

Արդ երթայք դուք յաջորդեալք եպիսկոպոսք կողմանցն այնոցիկ, երկաքանչիւր ոստիկանաբար ի վերայ հասջիք քննութեամբ, առաւել խնդրեսջիք յԱստուծոյ, թէ աստուածային իցէ, թէ այլ ազգ ինչ բաջաղանաց. զի սատանայի փորձանք և մարդկան խաբէութիւնք յայտ են, և Աստուծոյ շնորհք առաւել ևս յայտնի։ Արդ՝ որպէս տէր Աստուած երևեցուցանէ և յայտնէ զխորհուրդ ձեզ ի տեղւոջն, օր ըստ օրէ և մեզ ուսուսջիք»։

Յայնժամ կամաւորութեամբ յանձն առեալ զհրամանս հայրապետին եպիսկոպոսացն երկոցունց՝ Դաւթի և Յովէլեայ և տուեալ ողջոյն՝ գային

---

1 bcelr միգուցէ b ընդդիմամարտեալք dl զլացօղս

2—3 b դատիմք gkl հակառակիլ k աստուածամարտ dw գտանիմք bcelr չիք ասել km զերեմունս km առաքելոց

4 km սրբութեանց

5—6 hkm ի վերջին b ժամանակիս bcelr երևեալ ի տեղիս տեղիս km երևեալ են bcelr սուրբք blr չիք քաղաք d քաղաքս km քաղաքի b չիք ի km և ի բազում յայլ քաղաքս kmw որովք

7 cklmrw լցեալ են b պայծառացեալք b եկեղեցիկք a եկեղէցիք bcelr զի և d աստէն g յաստէն cr ի յաղուանից h աղուանից

8 bd և ի բազում bcelr շնորհք աստուծոյ b չեն d չիք ինչ

9 w այժմոյս d այժմուս cl եթէ փխ որ

10—13 adghw ի յերկրի clmr զճշմարտութիւնն m ըստ փխ ընդ acdeglr ստութեամբ bceklmr չիք ընդ adceglr խաբէութեամբ km կամ փխ և bcelr զգործս adgkmw ընդ սատանայի d լլկան a լըլկանս l համարիլ a առաքեալ l փորձիցէք

14—15 dgklr կաթուղիկէն bcr հոգոյ d հոգւոց ah հաւատէք a ընտրէցէք b ընդրեցէք km զոր

16 bcelr չիք արդ bkm յաջորդեալ a էպիսկոպոսք km էպիսկոպոսքդ d կողմանց

17 km և երկաքանչիւրքդ cr վերա klmw հասէք abcdeghr հասիք ուղղում եմք հասջիք d քննութեան aghkmw քննութեանն

18 d քննեսջիք d եթե adhkmw ի փխ ինչ

19—21 c սատանային bcelr մարդկային յայտ են խաբէութիւնք kmw յայտնի l աստուածային a յաստուծոյ bceklr շնորհքն bcelr յայտնի են bcelr երևեցուցանէ տէր աստուած km զխորհուրդդ bcr տեղոջն acr օրստօրէ

22 h առին

23 a էպիսկոպոս h եպիսկոպոսանցն a յովէլեա w յովելայ c յովելեային br յովեւայի dl յովելայ h յովելեա bcehlr չիք և

հոգւոյն սրբոյն առաջնորդելով հասանէին յՈստակ գաւառն Մեծ Կողմանց, ի Ձղախեան հովիտն յասպարիսաձև դաշտակն առ ափն Տրտուական գետոյն, որ է ի վիճակին Մեծիրանց։ Եւ եկեալ բանակէին ի նշանաւոր պրակին ի խունաբերձ տեղւոջն ի սարաւանդակ վայրի։ Անդ կայր մատուռն մի փայտեղէն կաղմեալ և խեցայարկ վերտաւորեալ և խաչանիշ զարդու յարմարեալ պալարափայլ զորմոցն յօրինեալ գեղեցկութիւն։ Արդ՝ ի լինել համբաւոյն այնմիկ՝ վաղվաղակի ճեպով ժամանեալ գումարէին արք պատուականք, քորեպիսկոպոսունք, երիցունք սարկաւագունք, հարիւրաւորաց գաւառապետք, գլխաւորք և մեծամեծ գործակալք, բազմութիւն ժողովրդոց արանց և կանանց, զի մասնաւորեսցին ամենեքեան տեսակի սքանչելեացն Աստուծոյ։

Ապա հրամայեալ եպիսկոպոսացն՝ քարոզ հնչեցուցին ի հանդիսաւոր ժողովրդարանին, զի եօրեայ պահք և աղօթք պնդութեամբ կատարեսցին, զի ոչ կայր սակաւ ինչ ի նոսա երկպառակութիւն. ոմանք հաւանէին, և կէսք չհաւանէին. և նոյն ինքն գլխաւոր եպիսկոպոսն Յովել պատրանս համարէր։ Եւ ի լնուլ կիտին եօրեայ պահոցն, աբասուն Իսրայէլի առեալ բահ ի ձեռն և եղեալ համօրէն ծունր ամենեցուն դիտել ուղղորդաբար ի նկատեալ տեղին՝ հրամայէր անվեհեր բրել. զոր ի նմին գործ դասահոյլ մարդկան բազմութիւնն զհողն զգեստուք իւրեանց ի բաց պեղէին. և մեծ ջանիւ վաստակաբեկ եղեալ ոչ կարէին զտենչալի և զփափագելի գանձն գտանել։ Ապա այնուհետև յարևելից կողմանէ զփայտաշար յարկն քակէին, ուր կանգնեալ էր սեղանն մեղսաքաւիչ պատարագի տեառն։ Անդ

1—2 b *հոգոյն* km *յառաջնորդելովն* adghkmw չիք *հասանէին* l *յՌոստաստակ* br *յՌոսաստակ* m *յՌոււտակ* ce *յՌոստակ* d *կողմանցն* (չիք *մեծ*) bcelr *մեծ կողմանցն այնոցիկ* ah չիք *ի* abdhl *ովիտն* adghkmw *յասպարիսական* h *դաշտական*

3—4 bl *վիճակն* aghkm *մեծ իրանաց* bcelr *մեծարունեաց* d *մեծի իրանաց* bcdeghklr *ելեալ* gk *բնակէին* h *բնակին* cr *նշանակաւոր* bcr *տեղոջ* adgkmw *սարեւանդակ* k *անդ* l *անտ*

5 gw *մատուռ* adh *մատուր* bcr *փայտեղեն* adghkmw չիք *կաղմեալ և* adghkmw *խեցեղէն* gkm *կերպաւորեալ* փխ *վերտաւորեալ* adghw չիք *և*

6 d *զարդո* a *պայլարափայլ* dw *պայծառափայլ* b *զորմիցն* kmw *որմոցն* agh *յորմոցն* a *գեղէցկութիւն* km *գեղեցկութեամբ*

7 dgl *լինիլ* dkm *համբաւուն* km *այնորիկ* h *յայնմիկ* a *ճէպով* b *ժամադրեալ*

8 a *քորէպիսկոպոսունք* bcelr չիք *երիցունք* a *սարկաւունք*

10—11 m *գլխաւոր* bcdelr *մեծամեծք* cgmr *բազմութիւնք* kl *և բազմութիւն* a *ամենէքեան* bl *ամենեքին*

12 bcelr *եպիսկոպոսաց* d *հնչեցուցանեն* bcelr *հնչել* h *հնչեցուցանել*

13—14 br *ժողովարանին* acr *եօրեա* cr *կատարեսցեն* d *ոչ ոք* bcelr *ի նոսա սակաւ ինչ* km *զի կայր ոչ սակաւ* a *հաւանեին*

15 a *չհաւանեին* bcelr *չհաւատային* a *էպիսկոպոսն* bcdelr *յովել*

16 m չիք *և* l *լնանիլ* km *կիտի* abcr *եօրեա* abcehklmw *սրբասուն* (w *սրբասունն*) g *իսրայիլի* l *իղի* d *ի սայի* abcemrw *իսրայէլի*

17—18 d *բահ մի* bceklmr *ծունր համօրէն* w *դիտելով* km *դիտէր* ab *ուղորդաբար* d չիք *ուղղորդաբար... տեղին* agh *նկատել* cr *հրամայէր* km *և հրամայէր* hlr *անվեհէր* cr *բահել* փխ *բրել* d *բերել* km *ուր* փխ *զոր* bcelr չիք *ի* bceir *գործոյ*

19 adgw *բազմութիւն* d *բազմութեան* c *զհեղն* bl *սզեստուքն* gk *զգեստիւք* a *զգեստուաւք* r *զգեստուքն* a *պէղեին*

20 d *վաստակաբեկք* b *լինէին* celr *լեալ* b *այլ ոչ* a *կարեին* bdl *զտենչալին* km չիք *և զփափագելի* d *գանձ*

21—22 g *ապայ* bcelr *քակեցին* g *պատարագք ի տեառն* l *անտ*

անկեալ ի խոյզ և ի խնդիր՝ իբր կանգունս երիս փորեցին ի ներքոյ սեղանոյն։ Ահա յանկարծակի բուրեալ ի տեղւոջէ անտի հոտ անուշից սաստիկ համեղութեան. և առլցեալ քմազարդ պարարտութիւն յաւէտաբար զյոլովիցն քաղցրացուցանէր զճաշակս, որպէս թէ ճշգրտեալ նմանիւր ազնուական հոտն բիւրուց խնկոց և ծաղկանց զանազանաց մինչև զարմանալ ամենեցուն առ հասարակ։ Եւ իբրև փորեցին թիզս տասն, գտին կողոփս երկուս արծաթեղէնս՝ կապարի կնիք ի վերայ եղեալ. զորմէ տախտակ մի ոսկեձոյլ հաստահեղոյս բևեռեալ. և ի նմա գրեալ ասորերէն և հայերէն գրով։ Քանզի որպէս ի մէջ բազմամբոխ հրապարակին այնպիսի հրաշագործութեան Աստուծոյ լինէր երևումն, այր առ այր և մարդ առ մարդ զարմացումն յոյժ յաճախէր։ Եւ զմիմեամբք կուտակեալ զհղուին, փութային զսրբութեանցն տեսանել զտապանակս, զի հաւատովք էին վառեալ ի սէր սրբոցն։

Անդ էր այնուհետև սրտալիր ուրախութին և ակնավայելուչ տեսիլ հայեցողացն, ուր և ցնծութիւն և խնդութիւն լինէր հանապազ։ Նոյնպէս և սրբոց արանց և քրիստոսասէր եպիսկոպոսացն յոլովք սիրացեալք յոյժ վասն սքանչելեացն Աստուծոյ, վասն որոյ օրհնութեամբ մեծաւ գոհանային զանպատում պարգևացն Աստուծոյ։ Վասն որոյ այրն Աստուծոյ Իսրայէլ մեծարոյ եղեալ յոյժ առաջի եպիսկոպոսացն և յաչս ժողովրդոցն՝ պատուէին զնա ըստ արժանի իւրում սրբութեանն։

Ապա առանձնացեալ եպիսկոպոսացն Իսրայէլիւ հանդերձ և պատուա-

1 b չիք ի ի bcelr իբրև cr չիք երիս

2 km և ահա a ահայ d բուրեալ ըստ անուշից ի տեղւոջէ bcr ի տեղոջէ անդի d չիք հոտ անուշից

3 bcelr համեղութեամբ km չիք և adh առլցեալք adghkmv համազարդ km պարարտութեամբ v 2 օրինակ պատրաստութիւն adg յաւէտաբեր h յաւետաբեր

4 cr զճաշակն dh ճշկրտեալ km նմանէր

5 a բեւրուց bcelr իւր dhw, բուրուց km բիւրոց a խնգոց a ծաղկոց dw զանազան b զազանից ceghklmr զանազանից

7—9 d կողքս abcdeghw երկու cr արծաթեղենս lw կապարեայ bcr կապարեա d կտտարի km յոր փխ զորմէ d չիք զորմէ... բևեռեալ abcgr ոսկէձոյլ bcelr հաստահեղուս dg ասորէրէն h ասորերէն c հայերեն km և քանզի klm չիք որպէս cr որ d բազմամբոխն

10 bcelr հրաշագործութեանց ag չիք երևումն

11 bcelr չիք յոյժ l յաճախիւր m կուտեալ

12 l և փութային d փութային զոր բնութեանց ունել bcelr զսրբութեանց g առնել ah անել w հանել km առնուլ փխ տեսանել bcelr տապանակս km հաւատով b հաւատարք

13 a էին d չիք սէր

14 l անտ էր adghkmw անդ այնուհետև լինէր

15 adghkmw հայեցելոցն adghkmw չիք ուր... հանապազ

16 c սրբոյ h արանցն b եպիսկոպոսական km եպիսկոպոսաց m չիք յոլովք b յոլովքս adghkw յոլովիւք b խրախացեալք km սիրացեալ

17 bcelr յաղագս km չիք վասն որոյ w վասն այնորիկ

18—19 bl զանպատումն km պարգևաց bcelr քրիստոսի փխ աստուծոյ[1] k նորա blr և վասն այսորիկ km և փխ վասն որոյ km այրն այն իսրայէլ a իէղ bceklmr մեծարու d մեծարգոյ bcelr առաջի աստուծոյ և առաջի եպիսկոպոսացն a էպիսկոպոսացն l յաջս bcelr ժողովելոցն km ժողովրդոց

20 l և պատուէին

21 g ապայ a էպիսկոպոսացն al իզիւ d իսրայէլին k իսրայելիւ bcelr հանդերձ իսրայ!լիւ (! իզիւ)

ւոր քահանայիւք՝ բացեալ զկնիք մատանւոյն ի սրբութեան տապանակացն. գտանէին անդ զփրկագործ խաչին մասն, ընթերցեալ զգիր ոսկեձոյլ տախտակին նորին իսկ արքիդիակոն քորեպիսկոպոսին։ Եւ էր գիրն այս, եթէ՝ «Երուսաղէմեան մասնաւորեալ նշխարք սրբոց են»։ Իսկ զայն աստուածային նշանն իբրև տեսանէր Մեծիրանց հայր հովուապետն Յովէլ, նմանապէս բազմաբեղուն ծաղկէր իւրով սաղարթածաւալ գիտութեամբն և ի բոլոր սրտէ գոհացող լինէր զԱստուծոյ և հաստատեալ ճշմարտութեամբ զտեսիլ աբասուն՝ հռչակեցուցանէր յականջս ամենեցուն շինող այնմ լինելով, զոր երբեմն քակտէր. նմին իրի իսկ և վասն առաջին դիմամարտն լնելոյ յանցաւոր և դատապարտ զինքն վարկանէր գոլ։ Եւ վասն զի յիւր նահանգին էր նախավիճակեալ վայրն, ուր կենսատու լոյսն էր ծագեալ, վասն այնորիկ ոչ որպէս առ ուղեկան ինչ կամ անցաւոր շնորհել յումեքէ անսայր. այլ ինքն լինէր իբրև ի վերայ իւրոց գանձուց հրամանատարութեան մատակարար։ Եւ զմի ի տապանակացն առեալ ի պատիւ՝ յինքեան տանէր յեպիսկոպոսանոցն։ Այլ ընդ այն թէպէտ և կարի յոյժ դժկամակ այրն Աստուծոյ լինէր, զի որ ինչ նմայն հաւատացաւ յԱստուծոյ, և որում ինքն եղեալ էր գտակ, ի դէպ էր ընդ նորին ձեռն և մատակարարեալ սրբութեանն Սստուծոյ։ Սակայն նորա թոյլ տուեալ առ մի նուագ, ըստ իւրում հեզութեանն չլինէր զումեքէ ամբաստան, այլ առնոյր զմնացեալ տապանակն կամակցութեամբ եպիսկոպոսին Դաւթի հանդերձ քորեպիսկոպոսաչօկ և երիցախումբ պաշտօնէիւք տեառն և

---

1 klm և բացեալ d զկնիքն abcr մատանոյն

2—3 l և գտանէին adh գտանիւր w փրկագործ bcelr զփրկական խաչին քրիստոսի մասն h չիք անդ l և ընթերցեալ abcgkr ոսկէձոյլ bcelr նորուն a քորէպիսկոպոսին d եպիսկոպոսին քոր

4 a եթե bcelr թէ a եմեան blr նշան

5 d մեծիրանցն bcelr մեծարունեացւ հայր ունեն միայն cr c չիք հովուապետն bcdlr յովել

6—7 d անգիտութեամբն dgl գոհացօղ bcelr գոհացող (l գոհացօղ) զաստուծո լինէր h յաստուծոյ

8 h ապասուն

9 dl շինօղ h լինէր adghkmw խախտէր k չիք իսկ h չիք վասն

10 bcelr դիմամարտ լինելոյն d դիմամարտ km լինելոյն bcelr յանցական g չիք և

11 b զիւր փխ զի յիւր celr իւր d զայրն փխ վայրն

12 k այն փխ այնորիկ bcelr որպէս թէ d ուղիական a ուղէկան km ոք փխ ինչ dw առ անցաւոր cr յանցաւոր

13 b ումեքէ km ումեք km չիք իբրև bd իւրոյ

14 agh հրամանատարութեանն d առեալք

15 bceklmr յինքեանն d տանէ a էպիսկոպոսանոց dhgkmw եպիսկոպոսանոց km և փխ այլ adgkmw չիք և

16 bcelr զոր ինչ փխ զի որ ինչ h նման

17 abcdeghlr գիտակ c ի դիպէր bl ըստ նորին k և ընդ km չիք և

18—19 blrw մատակարարիլ k մատակարարել w սրբութեանց d սրբութեան gkm չիք առ մի նուագ d հեզութեան a զումէք cr զումէքէ h ումէք agh ապաստան c այր փխ այլ

20 bcer տապանակ adgw տապանակսն a էպիսկոպոսին bcr դաւթա

21 km և հանդերձ a քորէպիսկոպոսաչօկ w քոր եպիսկոպոսօքս d քար եպիսկոպոսօք

ամենայն ժողովրդովք տանէին ի տեղի բնակութեան իւրոյ և սաղմոսիւք և օրհնութեամբ յուղարկեալ հանգուցանէին զսրբութիւնն տեառն լապտերօք լուցելովք և մոմեղինօք վառելովք ի Գլխոյ վանաց սուրբ եկեղեցւոյն, և միմեանց հոգևոր ողջունիւ համբոյր տուեալ դառնային յիւրաքանչիւր տեղիս։

ԳԼՈՒԽ Լ

Պատճէն թղթոյն, որ գրեցաւ յեպիսկոպոսացն ի Դաւթայ և ի Յովելայ և ի մեծ ժողովարանէն, թէ որպէս եցոյց Աստուած զմեծ սքանչելիսն

Ողջափառեմ, հոգեճաշակ համբուրիւք առլցեալ և ի շնորհաց հոգւոյն ընկալեալ պարգև, ո՛վ աստուածազան արևելեայց արքեպիսկոպոս Ուխտանէս, և բարեխնամող քաջազնեայ, յաւէտաբարգաւաճ զօրավար սպուհիպատ պատրիկ տէր Ջուանշիր՝ Աղուանից իշխան. ամենայն նախարարօքդ, որ համանգամայն ընդ ձեզ են, Դաւիթ և Յովէլ նուաստ եպիսկոպոսունք ի տէր խնդալ։

Աւետաբեր հնչմամբ հանդիսացուցանել ձեզ պարտիմք և ձեռն հրովարտակ պատճենիս զհրաշափառ ծածկելոցն երևումն և զգիւտ սրբոյն խաչին, որ առաւել քան զառաւելն յաճախեաց յոգնայեղց զարմացումն ի մեր միտս, զոր երբեմն անհաւան և անհաւատ մտօք ճառել իսկ վասն իրացն չառնուաք յանձն, այժմ ահա տեսաք. տեսողք եղեալ յաւէտասքանչ ցուցակութեան խաչիս, աչօք մերովք պիտառապէս վկայեմք ճըշ-

1 a *ժողովրդաւք* cl *ժողովրդօք* km *տանէր* h *տանէին* cdgmr չիք *և*

2—3 cr *ուղարկեալ* k *հանգուցանէր* w *զսրբութիւնս* cr *լապտերովք* a *լուցելաւք* d *լուցելօք* h *լուցեալք* adh *գլխո* c *գլխոց* w *վանից* a *եկեղէցւոյն* bcr *եկեղեցւոյն*

4 adgkmw *ի միմեանց* a *ողջոյնիւ* adghkmw *համբուրեալ* փխ *համբոյր տուեալ* h *իւրաքանչիւր*

6 abcehlrw չիք *գլուխ* b *իթ*

7 a *պաճէն* l *նորին* փխ *թղթոյն* d *յեպիսկոպոսաց* a *յէպիսկոպոսացն* h *եպիսկոպոսացն* cr չիք *ի* km *դաւթէ*

8 clr չիք *ի* aw *յովէլայ* b չիք *ի* cr *ժողովարանին*

9 w *եթէ* a *եթե* h *ևթէ* w *սքանչելիս* *իւր* l *զծածկեալ նշխարսն* փխ *զմեծ սքանչելիսն*

10—11 d *ողջափառէմ* acr *հոգէճաշակ* d *համբոյրիւ* km *համբուրիւք* bcelr *շնորհ* bcr *հոգոյն* ghm *արևելից* k *արևելեց* adw *արև ելեաց* a *արքէպիսկոպոս*

12 dgl *բարեխնամօղ* bcelr *քաջազնեան* k *յաւետաբարգաւաճ* cr *աւետաբարգաւաճ* adgkmw *զօրաւոր*

13—15 w *ապահիւպատ պատրիկ* chr *ապուհի պատրիկ* km *ջիւանշիր* adw *ջեւանշէր* bclr *ջուանշէր* h *ջեանշէր* l *և ամենայն* bcelr *նախարարացդ* d *նախարարքդ* km *նախարարօք* adgkmw չիք *որ* l *որք* d *համանգամայն* h *համայն զամայն* adghkmw չիք *են* cdr *յովել* a *էպիսկոպոսունք* d *խնդալ ի տէր*

16—17 bcelr *աւետաւոր* adh *զձեզ* w *հրովարտակի* c *հրովարտաք* l *պատճէնս* cgr *պատճէնիս* d *հրաշատառ* agh *հրաշափառ*

18 c *խաչիւն* kmw *զառաւել* a *յոքնահեղց* d *յոգնայեղծ* k *կյոգնայեղց*

19 bcelr *ի միտս մեր* bceklmr *զի որ* փխ *որ* a *յանհաւան* (յ-ն ճետագայում ջնջված) dw չիք *վասն*

20—21 w *զիրացն* ah *չառնուեաք* (ե-ն ճետագայում ջնջված) bcr *ի յանձն* adghkmw չիք *տեսաք* dgl *տեսօղք* akm *եղեաք* (a-ն ճետագայում դարձրած *եղաք*) dgw *եղաք* h *եա* acr *յաւէտասքանչ* adghkmw չիք *աչօք մերովք* l *մերօք* kmw *և պիտառապէս*

մարտութեամբ, թէ սա է պարծանք պարծանաց. և զի՞րդ զայս տալ լռութեան մարթիցէ, և կամ զարփիափայլ լապտեր դնել ընդ գրուանաւ. այլ յայտ է, թէ ի վերայ կարգաց լուսեղէն աշտանակի, այսինքն՝ ի սրբումն կոչարանի լուսատու յԱմարասումն լինել զսա։ Արդ այսուհետև պարտ է մեզ փառողագոյն հրատարակել զաւիթս գոլոյ մերոյ փրկութեան՝ զգեղաղէշ, յարավայելուչ, չորեքկերպեան զտիրականն յաղագս մեր ընդունելով յինքեան զանհամեմատ նախակրթութիւնն։ Արդարև սա իսկ է քրիստոնէից յոյս, մեռելոց յարութիւն, կուրաց առաջնորդ։ Զի որ երբեմն դատապարտութեան էր անուն խաչն, այժմ հաւատացելոցս իրք եղեն փրկութեան. որով ի ձեռն սորա ի ներքս յարքայականին գտաք յառագաստումն և չերկնչիմք այսուհետև ի բոցեղէն նետից, զի զթագաւորականի նշան յանձինս մեր բարձեալ բերեմք. ունկնդիր լերուք մտադիւրութեամբ բանիս, զոր լսէքդ։

Թէպէտ և ոչ կամաւ յօժարեցաք հմտանալ այսմ գործոյ, այլ իբրև ոչ մարթացաք դառնալ ընդդէմ ձերոց հրամանաց և մանաւանդ զի երկբայելի մտօք խաբէութիւն զիրսն կարծեցաք։ Սակայն ճշդիւ քննեալ շնորհիւն Աստուծոյ գտաք ճշմարտութիւնն ի գալն մեր ի հովիտ մի Արցախայ՝ յեզր գետոյ ինչ՝ ի տեղի մի Չղախ անուն կոչեցելոյ, ուր կայր մատուռն մի։ Եւ ահա համբաւն հռչակէր երթալոյն մերոյ. և բազմութիւն շրջակայիցն յոյժ շեղջակուտեալ. անդ հասանէին քահանայական դասք և այլք ի պատուական արանց, յորս ոչ սակաւ կայր հակաճառութիւն դիմամարտելոյ։ Բայց ապա մինչ զպահսն պնդապէս եդաք երեքօրեայ՝ լնլով սահմանացն և յաւէժ խնդրուածոցն իւրաքանչիւրոցն լինելով՝ սկսանէաք

1—2 d *տալով լռութեամբ* celr *մարթիցի* b *մարթցի* bceklmr չիք *և* kmw *պատկերն* adgh *պատկեր* bcelr *ի ներքոյ դնել գրուանի* (c *գրաւանի*)

3 cr չիք *է* cr *եթէ* cr *վերա* k *սրբում*

4 *լուսատուր* b *յամարասիւմ* d *յարմարումն* w *յարմար առումն* agh *շինել* bcelr *ի շինել* փխ *լինել*

5—6 gkmw *զառողագոյն* abcdelr *փառողագոյն* ուղղում ենք *փառաւորագոյն* adghkmw *հրապարակել* ah *զաւիթս գալով* km *զաւիթն զգալի* d *զաւիթ զտալով* gw *զաւիթ զգալով* d *մեր* adh *զգեղեղէշ* a *չորէքկերպեան* b *չորէքկերպեանն* a *զտիրականն* km *զտիւրականն* h *զտիրական* փխ *զտիրական*

7 cr չիք *յինքեան* dk *նախակրթութիւն* km *զի արդարև*

8 cr *լոյս* փխ *յոյս* klm *և կուրաց*

9—11 bcelr *խաչդ* crw *եղև* b *փրկութիւն* m *և ի* adghkmw *ներքոյ* cr *արքայականին* adghkmw *արքայականին* km *յառագաստի* d *յառագաստում* adghw *որ* փխ *և* h *այնուհետև* bcr *բոցեղեն* hkmw *զթագաւորական*

12 km *նշանն* a *մտադիրութեամբ*

13 adghkmw *լսէք*

17 l *գտինք* adg *զճշմարտութիւն* ag չիք *մի* a *արցախա* dw *արձախայ* m *արցախոյ*

18 adghkmw *գետոյն* փխ *գետոյ ինչ* h *շղախ* g *յանուն* km *կոչեցեալ* d *ոյր* ah *մատուրն* w *մատուռ* d *մատուր*

19 b *համբաւն մերոյ* l *հռչակիւր* m *բազմութիւնք*

20 km *անդր* l *անտ*

21—22 h *որս* l *թէ ոչ* bcelr *դիմամարտ լինելոյ* g *ապայ* h *ահա* c *մինչև* adghkmw չիք *մինչ* adgw *զպահս* km *պահս* adghkmw *պինդս* bc *երեքօրեա*

23 d *յաւէրժ* c *յաւետ* belr *յաւէտ* adgkmw *իւրաքանչիւրոց* adghkmw չիք *լինելով*

14—1079

զփորուածն առնել մերձ առ սեղանովն։ Ուստի յանկարծակի հոտ անոյշ բուրեաց, յաճախապէս զմեր լցոյց հոտոտելիս. որով և յետ սուղ ինչ վաստակոցն գտաք զփափագելին ի ձեռն շնորհաց բարձրելոյն և յաղօթից սրբոյ հօրն Իսրայէլի՝ կողոփս երկուս արծաթեղէնս՝ կապարեայ կնիք ի վերայ պնդեալ հոռոմափակ. զարմէ տախտակ մի ձոյլ ոսկի՝ համատահեղոյս բևեռեալ. և ի նմա գիր սորի և հայ։ Եւ ըստ գրոյն մեր բացեալ առաջի սրբազան քահանայից, գտաք զամենակեցոյց խաչին մասն և այլ բազում սրբութեանց, զորոց գիրն ասաց, թէ Երուսաղէմեան են մասունք սրբութեանց տեառն։

Ընդ որս ես իսկ Յովէլ՝ նուաստ եպիսկոպոս, մեծապէս գոհացեալ զբոլորից պարգևատուէն, զամենայն երկբայութիւն ի բաց ընկեցեալ յիմոց մտացս և հաւատով ընկալեալ զտեսիլ աբասուս։ Վասն լինելոյ գիւտիս այսորիկ յիմում վիճակիս՝ մեծաւ ցանկութեամբ զմի ի տապանակացս յիմ սեպհական եկեղեցին առեալ տարայ. և զայլ սրբութիւնսն յուղարկեցաք ի ձեռն քորեպիսկոպոսաց և քահանայից և դասու պաշտօնէից մեք՝ Դաւիթ և Յովէլ եպիսկոպոսունք ի տեղի մենաստանաց աբասուս շնորհօքն Աստուծոյ, ցնծալից ուրախութեամբ, հոգևորական երգով։ Եւ տէր Աստուած զօրութեամբ և փառօք զձեզ պահպանեսցէ ի շնորհս աստուածընկալ խաչիս երևման և բազմաւոր կենօք խաղաղականօք. ի ցօղոյ երկնից և ի պարարտութենէ երկրի տացէ զանհամեմատութիւն երկաքանչիւրովք ի վայելումն հոգեծաղիկ տեսողիդ և թագազարմ ժառանգօք մեծահագ հեղինակիդ՝ Ջուանշիրի. ո՜ղջ լերուք ի Տէր։

---

1 clr զփորածն adghw սեղանաւն d յանկարծակի

2—3 l բուրեալ w և զմեր bcelr վաստակոց bcelr չիք և

4—5 bcelr հօրն սրբոյն (l սրբոյ) al իղի agw երկու cr արծաթեղեն b արծաթեղէն bcr կապարեա d կատարեաց adgkmw կնքով պնդեալ cr պնտեալ c հըռոմափակ adghkmw յորմէ b զորմէ և

6 d գրոցն bcelr որ փխ և km բացեալ մեր c բացեալ տեսաք

7—8 bcelr սրբական c քահանաից cr և գտաք l գտինք d բազումս d զորոյ a թե d երուսաղէմին

10 d ընդ որ bcelr նուաստ եպիսկոպոս յովել (b յովէլ) d յովէլ a էպիսկոպոս

11 d պարգևէն a ընկէցեալ

12—13 cr չիք և l հաւատովք bcelr ընկալաք km աբասուն bcelr վասն որոյ գիւտիս այսորիկ լինելով յիմում (l յորում) վիճակից w յիմայ adg յիմոց h իմոյ l զի մի փխ զմի

14 h յիմս abcdghlr սեփհական ah տարա (ենթադրյում դարձած տարայ)

15—16 e յուղարկեցի bclr յղարկեցի a քորէպիսկոպոսաց km դասուց a պաշտօնեից bcdlr յովել a էպիսկոպօսունք adgh մենաստանեաց bcel մենաստանի km մենաստանեայց km աբասուն

17 km շնորօք km և հոգևորական km երգովք

18 d զօրութեան bghlm պահպանեսցուսցէ cdr պահպանեսցուսցէ cr չիք ի

19—22 b երևմամբն aw չիք և km և բազմաւորբ d ցօղոյ km զանհամեմատ վայելումն երկաքանչիւրոցդ հոգեծաղիկ d իւրաքանչիւրովք d վայելուչ acr հողէծաղիկ adghw տեսողին bcelr ժառանգովք h ժարմանկօք bcel հիւղանակիդ ahr հիւղինակիդ k ջիւանշիր w ջեւանշէրի ad ջեւանշերի b ջուանշէրի h ջևանշերի

ԳԼՈՒԽ ԼԱ

Առ այն պատասխանիք եպիսկոպոսացն ի հայրապետէն և յիշխանէն

Տառայարեալ պատճէն՝ հրովարտակիս, զոր շարաքերեալ և կարգեալ էր, տեսաք. յորմէ մեծապէս զանզեղջականէն գոհացաք զԱստուածոյ, որ իւրով ողորմութեամբն օր ըստ օրէ հրաշագործէ յարարածս իւր, առաւել ի մեզ ի շնորհս ձերոյ սրբութեանդ, Դաւիթ և Յովէլ եպիսկոպոսունք։

Ուխտանէս՝ նուաստ կաթողիկոս և Ջուանշիր՝ Աղուանից զօրավար և իշխան ի տէր խնդալ։

Վասն կենսատու փրկութեանդ հասելոյ մեզ յԱստուծոյ յաւէտապէս գոհացաք զԱստուծոյ անսպառ պարգևացն և վասն սրբոյ խաչիդ, որ ի միջի մերում երևեցաւ, ծագեաց, եբաց, լուսաւորեաց զաչս մեր. վասն այսորիկ անդադար բերանով և անհանգիստ լեզուաւ զտէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ զբարերարն, զսքանչելագործն և զպարգևաբաշխն օրհնեցաք, որ շնորհեաց մեզ զանապական պարգևս սուրբ հոգւոյն։ Եւ մեք թէպէտ և հեռի եմք մարմնով՝ մերձ համարեալ հոգւով յիշեսջիք առաջի նորագիւտ խաչիդ։ Եւ դուք զառաքինազգեստ և զսրբասնեալդ Իսրայէլ և զգանձդ շնորհաց հանդերձ սրբոյ նշանիւդ այսր առեալ առ մեզ հասուցէք մեծաւ զգուշութեամբ, զի և մեք երկրպագեսցուք երանաւէտ համբուրիւ հանդերձ տիզերական ժողովովս. ո՛ղջ լերուք ի Տէր

Նմանապէս իսկ երջանիկ վերադիտող և տեսուչ եպիսկոպոսացն տեսեալ զգրուագ նամակին արևելից զօրապետին և սրբոյ կաթողիկոսին՝

---

1 abcehlrw չիք *գլուխ* b *Լ*

2 bceklmr *առ այս* bcelr *թղթոյ եպիսկոպոսացն* (l *եպիսիոպոսաց*) g *իշխանացն* h *ի յիշխանէն*

3 a *շարաքէրեալ*

4 c *տեսակ* l *զանդեղջակօրէն* d չիք *գոհացաք*

5 b *իւր* cr *օրստօրէ* d *յարարածս* adghw չիք *իւր*

6 adghw *և* փխ *ի* km *և ի* adghkmw *զշնորհս* փխ *ի շնորհս* bcd *յովել* a *էպիսկոպոսունք*

7 dkl *կաթուղիկոս* km *Ջիւանշիր* adw *Ջեւանշէր* bclr *Ջուանշէր* h *Ջեանշէր* d չիք *զօրավար*

9 b *յաւետապէս* h *աստուծոյ*

10 adghkmw չիք *անսպառ* c *զանսպառ* b *և անսպառ* d չիք *վասն* gkm չիք *սրբոյ*

11 km *և ծագեաց*

12 km *այդորիկ* agw *լեզուով* d *բարբառով և լեզուաւ* h *լեզով*

13 adhw *բարերարն* c *ըզբարերարն* adhw *սքանչելագործն* d *պարգևաբաշխն*

14 blr չիք *մեզ* adgkmw *անապական* h *անապարգևս* adghkmw *ի սուրբ* cr *հոգոյն* celr *զի և մեք* b *զև մեք* adgkmw չիք *և*[2]

15 d *մարմնովք* d *բայց մերձ* bcr *հոգով*

16 h *սրբասնեալդ* a *իէղ*

17 w *սուրբ* km *առեալ այսր*

18 ac *երանաւետ*

19 d *ժողովրդովս* k *տերամբ* a *տր* dgmw *տէրամբ*

20 km *և Նմանապէս* gl *վերադիտօղ* aw *վերադիտողն* a *էպիսկոպոսացն* bcel *եպիսկոպոսաց*

21 abcdeghklr *զգրուակ* a *զօրապէտին* l *և հայրապետին սրբոյ* bcdekr *կաթուղիկոսին* (b *կաթողիկոսին*) *որբոյ*

այնուհետև շեշտակի ճեպով առեալ զգտեալ գանձ սրբութեանցն եպիսկոպոսքն հանդերձ Իսրայելիւն անյապաղ ժամանէին ի մեծ քաղաքն Պերոժ Կաւատ, վասն զի արևելեայցս մեծ իշխանն Ջուանշիր և եպիսկոպոսապետն Ուխտանէս անդ նստէին ամենայն նախարարօքն։ Որոց ընկալեալ զլուսապայծառ շնորհս հռչակաւոր հանդիսիւ՝ մերկարէին զերկրպագութիւնն ի բազմախումբ հոլարանին։ Եւ նպաստամատոյց ընծայիւք և պատարագօք կատարէր իշխանն առաջի սրբոյն խաչին նուէրս և ներբողելով զաբասն՝ մեծարէր կաթողիկոսաւն և ամենայն աշխարհակոյտ ամբոխիւն։ Ապա հրաման տայր յուղարկել զնա խաչապայծառ տապանակաւն անդրէն ի վերնակողմն գաւառն Մեծ Կուենից՝ ի բարձրաւանդակ լեառնն՝ ի տեղի մենաստանին. իւրոյ ի Գլխոյ վանս։ Եւ ողջոյն տուեալ հոգևոր համբուրիւ երանելիքն միմեանց խնդամիտ յիւրաքանչիւր ոք դառնային ի նաւահանգիստն։

ԳԼՈՒԽ ԼԲ

խնամաւորիլն նախարարացն Աղուանից ազգաշաղախ և անիծանիլն

Ընդ այսոսիկ ապա ժամանակ տարօրէն խառնակութեամբ գլխաւորք ալգաշաղախ Աղուանից աղծապիղծք եղեալ. նախ՝ Թագաւորազինն Կողթայ տեառն տունն, ապա յԱրշակաշէն գաւառի երեք տունք՝ Դաստակերայն, Ճնշմիայն, Մամշեղուն և Կուր գետոյն յայնկոյս տունն Հեջերւոյ, և

---

1 c և զշեշտակի br զշեշտակի a ճէպով bceklm գանձն սրբութեանց w եպիսկոպոսօքն a իէղիւն l իղիւն bcdegrw իսրայէլիւ a անապաղ

2—3 a պէրոժ քաւատ bcdehlr պերոժ քաւատ gkm պերոժապատ bcer արևելայցս adghkmw արևելից k ջիւանշիր adw ջեւանշէր bcelr ջուանշէր h ջեանշէր a էպիսկոպոսապետն b ուզտանէս d ուխտիանէս km նախարարօք h ուխտաւորօքն

4—6 km շնորհսն h հռչակաւոց adghw հանդիսին gl երկարէին a յերկարեին d զերկրպագութիւն bcelr որ և a ընձայիւք w պարգևօք adgkmw սուրբ gkm խաչին սեղանոյն c նուերս km զնուէրս իւր h չիք սրբոյն խաչին bcelr չիք և

7—9 km մեծարէր զնա aw կաթողիկոսովն dk կաթուղիկոսաւն c չիք ամենայն c համաշխարհակոյտ g ապայ b հրամայն bcelr յղարկել

9 h անդէն adgkmw վերնակողմ d կունէից celr կուէնից b գունէից

11 bcelr լեառն b չիք տեղի adgkmw մենաստանի k նորա փխ իւրոյ b ողջոյնեալ փխ ողջոյն g ողջուն

12 abgh երանելոյն dklm երանելւոյն abdghklmw չիք միմեանց h իւրաքանչիւր

13 abdghklmw չիք ոք b դառնայ km նաւահանգիստ c ի նաւահանգիստս h հանգիստ

14 abcehlrw չիք գլուխ a ԼԸ b ԼԱ

15 adghw խնամաւորիլն r խնամաւորիլն km խնամաւորելն d անիծեալ abceghkmw անիծանիլ

16—19 d այսորիկ km այսոցիկ km յապա kmw ժամանակս d տարօնին ժամանակ bcelr զգլխաւորս աղուանից ազգաշաղախութիւն ըմբռնեալ եղծապիղծք (b եղծապիղծ) km գլխաւորք աղուանից ազգաշաղախ աղծապիղծ եղեն a աղծ պիղծ d աղձապիղծք եղեն h աղծպիղծք adghkmw թագաւորազն abcr կողթա h տուն d տեառն կողթատունն յաշակաշէն h յաշակաշէն r արշակաշէն adg տուն km գաւառին d տունն abceghlrw տուն dw դաստակերտացն dw ճնշմեայն d մաշեղուն klm և մամշեղուն bcelr հեճերու տունն dw հեգերւոյ h հեճերոյ

յՈւտի գաւառի ի Գիս Վարազ Պերոժի տունն, որ ղաքնար ունէր պատիւ, և Վարաժնու սպասատունն, որ յԱրաժականի նստէր, և Տուհրակու տունն։ Զսոցա անազդակ լրբութիւնն և զանօրէն ամուսնութիւնն երանելի Հայրապետն Ուխտանէս անիծիւք փակեաց. և անդարձ լեալ ի գոեալ չարեացն ամենքին առ հասարակ բնաջինջ եղեալ սատակեցան ի յերկրէ։ որ և յետոյ փոխի ի Քրիստոս սուրբ Հայրապետն. և յաջորդէ զաթոռ նորին Եղիազար՝ այր բարի և ազնուական։ Սա էր եպիսկոպոս ի Շաքւոյ, որ ի վախճանելն Ուխտանիսի ի ժողովի անդ դիպեալ կոչմանն ընդ այլ եպիսկոպոսունսն, զորոյ չարափառ ոմանք զգալն նորա ի ժողովն պարսաւէին։ Եւ զկնի ցայգապաշտամանն ընտրեալ ժողովոյն զայր ումն վանական առաջնորդ Պերոզ Կաւատ քաղաքին՝ կամեցան առնել կաթողիկոս։ Յայնժամ զգետնեաց զնա այսն պիղծ ի տեսիլ ամենեցուն զամբաստանութեանն կտակ ի մէջ բերեալ։ Եւ անդէն վիճակադրեալ որպէս զՄատաթիայն պարկեշտն այն Եղիազար ի նոյն ժողովոյն առնու առաքելական պատիւ, մինչդեռ բարեբաստիկն Ջուանշիր զաշխարհական տէրութիւնն վարէր յանհաստատելի կենցաղումս ի կամս Աստուծոյ։

ԳԼՈՒԽ ԼԳ

Յաղագս արքական առն Աստուծոյ Իսրայելի ճանաճայանալոյն և զիւտ սրբոյն խաչին՝ վիպասանումն զրուցատրաբար

Այլ քանզի աղբիւր ուղփաճեմ իջիւք էր այրն երանելի՝ ի յորդահոս քաղցր իւրոց յոգունց արբուցանէր վտակաց, սաստկացեալ ունելով միշտ

---

1 w զաւառն adgh զաւառ km գիսն acdhlr փերոժի lr շաքնար c չիք և

2 l սպասայտունն adghkmw յարաժկանն d տուերականու

3 adghkmw չիք անազգակ լրբութիւնն և adghkmw անօրէն km ամուսնութիւնսն d ամուսնութեամբ

4 b ուղտանէս d ուխտիանէս km գործեալ փխ գոեալ bcelr չարիսն h չարկացն

5 a ամենէքին bckmr չիք ի dh չիք և

6 clr նորա

7 a էպիսկոպոս k չիք ի bcelr շաքիոյ adhw շաքոյ

8—9 a վաղճանելն gkl վախճանիլն b ուղտանէսի d ուխտիանիսի bcelr ժողով r անտ w կողման d կողմանն m ընդ կողմանն k ըստ կոչմանն adghw չիք այլ d եպիսկոպոսունս kmw զոր c զորս r զորո ghk ի գալն admw ի գալ

10 a ցայգապաշտմանն cr ցայգապաշտաման b ընդրեալ adghkmw ընտրեալ զայր ումն վանական ժողովոյն (km ժողովրդեան h ժողովոյն)

11—13 bcelr չիք առաջնորդ g պերոզապատ km ի պերոզապատ bchlr քաւատ adgkmw քաղաքի dk կաթուղիկոս km և յայնժամ aghw այս d չիք այսն dw զամբաստանութեան adghkmw բերելով

14 k պարկեշտ km ժողովոյ ahw ժողովէն adgkmw զառաքելական

15—16 km պատիւն a բարէբաստիկն cr բարեպաշտիկն b բարեպաստիկն adw ջեւանշէր bclr ջուանշէր h ջեանշէր bcelr զաշխարհական h չիք տէրութիւնն վարէր d տէրութիւն cr կենցաղոյս

17 abcehlrw չիք զիւտ b լր

18 b առնն km չիք աստուծոյ al իղի bcdegrw իսրայէլի

19 dw եւ և adgw սուրբ adgw վիպասանման

20—21 cr աղբեւր d ուղխփիաճեմ akm ուղփիաճեմ adghkmw երջանիկ bcelr երանելի յորդահոս ի քաղցր (b քաղցոյ) յիւրոց յոգունս km և ի km քաղցր վտակաց իւրոց cr ի վտակաց km չիք վտակաց l ունէր l չիք միշտ

պատերազմ ընդդէմ Ենիբայ Թշնամւոյն, որով սովոր իսկ են առաքինազունքն ախոյեան քաջ և ընտիր ընտիր ընդդէմ նորա գտանիլ։ Նոյն օրինակ և սա գեղեցկազարդ արդարութեամբ էր վայելչացեալ անուանելով յաշխարհի. բղխեաց, արձակեաց յեղակարծ ի յոլովից ճաշակելիս զհոտ անուշից սրբութեանց սրբոց։ Յետուստ ուրեմն յակնարկել հոգւոյն սրբոյ ի սիրտ վերադիտողին Դաւթայ՝ տուելովն նմա զմեծն քահանայապետութիւն՝ ձեռնադրէ, զի կալցի իշխանութիւն շահել զոգիս կորուսելոցն, որպէս մեծն Պետրոս, և զանարատն մատուցանէ պատարագ որպէս զարին Ահարոնի։ Եւ մերձաւորք և հեռաւորք խրախճանակիցք ընդ այն լինելով՝ ի սրբական աջոյ նորա առցեն օրհնութիւն։ Բայց ահա մեծ զարմանք այն էին սքանչելեաց, որ յոլովից անհաւատալի իրն թուէր. այն ըստ կարգի կատարէր առ նա օր ըստ օրէ առաջին խորհրդոյ վերին ցուցականութեանն։ Սակս որոյ ի դէպ էր առ նա առաքելական ձայնն, թէ՝ «Զնախահրաւէր կոչեցեալսն արդարացոյց Աստուած և զարդարսն փառաւոր արար»։

Արդ յետ անցանելոյ ամ մի ի վերայ այնորիկ, սակս նախագուշակ հրամանին, որ ի վերուստ եղև նմա ազդումն, ցանկութիւն յոյժ՝ սուրբ երէցն ունէր խնդրել զփափագելի խաչն՝ զծածկեալն սրբոյն Մաշտոցի ի Գիս անուանեալ գիւղ, որ յՈւտի գաւառի։ Եւ վասն զի ինքն առաջնորդ բարի եղբարց՝ զսիրոյն խորհելով կատարել առ ամենեսեան զպատուիրանն և զգեցեալ էր զճշմարտութիւնն Աստուծոյ ի ծածուկ։ Վասն այնր բարեխնամաբար հոգացեալ զբոլորիցն օգուտ, ոչ հոչակելով զծածուկ

1—2 bcelr պատերազմ ի բաց Թշնամոյն, որով սովոր իսկ են առաքինազունքն ախոյեան քաջ և ընտիր (b ընդիր) ընդդէմ նորա գտանիլ h ենիբա d ենեբա w հնգեկի km խաբեբայ d Թշնամոյն hk չիք ընտիր d գտեալ

3—4 d արդարավարաբար b վայելուչացեալ km և անուանեալ km յաշխարհիս bcdelr չիք ի

5 bcelr անուշահոտ փխ անուշից a անոշից w սրբոյն փխ սրբոց d սրբոց սրբութեանց v 2 օրինակ սրբոցն b յակնարգել l յակնարկելն km ի յակնարկելն

6 ah դաւԹա gklm դաւԹի abgh տուելով dw տալով adgw ի նա

7 b ձեռնադրել km ձեռնադրէ զնա adg կալցէ km շահելոյ dw զհոգիս bcelmr կորուսելոց

8 adhw զանարատ km մատուցանելոյ bl մատուցէ w արին gkm չիք զարին

9 dg ահարօն km զահարոն m խրախճանակից adghkmw չիք ընդ այն

10 c առցէն km զօրհնութիւն adhw մեծ ահա

11 bcr ըսքանչելեաց km զի որ adghkmw անհաւատ

12—13 bcelr առ նա կատարէր cr օրստօրէ ad խորհրդոց b խորհր d ցուցակութեամբ bcelr որոց b չիք ի

14 gklm փառաւորս

16 b յանցանելոյ bcer ամ ի միոյ l ամի միոյ

17—18 ad և նմա km զազդումն adghkmw ցանկութեան km յոյժ ունէր սուրբ երէցն խնդրել abcglr էրէցն adghw ունէր յոյժ l զփափաքելի g զծածեալն d ծածկեալ a զծածկեալ

19 a գեւղ cr գեղ km գիւղն h գեօղ h չիք և dgkmw առաջին ad առաջն

20—21 k ի բարի adgw եղբարցն adgw զսիրոյ adghkmw ունէր պատուիրան (km զպատուիրան) խորհելով առ ամենեսեան cer խորհելով առ ամենեսեան կատարեալ b խորհելով կատարէր ամենեսեան adgw չիք և ah զգէցեալ adghkmw չիք էր agkw զճըշմարտութիւն km այն

22 bcer օգուտն k հռչակէր

խորհուրդ ի հանդէս ամբոխից և խուսափել ջանայր ի մարդկան գովեստից՝ փախչել ի փառամոլ և ի սնապարծիկ ախտից։

Վասն այսորիկ զմի ոմն ի սրբասնելոցն քահանայից Նախամեծար պատուաւորաց հետևող իւրումն միայն զնա առնէր գիտին այնմիկ, և ոչ ժողովով կամէր զերթն։ Եւ նովաւ հանդերձ հասանէր ի Նախասացեալ վայրն՝ ի հինն եկեղեցի, և ոչ գիտելով ստուգել և նշմարել զտեղին։ Նոյնժամայն նշան զարմանալի լինէր ի վերայ սաղարթապատ ծառոցն նոճից, որք երկաքանչիւր աստի և անտի միջաւորեալ ունէին յինքեանս զկոչարանն սուրբ, որ իբրև եթէ ծագումն երևեալ բոցաճաճանչ ի վերոյ ունել կամարաձև. և ի նոյն միացեալ հաւասար գերակատար գմբեթին, բովանդակապէս սահեալ ճառագայթէր ի ծայրս ծառոցն նոճից ճշգրտապէս աղեղանդ, որ յամպսն լինի. փայլակնաբար ցայտէր ի ստորադրեալ քարատող և աղիւսաշար պուրակին, ուր կայր դադարեալ անդ խաչն Քրիստոսի։ Գիտացեալ այնուհետև սրբոյն առն, եթէ յայնմ տեղւոջ է գանձն անկապուտ։ Առնոյր ի ձեռն բրիչ՝ պարեգօտեալ իբրև զարին Աբրահամ, սկսաւ բրել զնկատեալ տեղին իւրով համահաւանեալ արամբն։ Եւ որպէս վայրափոսէր, հինգ էր քիլ կամ թէ աւելի ինչ՝ յանկարծակի երևեալ տապան մի արծաթի՝ ժանգառագոյն, հնացեալ, որ և ունէր առ հասարակ հայ, հոռոմ և ասորի գիր. և ցուցանէր ի նմա զոլ զմասն ի կենդանարմատ փայտէն։ Կայր անդ նշանն Քրիստոսի արծաթաձոյլ, գեղազանեալ ոսկիազօծ տեսակաւ, որ յաւէտ է ի խաչէն Քրիստոսի։

---

1 gkm *խորհուրդն* bcelr *զի* փխ *և* l *խուսափիլ*

2 kw *փախչելով* cgl *փախչիլ* a *սնապարծ*

3 bkm *այնորիկ* bcelmr *սրբասնելոց* km *ի Նախամեծար*

4 l *հետևօղ* km *իւրումն գիտին առնէր* (k *առնէ*) adghw *առնէ*

5 b *ժողովովք* cr *ժողժողովք* c *այլև* փխ *և* bcelr *հասին*

6 bcelr *ի վայրն* adgkw *վայրսն* cdkmw *հին եկեղեցին* a *եկեղէցի* b *եկցին* w *յստուգել* bcelr չիք *և*[2] adgw *ի նշմարել*

7 bcdr *ծառոյն* aw *նոճիցն*

8 bcelr չիք *երկաքանչիւր* bcgr *անդի* br չիք *և* aghkm *յինքեան*

9—11 km *յոր* c *որ և իբրև* r չիք *որ* adgkm *իբր* a *եթե* cr չիք *եթէ* bklm *թէ* a *ունեին* km *ծագումն ինչ լուսոյ երևեալ բոցաճաճանչ կամարաձև միացեալ ընդ գմբեթին* bcdeghlr չիք *ի* b *վրա* l *վերայ* ce չիք *վերոյ* r *վերա* w *ունիլ* ag *գմբէթին* l *գումբէթին* br *գումբեթին* ce *կումբեթին* a *բաւանդակապէս* bcelr *բովանդակատես* m *բովանդակ* k *և բովանդակ* adg *նոճիցն* d *ճշկրտապէս* km *և նման*

12 akm *յամբս* dgw *յամպս* adgkmw *երևի* փխ *լինի* w *փայլակաբար* adgw *յստոբադրեալ* փխ *ի ստորադրեալ*

13 g *պուրանտին* km *պուրակն* abcdelr *պուրատին* d *որ* փխ *ուր* b *զարանակեալ* km չիք *անդ*

14 l *առնն* adw *յայնմիկ* bc *տեղոջ* r *տեղոջէ*

15 h *առնու* a *պարէգաւտեալ* c *պարէգօտեալ* l *և պարեգօտեալ* w *արին*

16 m *և սկսանէր* k *սկսանէր* h *սակաւ* ah *զնկատել* adgl *տեղի* h *համալհաւանեալ* abcdeglrw *արամբքն* km *և իբրև*

17 dw *վայրն փոս էր* h *վայրափայլէր* km չիք *էր* km *երևէր*

18 h *արծաթեայ* km *որ ունէր*

19 d *հռոմ* dh չիք *և*[2] adghkmw չիք *ի*[2] h *կենդանարմատ*

20—21 kmw *փայտին* km *և կայր* d *նշան* ✝ *անտ* l *գերազանեալ* w *յոսկի ազօտ* adghkm *ոսկի ազօտ* adghw *տեսակով* bcel *յաւետ* (lr *յաւէտ*) *էր* bd *խաչին* bcelr *տեսաղն* փխ *քրիստոսի* h չիք *քրիստոսի*

Ապա այնուհետև հրճուալից եղև յոլովակի խնկարկութեամբ այրն Աստուծոյ՝ զուարթանայր հոգեծաղիկ պայծառութեամբ, յարակցաբար լեալ մարմնաքնարն Դաւթի երգոյն, յօրինէր նուագս երաժշտականս. «Օրհնեցից զՏէր յամենայն ժամ» և որ ի կարգին Լ. վասն շնորհելոյ երկիւղածաց իւրոց զնշանն, որ միշտ ապրեցուցանէ ի թշնամւոյն։ Զայս անխլաբար ընկալեալ զնշան փրկութեան յիւրն բերէ եկեղեցի։ Յաւուրսն յայնոսիկ յերևել նշանին և ի գալ հասանել ի հանգստարանն՝ մեծ և հրաշալի զարմացումն լինէր, որ լոյս անհնարին էր զահեղ, զմեծ փառացն Աստուծոյ։ Զի որպէս Կիւրղի, որ յԵրուսաղէմ էր հայրապետ, գրութեամբ ի Կոստանդիանոս վասն երևման խաչին ասէ. «Եթէ ցոլքն լուսոյ մինչ ի Ձիթաստանեաց լեառնն ոչ միում կամ երկրորդում երևեալ, այլ ամենայն բազմութեան քաղաքին ակն յայտնի ցուցեալ» ,—նոյնգունակ եղև արևելեայց աշխարհիս լուսոյ խաչիս երևումն. զի հարթ առ հասարակ ամենեցուն տեսեալ զսաստկութիւն լուսոյն բոցաճաճանչ փայլմամբ եկեալ ընդ ամպս երկնից՝ սլացեալ յայտ յանդիման։ Ամենեցուն տեսեալ զել և զէջ սուրբ շնորհացն ի վերայ ամենասուրբ խաչին, երբեմն ի նմանութիւն հրոյ, երբեմն ի նմանութիւն լուսոյ, երբեմն ի տեսիլ աստեղն, որ ծագէ յառաւօտուն, զոր ոչ մի ոք, այլ աշխարհ ամենայն եղեն տեսողք մեծապայծառ սքանչելեացն ճառագայթից։ Զի մինչ ընդ երկինս ցոլացեալ էր մերձ առ տեղեաւն ի տաճարին տեառն ոչ միայն բնակչաց քաղաքին, այլ

---

1 d յոլովակ

2 klm և զուարթանայր acr հոգէծաղիկ d յարձակաբար և յարակից

3 d չիք լեալ adghkmw մարմնաքնար bcelr երաժշտական

4 d շնորհեցելոյ

5 d քոց իւրոց d զնշան d որ ի միտ a ապրէցուցանէ abdhr թշնամոյն km և փխ զայս

6 w անսխալաբար klm զանխլաբար v անխայաբար km զայն նշան l զնշանն h իւրն m բերէր a եկեղէցի d եկեղեցին km յեկեղեցի h յաւուրն

7 d յայնմիկ gklm յերևիլ h երևել bcdeghlr չիք ի[1] k հասանիլ

8 w զոր adeghlw լոել c չիք լինէր b փխ լոյս m զի լսել k զի լոել b լինէր celr է փխ էր dghklm մեծ d փառաց m փառոն

9 d չիք կիւրղի km կիւրեղ l եմի է cer երուսաղէմի է b յերուսաղէմի է ce գի-տութեամբ blr գիտութեան d գրութեան

10 k առ փխ ի w կոստանդիանոս bceklmr ասէր bkm թէ a եթե h մինչև փխ եթէ w ցօղքն ce ցոլլք blr ցոլլքն g ցայթլք d ցօղին km ցայտք ah ցայլքն dgklmw մինչև h չիք մինչ

11 km ձիթաստանեայց dl լեառն h երևել

12—14 km ցուցեալ երևէր h եղեալ gkm արևելից abcdehrw արևելեաց h յայտնե-ցուցեալ celr երևումնս b երևմունս dgh զի ի հարթ adgkmw հասարակ km ամենեքին տեսանէին h բոցաճաճանց

15—16 m և սլացեալ a ամբս km չիք տեսեալ km ելէջք adghkmw չիք սուրբ cer սուրբ bl չիք ամենասուրբ

17 bcel հրո և (l հրոյ) gkm լուսոյ և adghkmw նմանութիւն փխ տեսիլ

18 h առաւՕտուն bcer ոք մի a մէք l մի ոք m տեսող gl տեսօղք

19 adghkmw չիք սքանչելեացն km ճառագայթիցն bcelr մինչդեռ ի յերկինս h ցոլացել

20 m տեղեաւ km չիք ի bcelr տաճարի g ի բնակչաց

շրջակայ համասփիւռ և համատարած ամենայն գիւղից և քաղաքաց, արանց և կանանց, այլ և հովուաց ի լերինս և անդիորդաց ի փոսս ճարակողաց և արդիւնարարաց ի դաշտս, որք աշխարհասէրք զպտուղս կապտէին, և բազում ճանապարհորդաց բացօթէից։ Ի հինգերորդում պահու գիշերոյն, այդրքիկ ամենեքեան տեսանէին զարփիահրաշ սքանչելիսն։ Եւ եկեալ բազում ճեպով ընդ այլ բազում տեսողսն՝ ահիւ քաջասլաց քայլարանօք առ ի տես յախուռն խմբելոցն հոյլս հոյլս ի հանդիսի յօթարձակ տեսարանին։ Եւ լցեալ զցանկութիւն փափագանացն համբուրելով զսուրբ խաչն Քրիստոսի, ընկալեալ զշնորհս և զողորմութիւն ի նոյն ինքն ի տենչալի զինէն՝ զհանդերձեալ վայելուչ զյաղթութեանն առեալ ընդունէին պարգևս։ Եւ զի բազումք ի գլխաւորաց աշխարհիս կողմանց կողմանց եկեալ էին ի տօնն տէրունական նշանին, և վասն այնորիկ սաստիկ և ահեղ նշանացն, որ երևէին ի վերայ խաչին, ոչ ոք իշխէրն զգիշերն ի յարկսն յայն մտանել կամ ի քաղաքի գաւթին օթել. այլ այնուհետև ելեալ արտաքս ի սարաւանդակ վայրսն և զգիշերն ամենայն անդ աղօթէին մինչև ցառաւօտն։ Եւ ի ծագել արեգական մտանէին ի գաւիթ եկեղեցւոյն առաջի խաչին ահիւ և երկիւղիւ. և իսկոյն յարուցեալ ի հսկումն խաչապայծառ տօնին կատարէին գոհացողական պատարագ ի վերայ սեղանոյն։

Ապա յետ երևելոյ հրաշիցս այսոցիկ՝ իբրև վերստին ընծիւղեալ վերածաղկէր հզօրեղ, աստուածընկալ խաչ աշտարակին մեծի, յորժամ դաւանել հաւատացաւ յԱստուծոյ արժանաւորել մեզ միշտ զմեւք պահպա-

---

1—3 abchr *շրջակա* km չիք *և համատարած* ar *գեւղից* d *գիւղօրէից* d *և քաղաքաց և գիւղից արանց* a *կանաց* km չիք *այլ և* dhw *անդորրդացն* km *անդորդաց* a *անդորդացն* agh *ճարակաց* w *արդիւնաւորացն* adghkm *արդիւնաւորաց* d *զպտուղն* aghkmw *զպտուղսն*

4 a *բացաւթեից* l *բայցօթէից* h *հինգերրորդում*

5 w *այդրքիք* bcelr *այդքան* a *ամենէքեան* g *զարփահրաշ*

6—8 a *ճէպով* m *յոյով* փխ *բազում* h չիք *բազում* dgl *տեսօղսն* adgkmw *քայլարանաց* h *քայլարանց* km չիք *առ ի տես* b չիք *տես* adgh *տեսս* gkm *խառնխուռն* a *յառուռն* h *առուռն* km *հոյլք հոյլք* h *հոյլս հոլս* a *հաւձարձակ* bcelr *հօթարձակ* g *հաւձարձակ* (ենտ ղսւրձրած *բացարձակ*) km *բացարձակ* hv երկու օրինակ *յօձարձակ* h *տեսանէին* km *լնուին* փխ *և լցեալ* l *փափաքանացն*

9 w *ընդունել* adgh *ընդունել* km *և ընկալեալ* adgw *շնորհս* h *ողորմութիւն*

10 cer *յաղթութեան* bl *զյաղթութեան* km *յաղթութեանն*

11 dkm *զպարգևս* km *ի կողմանց կողմանց*

12 bcr *տօն* km չիք *և*[1] km չիք *այնորիկ*

13—14 w *նշանք* gklm *որք* a *երևեին* d *երևին* km չիք *ոք* km *իշխէին* bcehlrw *իշխէր* bcelr չիք *զգիշերն ի* h *զգիշերսն* blr *մտանելյայն* d *այն* h *յարկսն յանդի մտանել* adgw *և* փխ *կամ* km չիք *քաղաքի* dw *ի քաղաքին* d *գաւթի* kmw *ի գաւթին* bcr *դաւթին* g *օթեալ* km չիք *այնուհետև* km *ելանէին* adghw *ելանել* g *յարտաքս*

15—16 l *սարաւան* adgkmw *սարևւանդակ* h *սարևանդակ* br չիք *և* km *վայրս* d *անգ ամենայն* a *առաւաւ* (տն ջնջված) gh *յառաւօտն* d չիք *ցառաւօտն* c *ծիծաղել* l *ծագել* km *արեգական* a *եկեղէցոյն* bcr *եկեղեցոյն*

17 bceghklr *յարեալ* l *տօնին և*

18 km *զգոհացողական* km *պատարագն* a *սեղանւոյն*

19—21 g *ապայ* km չիք *իբրև* cr *ընծիւղեալ* d *վերածաղկեալ հզօրել* l *վերածաղկիւր* km *խաչն* km *յոր* փխ *յորժամ* acghklr *զաւանիլ* b *զաւանեալ* km *հաւատալ* h *հաւանեցաւ* km *արժանաւորեցաք յաստուծոյ* adglw *արժանաւորիլ* bcelr *մեզ ընդունակ գոլով անման առծածկելի զէնին և միշտ զմեօք* km *որ* փխ *մեզ* dghkm *զմեօք*

նութեամբ պարունակեալ զիւրոյ արարչութեան զուգ խնամոյ անվթար առտուեաց մեզ տէրն նեցուկ զփրկական կայմն զպարգողն ի մեզ աստուածգիտութեանն առագաստ։ Թանց գիտութեանց դպրացն ջոկք և ուխտի մանկանցն դասք մնային. զի ի նոցանէ էր ծածկեալ խորհուրդն։

Ապա զգացեալ Աստուծոյ սպասաւորին, որ էր ի հին եկեղեցւոջ անդ, ծագումն խաչին։ Վասն որոյ իբրև գիտակ լինէր այսմ այրն՝ քաջայօժար կամաւ երթայր ի Մեծ Կուենից գաւառն՝ ի Գլխոյ վանաց եկեղեցին։ Եւ անդ զսուրբն տեսեալ հեղինակ՝ Իսրայէլ անուն և անկեալ առ ոտս նորա՝ պատմէր զբովանդակն զանուրջտեսութիւն. և մաղթէր հնարս գտանել և յայտնել նմա զիրացն հանդամանս։ Նա իսկ ոչ առնոյր յանձն յայտնել նմա զխորհուրդն։ Եւ նորա դարձեալ ի տեղի իւր։ Եւ ի վաղիւն առ նոյն այրն նոյն երկրորդէր տեսիլն՝ առնելով ձեռագիր նշան, զոր նա բերեալ տայր առնն Աստուծոյ։ Որոյ զայն անհա տեսեալ սրբոյն՝ հմտաւորեալ թէ ի վերուստ է ազդեցութիւնն, յայտնէ նմա զխորհուրդն, և զնոյն ինքն զկենսատու խաչն ցուցանէ և երդմնապատիժ սահմանադրութեամբ պատուէր տայր նմա մի՛ ումեք պատմել։ Այլ նա թէպէտ և բազմադաշն լեալ էր երդմամբ չպատմել ումեք, սակայն յետ սակաւ ինչ աւուրց դժրողաբար ուխտազանցեալ երթայ առաջի կաթողիկոսին և այլոցն ամենեցուն հուչակեցուցանել զզրոյցն, զի չէր պարտ ծածկել ճշմարտութեանն։ Ընդ որ հայրապետն Եղիազար հիանայր վասն յարգական աւետեացն և նոյն-

---

1—4 cr զուլթն adghkmw գործ փխ զուլթ dgkmw խնամոց km տայ adgw առտուեցելոյ h առողջանելոյ km չիք տէրն w տեառն blr զփրկանակն glm զպարգօղն d չիք ի մեզ bdkm աստուածգիտութեան adghw և փխ թանց km ուր h գիտութեան bcelr ջոկքն bdghklm մանկանց km արտաքս մնացին (k մնային)

5 g ապայ d զգթացեալ bcelrw յաստուծոյ km սպասաւորին այնորիկ h սպասաւորեն a եկեղէցւոց bcr եկեղեցոջ km եկեղեցւոջն l անտ km չիք անդ

6 km չիք վասն... այրն bceghlr այսմ լինէր

7 bd կունէից kw կուենիցն agh կուաէնիցն adghw գաւառ

8 h չիք տեսեալ a հեւղէնակ bcehlr հիւղինակ a իէզ g յանուն bchkmr չիք և h անկել

9 ah զբաւանդակն c զբովանդակ adghw յանուրջ m զտեսիլ ինչ իւր անուրջս k զտեսիլ իւր յանուրջս փխ զբովանդակն զանուրջ տեսութիւն km չիք հնարս գտանել և

10 km իսկ նա

11 d զխորհուրդ adgw նա փխ նորա hkm որով զառնայն նա փխ և նորա դարձեալ b վաղիւ h նուն

12—13 bkm այր km երկրորդէր նոյն տեսիլն bcdelr տեսիլ adghkmw ունելով bcr ձեռնագիր km և ձեռագիր abcdehlw տայր նշան (d չիք նշան) նմա (cr նմա նշան) այրն (bcelr յայրն) աստուծոյ km չիք անհա km և փխ սրբոյն w հմտաւորիլ ad հմտաւորել a թե

14 celr ազդեցութիւնն էh ատեցութիւնն bcekmr յայտնէր l և յայտնէր km չիք և h ինք

15 bcr զկենսատուն bcr խաչ bceklmr ցուցանէր (cr ցուցանէր նմա) km երդումնապատիժ

16 cr չիք նմա acr ումէք km բայց փխ այլ abcdeghlrw բազմադաշին

17—18 adgw չիք էր m երդմամբք cr ումէք adghw աւուրց ինչ km չիք ինչ km դրժողաբար a ուխտազանցել km երթայր h երթա cdklr կաթուղիկոսին km այլոց

19 d հաչակեցուցանելով bcelr հաչակեցուցեալ km հաչակէր h զրոյցն l ծածկիլ g պարածածկեալ km պարածածկիլ ah ծածկեալ

20 bl զազար

ժամայն կամաւ իշխանին Ջուանշիրի գիր հրամանական առ Իսրայէլ առաքէ փութանակի՝ զչքնաղագիւտ զխաչն Քրիստոսի առ նա հասուցանել։

Իսկ նորա հնազանդեալ հայրապետական հրամանին՝ փութով հասանէր ի սուրբ եկեղեցին։ Եւ ինքնին մեծ իշխանն և սուրբ հայրապետն ամենայն մեծամեծօքն անդ հասանէին և ակն յայտնի զնորոգափայլ խաչն Քրիստոսի տեսանէին, զոր սրբոյն Մաշտոցի իւր իսկ ձեռամբն եղեալ էր ի պահեստի, որով դարձուցանէր իսկ զաշխարհս Աղուանից ի կռոցն մոլորութենէ լուսաժնութեամբ աւազանին շնորհաց։ Եւ երկրպագեալք սրբոյ նշանին՝ անտի դառնային յարազուարճ բերկրանօք զտենչալին պարգևաց տուողն բարեբանելով։

Յայնմհետէ մեծարու եղեալ քահանայն Աստուծոյ Իսրայէլ առաջի կաթողիկոսին և իշխանին և յաչս մեծամեծացն. առնոյր և հրաման ի նոցանէ գործել զամենայն համարձակապէս։ Եւ յետ սուղ ինչ աւուրց վասն առաւել հրաշիցն և մեծամեծ սքանչելեացն, որ բազում անգամ եղեալ էր ի վերայ ծառոցն նոճից, կամեցաւ զի ի նուէր նշանին ձօնեսցէ ի պատկեր տեառնանման խաչին։ Եւ առժամայն կալեալ վարձաւորս արս ճարտարս հիւսանց և պատշաճաբար յօրինեալ զնշան խաչին քանդակակերպ զարդու դրուագելով պատրաստեցին զամենայն ըստ գործոյ տեառն։

Զայսոսիկ լուեալ եպիսկոպոսապետին և Ջուանշիրի՝ նոյնժամայն գրեն առ այրն Աստուծոյ Իսրայէլ, զի և նոքա հաղորդեսցին հասանել ի ժամադրութիւն նաւակատեաց նշանին և յօծումն սրբոյ խաչին։ Որում մեծաւ լրջմտութեամբ քաջահաւան այնմ եղեալ քահանային տեառն՝ պատրաստական յօրինէր զպէտս կազմութեան նուիրական տօնին ըստ օրինա-

---

1 a *ջաւանշերի* dw *ջեւանշէրի* km *ջիւանշիրի* h *ջեանշէրի* h *հրամայական* a *իէղ*
2 bcelmr *առաքէր* clr *զչքնաղագիւտն* a *զչքնողագիւտ* km *խաչն*
4 bcelr *ձեպով* փխ *փութով*
5 cr *ինքն* cr չիք *մեծ* cr *մեծ հայրապետն և իշխանն*
6 l *անտ* a *հասանեին* cr *յակն* bcelr *զնորոգափայլն*
7 km *որ* k *սրբոյ* km *ձեռացն* bcelr *յեռամբ* dw *արարեալ* aghkm *լեալ* փխ *եղեալ*
8 adghkmw չիք *ի պահեստի* m *և որով* adghkmw չիք *իսկ*
9 g *լուսաժնութեամբն* w *երկրպագեալ*
10 bdgh *անզի* l *և անտի* r *յանտի* c *յայտի* km չիք *անտի* km *տենչալի*
11 dh *տուՕղ* bcelr չիք *տուողն*
12 h *այնուհետէ*
13 cklr *կաթուղիկոսին* km չիք *և*[3] d *հրամանս*
14 bcelr *յաղագս*
15 m *որք*
16 b *ծառոց* l *նոճեաց* adg չիք *ի*[2] adghkm *նշանի*
17 m *խաչի* bl *առժամն* adghw *կոչեալ* km *կոչեցեալ* c *վարձաւոր* km *զվարձաւորս*
18—19 adghkmw չիք *և* d *պատշաճէր* adghw *յօրինել* km *յօրինել տայր* km *խաչի* km *զարդուք* g *դրուակելով* l *դրուագրելով* adghkmw *պատրաստութեամբ*
20 k *զայնոսիկ* a *էպիսկոպոսապէտին* h *եպիսկոպոսապետն* aw *ջեւանշէրի* cdlr *ջուանշէրի* g *ջեանշէրի* h *ջիշէրի* km չիք *նոյնժամայն*
21—22 a *գրեան* a *իէղ* bcer *հաղորդ լիցին* l *հաղորդք լիցին* g *հասանիլ* blr *ի հասանել* (l *հասանիլ*) *ժամադրութիւն* cr չիք *ի* aw *որոյ* d *որով*
23—24 d *եղեալ այնմ* km չիք *այնմ* bcelr *քահանայի* l *և պատրաստական* c *զպէտս* l *կազմութեան* adghkmw *տանն* փխ *տօնին* adghw չիք *ըստ*

կի խաչազարդ պայծառութեանն։ Այլ նոքա հեղգական ծուլութեամբն ոչ ժամանէին հասանել յամբոկ գործոյն։ Յայնժամ տեսիլ յԱստուծոյ երևէր ի վերայ սրբոյ պատրիարքին Եղիազարու, զի մի յապաղեսցէ երթալ օծանել զխաչն Քրիստոսի։ Որոյ պարառաբար յարուցեալ յառաւօտուն՝ փութապէս հասանէր ի կարգեալ եկեղեցին՝ ի վիճակ Գիսաւան նահանգին։

Քանզի յայնժամ իշխանն մեծ չուեալ էր ի կողմանս հարաւոյ ի Սիսաւանացն գաւառ, և վասն զի հայրապետն Եղիազար նմանակիր առաքելոցն էր բանիւք և գործովք՝ զպատրանաց ինչ ցնորս վրէժխնդրութեամբ վանէր, և ուր ինչ ճշմարտութիւն ծաղկէր, պսակ պարծանաց իւրոց վարկանէր, ջատագով այնմ լինէր խնդրոյ։ Երկասիրեալ առաքինազարդ ուղղափառութեամբ՝ յերիս անձնաւորութիւնս անշփոթելիս միշտ երկրպագել ուսուցանէր։ Ծանուցեալ այնուհետև երջանիկ առն, եթէ աստուածապաշտութեան է խորհուրդս զարմանագործ տեսմանս, որ երբեմն առ Իսրայէլ քահանայ. ընդունէր զնա իբրև զԱստուծոյ սպասաւոր և առհանեալ մասն ի սրբոյ խաչէն Մաշտոցի նորին կամաւ եդեալ ի փայտակերտ նորոգաշէն նշանին՝ օծանէր զխաչն իւղովն օրհնութեան. և կանգնեալ ի մէջ եկեղեցւոյն՝ առնէր նաւակատիս մեծապէս խնճոյիւք, հոչակաւոր հանդիսիւք, եկեղեցական ուխտիւ և հաւատացելոց դասուք։

1—3 bcdelr պայծառութեան klm ծուլութեամբ a ծոյլութեամբն adghkmw չժամանէին gl հասանիլ ahkm յանբաւ ce յամբովք blr յամբովկ g յանբու ag գործւոյն m գործոցն km և յայնժամ a տէսիլ adghkmw աստուծոյ bcelr երևեալ a էր և a էր վէրայ r վերա km չիք սրբոյ d ի սուրբ d պատարագին վերայ c պատր ագին ar պատրիարգին bcel ղազարու r սրբոյ ղազարու d պղերգասցէ agkmw պղերգասցի h պղերգեսցէ

4 d յօծանել bcelr որոց blr առաւօտուն

5 l և պութապէս km վիճակն h կարգել a անուան hw անուն gkm անուամբ

7—8 km և փխ քանզի h հարուոյ klw սիսականացն bcer սիսականեացն d սասանականացն b չիք զի gkm չիք հայրապետն եղիազար d նմա զիր

9 bcelr բանիւ և գործով l զպատրանացն km չիք ինչ

10 k չիք և w որ d ինչ ծաղկէր ճշմարտութիւն km զճշմարտութիւն adghkmw չիք իւրոց

11 l և ջատագով km չիք ջատագով... ուսուցանէր dw լինել d երկարասիրեալ

12 h երիս

13—15 adgkmw ծանուցանէր km չիք այնուհետև երջանիկ առն adgw երջանկանն փխ երջանիկ առն bceklmr թէ cw աստուածպաշտութիւն aghkm աստուածապաշտութեանն km խորհուրդ km տեսլեանն a իէզ km և ընդունէր h չիք զնա adhw աստուծոյ g էառ km չիք առ

16—17 adw զմասն km չիք նորին կամաւ km դնէր l փայլակերտ ahmw փայտակերպ cr չիք նորոգաշէն bl նորաշէն km նշանն cr և օծանէր km զնա փխ զխաչն a իւղովն k օրհնութեամբ

18—19 bcr եկեղեցոյն l և առնէր km խնկովք adghw խնկօք փխ խնճոյիւք bcr հռչաւոր l և հռչակաւոր m հանդիսիւ a եկեղէցական adw ուխտիւք bcer դասիւք

ԳԼՈՒԽ ԼԴ

Մահ օրհասական Ջուանշիրի մեծի իշխանին

Եւ եղև ի ժամանակին յայնմիկ խաղալ գնալ մեծի իշխանին Ջուանշիրի ի կողմանս լեռնականացն ի զբօսանս բոլոր տարեկան աւուրց հրճուական անցուցանելով երկրաչափութեամբ։ Յոգնայորդոր գուսանօք ներբողեալ տարփողականն Ջուանշիր՝ զօրապետն տենչահասակ, որ և զանազան իսկ խոհականութեամբ նուաճէր իսկ զամենեսեան ընդ իւրով իշխանութեամբ և բոլորովիմբ եղեալ յերկրականիս բարեբաստիկ գերաստացութեամբ խրոխտաբար յօրանայր իմաստակիր քաջութեամբ։ Բայց ապա ըղձալի հռչակաւորն ի ձեռն խարդաւանող ախտին, զի ընդդէմ Աստուծոյ երկասիրէր պատուիրանին, թափուր և ունայն գոլով՝ մերկ ի յայնցանէ երևէր փառաց։ Եւ ահա ամենայն սարդի ոստայն եղև. վաղվաղակի չքնաղն այն քակտէր վայելչութիւնք, զի ի ժամ տապակէզ աւուրցն առեալ գերահրաշապետաւորին զազատասուն տոհմն հանդերձ Նամեսական գընդիւն ի հովիտս բարձրաբերձ լերանցն բերկրէին ծաղկատեսակ հանգըստեամբ, ի գեղեցիկ մարգս պերևետեալ յոլովէին աւուրս բարեկեցիկ յղփութեամբ։

Իսկ իբրև անցանէին աւուրք խորշակայեղց տօթանացն՝ ի ժամանել բարձրութեան տօնին մեծի Նաւակատեաց խաչին՝ համբարձեալ ի կող-

1 abcehirw չիք *գլուխ*

2 l *մահն* cr *մահուն* a *Ջաւանշերի* dw *Ջեւանշէրի* km *Ջիւանշիրի* h *Ջեանշէրի* cr *մեծի ազուանից քաջ իշխանին* b *իշխանի*

3—5 l *մեծ* a *Ջաւանշերի* c *Ջուանշէրի* h *Ջեանշիրի* d *Ջեանշէրի* w *Ջեւանշէրի* k *Ջիւանշիրի* r *Ջուանշէրի* cr *կողման* km *լեռնականաց* a *տարական* b *տարեկանաւորաց* h *տարականացուոց* b չիք *աւուրց* km *աւուրցն* w *հրճուականն* km չիք *անցուցանելով* k *երկաչափութեամբ* ab *յոքնայորդոր* l *յորդնայորդոր* k *և յոգնայարդար* m *և յոգնայորդոր* w *յոգնայարդար* bcelr *գուսանօքն*

6—7 bcelr *ներբողել* km չիք *ներբողեալ Ջուանշիր* adw *Ջեւանշէր* bcdelr *Ջուանշէր* h *Ջեանշէր* km չիք *զօրապետն... և զանազան* bcd չիք *իսկ* km *ուր և* փխ *իսկ* gh *խոհականութեամբն* km չիք *իսկ*[2] bl *զամենեսին* km *իւրովն*

8—9 a *ի* փխ *և* a *յերկարականիս* km *բոլորովին բարեբաստիկ եղեալ գերաստացութեամբ իմն և խրոխտաբար զամենայն ինչ յօրինէր իմաստակիր քաջութեամբ* a *բարեբաստիկ* bcelr *բարեբախտիկ* b *գերատացութեամբ* adgw *գերաստացութեամբ* aghk *յօրինէր*

10 g *ապայ* bcelr *բաղձալի* km *հռչակաւորն այն զի ի ձեռն* gl *խարդաւանօղ* km չիք *զի*

11—12 cr *երկրասիրէր* d *երկասէր էր* km *և ունայն ի նորայն փառաց երևէր* w *և մերկ* bl չիք *ի* bcelr *յայսցանէ* bcelr *երևեալ* km *ամենայն ինչ* w *ամենայնն* km *եղեալ*

13 bcelr չիք *այն* gl *քակտիւր* h *քակէր* kmw *վայելչութիւն* bcelr *քանզի* bcelr չիք *ի ժամ* d *տապակել*

14 a *գէրահրաշապէտաւորին* km *գերահրաշապետականին* l *գերահրաշ պետաւորին* km *զազատազարմ* abcdeghlw *զազատասահ* d *Նամիսական*

15—17 bcelr չիք *ի* bcelr *յովիտս* (l *և յովիտս*) a *լէրանցն* km *բերկրէր* km *և ծաղկատեսակ* c *հանգիստեամբ* a *գեղէցիկ* w *փերևեթեալ* a *պերևետէալ* c *պերևերթեալ* b *պերևերտեալ* l *պերևերտեալս* km չիք *պերևետեալ* r *պերևերդեալ* km *յոլովէր* h *յոլովին* b *յաւուրս* km *զաւուրս* h *աբս* bcelr *բարեկից*

18 a *խաւշակայեղց* dw *խորշակահեղձ* dw *տօթացն* km *տօթոյն* blr չիք *ի* blr *ժամանեալ* g *ժամանիլ*

19 blr *ի բարձրութիւն* km *տօնի* gkm չիք *մեծի*

մանցն յայնցանէ՝ զայ անցանէ յՈւտի գաւառ ի Պարտաւ քաղաք յիւրականն դեղազարդեալ տաճարս, զի անդ պարգևաձիր մեծարանօք ի հանդիսաւոր տօնին Աստուծոյ մատուցէ երկրպագութիւն։ Եւ մինչդեռ հանգուցեալ էր մեծաւ ուրախութեամբ մեծահռչակն Ջուանշիր, այր ոմն տաւրօրէն և վատանշան ի Կայենեան ընկղմեալ ախտ, արկեալ ի հրապոյրս խարդախութեան ընկերս իւր համահաւանս արարեալ, որ ոչ զսէր նորա յիշեալ և ոչ զսպասիւ տան հօր իւրոյ, զոր գտեալ էր ի նմանէ մեծաւ բարգաւաճանօք, այլ մահ խորհեալ ի վերայ նորա խորհուրդ վատ ի միտս արկանէր և հրապուրեալ զնա ի պատճառս բղջախոհութեան, փաստապատիր բանիւք զնա հաւանեցուցանէր՝ ելանել ի զբօսանս խոհերականս։ Եւ մինչ դեռ ի տաճարէ անտի ելանէր իշխանն ընդ ճանապարհ պարտիզայար ծաղկոցացն, յայնժամ ի գիշերի յառաջին պահուն՝ անվահան, ունելով թուր. որ և սպառազինեալ սուրհանդակ պահապանացն չոկք անհոգ և անվեհեր ի դրունս արքունի պաղատանն կային անկեալ ընդ քնով։

Առեալ չարաբարոյն Ենիբայ՝ դաւաճանողին Վարազոյի, զվաղրն արքունական և սուսեր պողովատիկ և զվահանն ոսկեխնձոր՝ դաւով առաջապահ լինէր, պատճառէր ըստ օրինի զինակրութեան։ Եւ ինքն անօրէն նենգաւորն վառեալ ի ծածուկ՝ ագեալ էր զզրահսն ի ներքոյ պատմուճանին։ Այպա իբրև հասանէին ի միջնավայր անդր բուրաստանին և մերձ էին ի պարոյկ որմոյն, որ պարունակեալ էր զլայնատարածն արքունական բակին, եւ որպէս այլով ամենայնիւ էր իմաստայեղց անվկանդն Ջուանշիր՝

1—2 km *զայր* dgkm *յիւրական* l *անտ* km *և* փխ *զի* ah *պարգևակիր*

3 b *տօնն* gkm *մատուցանէր* d *յերկրպագութիւն*

4 b չիք *էր* bcelr *Ջուանշէր* km *Ջիւանշիր* dw *Ջեւանշէր* a *Ջաւանշէր* h *Ջևանշէր*

5 a *կայեանն* celr *կահեղեանն* b *գահեղեան* dh *կայանն* gkm *կայենեանն* k չիք *արկեալ* h *ախտակրեալ* cr *հրապուրս* b *հրաբոյրս*

6 dkm *զընկերս* blr *համահաւան*

7—9 adghkmw չիք *յիշեալ* h *պատիւ* adgkmw *հօրն* bcr *նմանէն* adghkmw *պարգևօք յիշեալ* (km *յիշէր* h *յիշել*) փխ *բարգաւաճանօք* k *ինչ* փխ *այլ* km *խորհեցաւ* a *վերա* edghkmw *արկեալ ի միտս* (adgh *միտ*) b *հրաբուրեալ*

10 a *հաւանէցուցանէր* km *հաւանեցուցանէր զնա* a *խոհէրականս* b *խոհերական*

11—14 adghkmw չիք *դեռ* agh *անդի* h *ճանապարհն* dw *պարտիզահար* a *պարտիզյար* km չիք *յայնժամ* gl *առաջին* h *առաջի* km *անվահան և թուր միայն ունելով ուր սպառազինեալ* a *պահպանացն* bl *անհոգք* lr *անվեհէր* d *պալատին* gkm *պալատանն* aw *պաղատանին* adgkmw չիք *արքունի* km *անկեալ կային*

15 ad *չարաբարւոյն* km *չարաբարոյ* ah *Ենիբա* dw *Ենեբայ* cr *Էնիբայ* bcer *գաւաճանողն* l *դաւաճանօղն* d *դաւաճանօղին* bcelr *վարազոցի* d *վարայզոյի* dv *զվարազն* g *զվազիրն* h *զվաղըն* v *զվարզն* փխ *զվաղրն*

16—18 km չիք *և* km *զոռւսեր* cr *ոսկէխնծոր* ah *ոսկէխանձոր* km *յառաջապահ* km *ի պատճառս և* փխ *պատճառէր* adghkmw *օրինակի* bcelr *իշխանական զինուորութեան* փխ *զինակրութեան* cg *անօրէնն* g *և նենգաւորն* km *ի ծածուկ վառեալ* dv *արկեալ* փխ *ագեալ* ah *զզրեահսն* ceklmr *զրահս* b *զրեահս* d *զվահանն* v *զվահանսն* km *պատմուճանին իւրոյ*

19 g *այպայ* a *հասանեին* adw *միջավայր* l *անտ* bcelr *անդ* a *եին*

20 k *որմոյ* d *լայնատարած* km *զլայնատարած* aghw *լայնատարածն* abcdeghlr *բային* m *բակն* k *բանն*

21 km չիք *և* d *իմաստայեղձ* km *իմաստայեղց էր* adghw *անվկանն* bcelr *անուանակիրն* k *Ջիւանշիր* adw *Ջեւանշէր* bcelr *Ջուանշէր* h *Ջևանշէր*

յայնմ ևս գիտաց զնենգութիւն սպանողին պիտակահոյլ դաւոյն։ Եւ ի հընչիւն ձայնից վառելոյ զրահին պակուցեալ իշխանն սրտաբեկ լինէր՝ համարելով, թէ աշխարհախումբ խորհուրդն է վասն իւրոյ սպանմանն։ Եւ լռելեայն ի տաճարն կամեցաւ դառնալ։ Իսկ անօրէն սպանողն զսուսերն թերաքամեալ ունելով՝ յանկարծակի յետուստ կողմանէ հարկանէր զիշխանն արի՝ սաստիկս վիրաւորեալ, զի մերկ էր ի զրահից։ Այլ ոչ կարէր ստէպ ստէպ զնա յաղթահարել սրով։ Աճապարէր և նա որպէս առիւծ մըռընչող, կամեցեալ զձեռն ի գործ արկանել սուսերաւն, բայց զի զօրութիւն բարձրելոյն հեռացեալ էր ի նմանէ՝ մատնելով զնա ի ձեռս ձեռնասուն սիրելւոյն իւրոյ։

Յառաջնում նուագին իբրև յարձակէր սուսերաւն ի վերայ անօրինին, նորա յասպարն առեալ ընդդիմամարտեալ արձանանայր. և խրեալ զզէնն ի սեռ վահանին՝ ոչ կարէր հանել զսուրն և անդէն ամփոփի ամենևին։ Եւ նա լցեալ վիրագային գազանութեամբ՝ զայրագնեալ վիրաւորէր զամենայն մարմինս նորա իբրև զթունաւոր օձ և խածանող սրտմտութեամբ նրանակոտոր և վաղակաւոր խոցոտմամբ անխայաբար յերկիր ընկենոյր զիւր տէրն՝ ոգւոյն ի ծոցոյն թափիլ գոլ վարկանելով տիրասպանին. և կարծեցեալ կիսամահ զնա արարեալ՝ զանխլաբար արտաքս ելանէր յիւր երթալով տուն՝ կեղծաւորեալ ոչ ունել կարծիս, թէ յանդէտս ի տան ննջիցէ։ Եւ ահա անզուստ ուրեմն իրազգած լեալ իրացն եղելոց՝ գոյժ աղմկի*

1—2 cr *այնմ* km *այժմ* clr *դաւուն* bceghlr չիք *և* bcelr *հնչումն* km *ձայնի* bcelr *վառելոց զրահից (*r *զրահին)* km չիք *իշխանն*

3 bcr *եթէ* d *աշխարհաքուխ*

4 ad *լռելայն* bhl *լռելեան* km *կամէր* bcelr *կամեցեալ* bl *անօզորմ* փխ *անօրէն* gl *սպանօղն*

5 m *ի յետուստ*

6—10 cr *և սաստիկ* dl *սաստիկ* d *մերձ* փխ *մերկ* bcelr *զրահուց* gkm *չկարէր* b *ոչ կարէր զնա ստեպ ստեպ զնա* a *ըստէպ* ckmr չիք *ստէպ* adh *յաղթահարեալ* bceghklmr *որով* փխ *սրով* dw *աճապարեալ* ah *աճապարել* km *և աճապարէր նա* hkm չիք *և* cr *առեւծ* dgl *մռնչօղ* r *մըրնչալ* km չիք *կամեցեալ* բոլոր ձ. ձ. *ձեռն,* բացի h-ից h *զօրութիւնն* celr չիք *ի ձեռս* b *ձեռն* a *ձեռասուն* h *ձեռնասոյն* h *նմանէն* bcdhr *սիրելոյն* km *նորա*

11 km *իբրև ի վերայ նորա յարձակէր* bcr *արձակէր* l *յարձակիւր* km *սուսերաւն նորա ասպարն (*k *յասպարն)* celr չիք *սուսերաւն* b *սուսերաւ* adghw *նորին* փխ *անօրինին*

12 l *և նորա* w *զասպարն* l *և ընդդիմամարտեալ* d *խլեալ* cr *զէնն* d *զզէն*

13 km *ի սերտ վահանն* l *և ոչ* l *անտէն* adgkmw *անդրէն* bl *ամփոմփ* cer *ամփոմբ* gkmw *ամփոփել* d չիք *ամփոփի* a *ամփոփել* h *ամփոփեալ* km *իսկ* փխ *և*

14 dw *վայրագին* v *վիրագին*

15 km *մարմինս* gkm *և իբրև* abdklw *զթիւնաւոր* k չիք *և* d *խաձանօղ* bglw *խածանող*

16—17 c *նրան խանջալակոտոր և վաղ թուրակաւոր* w չիք *վաղակաւոր* crw *անխնայաբար* a *ընգենոյր* cr *երկիր* h *զերկիր* h *ընկոյր* h *իւր* bcr *ոգոյն* km *և յոգւոյն* h *որոյն* agh *ծոց* km *ծոցն* bcelr *ծոցոյ* dw *թափեալ* b *գոլով* km չիք *գոլ*

18 bceghklmr չիք *և* km չիք *կարծեցեալ* kmw *յիւրն*

19 agh *կեղծաւորիլ* d *կեղծաւորել* b *ունելով* d *ունիս* km *տալ* km *որպէս թէ* h *կարծասիս* g *անդէտս* c *յանդետս* bcmr *տանն* adghkmw *ննջեսցէ*

20 l *անտուստ* w *իրազգաց* adgh *իրազգեաց* bcelr *եղելոյ* adgh *գուժ*

* *Նույն ձեռագրով նրան բառի վրա գրված է* խանճալ, *վաղակ-ի վրա՝* թուր:

խռովութեան հնչէր. կաճառ ամբոխ մարդկան բազմանայր։ Որոյ ուրումն մի յեղբայրական հարազատաց վրիժապարտին զեկուցեալ նմա զոճիրս իրացն, զոր գործեացն, անդէն փութապէս հեծեալ յերիվար իւր, փախստական լինէր։

Յայնժամ պատրիկ ումն՝ քեռորդի իշխանին, զիւր Նամեսականն առեալ լեգէոն գնդի յիսնեականն զկնի ելանէր մահապարտին. բայց ոչ զգացին վասն նախափախուստ լինելոյն հասանել, այլ ի վերնակողմն երթային յԱրցախունեաց գաւառն՝ նմին իրաց քննախնդիրք։ Եւ զտուն հօր նորա աւերեալ քանդէին հրդեհարոց կիզմամբ։ Եւ զմետաքսառէշ և զկերպասանիւթ դիպակս և զգոյնագոյն կապերտս զոսկի և զարծաթ և զընտիր ընտիր կահուց և սպասուց աւար առեալ. և ինքեանք ողորմագոչ արտասուօք անդրէն դառնային, լային և աշխարէին զիշխանն։ Այլ դեռ շունչն ի նմա կայր. զի սուղ ինչ աւուրս տևեաց կենդանի, որդւոց իւրոց իւրաքանչիւրումն զդանձս և զպատիւ յայտ առնելով՝ կարգէր զնոսա ի բաժինս իւրեանց և ի դժնդակ վիրացն պակասեալ վախճանէր։

Յայնմ ժամանակի ոչ սակաւ խռովութիւն լինէր աշխարհիս Աղուանից, զի կուտեալ զինեալ խուռն կաճառացն, և մեծամեծ նախարարացն ժողովեալ և ամենայն երկիրն առհասարակ վայիւք լի եղեալ՝ ողբային զիշխանն կականաւոր և դժնդակ գոչմամբ։ Եւ այսպէս անտանելի սուգ և անհնարին բեկումն աշխարհիս հասոյց։ Յայնժամ ճարտասան ումն ի մէջ անցեալ, որ տեղեակ էր արհեստական իմաստից, Դաւթակ անուն կոչեցեալ, հնարագիտական վարժիւք յաջողակ և վերծանական քերթութեամբ յառաջադէմ։ Որ և յառատաբար ի բանիցն պաճուճանս ճարտարութեամբ

1—2 bcr խռովութեանն klm և կաճառ km ամբոխին adghkmw չիք մարդկան km յորոց մի ումն adghw որոյ երբեմն մի h եղբայրական d վարժապետին b զօճիս dlr զօճիրս

3 km գործեալ էր adghw գործեալ km հեծեալ նա adghw յերիվարն adghkmw չիք իւր

5—7 bce ամեսական d ամսականն aghw ամեսականն km ամեհականն (km առեալ զիւր ամեհականն) r զիրն ամեսական a լեգէովն d լէգէովն km լէգէոն bgl լէգէօն h զլեգեովն dw յիսնեկան c յանեական blr յսնեական adgkmw զգացեալ h գացեալ km հասանել նմա վասն լինելոյն ի վերնակողմն d չիք վասն bl լինելոյ l հասանիլ

8 dw յարձախունեաց bcelr յարցախունեացն br գաւառ acgw հօրն

9—10 adghkmrw աւարեալ a քանդեին m չիք և edrw մետաքսառէջ m չիք և mw կերպասանիւր d նոյնագոյն m զգունագուն h զգունագոյն a կապերտ bcdr չիք և[2] (տ. 10) b զընդիր d ընտիր b ընդիր km ընտիրս

11—12 d զահուց bcer սրտագոչ l սաստկագոչ br անդէն l չիք անդրէն դառնային adghkmw լային զիշխանն և աշխարէին km այլ զի դեռ շունչ a նմայ

13 d չիք զի d ոչ ի սուղ km տևէր adhw կենդան kmw և որդւոյ bcr որդոց

14 bkm զպատիւս a զնոսայ km նոցին փխ իւրեանց

15 l վիրաց a վաղճանէր

16 r աշխարհս adghkmw չիք աղուանից

17 a կարճառացն h կառճագացն

18—19 km որ այնպէս ah անտելի

20 dh հայոց փխ հասոյց

21—22 km չիք որ km չիք էր d արհեստին bcehklr վարժիւքն bcr աջողակ d վարձանական cel քերթութեամբն b քերդութեամբն

23 h յառաջադեմ km չիք որ և km առատաբեր km չիք ի km բանից k պաճուճանացն k ճշմարտութեամբ clr ճարտարութեան

Նուագէր, քաղցրալէս հրատարակող լեզու ունելով նման երագագիր գրչի։ Սա յոլովիւք աուրբք ժամանեալ՝ յամէր ի դրան արքունի։ Իսկ իբրև հասանէր օրհասական շշուկն ի վերայ արևելից աշխարհիս սակս յանկարծահաս սպանման մեծի զօրավարին, յայնժամ սկսաւ նա երգել ըստ ալփաբետաց գլխակարգութեանց զողբս զայս ի վերայ բարեացապարտն Ջուանշիրի և սաէ այսպէս.

ԳԼՈՒԽ ԼԵ

Ողբ ի մահն Ջուանշիրի մեծի իշխանին

Աստուածային բանին արուեստաւոր հոգի,
Յօրինեա՛ իմաստիւ զտխրական երգմունս,
Զի ազալի ձայնիւ անդադար ողբասցուք
Ի վերայ դժնդակ կորստեանս մերոյ։

Բեկումն մեծ, որ եղև արևելից աշխարհիս,
Եւ աղաղակ կործանման հնչեաց ընդ երկիր.
Ազգք և ազինք լուիցեն զբարբառս իմ
Եւ երկրածինքս ամենայն ողբասցեն ընդ իս։

Գլորեցաւ վէմն կենդանի և հզօր,
Եւ պարիսպն ամրութեան խորտակեցաւ.
Աշտարակն բանաւոր տապալեցաւ.
Եւ ցանկն շինութեան խրամատեալ քակտեցաւ։

---

1 agkmw չիք *նուագէր* d չիք *նուագ* km *և քաղցրալէս* bdgl *հրատարակօղ* b *լեզուն* bcer *ունել* b *նմանէր*

2 km *յոլով* h *ամօք* km *յառաջ ժամանէր ի դուան արքունի* h *ժամանէր* h չիք *յամէր* c *արքայի* dw *արդ* km *և* փխ *իսկ*

3—5 a *շըշուքն* l *շշուկն օրհասական* celr *արևելեաց* b *յարևելեաց* b *հանկարծակի հաս* cer *մեծ* bcelr *իշխանին* a *ազփայփէտաց* gkm *ալֆաֆիտաց* bcelr *աղբաբետաց* h *ազփափետաց* ce *իլոս կարգութեանց* bl *լիոս կարգութեանց* r *ի լիոս կարգութեանց* a *վէրայ* r *վերա* a *բարէացապարտն* gkm *բարեացապարտին*

6 adw *ջեւանշէրի* km *ջիւանշիրի* h *ջևանշէրի* km *ասէր* h *և այսպէս ասէ (յիշեցէք զեղկելիս)*.d *այսպէս զօրօրինակ*

7 abcehlrw չիք *գլուխ*

8 b չիք *ողբք* h *ողբ* a *ջաւանշերի* dw *ջեւանշէրի* cer *ջուանշէրի* b *ջևանշերի* f *ջեւանշերի* h *ջևանշէրի* h *մեծ* bf *իշխանի*

9 b *ողի* n *յոգի* f *բանի* b ձեռագրում տներր համարակալված են ա, բ և այլն:

10 bl *յօրինեալ* ahl *իմաստի* km *իմաստս* k *ի տիրական* m *տխրական* clr *երգումնս*

11 clr *զգալի*

12 bdfhk *կորստեան* adghkmw *մերում*

13 bcelr չիք *որ եղև* df *ի վերայ արևելից* bcer *արևելեաց* l *արևելեայց* n *արևեաց*

14 k *ի աղաղակ* h չիք *և*

15 l *ազգ* k *ւ* dd² չիք *և ազինք* bcelr չիք *իմ*

16 d *երկրածինս* km *երկրածինք* f չիք *ամենայն* dd² *ողբասցեն ամենայն*

17 dd²f *վէմ* bcelr չիք *և*

18 bcdd²eflr *պարիսպ*

19 clr *աշտարակ* dd² *և աշտարակ*

20 cdd²eflr *ցանկ* b *ցանգ* add²ghkmw *քակեցաւ*

Դարձաւ ի ղառնութիւն խաղաղութիւն մեր,
Եւ դրունք հինից անղացին ի մեզ.
Զի մեծասքանչ տէրութիւնն կործանեցաւ,
Եւ հրաշալի պետութեանն շիջաւ ճառագայթ։

Եկին հասին ի վերայ մեր անէծք,
Զորս կանխագոյն ապառնայր Եսայի մարգարէն,
Զի զաւուրս տօնի տէրունեան նշանին
Դարձուցին մեզ ի սուգ և ի լալիւն ղառնութեան։

Զանգիւտ կորստեան փորեցին խորխորատ,
Զի հհովիւն բարի ընկլուզեցին ի նա.
Հոգի մոլորութեան շնչեաց ի նոսա,
Եւ ի նմին թաքուցին զորոգայթն մահու։

Էր նստեալ որպէս զառիւծ ի մորւոջ,
Եւ լռեալ՝ ի նմանէն սարսէին թշնամիք.
Տեարք տոհմից և իշխանք ամենայն
Երկիւղիւ և սիրով հնազանդէին նմա։

Ընդ ամենայն երկիր եւ համբաւ նորա,
Եւ ի ծագս աշխարհի ծաւալեցաւ անուն նորա.
Զի զհնարիմաց զօրութիւն նորա և զհանճարեղ իմաստն
Հանդիսաւոր հնչմամբ գովեցին տիեզերք։

Թագաւորն Յունաց և իշխանն հարաւոյ
Տենչանօք խնդրէին տեսանել զտէրն.
Եւ յոգնամեծար ողջունիւ ընդունէին.
Եւ փառօք պսակեալ պատուէին մեծապէս։

---

1 c չիք *մեր*
2 bclekm *տեղացին*
4 k չիք *և* dd²f *շիջաւ պետութեան* k *պետութեան*
6 k *զոր* bcegklmr n *կանխագոյն մարգարէն եսայի* f *մարգարէին* r *մարգարէն եսայի* dd² *մարգարէին*
7 bdfw *զօր աւուրս* d² *զոր աւուրս* clr *զօրաւորս* c *տէրունեաց* b *տէրունական*
8 dd² չիք *ի*[1] r *սուք* rn չիք *և*
9 dd²f *զանգիւտ փորեցին խորխորատ կորստեան* n *զորուստեան* l *փոխեցին*
10 m *և* փխ *զի* n չիք *նյի* add²gikm *ընկլուզեցին* h *ընկլոզեցին* add²gfhkm *նմա*
11 blr *ոգի*
12 k չիք *և* bkl *թագուցին* bir *զորոգայթ*
13 kmw *առիւծ* cr *առեւծ* a *զառեւած* b *մորոջ* m *մորւոջն*
14 bcelr *լռեալ սարսէին ի նմանէ* k *նմանէ*
16 a *հնազանդեին*
17 f *բարբառ* փխ *համբավ*
18 k չիք *և* cer *ծաւալեաց* b *ծաւալեց* lr *անունն* bceklr չիք *նորա*
19 d²f *հնարիմաց* bcer *զօրութիւնն* l *զզօրութիւնն* bcel9 չիք *և* bcelr *հանճարեղ իմաստին*
21 celr *իշխանք* k *աշխարհն* abdghd⁸w *իշխանքն*
22 bcelnr *զտէրն տեսանել*
23 kmn չիք *և* abcgn *յոքնամեծար*
24 l *պատուեալ* փխ *պսակեալ* bcelrn *մեծապէս պատուէին* h չիք *և*

Ժամանեցին առժամայն չարիքն մեր,
Եւ զաւզեղջ մոլորութիւնն յանդիմանեաց.
Բարկացուցաք զարարիչն գործովք մերովք,
Եւ մատնեաց ի կորուստ զնախագահ տէրութիւնն։

Ի բաց մեկնեցան ի նմանէ պահապանքն,
Եւ օգնութիւնք վերնայինք հրաժարեցան ի նմանէ.
Զի տէր հեռացաւ յաւուրն չարի
Եւ եթող զնա ի կոխան ժանտից։

Լարեաց զաղեղն իւր բանսարկու թշնամին,
Եւ սրեաց որպէս զսուր զնենգիչ սիրոյն.
Ջարաշար խոցոտմամբ հասոյց ի վերայ,
Որպէս յազգին Մովաբու ի գիշերի սատակումն։

Խարդաւանող խորհրդովք տարեալ մեկուսի,
Եւ անողորմ խոցոտմամբ վիրաւորեաց զվեհազնն։
Խրոխտ էիր դու ի վերայ ազգաց տիեզերաց,
Եւ խորագոյն խոցէիր, որք զքեզ արթնացուցանէին.
Իսկ արդ դարձաւ արփին յայլ ճանապարհ,
Եւ խիզախեցին ի վերայ քո որդիք ծառայիցդ։

Ծնունդ չար, որ մեղաւ նմա
Եւ որդի անօրէնութեան, որ չարչարեաց զնա.
Անիծիւք պարուրեալ գնասցէ ընդ երկիր,
Եւ Կայենի երերմամբն վարանեալ շրջեսցի։

Կապեսցին շաւիղք փախստեան նորա,

---

1 fw *չարիք*
2 k *մոլորութիւնք* adkmhrw *անզեղջ*
3 a *գործաւք* dd^{2}g *գործօք* h չիք *մերովք*
4 agh *նախագահ* cnr *զնախադահութիւն տեառնն մեր* d *տէրութիւն*
5 abdghkmw չիք *ի նմանէ*
6 bdnr *օգնութիւն* l *օգնութիւնն* bcelnr *վերին* a *հրաժարէցան* bcelr *հրաժարեալ ի նմանէն* (l *նմանէ)*
7 add^{2}fgkmw *յաւուր* h *յարուր*
8 l *ի կողումն* bcer *կոխումն* bcd^{2}e չիք *ի* abceghlr *ժանդից*
9 k *աղեղն* n *զաղեղունս*
10 bklr *սուր* bcdflrw *զնենգիչս* dd^{2}f *իւր սիրոյն* n *սրոյն*
11 a *վէրա* n *յարձակմամբ*
12 ah *գիշեր* k *գիշերին*
13 dgl *խարդաւանօղ* hkm *խորհրդով* adgd^{2}W *խորհրդօք*
14 k չիք *և* a *զվէհազնին* bcdd^{2}efghr *զվեհազնին* km *զվեհազինն սաստիկ խոցոտեաց խստասիրտն սիրելի մինչև անկաւ ի յերկիր իշխանն այն արի ծնունդն*
15—18 abceghkmr չիք *խրոխտ էիր... ծառայիցդ*
19 df *զքեզն*
19 bcelr *ծնունդն*
20 k չիք *և* bcelr *անօրէն*
22 l *կայենին* dd^{2} *երերմամբ* f *երդմամբ* dd^{2}f չիք *վարանեալ*
23 f *շաւիղ*

Եւ թռչունք երկնից ճախրեցին ի վերայ նորա.
Ազգաւք ձորոց սլացին ի նա,
Եւ գազանք վայրի սպասեցին նմա։

Հուրն Հերովդի առաքեցի նմա,
Եւ ծնցին ի նմա որդունք և մունք.
Աղեկէզ տոչորմունք բորբոքեալ ի նմա՝
Կերիցեն առժամայն զտիրասպան մարմին նորա։

Ձեռն որ ձգեցաւ ի սպանանել զտէրն,
Եւ ոտք, որ կոխեցին զհրաշագեղ պատկերն,
Ուրկածին ախտին եռացմամբ զօսացեալ՝
Յարեսցին ի նա ցեցք չարակեղ խոցոտմամբ։

Զօղեալ հանգիցէ ընդ հովաննեաւ դժնկի
Եւ կորիւնք իժից մեղիցեն նմա.
Թոյնք քարբից հեղցին զնովաւ,
Եւ սաստկագոյն ուռուցմամբ հերձցեն զնա։

Ծրագ ճշմարիտ խաղաղութեան էր նա մեր
Եւ նաւապետ ցածուցիչ խռովութեան ալեաց,
Անձն քաջին Ջուանշիրի,
Որ զամենայն գիրչաց փարատէր զկուզմունս։

Մարգարտաշարք էին յեռեալ բանք բերանոյ նորա,
Եւ մաքրափայլ կեանք վարուց նորին։
Յառնէր ի քնոյ իբրև զկորիւն առիւծուց՝
Ուժեալ զայգուն յափշտակէր և զըլթակս ուխարաց բաշխէր։

1 kw ճախրեսցեն h ճախեցին bcelnr ճախրեցին յերկնից (ce երկնից) bcelnr չիք նորա
2 c ակռաւք add^{2}fgkmw նմա h չիք ի նա
3 g վայրենի km վայրենիք a սպասեցեսցեն
4 f հուր adghkmw հերովդէի
5 add^{2}gh ծնցի l ծնցին որդունք և մունք ի նմա f մկնունք adghkmnrw մկունք
6 aclr աղէկէզ
7 w կերցեն l մարմինն
8 bcelnr յապականել փխ սպանանել h չիք ի
9 k չիք և abcdd^{2}efhlr ոտն gm ոտքն bceflr կոխեաց a կոխէցին add^{2}gkfw զհրաշալի a պատկէրն
10 a աւրկածին dd^{2}f ուրկացեալ h օրկածին km ախտիւ bcelr ախտին h եռացմամբն
11 a ցէցք h ի նմա a չարակէղ hn չարագեղ
12 afh դժնդկի
13 dd^2 մեղիցէն
14 h թիւնք
15 k չիք և bчelnr հեղձուսցեն
16 cnr չիք նա h ճշմարտութեան
17 k չիք և b չիք ալեաց
18 add^{2}fw ջեւանշերի k ջիւանշիրի h ջեանշէրի
19 b զյուզումն
20 abceghklm չիք մարգարտաշարք ...ծաղիկն (էջ 233 տ. 3) f մարգարտաշար
22 w կորիւն dd^{2}f առիւծոց
23 f զայգույն dv նշխարաց փխ ուխարաց

Նիրհէր ի մարմին, այլ հոգւոյն արթնութեամբ
Վարէր զկառս զԱրէսի ի մէջ ասպեղացն,
Քաջութեամբ՝ բերելով զուշիմութեան ծաղիկն։

Շնորհք աստուածապաշտութեան
Յորդահոս շարժմամբ ի կայլակաց հողիցն Յիսուսի.
Ծոց ծովասարաս զհոգւոյն առակ եղեալ
Յանուշիցն արտահոսէր յախորժացն
Հոտոտելեաց զհոտ անմահութեան։

Ողբք են ինձ արդեն ոչ հաւերժահարսիցն
Եւ տարմի ջայլեմանց.
Այլ զորդւոցն համբարուց կոծ կսկծագին
Առ զատեալ մնացելոցդ քաղաք մենացեալ։

Չթուեցին յամս ժամանակաց աւուրք դառնաբեր,
Յորում առթեցաւ մահ քո ցաւաբեր.
Եւ չարեօք չորացի, որ զքեզ չարչարեացն։

Պայծառ քո արփին էր մեզ լոյս անմուտ,
Ո՛հ թէ զինչ գիշեր խաւար թխպահոծ
Եւ մարմին անլոյս զդէմ քո մեզ կալաւ՝
Անփարատ ստուեր զքոյայնօքս արկեալ։

Ջեռնում յիրաւի. տագնապեալ այրիմ,
Մինչ զաթոռ քո բարձրագահ ունայն քեւ հայիմ։

Ուահ մխիթարութեան գնացք քո փակեաց,
Ուստի վշտագին վիրօք աչք իմ
Ծորեն յար զաղբիւրս արտասուաց։
Սիրով քո այրին սիրելիք քոյին.
Եւ զսէր քո անմոռաց ի մտի ունին.
Ո՛հ, թէ խունկ անուշութեան
Բուրեալ լինէաք քո գերեզմանին։

---

1 d զհոգււյն
2 d զարեսի d² զարես f ասպեղաց
4 abcegklm չիք շնորհք ...հայիմ (տ. 21)
5 f կողից
6—7 f ծովասարաս ծով (չիք ծոց) dd²f առայկայեալ զանուշիցն f ախորժեացն
8 d հոտոտեալ
9 f ողբ
10 f տարմ d տարմ d² տար
11 d կսկծակին w զհաւերժահարսիցն
12 f քաղաքի
13 f չթուեսին f զառնաբերք
14 f որում f առիթեցաւ
16—17 f չիք պայծառ ...գիշեր d² արփի dd²f թխպահոց
19 df զքոյեայնօքս
22 abcegklm չիք ուահ... մեռանել (էջ 234 տ. 17)
24 d²f ծորին d² զարտասուս զաղբիւրս

Վերացաւ մեր թագ, վերացաւ աթոռ.
Եւ փառք վայելչութեան ընդ քեզ թաղեցաւ։

Տիեզերական ծոցք Լիբանոս լերամբք
Յագուրդ առնուին քև ի տես միակի
Ակամբ կալեալ չօձիսն հողմոյն հիւսիսոյ
Զքեզ միշտ խնդրեն՝ առ ոչ երևելդ
Տապարաւ Հոնաց զկոտրումն նոնենեաց առնեն։

Բամք թագաւորաց քև սուգ զգեցան.
Առագաստք հարսանց խիստ փոշոտեցան։

Յաւին և ցաւին և դառն արտասուեն,
Իծեալ տառապին,
Ձերթ ձագամեռ հաւ յանապատ նստին։

Փութան մերկանալ զայս փառք անարգեալ.
Քև զննոտութիւն նորին նոր ուսեալ,
Թէ չունի երբեք ումեք աստ մնալ։

Քաղցր էր զայլս ասել ես և միշտ հեծել,
Բայց քաղցրագոյն ես ընդ քեզ մեռանել։

ԳԼՈՒԽ ԼԶ

Վասն Վարազ Տրդատայ լինել իշխան յաթոռն Ջուանշիրի, և Հոնաց վրէժխնդրութիւն նորին մահուանն. և սորա առ նոսա առնել խաղաղութիւն

Եւ եղև յետ այնորիկ իբրև մեկնէր տրտմութիւնն, փարատէր սուգն, և փոքր մի տարակուսական աղետիցն լինէր մոռացումն, յայնժամ տեարք տոհմից, կուսակալք, կողմնակալք, մեծամեծք, նախարարք և ամենայն իշխանք աշխարհիս այսորիկ ժողովեալք առ մեծ արքեպիսկոպոսն Եղիա-

4 dd^2 *յագուրտ* f *սև* փխ *քև*
9 df *առագաստ*
10 dd^2 *արտասուին*
11 f *եւ իւծեալ* կամ *ւիւծեալ* dd^2 *տառապեն*
12 dd^2 *հաւն*
16 d^{2}df *և ես*
17 d *քաղցրագոյն է*
18 abcehlrw չիք *զլուխ* b *Լե*
19 c *տրդատայ* gl *լինիլ* a *ջևանշերի* dw *ջեւանշէրի* k *ջիւանշիրի* h *ջևանշէրի*
20 k *մահուան*
21 g *զխաղաղութիւն*
22 adgkmw չիք *և* bcelr *մեկնեալ տրտմութեանցն* d *տրտմութիւն* l *փարատիւր* bcelr *սուգ*
23 bl *մի ի* a *տարէկուսական* r *տարակուսան* b *աղէտից* acdemw *աղէտիցն* bl *տեարքն*
24 a *կողմակալք* k չիք *կողմնակալք*
25 adghkmw *աշխարհացն* bcelr *աշխարհին* ուղղում ենք *աշխարհիս* abcdeghkmrw *այնոցիկ* ուղղում ենք *այսորիկ* bcelr *ժողովեալ* a *արքէպիսկոպոսն* bcelr *դազար*

զար՝ խորհուրդ բարեաց վասն խաղաղութեան խորհէին և շինութեան աշխարհիս Աղուանից։ Եւ մտադիւր մտածութեամբ հոգացեալ սակս իշխանութեան երկրի, հաճեցան առժամայն հաւանութեամբ ընտրել զնախարար ոմն աւագ, որ մեծարեալն էր կայսերական պատուով զապուհիւպատ պատրակութեան ստացեալ պատիւ. որոյ անուն էր Վարազ Տրդատ՝ որդի Վարազ Փերոժի՝ եղբօր Ջուանշիրի, որք սրտայօժար կամակցութեամբ իշխանք աշխարհին և կաթողիկոսն ճեպէին մեծաւ փութով հասանել ի կատարումն գործոյն։ Եւ անդէն ամենայն մեծամեծքն առ հասարակ զնշան կենդանատեսակ դրօշուց վառելոց, ի ձայն փողոյ հռչակեալ՝ առեալ կացուցանէին զնա ի վերայ ոսկեհանգոյց վահանին երիցս վերաբերելով, ներբողականս հնչէին բարբառս։

Եւ այսպէս մեծաւ ուրախութեամբ աւանդեալ նմա զպատիւ նախագահ իշխանութեանն հայրենական գահուն՝ օժտաբեր և ընծայաբեր լինէին նորոգ նորա տէրութեանն։ Նախ յառաջ իսկ քան զայս արի այրն Վարազ Տրդատ՝ հնարիմաց հանճարով գերագոյն էր՝ յոյժ ցուցանելով ամենեցուն սէր խնամակալ բարեկամութեան. և իբրև յայն իսկ հասանէր իշխանութեանն գահ, թէպէտ և անբեղուն միտս ունէին ընդ նմա ոմանք ի մախայորդոր տոհմակցացն. այլ նա ի ձեռն իմաստակիր և քաղցրահամբոյր խօսից նուաճէր և յանկուցանէր յինքն զամենեցուն սիրտ։ Եւ երկայնամիտ հեզութեամբն հնազանդեցուցանէր զաշխարհս ըստ սովորական իւրոյ

---

1 l *և խորհուրդ* k *խորհուրդս* adgm *խորհուրդք* d *խաղաղութեան իրի հաճեցան առժամայն* (տ. 3)

2 h *վասն* փխ *սակս*

3 abceghlrv *իրի* փխ *երկրի* km չիք *երկրի* dkmw *առժամայն ընտրել* h չիք *հաւանութեամբ* dkmw չիք *ընտրել*

4 ahkm չիք *աւագ* h *ոմն աւագութեամբ* adghklmw *մեծարեալ* adghkmw *կայսերականօք* agkm *զապեհի* w *զապահհիւպատ* l *զապեհհպատ* bcder *զապեհիւպատ* ուղղում եմք *զապուհիւպատ*

5 aghm *պատրկութիւն* agkm չիք *էր*

6 a *փէրոժի* km *պերոժի* adw *ջեւանշէրի* bcer *ջուանշէրի* km *ջիւանշիրի*; h *ջեանշերի* km *և*

7 klr *կաթուղիկոսն* a *ճէպէին* k *ճեպեցին* gl *հասանիլ*

8 k *անդրէն* adh *մեծամեծք*

9–10 ghkm *դրօշիցն* adw *դրօշից* adh *հռչակել* h *առել* d *կացուցին* b չիք *վերայ* abchr *ոսկէհանգոյց* km *և երիցս* d *երկիցս* a *վէրաբերելով*

11 bceghlr *ներբողական* adw *ներբողելով* bcelr *բարբառ*

12 bcelr *ի նա*

13 bcdelr *իշխանութեան* a *հայրէնական* km *գահոյին* l *օժտաբերք* ag *ընձայաբեր* b *ընծայաբերք*

14 a *տէրութէանն* d *տէրութեան* km *որ նախ* bcelr *նաև* km չիք *իսկ* clr *քան զայն*

15 d *հզօրիմած* agkmw *հզօրիմաց* h *զօրիմաց* a *գէրագոյն* adghkmw չիք *էր*

16–17 k *զսէր* a *բարէկամութեան* celr *բարեկամութեամբ* b *բարեկամութիւն* h *խնամակալութիւն բարեկամութեան* km չիք *և* cr *այն* a *իշխանութէան* dghkmw *իշխանութեան* b *անպեղուն* dv *անտեղուն* aghkm *անբեղոյ*

18 km *բայց* փխ *այլ*

19 km *և յինքն յանկուցանէր* b *հանգուցանէր* l *յանգուցանէր* h չիք *յինքն*

20 bcelr *հեզութեամբ* m *սիրտս* adgkmw *զաշխարհն* abdgw *ընդ* փխ *ըստ*

նախնական տէրութեանն։ Եւ իսկոյն աճապարեալ ունէր զհռչակաւոր մայրաքաղաքն Պարտաւ։

Յայնմ ժամանակի զօրավարի և մեծի իշխանին Հոնաց՝ Ալփ Իլիթուերու առեալ զբազմութիւն զօրաց իւրոց, և որ ուստեք ուստեք եկեալ էին առ նա յաժխուժաղնեան յաշխարհէն Գովգայ, ի զէն և ի զարդ վառելոց զօրապետաց, դրօշուք և գնդիւք մկնդազգեստ աղեղնաւորաց և սպառազէն հեծելոց զրահեալք և սաղաւարտեալք, իբրև թէ վրէժխնդիրք արեանն իցեն Ջուանշիրի՝ ապատակ սփռեալ յաշխարհն Աղուանից՝ առ ստորոտով մեծ լերինն Կաւկասու և յաւանս Կապաղակայ գաւառին։ Եւ ինքն իւրով յօգնական գնդիւն ի հովիտս դաշտացն ճախր առեալ՝ անցանէր յԻտի գաւառ ընդ գետն Կուր. և ահա սաստիկ ամփոփէր զմարդ և զանասուն աշխարհին այնորիկ, աւար առեալ գերէին զամենայն։ Եւ ինքեանք անդրէն դարձեալ բանակէին ի կողմանս դաշտին առ սահմանօքն Լփնաց։

Իսկ իբրև ետես իշխանն Աղուանից Վարազ Տրդատ զայն ամբոխ բազմութեան գնդին, զի ապատակ տուեալ յանխնայ գերէին, քանդէին զամենայն, նեղեցաւ յոյժ և տարակուսեցաւ։ Ապա առաքէր պատգամ առ իշխանն Հոնաց զմեծ եպիսկոպոսապետն Եղիազար՝ ցուցանելով ի ձեռն նորա զիւրն հաւատարմութիւն միամիտ և զսէրն, զոր ունէր առ նա մտերմաբար իբրև եղբօր սիրելւոյ, թէ չէաք մեք հաղորդ սպանմանն Ջուանշիրի.

1 adhkmw չիք նախնական d տէրութեան w տէրութեամբն dkm ի նոյն aghw ի նոյն փխ իսկոյն

3—4 kmw զօրավարին cghklmr մեծ d հոնաց aghkm ալփիւղի թուէրոյ w ալըիւղի թուելայ b ալփիլի թուէրու d ալտիւղի թուելոյ l ալփիղի թուէրու cer ալփիլիթուէրու gkm որք acr ուստէք ուստէք l և ուստեք ուստեք որք եկեալք bcer ուստեք ուստեք որ եկեալ

5--6 adgw աժխուժաղնեան bcelr յայխոժաղնեան km աշխոյժաղնեայք km գովգոյ cr գովգա a վառէլոց a զօրապէտաց b զօրաց պետաց d զօրապետօք klm դրօշիւք adghw դրօշօք bcelr գնդօք a մկնդաւզեստ k մկնդակազգեստ

7 b և զրահեալք bcdr սաղաւարդեալք blmr իբրու թէ adghw վրէժխնդիր

8 adghkmw չիք իցեն a ջաւանշէրի w ջեւանշէրի b ջուանշերի k ջիւանշիրի dh ջեանշերի km սփռեալք km և առ ag ստորոտովն

9 b կօկասու dgklm կովկասու k կապաղանայ bcelr կապաղական a կապաղակա bl գաւառի km չիք և

10 k իւրովի ag յօքնական b գնդիւ h գնտիւն h չիք ի km ընդ փխ ի abcdlr յովիտս փխ ի հովիտս

11 a ահայ m անդ kmw սաստիկս bcelmr ամփոփեալ k ամփոփեալ a ամփոփեր

12 km չիք այնորիկ a գէրէին c ամենայն

13 bcelr անդէն adgkmw բնակէին h բնակեն d սահմանքն d սահմանօք h չիք առ սահմանօքն

14 bcelr չիք վարազ տրդատ

15 d ապատ a առել km սփռեալ dghw առեալ փխ տուեալ abcr յանխնա kmw չիք յանխնայ h անխնայ a գէրէին h գնտին bcelr չիք քանդէին

16 gw զամենայնն a նէղեցաւ bcelr նեղացաւ a տարակուսէցաւ g ապայ b պատգամ պատգամ

17 a էպիսկոպոսապետն w եպիսկոպոսն bcelr ղազար

18 d չիք նորա km զիւր միամիտ abcdeghrw զիւր cmr հաւատարմութիւնն h չիք առ նա

19 k իբրու bcr սիրելոյ km և թէ bcelr եթէ gk չեղաք l մեք չէաք d սպանման w ջեւանշէրի dh ջեանշէրի k ջիւանշիրի a ջեւանշերի bcer ջուանշէրի

այլ ի ձեռն վատանշան առն միոյ նուազազունի եղեն ոճիրք անհնարինք չարեաց։ Զայս ամենայն խօսեցաւ կաթողիկոսն Աղուանից առաջի հիւղականին Հոնաց. որոյ յաւելեալ և այլ բանս աստուածայինս զանգիտականս՝ մերձեցուցանէր զնա յերկիւղ և ի սէրն Աստուծոյ և նուաճէր զմիտս նորա ի հաշտութիւն և ի սէր անքակտելի։ Այս հաւանական մտօք իշխանն Հոնաց օգնական և թիկունք նորա իշխանութեանն լինէր. և ինքն չուեալ անտի՝ անցանէր գնայր յաշխարհն իւր։

ԳԼՈՒԽ ԼԵ

Վասն յառաջադիմութեանն Վարազ Տրդատայ
և ընդունել զահ և պատիւ ի կողմանց կողմանց,
և վախճան Դաւթի՝ Մեծ Կուենից եպիսկոպոսի.
և Իսրայելի փոխանորդել զաթոռ նորին,
որ եղեւ առաջնորդ բարի

Այնուհետև աստուածարեալ իշխանն Վարազ Տրդատ օր ըստ օրէ յառաջատէր ի պետաւորութեանն իւրում։ Եւ յետ այսորիկ ընդունէր զգեբազոյն զահն ի հզօր և յարքայակերպ իշխանէն Տաճկաց սահմանակալ լինել կողմանն արևելից, և իշխել ամենայն թագաւորութեանն Աղուանից և Ուտիացւոց գաւառին, նուաճեալ ընդ ինքեամբ զամենեսեան՝ յարազուարճ ցնծութեամբ յաղթող և հզօր գոլով ի վերայ սահմանաց իւրոց.

1 a աւճիրք bdlr օճիրք km ոճիրքն bceklmr անհնարինն

2 w չարեացն bcelr զայս իբրև լսէր զամենայն զոր խօսեցաւ a զայ ամենայն kr կաթուղիկոսն hm չիք Աղուանից

3 cr որոց km զայլ

4 ch երկիւղ

5—6 km և այս g այսպ d հաւանակ adgkmw զիշխանն dw իշխանութեան bdghkmw առնէր փխ լինէր

7 er գնայր անցանէր h աշխարհն

8 abcehlrw չիք գլուխ b ԼԶ

9 bcelr յաղագս adghw առաջնորդութեան klm յառաջադիմութեան bcr տրդատա

10 l ընդունիլ bcr ի կողմանց ի կողմանց k չիք կողմանց

11 ac վաղճան kmw վախճանի cr դաւթա b դաւթայ adghkmw մեծ կողմանց a եպիսկոպոսի

12 a իսրաէղի l իսրաիղի bcdegmw իսրայէլի h վասն որդութեան adgw փոխանորդութեան adghw չիք զաթոռ r նորա

13 b առաջնորդաբար փխ առաջնորդ բարի km բարի յիւրում կոչմանն

14 d իշխան b օրստօրէ cr յօրստօրէ a օրստօրէ

15 gkm յառաջանայր adh յառաջանէր cr յառաջւորէր d պետաւորութեան km չիք յետ այսորիկ bcelr այնորիկ bcelr չիք ընդունէր

16 cr արքաակերպ b յարքաակերպ d սահմանեալ

17 l լինէր g լինիլ bcelr կողմանցն ahw արևելեայ km չիք և d թագաւորութեան

18 bcr ուտիացոց d ուտէացոց aghkmw ուտէացւոց bklm և նուաճել cr և նուաճեալ adghw նուաճեալ lr ինքեան b յինքեան dmw զամենեսին k զամենեսինն

19 dl յաղթօղ h սահմանացն

Ընդ ժամանակս ընդ այնոսիկ ապա և երջանիկ հայրապետն Մեծ Կուենից՝ Դաւիթ յաւելաւ առ հարս իւր, որոյ զբարիոքն պատերազմեալ՝ յաստեացս բարի անուանեցաւ և ի հանդերձեալսն հրանիւթիցն զտաւ հանդիսակից։ Բայց ապա անհովիւ հօտն զոլով՝ եկեղեցին մնացեալ տխուր։ Յայն ամ խորհուրդ ի միտ առեալ բարեպաշտ իշխանին Աղուանից ընդ հարազատ զօրավարին և ընդ կաթողիկոսին ամենայն եպիսկոպոսօք և նախարարօքն հանդերձ՝ փութով հասանել ի կատարումն աստուածային խորհրդոյն։ «Եկա՛յք, ասէ, զընտրեալս զայս յԱստուծոյ զԻսրայէլ՝ զառաքինազգեստ այրս, յաթոռ աստուածազան վերադիտողութեան զաւառին Մեծ Կողմանց կարգեսցուք տեսուչ, զի լուսաւորեսցէ զնոսա օրէնսուսոյց խոհականութեամբ ի բանս արարչին»։ Իսկ նա թէպէտ և առ մի նուազ ոչ առնոյր յանձն, բայց քանզի իշխանաւսաստ հրամանաւ ստիպէին զնա, ոչ յամառեալ պնդէր զառաքելականն յիշելով բան, եթէ «որ եպիսկոպոսութեան ցանկայ, բարւոյ գործոյ ցանկայ»։ Կամ զվաղնջուցն յիշատակել ի միտս՝ զհամբականն տիոց զտեսիլ ցուցակութեան նմա ի սուրբ եկեղեցւոջն ի Վաղարշապատ քաղաքի։

Վասն որոյ ձայն արկեալ ասէր. «Կամք Աստուծոյ կատարեսցին»։ Ապա յայնժամ շեշտակի ճեպով յղեալ զնմանէ իշխանն արս աւագս ի գլխաւոր նախարարացն, զի փութով առ նա հասուսցեն։ Արդ՝ եկեալ հասեալ նոքա ի Միջնարցախն գաւառ՝ գտանէին զնա ի Գլխոյ վանս՝ յիւրում մենաստանին, որով եղև ժողով վիճակելոցն քահանայից։ Եւ յուղարկեալ

1—3 bcer ընդ այն ժամանակսն ընդ այնոսիկ l ժամանակսն g ապայ bcclr չիք ապա bcelr չիք և bcelr քահանայապետն agh կուանից cw յաւելու d զբարեկամօքն aw զբարեաւքն gklm զբարւոքն h զպարեօքն bcelr և հրանիւթիցն ի հանդերձեալսն զտաւ d չիք և d հրանիւթից

4 g ապայ a եկեղէցին b եկեղեցի k մնացեալ էր

5 d առեալ ի միտ b իշխանն

6 d զօրաւորին cdkr կաթուղիկոսին d եպիսկոպոսունք bcelrw եպիսկոպոսօքն a էպիսկոպոսօք

7 km նախարարօք gl հասանիլ

8—9 b զընզրեալս h ընտրեալս a զիէզ ah առաքինազեստ dgkmw առաքինազգեստ adghkmw այր cr վերադիտողութեանն

10 bcdr մեծկողմանցն b մեծի կողմանց

11 gh խոհականութեան adghkmw հրամանս փխ բանս

12 gk չիք քանզի bcelr հրամանօքն

13.k յամառել adhmw պնդեալ b պնտէր l պնեիւր gk պնդել ablıw զառաքելականին b յիշէլով kmw զբան a եթե b թէ l որպիսութեան փխ որ եպիսկոպոսութեան a էպիսկոպոսութեան

14—15 bcr ցանկա a ցանգա blr բարոյ adg բարւոք g գործոց a ցանգա b ցանկա mw յիշատակեալ bcelr չիք ի km ի միտ նորա bcelr ըստ համբականն gw չիք զհամբականն տիոց d զհամբակն km զտեսիլն

16 a եկեղէցւոջն bcer եկեղեցոջ bcel ի վանս վաղարշապատ

17 a արկել adgh կատարեսցի

18 g ապայ a ճէպով km իշխանս adghkmw արս աւագս իշխանն cer իշխանն սարկաւագս

19 adghkmw չիք գլխաւոր km նախարարաց d չիք նա

20 w միջնարձախն d մէջնարձախն gkm մէջարցախն b գաւառն km գաւառի l և գտանէին b վանաց d վնաս b իւրում

21 w ուր km ուրանօր փխ որով եղև km վիճակելոց

զնոսա անտի պիտառականն հրովարտակօք հասանէին առ կաթողիկոսն և իշխանն Աղուանից. յանդիման ունէին առաջի նոցա զսրբասնեալն Իսրայէլ կրօնաւորազգեստ կարգաւ։ Որոց առեալ ամենեցուն զգիր գովութեան՝ մուրհակ կնքէին նմա չիւրաքանչիւր կողմանց զօրավարն նախարարօքն հանդերձ։ Ապա առեալ զնա կաթողիկոսին՝ ձեռնադրէ յեպիսկոպոսութիւն գաւառին Մեծ Կողմանց և մեծաւ ժողովով և ընծայական թղթովք յուղարկէր զնա յիւր գաւառն։ Եւ նոքա եկեալ ի նախնականն հասանէին եպիսկոպոսանոցն, որում Տաղձանսն անուանէին։ Եւ մեծաշուք մեծարանօք յաթոռակցաց և ի գլխաւորաց և ի ժողովրդականաց առաւել քան զամենեսեան լաւ ցուցանէր զիւր վարդապետութիւնն։ Առեալ զնշանն խաչին պարծանաց յանձն իւր բազկատարած պաղատանս առ Աստուած մատուցանելով վասն իւրոյ աշխարհին։ Զգաստացեալ կրօնաւոր վարուք յառաջագէմ լինէր, շրջէր ընդ ամենայն գաւառս վիճակելոց իւրոց. և հաստատէր զնոսա վարդապետական շնորհօք՝ կալ նոցա յուղղափառ հաւատս պատուիրանին պահպանութեան։ Այսպէս և այսու օրինակաւ ցուցանէր զիւր վարդապետութիւնն և պայծառանայր սիրովն Քրիստոսի։

ԳԼՈՒԽ ԼԸ

Յուղարկումն Իսրայելի եպիսկոպոսի յԱյրարատեան գաւառ ի մեծ իշխանէն Վարազ Տրդատայ առ մեծ հայրապետն Հայոց Սահակ և առ բարեպաշտ իշխանն վասն սիրոյ

Ընդ այն իսկ ժամանակս լինէր խորհուրդ բարեպաշտ իշխանին Վարազ

---

1 *անդի* w *պետառականն* bcelr *պիտառական* | *և հասանէին* cdkr *կաթուղիկոսն*

2—4 b *յիշխանն* km *և յանդիման առնէին նոցա* w *զսրբասնեալ* a *իէղ* a *կրօնաւորազգեստ* adghw *կարգով* blr *տուեալ* փխ *առեալ* km չիք *ամենեցուն* bcelr *գովութեանց* km *գովութեանն* | *և մուրհակ* a *կնքեին* bcelr *կողմանցն* adghw *զօրավարին* k *նախատարօք*

5 adghkmw չիք *ապա* km *և պատուեալ* փխ *ապա առեալ* adgw *պատուեալ* h *պատուել զնա* dkr *կաթուղիկոսին* a *յեպիսկոպոսութիւն* cr *եպիսկոպոսութեան* hr *եպիսկոպոսութիւն*

6—8 cr *ժողով* km չիք *և* a *ընձայական* dkm *թղթով* adghkmw *յուղարկեալ* abcdeghlrw չիք *զնա* h *գաւառսն* km *նորա* փխ *նոքա* ag չիք *ի* k *հասանէ* m *հասանէք* clr *եպիսկոպոսանոց* km *յեպիսկոպոսանօց* dw *պաղձանս* bcelr *տաղձանս* bcelr *մեծաշուք մեծարանօք պատուեալ*

10 km *զամենեսին* w *լցուցանէր* d *լուցուցանէր* dw *վարդապետութիւն*

11 adghkmw չիք *պարծանաց*

12 km *մատուցանէր* bchr *սգաստացեալ* km *և զգաստացեալ* | *և սգաստացեալ* | *կրօնաւորաց* ab *վարիւք*

13 d չիք *լինէր* l *շրջիւր* bceklmr *վիճակելոցն*

14 d չիք *շնորհօք* dkmw չիք *կալ նոցա* agh *տալ նոցա* adghm *ուղղափառ*

15 abcdeghlr *հաւատ* adghkmw *ճշմարտութեան* փխ *պահպանութեան* bcelr չիք *այսպէս* adhw *օրինակով*

16 bcelr *զիւր վարդապետութիւնն ցուցեալ* d *վարդապետութիւն* bcehlr չիք *և*

17 abcelrw չիք *գլուխ* b *ԼԷ*

18 al *իղի* w *իսրայէլի* bh *յարարատեան* adghkmw *գաւառն*

19 abchr *տրդատա*

20 adghkmw չիք *առ*

21 bceklmr չիք *իսկ* bcer *բարեյաղթ* | *բարեյախթ*

Տրդատայ ի գործ ինչ խորհրդական և ի սէր արձակել զեպիսկոպոսն Իսրայէլ առ մեծ կաթողիկոսն Հայոց և առ բարեպաշտ իշխանն Այրարատեան գաւառին։ Որոց մեծաւ սիրով պատուեալ ընդ առաջ ելանէին նմա։ Եւ տուեալ նմա հանգիստ՝ շնորհէին նմա յամել ժամանակս ինչ ի տիեզերական աշխարհին։ Եւ ի ժամանակսն յայնոսիկ բերեալ էր իշխանին մեծ զօրավարին Հայոց ի Թորդանայ՝ ի Դարանաղեաց գաւառէն, զպատուական նշխարս խոստովանողին Քրիստոսի՝ սրբոյն Գրիգորի բոլորովին ամենայն ոսկերօքն հանդերձ յաշխարհն Հայոց՝ յԱյրարատեան գաւառ ի Վաղարշապատ քաղաք՝ հանգուցեալ ի նորաշէն յարկս եկեղեցւոյն, զոր մեծին Ներսիսի շինեալ է յանուն սրբոյն Գրիգորի։ Ապա մեծաւ աղաչանօք անկեալ Եպիսկոպոսին Իսրայելի առաջի կաթողիկոսին և զօրավարին Հայոց, մաղթէր, եթէ հնար ինչ իցէ լինել զկարօտանս սրտին և զխնդրուածս նորա. «Տուք, ասէ, ի նշխարաց սրբոյն Գրիգորի»։ Եւ նոքա ոչ առնուին յանձն, եթէ ոչ երբէք ուրեք բաշխեալ են նշխարք սրբոյն Գրիգորի, եւ՛չ մեք ունիմք իշխանութիւն հանել մասն ի նման է և տալ քեզ։

Յայնժամ կալեալ օգնական զդշխոյն Հեղինէ՝ զտիկինն Հայոց Մեծաց, որ և նա իսկ յԱղուանից նահանգէն էր. սակս այնորիկ եղև ձեռնտու նմա։ Եւ պարառաբար յարուցեալ գայր առ կաթողիկոսն և աղաչէր կատարել զխնդիրն, որ վասն նշխարացն։ Նոյնպէս և զզօրավարն Հայոց՝ զիւր տէրն, համանեցուցանէր տալ զնշխարհսն, թէ՝ «Տուք զբաժին իմոյ աշխարհին և տան հօր իմոյ ի մեծէն Գրիգորէ և կատարեցէք զխնդրուածս եպիսկոպոսին, որ առաքեցաւ յիմոյ աշխարհէն, զի լցեալ նորա փափագն՝ զուարթա-

1—2 bcr տրդատա h չիք ի գործ celr արձակեալ b յարձակել a զէպիսկոպոսն b եպիսկոպոսն a իէղ dk կաթուղիկոսն abcdeghlr չիք առ a արայրատեան hw արարատեան cr յայրարատեան

2 bcelr որոյ a յառաջ a ելանեին m չիք նմա

4—5 adhw շնորհել bcelr յամել ինչ d յաւել bcdelr չիք ինչ d չիք ի տիեզերական... և ի k չիք և dw ժամանակս bcelr չիք էր aklm իշխանն

6 bceklmr և մեծ km զօրավարն abcr թորդանա bcelr յաղեաց փխ ի դարանաղեաց

7 b նշխարն aghkm չիք խոստովանողին քրիստաչի dw մեծի փխ սրբոյն bcelr մեծին cr զրիգորի լուսաւորչին

8 h յամենայն a ոսկէրաւքն հանդէրձ w յարարատեան bcelr յայրատ h յարայրատեան adghkmw գաւառն

9 bcelr վաղարշապատն d քաղաքի km և հանդուցեալ a եկեղէցւոյն bcr եկեղեցոյն d եկեղեցւոյ

10—11 a նէրսի dh ներսէսի b ներսեսի a շինէալ adghkmw էր g ապայ h պաղատանօք փխ աղաչանօք a էպիսկոպոսն dghkmw եպիսկոպոսն a իէղ l իսրաիղ dgkmw իսրայէլ bcer իսրայէլի h իսրայէլ cdkr կաթուղիկոսին

12 l և մաղթէր adghkmw զկարօտ

13 adghw չիք նորա k իսկ փխ և

14 a եթե m թէ gkmw ուրեք երբեք

15 k ոչ ումեք ունիմք agw նմանէն

16 km կալեալ նորա

17 km չիք և նա իսկ km և սակս d այսորիկ

18 km որ փխ և dkr կաթուղիկոսն adghw չիք և

19 k չիք որ km նշխարաց adghkm զօրավարն

20 h համանեցունէր km չիք տալ զնշխարսն c ասէ թէ bl եթէ r ասէ փխ թէ

21 b և ի տան c մեծեն d կատարեցիք ag հայրապետին փխ եպիսկոպոսին

22 a առաքէցաւ km զփափագն

միտ հրաժարեալ յուղարկեսցի ի մէնջ»։ Եւ մարդասիրին Աստուծոյ արկեալ ի սիրտ նոցա միակամութեամբ տալ մասն յօրէնսուսոյց ծնօտէն խոստովանողին Քրիստոսի՝ մեծին Գրիգորի։ Եւ պարգևեալ նմա զփափագելի գանձն և մեծարեալ մեծապատիւ շքեղութեամբ յարքունեաց, ընկալեալ ողջոյն, յանձն արարեալ շնորհացն Աստուծոյ՝ ճանապարհորդէր։ Գային անցանէին լուսաչու փառօք. անցեալ զսուղ ինչ ոթևանօք առողջութեամբ, բազմուրախ և հոգեզուարճ հասանէր յաշխարհն իւր. և զբերեալ սրբութիւնսն հանգուցանէր յիւրում մենաստանին ի Գլխոյ վանս։

ԳԼՈՒԽ ԼԹ

Վասն խորհրդակցութեան իշխանին Վարազ Տրդատայ ընդ իւր նախարարսն՝ արձակել զեպիսկոպոսն Իսրայէլ յերկիրն Հոնաց սակս հաշտութեան

Ապա ի վաթսներորդ երկրորդ ամի հարաւայնոյ իշխանութեանն զոռոզին Մահմատայ խորհուրդ լինէր հաւանութեամբ Վարազ Տրդատայ՝ Աղուանից իշխանի ընդ ազգակից նախարարս իւր և ընդ կաթողիկոսին Եղիազարու և ասէ. «Ահա հարկք, որ եղան ի վերայ մեր ի դժնդակ ազգէն Տաճկաստանեայց, յոյժ վտանգեալ տարակուսեցէ զմեզ։ Եւ երկրորդ անգամ անհնարին աղէտք այն են մեզ՝ ամի ամի ասպատակեալ յաշխարհս մեր զօրացն Հոնաց։ Եւ յերկաքանչիւր կողմանց բռնութենէ թշնամեացն աւերեալ պակասեցաւ երկիրս։ Եկայք, մերձաւորք իմ և սիրելիք, զի ընտրեսցուք եպիսկոպոս մի ի մերմէ աշխարհէս վասն մերոյ խաղաղութեան.

---

1 d ի ձէնջ փխ ի մէնջ cr չիք աստուծոյ

2 b սիրտս adgw նորա b չիք նոցա bcelr ամենեցուն տալ bcr ի յօրէնսուսոյց hl յօրէնսուսոյց

3 c խոստովանողի adghmw չիք քրիստոսի ahk պարգևել b զգանձն փափագելի փափաքելի km որոյ փխ և

4—5 bcehlr յարքունեացն h կալեալ km և յանձն bcelr ճանապարհորդ լինէր

6—7 km գայր հասանէր լուսաչու փառօք յաշխարհն իւր abcdghrw գային հասանէին adghw ընդ սուղ bc չիք ինչ b բազմուրախութեամբ adgw չիք և bcr հոգէզուարճ adghw յաշխարհ

8 bcr զսրբութիւնսն a գլխո adghw վանսն

9 abcehlrw չիք գլուխ b ԼԸ

10 c խորհրդականութիւն adghkmw խորհրդականութեան bcr տրդատա

11 adghkmw նախարարս a զէպիսկոպոսն a իէզ

12 clr հաշտութեան իրի

13 g ապայ bcelr հարաւայնոյն իշխանութեանց d իշխանութեան

14 dw չիք զոռոզին achr մահմատա b մահմազա bcr տրդատա

15 blr իշխանին cklr կաթուղիկոսին h կաթողիկոսն

16 bcelr ղազարու adw եղիազարայ h եղիազար kl որք

17 abcdghkmw տաճկաստանեաց h վտանկեալ w տարակուսէն bcdelr չիք և

18 l այնք h այն է w ասպատակել bl ասպատակ տալ adgw յաշխարհն h աշխարհն

19 w յիւրաքանչիւր h երկաքանչիւր aghkl կողմանցն d բռնութեան kw թշնամեաց

20—21 a պակասէցաւ bcelr չիք մերձաւորք իմ և սիրելիք h սիրելիք իմ և մերձաւորք b ընդրեսցուք h ընտեսցուք a էպիսկոպոս bk զեպիսկոպոս a մէրմէ b elr յազագս a մէրոյ k խաղաղութեանն

զի երթեալ հաճեսցէ շնորհիւն Աստուծոյ զմիտս երկուց աշխարհակալաց ի հաշտութիւն և յանքակտելի սէր, զի մի՛ լիցի յայսմհետէ խէթ իմն ունել մեզ ի մեր միտս թշնամութեան խորհուրդ»։

Եւ զայս ահա իբրև խորհեցան իշխանքն և նախարարքն, առժամայն ընտրեցին և արձակեցին մեծաւ աղաչանօք զիմաստուն և պարկեշտ եպիսկոպոս գաւառին Մեծ Կողմանց, որում Իսրայէլ կոչիւր։ Վասն զի ողջախոհ վարուք և իմաստութեամբ հոգւոյն բացափայլեալ առ ամենեսեան ճշգրտապէս հրաշանայր՝ շահելով իւր զհոգիսն և զբազմաց զհնազանդութիւն և զսիրոյն կատարէր պատուիրան, յանձն առնոյր վաղվաղակի ճանապարհորդել գնալ ի հեռաբնակ աշխարհն Հոնաց։ Յայնժամ հանդերձեալ պատրաստեցին ընծայս և պատարագս. նոյն օրինակ և ըստ հեռաւորութեան ճանապարհին թոշակս նմա և որք ընդ նմայն էին, և առաջէին անտի յամսեանն մեհեկանի, որ օր ԺԸ էր։ Եւ յուղարկեալք խաղաղութեամբ ի Պերոզ Կաւատ քաղաքէ՝ վտարեալք անցանէին ընդ գետն մեծ Կուր. հատեալ անցանէին ընդ սահմանս Աղուանից մինչև յերկոտասան օր։ Գային հասանէին ի քաղաքն Լփնացւոց, ուր ընդ առաջ ելեալ նմա ամենայն քաղաքացիքն՝ ընդունէին զնա խնդութեամբ ըստ կարգի եպիսկոպոսաց, մանաւանդ զի մերձեալ էր տէրունական տօն աստուածայայտնութեանն։ Մտեալ

---

1 bcelr *աստուածային շնորհիւ* d *երկոց* bcdelr *աշխարհաց*

2 adgkmw *լիցի մեզ* h *մի լիցի մեզ* *այսուհետէ* h *անքակտելի* cr *խեթ* km չիք *իմն* dlw *ունիլ*

3 hkmw չիք *մեզ* bcelr *ի միտս մեր* a *թշնամութէ* h *և թշնամութիւն ընդ նոսա* km *և թշնամութեան խորհուրդ* bcdelr *առ ի թշնամութիւն ընդ նոսա* bcdelrw չիք *խորհուրդ*

4 bceklmr չիք *ահա* adghkmw *մտածէին* adghkmw *իշխանք և նախարարք*

5—6 cdelrw *ընտրեալ* b *ընդրեալ* bcdelrw չիք *և* bcdelr *արձակեցին (*d *աղաչանօք կոչել) կոչել զմեծ կողմանց եպիսկոպոսն զիսրայէլ մեծաւ աղաչանօք և վասն* w *աղաչանօք կոչել* a *պարկէշտ էպիսկոպոս* h *եպիսկոպոսն* dgkm *զպարկեշտ* w չիք *զիմաստունգաւառին* a *իէզ* km *կոչէր*

7—8 ahkm չիք *և իմաստութեամբ հոգւոյն* h *ամենեցուն* փխ *առ ամենեսեան* bcr *հոգոյն* b *բացափայլեալ* km *առաջի ամենեցուն* adgw չիք *առ* adgw *ամենեցուն* h *ճշգրտափայլ* բոլոր ձ. ձ. *գիւր* ուղղում ԽԾք *իւր* bl *ոգիսն* cr *յոգին* kmw *հոգին* c *զբազմանց* adhhkmw չիք *և բազմաց* abdeklmw *հնազանդութեան* h *հնազանդութեամբ*

9—11 m չիք *և* ace *ճանապարհորդէր* l *ճանապարհորդիլ* km *և ճանապարհորդէր* h *ճանապարհորդէր* a *հէռաբնակ* adghkmw *պատրաստեցին հանդերձեցին (*a *պատրաստէցին)* km *զընծայս և զպատարագս* h *զընծայս* km *վասն* փխ *ըստ* adgkmw *հեռաւոր* h *հեռագոյն*

12 g *թօշակս* w *առաքէին* cr *յառաջէին* b *անդի*

13—14 adghkm *մեհեկի* d *տասն և ութն* adghkmw *էր ամսոյն* bcelr չիք *և* km *յուղարկեալ* h *ուղարկեալք* bcelr չիք *խաղաղութեամբ* a *պէրոզ քաւատ* bcelr *պերոժ քաւատ* km *պերոզապատ* d *պերոզ քաւատ* km *վտարեալ* clr չիք *վտարեալք* l *և հատեալ* h *հասեալ*

15 km *և մինչև* b *ցերկոտասան* h *երկոտասան*

16 b *լփնացոց* km *լփնաց* cdeglr *որ և* փխ *ուր* b *որոց և* h *որ էր* a *յառաջ* d *նմա ելեալ*

17 a *էպիսկոպոսաց* l *եպիսկոպոսացն*

18 bceklmr *տօնն* dhlm *աստուածայայտնութեան* km *և մտանելով* adghkmw *մտանելով*

ի քաղաքն, երեկօթս արարեալ՝ անդէն կատարէին զտօնն։ Եւ անտի գնացեալ անցանէին յաշխարհն Ճղբաց առ ստորոտով լերինն մեծի։

Յայնժամ ձմեռային հողմոցն հիւսիսային բախմունքն ձիւնախառն անհնարին փոթորիկս յարուցին մերձ ի սարաւանդակ լերինն Կաւկասու։ Եւ յայնմ տեղւոջ եօրեայ արգելեալք՝ ոչ կարէին զաչս ամբառնալ կամ նշմարել զանցս ճանապարհին։ Վասն զի տարժանեալք յոյժ՝ լցան տարակուսանօք յաղագս սատանայական պատերազմին։ Արհաւիրք և բոմբիւնք զարթուցեալք, սակայն ոչ կարէին զայրն Աստուծոյ զարհուրեցուցանել, զի զնշան խաչին առեալ ի ձեռն հրամայէր դնել ծունր ամենեցուն. և նոքօք հանդերձ ելեալ ի լեառնն, որում Վարդէգրուակ անուն էր։ Զօրութեամբ աստուածայնոյ նշանի խաչին և աղօթիւք մեծ եպիսկոպոսին լինէր խաղաղութիւն հողմոցն, և լինէր հանդարտութիւն բռնութեանն։ Եւ այնպէս անցանէին աներկիւղ ընդ կատարն լեռինն՝ հսկայաձիր և դիւցազանցն։ Եւ յետ այնորիկ ոչ արև և ոչ աստեղք ի բազում աւուրս երևէին. և դառնաշունչ օդն ոչ սակաւ կայր ի վերայ։ Դէմ եդեալ ակամայ, տարադէմ գնացեալ, լքեալք և աշխատեալք, բազում աւուրս երթեալք ի վաղնջուցն թագաւորանիստ հասանէին կայեանս, յայն տեղի, ուր վկայեաց սուրբն Գրիգորիս՝ թոռն մեծին Գրիգորի, կաթողիկոս Աղուանից։ Որ և անտի յետ աւուրց ինչ հասանէին ի դուռն Չորայ, որ է մերձ ի Դարբանդ։

Եւ անդ նպաստամատոյց մեծարանս գտեալ ի քաղաքացեացն։ Այնպէս բազմապատիւ ճանապարհ ելեալ նոցա՝ գային հասանէին ի հոյակապ քաղաքն Վարաչան, ի մուտս քառասներորդացն։ Զորոյ զգալուստն լուեալ

---

1 ahqm *քաղաքս* a *եեքաւթս* aghkm չիք *զտօնն* abg *անդի*

2 bl *ճղփաց* d *ճաղբաց* d *մեծ*

3 d *հողմոյն* a *հիւսւսային* cr *հիւսիւսական* bl *և հիւսիսական* bcelr *բախմանցն* km *բաղխմունքն* adghkmw *ձիւնառոյզ*

4 bcelr *փոթորիկ* bcelr *յարուցեալ* bcer *առ* փխ *ի* l չիք *ի* bdgklmr *կովկասու*

5 a *տէղւոջ* bcr *տեղոջ* *եօրեա* a *եաւթեա* km *արգելեալ*

6 c *նըշմարել* d *զանց* m *տարժանեալ* k *տաժանեալ* bcelr *լցաք*

7—9 d չիք *սատանայական* a *բոնբիւնք* bcr *բոմբիւք* bcr *զարթուցեալ* k չիք *սայն* a *զարհուրէցուցանել* d *նշան* d *առեալ* *էր* d *հրամայէր ի ձեռն* bcelr *ամենեցուն նծունր դնել* km *ծունր դնել*

10 w *հանդերձիւ* bcelr *հանդերձ* h *հանդերձել* abcdeglrw չիք *ելեալ* adghkmw *լեառն* edgkmw *վարդեգրուակ* h *վարդէգրուակ* *անուանէր* adgkmw *անուանէր*

11 a *աստուածայնւոյ* km *աստուածային* bcelr *աստուածեան* abcdehlrw չիք *նշանի* a *մէծ էպիսկոպոսին*

12 l *հողմոյն* km *հողմոց* adghkmw *և հանդարտէր բռնութիւնն* (w *բնութիւնն* d *բռնութիւն*)

13 bcelr *աներկիւղ* (bcr *աներկիղ*) *անցանէին ընդ կատար* a *սկայաձիր* w *սկայածիր* k *դիւցազանց* h *սկայաձիւր* km չիք *և*

14 adgh *երևէր*

15 r *ակամա*

16—18 mr *լքեալ և աշխատեալ* km *ի բազում* km *երթեալ* km *վաղնջուց* h *վաղընճուցն* km *թագաւորանիստն* r *հասանէին ի վաղնջուցն թագաւորանիստ կայեանսն* w *կայանս* km *կայեանսն* r *տեղ* ahr *գրիգորէս* km չիք *թոռն մեծի գրիգորի* r *գրիգորի լուսաւորչին* (չիք *կաթողիկոս աղուանից*) k *կաթուղիկոս* km չիք *որ և* r *յանտի*

19 kmw *չողայ* r *ճորա* r *որ է դարբանդ*

20—21 l *անտ* ce *քաղաքացւոցն* br *քաղաքացոցն* km *քաղաքացեաց* klm *և այնպէս* adghkmw *բազմապատիկ* km *արարեալ* abcdeglr *լեալ* փխ *ելեալ* km չիք *նոցա*

22 a *քառասնէրորդացն* gkmw *քառասնորդացն* dgh *գալուստն*

մեծի իշխանին Հոնաց՝ ընդ առաջ ընթացեալ ողջունիւ. ընկալեալ զնա մեծաւ ուրախութեամբ և խոնարհեցուցեալ զինքն առաջի նորա, պատուէր և պատիւ հայրապետական սրբութեանն առնէր։ Եւ եղև իբրև պայծառապէս ծագեցան աւուրք քառասներորդացն սրբոց, մեծաւ սիրով ընկալեալ զնա քաղաքացեացն, զուարճացեալք և պատուեալք լինէին յամենցունց, մանաւանդ առաւել ի բարեխնամ իշխանէն և յազնուական մեծամեծացն։ Զայն պայծառութիւն ընդունելութեան և զհամբոյր սրբութեան սիրոյն իբրև տեսանէր եպիսկոպոսն՝ խնդամիտ յոյժ լինէր և մեծապէս գոհանայր զանպատում պարգևացն Քրիստոսի։ Եւ այսպէս բազմօրեայ հանգուցեալ ի վաստակաբեկ աշխատութեանցն, լսէր և տեսանէր անդ ամբաստանութիւն և կրօնս մարդահաճոյս ազգին թշուառացելոյ։ Ողբայր և տրտմէր վասն անհնարին չարեացն և երկմիտ հաւատոցն. որք զանձինս իւրեանց պերճացեալ աստուածապաշտ անուանէին, և նոքա էին, որք ի զօրութենէ անտի նորա ուրացեալք և օտարք գտանէին։

ԳԼՈՒԽ Խ

Հաստատելն ի հաւատս զՀոնաստանեսն եպիսկոպոսին Իսրայելի վարդապետական շնորհիւ, և նոցա քաղցրութեամբ ի ձեռն սքանչելեացն լսել

Քանզի սատանայակուր ծառագոյթի մոլորութեամբն աղճատեալ ազգն այն, ըստ հիւսիսական ցրտամիտ մորոսութեանն առասպելայօդ և ստապաճոյճ կրօնիւք զհեթանոսական պղտոր պաշտամունսն մեծ գոլ կար-

1 adghkmrw *մեծ* a *ողջոյնիւ* km *և ողջունիւ*

2 km չիք *և* km *խոնարհեցուցանէր*

3—4 bcelr *ի* փխ *և* bcelr *սրբութեան* bcelr չիք *առնէր* bcelr չիք *եղև իբրև պայծառապէս ծագեցան* bcelr *յաւուրս քառասնորդացն* gkm *քառասնորդացն* c *ընկալեալք և*

5 c *քաղաքացող* br *քաղաքացողն* adkm *ընկալեալ* փխ *պատուեալք* a *լինեին*

6 bcelr չիք *մանաւանդ* bcelr *բարեպաշտ* փխ *բարեխնամ* bcr *մեծամեծաց*

8 a *էպիսկոպոսն*

9 adghkm *այնպէս* a *բազմաւրեա* bcr *բազմօրեա*

10 l *անտ*

11 ad *թշուառացելոց*

12 c *հաւատոց* km *հաւատոց նոցա*

13 adghkmw չիք *պերճացեալ* km չիք *նոքա* cer *որ* b *ողի* adghkmw չիք *որք* h *անուանեն*

14 adghkmw չիք *նորա* abcdeghw *օտար* a *գտանեին* km չիք *գտանէին*

15 abcehlrw չիք *գլուխ* b *ԼԹ*

16 bcelr *հաւատսն*

17 a *էպիսկոպոսին* al *իղի* g *իսրայիլի* bcdehmw *իսրայէլի* ac *վարդապէտական* d *վարդապետին*

18 a *քաղցրութէամբ* d *քաղցրութեամբն* h *քաղցրութեան*

19 c *ստանակուր* belr *սատանակուր* agkm *ծառայգոթի* d *ծառոյ գոթի* m *մոլորութեամբ* b *մոլորու* cklr *մոլորութեամբ* agh *աղճատեալք* d *աճապարեալք*

20—21 acr *հիւսիւսական* h *հիւսիսային* ag *մորոսութեամբն* d *մոլորութեան* cr *մոլորութեանն* l *մոլոսութեանն* h *մոլորութեամբն* w *յառասպելայօդ* cw *ի ստապաճոյճ* adghkmw *կրօնս* a *պաշտմունսն*

ծէին։ Նա և զորոտընդոստ հրատեսակ շանթիցն ցայտմունս և զեթերակէզ այրեցմունս, թէ մարդոյ դիպեցի, թէ այլ ինչ նիւթեղինաց. ձօնեալ իմն, զնա ի պաշտօն առեալ՝ նուիրեալ Քուար Աստուծոյն համարէին։ Նոյնպէս սկայի ումեմն վայրագի անճոռնւոյ ձիախորով զոհիւք պաշտօն մատուցանէին՝ կարդալով նմա Թանգրի խան Աստուած, որում պարսիկք Ասպանդիատն կոչեն։ Բնաւին անթագաւոր միտս ունելոյ՝ գրթախաղաց լինէին զկնի ամենայն մոլորութեանցն։ Թմբուկք և շռինչք ի վերայ դիականցն և նրանակոտոր և դանակացիտ զայտիւքն և զանդամամբքն արիւնահոս գծմունք և մերկանդամ սրակոծութիւնք՝ դժոխոց տեսարան, որ առ գերեզմանօքն յածին այր առ այր և ջոկ առ ջոկ մարտատեսիկ հոլարանին։ Եւ յոգնայեղց կաճառացն ըմբշամարտք եղեալ առ միմեանս զեխութեանն կատարէին զընթացս ձիարձակ արշաւանօք այսր անդր ճախրելով։ Ոմանց սուգ և կոծ, և ոմանց խաղ ըստ այսամիտ սովորութեանն։ Զխաղս խաղային և զկաքաւսն յորդորէին զազիր գործովքն ընկղմեալք ի խոհերս խաւարայինս, կուրացեալք ի լուսոյ արարչին, քանզի կրակաց և ջրոց զոհէին և ճանապարհաց աստուածոց ոմանց, երկիր պագանէին լուսնի և ամենայն արարածոց, որ ինչ թուէր յաչս նոցա զարմանալի։

Նոյնօրինակ և ափրոդիտական ցանկութեամբն զեղխեալք՝ ըստ հեթանոսական վայրենամիտ բարուցն՝ զհօրակինն առնելով կանայս և զմի կին ունելով երկուց եղբարց, և պէսպէս կանայս առնելով բազում և ան-

---

1—2 km չիք նա m շանթից ah ցայթմունս a զէթերակէզ b զեթերակեկ adg երէցմունս h երեցմունս bcelr եթէ c դեպեցի km և թէ այլ m չիք ինչ l ի նիւթեղինաց

3 k չրք իմն b չիք ի adgkmw չիք ի պաշտօն առեալ km և նուիրեալ adghkmw աստուծոյ adgkmw համարէին առնէլ

4 bcr սկաի gkm հսկայի m ուրումն bcelr վայրագ և անճոռնոյ d անճոռնոյ h անճոռնոյ

5 km զնա փխ նմա km զոր փխ որում cr Թանկրի

6—8 e այսպանտոյայտն bclr այսպանտեայտն h ասպանդէատն km ասպանդէատ h կոչին d չիք միտս bcelr ունելով gkm չիք գրթախաղաց լինէին bcelr լինելով d չիք զկնի km մոլորութեանց bl թմպուկք cr թմբուկք ahm սռինչք gk սռինճք d լռինչք ag դիւականացն km դիւականաց bcdehw դիականացն adghkmw չիք և b և ի դանակացիտ h դանակացիդ km զայտիւք km զանդամովք b զանդամանդամբքն h զանամամբն

9 d գածմունք bcelr գծմունքն km չիք և cr մերկանդամք adghkmw սրագործութիւնք bcer դժոխոցն l դուոխոցն h տեսարարան l որք l չիք առ

10 km գերեզմանօք h այրս առ d մարդատեսիկ h ջոկառջոկ

11 abgr յոքնայեղց d յոգնայեղձ achr կատճառացն ag ջմըշամատք d ջմլամատք km ջըմըշամատ l ըմբշամարք d եղեալք c մեմեանս d զեխութեան

12 d ընթացս

13 c ոմանք ag սուք adw չիք և h խաղս w մոլորութեանն փխ սովորութեանն d սովորութեան d զխաղն

14 k զկաքաւն a յաւրդարէին d գործովն k գործովք a ընդմեալք

15 w և կուրացեալք b կուրացեալ

16 w ի ճանապարհս bcelr չիք աստուածոց h չաստուածոց k երկրպագանէին adghmw երկրպագէին

17 l թուիւր cr ի յաչս

18 cr ափրադիական d ափրադիտական l ափրադիտական h ցանկութեանն bcel զեղեալք

19 w առնլով bcdelr չիք կանայս

20 h առնելով փխ ունելով aghkm առնէին km չիք և[1]

կրօն կարգս ունելով և անկանոն խորհուրդս, որոց ոչ կարացեալ նկատել, իմանալ զարեգակնն արդարութեան։

Որ իբրև լսէր և տեսանէր զայն ևս չարեաց պաշտամունսն և զկռակործան անուղղայ սովորութիւնն, զցայգ և զցերեկ խնդրէր յԱստուծոյ վասն աշխարհին փրկութեան, թերևս դարձի հնար գտանել մարթասցէ։ Ապա ի հրամանէ նորա ժամ լինէր աստուածարեալ իրին և ամենայն ազատակոյտ նախարարացն և ռամկացն Հոնաստանեայց գալ յերկրպագութիւն պաշտաման սրբոյ եկեղեցւոյ, և լսել զպատգամս աստուածայինս։ Որոց անդէն ժողովեալք այնուհետև տէրունական տունն, իշխանն և աշխարհաւ ումբ բանակն խնդրէին լսել բանս յեպիսկոպոսէն և ասէին ցմիմեանս. «Եկա՛յք լուարո՛ւք ի սմանէ բանս մխիթարութեան, զի սա է առաջնորդ սուրբ հաւատոց քրիստոնէից, որ աւանդէ աշխարհի զպատգամս հոգւոյն սրբոյ»։

Ապա իբրև տեսանէր զյօժարամտութիւն նոցա և զմտադիւր ունկնդրութիւնն, սկսաւ ճառել նոցա ի վարդապետութենէ Գրոց աստուածայնոց և ասէ. «Որդեակք, դարձարո՛ւք առ տէր և ծաներո՛ւք զտէր Աստուած, զի ողորմեսցի և կեցուսցէ զձեզ. զի նա ինքն է տէր և արարիչ ամենայնի։ Ի բա՛ց թողէք այսուհետև զպղծութեան պաշտամունսդ, մի՛ մատուցանէք երկրպագութիւն արարածոց, զի սատանայական է ամենայնդ և կորուսիչ հոգւոց։ Զի ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել, և ո՛չ ոք կարէ զբաժակն տեառն ըմպել և զբաժակն դիւաց, և չիք հնար ի սեղանոյ տեառն վայելել և ի սեղանոյ դիւաց։ Այլ զգիտութեան և զանգիտութեան մեղս ձեր մի՛ յիշեսցէ Աստուած, այլ արկցէ զձեզ ի բովս գիտութեան և ի խրատ ար-

---

1 bcelr խորհուրդ km չիք որոց cr ի նկատել

2 agkmw արեգակն d արեգական h զարեգակն

3—4 bcelr արդ փխ որ km զորս km զայնպիսի փխ զայն ևս a չարէաց aw պաշտամունսն adhmw զկռակործանող g զկռակործանօղ adghkmw չիք անուղղայ bcr անուղղա km սովորութիւնսն d սովորութեան b զցայք

5 d դարձցի bcelr հնարս adghkmw մարթասցի

6 g ապայ adghkmw ժամ ի հրամանէ լինէր (w չիք լինէր ըստ ճրատարակչի որոշեալ d չես փխ լինէր) h լսէր

7—8 klm և ռամկաց d հայաստանեաց bcelr հոնաստանեացն aghw հոնաստանեաց h երկրպագութիւն a եկեղէցւոյ bcr եկեղեցոյ w չիք պատգամս w չիք աստուածայինս... խնդրէին (տ. 10)

9—10 bcdelr անդէն և անդ (l անտ) chr տօնն փխ տունն clr աշխարհաժողով cer խնդրէր bl խնդրել km զբանս a յէպիսկոպոսէն h եպիսկոպոսէն l անեն փխ ասէին

11 km լուիցուք cr բան ab սայ

12—13 k հաւատոյ bcelr հաւատոցն bcelr քրիստոնէութեան r զպարգև փխ զպատգամս cr հոգոյն

14—15 g ապայ d ունկնդրութիւն adghkmw վարդապետական գիտութենէ gkm զվարդապետական a գիտութէնէ d գիտութեան k գիտութենէն

16 km ասէր adghkmw չիք առ տէր

17 d կեցուցցէ bcelr չիք և արարիչ

19 cr զամենայնդ km այդ blr սատակիչ փխ կորուսիչ

20—21 m հոգւոյ bl չիք հոգւոց b զի և ոչ ոք abcdegmw տէրանց adchkmw զբաժակ abcdr ըմբել adghkmw զբաժակ b դիւց h տեղանոյ փխ սեղանոյ ah վայելեալ d վայելեալք r չիք վայելել

22 h զսեղանոյ d գիտութեամբ

դարութեան։ Որ լուսաւորեաց իսկ զամենայն տիեզերս աստուածընկալ աւազանաւն և մերժեալ զմէգ և զմառախուղ ի խաւարչական ազգացն հեթանոսաց՝ ծագելով ի նոսա զհաւատոյ ճշմարտութեան լոյս. նոյնպէս և զձեզ լուսաւորեացէ իւրով ճառագայթարձակ շնորհօքն, միայն թէ զանձինս ձեր մատուցիք առաջի աստուածութեանն՝ աներկեան մտօք, սիրով՝ արմատացեալք և հաստատեալք ի փառս աստուածորդւոյն՝ խոստովանութեամբ սրբոյ երրորդութեանն հաւատացէք։ Զի և անմարմին զինուորութիւնքն սրբասաց ձայնիւ, երրորդական բարբառով աղաղակեն՝ ասելով. «Սուրբ, սուրբ, սուրբ տէր զօրութեանց, լի է ամենայն երկիր փառօք նորա»։ Տեսանե՛ս զերից անձնաւորութեանցն և զմի աստուածութեանն Զօրութիւն, որպէս և յառաջընծայ աւանդեցին մեզ աստուածազան առաքեալքն և խոստովանողն Քրիստոսի Գրիգորիոս, թէ հայր յանձնէ որդի ի հօրէ, հոգին սուրբ ի նոցունց էութենէ։ Եւ լի է ամենայն երկիր փառօք նորա, այսինքն է քարոզութիւն աւետարանին. ըստ փրկչական բանին ի վկայութիւն ամենայն հեթանոսաց, որ ելից, տարածեցաւ ընդ տիեզերս ըստ սաղմոսին ձայնի, թէ՝ «Ընդ ամենայն երկիր ել բարբառ նորա, և մինչև ի ծագս աշխարհի են խօսք նորա»։ Եւ միւս մարգարէն ասէ. «Լցաւ երկիր գիտութեամբ տեառն, որպէս զջուրս բազումս, որ ծածկեն զծովս»։

Ահաւադիկ տեսանեմք այսօր, զի և ի ձեզ թագաւորի աստուածային բանն և ծաւալեալ արդիւնանայ յանդաստանս սրտից ձերոց որպէս բազ-

---

1 km չիք *իսկ*

2 b *աւազանին* blr *մերժեաց* w *մառախուղ*

3 km *ծագեաց* bcelr *զհաւատս* d *զհաւատոց* km *ճշմարտութեանն* bcelr չիք *լոյս*

4 gk *իւրովք*

5 bd *աստուածութեան* a *անէրկեւան*

6 bcr *աստուածորդւոյն*

7 dw *սուրբ*

8 bcelr *ձայնիւ* m *երգչական ձայնիւ* k *երրորդական ձայնիւ* bceklmr չիք *երրորդական բարբառով* c *աղաղակէն* bl չիք *ասելով*

9 bghklmr *լի են*

10—11 a *չէրից* dw *անձնաւորութեանց* g *անձնաւորութեանն* km *անձնաւորութեան* adhkw *զմիաստուածութեան զօրութիւնն* (dk *զօրութիւն*) h *զօրութեանն* a *յառաջընձայ* b *ընծա* (չիք *առաջ*) b *յաւանդեցին* l *աստուածա*

12 gl *խոստովանօղն* adghkmw չիք *քրիստոսի* w *գրիգոր* h *անձնէ*

13 bcelr *նոցուն* ah *յէութէնէ* dgkw *յէութենէ* h չիք *և* bcelr չիք *է*

14 bcelr *փրկչին* cr չիք *ի*

15 a *էլից տարածէցաւ*

16 k *սաղմոսի* m *սաղմոսողի* h չիք *ընդ* km *ձայնին* d *եթէ* adghkmw *նոցա* փխ *նորա* acdegkmw չիք *և*

17 bcelr չիք *են* d *փառք* փխ *խօսք* hkm *նոցա* փխ *նորա*

18 bcelr *իբրև* gkm *որք* d *զծով*

20—21 crw *ահաւասիկ* adghkmw չիք *և* adghkmw *ընծայեալ* (a *ընձայեալ*) h *տպաւորի բան* adgkmw *բանն* (w *բանին*) *ի վարդապետութիւն* (kw չիք *ի* kw *վարդապետութեան*) h *աստուածային ի վարդապետութիւն* ahhkw *յանդաստան* h *արդինանայ* d *մերոց* փխ *ձերոց* km *որ* փխ *որպէս* adg *ուր*

մաքեղուն խայրի ընծայելով ի ձեռն ճարտարապետ մշակացն հարիւրաւոր, վաթսունաւոր և երեսնաւոր։ Արդ՝ այդչափ քաջապտղութիւն ի ձեզ լինելով՝ զի՞ հարկաւորիք մահացան թոշնոյն մուտ առնել յողջախոհ և ի ծաղկազարդ ձերոց մտացդ անդաստան. ո՞չ գիտէք եթէ նախահայրն մեր Ադամ սակս սորա ելեալ ի դրախտէն զփշաբեր և զտատասկածին ժառանգէր երկիր։ Զորոյ և առաքեալն ամբաստանէ, թէ՝ «Անօրէն իշխանն յորժամ աստուածանալ կամեցաւ՝ ձեռն արկանէր և զամենայն մարդիկ մեզօք կապէր։ Որ և նախանձաբեկ եղեալ առ ի մախանս նախաստեղծին՝ ի ներհակային յորդորելով ախտս, ածեալ ի հրապուրանս խարդախութեան զԿայէնն անօրէն սպանանել զեղբայրն. վասն այնր սպանութեան ամենայն մարմնական ախտից, երերմանց և նզովից սերմանց լինէր հայր ինքն և ամենայն ազգ իւր թշուառական»։ Որպէս և ասէ իսկ ի Ծննդոց պատմութեանն, թէ՝ և էառ իւր Ղամէք երկուս կանայս, թէ՝ և Յոբաղ՝ որդին Ղամեքայ եհան զերգս և զքնարս, մանաւանդ թէ զփողս և զտաւիղս և զթմբուկս և զամենայն ձայն արուեստական, որ են յօրինիչք կռապաշտութեան և յորդորիչք իգամոլ ախտից. զոր և Նաբուգոդոնոսոր յայն հրաւիրելով ձայնս զմետասան խեղայեղ կաճառսն կոչէր ի կռապաշտութիւն, անարի, ոսկիաստեղծ անդրւոյն զոհարան ձօնէր, նմա նուիրական տօն լինել տեսարանին։ Տեսանե՞ս զանօպայ չարութիւնն դիւամոլ ազգին Կայենի։ Զի որպէս սպանումն ի սատանայէ էր, նոյնպէս և երկուս կանայս առնել և դաշնակաւոր նուագս յօրինել լինէր ի նորին բանսարկուին ուս-

---

1 w խայրիս c երախայրի (ճետո ե-ն ջնջված) r երախայրի c ընծաելով ghkm մշակաց km զհարիւրաւոր

2 km զվաթսնաւոր և զերեսնաւոր bcelr այդքան bcelr քաջապտղութեան

3 adghkmw մահացու h թռչնոցն adgw մօտ adgw ողջախոհ adgw չիք ի

4 cr ձերոցդ km մտաց ձերոց adghw մտաց m յանդաստանս h անդանտան a եթե

5—6 bcelr երկիր ժառանգէր km զերկիր gkm զորմէ bcelr եթէ

7—11 bcelr ձեռնարկէր cdhr մարդիկք g մարդիք bcelr կապել adghkmw ի պատիւ km ներհակայինս adghkmw յորդորել adghkmw ածել adghkmw հրապոյրս adghkmw խարդախութեան սպանութեան (a սպանութէ) b զկահեղն c զկաեն r զկահեն c մարմնականի և ամենայն (d զամենայն) մարմնական a էրէրմանց w երերման d բերմանց bcelr չիք և h չիք հայր

12 h ինք bcelr ազգն g ազգք w ասի adgkm չիք ի

13 aghkm պատմութիւնն d պատմութեան clr չիք և h թէ եառ իւր abcderw առ bl զամեք w և թէ bcelr և եթէ agkm յաւբաղ bcelr յովբաղ d որդի

14 a զամէքայ al էհան a զէրգոց dghkmw զերգոց adghkmw քնարս (չիք և) cr թե b տաւիղս

15 h թմբուկս b արուեստականաւոր են gklm որք k յօրինիչ

16—17 bcelr յորդորիչ ahkm իգամոլ ab Նաբուքոդոնոսոր w Նաբոգոդոնոսոր d Նաբուգոտոնոսոր a հրաւիրէլով w ձայն adghw զմետազս ce զմետազն blr զմետազան km չիք զմետասան kmw խեյայեղեալ a խէղայեղեալ l խեղայեղ bcdegh խեղայեղեալ adghkmw չիք կաճառսն c կաճառն l կաճառեալսն clr չիք կոչէր clr կռապաշտութիւնս

18 celr անդրիոցն b անդրիոց w անարւոյն d անդրոյն

19 l լինիլ adghw լինել (g լինիլ) նմա km լինէր նմա a տէսանել ghkm տեսանել փխ տեսանես aghkw զանօպառ bcr զանօպա d չարութիւն

20 b սպանայէ h կայենէ փխ սատանայէ bcelr չիք և km երկու

21 w առնուլն adgkm առնուլ b և ի w յօրինելն adghkmw ի նորին (km ի նոյն) բանսարկուէն լինէր առ ոմանս

մանց, որ և անդէն իսկ ընկղմեալք ի շնութիւն և յալլանդակ միտս Սեթեան ազգին խառնակեցան ընդ դստերս Նզովից. և փոխանակ բարի խոստմանցն ած ի վերայ նոցա Աստուած զանձրևաստատ պատիժն և զհամաշխարհական կատարածն։ Եւ Նոյ քանզի յարդարացեալ տոհմէն արդար գտաւ յազգին յայնմիկ ի ձեռն հաւատարիմ սրբութեանն իւրոյ, հրամանաւ Աստուծոյ պահեալ լինէր իւրայնովքն հանդերձ ի ջրահեղձ պատուհասէն։ Այսպէս յարգոյ է և պատուական հաւատք և սրբութիւնք։

Ահա և Քանան անիծաւ յաղագս ծաղրական ժպրհութեանն Քամայ ըստ բանի պատմութեանն, «Եթէ անիծեալ լիցի Քանան մանուկ և եղիցի ծառայ եղբարց իւրոց»։ Տեսանեմք զի յազգէ նորա ելեալ Նեբրովթ սկայ, որ դիւցազնային կախարդութեամբ զբոլորս հրապուրէր ազինս աշտարակաշէն առնել քարակոյտս. և ինքն ամբարտաւանեալ ամբարհաւաճութեամբ յաղագս յաղթանդամ տեսակին և սկայազօր մեծութեանն՝ թագաւորէր ի վերայ ամենեցուն, որպէս և գրեալ է. «Եթէ եղև սկիզբն թագաւորութեան նորա ի Բաբելովն»։ Նա և յետ այնորիկ յետ կործանման աշտարակին աշխարհաշէն և խառնափնդոր լեզուացն, լուաք մեք ի ժամանակագիր պատմութենէ ոմանց, եթէ աստուածոց նմանեցուցեալ զինքն Նեբրովթայ՝ ամբարտաւանեալ հպարտանայր, մինչև զպատկերն իւր անդրիագործ ճարտարաց ոսկիապաճոյճ նկարօք քանդակել հրամայէր յարծաթս

---

1 adghkmw որ (km որք) փխ որ և d անդրէն d ընկալեալք փխ ընկղմեալք km շնութիւնս c այլանդակ g յայլանդակս a սէթեան

2—3 a խառնակէցան l և խառնակեցան h կառնակեցան adghkmw բարւոյ bcelr խոստմանց gkm ածէ l էած a վէրայ w չիք նոցա cr անձրևաստատ

4 b արդարացեալ

5—6 l յազգէն dw սրբութեան g մաքրութեան km մաքրութեանն l հրամանաւն adgh լինէր նա a իւրայաւքն g իւրայնօքն bcelr իւրայովքն h իւրայօք a ջրահէղձ bcelr ջրայեղց

7 g յայպիսի bcder այնպէս h այսպիսի a յարգո k արգոյ dghmw յարգոյ փխ յարգոյ է agh ի պատուական է km պատուական են l հաւատ bcerw սրբութիւն

8 bcelr ծաղրակատակ ժտութեանն abcr քամա

9 d պատմութեան a եթե bcelmr թէ bcelr չիք լիցի

10 k իւրոյ a տէսանեմք bcelr և տեսանեմք h յեղբարց bcelr զի ահա h յազգ էր a ելէալ a Նէբրովգ h Նեբրովգ dgkm հսկայ

11—13 aghkm դիւցազնէին adghw բոլորական b աշտարակաշէնս bcelr կարիկարս km քարակոյտ adghkmw չիք ամբարտաւանեալ adghkmw ամբարհաւաճեալ b սկաազօր gkm հսկայազօր a մեծութէն d մեծութեամբ

14—17 a վէրայ ամէնեցուն a եթե bclmr թէ adghkmw նորա թագաւորութեանն (dk թագաւորութեան) a բաբէլովն bgl բաբիլօն ckmr բաբելոն h բաբիլովն km չիք յետ այնորիկ a յէտ կործանման km կործանմանն bcelr աշխարհաշէն աշտարակին km չիք աշխարհաշէն bceklr խառնարնդոր h խառնափնտոր bceklr ժամանակակիր a պատմութէնէ w պատմութեանց cdr պատմութեան agw յոմանց a էթէ bcelr թէ h չաստուածոց a նմանէցուցեալ adghkw Նեբրովդայ

18 h ամբարտաւանել l և ամբարտաւանեալ a անբարտաւանէալ

19 bcelr յոսկիապաճոյճ d ոսկեպաճոյճ adghkmw նկարիւք abdh քանդակեալ d արծաթս

կամ ի պղինձս՝ անուն կոչելով ինքեան նկարագրին։ Որոց բազում ազգս մոլորեալք նուիրական ձօնիւք զոհս մատուցանէին առաջի այնր պատկերին, որպէս և այժմ իսկ ահա տեսանեմք, զձեզ զի յողդողդամիտ և առասպելակոծ մրցանօք յածիք այսր անդր ընդ անկոխ ճանապարհն խաբէութեամբ կախարդասար վհկաց և գետնակոչ քաւդէից և Ասպանդիատայ ումեմն վայրագ սկայի ձիովք այրեցելովք զոհ մատուցանէք. և զայն ոչ մարթէք գիտել, թէ անմաքրոցն սիրող զի՞րդ լինիցի սուրբ։ Զի որպէս զոհարանքն անմաքուր ՚ա պիղծ են, այնպէս գարշելի և պիղծ են առաջի Աստուծոյ ամենեքեան, որ Ասպանդիատայն մատուցանեն պաշտօն՝ ըստ գրեցելումն, եթէ՝ «Պիղծ է առաջի տեառն ամենայն անօրէն և ընդ արդարս ոչ ունի հաղորդութիւն»։ Նոյնպէս և եթերացայտ կայծականց, որ ի ձայնից որոտմանց փայլատակէ, Աստուած *կարդացեալ՝* փրկիչ *անուանէք։ Եւ զիա՞րդ ոչ իմանայք, ով անոպայ մտացիք, եթէ վեցամսեայ ժամանակաւ, յորժամ ձմեռնայինն յուզէին ցրտոցն բռնութիւնք, ո՞ւր ուրեք երթեալ դադարեցին ամպայոյզ փայլատակմունքն և ձայնք որոտմանցն։ Ո՞չ ապաքէն յակնարկել արարչին մերոյ Աստուծոյ զփայլատակելն փայլատակեն, և ի հրամանէ նորա դադարեն զդադարելն և ոչ իշխեն երևել ի ձմեռնային ժամանակի։ Որով յայտ իսկ է, եթէ ոչ են աստուածք, այլ արարածք արարչին Աստուծոյ։ Եւ դուք յոյժ մոլորեալ էք՝*

1—2 km *և* փխ *կամ* d *անհաւան* փխ *անուն* d *նկարագրեան* l *նկարագրի* w *յորոց* adghkmw *ազգս մոլորեալս* dv *(երկու օրինակ)* *ձայնիւք* adghkmw *զոհ* adghkmw *պատկերի*

3 bcelr չիք *և* bcelr *տեսանեմ*

4 adghkmw չիք *ընդ* adghkmw *յանկոխ* km *ճանապարհս*

5—6 d *խաբէութեան* d *խարդախաւոր* a *գէտնակոչ* bcelr *քաղդէից* d *քօդէից* h *քօտէից* a *ասպանդեատա* dgkm *ասպանդետայ* bcelr *ասպանդիատելի* h *ասպանդետա* a *վայրս* ghkm *վայր* dgkm *հսկային* ah *սկային* bgw *ձիօք* dh *ձեօք* a *ձեաւք* a *էրէցելուք* d *այրեցելով* g *այրեցելօք* h *էրէցելօք*

7 d չիք *ոչ* c *մաղթէք* adghkmw *իմանայք* փխ *ոչ մարթէք գիտել* bcelr *անմաքրիցն* d *սիրողք*

8 bcelr *պիղծք* bcelr *այսպէս* k *նոյնպէս* d *և գարշելիք պիղծք*

9 a *ամէնէքեան* gkm *որք* km *ասպանդիայ* agh *ասպանտիային* bcdelr *սպանդիատային* d *մատուցանէին*

10 adghkmw *նուէրս* փխ *պաշտօն* bcelmr *թէ*

11 d չիք *ընդ* adghkmw *արդարն* g *հաղորդութիւնն* agh *եթերաց գետ* km *եթերայ գետ* փխ *եթերացայտ* l *եթէրացայտ*

12 adghkmw *ձայնէ* l *ձայից* bcelr *փայլատակէ յորոտմանցն* (l *որոտմանցն*)

13 abchr *անոպա* bcelr *թէ* a *եթե*

14 acr *վեցամսեա* bcelr *ժամանակօք* d *ձմեռային* km *ձմեռնայինք* c *յուզեցին* lr *յուզիցին* km *ցրտոց* d *ցրտոյն*

15 a *ուրէք* a *դադարեացեն* bcdeghkmrw *դադարեացին* ab *ամբայուզ* cr *ամպայուզ* d *ամբայոզ* gk *ամբայոյզ* v *ամպագոչ* km *փայլատակմունքզ* adghw *փայլատակմունք*

16 adghkmw *որոտմանց* d *յակնարկեալ* c *յաստուծոյ*

17 c *փայլատակին* d *փայլատակէին* d *առ ի* փխ *և ի* aghkmw *դադարին* abcdeghkmw չիք *զդադարելն*

18 ad *չիշխեն* h *ոչ ոք իշխեն* bcelr չիք *երևել* gkmw *երևիլ* bcelr *ժամանակին* d *որով իսկ է յայտ* a *եթե* bcelm *թէ*

19 acdelrw *արարած* km *աստուծոյ մերոյ* h *մերոյ և աստուծոյ* a *մոլորէալ*

ոչ լսելով զբանն զայն, եթէ «աստուածքն, որ զերկինս և զերկիր ոչ արարին, կորիցեն յերկրէ»։ Արդ՝ դուք ծաներո՛ւք և տեսէ՛ք, եթէ տէր Աստուած, որ նա միայն է ինքնութեամբ, և յառաջ քան զնա չիք որ, ինքն է արարիչ ամենայնի, որ երևի, և որ ոչն երևի։ Եւ որդին միածին Աստուած, որ ի Հօրէ ծնեալ, և Հոգին սուրբ, որ ի նոցունց յէութենէ, որով և աշխարհ եղև։

Մերկացարո՛ւք այսուհետև զհին մոլորութիւնն և զապականեալ կռապաշտութիւնն և նորոգեցարո՛ւք ի նորոգումն սրտից ձերոց առ ի ընտրել ձեզ զլաւն. զի Քրիստոս Յիսուս եկն յաշխարհս փրկել զմեղաւորս, եկա՛յք դարձարո՛ւք առ նա ի ձեռն ապաշխարութեան։ Մի՛ երկրպագէք արեգական և լուսնի, այլ Աստուծոյ, որ զարեգակն և զլուսին արարեալ է և զերկինս և զերկիր և զծով և զամենայն, որ ի նոսա։ Զի որք արեգական և լուսնի երկիր պագանեն, բաժին է նոցա հուրն անշէջ։ Իսկ որ ջրոց զոհեն, իջցեն որպէս վէմս ի ջուրս բազումս։ Իսկ որ ձօնեն զվարսաւոր ծառս՝ նուէրս նոցա մատուցանելով, այսպէս ասէ վասն նոցա աստուածային Գիր, եթէ՝ «Հուր վառեսցի ի վերայ ամենայն փայտի ագարակի և կերիցէ զամենայն ամբարիշտս և մի՛ շիջցի»։ Իսկ որք կապեալ ունեն յանձինս իւրեանց զպատկեր վիշապ օձին ոսկեղէն կամ արծաթեղէն, վասն նոցա ասէ Գիր. «Արծաթ նոցա և ոսկի մի՛ կարասցեն փրկել զնոսա յաւուր բարկութեան տեառն, որ կարողն է բառնալ զբեռինս ծանունս զտանջանաց և զգեհեննին յաւիտենից դիմադարձացն մեղաւորաց, որ իբրև զհեթանոսս իջեն

---

1 a լսէլով m թէ h զաստուած a զէրկինս a զէրկիր h ոչ արար

2 a կորիցէն յերկրէ adghkmw այլ փխ արդ cd չիք դուք a ծանէրուք a եթե h չիք եթէ տէր աստուած mk նա է, որ միայն

3 bcelr չիք է

4 gl որք h չիք ամենայնի bceklm երևին bcehlm ոչ bcelr բայց փխ և b չիք աստուած

5 bcelr հոգի (l հոգին) ի նորին փխ հոգին սուրբ որ ի նոցունց bcelr էութենէն a յէութէնէ bcelr չիք և blr եղև աշխարհ

7—8 d մոլորութիւն km մոլորութիւնսն adghkmw չիք և զապականեալ կռապաշտութիւնն bcelr նորոգութիւն մտաց clr առ ի յընտրել b ընդրել

9 c լաւն w յիսուս քրիստոս clr չիք յիսուս b չիք եկն յաշխարհս w յաշխարհ m ի փրկել

10 cr երկիր պագէք k երկրպագանէք

11 cm զլուսինն

12 bceir չիք և^2 g զծօվ d զծով և զցամաք և զամենայն ինչ adgw է զի

13 dk երկրպագանեն gkm որք d ջրոցն d զոհէին

14 dgkm զվէմս c զվարսաւորս km վարսաւոր km ծառոց bc նուէրս

15 adghkmw չիք նոցա dкmw գիրն a եթե bcelr թէ

16 bcelr չիք հուր bcelr վառեցաւ km չիք և

17 adghkmw շիջցէ bcdkmr որ gk յանձին km չիք իւրեանց

18 adgkmw զպատկերս cr ոսկեղեն կամ արծաթեղեն m գիրն

19 adghkmw կարասցէ r բարկութեանն

20 br կարող է g կարօղն է l կարօղ է km չիք և

21 w դիմադարձիցն bcelr դիմադարձայց gkm որք ah զհեթանոս b չիք իջեն

ամբարիշտք»։ Զայս և առաւել քան զոյն խօսեցաւ մեծ քահանայապետն Աստուծոյ Իսրայէլ։

ԳԼՈՒԽ ԽԱ

Հաւատալն Հոնաց ի Քրիստոս ի ձեռն եպիսկոպոսին Իսրայելի, և կործանումն զոհարանացն և կանգնել խաչին Քրիստոսի

Քանզի յորդորեալ էին յոյժ յունկնդրութիւն բանից առնն Աստուծոյ բարեմիտ իշխանն մեծազահ Ալփիլութուէր մեծամեծօքն հանդերձ և աշխարհախումբ բանակօքն, որոց ախորժաբար լուեալ զծաղկազարդ նորա վարդապետութիւնն և զքաղցրուսոյց խրատն, փառաւոր առնէին զԱստուած և ասէին. «Արդ՝ հաւատամք ճշմարտութեամբ, եթէ առաքեաց տէր ի ձեռն սորա զմխիթարութիւն շնորհաց իւրոց առ մեզ, զի այրեցուցէ զմեզ ի խաւարային գործոց և յամենայն սատանայական գնացից»։

Ապա այնուհետև մխիթարութեամբ հնազանդեցուցեալ զանձինս միամտութեամբ լծոյ ծառայութեանն Քրիստոսի՝ սրբութեամբ և պարկեշտութեամբ զարդարէին զանձինս ի պաշտօն քառասներորդացն պահօք և աղօթիւք զցայգ և զցերեկ ըստ հոգևոր նախանձուն այր քան զընկեր փութային յերկրպագութիւն սրբոյ եկեղեցւոյն՝ մոռանալով զառաջին որկորրստութեանն մոլորութիւնն. զայն ևս շնորհօք լուսատու խրատու սրբոյ եպիսկոպոսին ի բաց քերեալ ի մտաց նոցա։ Երագ երագ՝ հնազանդելով հրամանի սրբոյ եպիսկոպոսին, վաղվաղակի յանձն առնոյր սատուածա-

1 adgkmw *աւելի* bc *քահանայապէտն*

2 adghkmw չիք *աստուծոյ* a *իէղ*

3 abcehlrw չիք *գլուխ* b *խ*

4 a *էպիսկոպոսին* al *իղի* cdrw *իսրայէլի* g *իսրայիլի*

5 kl *զոհարանաց* a *կանգնեալ* d *կանգնեալն* l *կանգնիլ*

6 l *յորդորեալք* bcelr *բանին* bcelr չիք *առնն* h *յառնն*

7—8 w *աղբիչութուէլ* bcer *ալփիլութուէր* agkm *աղփիղութուեր* h *աղլիեղութուէր* adghkmw չիք *մեծամեծօքն հանդերձ և աշխարհախումբ* km *հանդերձ բանակօքն*

9 cr *նոր վայելչութիւն նորա վարդապետութիւնն* d *վարդապետութիւն* bcelr *զխրատն* b *և փառաւոր* a *առնեին*

10 a *ասեին* a *եթե* bcelr *թէ*

11—13 b *այրացուցէ* l *այրեցուցէ* g *ամենայն* bcelr *պաշտամանց* փխ *գնացից*

13 g *ապայ* bcelrw չիք *մխիթարութեամբ*

14 b *միաբանութեամբ* adghkmw չիք *միամտութեամբ* km *քաղցրութեանն* փխ *ծառայութեանն* d *աստուածպաշտութեամբ* փխ *պարկեշտութեամբ*

15 adghkmw *զպահս* փխ *զանձինս ի պահս* g *քառասներորդացն* km *քառասներորդականս*

16 adghkmw չիք *ըստ* adgkmw *նախանձու* km *այր քան զայր*

17—20 h *երկրպագութիւն* a *եկեղէցւոյն* bcr *եկեղեցոյն* bcekrw *որկորստութեան* d *որկորստեան* bcr *սովորութիւնն* el *սովորութիւն* փխ *մոլորութիւնն* adgkmw *մոլորութիւնն* (gkm *մոլորութիւն*) *զայն ևս* (k *և այն* m *զայն* փխ *զայն ևս*) *շնորհօք լուսատու խրատու* (km *խրատուց*) *սրբոյ եպիսկոպոսին ի բաց քերել* (a *քէրել* h *բերել* w *քերեալ*) *ի մտաց նոցա* (km չիք *ի բաց քերել ի մտաց նոցա*) kmw չիք *երագ երագ* clr *արագ արագ* w չիք *հնազանդելով հրամանի եպիսկոպոսին* km *որոյ հրամանին հնազանդելով* (չիք *սրբոյ եպիսկոպոսին վաղվաղակի*) a *հրամի* adgh *նորա* փխ *սրբոյ եպիսկոպոսին*

սէր իշխանն իւրով մօտակաց մերձակայիւքն զեօթանեսին եօթներորդսն ամի ամի սրբութեամբ կատարել. զի ինքն էր բարեմիտ այր յոյժ։ Նոյնժամայն հրամանակատար լինէր աստուածային պատուիրանին՝ կարգելով զինքն բարեպաշտ, հալածականս առնէր զորդիսն խաւարի։

Այսպէս հաւատացեալ լուսափայլ վարդապետութեան նորա՝ օր ըստ օրէ պայծառանայր սիրովն Քրիստոսի՝ ասպնջական ցանկալի սուրբ հաւատոցն լինելով. յաշխարհածնունդ հայրենեացն որդի զտանիւր շնորհացն Աստուծոյ մերձաւոր կենարար կենացն լինելով։ Այլ և ինքն ուժով պնդութեամբ հարստութեանն քաջ և անուանի եղեալ ի մարտ պատերազմաց, (որպէս Ուղումպ ազգք Յունաց հզօր երևեալ առ ամենեսեան (պհոյակապ քաջութեանն անուն ժառանգէր՝ բազում գործս արութեան ցուցեալ և անդ ի Թուրքաստանին առ Խազր խաքանին։ Վասն որոյ հարկաւորեալ ի սէր նորա խաքանայ տայ զդուստր իւր նմա կնութեան, և ինքն զլիթուերութեանն բերելով պատիւ՝ փառաւորեալ լինէր ի մէջ երից աշխարհաց, քանզի իբրև զպսակ պարծանաց ընդունէր զխրատն ի լուսաւոր վարդապետութենէ եպիսկոպոսին։ Առ սակաւ սակաւ ջանայր խափանել ի վերայ մեռելոցն զմոլեկան լալիսն և զդիւական սրակոծութիւնսն՝ զարշելի և պիղծ համարելով զհայրենի պաշտամունս, ուխտէր առ ամենեսեան զԱսպանդիատայ զզոհարանսն և զայլոց չաստուածոցն խափանել

---

1 w *մօտակայ* r չիք *մօտակաց* km *սուրհանդակաւն* adghw *սուրհանդակովն* փխ *մերձակայիւքն* a *զէւթաննեսին* cr *զեւթաննեսին* d *զեօթանասնեսին* a *էաւթներորդսն* cr *եւթներորդսն* d *եօթներորդի*

2—4 d *սրբութեան* bcelr չիք *զի... յոյժ* a *բարէմիտ* km *և նոյն ժամայն* bcelr *առ ժամայն* bcelr *պատուիրանաց* bceklmr չիք *կարգելով զինքն բարեպաշտ* d *զորդոն*

5 bcelr չիք *այսպէս... նորա* km չիք *այսպէս* m *վարդապետութեանն* k չիք *նորա* acr *օրստօրէ*

6—8 bcelr չիք *սուրբ* l *հաւատոցն և մերձաւոր կենաւոր կենացն* bcer չիք *լինելով... և ինքն (տ. 8)* km *զտանէր* k *շնորհօքն* km չիք *մերձաւոր ...և ինքն* a *կէնաց* d *կենաց* l չիք *և ինքն* h *կենացն աստուծոյ* adghw *և ինքն այլ* փխ *այլ և ինքն*

9 b *հարստութեան* d *հաստատութեամբ* km *հարստութեամբ* k *եղեալ էր* k *մարտս* a *պատէրազմաց*

10—11 bcelr չիք *որպէս... ամենեսեան* w *յուղումպ* d *ռումբ* m *զոլիմպ* k *զոլիւմպ* d *ազգ* km *ազգն* d *հոնաց* cr *զհոակապ* bcdeklr *քաջութեան* m *քաջութեամբ* km *զի բազում* bcelr *գործ*

12 bceklmr չիք *և անդ* h *անտ* d չիք *ի* d *զԹուրքաստանսն* km *Թուրքաստանի* aghw *Թուրքաստանսն* h *խազիականին* w *խազրականին* km *խազրիականն* adg *խազրիականին* փխ *խազր խաքանին* bcelr *խականին* km *և* փխ *վասն որոյ*

13 adghkmw *ի սէր իւր* (d չիք *իւր*) *զրաւել* (dkw *զրաւեալ*) *զնա խոստանայ* (km *տայ*) *հարկաւորեալ* (h *խոստանայր*) (km չիք *հարկաւորեալ*) bcr *խաքանա տա* h *տայր* m *զդուստրն* d չիք *իւր* l *ի կնութեան* m *ի կնութիւն* h *կնութիւն*

14—15 l *զլիթուէրութեանն* adghkmw *ի ծերութեանն* l *զպատիւ* adghkw *աշխարհացն* bcelr *և քանզի* km չիք *քանզի* a *պարծան* m *զխրատ* k *խրատն* km չիք *ի*

16 a *վարդապետութէնէ* km *վարդապետութեան* a *էպիսկոպոսին*

17 bcelr չիք *ի վերայ* m *զի ի վերայ* m *մեռելոց* w *զդիւթական* d *զդիւտական* h *զդիական* d *սրակոծութեան* v *սրագործութիւն* aghkmw *սրակոծութիւնն*

18 bcelr *զհայրենեացն* aghkmw *պաշտամունսն* adgkmw չիք *ուխտէր... զզոհարանսն (տ. 19)*

19 bcr *զասպանդիատա* km *խափանէր* km *ի* փխ *և*

զնուէրս և պաշտել զԱստուած կենդանի՝ զարարիչն երկնի և երկրի, և զորդին միածին, և զՀոգին Համագոր։ Եւ զամենայն յաւելուածս չարեաց Հերքելով ի բաց ի մտաց իւրոց, իբրև զորդի ծնեալ մանուկ անխարդախ կաթինն փափագէր։ Շինէր ի տեղիս տեղիս եկեղեցիս և մեծացուցանէր զպատիւ քաՀանայիցն Աստուծոյ։ Քանզի ի վարսաւոր ծառոցն կաղնեաց բարձրագունից, զորս ձօնեալ էին Ասպանդիատայ զարշելոյ առ ի զոՀս մատուցանելոյ նմա ձիովք, զորոց զարիւնն Հեղուին զծառովքն և զգլուխն և զկաշին արկանէին զոստովք ծառոցն, Հրամայէր եպիսկոպոսն Հատանել զմի ի նոցանէ, որ գլուխ և մայրն էր ամենայն ծառոցն բարձրագունից, ձօնելոցն յանուն դիցն սնոտեաց, զոր պաշտէին յոգունքք աշխարՀն Հոնաց, իշխանն և ազատքն ամենայն, զի Համարէին զնա աստուածոց փրկիչ և կեցուցիչ և տուող ամենայն բարեաց։ Եւ իբրև լսէին զայն, թէ Հրամայէր Հատանել զսկայաձիր դիւցազանց ծառն, որով զայթակղեալ և կործանեալ էին ամենեքեան զճիչ բարձեալ, զօձիս Հարեալ ի ձայն բարձր աղաղակէին կախարդքն և քուրմքեայքն, վՀուկքն և քրմապետքն Հանդերձ ռամկօքն առ իշխանն Հոնաց և առ մեծամեծսն աշխարՀին և ասէին. եթէ՝ «Զիարդ մարթէք և իմանայք և գիտէք առնել զայդ, զոր Հակառակորդն մեր և թշնամի աստուածոցն մերոց ասէ ընդ ձեզ Հատանել զծառն զայն։ Եւ ընդէ՞ր իւր բնաւ անսայք նմա և լսէք քանդել և աւերել, կործանել զբագինս մեՀենաց մերոց, զոր Հարքն ձեր կանգնեցին՝ թագաւորք և իշխանք, և աշխարՀս մեր բոլորովին պաշտեցին մինչև ցայժմ և դտին զպարգևս

2—3 bcelr չիք և զամենայն ... փափագէր (տ. 4) km չիք և^{2} (տ. 2) adghw չարեաց իւրոց km ի բաց Հերքելով km չիք իւրոց dgh իւրեանց a զարդի

4 h կաթին l և շինէր km զեկեղեցիս

5 ahmw քաՀանայից km և քանզի abceglmrw չիք ի klm ծառոց aghl կաղնեացն

6 a բարձրագոյնից w բարձրագուից ghw ձօնեալն էր d ձօնեալ էր a չիք էին a ասպանդիատա cer ասպանդիատայի bl սպանդիատայ abcdhr զարշելոյ

7 w մատուցանել a ձիեաւք dgw ձիօք h ձիեօք clr զարիւն km զծառովք a զծառաւքն bdhw զծառօքն

8 a էպիսկոպոսն

9 km զմին km չիք ի նոցանէ bl գլուխն km մայր km այլ ամենայն km ծառոց bcelr բարձրագունիցն km չիք բարձրագունից ... ազատքն (տ. 11)

10 d ձօնելոց bcelr զրօշելոցն abclr յոգումբք w յոգունք h յոգումք w յաշխարՀի h յաշխարՀն

11 km և փխ ամենայն զի a Համարեին ghm չաստուածոցն adkw աստուածոցն

12 gl տուօղ d պտուղ km չիք և a լսեին km չիք զայն bl եթէ

13 cr Հրամաէ bel Հրամայէ km զՀսկայաձիր bcer զսկաձիր h զսկաՀաձիր bc դիւցազանցն adghw զայթակղեալք

14 aghkm էին ի կործանել (km ի կործանումն) ամենեցուն km ճիչ klm և զօձիս

15 w չիք և քուրմեայքն bcehlr քօղեայքն km քուրմեայք km և վՀուկք adgkmw քրմապետօքն h Հանդերձ

16 adghkmw չիք ռամկօքն h չիք և adghkmw մեծամեծս a եթե bcel թէ

17 bcelr չիք մարթէք km մարթիք bcelr չիք և իմանայք և գիտէք ah իմանէ ք w իմանաք bcelr առնէք gkm Հակառակորդ

18 d չիք մեր h չաստուածոցն km թշնամին աստուածոց km չիք ընդ bcelr չիք ընդ ձեզ w և ծառն

19—20 bcelr չիք իւկ bcelr չիք և լսէք bcelr չիք քանդել և աւերել km չիք և^{2} (տ. 19) a աւէրել g զբաքինս l մեՀենացն km մեր l զորս km և թագաւորք

21 bcelr չիք մեր

բարեաց ի նոյն ինքն ի դիցն մեհենաց և ի ծառոցն ձօնելոց շնորհեցին զմարդաշատութիւն աշխարհիս՝ զօրաւոր և յաղթող լինել ձեզ ի պատերազմունս թշնամեաց ձերոց։ Արդ՝ դուք համարիք ինչ զդա և լսէք բանի դորա. և տայք դմա զիշխանութիւնդ զայդ հանել, աւերել, քակտել զմեհեանս աստուածոց ձերոց։ Ո՞չ ապաքէն յորժամ պաշտէիք և մատուցանէիք զզոհս և զնուէրս առաջի ծառոցն յանուն սկայազօր քաջին Ասպանդիատայ, զոր ինչ խնդրէիք, առնուիք և գտանէիք զբարիսն. հիւանդաց առողջութիւն պարգևէր, չքաւորաց՝ հարստութիւն, յարեգակնակէզ երաշտոցն և ի տոթախառն ջերմութեանցն անձրև ածէաք ձեզ նոցա զօրութեամբն, որ զտապ խորշակին զովացուցանէին և զբոյսս և զտունկս դալարեցուցանէին, և զպտուղս պարարեցուցանէին ի վայելումն և ի կերակուր ձեզ։ Նոյնպէս և ի սաստիկ անձրևաց և յամպոց, յեթերական փայլակնացայտ օդոց որոտընդոստ խռովութեանցն խաղաղութիւն առնէաք ձեզ։

Բայց արդ՝ թէ և այլ մոլորական բանից դորա հաւատայք և պաշտէք զԱստուածն, զոր դայն քարոզէ ձեզ, սակայն զբնական աստուածսն ձեր, զոր նախնիք ձեր և դուք պաշտեցիք, ոչ է պարտ ձեզ թողուլ և ուրանալ և ի բաց ընկենուլ, և մատնել ի ձեռս դորա, որ ընդ ոտն արկեալ մանրեսցէ։ Այլ նոյնպէս պաշտեցէք, զի մի՛ սրտմտեալ բարկասցին և յանդիմանեսցեն զաշխարհս մեր մեծամեծ և չարաչար հարուածովք։ Այլ և

---

1 km *ի նոյն իսկ ի դիցն* bgh *մեհեննեաց* km *ծառոց* bcelr *ձօնելոցն* adghkmw չիք *շնորհեցին*

2 km *և զօրաւոր և յաղթող* h *զօրաւորն* h չիք *և* l *յաղթօղ* gl *լինիլ*

3—5 bcelr չիք *արդ դուք... դորա և* h *դորայ* bcelr չիք *տայք... զայդ* bcelr չիք *հանել... զմեհեանս* a *աւերեալ* bcelr չիք *աստուածոց ձերոց* h *չաստուածոց* bcelr չիք *պաշտէիք և*

6—9 bl չիք *զնուէրս* gkm *հսկայազօր* bcr *սկազօր* bcelr *մեծին* փխ *քաջին* a *ասպանտիազա* bceglr *ասպանդիատայ* h *ասպանտիարա* l *խնդրէին* bcelr չիք *և գտանէիք* bcelr չիք *զբարիսն* km *զբարիս* adghkmw *զհիւանդս* (km *զհիւանդս ձեր*) *առողջացուցանէր* adw *զչքաւորս և զաղքատս մեծացուցանէր* (a *մէծացուցանէր*) ghkm չիք *չքաւորաց հարստութիւն* w *երաշտիցն* km *երաշտից* bcelr չիք *և ի տօթախառն* adghmw չիք *ի* a *ջէրմութեանցն* h *ճերմութեանցն* km *ջերմութեանց* bcelr չիք *ջերմութեանցն* km *անձրևս* g *ածեալք* km *ածեալ* a *ձէզ* km *նորա*

10—11 k *որք* bcelr չիք *որ... խորշակին* a *խոշակին* agh *զովացուցանէր* d *զովացուցանել* bcelr չիք *զովացուցանէին... զտունկս* km չիք *և*[1] bcelr չիք *դալարեցուցանէին և* dw *զպտուղ* k *պարարէին* h *դալարեցուցանէին* փխ *պարարեցուցանէին* a *կէրակուր*

12—13 bcelr չիք *նոյնպէս և* bcelr չիք *յամպոց* ad *ամրոց* dh *ամպոց* adgkmw *եթերական* h չիք *յեթերական* a *փայլատակնացայտ* h *փայլակնացայդ* bcelr չիք *որոտընդոստ* k *յորոտընդոստ* km *խռովութեանց* km *առնէր*

15—16 bcelr *արդ ընդէր հաւանիք մոլորական բանից դորա պաշտել զաստուածն զոր դա քարոզէ ձեզ* (չիք *սակայն ...աստուածսն* hkm չիք *և* h *դորայ* g *զաստուածսն* (տ. 15) m *աստուածս* h *չաստուածսն*

17—20 bcelr չիք *ձեր ... պաշտեցիք* km *զորս* a *պաշտէցիք* bcelr *պարտ է* bcel *և ուրանալ ձեզ զնախնեացն ձերոց զաստուածսըն և մատնել ի ձեռս դորա ի կորուսմն և ի խորտակումն զի մի* d *մատնել* փխ *մատնել* km *մանրեսցէ զնոսա* k չիք *այլ... պաշտեցէք* m *պաշտեցէք և զնոսա* a *պաշտէցէք* d չիք *մի* a *սրտմտէալ* d *բարկասցեն* ah *յանդիմանեսցէ* bcelr չիք *մեր* ghkm չիք *մեծամեծ և* a *հարուածաւք* h *հարուածօք* bcelr չիք *այլ*

ո՞վ իշխեսցէ իսկ մօտել, հպել և մերձենալ ի յայն վայրն, ուր ակայազօրին Աստանդիատայ մեհեանքն և բագինքն շինեալ և հաստատեալ են, կամ ի ծառն գեղեցկաբոյս, որ պահիչ և կեցուցիչ է աշխարհիս այսորիկ. ո՞չ ապաքէն որք անգիտութեամբ ի ծառոյն յայնմանէ յանկելոց տերևոց և կամ ի փայտից ինչ, որ ի նմանէ, առնուին ի պէտս ինչ իւրեանց, չարաչար կեղովք և այսահարութեամբ այլ և մահուամբ իսկ յանդիմանէր զնոսա, և տունն, և ազգն հատանէր։ Եւ արդ՝ դա կարէ՞ հպել, մօտել և կտրել զդա, և կամ աւերել զմեհեանսն աստուածոց մերոց։ Արդ գիտեմք զայս, եթէ յամառեալ պնդի և մերձեսցի առ նոսա, յանդիմանի չարաչար ցաւովք, այլ և ի կենաց իսկ հանէ զնա»։

Յայնժամ պատասխանեալ իշխանն Հոնաց առ քաւդեայսն և առ կախարդսն և առ վհուկսն և առ պաշտօնեայս բագնացն և ծառոցն և ասէ. «Մեք հաւանեալ հաւատացաք առնս այսմիկ և պաշտեմք և երկրպագեմք Աստուծոյն, զոր դայն քարոզէ մեզ. և ոչ արգելումք զդա յաւերելոյ և ի քանդելոյ զմեհեանս, և ի խլելոյ և ի կտրելոյ զծառն և այրել ի հուր։ Արդ՝ եթէ դուք կարող ինչ էք բագնօք և մեհենօք և ծառովքն ձօնելովք զարհուրեցուցանել ինչ զդա, և կամ ի ցաւս ծանրութեան ախտի ինչ արկանել, և կամ մահ իսկ հասուցանել դմա, հաւատամք ի ձեզ և հաստատիմք անդ-

---

1 km ով իսկ bcelr յիշխեսցէ bcelr չիք իսկ մօտել հպել և d մօտիլ հպիլ bceklmr ի վայրն յայն gkm հսկայազօրին bcelr մեծին

2 a ըսպանդիատեայ w ասպանդիատեայ bcdeglr սպանդիատայ h սպանդիատեայ bcelr չիք և բագինքն bcelr չիք և հաստատեալ d հաստատեալ էին (չիք և)

3 a գեղէցկաբոյս bcelr չիք գեղեցկաբոյս bcelr չիք այսորիկ adghkmw չիք ոչ g

4—5 a անգիտութէամբ bcelr անգիտութեամբ յանկելոց տերևոցն կամ փայտի ինչ ի ծառէն յայնմանէ առնուն ի պէտս d առնուին յանկելոյ տերևոյ ag յանկելոյ km չիք և (տ. 4) km չիք ինչ

6 adgkmw կեզօք bcelr չիք և[1]

7 adg'hw տուն km զտունն km զազգն bcelr արդ (չիք և) d չիք դա bcelr չիք հպել մօտել և dg'km հպիլ մօտիլ

8 ah զդայ km զնա km չիք և ad աւերեալ adgkmw զմեհեանս g զաստուածոց h չաստուածոց bcele չիք աստուածոց մերոց bcelr զայս գիտեմք (չիք արդ)

9—10 a եթե km զի եթէ bcelr չիք պնդի և km մերձի km նա adghmw ցաւօք bcel չիք ցաւովք a կէնաց clr իսկ հատանի այրդ այդ km զդա

11 d իշխանին bcelr չիք իշխանն հոնաց a քաղդէայսն w քաւղէայսն bceir քօղեայսն dhkm քաղդեայսն bcelr չիք և առ կախարդսն

12 bcelr և վհուկսն (cr զվհուկսն b վհուկքն) և կախարդսն, որ (l որք) էին սպասաւորք պաշտաման ծառոյն և բագնացն (b [illegible]) [illegible] adghw վհուկսն (չիք առ) km առ վհուկս (չիք և) h չիք առ[2] a պաշտօնէայս km յագնեաց km ծառոց

13 h հաւանել bcel քարոզութեան առնս այսմիկ h յայսմիկ bcel չիք և d պաշտիմք km երկրպագանեմք

14—15 bcelr աստուծոյն զորա bcelr չիք զոր... մեզ km զա h արգելեմք ah զդայ bcelr չիք և ի քանդելոյ bcelr զմեհեանսդ bcelr չիք և ի խլելոյ և ի gh չիք ի ի km չիք ի[2] bcelr և կտրելոյ (b կտրել) զծառդ kmw յայրելոյ g այրելոյ

16 a եթե l կարօղ gkm բագնեօք bcel բագնօքն bcelr չիք և մեհենիւք h մեհենեօք dgkmw մեհենօք a մեհենաւք bcelr ծառովն ձօնելով km ծառովք ahw ծառօքն

17 bcelr չիք ինչ bceklrm չիք և h զդայ b ցաւ bcelr ախտից

18 bcelr հասուցանել իսկ ի վերայ զորա bcelr չիք ի d չիք ի ձեզ

րէն շինել և պաշտել զմեհեանս, և՛ զբագինս, և՛ զանդրիագործ պատկերսն. և երկիր պագանեմք ծառոցն և մատուցանեմք զոհս և նուէրս, որպէս մինչև ցայժմ։ Ապա եթէ դուք ոչ կարէք յանդիմանել զդա և զարհուրեցուցանել ինչ, և դա աւերեալ քանդէ զբագինս և զմեհեանս, և հատանէ զծառս և ի հուր այրէ, և ոչ ցաւք ինչ հասանեն դմա և ոչ մահ, մեք նոյնպէս հաւանեալ հաւատամք ի դա, եթէ յԱստուծոյ առաքեցաւ դա մեզ և երկրպագեմք միոյ Աստուծոյ, որ արար զերկինս և զերկիր, զարեգակն և զլուսին և զաստեղս. և զձեզ կապեալ ոտիւք և ձեռօք՝ մատնեցից ի ձեռս դորա, որ ընդ նոյն ծառովքն և ընդ մեհենօքն զձեզ այրեսցէ։

Յայնժամ քաւղեայքն և կախարդքն և վհուկքն Ափրոդիտեայ մոլեկան կախարդութեամբն սկսան դիւթութիւնս առնել ստապաճոյճ գետնակոչութեամբքն՝ ուռութս և բարբաջմունս իմն յօրինէին։ Եւ ոչ ինչ կարէին գործել ի սուտ և ի մոլար արուեստիցն իւրեանց։ Զի երբեմն յառաջ քան զայս կապէին զմարդիկ անյայտ կապանօք և զոր կամէին ի ծանր ցաւս արկանէին այսս առաքելով ի նոսա. և ապա քարոզէին նոցա փաստապատիր բանիւք, եթէ պարտ էր ձեզ զոհս և նուէրս մատուցանել մեհենացն և ծառոց և ոչ մատուցէք, փոխանակ այնորիկ եղև այդ առ ձեզ յանդիմանութիւն ի մեծէ աստուածոցն մերոց։ Բայց արդ առէք զոհս և նուէրս և մատուցէք առաջի ծառոցն և մեհենացն. ապա ապրիք ի ցաւոց և ի հարուածոց այտի։ Եւ յառաջն յաղագս ահ արկանելոյ նոցա որպէս ասէինն,

---

1—2 bceir զմեհեանս blr չիք և զբագինս km պատկերս k չիք և bcdegklr երկրպագեմք km ծառոց dg զզոհս dg զնուէրս bcelr չիք և նուէրս

3 bcelr չիք մինչև g ապայ a եթե

4—5 g ինչ յայնժամ և դա աւերեալ a դայ h չիք ինչ a աւերել h քանդէ bcelr քանդեսցէ gkm քակէ clr զբագինսն bcelr չիք և զմեհեանս km չիք և^3 b արկանէ փխ հատանէ adgh այրել ah զմայ cl և մեք

6 ah դայ bcelr չիք դա մեզ

7 km երկիր պագանեմք kmw միոյն bcelr որ զերկինս և զերկիր արար k և զարեգակն

8 cr զլուսինն bcelr չիք ոտիւք և ձեռօք

9 h դորայ bcdelr չիք նոյն h զոր abcdelrw ծառօքն h ծառայէքն adghkmw չիք ընդ^2 km մեհենօք bcelr այրեսցէ ձեզ h այրեսցի

10 w քաւղէայնք bcel քօղեայքն adgkm քաղդեայքն h քաղէացիքն bcelr չիք և կախարդքն և վհուկքն km կախարդք b ափրոդիտիա bcelr մոլորական

11—14 dkmw կախարդութեամբ bcelr դիւթութիւնս առնել և բարբաջմունս գետնակոչութեամբքն (bl գետնակոչութեամքն) յօրինէին d դիւթական դիւթութիւն agh դիւթութիւն kmw գետնակոչութեամբք adghv ուռուցս km ուռոյցս kw բարբանջմունս bcelr առնել փխ գործել bcelr չիք ի սուտ... իւրեանց km արուեստից bcelr զի որ երբեմն clr չիք քան զայս dgh զմարդիկք clr չիք զոր կամէին b և փխ ի r և ի

15 g ապայ

16 clr չիք պարտ էր ձեզ g զզոհս և զնուէրս d զնուէրս bcelr չիք մատուցանել... առէք (տ. 18) a մեյէնացն gkm մեհենեացն

17 d մատուցանէք gk մատուցիք

18 gh չաստուածոցն k աստուծոյն m չաստուածոյն km մերմէ gh զզոհս dg զնուէրս d չիք և^2

19—20 km ծառոց clr մեհենաց g մեհենեացն km մեհենեաց g ապայ clr և ապրիք bcelr չվք ի ցաւոց և clr հարուածոցդ adghw այդի clr չիք այտի clr չիք այտի adghkmw չիք յառաջն յաղագս ահ արկանելոյ նոցա dw ասէին

նոյնպէս առնէր և կատարէր սատանայ։ Այլ և երբեմն առ աչօք և ցնորիւք անձրևս սաստիկս երևեցուցանէին և երբեմն երաշտիւք ցամաքեցուցանէին զերկիր դիւակործան և սատանայագրգիռ մոլորութեամբն։ Եւ այնուամենայնիւ գայթակղեցուցանէին և կործանէին զաշխարհն նոցա, զի մոլորեալք էին և մոլորեցուցանէին զյողդողդամիտսն։

Ապա յայնժամ ոչ կարացեալ յայսցանէ զմի ինչ ի գործ և ի կիր արկանել և զարհուրեցուցանել զայրն Աստուծոյ և յաղթել նմա, զի կապեցան և փակեցան ի նշանէ սուրբ խաչին ամենայն զօրութիւնք նոցա։

Ապա սկսաւ խօսել եպիսկոպոսն սուրբ օրէնսուսոյցն առ իշխանն Հոնաց և առ մեծամեծսն, ասէ ցնոսա. «Ես ոչ ինչ զարհուրիմ և երկնչիմ կամ զմտաւ ինչ ածեմ յաղագս դոցա դրախօսութեանդ. զի են իսկ դոքա անյոյսք ի ճշմարիտ կենացն Աստուծոյ, որ կամին դիւապաշտ կախարդութեամբն զարհուրեցուցանել զիս, որպէս և զայլս ի մարդկանէ զմորոսամիտս։ Եւ ոչ ի ծառոցդ բարձրագունից մեհենացն զմտաւ ինչ ածեալ զանգիտեմ կերպ ի կերպս լինելով դոցա առաջի իմ. այլ ես յայտ յանդիման ամենեցուն ձեր գործեմ աներկիւղաբար՝ յուսալով ի շնորհս սուրբ խաչին Քրիստոսի։ Եւ բառնամ զկարծիս սրտից ձերոց և զծառազոթի մոլորութիւնդ, որ ոչ ինչ իսկ են, և ոչ չար ինչ կամ բարի առնել կարեն, և ո՛չ զպաշտօնեայսն պատուել կարեն և ոչ անարգել զթշնամադիրսն իւրեանց, զոր այժմ դուք աչօք ձերովք տեսանէք առ կուռս համերս, թէ

1—2 bcelr այլ և երբեմն hl աչօք adghw ցնորօք bcelr այլ և անձրևս abcdeghlw երաշտօք

3 adghkmw չիք զերկիր l դիւակոծան d չիք և adghkmw սատանայական b սատանագրգիռ km մոլորութեամբք adghw մոլորութեամբքն bcelr չիք և և այնուամենայնիւ... զյողդողդամիտսն (տ. 5)

4—5 a գայթակղեցուցանէին adgw զաշխարհս km մոլորեալ a մոլորէցուցանէին w զյողդողդամիտսն mk զյողդողդամիտս

6—8 bcelr բայց այժմ թէպէտ և ջանացան շատ, ոչ կարացին (b կարացի l կարաց) ի գործ արկանել զկախարդութեան հմայս և կամ յաղթող (l յաղթել) առնն աստուծոյ g ապայ km յայնցանէ km ինչ մի km կամ փխ և² km չիք զի cer փակեցան և կապեցան bcelr ի զօրութենէ bklm սրբոյ

9 m չիք ապա dlw խօսիլ bcelr չիք սուրբ օրէնսուսոյցն km և օրէնսուսոյցն dw օրէնսուսոյց

10—11 bcelr չիք Հոնաց h չիք և km մեծամեծս a եթե dghkmw եթէ փխ և ասէ acdeghklmrw չիք ցնոսա h չիք ես bcelr չիք երկնչիմ կամ adghkmw վասն gm դրախօսութեանցդ k չարախօսութեանցդ bcelr չիք իսկ

12—14 bcelr անյոյս d կենաց gkl որք h դիցապաշտ cklr կախարդութեամբ m կախարդութեամբք h մոլորութեամբն և կախ. ... bcelr իբրև զայլս և իբրև զմորոսամիտս ի մարդկանէ k մորոսամիտս h մորոսամիտսն bcelr ծառոցն km մեհենեաց adhw մեհենաց celr չիք զմտաւ ինչ ածեալ h մտաւ

15 adghkmw չիք դոցա bcelr չիք ես h զայտ փխ յայտ

16 bcelr ձեր ամենեցուն clr աներկեղաբար g չիք ի

17 bcelr չիք և akm ի սրտից k զկարծիսդ b ծառազութի km ծառազոդի h զծառայզոթի

18 bcelr չիք և

19 adghkmw չիք զպաշտօնեայսն պատուել կարեն և ոչ adghkmw անարգել կարեն (km զօրեն փխ կարեն) adghkmw զթշնամադիրս

20 bhl ձերօք adgw կուռսն

որպէս մանրեալ փշրեսցի ի ձեռաց իմոց և ընդ ոտն անկեալ կոխեսցի ի գնացս աշխարհի»։

Յայնժամ հրամայէր եպիսկոպոսն քահանայիցն առնուլ փայտատ ի ձեռն, դնել ծունր և աղօթել՝ կարդալով առ Աստուած զաղմոսս զայս. «Յարիցէ Աստուած, և ցրուեսցին ամենայն թշնամիք նորա. փախիցեն ատելիք նորա յերեսաց նորա»։ Եւ ապա արարեալ զնշան խաչին ի վերայ ծառոցն բարձրագունից, զորս ձօնեալ էր յանուն Ասպանդիատայ գարշելւոյն։ Եւ դիմեալ ի ներքս քահանայիցն առ հասարակ՝ կորեցին զծառսն. և նոյնժամայն հրամայէր բերել ի քաղաքն Վարաչանս Եւ կոչեալ առ ինքն ի ճարտարագործ հիւսանց քաղաքին՝ հրամայէր առնել զնա խաչ պայծառակշիռ բոլորագուլ. և յօրինուածովք նկարակերպ և պէս պէս կենդանագիրս հաստատեաց և սոսնձեալ ի վերայ բոլորովին ծածկելով գեղեցկութեամբն պատկերագործ նմանահանութեամբն ճշգրտեալ, ի ծայրից մինչև ի խոնարհ համանման դեղովքն պաճուճեալ։ Նոյն օրինակ և յաջող կողմանէ գեղեցկագոյն իմն լուսեղէն խաչս մի զմիոյ զկնի ի վերուստ ի վայր տողեալ՝ պնդէր հաստահեղոյս բևեռօք. և առ ստորեն դռնակ մի երկբացիկ քանդակագործ, շուշանաձև, չորեքկուսի, յորում կայր խաչ մի արծաթեղէն՝ մասնաւորեալ ի տէրունական խաչէն։

Այսպիսի օրինակաւ կարգեալ և յարմարեալ զանազան և հրաշալի գեղեցկութեամբ կանգնէր զնա յուխտի և ի խնդրուածոց տեղի յարքունա-

---

1 adghkmw չիք *մանրեալ* km *փշրեսցին* km *ոտս* a *անգեալ* km *կոխեսցին*

2 bcelr *աշխարհիդ*

3 cr *հրամաէր* a *էպիսկոպոսն* dkm *քահանայից* h *ի քահանայիցն* dw *զփայտատ*

4 bcelr *կարդալ* bcelr չիք *զայս* d *զսաղմոս*

5 bl *թէ յարիցէ* h չիք *նորա*

6 m *յերեսաց նորա* h *երեսաց* g *ապայ*

7–*8* h *բարձրագունիցն* l *էին* g *յանունս* ah *սպանդիատեայ* bcer *սպանդիատա* g *ասպանդիատեայ* bceklr *գարշելոյ* d *քահանայից* h չիք *առ հասարակ* h *կոտեցին*

9 w *զծառն* c *զծառնն* bcelr *կոչել*

10—12 d *ճշմարտագործ* փխ *ճարտարագործ* c *հիւսանոց* m չիք *քաղաքին* bcr *հրամաէր* l *և հրամայէր* bcelr *խաչ զնա* bcelr չիք *պայծառակշիռ... և յօրինուածովք* ah *պայծառակշիւռ* dw *բոլորակալ* km չիք *և* a *յաւրինուածաւք* h *յօրինուածօք* bcelr չիք *և պէս պէս կենդանագիրս* d *կենդանագիր* h *նկարագիրս* km *հաստատէր* bcelr չիք *հաստատեաց... բոլորովին* km չիք *և* ghkm *սոսնձեալս* a *սօսընձեալս* d *սոսընկալս* km չիք *ծածկելով*

13 a *գեղէցկութեամբն* km *գեղեցիկ* km *պատկերագործութեամբ* bcelr չիք *ծածկելով... պատկերագործ* bcelr չիք *նմանահանութեամբն ... ի ծայրից* k *նմանութեամբ*

14 bcelr չիք *մինչև ի խոնարհ* k *դեղովք* abcdeghlrw *դեղօքն*

15—16 c *աջոյ* bcelr *կողմանէն* a *գեղէցկագոյն* bceghlr *իմն և* c *լուսեղեն* gkm *կնի* bhl *վերուստ (չիք ի)* a *տաւղեալս* ghk *տողեալս* cl *և պնդէր* br *պնտէր* bcr *հաստահեղուս* w *առ ի յստորեն* adh *առ ի յստորելն* c *առ ի ստորէին* r *առ ստորէին* gkm *առ ի ստորեն*

17 c չիք *մի* h *քանտակագործ* ch *չորէքկուսի* g *յորմ*

18 cr *արծաթեղեն* a *մասնաւորել* bl *տէրունեան* h *խաչին*

19 km չիք *և*^{2}

20 a *գեղէցկութեամբ* l *և կանգնէր* bcelr չիք *զնա* m *խնդրուածոյ* b *և խնդրուածոց* adghkmw *անուն (h յանուն)* փխ *տեղի*

կան դրանն ընդ արևելս և ասէ. «Առաջի այսր ամենակեցոյց նշանիս երկրպագեցէք տեառն արարչին ձերոյ, զի որք սովորն էիք երկիր պագանել ծառոյդ այդմիկ մոլեկան մտածութեամբ, սովորական ընդելութեամբն երկիր պագէք խաչիդ և անտեսանելւոյ պատկերի աստուածութեանն, քանզի ուտէիք և ըմպէիք զմիս և զարիւն զոհիցն անասնոց, և զոր դիւացն առաջի ծառոցն մատուցանէիք։ Վասն անյորիկ փոխանակ նուիրեալ ծառոցն զխաչն իւր կանգնեաց ի մէջ տիեզերաց. և փոխանակ արեանցն զոհից զարիւնն իւր ետ ի քաւութիւն մեզ ամենեցուն։ Եւ ես գիտեմ, որ անգիտութեամբ արարէք, զոր ինչ արարէքն։ Բայց արդ՝ այսուհետև մատուցէք զանձինս ձեր առաջի աթոռոյ շնորհացն Աստուծոյ՝ թօթափելով ի բաց զամենայն ախտս չարեաց անօրէնութեան ձերոյ և զփառացն լուսոյ պատմուճանն արժանի լիջիք զգենուլ յանձինս ձեր»։

Իսկ բարեպաշտ իշխանն Հոնաց իբրև լսէր զայն մեծամեծօքն հանդերձ՝ յորդորեալ ի սէր և յերկիւղ Աստուծոյ։ Եւ զայն ևս տեսանէր, թէ ոչ յայնցանէ, զոր քաղեայքն ասէին յանդիմանել ինչ նմա ի ծառոցն մեհենից և անկանել ի ցաւս ծանունս և հասանել ի մահ, ոչ ինչ դիպեալ նմա յայսցանէ չար. այլ ևս քան զևս առաւել պայծառացեալ զուարթանայր և զօրանայր ի գործ մշակութեանն Քրիստոսի։ Եւ նոքա առաւել ևս հաստատէին ի հաւատսն, և լսէին զբան վարդապետութեան նորա։ Ապա յայնժամ մեծասաստ իշխանութեամբ տայր հրաման զստտանայակուր և զդիւամոլ ազգ կախարդացն և քաղեայցն գլխաւոր քրմապետօքն հանդերձ ունել և

1 bcdehlr չիք և g ասէր փխ և ասէ km և ասէր bcelr նշանի

2—4 bceklmr որն gkm երկրպագէլ d երկրպագանել bcelr չիք մոլեկան մտածութեամբ km և սովորական dv ընդունելութեամբն b ընդունելութեամբ cklmw ընդելութեամբ dkmw երկրպագէք bcelr անտեսանելոյ d անտանելիդ b չիք պատկերի d աստուածութեան

5 bcelr և քանզի acdr ըմբէիք bcelr չիք և զարիւն l զոհիս cdh զոհից abcehlr անասնոցն d և անասնոց

6 km դիւաց km ծառոյն

7 km ծառոյն cr և ի

8 aw արեանց զոհիցն h զոհիցն adkmw զարիւն bcelr ամենեցուն մեզ bcelr արդ փխ և ես

9 bcelr զի փխ որ ghklw արարիք gklw արարիքն bcelr այժմ փխ արդ

10 d զանձին

12 bcelr զպատմուճանն փառաց լուսոյ km պատմուճան

13 a բարէպաշտ gkm հոնաց ի լութուերու (m ազութուեր k իլութուեր) k մեծամեծօք

14 ah յորդորել w յորդորիւր hkm յերկիւղն bcdr ի յերկիւղ w ի յերկիւղն a ի երկիւղն m ոչ ին

15 bcer որ l որք a քաղդէայքն w քաւղէայքն bcelr քօղեայքն dghkm քաղդեայքն a ասեին bcelrw յանդի մանիլ clr ծառոցս

16 cdklmrw անկանիլ a անգանել adghw ի ծանր ցաւս km չիք ծանունս cgklr հասանիլ h հասստանել

17 bcelr չիք այլ d այլ և a այդեւս k առաւել քան զևս m առաւել քան զառաւել bcelr չիք առաւել clr չիք զուարթանայր և

18—19 d մշակութեան bcelr չիք և... ևս km չիք և նոքա bcelr հաստատելով bceklr հաւատս bcelr չիք և b լսելով a լսեին d չիք նորա g ապայ

20 d մեծիմաստ km հրաման տայր bcelr ետ փխ տայր bcelr զստտանակուր adgw դիւամոլ

21 w քաւղէայցն bcelr քօղեայցն d քաղդէացն km քաղդեայց agh քաղդեացն w ունիլ blr չիք և

կապել ոտիւք և ձեռօք. և ածեալ առաջի առնն Աստուծոյ՝ տայր ի ձեռս նորա։ Իսկ նա հրամայէր զոմանս ի հուր ընկենուլ ի յանցս ճանապարհացն, յելս և ի մուտս փողոցացն՝ առ ի տեսիլ առնել զնոտի զօրութիւն կախարդութեանն և զոմանս բանտարգելս արարեալ և զերծեալ զաշխարհն ամենայն յունայնակրօն պաշտամանցն, և հնազանդեալ ամենահեշտ լծոյ ծառայութեանն Քրիստոսի։ Քանզի ոմանց, որոց կապեալ ունէին յանձինս իւրեանց զոսկեղէն հեթանոսական ձուլածոյսն, հրամայէր զերծուլ և հանել ի նոցանէ և ինքն իւրովք ձեռօքն խորտակէր յանդիման ամենեցուն առնելով և զայս նշան տէրունական խաչին։ Այսպէս և այսու օրինակաւ ցուցանէր առ ամենեսեան զիւրն աստուածապաշտութիւն։

Եւ կարգեցաւ այս ամենայն կարգաւորութիւնս ի սուրբ քառասներորդն ի բիւրաւոր արքունական Հոնաստանեայցն բանակս, կազմեցաւ, պատրաստեցաւ կամօք տեառն Աստուծոյ ի ձեռն եպիսկոպոսին, ազդեցութեամբ հոգւոյն սրբոյ, որով ծաւալէր շնորհք պարգևաց անպատում փառացն Քրիստոսի։ Իսկ ծագումն արփիափայլ լուսոյ պասեքին սրբոյ իբրև հասանէր, բազումք ի քրմապետացն և ի գլխաւոր կախարդասար քաւդէիցն դեռ ևս ի դժնդակ կապանս անկեալ դնէին։ Բայց ապա հաւանութեամբ իշխանին Իլութուերու ժողովեալ բոլոր քաղաքայնոցն՝ հրաման լինէր առեան դնել և հրապարակս յօրինել. և տուեալ ցեղիցն երկաքանչիւրոցն պայքար յանդիման կաճառախիտ բազմութեանն։ Սկսաւ եպիսկոպոսն յաստուածային գրոց ձեռն ի գործ արկանել վարդապետական բանին և սաստկագոյն յանդիմանէր զնոսա և ի նախատինս զսրովանաց

---

1 gkmw կապեալ adghkmw չիք և[2] adghkmw ածել km և տալ adghw և տայր

2—4 h ի փխ իսկ cr հրամաէր d ցոմանս d արկանել փխ ընկենուլ clr յանցս (չիք ի) aghkm ճանապարհաց adg յել և ի մուտ h ել ah փողոցեացն km փողոցաց adghw չիք առ ի տեսիլ... արարեալ և km չիք տեսիլ... արարեալ և b բանդարկել cer բանդարգելս l բանտարգել km զերծուլ d զերծանել abcglw աշխարհն

5 dkm պաշտամանց bcelr պաշտամանցն հնազանդեցան km և հնազանդել d ամենահաշտ

6 d ծառայութեան km և փխ քանզի w յոմանց km զոմանց

7 cr զոսկեղեն cr ձոյլածոյսն achr հրամաէր

8 m իւրովքն km ձեռօքն

9 l զայն km զայնս dkmw տէրունական km խաչի

10 w զիւր

11 h զայս

12 m յարքունական h հոնաստանեացն km բանակի gkm կազմեցաւ և

13—14 b կամօքն gkm և ազդեցութեամբ bcr հոգոյն l ծաւալիւր adgw պարգևացն h պարգև h անապատում

15 cr պասէքին h սրբոյ լուսոյն

16 d չիք իբրև d կախարդաւոր

17 agh քօտէիցն bcelrw քօղէիցն k քաղդէիցն m չիք ևս km և փխ բայց g ապայ

18 w իլութուէլու b իլութվերու d իլութելու km իլութուերոյ h իլութուէրու d քաղաքացւոյն

19—20 km հրապարակ km տալ km ցեղից d իւրաքանչիւրոցն klm երկաքանչիւրոց abcr կատճառախիտ d բազմութեան l և սակաւ km յայնժամ սկսաւ h յեպիսկոպոսն.

21 ag աստուածային km վարդապետութեան

22 ghkm չիք բանին d բանիւ km չիք և[1] km սաստկագոյնս cr չիք ի l նախատանս a զրովանաց

արկանէր։ Եւ զրապարիշտ և թշուառական քուրմքն յամօթ եղեն ի տէրունական խաչէն, զոր միշտ ի ձեռին ունէր եպիսկոպոսն, պակուցեալ սրտաբեկք լինէին։ Եւ ինքեանք իսկ զանձինս դսրովէին՝ խոստովանեալ զիւրեանց մեղս, դարձան ի հաւատս ճշմարիտս։ Զքուէս կորուսիչ հմայիցն ի ձեռն տուեալ եպիսկոպոսին ի նիւթ հրոյ ծախէին՝ արժանի լինելով վերստին ծննդեանն ի ձեռն սրբոյ աւազանին։

Իսկ իբրև ետես իշխանն զայն Հոնաց, ամենայն բազմութեամբն հանդերձ առաւել ևս հաստատեցան ի սէր հաւատոցն Քրիստոսի՝ հեռացեալ ի սնոտի դիւագործ պղծութեան պաշտամանցն, քանզի յաւուր նաւակատեաց նորոգազարդ նշանի խաչին, զոր կանգնեալ էր եպիսկոպոսին յարքունական դրանն, արարեալ իշխանին զենմունս պատարագաց՝ և ամենայն մեծամեծացն։ Մինչդեռ զօրհնութիւնսն կամէին երգել քահանայքն ի վերայ ընծայիցն առաջի խաչին, ասէ եպիսկոպոսն ցիշխանն. «Ահա զխոստմունս սիրոյ քոյ, զոր ունիս առ Աստուած, այսօր հատո՛ տեառն հաշտեցուցանել զնա ընդ ձեզ՝ ի բաց բառնալով զանօրէնութիւն ի ձէնջ, զի յայսմ հետէ մի՛ լիցի խէթ և խութ ընդ ոտն, մանաւանդ զայս քրմապետունս յայսմ նուագի փորձէ հոգին սուրբ, որով և դուք եղերո՛ւք կատարեալք որպէս և հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է։ Արդ՝ հաւանեցարո՛ւք այսմ բանի. որոտընդոստ չոփայիցդ շիրիմք Դարքունանդ կոչեցեալ. նախ՝ նա այրեսցի յայսմ մեծի աւուր ի ձեռն խոստովանող քրմապետացդ այդոցիկ, որոց երթեալ նզովելով նզովեսցեն և ապա այրեսցեն յետ այնր և մկրտեսցին և ճաշակեսցեն կերակուր։

Իբրև լուաւ զայս բարեպաշտ իշխանն Հոնաց, փութով տայր ի ձեռս

1—3 h *արկանէր զնոսա* d *ի զրապարիշտ* gk *կռապարիշտ* k չիք *և* b *թշուական* lm *քուրմք* ahr *քրմօքն* h *ամօթ* km *եղեալ* a *տէրունան* h *տէրունեան* a *ունէին* km *որտաբեկ* a *զրսովէին* km *և խոստովանեալ*

4 km *զորոց զքուէս* w *զքաւղէ այս* km *կորուսիչս* adgw *համայնիցն* m *համայնից* k *հմայից*

5—6 km *ծախէր և արժանի առնէր զնոսա վերստին* d *ծննդեան*

7 l *էտես* ckmrw *զայն իշխանն* d *թեամբ* h *բազմութեամբ*

8 d *հաւատոյն*

9 abdegklmw *սնոտիագործ* b *պղծութեանց* dk *պղծութենէ* km *իսկ* փխ *քանզի*

10 h *եպիսկոպոսն*

11—12 cr չիք *իշխանին* b *զիշխանին* km *իշխանին և ամենայն մեծամեծաց* (k *մեծամեծացն*) *զզենմունս* (k *զենմունս*) *պատարագաց* cr *պատարագաց մատուցանէր իշխանին և* d *մեծամեծաց* d *զօրհնութիւն* a *էլգել*

13 d *ընծայեցան*

14 adghkmw *քո* bcehlr չիք *առ* celr *յաստուած* b *ի յաստուած* c *յայսօր* bce *հատոյ*

15 m *ի հաշտեցուցանել* km *զանօրէնութիւնս*

16 h *այսմ հետէ* c *խեթ* dw *խոչ* փխ *խութ*

17 km *զայդոսիկ քրմապետսդ* cr *քրմապետքս* h *փորձի* km չիք *և* l *եղայք*

18 km *կատարեալ* km չիք *և*[2]

19 h *յայսմ բանիս* km *զի որոտընդոստ* b *չոփայից* m *շիրիմ* b *արքունանականդ* đ *արքունական* h *արքունանդ* h *կոչեցեալք*

20 d *յայնմ* km չիք *մեծի* al *խոստովանօղ*

21 h *այսոցիկ որով* d *նզովեցին* h չիք *նզովելով* g *ապայ* hkm չիք *ապա*

22 adghkmw չիք *յետ այնր և մկրտեսցին*

23 b *իսկ իբրև*

նորա քանդել զմեհեանսն։ Յայնժամ առաքեաց եպիսկոպոսն և իշխանն զՄովսէս՝ այր հմուտ արհեստական շնորհի՝ հանդերձ այլ քահանայիւք քանդել և այրել զմեհեանսն՝ գործակցելով և քրմապետացն դասուց զդիւցազնեայ զպղծանոցսն բոցակէզ սպառէին առ հասարակ։ Ինքնին եպիսկոպոսն ելեալ ի բարձրաւանդակ տեղի հանդէպ կռոցն՝ եդեալ ծունր և արարեալ զնշան խաչին տէրունական՝ հողմն ուժգին սաստկայէս հասեալ վառէր զայրեցումն բարձու մեհենիցն և զչոփայսն զազիր մորթովքն հանդերձ զոհարանօքն։ Անտի դարձեալք մեծաւ ուրախութեամբ ի քաղաքն՝ լուսազգեստ մկրտութեամբն լինէին. և զօրն զայն տօնից տօն և ժողովոց ժողով առնէին իշխանն և մեծամեծքն։

ԳԼՈՒԽ ԽԲ

Խորհուրդ մեծ իշխանին Հոնաց Իլութուերու ընդ նախարարս իւր, զի եպիսկոպոսն Իսրայէլ առ նոսա մնացէ հաստատել անդ զաթոռ հայրապետութեան

Մտանէ մեծ իշխանն Հոնաց ընդ ամենայն մեծամեծս և նախարարս իւրոյ տէրութեանն ի խորհուրդ բարի և ասէ. «Խաւար ուրեմն տգիտական մթացուցիչ ոգւոց զմեօք պարփակեալ ունէր ի վաղնջուց, որով նկատել ուրեմն ոչ կարէաք զարդարութեան զլոյսն բոլոր տիեզերաց։ Արդ՝ տէր մեր Յիսուս Քրիստոս առաքեաց մեզ քաղցրութեամբ իւրով առաջնորդ կենաց զայս եպիսկոպոս, որ բանիւք և գործովք կատարեալ յանդիմանեաց զանօրէնութիւնս մեր և ետ մեզ ճանաչել զամենաստեղծն Աստուած

---

1 cr քանտել b մեհեանսն (ս-ն ջնջված է) c ըզմեհեանսն dv յորժամ km և յայն ժամ km չիք և իշխանն adg իշխան

2 km զայր km արուեստական km այլովք celr քահանայիւքն

3—4 bcelr չիք և[1] km որք գործակցելով km չիք և[2] d զուց m դասուցն abcr դիւցազնեա w պղծանոցսն b զպղնծանոցսն km և ինքնին

5 b տեղոջ a ծունար

6 bcder հողմ l և հողմ g յուժգին

7 h վառել k մեհենին a զչոփոյսն gkm զչափայսն w մորթով k մորթովք

8 բոլոր ձ. ձ. զոհարանաց (km և ի զոհարանաց) ուղղում ենք ըստ h-ի զոհարանօքն bhl անդի km դարձեալ

9 cr և լուսազգեստք d մկրտութեամբ d այն

11 abcehlrw չիք գլուխ

12 w իլու թուէլու d իլու թուէր km իլի թուերոյ acelr իլիթուերոյ h իլիթուէրու

13 h ելեալ փխ իսրայէլ

14 km ի հաստատել cr անտ bdkw զաթոռ bcelr հայրապետական h հայրապետութեանն

15 h չիք հոնաց

16 d տէրութեան h և փխ ի

17 bw հոգոց a ոքոց (հետո ուղղված ոգոց) cr յոգոց gk հոգւոց h ոգոց ad ի վաղ վաղնջուցն h վաղնջուցն d նկարեալ փխ նկատել

18 km չիք ուրեմն d կարէք bg զարդարութեանն adw տէրն

19 bcelr քրիստոս աստուած փխ յիսուս քրիստոս km առ մեզ cghlr քաղցրութեամբն

20—21 w եպիսկոպոսս h ոչ փխ որ c ցանդիմանեաց d յանդիմանեալ d չիք և ետ d զամենաստեղծ

և զքանչահրաշ նորա զօրութիւնն, որում ամենայնին իսկ միտք իմ ճշմարիտ հաւատացեալ վկայեաց։ Եւ ահա հաւատացաք ի մի Աստուած արարիչ երկնի և երկրի։ Օրինակ բերցուք մեզ զամենայն աշխարհս հաւանեալս այսմ հաւատոյ և զմեծ թագաւորութիւնն Հռովմայեցւոց. քանզի թագաւոր ոմն եղեալ, ասեն, անուն Կոստանդիանոս, որ զԿոստանդնուպօլիսն շինեաց։ Առաջին զնա ասեն լեալ քրիստոնեայ թագաւորութեանն այն, և այնչափ հաւատարիմ այր եղեալ, որ հրեշտակ Աստուծոյ կայր ի սպասու նմա, և այսու հաւատով հզօր յաղթութեամբ զամենայն թշնամիսն իւր կործանեաց։ Արդ՝ եթէ ի ձեռն քրիստոսական հաւատոցն այնպէս փառաւոր և յաղթող մարթէ լինել, մեք զի՞ հեղգասցուք հաւատալ յԱստուած կենդանի։ Ահա ուսուցիչ պատգամացն Աստուծոյ այրս Իսրայէլ եպիսկոպոս. եկայք աղաչեսցուք զսա, զի կացցէ յաշխարհիս մերում և լուսաւորեսցէ զմեզ»։

Զայսոսիկ միաբանութեամբ խորհեալ՝ յղեն առ եպիսկոպոսն Իսրայէլ աւագ ոմն իշխան՝ անուն Աւչի, որ զտուրք թարխանութեան ունէր պատիւ, և զսենեկապետն Չաթկասար։ Եւ նոքա ի գալն առ նա՝ պատմեն զխորհրդոյն զօրութիւն։ Եթէ,— ասաց մեծ իշխանն Հոնաց և ամենայն մեծամեծքն,— «Հայր մեր ծանեաք զտէր զարարիչն մեր ի ձեռն քո՝ հաւատացեալ երկրպագեմք միշտ սրբոյ երրորդութեանն։ Աղաչեմք զքո սրբութիւնդ, զի հաւանեսցիս լինել մեր տեսուչ և վարդապետ՝ կանգնելով ի Վարաչան քաղաքիս մերում զաթոռ հայրապետական։ Եւ յուխտ տեառն մտից ես Իլութուեր ընդ քեզ և զամենայն հեթանոսական պաշտամունս բնաջինջ խլեցից յերեսաց Հոնաց երկրիս, և զկախարդասար քաւդեայս, որ ոչ գան ի հաւատս, հրով այրեցից։ Եւ անձն որ հեթանոսաբար շրջիցի

1—2 gkw սքանչելահրաշ d զօրութիւն w ամենայնիւ gk ամեննին bcelr ճշմարտութեամբ l հաւատացաք մեք

3—4 m յարարիչ b արարիչն h չիք ի w յօրինակ d չիք մեզ h հաւանեալս cr զաշխարհս ամենայն dh յայսմ k հաւատոյ d թագաւորութեան b հռովմայեցող

5 d չիք ոմն g յանուն dw չիք անուն w կոստանտիանոս bcer զկոստանդնուպօլիս w զկոստանտնուպօլիսն l զկոստանդինուպօլիս

6 a ըզնա b չիք ասեն ab քրիստոնեա l և թագաւորութեանն

7 m այնմիկ b չիք այր km եղեալ այր adgh չիք ի

8—9 a հավատով a յախտութեան h յաղթութեան bcelr թշնամիս w քրիստոնէական

10 cr չիք փառաւոր b յաղթ l յաղթօղ bcelr մարթէր d չիք մարթէ km մարթէ մեզ gl լինիլ k յեղգասցուք

11—12 d այր այս ինչ եպիսկոպոս a իղէլ b եպիսկոպոս adw զնա abh աշխարհիս

14 cdghkmw յղէ նա փխ յղեն

15 բոլոր ձ. ձ., բացի gh-ից զաւագ g յանուն bl օչի h զօրք gkm աւչի այր, զօրաւոր adv աւչի որք զօրք w աւչի որ ի զօրու b օչի որ զիւրք d թարխանութեամբ

16 km զպատիւ agh սենեկապետ w կաթկասար

17 h զօրութեան bcelr թէ

18—19 adghkmw չիք զտէր klm և հաւատացեալ d երրորդութեանդ h չիք զքո

20 cghl լինիլ

21 d վարաչական k զաթոռս agh ուխտ

22 a մտից ես w իլութուէլ a լի թուեր m ի լիթուէր cdelr իլիթուեր h լի թուէր k չիք և

23 a բընաջինջ km չիք և d կախարդարար h կախարդաւոր d քօղեայսն bcglr քօղեայս w քօղէայս k քաղդեայս h քօտիյս

24 g որք b գտանի փխ գան a հըրով c այրէցից

յաշխարհիս իմում, կամ զաղտ կոյց զոհեսցէ, սատակեսցի սրով։ Եւ յառաջ եղիցի նոյն ինքն աստուածապաշտութիւնն և քարոզեսցի զանպատում պարգևացն Քրիստոսի»։

Եւ պատասխանի տուեալ եպիսկոպոսին ասէ. «Ոչ է ինձ իշխանութիւն առանց մեծի հայրապետին Աղուանից՝ սրբոյն Եղիազարու առնել զայդ, զի նորա է այդ իշխանութիւնդ, և ես վիճակ ունիմ բարեկարգ, զիա՞րդ մարթացից թողուլ զհօտն իմ, զոր Աստուած շնորհեաց ինձ հովուել։ Այլ տէր Քրիստոս ըստ մարդասիրութեանն իւրոյ զձեզ հոգասցէ, աճեցուսցէ և օրհնեսցէ և տացէ ձեզ ըստ հաւատոց ձերոց հովիւ տեսչաւորել զձեզ աւետարանաւն Քրիստոսի»։ Եւ երկրորդեալ և երրորդեալ պատգամացն՝ զնոյն ասէին բանս։ Եւ եպիսկոպոսն ասէ. «Թոյլ տուք այժմ, մինչև շնորհեսցէ ինձ Աստուած երթալ յաշխարհն իմ առ բարեպաշտ որդեակն իմ Վարազ Տրդատ՝ իշխանին Աղուանից, և առ սուրբ կաթողիկոսն։ Եթէ Աստուծոյ և նոցա հաճոյ թուեսցի, կատարեսցէ Աստուած զբանդ զայդ։ Եւ ոչ է իմ պատիւդ այդ, զոր խոստանայք, այլ եթէ չարամահ տանջանօք ի ձէնջ տանջիմ, փառս և պատիւս ինձ զայն համարիմ վասն տեառն խընդամիտ յոյժ լինելոյ։ Բայց պարտ է ձեզ զայդ խորհուրդ մտածութեան գրով ծանուցանել առ համօրէն աշխարհն Աղուանից և առ հայրապետն Եղիազար. որ ի սրբոյն Եղիշայէ մինչև ցայսօր արևելից հիւսիսականաց միայն վիճակեալ է առաքելական աթոռ յաստուածաբնակ քաղաքէն՝ յԵրուսաղէմէ և ի սրբոյն Յակոբայ՝ յեղբօրէ տեառն՝ ընկալեալ ձեռնադրու-

4 h *աշխարհիս* adw *մերում* d *կաղտ* a *սրով* gkm *զնա սրով*

5—6 w *յառաջացի* bcelr չիք *և յառաջ..... քրիստոսի* ah չիք *աստուածապաշտութիւնն ...քարոզեսցի* km *անպատում* k *պարգևքն*

7—8 aghkmw *պատասխանեալ ասէ ցնոսա* d *պատասխանի ասէ ցնոսա* r չիք *և* adghkmw *ոչ է իմ այդ կարողութիւն առնել անկամք առանց* bcelr *մեծ* d *ղազարու* adghkmw չիք *առնել զայդ*

9 bcer *իշխանութիւն*

10 bcelr *կարացից* km *մարթացայց* ag *մարթեսցի* adghkmw *զհօտ* d *զհաւատս*

11—12 gk *յիսուս* փխ *քրիստոս* m *յիսուս քրիստոս* bcel չիք *ըստ... օրհնեսցէ և* d *մարդասիրութեան* adgmw *զձեզ և* km *ի տեսաւորել* abcdeghrw *տեսաւորել* adghkmw չիք *զձեզ*

13 w *յերկրորդել և յերրորդել* b *երօրդեալ* adgh *երկրորդել և երրորդել* cr չիք *պատգամացն*

14 ah *զնոյնն* bcelr *ասեն* a *էպիսկոպոսն* cr *այժմ ինձ*

15 b *շնորհեսցի* g *երթեալն*

16 h *տրտատ* adghw չիք *առ* cdkr *կաթուղիկոսն* h *և եթէ*

18 km չիք *և* w *և ո (է որ ոչ ընդունի) պատիւդ այդ* km *ոչ է վասն իմ պատիւ այդ* h *և զպատիւդ զայդ* bcelr չիք *և ոչ է.... լինելոյ* (տ. 18) a *եթե* gkm *չարաչնար* փխ *չարամահ*

19 ghkm *պատիւ*

20 k *լինելով* bcelr չիք *մտածութեան*

21 bcelr չիք *և առ հայրապետն*

22 bcelr *ղազար* gkm *եղիշէէ* acr *հիւսիւսականաց*

23—24 bcelr *մերն* փխ *միայն* d *միջակեալ է* blr *առաքելականն* a *էրուսաղէմէ* c *յերուսաղէմէ* b *յակոբա* aw *յակովբայ* h չիք *ի* cer *տեառն եղբօրէ* gmw *եղբօրէ* abdhl *եղբօր* k *զձեռնադրութիւն*

թիւն։ Եւ դուք սահմանք էք այնմ վիճակի. առանց կամաց խորհրդակցութեան բոլորեցունց հարց և եղբարց և աթոռակցաց իմոց այդ զիա՞րդ լինիցի, զի նոր է գործս և կարևոր խորհուրդ»։ Լսելով զայս ամենայն յեպիսկոպոսէն՝ կատարեցին զհրամանն և արձակեցին զնա պատուով յաշխարհն իւր։

ԳԼՈՒԽ ԽԳ

Գալուստ Իսրայելի Մեծ Կողմանց եպիսկոպոսի ի Հոնաց. և երկու գլխաւորաց զկնի եկեալ խնդրելով զնա յառաջնորդութիւն իւրեանց

Մեծ և բարեպաշտ իշխանն Հոնաց Իլութուեր հանդերձեալ կազմէր ի գլխաւորաց աշխարհին իւրոյ Չիթգինն Խուրսունաց և զՉաթն Խազր զկնի սրբոյն Իսրայելի պատգամատարս սիրոյ և խնդրել զնոյն Իսրայէլ յառաջնորդութիւն Հունաստանեայցն։ Եւ պատճէն հրովարտակին էր այս։ «Իմանալի աչաց տեսութեամբ ընկալաք զառաքեալդ ի ձէնջ՝ այրդ Աստուծոյ Իսրայէլ եպիսկոպոս և ընդ դորա ձեռն ողջունեմք զձեզ, տէր սուրբ Եղիազար Աղուանից մեծ հայրապետ և սիրելի եղբայր մեր Վարազ Տրդատ՝ աշխարհակալ իշխան Աղուանից։ Վասն զի խնդրէիք մարմնաւոր խաղաղութիւն ի մէնջ, և մեք հոգևոր ողջունիւ տեսաք զգա որպէս պատկեր Աստուծոյ և ի ձեռն դորա սրբական վարուց և նորահրաշ սքանչելեաց զոր եցոյց բարձրեալն, ծանեաք զարարիչն մեր, և ստացաք խաղաղութիւն հոգւոց մերոց։ Եւ արդ խնդրեմք ի ձէնջ զնոյն ինքն զԻսրայէլդ տեսուչ և

3 adgkmw *սահման* km *այնր* h *այգմ*

4 bcelr չիք *բոլորեցունց*

5 bcelr չիք *զի... խորհուրդ* km *խորհուրդս* a *լսել* w *լսելով* gk *լուեալ* m *և լուեալ*

6 a *յէպիսկոպոսէն* l *և կատարեցին* b *զհրամ* l *զհրամանն*

7 h *աշխարհն*

8 abcehlrw չիք *գլուխ*

9 bl *գալուստն* g *իսրայելի* al *իղի* a *էպիսկոպոսի*

10 bcelr *և այլ* փխ *և երկու* a *զաւրաւորաց* h *զօրաւորաց* w *զօրավարաց* d *զօրավարացն* g *զօրաւորաց* փխ *գլխաւորաց* d *լինի* փխ *զկնի* km *ի խնդրել*

11 d *առաջնորդութիւն* c *յառաջնորդութիւնն*

12 w *իլութուէլ* m *իլութուէր* dh *լի թուէր* r *իլիթուէր* a *լիթուեր* cel *իլիթուեր* bcelr չիք *հանդերձեալ*

13 h *զիթգինն* փխ *զգիթգինն* w *զերթգինն* agkm *խուրսանց* w *զկաթն* փխ *զչաթն* d *զկաթ* bcelr *խազրն* d *խաչս*

14—15 al *իղի* g *իսրայիլի* w *իսրայէլի* adghkmw չիք *և խնդրել... հոնաստանեայցն* l *հոնաստանեացն* adghw չիք *և* h *պատճէն* adh *հրովարտագին* celr *թղթոյն* b *թղթին* փխ *հրովարտակին* cr չիք *էր այս*

16 h *զնկալաք* a *ձէնջդ* km *զայրդ* bl *այր*

17—18 a *իէղ* d *ընդ որս* a *ողջոյնեմք* bcelr *զազար*

19 h *խնդրեմք* gkm չիք *մարմնաւոր* h *ի մարմնաւոր*

20 bl չիք *և* c չիք *մեք* ag *զա* h *զայ* km *զպատկեր*

21 h *զրա* km *վարուցն* km *սքանչելեացն*

22 l *զորս*

23 bcer *ոգոց* l *ոգւոց* b *զնոյնն* km *զզոյն* b չիք *ինքն* bcr *իսրայէլ* a *զիէղդ* g *զիսրայելդ* l *զիսրայէլ* h *իսրայէլդ*

առաջնորդ մեզ շնորհեցէք, յորոյ ձեռն գտաք բազումք զփրկութիւն յաւիտենից, զի և մեր ընդ ձեզ անքակ սէր հաստատեսցի։ Ո՛ղջ լերուք ի տէր»։

ԳԼՈՒԽ ԽԴ

Թուղթ իշխանին Հոնաց ի նոյն խորհուրդ յաշխարհն Հայոց

Առ սուրբ եպիսկոպոսապետդ Հայոց Մեծաց՝ Սահակ և մեծազօր իշխանդ Գրիգոր՝ հայոց զօրապետ ողջո՛յն շատ։

Ի սկզբան լինելութեան երկրի անգիտութեամբ խաւարեալք մառախլապատ միգով հարքն մեր ննջեցին։ Իսկ զեկեալ փրկութիւնն աշխարհի, զվերինն Աստուած, յերկիր եկեալ զՔրիստոս ի լոյր ականջաց լուաք իբրև ընդաղօտ։ Եւ յարշաւանաց մերոց յայդ աշխարհ, և որ մօտ առ մեզ տունդ Աղուանից, զմի հաւատ ունողք դուք այժմ և ամենայն տիեզերք՝ նախանձ բարի և մեր տնկեցաւ ի սրտի։ Եւ բան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ լցեալ կատարեցաւ և ի ծագս հիւսիսայնոցս քարոզեցաւ աւետարան նորա զօրս բովանդակապէս ուսաք ի լաւագոյն առնէ միջէ յԻսրայելէ Մեծ Կողմանցդ եղելոյ եպիսկոպոսէ։

Եւ այժմ զեղեալ առ մեզ զսքանչելիս յեկեղեցդ լուեալ ձեր, և զհայցումն մեր կատարել ախորժեսջիք՝ զնոյնդ առաքել մեզ տեսուչ։ Եւ ի սրբոյ հայրապետէդ Աղուանից յՕղիազարէ խնդրեալ է մեր. և զձեզ զոր-

---

1 a *յորո* c *որոյ* km չիք *բազումք*

2 h *մեզ* փխ *մեր* blr չիք *ի տէր*

3 abcehlrw չիք *գլուխ*

4 h *թուխթ*

5 dw *եպիսկոպոսդ* k *եպիսկոպոսապեդ* bcegm *եպիսկոպոսապետ* a *էպիսկոպոսապետդ*

6 c *զօրապէտ* h *զօրացեալ*

7 ahv *յիսկզբան* w *յիսկզբանէ* cr *յըսկզբանցն* b *յսկզբանցն* l *ի սկզբանցն* d *յըսկըսբան* g *յըսկզբան* km *յըսկզբանէ* h *լինելութեամբ* km *խաւարեալ*

8 bcelr *ննջեցին հարքն մեր* gkm *ննջեցին ի զժոխս* km *զեկեալն* ad *եկեալ* acdeghkmw *փրկութիւն*

9 abcdeghlw *վերինն* abcel *յերկրի* v *յերկիր եկեալքս* h *երկիր* abcdeghlrw *քրիստոս* m *նաև*

10 *անաղօթ* փխ *ընդաղօտ* h *յարշան* ck չիք *յայդ* h *յադ* km *յաշխարհդ յայդ* (cm *յաշխարհս* br *աշխարհս* h չիք *մօտ* bcelr *մեօք*

11 l *անուանից* փխ *աղուանից* km *հաւատս* l *ունօղք* cr *ունելով ողջք դուք* cdgl *և այժմ*

12—13 bceklmr *և ի մեր տնկեցաւ սրտի* (km *ի սրտի*) d *ի սիրտ* cr *կատարեցաւ լցեալ* km չիք *և* h չիք *ի* a *հիւսւսայնոցս* cr *հիւսիւսայնոցս* h *կատարեալ քարոզեալ զաւետարան* g *քարոզեալ* adkmw *քարոզել* km *զաւետարանն* adgw *զաւետարան* adg չիք *նորա* km *զոր*

14—15 a *բաւանդակապէս* c չիք *ի* b *լաւագոյնս* c *առնել* փխ *առնէ* a *իէջ* l *իեզէ* dgh *իսրայէլ* adghkmw *կողմանց* dh *եղելոց* a *էպիսկոպոսի* bh *եպիսկոպոս* gkm *եպիսկոպոսի*

16 m *սքանչելիսն* adcehkmw *սքանչելիս* d *յեկեղոյդ* h *յեկեղոց* clmr չիք *և*

17 adhmw *կատարեալ* cr *յախորժեսջիք* ah *առաքեալ* c *մեր* d *զտեսուչ* l *տեսուչս* bcelr չիք *և*

18 d *և սուրբ* փխ *և ի սրբոյ* km *հայրապետէն* adghkmw չիք *աղուանից* km *եղիազարէ* bcei *ղազարու* adghw *եղիազարու* bcelr *յուզեալ է և մեր զձեզ*

ծակից և հաւատակից նմա գիտացեալ աղերսեմք յերկաքանչիւրոցդ կատարել զմեր հոգևոր խնդիր. զի սակս նորա լինելոյ առ մեզ արշաւանք զօրացս խուժադուժ ազգաց յաշխարհ ձեր արգելեալ փակեալ լինիցին մեզ մի հաւատ ունելով և ձեզ. ողջ լերուք»:

Արդ իբրև եկին հասին նոքա յաշխարհս Աղուանից և Հայոց և տուեալ ողջոյն՝ պատմելով զամենայն, զոր ինչ արար Աստուած ի ձեռն նորա յաշխարհին Հոնաց, և մատուցին զհրովարտակն մեծի իշխանին Հոնաց առաջի քահանայապետին սրբոյն Սահակայ և Գրիգորի իշխանին Հայոց, եւ մեծաւ խնդութեամբ ընկալեալ նոցա և ամենայն աշխարհին՝ առնէին պատասխանի զայս:

ԳԼՈՒԽ ԽԵ

Պատասխանի թղթոյն Հոնաց

Ի Սահակայ Հայոց կաթողիկոսէ և յամենայն քահանայական ուխտէ, և ի Գրիգորէ՝ Հայոց իշխանէ, և ի համօրէն եկեղեցեացս ժողովրդականաց ի տէր խնդալ:

Վասն կենսատու փրկութեան հասանելոյ ի ձեզ յԱստուծոյ, որպէս մեզ պատմեցաւ, անպայման ուրախութեամբ զոհացաք զանզեղջ պարգևացն Քրիստոսի և զթուղթ, զոր նորընծայ ծառայիցդ Աստուծոյ գրեալ էր առ մեզ, տեսաք. յորմէ իմացաք զբարեբարութիւն արաչին, որ ծագեաց յաշխարհդ ձեր զլոյս աստուածածանօթութեան, որպէս և զամենայն աշխարհս առաւել փառաւորեցաք զմարդասէրն Աստուած, որ ոչ եթող զձեզ

1—2 adghkmw *գիտելով* ah *աղերսամք* d *իւրաքանչիւրոցդ* d *կատարեալ* km *խնդիրս* adgh *լինելով* cr *լինելոյ նորա* gk *ձեզ* d *աղուանք*

3 h *խուժադուժ* bl *ազգացս* km *յաշխարհդ* h ·*աշխարհ* cer *փակեցին* bl *փակեսցին* adghkm *լինիցի* bcelr չիք *լինիցին*

4 adghkmw *լինելով* փխ *ունելով և ձեզ*

5 adghkmw *յաշխարհն* h *յաղուանից*

6 acdghlrw *որ* blr *ի ձեռս*

7 km *աշխարհին* dkm չիք *և* adghkmw *զթուղթսն* փխ *զհրովարտակն* bcelr չիք *մեծի* bcelr *հոնաց իշխանին* d չիք *մատուցին... հոնաց*

8 adghkmw չիք *առաջի... իշխանին հայոց* l *սրբոյ* *քահանայապետին* b *սահակա* bcer *գրիգորոյ*

9 adghw չիք *և* g *ցնծութեամբ* փխ *խնդութեամբ* h *աշխարհն* adgkmw *առնեն և առնէին*

10 bl չիք *զայս*

11 abcehlrw չիք *գլուխ* c ***ԻԵ*** փխ ***ԽԵ***

13 ch չիք *ի* br *սահակա* dkr *կաթուղիկոսէ* cr *քահանայապետական* d *քահանայից* h *յուխտէ*

14 *գրիգորոյ* cr *եկեղեցեացս* h չիք *խնդալ* cr *ժողովրդականացս*

15 bcelmr չիք *ի*

17 b *այն պայման* a *ուրախութեան* k *զանզգջական* adghmw *զանզեղջական*

18 kmw *զթուղթն* b չիք *զոր* a *նորընծայ* r *նորընծա*

19 adgkmw չիք *էր* k *զբարերարութեան* k *արարչէ* c *գործեաց* փխ *ծագեաց*

20 adgh *յաշխարհ*

21 m *և* փխ *առաւել* adghkw չիք *առաւել* l *մարդասէրն*

յընդունայն պաշտամունս հարցն ձերոց առաջնոց, այլ ծանոյց ձեզ զանուն իւր սուրբ և եղէք ճշմարիտ երկրպագուք արարչին մերոյ Աստուծոյ։

Ահա գիտացաք, եթէ անուն նորա տարածեալ՝ ելից զտիեզերս. որպէս ի ձերոցդ գրելոց և ի պատգամաւորացս լուաք, եթէ որպէս դարձայք բոլորիւ սրտիւ ի ձեռն երանելի եպիսկոպոսիդ Իսրայելի։ Եւ արդ՝ մեք և աշխարհս մեր թէպէտ և մարմնով հեռի եմք, սրտի սիրով մերով համարիմք, թէ յանդիման տեսաք զձեզ։ Այլ զոր խնդրեցէքդ ի մէնջ զեպիսկոպոսդ Իսրայէլ, մեծ է այդ խորհուրդ ձեր, զի չէ մարթ հօտի առանց հովուի լինել։ Եւ արդ՝ ծանր և դժուարին է մեզ չկատարել զհայցմունդ ձեր, սակայն պատճառք կան, զի ոչ է նա վիճակեալ մերում աթոռոյս, այլ տանն Աղուանից։ Մեր կամ է և մեծ յօժարութիւն լինել նմա առ ձեզ հանապազ, այլ այդ հրաման և իշխանութիւն աթոռակցին մերոյ՝ Եղիազարու՝ Աղուանից հայրապետին է. նորա է գործդ այդ։ Արդ՝ ծաներուք զԱստուած կենդանի, որ տայն կեանս մարդկան, մեռուցանէ և կեցուցանէ։ Եւ նոյն շնորհք սուրբ հոգւոյն հաստատեսցէ զձեզ յերկիւղն Աստուծոյ և ի պահպանութիւն պատուիրանաց նորա։ Եւ մեք կարօտութեամբ սրտից անմոռաց յիշեսցուք զձեզ ի մեր եկեղեցիս. ո՛ղջ լերուք։

Իսկ իբրև դարձան ի Հայոց Ջիթգինն Խուրսան և Չաթն խազր և կացին առաջի կաթողիկոսին Եղիազարու և իշխանին Վարազ Տրդատայ ի մայրաքաղաքն Պարտաւ, խնդրէին հրաժեշտ ի նոցանէ տալ զեպիսկոպոսն։ Յայնժամ ոչ կամեցան տալ նոցա զԻսրայէլ յառաջնորդութիւն։ Ասեն. «Ոչ է պարտ դմա զհաւատացեալ դմա յԱստուծոյ զհօտն իւր թողուլ միանգամայն և լինել ընդ ձեզ. այլ երթալ և գալ դմա ըստ կարի իւրում հրամա-

---

1 h ընդունայն bcer առաջնոցն bcer զանուննն

2 l եղայք d չիք եղէք ճշմարիտ adghkmw ձերոյ h ճշմարտին և արարչին

3 a եթե bcelr թէ c տիեզերս

4—5 adg և փխ ի b ձերոց գրելոցդ gk գրելոց c գրելոցդ adgkmw պատգամաւորաց h չիք ի[2] bedelr թէ dw բոլոր adghkmw չիք երանելի adgkmw Իսրայելի (a իէղի g Իսրայիլի dw Իսրայէլի) եպիսկոպոսի cer Իսրայէլի b չիք Իսրայելի bcr չիք և[1]

6—7 g եմ gkm սակայն սրտի bcelr չիք մերով cr համարեմք blr չիք յանդիման g խնդրեցիք km խնդրեցիքդ l խնդրեցիքն acdehrw խնդրեցէք

8 a իէղ

9 dgl լինիլ km չիք և[1] bcelr չիք ծանր և l կատարել cer զհայցուածքդ dgw զհայցմունդ a զհայցումդ

10 g ոչ եմք km վիճակեալ նա a մէրոյ dghkmw մերոյ d աթոռոյ d տան

11 bcelr չիք մեր կամ է d մեր և մեծ կամ է bcelr չիք և bcelr յօժարութիւն է (b յօժարութենէ) մեզ dgl լինիլ

12—13 hw արդ փխ այդ bcelr չիք հրաման bcelr իշխանութիւնդ adghkmw մերոյ է եղիազարու հայրապետին աղուանից bcelr չիք նորա է գործդ այդ k նորայ km արդ դուք

14 ah տա dgkmw տայ adgh որև

15—16 bcr հոգոյն gkm հոգւոյն սրբոյ h չիք սուրբ d յերկիւղս w պահպանութեան km սրտից

18 km չիք Իսկ w երթգինն h զիթկինն w խուրսանայ և կաթն խազր h զորսան b խազրն

19 dk կաթուղիկոսին bcelr ղազարու b տրդայ

20 l և խնդրէին bcelr և տալ a զէպիսկոպոսն

21—23 a զիէղ d ասէն ոչ պարտ bcelr չիք դմա[2] dv զհաւատն փխ զհօտն bcelr չիք իւր bcel չիք միանգամայն և լինել g լինիլ bcel չիք ընդ ձեզ b ըստ կարգի d իւրով

յեմք հաստատել զձեզ ի հաւատս Քրիստոսի և ողջ պահել զանխախտելի սէր մեր, որ առ միմեանս է։ Այնմ և մեք կամակիցք եմք. զի լինելով դորա միջնորդ ընդ մեզ և ընդ ձեզ, բարձցի թշնամութիւն ի միջոյ մերմէ, և տնկեսցի սէր և խաղաղութիւն»։

Զայս ամենայն լուեալ իշխանացն՝ խորհրդակցութեամբ ընդ իրեարս եղեալ զարհուրէին և անյօժար կամաւորութեամբ հաւանեալ ասեն. «Ի գալն և յերթալն առ մեզ մի յապաղեսցի, և զեդեալ հիմն հաւատոյ անդրէն մի քակտեսցի և թողցէ զմեզ որբս, զի այլում վարդապետի ոչ անսամք և հնազանդիմք»։

Եւ երանելի եպիսկոպոսն ըստ քաղցր բարուցն՝ առնէր շինութիւն երկոցունց կողմանցն, յանձն առնոյր զերթալն ի Հոնս քաջայօժար կամաւորութեամբ և յանձանձել զնորընծայ հօտն Քրիստոսի, ունել և հաստատուն զուխտ և զպայման դաշնաւորութեան նոցա։ Այսմ հաւանեալ բանից մեծաշնորհ եպիսկոպոսին՝ լնուին ուրախութեամբ և դառնային խաղաղութեամբ ի տեղի իւրեանց՝ փառաւոր առնելով զամենասուրբ Երրորդութիւնն։

ԳԼՈՒԽ ԽԹ

Դարձ Մեծ Կողմանց եպիսկոպոսի վասն պատկերաց և նկարագրութեանց հայցուած ի Յոհաննէ Մայրագոմեցւոյ

Ընդ այն իսկ ժամանակս, որ դեռ ևս վարէր զհայրապետութիւնն Աղուանից տէր Ուխտանէս և զկնի նորա՝ Եղիազար, և խռովութիւն և հերձուած բազում ի կողմանս կողմանս գտանաւորաց և տգիտաց լինէր, մարտ

---

1 km *ի հաստատել* l *հաւատն* bce *հաւատսըն* m *յողջ*

2 bcel *սէրն* km չիք *է* km *այդմ* km չիք *և* bcel չիք *այնմ և մեք կամակիցք եմք* d *կամակից*

3 k չիք *ընդ մեզ* c *բարձի* g *և բարձցի* l *թշնամութիւնն*

5 km *և խորհրդմբ* bcel *ընդիրեն եղեալ* (b *ելեալ*) g *իրս*

6—7 bcel *և զարհուրէին* cl *հաւանէին* h *ասէին* km *ի գալ և յերթալ* bcel *յերթալն* (c *երթալն և ի գալն* (c չիք *ի*) h *երթալն* m *յապաղեսցէ* k *յապաղիսցէ* a *զէդեալ* bcel *անդէն*

8 kmw *քակտեսցէ* ce *քակեսցի* bl *քակեսցէ* km *և մի թողցէ* dghw չիք *զմեզ* c չիք *ոչ* km *և ոչ*

9 b *հնազանդեմք*

10 km *իսկ* փխ *և* a *էպիսկոպոսն* c չիք *ըստ քաղցր բարուցն*

11 adghw *երկուց* dkm *կողմանց* d *քաջ յօժար*

12—13 g *յանձյանեալ* a *զնորընձա* bcr *զնորընծա* d *նոր* h *զնոր հաւատ հօտն* r *հոտն* adgkmw *հաւատն* փխ *հօտն* km *և ունել* l *ունիլ* d չիք *և* h *հաստատ ուխտն* dw *դաշնադրութեան* cr *դաշնաւորութեանց* agh *յայսմ*

14 k *բանի* a *էպիսկոպոսին* l *շնութիւնն* փխ *լնուին*

15 bcelr չիք *խաղաղութեամբ* bcelr *փառաւորելով* փխ *փառաւոր առնելով*

17 abcehlrw չիք *գլուխ*

18 acr *դարձ* klm *դարձի* l *կուենից* bcer *կուէնից* փխ *կողմանց* a *էպիսկոպոսի*

19 blr *հարցուած* c *հայրցուած* bcer *յոհաննա* l *յոհաննայ* dkm *յոհաննէ* a *յոհանէ* c *մայրագոմեցոյ* d *մայրագոմեցոյն* br *մայրագոմեցոյ* l *մայրագումեցւոյ*

20 bceklmr չիք *իսկ* km *յոր*

21—22 km չիք *և*² bcel *էր* փխ *և*² km *խռովութիւնք* adghkmw *հերձուածք* km *բազումք* km *լինէին* bcelr չիք *լինէր*

և մրցումն Յունաց և Հայոց։ Եւ աշխարհս Աղուանից անվրդով յայսցանէ մնայր. եհաս համբաւ իմն ի նոսա, եթէ ոմանք պատկերս ոչ ընդունին, ոմանք մկրտութիւն ոչ առնեն, ո՛չ աղ օրհնեն, ո՛չ պսակ դնեն հարսանեաց.յայս պատճառս, եթէ քահանայութիւն բարձեալ է յերկրէս։ Վասն այսորիկ Դաւիթ՝ եպիսկոպոս Մեծ Կողմանց, խնդրեաց գրով ի Յոհաննէս վարդապետէ Հայոց զպատճառ իրացն։ Եւ նա արար հմուտ իրացն ճըշմարտապէս՝ այսպէս ասացեալ. «Աղանդդ այդ յետ առաքելոցն երևեցաւ. և պատկերամարտութիւն նախ ի Հռոմս երևեցաւ, վասն որոյ ժողով մեծ եղև ի Կեսարիա. հրամայեցին նկարել զպատկերս ի տան Աստուծոյ. վասն որոյ բարձրամտեալ նկարչաց՝ զինքեանս գերագոյնս կամէին առնել, քան զամենայն արուեստս եկեղեցականս։ Ասէին. «Մեր արուեստս լոյս է, զի ծերք և տղայք առ հասարակ վերծանեն և զԳիրս սուրբս սակաւք ընթեռնուն»։ Աստանօր աղմկեալ կրկին լինի ժողով. և քննեալ արդարացուցին զգրիչս և զվերծանողս և զմեկնիչս և եդին յառաջ քան զնկարիչս։ Եւ անտի մինչև ցՄովսէս՝ Հայոց կաթողիկոսն, այն աղանդ հերձուածին չէր յայտնեալ։ Ապա ընդ երկուանալ հայրապետութեանն Հայոց էր մեծ մարտ ընդ Մովսէս և ընդ Թէոդորոս՝ Կարնոյ եպիսկոպոս, զոր փիլիսոփայապետն կոչէին։ Սոքա և ուղղափառքս աղարտէին զՀռոմոց ամենայն կրօնսն։

Եւ առնէր ժողով Մովսէս իւր կողմանն վարդապետացն, և հրամայէր ամենևին չհաղորդել ընդ Հռոմսն՝ հնազանդեալսն քաղկեդոնական ժո-

1—2 adghkmw աշխարհն cer յայսցանէ անվրդով km յայնցանէ g մնայր յայսցանէ km մնայն յայնցանէ l էհաս km առ նոսա a եթե bcelr զպատկերս d ընդունէին

3 l և ոմանք cr մկրտութիւնս klm և ոչ պսակ

4 km թէ l յերկրէ բարձեալ է bcr km յերկրէ

5 clr այնորիկ km որոյ cer կուէնից b կունէից l մեծ կուենից եպիսկոպոս km յովհաննէ bcer յովհաննա l յովհաննու dh յոհաննայ a յոհանայ

6—7 adgw զպատճառ agkmw հմուտ այնմ dh ճշմարտապէս այնմ փխ իրացն ճշմարտապէս h չիք այսպէս clr աղանդս km եթե աղանդդ

8 bcelr պատկերամարտութիւնդ cdr հռոմ l հռոմս bcelr եղև փխ երևեցաւ bcelr ասկս փխ վասն

9—10 cer չիք եղև bl եղեալ g կեսարիայ lm և հրամայեցին c պատկերս km տանն km բայց փխ վասն որոյ l նկարչացն adghkmw գերագոյն adghkmw լինել (d լինիլ) փխ առնել

11 bh արուեստ w արհեստս gkm արուեստաւորս a եկեղէցականս b եկեղեցականաց km և ասէին b արուեստ d արհեստ

12 bcelr չիք առ a վէրծանեն hl վերծանեան km իսկ փխ և[2] d սակաւուք

13 h լինէր

14 b վերծանուղս l վերծանօղս c չիք զվերծանողս և զմեկնիչս r վերծանեան bcr անդի

15 bd կաթողիկոս l կաթուղիկոս հայոց k կաթուղիկոսն clr հերձուածի b հերձուած gkm հերձուած ինչ էր յայտնեալ

16 g ապայ km երկուանալն bklr հայրապետութեան bcelr մարտ մեծ l չիք ընդ

17 a կարուոյ էպիսկոպոս

18 h կոչեն bcelr և սոքա k չիք սոքա km ուղղափառքն km զամենայն կրօնսն adhw ամենակրօնս

19 kmw կողման l վարդապետաց r հրամաէր

20 hlw չհաղորդիլ g ոչ հաղորդիլ km ոչ հաղորդել ceklmrw հռոմս b հռոմս ceklmrw հնազանդեալս b հնազանդեալքս bcehlr քաղկեդոնի

ղովոյն չարի, զի գործք նոցա ստութեամբ են։ Մի՛ գիրս, մի՛ պատկերս, մի՛ նշխարս ի նոցանէ ընդունել։

Յայնժամ Թէոդորոս ետ հրաման ժողովել եպիսկոպոսացն Հայոց, որ ի նորայն կողմանն՝ ի Կարնոյ քաղաք, և ասէ. «Պարտ է մեզ առնել կաթողիկոս»։ Եւ ածին զՅոհան ոմն սիւնական, ձեռնադրեցին և հնազանդեցան քաղկեդոնական կրօնիցն։ Եւ ոչ ոք ի նոցանէ եղև խնդրող ուղղափառ հաւատոյն, բաց ի յԵնոսայ երանելւոյն, որ գնաց ի նոցանէ և եկն առ Մովսէս կաթողիկոս, զոր ուրախութեամբ ընկալան։ Մովսէս նստէր ի Դուին կաթողիկոս. պատշաճեցան և նոքա Հռովմայեցիքն Յոհաննու կաթողիկոսարան յԱւանին, մօտ առ միմեանս։ Եւ էր խռովութիւն ի միջի նոցա՝ չընդունելով զՅոհաննու ձեռնադրեալսն»։ Ապա Յեսու անուն քահանայ և՛ Թադէոս և՛ Գրիգոր, որ ի Մովսեսի կողմանէն էին, գնացին ի Դունայ և ելին ի Սոթից գաւառն։ Եւ բնակելով յանապատսն, զի կրօնաւորք էին, սկսան ուսուցանել։ Եթէ զպատկերս, որ յեկեղեցիս են նկարեալ, ի բաց ջնջեցէք և ընդ աշխարհական քահանայս մի՛ հաղորդիք։ Եղև խռովութիւն ի գաւառին, և համբաւն եհաս առ Մովսէս հայրապետն։ Եւ իսկոյն գրեաց, թէ փութով այսրէն եկա՛յք։ Նոքա ոչ անսացին հրամանին, այլ անտի գնացեալ բնակեցան ի ձեռում Արցախական գաւառս։ Եւ հարցեալ հայրապետին զգիտնաւորսն իւր, եթէ զիա՞րդ է այն մարդկան գործ. նոքա զոր վասն Հռոմայականին էր, թիւրութիւն ետուն պատճառս։

1 bklm չիք չարի... են
2 gklm և մի նշխարս h նոցա ընդունել (չիք ի) bdglw ընդունիլ
3 lw ժողովիլ h նորան m եպիսկոպոսաց l որք
4—5 a կարնւոյ cdk կաթուղիկոս bcklmr զյովհան g զյօհան h զմոմն յոհան
6 a քաղկէդոնական b քաղկեդոնիական cr եղեալ gl խնդրող
7 km հաւատոց adghw հաւատոյ hkmw չիք ի adgh բայց փխ բաց ի d յենոսեայ bcr յենոսա km յենովսայ aghw յենոսեայ bcr երանելոյ h չիք որ
8—10 bg կաթողիկոսն dk կաթուղիկոս bcelr չիք զոր... կաթողիկոս h դւէն k կաթուղիկոս kmw պատշաճեցին h պատճառեցան km չիք նոքա a հռովմայէցիքն l հռօմայեցիքն a յոհաննու bceklmr յովհաննու g յօհաննու d յովհանու d կաթուղիկոսն m զկաթողիկոսարան k զկաթուղի կոսարան l կաթուղիկոսարան adghkmw յաւանի bcelr մէջ
11 bcer չընդունել l չընդունիլ bceklmr զյովհաննու g ապայ g յանուն
12 w թադդէոս klm որք h չիք որ ab մովսէսի gklmw մովսիսի b կողմանէ cgr դըւնա b դունա
13 bcelr սոդից km չիք և^2 km յանապատս l կրօնաւորքն
14—15 l և սկսեան a եթե bcelr թէ d զաշակերտս փխ զպատկերս l որք a յեկեղէցիս k յեկեղեցիսն adh նկարել l նկարեալք d ի բաց գնացէք l ջնջեցէք b հաղորդէք cr եղեն lm և եղև
16 d համբաւ gl էհաս bcer չիք և km որ h չիք իսկոյն
17 a թե bcelr եթէ klm և նոքա d անսային h այսիրէն a անդի
18—19 b չիք ի w մերում d միում dw արձախական b արցական km գաւառի bcelr չիք հայրապետին km զգիտնաւորս cr թէ km զիարդ են այնց մարդկան գործք adghw զիարդ է մարդկան այն գործն
20 a հռոմայականն ce հռոմայական է bir հռոմականն է km հռովմայականին h հռոմական l թերութիւն w թիւրութեան

Ապա գրեցին նամակ, թէ մի՛ ոք իշխեսցէ խոտել զնկարս, որ յեկեղեցիս է։ Եւ ի վախճանել հայրապետին Մովսեսի և տիրել Խոսրովու Հայոց՝ միաւորեցաւ երկիրն։ Եւ նստուցին հայրապետ ճշմարիտ և արդար այր՝ զԱբրահամ, որ ղուրացող ժողովն Քաղկեդոնի նախ եբարձ նզովիւք, և ապա ձեռնադրեցաւ։ Իսկ պատկերամարտքն, որ իջին յԱղուանս, պղտորեցին զերկիրդ ձեր. ապա Գարդմանայ տէրն կալեալ զերեսին արսն, որոց անուանքն ի թղթիդ են, եւ կապանօք ածել ի Հայս։ Եւ եղեալ նոցա յանդիման մեզ՝ հարցաք, թէ յո՞ր պատճառս չընդունիք զմարմնացելոյ Աստուծոյ զպատկերն. եւուն պատասխանի, եթէ արտաքոյ է պատուիրանաց, և եթէ կռապաշտից է գործդ այդ, որոց զամենայն արարածս ի պաշտօն էր առեալ. մեք ոչ պագանեմք երկիր պատկերաց, վի ոչ ունիմք հրաման ի Գրոց։ Ապա մեր յայտ արարեալ զմովսիսականն ի խորանին նկարակերտութիւն և զՍողոմոնեան տաճարին զանազան քանդակագործութիւնսն զնոյն կերպագրեալ և ի մեր եկեղեցիս։ Զայս և որ նման է սոցին ասացեալ՝ զթիւրութիւն նոցա ուղղեցաք։

ԳԼՈՒԽ ԽԷ

Խորհրդազգածութիւն, թէ որով ժամանակաւ անիծաւ չար ժողովն Քաղկեդոնի. և Աղուանից մնալն անխառն յաղանդէն, կամ բաժանմանն Վրաց ի Հայոց. և զի՛նչ Աբրահամու կաթողիկոսի վասն Աղուանից

Քառասներորդ երրորդ ամ էր թուականին Հոռոմոց, յորժամ լուսա-

1—2 g *ապայ* b *գրեցինն* h *իշխեսցի* d *զնշխարս* փխ *զնկարս* km *են* h *եկեղեցիս* h չիք *է* c *վաղճանել* dgl *վախճանիլ* a *վախճանել* abn *մովսէսի* glw *մովսիսի* c չիք *և* km *ի տիրելն* w *ի տիրել* h *տիրելն*

3—4 adghkmw *հայրապետ զաբրահամ ճշմարիտ և ընտիր* (a *ընդիր*) *այր* (d *այրն*) gl *զուրացօղ* km չիք *զուրացող* km *զժողովն* a *քաղկէդոնի* l *էբարձ*

5—6 g *ապայ* l *որք* d *իշխին* փխ *իջին* d *անդ պղտորեցին* g *ապա* bcr *գարդմանա* d *կոչեալ*

7 a *թղթիտ* d *են ի թղթից* l *և եւ*

8—10 cr *պատճառ ոչ ընդունիք* b *զմարմնելոյ* cr *զմարմնացելոյ բանին աստուծոյ* bl *պատկեր* a *եթե* kmw *թէ* bcelr *օրինաց* փխ *պատուիրանաց* a *եթե* kmw *թէ* bcel չիք *եթէ* clr *կռապաշտիցն* l *որոյ*

11 bcelr *մեք* (l *մեք ոչ*) *պատկերաց ոչ երկիր պագանեմք* d *պաշտօն իւր առեալ* d *պատկերացդ* m չիք *զի* abcehlr *չունիմք*

12 g *ապայ* bcelr *մեք* փխ *մեր*

13—14 w *զասղօմօնեան* d *զսօղօմոնեան* g *զսօղոմոնեան* bcelr *քանդակագործութիւնս* km *զնոյնն* bcelr *կերպս գրեալ* km *նկարագրեալ* dh չիք *ի* g *զայս և սոցին նմանս* km *զայս և զսոցին նմանս* dhw *սոցին նման* (չիք *է*) a չիք *նման է*

15 cr *ասաց* h *ասացել* w *զթերութիւն* l *և զթիւրութիւն* c չիք *զթիւրութիւն նոցա ուղղեցաք* l *նոցին*

16 abcehlrw չիք *գլուխ*

17 adghw *խորհրդոյ զգացութիւն* bcelr *ժամանակօք* adhw *ժամանակով*

18 km չիք *չար* a *քաղկէդոնի*

19—20 bcer չիք *և* hl *մնալ* km *անխախն մնալ ի նմանէ կամ* (m *և*) g *յաղանդոյն* h *աղանդէն* kmw *բաժանումն*

21 cdklr *կաթուղիկոսի*

22 b չիք *երրորդ* m *երրորդ* a *երորդ* l *հոռմոց* d *հռովմայեցւոց*

ուրեցան Հայք ի հաւատս, և Աղուանից լուսաւորութեանն ՄՀ ամ յառաջ։ Յետ ԾՁ ամի լնլոյ հաւատալոյն Հայոց յաղագս տիեզերակործան ժողովոյն Քաղկեդոնի եղև հանդէս ժողովոց ի ժամանակս Բաբգենայ՝ Հայոց կաթողիկոսի։ Յոյնք և ամենայն Իտալիա, Հայք և Աղուանք և Վիրք միաբանեալ նզովեցին պչարափառ ժողովն Քաղկեդոնի և զտոմարն ՝Լևոնի հրամանաւ բարեպաշտ թագաւորացն Հոռոմոց՝ Զենոնի և Անաստասայ։ Եւ յետ ՁԷ ամի անցանելոյ ի ժամանակս Աբրահամու՝ Հայոց կաթողիկոսի, բաժանեցան Վիրք ի Հայոց միաբանութենէ ի ձեռն անիծելոյն Կիւրիոնի. այլ և Յոյնք և Իտալիա ընդ նոսա։ Իսկ Աղուանք ոչ քակտեցան յուղղափառութենէ և ի միաբանութենէ Հայոց։ Զորոց ի շրջաբերական թղթին վասն Կիւրիոնի դիմադարձութեան Աբրահամ զամբաստանականս վասն նորա գրէ յազգ ամենայն՝ ի բաց կտրելով սրով հոգւոյն։ Ազդէ նախ յԱղուանս, տայ զգիտութիւն և գրէ այսպէս ի թղթին. «Յառաջագոյն քան զմեզ կացեալքն յաստիճանի կաթուղիկոսութեան Աղուանից և նորին աթոռակիցս ընդ մեզ համաձայն գուով և նոցա կամակցութեամբ նզովեցաք և արտաքս ընկեցաք զԿիւրոն ըստ կանոնական հրամանի հարցն զոր հատին ի վերայ Հոռոմին և կացցէ մինչև ցբուն մեք և Աղուանք։ Զնոյնն ի վերայ Վրաց հրամայեցաք՝ ամենեւին մի՛ հաղորդել ընդ նոսա մի՛ յաղօթս, մի՛ ի կերակուրս, մի՛ յըմպելիս, մի՛ ի բարեկամութիւն, մի՛ ի դայեկութիւն. մի՛ աղօթիւք երթալ ի խաչն, որ Մցխիթայի տեղեօքն համբաւի, մի՛ ի Մանգլեաց խաչն և մի՛ ի մեր եկեղեցիս զնոսա ընդունել, այլ և ամուսնութեամբ

1—2 d չիք *լուսաւորութեանն* kw *լուսաւորութիւնն* adgw չիք *և* d *հիսուն* (այսպես) փխ *եօթանասուն* km *յառաջ էր* adgw չիք *և* km *իսկ յետ* bcel *եօթանասուն* փխ *ութսուն* d *ութանասուն* r *մ և* h d *հ* d չիք *ամ* w *ամի* (փակագծում) h *ամ* cer *ի լնլոյ* b *լինելոց* adghkmw *լցելոյ* km չիք *տիեզերակործան*

3 a *քաղկէդոնի* w *ժողովոյ* a *բաբգենա* bcer *բաբգենի* l *բաբգինի* km *բաբկենի*

4 ckr *կաթուղիկոսի* a *յիտաղիա* bhr *իտալիայ* d *յիտալիս* g *յիտալիայ*

5 d *չարափառն* km չիք; *պչարափառ* h *չար* a *քաղկէդովնի* h *քաղկեդովնի* cdkrw *զտուոմարն* gl *զտօմարն* b չիք *և զտոմարն Լևոնի* aw *ղեւոնի* g *լևոնի պղծոյ*

6 abcr *անաստասա*

7 d *ութանասուն* agw չիք *և* km *ամաց* k *անցելոց* acdeglmw *անցելոյ* d *կաթուղիկոսի աբրահամու* ckr *կաթուղիկոսի*

8—9 a *միաբանութէնէ* km չիք՝ *անիծելոյն* blr *կիւրոնի* d *կիւրենի* a *յիտաղիա* chr *իտալիայ* d *յիտալայ* g *յիտալիայ* bcelr *և* փխ *իսկ*

10 a *յուղղափառութէնէ* l չիք *և* a *զորո* w *որ և* dgh *զորոյ* km *որոց* ahkw չիք *ի*

11—12 km *թղթով* g *թղթոյն* w *թղթիւ* adh *կիւրենի* lr *կիւրոնի* bceklmr *դիմադարձութեանն* ah *զամբաստանականսն* km չիք *զամբաստականս... գրէ* ah չիք *գրէ* gl *յաղագս* փխ *յազգ* km *և յաղագս* m *ամենայնիւ* k *ամենեւին* km *կտրելոյն զնա սրով*

13—16 d *թղթէն* bcelr *թէ* b *յառաջ* bcelr *աթոռակալութիւնս* mk *աթոռակալութիւնն* adgmkw *աթոռակալութեանն* բնագիրն է եթե յառաջագոյն քան զհայոց աթոռակալութիւնն կացեալ աթոռակալութեան աղուանից ընդ մեզ. ուղղում ենք ըստ «Գիրք թղթոցի»

17 km *և ընդ մեզ* ah *գալով* km չիք *և* d *կապակցութեամբ* a *նզովէցաք* bcelr *նզովեալ* akceglrw չիք *և* adghkmw չիք *արտաքս*

18 l *զկիւրոն* d *զկիւրէն* a *դկիւրոն* adghkmw չիք *կանոնակավ* adghkmm չիք *զոր... զբուն* km *և զնոյնն* a *վէրայ*

19—20 a *հրամայէցաք* dhklmw *հաղորդիլ* cr չիք *ի* h չիք *մի* abcehlw *կերակուր* ad *յըմբելիս* cr *ըմբելիս* b չիք *ի* w *բարեկամութեան* g *բարեկամութեանս* km *բարեկամութիւնս* w *դայեկութեան* cr *դաեկութիւն* km *դայեկութիւնս*

ամենեիմբ հեռանալ. միայն գնել ինչ կամ գնոյ տալ որպէս Հրէից։ Արդ՝ որ ոք անխտրաբար հաղորդեսցի՝ կամակից լինելով անհաւատութեան նոցա, նզովեսցի հոգւով և մարմնով. և ամենայն կենցաղով իւրով որոշեսցի յեկեղեցւոյ Աստուծոյ. և եղիցին խաւարաբնակք և յաւիտենից հրոյն կերակուր, որք զհրամանս զայս արհամարհեսցեն»։

ԳԼՈՒԽ ԽԸ

Յաղագս Յունաց առ Հայս
վասն ոչ ունելոյ ինն դաս եկեղեցական կարգաւորութեան.
և Հայոց ջանք Աղուանից լինել առ նոքօք արքեպիսկոպոս,
որում ոչ հաւանեալ Աղուանից. և դառնալ Սիւնեաց
ի Հայոց յԱղուանս առնուլ ձեռնադրութիւն և ձէթ

Ի թագաւորելն չարագլուխն Մարկիանոսի Հոռմայեցւոց անդէն հրապուրեալ ի պղծոյն Պողքերայ կնոջէն իւրմէ՝ կարգընկէց նեստորականէ, վաղվաղակի պատառեալ եւյծ զսահման ուղղափառ հաւատոյ քաղկեդոնական հաւաքմամբն։ Յետ որոյ նոցին հաւանեալքն բազում անգամ մրցեցան վասն Հայոց հաւասարել նոցին։ Էր որ թղթովք բազում անգամ. դէմ յանդիման ժողովովք կոչեցին մի անգամ ի Կոստանդնուպօլիս, և երկիցս ի Թէոդոսիուպօլիս։ Ջանային իբրև զվրիպեալս շահել զնոսա։ Այլ թէպէտ թագաւորական հրամանաւ յարակիրթ ճարտարքն Յունաց վստահանային ի սուր լեզուս հելլենական յորդաբանութեամբ յաղթող լինել,

1 kmw *ամենեին* bcelr *միայն գնոյ տալ կամ գնել ինչ որպէս* (r չիք *ինչ*) km *գնոց* b *այր* l *այլ* փխ *արդ*

3—4 cr *նզովեսցին* bcelr չիք *հոգւով... իւրով* w *իւրովք* adgh *որոշեսցին* bce *և որոշեսցին* b *յեկնղեցոյն* km *յեկեղեցւոյն* r *յեկեղեցոյ* bcelr չիք *և եղիցին... արհամարհեսցեն* km *խաւարաբնակ*

5 k *որ* h *արհամարհեն*

6 abcehlrw չիք *գլուխ*

8 gk *զինն* adgkmw *դասս* bcelr *յեկեղեցական* l *կարգաւորութեանց* bcer *կարգադրութեանց*

9 d *քաջք* փխ *ջանք* dl *լինիլ* celr *առ նոքօք լինել* (l *լինիլ*) adgkmw *ընդ նոքօք* (d *նօքօք*) a *արքէպիսկոպոս*

10 b *յորում* w *հաւանել* km *դառնայն*

11 cr *և յաղուանս* km *և առնուլն զձեռնադրութիւն և զձէթ*

12—13 adgw *թագաւորել* km չիք *չարագլուխն* adg *չարագլուխ* cer *հոռոմայեցող* b *հռովմայեցոցն* agkm *հռովմայեցւոց* ah *հրապուրել* d *հրապուրիլ* b չիք *ի* km չիք *պըղծոյն* l *պիղծ* bcer *պեղծն* cr *պողքերա* b *ի պողքերա* adghw չիք *իւրմէ* km *և* bcr *կարգընգէց* km *ի կարգընկէց* bcelr *նստորականէ*

14—15 km չիք *վաղվաղակի* bcelr չիք *ուղղափառ* km *հաւատոց* a *քաղկէդոնական* h չիք *որոյ* l *բազումք* bcelr չիք *անգամ*

16 m *ընդ* փխ *վասն* g *հաւասարիլ* km *ի հաւասարիլ* km *ընդ նոսին* (k *նոսա*) d չիք *որ* adghkmw *թղթով* km *և բազում*

17 abcdehlrw *ժողովօք* bcelr *մի անգամ կոչեցին* ag *կոստանդինուպօլիս* (a *...պաւլիս*)

18 a *թէոդոսիպոլիս* ghr *թէոդոսիպօլիս* bcelr *թէոդուպօլիս* km *թէոդոսուպօլիս* km *և ջանային* kw *շահիլ* d *զոհել* w չիք *այլ*

19—20 d *թագաւորին* ahw *հրամանով* d չիք *հրամանաւ* adghw *ճարտարօքն* d չիք *վստահանային* d *զհրալեզու իւրեանց հիւլէական* a *հիւղղէնական* km *յորդաբանութեամբ* v *յորդորաբանութեամբն* dgl *յաղթօղ* dl *լինիլ* h *լինէին*

սակայն ըստ նմին և պատասխանիս լսէին։ Քանզի նորոգ էր ի Հայաստան եկեղեցիս ուսմունք, և յոյն լեզուին տեղեկագոյնք։ Այլ Հայք համբաւէին զՅոհաննու Մայրագոմեցւոյ, եթէ ի Յունաց կողմն ելեալ հակառակ բերէր. զորոյ զրպարտութեանն պատճառ Սողոմոն ոմն միանձնեայ, որ և յետոյ Հայոց եղև կաթողիկոս։ Նորա հարցեալ զվարդապետն իւր Սողոմոն, որ Մաքենացւոցն էր հայր. և նա գրով ուսոյց զայս, եթէ ոչ պարտեցան Հայք ի հաւատոյ մասին. այլ այսուիկ յոյժ եղեն պարտեալք, զի ասացին Յոյնք, եթէ կարգաւորեաց Աստուած զեկեղեցի ինն դասուք. որպէս ի վեր անդ երկնայինքն, նոյնպէս գահակալեցան ներքին խորանիս պատրիարք, որ է հայրապետ, և արքեպիսկոպոս, որ կոչի եպիսկոպոսապետ, մետրոպօլիտք և եպիսկոպոսք, քահանայք և սարկաւագունք, կէսսարկաւագք և ընթերցողք և փսաղտք։ Այսք ամենայն միաբանեալ՝ ապա կարեն ձեռնադրել զհայրապետն, և հայրապետն զամենեսեան։

Արդ՝ եթէ ողջամտութեան հաւատոյ էք, խոստովան լերուք, եթէ ո՞վ է պատրիարքն ձեր, զի չորք միայն կացին ի վերայ երկրի. Աղեքսանդրին՝ Մարկոսի աթոռն, Անտիոքայն՝ Մատթէոսին, Հռոմայն՝ Ղուկասուն, Եփեսոսին յԱսիա՝ Յովհաննուն. ըստ չորեքկերպեան տիեզերաց, ըստ քառավտակ գետոցն ադենականի, ըստ չորեքկերպեան կենդանեացն, ըստ չորից աւետարանչացն, ըստ չորից մովսիսական օրինացն, զի երկրորդումն

---

1 gk ընդ փխ ըստ km զպատասխանիս adgw պատասխանի h պատասխան km նորոգեալ էին

2 bcelr եկեղեցիքն a եկեղէցիս km և էին յոյն gh և էր յոյն blr համբաւեն

3—4 dgw զյոհաննայ km զյովհաննէ bcelr զյովհաննա (l զյովհաննայ) bcer մայրագոմեցոյ a եթե km ի կողմն յունաց adghkmw լեալ bcelr հակառակս km բերի km որոյ ag զրպարտութեամբ dkmw զրպարտութեան blr զպատճառ km պատճառ էր w սաղօմօն g սողօմոն a միանձնեա w միայնակեաց adghw չիք որ (w-ն ունի փակագծում) adghkmw չիք և

5—9 bcelr եղև հայոց dr կաթուղիկոս km և նորա w սաղօմօն dg սողօմոն km զսողոմոն a մաքէնացւոցն ce մաքենացոցն blrw մաքենոցացն g որ փխ և km չիք և a եթե bcelr թէ km պարտեալ a եթէ dm թէ a զեկեղէցին d զեկեղեցիս adgh դասիւք d որպէս անդ ի վեր klm անդր km և ի նէրքին

10 a պատրիարգք bceklmr պատրիարգ a արքէպիսկոպոս b կոչին a էպիսկոպոսապետ k եպիսկոպոսապետ և կաթուղիկոս

11—12 a նետրապաւղիտք bl և մետրոպօլիտք d նետրոպօլիտք km մետրոպօլիտ a էպիսկոպոսք km եպիսկոպոս, քահանայ, սակաւագ kmw կէս սարկաւագ km չիք և[1] (տ. 12) km ընթերցող gl ընթերցօղք aghkm փսաղք d չիք և փսաղտք w այսոքիկ g ապայ d չիք ապա

13 c եթե adgkmw ողջամտութեամբ հաւատայք h հաւտյք bcelr եղերուք a եթե bcelr թէ

14 abcehklr պատրիարգն b չորն միայն կացին al աղէքսանդրին d աղեքսանդրի km աղեքսանդրիոյ

15—19 h մարկոսին cer անդիոքայն b անդայն km անտիոքայ cr մաթէոսին h մատէոսին km հռովմայ d հռոմայն a էփէսոսին b եփեսոսին յասիայն dghkmw չիք յասիա a յովհանն փխ յասիա h յոհաննուն g յովհաննու adghw չիք ըստ a չորէքանկեան k չորէքանկիւն bcel ըստ չորեքկերպեան (c չորէքկերպեան) կենդանեացն ըստ չորեքանկեան (c չորէքանկեան) տիեզերաց ըստ քառավտակ գետոցն ադենականի ըստ չորից աւետարանչացն kw ադինականի d ատենականի adghkmw գետոյն a չորէքկերպեան m աւետարանչաց l մօսիսական km և ըստ չորից km օրինաց gw յերկրորդում ad երկրորդում

օրինացն որիշ համարի։ Եւ մեք ամենեցուն հնազանդիմք, հնազանդեցարո՛ւք դուք միում ի նոցանէ կամ ամենեցուն, որ մտահաւատ լինիմք. քանզի ձեր ի Կեսարիա եպիսկոպոսապետ միայն ձեռնադրեցաւ սուրբն Գրիգոր և որք յետ նորա մինչև ցայսօր։ Ապա եթէ այլ ոք եկեղեցի ուղղափառ գիտէ՞ք զատ յայսցանէ։ Ցուցէ՛ք և զպատրիարքն ձեր, ընդ որո՞վ դասի արքեպիսկոպոսապետն ձեր, որ մինչև ցայսօր ընդ մեօք է։ Ապա եթէ պատրիարք ոչ ունիք, և ոչ զայլ կղերս եկեղեցւոյ բովանդակ, յայտնի է՝ խոտորեալ հերձուածողք էք ընդ Արիոսս և ընդ խուժաստանս և ընդ այլ չարափառս»։ Այնուիկ անպատասխանիք և պարտեալք լինէին Հայք, զի այնպիսի դրութեամբ վարէր եկեղեցի։

Իսկ ի թագաւորելն Յուստիանոսի փոխեաց զնշխարս սրբոյն Յովհաննու աւետարանչի ի Կոստանդնուպօլիս. և հաստատեաց սնդ աթոռ հայրապետական. և բուն աթոռն մնաց անդէն յԵփեսոս։ Նոյնպէս և զՄատթէոսին փոխնաց յԱնտիոքայ յԵրուսաղէմ. ասէ. «Վասն զի քաղաք մեծի արքային է»։ Եւ բունն մնաց յԱնտիոք։ Յայնժամ շարժեցան ամեննայն մեծամիտքն, և ուր առաքեալ էր վախճանեալ՝ զամենեցուն աթոռ պատրիարք խոստովանեցին։ Անդանօր ապա մերոյս բերաւ բան ի բերան յետ զկարգ նոցա դնելոյն։ Եւ զՀայս Պարսիկք և Յոյնք բաժանեալ էին. և տէր Մովսէս էր յաթոռ սրբոյն Գրիգորի ի Դունի, և ի կողմն Յունաց Հա-

1—2 k *օրինաց* d *համարիմ* km *արդ* փխ *և* d չիք *հնազանդիմք*... *ամենեցուն* bcel չիք *դուք* km *և դուք* adghw *նոցանէն* adgkmw *մի հաւատ* c *լինիմ*

3—4 km *քանզի ձեր սուրբն գրիգոր ի կեսարիա* w *ձերն* w *կեսարիոյ* b *կեսարիայ* w *եպիսկոպոսապետո* abcdeglw *եպիսկոպոսապետն* adghkmw չիք *որք* b *հետ* g *ապայ* a *եթե* bcel *թէ* km *այլոյ* փխ *այլ ոք* a *եկեղեցոյ* ghkm *եկեղեցւոյ*

5 abdghklmw *էք* փխ *գիտէք* km չիք *և* abcdehklr *պատրիարքն* aghmw չիք *ձեր*

6 a *արքեպիսկոպոսապէտն* km *արքեպիսկոպոսն* bceir չիք *ձեր* a *մեւք* adghkmw *էր*

7 abdkl *պատրիարգ* d չիք *և* h չիք *և ոչ* bcelr *և բովանդակ զայլ կղերս եկեղեցւոյ* (bcr *եկեղեցոյ) յայտնի* adgw *և այլ* (b *զայլ) կղերիկոս եկեղեցւոյ* (a *եկեղեցոյ* h *կղերկոս* ah *բաւանդակ* bcelr

8—9 bcelr *ասեն* փխ *է* gm չիք *է* b չիք *խոտորեալ* l *խորտորեալ* av *հերձողք* k *հերձող* l *հերձուածօղ* b *արիոս* h չիք *ընդ* agkmw *և ընդ* (dg չ'ք *ընդ) այլ* km չիք *ընդ այլ* adghw չիք *այլ* l *չարափառսն* a *այնուիւկ* km *այսուիկ* dw *այնու իսկ* h *այնուիկ* km *անպատասխանի* adhw չիք *և* gk չիք *և պարտեալք* ah *պատրեալք* bd *պարտեալ* a *լինեին* h *լինին*

10 bl *այդպիսի* l *վարիւր* km *եկեղեցի նոցա* d *եկեղեցիք* a *եկեղէցի*

11 a *թագաւորեալն* bcelr *թագաւորել* g *թագաւորիլն* km *յուստինիանոսի*

12 bcelr չիք *աւետարանչի* km *աւետարանչին* a *կոստանդինուպողիս* w *կոստանտնուպօլիս* .bcer *կոստանդինուպօլիս* g *զաթոռ* km *զաթոռն*

13 blr չիք *անդէն* ah *յեսոս* bcr չիք *և*

14 abcdgr *մաթէոսին* cr *անտիոքո* b *յանդիոքա* adghkmw չիք *վասն* adgkmw *քաղաք է*

15 adg *մեծին* adghkmw չիք *է* d *բուն* bcr *յանդիոք*

16 d *մեծամեծքն* bceklm *մեծամիտք* h *առաքեալէ էր* ac *վաղճանեալ* km *աթոռսն*

17 abcehklr *պատրիարգ* gkm *խոստովանեցան* l *անտանօր* g *ապայ* km *և ապա* w *մերոյս*

18 km *յետ քան զկարգն* km *դնելոյ* abcdeghlr *զհայք* cr *և պարսիկք*

19 km *յաթոռն* h չիք *և* km *դունին* w *դվնի* cgr *դըւնի* bcelr չիք *ի* gh *կողման* km *կողմանք*

կառակ նմա նստուցին յաթոռ զՅովհան ոմն մերձ առ նա։ Իսկ զերկուանալն հայրապետութեանն խոտեցին տեարքն Սիւնեաց, և ոչ հաւանեցան ընդ մի ոք յերկուցն. հրամանաւ եպիսկոպոսին իւրեանց առաքինւոյն Պետրոսի, որ հասեալ ի վախճան, պատուէր ետ վիճակին իւրում առնուլ ձեռնադրութիւն յԱղուանս և զմիւռոնն օրհնութեան, մինչև միասցի աթոռ սրբոյն Գրիգորի։ Վասն այսորիկ ձեռնադրեցաւ Վրթանէս յեպիսկոպոսութիւն Սիւնեաց ի Զաքարիայ սուրբ հայրապետէն Աղուանից։ Ընդ նմին և զիւղն օծութեան ամ յամէ առնուին Սիւնիք յԱղուանից, մինչև բարձաւ հակառակութիւնն, և միապետեաց Աբրահամ զհայրապետական աթոռն։

Եւ սակս ինն դասակարգութեան գլխաւորք եկեղեցական անձնահաճ կամօք ըստ նպերտ բարուց՝ Հայաստանեայցն կարգեն զԱբրահամ պատրիարք և զԱղուանիցն՝ արքեպիսկոպոս, և զՎրացն մետրոպոլիտ։ Խեռեցաւ Վրացն, որում Կիւրոն կոչէին, և զհակառակութեան բերէր վճիռ։ Իսկ հայրապետն Աբրահամ ասէր լինել յառաջահաւատ քան զՎիրս, զԱղուանս, և նոցա անկ է եպիսկոպոսապետութիւն։ Յայսմ մաքառմանէ և ի խնդիր ուղղափառ հաւատոյ դարձան Վիրք և եղեն քաղկեդոնիկ։ Իսկ յունական զորավարացն գրգռեալ զնա՝ խնդրել զգահերիցութիւնն ի վերայ Աղուանից. որում ոչ հաւանեալ Աղուանից՝ զայլ ոմն երևեցուցին, կանխաւ առաքեալ եկեալ յաշխարհն Աղուանից, Եղիշայ անուն՝ յաշակերտացն տեառն, ձեռնադրեալ ի սրբոյն Յակոբայ՝ եղբօր տեառն, քարոզեալ անդ և եկեղեցիս շինեալ նախկին քան ի Հայս։ Առաջինն մայր եկեղեցեացն արևելեայց

1—2 ah *ի նմա* adghkmw չիք *յաթոռ* a *զոհան* cdeghrw *զյոհան* w *յերկուանալն* b *զերկուանալ* dklw *հայրապետութեան* d *տեարք*

3 b *ի յերկուցն* abcr *առաքինոյն*

4 ac *վաղճան* adghw *իւրոյ*

5 dhw *զձեռնադրութիւն* adghkmw *յաղուանից* cer *զմիռոնն* bh *զմեռոնն* g *մեզօննն* l *զմեռոնն* k *զմեռոն* m *զմիւռոն* km *աթոռն*

6 km *վասն այնորիկ* w *վրդանէս* c *յեպիսկոպոսութիւնն* a *յէպիսկպոսութիւն* w *զաքարիա* c *զաքարիոսէ* bl *զաքարիայէ* r *զաքարիա է* km չիք *սուրբ* l *սրբոյ*

8 cr *զեւղն* w չիք *օծութեան* adghkm *օրհնութեան* cclr *առնուին սիւնիք ամ յամէ* b *առնուին ի սիւնիք ամ յամէ սիւնիք*

9 d *հակառակութիւն* c *հակառակութեանն* bcelr *զհայրապետականն* bcdelr *աթոռ*

10 km *և ի սակս* km *գլխաւոր եկեղեցականք* g *եկեղեցականք* cr *եկեղեցոյ*

11—14 aghkm *կամաւ* dw *բրրտ* փխ *նպերտ* r *նըպերտ* h *նպետա* cr *բարուցն* km *հայաստանեայց* c *հայաստանեաց* adhw *հայաստանեացն* cr *կարգէն* cdhklmr *պատրիարգ* d *յաղուանիցն* a *արքէպիսկոպոս* a *նետրոպոլիտ* h *նետրապօլիտ* h *վրացն* adgw *խեռացաւ* bcelr *կիւրովն* d *կիւրին* km *հակառակութեան* b *բերել* gk *իսկ սուրբ հայրապետն* d *լինէր* gl *լինիլ* g *զաղուանսն*

15 h *յանկ է* a *էպիսկոպոսապետութիւն* abcdeglrw *յայս* b չիք *ի*

16 blr *ուղղափառութեան* a *քաղկէդոնիտք* ghkmw *քաղկեդոնիտք* adgw չիք *իսկ* r *ի յունական*

17—19 ce *գրգռեալ զնա նախ* blr *գրգռեալ զնա* adghw *գրգռեալ նախ* km *զհայք* ah *զկահերիցութիւնն* d *զգահերեցութիւն* km *աղուանք* cr չիք *զայլ* h *զայլսմն* cr չիք *ոմն... եկեալ* bl *երևեցին* a *առաքել* w չիք *եկեալ* cr չիք *յաշխարհն աղուանից* b *ի յաշխարհն* blw *եղիշա* km *եղիշէ* cr *զի սուրբն եղիշա* g *յանուն* bhklmr *յաշակերտաց* c չիք *տեառն*

20—21 adghkmw *ի ձեռանէ յակոբու* (w *յակովբայ* d *յակօբայ*) փխ *ի սրբոյն յակոբայ* cr *տեառն և կանխաւ առաքեալ յաշխարհն աղուանից քարոզեալ* adh *քարոզել* l *անտ* d չիք *և (տ. 20)* adgkmw *եկեղեցի* c չիք *քան* abcdeghlrw *հայք* dkmw *առաջին* gkm *արևելից* bcer *արևելեացն* adh *արևելեայ*

Գիտոյ եկեղեցին նորին հիմնադրեալ և զինքեանս նմա աւանդեալ. դարձան ի Հայոց առ ինքեանս՝ չլինել ընդ ումեք իշխանութեամբ։ Ապա Հայք վասն մեծաբանութեանն Յունաց, որ փոքր կացուցանել ջանային զկայս հանգըստեան Թադէոսի առաքելոյ՝ չունել եպիսկոպոսապետ և մետրոպօլիտ՝ խորհեցան առնել մետրոպօլիտ զՄարդպետականն եպիսկոպոս՝ տալ նմա խաչ և պատիւ միայն և ոչ առնել ձեռնադրութիւն եպիսկոպոսի։ Եւ նորա խնդրեալ եպիսկոպոս երկուս կամ երիս լինել ընդ իւր, որում ոչ հաւանեալ գլխաւորացն՝ երկուցեալ, թէ մի՛ գուցէ արդեօք այլ իմն գունակ բաժանումն լինիցի միապետեալ աթոռոյն։ Ապա տեսանելով միշտ աստուածերկիւղս և հլուս և հաւանս պատուիրանաց զտեարսն Սիւնեաց, և զկղերս եկեղեցեացն քաջուսմունս և ուղղափառս յամենայնի, նոցա ետուն զպատիւ լինել մետրոպօլիտ Հայոց խաչանիշ մեծարանօք և ոչ ժտել յիրս ինչ աւելի և ոչ քարոզել եպիսկոպոսապետ զհայրապետն։ Եւ զայլ աշխարհի զառաջին սովորութիւնն իւրեանց թողին, զի մի՛ ամբոխ ինչ լինիցի։ Վասն այնորիկ չքարոզեն եպիսկոպոսապետ Սիւնիք և ոչ գրեն ի պատասխանին Հայոց եպիսկոպոսապետ, զի թէ քարոզելի էր, ապա և գրելի էր. բայց ոչ քարոզելն մեծութիւն է, որպէս ոչ գրելն. և զխաչն առաջի ունել ի փառս տէրունեան է, և անունն լոկ խաչիւն և քարոզովն է բնաւորեալ յիշատակ ոչ ուրուք ընդ նովաւ եղելոյ։ Այսպէս զետեղեցին զինն դասս. և տէրունիք ի Սիւնիս «հոգևոր տէր» գրէին, և նոքա «ի ծառայէ»։ Ապա տեսեալ Եղիայի խակագործութեան յԵրիցու վանս, յորժամ յԱղուանս

---

1 bcelr *գիտու* km *զգիտոյ* d *գետոյ* d *եկեղեցի*

2 g *չլինիլ* km *չլինելով* a *ումէք* bcelr *իշխանութեան* g *ապայ*

3—4 ch *մեծաբանութեանն* dkmw *մեծաբանութեան* cr *փոկր կացուցանէլ* l *հանստեան* w *Թադդէոսի* h *Թաթէոսի* clr *առաքելոյն* a *էպիսկոպոսապետ*

5 a *մետրապողիտ* km *զմարդպետական* a *էպիսկօպոս* km *եպիսկոպոսն* w *տալով* a *նմայ* clr *նա*

6 a *էպիսկոպոս* km չիք *և*

7 a *էպիսկոպոս* gl *լինիլ* l *ինքեան* փխ *իւր* b չիք *հաւանեալ*

8 a *թե* km չիք *թէ* a *արդ արդեւք*

9—10 dg *լինիլ* ahkm *լինել* clr *աստուածերկիղս* adghkmw *աստուածերկիւղ հլու և հաւանս* (km *հաւան*) bcelr չիք *պատուիրանաց*

11—12 r *ամենայնի* km *զպատիւն* gl *լինիլ* km *լինելոյ* a *մետրապողիտ* l *ժտիլ* kmw *իրս* bcr *ի իրս*

13—14 bcelr չիք *աւելի* a *էպիսկոպոսապետ* km *իսկ զայլ* w *աշխարհ* dkm չիք *աշխարհի* w *ըստ սովորութեան* km *սովորութիւնս* bd *սովորութեան* aceg *սովորութեանն* km *նոցա* փխ *իւրեանց*

15—16 b *այսորիկ* h *վասն որոյ* abghlv *գրոյն ի* (bl չիք *ի*) *պատասխանակին հայոց* w *գրեն ի պատասխան նամակին հայոց* cder *գրոյն պատասխան արկին* (d *արկանին*) *հայոց* a *էպիսկոպոսապետ* bcelr *եթէ* bcelr չիք *ապա* km չիք *էր*

17 km *և* փխ *որպէս* bcelr *զոչ* l *գրել*

18 lw *ունիլ* h չիք *ունել* w չիք *և* w *անունն* bl *անուն* d չիք *լոկ* a *քարոզովն* g *քարողօվն* km *քարոզն* km չիք *է*

19 km *լինելոյ* dh *ինն*

20 h չիք *և* a *գրեին* clr *գրի են*

21 g *ապայ* km *ապա վասն* d *յեղիշայի կանխագործութեամբ* bcelr *խակագործութեանն* b *յերիցո* adgkm *յերիցոյ* h *յերիցւոյ* b *աղուանս*

երթայր, սակս այնր ոչ գրեցին «ի ծառայէ», արգելին ևն ոքա «զհօգևորն». այդպէս է ստուգութիւն իրացդ։

ԳԼՈՒԽ ԽԹ

Պատասխանի թղթոյն Մխիթարայ՝ Ամարասայ եպիսկոպոսի ի Հայոց, զոր հայհոյականս էր վերաբերեալ ի գրեանսն

Պատուական գտելոցդ և վեհ հռչակելոցդ, որք զտկարութիւն բերեալ յօժարութեամբ յառարկութեանն և զանտեղիս բացասողք. նաև նմանողք թուեցեալք—ի դէպ է ինձ ասել—կամօք հաւասար ընդ հարց ջանի աթենականաց. նորագոյն ի լսողս և պատմիչս յարդեան ժամանակիս ի մէջ հիւսիսական կողմանցս տօղավարողք զբոլոր լսողս տարբերմամբ ի մանուանդն սակս ջամբոցեալ զխորհրդոյդ զսևեռութիւն, տէր Մխիթար՝ Ամարասայ եպիսկոպոս, Սիմէոն՝ Մեծիրանց եպիսկոպոս և թէ այլ եպիսկոպոսունք նոցին համախոհակք սրբոյ եկեղեցւոյ, և ազատ մարդիկ և այլք ի ժողովրդականաց Աղուանից։

Յաբրահամայ՝ Հայոց կաթողիկոսէ, ի Թէոդորոսէ՝ Մարդպետական եպիսկոպոսէ, ի Ստեփաննոսէ՝ Բագրևանդայ եպիսկոպոսէ, ի Դաւթայ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ, ի Մովսիսէ՝ Խոռխոռունեաց եպիսկոպոսէ, ի Քրիստափորէ՝ Ապահունեաց եպիսկոպոսէ և յայլ եպիսկոպոսաց և յուխտէ եկեղեցեաց և յազատ մարդկանէ. ընձամբ աղօթալիր

---

1 cer *երթայ* b *երթ* h չիք *և* km *զհօգևոր տէրն*

2 cr *հրացդ և քրիստոսի փառք միշտ* h *և ստուգութիւն*

3 abcehlrw չիք *գլուխ* c չիք *խթ*

4 bcr *մխիթարա*

5 abchr *ամարասա* a *էպիսկոպոսի*

6 gkm չիք *զոր... գրեանսն* d *հայկականսն* փխ *հայհոյականս* adhw *ուրեք* (a *երուէք*) *բերեալ* փխ *վերաբերեալ*

7 d չիք *վեհ* b *հռչակելոց* d *վեհ որք*

8 bl *յօժարմութեամբ* bcdeklmr *յառարկութեան* km չիք *և* dgl *բացասօղք* km չիք *նաև* bcelr *նմանք* km *նմանող*

9 l *թուեցեալ* km չիք *է* km *ջանի հարցն* w *ջանից*

10 a *նոր լիգունի* gkm *նորագունից* bcer *նոր ոգոյն* dgl *լսօղս* (g չիք *ի*) km *լսողք* h *վելվիգոնից չցլսողս* km *պատմողք*

11—12 km *հիւսիսակողմանդ* adgh *հիւսիւսակողման* w *հիւսիսակողման* cr *հիւսիւսական կողմանցս* km *տարավարողք* g *տարավարօղք* l *տազաւարօղք* cer *տաւղվարողք* b *տազաւարողք* ah *տարաւարողք* a *լսաւղս* dgl *լսօղս* km *տարուբերմամբ* l չիք *ի* hl *մանաւանդ* km *մանաւանդ ի* bcghlr *ջամբոցել* km *ջամբելոյ* km *զխորհրդոցն* adgw *զխորհրդոյն* h *խորհրդոյն* adgkm *սևեռութիւն* d *ի տէր*

13—14 abcr *ամարասա* a *էպիսկոպոս* g *սիմէօն* d *մեծարանաց* celr *մեծիրեանց* b *մեծիրեանց* a *եպիսկոպոս* a *եթե* aghkmw *եթէ* g չիք *այլ* km *եպիսկոպոսք* b *եպիսկոպոսունս* km *համախոհք* adghw *համախոհականք* bcr *եկեղեցւոյ* dghr *մարդիկք*

15 d *այլ* h *առ ի* փխ *ի*

16 bcr *յաբրահամա* g *յաբրահամու* km *յաբրահամէ* dk *կաթուղիկոսէ* l *և ի* c *մարդպէտական*

17 a *էպիսկոպոսէ* a *ստեփաննոսէ* bcr *բագրևանդա* a *բագրաւանդայ* bcr *դաւթա*

18 a *էպիսկոպոսէ* bcr *մովսէսէ* a *էպիսկոպոսէ*

19—20 d *և այլն* km *և յայլոց* a *էպիսկոպոսաց* b *ուխտէ* d *յուզխնէ* dhkm *եկեղեցւոյ* a *էկէղէց* l *յազատաց մարդոց* d *ընձմամբ*

և ուժգին խնդրուածովք սրտի զտէրունեան հոգեխառն ողջոյն համարձակապէս մեզ առ ձեզ ասել։ Քանզի գրելով ձեր առ մեզ՝ պատմեցէք զձեր ողջէսպաշտութիւնն և զկամս և թէ անհակառակք արդեօք զստեղծեալ հակառակութիւնս, զոր ընկալաք ի նախարարէ միոյ Սիւնեցւոյ Գրիգոր անուն։ Քանզի և զաղբանեկէն ձերոյ ասացի ի կերտողէն հրաժարեալ, բայց մեզ բարեպաշտութիւն խնդրել զուշակեցաւ ի կամաց շարժութիւն ի կատարեալ խոստովանութիւն երանելի նախահարցն։ Թէպէտ և զլուրս ի նմանէ զանազանեալս տեղեկացաք, այլ ըստ նախնեացն ձեր հարազատ եղբայրութեան զուծ բռնաձգեալ էած զմեզ յայս. զի զգրեալսն ձեր համառօտ խոստովանութիւն հաւատոյ կամեցաք յիշատակել և առ նմին զհոգւոյն սրբոյ վարդապետութիւնն դնել մերձ՝ ըստ մասին ի ճշմարտութենէն հեռանալ և կամ միաբանել յետ ծանօթանալոյն բազմաց։ Տո՛ւր ինձ զքո միտդ, ոչ զէանալն, զուղիղն և մի՛ դասիլ ի հակառակող կամս, զի եկեղեցւոյ Աստուծոյ այս ոչ է սովորութիւն։ Քանզի ի ձէնջ գիրն ծանոյց մեզ յետ զուգնաքեալ զմէնջ զոհութեանն ամբաստանութեան ճառ զմարդոյ, որ տկարագունի էր նշանակեալ և զմեր նմա հաւատալն իբր անիմաստ, անտեղի. զիմն համբաւեալ, թէ ոչ թերի, այլ լի նման ձեզ եմք ի հաւատս, զի առաքեալքն և վարդապետքն հասարակ և միապէս աւետարանեցին, և ապա յետ սակաւ ինչ բանից զորբոյ Երրորդութեանն դյառաջ քան զյաւիտեանս զէութիւնն էր աստուածաբանեալ տարաբերմամբ։ Եւ յետ յոլովից զմարմնաւորութիւնն բանին մեզ պատմեցէք զանազանեալ մտօք, զոր վարդապետութեան միտս եկեղեցի Քրիստոսի չէ առեալ յառաքելոցն, և ոչ զբանս գրոց ի նոյնս բռնաձգեալ այլ զայլոցն յափշտակեալ ի նմանէ արս, որ խօսին թիւրս՝ ձգել զկնի

---

1 abh *ուշգին* achr *հոգէ խառն*

2—3 d չիք *ձեր* kl *պատմեցիք* w *ողջապաշտութիւն* km *աստուածապաշտութեան* adgv *ողջէսպաշտութիւն* hkm *կամս* (չիք *և*) km չիք *և* km *անհակառակս* ah *արդեք*

4—5 km *և թէ ստեղծեալ* a *ըզստեղծեալ* d *հակառակութիւն* km *զհակառակութիւնս* abcr *սիւնեցոյ* g *յանուն* h *զաղբենեկէն* dw *զբարեկամին* v *բարեկամին* a *զաղբենեկէն* km *ձեր* abceghlw *կեր տող* r *կերտողոյ*

6 km *բարեպաշտութեան* km *խնդիր* d *խնդրել*

7—8 bceklmr *խոստովանութիւնն* km *նախնեացն* v *նախարարցն* km *և թէպէտ ի նմանէ լուրս զանազանս* g *ի նմանէ և զլուրս* b *զլուր* r *թէպէտ և ի լուրս ի նմանէ* d *զանազանեալ* w *ընդ* km չիք *ըստ*

9 km *ձերոց*

10 cr *հոգոյն* b *զհոգոյն* d *վարդապետութիւն*

11—12 km չիք *և* ghkl *միաբանիլ* km *որոց յետ* bcdeghlr *ծանօթանալն* km *ծանօթանալալոյ* km չիք *բազմաց* km չիք *ոչ* km *յէանալ յուղիղն* abcdegr *դասիլ* l *դասել* dgl *հակառակօղ* abcr *եկեղեցոյ* g *ոչ է այս* km *ոչ է այդ*

15 ah *զգիրն* abcr *զուգնաքա* c *զոհութեան*

16 km չիք *որ* h *զմերն ի նմա*

18 gkm *իբրև* l *և անտեղի* km *իմն* km *և թէ* h *զի* փխ *լի*

19 km չիք *և*[2]

20 km *յառաջ* km *զէութենէն* l չիք *էր*

21—23 cder *տարբերմամբ* km *ձեր տարաբերմամբ* b *տարաբերմամբն* d *զմարմնաւորութիւն* w չիք *բանին* gkm *պատմեցիք* km *զորպիսի* փխ *զոր*

24 km *յառաքելոց* km *ի բանից* bhr *բռնաձգել* km *բռնաձգելոց*

25 h չիք *այլ* bcr *զայլոյն* km *զայլոց* km չիք *ի նմանէ* km *արք* gklm *որք* l *խօսէին* km *ի ձգել*

իւրեանց զաշակերտելոյն. իսկ զայլ խօսսն, որք ոչ ըստ սոսայն միաբանին, իբրև զպարզամիտս խաբելոյ կեղծաւորութեան դուռն առ մեզ հաւատացեալ փակի. և զի այսպէս է, ո՞վ պատուականքդ, մի՛տ դիք խոստովանութեան ձերում, թէ ուր ձգէ և որպէս մեկուսացուցանէ ի Հոգւոյն սրբոյ վարդապետութենէ։

Արդ՝ բան առ բան բազմաւորական և հաստու պատասխանեօք զլոյսն առ խաւար ծաներո՛ւք խորագոյնս քննելով. և դու՝ բարեաց ցանկացող, վերացո՛ ընդ իս սրագոյն զհայեցուածս ի սահմանս սրբոյ Երրորդութեանն, զոր Պօղոս վարդապետէ առ Հռոմայեցիսն. «Աղաչեմ զձեզ, ասէ, ի ձեռն տեառն Յիսուսի Քրիստոսի և սիրով Հոգւոյն պատերազմակից լինել ինձ յաղօթս առ Աստուած։ Եթէ Աստուած է տէր Յիսուս Քրիստոս և սուրբ Հոգին»։ Այսպէս ուսուցեալ զանուն սուրբ Երրորդութեանն և գրէ իսկ, թէ ամենայն առաքելական Կտակարանքն լի են այսու բարբառով, յոր անուն մեք հրաման առաք մկրտել և փառս վայելել միով երկրպագութեամբ։

Արդ ընդէ՞ր տամք տեղի Ռոբովամու պատառել զեկեղեցի Աստուծոյ, զորս որդին Աստուծոյ ժողովեաց ի մի գաւիթ. մի՛ ի մէնջ երևեսցին Նադաբ և Աբիուդ զօտար հուր մատուցանել անհաւատապէս, զի մի՛ հրատոչոր լիցուք. զմեզ վերստին զերկնողն զՔրիստոս մի՛ անարգեսցուք՝ այլաձևելով զհաւատ, զի մի՛ զնոյանն առ Քանան անէծս յորոշողէն զօդիսն ի յայծեաց մեք առցուք, քանզի ընդ մեզ է ձայնս, և քեզ, Մխիթա՛ր, որ կացեալ ես գլուխ Ամարասայ եկեղեցւոյդ և համբաւես, եթէ Գրիգոր եղեալ է հիմն, զնոյն հաւատն ունող և զաւակ բարեխօս առ Քրիս-

---

1 km այլ km խօսք km որ km ընդ սոսա

2–3 km պարզամտաց a ըզպարզամիտս h պարզամիտսն km խաբելոց aw հաւատացեալս km այս այսպէս (չիք է)

4 abcdeghlrw ձերոյ km ձգէ զձեզ bcr հոգոյն

5 km վարդապետութենէն

6 abhl պատասխանովք cegr պատասխանօք d պատասխանօքն

7 h խար b խորագոյն bcer ցանկացորդ dgl ցանկացօղդ

8—9 abcr վերացոյ km սրագոյնս km սահմանն dw երրորդութեան a պողոս dl հռօմայեցիսն h զհռովմայեցիսն

10 bcr հոգոյն

11 gl լինիլ ckmr և թէ d էր

12 l ուսուցանել d երրորդութեան km չիք և

13 h եթէ l լինեն

14 l մկրտիլ d վայելել փառս

16 d տեղի տամք adghkmw չիք ռոբովամու el ռուբովամայ km պատառելոյ km զեկեղեցին

17 dkmw զոր ah չիք մի adghklm երևեսցի h ի մէջ

18 ce Նաբութ bgklmr Նաբաթ d Նաբօտ ahw Նաբօթ ուղղում եմք Նադաբ d աբիուտ klm աբիութ h զաբիուդ km օտար c զօտօր km մատուցանելով

19 abglr զերկնօղն cr քրիստոս

20 km զհաւատս bklmr զնոյեանն c յանէծս b յորոշօղէն l յորեշեղէն h որսշողէն

21 gk զօդիս cdkw չիք ի km և ընդ քեզ

22 km կացեալդ d չիք ես abcr ամարասա bcr եկեղեցոյդ

23 ad գրիգոր km զգրիգորի cr գրիգորի է km չիք է km և զնոյն km հաւատս g ունօղ km ունիս km զզաւակսն

տոս Աստուած վասն մեզ ժառանգակից նմա լինել. մի՛ լիցի լսել, գուցէ եթէ դուք զաւակ Քանանու էք ծառայելոյն մեզաց և ո՛չ Յուդայի խոստովանողի, և հրամայեսցի կտրել ընդ մէջ և կեղծաւորացն մասն։ Եթէ որդիք այնց հարցն եմք, որ ոչ անզանազան առաքելոցն են հաւատ, զնոցին ուսուցեալս պինդ կալցուք և մի՛ ջուր ընդ բուռ խառնելով՝ զնմանութիւն անխարդախ կաթին արասցուք, զի որոյ անուամբ մեք պարծիմք, նա իսկ չարախօս լինի զմէնջ առ երկնաւոր հայրն, այլ և ո՛չ յոլովութեամբ ոխից հրապուրեսցուք. բայց ըստ առակողին խրատու մի՛ միտել ընդ բազումս ի չարիս։ Ընդ ութ հոգիսն տապանափակ ջանասցուք լինել ի բազմամբոխ ձգողացն և ի ջրահեղձոյցն պատուհասէն, ընդ Ղովտայ զերծանել ի հրակէզ անձրևաց, ընդ երկուսն ի պարգևականն մտանել երկիր ի ՋՌ-սն տապաստելոց. Քանզի և այժմ ցանգ բարի հովիւն զլերինս հնչեցուցանելով՝ ասէ. «Մի՛ երկնչիր, հօտ փոքրիկ, զի հաճեցաւ հայր ձեր տալ ձեզ զարքայութիւն». և զյամառեալսն յայսցանէ յորդորեսցուք ի նոյնս։ Բայց մեք որպէս ընկալաքն երկրպագութեամբ պատուել զսուրբ Երրորդութիւնն՝ առանց թերահաւատելոյ ունիմք և կալցուք մինչև յաւիտեան՝ խորշելով յամենայն եղբօրէ, որ յայս ստահակիցէ։

1—2 kmw *լինելոյ* l *լինիլ* km *մի գուցէ լինիցի լսել եթէ* g *թէ* d *դու* dw չիք *զաւակ* w *ծառայելոց* d *ծառայելուն*

3 cr *հրամայեսցէ* km *և ընդ կեղծաւորացն դնել մասն* cr *և դնել կեղծաւորացն*

4 agh *հարցանեմք* km *հարցեմք* klm *որք* w *որոց* cgklmr *յառաքելոցն* h *յառաքելոց են*

5 km *ուսուցեալ* l *պինտ* d *մի ոք ջուր* abcdeghkm *բուռն* d *խուռն* v *խառն* c *խառնելովս* b *արխռնելով*

6 km *կաթինն* km *անուամբն* h *զանուամբ*

7 l *լինին* gkm չիք *զմէնջ* l *զմէջ* abchr *հօրն*

8 km *այլ* փխ *բայց* adw չիք *ըստ* b չիք *մի միտել* l *միտիլ*

9—10 acdelrw *ութն* c *ոգիսսն* beghkl *ոգիսն* d *հոգիս* gl *լինիլ* abcehklm *բազմաց ամբոխն* a *չգողացն* km *չոգողաց* g *չոգողացն* h *չգողոցն* ag *զսրահեղձոյցն* d *զգրահեղձոյց* bcelrw *զջրահեղձոյց* h *զօրահեղձոյց* abcdeghlrw *զպատուհասն* cer *ղովտա* b *ղոտա* g *ղօվտայ* l *ղոտայ* abceghlrw *զերծանիլ*

11 gkm *յերկիր* w *600000 ացն* m *հազար* k *հազարաց*

12 gkm չիք *այժմ* aqcdeghlrw չիք *հովիւն*

13 abceh *հայրն*

14 d չիք *և զյամառեալսն* km *զյամառեալս* d չիք *յայսցանէ... ի նոյնս* w չիք *ի նոյնս*

15 g *որպէս մեք* w *ընկալաքս* h *կալայքն* b *պատուեալ* d *երրորդութիւնսն*

16 gkm *թերահաւատութեան* bcelr *թերահաւատալոյ*

17 km *յայսմ* km *ստահակ իցէ*

ԳԼՈՒԽ Ծ

Վասն Յովսեփայ անապատականի բնակելն յԱրցախ և երթն յԵրուսաղէմ, ընդ նմին և բերումն նշխարացն սրբոց

Ի թագաւորութեանն Հերակլի և չախչախ թագաւորութեանն Պարսից Յազկերտի, ի կաթողիկոսութեանն Հայոց Եզրի և ի սպարապետութեանն Մուշեղի, ի Սիւնեաց տէրութեանն Գրիգորի, յեպիսկոպոսութեանն Մաթուսաղայի և յԱղուանից իշխանութեանն Վարազ Գրիգորի՝ Գարդմանայ տեառն՝ գնացի ես Յովսէփ անապատական ի գաւառէ Գեղամայ՝ յանապատէ Բրտի այրեաց վասն չար նեղութեան ժամանակի, որ անիրաւք զայրացեալք առ ոտն կոխեցին զեկեղեցիս և զտառապեալսն հարկապահանջ և անառակ գնացիւք աւերեցին. մանաւանդ արիւնարբու ազգն Տաճկաց սկսաւ զօրանալ և եդ զամենայն աշխարհս իբրև զհող ի կոխումն։ Յայսպիսի նեղութեանց խոյս տուեալ իմ՝ եկի ի գաւառս Արցախայ, ի գիւղս Յղերկս առ ծերունի եպիսկոպոսն Միհր։ Եւ նորա ընկալեալ զիս զանարժանս՝ խնդրեաց ի գեղջէիցն զայս տեղի, շինեաց զեկեղեցիս. և կացեալ իմ ի սմա ամս երկոտասան. ապա զնա Աստուած յաւել առ հարս իւր։

Եւ յաջորդեաց զաթոռ նորին Անդրէաս, որ կալաւ զիշխանութիւնն ամս մետասան։ Նմա յանձն արարեալ զիս տեառն իմոյ, որոյ բարեխէրմտօք ամենայնիւ զտեղիս հաստատեալ։ Բայց ոչ կային նշխարք սրբոցս ի վայրքս։ Իսկ Մխիթար ոմն անապատական ի Տանձեաց՝ ցանկացեալ սրբոյ քաղաքին Երուսաղէմի՝ երկու ընկերօք գնացեալ երկրպագէ ամեն-

1 abcelrw չիք *գլուխ*

2 ah *յուսիփայ* c *յովսեփա* d *յուսփայ* br *յովսէփա* gl *բնակիլն* bcer *բնականալն* m *բնակել* k *բնակիլ* d *յարձախ*

4 bcegklmr *նշխարաց*

5 dgk *թագաւորութեան* w *հերակղիոսի* ab *հերակղի* d *ճախճախ* km *ի ջախջախ* d *թագաւորութեան* dw չիք *պարսից*

6 abdgh *ազկերտի* dk *կաթուղիկոսութեան* bcer *կաթուղիկոսութեանն* l *և կաթուղիկոսութեանն* a *էզրի* km չիք *և* b *սպարապետութիւնն* d *սպարապետութեան*

7—8 l *և ի* d *յեպիսկոպոսութեան* c *մաթուսաղի* r *մաթուսաղափ* d *իշխանութեան* gkm *յիշխանութեան* (k *յիշխանութեանն*) *աղուանից* abcr *գարդմանա*

9—10 km *անապատականս* kmw *գաւառէն* a *գեղամա* k *յանապատէն* cer *պրտիայրեաց* d *բերդի այրեաց* cer *չարութեան ժամանակին* bkm *ժամանակիս* l *որք* km *յոր* d *անիրաւս* bclr *զօրացեալք* փխ *զայրացեալք* bcdgklmrw *ոտն* h *ոտս* c *յեկեղեցիս* h *զեկեղեցիսն* d *զպատառեալսն* bceklwr *զտառապեալս* gkm *հարկապահանջք*

12 km չիք *և* km *աւարեցին*

13—14 gk *սկսան* km *դնել* փխ *եդ* km *աշխարհն* dw չիք *զհող* h *յասպարիսի* km չիք *իմ* cr *գնացի* փխ *եկի* d *յարձախայ* g *յարցախայ* bchr *արցախա* km *արցախոյ* a *յարցխա* w *արձախայ* abdmw *գեօղս* gk *գեօղն* cr *գեւղս*

15 d *արծրունի* փխ *ծերունի* bceglr *միհր*

16 agh *գեղջեացն* dkmw *գեղացեացն* l *գեղջէն* b *գեղ* klm *և շինեաց* km *եկեղեցի*

17 g *յամս* g *ապայ* km չիք *ապա* h *մի* փխ *սմա* b *յաւելաւ*

18 b *աջորդեաց* km չիք *որ... մետասան* (տ. 19) d *զիշխանութիւն* h *իշխանութիւն*

19 g *յամս* g *տասն և մին* ah *որո* km *որ* d *բարեսէրն*

20 h *զտեղի* km *հաստատեաց* agh *կացին* ckmw *սրբոց* g *սրբոյ*

21 gkm *վանքս* d *տան* փխ *տանձեաց*

22 k *երուսաղեմի* l *և երկու*

նայն սրբութեանցն և զմի ամ կացեալ անդ շնորհեաց նմա Քրիստոս ի նշխարաց սրբոյն Ստեփաննոսի և սրբոյն Գէորգայ ի ձեռն հաւատաւորի միոյ՝ Հռոմայ շինացւոյ, որ սակս իւր մերձաւորւոց էր պահեալ. և ի սպառել նոցա՝ ետ զուրբսն ցՄխիթար և ասէ. «Տարցես զսոսա յաշխարհն մեր և յարժանաւոր բնակեցուսցես տեղւոջ»: Եւ նորա մեծաւ փութով առեալ զգանձն՝ չոգաւ ընդ Հռոոմս կոյս յերկիւղէ թշնամւոյն. հասանէր ի լեառն Տօրոսի, ի վկայարանս սրբոյն Անդրէի, որ բազում ընկերօք վկայեաց ի Սելևկիոսէ թագաւորէ. և անդ մեծահայց եղեալ նմա՝ խնդրեաց ի նշխարաց Անդրէի ի սպասաւորէն Թումասայ. հաւանեալ և նա աղաչանացն՝ տայ նմա զխնդիրն:

Յայնժամ ընկալեալ զպատուական գանձն՝ գայ հասանէ ի կողմանս Արցախայ. զորոյ լուեալ զհամբաւն իմ Յովսեփայ՝ ելի ընդ առաջ նոցա. ըստ արժանի սրբոցն հանգուցի զայն օր և ի վաղւին հարցի զՄխիթար,թէ ո՞ւր կամիս զուրբսն տանել: Նա ասէ. «Ուր Աստուած կամի և դոքա բնակեն»: Իսկ իմ յորդորեալ ի սէր սրբոցն՝ ասեմ ցնա. «Գիտեմ, զի անարժան եմ ի սպասաւորել դոցա, այլ քև հանդերձ, Մխիթար, վստահ լինիմ ի սպասաւորել զամենայն աւուրս կենաց մերոց: Յայնժամ հաւանեալ նորա՝ հանգուցանէ զուրբսն ի վկայարանի, զոր շինեաց փոքրիկ հիւսն և որդի իւր Յոհան՝ նպաստաւորեալ և Բախդանէր զարբին զամս երիս՝ ըստ կանոնաց զնոցայն կատարեցաք զյիշատակ:

Յետ այսորիկ տնկեցաւ ի սիրտ իմ ցանկութիւն ստանալ ի նշխարաց սրբոյն Յովհաննու, որ մեծ ի ծնունդս կանանց ի փրկչէն վկայեալ. և

1 km մի l անտ km շնորհէ

2 c սրբոյ r սրբոց a գէորգա b գեորգեա l գեորգեայ r գերոգայ dkw հաւատարմի

3—4 l հռոմայ w հռոոմ ar հռոմա abchlr շինեցոյ l շինեցւոյ h շինացոյ m մերձաւորացն km պահեալ զայնս klm սպառիլ dw սպառնալեաց փխ սպառել dw չիքն ոցա b նորա g չիք ետ զուրբսն h զուրբս d զմխիթար a մխիթա՛ր d տարցես adgkmw զնոսա

5 dm բնակեցուցանես bcr տեղոջ

6 km զգանձսն b չոքաւ w հռոոմոց adg հռոմս d յերկիւղէն hw թշնամեացն bcr թշնամոյն dkm թշնամեաց km և հասանէր

7 km տորոս h տորոսի

8 abedehlrw ի սելևկոսէ h չիք նմա km չիք և km նորա km խնդրէ

9 bcelr նշխարացն br չիք ի cr թաւմասա b թոմասա l թօմասու km թովմասայ km և նորա հաւանեալ

10 abh տա w տալ

11 abchr գա

12 dw արձախայ ah արցախա ah զորս cr զոր km զհամբաւն լուեալ bkm նորա

13 l և ըստ km և հանգուցի d զմխիթարէ

14 d զուրբըն gl տանիլ km և նա km նոքա g նոքան

15—16 ghkm բնակին d բնակէին d սրբոյն abcdeghlrw անարժան (չիք եմ) d սպասաւորիլ abcdegrw զամ այլ h այլքն հանդերձ

17—18 d չիք մերոց cegkmr իմոց h չիք հաւանեալ cr նմա փխ նորա d զուրբըն b չիք ի վկայարանի km վկայարանին

19 km հիւսնն g յոհան km յովհան b բախտանէս l բախտանէլ cr բախտանէր b արբին փխ զարբին km և զամս

20 dghw չիք ըստ dhw զկանանց g զկանոնաց km զյիշատակս

21 a այսորիկ l նշխարհ

22 b որ ի մեծի

հանդերձեալ իմ աշակերտօք՝ Քրիստոսատրով և Գրիգորով և Սարգսով, գնացի ի խնդիր Կարապետին, հրամանաւ և թոշակաւ Անդրէի երիցու և հաւանութեամբ ընտանեացն իմոց Յովհաննու և Մխիթարայ կրօնաւորաց։ Եւ չոգայ հասի ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, և զերկրպագութիւն անդ կատարեալ՝ մեծաւ տրտմութեամբ դարձայ, վասն զի ամենեքեան էին ներկեալ և հաւանեալ աշխարհակործան ժողովոյն. որոց ողջոյն անգամ ոչ տուեալ՝ եկի ի գաւառն իմ Գեղարքունի՝ ի Պուհավանս, որոյ տեղեակ ի մանկութենէ էի՝ լինել անդ մասին ի նշխարացն Յովհաննու, և յոյժ տենչանօք հայցեցի ի Գրիգորիկայ՝ սպասաւորէն սրբոյն։ Եւ ողորմութեամբն Աստուծոյ՝ հաւանեալ նորա՝ եբաց զտապանակն և գտաք անդ զսուրբ Մկրտիչն և զԹումաս առաքեալ և զնախավկային Ստեփաննոս, զորս առաջնոց հարանցն բերեալ էին յուղղափառացն սրբոյն Երուսաղէմի։ Ընկալեալ իմ Յովսեփայ՝ բերի ի նոյն վկայարան. և մեծապէս լցեալ խնդութեամբ մեր՝ ընդ առաջ մեր եկին։ Եւ այսպէս հանգուցաք ի տեղիս և կարգեցաք զյիշատակ սոցա ըստ հրամանի Կիւրղի Երուսաղէմացւոյ, որ զընթերցուածն եցոյց ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։

Յետ այսր եղելոյ հաճեցան սուրբքն ամենայն, որ ի գաւառին Գեղամայ. բերին իւրաքանչիւր ոք անուամբ և գրով և եդին ի նմին եկեղեցւոջ, որոց բարեխօսութեամբն տէր Աստուած աշխարհի ողորմեսցի։

---

1 d հանդերձեալ եմ d չիք իմ... քրիստոսատրով և bkm աշակերտօքս gkm քրիստոսատրիւ և գրիգորիւ և սարկաւագաւ (k սարկաւագաւս) գնացի a քրիստոսատրօք hl չիք և սարգսով

2 l կարապետի b թօշակաւ adgh անդրէ km երիցուն d երեցաւ h իրիցու

3 cdehr ընտանեաց b ընդանեաց cr յովհաննա d յովհաննայ g յօհաննու ahw յովհաննայ cr մխիթարա

4 hkm չիք և a չոգա bcr չոքա b չիք ի սուրբ km զերկրպագութիւնս b զերկըրպագութիւնն

5 abcr դարձա

6 l ներկեալք km չիք ներկեալ km չիք և l հաւանեալք km չիք աշխարհակործան a ժողովրդոյն km ժողովոյն քաղկեդոնի

7 hklw գեղարքունի k պուհայ վանս adh պուհաւանս a որո km յորում

8 cr մանգութենէ էին a մանգութենէ h մանգրութենէ dgl լինիլ l անտ km չիք ի dhkm նշխարաց d չիք յոյժ

9 a գրիգորիկա d գրիգորէ h գրիգորկա km սպասաւորէ d կասկասաւորէն

10 adhw չիք աստուծոյ (w-ն ունի փակագծում) adgw ի հաւանել (d հաւանիլ) h հաւանելն a էբաց b զտապանն h զգանձանակն l գտինք անտ

11 d մկրտիչն անդ h սուրբ մկրտչին g զթօմաս kmw զթովմաս h թումա առաջքեալն h առաքեալյն h զնախավկային ստեփաննոսի

12 d զոր առաջնոցն հարցն h ըստ փխ զորս k հարանց km էին bcelr յուղղափառաց k երուսաղեմի

13—14 m և ընկալեալ achr յովսեփա d յովսէփայ d բերէի gkm վկայարանն km և մեր մեծապէս... l լցեալ մեր խնդութեամբ cr և ընդ cr եկին ամենեքեան km այնպէս km հանգուցեալ km տեղիսն

15 km չիք և cr զյիշատակս blr նոցա m հրամանին bcr երուսաղէմացոյ k երուսաղեմացւոյ

16 dh զոր d ընթերցուածսն d աստուծոյ մերոյ քրիստոսի

17—18 h չիք եղելոյ l սուրբքն km որք a գեղամա gkm բերդին փխ բերին ahw իւրաքանչիւրք adhw չիք ոք h չիք ե[2] km եդան bcr եկեղեցոջ d եկեղեցւոյ ghk եկեղեցւոջն

19 h բարեխօսութեամբ km աշխարհիս c-ն և r-ը Ծ գլխից հետո ունեն «Վասն պատուական գլխոյն Յովհաննու Մկրտչին, թէ որպէս բերաւ ի գաւառն Արցախ և եդաւ ի սուրբ Գանձասար, որ է աթոռ Աղուանից»։ Այս հատվածը բերված է հավելվածում (Ա)։

ԳԼՈՒԽ ԾԱ

Վասն որ ի սուրբն Երուսաղէմ եկեղեցւոյ շինուածք թուով և չափով հիմնադրելով. և զստոյգն գտցես աստանօր

Անձնաչափ կենարարին Քրիստոսի լայնութիւն տապանափորած վիմին գիրկ և կէս հեռի են ի միջի գմբեթէն սրբոյ փրկչին մերոյ կենարար գերեզմանէն. և ի վերայ սեանցն գմբեթաձև, ի վերայ եկեղեցւոյն, որ շինեալ է հարիւր կանգուն բարձրութիւնն և հարիւր լայնութիւնն. բոլոր յայն և յայն երկոտասան սիւնք ներքոյ և երկոտասան վերոյ վերնատանն. և յայն վերնատանն գեղարդն և սպունգն և սկաւառակն Քրիստոսի պատեալ ոսկւով։ Իսկ եկեղեցին կաթողիկէ, որ Մատուռն անուանի, որ է գիւտ խաչի, քսան կանգուն հեռագոյն ի Յարութենէն, վաթսուն և հինգ սիւն վէր և ի ներքոյ երկայնութիւն։ Իսկ սուրբ Գողգոթայի եկեղեցին տասն քայլ հեռի էր ի Յարութենէն, որ Ադամայ գերեզման կոչի. ներքոյ և ի վերոյ սեղան խորհրդոյ, յորում խաչեցաւ Քրիստոս ի վիմին վերայ։ Իսկ սուրբ Սիօնի եկեղեցին միով ասպարիզաւ բացագոյն ի Յարութենէն, հարիւր կանգուն ի յերկայնն և եօթանասուն ի լայնն, ութսուն սեամբք կամարակապօք. և չէ վերնատամբ, այլ թարբ կապեալ է փայտեայ, և պսակ փշոյն կայ ի կախ զթարբէն, զոր եդին կենարարին ի գլուխ։ Եւ յաջմէ եկեղեցւոյն վերնատունն խորհրդոյ և փայտեայ գմբէթ, յորում նկարեալ է զընթրեացն խորհուրդ Փրկչին, յորում է սեղան խորհրդոյ և պատարագ մատչի ի վեր-

---

1 ahcehlrw չիք *գլուխ* c չիք *ԾԱ* r *ԾԲ*

2 h չիք *ի* g *որք* cr *եկեղեցոյ* b *եկեցոյ* nhkm *եկեղեցեաց*

3 aw չիք *չափով* hl *գրով* b *ով* gkm *հիմնադրելոց* ghklm չիք *և* adhw *սառոյգն* b *գոեցես* abdelw *անգամնոր* r *անտանոր* c *անտոր* gkm *ստտանոր որում ականատես լեալ*

4 km *լայնութիւնն* d *տապանափորաց*

5 c *գրկուկէս* l *գիրկս կէս* r *գիրկուկէս* ah *գմբէթէն* w *գմբեթին* cr *գմբէթէն* d *գմպէթէն* d *գմթէթին* g *գմբէթէն* ձեռագրերը *բացի* cr-ից չունեն *փրկչին մերոյ* km *գերեզմանին*

6 w չիք *ի վերայ սեանցն* w չիք *գմբեթաձև* cdh *գմբէթաձև* a *գըմբէթաձև* km չիք *ի վերայ* bcr *եկեղեցոյն*

7 km *բարձրութեամբ* d *բարձրութիւն* km չիք *բոլոր* w *յայս և յայն կողմն* փխ *յայն և յայն* km *և յայնմ*

8—9 km *ի ներքոյ* km *ի վերոյ* km *յայնմ վերնատան* ag *ի սպունգն* abcr *ոսկով* l *ոսկեաւ*

10 d *եկեղեցի* bcdeklr *կաթուղիկէ* km *խաչին*

11 km *հեռագոյն է* d *վաթսուն և ինն* v *75* bcder *վերև* km *ի վերոյ* bcelr չիք *ի*

12 w *երկայնութեան* km *երկայնութեանն* clr *գողգոթային* bcelr *եկեղեցի* km *հեռի էր* b չիք *էր* a չիք *ի*

13 bcr *ադամա* h *յադամայ* bcdelr *գերեզմանն* dw չիք *ներքոյ* ah *սեղանոյ*

14 km *խորհրդոյն* h *որում* cer *սիոնի* dkm *սիոն* aghw *սիօն*

15 abcehlr *ասպարիսաւ*

16 km չիք *ի* g *ի երկայնն* ad չիք *ի* dv *իննսուն*

17—20 cr *ոչ է* d *վերնատանօք* l *վերնատնովք* a *վերնատնաւք* bcdeghrw *վերնատնօք* dv *թագ* փխ *թարբ* acr *փայտես* d *փայլուն* փխ *փշոյն* cr *կա* c չիք *ի կախ* d *զթագէն* adghw *որ* cr *այն որ* dkm *ի գլուխն* (d *գլուխ*) *կենարարին* g չիք *ի* abcr *եկեղեցոյն* km *վերնատունն է* h *վերնատանն* d չիք *և փայտեայ* ach *փայտեա* d չիք *գմբէթ... խորհուրդ* bcelr *գումբէթ* h *յորժամ* km *ընթրեացն*

նայարկն Սիօնի և վերնատուն մի լինի։ Եւ սուրբն Սիօնի ընդ աջմէ խորանին Պիղատոսի, որ Կապպաթա անուանի, և վէմն, յորոյ վերայ կայր փրկիչն առաջի Պիղատոսի, յորում ոտից տեղն երևի ցարդ ևս. և աւազանն ներքոյ նորին, ուր զաշակերտացն լուաց զոտսն, և յահեկէ Սիօնի բանտն, ուր զտէրն Քրիստոս արգելին. անդ սեղան է և պատարագ մատչի։ Եւ յայնմ տեղւոջ, ուր զսուրբ կուսին դագաղն կալաւ հրեայն արտաքոյ քաղաքին՝ չտալ թաղել՝ զմբեթ կապեալ ի չորից սեանց և սեանցն պղնձի խաչ զգեցուցեալ, որ են մարմարիոնք. և անտի ցվայր երկուհարիւր և յիսուն քարեայ աստիճանք մինչև ցսուրբ գերեզման կուսին, որ ի ձորն Գեթսեմանի. և անտի մինչև ի լեառն Ձիթենեաց, ուստի վերացաւ Քրիստոս, ութ հարիւր աստիճանք։

Իսկ ի տեղւոջն Համբարձմանն ըստ Յարութեան եկեղեցւոյ ձևոյ գեղեցկահիւս զմբէթաձև շինուածն հարիւր կանգուն յերկայնն և հարիւր ի լայնն. անտի երևի Յորդանան գետ և Հովր լեառն և բազում գաւառք։ Իսկ Բեթղեհէմ հեռագոյն ի Յարութենէն երկու հարիւր քան հրասախ յարևմըտից կողմանէ։ Չափ մեծութեան եկեղեցւոյն երկու հարիւր կանգուն յերկայնն և հարիւր ի լայնն իննսուն սեամբք մարմարիոնովք, քարեայ կամարակապօք. և ի նմա է կրկին այրն, զոր Աբրահամ գնեաց ի կալուածս շիրմացն։ Եւ ներքոյ բեմին սուրբ այրն և մսուրն, ուր սեղան է, և պատարագ մատչի։ Եւ յաջմէ եկեղեցւոյն մատուռն, յորում մանկանց սպանելոցն ի Հերովդէէ նշխարք պահին. և անտի յարևելից կուսէ ըստ Յորդա-

---

1—2 cr փրկիչն h յորժամ bcehklmr չիք է bcelr սեղանն bcelr և ի dw վերնայարկին bckr սիոնի achlr վերնատունն km մի շինի v միջին abcekmr սիոն clrw խորանն h որ ի պիղատոսի b կապպաթան dghl կապպաթայ h չիք անուանի w յորոյ ի վերայ abcdeghlr որ ի վերայ

3 d փրկչին cr յառաջի aw յոր bcelr յորոյ dgh յորս bl տեղս k աւազան

4 hkm ի ներքոյ km զաշակերտաց bcelr զոտս h ահեկէ abckr սիոնի d սիօնէ abcg բանդն

5 adghkmw չիք զտէրն adgkmw քրիստոս g պատարագք

6 c տեղօջ br տեղոջ klm զագաղն bcl հրրէայն hr հրէայն a արտաքին

7 g չտայր km և չտայր թոյլ թաղել abcelr զումբէթ km կապեալ է d սեանց b խաչս

8 gklm որք abcghr անդի d ցվայրն km ի վայր h ցվայրք bcelr չիք և

9—10 abcr քարեա b աշտիճանք d ձոր bhlr գեթսամանի abg անդի c յուստի

11 bcr աշտիճանք km աստիճանք են

12—13 bcr տեղոջ a եկեղեցոյ bcer եկեղեցոյն klm եկեղեցւոյն bcer գեղեցկապէս acr զումբէթաձև b զումբեթաձև k զմբեթաձև w շինուած km շինուած է ah երկայն g երկայնն d յերկայն

14 d լայն bgr անդի h և անդի d յովր bcelmr լեառնն bcelr բովանդակ այլ փխ բազում abceghlr գաւառքն

15—16 c բեթղէեմ b բեթղէէմ d բէթղէհէմ kr բեթղեհեմ km հեռագոյն է ak և քան hl խրասխ m հրաասխիւ k հրասխիւ c հրասխ g յարեմտիցս h կողմ bcr եկեղեցւոյն

17 km երկայնութիւնն b յերկայն cr երկայն w յերկայնութիւնն adgh երկայնութիւն er չիք և հարիւր cr լայն h զ փխ ղ h մարմարիոնեա abcr քարեա dv վարքայ h չիք քարեայ

18 dw կամարակապ dv նմանէն ah նմանէ acrv յայրն

19 acdegmw շիրմանցն k շիրմաց h շիմացն k ի ներքոյ k է սուրբ cr յայրն d սեղանն abcdehlr չիք է

20—21 bcr եկեղեցոյն km է մատուռն km սպանելոց abdh հերովդէ cr հերոդէ է dkm նշխարքն abcgr անդի

նանու կողմանէ երեք ասպարիզօք հեռի ի Բեթղեհէմէ հովանոցն, ուր երկու եկեղեցի, և պատարագ մատչի, և Յորդանան գետ հինգ հրասախ հեռի է յԵրուսաղէմէ յարևելից կուսէ, ուր փրկիչն մկրտեցաւ. յորում եկեղեցի սագաշէն խաչանման յարմարեալ՝ ութսուն կանգուն երկայն, ութսուն՝ լայն, երեք սեղան խորհրդոյ, և պատարագ մատչի. և լեառն Ձիթենեաց Երուսաղէմի յարևելից կուսէ լինի։

ԳԼՈՒԽ ԾԲ

Անուանք վանօրայիցն, որք յԵրուսաղէմ են շինեալ յԱղուանից անուն, զոր ի թղթոյ երանելոյն Անաստասայ առ Վահան Մամիկոնեան առեալ ուսաք, այս են

Պանդավանքն, որ յարևելից կողմանէ ի Ձիթենեաց լերինն կայ, Պանոն ումն ճգնաւոր յԱղուանից եղեալ նախաշինող, և այժմ Պետրոս Աղուան քահանայ ունի։ Մրուոյ վանք Սուրբ քառասունքն ի նոյն կողման, մերձ ի նա, զոր այժմ տաճիկ ունի։ Պարտաւայ վանք Սուրբ Աստուածածինն, որ առ աշտարակին Դաւթի, այժմ ունի կին ումն Մարիամ անուն Շամքորեցի, և զկէսն տաճիկ ունի։ Կաղանկատուաց վանք ի նոյն կողմանն, այժմ

1 m երիւք h դ abceglr ասպարիսօք bcelr բեթղահէմէ g բեթղէհեմէ k բեթղեհեմէ է m բեթղեհէմէ է h բեթղեհեմի k հովանոց

2 km եկեղեցիք dw չիք և պատարագ մատչի և յորդանան գետ adw եօթն l խրասխ d հրասխ

3 ak յերուսաղեմէ g որ փխ ուր

4—5 d եօթանասուն b Ձ կանգուն bl յերկայն km երկայն և d երկայնութիւն d եօթանասուն լայնութիւն g և ութսուն h դ km սեղանք k խորհրդոց gkm պատարագք km մատչին

6 ck երուսաղեմի

7 abcehlrw չիք գլուխ c չիք ԾԲ r ԾԳ

8—9 adhw վասն այն (w այնց) որ փխ անուանք վանօրայիցն որք b չիք անուանք վանօրայիցն km վանօրէից el վանօրէից cr վանացն a չիք են d էն l շինեալք

10 gkm զորս b զորոյ ahcdeghlrw չիք ի թղթոյ bcr յերանելոյն adeglw յերանելւոյն bcr անաստասա

11 adghw վահրամ m վահան փակագծում վահրամ d մամիկոնեայքն g մամիկոնեայն h մամիկոնեայքն abcdehlrw չիք առեալ km չիք այս են l այսք են

12 w պանտավանքն v պանդաւանքըն d պանդաւանք acg պանդայ վանքն h կողմն է km չիք ի a կա

13 gl նախաշինօղ h նախաղ շինող dw պետրոս

14—15 m քահանայն bcr մրւոյ gkm մրրւկոյ h մրուոյ վանք... տաճիկ ունի (տարված է գլխի վերջը) dw չիք ի նոյն... ունի a փ նոյն... ունի տողատակում է։ km կողմն km և մերձ abcelr չիք զոր l տաճիկս km տաճիկն ak պարտաւոյ bcr պարտաւա h պարտըլացւոց hkm աստուածածին

16 d դաւթայ km զոր այժմ r մարամ

17 h զկէս km տաճիկն abcdeghlw չիք ունի w կաղանկայտուաց acghklm կւղմն

Թէոդորոս ունի. սա քրիստոնեայ տաճիկ է, աբրահամեան դպիր։ Աբուղկամեայ՝ յԱղիովիտեայ, ի Զարիշատայ ունի անիրաւ և չար տաճիկ։ Արցախայ վանք Սուրբ Աստուածածին ի Հարաւոյ սրբոյն Ստեփաննոսի. այժմ տաճիկ ունի զամենայն։ Ամարասայ վանք Սուրբ Գրիգոր, այժմ ունի կին մի Գրիգորի անուն, և զկէսն ունի տաճիկ։

Այլ Գ վանք Աղուանից, զոր տաճիկք ունին բռնութեամբ, անուանքն չեն յայտ։ Միւս ևս այլ վանք Աղուանից ընդ Առաւենից վանօքն, որ ի շուկամիջին է, զոր այժմ տաճիկք ունին։ Այսպէս՝ առ նախանձու հայրապետքն Երուսաղէմի խանգարեցին զՀայոց և զԱղուանից անդ ձեռնտուութիւն ի վանորայիցն. զի Ճ աւելի վանք, որ կան անդ, զորոց փոյթ կալեալ իշխանացն Հայոց, է կենդինար տուեալ Թագաւորին Յուստիանոսի, որ է ՀՌ դահեկան, Թափեցին ի բռնութենէ հայրապետացն զամենայն վանորայսն. ապա յետոյ յանհոգանալոյ մերոցս՝ ամենեքեան այլայլեցան։

Կատարեցաւ շարած երկրորդ միջակ պատմութեան Աղուանից։

1—3 km *Թէոդորոսն* h չիք *սա* abcr *քրիստոնեա* bl *տաճկաբրահամեան* km *և տաճիկն* c *դըպիր* bchr *աբուղկամեա* d *աբուղկամիայ* ah *յաղիովիտեա* w *աղիովիտւոյ* cr *յաղովիտեա* b *յաղիովտեա* d *յաղիովտայ* a *զարիշատա* bcelr *զարիշատեայ* m *և ի զարիատայ* abceghlw *և զկէսն ունի* d *զկէս* km չիք *անիրաւ և չար տաճիկ* ah *արցախա* dw *արձախայ* bcel չիք *արցախայ... զամենայն (տ. 12)* dw *աստուածածնայ* km *աստուածածին* (k *աստուածածնին) և սրբոյն ստեփաննոսի* w *հերաց* dh *հարց* փխ *ի հարաւոյ* bcel *տաճիկ արցախայ* (bcr *արցախա) վանք սուրբ աստուածածին ի հարաւոյ սրբոյն ստեփաննոսի այժմ տաճիկ ունի զամենայն այլ*

4 km *տաճիկն* acr *ամարասա* d *սրբոյն* km *գրիգորիկ*

5 h չիք *ունի* km *տաճիկն*

6—7 b *երեգ* g *չորս* h չիք *ունին* gkm *որոց անուանքն չեն յայտ* d *աղուանքն չեն յայտ* l *յայտք* c *առաւէնից* g *առավենից* h *երկու առանենից*

8 d *շուկայմիջին* ah *իջուկամիջին* h *որ* adghkmw *այսինքն* փխ *այսպէս*

9—10 k *երուսաղեմի* h *խանկարեցին* m *ձեռնատուութիւնս* w *ձեռնադրութիւն* ghk չիք *ի* kl *վանորէիցն* m *վանորէից* b *վանորայոցն* d *վանօրէիցն* a *վնրոցն* h *վանորաց* h *իզձ* dg *որք* km չիք *որ* h չիք *որ կան անդ*

11 m *և եօթն* abdw *կենտինար*

12—13 d *եօթն հարիւր հազար* d *վանօրայն* h *վանորայս* g *ապայ* a *յետո* c *անհոգալոյ* r *յանհոգալոյ* k *մերայնոցս* bk *ամենայն* k *այլայլեցաւ*

14 w *վերջ առաջին հատորոյ* k *կատարեցաւ երկրորդ գիրք պատմութեանս աղուանից* b չիք *կատարեցաւ* ah չիք *կատարեցաւ...աղուանից*

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՍ ԱՂՈՒԱՆԻՑ

ԳԼՈՒԽ Ա

Նախ սակս Իսմայելեան ազգին յարձակմանն ի հարաւոյ երկրէ՝ ունել զծագս տիեզերաց, և եթէ ի Մահմետէ սուտ մարգարէէն եղեւ սկիզբն

Զորս ընկալաք ի հոգեզուարճ վարդապետաց զմակերևումն ապառնեաց արտաճառել ուսցուք՝ յիշելով զնահապետական բանն առ Իսմայէլ մարգարէացեալ, եթէ ձեռք դորա յամենեսեան, և եղիցի յազգ մեծ։

Ընդ նուազել թագաւորութեանն Պարսից սասանական ազգին՝ վերբերեալ այր մի Մահմետ անուն՝ ի սուտ մարգարէիցն, զոր ի Փրկչէն ուսաք, դիւական ոգւով, վայրագ և աղեղնաւոր, յանապատս կեայր։ Եւ ի միում աւուր կերպարանեալ սատանայի ի ձև էրէոյ վայրւոյ դիպեցուցանէ զնա Արիոսի կեղծոյն միայնակեցի ումեմն՝ անուն Բահիրայ. և չարն չիք եղեալ ի տեղւոջն. և լիալիճ աղեղն ի Մահմետէ գեղապարիւր մարդոյն։ Իսկ նորա սաստիկ ձայնեալ ասէ.. «Մի՛ մեղանչեր, որդեա՛կ, զի իբրև

---

1 w *երրորդ գիրք* dkv *հատոր երրորդ* b *երրորդ ցանք* l III*ցանկք* r *երրորդ ցանցք* acr չիք *երրորդ հատոր*

2 dw *պատմութեան* bcelr չիք *պատմութեանս աղուանից*

3 abcehlrw չիք *գլուխ*

4—6 kmr չիք *նախ* abcehlrw *առաջին յարձակումն* (abd *արձակումն*) *ի հարաւոյ* (a *ի հարաւու*) *երկրէ* bcel *հարաւայնոյն երկրի ունել* (hw *ունիլ* l *և ունիլ*) *զծագս տիեզերաց իսմայելեան* (d *իսմաելեան* l *իսմայիլեան* aw *իսմայէլական*) *ազգին* փխ *նախ սակս... սկիզբն* k չիք *երկրէ* km *յունել* gkm *և եթէ որոյ* (g *յորոյ*) *սկիզբն ի մահմետէ կարգեցեալ մարգարէէն եղև* (g *մարգարէն*)

7 d *զորս ի հոգեզուարճ վարդապետաց ընկալաք* c *ընդ որս ընկալաք* k *զոր* acr *հողէզուարճ* abcdeghkmrw *մակերևումն*

8—9 l *արտաճառեալ* d *արածել* aghkmw *արտածէլ* d *զնահատակն* bcel *զնահապետականն* bcelr չիք *բանն* cd *իսմայել* a *եթե* km *յամենեսին* ckm *ազգ*

10—12 dgl *նուազիլ* km *նուազիլն* bl *սասանեան* km *ի վեր երևեցաւ* a *վերերևել* h *ի վեր երևեալ* bcer *ոմն* փխ *այր մի* km *մահմէտ* km չիք *ի սուտ... ոգւով* adgw *լուաք* փխ *ուսաք* d *դիւահոգւով* br *ոգով* ceg *հոգով* w *հոգւով* bcr *վարագ* gh *վայրագի* gkm չիք *և* km *որ յանապատս* adgklmw *կայր*

13—15 km չիք *կերպարանեալ... վայրւոյ* dclrw *սատանայ* a *էրէիոյ* br *երէոյ* l *երէոյ* h *երէիոյ* gh *վայրոյ* bcelr չիք *վայրւոյ* km *դիպաւ նա արիոսի կեղծիւն* b *դիպեցուցանէր* d չիք *զնա* bcelr *կեղծիւ* g *կեղծիւն-կեղծիւն* adw *կեղծիւն* bcelr չիք *ումեմն... չարն* g *յանուն* w *բահիրայ* dv *բախրհայ* g *փաջիրայ* km *փախիրա* km չիք *և չարն չիք եղեալ* bcelr *և* չիք *եղեալ չարն* km չիք *ի տեղւոջն և* bcr *տեղոջն* g *տեղոջէն* l *զիալիճ* bcer *լեալիճաղեղն* km *առ որ լիալիճ* (չիք *և*) bcehlr *գեղապարոյր* km *գեղապարէր* gk չիք *մարդոյն*

16 bcelr *ասէր* cr *մեղանչէր*

զքեզ մարդ եմ»։ Ասէ առ նա Մահմետն. «Զի՞ մարդ ես, վասն է՞ր կաս ի քարանձաւդ»։

Յայնժամ կոչեցեալ առ ինքն զնա՝ սկսաւ ուսուցանել ի Հին և ի Նոր կտակարանաց ըստ Արիոսի, որ արարած զորդի Աստուծոյ ասաց. և նա, զոր ինչ ի նմանէ, լինէր ուսեալ ի պիղծ վարդապետէն, հրամայէր նմա զնոյն խուժադուժ ազգին տաճկաց պատմել. և թողոքէ առ նա, զի մի՛ ոք գիտասցէ զնորա տեղին։ Եւ անիմաստ, հեթանոսամիտ և մարդահաճոյ ազգն այն ի զարմանս եղեալ սակս հրաշաբանութեանն՝ ասեն ցՄահմետ. «Ուստի՞ է քեզ զայդ գիտել»։ Եւ Մահմետն հայթայթեալ զանծանօթն զիւր ազգ՝ ասէ. «Հրեշտակ խօսի ընդ իս, որպէս ընդ մի ոք յաստուածախօս առաջին մարգարէիցն»։ Եւ նոցա զաղտնի լրտես կացուցեալ առ ի գիտել թէ ով պատմէ նմա զայն կամ ուստի գիտէ նա զայս ամենայն։ Իսկ զայս իմացեալ Մահմետի զդաւաճանսն ծածկաբար զչար վարդապետն իւր սպանեալ ընդ աւազաւ։ Եւ ի նմին տեղւոջ նստեալ ինքն լրտեսացն ասէ. «Յայսմ տեղւոջ հրեշտակ ինձ երևեալ մեծամեծ սքանչելիս պատմէ՛»։ Եւ նոցա տեսեալ զնա միայն՝ եկին պատմեցին վրիպական, մոլորամիտ ազգին Տաճկաց։ Եւ նոցա մեծախումբ արարեալ ժողով դիմեցին յանչրդի դիւական յանապատն և մեծագոյն պատուով զդիւաշունչն այն Մահմետ ածին յիւրեանց մէջն։

Եւ փրկչական բանն անդանօր կատարիւր՝ յառնել սուտ մարդարէի, զոր դիւապատիր Մահմետն առնել սկսաւ մարգարէութիւն։ Ասէ. «Եթէ դուք անսայք իմում մարգարէութեանս և քարոզութեանս և առնէք, մեծ իշխանութիւն ազգիս մերոյ հասանէ, որպէս Հոռոմոց գիրն ասէ, թէ՝ «մեզ

1 akw մահմէտն d մահմետ m և վասն

2 h քարանձաւուդ

4 klmw զորդին bce'r չիք նա

5—6 bcelr չիք ինչ b նման էր լինէր adgw նմանէն adgmw ուսուցեալ h ասացեալ km չիք ի պիղծ վարդապետէն a վարդապէտէն bcelr զնոյն հրամայէր (չիք նմա) km չիք նմա զնոյն adghkmw չիք ազգին adgkmw տաճկացն adghkmw թողոքէր

7 bcelr զնորայն տեղի km չիք հեթանոսամիտ և մարդահաճոյ bcelr չիք և մարդահաճոյ

8 bcelr զարմացման (l զարմացմանս r զարմանացման) լեալ bcelr մահմետի ասեն kw ցմահմէտ bcelr ցնա

9 b չիք քեզ bcelr գիտելդ m մահմետ k մահմէտն bcelr հայթեթեալ cr զանօթն adgkmw իւր

10 bcer ազգն g ազգէ

11 d չիք առաջին a լստես k լրտեսս

12—13 bcelr չիք զայն blr չիք նա km զայն ամենայն bcelr չիք իսկ km չիք իսկ զայս bcelr զայն իմացեալ mw մահմէտի km չիք զչար km զվարդապետն

14 d սպանեալք dg ընդաւաչեաց bcr տեղոջն h չիք ի h չիք ինքն c ստեալ փխ նստեալ km ասէ ցլրտեսս

15 bcr տեղոջ a հրշտակ h ձեր փխ ինձ l և պատմեցին

16 bcelr մոլորական վրիպամիտ (l և վրիպամիտ) d մոլոր բապետ km չիք մոլորամիտ

17 bcer նոքա փխ նոցա d յաջորդի h յանջրտի

18 km չիք դիւական l անապատն ah մեծագուն km չիք զդիւաշունչն այն h զդիւաշունչ մահմետ km զմահմէտն lw մահմէտ

20—21 km չիք յառնել... դիւապատիր abhl մարգարէ aw մահմէտն km որ սկսաւ առնել bcelr մահմետն սկսաւ առնել ag մարգարէութիւնն km և ասէ a եթե bcelr թէ

22 abcdegkmw իմոյ bcelr չիք մարգարէութեանս և km և առնէք զայն

23 h հասանի d քեզ փխ մեզ

իշխանութիւն վասն հաւատոյս մերոյ տուաւ յԱստուծոյ»։ Եւ զոր իւրեանց ատրուշանաց և զոհից էին տեղիք՝ Գմբէթ Աբրահամու անուանեաց և տեղի աստուածակոխ։ Եւ անդէն և անդ հրամայեաց կոտրած առնել. և զօրն զայն Աբրահամու անուանեաց. և հրաման ետ չորեքկուսի ի զոհանոցն աղօթել. քարարձան տայր կանգնել և համբուրել յանուն Աբրահամու։ Եւ առ նա երանելի մարգարէն առնէր զմարգարէութիւնն. «Եթէ թողցէ այր զկին իւր, և լինիցի առն այլում, եթէ դառնայցէ առ այր իւր, ո՞չ ապաքէն պղծելով պղծեսցի կինն այն»։ Զայս իսկ կատարեաց Մահմետն։

Տայք ոմն տաճիկ ունէր կին գեղեցիկ. վասն որոյ յղեալ պատգամ առ նա, եթէ Աստուած հրամայեաց թողուլ զկին քո։ Իսկ Տայքն այն զկին իւր ածեալ ի մէջ հրապարակին՝ երդմամբ կացուցեալ վկայս՝ եհան արձակեաց յիւրմէ։ Եւ Մահմետն առ ինքն առեալ զկինն՝ ելից զբղջախոհ ախտին իւրոյ տռփանս. և յետ աւուրց դարձեալ ասէ ցՏայքն. «Աստուած հրամայեաց առնուլ զկին քո առ քեզ»։ Եւ այն օրէնք տաղտկալի յազգ նոցա եմուտ, եթէ զկին թողեալ ի կնութենէ, ապա առ այլում եղեալ ի քուն՝ առ ինքն առնու։ Եւ այսպէս է անօրէն նոցա օրէնսդրութիւն, որ մինչ յահեղ անունն Աստուծոյ երդնուն, ստեն, և մինչ յառականս կանանց երդնուն, զայն անսուտ պահեն։ Եւ այլ ինչ բազում աղտեղութիւն աւանդեաց ազգին այնմիկ, որք են կարապետք և զօրք Նեռինն և լինելոց են երկրպագուք նմա և մարտակիցք նորա լինին։ Առ նոսա ասէ օրհնեալն Պօղոս. «Մարդք ապականեալք մտօք, անպիտանք ի հաւատս, որոց անմտութիւնն յայտնի լիցի յաւուր մեծի դատաստանին Աստուծոյ», և այլուր. «Լալով իսկ ասեմ զթշնամեաց խաչին Քրիստոսի, որոց կատարածն կորուստ է»։

---

1 l զիշխանութիւն bl հաւատոյ km իւրեան

2—3 l զոհիցն abceghklmr գումբէթ d չիք և տեղի աստուածակոխ adghkmw չիք անդէն և l անտէն և անտ d կործան առնել b զօր

4 km չիք և b չիք ետ cr չորէք կուսի b չիք ի

5 km չիք տայր h անուն a համուրել

6 bcel երեմիա (c երեմա) r երիմա փխ մարգարէն bcelr առնէ kl զմարգարէութիւն d չիք եթէ bcelr թէ

7 a եթե clr թէ d առ այր իւր կին

8 cr չիք այն bcelr զայսոսիկ փխ զայս իսկ kw մահմէտն

9 km զի տայք bcelr տաղք km յղեաց d պատգամաւ նա

10—11 a եթե bcelr թէ b և փխ իսկ celr տաղք b տաղքն g զկինն km ածեալ զկինն իւր g ածել d վկայութեան հան

12 w մահմէտն km մահմէտ d առեալ առ ինքն b զկին

13 c ըղտռփանս kmr զտռփանս a տրփանս bcelr առ տաղքն

14 bcelr քեզ առնուլ զկին քո h այս bcelr չիք առ քեզ cr անօրէնք փխ այն օրէնք bcelr տոլակի adhw տաղակի փխ տաղտկալի b յազգն h ազգ

15 km որ փխ եթէ h թողել c կնութէնէ w եղեալ ի քուն

16 km այնպէս m օրէնսդրութիւնն d օրէն նոցա զգրութիւն bl ի յահեղ

17 bcr անուն h ստեն զերդումն

18 adghkmw չիք զայն a կանաց a էրդնուն bl աղտեղութիւնս k չիք աղտեղութիւն

19—21 km չիք որք... զօրք adg կարապետ b զօրքն km չիք Նեռինն... նմա bcelr նորա km չիք և... ասէ bcelr չիք և... լինին d մարտակից լինին նմա bcelr չիք ասէ km չիք օրհնեալն... ապականեալք bcelr պօղոս ասէ h ապականեալ km չիք մտօք... հաւատս m որոյ b անմտութիւն

22—23 bcelr չիք լիցի bceklmr չիք աստուծոյ km չիք և... լալով km չիք իսկ... կորուստ է

Ի լինել ԿԾ թուականին Հայոց երևեցաւ մոլարն Մահմետ ի Մեդին շահաստանի. և իբրև եղև Հ, եկն ի Գմբէթն Աբրահամու և անտի եւ յայն շահաստան, որ այժմ կոչի յիւր անուն Մահմետայ յամսեանն սափար։ Եղև անդ ամ մի և ողջոյն ամն ի շահաստանէն ասպատակ արարեալ. յամսեանն շահր ռաբի ղովաղ սկսեալ թափեաց զԳմբէթն Աբրահամու ի ռամազան ամսոյ ԺԹ անն, այն ութերորդ ամ էր նորա իշխանութեանն։ Ի շաւաղ ամսոյ ԺԵ ին կռուեցաւ ընդ Րեփ պարսկի. յաղկաթ ամսոյ ի հասարակել տուընջեան և գիշերոյ եկն ի Մաքա և անտի դարձեալ յիւր շահաստանն, մինչդեռ Ջ օր կայր ի աղկադէէ ամսոյ ի նոյն ամինի։ Եւ եթող ամիրայ ի Մաքա զՄէգ՝ Աբուսիդայ որդի, և դարձան նորա ընկերքն ի Մաքա։ Աբուբքր Աբուհփայ որդի աւագ էր ընկերացն, և այն ինն տարի Մահմետայ իշխանութեանն։ Ի Ժ երորդ ամին մեռաւ յաւուր երկշաբաթի՝ յամսեանն շահռիաբիալուլ յերկուսն՝ կալեալ զիշխանութիւնն ամս Ժ։ Եւ երեք տասանամ զմոլորականն իւր քարոզութիւն զաղտնի հաստատեաց հաւատ։ Խ ամ ունէր, մինչ երևեցաւ և ի վաթսուն և երրորդ ամին մեռաւ։

---

1 l լինանիլ bcelr ամի թուոյ gkm թուին bceklmr չիք մոլարն bcelr մահմետն kw մահմէտ abceh մդին dl մթին gkm մտին

2 bcelr և յորժամ եոթանասուն էք k եօթանասուն թիւն abceghklmr գումբէթն bcer անդի d անդ abcdghw եկաւ l էել

3 a մահմեդայ w մահմէտայ bcer մահմդա b յամսեան bcelr սոփր gkm սափար l և եղև

4 km արար

5—7 bcelrw շահ ռաբի աւաղ (l աղովղ bcer ալովլ) d շահր և աբի զովաղ g շահր ռաբիլաւալ km շահր ռապիլ (k ռաբիլ ավալ h չիք թափեաց abcehlr զգումբէթն ah ռամազան ce յռամզտան blr յռամզտան d ռազաման w 19-նն d տասն իննանն bcelr ի ժթ g ութներորդ d իշխանութեան adghkmw չիք ի bcelr և ի շամազ (l շամդ) ամսոյ ի հնգետասանին d շուաղ ամսոյ տասն և հինգին gkm շաւալ ամսոյ km տասն և հինգին adghkmw նեփ l պասկի bcelr և աղկադ (l աղկաթ) w զուղկաթ v յաղկաթ km ամսոյն d հասարակիլ

8 adgkmw տունջեան d և ի գիշերոյ gkm մաքայ bcer անդի bcelr դարձաւ h իւր

9 d չիք օր aw զուղհեջայ l չիք ի d զուղկատայ g զուղկաթայ km փուղկաթայ a զուղկադա h կուզզադայ km ի նմին km չիք և

10 km մաքայ bcelr զադ փխ զսէդ h ի սեդ cr աբուսիդաի ad աբուսիդա w աբուսիդայ h աբուսա lw աբուբաքր km աբուբէքր

11 bcer աբիկուհարայ l աբիկուհապայ m ապուհափայ k աբուհափայ ah աբուհփա km որդին bcelr չիք որդի km յընկերացն mk տար եր a մահմեդա bcel մահմադա h մահմետա bcelr և ի

12—13 a ժ էրորդ l երկուշաբաթոջ k երկուշաբթի cm երկուշաբթու adghkmw շահռաբի ապաւաղի (m շահռապի) (w աւաղի) b շահռիաբիադոս l շահռիաբի աղովղ adkmw յերկուց gh երկուցն bl չիք ամս

14 km չիք զմոլորականն km զքարոզութիւն իւր adw քարոզութեան km չիք հաւատ bd հաւատս

15 km երևեցաւն bcr չիք ի h չիք և ի

ԳԼՈՒԽ Բ

Եթէ ոյք էին, որք յետ Մահմետի՝ սուտ մարգարէին եղեն ամիրմոմնիք

Երկրորդ իշխան Տաճկաց զկնի Մահմետի նստաւ Աբուբքր Աբի Կահփեան և կալաւ զիշխանութիւնն ամս Թ։ Ումար Իբն Խատաբ է ամ, զնա սպանին։ Ութման Իբն Աւփան ամս ԺԱ. ապա արգելին զիշխանութիւնն Ութմանայ. և Ութման ետ իշխանութիւն Աբդլայի պատիւ՝ քրքմել զհերս և զմօրուս։ Մուաւեա ամս Թ։ Եզիդ Իբն Մուաւեա ամս Ը։ Ի սորա աւուրս էր Հաջաջ Իբն Յուսուփ։ Աբդլմէլիք Իբն Մրուան ամս ԺԱ։ Վլիթ՝ Աբդլմէլիքի որդի ամս Թ։ Սուլէման Իբն Աբդլմէլիք ամս ԺԱ։ Ումար Աբդլ Ազիզայ որդի ամս Ժ։ Եզիդ Իբն Աբդլմէլիք ամս Ձ։ Հէշմ իբն Աբդլմէլիք ամս Ի։ Վլիթ իբն Եզիդ ամ մի։ Զնա սպանին, և շփոթումն եղև տաճկաց։ Մրուան՝ Մահմատայ որդի ամս Դ, սա սպան զԿուրիիշկս՝ զլխաւորս տաճկաց արս Կ՛ զսպանողսն Վլիթայ ամիրայի, առաջի իւր ակնարկեալ սպանողացն։

Եւ եկն Աբլ Աբաս ի Մարաց օգնականութեամբ և զօրօք Աբու Մսլիմայ Խորասանայ իշխանին և սպան զՄրուան և կալաւ զիշխանութիւնն Աբլ Աբաս ամս Է. և Աբլ Աբաս Աբդլա, Մահմետայ որդի, Աղայի որդի.

---

1 abcehlrw չիք *զլուխ*

2 abceglrw չիք *եթէ ոյք էին* adhw *որ* dl *մահմատայ* hkm *մահմետայ* a *մահմադայ* w *մահմէտի* bcer *մահմադա*

3 bceklmr չիք *սուտ մարգարէին* b *եղէն* h *եղև* cr *մոմնի* d *մոմնանիք* w *մումնիք* km *մումինք* v երեք օրինակ *մոմնոնիք*

4 ah *իշխանութեանն* d *իշխանութիւն* gkmw *յիշխանութեանն* l *մահմատայ* m *մահմեդայ* k *մահմետայ* bcer *մահմադա* w *մահմէտի* ah *աբուբքր յաբիկ աւհփեան* bcelr *աբուբքրի եբիկո եբիկու հարա* (l *եբիկո*) d *աբուբքր յաբեկ յաւմքեան* m *ապուպէքիր ապի կահփեան* adghkmw չիք *զիշխանութիւնն* bcelr *ժը* փխ *թ* km *օմար* bcelr *ումառ* dw *խատաբեան* agkm *ի խատաբեան* h *ի խաթաբեան* փխ *իբն խատաբ*

5—7 k *օտման* m *օթման* m *իպն* ah *աւփան* w *քան* bcelr *ափան* d *փան* d *զիշխանութիւն* abcr *ութմանա* l *յութմանայ* chr *իշխանութիւնն* a *աբգայի* k *աբդլահի* a *բզհերս*

8—10 a *զմուրուս* l *զմորուս* k *զմօրուսս* m *զմօրուսս* km *մաւի է* a *մուեւիա* w *մաւիա* bcdelr *մաւեա* l *յիզիտ* a *եզիդ* br *յիզիթ* m *իպն* ah *միւեւիայ* w *մաւիա* km *մաւի է* adghkmw *ութ աբդլմալիք* (w *աբդլմէլիք*) *իբն մրուան ամս տասն և մեկ ի սորա աւուրս էր հաջէջ* (w *հաջիջ*) *իբն ուսուփ* h *եզդ իբն յուեւիայ* bcelr *հաճաճ* b *յուսուփն* celr *աբդմելեք* b *աբդմելք* km *աբդլմալիք* h *աբդլմէլիքայ* bcr *իբր* փխ *իբն* bcelr *մրուանեան* l *վլիտ* a *աբդլմելքա* w *աբդլմելիքայ* bcer *աբդմելեքեա* l *աբդմելիքի* m *աբդլմալիքա* k *աբդլմալիքայ* h *աբդլբէլք* k *որդին* dkm *սուլէյման* a *սուղէման* m *իպն* l *աբդըմելեքայ* ah *աբդլմելք* m *ապտլմէլիք* bcer *աբդմելք* bcelr *ժզ* km *օմար* bcelr *ումառ* bcelr *աբդիլուզա* (l *աբդիլուզայ*) m *ապտլազիզայ*

11 l *յիզիտ* bcer *յիզիթ* m *իպն* bcelr *աբդմելք* a *աբդլմելք* m *ապտլմէլիք* ah *հիշիմ* a *աբդդմեղք* bcel *աբդմելք*

12 d *վլիդ* h *վլիտ* m *իպն* km *իշիդ* bcelr *եզի* adghr *իզիդ*

13 abcr *մահմադա* w *մահմէտայ* bcelr *եսպան զկուրիշկս* d *կուրիջկս*

14 hl *զսպանօղսն* adgkm *զսպանողս* agh *վղիդա* bl *վլթայ* d *վլիդայ* a *ամիրաի* c *անիրայի* r *անրայի* b *արայի* km *ամիրային* h *ական արկեալ*

15 ah *աբդ* h *մարա* a *մսղիմա* bcr *մսլիմա* h *մսղիմայ* a *խորասանա* bcel *խորասատանա* (l *խորասատանայ*) r *խորաստանա* bcelr *սպանին*

17 adghkmw չիք *աբլ աբաս* bcel *և* a *աբդ 24* km *աբլ աբաս էր* gw *աբդլայ* m *ապտատլլահ* k *աբդալլահ* h *աբդաբաս* abcr *մահմադա* km *մահմադայ* w *ալայի* bcr *ադայի*

Աբդլայի որդի, Աբասայ որդի, Աբդլ Մուտաղիբայ որդի, որ այժմ ազգաւ կոչին հեշամիկք. և սպան զաղտուկ զԱբու Մսլիմ, յորժամ եհաս յիշխանութիւնն. և յետ նորա սպանմանն և ինքն վախճանեցաւ Աբու Ջափր, որ կոչեցաւ Աբդլա, նորին եղբայր, ամս ԻԲ։ Նա մեռաւ ի Գումբէթն Աբրահամու։ Մահադի, որ կոչի Մահմատ, որդի Աբդլայի ամս Թ։ Մուսէ ամ մի։ Հարուն՝ Մահադեայ որդի, որ Մահդինն կոչէր, ամս ԻԵ։ Սա նեղութիւն անչափ հասոյց աշխարհի և վասն այնր բազում գաւառք Հայոց փախեան ի Հոռոմս։ Մահմատ՝ որդի Հարունայ, ամս Գ. Հարուն մինչ կենդանի էր, բաժանեաց զիշխանութիւնն իւր երկուց որդւոց իւրոց՝ Մահմատայ և Մայմունայ. և ըստ երիցութեանն ունել զիշխանութիւն Մահմատայ ի Բաղդատ և ի Խորասան. և Մայմուն ընդ հակառակս նմա ելեալ պատերազմաւ՝ մեռանի Մահմատ. և Աբդլա, որ և Մայմունն կոչիւր, իշխեաց ամենայնի։ Իբրայիմ, ամս Ժ. Հարուն՝ Ի և Բ երրորդ նստաւ ի Մահմատայ ամիրմոմնի, և հայ թուականն էր ՄՁ։

---

1 a *աբդղայի* bcr *աբդլաի* k *աբդլլահի* abchr *աբասա* k *աբբասայ* m *ապպասայ* w չիք *աբդլ* ah *աբդադ* g *աբդալ* a *մուտաղիբա* h *մատաղիբա* l *մուլիբայ* bcer *մուլիբա* w *աբդադմուտ ադիբայ* klm *որք* a *ազգով*

2—3 bl *հեշմիկք* k *հեդամիկք* ah *հեդամիկք* cer *հէշմիկք* km *սպան նա* bcelr չիք *զաղտուկ* dw *զաբուսադիմ* a *սղիմ* cer *զապուսղիմ* bl *զաբուսղիմ* h *զաբասղիմ* agl *էհաս* h *զիշխանութիւնն* b չիք *յետ նորա* b չիք *սպանմանն... աբու* celr չիք *սպանմանն և* ac *վաղճանեցաւ* w *աբու ճավար* g *աբա ջափր* blr *աբու ջաբր* d *աբու լափր* a *աբու ջափր* h′ *ապաջափր* w չիք *որ*

4—5 ah *աբդադա* w *աբդադայ* cgr *աբդլայ* km *աբդալլահ* km *սա* b *գումէթ* w *զմբէթն* clr *գումբէթ* a *գուբէթ* abchr *աբբահամ* w *մահդի* adgkm *մադի* h *մարդ* l *մահմադի* փխ *մահադի* abceghlr *մահմադ* k *որդին* a *աբդաի* cr *աբդլաի* km *աբդալլահի* w *աբդլլայի* h *աբդդայի* bcr *ամս* bcr *ամս*

6 a *մահդեա* cer *մահառեա* b *մահադեա* km *մադիայ* dgw *մահդեայ* h *մահատեա* k *զոր* adgkmw *մադիունն* adgkmw *կոչեն* h *կոչին*

7 bcrlr *յադագս* փխ *վասն*

8 ab *մահմադ* cr *մահմադա* w *մահմէտ* cr *հարուն* փխ *հարունայ* ab *հարունա* h *հարանայ* bl *հարունն* acr *կենդանին*

9—10 k չիք *իւր* bcr *որդոց* ah *մահմատա* w *մահմէտայ* l *մահմադայ* bcer *մահմադա* ab *մայմունա* h *մամունայ* km *ի* փխ *և ըստ* agh *ինդիցութեանն* ((g... *եան)* km *սոնդիեցութեանն* gw *ունիլ* k *ունէր* km *մահմատ* *զիշխանութիւնն* abcr *մահմադա* h *մահմատա* abcelr չիք *ի* ah *բախդատ* bl *բատ*

11 abceghl չիք *ի* l *և խորասան* abceghlr չիք *նմա* km *եղեալ* aghw *պատերազմով*

12 abcer *մահմադ* w *մահմէտ* h *ի մահմատ* ah *աբդդա* km *աբդալլահ* dgw *աբդլայ* km *կոչէր*

13 ah *աբրիհիմ* w *աբրեհիմ* b *աբրահամ* c *աբրահամա* l *աբրահամայ* k *ամս իբրայիմ* bcelr *քառներորդ երրորդ* w *հարուն երկրորդ* a *մահմադա* w *մահմէտայ* g *մահմետայ* h *մահմատա* ag *ամիրի*

14 km *մումին* w *մումնի* h *ի մոմնի* adgw *եօթանասուն* km *վաթսուն* adghkm *եօթանասուն* ((km *վաթսուն)* *ամ*

ԳԼՈՒԽ Գ

Վասն Բակուրայ ուռումն երկաքնակի, ոռում Ներսէս անուն, եղեալ կաթողիկոս Աղուանից

Ի վախճանելն երանելւոյն Եղիազարու՝ Աղուանից կաթողիկոսի, ումն յերկաբնակ աղանդոյն Քաղկեդոնի Բակուր անուն, երբեմն եղեալ եպիսկոպոս Գարդմանայ և Ներսէս յորջորջեալ։ Սա ուխտադրեալ Սպրամայ Աղուանից տիկնոջ՝ կնոջ Վարազ Տրդատայ, որ էր ի նոյն աղանդն հետեւեալ, կնքէր դաշինս վասն փառամոլ տիրողութեանն՝ ասելով. «Եթէ կամ է քո, կոչեա՛ զիս ի հայրապետութիւն Աղուանից, և ես արարից զամենայն Աղուանս խոստովանութեամբն Քաղկեդոնի»։ Եւ ունկնդիր եղեալ նմա չարափառ կնոջն՝ խորհուրդ բերեալ ընդ եպիսկոպոսունս և ընդ մեծամեծս աշխարհին Աղուանից, և ոչ ոք իմացեալ զդաւաճանութիւնն, յանձն առին առ հասարակ կատարել զխնդիրսն։ Իսկ ամենակար հոգին սուրբ ազդեալ եպիսկոպոսին Մեծիրանց՝ Յովելայ. առաջի մեծախումբ ժողովոյն խնդրեաց ի Ներսիսէ ձեռնարկ նզովել զժողովն Քաղկեդոնի և զտոմարն Լևոնի՝ նովին մատանեաւ. և ընկալեալ զնամակն՝ ի ժողովումն արևելից ըստ կանոնական հրամանի ընկալեալ եդև. և նոյն ինքն Յովէլ եպիսկոպոս հանդերձ այլ եպիսկոպոսօք վերակոչեն զնա ի հայրապետական շնորհս սուրբ աթոռոյն Աղուանից։ Եւ նոյնժամայն Յովէլ եպիսկոպոս առ ինքն առեալ զնզովից գիրն՝ դնէր ի պահեստի. և յետ այնր կեցեալ ամս ԺԴ փոխադրիւր ի Քրիստոս։

1 abcehlrw չիք *գլուխ*

2 ah *բակուրա ուռեռ* (ուղղում Եմք *ուռումն*) w *բադուրայ ուռեմն* d *բադուրա ուռեմն* bcelr *բակուրի* bcegklmr չիք *ուռումն* abcdehlrw չիք *երկաբնակի* ahw չիք *որում*

3 b *եղկելի* փխ *եղեալ* k *կաթուղիկոս* gkm չիք *աղուանից*

4 a *վաղճանելն* l *վախճանիլ* bcer *վախճանել* d *վախճանիլն* adghkmw չիք *երանելւոյն* bcelr *երանելոյն* abcdehlr *ղազարու* dk *կաթուղիկոսի*

5—6 km *յերկաբնակ կրօնէն բակուր* g *յանուն* a *էպիսկոպոս* abchr *գարդմանա* d *յաջորդեալ* km չիք *սա* h *ուխտադրել* km *ընդ սպրամայ* (k *սպրամայ*) ah *ըսպրամա* r *սպրամա*

7 a *տիկնւոջ* cr *տիկնոջն* abcr *տրդատա* l *կնոջն* k չիք *կնոջ* bcelr *աղանդն* km *կրօն*

8 bcelr *կնքէ* bcelr չիք *վասն* d *տիրողութեան*

9 adghkmw *կոչել* adgkmw չիք *և*

10 d *խոստովանութեամբ*

11 km չիք *չարափառ* a *էպիսկոպոսունս* ce *եպիսկոպունսն* b *եպիսկկոպուսունան* km *եպիսկոպոսս*

12 bcelr չիք *աշխարհին* km չիք *և* b *զի* փխ *և* km *և յանձն*

13 cklmr *զխնդիրն* adgkmw *ամենակալ*

14 a *էպիսկոպոսին* a *մեծիրեանց* bcelr *մեծիրեանց* a *յովէլայ* b *յովելեա* cr *յովելա*

15—16 a *նէրսիսէ* b *ներսիէ* h *ներսէսէ* k *նզովելոյ* a *քաղկէդոնի* bg *զտօմարն* dh *զտումարն* a *դեւոնի* g *պղծաշուրթն լեոնի* adghkmw *նորին* ahw *մատանւով* bcr *մատանով* km *զնամակ* km *ժողովոյն*

17 d *արեելեաց* adgkmw *սահմանի* h *սահմանին* bcelr չիք *և* bcelr չիք *ինքն* c *յովել* h *ժողովել*

18—21 a *էպիսկոպոս* a *էպիսկոպոսաւք* bcelr *եպիսկոպոսօքն* b *հայրապետեան* km չիք *սուրբ* bee *յովել* a *էպիսկոպոս* bcelr *եպիսկոպոսն* gkm *զնզովիցն գիր* c *թուղթն* փխ *գիրն* d *այնորիկ* bcelr *կացեալ* km *փոխադրէր* c *ի քրիստոս սուրբն յովել*

Յայնժամ գտեալ տեղի Ներսեսի կատարել զկամս իւր խկոյն, փութայ ի գաւառն Մեծիրանց և գործակից իւր գտեալ զՁաքարիա վանաց հայր՝ տայ նմա խորհուրդ առնել զնա եպիսկոպոս և շնորհեալ նմա զտէրունի հասն, միայն եթէ տացէ զնորին ձեռնարկն՝ զի այրեսցէ։ Ու նորա տուեալ զսուրբ ուխտին գիրն ի նա. առ և անդէն ի տեղւոջն հրկիզեաց. և զՁաքարիա ձեռնադրեաց եպիսկոպոս Մեծիրանց. և ի կարևոր բարեկամութիւն զնա ընկալեալ՝ դարձաւ ի հին փոխածն, զոր ի ժամանակս սպասէր։ Տիկնոջն Սպրամայ զնա ստիպեալ նորին օգնութեամբ և այլոց նախարարաց, որոց զորոմն էր ընկալեալ, քակեալ աւերեաց զբազում սեղանս եկեղեցեաց, որում յաղթողն եղև. և զարժանաժառանգ մանկունս եկեղեցւոյ զուղղափառս հալածեալ տարաբնակ արար նախ՝ զերանելին Իսրայէլ նշանագործ եպիսկոպոսն Մեծ Կողմանց հալածեաց, որ զբազում աշխարհս Խազրաց և Հոնաց դարձոյց ի քրիստոնէութիւն, ընդ նմին և զՕղիազար Գարդմանայ եպիսկոպոս։ Իսկ ոմանք յեպիսկոպոսաց նշկահեցին ի նմանէ՝ Յովհաննէս Կապաղակայ եպիսկոպոս, Սահակ Ամարասայ եպիսկոպոս, Սիմէոն Հոշոյ եպիսկոպոս, Շերոյ՝ մեծ իշխանն Աղուանից հանդերձ իւր ազատօքն, և բազմութեամբ ուխտից եկեղեցւոյ գումարեալ հանդէս ժողովոյ՝ նզովեցին զՆերսէս ընդ ամենայն հերձուածողս և գրեցին ի Հայս զանցս աղետիցն։

1—2 km *տեղի գտեալ* b *Ներսեսի* km *ի կատարել* km չիք *խկոյն* ah *փութա* bcelr *մեծիրեանց* d *մեծիրանաց* ah *գործակ* ab *զզաքարիայ*

3—4 abchr *տա* bcelr չիք *զնա* a *էպիսկոպոս* a *զտերունի* bcehlr *թէ* h *տայցէ*

5 d *տեսեալ* փխ *տուեալ* km չիք *զսուրբ* km *զգիրն* adgkmw *առ նա* փխ *ի նա* h *առ նմա* km չիք *առ և* d *անդրէն* bcel չիք *և անդէն* abcdelrw *տեղն* h *տեղին*

6—7 bcelr *զզաքարիայն* a *էպիսկոպոս* bcelr *մեծիւրեանց* d *մեծիրանաց* k *բարեկամութեան* ah *փոխուածն* d *քաղուածն*

8 a *ըսպասէր* km *իսկ տիկնոջն* achr *սպարամա* b *սպրամա* dgkm *սպարամայ* h *և նորին* bcelr *ստիպելով*

9 bcelr *նախարարացն* bcelr *քանդեալ* փխ *քակեալ* g *զբազումս* b *բազում*

10 clr *եկեղեցեացն* dgkm *եկեղեցւոյ* b *յորում* km *որոց* gl *յաղթօղն* k *յաղթող* d չիք *և*

11 ac *եկեղեցո* br *եկեղեցոյ* adghkmw *հալածականս* (km *հալածական*) *արար տարաբնակս*

12 a *իէղ* adghw *եպիսկոպոս* cer *մեծկուէնից* b *մեծկունէից* l *մեծկուենից*

13 a *ընդին*

14—16 bcelr *զեղիա* bcr *գարդմանա* a *էպիսկոպոս* a *յէպիսկոպոսաց* ah *նշհակեցին* adghw *նմանէն* a *յովաննէս* c *յովհաննէս* abcr *կապաղակա* a *էպիսկոպոս* d *սհակ* abchr *ամարասա* d *ամարայ* a *էպիսկոպոս* a *սիմեւոն* dw *սիմէօն* agh *հոշաչ* d *յոլոյ* km *հոշաչայ* a *էպիսկոպոս* km *և շերոյ*

17—19 a *իր ազատաւքն* bcelr *իւր ազատովքն* km *որք* փխ *և* bcr *եկեղեցոյ* ah *գումարել* bcelr *ժողովոյն* b *զներսես* a *հէրձուածողս* gl *հերձուածօղս* adghkmw չիք *և գրեցին... աղետիցն* l *աղէտիցն*

ԳԼՈՒԽ Գ

Թուղթ ժողովոյն Աղուանից առ Եղիա Հայոց կաթողիկոս

«Տեառն Եղիայի Հայոց կաթողիկոսի ի միաբան ժողովոյս Աղուանից երկրպագութիւն։

Վասն զի զմի հաւատ ունող հարքն մեր ընդ հարսն ձեր զմիմեանց հոգային զհոգւոցն փրկութիւն, և ի ներել Տեառն Աստուծոյ՝ զօրացեալ տիեզերակործան զեղխ կրօնն Քաղկեդոնի, որ ելից զտիեզերս. և մեր կողմանքս մինչև ցայսօր ժամանակի անխառն յայնմ աղանդոյ էր մնացեալ։ Իսկ այժմ զոր կարծէաք գոլ հովիւ բարի մեզ զներքուէս, առ գայլ եղեալ՝ օժանել սկսաւ զբանաւոր հօտս Քրիստոսի, վասն որոյ կամեցաք յուշ առնել սրբութեան ձերում յայց ելանել որպէս ձերոց անդամոց և բժշկել զբեկումն մեր։ Ողջ լերուք ի Տէր»։

ԳԼՈՒԽ Ե

Թուղթ Եղիայի Հայոց կաթողիկոսի առ Աբդլմէլիք ամիրմոմնի ի նոյն խորուրդ

«Տիեզերակալ Աբդլայի ամիրմոմնոյ. յԵղիայէ՝ Հայոց եպիսկոպոսապետէ։

Յամենակալէն Աստուծոյ ունիմք զծառայական աշխարհս հնազանդ ձերոյ տէրութեանդ. և մեք և Աղուանք զմի հաւատ պաշտել ունիմք զՔրիստոսի աստուածութեանն։ Իսկ այժմ որ Աղուանիցն է կաթողիկոս նստեալ ի Պարտաւ, խորհուրդ արարեալ ընդ կայսրն Յունաց՝ զնա քարոզէ յաղօթս

1 abceghlrw չիք *զլուխ*
2 ag *եղիայ* k *կաթուղիկոս*
3 bc *եղիայի* bcelr *հայրապետի* dk *կաթուղիկոսի* bceghl չիք *ի* w *ժողովոյ*
5 h *վասն զմի* adghkmw *ուղիղ* փխ *ունող* dkm *հարս* km *ձեր ունէին և զմիմեանց*
6 bcer *զհողոց* aghkm *զհոգւոյ* l *փրկութեան* km չիք *և* b *ներելն*
7 km չիք *տիեզերակործան զեղխ* h *զեխ* w *զեղխակրօնն* a *քաղկէդոնի* adghkmw *որ*
8 gk *կողմունքս* abcdehlrw չիք *մինչև* bcelr *յամենայն* k *յայնմանէ* km չիք *աղանդոյ*
9 bcelr չիք *մեզ* bcel *զներքսէս մեր* r *զներքսէսս մեր*
10 cr *օզդել* d *ձգտել* d *հոտս*
11 abcdehlrw *ձեր* km *ելանել մեզ*
12 a *բժըշկել* adh *զբեկումս*
13 abcehlrw չիք *զլուխ*
14 bcelr չիք *եղիայի* dkl *կաթուղիկոսի*
15 a *աբդղմեղք* bcelr *աբդլմելք* d *աբդլմեք* g *աբդլմելքէ* km *էմիր* km *մումին* d *մոնի* adgw *մումնի* bcelr չիք *ի նոյն խորհուրդ*
16—17 k *աբդայլահի* km *էմիր* d *մոնւոյ* bcgh *մոմնոյ* km *մումինոյ* cr *յեղիաէ* h *եղիայէ* a *էպիսկոպոսապետէ* h *եպիսկոպոսէ*
18 h չիք *աստուծոյ* h *զծայրագոյն* փխ *զծառայական* d *աշխարհանս*
19 cr *տիրողութեանդ* l *իշխանութեանդ* bcelr չիք *և*[1] w չիք *զմի հաւատ* bcelr *զի* փխ *զմի* bcelr չիք *պաշտել*
20 aw *աստուածութիւնն* d *աստուածութիւն* k *աղուանից* b չիք *է* dkl *կաթուղիկոս*
21 bcelr *տարեալ* փխ *արարեալ ընդ* a *կայսէրն*

և զաշխարհս տիպէ, զի ի հաւատ և ի միաբանութիւն նմա եկեսցեն։ Արդ՝ գիտութիւն ձեզ լիցի, և մի՛ անփոյթ արասջիք վասն այդորիկ. զի կին մի մեծատուն խորհրդակից է նորա, զորս պատուհասակոծ հրամայեսջիք առնել մեծ իշխանութեամբ ձերով՝ ըստ արժանի իւրեանց գործոց, զոր առ Աստուած կամեցան մեղանչել»։

ԳԼՈՒԽ Զ

Պատասխանի թղթոյն Եղիայի՝ Հայոց կաթողիկոսի՝ յԱբդլմէլիքէ ամիրմոմնայ

«Զառնդ Աստուծոյ զԵղիայի զԱրմենեան ազգի ջաթլկիդ կարդացի զգիր մտերմութեան, և ի շնորհս քեզ առաքեցի զծառայ իմ հաւատարիմ բազում զօրօք։ Եւ վասն ապստամբացն Աղուանից ի մերմէ տէրութենէս հրամայեալ եմք ըստ քո կրօնիցդ առնել առ նոսա ուղղութիւնս, և զմեր պատուհասդ քո առաջի ի Պարտաւ արասցէ ծառայդ մեր. զՆերսէս և զկինն համախոհ նմին ի շղթայս երկաթիս հարեալ՝ անարգանօք ածցէ ի դուռն արքունի, զի ի տեսիլ ամենայն ապստամբացն նշաւակս զնոսա արարից»։

ԳԼՈՒԽ Է

Գալն Եղիայի՝ Հայոց կաթողիկոսի ի Պարտաւ և պատժել զՆերսէս, և ի տեղի նորին նստուցանել զՍիմէոն սարկաւագապետն կամօք ժողովոյն Աղուանից

Եկեալ հասանէ մեծ հայրապետն Հայոց Եղիա ի մեծ քաղաքն Աղուա-

---

1 bceklmr *զաշխարհն* a *ըստիպէ* c *հաւատս* c չիք *ի*[1]

2 l *առնիցէք* adghkmw *արասցես*

3—4 bcelr *զորս հրամայեսջիք պատուհասակոծ լինել* (! *լինիլ*) km *հրամայեցէք* adgw *հրամայէք* h *առնել նմա հրամայէք առնել*

5 b չիք *առ*

6 abcehlrw չիք *գլուխ*

7 bcelr չիք *եղիայի* bcelr չիք *կաթողիկոսի* dk *կաթուղիկոսի*

8 ag *աբդլմելքէ* w *աբդլմելիքէ* h *ի յաբդլմելքէ* km *էմիր* km *մումինոյ* abcr *մոմնոյ* w *մումին*

9 l *ժառնդ* h *զամ* aghm *ջաթղկիդ* d *գեղդիկ* dv *գաթողկիդ* k *ջաթկիդ* (k ի ձանոթագրությունն ունի *ջաթղիդ)*

10 bcelr *շնորհիս*

11 a *տերութէնէ* dgw *տերութենէ* h *մեր տէրութենէ*

12 dw չիք *քո* k չիք *և զմեր*

13 bcelr *զպատուհասդ* g *քոյ* b չիք *ի* a *զնէրսէս*

14 d *զկին* km *ի հիւմայից* aghv *հոմայից* w *հոմանից* d *հասմայից* փխ *համախոհ* adgkm *հիմին* h *հիմեն* bcel *մի* փխ *նմին* h չիք *ի* bcelr *երկաթի շղթայս* gh *երկաթահարել* km *երկաթահարեալ* d *հարել* dh *ածէ* h չիք *ի*

15—16 a *ապստամբաց* b *ապստամբեացն* ag *նշովակս* h *շովակս* bcelr *զնոսա նշաւակս արարից* ag *զնոսայ*

17 abcehlrw չիք *գլուխ*

18 b *եղիափ* cdk *կաթուղիկոսի*

19 c *զանզի* bcegklmr *նորա* h *հաջորդել* փխ *նստուցանել*

20 a *զսիմեոն* bdg *զսիմէօն* ag *սարկաւագապէտն* bcelr *սարկաւագապետ* blr չիք *կամօք*

21 a *էղիա* hk *եղիայ* bcelr *եղիա հրամանաւ արքունի ի մեծ*

նից՝ Պարտաւ, և նստեալ ի մեծ եկեղեցւոջն՝ հրամայէ ածել զՆերսէս առաջի իւր. և նա ի թաքստի լեալ ոչ գտանիւր։ Յայնժամ մեծահաւատն Շերոյ՝ Աղուանից իշխան, ըմբռնեալ զմօտակացս նորա՝ սաստէր ածել զՆերսէս. և կացուցեալ զնա ի մէջ բազմամբոխ ատենին առաջի Եղիայի։ Եւ անպատասխանի գոլով եղկելին այն ըստ արքունի հրամանին տարժանելի վիրաց հանդիպիւր։ Զի ոտն ընդ ոտն բաղաղանեալ կապեցաւ ընդ կնոջն. և հանդերձեալ էր վարել ի տար աշխարհ, որ սակս այնորիկ անսուաղ եղեալ զաւուրս ութ՝ վախճանեցաւ. և ետ թաղել զինքն նովին երկաթովք և նզովեաց զՇերոյ, զի նա եղև առաջնորդ չարի նորա և Սպրամայ, վասն հակաճառութեանն որ ընդ նա և ընդ Սպրամ ի վերայ իշխանութեանն։ Եւ Ներսէս կալաւ զաթոռն ուղղափառութեամբ ամս ԺԴ և ի չարափառութեանն ամս Գ և կէս, նմանեալ Դերաքրիստոսի Նեռինն, որ հանդերձեալ է լինել ի յետին աւուրսն։

Այսոցիկ այսպէս եղելոց՝ ընտրեցաւ ի նմին ժողովոյն՝ Սիմէոն այր պարկեշտ և սուրբ և ձեռնադրեցին զնա ի հայրապետութիւն Աղուանից, որ զպղտորումն Ներսիսի եբարձ յաշխարհէս, և բազում կարգս ուղղութեան աւանդեաց եկեղեցւոյ վրիպելոյ. և զեղկելոյն Ներսիսի գրեանն, զորս լցեալ էր յարկեղս լի հերձուածովք, առեալ զամենայն ետ ի գետն Տրտու յիւր հովոյ տեղւոջն, որ Բերդակուրն կոչի. կացեալ յաթոռն ամ մի և կէս։

---

1 adgkmw *պարտաւ* փխ *ի պարտաւ* aghw *նստաւ* cr *եկեղեցոջն* a *էկէղէցոջն* a *հրամաէ*

2 bcelr *նորա* bdkm *թաքստի*

3 h *ըմբռնել* mw *զմօտակայս* d *զմօտակայսն* ag *զմօտակացսն* d չիք *նորա* adghkmw *հրամայէր* փխ *սաստէր*

4 b *զնա* փխ *զՆերսէս* bcer *կացուցանել* l *կացուցանէ* l *ամբով* bcelr *ամբոխ* փխ *բազմամբոխ* adghw *ատենի*

5—6 k չիք *և* h *և նա պատասխանի գոլով* km չիք *այն* l *արքունական* km *տաժանելի* h *տաժանել ի վերայ* km *հանդիպէր*

7 h չիք *և* bcer *հանդերձիլ* bcelr *ի տար աշխարհ վարել* gkw *վարել* bcelr չիք *որ*

8—11 dw *ութն* a *վաղճանեցաւ* a *երկաթաւք* cer *երկաթովն* gh *երկաթօք* dkmw *երկաթեօք* ag *ըսպրամայ* bcr *սպրամա* hkm *սպարամայ* d *սպարմայ* bcr *հակաճառութեան նորա ընդ* d *ընդ նմա* ag *ըսպրամ* b *սպրամի* km *սպարամ* d *իշխանութեան* a *նէրսէս* bcelr *և զաթոռն ներսէս կալաւ* d *զաթոռ* k չիք *ի*

12—13 k *զչարափառութեանն* km չիք *նմանեալ... աւուրսն* bcelr *նման* adghkmw չիք *դերաքրիստոսի* dgl *լինիլ* bcelr չիք *ի*

14 ceklmr *ընտրեցին* b *ընդրեցին* h *եղելոյ* ahkmw *ժողովոյ* a *սիմեոն* bceklm *զսիմէոն*

15 km չիք *սուրբ և* bcelr *ձեռնադրեցաւ* bcehlr չիք *զնա* dw չիք *ի հայրապետութիւն*

16 a *զպտղորումն* bdh *ներսեսի* bcelr *աշխարհէն*

17 a *եկեղէցւոյ* bcr *եկեղեցոյ* c *վրիպելոց* adghkmw *զեղկելի* c *ներսեսի* d *ներսէսի*

18 adghw *զոր* gh *զարկեղս* a *հերձուածաւք* hw *հերձուածօք* d չիք *ետ*

19 bcr *ի յիւր* h *իւր* agkmw *հովոց* d *յովոց* h *հովուց* bc *տեղոջն* bhrv *բերդակորն* W *բերդական* d *յաթոռ*

ԳԼՈՒԽ Ը

Ձեռնարկ, զոր խնդրեաց Եղիա՝ Հայոց կաթողիկոս ի ժողովոյն Աղուանից վասն միաբանութեան և ուխտի հաստատութեան Հայոց և Աղուանից

Քանզի բազում և ազգի ազգի չարութեամբ, որպէս սովորն է յամենայն ժամ բարիատեաց թշնամին մեր և հասարակաց փրկութեան հակառակորդն՝ սատանայ, որսալ զպարզամիտս ի մարդկանէ և ընդդէմ մրրցել մանկանց եկեղեցւոյ ըստ իւրում բնածին բարուցն, հնարել և յընտրեալսն կամեցեալ, ըստ բանին՝ «եթէ ոսոխն մեր սատանայ իբրև զառիւծ գոչէ և շրջի, եթէ զո՞ կլանիցէ», քանզի նոյն չարութիւն ապստամբին ի սկզբանն արտասահմանեաց զնախաստեղծ հայրն մեր զմեզ ի կենաց փայտէն և յանուշակ ի հեշտալի փափկութեան դրախտէն։ Եւ սատանայ ի սկզբանէ մեղանչէ՝ մանաւանդ ի թոյլ և յողդողդ խորհուրդս դիւրամոլար անմիտ մարդոց, որոց կուրացեալ են միտք ըստ ժամանակաց չարութեամբ գնացելոց, զի մի՛ ծագեսցէ առ նոսա լոյս փառացն Քրիստոսի։

Զի որովք զրկեցաւ բանսարկուն սկզբնատիպ չարութեամբն ի մոլար խաբէութենէ կոոցն երկրպագութեան, շահել կամեցաւ այժմ զնոյն ի ձեռն անիմաստ մարդոց պառակտողաց զեկեղեցի Աստուծոյ նորաձայնութեամբ և ձևով անսրբով՝ զշահս և զգլուխս։ Սակս որոյ և ի միջի մերում երևեալ այժմ չարարմատ դառնութեան աղանդոյն Նեստորի և Մաքսիմոսի ի ձեռն Ներսեսի ամբարշտեցելոյ, որ ներողութեամբն Հոգւոյն Սրբոյ կարգեցաւ.

---

1 abcehlrw չիք *գլուխ*

2 c չիք *ը* a *եղիայ* cdkr *կաթուղիկոս*

4 gkm *հաստատութեան ուխտի*

5—6 bcelr չիք *բազում... չարութեամբ* km չիք *որպէս* bcel *որ* adghkmw *սովոր* bcelr չիք *յամենայն... մեր* h *և ամենայն*

7—9 h *ոսալ* bcelr չիք *ի մարդկանէ* klmw *մրցիլ* adgh *մրցեալ* bcr *եկեղեցոյ* bcelr չիք *ըստ... բարուցն* adhw *բարուց* bcelr *ազգի ազգի չարութեամբ հնարել* cr *ընտրեալսն* b *յըզբեալսն* a *եթե* bcelr *թէ* gkm *ձեր* br *սատանա* a *զառեւծ* c *զարիւծ* (դարձված *զառեւծ)*

10—11 adghkmw չիք *և շրջի* a *եթե* bceklmr *թէ* adghkmw *քանզի* (h *եթէ* km *զի և)* *ի նախաստեղծ լինելութեան նախահօրն մեր* (km *մերոյ)* *նոյն* (adgh *ի նոյն)* *չարութիւն ապստամբ զօրականին արտասահմանեաց զմեզ*

12 bceklmr չիք *յանուշակ* bcelr չիք *ի հեշտալի փափկութեան* h *և ի հեշտալի* km *փափկութենէ դրախտին* v (երկու օրինակ) *փափկութեան դրախտին* br *սատանա*

13 cr *սկզբան* bcelr չիք *ի թոյլ* adgh *խորհուրդ* a *դիարամոլար* dw *դիւամոլար* m *դիւամոլոր* kl *դիւրամոլոր*

14 w *մարդկանց* d *էին*

15 bcclr չիք *զի մի... քրիստոսի*

16—17 bcelr *զի որովհետև* bcelr չիք *սկզբնատիպ... ...խաբէութենէ* bcelr *ի կոոցն* bcelr *երկրպագութեանց* h չիք *երկրպագութեան* klmw *շահիլ* km *զնորին*

18 - 21 bcelr չիք *անիմաստ մարդոց* d *մարդոյ* d *եկեղեցի* bcelr չիք *նորաձայնութեամբ... զշահս և* bcelr չիք *զգլուխս* bcelr *այժմ երևեալ* bcelr *չար աղանդն նեստորի* (b *նստորի)* km չիք *նեստորի* bcelr *ընդ ձեռն ամբարշտեցելոյն* (b *ամբպարշտեցոյն)* *ներսիսի* dkm *մաքսիմիանոսի* h *ներսէսի* km *ամբարշտելոյ* d *ամբարշտացելոց* adghw *ներողութեամբ* h չիք *որ* bcelr *աստուծոյ* փխ *հոգւոյն սրբոյ*

յառաջնորդութիւն տանս Աղուանից, և խորամանկութեամբն եղև հաւատակորոյս և մոլորեցուցիչ հոգւոց մերոց։ Վասն զի զփրկական աւանդութիւնն առաքելաքարոզ հարցն մերոց՝ որ անարատ ձեռօք հաստատեալ էին յեկեղեցիս՝ անարժան ձեռօք ի բաց կործանեաց. և զբարենախանձ եպիսկոպոսունս ուղղափառութեան հաւատոյն և զաւանդապահս քայքայեաց. զոմանս բամբասանօք հալածեաց յօտար երկիր, զոմանս տրտմութեամբ լցեալ վտանգեաց. զպատուական աթոռսն քակտեաց. և զբանակս ճգնաւորական կրօնաւորացն այլայլեալ շփոթեաց. յորմէ ցրուեալ եղեն Քրիստոսի սուրբ մարմնոյ պատուական անդամք. և որդիք Սիոնի բովանդակ մոլորեցան խաբէութեամբ. և տաճար սրբութեան մերոյ եղև յապականութիւն՝ ըստ ողբերգութեան Երեմիայի. «Բարձան փառք սրբութեան մերոյ, և ի չորեքեզերեան տիեզերս պարծանք պարծանաց մերոց շիջեալ կործանեցաւ»։

Այլ սակայն յայսմ վայրի օրհնութիւն և գոհութիւն եղիցի Փրկչին մերոյ Աստուծոյ, որ ոչ ետ թոյլ թշնամւոյն մարդկան յառաջել ի սպառ։ Եւ գթացեալ ի տկարութիւնս մեր և ողորմեալ ժողովրդեան իւրում առաքեաց առ մեզ զպատուական հայր զՏղիա շնորհիւն Աստուծոյ Հայոց կաթողիկոս, զայր սուրբ և ճշմարիտ՝ զուգաթոռ սրբոյն Գրիգորի, ձեռամբ եպիսկոպոսօք և վարդապետօք՝ Սիմէոն Խոախոունեաց եպիսկոպոս, Սարգիս Ամատունեաց եպիսկոպոս, Սարգիս Ռոստակայ եպիսկոպոս, Յովհաննէս վարդապետ և այլ բազում աշակերտօք ձեռամբ եկիք հասիք

1—5 bcer *խորամանգութեամբ* bcelr չիք *հաւատակորոյս և* bcer *ոգոց* l *ոգւոց* bcelr *վասն զի զաւանդս ուղղափառութեան սրբոց հարցն մերոց հաստատեալ զեկեղեցիս ի բաց կործանեաց* dw *աւանդութիւն* k *որք* clr չիք *էին* w չիք *և* a *էպիսկոպոսունս* bcelr չիք *ուղղափառութեան... զաւանդապահս* m *հաւատոյ* w *զաւանդապահսն* ah *զաւանգապահն* cer *քակեաց* փխ *քայքայեաց*

7—8 bcdeghlr *լցեալս* bcelr *զարժանական* h չիք *զպատուական... քակտեաց* blr *աթոռս* ce *զաթոռն* dm *աթոռն* bcelr *ճգնազգեաց* bkm *կրօնաւորաց* w *այլ և այլ* bcdlr չիք *այլայլեալ* l *ցրուեալք*

9 a *մարմն* bcelr չիք *պատուական* d *անդամք սուրբ մարմնոյ պատուականի* h *մարմինն* bcelr *անդամքն* k չիք *և* a *սիովնի* dgw *սիօնի* bcelr չիք *բովանդակ* ah *բաւանդակ*

10—11 bcelr *խաբէութեամբ մոլորեցան* km չիք *և* bcelr *եղև սրբութիւն մեր յապականութիւն* a *յապականութեան* h *ապականութեան* bcelr չիք *ըստ... երեմիայի* h *ողբերգութեանն* dw *սրբութեան մերոյ փառք* bcelr չիք *սրբութեան* bcelr *մեր*

12—13 h չիք *և* bcelr չիք *և ի... կործանեցաւ* bcelr չիք *մերոց... կործանեցաւ*

14—15 bcelr *այլ սակայն ողորմութիւնն աստուծոյ ոչ ետ թոյլ թշնամոյն* (l *թըշնամւոյն*) h *այսմ* d *յանմ* g *եղիցի և եղիցի* w չիք *մերոյ* ah *թշնամոյն* bcelr չիք *և* km *այլ* փխ *և* ahw չիք *և*

16 bcelr չիք *եւ գթացեալ... իւրում* d *մերում* փխ *իւրում*

17—18 gw *զպատուականդ* km *հայրդ* klm *կաթուղիկոս* d *կաթողիկոս հայոց* km *այր* adg *զայրս* bl *զճշմարիտ* l *զոյգաթոռ* b *գրիգորին* cer *ծեռօք* bhl *ձեռօք* d *ծեռոք* a *ձերաւք*

19 b *վարդապետովք* d *վարդապետութեամբք* a *սիմեւոն* dgw *սիմէօն* a *էպիսկոպոս*

20 a *էպիսկոպոս* cer *սահակ* abcmr *ռոստակա* k *ռոստակաց* adeglw *ռոստակայ* ուղղում ենք *ռոստակայ* a *էպիսկոպոս*

21 bl *և յովհաննէս* a *յովաննէս* b չիք *և* a *աշակերտելաւք* dw *աշակերտելօք* ckmr *աշակերտելովք* adghkmw *ձեր* c *ծեռովք* l *ձեռօք* cr *եկին* l չիք *եկիք* bcelr չիք *հասիք* adw *հասայք* h *հասաք*

ի մայրաքաղաքս մեր՝ Պարտաւ, և ձեռով քաղցրուսոյց վարդապետութեամբ բարձէք զշարն ի միջոյ մերմէ. և յիշելով զառաջնոց հարցն մերոց զաւանդութիւնս՝ վերանորոգեցէք զաթոռ հայրապետութեանս մերոյ ի ձեռն սրբասնեալ առն, որոյ մեք եմք վկայք ճշմարտութեանն։ Վասն որոյ մեք ամենքեան՝ Սիմէոն՝ Աղուանից կաթողիկոս, Յովհաննէս՝ Կապաղակայ եպիսկոպոս, Սիմէոն՝ Հոշոյ եպիսկոպոս, Սահակ՝ Ամարասայ եպիսկոպոս, Սահակ Մեծ Կուենից, եպիսկոպոս, սրբասէր Քշիկ՝ Ներսմերհի վանաց տանուտէր բոլոր ուխտիւ իւրով, որք անխառն յաղանդոյն պահեցան, Գտայ վանաց տանուտէր, Կատարոյ վանաց տանուտէր, Յովսեփայ վանաց տանուտէր, Դաւիթ՝ Կաղանկատուաց վանական, Պետրոս՝ Տկռակերտոյ վանական, Պօղոս՝ Աղաձորայ վանական։ Այլև քրիստոսասէր ամենազով ազատք՝ աստուածապահ Շերոյ պատրիկ և Աղուանից իշխան, իշխան Ջուանքռ պատրիկ՝ Աղուանից սպարապետ, Վարդան պատրիկ և նորին եղբայր տէր Գագիկ, Բաբ ի Հրահատեան, Վախտանգ ի Վարազմանեան, Պատրիկ ի Քարոյեան յազգէ Թագաւորաց, Վահան ի Վարազ Յոհանեան, Թէոդորոս յԱնաստասեան, Ռոստոմ ի Վարազ Աքոյեան, Զարմիհր ի Վարազ Քուրդաքեան յազգէ Թագաւորաց, Մահմատ ի Շերոյեան և այլ ամենայն ազատք աշխարհիս օրհնեցաք և ընկալաք միաբանութեամբ հոգեւորաց և մարմնաւորաց զառաքելական հաւատն մեր, որ նախ ի սրբոյն Եղիշայէ հիմնադրեալ և ապա ի սրբոյն Գրիգորիսէ հաստատեալ, որ ցայժմ ոչ էր ստերիւրեալ։ Եւ ի հասանել փորձանացս՝ հասոյց Աստուած

1—2 cr պարտաւ և միաբան ժողովն աղուանից աղաչելով սասցին ձեռով cr վարդապետութեամբդ gklm բարձիք agl զառաջնոցն aghkm մեր

3 a աւանդութիւնն gw աւանդութիւն dkm աւանդութիւնս bl զաւանդութիւն h աւանդութիւն kl վերանորոգեցիք bcehlr հայրապետութեան adhw մեր bcelr ընդ փխ ի

4 d չիք եմք l ամենեքեան եմք adgkm վկայ d ճշմարտութեան

5—7 a ամենէքեան a սիմեւոն dw սիմէօն ck կաթուղիկոս abcr կապարակա a էպիսկոպոս dlw սիմէօն a սիմեւոն w յոշոյ k հողւոյ adgm հոշւոյ h հրշւոյ z շոհայ a էպիսկոպոս abchr ամարասա a էպիոկոպոս միայն z-ն ունի սահակ... եպիսկոպոս dw ներս միհրի bcer ներս միրհա l ներսմիրհայ z չիք սրբասէր... վանական[2] (տ. 11)

8 km ուխտիւն a տանուտէր h տանուտէրք w մերով փխ իւրով d որ d յանխառն d աղանդոյն

9 abcr գտա w գտոյ cer վանից bcel վանից b յովսէփ ceglr ովսեփ a յովսէփա

10—12 a կաղանկայտուց d կաղկանտատուոյ ghkm կաղանկատուց w կաղանկայտուաց d չիք պետրոս ...վանական aw տղաակերտոյն c տկռնակերտոյ bl տգռնակերտոյ km պօղոս cr աղաձորա l աղաձորոյ, այլև ունի միայն z քրիստոսասէր... ազատք ունի միայն z ah շերւոյ cr շիրոյ

13 agkmw ջուանքոյ d շուանքոյ h ջեանքոյ z ջալանքոյ միայն z-ը ունի պատրիկ

14—17 միայն z-ը ունի տէր b բաբիկ հրահատեան gkm վախտանկ bdw չիք ի b վարազ փխ վարազմանեան b չիք պատրիկ... վահանի z քարոյեան z չիք յազգէ թագաւորաց km ազգէ celr չիք յազգէ h վարազ ի վահան z վարազ վահեան cer վարազյոհանեան a թեոդորոս h թէոդորիս z ռոստոս bcelr յանստոյեան adgkmw յանաստոյեան բստ z-ի b չիք աքոյեան... վարազ z վարազաքեան (թվում է ճիշտը սա է) d սքոյեան l զառմիրհ cer զառմիհր h զարմիրհ h քուրտաքեան km ազգէ bcelrz չիք յազգէ թագաւորաց bceglr մահմաղ z մահումատ cr շիրոյեան abcehlrwz չիք այլ

18—19 z յատք փխ ազատք bcelr չիք օրհնեցաք և ընկալաք bcelr մարմնաւորաց օրհնեցաք և ընկալաք զառաքելական հաւատն մեր abcdeghlrw զոր

20 l եղիշեայ h եղիշա է g ապայ bcdelr գրիգորէ km և որ bcelr զոր

21 ab ըստերիւրեալ gl հասանիլ dv հայոց փխ հասոյց

զօգնութիւն իւր ի ձեռն փոխանորդիդ սրբոյն Գրիգորի, որոյ ուղղափառութեանդ եղաք աշակերտք և եղիցուք տեառնդ Եղիայի Հայոց կաթողիկոսի, որ եղեր վրէժխնդիր թշնամւոյն արդարութեան։ Եւ արդ մեք ամենեքեան նզովեմք զամենայն հերձուածողսն՝ զառաջինս, և զմիջինս, և զվերջինս, զՆոմինոս և զնորին վարդապետն զԱրիոս, զՎաղենտինոս, զԱպողինար, զՄանի, զՄարկիոն, զԵւտիքէս և զՆեստոր, զԴիոդորոս, զԹէոդորիտոն, զժողովն Քաղկեդոնի և զտոմարն Լևոնի, զՄաքսիմոս և զաշակերտս նորա, ընդ որս և զեղկելին մեր զՆերսէս նզովեցաք, որ հաւանեալ եղև երկաբնակ աղանդոյն և որք հաւանին։ Եւ զնոյն կանոնս առաջի Աստուծոյ և ձեր սրբութեանդ պայմանեցաք, զի յայսմհետէ մի ոք իշխեսցէ ի մէնջ արտաքս ելանել յաւանդութենէ հարցն մերոց և ձերոց։ Եւ եթէ յանդուգն ոք գտցի, որ վերստին զնորաձևութիւն բերցէ ի մեջ՝ այնպիսիքն նզովեալ եղիցին ի սրբոյ երրորդութենէն և ի մերմէ միաբանութենէս, և ի շնորհաց հոգւոյն անմասն եղիցին և խոստացեալ արքայութեանն մի հասցեն։ Եւ եթէ յեպիսկոպոսաց ոք իցէ, լուծեալ լիցի ի պատուոյն և ի բարձրութենէ աթոռոյն անկցի. և եթէ ի քահանայից իցէ, զնոյնս կրեսցէ և եթէ ի կրօնաւորաց ոք իցէ, նզովեալ հալածեսցի, և եթէ յազատաց ոք իցէ, արգելեալ յեկեղեցւոյ, յընկերս մի՛ խառնեսցի մինչև ի կարգ ուղղութեան եկեսցէ։

1—2 bl չիք սրբոյն bcelr ուղղափառութեանն a եաք dgkmw էաք փխ եգաք h աշակերտ clr լիցուք aclrw տեառն ckm կաթուղիկոսի

3 adghw եղև abcer թշնամոյն a ամենէքեան

4 dg հերձուածօղսն l հերձուածօղս bcekmr հերձուածողս a զառաջինսն bklm չիք և[1]

5 bcer զևնոմիոս l զևնոմէոս adghkmw արիոս h զվաղէնտիոս a զվաղէնտէնոս g զվաղէնդէնոս l զվաղէնտիանոս ce զվաղէնդիանոս b և զվաղենդիանոս a զապաւղինար w զապօղինար d զապօղինորս

6 adghkmw զմարկիոմն g զեւտիգէս km չիք և bcelr զնստոր adghlmw զդիոդորոս զմանի adgkmw չիք զդիոդորոս w և զթէոդորետոս g և զթէոդորիդոս adhkm և զթէոդորիտոս

7 km չիք զժողովն քաղկեդոնի km չիք և dhw զտումարն bgl զտօմարն d աշակերտն w զորա

8 c եղկելին adgkmw Ներսէս c հաւանել

9 km կրօնին փխ աղանդոյն abcdeghlrw չիք և[2] dw Նոյն bl զնոյնս cer զնոյնն agh նոյնս km զսոյն

10 bcelr ձերում abceghlrw չիք զի b այսուհետև

11 bcr ձերոյ adgkmw չիք ձերոց h չիք և ձերոց km չիք և[2] a եթե cr անդուգն b յանդուքն g յանդուգքն

12 aghw զնորաձայնութիւնն bcer զնորաձևութիւնն dkm զնորաձայնութիւնն d բերիցէ abcghr ի մէնջ

13—14 bcelr արտաքս ելանել յաւանդութենէ (c ի յաւանդութենէ) հարցն մերոյ և ձերոյ (bl չիք մերոց և ձերոց a երրորդութէնէն km չիք և[2] b և շնորհաց bcelr հոգոյն gkm սրբոյ հոգւոյն km եղիցի bcr արքայութեան km հասցէ l հասցին

15—16 bceklmr չիք և a յէպիսկոպոսաց km չիք ոք b պատուոյն փխ ի պատուոյն h պատըւոյն a բարձրութէնէ a եթե c թէ km եթէ փխ և եթէ adhw իցեն b զսոյնս gw կրեսցեն bcekmr չիք և l թէ a եթե

17 bcer չիք և l թէ cr ազատաց bcelr չիք ոք իցէ

18 bcer յեկեղեցոյն l յեկեղեցւոյն c ցընկերս

Նոյնպէս և վասն ձեռնադրութեան կաթողիկոսացս Աղուանից այսպէս կանոնեցաք. քանզի ի սուղ ինչ ժամանակ կաթողիկոսքս մեր զկարգն յեպիսկոպոսացս մերոց առին, իսկ այժմ զի անփորձ և անընտրող գործով եղև և հերձուածեցաւ աշխարհս, վասն այդորիկ պայմանեցաք առաջի Աստուծոյ և ձերոյ հայրութեանդ, եթէ ձեռնադրութիւն հայրապետութեանս Աղուանից ի սուրբ Գրիգորի աթոռոյն լիցի՝ միաբանութեամբ աշխարհիս՝ որպէս և էրն ի սրբոյն Գրիգորայ անտի, զի անդ ընկալաք զլուսաւորութիւն. և ճշմարտութեամբ գիտեմք, թէ զոր դուք ընտրէք, հաճոյ Աստուծոյ է և մեզ։ Եւ յայսմ պայմանէ մի՛ լիցի իշխանութիւն ումեք արտաքոյ ելանել և այլաձև ինչ առնել. ապա եթէ ոչ՝ անվաւեր և ունայն լիցի և մի՛ համարեսցի ձեռնադրութիւնն այն ընդունելի։ Արդ՝ որք երկիւղին Աստուծոյ մերոյ սահմանադրութեանս կատարիչք լինին, ի սրբոյ երրորդութենէ օրհնեալք լիցին և յամենայն ծառայից Աստուծոյ ուղղափառաց. իսկ եթէ ոք ընդդիմացեալ թիւրեսցի ի ճշմարտութենէ աստի, ինքն տացէ Աստուծոյ պատասխանի՝ ոյք և իցեն։

«Գրեցաւ գիրս այս միաբանութեամբ և Աստուծոյ միջնորդութեամբ վասն հաստատութեան հաւատոյ անշարժ լինելոյ ի մէջ երկոցունցս։ Ջծ երորդ ամին Տաճկաց և ի հայ թուականիս ՃԽԸ յամսեանն հրոտից։ Եւ կնքեցաւ կամօք մերովք և մատանեօք, որոց անուանք վերագրեալ են»։

1—3 h չիք և dhw կաթողիկոսաց k կաթուղիկուսացս bcelr կաթուղիկոսութեան bcehlr կաթողիկոսութեան բառից հետո ունեն մերոյ նախկին յերուսաղէմէ (h յերուսաղէմ) ընկալան մինչև (b չիք մինչև) ցսուրբն գրիգորիոս (h գրիգորիս) և անդի (hl անտի) ցայժմ յեպիսկոպոսաց մերոց առնուին (b առաք) bd կարգ փխ այսպէս g կանոնեցաք km զի փխ քանզի d ժամանակիս g ժամանակս d կաթողիկոսք k կաթուղիկոսքն k յեպիսկոպոսաց a յէպիսկոպոսացս g անընտրող bcelr գործովք

5 a եթե km զի փխ եթէ cr հայրապետութեանդ l հայրապետութիւնս

6—9 g գրիգորայ adghw աթոռէն bcelr աշխարհիս և հայոց աթոռոյն ձեռնադրութիւն աղուանից (bl յաղուանից) աթոռակալէն լիցի, զի այս (h չիք այս) երիցագոյն է քան զհայոցդ և յայսմ (h այսմ) a գրիգորա d չիք անդ km զի փխ թէ a այսմ d չիք է aghw պայմանի cr ումէք

10 g յելանել adhw այլաձև gkm նորաձևութեամբ a եթե bcelr թէ abcehlr աննունէր փխ անվաւեր

11 cr հաստատեսցի b հաճեսցի, d համարեսցին cehlr երկաքանչիւրոցն b երկաք (անչիւրոցն ջնջված) փխ այն ընդունելի

12 km կատարիչ adgkmw սուրբ

13—14 a երրորդութէնէն cdegrw երրորդութենէն km օրհնեալ h ամենայն d ծառայիցն h իւրոյ ուղղափառաց a եթե cer ճշմարտութենէս աստի bl ճշմարտութենէս (չիք աստի) d ճշմարտութենէն աստի

15 d չիք ինքն adhw տայցէ dw որք km ով aghw իցենն km իցէ

16 c գիրեցաւ d չիք այս w միաբանութեան abcdeglrw չիք և

17 bcelr յաղագս փխ վասն a մէնջ abcdeghlr երկոցունց bcelr ութսուն d ինն հարիւր abcelrw հինգերորդ

18 adgkmw ամի d տաճկաց abcelr չիք և d չիք ի abcelrw չիք և dgkm ութն ce ութին aw ութ h թվականիս aw յամսեան d հարօտից

19 bcelr մատանովք adgkmw ի վերոյ գրեալ են (d չիք են) bcer գրեալ են l վերագրեալք են

ԳԼՈՒԽ Թ

Գիր պայմանի տեառն Եղիայի՝ Հայոց կաթողիկոսի առ Աղուանս

«Զշարժումն չարափառին Ներսիսի. որ յԱղուանս էր, սակս հաւատոյ, և զներկումն երկաբնակ աղանդոյն Քաղկեդոնի ի բազմաց սերմանեալ յոգիս, և խորամանկ չարութեամբն իւրով վտանգեալ զեպիսկոպոսունս, զքահանայս և զկրօնաւորս. վասն որոյ զգացեալ իմ Եղիայի՝ Հայոց կաթողիկոսի, եկի հանդերձ իմովք եպիսկոպոսօք յԱղուանս ի գերահռչակ քաղաքդ Պարտաւ։ Եւ ժողովեցան առ իս հոգևորք և մարմնաւորք, և ցուցին ինձ զայն գիր, որ յառաջ նզովեալ և ի բաց ընկեցեալ էր զՆերսէս ի յԱղուանից կաթողիկոսութենէն։ Թէպէտ և նա բռնակալութեամբ կացեալ էր յաթոռն, սակայն նոյն եպիսկոպոսունքն և բովանդակ ուխտ եկեղեցւոյ վերստին նզովեցին գրով և կնքով, Աստուծոյ միջնորդութեամբ և մեօք հանդերձ և պայմանեցին, եթէ կամք ի նոյն հաստատութեանս և ոչ խառնիմք ի պիղծ աղանդն Քաղկեդոնի և ընդ չար վարդապետութիւնն Բակուրայ։ Արդ՝ եթէ կան ի նոյն պայմանի և յաւանդութեան սուրբ հարցն, ընկալարուք զդոսա և սիրեցէք որպէս զհոգևոր տեսուչս ձեր. ապա եթէ թիւրեսցի ոք յայսմ պայմանէս, կաթողիկոս կամ եպիսկոպոս, չունի իշխանութիւն ի ձեր վերայ. այլ կալ ձեզ յեկեղեցիս ձեր և հանապազ անդադար աղօթս մատուցանել առ Աստուած. ի ձեր վերայ իշխան Աստուած լիցի և ուղղափառ վարդապետք։ Եւ ետու զայս անհոգութիւն ձեզ սրբասիրաց, Քշկայ՝ Ներսմերհի վանից տանուտեառն և Գրիգորի՝ Յովսեփայ վանից տանուտեառն։ Ես Եղիայ՝ Հայոց կաթողիկոս հանդերձ իմովք եպիսկոպոսօքս առի զմիաւորութեան գիրդ ի ժողովոյդ Աղուանից, և ետու զայս

---

1 abcehlrw չիք *զլուխ* c չիք *թ*

2 bcer *պատասխանոյ* l *պատասխանւոյ* փխ *պայմանի* bcelr *հայոց կաթուղիկոսի եղիայի առ աղուանս*

3 celr *ի շարժումն* m *այրափառին* k *ալլափառին* d *նէրսէսի*.

4 d *զներումն* akm չիք *երկաբնակ* km *կրօնին* փխ *աղանդոյն* a *քաղկէդոնի* ah *սերմանել*

5 dw *հոգիս* km *զխորամանկ* km *չարութեամբ* km *վտանգելն* a *զէպիսկոպոսունս* m *զեպիսկոպոսս*

6—7 km չիք *վասն որոյ* bcelr *գնացեալ* փխ *զգացեալ* cr *եղիաի* ckr *կաթուղիկոսի* a *իմաւք* w *իմով* h *իմօք* a *էպիսկոպոսօք* bcelr *մեծ* փխ *գերահռչակ*

9—10 d!w *յառաջն* g *ներսէս* adv (չորս օրինակ) *զներսէս ի հայոց կաթողիկոսութենէն* w *հայոց զներսէս ի կաթուղիկոսութենէն* h *ներսիսի հայոց կաթողիկոսութենէն* bcelr չիք *ի յաղուանից* bceklr *կաթուղիկոսութենէն* km *և թէպէտ նա* bcelr *նա թէպէտ և* bl *բռնութեամբ*

11—12 a *էպիսկոպոսունքն* dkm *եպիսկոպոսունք* ah *բաւանդակ* g *ուխտք* a *եկեղէցւոյ* bcr *եկեղեցոյ* cr *մեւք*

13—15 a *եթե* km *հաստատութեանն* d *հաստատութեան* bcelr *ոչ խառնակիմք ընդ պիղծ աղանդոյն* (l *պղծեալ*) km չիք *պիղծ* w *զեղծ* km *կրօնն* փխ *աղանդն* a *քաղկէդոնի* km չիք *չար* km *վարդապետութեանն* bcelr *բակուրի* a *եթե* d *կան եթէ*

16—17 km *զնոսա* փխ *զդոսա* hw *հոգևոր* g *ապայ* a *եթե* g չիք *ոք* km *ոք թիւրեսցի* l *թիւրիցի* aghw *յայս* bcelr *ի պայմանէս յայսմանէ* m *պայմանէ* dk *կաթուղիկոս*

18 bcelr *ի վերայ ձեր*

19 bcelr *անհոգութիւն զայս* (b *յս*)

20—23 ah *քշկա* bcelr *քշիկա* (l *քշիկայ*) bcer *ներսմիրհա* l *ներսմիրհայ* kmw *վանուց* g *գրիգոր* w *և գրիգորի* ah *գրիգորա* d *գրիգորայ* bcelr չիք *գրիգորի* ah *յովսեփա* w *և յովսեփայ* bcelr *և յուսիփա* (l *յո սիփայ*) *վանի տանուտեառն գրիգորա* (l *գրիգորի*) h չիք *հայոց* cdk *կաթուղիկոս* adghkmw *իմ* d *եպիսկոպոսօք* d *զմիաւորութիւն* b *զայս զայս*

պայմանի գիր ձեզ. զի մի՛ ոք յանդգնեսցի թիւրել ինչ զեդեալ ուխտադրութիւնդ։ Եւ զերկոսեան նամակսդ կնքեալ իմով մատանեաւ եառու ի պահեստի Ներսմերհի ուխտի ի ձեռն սրբասիրի Քշկայ հօր՝ պայման անհողդութեան»։

ԳԼՈՒԽ Ժ

Գիր անուանց նախարարաց Աղուանից ըստ նախադասութեանն զոր ներքինին Աբդլմէլիք ամիրմոմնի տարաւ և եդ ի դիւանի արքունի

Զայս սուրբ հաւատոյ խոստովանութիւն, զոր խնդրեցաք ի ժողովոյն Պարտաւայ գրով ծանուցանել մեզ զճշմարտութիւնն, զերկեկի հերձուածեանցն դաւող բանս, և զհոգեզուարճ վարդապետացն զընդդիմակսն և նոյնժամայն իմացաք զատոյգն. նախ՝ ես Շերոյ Աղուանից իշխան և Ջուանքոյ Աղուանից սպարապետ, Վարդան պատրիկ և նորին եղբայր Գագիկ, Վախտանգ ի Վարազմանեան և նախնի է սոցա քաջն Վարդան ի Միհրական տոհմէն, որ յաւուրս Վաչագանայ Աղուանից արքայի յԱղուէն ժողովոյն յարքայէն նախագահ եղեալ՝ բնաւորեցաւ ի Գարդման, Պատրիկ ի Քարոյեան՝ յարքայիցն զարմից, որք ի նորին հրամանէ Վաչագանայ արքայի բնակեցան յԱղբերդ գաւառի և սորա նախնիք՝ քաջն Վաչագան և Վաչէ և որք ըստ կարգի կան ի գրիդ, Բաբ ի Հրահատեան, որք յԱտրպատականու իշխանացն են՝ բնաւորեալք ի Կապաղակ և ի Կողթ. Վահան ի Վարազ Յոհանեան ի Մաղխանացւոցն զարմից՝ յակոբիկ հաւատով, որք

1 h պայման h էդեալ

3 bcelr Ներսմիրհական d մերսմեհրի bl ուխտ km ուխտին ah քշկա bcelr քշիկա (l քշիկայ)

5 abcehlrw չիք գլուխ

6—7 d անուանեաց adghw նախադրութեանն bcelr նախադասութեան abceghlrw զորս h ներքինւոյն b ներքենին adg ներքինոյն km աբդլմելիքի a աբդզմեղքի w աբդլմելքի h աբդլմելքի km էմիր մումնոյ h ամիրի մոմնոյ b ամի մնոյ a ամիրի մոմնւոյ

8 a մարաւ փխ տարաւ bcelr դիւանս km դիւանն h արքունւոյ

9 adghkmw հոգւոյն փխ հաւատոյ

10—11 achr պարտաւա m ի ծանուցանել celr ծանուցեալ dw զճշմարտութիւն km զերկեդուա (m և զերկելուա) h զերկերկի km հերեսիովտութեանց w հերեսիութեանցն bcelr հերեսիութեանց h հերիկոսութեանցն d դաւողաբանս acr հոգէզուարճ bcelr վարդապետաց aghw ընդդիմակսն d ընդ աղուանից դիմական

12 km չիք և նոյն ժամայն km ստոյգ h զստոյգսն km չիք նախ

13 km չիք և bcelr Ջուանքու

14 bceklr չիք ի

15 clr միհրական dw միհրական cr վաչագանա bdk վաչականա (k վաչականայ) b յարքայէ m և յարքայէն a յաղվէն bcelr յալուանի

16 agw ի յարքայիցն km յարքայից d կարդման

17 h քարոեան w պարսից փխ զարմից h ի յարքաիցն զարմից k որ bcelr վաչագանա (l վաչագանայ) հրամանէ dk վաչաչանայ dgh հրամանէն

18 bcelr չիք արքայի ah յաղբեդ dw յաղբիդ b յաղբեդ k վաչական m չիք և

19—20 bcelr չիք ըստ կարգի h գարգի w բաբի փխ բաբ ի km պապ bcelr ի յատրպատականու km յատրպատականիս bcelr բնաւորեալ cr գողթ

21 d յովհանեան g յօհանեան d մատխանացւոցն bcr մաղխանացոցն h մաղխանացւոցն w պարսից փխ զարմից d յակօբի

եկեալ ի Կամբիճան բնակեցան. Ռոստոմ ի Վարազ Աքոյեան, որք ի Ստահր գաւառէ Պարսից բնակեցան յՈւտի գաւառի յաւանին Կաղանկատուաց. Զարմիրհ ի Վարազ Քուրդակեան, և Մահմատ ի Շերոյեան՝ Դըղմանցն տեարցն որդիք. սոքա բնակեալ էին ի Դղմահողսն արքայատուր Աղուանից աշխարհիս։ Այսք ամենեքեան որ գրեցան ի դիւանին Աբղլմելքի ամիրմոմնւոյ սակս այսորիկ, եթէ ոք ի սոցանէ գտանիցի երկաբնակ եղեալ՝ սրով և գերութեամբ սպառեսցի։ Այսպէս եղև խաղաղութիւն ամենայն եկեղեցեացս Աղուանից։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ

Կանոնք տեառն Սիմէոնի Աղուանից կաթողիկոսի յետ կործանմանն Ներսեհի

Այս կանոնադրութիւն եղաւ ի Սիմէոնէ Աղուանից կաթողիկոսէ, յորժամ նստաւ յաթոռն ի ժողովումն, որ վասն անիծելոյն Ներսեհի եղև, զի զկարգս եկեղեցւոյ այլայլեաց. վասն որոյ հարկ եղև վերստին առնել ուղղութիւն։

Զի կամեցաւ գթալ ի մեզ քաղցրութեամբն իւրով բարերար և մարդասէր ամենակալն Աստուած ըստ մեծի ողորմութեանն իւրում և վասն բազում սիրոյն իւրոյ կարգեաց զմեզ հովիւս, տեսուչս և առաջնորդս բանաւոր հօտի իւրոյ, որ է սուրբ և առաքելական եկեղեցի. և շնորհեալ

---

1 bcelr *կամբիջան* b *ռոստով*

2—4 adw *յստահր* km *և բնակեցան* d չիք *բնակեցան* bcelr *յուտն* d *յուղի* g *ի յաւանէն* d *հաւանին* w *կաղանկայտուաց* d *կաղկանտուած* aghkm *կաղանկատուոց* ah *զառմիրհ* bcelrw *զառմիրհ* (w *զառմիհր*) d *զառիմիհրի* bcelr չիք *ի*[1] a *քուրդաքեան* cw *քարդաքեան* d *քողակեան* abcelr *մահմաղ* dw չիք *ի*[2] w *շերոյեանց* w *դղմանց* cr *տըղմանցն* d *դաղմանաց* abhl *տերանցն* crw *տէրանցն* g *տերանց* bcelr *որք* փխ *սոքա* a *էին* bcelmr *դղմանցն հողսն* d *տղմահողմն* w *դղմայ հողսն*

5 a *ամենէքեան* g *որք* km չիք *որ* dghw *դիւանի* bcelr *դիւանս* km *աբղլմելիքի* a *աբղլմեղքի*

6 km *էմիր մումինոյ* agw *մումնւոյ* abcdhr *մոմնոյ* km *զի* *եթէ* a *եթե* abcdeghlrw *զորս* փխ *ոք* bcdeghr *գտանի* w *գտանեն* ah *երկբնակ*

7 a *սպառեսցին* bcelrw *սպառեսցեն* dh *սպառասցին* d *այնպէս*

8 adghkmw *եկեղեցեաց*

9 abcehlrw չիք *գլուխ*

10 a *սիմեւոնի* dgw *սիմէօնի* h *սիմեոնի* dk *կաթուղիկոսի*

11 km *կործանման* h *Ներսէսի*

12 adghkmw *եղև* փխ *եղաւ* a *սիմեւոնէ* gw *սիմէօնէ* d *սիմէօնի* dk *կաթուղիկոսէ*

13 bcelr *յաթոռ* m *ժողովն* l *անիծեալ* bcer *անիծեալն* adh *անիծելին* km չիք *անիծելոյն* km *որ* փխ *զի*

14 adghw *զկարգ* a *եկեղէցեաց* w *եկեղեցեացն* bcr *եկեղեցոյ* adgw *եկեղեցեաց* km *այսորիկ* փխ *որոյ*

16—17 acw *ԵՒ մինչև* achw չիք *զի* km *զի մինչ* hr *մինչ* փխ *զի* bklm *քաղցրութեամբ* bcr *բարերարն* bcelr չիք *և մարդասէր... իւրում և* dw *ողորմութեան* h *ողորմութեամբն* km չիք *իւրոյ* h *իւրով*

18 bcelr *մեզ* gkm *հովիւ* bcelr չիք *տեսուչս և* gkm *տեսուչ և առաջնորդ* hl չիք *և*

19 h *հօտին* km չիք *և* l *շնորհել*

մեզ Քրիստոսի՝ զայս աստուածային և զմեծ պատիւս, ոչ յաղագս մերոյ ինչ բարեգործութեան և արժանաւոր լինելոյ, այլ ըստ բազում ողորմութեան իւրում կամեցաւ ինքն և պարգևեաց մեզ շնորհիւն իւրով։ Որպէս և երանելի առաքեալն ասէ, որով Քրիստոս խօսէր. «Հոգին Սուրբ եդ զձեզ հովիւս, տեսուչս հօտի իւրոյ հովուել արդարութեամբ. վասն որոյ պատուիրեմ ձեզ զգոյշ կացէք անձանց և հօտիդ»։ Այլ և յորժամ Մովսիսի պատուիրէր տէր վասն քահանայիցն, այսպէս ասէր. «Յարուցից զքեզ գլուխ և առաջնորդ ժողովրդեան իմոյ՝ զգուշացուցանել նոցա պահել զպատուիրանս իմ, ժրացիր և քաջ լեր և մի՛ հեղգասցիս»։ Ըստ նմին օրինակի և ի ձեռն այլոց մարգարէից և զմեզ զգուշացուցանէ տէրն՝ որդի մարդոյ. «Դէտ կացուցի զքեզ ի վերայ ժողովրդեան իմոյ. զգուշացուցէք նոցա պատգամս որպէս յինէն՝ դառնալ մեղաւորին և անօրինին ի չար ճանապարհէ իւրմէ և կեալ։ Եւ եթէ ոչ զգուշացուցանիցէք զարիւն նոցա ի ձեռաց ձերոց խնդրեցից»։ Զայս ահագին և սոսկալի պատուէր ունիմք ի տեառնէ, այլ և զայս. եթէ «Ետու ձեզ իշխանութիւն թողուլ զմեղս և արձակել ի կապանաց մեղաց զմարդիկ»։ Եւ արդ՝ ոչ եթէ մերով անձամբ կամ զօրութեամբ առաք զայս իշխանութիւն և զպատիւ և զաթոռ առաքելական, այլ արարիչն և հաստիչն ամենայնի Աստուած կարգեաց զմեզ յայս տեղի՝ հովուել զժողովուրդ իւր ըստ հաճոյից իւրոց։

Վասն որոյ սիրելիք և եղբարք իմ պատուականք և ընտիր աշակերտք Քրիստոսի և ճշմարիտ ծառայք պատուիրանաց նորա, պարտ և արժան է մեզ պտղաբերել Աստուծոյ պտուղ բարի և քաղցր ի հաճոյս նորա և շինել

1—3 abceghlrw զայս մեզ քրիստոսի abceghlrw զաստուածային bcelr չիք և km պատիւ bcelr մեծ պարգևս և պատիւ (bl զպատիւ) adgh մերոյ ոչ ինչ a բարեգործութէան cr բարեգործութեանց bcelr ողորմութեանն իւրոյ h ողորմութեանն clr չիք կամեցաւ ինքն h կամեցեալ aw չիք և bcelr չիք և... իւրով mw շնորհիւ bcdehlr չիք և[2]
4 a էրանելի a առաքէալն bcelr չիք որով... խօսէր k եդ b ձեզ
5 l և տեսուչս c չիք տեսուչս adghkmw որոց փխ վասն որոյ
6—7 bdgh հօտի d յարաժամ ah մովսէսի d մովսիսի պատուիրան պատուիրէր b չիք տէր d այլ այսպէս w ասէ crw կացուցից
8 bcelr ժողովրդեանն
9 h զպատուիրանն d հեղգասցես d զմին
10—11 d չիք և w մարգարէիցն bcdeklmr չիք և b զուշացուցանէ bdhlw տէր abcdehlr չիք որդի մարդոյ abdlrw չիք ի վերայ l իմում d զգուշացուցանէ
12 h զայն փխ նոցա d զպատգամս km ի դառնալ blr չիք և անօրինին
13 bcelr ճանապարհէն a եթե dw զգուշացուցանէք bcelr չիք զարիւն նոցա
14 bcelr սոսկալի և զահագին
15—16 adgkmw զայն bcelr արձակել զմարդիկ ի կապանաց մեղաց d մարդիկք h զմարդիկք bcr չիք և a եթե g մերովս
17 ahw չիք և[1] bcelr զպատիւս և զառաքելական աթոռս
18 abchirw չիք աստուած gkm տեղիս
19 km ժողովուրդս ըստ նորայն հաճոյից dw զժողովուրդս իւր (d որ) վասն իւրոց հաճոյից agh զժողովուրդս ըստ (a որ փխ ըստ) իւրոց հաճոյից
20 adhw զայս նորոյ փխ վասն որոյ bcelr չիք վասն որոյ a բ զայս նորոյ bcelr չիք սիրելիք bcelr զայս փխ և km չիք և[2] b ընդիր
22 gkm զպտուղն adh զպտուղ bcelr չիք և քաղցր l չիք նորա l շինել

ի վերայ հիմանն առաքելական, որ է Յիսուս Քրիստոսի՝ ոսկի, արծաթ, ականս պատուականս, այսինքն՝ զզանազան առաքինութիւնս և զամենայն գործս բարիս. զի յերևել Փրկչին մերոյ Աստուծոյ՝ ընդունիցիմք զանթառամ փառաց պսակն։

Արդ ընտրեսցուք զբարին և մերժեալ անարգեսցուք զչարն շնորհիւ սուրբ Հոգւոյն և պատուիրանօք նորա, որպէս հրամայեաց մեզ տէր և ձեռն մարգարէից և առաքելոց և վարդապետաց. նախ սիրել զԱստուած ի բոլոր սրտէ և պահել զպատուիրանս նորա. զընկալեալ ի ճշմարիտ և յաստուածաբեալ հարցն մերոց՝ անշարժ և հաստատուն ունել. նոյնպէս զեկեղեցւոյ սրբոյ կարգս անխափան պահել, ի ձեռն անարատ քահանայից և սպասաւորաց պայծառացուցանել, զմիմեանս որպէս զանձն սիրել. և միաբանութեամբ կրօնաւորել ըստ կանոնական հրամանի, և մի՛ թողացուցանել և ոչ տալ անարժանից և զինուորական մարդկան զեկեղեցւոյ ունել իշխանութիւն. մի՛ պոռնկորդեաց, մի՛ շնացելոց, մի՛ սպանողաց, մի՛ գողոց, մի՛ ստոց և սուտերդմանց, մի՛ զրկողաց և չարակն ագահից, մի՛ զօշաքաղաց և մի՛ ամենևին զինուոր մարդկան հեծելոց և մաքսապետաց մի՛ ոք իշխեսցէ տալ զեկեղեցւոյ իշխանութիւն և մի՛ զհացն և զհասն տալ այնպիսեացն. զի աստուածային օրինօքն, զոր մատուցանէին ժողովուրդն ի տան Աստուծոյ վասն մեղաց՝ զայն քահանայքն, անարատք մատուցանողք և սպասաւորք սեղանւոյն՝ վայելէին. զի նոցա է հասն և խնդրել յԱստուծոյ զտիւ և զգիշեր զքաղցրութիւն և զհաշտութիւն վասն աշխարհի, զթողութիւն մեղաց և զառողջութիւն հոգւոց և մարմնոց. և ոչ անարժանից կամ զինուորաց հրամայեալ է ունել զիշխանութիւն եկեղեցւոյ և շարժել զբարկութիւն ի վերայ աշխարհի և անձանց իւրեանց։ Զի տէրն

---

1 abcdeghlrw հիման վերայ l քրիստոս յիսուս

2—3 abcrw զանազան bcelr չիք զամենայն adgkmw գործ բարի h բարի dgklw յերևիլ

4 km փառացն պսակ l պսակս

5—6 adghkmw չիք ընտրեսցուք... զչարն bcelr չիք շնորհիւ... նորա w պատուիրանի

7 adgh մարգարէիցն aw չիք և

8 km պարտիմք նախ w զընկալեալս gkm զընկալեալսն

9 bcelr հարց dlw ունիլ abcr զեկեղեցոյ h եկեղեցւոյ

11 b զանձինս km չիք և

12 klw կրօնաւորիլ adh հրամանաւ bcelr հրամանին km չիք և

13 gkm տալ թոյլ անարժանից h զինուորեալ ghw մարդկանց bcelr մարդկաց a զեկեղեցոյ bcer եկեղեցոյ hlw եկեղեցւոյ

14 lw ունիլ adghkmw պոռնկորդեաց w սպանանողաց

15 abcelrw ստոց փխ մի ստոց

16 h չիք մի bh զօշաքաղից dw մարդկանց

17 abcr զեկեղեցոյ h եկեղեցւոյ km իշխանութիւնս km չիք և

18 km և մի զհասն ckm այնպիսեաց km օրինօք aw մատուցանէր

19 dgkm ժողովուրդքն w տուն h տանն w քահանայք h քահանայ agkm անարատ.

20 bcer մատուցողք l մատուցօղք

21 km չիք զքաղցրութիւն և

22 h և զթողութիւն cr հոգոց b հոգոյ b մարմնոյ

23—24 h և փխ կամ dgkm հրամայեալ էր lw ունիլ abcr եկեղեցոյ a ըզբարկութիւն l իւրոց

փառաց յորժամ պատուիրէր Մովսիսի յաղագս խորանին՝ ասէր. «Զքահանայս սուրբս և անարատս ընտրեսցես յազգէն Ղևտայ, և մի՛ այլ ազգացն Իսրայելի զինուոր կամ անարժան յանցաւոր ոք կամ արատաւոր». որպէս օրէնքն իսկ ասեն. «Թէ մի՛ իշխեսցեն անարժանքն կալ առաջի սեղանոյ իմոյ և մի՛ ի հասիցն իշխեսցեն ուտել»: Այլ և քահանայքն, որ անարժան վարուք իցեն՝ մերժեալ հեռասցին ի ժառանգութենէն. և թէ սովորական ժողովուրդն ամենևին մի՛ մերձեսցին՝ մի՛ ի պաշտօն, մի՛ ի կարգ և մի՛ ի տեղի քահանայիցն. և որ ոք յանդգնեսցի, պատուհասեալ սատակեսցի՝ որպէս Կորխն, Դադան և Աբիրոն, որք խորասոյզ եղեն, կամ նոյն ինքն Ոզիա, նոյնպէս և այլք բազումք, որք քան զկարդ իւրեանց յանդգնեցան պաշտել զԱստուած: Զի էր օրինակ խորանն և քահանայքն նորոյ ուխտիս եկեղեցւոյ սրբոյ, յոր չիշխէին կալ անարժանքն կամ զինուորքն. զնոյն հրաման առաւել տիրացուցին սուրբ առաքեալքն հրամանաւ փրկչին ասելով, եթէ «Հաճոյ թուեցաւ հոգւոյն սրբոյ և մեզ՝ այսպէս կարգել. մի իշխել զինուորաց և անարժանից ընդ իշխանութեամբ արկանել զեկեղեցի. և որ ոք յանդգնեսցի, նզովեալ եղիցի»: Ըստ որում և երջանիկ հարցն մերոց հաստատեալ է. «Թէ մի՛ ումեք լիցի իշխանութիւն զեկեղեցի Աստուծոյ ընձեռել անարժանից և զինուորաց, կամ վաճառել որպէս զստացուած, կամ իշխանաց տալ, կամ նոցին դայեկաց ի պարգև: Նոյնպէս և քահանայք մի՛ իշխեսցեն զհասն կամ զհացն տալ եղբարց և որդւոց անարժանից, և մի՛ վաճառել իշխեսցեն զժառանգութիւն եկեղեցւոյն. այլ թէ՝ և՛ քահանայքն և՛ եղբարքն և որդիքն նոցա յանարժանութեան գտցին՝ մերժեալ լիցին ի ժառանգութենէն. և որք յանդգնին, նզովեալ լիցին»:

1—2 h մովսէսի a զքհայսն bcelr զքահանասյն adgkmw չիք և aw ընտրեաց b ընդրեսցեն aghkm ընտրեա ah ղետա celr ղևեայ b այլ l ազգաց

3 d իսրայէլի bcr զանարժան cd անցաւոր l կան փխ կամ abceghlr զարատաւոր

4 a իշխեսցէ dw չիք մի

5 adgkmw քահանայութիւնքն h քահանայիւքն l որք

6—7 ad մերժել d ժառանգութենէ aghw և զի bcelr և զինուորական ժողովուրդքն ahw ժողովուրդքն km մերձեսցի d հերձեսցին ah չիք ի bcdelr չիք և

8 a յանդքնեսցի

9 h կայէն փխ կորխն bcdclr և զադան adh աբիոն l խորասոյզք abcdglr զնոյն

10 abgh զոզիայ cdelr զոզիա km չիք նոյնպէս d այլ d զկարգն

11 h խորանին

12 abcr եկեղեցոյ c որ adghkmw կեալ l զինուորք km և զնոյն

13 h տիրացին adghkmw չիք սուրբ

14 bcr հոգոյն

15—16 clr զինաւորաց d իշխանութեան b զեկեղեցի աստուծոյ d զեկեղեցին a յանդքնեսցի adhw լիցի w յերջանիկ

17 km հարք մեր bcelr հարց մերոց abcdeghklmrw հաստատեալ են ուղղում ենք հաստատեալ է dh և փխ թէ c ումէք

18 dw ընձեռել km տալ ընդ ձեռամբ d կամ զինուորաց

19 adw ստացուած h ստացուածք

20—21 w եղբարց կամ b չիք և¹ abcr որդոց abcr եկեղեցոյն ckmr չիք և

22—23 kmw քահանայք bceglr քահանայն km եղբարք bdklm որդիք abcdeghlrw իւր փխ նոցա d յանժառանգութեան գտցեն agh գտցեն achlr յանդգնին

24 bgl եղիցին

Զայդ հրաման ունիմք մեք յԱստուծոյ և ի նորին պատուիրանացն, և ոչ է պարտ Աստուծոյ հակառակ լինել։ Եւ զդոյն օրէնք վասն եկեղեցեաց ամենայն աշխարհականք ունին և այսօր, զի յորժամ վաճառեն զգիւղս իւրեանց սեպհականս, այսպէս գրեն զկտակն, եթէ ուրոյն յեկեղեցւոյն և յեկեղեցւոյ հողոյն. եկեղեցիք Աստուծոյ ազատ են և չեն ընդ ուրուք իշխանութեամբ բայց յեպիսկոպոսաց, և որոց նոքա տան՝ անարատից և ճշմարտից սուրբ քահանայից, և ոչ անարժան զինուորաց, զոր յայսմհետէ և յառաջ մի՛ ոք իշխեսցէ առնել զայդ այդպէս։ Զի հակառակ Աստուծոյ պատուիրանացն է և կորուստ հոգւոյ և մարմնոյ՝ զազատութիւն եկեղեցւոյ ի ձեռն անարժանից մատնել։ Վասն որոյ լսեմ ի բազմաց առտնջելոյ, թէ ի յոլով տեղիս զեկեղեցիս Աստուծոյ վանականութեամբ զինուոր մարդիկ ունին, որք սակս չար գործոց իւրեանց չեն արժանի մտանել յեկեղեցի, թող թէ զեկեղեցականն ունել զհասն կամ զհացն։

Վասն որոյ և սրբասնեալ Քշիկայ Ներսմիհրի՝ հայր վանից տանուտեառն գրեալ է, թէ Վարազ Տրդատայ՝ Աղուանից իշխանի, տուեալ է գեղիկ փոքրիկ Սրբոյ Խաչիս ի սպասաւորութիւն սակս հոգւոյն մասին։ Արդ այժմ ի Փուսան Վեհ անուն հեծելակ, աշխարհավար, կեցեալ անաստուածութեամբ, զրածս բերէ յառաջ, թէ ինձ տուեալ է զեկեղեցիդ Աղուանից իշխանի վանականութեամբ վասն դայեկութեան իմոյ. վասն այդորիկ, սիրելիք, այս իրաւունք կացցեն յայսմհետէ և առ յապա, և մի՛ լիցի ունել Փուսանու Վեհին այն զայն եկեղեցին ըստ սուրբ հոգւոյն հրամանի. այլ ամբիծ և անարատ քահանայքն իշխեսցեն յեկեղեցւոյ վերայ, զի իշխանութիւն ոչ ունի նա յԱստուծոյ և ոչ ի մէնջ։

---

1 c *մեք ունիմք* l *պատուիրանաց*

2 bcdehlr *ոչ պարտ է* b *հակառակել* փխ *հակառակ լինել* gkl *լինիլ* abcehlr չիք *և* d *գոյն* d *եկեղեցւոյ*

3 b *ունիցին* d *վաճառէին* cr *զգեւղս* m *զգեօղս* abdghkmv *զգեղս*

4 bcel *սեհփական* a *սեփականք ունինգ*r *սեփհական ունին* w *սեփհականօք ունին* d *սեփականօք ունին* h *սեփհական* adgw *և այսպէս* hkm *թէ* w *յեկեղեցւոյ* bcr *յեկեղեցոյն* h *եկեղեցւոյն*

5 ar *եկեղեցոյ* c *եկեղեցոյն* b *յեկեղեցոյ* h *և եկեղեցւոյ հայոցն* kn *զի եկեղ եցիք* bh *եկեղեցի* b *քրիստոսի աստուծոյ* l *ազատք*

6 gklm *բաց* h *եպիսկոպոսաց* w *արժանաւորաց* փխ *անարատից* bh *է* acdg *ի* փխ *և*[2]

7—10 ghkm *ճշմարիտ* km *ոչ եթէ* d *անարժանից* a *զինաւորաց* er *պատուիրանացն աստուծոյ է* abcr *հոգոյ* g *մարմնոց* abcr *եկեղեցոյ* blr *ձեռս* ac *մատնել* d *տրտնջելոց* a *տըրտնջելոյ*

11—13 d *եկեղեցիս* gkmw *զինաւոր* a *զինաոր* dh *մարդիկք* achlrw *որ* h *վասն* փխ *սակս* d *չարագործաց* d *յեկեղեցի աստուծոյ* bl *զեկեղեցականսն* d *և զհացն* k *զհաց*

14 w չիք *և* d *սրբաբանեալ* h *քշիկս* ah *ներսմիր* w *ներսմիհրայ* d *ներսմեր* g *ներսմիրհ* bcelr *ներսմիրհայ* km *հայր ներսմիհրի* bcrw չիք *հայր*

15 bcr *տրդատա*

16 b *գեօղիկ* l *գիւղիկ* d *խաչի* a *հոգո* bcr *հոգոյ*

17 km *իսկ* փխ *արդ* h *հեծելեակ* w *այժմիկ* kmw չիք *ի* g *յանուն* a *աշխարավար*

18 w *զեկեղեցին*

19 dw *իշխանից*

20 h *այդ* փխ *այս* g *յապայ* h *արապա*

21 gkmw *ունիլ* d *փիսանու* gkm չիք *այն* cr չիք *զայն*... *սուրբ* km *եկեղեցի* c չիք *հոգւոյն հրամանի* br *հոգոյն*

22—23 clr *անբիծ* abcdehlrw *քահանայից* h *իշխան* h *եկեղեցւոյ* abcdhlrw չիք *զի* (w *զի* փակագծում) d *իշխանութեան* abcdehlrw *ոչ առ* փխ *ոչ ունի նա* d *յայս* փխ *յաստուծոյ* w *ոչ առ ի մէնջ*

Արդ՝ ես Սիմէոն շնորհիւն Աստուծոյ Աղուանից կաթողիկոս ըստ աստուածային պատուիրանացն և կանոնացն այսպէս հրամայեցի, զի զիրաւունս եկեղեցւոյ Աստուծոյ քահանայք կալցեն ճշմարիտք և ուղղափառք, որք զեղկելոյն Ներսիսի ոչ ընկալան աղանդս և մի՛ լիցի զինուորաց և աշխարհականաց յեկեղեցւոյ վերայ ունել իշխանութիւն, և մի՛ ի շնորհէն առնուլ բռնութեամբ. և եթէ յանդգնի ոք, յԱստուծոյ և ի մէնջ ընդ պատուհասիւ եղիցի։ Իսկ եթէ գիր ոք բերէ յառաջ վասն եկեղեցւոյ ըստ մարմնաւոր աշխարհական իրաւանց և ոչ ըստ աստուածային պատուիրանաց և կանոնաց, անվաւեր և անհաստատ է, և մի՛ ոք ընկալցի ընդ իրաւունս. վասն զի զեկեղեցի սուրբ յԱստուծոյ եպիսկոպոսաց և քահանայից հրամայեալ է հոգալ, և ոչ զինուորաց և հեծելոց անարժան մարդկան։

Այժմ և դուք, սիրելիք և եղբարք, միմեանց աթոռակից եպիսկոպոսունք սուրբ աթոռոյս վիճակեալք՝ զդոյն աստուածային կանոնական իրաւունս պահեցէք յիւրաքանչիւր վիճակի և մի՛ տայք համարձակութիւն նեղիլ զեկեղեցի Աստուծոյ և զքահանայս ընդ ծառայութեամբ արկանել. զի հաշտեսցի ընդ մեզ մարդասէրն Աստուած և ողորմեալ փրկեսցէ զմեզ յամենայն նեղութեանց։ Զի տէրն ասաց «Մի՛ արկանէք զմարգարիտս ձեր առաջի խոզից, և մի՛ տայք զսրբութիւնս շանց», որպէս կամ եղև Աստուծոյ կոչել սրբութիւն սրբութեանց և զնոյն ինքն անարատ քահանայից, և ոչ անարժանից և աշխարհականաց զինուորաց։

Արդ պատուիրեմ ամենեցուն՝ զգոյշ կացէք պատուիրանացն Աստուծոյ և զոհութիւն անսպառ մատուցիք ողորմածին Աստուծոյ, որ խնդրեաց զվրէժ երկարնակութեան Ներսիսի պղծոյն և զչար որոմն նորա եբարձ ի

---

1 d չիք ես glw սիմէօն dk կաթուղիկոս

2 m պատուիրանաց lw կանոնաց cer կանոնին b կա bcehlr չիք զի

3—4 adhw զերկիւղի փխ եկեղեցւոյ bcelr զեկեղեցի h քահանայ gkm չիք ճըշմարիտք... աղանդս adhw ճիշդ (ah ճշմարիտ) փառք որք զեկեղեցեացն (a եկեղեցեացն) Ներսեսի (a Ներսեսի) l զեղկեղոյն b ունին փխ ընկալան adhw չիք ոչ ընկալան աղանդս

5 b յաշխարհականաց abcr յեկեղեցոյ h եկեղեցւոյ glw ունիլ

6 d առնու բռնանալ w բռնով

7 b ոք գիր ոք d բերցէ abcr եկեղեցոյ

8—10 h իւրովանաց cr պատուիրանացն c հաստատէ bcelr չիք և մի ոք bcelr չիք ընկալցի ընդ իրաւունս clr եկեղեցի gm ի յաստուծոյ h չիք սուրբ յաստուծոյ

11 h հոգալ աստուծոյ

12 dg մարդկանց

13 bcelr չիք և[1] g աթոռակիցք km աթոռոց

14—15 bl և կանոնական km իրաւունսդ adghw զիւրաքանչիւր bcelr վիճակս km չիք և

16 w քահանայս

17—18 bcelr մարդսէրն աստուած adghw չիք մարդասէրն h մեզ bcelr չիք և... յամենայն bcelr չիք նեղութեանց...արկանէք h տէր bcelr չիք զմարգարիտս ձեր... տայք

19 a խոզաց hw խոզոց d զսրբութիւն ahw եղև կամ d չիք կամ

20 km չիք և

21 dh անարժան abcdehlrw չիք և աշխարհականաց զինուորաց

22 bdh զգուշ l զգուշացէք փխ զգոյշ կացէք

23 b ի զոհութիւն a մատուցիք bl չիք աստուծոյ

24 h երկարնակի b Ներսեսի dh Ներսէսի km չիք պղծոյն d աղծոյ km չիք զչար d չիք նորա a էբարձ

մէնջ՝ տնկելով զխաղաղութեան արմատ ի մէջ եկեղեցւոյ սրբոյ իւրոյ։ Վասն որոյ զգաստութեամբ տեսչաւորեցէք զպէտս եկեղեցւոյ, զի ամենեցուն մեզ յանդիման լինել կայ առաջի ահեղ ատենին Քրիստոսի և համարս տալ վասն ժողովրդեան և անձանց։ Դարձեալ աղաչեմ և ասեմ, զգոյշ կացէք։ Եւ հոգին սուրբ եղիցի ընդ ձեզ. ամէն»։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ

Հարկապահանջելն Վարազ Տրդատայ՝ Աղուանից իշխանի և երթն ի Յոյնս, տալ պատանդ զորդիսն իւր և գալ յաշխարհն իւր, և Միքայէլի փոխանորդել զաթոռն Աղուանից զկնի Սիմէոնի

Ընդ նուազել ի սպառ թագաւորութեանն Պարսից և զօրանալ ազգին հարաւային Տաճկաց՝ սաստկանային սակք հարկահանաց աշխարհի, առաւել կողմանցս արևելից. զի իշխանն Աղուանից՝ Վարազ Տրդատ ընդ երիս հարկէր՝ խազրաց, Տաճկաց և Հոռոմոց։ Իսկ խստագոյն նեղութիւն ի Հոռվմայեցւոցն հասեալ նմա հանդիպիւր. զի հանդերձ որդւովք իւրովք յարքայաբնակ քաղաքի անդ արգելեալ լինէր ի կայսերէն. և տուեալ ի պատանդ զորդիսն՝ և ինքն իշխանն անդ խօթացեալ մնայր։ Զի այսպէս ասեն զօդոց երկրին, եթէ ժանտաբերք են՝ տարամուտ ազգաց մտեալ յաւուրս զարնանայնոյ առժամայն հիւանդանան, և հերքն և մուրուքն ճողին յայս պատճառս։ Եւ ի յերկարելն Վարազ Տրդատայ ի միում աւուր եղև

1 cer *խաղաղութիւն* bl *զխաղաղութիւն* bcelr չիք *արմատ* bcr *եկեղեցոյ* adghkmw չիք *սրբոյ* abcehlr *իւրում* dw *մերում*

2—5 bcelr չիք *վասն... զգոյշ կացէք* d *զպէտ* d *զի յանդիման ամենեցուն լինիլ կայ առաջի* agw չիք *մեզ* g *լինիլ* aw չիք *ահեղ* h *զգուշ* ah *հոգի* l չիք *ամէն*

6 abcehlrw չիք *գլուխ*

7 ah *հարկապահելն* bceglrw *հարկապահանջիլն* bcelr չիք *աղուանից իշխանի*

8 cr *յոյնսն* h *յունս* km *և տալ* ah *պանդանդ* d *զորդի* agkmw *զորդիս*

9 bch չիք *և* agh *գալ և* d չիք *գալ* w չիք *և գալ յաշխարհ իւր* h *զաշխարհ* bcer *ի յաշխարհ* l *յաշխարհս* l *միքայիլի* bcder *միքայէլի* adghkm *փոխադրել*

10 km *զաթոռ* b *ի աղուանից* gl *սիմէոնի* a *սամուելի* dhw *սամուէլի*

11 a *նուազեալ* bg *նուազել* d *նուազեալ* l *նուազիլ* dw *թագաւորութեան*

12 ah *հարաֆային* (a-ն նոր ձեռքով գրված) h չիք *տաճկաց* bcehlr *սաստկանայր* abcdeghlr *սակս*

13 d չիք *առաւել... վարազ* b չիք *զի* b *զիշխանն* adghkmw չիք *աղուանից*

14 d *հարկեր* a *խազրոց* b̃ չիք *և* d *հռոմոց* b *հռ*

15 km *հռովմայեցւոց* dglw *հռոմայեցւոցն* km *հանդիպէր* adcghl չիք *զի* w *և* a *որդաւք* bcr *որդովք*

16 h *յարքայանիստ* l *անտ* bcer *անդ* *և* bcelr չիք *ի* bcelr չիք *և*

17 km *ինքն ես* փխ *և ինքն* h *անդ իշխանն* km *խօթացեալ անդ* km չիք *իշխանն* w *իշխանին* l *անտ* adg *խորթացեալ*

18 a *ասասեն* a *եթե* bcelm *թէ* cr *ժանդաբերք էն* km *ժանտաբեր* bcdelrw *օտարամուտ* bcelr *մարդ ոք* փխ *ազգաց*

19 bcelr *ի զարնանային աւուրսն* w *զարնայնւոյ* a *զարնայնւոյ* dkm *զարնայնոյ* dw *առժամանակ* bcelr չիք *առժամայն* bcelr *հիւանդանալ* d *հերք* bcer *մօրուքն* dw *մօրուք* gkm *մօրուսն* a *ճաւղին* h *ճողեն*

20 l *պատճառ* k *ի յերկարիլն* bcelr *յերկարեալ* h *երկրելն* h *զրդատայ* bcr *աւուրց*

թագաւորին Հոռվմայեցւոց ընտրել ակունս պատուականս, և կոչեալ զիշխանն Աղուանից՝ ցուցանէր նմա. և նորա խորամանկեալ ասէ. «Ի տան իմում պատուականագոյնք գտանին քան զայդոսիկ, տաց զայնս ձերոյդ աստուածապսակեալ անձինդ, զի վայել է իսկ ձեզ»։ Եւ այն ամ հինգ էր իշխանին կալն ի Հոռոմս։ Եւ վասն այսր իրի զերծեալ Աստուծոյ օգնականութեամբն՝ եկն եհաս յաշխարհն իւր, և յայնմհետէ ետ զաշխարհս արևելից ի Տաճիկս, և նոցա միայն հարկէր։

Եւ եղև ի նմին աւուրս Վարազ Տրդատայ սով անտանելի յԱղուանից սահմանս. վասն որոյ առասպելաբանիւր յոմանց եթէ. «Ես կորեակ ի Ճակաշէն գաւառի ծածկեալ կայի ի վայրին Կակուայ, և զանց առնէին զինև բազմութիւնք գնողաց և ոչ գնէին զիս. եկն ժամ բարի, որ եղբայրն իմ Սով տիրանայր. և ահա գտայ ես ելեալ ի սեղանն Վարազ Տրդատայ իշխանի և Եղիազարու կաթողիկոսի։ Եւ որք կերանն զիս՝ արիւնաբերք եղեն, անմեղադիր լերուք»։

Իսկ Վարազ Տրդատայ՝ Աղուանից իշխանի որդիքն՝ Գագիկ և Վարդան, որք ի Յոյնս էին պատանդք, վասն խռովութեան թագաւորին կացին ի մթին տան ընդ երկրաւ զամս ԺԲ և պատճառք հօր նոցա զաշխարհս արևելից ի Տաճիկս տալն եղև։ Եւ ի վախճանելն Յուստիանոսի Հոռոմոց թագաւորի, Վարդան Փիլիպիկոս թագաւորեաց, որ էր յազատացն Հայոց. և յիշեաց զորս ի խաւարային բերդին էին արգելեալ կենդանւոյն. և հրամայեաց թագաւորն հանել զնոսա յանտանելի տանջանացն, որոց տեսութեան աչացն խաւար էր ծածկեալ։ Ապա առ փոքր փոքր ածեալ ի լոյս՝ ետ պարգևս թագաւորն և արձակեաց զնոսա յաշխարհն իւրեանց. շնորհեալ

---

1 adw *հռոմայեցւոց* bcelr *հոռոմոց* b *ընդրել* gkm *զակունս* abcdhr *կոչեցեալ*

2 h *իշխանն* bcelr *ցուցանէ* cr *խորամանգեալ*

3 adgh *պատուականագոյն* bcelr *գոն* d *գտանէին* km *զայսոսիկ* lw *զնոսա* abcdgh *զնա*

4 km *անձին* b *ի* փխ *իսկ*

5—6 gkm *կալոյ* d *զալն* b *հոռոմս* acdehr *հռոմս* l *օգնութեամբ* bcelr չիք *եհաս* bcer *ի յաշխարհ* l *յաշխարհ* h *յանմհետէ ետ աշխարհս*

7 h չիք *արևելից* l *հարկիւր*

8—9 adgkmw *նորին* h *նորն* փխ *նմին* abchr *տրդատա* a *անդանելի* cer *սահմանս աղուանից* a *եթե* bcelr *թէ*

10 g *չեկաշէն* b *կայ* adh *կակուա* ce *կակուկայ* lr *կակուղայ* b *կակուղա* a *առնեին*

11—12 d *բազմութիւն* abcdehlr *գտանէին* (a *գտանեին*) փխ *գնէին* d չիք *ժամ... տիրանայր* adghkmw *երևելի* փխ *ելեալ* km *սեղանս* adghw *սեղան*

13 abcr *եղիազարա* dw *եղիազարայ* k *կաթուղիկոսի*

14 l *անմեղադիրք*

15 acr *տրդատա* km չիք *աղուանից իշխանի*

16 cr *յոյսն էի* bcelr *պատանդ* ah *պանդանդք*

17 adghkmw չիք *ընդ երկրաւ* w *ամս* w *12* dgkm *տասն և երկու*

18 a *վաղճանելն* gklmw *վախճանիլն* d *հռոմոց*

19 a *փղէպիկոս* dghkmw *փղեպիկոս* l *փիլոպիկոս* d *թագաւորեցոյց* akm *յազատանցն* d *յառատացն*

20 bcer *բանդին* l *բանտին* a *եին* abceghlrw *արգելեալք* cr *և էին կենդանի* փխ *կենդանւոյն* h *կենդանոյն*

12—22 w *տեսութիւն* d *տեսութեամբ*

23 adghkmw չիք *զնոսա* h *աշխարհն*

Գագկայ մասն ի կենսատու խաչէն՝ զլոյսն տիեզերաց։ Եւ նորա եկեալ եա զմեծ պարգևն ցՄիքայէլ՝ Աղուանից կաթողիկոս. և կանգնեցին նշան տէրունական, յորում կայ գիր այսպէս. «Քրիստոս Աստուած, յիշեա զկամաւոր չարչարանս քո ի վերայ սորա, որ վասն մերոյ փրկութեան. և ընկալ զնշանս զայս, զոր ետուր երկիւղածաց քոց. և ներեա յանցանաց իմոց՝ Միքայելի՝ Աղուանից կաթողիկոսի. և ողորմեա Աղուանից աշխարհիս՝ փրկելով յամենայն փորձութեանց, զի յաւուր գալստեան քո արժանի լիցուք կալ ընդ աջմէ քումմէ։ Եւս աղաչեմ վասն Գագկայ ծառայի քոյ և քեռ սորա Մարիամայ, և Վարազոյի ոսկերչի մեծի»։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

Վասն ոչ առնելոյ առ ազգայինս խնամութիւն Միքայելի՝ Աղուանից կաթողիկոսի արարեալ ժողով

Փոխանորդէ զաթոռ հայրապետութեանն Աղուանից երջանիկն Միքայէլ զկնի Սիմէոնի. և կեցեալ ամս ԼԵ։ Յաւուրս սորա լինի խառնակութիւն իշխանացն Աղուանից. Վարազոյ՝ Վախտանգայ որդի, թոռն Վարազմանայ, զթոռնակիցն իւր զՎարդանուհի արար կին. և տէր Միքայէլ տարագրեաց զնա, թէ մի՛ յանդգնիր առնել, զի թոռունք էք։ Իսկ նորա զկորստեան խորհեալ զխորհուրդ, գրէ առ Թալիլէ՝ Վրաց կաթողիկոս, օրհնել զանօրէն ամուսնութիւնն։ Եւ չարափառն այն այր այսպէս հրամայեաց. «Եթէ դուք յիմում խոստովանութեանս էք՝ օրհնեալ էք. ապա եթէ յԱղուանից աւանդութեանն էք, դուք գիտէք»։ Յայնժամ հայրապետն Աղուանից Միքայէլ արար ժողով ուխտի եկեղեցւոյ իւրոյ. և կոչէ առ ինքն

---

1 abdghlw *մասն գագկայ* (b *գագկա*) w *զլոյս*

2 d *պարգև* dk *կաթուղիկոս* d *գնշան* bl չիք *նշան*

3 d *կայր* cr *կա* b *յիշեա*

4—5 բոլոր ձ. ձ. *զոր* (տ· *4*) ուղղում ենք ըստ h-ի bcelr չիք *և ընկալ... քոց* g *ներեայ*

6 gl *միքայիլի* abcderw *միքայէլի* dk *կաթուղիկոսի* l չիք *կաթողիկոսի* h *ողորմեա* b *ողորմեաց* adghkmw չիք *աղուանից*

7—8 h *ամենայն* bcelr չիք *զի... քումմէ* gh *քոյ* d *քրիստոսի* փխ *քումմէ* d *եւ ես* փխ *եւ* a *գակա* bcr *գագկա* abdkmw *քո*

9 a *մարիամա* bcelr չիք *և վարազոյի... մեծի*

10 abcehlrw չիք *զլուխ*

11 l *չառնելոյ* ahw *առնել* ah *ազգինս* d *ազգային* bcegklmr *խնամաւորութիւն* a *խմամութիւն* gl *միքայիլի* cd *միգայէլի* br *միքայէլի*

12 cdkr *կաթուղիկոսի*

13 bdw *հայրապետութեան*

14—17 aw *սամուելի* dh *սամուէլի* adghkmw *եկաց* ah *յաւուր* adghkmw *առնակնութիւն* h *վարազո* a *վախտանգա* m *վախտանկայ* b *վարազմանա* a *վարդանաւրհի* w *վարդանուհին* dgkm *վարդանուհի* b *զվարդանուհին* h *վարդանօրհի* bdw *իւր կին* b *միքայել* adghkmw *տարագրեալ* bcer *յանդգնել* l *և առնու* cer *առնուլ* b *գնորա*

18 adghkmw *խորհուրդ* ahw *թաղիղէ* d *առ թագաւորն վրաց և առ թաղիղէ նոյնոյ կաթուղիկոս* ck *կաթուղիկոս*

19 d *ամուսնութիւն* k *այլափառն*

20 a *եթե* bcelr *թէ* adghkmw *խոստովանութեան* bcelr *օրհնած* d չիք *էք*

21 adgkmw *աւանդութեան*

22 d *միքայէլի* bcelr *արարեալ* bcr *եկեղեցոյ* h չիք *իւրոյ* bchr չիք *և*

զհռչակելի այրն՝ զՍողոմոն, որ Մաքենացւոցն սուրբ ուխտին էր առաջնորդ, և ըստ ժամանակին Հայաստանեայցն էր պարծանք։ Եւ գումարեալ զնոսա ամենեսին ի Շամքոր ի Բերդոյ վանս՝ միաբան ժողովով նզովեցին զտունն Վարազոյի. և ի նոյն ժամու հասանեն Տաճիկք և ի գոգ մօրն փողոտեն զորդի նորա սրով, և զմիւս որդին ձի տարեալ սպանէ։ Եւ գրեցին թուղթ ժողովեալքն առ Վրացն Թալիլէ. «Եթէ զի՞ իշխեցեր լուծանել զկանոնեալսն սուրբ առաքելոցն աշակերտաց, որք յԱնտիոք ժողովեալ տարագրեցին զՊօղոս Սամոստացին ի սուրբ եկեղեցւոյ և սահմանեցին տասն կանոնականս. «Թէ մի՛ որ իշխեսցէ զազգայինս առնել կին. և սրբոյն Աթանասի կանոնական հրաման է, «եթէ չէ ամուսնութիւն, այլ պոռնկութիւն». և երանելւոյն Բարսղի վասն սորին գործոյ ասացեալ։ Արդ՝ մեք ուղղափառութեան ժողովքս և զքեզ նզովեցաք ընդ ամենայն հերձուածողսն, և արդարադատին Քրիստոսի մատուսցուք բազմապատիկ փառս»։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ

Նորին Միքայելի՝ Աղուանից հայրապետին խնդիր յաղագս պապանձմանն Զաքարիայ և ծննդեան և յայտնութեան փրկչին ընդդէմ Երկաքնակ աղանդոյն

Մովսէս տօնս կարգեաց Իսրայէլացւոցն յեօթներորդում ամսեանն, որ է թշրին առաջին օրն՝ տօն փողոցն, տասներորդ օրն՝ տօն քաւութեան. հնգետասաներորդ՝ օր տօն տաղաւարահարացն, եօթնևտասներորդն՝ պապանձմուն եղև Զաքարիայ մինչև ի քսաներկու նոյն թշրին ամսոյ։

1—3 bcelr *զհռչակելին սողոմոն* w *զսաղօմօն* g *զսօղոմոն* d *այրն այն* bcelr *մաքենոցացն* d *մաքենացւոցն* adghkmw *էր առաջնորդ ուխտինսուրբ* adgh *հայաստանեաց* celr *հայաստանեացն* bcelr չիք *և... վանս* ah *զսոսա* km չիք *ամենեսին* a *բերդո բերդոյ* d *միաբանեալք* adgh *ժողովոյն* bcelr *ժողովն*

4—5 bcelr *նոյնժամայն* փխ *ի նոյն ժամու* dw *հասանէին* bcelr չիք *և* bcelr *գոգք* d *մօր* abdghl *փողոտեցին* ավելացնում են *զորդի նորա* km *ձին* h *սպանին*

6—8 adghkmw *առ Թալիլէ* (adh *Թաղիղէ) վրաց եպիսկոպոս* (a *էպիսկոպոս)* bcelr *Թէ* abdhlw *զկանոնեալ* cer *զկանոնս* km *ի սուրբ* bcelr *աշակերտացն* h *աշակերտ* a *անդիոք* b *յանդիոք* d *տարագրէին* b *տարագրէ* k *պօղոս* b *սամոստացին* bcr *եկեղեցո* a *սահմանեցի*

9—10 d *կանոնական* a *թե* d չիք *իշխեսցէ... սրբոյն* adghw *զազգական* km *զազգականն* adgkmw *առնուլ* adkm *ի կին* bcelr չիք *սրբոյն... հրամանէ* dw չիք *է* a *թե* d *եթէ* m *թէ* bcelr *և թէ չէ*

11 abcelr *երանելւոյն* bcelr *յաղագս* d *նորին* b չիք *գործոյ*

12—13 l *հերձուածօղս* bcekmr *հերձուածողս* bcelr *հատուսցուք*

14 abcehlrw չիք *գլուխ*

15 gl *միքայիլի* bcerw *միքայէլի* bdhlm *հայրապետի*

16 w *պապանձման* bcer *զաքարիաի* l *զաքարիայի*

17 bcehlr *ծննդեանն* cr *յայտնութեանն*

18 eklm *երկաբնակաց*

19—22 g *մօվսէս* l *մօսէս* d *տօն* ahkmw *տօնակարգեաց* hl *իսրայէլացւոց* a *իէղացւոցն* bcer *իսրայէլացոցն* a *յուլթներորդում* b *յէերորդ* celr *յեօթներորդ* h *եօթնորդում* bcelr չիք *է* km *յառաջին* bcelr *օր* km *զտօն* km *փողոց* km *ի տասներորդ* km *զտօն* bcelr *քաւութեանն* (b *քաւութեան) յ: րս պապանձումն* (cr *պապանծումն) զի ի քաւութեանն էր ի Ժ ամսոյն, սուտ է, թէ ի տաղաւարահարացն եղև պապանձումն հընգետասներորդ օրն տօն տաղաւարահարացն եօթներորդ որ է պապանձումն զաքարիայի* (cr *զաքարիաի)* km *ի տասն* km չիք *որ է* km *զտօն* km *տաղաւարահարաց* km *ի տասն* adghw չիք *եղև* a *զաքարիա* h *զաքարիայի* w *ցքսան և երկու* a *քսան և երկու* dg *ցքսանև րկու*

Ապա գնաց ի տուն իւր, և յղացաւ Եղիսաբեթ կին նորա, որպէս Ղուկաս աւետարանիչն ասէ. «Եթէ թաքուցանէր զանձն ամիսս հինգ, և յամսեանն վեցերորդի առաքեցաւ Գաբրիէլ հրեշտակ յԱստուծոյ»։

Արդ՝ տեսցուք զվեցերորդ ամիսն, թէ ո՛ր իցէ։ Տեսաք զոտոմարն և գտաք այսպէս. ի թշրին ամսոյ քսան և երկուսն լինի ըստ Հոռոմին հոկտեմբեր ամսոյ ինն։ Արդ՝ ի տասնէն յառաջ սկսանիմք լնուլ զվեց ամիսն և լինի յապրիլի եօթանն, ըստ հրեշտակին, թէ այս վեցերորդ ամիս է նորա, Եբրայեցւոցն նիսանի ի տասն և եօթանն աւետիք կուսին։ Անտի յառաջ մինչև ի հինգն յունուարի լինի ՄՀ օր, որ է ինն ամիս, և ծնունդն նորին Քրիստոսի։ Նոյնպէս ունիմք զվարդապետաց զասացուածս առ այս. իսկ զԾնունդն և զՅայտնութիւնն և զԱւետիսն մի տօն կատարէ եկեղեցի, վասն զի միոյ Աստուծոյ ծնունդ՝ հոգևոր փրկութեան մերոյ մի տօն կատարի։ Որպէս ոմն ի յաստուածազան վարդապետացն ասաց. «Երիս ծնունդս մեզ գիտէ բանն՝ զմին փչմամբ, զերկրորդն մարմնանալով և մկրտութեամբ, և մի ծնունդ թուէ և զերրորդն յարութեամբն։

Նոյնպէս Մարկոս հայրապետն Երուսաղէմի, որ մի էր ի Նիկիական հարցն, որ յիւրում խրատական թղթին գրեաց ի Հայս յաղագս մկրտութեանն, եթէ ի միում աւուր տօնեմք զծնունդն և զմկրտութիւնն։ Եւ զորբինակ մահն և թաղումն անկատար է առանց յարութեանն. և որպէս յարութեան աւետարանն նախ զխաչն և զթաղումն յայտնէ և ապա ի վերայ ածէ զյարութիւնն, նոյնպէս և կատարէ զփրկութիւնն, զոր դարձեալ ասէ Աստուածաբանն. «Բայց այժմ Աստուծոյ յայտնութեանս տօն է, քանզի երևեցաւ

---

1 g *ապայ* h չիք *ի տուն* bgw *եղիսաբէթ* k *զեղիսաբէթ*

2 h չիք *ասէ* a *եթե* bm *թէ* bdgkm *թագուցանէր*

3 a *հրեհշտակ* bdw *աստուծոյ* b *աստուծոյ ի քաղաք մի*

4 a *թե* hw *զտումարն* g *զտօմարն* l *զտօմարս*

5—6 km *զի* փխ *ի* a *ի քսան* adg *երկուցն* dg *հոգտեմբեր* h *հոզդեմբեր* gkm *տասէն* cr *սկսանեմք*

7 abcdeghlrw չիք *և* d *ապրիլի* a *յապրիելի* bl *յապրիէլի* c *յապրելի* r *ապրէլի* dw *յեօթանն* a *յեւթանն* l *Զ անն* ce *Զ ամսեանն* b *յԶ անն* a չիք *ըստ* ag *զհիշատակին* (g *զհրեշտակին)* a *թե* bcelr *եթէ*

8 km *և յեբրայեցւոց* al *եբրայեցւոցն* gw *եբրայեցւոց* cr *եբրայեցոց* d *եփրայեցւոց* b *յեբրայեցոցն* adgh *նիսանն* l *նիսան* abcegrw չիք *ի* a *եւթանն* h *եօթնետասն* cr *յանտի* b *անդի*

9 km *մինչ* ml *յունվարի* aw *ապրիելի* dgh *ապրիլի* bklm *ծնունդ*

10 km չիք *նորին* km *և նոյնպէս* abcdeglw *ասացուածս* abcdeghlrw *զայս* փխ *առ այս*

11 agh *ծնունդն* dkmw *ծնունդ* agh *յայտնութիւնն* dw *յայտնութիւն* b *զյայտնութիւն* abcdeghlw *աւետիքն* a *մին*

12 km *ծնունդ է և հոգևոր* d չիք *մի*

13 bcelr *սրբոց* փխ *յաստուածազան*

14 bcelr *գիտէ մեզ* hkmw *մին* dg *մինն* bcelr *զմինն* dgkmw *երկրորդն*

15 bcelr *մկրտութեամբն* bcelr չիք *և* gkm *որ* փխ *և* bcelr *մի թուէ զծնունդ* (b *զծնունդն)* km *թուի* kmw *երրորդն* km *յարութեամբ*

16 b *մարկոսն* c *մարկոս ասէ հայրապետն* h *մեր էր* mw *երուսաղէմի* km չիք *որ* km *առ* փխ *ի*

17—18 bcelr *հայք* h *իւրում* dkm *մկրտութեան* a *եթե* g *օր* h չիք *եթէ... զծնունդըն* d *զծնունդ և զմկրտութիւն* h *մկրտութեանն* km չիք *և*

19—22 bcelr *յարութեանն* (l *յարութեան) նոյնպէս և ծնունդն առանց մկրտութեան և որպէս յարութեան ընթերցուածն նախ զխաչն և ապա զթաղումն պատմէ և ապա ի վերայ ածէ զյարութիւնն* mw *յարութեան* d *յայտնի* g *ապայ* km չիք *և* km *և զփրկութիւնն* d *զփրկութիւն* b *աստուածաբան* km *յայտնութեանն* d *յայտնութեան* dw չիք *է*

Աստուած մարդ ծննդեամբ»։ Երուսաղեմայ եպիսկոպոսքն մինչև ցԿիւրեղ ԽԲ եպիսկոպոսք, և յետ նոցա այլք տօն ծննդեան և յայտնութեան կատարէին ի յունուարի ամսոյ Զ ին մինչև ցՅոբնաղիոս, որ թուին լինել ամք ի յարութենէն ցՅոբնաղիոս չորեքհարիւր։ Դարձեալ որ յընթերցուածին ասէ վասն Դաւթի և Յակոբու տօնին աւուրն, եթէ յայլ քաղաքս առնեն զծնունդն Քրիստոսի, որ է դեկտեմբերի քսան և հինգն. յայլ քաղաքս այսպէս առնեն, եթէ ի հեթանոսաց անտի հաւատացեալք էին, ոչ եթէ ի թլփատութենէն, և ի հեթանոսութեանն սովոր էին ծնունդ արեգականն կատարել յայնմ աւուր, վասն այնորիկ ոչ հաւանէին թողուլ զտօնն։ Ապա հարկաւորեցան առաքեալքն հաւանել նոցա և կարգել նոցա զՔրիստոսի ծնունդն յայնմ աւուր։ Իսկ որք ի թլփատութեան են, ամենայն ուրեք ի յունուարի վեցին կատարեն, որ և մեր նախնեացն աւանդեցաւ, նոյնպէս և ունիմք այժմ, որպէս ասէ, «Եթէ Օրէնքն ի Սիոնէ ելցեն, և բանն Աստուծոյ՝ յԵրուսաղեմէ»։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

Որ ինչ յաւուրս որդւոյն Հերակլի և թոռին նորա գործք

Բարեյաղթ Հերակլ Հռովմայեցւոց թագաւոր զպէսպէս պատերազմունս վանեալ՝ յիշատակ քաջութեան եթող յաշխարհի։ Եւ զկնի նորին նստի թագաւոր Հռովմայեցւոց որդի նորա Կոստանդին՝ ամս Գ։ Ի սորա

---

1 ah *երուսաղեմա* bcelr *երուսաղէմի* m *երուսաղէմայ* a *էպիսկոպոսքն* b *եպիսկոպոսին*

2 l *և քառասուն* bcelr *յետ նոցա և այլք* km *զտօն* cehlr *ծննդեան* chkm *յայտնութեանն*

3 abcdehlrw չիք *ի* m *յունվարի* h *ամսո* crw *ի վեցն* d *վեցէն* km *վեցն* hl *ի վեց* abceglr *ցոբնաղիոս* l *թուոյն* gl *լինիլ* b *լինէր* h *լինին* ah չիք *ի*

4 w *յարութեանն* c *յարութենեն* d *և յոբնաղիայ* bcelr *մինչև ցոբնաղիոս* (b *ցոբնաղիոսն*) agh *և ցոբնաղիա* a *չորեքարիւք* b չիք *չորեքհարիւր* km *զոր* bcelr *յընթերցուածն*

5 cr *դաւթա* bcer *յակոբա* klm *յակոբայ* abdghkmw չիք *տօնին* dw չիք *աւուրն* cel *աւուր* b *աւոր* a *եթե* bl *քաղաքսն* d *զծնունդ*

6 km *ի* փխ *որ է* h *դեկտեմբերի* a *քսանուհինգն* km *հինգ* bcer *այն* l *այնք* փխ *յայլ* adgh *քաղաք* bcelr *քաղաքք*

7 a *եթե* cr *թէ* g *անդի* g *և ոչ* a *եթե* kmw *թէ*

8 d *հեթանոսութենէն* km *զծնունդ* h *ծնուղ*

9 a *հաւանեին* h *հաւանին* *թող* g *ապայ* bcelr չիք *ապա* h *և ապա*

10 gklm *հաւանիլ* d չիք *նոցա*

11 abcderw *որ* acdegkmrw *թլպատութենէն* փխ *թլպատութեան են* cr *ուրէք* adhw չիք *ի* blm *յունվար* adglw *ի վեցին* (d *վեցէն* w *վեցն*)

12 h չիք *որ* abcdeglr *զոր* br *նախնեացնն* km *և նոյնպէս*

13 a *էթե* bgkm չիք *եթէ* cdlr *թէ* ah *սիովնէ* dgw *սիօնէ* ah *ելցէ բան* a *յէրուսաղէմէ* w *յերուսաղէմէ*

14 abcehlrw չիք *գլուխ*

15 cr չիք *որդւոյն* b *որդոյն* a *հերակղի* w *հերակղիոսի* h չիք *թոռին նորա գործք* abcdelrw չիք *նորա*

16 c *բարէյաղթ* l *բարեյայթ* a *հերակղ* w *հերակղիոս* cer *թագաւորութիւնն հռոմայեցոց, որ հերակլիոս զպէսպէս* bl *հռոմայեցոց* (l *հռոմայեցւոց*) *թագաւորն հերակլիոս զպէսպէս* h *հռոմոց*

17—18 w *և յիշատակ* adghw *թողեալ* bcelr *զկնի նորա թագաւորէ կոստանդիանոս որդի նորա* mw *հռոմայեցւոց* w *կոստանտին* h *ի սորին*

աւուրս տիրեցին Ասորւոց Տաճիկք և արկին ընդ հարկաւ զեկեղեցիս սրբոյ քաղաքին Երուսաղեմի. և հայ թուականն Ձ լինէր։ Իսկ Կոստասորին որդի՝ ամս ԻԹ. ի սորա հինգ ամին յԱրաբիա կռիւն եղև, և ի վեցին Տաճիկք էին ի Հայս, և առաւ Դուին ի Տաճկաց, և որք գերեցանն՝ ԼԵԾ թուեցան։ Եւ ի նորին ԺԹ ամին նստի կաթողիկոս Հայոց տէր Ներսէս ամս Ի. և հայ թուականն ԾԺ և մին էր։ Սա էր հայրագիր նորին Կոստանդնի և գանձիւք նորա շինեաց զբազմապայծառ փարախն բանաւոր հօտից ի Քաղաքադաշտի զսուրբն Գրիգոր և ի նաւակատիս կոչեաց զթագաւորն Հոռոմոց, որ յաւէժ հիացեալ ընդ շինուածն եւ հրաման շինողացն գնալ զկնի իւր, զի զնոյնաձևն յարմարեսցէ ի պալատանն։ Եւ ոչ ժամանեալ ղաղատոսն ի ճանապարհին վախճանէր։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ

Յաղագս գալստեան երկրորդ Մահմետայ ի Հայս,
զորս և ճնազանդեցուցանել և անտի ընդ Աղուանս անապարել,
մտանել ընդ դուռն Ջորայ և անդ լսել զապստամբելն Հայոց.
առ որս դառնալ անտի և գալ զՍեւան ծովապատ կղզին առնուլ
և զզօրս Հայոց և Հոռոմոց կոտորել և զոմանս յիշխանաց տանել
ընդ ինքեան ի Նախիջեվան այրել և անտի գնալ յԱսորիս,
յորում չարաչար մահուամբ սատակել և այլ զրոյցք պիտանիք

Ի ՃԽՁ երրորդ թուականութեան Հայոց եկն Մահմետն երկրորդ ի Հայս. և աճապարեալ ընդ աշխարհն Աղուանից՝ մտանէ ի Ջոր։ Իսկ ապըս-

---

1 bcr *յաւուր* ah *աօրեց* bcdegklr *ասորոց*

2 mw *երուսաղէմի* cr *երուսաղիմի* k *թուական* bcelr *թիւս*

3 bcelr *նորին* ad *արաբիա* w *արաբիոյ* bcer *արաբեա* l *արաբեայ* g *յարաբիայ* d չիք *ի* w *վեցն*

4 km *առին զդուին* cgr *դուին* k m չիք *ի տաճկաց* bcelr *գերեցան* cr *ԼԷԾ*

5 acl չիք *վ* a *ԺԹ ամն* cl *ԺԹ* km *յինն և ի տասն* w *19* clr չիք *ամին* k *կաթուղիկոս*

6—7 cl չիք *և* bcelr *թիւն* a *ԾԺ և մին էր* aw *կոստանտնի* c *կոստանդի* h *հայրապետ*

8 w *հօտի* abcdehlr *քաղաքի դաշտի* gkmw *քաղաք ու դաշտի* ուղղում ենք *քաղաքադաշտի* gkm *ի սուրբն* w *նաւակատիսն*

9 hl *հռոմոց* abcdeglr *ընդ որ* d *յաւէրժ* l *յաւէտ յաւէրժ* cr d *յաւթէ* b չիք *յաւէժ* l *շինածն*

10 bcelr *զկնի* (l *զկնին*) *թագաւորին* cr *նոյնս ձևն* d *նոյնաձև* abcelr *պաղատանն*

11 ah *գաղատւն* d *գաղատոսն* gkm *գնալ ի տուն իւր* փխ *գաղատոսն* cr *ճանապարհի* a *վաղճանիւր* w *վախճանիւր* bcelr *վախճանի*

12 abcehlr չիք *գլուխ* km *ԺԷ*

13—19 h չիք *յաղագս* abcdehlrw *ապստամբութիւն* (l *ապստամբութիւնն* b *յապըստամբութիւնն հայոց* (b չիք *հայոց*) *և մահմետի* (w *մահմէտին* adh *մահմետին*) *գալն* (adhw *գալ*) *ի հայս և առումն* (adh *առնումն*) *սեանայ* (b *երևանայ*) *և մահն մահմետի* (w *մահմէտի*) gkm *զապստամբիլն* (ուղղում ենք) g *ծովապատ* g *իշխանաց* gkm *տանիլ* (ուղղում ենք) gkm *սատակիլ* (ուղղում ենք)

20 gkm *հինգ* h *թուականին* d *երկրորդ թուականութեան* h *երկրորդն* h չիք *ի* kmw *մահմէտն*

21 բոլոր ձ ձ. ունեն *հայք* ուղղում ենք *հայս* a *չոռա* dghkmw *չողայ* adghkmw *չորա*

տամբեալ Հայոց՝ արգելին զՏաճիկսն ի Դունի և ԿԲ հազարս ի Տաճկացն սպանին՝ ածեալ զօր բազում ի Հոռոմոց։ Եւ ի նմին ամին եղև զրաւ զարմիցն սրբոյն Գրիգորի։ Եւ դարձաւ Մահմետն ի Ջորայ, դայ պաշարէ զՍևան ծովապատն բերդ ամս Գ. և ապա առնու զայն և ի սուր սուսերի արկանէ, զորս գտանէ ի նմա. և անտի անցեալ ի Հայս եհար զՀոռոմստայն և զՀայն. և զորս ոչ կարաց ըմբռնել՝ դարան գործեալ մեծապէս երդմամբ, դաւով և խաբէութեամբ առ ինքն ժողովեաց զամենայն գլխաւորս Հայոց, և տարեալ ի Նախիջեվան քաղաք՝ ութ հարիւր այր յեկեղեցիսն արկեալ կենդանւոյն այրեաց, և Ն այր ի Խրամ նոյնպէս այրեաց և զսինլիքորս նոցա սրահար սատակեաց։ Եւ այսմ կորստեանն նոցա պատճառ եղև այն, զի առ հասարակ շնչեալ ի նոսա հոգի մոլորութեան, զի արհամարհանօք այպն առնէին զհայրապետ, և զքահանայս և զկրօնաւորս, ծանձրացուցանէին և նեղէին զնոսա։ Եւ թէպէտ կրեցին Հայաստանեայքն զհարուածն զայն, սակայն ոչ եթող տէր Աստուած Մահմետի զվրէժն զայն. այլ ի հասանել Մահմետի յԱսորիս, դժնդակ ախտ մահու զնա պաշարեալ և զեօթն ամիս յոգեհանս կացեալ՝ հազիւ ուրեմն թքէր զոգին և սատակէր։ Երիցս թաղեալ վերընկէց լինէր, զի երկիր ոչ ընդունէր զնորա գարշելի մարմինն։ Ապա կալեալ շուն մի շամփրեցին ընդ մարմինն Մահմետի և այնպէս ծածկեաց երկիր զչարն զայն։

Յետ այսորիկ զՇերոյ՝ Աղուանից իշխանն ազատօքն հանդերձ տա-

1 abdhw *զտաճիկն* l *զտաճիկքն* gkm *զտաճիկս* cgr *դըւին* bklm *դուին* w *դվնի* w չիք *վաթսուն* km *զվաթսուն* w *և զերկու* bcelr *կբ* h չիք *ի* km *տաճկաց*

2—3 c *զոր* փխ *զօր* h *հազար* dh *հոռմոց* clr *ամի* aghkmw *զարմից* bcelr չիք *և* aw *մահմէտն* abcr *չորա* l *չորայս* w *չոգայէ* d *չոգա* gkm *չորայու*

4 h *զսևման* bcr *զա* gkm *բերդ* *կղզի* g *ապայ* km *առեալ* abcdeglrw չիք *զայն* km չիք *և*

5—6 l *էարկ* bcer *արկ* bcelr *զորս ի նմայն եգիտ* (b *եկին* փխ *եգիտ*) b *անցի* bcelr *հայք* l *էհար* km *հար* h *և եհար* b *զհոռոմ այն* d *զհռոմ սպան* h *զհոռոմլապայն* l *զհոռոմս այն* gkmw *զհոռոմսպայն* a *զհոռոմըսպայն* փխ *զհոռոմստայն* a *ըմբռնեալ* bcelr չիք *դարան գործեալ մեծապէս* h *գործեաց*

7 d չիք *և* bcelr *խաբեալ*

8 w *նախիջեւան* g *նախիջևան* bcelr *նախճաւան* d *նախջևան* a *նախջաւան* h *նախիջուան*

9 abcelr *կենդանոյն*

10—11 l *սինքորսն* adghkmw *այսորիկ պատճառ կորստեանն եղև ինոսա այն* (d *ի նոսայն*) b *այս* l *կորստեան* bcelr *ի շնչել* b *ոգի* bceklmr չիք *զի*

12 adghkmw *զհայրապետս* h *և զքահանայս* a չիք *և*

13 cr *ծանրացուցանէին* abcehlrw չիք *և նեղէին զնոսա* h *թեպէտ և* a *կրէցին* km *և կրեցին* hkm *հայաստանեայք*

14—15 aghmw *զհարուածսն* w *զայնս* aghkm չիք *սակայն... զվրէժն զայն* clr չիք *աստուած* di *հասանիլ* bh *հասանելն* abcdehlr *նորա* փխ *մահմետի* w *մահմէտի* d *ի դժնդակ*

16 bcelr *ըմբռնեալ* փխ *պաշարեալ* bceglr չիք *և* a *զէւթն* w *յոգեկանս* a *յոգէհանս* celr *հոգէհանս* b *հոգեհ* abcdehlrw չիք *թքէր զոգին* g *զպիղծ ոգին*

17 bcelr չիք *և* adgl *սատակիւր* clr *և երիցս* d *վերնկեց* br *վերընկեց* adhw չիք *զի* gkm *և* փխ *զի*

18 km չիք *գարշելի* g *ապայ* բացի h-ից մյուսները չունեն *մարմինն*

19 kmw *մահմէտն* b *մահմեդին* b *ծածկեցին*

20 c *շիրոյ* adglw *իշխան* bcelr *ազատովքն*

րան ի Տարօն և անտի յԱսորիս. և հայ թիւն ՃԾԳ էր։ Եւ ի միւսում ամին զՇիրակայ տէրն տարան յԱսորիս։ Եւ յետ երկուց ամաց էանց Մրուան Տանկաց իշխանն ի յԱլան և ոչ կարաց մտանել։ Եւ ել Խազրաց տէրն ութսուն հազար արամբք և էառ զԱղուանս. և էր թիւն Հայոց ՃԾԸ։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ

Յաղագս գալստեանն Աբըլ Ազիզայ իշխանին Տանկաց ի Պարտաւ քաղաք Աղուանից. և վասն կատարման երկուց եղբարց՝ Մանկանն և Միրդազատայ

Եւ յետ երկուց ամաց ի թուականութեանն Հայոց ՃԿ եկն Աբըլ Ազիզ իշխանն Տանկաց յԱղուանս և նստաւ ի Պարտաւ։ Անդ ածին զՄանկիկ և զՄիրդազատ եղբարս երկոսին, որք էին ի տոհմէ ազատաց, առաջի նորա. և վասն հաւատոյ քրիստոնէութեանն բազում և ազգի ազգի տանջեալք՝ Մանկիկն երանելի զվկայութեանն անուն ժառանգեալ՝ պսակեցաւ ի Քրիստոսէ։ Եւ եդան պատուական նորա նշխարք ի մեծ եկեղեցւոջն Պարտաւայ՝ ի սուրբն Գրիգոր։ Իսկ եղբայրն Միրդազատ ոչ ժուժեալ տանջանացն առաջի բազմամբոխ ժողովոյն ուրացաւ զՔրիստոս Աստուած. և ապա ի զեղջ եկեալ՝ յետոյ դառն և մեծ արտասուօք հաշտեցոյց՝ զոր խռովեցոյցն։ Նա և զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց աւազան քաւութեան զարտօսրն իւր արարեալ՝ լուանայր, զորս աղտեղեալ գթեացն. և հեծեծանս ի խորոց սրտին առաքէր առ գիտակն գաղտնեաց. մինչև ցելս անձին իւրոյ ի սուգ անմխիթար մնայր։ Այլ՝ որ ողորմածն էր և գթած, զնա ընդ մարտիրոսս ընկալեալ. նշանք զարմանալիք լինէին ի ժամ մահու նորա։

Եւ ի նոյն ամի էանց Աբըլ Ազիզ զԿուր գետով յայն կողմն։ Եւ զկնի

1—2 bcelr չիք ի տարօն և անտի dw չիք տարօն և անտի ah չիք և անտի gkm թիւն լինէր g մէկ հարիւր gkm չիք էր w չիք և ի... յասորիս bcelr զմիւս տարին km ամի d միւսումն h զմիւսում d չիք յետ abcdehrw անց

3 l իշխան ah զեյլան cr ցալան b լան l յաղան dgkmw զիլան cr զի ել փխ և ել

4 bcr առ adh ԾՃԸ էր թիւն w 158 էր թիւն bcelr ի ՃԾԸ թուականին փխ և... ...ՃԾԸ

5—8 acdehlrw չունեն

9—23 h չիք ի թուականութեանն հայոց ՃԿ gkm չիք եւ յետ... յայն կողմն (սրանք այս հատվածն ունեն առանձին գլխով ԺԸ)

10 bcelr ի յաղուանս bcelr չիք և նստաւ ի պարտաւ l անտ h չիք իշխան տանկաց adhv զմանուկ

11 aclr զմերդազատ b զմարդազատ d զմարտաշատ v մարդազատ h մերթազատ h չիք երկոսին d ազատ

12 b քրիստոնէութեան dl քրիստօնէութեան dl տանջեալ

13 cdhw վկայութեան r զվկայութեան

14 h եդաւ bcr եկեղեցոջն abh պարտաւա

15 l սուրբն abcehlr մերդազատ d մարդազատ bcelr ժուժկալեալ d ժուժել

16 bcelr հրապարակին փխ ժողովոյն

18 adhw չիք կենաց adhw իւր

19 adw զարտօսր d գթեցան

20 w սրտէ ad սրտէն cr գիտնակն

21 w ողորմած adwh է փխ էր

22 a մարտիւրոսս l մարտիրոսսն h զարմանալի abcdhr լինէր h ի մահուանն նորա

23 bcer անց adw անցաւ cr ընդ կուր h ամն անցաւ

Գ ամաց եկն Մսլիման աւերեաց զԴարբանդ և եմուտ ի Խազիրս։ Ուստի ոչ զօրեաց ելանել, ապա թողու զբանակ կազմն ամենայն ընչիւք և զհարճս անգամ, վերջապահս իւր առնէ, և զճռանշահիկն զՎաչագան ի Պատրիկեան Աղուանից իշխան զքաջ կորովի աջողակ աղեղնաւորն հանդերձ զօրօքն իւրովք յետոյ իւր արարեալ, յորմէ զկնի եկեալ Խազիրքն պարտեցան՝ դարձեալք ի փախուստ։ Այսպէս զերծեալ Մսլիման ելանէր ընդ Վրաց կողմն։ Իսկ ի ՃՀԴ թուականութեանն Հայոց զամառն մահ անասնոց և ձմեռն աշխարհագիրն Հերթի, որ արկ զմարդ և զանասուն և զսահմանս երկրի ընդ հարկաւ անթիւ ծառայութեան։ Ի սոյն ժամանակս զՋուանշիր՝ իշխան Աղուանից սպանին ամեթեղուքն։ Եւ ի նոյն ամի մեռաւ Սմբատ՝ Հայոց իշխան։ Եւ եղև տարին սով խիստ, որ էր թիւ Հայոց ՃՀԵ։ Եւ երից ամաց այլ անցելոց Ջառահ երկրորդ անգամ մտանէ ընդ Աբխազս ի Խազիրս։ Եւ ի միւսում ամի ել Խազրաց տեառնորդին և սպան զՋառահ և ձերբակալ արար զՋագիկ։

Եւ ի ՃՋ թուականին դարձեալ Մսլիման շինէ զԴարբանդ յանուն Տաճկաց, այլ զկաթողիկոսարանն արևելից ոչ աւերէ, որ դեռևս կայ ի նմա։

ԳԼՈՒԽ ԺԸ

Յաղագս Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի, երթալն ի Հռոմս և բերելն զգրեանսն, որ յարեւելս ոչ կային և վախճանն նորին և պատիժ, որ հասին յԱստուծոյ

Յայսոսիկ ժամանակս Ստեփաննոս Սիւնեցի տիովք դեռ ևս մանուկ

1 d երեք gkm հնգից bcelr մսիման h մելիման ghkm աւարեաց h զդարպանտ h և մտեալ ի զազիրս ad զազիրս adgw չիք ուստի km բայց փխ ուստի

2 adghkm ուստեք զօրացեալ (d ուստէք a զաւրացել) km ելանէր g ապայ

3—6 c անգամս l առնէ իւր km զեռանշահիկ d զեռանշահիկս b զվաջական k զվաչական km չիք ի d պատրիական bcelr իշխան իւրով (l իւրօք) զօրօքն զքաջ կորովի աջողակ km զաջողակ bcelr չիք հանդերձ... արարեալ km զօրօք նորա bcelr պարտեալ abcdeglrw դարձեալք (w դարձեալ) ի փախուստ bcelr մսիմանն ելանել (l ելանէ)

7 bcdelr չիք հայոց bcelr թուականին d թուականութեան abcegkmlrw ամառն

8 dw ձմեռն km ի ձմերան h ի ձմեռն bd աշխարհագիր v երգի v հերգի abcdrw արկ

9 b ի ծառայութեան gkm ժամանակի a զջուանշեր dw զջեւանշէր gkm զջուանշիր h զջևանշէր

10 bcelr աղուանից իշխանն adgkmw իշխան dw ամեթզուքն bcel միթէղոսքն b ամին

11 agw իշխանն h և էր փխ եւ եղև bcelr ի տարին aw թիւ

12 bl ամ bcelr անցելոց

13 bceglr ամին bcelr ի խազրաց a տեռնորդին v տէրն w տէր h տէրնորդին d ասրդին w ասորդին b զսպան g եսպան cr զջառահն

14 b չիք ձերբակալ... զձագիկ d արարեալ d զգագիկ

15—17 d չիք և ի. . ի նմա c չիք ի cgk զկաթուղիկոսարանն gkm աղուանից փխ արևելից ah կա l նմայ

18 abchlrw չիք գլուխ km ԺՋ hr ԺԷ

19 h ստեփաննոսի d չիք սիւնեաց a էպիսկոպոսի b երթն km հռոմս

20 ad բերեալն bcekimr բերել l զգերեանսն km զգերեանս abcderw զգրեանն h զգր եան gl որք km գոյին a վազճան b վախճանի

21 bcelr և յաստուծոյ (c աստուծոյ) պատիժքն g որք

22 a յայսուիկ h յայսմիկ aclr ստեփաննոս bgh տիօք

գոլով՝ կիրթ և յարավարժ ի խոկումն գրոց եղեալ, Հանդիպի նմա հակաճառել Սմբատայ ասպետի Հայոց երկաբնակի առն. և թողեալ զնա յանհաւանութեան գնաց ի Հոռոմս. գտանէ անդ միայնակեաց ղոմն ուղղափառ և առ նմա դադարեալ կայ յուսմանս Իսկ երկաբնակն այն Սմբատ գրէ առ թագաւորն Հոռոմոց, եթէ Ստեփաննոս հերձուածող եկեալ աստի՝ բնակի առ այս անուն միայնակեցի: Եւ յոյժ ցասուցեալ թագաւորն՝ խնդրէ զնա ի դուռն. և տուեալ նմա խրատ միայնակեցին՝ ասել զինքենէ անբնակ անազգի մուրացիկ առաջի կայսերն: Եւ լուեալ զայն՝ շիջաւ ցասումն բարկութեան բռնաւորին: Յայնժամ գտեալ համարձակութիւն Ստեփաննոսի՝ ասէ ցկայսրն. «խնդիր է իմ ի քէն, զի բացցին արկեղք սրբոցն». և գտեալ անդ ոսկետիպ մի մատեան սակս հաւատոյ՝ մատոյց առաջի նորա: Եւ ընթերցեալ զայն՝ առաքէ կայսրն զՍտեփաննոս ի Հռոմ քաղաք բերել անտի երիս գիրս համաբարբառ այնմ գրոց սակս ճշմարիտ հաւատոյ, զի զաշխարհս յայնմ գրենոյն ի կրօնս դարձուցեն: Իսկ նորա զգրեանն ի Հռոմայ առեալ և անփոյթ զհրաման ինքնակալին արարեալ՝ դիմէ ի Դուին քաղաք, վասն զի կամ էր նորա զաշխահն յայնմանէ ուսուցանել: Եւ ի Բաբգենէ և ի Քուրդոյէ խնդրոյ լինի ձեռնադրեալ յեպիսկոպոսութիւն Սիւնեաց: Եւ զմի ամ կալեալ զեպիսկոպոսութիւնն՝ սպանեալ լինի ի Մողն գաւառի: Ասեն, թէ ի պիղծ կանաց եղև մահ նորա. զորոյ մարմինն առեալ բերին յԱրկազեան սենեակն և անտի փոխեցին ի Թանատաց վանս ի հանգիստ:

1—3 l *հակաճառիլ* bcr *հակամառել* km *ընդ սմբատայ* abcr *սմբատա* h *ասպարապետի* bcelr *երկաբնակ առն* (l *առնն*) adhkmw չիք *առն* cr *զսա* փխ *զնա* bcelr *յանհաւանութեանն* km *գնայ* km *հռոմս* a *զը. տանէ* l *անտ* bcr *միակեաց*

4 adg *ի նմա* h *սմատ* d *գրէթէ*

5 h *հռոմոց* bcelr *թէ* ac *ստեփաննոս* gl *հերձուածող* a hr *աստից*

6 bcelr *թագաւորին* c *խնդրել*

7—8 d չիք *և* c *առեալ* փխ *տուեալ* km *տայ* adghkmw *միայնակեացն* b *ասէ* c *զինքնէ* ahv *ազգի* km *ազգաւ* km *գիջաւ*

9 bcelr *թշնամոյն* (l *թշնամւոյն*) փխ *բռնաւորին* c *սըտեփաննոսի*

10 agh *բացցեն* d *սրբոյն* km *գրոցն*

11 abchr *ոսկէտիպ* dw չիք *մի* km *մատեան մի* achrw չիք *և*

12 km *կայսեր առաքէ* bcel *յղէ կայսր* c *զստեփաննոս* h *ստեփաննոսի* gkm *հռոմ* a *անդի*

13 km *համարա* adhw *հաւատոյ մատոյց առաջի զի* bcelr *հաւատոյ մատուցէ առաջի զի*

14—15 bcr *ի յայն* l *յայն* d *այնմ* b *գրէնոյն* d *ի գրենոյն* aghkmw *ի գրենւոյն* (w չիք *ի*) km *դարձուցից* km *զգրեանսն* ab *հռոմա* km *հռոմմայ* h *առաքեալ* bceglrw չիք *և* bcr *զըւին* w *դվին*

16 bcelrw *վասն զիւրն աշխարհն* (cw *զիւր*) ad չիք *կամ* adh *էրն* ad չիք *նորա* ad *աշխարհ*

17 l *բաբգինէ* h *ի քարտոյէ* a *յէպիսկոպոսութիւն*

18 d չիք *սիւնեաց... զեպիսկոպոսութիւն* km *մի* w *զեպիսկոպոսութիւն* a *զէպիսկոպոսութիւնն* bcel *զաթոռն* փխ *զեպիսկոպոսութիւն*

19 w *մոզան* a *թե* cr *թէ պիղծ* bcegklmrw *կանանց* km *զմարմինն*

20 km *ի յարկազեան* w *յարկազեանի* bcelr *յարակազան* d *սիւնեկան* ab *անդի* bcelr *ի թանատաց վանս փոխեցին* w *թանահատից*

Եւ ի բերել զգրեանն երանելւոյն Ստեփաննոսի ի Հռոմայ՝ յերրեակ դասու եպիսկոպոսութեանն Հայոց կարգեցաւ եպիսկոպոսութիւնն Սիւնեաց։ Իսկ միայնակեաց ոմն՝ Նոյ անուն, տեսանէր ի տեսլեանն, եթէ Ստեփաննոս զգոգն արեամբ լի ունէր առաջի փրկչին և ասէր. «տես, տէր, զայս, զի քո են դատաստանքդ արդար»։ Եւ ազդեալ ի գաւառն զգալ բարկութեանն՝ բողոքէ կալ յաղօթս. և ի վերուստ խաւար անտեսանելի կալաւ զՄոզանն սահման և զաւուրս քառասուն շարժեցաւ վայրն եւ որասոյզ եղեալ ընկղմեցան կենդանւոյն հոգիք իբրև տասն հազար. վասն այնորիկ Վայոց Ձոր անուանեցաւ։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

Ի գրենոյն Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի գտաւ այս պատմութիւն սակս աւերման Ղիոն քաղաքի և շինելն Հռոմայ

Ի ժամանակս Ապդանի դատաւորի առաւ Ղիոն այսպէս. քաղաքս այս յԱքայեցւոց երկրին էր հուպ յաշխարհն Պողպանիս յարեմուտս Մակեդոնացւոց յերկրին Եւրոպայ։ Ընդ այն ժամանակս ոչ գոյր թագաւոր Յունաց, այլ միայն իշխանք տիրէին բոլոր աշխարհին։ Եւ Ղիոն էր քաղաք մեծ, որ ոչ գոյր համեմատ նմա ի վերայ երկրի։ Յաւուրսն յայսոսիկ ոմն երիտասարդ յիշխանաց քաղաքին գայ ի Թեսաղոնիկէ քաղաք, որ է յարևելս Մակեդոնի, ի պատճառս ինչ զբօսանաց. և ընկալեալ եղև ի մեծամեծաց քաղաքին. և տուեալ ի դուստր առն միոյ մեծի պատրեալ ածէ զնա ի Ղիոն քաղաք. զոր ծնողաց խնդրեալ իմացան, եթէ յերիտասարդէն եղև

1—3 cw *բերելն* h *և բերեալ* cr *երանելոյն* km *հռովմա* b *հռոմա* bcelr *յերրեակ դասու եպիսկոպոսութեանն դասուցն եպիսկոպոսացն հայոց* a *էպիսկոպոսութեանն* dw *էպիսկոպոսութեան* d *եպիսկոպոսութիւն* l *Նոյն անուն* km *տեսլեան* a *եթե* bceklmr *թէ*

4 bcelr *առաջի փրկչին ունէր*

5 b *քոյ* ckmw *դատաստանք*

6 bcer *բողոք կալեալ* l *բողոք եկեալ* փխ *բողոքէ կալ*

7 w *զմոզանի* c *և շարժեցաւ* l *խորասոյզք եղեալք*

8 abcdelr *կենդանոյն ոգիք* (c *յոգիք*) w *ոգիք* l չիք *իբրև* cr *այսորիկ* փխ *այնորիկ*

10 abcelrw չիք *գլուխ* abcdelrw *ԺԸ*

11 w *գրենւոյն* abcdelrw չիք *սիւնեաց եպիսկոպոսի* h *ստեփանոսի*

12 b *աւերման* bcr *լիոն* gl *քաղաքին*

13 w *շինելոյն* g *և ի շինելն* l *շինիլն* km *հռովմայ*

14 b *աբդանի* km *առ* gh *առ ողիոն* bcelr *ելիոն* km *ողիոն* g *այսպէսս* gkm չիք *այս*

15—16 bcr *յաքայեցոց* gkm *աքայեցւոց* h *աքաեցւոց* b *երկիրն* h *երկրին* h *և հուպ* a *պոմպպանիս* c *պողպպանիս* w *պեղոպոնէս* b *սրոմպանիս* l *պոմպանիս* g *պօղոպանիս* dh *պոմպատնիս* a *մակէդոնացւոց* bcr *մակեդոնացոց* ac *րոմպա* bdlw *րոմպայ* g *իւրօմպիայ* km *եւրոպիոյ* cd *թագաւորն*

17 abcghlrw չիք *այլ* l *ելիոն* bcer *լիոն* d *իւր* փխ *էր*

18 h *մեծ յոյժ* a *նմայ*

19 cr *իշխանաց* b *թեսանդոնիկ* d *թեսաղունիկէ* bcelr չիք *քաղաք*

20—21 a *մակէդոնի* w *մակեդոնիոյ* bcer *մակեդոնացոց* l *մակեդոնացւոց* adghkmw չիք *և* b չիք *եղև... տուեալ* h *մեծաց* d *ի քաղաքին մեծամեծաց* agw *տրփեալ* d *տարփեալ* h *դուստրն* l *և պատրեալ*

22 ber *լիոն* l *յելիոն* bcelr չիք *քաղաք* bceklmr *ծնողացն* l *խնդրել* a *եթե* bcelr *թէ* h *երիտասարդէն*

յափշտակեալ՝ գրեն թուղթ առ Ղիոնացիսն և առնուն պատասխանի խըստագոյնս։ Եւ նորա ընթերցեալ յականջս ժողովրդեան իւրոյ՝ անգանօր ի նախանձ բրդեցան ամենեքեան։ Կոչեն յօգնականութիւն զշրջակայսն ամենայն. և ժողովեալ անթիւ զօրս՝ պատերազմին ընդ Ղիոնի ամս ԺԵ ապականելով զամենայն երկիրն։ Եւ ապա այլ խորհուրդ մտաբերեալ՝ յղեն առ քաղաքացիսն բանս հաւանականս ասելով, եթէ մեծ են աստուածքդ Ղիոնի, և վասն այնորիկ տկարացաւ զօրութիւնս մեր. խաղաղութիւն արասցուք յայսմհետէ և սէր դիցուք ընդ միմեանս, և զաստուածսդ Ղիոնի ընծայիւք պատուեսցուք։ Եւ նոցա այսմ բանից հաւանեալ՝ կազմեն երիվարս փայտեայս թուով ԲՌ փոր գործած. և մուծանեն ի ներքս արս պատերազմողս զինուք իւրեանց թուով Խ հազար. և զերիվարսն պատեալ ոսկւով և արծաթով՝ դնէին ի վերայ սայլից և տանէին ի դուռն քաղաքին զկորստական պարգևսն. և քարոզն աղաղակէր. «Այս են ընծայք աստուածոցդ Ղիոնի»։ Քսան կանգուն էր չափ բարձրութեան երիվարացն, զորս ոչ կարէին մուծանել ընդ դուռն քաղաքին՝ քակէին մասն ինչ ի պարսպէն և ի ժամադրութեանն ելանելոյ արտաքս, զոր արարեալ ունէին, ընդ խրամն, զոր հատին, մտանէ բազմութիւն զօրացն ի քաղաքն և մատնի քաղաքն ի բերան սրոյ՝ ծերք և տղայք, իսկ զկանայս նոցա գերեալ՝ մտանեն ի նաւսն դառնալ յերկիրն Ասիական. բայց հողմ ուժգին յարևելից եկեալ՝ վարէ զնաւսն՝ մղոնս երկու հազար և հինգ հարիւր և ընկենու արտաքս

1–2 cer ի լիոնացիցն b յիլիոնացիսն ah յիղոնացիսն w ի զիոնացիսն l յելիոնացիսն փխ առ զիոնացիսն d չիք առ... խստագոյնս b առնեն adghw պատասխանիս խիստս km խիստ h ժողովրդեանն cglr անտանօր

3 bcelr շրջեալ փխ բրդեցան km բրդին abcdehlrw չիք ամենեքեան

4 l զօրս անթիւս b պատերազմի l և պատերազմի cer լիոն b լինոնի d զկնի l ելոն

5 d երկիր bcelr չիք և g ապայ clrw յայլ

6–8 abcdehlrw չիք ասելով եթէ bh չիք եթէ adw աստուածք gh չաստուածքն km աստուածքն l ելիոնի bcer լիոնի g զևոնի h չիք և l զօրութիւն b չիք մեր h խաղաղութեամբ bl յայսմհետէ և սէր դիցուք յայսմհետէ ընդ h զի փխ և h չաստուածքն

9 l ելիոն d զինոնի bcer լիոնի a ընձայիւք l ընծայուք d պատուեսցուք ընծայիւք h յայսմ bceklmr բանի ah կազմեան bcelr ապա կազմեն g կազմեն ապայ km կազմեն սոքա

10 ab փայտեա hlw փայտեայ cr փայտէ bcelr փորագործեալ h փութով bcelr մուծանէին bcelr ներս

11 gl պատերազմօղս adghkmw չիք զինուք իւրեանց gkm թուով իբրև cr իա d զերիվարն

12 bcelr ոսկով a դնեին bcelr դնեն cer տանեն bl տանին

13–14 h աղաղակեն l այսք a ընձայք d ընծայ h ընծայքն b աստուածոյդ h չաստուածոյդ l ելիոնի d զիովնի bcer լիոնի km և զի բազում փխ քսան adghw չիք քսան w կանգուն էր ինն չափ a երիւարացն

15 a կարեին a քակեին h չիք քակէին

16 abcdeghlrw ժամադրութիւն փխ ի ժամադրութեան a ունեին h ունին adghw զխրամն bcer զխրամս փխ ընդ խրամն

17–18 acdehkmrw չիք ի քաղաքն g մտնի փխ մատնի h ի բիան փխ ի բերան km և զկանայս abcdeghlw զկանայսն bcehlrw չիք նոցա

19 k նաւս k յերկիրն h ի յերկիրն cr յասիական bdgh չիք բայց celr և փխ բայց d հողմն gkm յարևմտից

20 cer ԲՌՇ մղոնս և adghw ընկենոյր

յերկիր օտարական, որ կոչի Իտալիա։ Անտի կամէին միւսանգամ նաւել յերկիր իւրեանց. իսկ գերեալ կանայքն ի մէջ գիշերին հրով տոչորէին զնաւսն՝ մինչև ոչ մնալ և ոչ մի, զի մի՛ երթիցեն ի ստրկութիւն։ Եւ տեսեալ արանց զեղեալսն, յոչ կամաց դադարեալ յաշխարհին՝ ամուսնացան ընդ գերեալ կանայսն։ Եւ ետ բազում ժամանակաց զմի ոմն ի միջոյ ժողովրդեանն առաջնորդ ինքեանց կացուցանեն՝ Հռոմելոս անուն, որ հեռագոյն ի ծովէն մղոնս ԻԵ շինէ քաղաք յիւր անուն Հռոմ. սոքա են ազգ Հռովմայեցւոց։ Եւ այս յետ չորեք հարիւր ԽԱ ամաց եղև, յետ առնլոյն զՂիոն։ Եւ յորժամ եղև ԽԴ ամ, նստաւ թագաւոր ի Հռոմ Փիլիպպոս։ Եւ երբ Ռ ամ էր Հռոմայ շինելոյն՝ և անտի փոխեաց զթագաւորութիւնն ի Բիւզանդիա Կոստանդիանոս, որ այժմ կոչի Կոստանդնուպօլիս։

ԳԼՈՒԽ Ի

Որ ինչ յերկերիւր թուականութենէն Հայոց ցայսր գործք լեալ ի սահմանս Աղուանից

Ընդ ժամանակս ընդ այնոսիկ սփռեցաւ տարածեցաւ յոլորտս երկրի բռնութիւն հարաւայնոցն ազգի խիստ և կսկծանող, որ իբրև զհուր լափեաց զամենայն գեղեցկութիւն և զփառս մարդկան. ըստ սրբոյն Պօղոսի բանին իմանալի այն եղև ժամանակ ապստամբութեան. և թէ՝ դատաւոր հասեալ է առ դուրս և մերձ է ժամն ահարկու, օրն չար և անաչառ։ Այսպէս գազանացեալ Իսմայելեանն Հագարացիքն յինքեանս դրաւեցին զփափկութիւն

1 h երկիր a յիտադիայ w իտադիա bcdr իտալիայ gh յիտալիայ abcdeghlrw չիք անտի a կամէին l և կամէին

2 bcelr յերկիրն h չիք գերեալ bcelr գիշերի b հրով

3 abglw մինչ

4–6 bdghl արանցն bcelr զաղէտսն (b զաղետսն) փխ զեղեալսն adghw ամուսնացեալ ընդ կանայսն (a կանկանայսն) գերեալս l ամուսնանան a ընդկան կանայսն գերեալս adhw մի ոմն dkm ժողովրդեան bcel իւրեանց փխ ինքեանց abcdeglrw կացուցեալ g յանուն

7 b չիք ի g ծովէն km հռովմ adgh հռոմ clr սոքա եղեն

8 dl հռոմայեցւոց bcr հռոմայեցոց abcdeghlrw և (km բայց) այս յետ ամաց չորեք... a արիւր aghw առնլոյ bcel առնելոյն d առնելոյ

9–10 bcer ղլիոն l զելիոն bcelr յորժամ իդ նստաւ km հռովմ cr փիլիպոս abcdeghlrw չիք և երբ bcelr ամ լցաւ հռոմա (l հռոմայ c հռոմ շինութեանն) շինութեանն km հռովմայ km չիք և ah անդի

11 bcr բիւզանդիայ a կոստանտիանոս a կոստանդնուպողիս b կոստանդինուպօլիս

12 abcelrw չիք զյուխ abcdeghlrw ԺԹ

13 h Բճ (չիք յ) w թուականութենէ l թուականէն b թուականն cer թուականին adghkm թուականութեանն w այսր adghkm այս

14 h երկիրս փխ ի սահմանս bcr արևելից փխ աղուանից

15 ah այնոսիկ bcelr սփռեալ bcelr ընդ ոլորտս

16 bcelr չիք խիստ և կսկծանող g կսկծանօղ adgkmw հուր

17–18 km գեղեցկութիւնս km և ըստ km պօղոսի բանին եկն իմանալի ժամանակն այն adgh իմանալի bcelr չիք իմանալի այն a ապստամբութէան a թէ bcel եթէ km դատաւորն

19–20 km չիք և bcelr չիք է d ժամանակ c արհարհու l ահարկու km և օրն km չիք և bcelr չիք է, d ժամանակ c ահարկու l արհարկու mk և օրն mk չիք գազանացեալ w իսմայէլեան l իսմայիլեան km իսմայելեան abceglrw հագարայինքն h հագարացիք l և յինքեանս km դփափկութիւնս

երկրի, և ծով և ցամաք ունկնդիր եղև կարապետաց Ներսէն՝ որդւոցն կորստեան։ Եւ եղև այս տանս Աղուանից զրկանք մեծապէս, զի զմայրաքաղաքն Պարտաւ խլեցին յիշխանացն Աղուանից Տաճիկք ըստ իւրեանց անառակ ազգաշաղախութեանն։ Եւ որպէս զառաջինն աթոռ իշխանութեանն իւրեանց արկին ի Դամասկոս Ասորեստանեայց, նոյնպէս աստ յԱղուանս նստուցին ի Պարտաւ կալ արքունեացն՝ և ծծել զպարարտութիւն երկրիս. յորոց մի ոմն յարքունեացն եկեալ ի Պարտաւ։ Եւ Հայաստանեայք սակս աշխարհին հոգւոց զհայրապետն իւրեանց զտէր Եսայի հանդերձ եպիսկոպոսօքն յղեալ առ նա առաքեն. զորոյ զգալուստն լուեալ տիկնոջն Վարդանուհեայ՝ կարեվէր եղեալ ի դատաստանացն Աստուծոյ, դիմէ ընդ առաջ նորա լինել կարեկից իւրում տարժանելի աղէտիցն, զոր ի ձեռանէ տեառն էարբ զբաժակ դառնութեան ըստ վերագոյն գրելոցն։ Եւ երանելի հայրապետն Հայոց՝ խոնարհեալ յարտասուս կնոջն և օթեվանս առ նմա կալեալ, ցայգապաշտամամբ մաղթանս առ Աստուած մատուցանէր առ ի լուծանել զանէծս առաջնոց հայրապետացն։ Ընդ նմին և տէր Սողոմոն Աղուանից կաթողիկոս իւրովք եպիսկոպոսօքն ի խորհուրդ եկեալ՝ լուծանէ և նա զկապանս աթոռակալացն իւրոց և վասն իւրաքանչիւրոցն խնդրոց արմատ մի մնաց տիկնոջն վշտագնելոյ։

Եւ Վարազ Տրդատայ՝ Վարազմանայ որդւոյ, Աստուած շնորհեաց կեանս. և որդի նորին Ստեփաննոս կիսօրեայ վախճանեալ. և նորին եղբայր Վարազման վրիպեալ ընկղմեցաւ ի Կուր գետ՝ նա եղև գերեզման նորա։ Իսկ Ջուանշերիկ՝ նորին եղբայր մնաց ժառանգ. այս մինչև ցայս վայր։

1—3 l չիք *և* g *ծով* c *զծով* h *եղեն նույա և եղև տանս* l *Ներին* a *որդոցն* celr *որդոյն* b *ոդոցն* abcdehrw չիք *և* h *մայրաքաղաքն*

4—5 km չիք *անառակ* d *ազգաշաղաղութեան* h *ազգաշաղախութեանցն* bl *զառաջին* d *զաթոռ* dw *իշխանութեան* aceghr *ասորեստանեայցն* w *ասորեստանեաց* bl *ասորեստանեայցն*

6 a *ծը-ծել*

7 km *և* փխ *յորոց* gh *մինն* փխ *մի ոմն* km *յարքունեաց* km *եկեալ բնակեցաւ* bcelr չիք *և հայաստանեայք* adghw *հայաստանեացն*

8 ag *հոգւոց* d *հոգւոյ* l *և զհայրապետն* adghw *տէր* dghw *եսայիա*

9 km *եպիսկոպոսօք* km չիք *յղեալ* d *առաքէն*

10—11 a *վարդանաւրհեայ* h *վարդանօրհեայ* km *վարդանուհւոյ* c *վարդանուրհեա* br *վարդանուրհեա* d *վարդանուրհեայ* b *կարէվեր* acg *կարէվէր* d *կարեվեր* a *ընդ յառաջ* adghkmw չիք *նորա* km *ի լինել* gl *լինիլ* a *կարէկից* km *իւրոյ* h *իւրում* bgl *տաժանելի* ag *աղէտիցն* km *որ*

12 abcderw *արբ* bdr *զբաժակն* c չիք *ըստ*

13 d *հայրապետացն* h չիք *և* l *աթեվանս* bcdegrm *օթևանս*

14 h *կլեալ* abcehlr *ցայգապաշտամամբ* h չիք *առ*

15 bcehlr *զանէծսն* b *և էր* w *սաղօմօն* g *սողօմոն* d *սողոմօն*

16 dk *կաթուղիկոս* a *իւրաւք* w *իւրով* h *իւրօք*

17—18 km չիք *և նա* gkm չիք *վասն* clr *երկաքանչիւրոցն* gkm *յիւրաքանչիւրոցն* cl *խնդրոյ* d *խորհրդոց* bcelr *արմատն* ckm *կնոջն*

19 achr *տրդատա* abcr *վարազմանա* d *վարազման* bcr *որդո*

20—21 km *զկեանս* bcr *նորա* d *կեսօրեայ* abcr *կիսօրեա* a *վաղճանեալ* bcehlr *վախճանեցաւ* km *եղբայրն*

22—23 aw *ջեւանշերիկ* d *ջեանշերի* h *ջեանշէրիկ* b չիք *նորին եղբայր* d չիք *մնաց* d *ժառանգս* w *ժառանգանայր մինչև ցայս վայր*

Իսկ ի լնուլ ՄՀ թուոյ Հայոց ելին գաղտաբար ի Պարտաւայ արք ընտիրք ի Տաճկաց և յաւարի առին զԱմարաս գաւառ և գերի առեալ իբրև ոգիս հազարս, և ի Մեծիրանց սահմանի ամրացեալք՝ ի տեղւոջն, որ կոչի Շիկաքար։ Յայնժամ արի և շքեղատեսակն Սահլի Սմբատեան Եռանշահիկն տէր՝ քաջազօր եղբարբք իւրովք և զօրօքն իւրեանց ի լուսանալ առաւօտուն ի վերայ յարձակեալ առ հասարակ դիաթաւալ զնոսա ցիր և ցան կացուցանէին, և որպէս յառիւծու ժանեաց զգերեալսն ի բաց կորզէին։ Եւ ի նոյն ամի ապստամբեաց Սևադայ աշխարհաւերն Տաճիկ, որ Աւառանշան անուն ճանաչէր, ի սահմանս Հայոց. և յաւարի առեալ զաշխարհս ամենայն՝ դառնայ ի Սիւնիս, և ամրանայ ի Բերդատեղի աւանին Շաղատու, որ է ի գաւառին Ծղկաց։ Եւ Վասակ Սիւնեաց տէր ածեալ զԲաբան ի Պարսից՝ եհար զնոսա և արար փախստականս. և Սիւնեաց տէրն, ի նմին ամի վախճանեցաւ և նոյնժամայն էառ Բաբան զդուստրն Վասակայ Սիւնեաց տեառն ի կնութիւն։ Եւ ի նոյն ամի տէր Ներսէհ ի Փղիպեան՝ սպան զՎարազ Տրդատ ի Ստեփաննոսեան, և զորդի նորին ի մօրն գոգ զենին և զամենայն ստացուածս նորա յափշտակեցին։ Այս Վարազ Տրդատ ի Միհրական տոհմէ էր, որք զԱղուանս ժառանգեցին որդի ի հօրէ առնլով։ Սա ութերորդ էր ի Վարազ Գրիգորէ առաջին իշխանէն Աղուանից։ Յետ այսորիկ անհրամանակատար եղև գաւառն Բաղաց՝ յանօրէն Բաբանայ. և ել նա ի Պարսից և էառ աւերեաց զերկիրն և ի սուր սուսերի էարկ զկանայս և զմանկունս Բաղաց։ Եւ անտի ի միւս տարին էանց Բաբան ի գաւառն Գեղարքունի և էարկ ի սուր զբնակիչսն ոգիս իբրև ԺԵ հազարս. և

---

1 bcelr *թուոյն* d *թուոց* a *գաղտարար* b *պարտաւա*

2 b *ընդիրք* bcelr չիք *ի* d *զարամաս* km չիք *և*

3 g *հոգիս* bcelr *հազար* ad *մեծարանց* bcelr *մեծիւրեանց* b *սահմանի իւր* bcelr *ամրացան* bcelr չիք *տեղւոջն, որ կոչի*

4 b չիք *արի* h *որ և* փխ *և* adgkm *սահզի* w *սահկի*

5 bcelr չիք *քաջազօր եղբարբք* a *եղբաւրաւքն* w *եղբօրօքն* dg *եղբարբքն* bcelr *ազատովք զօրօքն* (b *զօրօք)* bceklmr չիք *իւրեանց* bcelr *ընդ լուսանալ*

6 d *արձակեալ* bcelr *դիթաւալ* bcelr *ցան և ցիր*

7 bcelr *կացուցանէր* bcelr չիք *որպէս յառիւծու ժանեաց* km *յառիւծոյ* a *կորզեին* bcelr *կորզէր* km չիք *և*

8—9 bcelr *ամին* al *սեւադա* l *աշխարհարերն* dv *աշխարհօրէն* d *տաճիկք* km *որոյ* d *աւառանանշան* km *ճանաչէր* km *զաշխարհն*

10 b *դառնա* ab *ամրանա* bcelr *բերդատեղն*

11 abcdeghlrw *տէր վասակ սիւնեաց տէր* d *տարածեալ* փխ *ածեալ*

12 l *էհար* km *փախստական*

13 a *վաղճանեցաւ* km չիք *նոյնժամայն* abcdhw *առ* փխ *էառ* cr *բաբայն* ad *զդուստր* bcr *վասակա*

14 h չիք *ի*[2] abgl *ի կնութեան* l *տէրն* w *փիղիպպեան* bcer *փիլիպեան* l *փիլիպպեան* d *փեղիփեան*

15 gl *եսպան* abckmr *ստեփաննոսեան* bl *նորա* bcelr *ի գոգ մօրն*

16 c *ամենայն*

17 w *միհրական* b *միրհան* bcelrw *տոհմէն* ah *առլով* cdr *առնելով*

18—19 b *ի վարազոյի* b չիք *գրիգորէ* cr *գրիգորոյ* adgh *իշխանին* kmw *իշխանէ* bcer *յիշխանէն* km *յետ այս որ կան հրամանակատար*

20—21 aqcdhrw *առ* abcdrw *արկ* bcelr *զկանայսն* g *զմանկունսն* g *բաղայ* h *զմիւս* gh չիք *ի* adhw *անց* d *մերան*

22 a *գեղաքունի* abcdhrw *արկ* agw *իբրև ոգիս* h *իբրև զոգիս* cr *յոգիս* h *հազար*

զմեծ մայրաքաղաքն Մաքենացւոց այրեաց, մնաց միայն ջրաղացն և այլ ոչ ինչ. և էր թիւն Հայոց ՄՀՁ։

Եւ յետ երկուց ամաց եհար Բաբան զՏաւուսին և հալածականս արար անձինս իբրև ՃԾ հազար։ Եւ ի միւսում ամին եհար Բաբան զԻբրահիմ՝ զորդի Ղեթայ։ Եւ ի նմին ամի դաւաճանողքն ի սէր խաղաղութեան, որոց անուանք Դաւոն և Շապուհ ճանաչիւր, սրով սպանին զՍտեփաննոս՝ զկոչեցեալն Աբլ Ասադ, որ էածն զԲաբան և եհար զԲաղականեցիսն, որ ի սուր նիզակաց կոտորեցին զԲերձոր գաւառ և զաւանսն զՈւռեաց՝ զԿառնակաշ, զՀակարի և զՏափատ։ Եւ դարձեալ ապստամբքն ի Բաբանայ դիմադարձ պատերազմաւ ամրացան ի բերդն Գորոզու և կալեալ զգաւառսն զամս ԺԲ, որք են այսոքիկ՝ Վերին Վայկունիք, Բերձոր, Սիսական, Հաբանդ, Ամարաս, Պազկանք, Մխանք, և Տրի գաւառ։ Եւ յետ այնորիկ զսպանողսն Աբլ Ասադայ կալեալ մերձաւորացն՝ չարաչար կործանեցին։ Եւ Յիսայի անուանեալն Աբու Մուսէ՝ այր խաղաղութեան, քեռորդի Աբլ Ասադայ՝ ըմբռնեալ զնոյն գաւառսն՝ իշխանացաւ ամենայնի։ Եւ ի նոյն ամի էանց Բաբան զգետովն Երասխ ի Պարսից յայս կողմն և յԱմարաս գաւառ բնակեցաւ. բան խաղաղութեան սկսաւ խօսել, զի ի հնազանդութիւն նմա եկեսցեն, որ և ժամագիւտ զզջմամբ ոմանք հնազանդեցան և յետոյ դաւեալք անհնազանդ եղեն։ Անտի դարձեալ Բաբանայ երկիրն իւր ի Պարս յԱտրպատական՝ եթող զօրավար ոմն անուն Ռոստոմ հանդերձ զօրօք, և ետ հրաման նմա ոչ պատերազմել ընդ բերդին, այլ ի սէր համա-

---

1—2 km *մաքենացւոց մայրաքաղաքն* a *մաքէնացւոց* w *մաքենացոց* bcelr *մաքենոցաց* (c *մաքենացաց)* bcelr մաքենացւոց բառից հետո *վանսն այրեաց* ag *միայն մնաց* bcelr չիք *մնաց... ինչ* bl *թիւս*

3 clr *զտօսին* b *զտաւսին* h *զզաւուսին* akm *հալածական*

4 c *զանձինս* l չիք *իբրև* km *իբրու* bcelr *հազարս* d չիք *ի* bcehlr *միւս* l *էհար*

5 km *զորդին* ag *որդի* bcelr չիք *զորդի* a *ղեթա* bcelr *իբնդէթ* km չիք *և* bcelr *նոյն* bcdeghr *դաւաճանողք* l *դաւաճանօղք* ah *ի սիրի* gkm *և ի խաղաղութեան* h *խաղաղութիւն* bcelr չիք *որոց*

6 bcelr չիք *անուանք... ճանաչիւր* km *ճանաչէր* h *դաւղն* d չիք *դաւոն և շապուհ* adghkmw չիք *սրով*

7 w *ապլ-Ասադ* bcel *աբլասաթ* gh *ապլասաթ* a *ապլասադ* cer *ած* bl *էած* al *էհար* bcel *զբաղանիկեցիս* k *զբաղակացիսն* l *որք*

8—9 d *գաւառն* bcelr *գաւառի* bcelr չիք *և* clr *զուռեց* bd *զկառանակայ* d *զնակարի* bcelr չիք *և* agh *ապստամբի* bcelw *ապստամբին* d *ապստամբ էին*

10—11 l *և զդիմադարձ* bcelr *պատերազմով* c *բերթն* bl *գորոզուայ* km չիք *և* bcelr *կալան* cer *զգաւառ* bl *զգաւառն* adghkmw *ամս* cer *ժե* l *ժ* b չիք *ժբ* d *որ* ah *վայկունիք* bl *վակունիք* h *վերձոր*

12 abcdelrw չիք *և* w *սոդից* փխ *տրի* v *սոդէից* a *գաւաւ* h *գաւ* hkm չիք *և* abcdehlrw *այնր*

13 l *զսպանօղսն* ah *աբզասադա* b *ապլասադա* cel *ապլուսադայ* d *աբզասաբայ*

14 lw *եսայի* bcde *յեսայի* bcel *մովսէ* abdlw *քուերորդի* c *քըւերորդի* h *քւերորդի*

15 gkm չիք *զնոյն* a *աբլասադա* w *աբլասադայ* bcel *ստեփաննոսի* d *գաւառն*

16 km *ամին* bcel *զգետով* a *էրասխ* abdeghkmw չիք *յայս կողմն* h *յամարս*

17 w *գաւառին* l *և բան* lw *խօսիլ* d *կոչեսցեն*

18—19 w *կոչեսցին* փխ *եկեսցեն* km չիք *որ* b *հնազանդ եղեն* b չիք *և յետոյ... եղեն* gh *դաւեալքն* l *անհնազանդք* abcegh *անդի* l *և անտի* ab *բաբանա* h *երկիր*

20 g չիք *ի* abcehl *ատրպատական* h *զօրական* adghkmw չիք *անուն*

21 bcel *զօրովք* d *զօրօքն* abcehlw *ետ և* km *նմա հրաման* ghl *պատերազմիլ* abcdeghlw *բերդոյն*

կել, զի հնազանդեսցին։ Իսկ Ռոստոմայ անփոյթ արարեալ զպատուէրն Բաբանայ՝ եւ տալ պատերազմ ընդ ամրացելոցն ի բերդին։ Յայնժամ ապաւինեալ բերդեցեացն ի զօրութիւնն Քրիստոսի՝ զխաչս և զսրբոց նշխարս ընդդէմ բերեալ ի հարուածս սաստիկս հարկանէին զպարսկական գունդն։ Եւ զերծեալ յայնմանէ զՔրիստոս փառաւորէին, գոհանալով զնմանէ։

Եւ ասի բան, թէ ի սոյն ժամանակս Սերոբ ոմն եղեալ եպիսկոպոս Ամարասայ, գնացեալ ի Հոռոմս և հայցեալ ի թագաւորէն մասն ինչ ի նշխարաց սրբոց՝ շնորհեաց նմա մասն, զոր համբաւեն, եթէ սրբոյն Գրիգորի աջ բազուկն է, որով զօրհնութեան իւղն խնկարկեն արտաքոյ ամենայն գրոց։ Բայց այս իսկ են զարմանք և սոսկալի իրք, թէ սուրբ Գրիգոր ի Կեսարիայ էառ զաւանդութիւնն, որ ընդ Հռոմայեցւոցն է իշխանութեամբ հայրապետացն, և ինքն ոչ կարաց օրհնել ձէթ, այլ ի Կեսարիայ առնուին ձէթ Հայք մինչև ցժողովն Քաղկեդոնի։ Ապա ի զօրանալ հերձուածին՝ ինքեանք բազում հակառակութեամբ և հնարիւք ուրեմն հաստատեցին զկարգ օրհնութեան իւղոյն բաժանմամբ ի նոցանէն. այլ այս օտար իմն է լոկ սովորութիւն ի մնացորդաց առեալ և ոչ կարգ ուղղութեան, որ խոտեալ իմն է և իրք հերձուածեալք։

ԳԼՈՒԽ ԻԱ

Երթն Մամունայ իշխանին Տաճկաց ի Հոռոմս և ի նմին սատակումն և ընդ նմին զրուցատրութիւնք պէսպէս կարևոր բանիւք

Երկերիւր և ութսուն էր թուականն Հայոց, յորժամ կամեցաւ Մամուն

1 ah հնազանդէսցեն abch ռոստոմա

2 ach բաբանա

3 lw բերդացեացն ce բերդակեցացն b բերդականացն h բերդեցացն b չիք ի w զօրութիւն b զզօրութիւն սրբոյ քրիստոսի w սրբոց

4 bcel չիք ի

5—6 bc գունդն abcdehlw չիք և զերծեալ... զնմանէ

9 gkm չիք և ասի... հերձուածեալք (տ. 18) bcelr չիք և a թէ a սէրոբ h սերով bcelr չիք ի սոյն ժամանակս

8—11 abcr ամարասա bcelr գնաց ah հռոմս bcelr չիք մասն ինչ cer զնշխարս bl նշխարս փխ ի նշխարաց b զսրբոց l և շնորհեաց adhw չիք մասն cr թէ d գրիգորն h չիք զօրհնութեան a եւղն a խնգարեն h խնկարեն b յամենայն bcelr չիք և սոսկալի իրք bcelr եթէ սուրբն

12—13 w կեսարիոյ l կեսարիա a եառ d զաւանդութիւն cl զձեռնադրութիւնն bcelr հռոմայեցոց (l հռոմայեցւոց) հայրապետացն է իշխանութեամբ w կեսարիոյ

14—15 bcelr չիք ձէթ b ցժողով a քաղկէդոնի h հերձուածողին

16 h բաժանման bcelr նոցանէ

17 adhw չիք լոկ adhw յուսաւորութիւն

18 abcdehlr զոր

19 abcdehlrw չիք գլուխ abcdelrw ի

20 km մումինոյ c մամոնիա b մամունեա l մայմունեայ g մոմնոյ d մամոնայ r մամունա bcelr իշխանի h հոմս

21—22 aw չիք և h չիք ի bcelr սատակիլն bcelr չիք և ընդ... բանիւք gkm պէսպէս զրուցատրութիւնք h զրոյցատրութիւնք

23 d ութ փխ ութսուն w թուական abcdelr թուականին bcelr մամունա (l մայմունա b մամունեա) տաճիկ կամեցաւ km մումին g մոմին d մահուն

տաճիկ շահատակել ի Հոռոմս։ Եւ կազմեալ նաւս հարիւր՝ արկանէ ի նաւս արս զօրաւորս թուով ՃՌ և վարեալ զնոսա ի ծով՝ կամէր պաշարել զմեծ քաղաքն Կոստանդնուպօլիս։ Յայնժամ լինի ազդումն հռոմայեցւոցն. և իսկոյն աճապարեալ ընդ այլ կողմն ծովուն արտաքս՝ պատեալ պաշարեն զթշնամիսն խաչին Քրիստոսի, և առաթուր հարեալ ի սպառ սատակեն զնոսա. և զնոյն ինքն զՄամուն կենազրաւեալ բառնան ի միջոյ. և ընդ նոյն յաղթութեան դիմեալ ի ծով, զոր ի նաւսն, զբազմութիւն սրոյ և ջրոյ առնէին կերակուր, մինչև չմնալ ի նոցանէ և ոչ մի։ Այս եղև մեծ զօրութեամբ կենեղուտ խաչին Քրիստոսի հալուածք մեծամեծք Տաճկաց։

Իսկ յետ երից ամաց Բաղդադի ոմն ամիրայ եկեալ հրամանաւ իշխանին Տաճկաց, որ Ամիր Մոմնի կոչի. և հասեալ նորա ի Նախճաւան քաղաք՝ անդ ըմբռնի մանուկ մի Յոհան անուն ի ձեռս նորա, և սակս հաւատոցն, որ ի Քրիստոս, չարաչար տանջեալ նահատակի ի սուրբ քառասունսն՝ մերձ օր սրբոյ պասեքին։ Որոյ նշխարքն լուսաճաճանչ փայլմամբ զթշնամիսն հիացուցանէր. զոր տեսեալ նոցա, անհետեցին ի գիշերի, և ոչ ոք գիտաց զնա ի քրիստոնէիցն։ Պսակողին իւրում միայն մնայ յայտնութեան։ Իսկ ի միւսում ամին զաւուրս քառասուն եղելոյ սաստիկ անձրևաց՝ լցաւ ծայրալիր հոսմամբ գետնակուր մինչև հնգետասան հրասախ արտաքս ծովանալ ընդ եղեալն իւր սահման. և անսուստ յաշխարհական ծովէն Կասպից ելանէ վիշապաձուկն մի անարի նման լերին, և զորսորդաց ձկունս յորովայն իւր ամայէր, և սնավաստակ մնալ որսորդացն լինէր։ Աստ իմն հնարեալ նաւորդացն՝ գումարեալք ի մի վայր՝ յօշեն զնա

---

1 dh *հռոմս* b *արկանէր* bcelr *նաւսն*

2 a *թուով արս հարիւր հազար (ՃՌ)* w չիք *թուով* g *ծով*

3 a *կոստանդնուպաւղիս* bcer *կոստանդինուպօլիս* l *զկոստանդինուպօլիս* a *հռոմայէցւոցն* km *հռովմայեցւոցն* c *հռոմայեցուցն* b *հռոմաեցւոցն* d *հռոմայեցւոց* r *հռոմայեցոցն*

4 b *սկոյն* b *աճապարել* ahlw *կողմ* b *պատել* l *և պատեալ*

5 bcelr *զթշնամիս* h *զթշնամին* c *առթուր* b չիք *ի*

6 abcdeghlrw չիք *զնոսա* km *զմումին* adh *մայմուն* bcr *մամուն* l *զմայմուն* g *մոմին* ad *կենայզրաւել*

7—8 adgkm *ընդ ծով զառ ի նաւսն* w *ընդ ծով առ ի նաւսն* l *և զորս* abcdeghklmr *բազմութիւն* bcelr *սրոյ ճարակ և ջրասոյզ առնէին մնալ ի նոցանէ և ոչ մի* a *առնէին* adghw չիք *մինչև* adghw *մնալ* b չիք *մեծ*

9 bcelr *կենսատու* h *մեծամեծ* b *ի տաճկաց*

10 l *բագխսի* b *բաղխայ* cer *բաղխ* dv *բարդողի* v *բարդող* gkmw *բաղողի* d *ոմն անուն ամիրայ* cer *մի ոմն ամիրա* b *ամիրա*

11 adgh *ամիրի* abceghlr *մոմնին* d *մաւնէին* km *մումին* bl *կոչիւր* abceghlrw չիք *և* adghkmw չիք *նորա* w *նախիջևան* d *նախջևան* bh *նախճաւան* gkm *նախիջեվան* l *նախջուան*

12—14 l *և անա* bcehlr *ըմբռնեալ* dkm *յովհան* g *յանուն* bcelr *հաւատոյն* bcelr *քառասնեկորդըն* chr *օր* b *յաւուր* d *յոր* d *պասէքին* aghkm *որոյ աշխարքն լուսաճաճանչ կատարեաց զնոսա* փխ *որոյ... աւուր* (ճաշորդ էջ ա. *6*)

15 d *հիացուցանէր զթշնամիսն*

16—17 b *մնա* blw *յայտնութեան* d *յայտնութեանս* dw չիք *իսկ... աւուր* l չիք *ի* ce *զօրս*

18 l *խրասախ*

19 c *եղեալն* b *անդուստ*

20 br *կասբից* l *կազբից*

ի տանոյն կողմանէ սրով մինչև սատակիլ նմա և Կուրայ տանել զնա, ուստի եկն։ Եւ ապա դիւրաւ լինէր որսորդացն գիտ ձկանց, զի իբրև ի կապարանէ արձակեալ գային։

Ի նոյն ամի տէր Դաւիթ Հայոց կաթողիկոս վախճանեցաւ, և անէծ զյափշտակողսն ի սրբոյն Գրիգորի հողոյն, որք էին այսոքիկ. Աբդլ Մելք՝ Ջահաբայ որդի սրով սատակիւր. և Աբդլ Ասուր՝ Հարճոյ որդի, և Աբու Ջափր Արածացի. ածան ի Պարտաւ և կենդանւոյն տիկ հանին զերկոսեանն։ Եւ գիտութիւն իմն կայս ուսաք զամիր մոմնւոյ դարապասին, թէ յաջակողմն դրանն նստի շուրտայց աւագն, որ մեծ է քան զայլսն դահճապետաց աւագ, և ձախոյ կողմանն դատաւորն և զանձու ամիրայն, որք առնէին իրաւունս և զտիեզերաց հարկաց վճարմունս։ Եւ յինն ժամ աւուրն մտանեն առաջի և զվաղորդայն աւուրն հրաման առնուն և մարդկան զօգտակարն մատակարարեն։

Իսկ յերկու հարիւր ութսուն և վեց թուոյն Հայոց՝ երկոտասան հազար հեծելոց յանկարծահաս լեալ ի Բաղդասայ՝ արշաւէին յերկիրս Աղուանից։ Անդ ակն ի վերայ հարեալ Սահլի Սմբատեան, որ յարքայից Զարմիրհական տոհմէն էր, գործակից իւր կալեալ զմեծ նահապետն Գէորգիոս, դիմէ ի վերայ որպէս արծուի խոյացեալ ի տկար թռչունս՝ այսր անդր ցրուեալ տապաստ դաշտացն արկեալ վանէր։ Եւ ի նոյն ամին նոյն տէրն Սահլի Սմբատեան ձերբակալ արարեալ զապստամբըն Բաբան՝ զմարդախողխող, աշխարհաւեր, արիւնարբու գազանն և ետ ի ձեռս ամիր մոմնւոյ։ Եւ ընդ վաստակոցն առնու յարքունեացն վարձս բարիս։ Զի առնու իշխանութիւն ի վերայ Հայոց, Վրաց և Աղուանից՝ տիրել իշխանութեամբ ամենեցուն արքայաբար։

Այլ յերկու հարիւր ութսուն և եօթն թուականին Հայոց Աբրահամ ամիր մոմնի գնաց զօրու մեծաւ յաշխարհն Հոռոմոց և էառ զմեծ քաղաքն զԸմովրիայ սրով և գերութեամբ։ Եւ անտի դարձաւ ի բնակութիւն իւր։ Սա է Աբու Սահակն. ի սոյն ամի տերանց տէրն Յովհաննէս, որ Հայոց, Վրաց

---

1 b չիք *ի* br *կուրա* l *տանիլ*

2—3 l *կապանէ*

4 br *կաթուղիկոս* r *վաղճանեցաւ*

6 adghkmw չիք *հարճոյ... ցրուեալ (տ. 18)* bl *հարայ* փխ *հարճոյ*

7 bl *կենդանոյն*

8 bce *զամի մումնոյ* r *մոմնոյ*

9 l *դրան* bcer *դռանն* bl չիք *քան* bl *յայլսն*

11 bl *առնեն*

12 bl *աւուր* br *զմարդկան*

13 blr *մատակարարեն զօգտակարսն*

15 b *բաղտաղայ* l *բաղտատայ* r *բախտատայ* b *արշաւէն* l *արշաւեն* l *յերկիր* c *երկիր* r *երկիրս*

16—17 b *անդաան* փխ *անդ ակն* l *անտ* blr *զառմիրհական* l *գէորգէոս* r *գէորքիոս*

18 l *անտր*

19 adgkmw չիք *տապաստ... աշխարհիս (հաջորդ էջ տ. 4)* b *ամի*

21 b *աշխարհաւերն* bcer *մոմնոյ*

26 b *առ* փխ *էառ*

27 b *անդի*

28 bl *ապու* l *և վրաց*

և Աղուանից եղև տէր, խնդրեաց յարքունեացն կրկին անգամ զԲուլխար, Խոյտա, Փատգոս երիցս այսոցիկ աշխարհաց։

Եւ յայնմ ամի եւ մարախ ի Խաղրաց կուսէ՝ զարմանալի մեծ քան զճնճղուկ և եկեր զմասն ինչ Աղուանից աշխարհիս։

Եւ յետ երկուց ամաց դժնդակ եղեալ կարի ձմեռն. կեղեալ հասոյց մահ անասնոց և հովուաց բազմաց։ Եւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ եկին հասին բաղականացիքն և արարին վնաս Սիսան, Տրւոյ և Ամարաս գաւառաց. Եւ եւ Եսայի անուանեալն Աբու Մուսէ ի վերայ նոցա և կոտորեաց զնոսա։

Յետ այսորիկ անցանելոյ ի վերայ ևս երկուց ամաց եկն Խազր Փատգոս այր շամշոտ և անողորմ և ի նմին ամի սատակեցաւ. իսկ նորին որդին եկեալ էառ զաշխարհս սրով և գերութեամբ և եկեղեցիս բազումս հրով այրեալ կիզեաց՝ և գնաց ի Բաղդատ։ Եւ անտի դարձեալ եկն արքունի հրամանաւ և գանձուք շինեաց զԳանձակ քաղաքն ՄՂԵ թուին յԱրշակաշէն գաւառի։ Եւ յետ այսորիկ արշաւանս առնէր յաշխարհն Սիւնեաց և գերի վարեալ զԲաղացն սահմանս՝ գայ իջանէ յԱղահէջ գաւառ՝ յաւան մի՝ Արքուգետ կոչեցեալ, և իսկոյն հրամայէ այրել զեկեղեցին, որ սրբոյն Գրիգորի էր անուանադրեալ։ Եւ յայնժամ զօրութիւն աստուածային հասեալ՝ հեծեալ մի ի ձի ճերմակ ճեպով ելանէ յեկեղեցւոյն արտաքս ակն յայտնի ամենեցուն և ընթացեալ ի բանակն՝ շփոթեալ զայրն անօրէն հանդերձ զօրօքն իւրովք դարձուցանէ ի փախուստ ընդ սարն, որ կոչի Եղջիւր խոյի. և անդ հողմ դժնդակ մրրկեալ շրջապատեաց զնոսա. և միայն ի ձի ապստանքն փախուցեալ զերծան. իսկ պաղանաւորքն և առապուրք

4 bl աշխարհիս աղուանից

5 adghkmw չիք և յետ երկուց... զնոսա (տ. 9) bl կարաձմեռն

7 cer քաղաքականացիքն b որւոյ cer ձորւոյ փխ Տրւոյ

10—12 adgkmw չիք ի վերայ cer ևս ի վերայ km երկուց ևս b գազտ cer վիլթ l աղթ փխ խազր ak խազը w պատգոս d տատգոս w շամբղոտ bcer անողորմն bcelr չիք ի նմին ամի d ամին aghw չիք ամի b եկն նորին որդին եկեալ km նորուն a եառ gkm զեկեղեցիս

13 abcehlr չիք այրեալ w այրեաց dw և կիզեաց cr բախտատ l բաղտատ bc անդի adghkmw եկեալ

14 cr հրամանաւն bcdeghlrw գանձով br շինէ l և շինէ bcelr զքաղաքն գանձակ adghkmw քաղաք ce ՄՂԻ

15 km չիք և bcelr այսոցիկ km այնորիկ adhw յաշխարհ abcdghr չիք և

16 gkm զբաղաց cr զա d յաղահեղ l յաղահէճ dgh յաւանի

17 cegr արքունիագետն bl արքուագետն ah արքուգետն bcelr չիք և

18 a զկորգայ gkm զէորգայ dw գրիգորայ cer գրիգորկայ h գեորգայ l է dw անուանագրեալ km չիք և

19 clr ձիոյն adgh ձիոյ h ջերմակ c յեկեղեցոյն յարտաքս

20 c յայտի abcdghw չիք և ah շփոթել

21—22 w չիք հանդերձ l զօրօք b իւրօք km նորա bcelr ի (c չիք ի) փախուստ դարձուցանէր h չիք ընդ սարն l կոչիւր bcer կոչէր bceglr եղջեր dw եղջերիս h եղջեր խու bcelr խոռ dw չիք խոյի l անտ adghkmw հողմն cr շրջապատէ

23 abcdegirw ապաստան h աբաստան adw փախուցեալք bcelr փախուցեալքն bcelr և փխ իսկ w կալանաւորքն bcelr չիք և bcelr առ և ապուրք hkm առապուրք d առապուք

ի լերանց վերայ կորեան. և գերեալքն մնացին խաղաղութեամբ՝ փառս Աստուծոյ տալով։

Եւ ի նմին երրորդ հարիւր թուոյ Հայոց՝ լցան սահմանեալ մեղացն տուգանք հաւատացեալ իշխանացն Հայոց և Աղուանից, որք յայսմ ամի կապեալ պարաւանդեալ ըմբռնեցան ի ձեռս Տաճկաց և տարագրեալք ի տանց իւրեանց՝ յոչ կամաց գնային ի Բաղդատ։ Եւ անդ վտանգեցուցեալ սատէին անօրէնքն թողուլ զհաւատս իւրեանց, յորոց բազումք կորեան զանմահն մահ՝ թողլով զանկողոպտելի զանձն հաւատոյ սրբոյ։ Իսկ երանելի ոմն Շապուհ Արծրունի և միւս այլ այլընտիր յազատացն Հայոց՝ յանձն առին զմահ մարտիրոսական և ոչ զկեանս սնոտիս։ Յայնժամ տայր հրաման բռնաւորն Տաճկաց երկաթի կապանօք զնոսա կենդանւոյն ընկենուլ ի գետն Եփրատ. և զաւուրս բազումս ջահք լուսոյ ի վերայ գետոյն երևեալ, ընդ որ մախացեալ ամիրի մոմնւոյն՝ տայ հրաման, զի արք իջեալ ի գետն առցեն զոսկերսն և հրով այրեսցեն։ Եւ յիջանել խորիջացն՝ լոյսն աներևոյթ լինէր, և յելանել նոցա ի ջրոցն յուզելոյ, նոյն լոյսն ի լիութեան ջրոցն զոյր։ Ապա կոչէ ամիր մոմնին զՋափր Ասորեաց եպիսկոպոսն և նմա հրամայեաց յուզել զնշխարս նոցա. և եկեալ եպիսկոպոսն յեզր Եփրատ գետոյ իջուցանէ խորէջս. և գտեալ զոսկերս երանելեացն՝ տարաւ յիւրն եկեղեցի և կարգեաց յիշատակս գրով։*

1—2 agkm *լերանցն* h *փախեան* փխ *կորեան* g *զփառս* bcelr *փառս տալով ատուծոյ*

3 a *երրորդ* km *թուոյն* r *թըւոյ* abcdehlrw *լցաւ* cr *մեղաց* r *մեղացըս*

4 agh *զորս* w *որ* bcelr *զորս ի*

5 abceghlr չիք *և* d *տարագրեալ*

9 cr *ոչ* bcdelr *գնացին* aclr *բաղտատ* km չիք *և* bcelr *անտ* a *վտանկեցուցեալ*

7 c *անօրէնք* km չիք *իւրեանց*

8 bcelr *զանմահ մահն* bcelr *զանկապուտ* h *սրբոյ հաւատոյ*

9 b *այրընդիր*

10 b չիք *զմահ* a *մարտիւրոսական* d *սնոտի*

11 d *բռնաւոր* bcer *կենդանոյն*

12 bcelr *եփրատէս*

13 bceklmrw *ամիր* bcelr *մոմնի* km *մումինոյ* w *մումնւոյն* h *մոմնոյն* ahr *տա*

14 d *իջեալ* bh *իջանել*

15 w չիք *և* bcelr *յելանելոյ* h *ելանել* w *ջրոյն* c *ի նոյն*

16—17 w *լիութիւն ջրոյն զայր* bcelr *ջուրցն զայր* km *ջրոցն զայր* g *ապայ* w *մումնին* km *մումին* h *ամիրի* bcelr *ամիրայն* փխ *ամիր մոմնին* b *ջափր* d *զջափր* celr *ասորոց* b *ասորի* h *ասորեստանեաց* a *էպխկոպոս* bcel *եպիսկոպոս* bcehlr չիք *և* h չիք *նմա* km *հրամայէ* bcelr *սրբոցն* փխ *նոցա* a *էպիսկոպոսն* km *եպիսկոպոսին*

18 cklmr *գետոյն* l *և իջուցանէ* h *խորէջս* bcelr *յիւր*

19 h *և տարաւ* c *յիշատակ* bl *նոցա յիշատակ*

* Իջեցուցանէ *բայից հետո* r-*ն ունի ինս սատիկս ի վերայ խնամարկեալ ընկէց զնշխարս նորա ի ջրհորն, զի յետ աւուրց թաղեսցէ զնա պատուով։ Նա եցոյց խնդրողացն զմարմին նորա և պատմեաց զսքանչելի երևումն։ Եւ նոցա ժողովեալ խնդութեամբ և բարձեալ տարան զնա ի տուն իւր և թաղեցին ի վանքն Գանձասար ի գերեզմանս հարց իւրոց։ Այլև ի բերողին նշխարացն տեսին ի ճանապարհին զնոյն տեսիլ լուսոյն ի վերայ նշխարացն։ Եւ կալաւ զիշխանութիւն նորա Աթաբեկն որդի նորա. հրամանաւ Հուլաուին և Արղունին, այր սրբասնունդ և պարկեշտ և խոնարհամիտ և աղօթական, որպէս զմի ի սուրբ միայնակեցաց, զի ծնօղն նորա այնպէս սնուցին զնա։*

Սպան Հուլաուն զիշխան Զաքարէ՝ զորդին Շահնշահի՝ բարուրս եդեալ ի վերայ նորա։ Յայսմ

Յայսմ ամի անչափութիւն անձրևաց եղեալ յանկարծազեղ ի Մեծիրանից գաւառի և հասեալ գնացք հեղեղին ի Դաստակերտ գիւղ ի կից գետոցն, զութ հարիւր վրան խաշնարածաց տարաւ, որք եկեալ էին ի Կուկասայ յայպուր՝ յաւուրս ամարայնոյ. և տէր Սուփան վախճանեցաւ ի Վայոց Ձոր ի նոյն ամի։ Եւ ի միւս տարին եկն Բուղա ի Հայս, և սպանաւ Սահակ Իսմայելեան ի Տփղիս քաղաքի և զամս Գ կալաւ զՀայս՝ մինչև գիշխանսն ազատ կանամբք խաղաղուցանէր ի Բաղդատ։ Ապա ի չորրորդում ամին եղև գալն Մահմատայ՝ խաղթի որդւոյ և մահ տեառն Վասակայ Գաբռին։

Եւ ՅԺԸ թուականին Հայոց եղև անհնարին և հիացուցանող շարժն Դունայ, որ զամ մի ողջոյն զզացուցեալ խորասուզեաց յանդունդս անձինս իբրև երկոտասան բիւր մարդկան։ Ահա նմանութիւն խստոյ ասի մարդ։

1—4 c *անչափութիւնն* w *յանկարծ հեղեղ* d *յանկանձահեղեղ* ad *մեծիրեանց* bcel *միծիւրեանց* bghlw *գաւառ* c *գաւառն* bcehl չիք *և* w *հոսեալ* bcel *հեղեղի* bce *գեւղ* gw *գեօղ* a *գեաւղ* km *գեօղն* d *գետոյն* agh *ութ* dw *ութն* l *եկեալք* a *եին* bcdegklmw *կոմկասայ* bcel *աւուրցն* gkmw *ամարայնւոյ* a *ամարանւոյ* h *սոփան* a *վաղճանեցաւ*

5 a *վայոյ* km *ձորն* cl *սոյն* bc չիք *ի*[1] bch *բուխայ* l *պուղայ* gkm *բուղխայ* a *բուղխա* bcel *հայք* bcel *սպանումն* (c *ի սպանումն)* bcel *հայք*

6 bcel *սահակայ* b *իսմայէլի* ce *իսմայելի* w *իսմայէլեան* l *իսմայիլի* bdl *տփխիս* aghw *քաղաք* dgkm *երեք* bcehl *մինչ*

7—8 km *զատ* a *խաղաղացուցանէր* bcel *խաղացոյց* ac *բախդատ* l *պաղտատ* g *ապայ* bl *ապա և* adghkmw *չորրորդ* c *ի գալն* a *մահմադայ* gkmw *մահմետայ* bcel *համադայ* w *խողթի* d *թողթի* bl *խալթի* c *որդո* agkm *մահն* abcd *վասակա*

9 dkm *գաբուռին*

10 d *երեք* bcel *տասնվեց (յ ՅԺԶ* c *յ ԳՃԶ)* bcel *թուին* ah չիք *եղև* l *հիացուցանօղ*

11 c *դընեայ* g *դընոյ* d *զամի* փխ *զամ մի* a *զողացեալ* d *յանդունդ*

12—13 h *երկոտասանան* bcel *խստոյ նմանութիւն* h *ի նմանութիւն* dw *խրատոյ այս ի մարդ*

ամի փոխեցաւ ի Քրիստոս մարդասէր և հեզ կաթողիկոսն Աղուանից զտէր Ներսէս՝ կալեալ կաթողիկոսութիւն ամս ԻՆ։ Եւ յաջորդեաց զաթոռն տէր Ստեփաննոս՝ մանուկ տիօք։

ԻԸ Մեծն իշխանն Շահնշահ՝ որդի Զաքարէի ետ զիշխանութիւնն յաւագ որդին իւր Զաքարէ, զի որդիք բազումք էին նորա։ Զաքարէ և Աւագ, Սարգիս և Արտաշիր և Իւանէ. և ինքն խնամէր զտուն իւր։ Եւ Զաքարէ ընդ ճաճար զօրուն երթայր ի գործ պատերազմի և արութիւնք քաջութեան ցուցեալ մեծարեալ լինէր ի մեծէ Հուլաւէ և յԱրղուն ոստիկանէն։ Դէպ եղև, զի Արղունն զօրօք բազմօք էր ի կողմանս Վրաց. ընդ նմա էր և Զաքարէ։ Եւ զաղտ յԱրղունէն և յայլ զօրացն գնաց Զաքարէ ի տեսութիւն կնոջն իւրոյ, որ էր առ հօր իւրում՝՝ Սարգիս իշխանին Ափթէայ, որ ապստամբ էր ընդ թագաւորին Վրաց Դաւթի։ Եւ իմացեալ Արղունին՝ ազդ առնէր Հուլաւուին. և նա առ ինքն հրամայեաց տանել կապանօք։ Եւ այլ բարուր կոտեաց ի վերայ նորա և հրամայեաց սպանանել զնա և անդամ յօշել և արկանել շանց։ Եւ յարժամ լուաւ զումն հայրն նորա Շահնշահ ի գեօղն Օձուն, ի նեղսրտութիւն անկեալ՝ ի տրտմութենէն մեռաւ։ Եւ տարեալ թաղեցին զնա ի Քոբյայրն, զոր առ կին նորա ի Հայոց։

Այստեղ ձեռագիրը վերջ է գտնում։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ

Պաշարումն Պարտաւայ յորդւոյն Շեխայ և ի զօրաց Հայոց և Աղուանից և Սամուէլի անձամբ առնուլ պատիւ և գնալ ի Դուին

Ի ժամանակի խռովութեանն, որ շարժեցաւ ի մէջ Եսայի՝ որդւոյն Շեխայ, և իւրոյ գործակալին Մահմետի՝ որդւոյ Աբլվահդի, որ կոչիւր Եմէմիկ, զօրաժողով լինի որդին Շեխայ ի կողմանցն Ասորեստանեայց՝ միակամութեամբ Աշոտի իշխանի, զի և սա գումարէ զզօրսն Հայոց հանդերձ իշխանօքն Աղուանից երթան և հարկանեն զղակիշն ի դրանն Պարտաւայ և քաջամուխ կացին ի մարտի զամիսս ԺԳ։ Ընդ այն աւուրս հասանէ վախճան հայրապետին Աղուանից Յովսեփայ, և ոչ լինէր պարապ իշխանացն Աղուանից նորոգել զաթոռ հայրապետութեան Աղուանից։ Իսկ Մեծկողմանցն եպիսկոպոսն Սամուէլ անձնակամակ ընդ Միսայելի քահանայի, որ իմաստասէրն կոչիւր խորհրդազգած եղեալ՝ առանց գլխաւորացունին աշոյ տայ զեպիսկոպոսութիւնն իւր Միսայելի. և ինքն Սամուէլ զանկատարն առնու ձեռնադրութիւն յիւրմէ եպիսկոպոսէն։ Լուրս այս հասանէ ի բանակն. և բազում եղև խռովութիւն իշխանացն Աղուանից. յայնժամ ի միաբանութենէ զեկուցանեն զայս տեառն Գէորգայ՝ Հայոց կաթողիկոսի։ Եւ նորա կանոնական սահմանադրութեամբ գրեալ առ իշխանն Հայոց՝ մաղթէ օգնել իրացն և առնել զաւարտն ի խաղաղութիւն։ Եւ նորա իմաստաբար ածեալ ի հաւան զպետս և զիշխանս Աղուանից՝ խաղաղութիւն

---

1 abcehlw չիք *գլուխ* abcdeghlw *ԻԱ*

2 h *պարտաւա* a *որդւոյն* bce *որդոյն*

3 ah չիք *ի* bcel չիք *զօրաց* bcol *յաղուանից* gl *սամուիլի* abcdehkmw *սամուէլի*

4 gkm *գալ* ahw *դվին*

5 h *խռովութեան* km *յիսայի* w *եսայեայ* g *իսայի* abc *որդոյ* dglw *որդւոյ*

6 abch *շեխա* w *մահմէտի* ag *մահմեդի* abc *որդոյ* g *ապլվահդի* l *ապլվիտայ* a *ապդվեհդի* w *ապդմեհդի* ce *ապլվիատոյ* b *աբդլվխայ* dh *աբըդվեհտի* bcel *կոչի* km *կոչէր*

7 km *էմէմիկ* h *եմեմնիկ* h *լինին* ah *շեխա* bcel *կողմանց* abcdehw *ասորեստանեայց*

8—9 h *աշուրի* փխ *աշոտի* h *զօրսն* l *հայոց* փխ *հանդերձ (հայոց* կրկնված է*)*] *իշխանօք* dw չիք *և* adghv *քշակիշն* v *փշակիշն* km *զքշակիշն* ce *զքղակիշն* bl *քղակիշն*

10 km *կան* փխ *կացին* bcel *ի մարտն կացին* adghkmw *զամս*

11—12 a *վաղճան* d *յովէփայ* bcel *և ոչ լինէր իշխանացն աղուանից պարապ* gkm *պարապ ժամ* km *զաթոռն* bcel *հայրապետութեանն* km չիք *աղուանից*

13 gkmw *մեծկոզմանց* bcel *մեծկուենից (b մեծկունէից)* c *եպիսկոպոս* d *անձնակամ* gl *միսայիլի* a *միսլի* cdw *միսայէլի*

14 km *կոչէր* dkm *խորհրդազգաց*

15 ach *տա* a *զէպիսկոպոսութիւն* adgkm *իսմայէլի* l *միսայիլի* w *միսայէլի* h *իսմայելի*

16 a *էպիսկոպոսէն* bce *յուր*

17—19 agl *էհաս* km *և յայնմ* adghw *յայն* bl *յայնմ* փխ *յայնժամ ի* h չիք *ի* bcel *միաբանութենէն* w *միաբանութեամբ* l չիք *զայս* h չիք *տեառն* a *գիորգայ* bcel *գէորգեայ* d *գրիգորիայ* bdk *կաթուղիկոսին* bcel *նա* bcel *գալ* փխ *գրեալ*

20—21 bce *մաղթէր* l *և մաղթէր* adhw *զաւարտն առնել* gkm չիք *զաւարտն* adghkmw չիք *ի* w *խաղաղութեամբ* d *խաղաղութիւն իւր* h *ի խաղաղութիւն* d չիք *և* d *նմա* փխ *նորա*

ի մէջ նոցա առնէր. այլ նոցա զնզովս Հայոց պատճառեալ։ Իսկ Աշոտ՝ իշխանն Հայոց խնդրէր զկարգադրութիւն սրբոյն Գրիգորի հաստատել և զձեռնադրութիւն առնուլ ի Հայոց. որք առժամայն հաւանեալ սակս Սամուէլի և Միսայէլի պղտորմանն, զոր մեծ իշխանն Հայոց գրէ առ հայրապետն Գէորգ. և զՍամուէլ հաճեցուցանէր ամենայն Աղուանից կամակցութեամբ։ Յանկամական մտաց չուեալ երթայ ի Դուին և զերկրորդն առնու ձեռնադրութիւն անձնահաճն Սամուէլ ի Գէորգայ՝ Հայոց կաթողիկոսէ, յաւուրս Աշոտի՝ Հայոց իշխանի, ի թուականութեան Հայոց ՅԻՋ։

Եւ նոյն իշխանն Հայոց՝ Աշոտ զվաղնջուց դադարեցուցեալ քարոզութիւնն Սիւնեաց՝ որպէս այր իմաստուն, ընդ Սողոմոնի եպիսկոպոսի և ընդ Գէորգայ հայրապետի վերստին նորոգեաց։

Ի նոյն ժամանակս յերեք հարիւր երեսուն և վեց թուին եղև Աշոտի Բագրատունւոյ նստուցանել զաթոռ թագաւորութեանն իւրոյ ի մէջ Հայաստանեայց, որ ի բազում ժամանակաց էր բարձեալ պատիւ թագաւորական ի տանէն Թորգոմայ։ Իսկ զալուստ Տաճկին ի Հայս և գրաւել զաշխարհն ընդ լծով ծառայութեան հարկաց թուականն Հայոց ՅԽԲ լինէր, յորոյ ձեռն ըմբռնեալ լինէր հայրապետն Հայոց Գէորգ ի կապանս երկաթիս պարփակեալ ածաւ ի Պարտաւ։ Ապա բարեպաշտն Համամ որ և Աղուանից եղև թագաւոր, նոյնպէս զկործանեալ թագաւորութիւն տանս Աղուանից նորոգեաց, որպէս Աշոտ Բագրատունի՝ զՀայոց թագաւորութիւնն. այսք ի միում ժամանակի գործեցան։ Եւ նոյն ինքն Համամ սակս առ Աստուած մեծապէս յանցանացն, որ վասն սնոտի այս կենացս զպարտ արեան եղբօրն

1—2 d չիք այլ... պատճառեալ km նոքա փխ նոցա km պատճառէին aceg պատճառել h պատճառէր h իշխան c խնդրէ h խորհուրդէր bcel զկարգադրութիւնն adghkmw չիք հաստատել km

3—4 km բայց փխ որք bcel առայժմ agkmw առժամն bcel հաւանեալք km հաւանեալ նոցա adghkmw չիք սակս l սամուէլի abcdegkmw սամուէլի a խմայէլի gl միսայիլի cd միսայէլի km խմայելի w միսայէլի h խմայելի km չիք զոր km գրէր

5—6 a գիորգ c գէորք dh գրիգոր h զսալմուէլ bcel զնա փխ զսամուէլ d զսամուէլն km կամակցութեամբն km ապա չուեալ

7 b գէորգա d գրիգորա l գէորգեայ ah գիորգա bcel չիք հայոց bdk կաթուղիկոսէ

8 bcel յաւուրսն km աշոտոյ l իշխանին ah և թուականութեան հայոց լինէր երեք w և թուականութիւն հայոց լինէր dgkm և ի թուականութեան հայոց լինէր (km չիք լինէր) bce թուականութեանն c վեցի

9—10 b զի վաղընջուց w ըզ ի վաղնջուց km դադարեալ d քարոզութիւն ah սողոմոն w սաղօմօն bd սողոմօն g սողօմոն l սողոմոն a էպիսկոպոսի b եպիսկոպոսին w եպիսկոպոսն

11 bcgl գէորգ a գիորգ d գէորգ h գրիգոր adhlw հայրապետն ceg հայրապետին

12 adghkmw չիք յերեք... թուին

13—14 abch բագրատունւոյ h աթոռ dkm թագաւորութեան ahw իւր adgh հայաստանեացն lw հայաստանեաց abceghl զոր h թագաւորութեան

15 g տանէ ac թորգոմա bcel չիք իսկ bcel գրաւելոյ bcehl զաշխարհս

16 adhw ծառայութեամբ km ի թուականն w ի թուականին bcel երեք հարիւր քառասուն երկու թուին լինէր dw յորոյ km ի ձեռն

17 km չիք լինէր bcel եղև adghkmw չիք հայոց a գիորգ bce գէորգիոս l գէորգէոս h գրիգոր km և ի abchw երկաթի

18—20 g ապայ km չիք որ և... թագաւոր dkmw նոյնպէս և h զկործանել c թագաւորութիւնս d թագաւորն adghkmw տանն adghw համամ նորոգէ km նորոգէ h հայոց h իմում

21—22 l ինքն համարձակս առ աստուած մեծ bce մեծ փխ մեծապէս km այսր bcel չիք այս bcel կենացս եղև պարտապան արեան

ժողովեալ յանձին իւրում մեծագոյն բարեգործութիւնս առ եկեղեցիս և առ ամենայն կարօտեալս և չքաւորս առատազուարթ անսպառ կատարէր, որ և զմեծ հայրապետն Հայոց Գէորգ յանօրէն Տաճկաց կապարանէն բազմաբաշխ գանձիւք տայր արձակել և յոգնամեծար զնա արարեալ՝ առողջ առ Հայաստանեայս առաքէր։ Իսկ յետ Դ ամաց, յորում տարեմուտն ի սրբումն հանդիպիւր Պասեքին օր, սպանաւ Ապու Ալի Աղուանից իշխանն Հայկազունի յիւրմէ հարազատէն Սմբատայ. և եղև այն սուգ մեծ նորայնոցն զարմից։ Ի նմին ամի զօրաժողով լինի թագաւորն Հայոց Սմբատ՝ որդի Աշոտոյ Բագրատունւոյ՝ անցանէ ասպատակաւ յաշխարհն Ասորեստանեայց, անդ ի դիմի հարկանին նմա զօրքն Տաճկաց, և փախստեամբ դարձուցանեն ի Հայս՝ թափուր և ունայն զամենայնն առնէին։ Անդէն մեռանէր Աշոտ իշխանն Հայկազնի և սակաւք ի զօրացն։

Ի նմին ժամու մեծ իշխանն Վասպուրականի Ապու Մրուան սպանանի յիւրոց զօրացն։ Ի նոյն ամի գայր հասանէր ամպարիշտ Տաճիկն երկրորդ անգամ յերկիրն Հայոց, և ի նորին հրամանէ ելանէ ներքինին ի դրանէն Պարտաւայ գալ ի Հայս։ Եւ էր այրն այն ժպիրհ և անաստուած. ուր գնացք ոտից նորա լինէր, աւերէր քանդէր զեկեղեցիս Աստուծոյ. և զնշանս Քրիստոսի ուր և տեսանէր, մանրէր իբրև զփոշի։ Եւ իբրև եհաս յաշխարհն Հայոց, առժամայն փախստական լինէր թագաւորն Սմբատ։ Եւ առեալ զամրոցն նորա և զթագուհին հանդերձ տիկնամբք և որդւովքն իւրեանց, զկտակարանս և զսպաս սրբութեանց և զխաչս՝ բազում գանձիւք խաղացուցեալ ի գերութիւն։ Ընդ նոյնն արշաւեալ ի Վիրս՝ ընդդէմ

---

1 km *ժողովեալց* agh *յանձինն* km *յանձն իւր* d չիք *մեծագոյն* h *մեծապէս*

2 bcel *կարօտս* a *առատազուարդ* d չիք *առատազուարթ ...կատարէր*

3 g *տաճկաց* abcdew *տաճկայ* h *տաճկա* l *կապանէն* h *կապարանին*

4 w *գանձուք*

5 agh *հայաստանս* bce *հայաստայսն* d *հայաստանեայցս* l *հայաստանեայսն* d *չորս*

6 a *հանդիպի իւր* km *հանդիպէր* a *պասէքին* b *աւուր* gkm *սպանանի* ah *սպանդիու* aghkm *պօյի* abw *իշխան*

7 abcdgh *հայկազնի* km *հայկազուն* h *իւրմէ* ah *հարազատէ* km *հարազատէ* a *սմպատայ* km *ի սմբատայ*

8 ah *զարմաց* h *սմբատայ*

9—10 abch *բագրատունոյ* c *անցէ* l *և անցանի* km *և անցանէ* h *անցանանէ* abcdgw *ասորեստանեաց* h *ասորեստանաց* l *անտ* acdgh *հարկանի*

11—12 km *թափուր* dkm *զամենայն* km *առնեն* a *անտէն* l *և անտէն* h *մեռանի* km *հայկազուն* w *հայկազն* c *սակօք*

13 d *ապու բուան* h *արու*

14 h *ի զօրացն իւրոց* d *նոյնոյ* l *նոյնում* h *նմին ժամանակաւ* l *ամբարիշտն* km չիք *ամպարիշտ* bd *ամբարիշտ* abcegl *տաճիկ*

15 km *ելանէր* dh *դրանէ*

16 ac *պարտաւս* abcdeghklmw *հայք* ուղղում ենք *հայս* w չիք *այն*

17 h չիք *նորա* c *և քանդէր* a *զեկեղեցիսն* h *զեկեղեցի* l *զնշանն*

18 c *երևէր և տեսանէր* adw *աւերէր* փխ *մանրէր* b *փոշի*

19 h *սմպատ*

20 km *և նորա առեալ զամրոցն* b *զԹագուհի* a *տիկնամք* gkm *տիկնօք* abce *որդովք* ghl *որդւովք*

21—22 km *նորա* փխ *իւրեանց* h *իւրանց* adghkmw *զընակարանս* l *զկատակարանս* b *զինչս* փխ *զխաչս* abcdhl *բազումս* abcdeghl *գանձիւք* km *խաղացուցանէր* g *ընդ նոյն ամի* km *ի նմին ամի* adhw *ընդ նոյն* h *ի վերայ* փխ *ի վիրս* l *և ընդդէմ*

ելեալ նմա երկու քաջ զօրավարք Վրաց՝ Գէորգ իշխան և Արևէս եղբայր նորին. և երկոքինն չարաչար մեռանէին ի նմանէ։ Յայնժամ վերափոխի մեծ հայրապետն Հայոց Գէորգ և իշխանն Սիւնեաց Աշոտ, զոր ողբերգական կանայք կականէին՝ ասելով. «Մի եկեսցէ և մի՛ լիցի այսպիսի տարի ի վերայ երկրի, որչափ ազգ մարդկան է»։ Եւ հայ թիւն ՅԽԶ։ Այլ այն ամենայն սկիզբն էր երկանցն և տագնապին, որ եղև Հայոց. զի զնոյն ինքն զմեծ թագաւորն Սմբատ յետ սակաւ ժամանակի մատնեաց աստուածահաս պատուհասն, որ լինելոց էր աշխարհի. և ի բաց կացեալ վերնոյն զօրութիւնն ի նմանէ՝ զկորստեանն իւր և Հայոց գնաց զճանապարհ՝ ի յերեսս գաղանաղէմ իշխանին Տաճկաց երթալով, որ զշան և զչմարդոյ բերելով զբարս, ըմբռնեալ նորա զկամաւ եկեալ թագաւորն, ի վերայ փայտի սպանանէր։ Եւ ապա զուժէր ձայն աղետաւոր ի տունն Թորգոմայ և առհասարակ աւերանք աշխարհին հասանէր։ Հայ թիւն ՅԿԳ էր։ Զորոյ վրէժն միայն Աստուած խնդրեաց զսպանմանն Սմբատայ, զի անագորոյնն այն Տաճիկ փոխեալ ի Հայոց, գնայ անցանէ ընդ Ասորեստան երկիր՝ ի վերայ արաբացւոցն կամեցեալ տիրել, զոր անդ ոտնակապեալ զնա տեառն, որ դատի զերկիր, մատնի ի ձեռն Արաբացւոցն իշխեցողի և կենդանոյն թաղեալ սատակի։ Ի վերա; այսոցիկ անցելոց ժամանակաց՝ սպառի ազգն այն Տաճկաց, և երևի ազգ այլ, զոր Դելեմիկք կոչեն, որոց գլխաւոր ոմն եղեալ Սալար անուն՝ համատարած սփռեալ զիւր գաւաղանն, տիրէ Աղուանից, Պարսից, և Հայոց, և եկեալ ի Պարտաւ՝ իւրացուցանէ զնոյն։

1 abcdeghw եղեալ c նորա փխ նմա d քաջք bcel զօրավարքն h զՕրականք ի վրաց ac գիորգ
2 c նորա km չիք և km երկոքեան իսկ g երկոքեանն
3 c և մեծ c չիք հայոց a գիորգ c գէորգիոս h հայոց սիւնեաց l զորս
4 bcel կանայքն
5 gkm թուականն b էր երեք հարիւր քառասուն և վեց c այլ այն ամ որ ԳՃԽԶ էր թիւն հայոց սկիզբն էր h ժխզ էր d և չորս էր
6 kmw երկանց a ի տագնապին bd և ի տագնապին
7—8 զաստուածահաս
9 d զօրութիւն bceh զկորստեան km զհայոց abcdeglw ճանապարհ h չիք զճանապարհ km զի փխ ի
10—11 km չիք գազանադէմ km չիք որ... զբարս d զջան փխ զշան a զմարդոյ w չմարդոյ bl և ոչ զմարդոյ h զմարդկան abchlw բարս abcdeghlw չիք նորա
12 bceklm սպանանէր h սպանանէ d աղետու l աղէտաւոր km տանն c չիք տունն a թորգոմա
13—15 d աւերակ km և հայ h թիւն յկդ էր h զորս միայն վրէժն dw սպանման abcegl սպանմանն km անագորունն l անագորոնն a գնաց
16—18 adghkmw չիք ի վերայ... զերկիր b արաբացոց l անտ cel դատէ h ատրեստանեաց a ի մատնէ gkm մատնի dw և մատնի h մատնէ km ձեռս abh արաբացոցն l արաբացւոց abcel կէնդանոյն ah սատակէ bcdel սատակիւր ab անցելոյ c անցանելոյ d ժամանակի
19 d չիք այն l երևին bce այլ ազգք l այլք ազգք ah ազգ այլք bceh որ l որք km դէլէմէնկք a դելեմեկք w դիլեմիկք ce դեյէմիկք d դելեմիկք h կելէմէկք cl կոչին km յորոց
20 d գլխաւորք adhhkmw եկեալ b եղեալ փխ եղեալ gkm սաղար g յանուն klm և համատարած h իւր
21 ab պարտայ h պարտա
22 km զայն իսկոյն

Ընդ նոյն ժամանակս բախի ի կողմանցն հիւսիսոյ այլադէմ, օտարանշան ազգ իմն, զոր Ռուզիկ կոչեն, որք ոչ աւելի քան զերիս ժամանակս ընթանալով իբրև զմրիկ ընդ համատարած աշխարհածով ելիցն Կասպից՝ յանկարծ հասանէին ի մայրաքաղաքն Աղուանից Պարտաւ, ոչ ուստեք լեալ կարողութիւն ընդիմակայել նոցա, և ի սուր սուսերի մատնեալ զքաղաքն՝ թափեցին յինքեանս զվայելչութիւն ամենայն կազմութեան բնակչացն և նոյն ինքն սալարն պաշարեալ գնոսա՝ ոչ ինչ կարէր վնասել, զի անյաղթելի էին զօրութեամբ։ Իսկ կանացն քաղաքին հնար իմացեալ՝ բաժակ մահու արբուցանէին Ռուզացն, որոց իմացեալ զդաւաճանութիւնն՝ անխնայ կոտորէին զկանայսն և զմանկունս նոցա։ Եւ կացեալ ի նմա ամիսս Զ, թափուր և ունայն զքաղաքն թողուին, և մնացեալքն զանգիտող ձևով գնացին յաշխարհն իւրեանց բազմազան աւարաւ։

ԳԼՈՒԽ ԻԳ

Կրկնաբանութիւն ազգաշար անուանց համառօտաբար

Ստուգաբանութեամբ այսպէս ծանեաք ընդ Հայկազանց արանց խնամաւորիլ Միհրական տոհմին, և պատուաստութեամբս այսուիկ առ ի զոյգ ունել զպետութիւն արևելեայց կողմանցս Աղուանից։ Զանուանս արքայիցն վերագոյն գրեցաք ի քաջէն Վաչագանայ մինչև ցբարեպաշտն Վաչագան՝ Ժ թագաւորք, յորոց ըստ թուոյ աւուրց տարւոյն եկեղեցի միայն բարեպաշտն Վաչագան շինեաց յարևելս։ Եւ յետ մահուն նորա սկսաւ նուազել ազգն այն։ Եւ Միրհեանն, որ ի Սասանեան տոհմէն էր եկեալ ի

1—2 km *բաշխի* acdgh չիք *ի* c *հիւսիւսոյ* bdeghklmw *հիւսիսոյ* b *այլանդէն* cel *այլադէն* h *ըստարանշան* փխ *օտարանշան* abcdeghlw չիք *ազգ* h *որ* l չիք *իմն* ce *ռուզիկքն* bl *ռուզիկք* adgw *զերեք* abcdeg *ժամանակ* l չիք *ժամանակս*

3 ahkm չիք *ընթանալով* bdw *ընթանալ* b *և իբրև* w *մրրիկ* a *մըրգիկ* h *զմրիկ* l *կապրից* bgkmw *կասբից*

4—6 b *մայրաքաղաք* km *ի պարտաւ* km *որ ոչ* ah *ունեալ* l *ումեք լեալ* c *ուտէք լեալ* g *ունիլ* km *ունելով* փխ *ուստեք լեալ* abceghklm *ընդդիմակայիլ* km չիք *և* d չիք *ի* c *սուրերի* km *մատնեալ լինէր քաղաքն* h *զքաղաքս* abdhkmw *և* aghkm *կացին* փխ *թափեցին* h *յամենայն* b *զվայելչութեան* km *վայելչութիւնք* adgkmw *կազմութեանց*

7 c *սաղարն*

8 abcdegl *էր* փխ *էին* km *կանանց* bcehl *կանանցն* h *անյաղելի էր գնոսա*

9 h չիք *բաժակ... իմացեալ* km *ռուզաց*

10 bce *յանխնա* dl *յանխնայ* h *յանխնայս* hkm *զկանայս*

12 b *թողին* d *զանգիտողք* l *զանգիտօղ* b *յաշխարհ*

13 abcehlw չիք *գյուխ* a *ի* bcdeglw *իբ*

14 c *երկնաբանութիւն* a *ազգաշարնց* dhw *ազգաշարանաց* b *անուամբ* ahw չիք *անուանց* a *նց*

15 b *որ ի* adgw *ի* cc *սակս* փխ *ընդ* abghlw *հայկազնեաց* km *հայկազնեայց*

16 h *խնամաւորեալ* w *ի (ընդ) միհրական* b *ի միրհական* ah *հական* km չիք *առ ի*

17 gl *ունիլ* abcdehw *արևելեաց* gkm *արևելից* abcdehlw *կողմանց* h *աղւանից* a *զանուանք* w *անուանք*

18 abcdeghlw *որք վերագոյն (*w *վերագոյնն) գրեցան* ac *վաչականա* k *վաչականայ* h *վաչագանա*

19 hl *որք* abcdegw *որ* km *թուոց* a *աւուց* abc *տարոյն* km *եկեղեցիս*

20 k *վաչական* abl *մահու*

21 gkmw *նուաճիլ* adh *նուաճել* l *նուազիլ* dw *միհրեանն* a չիք *ի* h չիք *ի* km *տոհմէ*

Պարսից, հաստատեցաւ ի նախարարութիւն. և անուանք նոցա որդի ի հօրէ առնլով՝ են այսոքիկ. Միհր, Արմայէլ, Վարդ, քաջ Վարդան, որ հաւատացեալ ի Քրիստոս, և ոչ շինողն Գարդման բերդոյ։ Սորա որդի Վարդ. Վարդ ծնանի զՎարազ Գրիգոր՝ զառաջին իշխանն Աղուանից, որ ծնաւ Դ որդիս՝ զՎարազ Փերոժ, զՋուանշիր, զՑեղուտ Խոսրով և զՎարազման։

Ի սոցանէ զերէց որդւոյն շարեալ ըստ կարգի զանուանս բերցուք՝ յայտ առ Հայկազինսն. և այլքն կացցեն, որք են Վարազ Փերոժ, Վարազ Տրդատ, Վարդան, Ներսեհ Դժնդակ, որ եհան ճաղք գլխոյն մարդկան և հօտիքս արար. և ոտք տառապելոց պարաւանդեալ կապեցան ի շղթայս երկաթեղէնս. վասն որոյ բազումք խորշակահար և հեղձամղձուկ սատակեցան։ Ի նոյն խորհուրդ գնացեալ Ներսեհի՝ անցանէր ընդ Հացիւն գիւղ մտանել յԱսորիս. լինէր օրն կիւրակէ։ Նա մեկնեալ յընկերացն միայն՝ դարձաւ առ հոգևոր հայրն Սիմէոն՝ ապաաւոր սուրբ խաչին, ծածկելով զանուն իւր՝ ընդ այլսն աղօթէր։

Իսկ երանելին Սիմէոն առ նա խրախուսեալ ասէր. «Ո՞վ ես դու. տէր Աստուած յայտնեաց զաշխարհակործան քո ամպարշտութիւնդ. որ և որդիք քո ոմանք զքո անկրութեանդ չարութիւն կորստեան տառապելոց անուն գաւազան, ո՞չ ապաքէն դու իցես Ներսեհ, որ դիմեալ երթաս յաւելիս Քրիստոսի՝ յաւելադրել զնոյն չարութիւն արևելեայցն եկեղեցեաց։ Արդ երթաս յերկիրն, այլ բաց աչօք ոչ տեսցես զերկիր հարց քոց»։ Իսկ

1—4 km նախարարութիւն h անուանք d որդիք նոցա ի հօրէ առնելով w միհր w արմայիլ bc արմաէլ d վարդան փխ վարդ w քաջն l հաւատաց bcehl չիք և bcdehw շինող gl շինօղ c քարդմանա l բերդի hw վարդ փխ վարդ վարդ d վարդան փխ վարդ[1] gkm ծնաւ bcdeglw առաջին a առջին h որ առաջին bcel իշխան gkm զչորս

5 km պերոժ h փերող km զջիւանշիր dh ջևանշէր abcl ջուանշէր abcgh յեզուտ acdh չիք և abcdegh վարազման

7 bcg զէրէց abc որդոյն agh շարժեալ abcdehhlw անուանս

8 km ի յայտ a հայկազնիսն ce հայկազնեան d այլք l կայցեն bcehl սոքա (l սոքայ) km պերոժ

9 ah դժնադա v դժնդա v դժնտա w օր փխ որ km որ է a էհանճաք bcel եհանճաք dv եհաս v եհաճաք g հանճաք km հանճափ w եհաս ի տաճկաց h հանճար ուղղում ԷՇp եհան ճաղք aghkm չիք մարդկան

10 ag հաւիքս h հաիքս d հաւատիքս b հաւատ ի քրիստոս ce հաւանիքս w ի հաւատս քրիստոսաբար km չիք հօտիքս v հաւատի քո v հաւատ քո h չիք և h պարանդեալ l շխթայս

11 c երկաթեղենս km խորշակահար bcel չիք և bc հեղծամղծուկք h հեղճամղձուկ

12 adghw խորհրդի d խորհուրդն abl ներսէ cdew ներսեհ h ներսէհ aghkm չիք ընդ km զհացիւն c գեւղ h գեօղ

13 km և լինէր bceh կիրակէ l և նա h ընկերացն

14 bdglw սիմէօն km առ ապաաւորն km սրբոյ km և ծածկելով

15 h զանուենն h չիք իւր

16 d եւանելին bdlw սիմէօն gkm զի տէր

17 c զամբարշտութիւնդ bgkm ամբարշտութիւնդ l որք km չիք որ

18 d չիք քո v զքո w զքոյին km չիք ոմանք a անկրութեանդ w յրութեանդ g անկրութիւնդ h անկրութիւնդ

19—20 w յասորիս փխ յաւելիս a ըզնոյն d յաւելորդեալ w յաւելորդել km արևելից g արևելիցն h արևելեացն d եկեղեցւոյ ab եկեղեաց

21 ab զերկիրն l զեր ce զերթք քո dh երկիրն

Ներսեհի անկեալ առ ոտս ծերոյն՝ ոչ ինչ լսէր պատասխանի. միայն զճանապարհն գնայր և անդէն վախճանեալ ըստ բանի հօրն Սիմէոնի՝ անշնչացեալ լոկ մարմին բերաւ ի հող իւր։ Ներսեհի որդի՝ Գագիկ, Գագկայ որդի՝ Ստեփաննոս և Ապրսամիկ քոյր իւր։ Զայս Վարազ Տրդատ և զորդի իւր Ստեփաննոս Ներսեհ ի Փիլիպեան՝ ազգակիցն իւրեանց սպան ի միում ժամու ի Խորաձորն, որ կոչի Դադոյի վանք։ Ապա յայն աղետիցն զառն զգեցեալ արութիւն կնոջն սպանելոյ՝ առեալ զմնացեալ դուստրն իւր Ապրամ գիշերահէն տաժանելի ուղևորմամբ մտանէ ի բերդն Խաչենայ՝ բարուրս խորհեալ տան իւրում ամուսնացուցանէ զԱպրամ Ատրներսեհի՝ Սահլի որդւոյ, որ էր ի տոհմէն Հայկայ՝ տէր Սիւնեաց, որոյ բնազբօսութեամբ կալեալ էր զգաւառն Գեղամայ. և որդին իւր Ատրներսեհ հանդիպեցաւ կնոջ զգաստի, որք երկիւղածք Աստուծոյ և բարեպաշտ զիւրեանցն ցուցանէին զկեանս և աշխարհի քաղցունք։

Սա Ատրներսեհ շինէ զբերդն Հանդու, և զապարանս իւր եդեալ ի գիւղն, որ կոչի Վայունիք, ուր և բաղանիք արքունական են։ Զնա տարան ընդ այլ իշխանսն յերկիրն Պարսից, և կալով նորա անդ ամս բազումս՝ Տիկինն Ապրամ յառաւել բարեգործութիւնս յաճախէր և մեծածախ տենչմամբ շինէ զնորավանս ի գաւառին Սոդէից ամենապայծառ զարդուք։ Եւ յետոյն գայր Ատրներսեհ զերծեալ ի կողմանց Տաճկաց. և խաղաղութեամբ զառժամեայս լուծանէ կեանս։ Լինին նորա որդիք Գրիգոր և Ապուսէթ. Գրիգոր շինէ զՀաւախաղացին բերդն, և յայն կողմն ձգէ զձեռն իւր

1 g Ներսեհի h Ներսեհ b առաջի փխ առ ոտս d ծերոցն h զպատասխանի c և միայն

2 c անտէն ac վաղճանեալ dglw սիմէոնի h սամուէլի

3—4 l և անշնչացեալ d հողս abch Ներսէհ beh գագիկա a գագիկայ km ապըրսամեն agw ապրսամին d ապրասամին h ապրսամըէին km քոյր նորա

5 c որդին իւր և եղբօրորդին իւր km զորդի նորա h որդի d չիք իւր bch Ներսէ dl փիլիպպեան d ազգակցին km նորա բոլոր ձ. ձ. իւր ուղղում ենք իւրեանց h չիք իւրեանց

6 c գագոյ d գաւգոյի g ապայ h այն lw աղէտիցն c այն աղէտիցն

7 km զարութիւն c արիութիւն bgl զմնացեալն իւր զուստր adkmw զմնաջեալ իւր զուստր

8 d գիշերարէն l և մտանէ km խաչենոյ h խաչէնայ

9 km և բարուոք g բարուոք h բարուրոյ h ապրամ km ընդ ատրներսեհի c ադրներսեհի

10 bc որգոյ bcegl է a տոհայկա b տոհայկայ c հայկան dgh տոհակայ փխ տոհմէն հայկայ h և տէր

11 a գեղամա h զորդին c ադրներսեհ

12 ceg զերկեղածք r երկիւղած kmw յաստուծոյ g զբարեպաշտք km բարեպաշտք kmw զիւրանց

14 c ադրներսեհ km դնէ փխ եդեալ

15 a գեղն c գեւղս w վայկունիք d պողանիք km բաղանիքն են km արքունականք

16 c իշխանաց km իշխանս բոլոր ձ. ձ. (բացի km) չիք անդ

17 h առ կինն փխ տիկին h առաւել

18 km շինէր g զնորաւանս c զնոր վանս w սողից h աղեից h ի ամենապայծառ զարդիւք

19 c ադրներսեհ ghkm կողմանցն h զերծեալք

20 b զառմամ այս gkm զառժամայն acdew զառժամայս h զառժամոյս

21 d զնաւախաղացին h զապուխաղացին bl կողմ a ձգեց dgw ձգեաց h ձգէց bl զձեռս km իւրոյ

իշխանութեանն. և Գրիգորի լինին որդիք հինգ, յորոց երէց որդին Ապուլի սպանանի յազգակցէն Սմբատայ. և միւս որդին Սահակ, որ և Սևադայ կոչեցաւ, այր քաջ և յաջող, սա առհասարակ տիրեաց Գարդմանայ և Քաւսայ և Փառնայ գաւառաց, այլ և աւազակապետաց Ձորոյգետոյն բովանդակ եղև իշխան, և խնդրող իսկ գրագիտութեան. և դպրապետս ի տան իւրում կարգեաց. ընդ որում և բազմաջան հնարիւք թագաւորն Հայոց Սմբատ մարտուցեալ ոչ ինչ կարաց ստերիւրել զնա ի կամս իւր: Սևադայ ծնանի Բ-ս որդիս՝ զԳրիգոր և զԴաւիթ. Գրիգոր ծնանի զՍևադայ, որ Իշխանանուն կոչիւր, և զԱտրներսեհ: Իշխանանուն ծնանի որդիս Դ՝ զՅովհաննէս, զԳրիգոր, զԱտրներսեհ և զՓիլիպպէ: Իսկ զերէց որդին Իշխանաննոյ զՅովհաննէս, որ և Սենեքերիմ կոչեցաւ, ընտրեաց աչ բարձրելոյն՝ կոչելով ի թագաւորութիւն. զվաղնջուց խափանեալ թագաւորութիւնն տէրն ամենակալ ի ձեռն սորա նորոգեաց, զոր թագաւորն Պարսից շքով և մեծամեծ զարդուք զարդարեաց զնա. տայ նմա և զթագ հօր իւրոյ և զնորին երիվարն: Ի նոյն ամի և որ Յունացն էր մագիստրոս՝ Դաւիթ կոչեցեալ անուն, թագ զարմանազան և ծիրանիս թագաւորական առաքէր ի պատիւ և ի գովեստ աստուածայաջող առնն այնորիկ և ի ձեռն հայրապետական աջոյն առնոյր զօծումն թագաւորական ի փառս Քրիստոսի:

ԳԼՈՒԽ ԻԴ

Անուանք հայրապետացն Աղուանից, ամք և գործք նոցին

Սակս հայրապետական անուանց պարտ և պատշաճ վարկանելի էր

---

1 d *իշխանութեան* abcdew *գրիգորոյ* h *գրիգորայ* c *եօթն* փխ *հինգ* h *յորոյ* bcg *էրէց* d *ապուլիս* w *ապու ալի*

2 h *ազգակցէն* b *որ է*

3—4 b *տիրել* d չիք *տիրեաց... ձորոյգետոյն* ah *քաւսա* bcel *և քօստի* w *և քուստի փառնայ* bce *փառնա* h *ի փառնայ* bh չիք *և* bcel *ձորոյ գետոյ* a *բաւանդակ*

5 l *խնդրօղ* bcel *դպրոցս* a *դըպրապետս*

6—7 acdegh *որս* w *որ* փխ *որում* bl չիք *և* c *մատուցեալ* a *սմպատ* b չիք *կարաց* ab *ըստերիւրել* ah *սևադա* w *և սևադայ* dw *երկու* km *զերկուս* փխ *բ-ս*

8 h *զսևադա* km *որոյ* g *յանուն*

9—10 gkm չիք *իշխանանուն... զատրներսեհ* c *զովաննէս* dh չիք *և*bce *զփիլիպէ* a *ըզփիլիպէ* abcdeghlw չիք *իսկ* bcdg *զէրէց* km *իշխանի* w *իշխանին* cdg *իշխաննոյ* h *զիշխանն աննոյ*

11 ah *սինէքարիմ* b *ընդրեաց* km *աջն* km *կոչելով զնա* h չիք *ի*

12 km *և զվաղնջուց* adgkm *թագաւորութիւն* abcdeghw *տէր*

13 bcel *նորա* փխ *սորա* bdgkmw չիք *շքով և* ah չիք *շքով* c *յոյժ* փխ *շքով և*

14 agh չիք *զարդարեաց զնա* km *պատուէ և տայ* փխ *զարդարեաց զնա տայ* ah *տա* km չիք *և* b *զթագաւորութիւն իւրոյ* փխ *զթագ հօր իւրոյ*

15 km *ի նմին* h *և ի նոյն* b չիք *որ* c *է* a *մագըիստրոսն* g *մաքիստրոսն* h *մագիստրոսն* g *յանուն*

17 h *առա* adgkmw *առն* hkm *որ և* h *հայրապետին*

18 bcel *քրիստոսի աստուծոյ մերոյ* (b չիք *մերոյ*) h *օծումն առնոյր* h չիք *ի փառս քրիստոսի*

19 abcehlw չիք *գլուխ* abcdeglw *իդ*

20 w *անուանց* aghkm *անուան* w *աւանց*

զստոյգն յիշատակաւ դրոշմել ի գրի։ Բայց զի ի սկզբանցն հոլովեալ նախաշաւիղ առաջնորդաց գործք և ժամանակք և անուանք հրկէզ եղեալ յանօրինաց, և կտակարանք և սպասք և տեղիք կալոյ նոցա անյայտք մեզ. ոչ բերեալ ի լոյր, այլ զայս փոքր ի շատէ, արտայայտեալ բացայայտեցաք առ ի գիտութիւն այնոցիկ, որք փոյթ յանձին կալեալ իցեն այսմ խնդրոյ։

Արդ՝ զի՞ առաջին պատճառ լուսաւորութեան մերոյ է սուրբն Եղիշայ՝ աշակերտ սուրբ առաքելոյն Թադէոսի, որ ձեռնադրեցաւ յԵրուսաղէմ ի ձեռաց սրբոյն Յակոբայ։ Սա եկն լուսաւորիչ երից աշխարհացս՝ Ջորայ, Լփնաց և Աղուանից, և ի սոյն կատարեցաւ վկայութեամբ։ Եւ ապա տէր սուրբն Գրիգորիս Պահլաւիկ՝ թոռն մեծին Գրիգորի Հայոց լուսաւորչին երկատեսակ փառօք կացեալ ի նոյն աթոռ։ Սուրբն Շուփհաղիշոյ՝ կաթողիկոս արևելեայց յԵրուսաղեմէ եկեալ, Տէր Մատթէոս, տէր Սահակ, տէր Մովսէս, տէր Պանդ, տէր Ղազար, տէր Գրիգոր, տէր Զաքարիա, տէր Դաւիթ, սուրբն Յովհան, որ և Հոնացն եղև եպիսկոպոս տէր հայրապետական շնորհիւ, զորպէսն չգիտեմք։ Տէր Երեմիա. ի սորա աւուրս արար գիր Աղուանից երանելին Մեսրոպ, որ և Հայոց և Վրաց ետ զնշանագիր ջանիւ մեծաւ։ Տէր Աբաս, որ ի սկզբանն թուականիս Հայոց փոխեաց զաթոռ

1—2 b զստուգն agh յիշատակի bl յիշատակիւ w չիք յիշատակաւ gm առ յիշատակի a դըրոշմել w յիսկզբանցն d յսկզբանց w և նախաշաւիղ ckm առաջնորդայն b գործ km եղեալ են

3 b զտակարանք d նոցա կալոյ km նոցա մեզ անյայտք

4—5 h բերեալք km չիք այլ l չիք զայս h արտայայտէ a բացադրեցաք dgkmw բացատրեցաք փխ բացայայտեցաք l ի գերութիւն փխ ի գիտութիւն bce որ h չիք որք b իցէն ch յայսմ km զայսմ

6 km չիք զի h չիք առաջին l արդ զի էր պատճառ b արդ ի պատճառ l մերում bl չիք է h սուրբ bl եղիշէ

7 h առաքելոցն c ձեռնադրեալ h ձեռնադրեաց h երուսաղէմ

8 c յակոբայ տեառն եղբօրն bcel ա սա եկեալ b աշխարհաց dw չողայ ch չորա

9—12 bcehl չիք և ապա... աթոռ a ապայ d սուրբ gkm և սուրբ մանուկն gkm չիք պահլաւիկ d գրիգորայ ag գրիգորոյ gkm թոռն սրբոյն գրիգորի լուսաւորչին հայոց gkm չիք երկատեսակ... աթոռ bcel բ սուրբն (b սուրբ) bw շուփաղիշոյ d շուփաղեյոյ km շուփհաղիզու a շուփաղիզոյ adw չիք կաթողիկոս... եկեալ c յարևելեաց b արևելեաց h յարևելից bce յերուսաղէմէ gkm աղուանից արքեպիսկոպոս փխ կաթողիկոս... եկեալ bcei զ մաթէ (l մատթէ) h մաթէ bcel ձեռագրերը մինչև արաս համարակալում են, որ հարկ չենք համարում կրկնել

13—14 a տէր մովսէս aw պանտ h չիք պանդ cel ղազար այս չէ յայտ, թէ որք են յայս միջոցս (l կացեալ փխ յայս միջոցս) մինչև ցսուրբն (l ի սուրբն) գրիգորիս (h գրիգորիոս) b ղազար յետ սոցա սուրբն գրիգոր cehl տէր սուրբն գրիգորիս արշակունեաց (h չիք արշակունեաց) ի պահլաւիկն գրիգոր ոյ (h գրիգորայ l գրիգորէ) հայոց լուսաւորչէ երկատեսակ փառօք կացեալ ի նոյն աթոռ b սուրբն գրիգոր յարշակունեաց ի պահլաւիկն գրիգորոյ լուսաւորչէն կացեալ ի նոյն աթոռ

14 bcg զաքարիայ a մովսէս

15—16 gkm տէր փխ սուրբն b յօհան dh յոհան g յովհան gkm չիք որ և... չգիտեմք h չիք եպիսկոպոս h որ և ոնացն dw չիք զորպէսն չգիտեմք a զորպէսն չգի abc երեմիայ h չգի b յաւուրս

17 b մեսրօբ երանելին գիր աղուանից հայոց և վրաց a մեսրոբ dw մեսրովբ ch չիք մեսրոպ gkm նշանագիր

18 h ապառ h չիք ի gw յսկզբան ce յիսկզբանն kim ի սկզբան abd յսկզբան cl թուականին h թվականիս b զաթոռն

Հայրապետութեանն ի Ձորայ ի Պարտաւ՝ կացեալ ամս ԽԴ յեպիսկոպոսութեանն Մեծիրանց կոչեցեալ։ Առ սովաւ կալան սովորութիւն գրել ի պատրուակ թղթի՝ Աղուանից, Լփնաց և Ձորայ կաթողիկոսի։ Եւ առ սա գրեցին ի ժողովոյն Դունայ՝ ասել մի բնութիւն աստուածութեան և մարդկութեան, և յաւելուլ ի սուրբ Աստուածդ՝ «անմահ և խաչեցար»։

Զի նոցա ուսեալ ի խնդրոյն Պրոկղի Կոստանդնուպօլսի Հայրապետին, որ երկերիւր սուրբ Հարքն յԵփեսոսի ժողովոյն տպաւորեցին ի սուրբ երրորդութիւնն. և յետոյ ի Տիմոթէոսէ Աղեքսանդրու Հայրապետէն և ի Պետրոսէ Անտիոքացւոյն գալստեանն առ Անաստաս կայսրն ընդ ձեռն Յակոբայ Միջագետաց եպիսկոպոսի, որք զնոյն սահմանեցին ուղղափառացն «անմահ որ խաչեցար» ասել, որպէս և է իսկ։ Զայս ոչ էր սահմանեալ ասել Աբաս Հայրապետն, զի չէր լեալ սովորութիւն և ոչ հերձուածք կային յաշխարհիս, թէ պէտք իմն լինէր քննութեան այսորիկ։ Ապա՝ յետոյ առ Եզրիւ կաթողիկոսիւ գնաց Ստեփաննոս Գարդմանայ եպիսկոպոս առ նա և հաղորդեցաւ ընդ նմա. և Գարդման և Արցախ ընկալան զաւանդութիւնս զայս, զոր այժմ ամենեքեան ունիմք։

Տէր Վիրոյ, ամս ԼԴ։ Սա թափեաց զգերեալսն Հայոց, Վրաց և Աղուանից ի Շաթայ խաղրէ. և սա խնդրեաց ի Խոսրովայ արքայէ գրել պատիւ Գարդմանայ տէր և իշխան Աղուանից ի վերայ թղթոց «առ կուսակալս աշխարհիս», զոր և դեռևս գրեն։

Տէր Զաքարիա՝ այր սուրբ, ամս ԺԵ։ Սա երաշխի էառ զմեծ քաղաքն Պարտաւ և ազօթիւք իւրովք զերծոյց ի գերութենէ զբազում անձինս. և

1—2 ḃd *հայրապետութեան* w *չողայէ* d *չողա* h *չորա* ḃ *ի չորա որ է զարպանդ* ḃ *պարտաւ քաղաք* a *զարտաւ* h *չորդաւ* abcdeghklm *կալեալ* acghklm *յեպիսկոպոսութենէն* c *մեծիւրեան* bel *մեծիւրեանց* h *մեծիւրանց* d *մեծ իրանաց*

3 km *պարուակի թղթոյն* d *լփանաց* dw *չողայ* h *չորա* cw *կաթողիկոս* d *կաթուղիկոս* km *կաթուղիկոսի*

4—5 w *դվնա* bcg *դըւնայ* h *դունա* a *միաբանութիւն* h *աստուածութեանն* gkm *մարդկութեանն քրիստոսի* gkmw *աստուածն* d *աստուած*

6 gkm չիք *զի... ունիմք (տ. 16)* w *խնդրոյ* w *կոստանանուպօլսի* b *կոստանդինուպօլսի* h *կոստանդնու* ḃ *հայրապետի*

7 ac *յեփեսոս* b *եփեսոսի* h *եփեսոս* b չիք *ի*

8 d *երրորդութիւն* l *տիմոթէոսի* ac *աղէքսանդրու*

9 a *անդիոքացւոյն* c *անտիոքացոյն* b *անդիոքացոցն* bl *կայսր*

10—12 d *յակօբայ* w *յակովբայ* a *որ* bcel *ուղղափառաց* adw *և խաչեցար* h չիք *որ խաչեցար* bcehl չիք *որպէս և է իսկ* adw չիք *զայս... հայրապետև* h չիք *զայս... սահմանեալ* b չիք *զայս... ունիմք (տ. 16)* a *հերձուած*

13 ah *թէպէտքնիսն էր* w *թէ պետք ունիս մեր* dw *թէպէտ քննեն մեր փխ թէ պէտք իմն լինէր* w *քննութեանս* dv *քննութեամբ*

14 a *յեզրիւ* c *գարդմանա* w *եպիսկոպոսն* a *եւպոս*

15 d *արձախ*

16 d չիք *ունիմք*

17 ah *գիրոյ* d *վերոյ* bcel *ամս լգ*

18 ah *շաթա* adw *խոսրով (a* չիք *ի)* g *խոսրովու* gkm *պարսից արքայէ* h չիք *ի* h *խոսրով* b *յարքայէ* b *պատիւ* km *ի պատիւ*

19 bc *գարդմանա* km *տեառն իշխանացն* agh *իշխանաց* a *կուսակաս*

20 km *աշխարհին*

21 g *զաքարիայ* l *զաքարիաս* h *ժէ* dw *եօթն* km *յերաշխի* abcdhw *առ* h *մեծ*

22 a *պարտայ* h *պարտաւայ* b *իւրով* cl *և սա*

ձեռնադրեաց եպիսկոպոս Սիւնեաց զՎրթանէս ումն անուն յանհաւանութեան Հայոց։

Տէր Յոհան, ամս ԻԵ, յեպիսկոպոսութենէն Ամարասայ կոչեցեալ յաթոռն։

Տէր Ուխտանէս, ամս ԺԲ։ Սա անէծ զնախարարս Աղուանից վասն ազգաշաղախ խառնակման նոցին, որք եղեն սատակեալք։

Տէր Եղիազար, ամս Ձ, յեպիսկոպոսութենէն Շաքւոյ։ Սա եգիտ զսուրբ խաչն՝ ծածկեալն ի Մեսրոպայ ի Գիս գիւղ և ի նոյն կենարար փայտէն մասն առեալ եդ ի ԾԻ դահեկանի ոսկւոյ, և գրեաց ի վերայ նթէ. «Եղիազարայ է»։ Եւ կարգ եդ յօր խաչին տօնել ի Գիս։

Ներսէս՝ յեպիսկոպոսութենէն Գարդմանայ, ամս ԺԷ։ Սա վրիպեալ ի մտաց՝ կամեցաւ աղմկել զսեպհական տունս Աղուանից՝ խոտորեալ յաղանդն Քաղկեդոնի՝ կապեալ մարմնով և ոգւով յանէծս որոշեալ եղև ի փառաց որդւոյն Աստուծոյ Աղուանիւք և Հայովք՝ բաժին առեալ իւր, զոր հերձուածողքն առին։

Տէր Սիմէոն ամ մի և կէս. սա էր սարկաւագապետ աթոռոյն, որ զպղտորումն Ներսեսի եբարձ յԱշկրէս. եդեալ կանոնս է տունս։

Տէր Միքայէլ՝ ամս ԼԵ. սա էր սարկաւագ ի Շաքւոյ և սորա կոչեցեալ զՄաքենոցացն հայր Սողոմոն և անէծ զտեարս Աղուանից, որք զերից ազգաց ծնունդս ամուսնացեալ էին, որ առժամայն հասեալ պատուհաս՝ սպառեցան։

1—2 h եպիսկոպոսն bgw զվարգանէս c անուն ումն g յանուն bgkm յանհաւանութենէ | յանհաւանութեանն

3 km յովհան km քսան և եօթն d տասնհինգ bklm յեպիսկոպոսութենէ ach ամարասս b յամարասայ յերկրէ

4 w յաթոռ

5 d տասներկու abcdeghlw անիծեաց

6 d շաղախ փխ ազգաշաղախ h ազգաշախ | խառնակմանն h խառնըման acdeghlw չիք նոցին km նոցա

7 cw շաքոյ b շաքու d շաքայ

8 c չիք զսուրբ km զծածկեալն b մեսօպայ bcde գեւղ aghkmw գեօղ (km գեօղն)

9 b առ b չիք ի abc ոսկոջ abcdehlw չիք ի վերայ եթե

10 bhl եղիազար է

11 gkm տէր ներսէս b ներսես b յեպիսկոպոսութենէ a գարդմանա b ամս ժե b վերիպեալ

12—13 abc զսեփական gh զսեփհական km ի կրօնն փխ յաղանդն km չիք կապեալ... առին (տ. 16) bce ոգով և մարմնով a ոգով g հոգւով c չիք յանէծս adgw զանէծս b չիք ի

14—15 ac որդոյն | աղուանօք b չիք աղուանիւք ...առին | առեալ բաժին c հերծուածողքն | հերձուածօղքն

16—17 bgw սիմէօն a սայ էր b չիք սա... տունս km սարկաւագապետ էր c յաթոռոյն gkm աթոռոյն աղուանից adhkm չիք որ... յերկրէս c ներսէսի | ներսիսի | յերկրէն gklm և եդ km տուն

18 cdgkm եօթն փխ հինգ a սայ b չիք սարկաւագ km սարկաւագապետ acdhw շաքոյ b շաքուայ | կոչեալ

19—20 a մաքցացն w զմաքենոցաց b զմաքենաց ab հայրն | սողոմոնն bd սողոմօն g սղօմոն w սաղօմօն aw անիծեալն d անիծեալն bce անիծեաց g զտէարսն ad տեարս abdgl որոց c զերիս ծնունդս ազգաց | ամուսնացեալք km որոց d ժամայն

21 | և սպառեցան

Ընդ որս և նզովեցին զԹալիէլ՝ Վրաց առաջնորդն, զի հրաման տայր անօրէն ամուսնութեան։

Տէր Անաստաս՝ ամս Դ։ Տէր Յովսէփ ամս ԺԷ. ի սորա Ե երորդ ամին լցաւ Մ ամ թուոյ Հայոց։ Սա եկեալ յաթոռ յեպիսկոպոսութենէն Ամարասայ։ Տէր Դաւիթ՝ ամս Դ։ Եւ սա յԱմարասայ եպիսկոպոսութենէն կացեալ յաթոռն՝ թափեաց զհող և զսպաս սրբութեանց, և դեղ մահացու արբեալ ի դաւողաց վախճանի։

Տէր Դաւիթ, ամս Թ. յեպիսկոպոսութենէն Մեծկունենից։ Սա վաճառեաց անօրինաց զԴաստակերտն և զՍահմանախաչն։

Տէր Մատթէոս՝ ամ մի և կէս, յեպիսկոպոսութենէն Կապաղակայ և սա դեղօք վախճանեցաւ ի դաւողաց։

Տէր Մովսէս, ամս Բ։

Տէր Ահարոն, ամս Բ։

Տէր Սողոմոն, կէս ամ։

Տէր Թէոդորոս, ամս Դ. յեպիսկոպոսութենէն Գարդմանայ։

Տէր Սողոմոն, ամս ԺԱ։

Տէր Յովհաննէս, ամս ԻԵ։ Սա փոխեաց զկաթողիկոսարանն ի Բերդակ, որ իւրեանց հովոցաց տեղիք էր, յոր հանաւ ի Պարտաւայ։

Տէր Մովսէս, կէս ամ։

Տէր Դաւիթ, ամս ԻԲ. յեպիսկոպոսութենէն Կապաղակայ։ Սա օրհնեաց զանօրէն ամուսնութիւնն Շաքւոյ տեառն, և նորին տեառն եղբայրն

1—2 abcdelw չիք ընդ… ամուսնութեան

3 bc յովսեփ b ամս ժդ h է փխ ժէ cl հինգերորդի c եօթներորդի

4—5 gkm երկու հարիւր km ամն թուոյն ckm յաթոռն l յաթոռոյ h եպիսկոպոսութեանն h աթոռ c յամարասա h ամարասա c յեպիսկոպոսութեանն h եպիսկոպոսութեանն

6 bcel սրբութեանցն b դեղմահ փխ դեղ մահացու gkm դեղ մահու

7 a վաղճանի c վախճանեցաւ

8—9 b յեպիսկոպոսութենէ h յեպիսկոպոսութեանն agh մեծկունենից c մեծկունէնից bd մեծկունէից l ըինաց a զօրինաց h օրինաց adkmw անօրինաց bce զմաղրինաց

10 bh մաթէոս gkm մատթէ h եպիսկոպոսութեանն ah կապաղակա b կապաղակայ

11 agh սաղքաւ dw սաղկու km սաղքաւայ փխ սա դեղօք վախճանեցաւ ի դաւողաց

12 bcel ամ մի և կէս h չիք ամս երկու

13 g ահարօն h չիք բ cl հինգ

14 w սաղօմօն b սողոմօն d սողօմօն g սողօմոն

15 abdhw յեպիսկոպոսութենէ

16 g սողօմոն d սողօմոն w սաղօմօն cl ժա եկաց gkm տասն և մի և կէս

17—18 dl տասն և հինգ b սայ b զաթոռն հայրապետական d կաթուղիկոսարանս klm կաթողիկոսարանն b զբերդակ փխ ի բերդակ km բերդակուր փխ բերդակ որ h բերդատակ abdhw հովանոց l հովուոց փխ հովոցաց g տեղի km տեղին km չիք էր km յորժամ փխ յոր w որ

20 d ութն h յեպիսկոպոսութեանն a կապաղակա b կապաղակայ b սայ

21 a շաքո bcdw շաքոյ l զաքւոյ

աշխարհական հարցեալ ասէ ցնա. «Ուստի՞ գաս տէր». և նա ասէ։ «Ի տանէ եղբօր քո». և ասէ իշխանն ցԴաւիթ. «Լեզուդ, որ օրհնեաց, մի՛ խօսեսցի, և աչք չորասցի», որ առժամայն եղեւ այնպէս և ոչ բժշկեցաւ մինչև ի մահ նորա։ Տէր Յովսէփ ամս ԻԵ. յեպիսկոպոսութենէ Մեծկուենից։ Եւ սորա յերրորդ ամին լցավ թիւս Հայոց Յ։ Տէր Սամուէլ, ամս ԺԷ. յեպիսկոպոսութենէն Մեծկուենից, անձամբ առեալ սորա զպատիւ, յետոյ լուծեալ ի կարգէն՝ առնու զերկրորդ ձեռնադրութիւն ի Դուին ի Գէորգայ Հայոց կաթողիկոսէ։ Տէր Յունան ամս Ը և կէս. սա էր Դունայ եպիսկոպոս Հայոց և առանց կամաց կաթողիկոսին Գէորգայ գայ յԱղուանս և աստէն ձեռնադրի, զոր նոյն ինքն Գէորգ և զսա կրկին ձեռնադրէ։ Տէր Սիմէոն ամս ԻԱ. սա էր դրան եպիսկոպոս սուրբ աթոռոյն, որ առաւել զարդարեաց սպասիւք զՍուրբ խաչն։ Տէր Դաւիթ, ամս Զ. յառաջնորդութենէ Փառիսոսայ վանաց։ Տէր Սահակ ամս ԺԸ. յեպիսկոպոսութենէն Մեծկուենից։ Տէր Գագիկ ամս ԺԴ. յեպիսկոպոսութենէն Գարդմանայ. ի սորա չորրորդ ամին լցաւ թիւն Հայոց Ն։

Տէր Դաւիթ՝ ամս Է. յեպիսկոպոսութենէն Կապաղակայ։

1—2 gkm *և նոյն* (g *նորին*) *իշխանի* (g *իշխանին*) *աշխարհական եղբայրի* (g *եղբայր աշխարհական*) *զիտացեալ հարցանէ զնա և ասէ* bl չիք *տեառն* bhl *եղբայր* l *հայցեալ* abcdehlw չիք *ուստի ...նա* abcdelw չիք *ասէ... իշխանն* g *քոյ* ah *դաւթա* bcde *դաւթայ* gl *դաւթի* h *լեզուս* gkm *և* փխ *որ*

3 abcdelw չիք *այնպէս և ոչ բժշկեցաւ*

4 b չիք *մինչև ի* adh չիք *ի* dw *ցմահ* bc *յովսեփ* h *յեպիսկոպոսութեանն* ag *մեծկունենից* ceh *մեծկունէնից* bd *մեծկունէից*

5 acdg *և սորա* w չիք *և ի սորա... թիւս* ce *յերրորդի* adgkm *յերրորդ* h *երրորդ* km *թիւն* w չիք *հայոց երեք հարիւր* w չիք *տէր... եօթն* d *հինգ* փխ *եօթն*

6 h *յեպիսկոպոսութեանն* w չիք *յեպիսկոպոսութենէն մեծկուենից* agh *մեծկունենից* ce *մեծկունէնից* bd *մեծկունէից* l *նորա* փխ *սորա* h չիք *առեալ սորա* gkm *զպատիւն* gkm *և յետոյ*

7—8 h չիք *լուծեալ ի կարգէն* cel *յետո ի հայոց առնու* b *զպատիւ յետոյ երկրորդ առնու ի հայոց կաթողիկոսէն գէորգայ զպատիւ հայրապետութեան* km *յետոյ լուծեալ ի գէորգայ կաթուղիկոսէ հայոց առնու զերկրորդ ձեռնադրութիւնն ի նմանէ ի դուին* cl *ձեռնադրութիւնն* a չիք *ի դուին* c *դըւին* h չիք *ի դուին ի* g *ի զէորգայ կաթողիկոսէ հայոց ի հարկէ առնու* h *գէորգա* d *կաթուղիկոսէ*

9—10 b չիք *տէր... ձեռնադրէ* dgw *յովհան* km *յովնան* dgw *ութ ամ և կէս* a չիք *ամս* ah *դիմա* dw *դիմայ* ce *դըւնայ* km *դունայ* ah չիք *հայոց* gkm *հայոց և մինչ դեռ ի գերութեան էր գէորգ սա գայ յաղուանս և անդէն ձեռնադրի առանց կամաց տեառն գէորգայ* cd *կաթուղիկոսին* gkm *և իբրև գնեցին զտէր գէորգ իշխանքն աղուանից լուծանէ զնա ի պատուոյն, բայց աղաչեալ զնա իշխանացն աղուանից վասն երախտեացն որ առ նա կրկին ձեռնադրէ* փխ *զոր... ձեռնադրէ* h *ձեռնադրի*

11—13 bdg *սիմէօն* b չիք *սա... խաչն* h *առեալ* lw *սպասուք* c *սուրբ* gkm *զխաչն սուրբ* bcel *եօթն* h *փառիսոսէ վանից* adg *փառիսոսէ* w *փառիսոսոյ* d *ութն* abcdg *մեծ կանէից* h *մեծ կանեից*

15 bcl *ամս ժգ* bcel *յեպիսկոպոսութենէն կապաղակայ* a չիք *ի* a *չորրորդ* b չիք *թիւն* acdehlmw *թիւս*

16 bcel չիք *տէր... կապաղակայ* h *յեպիսկոպոսութեանն* adh *յապաղակայ*

Տէր Դաւիթ՝ ամս Զ. յառաջնորդութենէն Փառիսոսայ վանաց. սա առ ձեռնադրութիւն յԱնանիայէ՝ Հայոց կաթողիկոսէ։

Տէր Պետրոս՝ ամս ԺԸ. յեպիսկոպոսութենէն Գարդմանայ։

Տէր Մովսէս ամս Զ. յառաջնորդութենէն Փառիսոսայ վանաց։

---

1 adghkmw չիք *յառաջնորդութենէն... վանաց* c *յառաջնորդութենէ* l *փառիսոսա* ce *փառիսոսոյ* b *փառիսուայ* gklm *էառ*

2 g *անանիայէ* ckl *կաթուղիկոսէ* b *կաթուղիկոսէն*

3 ah *պենդաս* w *պենեդաս* d *բենեդաս*

4 l *մովէս* l *յառաջնորդութենէ* h *յառաջնորդութեանն* ckmw *փառիսոսոյ* b *փառիսոսա*

Վասն պատուական գլխոյն Յովհաննու Մկրտչին, թէ որպէս բերաւ ի գաւառն Արցախ եւ եդաւ ի սուրբ Գանձասար, որ է աթոռ Աղուանից

Իսկ յորժամ մկրտեաց զտէրն և քարոզէր ժողովրդեանն, իսկ Հերովդէի եղբայրն մեռաւ, և կամէր Հերովդէս առնուլ զկին եղբօրն իւրոյ։ Եւ Յովհաննէս անարգեաց զնա և ասէր. «Ոչ օրէն է հրաման առնուլ զկին եղբօր քո»։ Եւ Հերովդէս կալաւ զՅովհաննէս և եդ ի բանտի։ Իսկ աւուր միում տօն էր ծննդեան Հերովդէի. ուրախութիւն առնէր ընդ մեծամեծսն. ուտէր և ըմպէր։ Իսկ զՀրոդիադայ կին եղբօր իւրոյ առաքեաց զդուստրն իւր, զի կաքաւեսցէ առաջի նոցա։ Իսկ աղճիկն պիղծ զարդարեալ և պճնեալ խաղայր և կաքաւէր և յիմարեցուցանէր զանօրէն գինարբուսն, որ և հաճոյ թուեցաւ թագաւորին. և ասէր երդմամբ. «Զինչ որ խնդրես զինէն, մինչև ցկէս թագաւորութեան իմոյ, տաց քեզ»։ Եւ նա գնացեալ առ զմայրն իւր և ասէ. «Զի՞նչ խնդրեցից ի թագաւորէն» Իսկ պեղծ մայրն ասէ. «Խնդրեա՛ զգլուխն Յովհաննու։ Եւ բեր ինձ ի վերայ սկտեղ, զի տեսից զգլուխն նորա հատեալ, և այն բաւ է ինձ զանձ»։ Իբրև գնաց աղջիկն և խնդրեաց զգլուխն Յովհաննու, տրտմեցաւ թագաւորն, քանզի գիտէր, որ մարգարէ էր, բայց վասն բազմականացն ոչ ստեաց զինքն, զի առաջի նոցա երդուեալ էր։ Եւ հրամայեաց դահճացն բերել զգլուխն Յովհաննու ի վերայ սկտեղ։ Եւ իբրև գնացին դահիճքն առ Յովհաննէս և դողալով կացին առաջի դրանն . և ոչ իշխէին ասել նմա։ Իբրև գիտաց Յովհաննէս և ետես զսուսերն , ասէ ցդահիճսն. «Զինչ կամիք, արարէք»։

Ասեն դահիճքն. «Մարգարէ, որպէ՞ս կարեմք կատարել զհրամանս թագաւորին և հատանել զգլուխ քո, քանզի գիտեմք՝ մարգարէ ես դու։ Երկնչիմք ի պատուհասէ»։ Ասէ սուրբն Յովհաննէս. «Դուք անպարտ էք յարենէ իմմէ, և թողեալ լիցին մեղք ձեր»։ Իսկ նոքա ահիւ և դողալով հատին զգլուխ սուրբ Կարապետին և եդին ի մէջ սկտեղին և տանէին առ թագաւորն։ Եւ ով ոք հարցանէր ի ճանապարհին՝ թէ այդ ի՞նչ է, դահիճքն ասէին. «Հուր ծախիչ է տանն Հերովդէսի»։ Եւ նոքա տարեալ եդին առջի Հերովդէի։ Եւ Հերովդէս ետ ի աղջիկն և աղջիկն տարեալ ետ ցմայրն իւր։ Իսկ պիղծ կինն եդ, զպատուհանն ի դէմ հայէր և ասէր. «Պառաւի որդի, այլ կարես խափանել զհարսանիսն իմ»։

Ինքն կաքաւէր, ծափս հարկանէր և ասէր. «Դո սար իմ, սա էր թշնամին մեր, և յաղթեցաք զսա։ Այսուհետև ուրախութեամբ գնա առ թագաւորն, խաղա՛ և կաքաւեա՛. և զոր ինչ կամիս, խնդրեա՛ ի նմանէ»։

Դարձեալ գնաց առ թագաւորն, խաղայր և կաքաւէր ի վերայ սառինն։ Յանկարծակի պատառեցաւ սառն և կլաւ զաղջիկն. և բաժանեալ սառն առ միմեանս եկեալ և հարին զգլուխն որպէս սուսերբ։ Զգլուխ պղծոյն մնաց յերեսս պաղին, և զարշելի մարմինն ընկղմեալ՝ շրջանք ջրոյ պաշարեցին։

Եւ ահ մեծ անկաւ ի վերայ թագաւորին և ամենայն իշխանացն։ Եւ առաքեաց թագաւորն առ մայր զգլուխ աղջկանն և ասէ. «Տուր սկտեղն»։ Եւ զգլուխ

պիղծ աղջկանն եդ ի մէջ սկտեղն և առաքեաց առ մայրն իւր։ Եւ ասացին. «Առ զգլուխ աղջկանդ քո փոխանակ գլխոյն Յովհաննու, զոր խնդրեցեր»։ Իբրև ետես պիղծ կինն զայն զգլուխ զատերն, առժամայն ճիչ բարձեալ ասէր. «Պատուի որդի, առեր զվրէժ արեան քո»։ Եւ առեալ զգլուխն Յովհաննու, արկ յերկիր և ոտիւքն հարկանէր և հայհոյէր։ Յայնժամ անկաւ քար մի մեծ յօդիցն և խորտակեաց զտունն, և ինքն մնաց ի ներքոյ վիմին։ Իսկ Հերովդէս հրամայեաց անդ մնալ, այլ ոչ ոք իշխեաց բառնալ։ Իսկ աշակերտքն Յովհաննու առին զմարմինն և թաղեցին ի նշանավոր տեղոջ։ Եւ գլուխն մնաց անդ բազում ժամանակս, մինչև երևեալ Բ ճգնաւորաց, երթեալ առցեն զգլուխն սուրբ։

Եւ նոցա գնացեալ յԵրուսաղէմ ևս կացեալ անդ ամ մի պահօք և աղօթիւք՝ հայցէին զգանձն սուրբ։ Եւ ի միում գիշերի հանդիպեալ յաւերակսն և մնացին անդ և ննջեցին։ Եւ երևեցաւ ի տեսլեան սուրբն Յովհաննէս և մատամբն ցուցանէր, թէ աստ է։ Եւ զարթուցեալ տեսին լոյս ծագեալ ի վերայ սուրբ գլխոյն։ Ապա փորեցին և գտին. լցին տոպրակ մի զարման և սուրբ գլուխն եդին ի ներս, զի մի ոք գիտասցէ, եւ առեալ գնացին։ Եւ հանդիպեալ նոցա այր մի մուրացկան և կամէր գնալ ընդ նոսա։

Իբրև հասին քարատակ մի, ասեն. «Աստ սակաւ մի ննջեսցուք ընդհովոյս և ապա գնասցուք»։ Իբրև ննջեցին, սուրբ Յովհաննէս երևեալ աղքատին և ասաց. «Ես եմ գլուխն Յովհաննու, որ ի մէջ մախաղիդ, եմ։ Նոքա ննջեն, դու առ զմախաղն և գնալ և բարուք ապրիս»։ Եւ իբրև երեկոյ եղև, առին զքսակն և կախեցին ի ցից մի և ինքեանք ննջեցին։ Եւ առեալ աղքատին զքսակն և փախեաւ գնաց յաշխարհն իւր։

Իսկ ճգնաւորքն ելին որոնեցին յայս կոյս և յայն կոյս և ոչ գտին զգլուխն և ոչ զաղքատն։ Բազում սուգ արարին, մինչև երևեալ սուրբն Յովհաննէս և ասաց. «Մի՛ տրտմէք վասն իմ, զի ես այսպէս կամեցայ. դուք զձեր փափագն ընկալայք։ Զի կամք իմ այս է, զի այլք ևս հասցեն փափագանաց»։ Եւ նոքա փառս ետուն Աստուծոյ։ Իսկ աղքատն այն տարեալ զսուրբ գլուխն և եդ ի մէջ տանն, զի բազումք գային առ նա՝ հիւանդք, և՛ ախտաժէտք, և՛ ցաւագարք։ Իսկ գիշերն աման մի ջուր դնէր ի տան այն և առաւօտուն, որք լուանային և կամ ըմպէին ի ջրոյ անտի, առժամայն բժշկէին ի ցաւոց անտի և պէսպէս ախտից։

Եւ յետ նորա անկաւ ի ձեռն բրտի մի և նա նոյնպէս բժշկութիւն առնէր։ Եւ նա շինեաց կուժ մի և եդ ի ներս զսուրբ գլուխն և ի ժամ մահուանն անկաւ ի ձեռս եղբօրն Ջալալ Դօլայի՝ տեառն Արցախու։

Իսկ ի ՈԿ թուին գնացեալ Ջալալ Դօլայն առ եղբայրն և խնդրեաց զգլուխն սուրբ, և նա ոչ յօժարեցաւ տալ սիրով։ Իսկ սա բռնութեամբ յափշտակեալ յեղբօրէն և բերեալ ի կողմանս Գանձակա ի գաւառն Արցախա իւր հայրենի հանգստարանն շիրմի։

Եւ ամփոփեալ շինեաց ի վերայ զարմանաշէն և հրաշազան կաթուղիկէ եկեղեցի ի ձառս Քրիստոս Աստծոյ և Մկրտչի իւրոյ սրբոյն Յովհաննու։ Եւ աւուր նաւակատեաց անուանակոչութեան վերաձայնեաց Գանձասարա սուրբ Յովհաննէս։

Այլև անտ է օրէնսուսոյց սուրբ ծնօտն Լուսաւորչին և քաջ սրբոյն Գրիգորիսի՝ զթոռոյն նորին և զարիւն սրբոյն Զաքարիայի՝ հօրն Յովհաննու

զնշխար սրբոյն Պանտալէոնի՝ մեծ վկային և այլ բազում սրբոց, յորոց բազում բժշկութիւնք լինին ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ օրհնելոյն յաւիտեանս։

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Բ

Այս հավելվածը գրել է Մխիթար Գոշը և խրախուսել հետագա հայ գրողներին շարունակել լրացնել Կաղանկատվացու պատմությունը. կցված է «Դատաստանագրքի» հիշատակարանին: Առաջին անգամ հրատարակել է Ալիշանը (տե՛ս «Հայապատում», էջ 384—391): Վերցված է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի լուսանկարների ֆոնդի 265 համարի ձեռագիր լուսանկարից, որն արված է Վենետիկի Մխիթարյանների № 1237 ձեռագրից:

Փառք փրկչին մերոյ Յիսուսի ընդ Նմին Հաւր և Հոգւոյն, որ ետ զղագաբումն աստանաւր տալ գրոցս դատաստանի. զի թէեւ յառաջագոյս ասացեալ՝ գրելով ըզսակաւ յիշատակարանն եթէ աւարտումն սորա ոչ է։ Սակայն այժմ մեք հանգուցանել կամեցաք՝ գրելով ըստ կարի. ոչ խափանել զայլոց, որք կամին գրել եւ յաւելուլ։ Եւ թէպէտ յամի, յորում սկսաք գրեցաք զեղեալ չափս դատաստանի, սակայն յաղագս հալածանաց, որ եհաս մեզ ընտանի եւ աւտար, յապաղեաց գրել զյիշատակս զայսոսիկ, բայց համարեցաք եւ զայս եւս հարկաւոր լինել, զի զշար կարգի հայրապետացն դիցուք զԱղուանից. զի եւ յայնոսիկ յամենեսեանն զսոսա, որ այժմ ունին, յարմարեսցուք։ Մի ըստ այրմ գրեսցուք պատճառի, երկրորդ՝ զի թէ ոք յաւժարեսցի գրել պատմութիւն զկնի գրեցերոյն պատմութեանն Մովսէսի Դասախուրանեցւոյն, որ զբովանդակ պատմէ զտանս Աղուանից, դիւրին լիցի յայսմանէ զշար հայրապետացն առնուլ, զի ոչ զամենեցուն՝ անուն ի նորայն գտցէ պատմութեան, բայց զայնոցիկ, զորոց գրեաց։ Զի յայն ժամանակէ մինչեւ ցայժմ ոչ ոք գրեաց. եւ թէ պատահի ոք, յոյժ հարկաւոր է։

Եւ արդ դիցուք զկարգն։

Շարք հայրապետացն Աղուանից, որք կացին զկնի տեառն Եղաշայի որ եկն յԵրուսաղեմէ. Ա. Սուրբն Շուփխաղիշոյ, Բ. Մատթէ, Գ. Սահակ, Դ. Կայէն, Ե. Պանտ, Զ. Ղազար։ Սա շինեաց զՂազարապատ գըտեալ ի Բեղամէջս, զոր եկեղեցին Պանտալէւովնի, եւ շինէ ահաւոր տեսլեամբ։ Եւ ի սրբոյն Եղիշայէ մինչեւ ցսուրբն Գրիգոր ամք Յ։ Եւ ապա խնդրեցին Աղուանք ի Հայոց կաթողիկոս զսուրբ Գրիգորիս ի ԵԺ ամի ձեռնադրեալ ի հայրապետութիւն, եւ ի բարբարոսաց վախճան մահու ընկալաւ. Հոռոմ թվ ՃԱ էր։ Եւ այսոքիկ են, որք ի Չոլ հայրապետք նստան. Զաքարիա, Դաւիթ, սուրբն, սուրբն Յոհան, Երեմիայ։ Իսկ յամի յորում հայ թուականն սկիզբն առնոյր՝ փոխեցին զաթոռ կաթողիկոսութեանն Պարտաւ եւ նստուցին կաթողիկոս զտէր Աբաս, որ կալաւ ամս ԻԳ։ Եւ նախնեացն այսպիսի իմն սովորութիւն էր՝ զօրինակ պատրիակի (հացե) լիխթոցն յաջորդէին այսպէս. Աղուանից, Լփնու եւ Չոլայ կաթողիկոսէ։

Տէր Վիրոյ ամս ԼԳ՝ այր սուրբ եւ պայծառացեալ առաքինութեամբ, հայ թվ. ՀԵ։ Տէր Զաքարիա՝ այր սուրբ եւ անբիծ ամս ԺԷ։ Տէր Յոհան՝ ամս ԻԵ,

տէր Ուխտանէս՝ ամս ԲԺ, տէր Եղիազար՝ ամս Զ, սա յԱստուծոյ ընտրեցաւ ի նախագահութիւն, հայ թուականն ՃԼԷ էր. տէր Ներսէս՝ ամս ԺԵ, եւ էր նահատակեալ աղանդոյն քաղկեդոնի. տէր Սիմէովն՝ ամ Ա եւ կէս. տէր Միքիել՝ ամս ԼԵ, հայ թուականն ՃՂ. տէր Անաստաս՝ յամս Դ, տէր Յուսէփ՝ ամս ԺԵ. տէր Դաւիթ՝ ամս Դ, միւս տէր Դաւիթ՝ ամս Թ. հայ. թւ. ՄԻԵ. տէր Մատթէ՝ ամ Ա եւ կէս. տէր Մովսէս՝ ամ Ա եւ կէս, տէր Ահարոն՝ ամս Բ. տէր Սողոմոն՝ կէս ամ. տէր Թէոդորոս՝ ամս Դ, հայ թու. ՄԼԴ, տէր Սողոմոն՝ ամս ԺԱ. տէր Յովհաննէս՝ ամս ԻԵ Ո տէր Մովսէս՝ կէս ամ, տէր Դաւիթ՝ ամս ԻԸ, տէր Յովսէփ՝ ամս ԻԲ, հայ թվ. ՅԻԵ. տէր Սամուէլ՝ ամս ԺԵ, տէր Յովնան՝ ամս Ը, տէր Սիմէոն ամս ԻԱ, տէր Դաւիթ՝ ամս ԼԵ, թու. ՅՀԸ, տէր Սահակ՝ ամս ԻԵ, տէր Գագիկ՝ ամս Ժ, տէր Դաւիթ՝ ամս Զ, տէր Պետրոս՝ ամս ԺԲ։ Սորա ի կենդանութեանն հրաժարեալ յաթոռոյն, յաջորդէ յաթոռ իւր զտէր Մովսէս՝ վանական ի Փառիսոսոյ։ Իսկ զկնի տեառն Մովսիսի կալաւ զաթոռ հայրապետութեան այրն Աստուծոյ տէր Մարկոս։ Եւ յետ նորա տէր Յովսէփ, և ապա միւս տէր Մարկոս, և զկնի նորա տէր Ստեփաննոս, եւ ապա տէր Յովհաննէս, եւ ապա տէր Ստեփաննոս կոչեցաւ ի կաթողիկոսութիւն ի տիս պատանեկութեան, որ եւ կալաւ զաստիճան հայրապետութեան ամ Ա և կէս։ Ապա յետ վախճանելոյ նորա զամս ութ առանց հայրապետի եկաց նահանգս Աղուանից, յորում և ոչ գոյր ի սմա եպիսկոպոս, մինչև զի զնուիրեալսն ի քահանայութիւն յայլ գաւառ տանէին առ ձեռնադրութիւն։ Եւ այնքան սպառեցաւ իւղն աւծութեան, մինչ զի լոկով ջրով մկրտէին զերեխայսն, և զոմանս սոսկ ձիթով աւծանէին։ Իսկ յետ անցանելոյ ութ ամացն, ի ՇՁԸ թուակ. Հայոց եկն ի Հայոց տէր Սահակ աստուածընկալ եպիսկոպոս ի դրանէ սրբազան հայրապետին տեառն Գրիգորիսի Հայոց կաթողիկոսի, որ ըստ հրամանի նորին եւ առաքմանն եկեալ ի գաւառն Աղուանից ի խնդրոյ եւ ի ձեռննարկութէնէ Գրիգորոյ վարդապետի աշխարհիս մերոյ, որ էր աշակերտ Դաւթի փառաւոր եւ մեծահռչակ վարդապետի։ Արդ ի գալ տէր Սահակայ յաշխարհս Աղուանից, ժողովէր զամենեսեան առ հասարակ ի տուն թագաւորին Աբասայ Բագրատունւոյ՝ որդւոյ Կուրիկէի արքայի, որ եւ ժողովեալ ամենեցուն առաջի նորա ի բերդն, որ կոչի Տաւուշ ուր եւ ժողովեալ հարանց սրբոց եւ եպիսկոպոսաց. թագաւորն Դաւիթ՝ եղբայր Աբասայ թագաւորի։ Տէր Ստեփաննոս՝ որդի Կիւրիկէի նոցունց եղբայր, Սարգիս վարդապետ՝ աշակերտ Դաւթի վարդապետի, Գրիգոր արհիեպիսկոպոս Գանձակա, Սահակ եպիսկոպոս՝ աշակերտ Սարգսի վարդապետի, Ստեփաննոս եպիսկոպոս Կողթա գաւառին եւ քաղաքին Շամքորոյ, Սարգիս եպիսկոպոս Շամիրամաձորոյ, Սամուէլ եպիսկոպոս Կաբրոյ (Կաբրո՞յ), հայր Սարգիս Խամշիվանից։ Իսկ գլ ուխ ժողովոյն էր տէր Սահակ՝ դրան եպիսկոպոս Հայոց կաթողիկոսին եւ Սարգիս ճգնազգեաց եւ երանելի վարդապետ։ Եւ այսպէս մեծաւ հանդիսիւ եւ հռչակաւոր կոչմամբ ձեռնադրեցին կաթողիկոս Աղուանից զԳրիգորիս՝ հաւրեղբաւրորդի տեառն Ստեփաննոսի Աղուանից կաթողիկոսի։ Եւ էր Գրիգորիս յորժամ ձեռնադրեցաւն եւ նա ի տիս պատանեկութեան գոլով որդի Գէորգա եւ եղբաւրորդի Կարճկա՝ թոռն Կարապետին։ Իսկ ուր ժողովելոցն եւ միասին էր տաւն պենտակոստէին եւ գալուստ հոգւոյն սրբոյ յամսեանն տրէ։ Եւ ապա յետ այսորիկ չուեցին ժողովեալքն յիւրաքանչիւր տեղի իւր. ապա դարձեալ ի տաւնի վարդավառին ժողովեալ ամենեցուն ի միասին ի բերդն, որ ասի Կաթողիկոսի քար, նոյնք վերասացեալ եպիսկոպոսունք եւ վարդապետք եւ հարք սուրբ եւ այլ վարդապետք քան զառաջինն յոլովագոյն եւ քահանայք, յորում

ւուր եւ ձեռնադրեցին երկու եւս այլ եպիսկոպոս եւ աւրհնեցին զեւղն աւծութեան յոլովագոյն, բազում եւ առատ ընձեռմամբ բաշխեցին ընդ ամենայն տեղիս։ Եւ այսպէս խրախութիւն հոգեւորական կատարէին մինչեւ ցաւուրս սրբոյ խաչին, զուարճացեալք ի միասին ի փառս Աստուծոյ։ Իսկ յամսեանն արէգի, որ աւր ԺԸ էր ամսոյն, ի գիշերի ուրբաթում ի լուսանալ շաբաթուն, յորում աւուր տաւն էր սրբոյն Գէորգա զարթեաւ ցասումն բարկութեանն Աստուծոյ ի վերայ աշխարհի ի բռնութենէ հողմոց եւ շարժեալ անհնարին դողմամբ սաստիկ կործանումն հասուցանելով աշխարհիս Աղուանից, ըստ գրելումս, թէ՝ «Ո շարժէ զառ ի ներքոյ երկիր ի հիմանց, եւ սիւնք նորա դողան», եւ ըստ միւսումն՝ «Ո հայի յերկիր եւ տա դողալ սմա», որով շարժմամբ բազում աւերումն լինէր ընդ բազում տեղիս ի գաւառիս փառիսոսոյ եւ Խաչինոյ, առ հասարակ ի դաշտս եւ ի լերինս, յորում եւ մայրաքաղաք Գանձակ առ հասարակ յանդունդս կործանիւր՝ խորասույզ առնելով զբնակիչսն իւր, քանզի չորս կողմ երեսաց նորա սնոյց, ամփոփեաց զնոսա ի ծոց իւր։ Եւ ի լեռնակողմանս բազում ղղեակք եւ գեւղք տապալեցան հանդերձ վանորայիւք եւ եկեղեցեաւք, որք փլան ի վերայ գլխոյ բնակչաց իւրեանց։ Յորում եւ անթիւք սատակեցան ի կործանել շինուածոց եւ աշտարակաց. եւ լինէրր այս ի ՁՁԸ թուականին Հայոց։ Իսկ ի նոյն յաւուրսն, յորում եղեւ շարժումնն, եւ թագաւորն Վրաց հանդերձ զաւրաւք բազմաւք եւ եկն ի գաւառս Առանայ, որ անուանեալ կոչիւր Դիմետրէ՝ որդի Դաւթի թագաւորի։ Սորա եկեալ ի քաղ(աք)ն Գանձակ յառաջնորդութեան զաւրագլխին իւրոյ Իւանէի, որ եկեալք անողորմ եւ գազանային բարուք՝ յարեան ի վերայ մնացորդաց մարդկանն՝ վարելով առ հասարակ ի սուր եւ ի գերութիւն, որ թէպէտ եւ տեսին զքաղաքն զայն, որ յառաջագոյն էր քաղաք վայելուչ, որպէս զդժոխք եղեալ յանկարծակի զի միասին կուտեալ էին ի նմա բլուրք ոսկւոյ եւ բլուրք ոսկերաց մարդկան, յորում եւ անկեալ կային անթիւ բազմութիւնք դիականց, սակայն ոչ կամեցան առնել ողորմութիւն ի վերայ նորա, այլ փորէին՝ հանելով զանձս ոսկւոյ եւ արծաթոյ, եւ գերելով եւ տառապանաւք առաւել չարչարեցին քան զժամմանն։ Իսկ յաւուր շարժմանն ի սաստկութենէ հարուածոցն փոխեցան առ Քրիստոս լուսաւորիչ վարդապետքն մեր Սարգիս եւ Գրիգոր։ Իսկ յետ աւուրց ինչ անցելոյ ամիրայ ոմն ի տաճկանց որ անուանեալ կոչիւր Խարասնգուր որ ըստ պարսկային բարբառոյն տիեզերակալ անուանեցաւ։ Սորա ելեալ յաշխարհէն Պարսից՝ եկն ի գաւառս Առանայ եւ սկիզբն արար շինութեան եւ հաստատութեան այսմ աշխարհի. եւ շինեաց զաւերեալ պարիսպ քաղաքին Գանձակա․ եւ առնէր խաղաղութիւն ամենայն սահմանաց նորա եւ ապա դիմէր ի վերայ գաւառին, որ ընդ իշխանութեամբ թագաւորին Վրաց, առ ի վրէժխնդիր լինել վասն գաւառի իւրոյ, որ աւերեալ էր ի ձեռաց նորա։ Քանզի յառաջագոյն ընդ նորա իշխանութեամբ էր Գանձակ հանդերձ ամենայն սահմանաւք իւրովք։ Ապա երթեալ յաշխարհն Վրաց միանգամ եւ երկիցս՝ զարհուրեցուցանէր զնոսա դողմամբ, եւ առնոյր յամուր ղղեկաց նոցա եւ նուաճէր զնոսա. եւ դառնայր այսրէն ընդ լեռնակողմ Գեղամայ։ Ապա անցեալ ընդ գետն Երասխ՝ հասանէր ի սահմանն Ատրպատականի եւ անդ վախճանէր զկեանս ի ՇՁԹ թու Հայոց։

Իսկ շահապ քաղաքին Գանձակա, որ կարգեալ էր ծառայ մի նորա՝ անուն Խուհտուղտի. սորա ապստամբեալ ի սուլտանէն՝ յանդգնէր եւ ձեռնարկէր համարձակութեամբ արտաքո իշխանութեան սահմանաց իւրոց. եւ ապա ելեալ զաւրաւք բազմաւք ի Գանձակայ, եկն ի լեռնակողմ Հաղահերայ եւ հասեալ

ի բերդն, որ կոչի Կաթողիկոսի քար, եւ որ մերձն է առ նմին, որ անուանի Կարապետանց քար։ Եւ ի բազում աւուրս պաշարեալ զերկոսին եւ ջանիւ մեծաւ առեալ՝ աւարեաց զերկոսին քակմամբ եւ հրկիզութեամբ։ Եւ եկեղեցիք սրբութեան կոխան եղեն՝ անաւրինացն, մինչ զի իսպառ ջնջիլ եւ աւերիլ Կաթողիկոսի քարին ի ՇՂԱ թվակ. Հայոց։ Եւ ապա այսպէս վարելով ապստամբութեամբ աւուրս ինչ։ Իսկ զկնի այնորիկ եկն դարձեալ ի Պարսից զաւրագլուխ մի անուն Ջալլի, որ ունէր զիշխանութիւն եւ զտեղի եւ զաւր խարաան Կուրին: Սորա եկեալ անթիւ զարաք ի դուռն Գանձակա, յորում եւ ապըստամբեալ էր Խուհտուղտի։ Եւ պաշարեալ զքաղաքն ամիս մի՝ առնոյր զնա, եւ կալեալ զԽուհտուղտի՝ փորեաց զաչս նորա եւ ինքն նուաճեաց զամենիսեան ի ՇՂԲ թուականին։ Ի սոյն ամի մեռաւ տէր Ստեփանոս եպիսկոպոս՝ որդի Կիւրիկէի թագաւորի ի բերդին, որ կոչի Խալընճաքար։ Իսկ առաւելեա ամբարտաւանեալ յանձն իւր՝ դիմեաց ի կողմանս Խաչէնւոյ եւ էառ, զամենայն ամրոցս նոցա, քակեաց եկեղեցիսն եւ այրեաց զվանորեայսն, կոտորեաց զազատսն եւ գերեաց զզաւրականսն, եւ այսպէս իսպառ մաշեաց զամենիսեան առ հասարակ ի սուր եւ ի գերութիւն։ Եւ ապա ինքն դարձեալ երթայր յաշխարհն Պարսից։ Ապա ի միւսում ամին դարձեալ զայր ի գաւառս Առանայ։ Եւ փութանակի երթայր ի բերդն Տաւուշ, յորում ամրացեալ էր թագաւորն Աբաս. եւ բազում ջանիւ ընդերկար պաշարեալ զնա՝ ապա առնոյր զբերդն. իսկ Աբաս անցեալ գնաց առ թագաւորն Վրաց ի ՇՂԴ թուականին։ Ի նմին ամի փոխի առ Քրիստոս թագաւորն Դաւիթ՝ որդի Կիւրիկէի ի յամրոցին որ կոչի Մծնաբերդ։ Եւ թագաւորեաց Կիւրիկէ որդի նորա ընդ նորա։

Իսկ Ջալլի գնաց ի կողմ Խաչինոյ, Տանձեաց եւ Աղախայ կրկին անգամ, քանզի յառանջնում նուագին ոչ մնացին ընդ ձեռամբ նորա ղղեակք այնոքիկ, զորս էառն, այլ սակաւ ինչ մնացեալքն յազատացն անտի, որք էին դաւղեալք յանտառս մայրեաց, առին դարձեալ զբերդամրոցսն իւրեանց եւ դարձեալ ապըստամբութեամբ վարէին ընդ տաճկացն։ Վասն այսր պատճառանաց սրտմտեալ Ջալլեայ, դիմէ առ ի վրէժխնդրութիւն ի վերայ նոցա։ Իսկ զամրոցսն ոչ կարաց առնուլ, բայց զգաւառն զամենայն իսպառ աւերէր. այրեաց եւ զառաքելագիր ուխտ սրբութեանն, որ կոչի Դադուի վանք, եւ ինքն չուեալ գնաց յաշխարհն Մարաց։ Եւ ապստամբեալ ի սուլտանէն՝ ապա չարաչար մահուամբ սատակի մերձ ի քաղաքն Զանգան ի ՇՂԵ թվ. Հայոց։

Իսկ այլ ոմն ամիրա անուն Փախրադին՝ մեծատուն եւ մեծատոհմ յազգէ. սա տիրեաց զաւրացն Ջալեա եւ գաւառացն համանգամայն, որ ընդ իշխանութեամբ նորա։ Եւ ըստ հրամանի սուլտանին եկեալ ի գաւառս Առանա, տիրէ ամենայնի, բայց զի ոխացեալ էր քինու ընդ թագաւորին Վրաց եւ սպառնայր աւերել զամենայն գաւառսն, որք ընդ իշխանութեամբ նորա վասն այսր ահի եւ սպառնալեաց տարակուսեալ յերկեղէն սուրբ մայրաքաղաքք վանորեայսն՝ Հաղբատ եւ Սանահինն միայն յաղօթս ապաւինեալ՝ հայցէին յԱստուծոյ զփըրկութիւն ամենայն հաւատացելոց, զոր եւ վաղվաղակի լսէր Աստուած աղօթից նոցա եւ բառնայր ի կենաց զՓախրադինն սակաւ աւուրս տիրապետեալ Գանձակա՝ սպանմամբ սրոյ ի ձեռն ամիրայի միոյ՝ Խազբեկ կոչեցելոյ, որ ի տանէ սուլտանին առաքեցաւ նմա որպէս աւգնական, իսկ նա ի սաղրելոյ սուլտանին սպան ըզնա։ Եւ էր թուականն ՇՂԶ եւ հոռոմին ՅԿէ, իսկ Պարսիցն ՇԼԶ։ Եւ էր կայսր Յունաց Միխել՝ որդի Կալուժանա, թոռն Ալեքսին, իսկ թագաւոր

Վրաց Դեմետրէ՝ որդի Դաւթի, թոռն Գեորգեա Բագրատունի։ Իսկ Պարսից սուլտանն Մասուդ՝ որդի Մահմեդի, թոռն Մլեքշահի։

Իսկ ամիրային Փարսայ եւ Խուժաստանի, որում անուն Բզափայ կոչիւր, լուեալ զսպանումն Փախրադինին, եւ իմացեալ, թէ հրամանաւ սուլտանին է, զայրաժողով եղեալ դիմէ ի վերայ նորայ՝ կամեցեալ ընկենուլ զնա յիշխանութենէ։ Իսկ Խազբեկին առեալ զզաւրս իւր գնաց յաւգնականութիւն սուլտանին։ Եւ սաստիկ պատերազմ եղեալ՝ զմիմեանս զարկն սաստկէին, յորում պատերազմի սպանաւ Բզափայն, եւ եղեւ շփոթումն մեծ։ Յետ այսորիկ եկն ամիրայ ոմն անուն Ըրղիշ կոչեցեալ, առանց հրամանի սուլտանին տիրապետել կամեցաւ Գանձակայ, զոր գիտացեալ քաղաքին գլխաւորաց եւ ոչ ընկալան զնա ի քաղաքն, եւ նա զչարեալ յաղագս արհամարհանաց իւրոց ել ի լեռնակողմանս եւ ժողովեալ զապստամբ զգլխաւորսն Թուրքմանին, եւ նոքաւք բազում աւեր հասուցանէր լեռնակողմանցն. եւ զգաւառն բաժանեալ նոցա՝ ոչ սակաւ տագնապ հասուցանէր եւ այնպէս կամեցեալ պաշարել զքաղաքն։ Իսկ քաղաքացեացն աւգնականութիւն խնդրեալ ի թագաւորէն Վրաց, որում անուն էր Դեմետրէ, զի դուստր նորա յառաջագոյն կին լեալ էր սուլտանին, որոյ անուն էր Ռուզուզան. եւ յանուն վարձանի տուեալ էր նոցա Գանձակ. ըստ այսմ պատճառի զաւրս առաքեալ թագաւորն Վրաց, եւ փախստական եղեալ Ըրղիշն՝ դարձաւ ի կողմանս Պարսից։ Իսկ զկնի այսորիկ առաքէ սուլտան Մասուդն զամիրայ ոմն Ռովադի անուն շահապ քաղաքին Գանձակա, որոյ եկեալ եւ կամեցաւ վրէժխնդիր լինել աւերման գաւառին ի Թուրքմանէն, եւ ոչ կարացեալ նուաճել զնոսա, զի ոչ էր մեծ ազգաւ եւ կամ զօրութեամբ, յաղագս որոյ արհամարհեալ զնա Թուրքմանի գլխաւորացն՝ բազում ապստամբութիւն ցուցանէին նմա. նոյնպէս եւ ամենայն բերդորայք գաւառին ոչ հնազանդէին նմա. եւ նորա երթեալ եւ պաշարեալ զնոսա, ոչ ինչ կարաց առնել նոցա։ Եւ Թուրքմանին ոչ սակաւ աւերեալ զդաշտավայրս եւ զլեռնակողմանսն։ Յաղագս որոյ զչարեալ ել եւ բազում աւար առեալ ի Թուրքմանէն եւ առաւել զնոսա ի թշնամութիւն դարձուցանէր։ Ապա սէր եւ բարեկամութիւն եղեալ ընդ նոսա՝ առնու իւր կին ի նոցանէ, եւ զքոյր իւր տա ի կնութիւն Ազադին կոչեցելոյ՝ տեառն Հերքան բերդոյ։ Եւ այնպէս ի խաղաղութիւն արարեալ գաւառին։ Յետ այսորիկ որդի Դարին Տաւղան անուն՝ իշխան աշխարհին Ճարաբերդոյ եւ նորին դղեակին ամպարտաւանեալ եւ կամեցեալ տիրել Առանայ, միանգամայն զի եկեալ ոմն որդի սուլտանի առ նա, որում անուն էր Ջախրշահ եւ առեալ զնա եւ զաներ իւր զԳրիգոր իշխան՝ որդի Վասակա, տեառն Խաւախան բերդոյ, որոյ եկեալ առ նա, զի նովաւ վրէժ առցէ ի Հասանա՝ որդւոյ Դեսըմոյ, յաղագս եղբաւր իւրոյ Սըմպատա, զոր սպանեալ էր նա պատերազմի պատճառաւ, զոր ունէին ընդ միմեանս վայրապար։ Եւ յաղագս այդպիսի պատճառաց զդստերս իւրեանց յայլազգիս յամուսնութիւն տային. եւ զի ըստ այսմ պատճառի Գրիգոր համարձակեալ եկն առ փեսայ իւր Տաւղան։ Եւ երթեալ Տաւղան նաքաւք բանակեցաւ ի լեառն որ կոչի Կայծոյ ծառ՝ մերձ ի Հերքան բերդ. բայց զի յառաջագոյն փեսայացեալ էր Ռովադայի Գուրբուղային՝ գլխաւորի թուրքմանի միոյ, զոր կոչէր Տաւղան ի հնազանդութիւն սուլտանին զնա եւ զայլս, որ ընդ նմա զՏուտաքեանսն կոչեցեալ. եւ նոցա բանակեալ ի լեառնն, որ կոչի Դիւախոռ, ոչ գային ի հնազանդութիւն նոցա. եւ եղեւ յաղագս այսորիկ պատերազմ. եւ հարան զաւրքն Տաւղանա, եւ ինքն Տաւղան սպանաւ։ Սպանին զԳրիգոր եւ ընդ նմին այլ եւս ազատս, որ եւ թաղեալ անդ՝ քրիստոնէից գաւառին։ Եւ

զկնի ամի միոյ առեալ բերին ի վանքն՝ անուանեալ Գանձասար, որ էր տապանատուն նախնեաց նորա, եւ անդ թաղեցին զնա։ Իսկ զՋախրշահն ըմբռնեալ տարան յՌովադի, ի քաղաքն Գանձակ․ իսկ նորա իբր զուստ ոք եւ զխաբեբա համարեալ զնա՝ այպն արարեալ շրջեցուցանէր ի քաղաքին նախատանաւք եւ ապա թողեալ զնա։ Եւ նորա երթեալ առ Թուրքմանսն, զոր յառաջագոյն աւարեալ էր Ռովադի։ Եւ նոքա ուրախացեալ առ հասարակ կոչեն զամենայն Թուրքըսն Գեղամա լերինն․ եւ պատուեալ զնա իբր թագաւոր եւ զաւր ժողովեալ եւ եկեալ՝ զամենայն գաւառն լեռնակողմանն բաժանէր նոցա, եւ ինքն զաւրաւք բազմաւք եկեալ պաշարէր զքաղաքն Գանձակ։ Իսկ Ռովադի առաքեալ ի թագաւորն Վրաց եւ հայցեալ ի նմանէ զաւրք յաւգնականութիւն։ Եւ նորա առաքեալ զաւր բազում։ Եւ լուեալ Ջախրշահին եւ փախուցեալ ի վայր քան զՊերոզապատ, որ այժմ ասի Պարտաւ։ Եւ անդ դադարեալ առ Թուրքմանսն ապըստամբս։

Զկնի այսորիկ Սեւունձ ոմն ծառայ Թապարկաղանա, որ էր ի դղեկին եղեալ, որ կոչի Զարէք։ Նա մախանս ունելով ընդ Ռովադու վասն յառաջագոյն պաշարելոյ զնա յիւրում ամրոցին եւ աւերման գաւառին իւրոյ։ Եւ միաբանութեամբ ոմանց ի քաղաքէն Գանձակա երթեալ առ Ելտկուզն, որ էր տէր Նախճաւան քաղաքին եւ գաւառին։ Եւ կոչեալ զնա եւ բերեալ եւ պաշարեալ զքաղաքն Գանձակ՝ առնու զկնի ամսոյ միոյ՝ յաւուր ճրագալուցի յայտնութեան տեառն մերոյ կամաւք քաղաքացեացն։ Եւ Ռովադի իբր գիտաց զկամս քաղաքին, ինքն իսկ կամաւք տայ զքաղաքն ի ձեռս նորա․ բայց իբրեւ եկն Ելտկուզն ի դուռն քաղաքին, ասեն քաղաքացիքն․ եթէ՝ զթշնամին մեր Ջախրշահն ոչ բառնաս, ոչ հնազանդիմք քեզ։ Յաղագս որ անյապաղ երթեալ եւ ըմբռնեալ զնա, կախէ զփայտէ, եւ ապա եկեալ առնու զքաղաքն, որպէս ասացաք։ Իսկ Ռովադի անցեալ գնաց ի հայրենի գաւառն իւր մերձ ի Բելապատ քաղաք։ Բայց զի ունէր կին Ելտկուզն ի կանանց սուլտանին, զկնի մահուանն Մասուդին թագաւորեցուցանէ զԱսլանշահն, որ էր որդի կնոջ, զոր ինքն ունէր, եւ առնու յինքըն զպատիւ աթաբակութեան զի սպանեալ էր զԽազբեկն աթաբակ որդւոցն սուլտանին՝ ի հակառակելն իւրեանց եւ յաղագս այսորիկ տիրեալ թագաւորութեանն Պարսից՝ զաւրացաւ յոյժ եւ եբարձ զմեծամեծ իշխանսն ամենայն եւ հնազանդեցոյց զբազումս, եւ զգլխաւոր ապստամբսն ի Թուրքմանացն եբարձ բնաւ․ եւ խաղաղացոյց զխռովութիւն աշխարհիս Առանա․ եւ վայրենամիտ ազգն խմայելացւոց ընդանացան, եւ կապուտ կողոպուտն դադարեաց ի նոցանէ, զոր առնէին յաճախ յաշխարհիս Աղուանից։ Բայց սակայն ըզմարտ զպատերազմի ոչ դադարեցուցանէր ընդ թագաւորին Վրաց եւ ընդ իշխանսն Խաչինոյ, զի ուրումն երթեալ գաղտագողի եւ առեալ զամրոցն Հարու․ եւ առ հասարակ զամենեսեան կոտորեալ սրով։

Իսկ իբրեւ մեռաւ թագաւորն Վրաց Դեմետրէ թագաւորեաց փոխանակ նորա Գաւիթ որդի նորա՝ այր բարեմիտ մանաւանդ առ իշխանսն Հայոց, որք էին ընդ ձեռամբ նորա, եւ զի յոյժ մեծարէր պատուով, զշահապ քաղաքին Տըփխեաց՝ զՎասակ որդի Վահրամա իշխանի եւ զեղբարս նորա զՔուրդն կոչեցեալ եւ զՍարգիս․ եւ այնքան բարեմըտութիւն ցուցանէր, մինչ զի առաքէր և կոչէր զթագաւորն Կիւրիկէ՝ որդի Դաւթի թագաւորի Բագրատունւոյ եւ խոստանայր նորա դարձուցանել ի նա զժառանգթիւն նորա, զոր նախնեացն իւրոց հանեալ էր ի նոցանէ․ եւ այնպէս պարգեւաւք յղարկէր զնա ժամադիր եղեալ նմա։

Կամէր եւ ժողովս առնել եւ յաղագս հաւատոյ զճշմարիտն գիտել եւ այնպէս պատուել զուղղափառութիւն։ Զայսպիսի զկամս իբրեւ գիտացին իշխանքն Վրաց, յոյժ նախանձաբեկ եղեն մանաւանդ Որբելեանքն կոչեցեալ ազգ, եւ դեղ մահու արբուցեալ սպանին զթագաւորն Դաւիթ, եւ սուգ մեծ եւ բազմաժամանակեա արարեալ աշխարհին Վրաց եւ Հայոց։ Եւ թագաւորեցուցին զԳիորգի՝ եղբայր նորա ընդ նորա։

Իբրեւ թագաւորեաց Գիորգի, կամեցաւ ըմբռնել զիշխանն Վասակ, զի մախանս ունէր ընդ նմա, զի մինչ քաղաքապետն էր, ոչ մեծարէր զնա իբրեւ զեղբայր իւր զԴաւիթ եւ ոչ ծառայէր նմա սպաս տանելով. չարախօսելով եւ այլոց իշխանացն Վրաց. յաղագս այսորիկ փախստական եղեալ Վասակայ իւրովք եղբարբքն հանդերձ եւ երթեալ ի Թիոդուպաւլիս, որ այժմ ասի Կարնոյ քաղաք։ Եւ ամիրային, որ կոչէր Սալտուխ, խնդրութեամբ եւ մեծարանաւք ընկալեալ զնոսա։ Զի յորժամ ըմբռնեցաւ Սալտուխն ի զաւրացն Վրաց, մինչ պաշարեալ էր զքաղաքն Անի, եւ ածաւ առ թագաւորն Դեմետրէ ի Տփխիս, բազում սպասակալութիւն արարեալ էր նմա Վասակ. յաղագս այսորիկ պատուեալ զնոսա պարգեւանք եւ շնորհեաց իշխանութիւն գեղատէից բազմաց։ Եւ անդ լինելով ամս ինչ՝ մեռաւ Վասակ եւ թաղեցաւ յեկեղեցւոջն, որ կոչի Աստուածածին ի քաղաքին։ Իսկ գդրաւշ նորա եւ զփող եւ զիշխանութիւն տուեալ եղբաւր նորա, որ կոչեցեալ էր Քուրդ, եւ կայր նա անդ մեծաւ պատուով։ Իսկ Գիորգի իբրեւ թագաւորեաց եւ հաստատեցաւ՝ բազում գործ արութեան ցուցանէր՝ արշաւելով ի կողմանս կողմանս, զբազում գաւառն հարկանէր զպատահեալսն պատերազմաւ, առնոյր եւ զքաղաքն Անի միանգամ եւ երկիցս՝ կոչելով եպիսկոպոսին Բարսղի եւ եղբարց նորա, որդւոցն Մագիստրոսին Հասանայ։ Եւ ապա ընդդիմացեալ ոչ տային ի ձեռս նորա զքաղաքն։ Եւ առեալ բռնաբար զքաղաքն եւ հրամայեաց աւար հարկանել։ Եւ մերկացուցեալ զաւրացն զամենիսեան զայրս եւ զկանայսն, զքահանայս եւ զկրաւնաւորս՝ բազում անարգանս ցուցանէին յաղագս ընդդիմանալոյն։ Եւ եդեալ շահապ քաղաքին եւ զաւր ընդ նմա՝ գնաց։ Եւ նեղեալ քաղաքն յարշաւանաց թշնամեաց՝ աղաղակեցին տալ ի ձեռս առաջին տեառնն, որ էր պարսիկ ազգաւ, եւ դարձեալ յայլ յայլմէ փոխեալ՝ ոչ լինէր խաղաղութիւն քաղաքին եւ գաւառին։ Ապա տայ ի ձեռս զաւրավարին իւրոյ Իւանէի։ Եւ ոչ եղեւ եւ ոչ այնպէս հանդարտութիւն, մինչեւ տալ ի ձեռս իւրոց առաջնոց տերանցն։ Իսկ Էլտկուզին, որ էր իշխան ամենայն թագաւորութեանն Պարսից, զայս իբրեւ ետես եւ զամենայն զաւրութիւն նորա, յառաջ քան զայսօսիկ զաւրաժողով եղեալ, առեալ ընդ իւր զսուլտանն եւ եկեալ բանակեցաւ ի դաշտին մերձ ի բերդն, որ կոչի Գագ։ Եւ այրեալ զուխտն, որ յանուն Սրբոյն Սարգսի. եւ բազում հարուած եղեալ ի բանակին եւ բազումք յաւձիցն սատակէին։ Իսկ թագաւորն Գիորգի ժողով արարեալ զաւրաց բազմաց, եկն բանակեցաւ ընդդէմ նորա եւ պատրաստեցաւ պատերազմիլ։ Բայց զաւրավարն նորայն, որ Իւանէ՝ որդի Սմբատա Խաղագուճեան կոչեցեալ՝ ծածկաբար ազդ արարեալ աթաբակին եւ սուլտանի, զի դաշնագիր էր նոցա եւ կաշառով կուրացեալ ի նոցանէ. եւ նոցա ի գիշերին, յորում հանդերձեալ էին վաղն պատերազմիլ, փախուցեալ գաղտագողի՝ թողեալ զխորանս իւրեանց գնացին. այլ սակայն ոչ դադարէր ի չար կամաց, որ ընդ քրիստոնեայս։ Եկեալ յանկարծաւրէն ի սահմանս Անւոյ, եւ զԱշնակ, եւ զԹալին՝ զաւանագեաւղորեայսն առեալ եւ այրեալ

զամրոցսն եւ զբազում զարս եւ զկանայս եւ մանկտի ընդ նոսա։ Եւ բազում վարեաց ի գերութիւն վաճառակուր եղեալ յազգս Հեռաւորս։ Իսկ Թագաւորն Գիորգի յանկարծաւրէն երթեալ սակաւ արամբք ի քաղաքն Դվին եւ զբազում ժամանակեայ ի Պարսկաց մնացեալ... բազում աւար առեալ փակեաց եւ զտունն... Որմզդի...

(Մի քանի տող ջնջված է, անընթեռնելի)

ՀԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿԵՐ

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ*

Ա

Աբաս—292
Աբաս Բագրատունի—351, 353
Աբաս կաթողիկոս—119—122, 126 342, 343, 351
Աբաս Մոմհարէից երէց—121
Աբգիշ—122
Աբդլայ—291, 292, 295
Աբդլ Աբաս—291
Աբդլ Աբաս Աբդլայ—291
Աբդլ Ազիզ—319
Աբդլ Ասադ—327
Աբդլ Ասուր—330
Աբդլ Մէլիք—295, 296, 304, 305, 330
Աբդլ Մէլիք Իբն Մրուան—291
Աբդլ Մուտալիբ—292
Աբիկազ—90
Աբիրոն—308
Աբիուդ—278
Աբլվահիդ—334
Աբրահամ կաթողիկոս—269, 270, 274, 276
Աբրահամ Ամիրմոմնի տե՛ս Իբրայիմ
Աբրահամ (նահապետ)—41, 88, 193, 215, 284, 289
Աբրահամ Մամիկոնեան եպիսկոպոս—88, 122
Աբուբքր—290
Աբուբքր Աբուհփայ որդի—290, 291
Աբուհփի—290
Աբուղկամէս—286
Աբու Մսլիմ—291, 292
Աբու Մուսէ—327, 331
Աբու Ջափր Արածացի—292, 330
Աբուսաիդ—290
Աբու Սահակ—330
Ագաթանգեղոս—107
Ագենովր—5
Ադամ—3, 244
Ազադին—355
Աթանաս (Ալեքսանդրացի)—314
Աթանասիոս—98, 100, 101
Աթաշխոդայ—109
Ալեքս—354
Ալեքսանդր Մակեդոնացի—95
Ալփ Իլիթուեր—232, 248,
Ահարոն—214
Ահարոն կաթողիկոս—345, 352
Ահմադան—175
Աղայ—291
Ամասիա (նահապետ)—41
Ամբակ—41
Ամբակում եպիսկոպոս—122
Անակ Պարթև—32
Անանիա, Անանէ—90, 117
Անանիա կաթողիկոս—347
Անաստաս կաթողիկոս—195, 285, 345, 352
Անաստաս կայսր—270, 343
Անաստոեան, տե՛ս Թէոդորոս Անաստոեան
Անդոկ—107, 108, 109
Անդրէաս—280
Անդրէ—141
Անդրէ (սուրբ)—281
Անդրէ երէց—282
Աներողոգիս—105
Անտիոքոս—29
Անուշաւան—41
Աշոտ իշխան—334, 335, 336
Աշոտ Բագրատունի—335, 336
Աշոտ Հայկազն—336
Աշուշա բդեշխ—118
Ապդան—322
Ապողովն—24
Ապողինար—301
Ապրսամիկ—340
Ապու Ալի Հայկազունի—336
Ապուլի—341
Ապու Մրուան—336
Ապուսէթ—340
Առան (նահապետ)—8, 9, 12, 41
Առանշահիկ—97
Առաւեղեան—13
Առնակ—41
Ասայ—41
Ասլան շահ—356

---

* Հատուկ անունների ցանկերը կազմեց Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի գիտաշխատակից Հ. Հ. Քյոսեյանը։

Ասպանդիատ—241, 246, 250, 251, 252, 254
Աստուածաբան, տե՛ս Գրիգոր Աստուածաբան
Ասքանազ—4
Ասքանազեան զաւակ—32
Աւառանշան, տե՛ս Սեադա
Աւլի—260
Ատրներսեհ—178
Ատրներսեհ, Գրիգորի որդի—431
Ատրներսեհ, Սահլի որդի—340
Ատրներսեհ, Սեադայ իշխանանոյի որդի—341
Արա Գեղեցիկ—41
Արամայել—172
Արամայիս—41
Արամանեակ—41
Արբակ—41
Արբուն—41
Արեէս—337
Արէս—229
Արիոս—125, 273, 287, 288, 301
Արիստակէս—32
Արմայէլ—339
Արշակ—7, 30, 31
Արշակունիք—7, 41
Արշաւիր Արշարունի—115
Արչէս—94
Արտաշես—12
Արտաշիր—7, 107, 166
Արտաւազդ—12
Արտաւազդ Մանդակունի—29
Արտաւան—7
Արուիճան—179
Արուսեակ—183
Ափրոդիտէ, Ափրոդիտական—241, 253
Աքիտոփել—31
Աքոեան, տե՛ս Ռոստոմ Վարազ Աքոեան

Բ

Բաբան—326, 327, 328, 330
Բաբգեն—270, 321
Բաբիկ—109, 110, 111
Բաբ Հրահատեան—300, 304
Բագարատ—29
Բադադ—329
Բազուկ—41
Բախտանէր—281
Բակուր—90, 94
Բահիրա—287
Բաղասական արքայ—114
Բաղսդի—329
Բասիրա—120
Բարսեղ եպիսկոպոս—357
Բարսեղ (Կեսարացի)—314
Բենիամին—117
Բշափայ—355
Բնդո—170, 171
Բնոտ—126
Բոհ—121
Բուղա—333

Գ

Գաբրիել Հրեշտակ—315
Գագիկ—300, 304, 312, 313
Գագիկ կաթողիկոս—346, 352
Գագիկ, Ներսեհի որդի—340
Գադվշնասպ—157
Գաղան—111
Գազրիկ—115
Գամեր—4, 41
Գամեր—4, 41
Գայանէ—33, 67, 68, 72, 81
Գայշաք—135, 137
Գառնիկ—119
Գեղեուն—71
Գեղէոն—170
Գեղէոնեան Դժնիկ—193
Գեղամ—41
Գերմանոսան—94
Գեորգ (սուրբ)—281
Գէորգ—352
Գէորգ Բագրատունի—355
Գէորգ իշխան—337
Գէորգ կաթողիկոս—334, 335, 336, 337, 346
Գէորգիոս վկայ—120
Գէորգիոս նահապետ—330
Գիորգի Թագաւոր—356, 358
Գիւտ—17, 27, 122
Գոռակ—41
Գոր—111
Գորիդուխտ—189
Գրանիկ Սաղար—133
Գրիգոր—282
Գրիգոր Աստուածաբան—315
Գրիգոր արքեպիսկոպոս Գանձակայ—351
Գրիգոր Լուսաւորիչ—7, 14, 18, 19, 31—36, 66, 67, 68, 72, 123, 236, 237, 239, 243, 273 , 274, 278, 280, 299, 301, 302, 318, 328, 330, 331, 334, 342, 349, 351
Գրիգորիս, Գրիգորիս Պահլաւիկ—36—40, 56, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 78, 81—85, 95, 119, 239, 300, 342, 350, 351, 352
Գրիգորիս Աղուանից կաթողիկոս—351
Գրիգոր եպիսկոպոս—122

Գրիգոր, Հաւախաղացի բերդի կառուցող—340, 341
Գրիգոր իշխան, Վասակայ որդի—355
Գրիգոր կաթողիկոս—342
Գրիգոր Մամիկոնեան—195, 263, 264
Գրիգոր նախարար—277
Գրիգորի—286
Գրիգորիկ—282
Գրիգոր, Սևադա Իշխանանոյի որդի—341
Գրիգոր վանահայր—303
Գրիգոր վարդապետ—351, 354
Գրիգոր քահանայ—268

Դ

Դադան—308
Դամիանոս—120
Դանիէլ երէց—37, 39
Դանիէլ քահանայ—121
Դանիէլ (սուրբ)—119
Դաւթակ—224
Դաւիթ Բագրատունի—356, 357
Դաւիթ (մարգարէ, Երանելի, Իսրայէլի թագաւոր)—41, 87, 194, 216
Դաւիթ եպիսկոպոս—276
Դաւիթ, Դեմետրէի որդի—356
Դաւիթ թագաւոր—353, 355
Դաւիթ վանական—300
Դաւիթ վարդապետ—352
Դաւիթ, Սահակ Սևադայի որդի—341
Դաւիթ Մեծ կողմանց եպիսկոպոս—203, 204, 207, 208, 210, 211, 214, 233, 234, 266, 267
Դաւիթ կաթողիկոս—330, 342, 345, 346, 347, 351, 352
Դաւիթ Մագիստրոս—341
Դաւոն—327
Դարապաս—330
Դար—355
Դեսըմ—355
Դեմետրէ—353, 355, 356, 357
Դերաքրիստոս—297
Դիոդորոս—301
Դղակ—41

Ե

Եզեկիէլ դպիր—121
Եզիդ Իբն Աբդլմէլիք—291
Եզիդ Իբն Մուաւեա—291
Եզր—280, 343
Ելտկուզ—356, 357
Եղիա փասղա—126
Եղիա (սուրբ)—119
Եղիա կաթողիկոս—275, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303
Եղիազար եպիսկոպոս—294
Եղիազար Աղուանից կաթողիկոս—344
Եղիազար կաթողիկոս—213, 218, 220, 230, 232, 237, 261, 262, 263, 265, 266, 293, 312, 352
Եղիշայ, Եղաշայ—10, 11, 12, 14, 98, 261, 274, 300, 342, 352
Եղիսաբեթ—315
Եղիսա—4
Եղիսէոս—89
Եմեմիկ, տե՛ս Մահմետ, որդի Աբլվահդի
Ենիք—222
Ենոս—268
Ենովս—3
Ենովք—3
Եսայի Աբումուսէ, տե՛ս Աբու Մուսէ
Եսայիաս մարգարէ—43, 226
Եսայի Շեյխի որդի—334
Եսայի կաթողիկոս—117, 325
Եսվաղէն—41, 78, 117
Եւտիքէս—301
Երեմիա կաթողիկոս—117, 342, 352
Երուանդ—12
Երուանդ Սակաւակեաց—41

Զ

Զախրշահ—355
Զաւան—41
Զարմայր—41
Զարմիհր Եռանշահիկ—172
Զարմիհր Վարազ Քուրդակեան—300, 305
Զաքարիա—37, 38, 39, 56, 60, 68, 72, 78, 80, 81, 314, 350
Զաքարիա եպիսկոպոս—294
Զաքարիա կաթողիկոս—274, 342, 343, 351
Զաքարիա քահանայ—132
Զենոն—270
Զիթգին խուրսան—262, 265

Է

Ընձակ—41
Ըրդիշ—355

Թ

Թագուհի—100, 101, 102
Թադէոս առաքեալ—10, 31, 275, 342
Թադէոս—268
Թալիլէ—313, 314, 345
Թանգրի խան—241

Թապարկաղան—356
Թարշիշ—4
Թէոդոս կայսր—113, 118
Թէոդոս փոքր—117
Թէոդորիտոս—125, 301
Թէոդորոս—201
Թէոդորոս դպիր—286
Թէոդորոս (Նահատակ)—120
Թէոդորոս կաթողիկոս—345
Թէոդորոս եպիսկոպոս—267, 268, 276
Թէոդորոս Անաստասեան—300
Թէոփիլոս—103, 104, 105
Թիրամ—4
Թիրաս—4, 41
Թոբել—4
Թոբելեան—101, 103
Թոմա երէց—90
Թոմաս—126
Թորգոմ—4, 41, 335, 337
Թումաս առաքեալ—282
Թումաս—281

Ի

Իբաս—126
Իբրահիմ, Ղեթայ որդի—327
Իբրայիմ—292, 330
Իլիթուէր, Իլութուեր—257, 259, 261, 262
Իմա—175
Իշխանանուն, տե՛ս Սեւադայ Իշխանանուն
Իսահակ—41
Իսմայել—149, 193, 287
Իսրայէլ—201, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 218, 219, 220, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 240, 248, 259, 260, 262, 265, 294
Իրթին Խուրասան—262
Իւանէ—252, 358

Լ

Լևոն, Լևոնի տոմար, տե՛ս Ղևոն
Լուսաւորիչ, տե՛ս Գրիգոր Լուսաւորիչ

Խ

Խազբեկ—353, 354, 355
Խազր Փատգոս—331
Խաղթ—333
Խարասնգուր—352
Խնշիկ—85
Խոճկորիկ—57, 58, 59, 60, 78
Խոռազատ—175, 176
Խոռեան—128
Խոսկէն—94
Խոսրով (Մեծ)—29, 32, 128, 131, 171, 172
Խոսրով (արքայից արքայ)—119, 269, 343
Խոսրով Ա Անուշրվան—132, 133, 134, 138, 140—147, 149, 150, 170
Խոսրով Գարդմանայ նախարար—118
Խոսրովանուշ—189
Խոսրովդուխտ—33
Խուհտուղտի—353, 354
Խուր—118
Խուրս—94

Կ

Կադմոս—5
Կալունաժ—353
Կայեն—222, 227, 244
Կայնան—3
Կայպակ—41
Կաւատ—145, 146, 147, 148, 149, 166
Կար—41
Կարապետ—282, 353
Կարեն—351
Կարճիկ—353
Կիտրիս—4
Կիւրեղ Երուսաղէմացի—216, 282, 316
Կիւրիոն—270, 274
Կիւրիկէ—352, 354
Կիւրիկէ, որդի Դաւթի Բագրատունւոյ—356
Կիւրոս—128
Կոզմաս—120
Կոռնակ—41
Կոստանդին—181, 196, 316, 317
Կոստանդիանոս—83, 183, 201, 216, 260, 324
Կոստաս—317
Կորխ—308

Հ

Հագար—173, 174, 176, 196
Համազասպ—184
Համամ—335
Հայկ—7, 41
Հայկակ—41
Հաջաջ Իբն Յուսուփ—291
Հասան, որդի Դեսըմի—355
Հասան, որդի Մագիստրոսի—357
Հանակ—41
Հարճ—330
Հարմա—41
Հարուն, Մահմադայ որդի—292,
Հեղինէ—236
Հեշմ Իբն Աբդլմելիք—291
Հերակլ Փլաւոս, տե՛ս Փլաւոս

Հերակլ
Հերակլէս—138, 139, 140, 142, 183, 185, 280, 316
Հերակլիոս—131, 133
Հերթի—320
Հերովդէս—228, 284, 349, 350
Հոյ—41
Հոնագուր—109
Հոնահն—168
Հռաքել—176
Հռիփսիմէ—33, 34, 67, 68, 72, 81, 102
Հռիփսիմեանք—33
Հռոմել—167
Հռոմելոս—324
Հռոմիկ—122
Հրահատեան, տե՛ս Բաբ Հրահատեան
Հրանտ—41
Հրաչեայ—7, 41
Հրոդիադայ—349
Հօրոյ—41

Ձ

Ձագիկ—320

Ղ

Ղազար—88
Ղազար կաթողիկոս—342, 351
Ղամա—94
Ղամէք—3, 244
Ղեթ—327
Ղեոն—125, 270, 293, 301
Ղեոնդ—122
Ղետ—308
Ղովտ—279
Ղուկաս աւետարանիչ—272, 315

Մ

Մազոդ—4
Մագիստրոս, հայր Հասանայ—357
Մազա—4
Մաթուսաղա—3, 280
Մահգիմ, տես Հարում Մահազայ որդի
Մահմադ, խաղթի որդի—333
Մահմատ (Մահադ) որդի Աբդլայի—292
Մահմատ—237, 291
Մահմատ, որդի Հարումայ—292
Մահմատ Ճերոեան—300, 305
Մահմեդ—355
Մահմէտ—292
Մահմէտ (երկրորդ)—317, 318
Մահմէտ մարգարէ—287—291
Մահմէտ, որդի Աբլմահդի—334
Մաղաղայէլ—3
Մամաս—120
Մամիկոնեանք—111
Մամուն—328, 329
Մայմուն—292
Մայրագոմեցի, տե՛ս Յովհան Մայրագոմեցի
Մանասէ—60, 71, 73, 89
Մանի—125, 301
Մանկիկ—319
Մաշտոց, Մեսրոպ Մաշտոց—95, 96, 97, 98, 117, 118, 201, 219, 220, 342, 344
Մաշտոց եպիսկոպոս—122
Մասուդ—354, 356
Մատաթիա—213
Մատթէ երէց—67, 70, 86, 90
Մատթէոս աւետարանիչ—272, 273
Մատթէոս կաթողիկոս—342, 345, 351, 352
Մատթէոս քահանայ—125
Մար—120
Մարդպետական եպիսկոպոս—122, 275
Մարկիանոս թագաւոր—113, 271
Մարկիոն—125, 301
Մարկոս աւետարանիչ—272
Մարկոս (Մակար) Երուսաղէմացի—315
Մարկոս կաթողիկոս—352
Մարկոս քահանայ—121
Մարիամ Շամքորեցի—285, 313
Մարութ—94
Մաքսիմիանոս, Մաքսիմոս—298, 301
Մերհաւան—41
Մերսեբուխտ—113, 114
Մեհրուժան Արծրունի—30, 31
Միզէ—90
Միխել—353
Միհր եպիսկոպոս—280
Միհրան—29, 171
Միսայել—334, 335
Միրդազատ—319
Միրհ—339
Միրհեան—338
Միրհօրիկ—94
Միքայէլ կաթողիկոս—311, 313, 314, 344
Միքիել—352
Մլեքշահ—355
Մխանք—120
Մխիթար անապատական—280, 281, 282
Մխիթար—276, 278
Մկրտիչ, տե՛ս Յովհաննէս Մկրտիչ, Կարապետ
Մոսոք—4
Մովաբ—227
Մովսէս Դասխուրանեցի—351
Մովսէս Քերթողահայր—12
Մովսէս եպիսկոպոս—122, 276

Մովսէս կաթողիկոս—267, 268, 269, 273, 342, 345, 347, 352
Մովսէս մարգարէ—32, 87, 150, 159, 170, 306, 308, 314
Մովսէս (սուրբ)—105, 119
Մովսէս քահանայ—259
Մովսեսական օրէնք—272
Մսլիման—320
Մրուան, Մահմատայ որդի—291, 319
Մուաւեա—291
Մուծիկ—94
Մուշեղ Մամիկոնեան—31, 280
Մուսէ—292
Մօրիկ—171

Յ

Յաբէթ—3—7, 41
Յազկերտ—15, 16, 40, 48, 112, 117, 118, 173, 176, 177, 180, 280
Յակովբ—10, 57, 58
Յակոբ եպիսկոպոս—343
Յակոբ երէց—90
Յակոբ նահապետ—176
Յակոբ Տեառնեղբայր—262, 274, 316, 342
Յաւան—4
Յաւշագան—41
Յաբէթ—3
Յեղուտ խոսրով—172, 189, 339
Յեսու քահանայ—22, 41, 170, 268
Յիսայի, տե՛ս Աբու Մուսէ
Յիսուս, տե՛ս Քրիստոս, Յիսուս Քրիստոս
Յոբ—21
Յոբադ—244
Յոբնադիոս—316
Յոհան— 268
Յոհան պատանի—281
Յոհանիկ—122
Յոհան կաթողիկոս—344, 350
Յոհան Մայրագոմեցի—266, 267, 272
Յոհան մանուկ—329
Յոհան Մանդակունի—67
Յովէլ եպիսկոպոս—70, 71, 72, 73, 203, 204, 205, 207, 209, 210, 211, 293
Յովհան—274
Յովհան հայրապետ հոնաց—342
Յովհաննէս կաթողիկոս—122, 345, 352
Յովհաննէս, տե՛ս Իշխանանոյ Յովհաննէս
Յովհաննէս աւետարանիչ—125, 272—273, 281, 282
Յովհաննէս եպիսկոպոս—294, 300
Յովհաննէս կրօնաւոր—282
Յովհաննէս իշխանաց իշխան—330
Յովհաննէս Մկրտիչ, Կարապետ—37, 56, 60, 282, 349, 350
Յովհաննէս վարդապետ—299
Յովհան կաթողիկոս—352
Յովնաթան—117
Յովսէփ երէց—90
Յովսէփ անապատական—280, 281, 282
Յովսէփ կաթողիկոս—334, 345, 346, 352
Յորմզդեան խոսրով, տե՛ս խոսրով Մեծ
Յունան, Հոնաց եպիսկոպոս—56, 89
Յունան կաթողիկոս—346
Յուսակ—41
Յուսէփ—351
Յուսիկ—36
Յուստինիանոս—273, 286

Ն

Նաբուգոդոնոսոր—244
Նաղար—278
Նաթան—71
Նեբրովթ—245
Նեռ—289, 297, 325
Նեստոր—118, 123, 125, 298, 301
Ներշապուհ Ռմբոսեան—113
Ներոն—199
Ներսեհ Դժնդակ—339, 340
Ներսեհ Փղպեան (Փիլիպեան)—326, 340
Ներսես—31, 236, 317
Ներսես Բակուր—293—298, 301, 303, 305, 310, 344, 352,
Ներսես կաթողիկոս Աղուանից—344
Ներսմիհր—12
Նիկիտա—185
Նոմինոս—301
Նոյ—3, 4, 166, 245, 278
Նոյ միայնակեաց—322
Նորայր—41

Շ

Շաթ—142, 151, 153, 155, 158, 159, 162, 170, 343
Շահապղակ—133
Շահէն—134
Շահ Վարազ—129, 131, 134, 167
Շարհապաղ—138
Շամա—94
Շամբաթ—7
Շապուհ—327
Շապուհ պարսից արքայ—14, 29, 30, 107—110, 118
Շապուհ Արծրունի—332
Շապուհ Որմզդեան—106
Շաւարշ—41
Շեխ—334

Շերգիր—31
Շերոյ—294, 297, 300, 304, 318
Շերոեան, տե՛ս Մահմետ Շերոեան
Շմաւոն—90
Շուշանիկ—61
Շուշիկ—172
Շուփհաղիշոյ—85, 89, 342, 351

Ո

Ոզիա—308
Որմիզդ—171, 358
Որմզդեան Շապուհ, տե՛ս Շապուհ Որմզդեան

Չ

Չաթ խազր—262, 265
Չաթկասար—260
Չախրշահ—356
Չաւլի—355
Չարէք—356
Չորպան թարխան—167

Պ

Պաճոյճ—41
Պանդ—342, 350
Պանդալիոն—37, 38, 39, 56, 60, 63, 68, 72, 78, 80, 81, 86, 350
Պանոն—285
Պապ թագաւոր—30, 31
Պապ եպիսկոպոս—122
Պատրիկ Քարոեան—300, 304
Պատրիկեան, տե՛ս Վաչագան Եռանշահիկ
Պարէտ—41
Պարմիզէ երէց—90
Պարպ—89
Պարոյր—7, 41
Պետրոս Անտիոքացի—343
Պետրոս Առաքեալ—18, 48, 214
Պետրոս եպիսկոպոս—274
Պետրոս պիղծ—123
Պետրոս կաթողիկոս—347, 352
Պետրոս վանական—300
Պետրոս քահանայ—285
Պերճ—41
Պերոզ—16, 17, 42, 44, 45, 46
Պիղատոս—284
Պողքերեա—271
Պրոկղ Կ. Պօլսեցի—343
Պօղոս երէց—90
Պօղոս վանական—300
Պօղոս առաքեալ—87, 91, 278, 289, 324
Պօղոսիկ—120
Պօղոս Սամոսատցի—125, 314

Ջ

Ջալալ Դօլա—350
Ջահաք—330
Ջառահ—320
Ջափր եպիսկոպոս—332
Ջերու խաքան—125, 140, 141, 161, 170
Ջուանշերիկ—325
Ջուանշիր—172, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 195, 196, 197, 208, 210, 211, 212, 213, 219, 221, 222, 225, 228, 230, 230, 231, 232, 320, 339
Ջուանքո—300, 304

Ռ

Ռահատ Միհրեան—16
Ռատան—94
Ռմբոսեան տե՛ս Ներշապուհ Ռմբոսեան
Ռոզմի Ոզան—129
Ռոճվեհ—144
Ռոմնոսքեան թագաւոր—99, 103
Ռոստոմ Վարազ Աքոեան—300, 305
Ռոստոմ—173
Ռոստոմ զօրավար—327, 328
Ռովադայ Գուբբուղայ—355
Ռովադի—355, 356
Ռուզուզան—355

Ս

Սաբաւոյթ—44
Սաթենիկ—13
Սակաւակեաց, տե՛ս Երուանդ Սակաւակեաց
Սահակ—90
Սահակ, Ամարասայ եպիսկոպոս—294, 300
Սահակ եպիսկոպոս—352
Սահակ, Մեծ Կուսանից եպիսկոպոս—300
Սահակ Իսմայիլեան—333
Սահակ կաթողիկոս—235, 263, 342, 346, 351, 352
Սահակ Պարթև—118
Սահակ Սեադա—341
Սահլ—340
Սահլի, Սահլի Ամբատեան Եռանշահիկ—326, 330
Սալար—337, 338
Սամոստացի, տե՛ս Պօղոս Սամոստացի
Սամուէլ Կաքրոյ եպիսկոպոս—352
Սամուէլ կաթողիկոս—334, 335, 346, 352
Սանատրուկ—10, 29, 30
Սանեսան—38, 39, 64, 119
Սասանեան Ստահրացի Արտաշիր—7

Սաւուղ—87
Սատրոյ—41
Սալտուխ—357
Սարգիս—282
Սարգիս (սուրբ)—120
Սարգիս իշխան—356
Սարգիս Ամատունեաց եպիսկոպոս—299
Սարգիս խամշիվանից—352
Սարգիս Ճամբրաձորոյ եպիսկոպոս—352
Սարգիս Ռոստակայ եպիսկոպոս—299
Սարգիս վարդապետ—352, 353
Սելեկիոս—281
Սեկունդոս—122
Սեմ—3, 7
Սեմավշնասպ—154
Սերոբ եպիսկոպոս—328
Սեննեքերիմ, տե՛ս Սևադա իշխանանունի որդի
Սեւունձ—356
Սէդ, Աբուսաիդի որդի—290
Սէթ—3
Սևադա—326
Սևադա իշխանանուն—341
Սըմպատ—355
Սիմէոն Հոշոյ եպիսկոպոս—294, 300
Սիմէոն խորխոռունեաց եպիսկոպոս—299
Սիմէոն Մեծիրանց եպիսկոպոս—276
Սիմէոն կաթողիկոս—296, 397, 300, 305, 310, 311, 313, 344, 346, 352
Սիմէոն երանելի—339, 340
Սիսական Նահապետ—8
Սկայորդի—7, 41
Սմբատ—13
Սմբատ Բագրատունի—31
Սմբատ իշխան—320, 321, 341
Սմբատեան, տե՛ս Սահղի Սմբատեան Եռանշահիկ
Սմբատ խաղագուճեան—357
Սմբատ թագաւոր, Աշոտ Բագրատունու որդի—336, 337, 341
Սողոմոն եպիսկոպոս—335
Սողոմոն կաթողիկոս—272, 325, 345, 352
Սողոմոն, Մաքենացւոց վանահայր—272, 314, 344
Սով—312
Սպանդարատ Կամսարական—31
Սպարակոս—94
Սպրամ—293, 294, 297, 340
Ստեփաննոս, Վարազ Տրդատի որդի—325, 340
Ստեփանոս, տե՛ս Աբդլ Ասադ
Ստեփանոս, Գագիկի որդի—340
Ստեփաննոս եպիսկոպոս, որդի Կիւրիկէ թագաւորի—354
Ստեփաննոս եպիսկոպոս—122, 276
Ստեփաննոս Գարդմանայ եպիսկոպոս—343
Ստեփանոս Նախավկայ—120, 282
Ստեփանոս Սիւնեցի—320, 321, 322
Ստեփանոս (սուրբ)—281
Ստեփանոս կաթողիկոս—351
Ստեփանոս Կողթա եպիսկոպոս—352
Ստեփանոս քահանայ—11, 12
Սուլէման Իբն Մրուան—291
Սուր—41
Սուփան—333

Վ

Վախտանգ Վարազմանեան—300, 304, 313
Վահան—116
Վահան Ամատունի—30
Վահան Մամիկոնեան—285
Վահան Վարազ Յոհաննեան—300, 304
Վահրամ Ջոբին—171
Վաղարշ—48
Վաղարշակ—7, 8, 46, 48
Վաղարշակ Պարթև—7, 8
Վաղենտինոս—301
Վաշտակ—41
Վաչագան (քաջ)—9, 40, 41, 304, 338
Վաչագան (բարեպաշտ)—12, 40, 41, 42, 43, 46, 48, 49, 50, 60, 63, 66, 69, 70, 72, 83, 86, 88, 89, 94, 119, 304, 338
Վաչագան Եռանշահիկ—320
Վաչէ—15, 17, 27, 40, 41, 48, 51, 304
Վասակ—113, 114, 116
Վասակ Գաբռ—333
Վասակ իշխան—354, 356
Վասակ Մամիկոնեան—31
Վասակ Մանուկ—117
Վասակ Սիւնի—326
Վասակ Վահրամայ որդի—356
Վարազ Աքոեան, տե՛ս Ռոստոմ, Վարազ Աքոեան
Վարազ Գրիգոր—172, 173, 189, 280, 326, 339
Վարազ Յոհաննեան, տե՛ս Վահան Վարազ Յոհաննեան
Վարազման—172, 313, 325, 339
Վարազմանեան, տե՛ս Վախթանգ Վարազմանեան
Վարազո—222, 313, 314
Վարազ Փերոժ—97, 172, 189, 213, 231, 339
Վարազ Տրդատ—230, 231, 232, 233, 235, 237, 261, 262, 265, 293, 309, 311, 312, 325, 339, 340
Վարազ Տրդատ Միհրեան—326
Վարազ Տրդատ Ստեփանոսեան—326
Վարազ Քուրդակեան—300, 305
Վարաժն—213
Վարդ Մամիկոնեան—172, 339

Վարդան Միհրեան—304, 339
Վարդան—94, 113, 114, 116, 312, 339
Վարդան, Գարդմանի բերդը կառուցողը—171
Վարդան Պատրիկ—300, 304
Վարդան Փիլիպիկոս—312
Վարդանուհի—313, 325
Վարոս—120
Վեկերտու Յոբ—75
Վեհիկ—120, 121
Վեսպասիանոս—165
Վիրո—149, 150, 154, 166, 172, 351
Վլիթ, Աբդլմէլիքի որդի—291
Վլիթ Իբն Եզիդ—291
Վռամշապուհ—7, 117
Վստամ, Վստամկար—41, 170, 171
Վրթանես—31, 32, 35
Վրթանես եպիսկոպոս—274
Վրթանես Սիւնեաց եպիսկոպոս—334
Վուրկ—115

Տ

Տաբիթա—89
Տալբ—289
Տաւղան—355
Տաւուսին—327
Տիբերի(ոս)—201
Տիգրան—7, 41
Տիմոթէ եպիսկոպոս—122
Տիմոթէոս Աղեքսանդրացի—343
Տիտոս—165
Տիրազդ—94
Տիրան—30
Տիրիթ, հայր Յովհանաւանից—121
Տրդատ—12, 18, 19, 20, 29, 32, 33, 83
Տուերակ—213
Տուտաքեան—354
Տուրական—143

Ր

Րեփ—290
Րիփաթ—4
Րոբովամ—278

Ու

Ութման Իբն Աֆան—291
Ուխտանէս—184, 203, 208, 211, 212, 213, 266
Ուխտանէս կաթողիկոս—344
Ումար, Աբդլազիզայ որդի—291
Ումար Իբն Խատաբ—291
Ունայի—12, 14, 15, 18, 19, 20, 30, 31, 41
Ուրբաթայր—90

Փ

Փախրադին—354, 355
Փանակ—41
Փանաւազ—41
Փաւոս—41
Փարաւոն—169
Փիլիպպէ—341
Փիլիպպոս—324
Փիրոզ—94
Փլաւոս (Հերակլ)— 128
Փղիպեան, տե՛ս Ներսես Փղիպեան
Փող եպիսկոպոս—90
Փուսան Վեհ—309
Փրկիչ—287, 299, 307, 314

Ք

Քամ —3, 7, 245
Քարսեան, տես Պատրիկ
Քետին—4
Քշիկ—300, 303, 304, 309
Քրիստափոր եպիսկոպոս—122, 276
Քրիստոս, Յիսուս Նաև՝ Յիսուս Քրիստոս—7, 18, 25, 27, 28, 32, 33, 34, 37, 39, 40, 42, 43, 46, 48, 49, 56, 59, 60, 61, 63, 64, 68, 73, 82, 83, 87, 97, 103, 104, 105, 112, 119, 120, 123, 124, 125, 126, 128, 159, 174, 178, 182, 187, 189, 194, 201, 211, 213, 214, 215, 217, 219, 220, 229, 235, 236, 237, 240, 243, 247, 248, 249, 254, 256, 257, 258, 259, 261, 263, 264, 266, 277, 278, 281, 282, 283, 284, 289, 293, 295, 298, 299, 306, 307, 311, 313, 314, 315, 316, 319, 328, 329, 336, 339, 341, 350, 351, 353, 354
Քրիստոսատուր—282
Քուար—241
Քրտիկար—134
Քուրդ—356, 357
Քուրդո—321

Օ

Օգոստ—201

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ*

Աբխազք—320
Ագիստոսեան գունդ—103, 105
Ադախ—354
Ադամա գերեզման—283
Ադրիակէ—6
Ադրիական ծով—6
Աթենացիք—4
Աթէնք—5
Ալանաց լեռնանցք—
Ալանք—12, 16, 319
Ակարնէս—6
Ակորզ—111
Աղածոբ—300
Աղահէջ—331
Աղբերդ—304
Աղեքսանդրիա—272
Աղիովիտ—286
Աղուանք—5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 29, 30, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 48, 50, 51, 55, 57, 61, 71, 75, 78, 86, 88, 89, 94, 95, 97, 98, 99, 105, 107, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 127, 132, 135, 142, 149, 150, 153, 154, 155, 161, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 182, 184, 185, 186, 188, 201, 203, 204, 212, 219, 224, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 269, 270, 271, 274, 275, 280, 285, 286, 287, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 302, 303, 304, 305, 309, 310, 311, 312, 313, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 344, 346, 348, 351, 352, 353, 356
Աղուէն—89, 90, 304
Ամազոնիա—5
Ամաղեկ—170
Ամատունիք—30, 122, 299
Ամարաս—35, 39, 65, 71, 72, 75, 77, 82, 119, 122, 209, 276, 278, 286, 294, 300, 326, 327, 328, 331, 344, 345
Ամեթեղուք—320
Այետացիք—5
Անի—357
Անյուշ—147
Անտիոք—129, 272, 273, 314
Աշնակ—357
Ապահունիք—276
Առատան—94
Առան—353, 354, 355, 356
Առաւենք—286
Ասիա, Ասիական երկիր—6, 323
Ասորեստան, Ասորեստանեաց երկիր—98, 131, 139, 143, 170, 173, 174, 193, 194, 325, 334, 336, 337
Ասորիք—7, 40, 122, 186, 317, 318, 319, 332, 339
Աստեղ—99, 101
Աստեղաբլուր—102
Աստուածաբնակ քաղաք, տե՛ս Երուսաղէմ
Ասքանազեան—32
Ատրիկէ—5
Ատրպատական—5, 12, 107, 113, 132, 142, 176, 178, 186, 198, 304, 327, 353
Արաբիա, Արաբացիք—317, 337
Արաժական—213
Արաժան—70, 72
Արարատեան, Այրարատեան—184, 186, 190, 195, 235, 236
Արգեսացիք—39
Արևելից կողմ—32, 106
Արևելեան մեծ ծով—135, 151
Արեաց աշխարհ, Արիք—107, 145, 168, 192
Արկազեան սենեակ—321
Արծրունի—30, 31, 332
Արմեն, Արմենեան ազգ—107, 296
Արտազ—10, 13
Արտաշատ—33
Արտաշրական տոհմ—173
Արցախ, Արցախական կողմ, Ապցախունեաց գաւառ—47, 67, 75, 90, 98, 99, 137, 157, 203, 209, 224, 268, 280, 281, 343, 348, 350, 351
Արուճ—195
Արքուգետ—331
Անարիք—192
Աքայիա, Աքայեցւոց երկիր—5, 322
Աքոեան—327, 328

Բ

Բաբելացիք—7, 41
Բաբելոն—4, 6, 7, 43, 245
Բագինք—100
Բագրատունի—7, 31, 111, 335, 336, 355, 356, 357
Բագրևանդ—276
Բախաղատ—122
Բաղաբերդ—108

---

* Ցանկում զետեղված են նաև տոհմերի, ցեղերի, ժողովուրդների, ինչպես նաև՝ ռազմական միավորումների անունները։

Բաղականեցիք—327
Բաղասական—122
Բաղաց գաւառ—326
Բաղատ—292, 230, 331, 332, 333
Բաղք—331
Բառդ—13
Բասիլք—29
Բեղ—90
Բեթղեհէմ—284, 285
Բելապատ—356
Բեկղաղ—176
Բեղամէճ—351
Բերդակ—345
Բերդակուր—297
Բերդատեղ—326
Բերդոյ վանք—314
Բերձոր—327
Բիովտիա—5
Բիւզանդիա (Բիւզանդիոն)—118, 196, 324
Բիւթանիա—30
Բոսփորիա—5
Բրիտանիկեցւոց կղզիք—6
Բրտի այրեաց անապատ—280
Բուլխար—331

Գ

Գազ—357
Գադիրոն—4, 6, 26
Գաղատիա—5
Գալաթացիք—4
Գալիա—6
Գամիրք—4
Գայէգուճ—90
Գայլ Ավան—132
Գանձակ—331, 351, 352, 353, 354, 355, 356
Գանձասար—348, 351, 355
Գարգարացւոյ դաշտ—29
Գարգարացիք—8, 29, 117
Գարգարք—95
Գարդման—94, 118, 122, 171, 172, 182, 184, 187, 194, 196, 269, 293, 294, 304, 339, 341, 343, 344, 346, 347
Գարդմանացիք—8
Գեթսեման—284
Գեղամայ գաւառ—280, 282, 340
Գեղամայ լեռնակողմ—253, 356
Գեղամայ ծով, Գեղամայ ծովակ—13, 169
Գեղարքունի—282, 326
Գերգեսացի—56
Գերեզման թշնամեաց—168
Գիս—10, 95, 97, 201, 213, 214, 275, 344
Գիսաւան—220
Գլխոյ վանք—208, 212, 218, 234, 237
Գմբէթ Աբրահամու—289, 290, 292
Գողեստան—167
Գողգոթա եկեղեցի—283
Գովզ—232
Գորոզ—327
Գտավանք—300

Դ

Դադոյի վանք—340, 354
Դաղմատիա—5
Դամասկոս—193, 325
Դաստակերտ, Մեծ Դաստակերտ—176, 333, 345
Դաստակերան—212
Դարահոչ—67, 70, 90
Դարանաղ—236
Դարբանդ—239, 320
Դարքուհանդ—258
Դաւթի աշտարակ—285
Դելեմիկք—337
Դեռիս—5
Դիզափայտ—119
Դկզաթ—4, 6, 144, 174, 176
Դղմահողք—305
Դղմունք—305
Դիմաքսեան—114
Դիւախոռ—355
Դիւտական—66, 67, 70, 85, 86, 133
Դուին, Դուն—268, 273, 317, 318, 321, 333, 334, 335, 343, 346, 358

Ե

Եբրայեցիք—6, 315
Եգերացւոց աշխարհ—131, 142
Եղչիւր Խոյի սար—331
Եմովրիա—330
Եւբիա—6
Եւրոպա—322
Եռանշահիկ—172, 320, 326, 330
Երասխ—8, 32, 111, 131, 142, 166, 183, 190, 327, 353
Երիցվանք—275
Երուսաղէմ—10, 77, 95, 97, 98, 100, 128, 165, 204, 210, 216, 273, 280, 282, 283, 285, 286, 315, 316, 317, 342, 350, 351
Եփեսոս—123, 272, 273, 343
Եփրատ—174, 332

Ջ

Ջակինթոս—6
Ջանգան—354
Ջարիշատ—286
Ջարմիհրական տոհմ—330
Ջերգուն—11
Ջոլ—351

Ձոմաքատակ—103

Թ

Թանահատաց վանք—321
Թալին—358
Թեբեացիք—5
Թեսաղիա—5
Թետաղք—4
Թեսեաղոնիկէ—322
Թէոդոսիոպոլիս, Թիոդուպալիս—271, 357
Թորգոմական աշխարհ—32
Թորդան—236
Թրակացիք—4
Թրակէ—5
Թուրքաստան, Թուրքման—186, 190, 193, 249, 355

Ի

Իբերիա—6
Իթակէ—6
Իլիոն—6
Իսմայելեան, Իսմայելի ազգ—287, 308, 324, 357
Իսրայէլ—186
Իսրայէլի ցեղ, Իսրայէլացիք—314
Իտալիա—270, 324

Լ

Լատինացիք—4, 6
Լիբանոս—230
Լուբնաս—114
Լուրիկացիք—4
Լփինք—95, 115, 161, 166, 232, 238, 342, 343, 351

Խ

Խազիրք—118, 133, 171, 186, 187, 249, 294, 311, 320, 331
Խալընճաքար—354
Խաղագուճեան—357
Խաղխաղ—99, 114
Խարասն Կոսրին—354
Խաչէն—354, 356
Խաչէնի բերդ—340, 353
Խամշիվան—352
Խաւախան բերդ—355
Խոյտա—331
Խոտ—111
Խորաձոր—340
Խորասան—107, 291, 292
Խորեզմ—107
Խորխոռունիք—122, 276, 299
Խրամ—318
Խուժաստան—355

Ծ

Ծաւդիացիք—8
Ծղիկ գաւառ—326

Կ

Կաբր (Կա՞բր)—352
Կաթողիկոսի քար—352, 354
Կակու—312
Կաղանկատուաց վանք—285
Կաղանկատուք—90, 133, 137, 300, 305
Կաղսէտ—120, 121
Կամբէճ, Կամբէճան—50, 305
Կամիճիկ—95
Կապադովկիա—5
Կապաղակ—89, 122, 232, 294, 390, 340, 345, 346
Կապիճան—178
Կապկոհ—116
Կապպաթա—284
Կառնակաշ—327
Կասպից ծով—7, 9, 329
Կասպք—95, 338
Կաւկաս (Կովկաս)—8, 9, 12, 95, 107, 135, 141, 172, 183, 333
Կաւկասեան մեծ լեռ—232, 239
Կատարոյ վանք—119, 300
Կատշան—174
Կարապետանց քար—354
Կարգեղովնացիք—5
Կարին—267, 268, 357
Կարմիր ծով—137, 159
Կայծոյ ծառ—355
Կեղտք—4
Կեսարիա—267, 273, 328
Կեփաղենիա—6
Կիթերա—6
Կիպրացիք—4
Կիտիացիք—5
Կիւղաղէս—6
Կողթ ագարակ—156, 212, 304
Կողթ գաւառ—352
Կողքիս—5
Կորկիրիա—6
Կոստանդնուպոլիս, Ըստանպոլ—123, 260, 271, 273, 324, 329, 350
Կվեանք, տե՛ս Մեծկվեանք, Մեծկուենք

Կուր—9, 13, 52, 99, 103, 114, 138, 141, 166, 178, 186, 190, 212, 232, 238, 319, 325, 330
Կուրիշիկք—291

Հ

Հաբանդ—35, 39, 327
Հագարացիք—180, 324
Հադահեր—353
Հավարի—327
Հակու—40, 56, 57
Հաղբատ—354
Հայաստան, Հայաստանեայք—10, 12, 14, 32, 33, 39, 95, 120, 122, 272, 274, 314, 318, 325, 335, 336
Հայկայ տոհմ—340
Հայկազունք, Հայկազունի Հայկազնեան—172, 336, 338, 339
Հայք—4, 6, 7, 8, 13, 18, 19, 29, 30, 32, 35, 39, 42, 95, 99, 107, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 122, 126, 131, 132, 167, 170, 173, 179, 181, 184, 194, 195, 236, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 280, 286, 290, 292, 294, 295, 298, 299, 301, 302, 303, 312, 315, 317, 318, 320, 321, 322, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 352, 353, 354, 356, 357
Հայք Մեծ, Հայք Փոքր—5, 14, 83, 107
Հանդի բերդ—340
Հաշու—89
Հաւախաղացի բերդ—340
Հարաւայնոյ թագաւոր—193, 196, 196
Հարու ամրոց—356
Հացիւ—339
Հելլենք—4
Հեփթաղական ազգ—43, 45
Հեփթաղք—95
Հեղաս—5
Հելամիկք—291
Հեչերաց տուն—212
Հետաղիա—5
Հերքան բերդ—354
Հնարակերտ—8
Հնդիկք, Հնդկաց աշխարհ—5, 148, 186, 197
Հոմենք—11
Հունաստան—240, 242, 257, 262
Հոնք—16, 29, 39, 56, 99, 100, 101, 105, 109, 116, 139, 183, 190, 191, 230, 232, 233, 237, 238, 248, 250, 252, 254, 256, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 266, 267, 294, 342
Հովր լեռ—284
Հաշ—294
Հոռոմք—4, 6, 171, 181, 192, 193, 194, 267, 269, 270, 281, 288, 292, 311, 312, 315, 317, 321, 322, 324, 328, 330, 352, 354
Հովդացիք—4
Հռոմ, Հռովմ—20, 128, 133, 272, 281, 321
Հռոմայական—268
Հռովմայեցիք—12, 31, 109, 131, 132, 133, 138, 141, 142, 143, 169, 178, 197, 259, 271, 278, 311, 312, 316, 318, 320, 324, 328, 329
Հրահատեան—300, 304
Հրէական տոմար—125
Հրէայք—7, 271
Հուպիրխտիմ—6

Ձ

Ձիթենեաց լեռ—284, 285
Ձորագետ—341

Ղ

Ղազարապատ—351
Ղեսբոս—6
Ղիոն—322, 323, 324
Ղիւբիա—6
Ղիքնիտիս—6
Ղոկրիս—6

Ճ

Ճարաբերդ—355
Ճիղբք—56
Ճղբաց աշխարհ—239
Ճնշմիայն—212

Մ

Մաղխամ—150
Մաղխամացւոց զարմ—304
Մակեդոնացիք—4
Մակեդոնիա, Մակեդոնացւոց երկիր—5, 322
Մամշեղուն—212
Մամիկոնեան—31, 110, 280, 385
Մանգլիս—270
Մանուշէ—90
Մասքութք—10, 16, 38, 39, 56, 64, 119
Մատուռ եկեղեցի—283
Մատուսիա—6
Մարասպանդ—148
Մարք, Մարաց աշխարհ—4, 5, 6, 131, 132, 184, 291, 354
Մաքա (Մեքքա)—290

Մաքենացւոց վանք—327
Մեղրին—290
Մեծիրանք—119, 203, 205, 207, 276, 293, 294, 326, 333, 343
Մեծ լեռ—329
Մեծ Կողմանք—17, 122, 203, 205, 234, 235, 238, 262, 263, 266, 267, 294, 334
Մեծ վանք, Մեծկուենք, Մեծկուեանք, Մեծ Կւեանք, Մեծ կւենք—98, 99, 212, 218, 233, 234, 345, 346
Մեծ Կուսանք—300
Մեովտիս—5
Մեռեալ ջուր—174
Միհրաւան—171
Միհրեան, Միհրական տոհմ—16, 170, 304, 326, 338, 339
Միջագետք—12
Միջնարցախ—234
Մխանք—327
Մծնաբերդ—354
Մոզ—321, 322
Մոկք—122
Մոմհարեայք—121
Մովղիս—5
Մրուոյ վանք—285
Մցխէթ—270
Մուշ—114, 116
Մօրք—96

Յ

Յաբեթական—7
Յարութեան տաճար—283, 284
Յղերկ—280
Յոհաննեան—300, 304
Յովանիա—6
Յովհաննու վանք—121
Յովսեփայ վանք—300, 303
Յորդանան—284, 285
Յոյնք—4, 5, 6, 24, 27, 32, 129, 130, 133, 145, 171, 177, 181, 183, 189, 196, 226, 249, 270, 271, 272, 273, 275, 295, 311, 312, 322, 341, 354
Յուդա (երկիր)—279

Ն

Նախիջեան, Նախճաւան—317, 318, 329, 356
Նամեսական գունդ—221, 224
Ներամիհրի վանք—300, 309
Նիկիա—123
Նիկիական—315
Նիկոմիդիա—37, 56, 60
Նորաւանք—340
Նոր քաղաք (Վաղարշապատ)—34

Շ

Շակաշէն—178, 312
Շաղատ—108, 109, 111, 112, 326
Շամիրաձոր—352
Շամքոր—314, 352
Շաւարշան—13
Շաքի—122, 213, 344, 345
Շերոեան—300, 305
Շիկաքար—326
Շիրակ—319
Շուփհաղիշ—85

Ո

Որբելեանք—357
Որմզդեան—106

Ջ

Ջարաբերդ—157
Ջղախ—99, 209
Ջղախական գունդ—100
Ջղախեան հովիտ—205
Ջող—10, 16
Ջորայ մարզպան—113
Ջորայ պահակ—141, 187
Ջոր—95, 107, 113, 114, 118, 119, 135, 161, 166, 239, 317, 318, 342, 343

Պ

Պազկանք—75, 327
Պահլաւիկք—106
Պաղեստին, Պաղեստինացւոց աշխարհ—128, 167
Պաղեստինեան գումարտակ—131
Պանդավանք, Պանտալեոնի եկեղեցի—285, 351
Պատրիկեան—320
Պարգամիդոս—6
Պարթեւք—7, 8, 106
Պարսկաստան, Պարսք—7, 10, 30, 31, 43, 44, 106, 109, 113, 116, 128, 129, 130, 131, 133, 135, 137, 139, 141, 143, 144, 145, 146, 150, 153, 154, 166, 167, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 190, 191, 192, 273, 280, 287, 305, 311, 326, 327, 337, 339, 340, 341, 353, 354, 355, 356, 357
Պարտաւ—9, 42, 89, 90, 118, 119, 132, 135, 136, 159, 171, 222, 232, 265, 285, 295, 296,

297, 300, 303, 304, 319, 325, 326, 330, 334, 336, 337, 338, 343, 345, 351, 356
Պեղեննիս—5
Պերոզապատ—42, 177, 355
Պերոզ Կաւատ—178, 180, 187, 190, 212, 213, 238
Պողոպանիս—322
Պուհավանք—282

Ջ

Ջրվշտիկ—12

Ռ

Ռմբոսեան—113
Ռշտունիք—112
Ռոդոս—6
Ռոսմոսոքեան—99, 103
Ռոստակ—205, 299
Ռուզիկ, Ռուզք—338
Ռուտակ—51

Ս

Սահառ—10
Սահմանախաչ—345
Սանահին—354
Սասանական, Սասանեան տոհմ—149, 161, 167, 170, 338
Սաւրոմատք—4, 5
Սարմատիա—5
Սարմատք—4
Սարոստանեայք—96
Սեւան—317, 318
Սէթեան ազգ—245
Սիդոնացիք—5
Սիկիլացիք—4
Սիկիլիա—6
Սիօն—184
Սիօն եկեղեցի—283, 284, 299, 316
Սիսական—179, 327
Սիսան գաւառ—331
Սիսուան—220
Սկիւթիա—5
Սիւնիք—107, 108, 109, 117, 118, 133, 173, 179, 190, 271, 274, 275, 276, 277, 280, 320, 321, 322, 326, 335, 337, 340, 344
Սմբատեան—326, 330
Սոթք—268, 340
Սողոմոնի տաճար—188, 269
Սպանիա Մեծ—6
Սպանիացիք—6
Սպանիոյ Գալիա—6
Սպարիոն—5
Ստահր—305
Սուհառ—70
Սուրբ Աստուածածին վանք Արցախում—286
Սուրբ Աստուածածին վանք Պարտավում—285
Սուրբ Աստուածածին եկեղեցի—357
Սուրբ Գրիգորի եկեղեցի Պարտավում—319
Սուրբ Գրիգոր եկեղեցի (Ջվարթնոց)—317
Սուրբ Գրիգորի վանք—286
Սուրբ Սարգսի ուխտ—357
Սուրբ Յովհաննէս—351
Սուրբ Խաչ—309, 346
Սուրբ Ստեփանոս վանք—286
Սուրբ Քառասունք վանք—285

Վ

Վաղարշապատ—118, 185, 234, 236
Վայունիք—340
Վայոց ձոր—322, 333
Վանանդ—122
Վասպուրական—336
Վատնեան դաշտ—39, 65
Վարդանանք—112
Վարազմանեան—300, 304, 313
Վարաշան—239, 255, 260
Վարդէգրուակ—239
Վերին Վայկունիք—327
Վեհ Արտաշիր—146
Վեհ Կաւատ—174
Վիրք—4, 12, 13, 35, 37, 42, 95, 99, 107, 117, 132, 137, 142, 151, 153, 170, 178, 179, 183, 269, 270, 274, 313, 314, 320, 330, 336, 337, 343, 345, 350, 353, 354, 355, 356, 357

Տ

Տաղձանք—235
Տաճիկք, Տաճկաստանեայց ազգ—233, 237, 280, 288, 302, 311, 312, 314, 317, 318, 319, 320, 325, 326, 328, 329, 332, 335, 336, 337, 340, 354
Տայք—122
Տանձիք—280, 354
Տաւրինիս—5
Տաւուշ բերդ—353
Տարօն—35, 122, 319
Տափատ—327
Տիբերական ծով—230
Տիգրիս—139, 146
Տիզբոն—198, 144, 147, 173, 176
Տկռակերտ (Տիգրանակերտ)—300
Տիւրենացիք—4
Տիւրոս—5

Տրապիզոնտ—7
Տրի—121, 327, 331
Տրտա—99, 133, 205, 297
Տփղիս—137, 151, 160, 333, 356
Տօրոս լեռ (Տավրոս)—281

Ց

Ցրի—37, 39, 56, 57, 78, 90

Ու

Ուղումպ ազգք—249
Ուռեկան—11, 12, 327
Ուռէացիք—8
Ուտի, Ուտիք—10, 12, 85, 90, 95, 99, 100, 103, 132, 137, 159, 171, 178, 213, 214, 222, 232, 233, 305

Փ

Փայտակարան—29
Փառիսոս—346, 347, 352, 353
Փառնա—341
Փատգոս—331
Փարս—355

Ք

Քաղաքադաշտ—317
Քաղկեդոն —123, 125, 126, 269, 270, 293, 295, 328, 344
Քանան—245, 278, 279
Քաստակի Հնդուկ—148
Քարոեան—300, 304
Քաւսա—341
Քարուէճ—72, 73, 83
Քարմեղին—121
Քիոս—6
Քունգր—184
Քուրդակեան—300, 305

Օ

Օշական—30

ՑԱՆԿ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԱԿԱՆ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

էջ
18 Մատթ. ԺԴ 29*
22 Դան. Գ, Եբր. ԺԱ 34*
Ելք ԺԷ 8—16*
25 Մատթ. Ժ 36—39*
32 Ելք Բ 1—10*, ԺԳ—ԺԵ*
Եփես. Զ 5*
43 Եսայի ԼԹ 6—8
44 Եսայի ԺԴ 22
45 Երեմ. ԻԲ 19*
48—49 Մատթ. ԻԶ 74*, Մարկ. ԺԴ 29*, Յովհ. ԺԳ 37—38, ԻԱ 45—48*
65 Մատթ. Է 7, 8*, Ղուկ. ԺԱ 9—10* Ա Յովհ. Գ, 22, Ե 15*
87 Յեսու Ա 2
Մատթ. ԻԲ 32*, Մարկ. ԺԲ 27*, Ղուկ. Ի 38*
Դ Թագ. ԺԹ—34
Փիլիպ. Ա 23
Յովհ. ԺԷ 22—24
89 Դ Թագ. Դ 20—37*
Գործք. Թ 40*
91 Բ Կորնթ. Թ 6
114 Սաղ ԼԴ 1
121 Մատթ. Ե 15*, Մարկ. Դ 21—23*
125 Բ Յովհ. 9—10, Ա Յովհ. Դ 7
127 Մարկ ԺԳ 7—9
Մատթ. ՀԵ 13
Մատթ. ԻԴ 42, ՀԵ 13
127—128 Սաղ. ՃԱ 6
137 Ելք ԺԳ—ԺԴ*
150 Ելք Դ 19—20*
151 Երեմ. Գ 14*
156 Ամովս Ե 19
159 Ելք ԺԴ*
165 Երեմ. ԻԲ 19
166 Ամովս Ը 10
Ծննդ. Է—Ը*
169 Սաղ. ՃԼԵ 15*
170 Ելք ԺԷ 11*
Դատ. Է—Ը*
Ա Թագ. ԺԷ 48—52*
176—177 Ծննդ. ԻԹ 11—12*
186 Սաղ. ԼԴ 2
193 Դատ. ԺԹ 15*
Ծննդ. ԺԶ 12*, ԺԷ 20*
194 Սաղ ԻԶ 12
202 Երեմ ԽԸ 10
204 Ա Թեսաղ. Ե 21
Ա Յովհ. Դ 1
209 Մատթ. Ե 15, Մարկ. Դ 21—23
214 Հռոմ Ը 28—30*
216 Սաղ. ԼԳ 2
226 Եսայի ԾԷ*

* Աստղանիշով համարները ոչ բառացի վկայություններն ու ակնարկներն են։

227 Թիւք ԻԱ*
Ծննդ Դ 13—16*
234 Ա Տիմոթ. Գ 1
243 Եսայի Զ 3
Սաղ. ԺԸ 5
Եսայի ԺԱ 9
243—244 Մարկ. Դ 8—20*
244 Ա Յովհ. Գ 12*
Ծննդ. Դ 18—24*
Դան. Գ 1—8*
245 Ծննդ. Թ 25—27
Ծննդ. Ժ 10
246 Առակք Գ 32
247 Երեմ. Ժ 11
Երեմ. Է 20
Սաղ. ՃԺԳ Կ*, ՃԼԴ 15*
255 Սաղ. ԿԷ 2
258 Մատթ. Ե 48
269 Գ Թագ Զ 23—35*
278 Հռոմ. ԺԵ 30
279 Ղուկ. ԺԲ 32
287 Ծննդ. ԺԷ 20*, ԺԶ 12*
288 Մարկ. ԺԳ 22*
288—289 Եզեկ. ԼԳ 26*
289 Բ Տիմոթ. Գ 8
Փիլիպ. Գ 18
298 Ա Պետ. Ե 18
299 Երեմ Ժ 15
306 Գործք Ի 28
Դատ. ԺԱ 11
Եզեկ. ԺԳ 7
Ղուկ. Թ 1*
307 Ղուկ. Ժ 27
308 Թիւք Գ 6—10, ԺԸ 2—7
Բ Օրին. ԺԲ 17*, Ե Կորնթ. ԺԱ 29*
Թիւք ԺԶ*
Բ Թագ. Զ*, Ա Մնաց. ԺԳ 7*
Եբր. Ը 5—6*
Գործք. ԺԵ 28
310 Մատթ. Է 6
311 Բ Կորնթ. Ե 10
315 Ղուկ. Ա 22, 24, 26
316 Եսայի Բ 3
322 Սաղ. ՃԺԸ 39
342 Բ Թեսաղ. Բ 2*
Ա Թեսաղ. Ե 2
333 Սաղ. ԼԶ 2*, ՃԱ 5*, 12*
ՃԲ 15*
349 Մարկ Զ 18
353 Յովբ Թ 6
Սաղ. ՃԳ 32

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաբան . . . . Ե

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

Գլուխ Ա

Նախերգան սակս պատմութեան Աղուանից 3

Գլուխ Բ

Գիր ազգաբանութեան Յաբեթի ծննդոցն 4

Գլուխ Գ

Թէ որ ազգ գիտէ գպրութիւն 6

Գլուխ Դ

Կարգելն Վաղարշակայ զնախագահութիւնն Աղուանից 8

Գլուխ Ե

Ցուցումն բերմանց եւ պարարտութեանց սահմանացն Աղուանից, թէ զինչ ունի ի պէտս Գիտութիւն երկման Աստուծոյ մերոյ մերոցս արեւելիցս պատմութիւն ճշմարիտ . . 9

Գլուխ Զ

Գիտութիւն երկման Աստուծոյ մերոյ մերոցս արեւելիցս. պատմութիւն ճշմարիտ . . 9

Գլուխ Է

Գիւտ նշխարաց արեւելից լուսաւորչին՝ սրբոյն Եղիշայի 11

Գլուխ Ը

Ըստ կարգի գրոյցք յԱռանայ մինչեւ ցՈւռնայր՝ Աղուանից արքայ եւ ցՏրդատ՝ Հայոց արքայ ոչ գտաք, այլ հարեանցի գրեցաւ, որ ինչ ի պէտս էր, տեղեակ լինել . 12

Գլուխ Թ

Հաւատալն Ուռնայրի եւ մկրտելն ի ձեռաց սրբոյն Գրիգորի եւ Աղուանից միաբան լուսաւորելն ընդ ձեռամբ Ուռնայրի արքայի 14

Գլուխ Ժ

Վասն Վաչէի Աղուանից արքայի, թէ զիարդ ուրացաւ զհեթանոսական գործ մոլորութեան եւ հաւատաց յԱստուած կենդանի. եւ ետ պատերազմ ընդ Պարսս եւ միանձնացաւ յանապատի սուրբ վարուք . . . .

Գլուխ ԺԱ

Թուղթ Գիւտայ եպիսկոպոսի առ սուրբն Վաչէ 17

Գլուխ ԺԲ

Պատերազմելն Տրդատայ ընդ Բասլաց արքային ի յաշխարհիս Աղուանից, և թագաւորելն Սանատրկոյ ի վերայ Աղուանից, և ընդդիմանալն Հայոց, և խորովու գալն յօգնականութիւն զօրօքն և առնուլ զԱղուանս և զհարկսն 29

Գլուխ ԺԳ

Տապհոյ թագաւորեցուցանելն զՏիրան և փրկելն ի հիւսիսականացն և դարձեալ կուրացուցանելն զՏիրան և խռովութիւն հիւսիսայնոցն. և մահն Արշակայ և Պապայ թագաւորելն. և կորուստն Մեհրուժանայ և խոց առնուլն Ուռնայրի յայնմ պատերազմի 30

Գլուխ ԺԴ

Սակաւիկ յայտարարութիւն վասն սրբոյն Գրիգորիսի՝ Հայոց լուսաւորչի և երանելի որդւոց նորին. և ընդ նմին ձեռնադրութիւն սրբոյն Գրիգորիսի՝ որդւոյ Վրթանեսի՝ թոռին մեծին սրբոյն Գրիգորի, ի կաթողիկոսութիւն Աղուանից և Վրաց. և եկն նորա յԱղուանս ի լուսաւորութիւն աշխարհիս. և նահատակութիւն նորին և բերումն նշխարացն 31

Գլուխ ԺԵ

Գիր անուանց նախագահ կարգելոց, որք յայտ են ի Յաբեթէ եւ յԱռանայ մինչև ցերրորդն Վաչագան 41

Գլուխ ԺԶ

Կեանք և վարք և կարգաւորութիւնք Աղուանից, որ ի Վաչագանայ արքայէ եղան. և գիւտ նշխարաց սրբոց 42

Գլուխ ԺԷ

Թագաւորելն Վաղարշակայ և ի սմանէ առնուլ Վաչագանայ զիւր թագաւորութիւնն Աղուանից 46

Գլուխ ԺԸ

Վասն կարգելոյ դպրոցս արքային Վաչագանայ չարաժնունդ մանկանցն դիւթաց և գտանելոյ զպիղծ աղանդն մատնահատութեան և վախճանի նոցուն . . . 50

Գլուխ ԺԹ

Յայտնութիւն նշխարաց սրբոյն Զաքարիայ՝ հօրն Յովհաննու և երանելւոյն Պանդալէոնի, որ վկայեաց ի Նիկոմիդիա քաղաքի, զոր տարեալ էր մանկանն Գրիգորիսի յաշխարհն Ճղբաց 56

Գլուխ Ի

Գիւտ նշխարաց երանելւոյն մանկանն Գրիգորիսի՝ Աղուանից կաթողիկոսի, որ վկայեաց ի Մասքութս ի ձեռաց Սանեսանայ արքային Մասքթաց 64

Գլուխ ԻԱ

Թուղթ արքային Վաչագանայ առ ամենայն եպիսկոպոսունս և քահանայս առ ի շնորհել նմա ի ձեռն աղօթից և պաղատանաց նոցա զծածկեալ գանձն . . . 66

Տեսիլ երանելւոյն Վաչագանայ 72

Գլուխ ԻԲ

Երանելւոյն Յոբայ ճգնաւորի հաւատացուցանելն զմեծագոյնն Արցախայ գաւառն Պազկանց 75

Գլուխ ԻԳ

Ի սոյն խորհուրդ նետի մի և խաճկորիկայ՝ պառնկորդւոյն Ծովաղենայ՝ արքային Աղուանից, որ էր կարգեալ կողմնապահ. և պատմէ արքայի 78

Գլուխ ԻԴ

Հարցումն Վաչագանայ՝ արքային Աղուանից զՄատթէ երէց գիտնաւոր 86

Գլուխ ԻԵ

Երանելոյն Աբրահամու՝ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի առ Վաչագան՝ Աղուանից արքայ թուղթ սակս ննջեցելոցն 88

Գլուխ ԻԶ

Սահմանադրութիւն կանոնական ի Վաչագանայ՝ յԱղուանից արքայէ, եղեալ ի ժողովոյն, որ յԱղուէնն եղեւ 89

Գլուխ ԻԷ

Յաղագս սրբոյն Մեսրոպայ և ընկերաց նորին պատմութիւն վիպասանաբար . . 95

Գլուխ ԻԸ

Շարագրած յաղագս աշակերտացն սրբոյն Մաշտոցի ընդ Ներգոյս զրուցատրաբար . 97

Գլուխ ԻԹ

Դիմումն հիւսիսականացն յամենայն սահմանս Աղուանից, Հայոց և Վրաց. վկայութիւն աշակերտացն սրբոյն Մեսրոպայ 99

Գլուխ Լ

Հաւատալն մեծի զօրավարին Թոբելեան ի Քրիստոս, եթէ նա է Աստուած, և նահատակել զօրօքն և որդովքն և քահանայական դասուք յիւրմէ թագաւորէն յաշխարհիս Աղուանից 103

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

Գլուխ Ա

Պատմութիւն ի դէպ գրոցս 106

Գլուխ Բ

Որ ինչ յանօրէն Յազկերտէ վտանգէր Աղուանք, և գտանել զփրկութիւն ի Վարդանայ Հայոց զօրավարէ 112

Գլուխ Գ

Գալուստ Մեսրոպայ վարդապետի առ Ծովաղէն՝ Աղուանից արքայ. և առնել գիրս և կարգել վերստին դպրոցս և հաւատս հաստատել տանս Աղուանից, բառնալ և զմնացեալ աղանդսն 117

Գլուխ Դ

Փոխումն հայապետական աթոռոյն Աղուանից ի Ձորայ և նստուցանել ի մեծ քաղաքին Պարտաւ զաթոռակալութիւնն սակս խազրաց հինին, զոր յելսն իւրեանց աւերեցին 118

Գլուխ Ե

Յայտարարութիւն վկայելոցն ի Դիզափայտ լերինն և երևումն նշխարացն յաւուրս հայրապետութեան Աբասայ 119

Գլուխ Զ

Տեսիլն վեհկի 120

Գլուխ Է

Թուղթ Յովհաննիսի՝ Հայոց կաթողիկոսի առ տէր Աբաս՝ Աղուանից կաթողիկոս սակս հաւատոյ հաստատութեան 122

Գլուխ Ը

Հալածումն հերձուածողացն յԱղուանից, զոր տէր Աբաս՝ Աղուանից կաթողիկոսն ընդ գալ թղթոյն ի Հայոց արտասահմանեաց 126

Գլուխ Թ

Պատմութիւն յաղագս յարուցման ազգաց բարբարոսաց և պէսպէս անցից տիեզերահեծ տագնապին, որ եղեւ աշխարհաց 127

Գլուխ Ժ

Յառաջին ԺԸ է նահանջէն. սկիզբն պատմողաբար 128

Գլուխ ԺԱ

Վասն գումարելոյ խազրովու ընդդէմ արքային Յունաց և յաղթահարելոյ զնա ամս բազումս սրով և գերութեամբ աշխարհին Հոռվմայեցւոց 133

Գլուխ ԺԲ

Գալ զօրացն հիւսիսոյ օգնել Հերակլի 140

Գլուխ ԺԳ

Սպանումն խազրովու 146

Գլուխ ԺԴ

Յաղագս Վիրոյի աշխարհակալ կաթողիկոսութեանն Աղուանից և մեծամեծ վշտակրութեանն և Աստուծոյ խնամոցն 149

Գլուխ ԺԵ

Վասն սաստկացեալ սովոյն, սրոյն և գերութեանն ի միասին 164

Գլուխ ԺԶ

Սակս մեծ սքանչելեացն, որ խնդրեցաւ վրէժ ի թշնամեացն 166

Գլուխ ԺԷ

Վասն Միհրական տոհմին՝ լինել ի Սասանեան խազրովու ցեղէն և լինել նախագահ Աղուանից տանս 170

Գլուխ ԺԸ

Գործք և քաջութիւն մեծի իշխանին Ջուանշիրի՝ երկրորդ որդւոյն Վարազ Գրիգորի, որ ի պարսիկս եցոյց արութիւն քաջութեան 172

Գլուխ ԺԹ

Սպարապետութիւն Ջուանշիրի Աղուանից և զրթահարելն զպարսիկս, և մահն Յազկերտի և անձնատուր լինելն Յունաց կայսերն 177

Գլուխ Ի

Թուղթ Ջուանշիրի առ թագաւորն Յունաց Կոստանդին 181

Գլուխ ԻԱ

Պատճէն հրովարտակին 182

Գլուխ ԻԲ

Կայսերն Յունաց գալն ի Պարսս և կոչել զՋուանշիր 183

Գլուխ ԻԳ

Վասն ելիցն խազրաց և յաղթահարելն ի Ջուանշիրէ յայնկոյս գետոյն Կուրայ . . 186

Գլուխ ԻԴ

Կատարումն տաճարին տեառն ի բերդին Գարդմանայ, և նաւակատիքն ի Ջուանշիրէ, և օրհնաբանումն նորին և կանգնելն ի նմա խաչին Քրիստոսի 187

Գլուխ ԻԵ

Աղօթք Ջուանշիրի 188

Գլուխ ԻԶ

Խնամութիւն Ջուանշիրի ընդ Հոնս և առնել սէր թշնամեացն 190

Գլուխ ԻԷ

Որ ինչ թագաւորէն հարաւոյ մեծարանք արնելից իշխանին եղեւ, աստանօր գտցես . 192

Գլուխ ԻԸ

Կրկնակի երթն Ջուանշիրի առ բռնակալն հարաւոյ և օգնելն Յունաց իմաստաբար օժանդակութեամբ և կիսակտուր զհարկս առնել 196

Գլուխ ԻԹ

Տեսիլ միանձնացելոյ առն Աստուծոյ Իսրայէլի ի վերայ Մաշտոցի սրբոյ, և նահատակութեան աշակերտացն, ի գիւտ սրբոյ խաչին, որ ի Գիսն էր . . 201

Գլուխ Լ

Պատճէն թղթոյն, որ գրեցաւ յեպիսկոպոսացն ի Դաւթայ եւ ի Յովելայ և ի մեծ ժողովարանէն, թէ որպէս եցոյց Աստուած զմեծ սքանչելիսն 208

Գլուխ ԼԱ

Առ այն պատասխանիք եպիսկոպոսացն ի հայրապետէն և յիշխանէն . . . 211

Գլուխ ԼԲ

Խնամաւորիլն նախարարացն Աղուանից ազգաշաղախ և անիծանիլն . . . 212

Գլուխ ԼԳ

Յաղագս սրբական առն Աստուծոյ Իսրայէլի քահանայանալոյն և գիւտ սրբոյն խաչին՝ վիպասանումն զրուցատրաբար 213

Գլուխ ԼԴ

Մահ օրհասական Ջուանշիրի մեծի իշխանին 221

Գլուխ ԼԵ

Ողբք ի մահն Ջուանշիրի մեծի իշխանին 225

Գլուխ ԼԶ

Վասն Վարազ Տրդատայ լինել իշխան յաթոռ Ջուանշիրի, և Հոնաց վրէժխնդրութիւն նորին մահուանն. և սորա առ նոսա առնել խաղաղութիւն . . . 230

Գլուխ ԼԷ

Վասն յառաջադիմութեանն Վարազ Տրդատայ և ընդունել զահ և պատիւ ի կողմանց կողմանց և վախճան Դաւթի՝ Մեծ Կուենից եպիսկոպոսի. և Իսրայելի փոխանորդել զաթոռ նորին, որ եղև առաջնորդ բարի 233

Գլուխ ԼԸ

Յուղարկումն Իսրայելի եպիսկոպոսի յԱյրարատեան գաւառ ի մեծ իշխանէն Վարազ Տրդատայ առ մեծ հայրապետն Հայոց Սահակ և առ բարեպաշտ իշխանն վասն միրոյ 235

Գլուխ ԼԹ

Վասն խորհրդակցութեան իշխանին Վարազ Տրդատայ ընդ իւր նախարարսն՝ արձակել զեպիսկոպոսն Իսրայէլ յերկիրն Հոնաց սակս հաշտութեան . . . 237

Գլուխ Խ

Հաստատելն ի հաւատս զՀոնաստանսն եպիսկոպոսին Իսրայելի վարդապետական շնորհիւ և նոցա քաղցրութեամբ ի ձեռն սքանչելեացն լսել 240

Գլուխ ԽԱ

Հաւատալն Հոնաց ի Քրիստոս ի ձեռն եպիսկոպոսին Իսրայելի, և կործանումն զոհարանացն և կանգնել խաչին Քրիստոսի 248

Գլուխ ԽԲ

Խորհուրդ մեծ իշխանին Հոնաց Իլութուերու ընդ նախարարս իւր, զի եպիսկոպոսն Իսրայէլ առ նոսա մնասցէ հաստատել անդ զաթոռ հայրապետութեան . . 259

Գլուխ ԽԳ

Գալուստ Իսրայելի Մեծ Կողմանց եպիսկոպոսի ի Հոնաց. և երկու գլխաւորաց զկնի եկեալ խնդրելով զնա յառաջնորդութիւն իւրեանց 262

Գլուխ ԽԴ

Թուղթ իշխանին Հոնաց ի նոյն խորհուրդ յաշխարհն Հայոց 263

Գլուխ ԽԵ

Պատասխանի թղթոյն Հոնաց 264

Գլուխ ԽԶ

Դաւթայ՝ Մեծ Կողմանց եպիսկոպոսի վասն պատկերաց և նկարագրութեանց հայցուած ի Յոհաննէ Մայրագոմեցւոյ 266

Գլուխ ԽԷ

Խորհրդազգածութիւն, թէ որով ժամանակաւ անիծաւ չար ժողովն Քաղկեդոնի, և Աղուանից մնալն անխառն յաղանդէն, կամ բաժանմանն Վրաց ի Հայոց. և զի՛նչ Աբրահամու կաթողիկոսի վասն Աղուանից 269

Գլուխ ԽԸ

Յաղագս Յունաց առ Հայս վասն ոչ ունելոյ ինն դաս եկեղեցական կարգաւորութեան. և Հայոց ջանք Աղուանից լինել առ նոքօք արքեպիսկոպոս, որում ոչ հաւանեալ Աղուանից և դառնալ Սիւնեաց ի Հայոց յԱղուանս առնուլ ձեռնադրութիւն և ձէթ 271

Գլուխ ԽԹ

Պատասխանի թղթոյն Մխիթարայ՝ Ամարասայ եպիսկոպոսի ի Հայոց, զոր հայհոյականս էր վերաբերեալ ի գրեանսն 276

Գլուխ Ծ

Վասն Յովսեփայ անապատականի բնակել յԱրցախ և երթն յԵրուսաղէմ, ընդ նմին և բերումն նշխարացն սրբոց 280

Գլուխ ԾԱ

Վասն որ ի սուրբն Երուսաղէմ եկեղեցւոյ շինուածք թուով և չափով հիմնադրելով. և զատոյգն գտցես աստանօր 283

Գլուխ ԾԲ

Անուանք վանորայիցն, որք յԵրուսաղէմ եւ շինեալ յԱղուանից անուն, զոր ի թղթոյ երանելւոյն Անաստասայ առ Վահան Մամիկոնեան առեալ ուսաք, այս են . . 285

ՀԱՏՈՐ ԵՐՐՈՐԴ

Գլուխ Ա

Նախ սակս Իսմայելեան ազգին յարձակմանն ի հարաւոյ երկրէ՝ ունել զծագս տիեզերաց, և եթէ ի Մահմետէ սուտ մարգարէէն եղեւ սկիզբն 287

Գլուխ Բ

Եթէ ոյք էին, որք յետ Մահմետի՝ սուտ մարգարէին եղեւ ամիրմոմնիք . . . 291

Գլուխ Գ

Վասն Բակուրայ ուրումն երկաբնակի, որում Ներսէս անուն, եղեալ կաթողիկոս Աղուանից 293

Գլուխ Դ

Թուղթ ժողովոյն Աղուանից առ Եղիա Հայոց կաթողիկոս 295

Գլուխ Ե

Թուղթ. Եղիայի Հայոց կաթողիկոսի առ Աբդլմէլիք ամիրմոմնի ի նոյն խորհուրդ . . 295

Գլուխ Զ

Պատասխանի թղթոյն Եղիայի՝ Հայոց կաթողիկոսի՝ յԱբդլմէլիքէ ամիրմոմնւոյ ի Պարտաւ և պատժել զՆերսէս, և ի տեղի նորին նստուցանել զՍիմէոն սարկաւագապետն կամօք ժողովոյն Աղուանից 296

Գլուխ Է

Գալն Եղիայի՝ Հայոց կաթողիկոսի ի Պարտաւ և պատժել զՆերսէս, և ի տեղի նորին նստուցանել զՍիմէոն սարկաւագապետն կամօք ժողովոյն Աղուանից . . . 296

Գլուխ Ը

Ձեռնարկ, զոր խնդրեաց Եղիա՝ Հայոց կաթողիկոս ի ժողովոյն Աղուանից վասն միաբանութեան և ուխտի հաստատութեան Հայոց և Աղուանից . . . 298

Գլուխ Թ

Գիր պայմանի տեառն Եղիայի՝ Հայոց կաթողիկոսի առ Աղուանս 303

Գլուխ Ժ

Գիր անուանց նախարարաց Աղուանից ըստ նախնդասութեանն զոր ներքինին Աբդլմէլիք ամիրմոմնի տարաւ և եդ ի դիւանի արքունի 304

Գլուխ ԺԱ

Կանոնք տեառն Սիմէոնի Աղուանից կաթողիկոսի յետ կործանման Ներսիսի . . 305

Գլուխ ԺԲ

Հարկապահանջելն Վարազ Տրդատայ՝ Աղուանից իշխանի և երթն ի Յոյնս, տալ պատանդ զորդիսն իւր և գալ յաշխարհ իւր, և Միքայելի փոխանորդել զաթոռն Աղուանից զկնի Սիմէոնի 311

Գլուխ ԺԳ

Վասն ոչ առնելոյ առ ազգայինս խնամութիւն Միքայելի՝ Աղուանից կաթողիկոսի արարեալ ժողով 313

Գլուխ ԺԴ

Նորին Միքայելի՝ Աղուանից հայրապետին խնդիր յաղագս պապանձմանն Զաքարիայ և ծննդեան և յայտնութեան փրկչին ընդդէմ երկաբնակ աղանդոյն . . . 314

Գլուխ ԺԵ

Որ ինչ յաւուրս որդւոյն Հերակլի և թոռին նորա գործք 316

Գլուխ ԺԶ

Յաղագս գալստեան երկրորդ Մահմետայ ի Հայս, զորս և հնազանդեցուցանել և անտի ընդ Աղուանս անցանել, մտանել ընդ դուռն Ճորայ և անդ լսել զապստամբելն Հայոց. առ որս դառնալ անտի և գալ զՍեւան ծովապատ կղզին առնուլ և զզօրս Հայոց և Հոռոմոց կոտորել և զոմանս յիշխանաց տանել ընդ ինքեան ի Նախիջեվան այրել և անտի գնալ յԱսորիս, յորում չարաչար մահուամբ սատակել և զլոյցք պիտանիք 317

Գլուխ ԺԷ

Յաղագս գալստեանն Աբդլ Ազիզայ իշխանին Տաճկաց ի Պարտաւ քաղաք Աղուանից. և վասն կատարման երկուց եղբարց՝ Մանկանն և Միրդազատայ . . . 319

Գլուխ ԺԸ

Յաղագս Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի, երթալն ի Հոռոմս և բերել զգրեանսն, որ յարեւելս ոչ կային և վախճան նորին և պատիժք, որ հասին յԱստուածոյ . . 320

Գլուխ ԺԹ

Ի գրենոյն Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի գտաւ այս պատմութիւն սակս աւերման Ղիոն քաղաքի և շինելն Հռոմայ 322

Գլուխ Ի

Որ ինչ յերկերիւր թուականութենէն Հայոց ցայսր գործք լեալ ի սահմանս Աղուանից . 324

Գլուխ ԻԱ

Երթն Մամունայ իշխանին Տաճկաց ի Հոռոմս և ի նմին սատակումն և ընդ նմին զրուցատրութիւնք պէսպէս կարճառօտ բանիւք 328

Գլուխ ԻԲ

Պաշարումն Պարտաւայ յորդւոյն Շեխայ և ի զօրաց Հայոց և Աղուանից և Սամուելի անձամբ առնուլ պատիւ և գնալ ի Դուին 334

Գլուխ ԻԳ

Կրկնաբանութիւն ազգաշար անուանց համառօտաբար 338

Գլուխ ԻԴ

Անուանք հայրապետացն Աղուանից, ամք և գործք նոցին 341

Յաւելուած Ա

Վասն պատուական գլխոյն Յովհաննու Մկրտչին, թէ որպէս բերաւ ի գաւառն Արցախ և եդաւ ի սուրբ Գանձասար, որ է աթոռ Աղուանից 348

Յաւելուած Բ 350

ՀԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Անձնանուններ 358

Տեղանուններ 367

Ցանկ Աստվածաշնչական վկայությունների 373

ՄՈՎՍԷՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒԱՑԻ

Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի

Հրատ. խմբագիր Հ. Գ. Հակոբյան
Կազմը Կ. Կ. Ղաֆադարյանի
Գեղ. խմբագիր Հ. Ն. Գործակալյան
Տեխ. խմբագիր Մ. Ա. Կափլանյան, Լ. Կ. Հարությունյան
Սրբագրիչ Է. Ա. Սոխիկյան

ИБ №281

Հանձնված է շարվածքի 12. 10 1978 թ.։ Ստորագրված է տպագրության 18. 04 1983 թ.։
ՎՖ 06788 Չափը 70×108 1/16 Թուղթ № 1։ Տառատեսակ «Գրքի սովորական», բարձր տպագրություն։ Պայմ. 34,65 մամ., տպագր 24, 75 մամուլ։ Հրատ.-հաշվարկ 33,63 մամուլ։
Տպաքանակ 2000 Պատվեր № 1079 Գինը 5 ռ. 60 կ.։
ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, 375019, Երևան, Բարեկամության փ., 24 գ։
Издательство АН Арм. ССР, 375019, Ереван, ул. Барекамутян, 24-г.
ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչության տպարան, 375019, Երևան, Բարեկամության փ., 24։
Типография Издательства АН Арм. ССР, 375019, Ереван, ул. Барекамутян, 24.

ՆԿԱՏՎԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Էջ	Տող	Տպված է	Պետք է լինի
43	1 վ.	մեծամես	մեծամեծ
221	22 ն.	նեբբողել	ներբողել
259	20 վ.	կտամբեալ	կշտամբեալ
264	5 վ.	Ազուանից	Ազուանից
270	15	գուով	գոլով
277	15 վ.	գուգնաքեայ	գուգնաքեայ